ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

Φιλολογικον Σχεδιασμα, περι των Συλλογων των Κανονων της Ανατολικης Εκκλησιας υπο Φρειδερικου Αυγ. Βεινερ, μεταφρασθὲν ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ, (τύποις Ἀνδρέου Κορομηλᾶ 1840).

Οι Τρεις Ιερατικοι Βαθμοι της Εκκλησιας, (τύποις Γ. Χαρτοφύλακος 1841).

Η Εξαντλησις των Κομματων, (τύποις Μελαχούρη καὶ Καραμπίνη 1842).

Συστημα Ρωμαικου Δικαιου, (τύποις Ἀνδρέου Κορομηλᾶ 1873—1881).

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΠΙ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΧΑΡΤΟΥ « VAN GELDER »

Τιμὴ ἑκάστου ἀντιτύπου δρ. ν. 35.

W. W. Goodwin,
Athens,
1882.
From the Author.

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

Περι της εν Φλωρεντιαι Συνοδου

Περι Δουλοπαροικιας παρα Ρωμαιοις και Βυζαντιοις
και περι Φορολογικων Διαταξεων

Περι του Τυπικου της Βυζαντιου Αυλης

Περι της στασεως του Νικα

Λογοι

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

1882

ΤΟΙΣ ΠΑΛΑΙ ΟΜΙΛΗΤΑΙΣ

ΤΗΣ

ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

COMMILITONIBUS

ΕΙΣ

ΕΓΚΑΡΔΙΟΝ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὡς χαιρετισμὸν πρὸς ἀνάμνησιν μακρᾶς πανεπιστημιακῆς συστρατεύσεως, προσφέρων τοῖς συναίχμοις τὸ παρὸν σταχυολόγημα ἐκ τῆς πολυακάνθου ἀρούρης Βυζαντίου Ἱστορίας, ἐλπίζω ὅτι δὲν μέλλει νὰ ᾖ ἄχρηστον.

Ἡ πρὸς τὰ τεκνία παραίνεσις τοῦ γεωργοῦ συχνῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἀμπέλου, πρὸς εὕρεσιν ἀποτεθέντος θησαυροῦ, πολὺ μᾶλλον ἁρμόζει εἰς τοὺς περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ δίκαιον ἀσχολουμένους, διότι, ἀντὶ τοῦ ἐπιζητήτου καὶ ταχέως ἀναλωθησομένου θησαυροῦ, θέλουσι δρέπει ἀφθονώτερον καρπόν, τὴν γνῶσιν τῆς κοινωνίας τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατησασῶν τάσεων καὶ ἰδεῶν.

Πόσον διάφορος ἦτο τῆς ἡμετέρας ἡ τότε κοινωνία καὶ πόσον ἀπέχομεν αὐτῆς! Τότε μόνον θέλομεν καταστῇ συνειδότες τούτου, ὅταν ἀναπαραστήσωμεν τὰ γενόμενα.

Ἐκ διαλειμμάτων καὶ κατὰ τὰς ὥρας σχολῆς ἐγκύψας εἰς τὴν *περὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου* μελέτην, παρ' ὀλίγον παρέδιδον αὐτὴν εἰς τὸ πῦρ, μὴ ἀντέχων καὶ ἐγὼ εἰς τὴν γοητείαν τῆς ἐκ τοῦ γλαφυροῦ καλάμου ἐκθέσεως τῶν προεισαγωγικῶν αὐτῆς πράξεων τοῦ ὡς φόρον στοργῆς πρὸς τὴν γενέτειραν φιλοτεχνήσαντος τὸν βίον τοῦ ἐκ Κρήτης Ἀλεξάνδρου Ε'. Ἡ καλλιτεχνικὴ παράστασις εἰκόνων καὶ χαρακτήρων ὑπερβαίνει τὰς ἐμὰς δυνάμεις.

Πλὴν ἀλλ' ὅμως ἐνέμεινα εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ τῆς μελέτης ταύτης, τὸ μέν, διότι ἡ τοῦ ἀρίστου τῶν φίλων κ. Μ. Ῥενιέρη περιορίζεται εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, τὸ δέ, διότι ἑκατέρου ἡμῶν ἄλλη ὑπῆρξεν ἡ ἔποψις. Ὁ Συγγραφεὺς τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου, ἂν δὲν λανθάνωμαι, μᾶλλον κατέγινε, νὰ διαφωτίσῃ, μεθ' ὅλης τῆς λεπτότητος τῆς εἰς τοὺς μυχοὺς τῶν πραγμάτων χωρούσης διανοίας, τὰς τέχνας τῆς πολυμήτιδος Ῥώμης καὶ τὰς σκολιὰς τρίβους, δι' ὧν ἐπορεύθη πρὸς τὸ σκοπούμενον.

Τὸ κατ' ἐμὲ ἀπέβλεψα εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς οἰκτρᾶς τῶν Παλαιολόγων πολιτικῆς, οἵτινες, δίκην ἐπαίτου, περισαίνοντες τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐλάς, προσήνεγκον ὁλοκαύτωμα τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια, ὅπως ἐκλιπαρήσωσιν ἀρωγὴν πρὸς διάσωσιν τοῦ καταδυομένου σκάφους τῆς πολιτείας, ἀντὶ δὲ ν' ἀποτρέψωσι τὸν φοβερὸν καὶ ἐπὶ αἰῶνας θρηνούμενον ὄλεθρον, αὐτὸν μὲν ἐπετάχυνον, τῶν δὲ νομιζομένων σωτήρων τοὺς φιλοδόξους σκοποὺς ἐξυπηρέτησαν.

Ἂν εἰργάζοντο εἰς ἐξέγερσιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἂν ἐξῆπτον αὐτὸ μέχρι φανατισμοῦ πρὸς πᾶσαν αὐταπάρνησιν ὑπὲρ πάτρας, τὴν ὥραν τοῦ ἐσχάτου κινδύνου εὕρισκον, νὰ παρατάξωσι γενναῖα στήθη πρὸς ἀνδρικὴν ἄμυναν, μὴ θραυομένην διὰ τῆς ἀπιστίας τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουηνσίων καὶ ἅμα τραυματισθέντος τοῦ ἀναντικαταστάτου Ἰουστινιάνη· συνεβίβαζον δὲ ἀξιοπρεπέστερον τὰ τοῦ σχίσματος, καθ' ἣν ὥραν ἡ Παποκρατία ὡς σανίδος πρὸς σωτηρίαν ἐπελάβετο τῆς ἐνώσεως.

Οὐδὲν ἔθνος σώζεται διὰ μόνης ἐξωτερικῆς ἀρωγῆς. Τοῦτο τοὐλάχιστον τὸ σκληρὸν μάθημα διδασκόμενοι, ἀρκούντως ἀμειβόμεθα ἐκ τοιαύτης μελέτης, καθ' ὃν χρόνον ἀποδυόμεθα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστάσεως τοῦ κατακερματισθέντος Ἑλληνισμοῦ [1].

---

[1]) Μετὰ συγκινήσεως ἀνέγνων τὴν διθυραμβικὴν ἔμπνευσιν τοῦ πατριωτικωτάτου ποιητοῦ κ. Ἰουλίου Τυπάλδου:

Γῆ δὲν ἔχει, δὲν ἔχει πατρίδα
Ὁ δειλός, 'ποῦ φοβᾶται τὴν μάχην,
Κι' ἔχει μόνον 'ς τὸν ξένον ἐλπίδα,
Νὰ τὸν σώσῃ ἀπ' τὸν ξένον ζυγόν.

Ἡ κατάστασις τῆς γεωργικῆς τάξεως μ' ἐφάνη, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων μελημάτων τοῦ ζητοῦντος νὰ ἐξεγείρῃ καὶ ν' ἀναπτύξῃ τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς κοινωνίας.

Αἱ ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις κατέδειξαν, πόσον συνέχονται ἱστορικαὶ μελέται καὶ τὰ ἐνεστῶτα. Πρὸς τοῦτο παρέθηκα τοὺς λόγους, τοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος περὶ τούτου ἀπαγγελθέντας ἐν τῇ περὶ φόρων ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς γῆς συζητήσει. Μόνοι οἱ περὶ τοῦ θέματος τούτου λόγοι συνέχονται μετὰ τῶν ἱστορικῶν μελετῶν, ἀλλ' ἐνόμισα, ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ συντελοῦσιν, ὅπως καταστῇ καταφανὴς ἡ ὅλη ἔποψις.

Τὸ τρίτον ἤδη ἐκδίδω τὴν περὶ δουλοπαροικίας πραγματείαν, καὶ πάλιν παρηλλαγμένην, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι πολὺ ὑπολείπεται εἰσέτι, ἑωσοῦ ἐξιχνιάσωμεν, ὅ,τι κρύπτεται ἐν ταῖς διασκορπισθείσαις δέλτοις τῆς ἱστορίας.

Ἔγραφον μηνὶ Ἰανουαρίῳ 1882 ἐν Ἀθήναις.

Η

ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑι ΣΥΝΟΔΟΣ

Α′

ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΙΣ ΙΤΑΛΙΑΝ ΑΠΕΛΕΥΣΕΩΣ ΠΡΟΣ ΣΥΣΤΑΣΙΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΜΙΚΡΟΝ πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου ἐπανελήφθη καὶ μετ' ἐπιμονῆς ὅλως ἐκτάκτου ἤχθη εἰς πέρας ἡ δογματικὴ ἕνωσις τῶν ἀπὸ τοῦ Φωτίου ἀποσχισθεισῶν Ἐκκλησιῶν, ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς.

Ἡ Παποκρατία, ἐξακολουθοῦσα τὸ ἔργον τῆς ἐπικρατήσεως πάντων, οὐδέποτε ἔπαυσε σκεπτομένη νὰ ὑποτάξῃ καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, εἰς ἣν κατεδείκνυεν, ὅτι δουλεύει ἀναξίως ὑπὸ τὸ κοσμικὸν σκῆπτρον.

Ἡ ἰδέα συνδιαλλαγῆς, τοσοῦτον φυσικῆς μεταξὺ Χριστιανῶν, κατὰ πρῶτον κατέστη πολιτικῆς βούλευμα ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἅμα τῇ ἀνακτήσει τοῦ Βυζαντίου, ἐν ἔτει 1261, καὶ τῇ ἐκδιώξει τῆς ἀπὸ τοῦ 1204 ἐγκαθιδρυθείσης αὐτόθι δυναστείας τῶν λατίνων.

Εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου ἐπενήργησε πρὸ πάντων ἡ σκέψις πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἀξιώσεων τῶν βασιλέων τῆς Σικελίας καὶ τῆς Γαλλίας, συνετέλεσεν ὅμως καὶ ὁ ἀπαγγελθεὶς παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου ἀφορισμός, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ

εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τὴν ἐκτύφλωσιν τοῦ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ νομίμου διαδόχου, Ἰωάννου Λασκάρεως, υἱοῦ τοῦ ἐν ἔτει 1204 καταφυγόντος εἰς Νίκαιαν Θεοδώρου.

Ἡ ἐν τῇ συνόδῳ Λουγδούνου ἐν ἔτει 1274 διὰ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Αὐτοκράτορος, τοῦ Νικαίας Θεοφάνους καὶ τοῦ Γερμανοῦ, συνομολογηθεῖσα ἕνωσις δὲν ἐτελεσφόρησε. Τὰ πρεσβεῖα τοῦ Πάπα, ἡ μνεία αὐτοῦ ἐν ταῖς εὐλογίαις καὶ πρὸ πάντων ἡ εἰς αὐτὸν ἔκκλησις ὡς ὑπάτου δικαστοῦ, ἀντέκειντο εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κλήρου τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὥστε ἐγκατέλιπεν ὁ Αὐτοκράτωρ πᾶσαν ἐνέργειαν, ἐπὶ δὲ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀνδρονίκου τὸ πᾶν ἀπεκηρύχθη ἐπισήμως.

Ἔκτοτε οὐδεμία ἄλλη ἠκούσθη φωνὴ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, οὐδὲ δύναται ν' ἀποδοθῇ σπουδαιότης εἰς μεμονωμένας σκέψεις, ὡς τοῦ μοναχοῦ Βαρλαάμ, ὅστις ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενος, ἀλλὰ λίαν ἐγκρατὴς ἑλληνικῆς παιδείας, ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Β' ἐτιμᾶτο διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν δεινότητα, μεθ' ὧν ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ καλογηρικοῦ φανατισμοῦ καί τινων κακοδοξιῶν. Οἱ ἀσκηταὶ καὶ ἰδίως οἱ τοῦ Ἄθωνος, οἱ λεγόμενοι Ἡσυχασταί, οὓς ὁ Βαρλαὰμ ἀπεκάλει Ὀμφαλοψύχους, διὰ τὰς ὀπτασίας τοῦ ἄνωθεν φωτός, ἀντέταξαν εἰς αὐτὸν τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν, ὡς προφερέστερον ἐν τοῖς λόγοις. Ἐν δημοσίᾳ διαλέξει ἐν ἔτει 1340, παρόντος τοῦ Αὐτοκράτορος, ὑπερίσχυσεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὥστε ἀπελπισθεὶς ὁ Βαρλαὰμ ἀπῆρεν εἰς Ἰταλίαν, ὅπου ἐδίδαξε τὰ ἑλληνικὰ τὸν Πετράρχαν [1].

Ὁ Βαρλαὰμ δὲν ἦτον ὄργανον τῆς Ῥώμης, διότι ἔγραψεν ἐμβριθῶς κατὰ τῶν περὶ πρωτείων ἀξιώσεων αὐτῆς [2], διετύπωσε δὲ ὅρους ἐν Αὐενιῶνι, καθ' οὓς ἠδύνατο νὰ γείνῃ ἕνωσις, συσταθεὶς πρὸς τὸν Πάπαν παρὰ τῶν βασιλέων Γαλλίας καὶ Σικελίας, πρὸς οὓς ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου [3]. Κατὰ τὸν Βαρλαὰμ ἡ ἐν Λουγδούνῳ σύνοδος δὲν ἦτον ὑποχρεωτικὴ διὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, διότι δὲν ἀντεπροσωπεύθησαν οἱ Πατριάρχαι. Αἱ σταυροφορίαι ἀφῆκαν πικρὰς

---

[1]) Ἀντιθέτως ἐκτίθενται ταῦτα ὑπὸ Νικηφ. Γρηγορᾶ Α', σ. 555 μὴ φρονοῦντος τὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ Κατακουζηνοῦ Α', σ. 543, θαυμαστοῦ ὄντος αὐτοῦ.

[2]) Salmasius, de primatu Lugd. 1645. I. 103.

[3]) Raynaldus, Ann. 1339.

ἀναμνήσεις, ἐξαλειπτέας διὰ μόνης τῆς πραγματικῆς ἀντιλήψεως πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ὑποδούλωσιν κινδύνου[1]. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ἦτο γνώμης, ἑκάστη Ἐκκλησία ν' ἀφεθῇ ἐλευθέρα, ν' ἀκολουθήσῃ ἀκωλύτως τὰς ἰδίας παραδόσεις [2], ἀποδίδουσα τῇ ἑτέρᾳ τὰς αὐτὰς ὡς πρὸ τοῦ σχίσματος τιμάς.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους (1340) ὑπὸ ὅλως ἀντίθετον πνεῦμα ἐπραγματεύθη τὰ τῆς ἑνώσεως, ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Νεῖλος Καβάσιλας.

Ὅτε πάλιν κατὰ τὰ ἔτη 1365—68 ὁ Μουρὰτ προήλασε κατακτητικῶς εἰς τὴν Θρᾴκην, ἐγγίζων ἐφάνη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον τὸ μοιραῖον τέλος καὶ οὐδὲν ἄλλο ἔκρινε μέσον σωτηρίας, ἢ τὴν προσφυγὴν εἰς τὴν νομιζομένην παντοδυναμίαν τοῦ Πάπα, ὅπως ἐξεγείρῃ τὴν δύσιν εἰς νέαν σταυροφορίαν. Μεταβὰς εἰς Ῥώμην ὑπέγραψεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Πνεύματος ἐνώπιον τεσσάρων Καρδιναλίων ὁμολογίαν πίστεως ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ γεγραμμένην, σύμφωνον πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐπικρεμάσας τὸ αὐτοκρατορικὸν χρυσόβουλον ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν Ε'. Ἐπὶ τούτῳ ἐψάλη δοξολογία[3]. Ἀντὶ τῆς βοηθείας, ἣν προσεδόκα ἐκ τῆς ἀνεπιφυλάκτου ὑποταγῆς εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν Θρόνον, ἐξήντλησε καὶ τὰ ἴδια ἐφόδια, κρατούμενος δὲ ἐν Ἐνετίᾳ ὑπὸ τῶν προκαταβαλόντων τραπεζιτῶν εἰς ἐκτάκτους δαπάνας, ἀναλόγους πρὸς Αὐτοκράτορα, δὲν ἠλευθεροῦτο, ἂν δὲν ἤρχετο εἰς ἐπικουρίαν ὁ δευτερότοκος Μανουήλ, συλλέξας ὅσον ἠδυνήθη χρυσὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου ἦτο Δεσπότης, διὸ πρὸς ἀμοιβὴν κατέστη διάδοχος[4].

Οὐδεμίαν ἄλλην σωτηρίαν διεῖδε καὶ ὁ Μανουήλ, ὅτε συνεπυκνώθησαν τὰ νέφη ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη μέχρι τοῦ 1403, ὅτε ἔμαθε τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαγιαζήτ, περιεπλανήθη εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν,

---

[1]) Αὐτόθι. 23. «Verum tamen nisi prius eis fiat a vobis magnum beneficium, neque praedictum odium abjicietur, neque poterit aliquis audere loqui ad eos ea, quae sunt unionis».

[2]) «Tenete vos quod vultis de isto, et nos similiter».

[3]) Raynaldus, Ann. 1369, 2. 1370, 1. 3.

[4]) Φραντζῆς, σ. 52.

καὶ αὐτὸς ἀνωφελῶς, οὐδεμίαν κομίσας ἐπικουρίαν [1]. Περὶ ἑνώσεως τότε οὐδὲν φαίνεται γενόμενον, ἀλλὰ κατόπιν ὁ Μανουὴλ πέμπει πρεσβείαν πρὸς τὸν Πάπαν Μαρτῖνον Ε', ἣν οὗτος ἐδέχθη εὐμενῶς [2]. Δὲν περιωρίσθη εἰς φιλοφρονήσεις ὁ Πάπας, ἀλλ' ὑποτρέφων χρηστὰς ἐλπίδας, παντοιοτρόπως εἰργάσθη νὰ δείξῃ πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον εὔνοιαν. Ὅπως συνδέσῃ φιλίας σχέσεις, συνετέλεσεν εἰς τὸν δεύτερον γάμον τοῦ υἱοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου μετὰ τῆς Σοφίας ἐκ Μονφερράτης, ἣν ὅμως μετ' ὀλίγον ἐγκατέλιπε διὰ τὴν δυσμορφίαν, νυμφευθεὶς τὴν Μαρίαν, θυγατέρα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δεσπότου Τραπεζοῦντος. Ὅτε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου, ὁ πορφυρογέννητος Θεόδωρος, ἐνυμφεύθη τὴν Κλεόπαν, θυγατέρα τοῦ Πανδόλφου Μαλατέστα ἐκ Πισαύρου [3], πολλὰς ἐξέδωκεν ὁ Πάπας ἀφέσεις ἁμαρτιῶν (indulgentias) εἰς τοὺς προσερχομένους εἰς τὸν Ἰσθμὸν πρὸς φρούρησιν, ἀλλ' εἰς οὐδὲν συνετέλεσαν πρὸς διαφύλαξιν αὐτοῦ, τοῦ τότε νομιζομένου ἀσφαλοῦς προπυργίου [4].

Ἀπὸ τοῦ 1422, ὅτε ὁ Μουρὰτ Β' διεδέχθη τὸν φιλειρηνικὸν Μεχμέτ, ὁ ἐφιάλτης, ὁ ἐπικαθήμενος ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ψυχορραγοῦντος Βυζαντίου, κατέστη φοβερώτερος. Ἐν τῇ ἀπογνώσει ἦτον ἑπόμενον νὰ προσφύγωσιν εἰς παρακεκινδυνευμένα ἐπινοήματα. Κατὰ προτροπὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ διαδεχθέντος αὐτὸν Ἰωάννου, ἐκλήθη ἐκ Λήμνου, ὅπου διέμενεν ἐν περιορισμῷ, ὁ Μουσταφᾶς, ἀντιποιούμενος ὅτι εἶναι δευτερότοκος τοῦ Βαγιαζήτ, ἐνῷ ὁ πράγματι τοιοῦτος ἐφονεύθη ἐν Ἀγκύρᾳ, ἀνεκηρύχθη δὲ Σουλτάνος τῶν Ὀθωμανῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον ν' ἀποδώσῃ τὴν Χαλκιδικήν, τὴν Καλλίπολιν, καὶ ἔκτασίν τινα ἐν τῷ Εὐξείνῳ. Ἅμα ἐπέτυχε νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἅπασαν τὴν Θρᾴκην, ἐλησμόνησε τὰ ὑποσχεθέντα. Ἀλλ' ὁ Μουρὰτ ἐντὸς ἑνὸς ἔτους κατέστρεψε τὸν ἀντίπαλον, ἀνανεώσας τὰς μετὰ τῶν Ἐνετῶν

---

[1]) Φραντζῆς, σ. 62.—Δούκας, σ. 56.—Ῥενιέρη, Ἱστορικαὶ μελέται σ. 10.

[2]) Coleti, XVIII σ. 384. «Ὁ πατήρ μου ὁ βασιλεύς, ἀπὸ τοῦ καιροῦ, ὅτε ἦν ἐν τῷ Ἐξαμιλίῳ, ἀπέστειλε τὸν Εὐδαίμονα Ἰωάννην ἐκεῖνον εἰς Ἰταλίαν, καὶ ἤρξατο τοῦ τοιούτου ἔργου».

[3]) Εἰς αὐτὴν ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ μετονομασθεὶς Πλήθων, ἐξεφώνησεν ἐπιτάφιον ἐν ἔτει 1433 ἐν Μιστρᾷ. Ἐξεδόθη παρὰ **Fülleborn, Leipzig 1793.**

[4]) Συρόπουλος, Β', ς'.

συνθήκας, τῇ συνδρομῇ τοῦ Γενουηνσίου Ἰωάννου Ἀδόρνου, Ἁρμοστοῦ Φωκαίας, παρασχόντος ἑπτὰ κάτεργα.

Ὁ Μουρὰτ ἐπολιόρκησε τότε τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ ταχέως ἔλυσε τὴν πολιορκίαν, τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1422, ὅπως στραφῇ κατ' ἄλλου ἀντιποιουμένου τὰ σκῆπτρα, κατὰ τοῦ νεαροῦ ἀδελφοῦ Μουσταφᾶ, καὶ τούτου καταλαβόντος τὴν Νίκαιαν καὶ διεγερθέντος ὑπό τινων δυσηρεστημένων μεγιστάνων καὶ ὑπὸ τῆς Βυζαντιακῆς διπλωματίας.

Μετὰ τὴν ἐξολόθρευσιν τοῦ ἀντάρτου ὁ Μουρὰτ συνῆψε συνθήκην φιλίας τὴν 22 Φεβρουαρίου 1424, δι' ἧς τὸ Βυζάντιον κατέστη ὑποτελὲς φόρου 30,000 χρυσῶν (300,000 ἄσπρων) κατ' ἔτος.

Τὸ κράτος τῶν Βυζαντίων περιωρίζετο εἰς ἐλάχιστον ἔδαφος περὶ τὴν πόλιν μέχρι Συληβρίας καὶ Δέρκων, εἴς τινα παράλια ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου, εἰς τὸν Ἄθω καὶ εἰς τὴν Φθιώτιδα (Ζειτοῦνι). Ἡ Θάσος, ἡ Αἶνος καὶ ἡ Λέσβος ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βυζαντίου Αὐτοκράτορος, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἐτέλει ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τῶν δευτεροτόκων.

Ὅλα ταῦτα ἦσαν προσωρινὰ καὶ εἰς οὐδένα σκεπτόμενον περὶ τοῦ μέλλοντος ἐνέπνεον ἐμπιστοσύνην.

Ἀφοῦ ἐξ ἰδίων οὐδεμία πλέον ὑπῆρχεν ἐλπίς, καὶ πάλιν ἦτον ἑπόμενον νὰ στραφῶσι τὰ βλέμματα πρὸς τὴν δύσιν, προτρέποντος μάλιστα τοῦ Πάπα Μαρτίνου Ε', ὅστις καὶ αὐτὸς ἔβλεπεν ἐξασθενήσασαν τὴν Παποκρατίαν μετὰ τὴν διαίρεσιν εἰς Πάπας καὶ Ἀντιπάπας καὶ πολεμουμένην ἐκ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Ἴσως διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἡ Ῥώμη ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ νέαν αἴγλην, ἐπιβάλλουσαν σέβας εἰς τὰ πλήθη, ὅπως εἰς αὐτὴν προσέχωσι μετὰ πλείονος σεβασμοῦ.

Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Φραντζῆν, ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἐπὶ τέλους ἐπείσθη, ὅτι πράγματι ἦτον ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἕνωσις, καὶ τοῦτο εἶπεν εἰς τὸν υἱὸν Ἰωάννην, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιστρέψωσιν οἱ δυτικοί, ἀντὶ δὲ ὁμονοίας, θέλει πλατυνθῇ τὸ σχίσμα. Διὰ τοῦτο προέτρεψε, νὰ γίνηται μὲν λόγος καὶ μελέτη πρὸς ἐκφόβισιν τῶν ἀπίστων, οὓς ταράττει ἡ ἐπιτυχία τῆς ἑνώσεως, ἀλλὰ ν' ἀπέχωσι τῆς ἐκτελέσεως ὡς ἐπιβλαβοῦς.

Αἱ παραινέσεις αὗται δὲν ἀπέτρεψαν τὸν Ἰωάννην, ὅστις ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἤδη ἐπὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀπομακρυνθέντος εἰς μονήν, μετὰ πλείονος ζέσεως καὶ ἐνεργείας συνεχῶς ἐπεδόθη εἰς τὸ ἔργον τῆς ἑνώ-

σεως. Τοῦτο βλέπων καὶ ὁ Μανουήλ, ἔλεγεν εἰς τὸν Φραντζῆν, ὅτι ὁ Ἰωάννης φρονεῖ μεγάλα καὶ γενναῖα, οἷα ἦσαν χρήσιμα εἰς τοὺς καιροὺς τῶν προγόνων καὶ τῆς ἀκμῆς, ἐνῷ, ὅπως ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, ἡ ἀρχὴ δὲν θέλει βασιλέα, ἀλλὰ οἰκονόμον[1].

Ὅτε ἐν ἔτει 1428 ἐπεσκέφθη τὴν Πελοπόννησον, συνεβουλεύθη τὸν ἐξέχοντα ἐπὶ μαθήσει διδάσκαλον Γεώργιον Γεμιστόν, μετὰ ταῦτα Πλήθωνα, περὶ ἑνώσεως. Οὗτος ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἐκ τῶν ἴσων εἶναι ἀδύνατον νὰ τελεσθῇ, διὸ δὲν πρέπει ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ στέρξῃ σύνοδον, εἰμὴ ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι οὐδὲν μέλλει ν' ἀποφασίζηται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων, ἀλλ' ἐὰν ἑκάτερον μέρος ὡς ἰσοδύναμον μέλλῃ νὰ ἔχῃ ἴσην ψῆφον, ἄλλως δὲν θέλουσιν ἀπέλθει εἰς σύνοδον, ἀλλ' εἰς βεβαίαν κατάκρισιν[2].

Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχε μεγάλην πεποίθησιν εἰς τὴν ἰδίαν ἱκανότητα περὶ τὰ τοιαῦτα καὶ ἐκολακεύετο, ὅτι ἦτο πάντοτε ἐν καιρῷ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ πάσης δυσχερείας. Πόσον ἦτον εὔπιστος, ἀρκεῖ τοῦτο, ὅτι ἐπανελθὼν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Σιγισμοῦνδον ἐπισκέψεως, ἐκόμισε τὴν ἐλπίδα, ὅτι μετὰ τὴν ἕνωσιν ἠδύνατο ν' ἀναγορευθῇ διάδοχος τοῦ Σιγισμούνδου, ὡς Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ, ἄρχων καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως[3].

Αἱ πρεσβεῖαι μεταξὺ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου καὶ τοῦ Πάπα δὲν ἔπαυον. Οὗτος, δεχθεὶς εὐμενῶς τὸν Εὐδαίμονα Ἰωάννην, ἀπέστειλε δι' αὐτοῦ γράμματα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην, ἐξαίρων τὰ καλὰ τῆς ἑνώσεως.

Τὰ γενόμενα ἄλλοτε ἐν Λουγδούνῳ, ὅπου δὲν ἀντεπροσωπεύθησαν οἱ Πατριάρχαι, καὶ ἡ ἐνυπόγραφος ὁμολογία τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου Α' ἐν Ῥώμῃ ἐδίδαξαν, ὅτι ἄνευ συνόδου ἕνωσις δὲν γίνεται, ἀλλὰ ποῦ ἠδύνατο νὰ συνέλθῃ αὕτη;

Ἀπεκρίθησαν εἰς τὸν Πάπαν, ὅτι μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐὰν συνέλθῃ οἰκουμενικὴ σύνοδος, δύνανται ἐλευθέρως νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ διαφοραί, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν ἀποφασιστέων νὰ τελεσθῇ ἡ ἕνωσις.

---

[1]) Φραντζῆς, σ. 179.

[2]) Συρόπ. Ϛ', ι'. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδόθη εἰς τὸν Γ. Γεμιστὸν τοιαύτη μαντεία.

[3]) Συρόπ. Β', λδ'.

Ἀνταπήντησεν ὁ Πάπας στέργων καὶ ζητῶν νὰ ὁρισθῇ ὁ χρόνος, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἐπῆλθεν ἡ πολιορκία τοῦ Μουράτ, μεθ' ἣν ἔπαθεν ἐξ ἡμιπληγίας ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουήλ, καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν μονήν, ἀνέλαβε δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ Ἰωάννης.

Νέαν πρεσβείαν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Πάπαν, παριστάνων, ὅτι, ἐὰν συνέλθῃ ἡ σύνοδος ἐν Ἰταλίᾳ, ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν μετάβασιν τῶν ἐκ τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας 75,000 φλωρίων. Διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τοσούτου ποσοῦ ἤλπιζον ν' ἀποτρέψωσι πᾶσαν πρότασιν μεταβάσεως εἰς Ἰταλίαν.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἀπεβίωσε τὴν 21 Ἰουλίου 1425, ἔκτοτε δὲ ἐβασίλευσεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος Β'. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ἔγεινε Δεσπότης τοῦ Μιστρᾶ, ἔχων παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν Θωμᾶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκράτησε τὴν Ἀγχίαλον καὶ τὴν Μεσέμβριαν, ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος διετήρησε τὴν Θεσσαλονίκην. Μόνος ὁ Δημήτριος οὐδὲν ἔλαβεν.

Τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς Κυκλάδας κατεῖχον οἱ Ἐνετοί, παρασκευαζόμενοι εἰς ἄμυναν κατὰ τῶν προσδοκωμένων ἐπιθέσεων τοῦ Μουράτ, ὅστις ἐν τούτοις εἶχε περιπλοκὰς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ ἐν Βοδενοῖς τῆς Μακεδονίας τοποτηρητὴς αὐτοῦ Τουραχάν, πρῶτον ἐπετέθη κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης (1423), ἀποτυχὼν δέ, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, διέρρηξε τὸ ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ διατείχισμα, ἐπὶ κεφαλῆς 25,000, καὶ διελθὼν Μιστράν, Λεοντάριον καὶ Γαρδίκιον, εὗρε μόνον ἀντίστασιν ἐν Ἀρκαδίᾳ ὑπὸ τῶν Σκυπετάρων, οὓς κατέσφαξε. Λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑξακισχιλίους αἰχμαλώτους, ἐξ ὧν 1260 ἐκ τῶν ἐνετικῶν κτήσεων, ἀπῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, κατὰ δὲ τὴν συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην ἐν 1424 κατέστη ὑποτελὴς καὶ ὁ Δεσπότης τοῦ Μιστρᾶ. Ἐν Πάτραις ὁ Πάπας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἡγεμονεύοντος ἐπισκόπου Στεφάνου (1424) δὲν ἐδέχθη Ἐνετόν, ἀλλὰ κατέστησεν ἐπὶ τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας τὸν πενθερὸν τοῦ Θεοδώρου Πανδοῦλφον Μαλατέσταν.

Οἱ Ἐνετοὶ ἐν τούτοις ἠγόρασαν τὴν Θεσσαλονίκην ἀντὶ 50,000 δουκάτων παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις ἀπῆλθεν εἰς Μαντίνειαν καὶ ἐκεῖ ἐμόνασεν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀκάκιος. Δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν κατὰ τῆς ἐν ἔτει 1430 λυσσώδους ἐπιθέσεως τοῦ Μουράτ, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐξεπόρθησε καὶ ἀνηλεῶς κατέστρεψε τὴν δυστυχῆ ταύτην πόλιν [1].

---

[1]) Τότε διεσώθη εἰς Ἰταλίαν ὁ Θεόδωρος Γαζῆς.

Οἱ Ἐνετοί, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὰς λοιπὰς κτήσεις, ἠναγκάσθησαν νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην, ὑποβαλλόμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς φόρον ὑποτελείας.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ὠφελούμενοι τῶν διχονοιῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἤπειρον οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ κατέλαβον τὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ πλεῖστον αὐτῆς. Μόνον ἐν Ἄρτᾳ καὶ ἐν Ἀθήναις διετηροῦντο εἰσέτι φράγκοι Δεσπόται (Τόκοι καὶ Ἀτζαγιουόλαι).

Ὁ ἐν Μιστρᾷ δεσπόζων Θεόδωρος ἐδήλωσε διάθεσιν νὰ παραιτηθῇ ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου, ὃν ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τοῦτο συνώδευσεν εἰς Πελοπόννησον ἐν ἔτει 1427. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος μετέβαλε γνώμην, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, νυμφευθεὶς τὴν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Τόκων Μαγδαληνήν, μετονομασθεῖσαν Θεοδώραν, κατέλαβε τὴν Γλαρέντζαν, τὸ Χλουμοῦτζι, καὶ τέλος κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ καὶ τὰς Πάτρας, ἃς δὲν ἠδυνήθη πλέον ν' ἀνακτήσῃ ὁ Μαλατέστας. Ὡς δραστηριώτερος καὶ τολμηρότερος ὁ Κωνσταντῖνος διεύθυνε τὰ τῆς Πελοποννήσου, συναινέσει τοῦ ἀδελφοῦ Θεοδώρου. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ὁ Θωμᾶς, ἀποκρούσας τὸν τελευταῖον φράγκον Δεσπότην ἐν Πελοποννήσῳ, Κεντουρίωνα Ζαχαρίαν, ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, ἐπὶ κάλλει διαπρέπουσαν, Αἰκατερίνην, καὶ κατέστη δεσπότης Ἀχαΐας. Μόνοι οἱ Ἐνετοὶ κατεῖχον ἐν Μεσσηνίᾳ θέσεις τινάς, ἀλλὰ δὲν ἦσαν δυσμενεῖς πρὸς τοὺς Παλαιολόγους καὶ μάλιστα πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον.

Ἐπανελθόντες οἱ Πρέσβεις καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἐπίσκοπος Ῥόδου ἀνεκοίνωσαν, ὅτι ὁ Πάπας, προτιμῶν τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ, οὐδόλως φείδεται χρημάτων, διότι ἀντὶ τῶν ζητουμένων ἑβδομήκοντα πέντε χιλιάδων φλωρίων παρέχει ἑκατόν.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει κλῆρος βαρέως ἔφερε τὸ ἄκουσμα τῆς εἰς Ἰταλίαν μεταβάσεως, μὴ πειθόμενος, ὅτι ἐκεῖ θέλει διατηρήσει πλήρη ἐλευθερίαν. Οὐδόλως συμφέρει, ἔλεγεν ὁ Πατριάρχης, ν' ἀπέλθωσιν οἱ ὀλίγοι, οἱ ξένοι, οἱ πένητες, πρὸς τοὺς πολλούς, τοὺς πλουσίους, τοὺς σοφούς.

Ὁ λόγος τῆς δαπάνης δὲν εἶναι ἀποχρῶν, διότι ἰδίοις ἀναλώμασι δύνανται νὰ ἔλθωσιν οἱ Δυτικοί.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεβίωσεν ὁ Πάπας Μαρτῖνος Ε' (1431), διεδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ Εὐγένιος Δ'. Οὗτος ἔτι μᾶλλον ἐπόθει τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὅπως δι' αὐτῆς ματαιώσῃ τὴν ἐν Βασιλείᾳ συνελθοῦσαν κατὰ

πρόσκλησιν τοῦ προκατόχου, ὡς ἀπεφασίσθη ἐν τῇ ἐν Σιένῃ συνόδῳ, καὶ ἐργαζομένην εἰς μεταρρυθμίσεις πρὸς περιστολὴν τῆς Παποκρατίας.

Πρὸς τὸν νέον Πάπαν ἐστάλησαν πρέσβεις, ὁ Ἰάγαρις, ὁ Κλειδᾶς Φιλομμάτης καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος Ἰωάσαφ. Ὁ Πάπας ἠρώτησε τοὺς ἀπεσταλμένους, ἂν ἀπεδόθησαν αἱ Πάτραι εἰς τὸν ἀποβληθέντα ἐπίσκοπον Μαλατέσταν, δὲν ἔδειξεν ὅμως ἕνεκα τούτου δυσαρέσκειαν καὶ ἐνεχείρισεν ἐπιστολάς, αἵτινες κομισθεῖσαι, ἀνεγνώσθησαν ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ἀρχιερέων. Ὁ Μηδίας ἐθεώρησε προσβλητικόν, ὅτι ἀποκαλοῦνται Γραικοί, ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ ἤλεγξε τὴν ἄγνοιαν τοῦ Ἀρχιερέως. Πῶς ἦτο δυνατὸν οἱ ἐν Ῥώμῃ ν' ἀποκαλέσωσι τοὺς Βυζαντίους Ῥωμαίους, ὡς αὐτοὶ ἤθελον, μὴ ἀνεχόμενοι νὰ ὀνομάζωνται Ἕλληνες.

Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Αὐτοκράτορος ἐκόμισαν οἱ αὐτοὶ πρέσβεις.

Οἱ ἐν Βασιλείᾳ, οἵτινες κατ' ἀρχὰς δὲν ἐθεώρησαν σπουδαῖα τὰ περὶ ἑνώσεως, ἀσχολούμενοι κυρίως νὰ περιστείλωσι τὰς ὑπερβολὰς τῆς Παποκρατίας καὶ νὰ καταδικάσωσι τὴν αἵρεσιν τῶν Οὐσιτῶν, εἰς ὃ εἶχε πρὸ πάντων συμφέρον ὁ Αὐτοκράτωρ Σιγισμοῦνδος[1] καὶ διὰ τοῦτο ὑποστηρίζων τὴν σύνοδον, ἐνόησαν ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ Πάπας μέλλει νὰ προρισθῇ μέγα ἐπιχείρημα, διὸ ἀπέστειλαν καὶ αὐτοὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο πρέσβεις, τὸν Ἐπίσκοπον Σούσης Ἀντώνιον καὶ τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς Λομβαρδίας (Provincialis) τοῦ τάγματος τοῦ Αὐγουστίνου, Ἀλβέρτον Κρίσπην (de Crispis), περὶ τὸ μετόπωρον τοῦ 1433[2].

Οἱ ἐκ Βασιλείας πρέσβεις, κομίσαντες τὰ γράμματα, ἐξῆρον τὴν ἀποστείλασαν αὐτοὺς σύνοδον καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῆς ὡς ὑπερτέραν τῆς τοῦ Πάπα, διότι καὶ οἱ κρείττονες τῶν Ἡγεμόνων καὶ πρὸ πάντων ὁ Αὐτ. τῆς Γερμανίας μετ' αὐτῆς διατελοῦσιν, ὥστε μόνη δύναται νὰ παρέξῃ πραγματικὴν ὑπὲρ τῶν Γραικῶν βοήθειαν[3].

Ταῦτα ἔπεισαν τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, πρὶν μάθῃ πῶς ἐγένετο δεκτὴ ἡ πρὸς τὸν Εὐγέ-

---

[1]) Οὗτος διέτριβεν ἐν Ἰταλίᾳ ἐν ἔτει 1432, ἕνεκα τῆς μεταξὺ Μεδιολάνων καὶ Ἐνετίας ῥήξεως.

[2]) Ἡ πρᾶξις τῆς Συνόδου 26 Ἰανουαρ. 1433. Περὶ τούτων ὅρα Zhishman, Unionsverhandl. Wien. 1858.

[3]) Συρόπ. Β', κα'.

νιον ἀπάντησις, τὸν ἀδελφὸν καὶ μέγαν στρατοπεδάρχην Δημήτριον, τὸν τότε ἱερομόναχον καὶ καθηγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Ἰσίδωρον (μετὰ ταῦτα Ῥωσσίας) καὶ τὸν γαμβρὸν τοῦ Δημητρίου Ἰωάννην τὸν δισύπατον, ἔδωκε μάλιστα πρὸς αὐτοὺς πλήρη ἐξουσίαν, νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς συνόδου καὶ νὰ ὑποσχεθῶσιν, ὅτι καὶ ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον θέλουσιν ἔλθει, ὅπου ἀποφασισθῇ νὰ τελεσθῇ [1].

Μαθὼν ἐντοσούτῳ ὁ Πάπας Εὐγένιος περὶ πρεσβειῶν μεταξὺ συνόδου καὶ Αὐτοκράτορος, ἔσπευσε κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1433 ν' ἀποστείλῃ τὸν ἐξ ἀπορρήτων αὐτοῦ Χριστόφορον Γαρατώνην, κάτοχον τῆς Ἑλληνικῆς, εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς ὃν ἔδωκεν ἐκτενῆ πληρεξουσιότητα. Ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι τοῦ Πατριάρχου Ἰωσὴφ ὁ Χριστόφορος δὲν ἠναντιοῦτο, νὰ συνέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἀλλὰ δὲν ἐνέδιδε νὰ προκαθίσῃ ὁ Πατριάρχης. Οὗτος πάλιν ἔλεγεν, ὅτι οὐδέποτε ἐν τῇ καθέδρα τοῦ Πατριάρχου ἐδόθη εἰς ἄλλον ἡ πρωτοκαθεδρία, οὐδὲ ἐν τῇ πέμπτῃ συνόδῳ, καθ' ἣν προσωπικῶς παρέστη ὁ Πάπας Βιγίλιος.

Μαθὼν τὴν διαφορὰν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς σταυροφόρους τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας, πρὸς οὓς πολλὰ εἶπε πρὸς ἔνδοσιν λόγῳ τῶν περιστάσεων, πρόθυμος καὶ αὐτὸς νὰ προσφέρῃ πᾶσαν θυσίαν, ὅπως μὴ ἀποτύχῃ τὸ σκοπούμενον. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐνέδωκαν, ὁ δὲ Πατριάρχης μόλις ἀντέχων εἰς τὴν δυσαρέσκειαν ἀπήντησεν εἰς τὸν Πάπαν διὰ τοῦ Χριστοφόρου Γαρατώνη.

Οἱ ἐν Βασιλείᾳ εὐμενῶς ἐδέχθησαν τὴν πρεσβείαν, ἀφιχθεῖσαν μετὰ πολλὰς περιπετείας διὰ τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Οὐγγρίας μόλις κατ' Αὔγουστον τοῦ 1434 [2].

Λόγον ἐξεφώνησεν ἐνώπιον τῆς συνόδου ὁ Ἡγούμενος Ἰσίδωρος πρὸς

---

[1]) Τρία ἔγγραφα ἀναφέρονται, δύο μὲν 15 Ὀκτωβρίου 1433 Αὐτοκράτορος καὶ Πατριάρχου πρὸς τὴν σύνοδον καὶ Χρυσόβουλλον τοῦ Αὐτοκράτορος 11 Νοεμβρίου 1433, ἐν ᾧ δίδεται ἡ πληρεξουσιότης. Coleti, Conc. XVII. 309, 310, 783. Ἐν τῇ 19ῃ συνεδριάσει 7 Σεπτεμβρίου 1434 τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου γίνεται κατὰ πρῶτον ἐπισήμως μνεία.

[2]) Συρόπ. Β', κγ'. κς'.—Mansi, XXX, 835.—Martene et Durand, Collectio VIII, 723.

ἀρέσκειαν, διότι, ἐξάρας τὰ εὐεργετήματα τῆς εἰρήνης, παρέστησε τὸ εὐχερὲς τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν διαφορῶν καὶ τῆς καταπαύσεως τοῦ σχίσματος, προελθόντος ἐξ ἀσημάντων αἰτιῶν καὶ μερικῶν περιστάσεων. Ἔνδοξον ἐθεώρησε διὰ τὴν σύνοδον, ἐπαναγαγοῦσαν τοὺς αἱρετικοὺς Βοημοὺς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν φέρῃ εἰς πέρας καὶ τὴν ἕνωσιν[1].

Μαθόντες οἱ ἐν Βασιλείᾳ, ὅτι ἐσκόπουν νὰ προσέλθωσιν ἑπτακόσιοι ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπέσχοντο τὴν δαπάνην, ἐὰν ἡ σύνοδος συνέλθῃ ἐν Καλαβρίᾳ, ἐν Ἀγκῶνι, ἐν Βονωνίᾳ, ἐν Μεδιολάνῳ, ἢ ἐν ἄλλῃ πόλει τῆς Ἰταλίας, ἔξω δὲ αὐτῆς ἐν Βούδῃ, ἐν Βιέννῃ, ἢ ἐν Σαβαυδίᾳ. Τὴν Βασίλειαν δὲν ἐδέχοντο οἱ Βυζάντιοι λόγῳ τῆς ἀποστάσεως, ἀναμιμνησκόμενοι ὅσα ἔπαθον, ἕως οὗ φθάσωσιν ἐκεῖ. Ἐν τούτοις ἐν τῷ πρακτικῷ τῆς συνόδου, ὅπως δικαιολογηθῇ αὕτη, κατεχωρίσθη, ὅτι δι' ἰδιαιτέρων ἀπεσταλμένων θέλει ἐνεργήσει νὰ πείσῃ τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην νὰ προσέλθωσιν εἰς Βασίλειαν[2].

Οἱ κυριώτεροι ὅροι τῆς συμβάσεως ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς: Ὁ Αὐτοκράτωρ, ὁ Πατριάρχης, ὁ ἀνώτερος κλῆρος καὶ οἱ προύχοντες λαϊκοὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θέλουσι παρασταθῆ εἰς τὴν σύνοδον. Ἀποστέλλονται 8000 δουκάτα, ὅπως ἐνεργήσῃ ὁ Αὐτοκράτωρ προπαρασκευαστικὴν σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἀναδέχεται τὴν δαπάνην τῶν πλοίων, ἐξ ὧν δύο ὁρίζονται διὰ τὸν Αὐτοκράτορα· καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτοῦ. Μέχρι τοῦ τελευταίου βυζαντιακοῦ λιμένος παρέχει ἡ σύνοδος 15000 δουκάτα, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τοῦ τόπου τῆς συνόδου καὶ διὰ τὴν ἐπάνοδον τὰς εὐλόγους δαπάνας (impensas honestas). Πρὸς ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποστέλλει ἡ σύνοδος δύο πλοῖα μετὰ 300 τοξοτῶν κατὰ τὸν προσεχῆ Νοέμβριον. Εἰς τὸν στρατοπεδάρχην Δημήτριον παραδίδονται τὰ μνημονευθέντα ποσά, ἀλλ' αὐτὸς ὀφείλει νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ 10000 δουκάτα πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ πρὸς διατήρησιν τῶν τοξοτῶν. Ὁ Πάπας θέλει ἐπικυρώσει δι' ἰδιαιτέρου ἐγγράφου (bulla) τοὺς ὅρους τούτους, ὡς ἀπήτησαν οἱ Βυζάντιοι.

Ἡ σύμβασις φέρει τὴν ἡμερομηνίαν 7 Σεπτεμβρίου 1434.

---

[1]) **Cecconi, Stud. storici (Firenze 1869) Docum. 29. — Philaret, III.**

[2]) **«Per efficaces rationes ut in hanc civitatem Basiliensem velint assentire». Acta Sess. XIX. — Coleti, Conc. XVII, 307.**

Προηγουμένως κατὰ τὸν Φεβρουάριον 1434, φθάσας ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης εἰς Βασίλειαν, ἐξέθεσε τὰ παρ' αὐτοῦ πραχθέντα, ἡ δὲ σύνοδος διεφύλαξεν ἑαυτῇ τὴν ἐπιλογήν, ἢ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς παρ' αὐτῆς τεθέντας ὅρους, ἢ νὰ προτιμήσῃ ὅ,τι ὁ Πάπας παρεσκεύασε διὰ τῶν ἰδίων ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεων[1]. Κατὰ Νοέμβριον ἐψήφισεν ἐράνους παντὸς εἴδους διὰ τὰς καταβολάς, ἃς ὑπεσχέθη. Ὁ Πάπας, οὗ δὲν ἀπεκλείσθη ἡ ἐνέργεια, ἀπέστειλεν ἐκ νέου τὸν Γαρατώνην εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅστις ἔφθασε περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1434, συνωμολόγησε δὲ μετὰ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου τοὺς ἑξῆς ὅρους. Ὁ Πάπας ἀποστέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν[2] τοποτηρητὴν (Legatus), καὶ Ἀρχιερεῖς, καὶ διδάκτορας, φέροντας πληρεξουσιότητα πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἥτις τελεσθήσεται ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς κυρώσεως τῆς παρούσης συμβάσεως παρὰ τοῦ Πάπα. Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Πατριάρχης ἰδίοις ἀναλώμασι θέλουσι καλέσει εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφιχθησομένους ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ τοποτηρητὴς γινόμενος δεκτὸς μεθ' ὅλων τῶν τιμῶν καὶ μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ, ἐλευθέρως θέλει ἐπιστρέψει, εἴτε τελεσθῇ, εἴτε ἀποτύχῃ ἡ ἕνωσις. Βάσις τῶν συζητήσεων ἔσονται τὸ εὐαγγέλιον καὶ αἱ ῥήσεις τῶν πατέρων. Τὸ ἐν συμπνοίᾳ ἀποφασισθησόμενον εἶναι ὑποχρεωτικόν[3].

Τὸν ἐπανερχόμενον Χριστόφορον Γαρατώνην διετάχθησαν νὰ συνοδεύσωσι δύο δισύπατοι, ὁ Γεώργιος Γαλησιώτης[4] καὶ ὁ Μανουήλ, τινὲς Ἀρχιερεῖς, ἐν συνόλῳ δεκαέξ πρόσωπα, φέροντα τὴν ἀπάντησιν πρὸς τὸν Πάπαν, ἐν Φλωρεντίᾳ διαμένοντα, ὅπου ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἕνεκα τῆς στάσεως τῶν Κολόνα ἐν Ῥώμῃ[5]. Εἶχον δὲ ἐκραγῇ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι ταραχαί, ὡς ἐν Βονωνίᾳ, διὸ ἔκλινε πρὸς τὴν Κωνσταντινού-

---

[1]) **Coleti**, Conc. XVII, 746. «Ut (synodus) quam vellet viam eligeret».

[2]) Συρόπ. Β', κε'.

[3]) **Mansi**, XXX 889.—**Mart.** VI, II. 784. 806.

[4]) Οὕτω φαίνεται ὑπογεγραμμένος ἐν τῷ ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας χειρογράφῳ τοῦ τόμου ἑνώσεως περιέχοντι καὶ ῥωσιστὶ τὸ κείμενον· Γαλησιώτης δηλοῖ ἐκ Γαλικίας. **Frommann**, Zur Kritik des Florent. Unionsdecr.», σ. 32.

[5]) **Murat.** Ann. 1834.

πολιν, ὡς ἕδραν τῆς Συνόδου. Συγχρόνως ἔδιδεν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ, ἐξηγῶν τὰ μετὰ τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα συνομολογηθέντα [1].

Κατὰ Δεκέμβριον 1434 ἡ νέα πρεσβεία ἔφθασεν εἰς Ἐνετίαν [2], ὅπου οἱ Βυζάντιοι εὗρον ἐπιστολὴν ἐκ τῶν ἐν Βασιλείᾳ, παρήγγειλαν δὲ πρὸς αὐτοὺς ν' ἀνακαλέσωσι, ὅσα τυχὸν ὑπεσχέθησαν, διότι ὁ Αὐτοκράτωρ προτιμᾷ τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς συγκρότησιν συνόδου, δὲν εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος θέλει ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐκτελέσῃ, ὅσα ὑπόσχεται.

Ὁ Πάπας ὅμως ἠρνήθη νὰ κυρώσῃ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνομολογηθέντα, πρὶν ἀνακοινώσῃ ταῦτα πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ, ὅπερ καὶ ἔπραξεν [3]. Ἡ σύνοδος, χρησιμοποιοῦσα τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῇ ἐπιλογήν, ἀπεφάνθη, ὅτι ἐμμένει εἰς τοὺς παρ' αὐτῆς τεθέντας ὅρους, καθόσον καὶ ὁ Πατριάρχης αὐτὸς ἐδήλωσε τὴν προθυμίαν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν σύνοδον, καὶ πεζὸς ἐν ἀνάγκῃ, ἐὰν οὐδεὶς χορηγήσῃ τὰ μέσα τῆς μεταβάσεως, ἄλλως δὲν ἦτον ἀσφαλὲς νὰ συνέλθωσιν ἐν πόλει κύκλῳ ἀπειλουμένῃ νῦν ὑπὸ ἐχθρῶν [4].

Οἱ ἐν Βασιλείᾳ, μᾶλλον ἀποβλέποντες εἰς περιστολὴν τῆς Παποκρατίας, καὶ κατάλληλον θεωροῦντες τὴν ὥραν, ἐν ᾗ διετέλει αὕτη τότε στενοχωρίᾳ, ἐπελήφθησαν τῆς καταργήσεως τῶν ἐτησίων εἰσφορῶν (annates) καὶ τῆς δόσεως διὰ τὸ ἀποστελλόμενον παρὰ τοῦ Πάπα εἰς τὸν χειροτονούμενον Ἀρχιερέα ὠμόφορον, ἢ πολυσταύριον (pallium). Πρὸς συνδιαλλαγὴν ὁ Πάπας ἀπέστειλεν εἰς Βασίλειαν τὸν Γενικὸν τοῦ τάγματος τῶν Χαμαλοδούλων Ἀμβρόσιον Τραβερσάρην, ὅστις κατόπιν κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν διὰ τὰς γνώσεις αὐτοῦ, ἔτυχε δὲ ἀμέσως δεξιώσεως ἐξαιρέτου. Ἀλλ' ὅτε εὑρέθησαν χρήματα παρὰ τῶν Μεδίκων καὶ τοῦ δουκὸς τῶν Μεδιολάνων, προσενεγκόντων ἐνεακισχίλια δουκάτα, ἐξαπέστειλεν ἡ σύνοδος εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν Ἰωάννην Ῥαουσαῖον (de Ra-

---

1) **Mansi, XXIX, 623.—Coleti, XVII, 789.**
2) **Murat, XXXII, Ann. 1037.**
3) **Mansi, 906, 909.—Mart. VIII, 805.**
4) **Mart. VIII, 386.—Colet. XVII, 487.—Rayn. Ann. 1435, 8. «In faucibus Turcarum sitam».**

gusa) ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν[1] καὶ τοὺς κανονικοὺς (chanoines) Ἐρρίκον Μέγγερ, ἐκ Κωνσταντίας, καὶ Σίμωνα Φρερών, ἐξ Ἀρελατίας.

Οὗτοι, κατὰ τὸν Ἰούνιον 1435 ἀπελθόντες τῆς Βασιλείας, διὰ τῆς Ἐνετίας, ἣν ἐμάστιζεν ἡ πανώλης, κατηυθύνθησαν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον[2]. Ἐν Πόλᾳ συνηντήθησαν μετὰ τοῦ Χριστοφόρου Γαρατώνη, τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα, ὃν ὅμως ἀπέφυγον[3]. Τὴν 23 Σεπτεμβρίου 1435 ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Σχεδὸν συγχρόνως ἀφίχθησαν ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης καὶ οἱ ἀποσταλέντες εἰς Βασίλειαν[4].

Ἦτον ἑπόμενον νὰ γεννηθῇ σύγχυσις, διότι ἄλλα ἔλεγεν ὁ Χριστόφορος ἰδιαιτέρως, προτιμώμενος μάλιστα ὡς προτείνων σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ ἐψιθυρίζετο, ὅτι καὶ οἱ τοῦ Βυζαντίου πρέσβεις διεφώνησαν ἐν Βασιλείᾳ, ἴσως δὲ ταῦτα διεδίδοντο ἐπιτηδείως ὑπὸ τοῦ Χριστοφόρου.

Ὅπως διευκρινηθῶσι ταῦτα, διέταξεν ὁ Αὐτοκράτωρ, νὰ συνέλθωσι παρὰ τῷ Πατριάρχῃ οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ἡγούμενοι, οἱ πνευματικοί, οἱ σταυροφόροι, καί τινες τῶν συγκλητικῶν. Ἐλθὼν καὶ αὐτός, ἐζήτησε νὰ μὴ γίνῃ λόγος περὶ κατέργων καὶ τοξοτῶν (τζαγρατόρων) πρὸς φύλαξιν τῆς πόλεως, διὰ νὰ μὴ μανθάνωσι ταῦτα οἱ ἐχθροί. Ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Δημήτριος ἀφηγήθη τὰ πραχθέντα ἐν Βασιλείᾳ, βεβαιῶν ὅτι ἐν πᾶσιν ἐνήργησαν ὁμοφώνως καὶ οἱ τρεῖς, καὶ ἔδωκαν ὅρκον περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν συνομολογηθέντων, ὅπως ὤμοσαν καὶ ἐκεῖνοι, ἐκδόντες τὴν μολύβδινον βούλλαν. Ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Δισύπατος ἐπεκύρωσαν τοὺς λόγους τούτους.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ Πατριάρχης συνήγαγε τοὺς σταυροφόρους, πρὸς οὓς ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ δεικνύει διάθεσιν περὶ μεταβάσεως εἰς Βασίλειαν, ἀλλ' οὐδὲ ἡ ὑγεία τοῦ Πατριάρχου ἐπιτρέπει τοῦτο,

---

[1]) Palacky, Monum. Conc. 1857, ἐν οἷς προτάσσεται ὁ βίος. Ὠνομάζετο Ἰωάννης Στοϊκοβἲτζ ἐκ Ῥαούσης.

[2]) Mansi, XXXI, 248—72.

[3]) Cecconi, Studii, docum. LI.

[4]) Συρόπ. Β', κε'.

οὐδὲ συμφέρει, πρὸς ἀπόκρουσιν δὲ τοιούτου σχεδίου ἔχει ἀνάγκην τῆς συνεργείας αὐτῶν, ἣν ὑπεσχέθησαν.

Τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπὶ τῇ διαμηνύσει τοῦ Αὐτοκράτορος, προσῆλθον ὁ Πατριάρχης, οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι καὶ οἱ τρεῖς ἀπεσταλμένοι, ὁ στρατοπεδάρχης Δημήτριος, ὁ ἱερομόναχος Ἰσίδωρος καὶ ὁ δισύπατος, ὡρίσθη δὲ ἐπιτροπὴ ἐκ δύω μεσαζόντων, τοῦ Κανταχουζηνοῦ καὶ τοῦ Νοταρᾶ, τοῦ μεγάλου Δομεστίκου, ὡς κοσμικοῦ, τῶν Ἀρχιερέων Ἐφέσου Ἰωάσαφ, Ἡρακλείας Ἀντωνίου, καὶ τῶν σταυροφόρων Μιχαὴλ Βαλσαμῶνος, τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος, καὶ τοῦ Συροπούλου, μεγάλου Ἐκκλησιάρχου, καὶ τῶν πνευματικῶν, Ματθαίου καὶ Γρηγορίου, ὅπως ἐξετάσωσι καὶ ὑποβάλωσι σκέψεις. Εἰς τούτους προσετέθησαν καὶ οἱ τρεῖς πρέσβεις, κατόπιν δὲ ὁ Δημήτριος Ἄγγελος ὁ Φιλομμάτης, ὁ Γεώργιος Σχολάριος (ὁ κατόπιν Γεννάδιος) καὶ ὁ μεταγλωττιστὴς Φραγκισκανὸς Μανουὴλ [1].

Ἅμ' ἀναγνωσθείσης τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου, δεινὸν ἐφάνη τὸ εὐθὺς ἐν προοιμίῳ λεγόμενον, ὅτι, μετὰ τὴν διόρθωσιν τῆς νέας αἱρέσεως τῶν Οὐσιτῶν, ἡ σύνοδος· προτίθεται νὰ διορθώσῃ καὶ τὰ τῆς παλαιᾶς τῶν Γραικῶν.

Ἀπελογοῦντο οἱ ἐκ Βασιλείας πρέσβεις, ὅτι δὲν ἐγράφη ἐπίτηδες, καὶ ὅτι εἶναι ἕτοιμοι ν' ἀνακηρύξωσι παρρησίᾳ, ὅτι δὲν θεωροῦσιν αὐτοὺς αἱρετικούς, πταίουσι δὲ οἱ ἐκ τοῦ Βυζαντίου πρέσβεις, οἵτινες οὐδεμίαν ἔφερον ἐν Βασιλείᾳ ἀντίρρησιν, ἅμα ἔλαβον γνῶσιν. Ὁ Ἰσίδωρος τάχα δὲν ὡμίλησεν ἐκεῖ κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν [2]; Ὅπως ἐκλείψῃ ὅμως αὐτὴ ἡ αἰτία, προθύμως δέχονται τὴν προταθησομένην θεραπείαν.

Ἡ ἐπιτροπὴ οὐδεμίαν ἄλλην ἐδέχετο θεραπείαν, εἰμὴ νὰ μεταγραφῇ ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις, ὅπως ἐξαλειφθῇ πᾶσα μνεία αἱρέσεως.

Ἀλλὰ τοιοῦτόν τι δὲν εἶχον τὴν ἐξουσίαν νὰ πράξωσιν οἱ πρέσβεις, ὥστε συνεφώνησαν ν' ἀποσταλῇ ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις εἰς Βασίλειαν, ὅπως ἐκεῖ διορθωθῇ.

Μετέβησαν ἔπειτα εἰς συζήτησιν περὶ τοῦ τόπου τῆς συνόδου, ἀπεφασίσθη δέ, ὅτι ἐξαιρεῖται ἡ Βασίλεια διὰ τὴν ἀπόστασιν, ἀπόκειται

---

[1]) Συρόπ. Β', κζ'. κη'.

[2]) **Cecconi**, Stud. doc. 29.— Συρόπ. Β', κθ'.—**Philaret**, Gesch. d. russ. Kirche III, 68.

δὲ εἰς τοὺς Βυζαντίους, νὰ ἐκλέξωσιν ἐκ τῶν ἐννέα ὑποδεικνυομένων πόλεων, ἣν ἂν προτιμήσωσι.

Τρίτον ἐζήτησαν νὰ γείνῃ ῥητῶς λόγος, ὅτι ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπάνοδος τῶν εἰς τὴν σύνοδον ἀπερχομένων καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν δὲν εὐοδωθῇ ἡ ἕνωσις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκάλεσεν ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς τ' ἀνάκτορα τὴν ἐπιτροπήν, συνάμα δὲ καὶ ἑτέρους ἐκκρίτους ἄρχοντας, πρὸς οὓς ἀνεκοίνωσεν, ὅτι κατ' αὐτὸν εἶναι περιττὴ ἡ διόρθωσις τοῦ προοιμίου, διότι ἐγράφη διὰ τοὺς ἐκεῖ, οὐχὶ δὲ διὰ τοὺς ἐνταῦθα, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀντιλέγει εἰς τὴν διόρθωσιν καὶ πρὸς τοῦτο δύνανται νὰ σχεδιάσωσιν ἀπὸ τοῦδε, πῶς ἐπιθυμοῦσι τὸ κείμενον. Ἐξαίρων ἔπειτα τὰ ἐκ τῆς ἑνώσεως προσδοκώμενα ἀγαθά, καὶ ἀπαριθμήσας τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνατολικῶν, οὐχὶ ἔλασσον τοῦ τῶν δυτικῶν, Τραπεζουντίους, Ἴβηρας (Γεωργιανούς), Τζαρκασίους (Κιρκασίους), Μιγκρελίους, Γότθους, Ῥώσσους, Βλάχους, Σέρβους, τοὺς ἐν ταῖς νήσοις, τοὺς ὑπὸ τοὺς Πατριάρχας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰθίοπας, ἐμνημόνευσε καὶ τὰς συνδιαλέξεις μετὰ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, ὅστις ἤλπιζεν ἡ ἕνωσις νὰ γίνῃ ἀφορμή, ὅπως ἐκλείψωσι πολλὰ παρείσακτα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὑπέσχετο νὰ καταστήσῃ διάδοχον τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου[1].

Ἐκ τούτων δῆλον μέχρι τίνος σημείου εἶχε φθάσει ἡ εὐπιστία πρὸς ὑποστήριξιν σχεδίου, ἐξ οὗ ἠλπίζετο ἡ κοινὴ σωτηρία.

Ἅπαντα ταῦτα ἤρεσαν, ὡς καὶ τὸ συνταχθὲν προοίμιον, ἐζήτουν δέ, νὰ βεβαιωθῇ ἡ προσέλευσις τοῦ Πάπα εἰς τὴν σύνοδον καὶ νὰ γείνῃ μνεία περὶ ἀσφαλοῦς ἐπανόδου (de salvo conducto).

Ἐν ἑπομένῃ συνεδριάσει προσῆλθε καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ Πάπα Χριστόφορος Γαρατώνης, παρ' οὗ ἐζήτησαν οἱ συνοδικοί, νὰ δηλώσῃ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Πάπα καὶ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει ἔλθει εἰς τὴν σύνοδον, καθότι ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις συνδιαλέξεσι πάντοτε ὑπεδείκνυεν, ὅτι ἄνευ τοῦ Πάπα οὐδέν ἐστι γενέσθαι, ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀπαντήσεις δὲν ἦσαν σαφεῖς, ἀλλ' ὑπεξέφευγεν, εἶπον πρὸς αὐτὸν λόγους αὐστηρούς, ἑωσοῦ εἰς ἅπαντα συγκατετέθη, πρόθυμος ὢν νὰ ὑπογράψῃ, διὸ ἐζήτησαν νὰ προσληφθῇ διερμηνεὺς πρὸς σύνταξιν πρακτικῶν.

---

[1]) Συρόπ. Β', λδ'.

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Πατριάρχου, ὅπως βεβαιωθῇ ἡ προσέλευσις τοῦ Πάπα, κυρίως προήρχετο ἐκ τῆς φιλοτιμίας αὐτοῦ, ὅτι καταβιβάζεται, ἐὰν αὐτὸς μόνος προσέλθῃ, καὶ τοῦτο ἐννοήσας ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης ἰδιαιτέρως ἔλεγεν, ὅτι ὁ Πάπας διανοεῖται νὰ μὴ προσέλθῃ, διὸ καὶ ὁ Πατριάρχης ἐπανελάμβανεν: ἐγὼ οἶδα ὡς οὐκ ἐλεύσεται.

Τὸ πρακτικὸν ἐγένετο ἐν ὑστέρᾳ συνεδριάσει, καθ' ἣν οἱ ἐκ τῆς συνόδου προσέλαβον διερμηνέα ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ὁ δὲ Χριστόφορος Γαρατώνης ἔδειξεν ἰδιόχειρον τοῦ Πάπα ἔγγραφον, πλήρη παρέχοντος ἐξουσίαν περὶ ὑποσχέσεως ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ προοιμίου εὑρέθησαν σύμφωνοι, οὐχὶ ὅμως περὶ τῆς μνείας, ὅτι δίδεται πᾶσα ἀσφάλεια ἐπανόδου, εἴτε κατορθωθῇ ἕνωσις, εἴτε μή, ἐπὶ λόγῳ ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἀνάγεται εἰς τὰ κεφάλαια τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως, ἧς οὐδὲ κεραίαν δύνανται νὰ μεταβάλωσιν, ἐνῷ ἄλλως εἶχε τὸ περὶ προοιμίου, ὡς μὴ ἀπαρτίζοντος μέρος τῶν ὅρων. Βαρέως ἐπετέθη ὁ Καντακουζηνός, λέγων, πῶς οὐδὲ κεραίαν τολμᾶτε νὰ προσθέσητε εἰς τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν, σεῖς οἱ παραδεχόμενοι προσθήκην ἐν τῷ συμβόλῳ. Ὁ δὲ Ἄγγελος Φιλομμάτης προσέθηκεν, ὅτι τὸ προοίμιον εἶναι ὡς ἡ κεφαλή, ἐν συνόψει περιέχον περὶ τοῦ συνόλου.

Ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐπέμειναν, ὅτι ἰδιαίτερον ἐκτεθήσεται ἔγγραφον περὶ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπανόδου, συνέταξαν δὲ καὶ τὸ περὶ τούτου σχέδιον καὶ τὰ πάντα ἔγραψαν ἐν μεμβράναις, ὥστε μόνον ἔμενε νὰ προστεθῶσιν αἱ σφραγῖδες τῆς συνόδου καὶ αἱ ὑπογραφαί.

Ὁ Πατριάρχης δὲν συγκατετίθετο νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν σύνοδον, ἂν δὲν προσήρχετο καὶ ὁ Πάπας, οὐδὲ ἤρκει δι' αὐτὸν ἡ διαβεβαίωσις, ὅτι ἄνευ Πάπα δὲν ὑπάρχει οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἄρα οὐδὲ δυνατὸν εἶναι νὰ μὴ ἔλθῃ, διὸ ἐδέησε νὰ ὑποσχεθῶσι καὶ περὶ ἐλεύσεως τοῦ Πάπα [1].

Ὅπως διασκεδασθῇ πᾶσα καινὴ φήμη, συνεφώνησαν νὰ προσκληθῶσιν ἐκ τῶν Γενουηνσίων, Ἐνετῶν, Καταλανῶν καὶ Ἀγκωνιτανῶν, ὅπως ἐνώπιον αὐτῶν ἀναγνωσθῇ τὸ ἀντικατασταθὲν προοίμιον, ὃ καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ κυριακῇ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἀναστάσεως, ἀπήγγειλον δὲ λόγους ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος καὶ ὁ Νοταρᾶς καὶ

---

[1]) Συρόπ. Β', λε'—λζ'.

οὕτως ἀπῆλθον κατὰ Δεκέμβριον 1435, ὁ μὲν Μέγγερ πρὸς τὴν σύνοδον, ὁ δὲ Χριστόφορος Γαρατώνης πρὸς τὸν Πάπαν, μετὰ τῶν ἀπαιτουμένων ἐγγράφων, πρὸς προπαρασκευὴν τῆς συγκλήσεως.

Ἐκ τῶν δύω παραμεινάντων πρέσβεων τῆς Βασιλείας ἀπεβίωσεν ὁ Σίμων Φρερὼν ἐκ λοιμοῦ, ὁ δὲ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος συχνάκις ἔβλεπε τὸν Πατριάρχην καὶ ἐπιτηδείως ὑπέκαιε τὴν φιλοτιμίαν αὐτοῦ, ὅτι μεγάλως θέλει τιμηθῆ, ἐὰν μεταβῇ εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ὥστε οὗτος μετήλλαξε γνώμην καὶ ἀντὶ ἀπεχθείας πολλὴν ᾐσθάνετο πρὸς τοῦτο διάθεσιν, ὡς ἔγραφεν ὁ Ῥαουσαῖος ἐξαιρέτως ἐγκωμιάζων τὸν Πατριάρχην, ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς Βούλγαρος, ὁμόφυλος αὐτοῦ, διὸ αἱ πρὸς ἀλλήλους σχέσεις ταχέως κατέστησαν οἰκειότεραι [1].

Τὴν 14 Ἀπριλίου 1436 ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἄνευ ἀντιρρήσεως ἐπεκύρωσε τὰ σταλέντα σχέδια, ἀλλὰ μόλις τὴν 2 Σεπτεμβρίου ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀμέσως δὲ ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης ἐξέδωκαν προσκλήσεις. Ὁ Βασιλεὺς λαβὼν φλωρία παρὰ τοῦ Ἰωάννου Ῥαουσαίου, προκατέβαλε τἀναλώματα τῶν ἀποστελλομένων καὶ ἔστειλε δῶρα (κανίσχια) εἰς τοὺς καλουμένους, εἰς Τραπεζοῦντα, Ἰβηρίαν (Γεωργίαν), Μολδοβλαχίαν, Ῥωσσίαν, Σερβίαν καὶ εἰς τοὺς Πατριάρχας, πρὸς οὓς ἀπέστειλε τὸν Γεώργιον Μακρόχειρα.

Οἱ Πατριάρχαι διώρισαν τοποτηρητάς, ὁ μὲν Ἀλεξανδρείας τὸν Ἡρακλείας Ἀντώνιον καὶ Μάρκον Εὐγενικόν, τότε ἱερομόναχον, κατόπιν Ἐφέσου, ὁ Ἀντιοχείας τὸν Ἐφέσου Ἰωάσαφ καὶ τὸν πνευματικὸν Γρηγόριον (Μελισσηνὸν ἢ Μαμμᾶν), ὁ δὲ Ἱεροσολύμων τὸν Σάρδεων Διονύσιον καὶ τὸν Ῥωσσίας Ἰσίδωρον (τότε ἱερομονάχους). Ὁ Πατριάρχης δυσηρεστήθη, διότι παρὰ τοῦ Βασιλέως ὑπεδείχθησαν τὰ πρόσωπα τῶν τοποτηρητῶν ἄνευ τῆς εἰδήσεως αὐτοῦ καὶ ἐμήνυσε περὶ τούτου εἰς τὸν Βασιλέα. Οὗτος ἐδικαιολογήθη, ὅτι δὲν ἐπέβαλε τὰ πρόσωπα, ἀλλ' εἰς τὸν ἀποσταλέντα πρέσβυν παρήγγειλεν, ἐὰν ἐρωτηθῇ περὶ προσώπων, νὰ ὑποδείξῃ ταῦτα. Ἐν τοῖς πιττακίοις προσετίθετο ὁ ὅρος, ὅτι στέργουσιν, ἐὰν γείνῃ κανονικῶς ἡ σύνοδος κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ οὐδὲν προστεθῇ τῇ πίστει, ἢ ἀμειφθῇ, ἢ καινοποιηθῇ [2].

---

[1]) **Cecconi, Studii, I. σ. 112: Bulgarus et de lingua mea.**
[2]) Συρόπ. Γ, γ'.

Μαθὼν τὸν πρόσθετον ὅρον ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος, μεγάλως ἐταράχθη καὶ προσῆλθεν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, λέγων, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῶσι τοιαῦτα γράμματα εἰς τὴν σύνοδον, ἥτις παρέχει καὶ τὴν χρηματικὴν δαπάνην, διότι δι' αὐτῶν ματαιοῦται ὁ σκοπὸς ἐλευθέρας ἐξετάσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ διορθωθῶσι.

Πεισθεὶς ὁ βασιλεὺς στέλλει τὸν μοναχὸν Θεοδόσιον τοῦ Ἀντιόχου, φέροντα ὑπόδειγμα. ὅπως σταλῶσι νέα γράμματα ὅμοια, καὶ τὴν βεβαίωσιν, ὅτι τὸν μὴ ἐκτιθέμενον ὅρον προτίθεται νὰ τηρήσῃ καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ, οὐδὲ ἐννοεῖ νὰ παρασαλεύσῃ τι, ἀφ' ὧν παρέλαβε. Οἱ Πατριάρχαι ἐπείσθησαν εἰς τὰς διαβεβαιώσεις ταύτας, καὶ ἀπέστειλαν νέα γράμματα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα [1].

Ἔσπευσεν ὁ Βασιλεὺς ν' ἀποστείλῃ, πρὸς μὲν τὸν Πάπαν τὸν Μανουὴλ Ταρχανειώτην βουλλωτὴν (σφραγιδοφύλακα), πρὸς δὲ τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, τὸν δισύπατον Ἰωάννην, πρὸς εἰδοποίησιν περὶ τῆς μελλούσης ἐλεύσεως αὐτοῦ καὶ διὰ νὰ ἐπιμεληθῶσι πρὸς ἀποστολὴν πλοίων (κατέργων) κατὰ τὸ μετόπωρον, ὅτε θέλουσιν ἀποπλεύσει [2].

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκάλεσε τοὺς σπουδαιοτέρους, ὅπως συσκεφθῶσι περὶ τῆς μελλούσης συνόδου καὶ τῶν ἐκεῖ πραγματευθησομένων, ἑτοιμαζόμενοι εἰς τὰς ἐνδεχομένας συζητήσεις.

Τότε ὁ διδάσκαλος Γεώργιος Σχολάριος (καὶ μετὰ ταῦτα Γεννάδιος) ἀνέγνωσε λόγον παραινετικόν, μεγάλως ἐπαινεθέντα καὶ κύριον ἔχοντα θέμα, ὅτι εἰ μὲν πρόκειται ν' ἀνεύρωσι τὴν ἀλήθειαν, δέον μετὰ ἀκριβῆ βάσανον, πάντες ν' ἀνομολογήσωσιν αὐτήν, εἰ δὲ πρόκειται νὰ γείνῃ ἕνωσις πρὸς οἰκονομίαν τινά, περιττὸν εἶναι νὰ ὑποστῶσι κόπους καὶ κινδύνους, διότι τοιαύτη κατ' οἰκονομίαν ἕνωσις δύναται νὰ γείνῃ καὶ διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων πρέσβεων [3].

Ἤρεσεν ἡ τοιαύτη συμβουλὴ καὶ μετὰ πολλοὺς λόγους ἀπεφασίσθη νὰ μελετηθῇ τὸ βιβλίον τοῦ Ἁγίου Καβασίλα, ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340, περὶ τῶν προκειμένων ζητημάτων καὶ νὰ περισυναχθῶσιν ὅσα ἐγράφησαν περὶ αὐτῶν, νὰ ζητήσωσι δὲ αὐτὰ ἐκ τοῦ ἁγίου ὄρους,

---

1) Συρόπ. Γ', δ'.
2) Αὐτ. Γ', ε'.
3) Αὐτ. Γ', ϛ'.

ὅπου ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ εὑρεθῶσιν. Ὁ σταλεὶς πρὸς τοῦτο ἡγούμενος τοῦ Καλέως οὐδὲν διεκόμισε βιβλίον, ἀλλ' ἔφερε δύω ἱερομονάχους, τὸν Μωϋσῆν ἐκ τῆς Λαύρας καὶ τὸν Δωρόθεον ἐκ τοῦ Βατοπεδίου, ὡς δῆθεν τοποτηρητὰς πάντων τῶν Ἁγιορειτῶν.

Ὡς πρόσωπον κατάλληλον διὰ τὴν σύνοδον ὑπεδείχθη ὁ ἱερομόναχος Νεῖλος ὁ Ταρχανειώτης, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἠναντιώθη προβλέπων ἐν αὐτῷ καλογερικὸν φανατισμόν (μήποτε εὑρεθῇ τι καλογέριν).

Ἐν τοσούτῳ ἐτευλεύτησεν ὁ Ἐφέσου Ἰωάσαφ[1].

Εἴπομεν, ὅτι δύο πρέσβεις ἐστάλησαν, ὁ Μανουὴλ Ταρχανειώτης καὶ Ἰωάννης ὁ δισύπατος, ὁ μὲν πρὸς τὸν Πάπαν, ὁ δὲ πρὸς τὴν σύνοδον, οἵτινες κατὰ τὴν 18 Δεκεμ. 1436 ἔφθασαν εἰς Ἐνετίαν. Τὴν δαπάνην, καί τοι δυσφορῶν, κατέβαλεν ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος, ἀλλ' ἐκ φόβου μὴ ματαιωθῇ ἡ μετὰ τῆς συνόδου συνεννόησις, ἐνῷ ἤγγιζεν εἰς τὸ πέρας αὐτῆς, καὶ διότι αὖθις τότε ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ Πάπα ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, οὗ αἱ ἐνέργειαι ἦσαν κατὰ τῆς συνεννοήσεως μετὰ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου[2]. Ὁ Ἰωάννης ὁ δισύπατος ἔφθασεν εἰς Βασίλειαν κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1437, ἐνῷ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Δεκεμβρίου 1436 ἐψηφίσθη παρὰ τῆς συνόδου ὡς τόπος συναθροίσεως ἡ Βασίλεια, ἡ Αὐενιών, ἢ ἡ Σαβαυδία. Ὁ Πρόεδρος τῆς συνόδου, ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, ὅστις ἀπεσπάσθη τῶν ἀντιπαπικῶν, ἀφότου ἐψήφισαν, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Πάπαν ἔκκλησις καταργεῖται, ἠρνήθη νὰ κυρώσῃ τὴν ἀπόφασιν περὶ τοῦ ὁρισθέντος τόπου, ὡς μὴ σύμφωνον πρὸς τοὺς συνομολογηθέντας ὅρους μετὰ τῶν Βυζαντίων. Οὐδὲ ὁ δεύτερος πρόεδρος ἔστερξε νὰ κυρώσῃ τὴν ἀπόφασιν, ἣν ἐκύρωσεν ὁ τρίτος, ἀλλ' ὁ Πάπας Εὐγένιος ἀπεδοκίμασε. Διεμαρτυρήθη καὶ ὁ Ἰωάννης δισύπατος[3].

Πρὸς ταχυτέραν ἐκτέλεσιν ἡ σύνοδος συνεφώνησε μετά τινος Νικοδήμου Μοντώνου ἀντὶ δουκάτων 30800 νὰ χορηγήσῃ τέσσαρα πλοῖα καὶ 300 τοξότας πρὸς μεταφορὰν τῶν ἐκ τοῦ Βυζαντίου[4], πρὸς εὕρεσιν

---

[1]) Συρόπ. Γ', γ'.

[2]) Συρόπ. Γ', ε'. — **Ragus.** Rel. σ. 257.

[3]) **Raynaldus**, Ann. 1437. 4.

[4]) **Mansi**, XXXI, 207 ἔνθα περιγράφεται ἡ τελετὴ τῆς παραδόσεως τῆς σημαίας τὴν 19 Νοεμβρ. 1436.

δὲ τῶν χρημάτων ἡ σύνοδος ὑπεσχέθη νὰ προτιμήσῃ ἐκ τῶν τριῶν πόλεων τὴν προκαταβάλλουσαν τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν, εἰσπρακτέον κατόπιν δι' ἐράνων ὑποχρεωτικῶν, διὰ δεκάτης καὶ δι' ἀφέσεως ἁμαρτιῶν[1]. Ἀλλ' ἐνῷ τὸ κοινὸν Αὐενιῶνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ποριςθῇ τὸ ἀπαιτούμενον χρῆμα ἐντὸς τῆς ταχθείσης τριακονθημέρου προθεσμίας, ἡ ἐν τῇ συνόδῳ πλειονοψηφία, συναποτελουμένη πρὸ πάντων ἐκ τοῦ γαλλικοῦ κόμματος, οὐδὲ ἐκ τούτου ἀνεχαιτίζετο, οὐδὲ ἐκ τῆς ἀποποιήσεως τοῦ Πάπα, οὐδὲ ἐκ τῆς διαμαρτυρίας τοῦ δισυπάτου, ἐνισχυθείσης ὑπὸ τοῦ προσελθόντος Μανουὴλ Ταρχανειώτου. Ἐπὶ τοσοῦτον ἐκορυφώθη ὁ θόρυβος, ὥστε πολλάκις ἐκινδύνευσαν νὰ συμπλακῶσιν, οἱ δὲ τοῦ Βυζαντίου ἀπεσταλμένοι βλέποντες τὴν σύγχυσιν ἀπῆλθον εἰς Βονωνίαν μετὰ τοῦ Δουκὸς Μαντούης καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου τῶν Ἐνετῶν, ὅπως ἀκολουθήσωσι τὴν ἀπόφασιν τῆς μειονοψηφίας. Ἐν τῇ 25ῃ συνεδριάσει κατὰ Μάϊον 1437 παρ' ὀλίγον ἤρχοντο εἰς χεῖρας, ἐρίζοντες τίς νὰ καταλάβῃ τὸν ἄμβωνα, πρὸς ἀνακήρυξιν τῆς ἀποφάσεως, ὥστε καὶ οἱ πολῖται παρενέβησαν πρὸς ἀποτροπὴν διαπληκτισμῶν[2].

Τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Τάραντος, σπεύδοντα ν' ἀναβῇ τὸ παρ' ἄλλου καταληφθὲν βῆμα, κατὰ τὴν 7 Μαΐου 1437, δὲν ἔσωσεν ἡ ἁγιότης, ἀλλ' ὁ σιδηρόπλεκτος θώραξ, ἀπὸ τῆς αἰχμῆς τῶν ἐγχειριδίων. Μετὰ τὸν ὕμνον, Veni Creator, ἀνῆλθε τὸ βῆμα ἐξ ὀνόματος τῆς πλειονοψηφίας ἐν ἀρχιερατικῇ στολῇ ὁ ἐπίσκοπος Ματθαῖος Ἀλβιέγγας καὶ ἤρξατο τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ψηφίσματος. Συγχρόνως ἕτερος ἐπίσκοπος ὁ Ματθαῖος Πόρτο, ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Πρωτονοταρίου τῆς συνόδου, ἀπήγγειλε καὶ αὐτὸς ἀντίθετον ψήφισμα τῆς μειονοψηφίας, ἐπέτεινε δὲ ἑκάτερος τὴν φωνήν, ὅπως ὑπερφωνήσῃ. Τὸ ψήφισμα τῆς μειονοψηφίας ἦτο συντομώτερον, ὑποσχόμενον τὴν Φλωρεντίαν, ἢ τὴν Οὐθίνην (Udine), ἐὰν δὲν πεισθῶσιν οἱ Βυζάντιοι ὑπὲρ τῆς Βασιλείας, ὥστε ἡ ἀπαγγελία αὐτοῦ ἐπερατώθη πρώτη καὶ ἀμέσως οἱ σύμφρονες ἔψαλλον τὸ Te Deum laudamus. Ὅτε ἐπεραίωσε καὶ ὁ ἕτερος τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ὁμοίου ψηφίσματος καὶ τοῦ ἀσφαλίζοντος τὸ δάνειον τῆς Αὐενιῶνος, ἐψάλη πάλιν ὑπὸ τῶν συμφρόνων αὐτοῦ τὸ Te Deum

---

1) Mansi, XXX, 1121. XXXI, 210.
2) Διήγησις Αἰνείου Συλβίου παρὰ Mansi, XXXI, 220. 223.

laudamus (Σὲ ὑμνοῦμεν Κύριε)· καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις[1]. Ἐπῆλθεν ἀνακωχὴ τῶν παθῶν, καὶ μόνον ἤριζον, ἂν ἀμφότερα τὰ ψηφίσματα θέλουσι φέρει τὴν σφραγῖδα τῆς συνόδου, ἢ μόνα τὰ τῆς πλειονοψηφίας. Εἰς ταῦτα μόνα ἐτέθη ἡ μολύβδινος βοῦλλα παρὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ ἐπιτετραμμένων, καὶ εἰς τὰς ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Βυζάντιον Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην, καὶ ἐστάλησαν εἰς Αὐενιῶνα, ὅπως ἐγχειρισθῶσιν εἰς τοὺς πρὸς ἀπόπλουν ἑτοίμους τέσσαρας ἐπισκόπους, οἵτινες ἀπῆλθον τὴν 19 Μαΐου 1437.

Διὰ νὰ μὴ προλάβωσιν οὗτοι, ἔσπευσεν ὁ Πάπας νὰ κυρώσῃ τὸ ψήφισμα τῆς μειονοψηφίας τὴν 29 Μαΐου, φέρον μόνας τὰς σφραγῖδας τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ[2]. Ὁ Δοὺξ τῆς Γενούης, Θωμᾶς Καμποφραγόζος, ἀντὶ νὰ ἐκδώσῃ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Πάπα τὰς περὶ ἀσφαλοῦς πορείας ἐπιστολὰς διὰ τὴν εἰς Φλωρεντίαν μετάβασιν, ἐξέδωκεν αὐτὰς πρὸς τὸν Νικόδημον ἐκ Μοντώνης, μοίραρχον τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου[3]. Ἀλλ' ὁ Πάπας ἀπέστειλε τὸν ἴδιον ἀνεψιόν, Ἀντώνιον Κονδολμιέρον, εἰς Ἐνετίαν πρὸς παρασκευὴν τεσσάρων πλοίων διὰ τὴν χρείαν ταύτην, ὀνομάσας αὐτὸν ναύαρχον. Ἐξέδωκε συνάμα ἔγγραφον, ἀσφαλίζον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, τῶν Πατριαρχῶν καὶ ἑπτακοσίων ἀκολούθων αὐτῶν, εἴτε κατορθωθῇ ἡ ἕνωσις, εἴτε ἀποτύχῃ[4].

Ὅτε ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα ἀρχιεπίσκοπος Μάρκος Τάραντος ἔφθασεν εἰς Αὐενιῶνα, ὅπως κωλύσῃ τὴν ἀποστολήν, εἶχεν ἤδη ἀποπλεύσει ἐκ Νικαίας ὁ στολίσκος.

---

[1]) Coleti, XVII, 349. XVIII, 847.—Mansi, XXXI. 223. — Βιενναῖος Codex Jur. Can. 62, f. 175. 68. f. 190. 69. f. 264.

[2]) Δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Τάραντος ὑπέκλεψε τὴν σφραγῖδα τῆς Συνόδου. Ὁ κ. Ῥενιέρης Ἱστορ. Μελέται ἀκολουθεῖ τὸν Héfélé, Hist. des Conc. X. σ. 365, ἐνῷ ἀποβαίνει ἀνεξήγητον, πῶς ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠπόρησε διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν σφραγίδων τῆς συνόδου. Ὅρα Raynaldi, Ann. 1437. 10. — Συρόπ. Γ', θ'.—Zhishman, Unionsv. σ. 172. Εἰς τὴν αὐτὴν πλάνην περιέπεσεν ὁ Vast, Le Card. Bessarion (1878) σ. 46.

[3]) Coleti, XVIII, 851. 861. — Raynaldi, 1437. 8. — Mansi, XXX, 30.

[4]) Coleti, XVIII, 864. — Raynaldi, 1437. 10.

Ἐν Βασιλείᾳ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὸν νὰ παραστῇ ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα, περιορίσαντες μάλιστα ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ, ὡς δῆθεν ὑπόλογον διὰ τὴν νόθευσιν τοῦ ψηφίσματος τῆς συνόδου, ὥστε ἔκρινε προτιμότερον ν' ἀπέλθῃ ἄπρακτος, φοβούμενος πλείονα· ἐπὶ τούτοις παρῃτήθη τοῦ ἀξιώματος Προέδρου τῆς Συνόδου καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα[1]. Ἡ πλειονοψηφία δὲν ἀνεχαιτίσθη, κλητεύσασα αὐτὸν τὸν Πάπαν εἰς ἐμφάνισιν, ὅπως δικασθῇ κατὰ τὴν ἀπόφασιν ἐν 26ῃ συνεδριάσει 31 Ἰουλίου 1437[2].

Εἰς ταῦτα ὁ Πάπας ἀπήντησε διὰ τῆς βούλλας Doctoris gentium 17 Σεπτεμβρίου 1437, μεταφέρων τὴν ἕδραν τῆς συνόδου εἰς Φερραρίαν καὶ τάσσων ἡμέραν ἐνάρξεως τὴν 8 Ἰανουαρίου 1438[3].

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἐκ Φλωρεντίας εἰς Βονωνίαν ἀφιχθέντα μέλη τῆς μειονοψηφίας, ὁ Πέτρος Δινίας (Digne), ὁ Ἀντώνιος Πορτογαλλίας καὶ ὁ Ἡγούμενος Νικόλαος Κουσαῖος μετὰ τοῦ Ἰωάννου δισυπάτου καὶ τοῦ Μανουὴλ Ταρχανειώτου, ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τῇ μεσιτείᾳ τοῦ Ἐνετοῦ καρδιναλίου Φραγκίσκου Κονδολμιέρη, ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις καὶ συνεφώνησαν παράτασιν τῆς προθεσμίας, ἐὰν μέχρι τέλους Μαΐου δὲν ἐκπληρωθῶσιν αἱ ὑποσχέσεις τῆς συνόδου, παραδεχόμενοι τὸν ἀπόπλουν τῶν πλοίων τοῦ Πάπα τὴν 15 Ἰουλίου, περὶ δὲ τοῦ τόπου τῆς συνόδου, ὅτι θέλει ἀποφασισθῇ κατόπιν, ὅταν οἱ Γραικοὶ προσορμισθῶσιν εἰς Ἐνετίαν, Ῥαβέννην, ἢ Ἀρίμινον· ἐν τῇ συμβάσει 4 Ἰουλίου 1437 προσετέθη ὁ ὅρος τηρήσεως τῆς ἀποφάσεως τῆς συνόδου, τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη καὶ κυρωθείσης ὑπὸ τοῦ Πάπα[4].

Οὔτε τοῦτο δὲν ἤρκεσεν ὅμως πρὸς καθησύχασιν τοῦ Πάπα, διότι κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ ἐγένετο ἔγγραφος δήλωσις τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Αὐτοκράτορος ἐνώπιον τοῦ παπικοῦ Πρωτονοταρίου Βαρθολομαίου Κορνέτου, τοῦ Νικολάου Κουσαίου, τοῦ Παύλου Βάρβου καὶ τοῦ παπικοῦ νοταρίου Ἀντωνίου Βιόνδου τὴν 17 Ἰουλίου 1437, δι' ἧς ἐβε-

---

1) Raynaldi, 1437. 15.
2) Mansi, XXXI, 234. — Coleti, XVII, 347.
3) Coleti, XVIII, 874. 886.
4) Raynaldi 1437. 11.—Du Mont III. 27. παρ' οἷς τὸ κείμενον τῆς συμβάσεως.

βαίωσαν, ὅτι δυνάμει τῆς ἐντολῆς αὐτῶν 26 Νοεμβρίου 1436 παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου, λογίζουσιν ἑαυτοὺς ἐλευθέρους πάσης σχέσεως πρὸς τὴν σύνοδον ἐν πάσῃ διαφωνίᾳ πρὸς τὸν Πάπαν, θεωροῦσι δέ, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Πατριάρχης διατελοῦσιν ἐν συναφείᾳ μόνον πρὸς τὰ μέλη τῆς μειονοψηφίας τῆς συνόδου, τὰ ἐκδόσαντα τὸ τελευταῖον ψήφισμα ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα καὶ ἰδίως πρὸς τὰ τρία εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστελλόμενα μέλη [1]. Ἀξιοπερίεργος εἶναι ὁ ἑξῆς ὅρος, ὅτι καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν οἱ τοποτηρηταὶ τοῦ Πάπα καὶ ἡ μερὶς αὐτῶν δὲν θέλει ὑπάρχει ἐν τῇ συνόδῳ, δὲν θέλουσιν ἀποποιηθῆ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Πάπα.

Ἐννοοῦμεν κάλλιστα τὸν σκοπὸν τοῦ Πάπα, τοῦ ν' ἀποκόψῃ πᾶσαν σχέσιν καὶ ὑποχρέωσιν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς τὴν σύνοδον, διότι ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι, νὰ καταστήσῃ οὕτως εἰπεῖν συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν μετ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπαίτησις νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ, ἐὰν οὗτος ἀποχωρισθῇ τῆς συνόδου, εἶναι τοσοῦτον ὑπερβολική, ὥστε εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἐθεώρει αὐτὴν πρακτικὴν καὶ χρήσιμον.

Τεκμήριον τούτου εἶναι, ὅτι τοὐναντίον ἐν τοῖς ἐγγράφοις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰδιαιτέραν σύμβασιν, ἀλλ' εἰς τὴν μετὰ τῆς συνόδου συναφθεῖσαν [2],

Πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτοῦ ἔδωκεν ὁδηγίας, εἴτε πρῶτοι φθάσωσιν οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου, εἴτε συγχρόνως, νὰ μὴ παρενοχλήσωσι τὰς μετ' αὐτῶν διαπραγματεύσεις, οὐδ' ἐὰν οὗτοι κατορθώσωσι νὰ γείνῃ δεκτὸς ὁ παρ' αὐτῶν προτεινόμενος διὰ τὴν σύνοδον τόπος. Ὅλοι πρέπει νὰ πεισθῶσι περὶ τοῦ εἰλικρινοῦς πόθου πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἱεροῦ ἔργου. Ἐὰν δὲ πάλιν ἐκεῖνοι ἀποτύχωσι, τότε δύνανται νὰ καταβάλωσι πᾶν μέσον, ὅπως προσελκύσωσι τοὺς Γραικούς. Ἐν γένει πρέπει ν' ἀπέχωσι πάσης ἔριδος καὶ ἀντιπράξεως, φερόμενοι πρᾴως καὶ ἀνεκτικῶς [3].

---

[1]) **Raynaldi**, 1437. 13.—**Coleti**, XVIII, σ. 869.—**Du Mont**, III. 28.

[2]) **Coleti**, XVIII. 872.

[3]) **Mansi**, XXXI. 123.

Ἐν περιπτώσει διχονοίας ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἀνέθεσεν ὁ Πάπας τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν εἰς τὸν Μάρκον Ταραντασίας καὶ εἰς τὸν πρὸ μικροῦ χειροτονηθέντα ἐπίσκοπον Κορώνης Χριστόφορον Γαρατώνην, εἰς οὓς ἰδιαιτέρως ἔδωκε συστατικὰ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην ὡς τοποτηρητὰς (oratores speciales)[1].

Πότε ἀνεχώρησεν ὁ στολίσκος τῆς συνόδου ἐκ Νικαίας, ἀγνοοῦμεν, βεβαίως ὅμως μετὰ τὴν 31 Ἰουλίου, διότι ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου περὶ ἐμφανίσεως τοῦ Πάπα, οὐδ' ἐπίσης γινώσκομεν πότε ἀνεχώρησεν ὁ στολίσκος τοῦ Πάπα ἐξ Ἐνετίας, ὅπου κατῆλθον οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Αὐτοκράτορος, ἀμέσως μετὰ τὴν 17 Ἰουλίου, ὅπως ἐπιβιβασθῶσιν.

Καὶ οἱ δύω στολίσκοι ἔσπευδον, τίς νὰ φθάσῃ πρῶτος, ὅπως προκαταλάβῃ τὰ πνεύματα καὶ οὐδὲν συναντήσῃ πρόσκομμα.

Γνωρίζομεν μόνον ὅτι τὴν 3 Σεπτεμβρίου 1437 ἀπροσδοκήτως προσωρμίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ πλοῖον Βαστάρνα, φέρον τοὺς ἐπισκόπους Πέτρον Δινίας (Digne), Ἀντώνιον Πορτογαλλίας, τὸν δισύπατον Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουὴλ Ταρχανειώτην, συνάμα δέ, τὸν Δεσπότην Κωνσταντῖνον, ὃν προσέλαβον ἐκ Πελοποννήσου, μέλλοντα νὰ μείνῃ ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐπίτροπος τοῦ Αὐτοκράτορος ἐν καιρῷ τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ. Ἐκ Κρήτης προσελήφθησαν τοξόται (τζαγράτορες) πρὸς φρούρησιν τῆς πόλεως.

Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν Συρόπουλον νὰ μὴ ἀναφέρῃ ἑκάστοτε καὶ σεισμόν, ἐπὶ ἑκάστου σπουδαίου συμβάντος, συντείνοντος εἰς τὴν ἕνωσιν, πρὸς ἔνδειξιν δὲ τοῦ κοινοῦ φρονήματος, ὡς ἐναντίου, προστίθησιν, ὅτι ἐκυκλοφόρει καὶ ἡ πρόρρησις τοῦ Δημητρίου Χρυσολωρᾶ, πρὸ τριακονταετίας εἰπόντος, ὅτι ὁ ἕβδομος Παλαιολόγος μέλλει νὰ τελέσῃ τὴν ἕνωσιν ἐπὶ βλάβῃ τῶν χριστιανῶν[2].

Ἀντιθέτως διέδωκαν οἱ τῆς συνόδου, ὅτι Ἐράλδος τις ἐκ Πεδεμοντίου, φέρων ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐκ τῆς συνόδου, ἐπεβι-

---

[1]) **Coleti, XVIII** σ. **864.**

[2]) Συρόπ. Γ'. ζ'. η'. Δὲν εἶναι ἀκριβὴς λέγων, ὅτι συνάμα ἔφθασε καὶ ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τάραντος, ἐνῷ τὸ ἐναντίον φαίνεται ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ῥαουσαίου. **Ragus. Relat.** σ. **260.**

βάσθη ἐν Κρήτῃ, ἀποκρύπτων τὴν τοιαύτην ἀποστολήν, ἀνεκαλύφθη ὅμως καὶ ἐξηφανίσθη μετὰ τῶν ἐγγράφων. Τοσαῦται κατηγορίαι ἠκούσθησαν ἐν Βασιλείᾳ, ὥστε εἶναι λίαν ὕποπτοι [1], οὐδὲ ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως ταύτης μετεβλήθησαν τὰ πράγματα [2].

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ῥαουσαῖος ἦτον ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῆς διαστάσεως τῆς συνόδου καὶ τοῦ Πάπα καὶ τῶν ἀντιθέτων ἀποστολῶν πλοίων, αἱ δὲ ἐπιστολαί, ἃς ἐκ διαλειμμάτων ἐλάμβανεν, οὐδὲν περιεῖχον, ἐξ οὗ νὰ ἐννοήσῃ τὰ διατρέχοντα. Πρὸ ὀλίγου μάλιστα, ὁ Πρόξενος (Bailo) τῶν Ἐνετῶν ἀνήγγειλεν εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ σύνοδος γενήσεται ἐν Παταυίῳ ἢ ἐν Οὐθίνῃ κατὰ κοινὴν ἀπόφασιν Πάπα καὶ συνόδου, διὸ περιμένονται πλοῖα ἐξ Ἐνετίας.

Ὁ Ῥαουσαῖος περιχαρὴς ἔδραμεν εἰς προϋπάντησιν τῶν ἀφικομένων, ὅλων μελῶν τῆς συνόδου, ἀλλὰ τῆς μειονοψηφίας, παρ' ὧν ἔμαθεν ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι συνεπιτετραμμένος [3]. Ὅτε εἶδε τὰ ἔγγραφα, ἠπόρησε, διατί δὲν ἐγένοντο ἐξ ὀνόματος τῆς συνόδου κατὰ τὸ εἰωθός. Ἐδικαιολόγησαν, ὅτι διὰ τὸ κατεπεῖγον ἀνετέθη ἡ ἔκδοσις εἰς τὸν Πρόεδρον, οὕτω δὲ εἶναι καὶ τὰ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην. Ἐπίσης εἶπον, ὅτι ἡ Αὐενιὼν ἐγκατελείφθη, ὡς μὴ περιεχομένη ἐν τῇ συμφωνίᾳ κατὰ τὴν ψῆφον τῶν κρειττόνων, ἀδιαφόρως ἂν οὗτοι ἀπετέλεσαν ἢ μὴ τὴν πλειονοψηφίαν [4]. Ἐβεβαίωσαν μάλιστα, ὅτι πλοῖα ἐκ Γενούης δὲν ἔρχονται.

Ὁ Ῥαουσαῖος ἐπίστευσεν εἰς ὅλα ταῦτα καὶ ἤρξατο πάλιν χορηγῶν χρήματα, ἐνῷ εἶχε διακόψει.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔφθασε καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μάρκος Τάραντος μετὰ τοῦ Νικολάου Κουσαίου καὶ τοῦ Χριστοφ. Γαρατώνου, νῦν ἐπισκόπου Κορώνης, ἐν συνοδείᾳ τριῶν πλοίων καὶ αὐτῶν προσεγγισάντων εἰς

---

[1]) Coleti, XVII. σ. 386. 531.—Zhishman Unionsverh. σ. 496.—Cecconi Studii. σ. DIX. DXXXVII.

[2]) Ὁ Ἐράλθος ὑποτίθεται: ἐλθὼν κατόπιν μετὰ τοῦ τοποτηρητοῦ.

[3]) Ragus. Rel. σ. 262.—Συρόπ. Γ', θ'.

[4]) Οὕτω ἀπεφάνθη ἐν τῇ συνόδῳ ὁ Παλομάρ, ἰσχυριζόμενος, ὅτι οἱ μὴ δόντες ψῆφον διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν Προέδρων, οἵτινες ἐτύγχανον ὅλοι παπικοί, στεροῦνται ψήφου, καὶ ταύτην τὴν γνώμην ὡς ἐξαιρέτου θεολόγου τῆς συνόδου ἐπεκαλέσθησαν. Cecconi, Studii. doc. 123.

Κρήτην[1]. Μετὰ πολλῶν τιμῶν ὑπεδέχθησαν αὐτοὺς προπέμποντες οἱ βασιλικοὶ ἄρχοντες μέχρι τῆς κατοικίας. Ὁ σταυρὸς προηγεῖτο, ὁ δὲ Ἀρχιεπίσκοπος ηὐλόγει τοὺς παρατυγχάνοντας. Δὲν ἤρεσε τοῦτο εἰς τὸν Πατριάρχην, ἀλλ' ἀπέσχε νὰ φέρῃ παρατήρησιν, εὐπρεπῶς δὲ ὁ μεσάζων Νοταρᾶς ἔπεισε τὸν τοποτηρητὴν εἰς τὸ ἑξῆς νὰ μὴ εὐλογῇ.

Ὁ Ῥαουσαῖος, ὅστις συνέπραττεν ἤδη, λαβὼν καὶ αὐτὸς διορισμὸν τοῦ Πάπα[2], ἐπιτηδείως δοθέντα, ὅπως φαίνεται σύμπνοια αὐτοῦ καὶ τῆς συνόδου, παρετήρησεν ὅμως ἐκ τῆς πρώτης συνεντεύξεως, ὅτι ὁ τοποτηρητὴς ἐφέρετο πρὸς αὐτὸν περιφρονητικῶς καὶ οὐχὶ ὡς ἥρμοζε πρὸς αὐτόν, μέλος ὄντα τῆς συνόδου, ἐνῷ καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ἀπέδιδον πλείονας τιμὰς εἰς τὸν Χριστόφορον Γαρατώνην, μὴ ὄντα μέλος καὶ μὴ δυνάμενον νὰ ἔχῃ τὰ πρωτεῖα[3]. Δὲν ἔπαυσεν ἐντούτοις συνεργαζόμενος καὶ συνεπισκεπτόμενος τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην, παρ' οἷς ἐβεβαίου τοὺς λόγους τῶν λοιπῶν ἀπεσταλμένων[4].

Πρὶν παρέλθωσι δεκαπέντε ἡμέραι, αἴφνης ἀνηγγέλθησαν ἐρχόμενα κάτεργα ἐκ τῆς συνόδου, προσεγγίσαντα εἰς Χίον. Οἱ ἐκ τοῦ Πάπα καὶ ὁ δισύπατος ἀπέψευσαν τὴν εἴδησιν, ὡς ἀδύνατον, ἀλλὰ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἰδοὺ αὐτὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων[5]. Εἶχε πολλοὺς λόγους ὁ δισύπατος νὰ φρονῇ τὰ τοῦ Πάπα καὶ νὰ ἐργάζεται ὑπὲρ αὐτοῦ παριστάνων εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅτι ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἔπαυσεν, ἐγκαταλιμπανομένη παρὰ τῶν πλείστων, οἵτινες προσέρχονται εἰς τὸν Πάπαν[6].

Τιτλοφορηθεὶς ἀσπιδοφόρος (scutiferus) αὐτοῦ ἐλάμβανε σύνταξιν χιλίων φλωρίων κατ' ἰδίαν[7].

Ὁ Ῥαουσαῖος ἤρξατο πλέον νὰ ἐννοῇ τὰ διατρέχοντα καὶ τὴν ἀπάτην, ἀλλ' ἐτήρει σιωπὴν ἀμηχανῶν περὶ τοῦ ποιητέου. Τοὐναντίον ὁ μοίραρ-

---

1) Ragus. Rel. σ. 262.
2) Cecconi, Studii doc. 149
3) Ragus. Rel. σ. 264.
4) Συρόπ. Γ', θ'.
5) Συρόπ. Γ', ια'.
6) Συρόπ. Γ', θ'.
7) Κατὰ τὸ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Βαρβερίνῃ δίπλωμα 12 Ἰουλίου 1437. Codex Barberinus. XVI.

χος τοῦ παπικοῦ στολίσκου καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Πάπα Ἀντώνιος Κονδελμιέρος διενοήθη νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν πλοίων τῆς συνόδου καὶ νὰ καταστρέψῃ αὐτά.

Λαβὼν τούτου γνῶσιν ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπέτρεψε τὴν ἐπίθεσιν, διατάξας τὰ κάτεργα τῆς συνόδου νὰ προσορμήσωσιν εἰς τὸν αἰγιαλὸν Ὑψωμαθείου. Ὁ Κονδελμιέρος δὲν ἐπείθετο νὰ παραιτήσῃ τὸ σχέδιον αὐτοῦ, λέγων ὅτι τοιαύτην εἶχε παρὰ τοῦ Πάπα διαταγήν, νὰ καταδύσῃ τὰ κάτεργα τῆς συνόδου, ὅπου ἀπαντήσῃ αὐτά. Ἀπορεῖ τις συγκρίνων τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας συνδιαλλακτικὰς ὁδηγίας, ὥστε μᾶλλον πιστευτόν, ὅτι οἴκοθεν ἐνήργει ὁ Κονδελμιέρος [1]. Ἦσαν καὶ αὐτὰ ἕτοιμα πρὸς ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐντόνως παρέστησεν εἰς τὸν Κονδελμιέρον, ὅτι ἐντὸς τῶν λιμένων τῆς ἐπικρατείας δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐχθροπραξίας. Μετὰ βίας ἐπείσθη τέλος ὁ Κονδελμιέρος νὰ ἡσυχάσῃ, τὰ δὲ συνοδικὰ πλοῖα ἠγκυροβόλησαν εἰς τὸν Κυνηγόν [2].

Ἐξῆλθον οἱ ἐκ τῆς Συνόδου ἐπίσκοποι, δύω ἑρμηνεῖς (γραμματικοὶ) καὶ ὁ στόλαρχος (καπετάνος) μετ' ἄλλων ἀρχόντων καὶ ἐπεσκέφθησαν τὸν βασιλέα καὶ τὸν Πατριάρχην καὶ ἔτυχον καλῆς δεξιώσεως, ὑπὸ τοῦ πλήθους προπεμπόμενοι ἐν ἤχῳ σαλπίγγων [3].

Γενόμενοι δεκτοὶ ἐξέθεσαν, ὅτι ἐξετέλεσαν τὰ συμπεφωνημένα, διότι καὶ τὰς πρώτας δαπάνας προκατέβαλον, καὶ διὰ τὰς ὑπολοίπους ἐκόμισαν μετὰ τῶν κατέργων ἐγκαίρως, καὶ γράμματα καὶ βούλλας ἔλαβον ἀπὸ τῶν ῥηγῶν καὶ αὐθεντῶν, ὅπως διερχόμενοι ἐλευθέρως τύχωσιν οἱ εἰς τὴν σύνοδον πορευθησόμενοι τιμῶν καὶ ἀναπαύσεως, ὡς ἔδειξαν πλῆρες τούτων κιβώτιον, ὥστε πρέπει καὶ αὐτοὶ νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν σύνοδον. Παρὼν ἦτο καὶ ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος ἐξηγῶν, ὅτι ἠπατήθη παρὰ τῶν πρέσβεων τοῦ Πάπα.

Ἔκτοτε οἱ μὲν τοῦ Πάπα ἐζήτουν νὰ ἑλκύσωσι τοὺς Βυζαντίους πρὸς αὐτόν, οἱ δὲ τῆς συνόδου ἀνθεῖλκον [4].

---

[1]) Zhishman, Unionsverhandl. σ. 198. Τὸ ἐναντίον ὁ Gibbon c. 66.

[2]) Συρόπ. Γ', ια'.

[3]) Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς 32 συνεδριάσεως τῆς συνόδου λέγεται, ὅτι ἔμελλε νὰ γίνῃ ἐπίθεσις καὶ κατὰ τοῦ Ἰω. Ῥαουσαίου ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. Οὗτος ὅμως οὐδὲν τοιοῦτον διηγεῖται.

[4]) Συρόπ. Γ', ια'.

Οἱ τοῦ Πάπα παρέστησαν, ὅτι αἱ Σύνοδοι δὲν κέκτηνται τὰ αὐτὰ χρηματικὰ μέσα, προσφέροντες 5000 φλωρία. Διὰ νὰ προμηθευθῇ χρήματα ὁ Πάπας ἐνεχυρίασε τὴν τιάραν καὶ ἔδωκεν εἰς ὑποθήκην τὸ προάστειον Ἁγ. Τάφου (Borgo S. Sepolcro) εἰς τοὺς Φλωρεντίνους[1]. Ἀκούσαντες οἱ τῆς Συνόδου περὶ χρημάτων ἔδειξαν, ὅτι διαθέτουσιν ἕτοιμα 20,000 φλωρία, πλὴν τούτων δὲ καὶ γράμματα εἶχον ἐπιτροπικὰ (πιστωτικὰς) νὰ λάβωσιν ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ὅσα ἂν δεήσῃ. Ἐβράδυναν μάλιστα ἀκολουθήσαντες τοὺς λόγους τοῦ δισυπάτου, ὁρίσαντος τὸν Ὀκτώβριον μετὰ τὸν τρυγητόν, ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ συγκομιδή.

Οἱ βυζάντιοι ἐθεώρουν κατάλληλον δικαιολόγησιν νὰ μὴ ἀπέλθωσι τὴν διχόνοιαν μεταξὺ Πάπα καὶ Συνόδου καὶ τὴν ἀναβολὴν συνεβούλευον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα[2].

Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπείθετο, εἰ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Συνόδου καὶ ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος προέτρεπον τὴν ἀναβολήν, προσφέροντες δι' ἰδίων ἐξόδων τὰ κάτεργα πρὸς χρῆσιν τῆς πόλεως καὶ ὑποσχόμενοι νὰ περιμένωσιν ἐπὶ ἓξ μῆνας, διαμαρτυρόμενοι δέ, ὅτι εἶναι εἰλικρινεῖς φίλοι καὶ πονοῦσιν ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῶν βυζαντίων.

Ἐὰν προτιμήσωσι τὴν σύνοδον, θέλουσι συντελέσει ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ ἀντὶ τῆς ἐκδουλεύσεως ταύτης δύνανται νὰ ἐλπίζωσιν ἀνάλογον ὑποστήριξιν. Τί θέλει ὠφελήσει αὐτούς, ν' ἀκολουθήσωσι τὸν Πάπαν, ὃν ἴσως εὕρωσι καὶ καθῃρημένον καὶ μὴ δυνάμενον νὰ συγκροτήσῃ σύνοδον[3].

Ἐν τούτοις ἔφθασε καὶ ὁ δισύπατος Μανουὴλ Ταρχανειώτης, ὁ ἀποσταλεὶς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Σιγισμοῦνδον, συμβουλεύοντα τώρα, ἀντιθέτως πρὸς τὰ πρότερον, ὅτι συμφέρει ἡ ἀναβολή[4].

Καὶ αὐτοὶ οἱ Βεζῖραι τοῦ Μουρὰτ διὰ τοῦ πρέσβεως Παύλου Ἀσὰν (Βουλγάρου) ἐμήνυσαν, ὅτι εἶναι πρόθυμος ὁ Σουλτάνος νὰ θεραπεύσῃ οἵαν ἔχει ἀνάγκην ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὅτι δύναται νὰ εἶναι ὠφελιμώτερος εἰς αὐτόν, ἢ οἱ Λατῖνοι, ἀφ' ὧν συμφέρει ν' ἀπέχῃ[5].

---

1) Raynaldi, Ann. 1438. 20.

2) Συρόπ. Γ', ιϐ'.

3) Συρόπ. Γ', ιγ'.

4) Mansi, XXX. 203.—Ragus. Relatio.

5) Συρόπ. Γ', ιδ'. Κατὰ Φραντζῆν, Β' 13, ἐστάλη πρότερον ὁ

Οὐδὲν τούτων ἴσχυσεν. Τὰ κάτεργα τῆς Συνόδου ἀπεπέμφθησαν [1] καὶ ἀπεφασίσθη ὁ ἀπόπλους μετὰ τῶν κατέργων τοῦ Πάπα.

Ἴσως δὲν ἦσαν ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν πλήρει γνώσει περὶ τῆς ἐξασθενήσεως τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου, ἀλλ' ἡ ἀξίωσις αὐτῆς περὶ τοῦ τόπου τῆς μελετωμένης διὰ τὴν ἕνωσιν οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Αὐενιῶνι ἢ ἐν Βασιλείᾳ δὲν ἠδύνατο ν' ἀρέσκῃ εἰς τοὺς βυζαντίους, ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς ἀποστάσεως καὶ τοῦτο ἐπεβάλετο εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν πολὺ μᾶλλον, ἢ ἡ σκέψις ὅτι τὸ μόνον μέσον, ὅπως λύσωσι κατ' εὐχὴν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Πάπα, ἦτον ἡ σύμπραξις μετὰ συνόδου εἰς τὸν αὐτὸν τεινούσης σκοπόν. Τοὐναντίον ἐνόμιζον λίαν πολιτικὴν τὴν ἀπαίτησιν τῆς συμπράξεως τοῦ Πάπα διὰ τῆς αὐτοπροσώπου παραστάσεως ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ, διότι τότε ἤλπιζον τὴν ἐκ τῆς δύσεως βοήθειαν [2].

Ὁ Πατριάρχης ἐκ τῶν ἐν τῇ πόλει συναθροισθέντων προσκαλέσας τοὺς κρείττονας κατεσκεύαζεν αὐτοὺς διὰ τὴν σύνοδον, μὴ συζητῶν καὶ συσκεπτόμενος, ἂν κατ' ἀρχὴν συμφέρῃ νὰ πορευθῶσι πρὸς τοὺς Λατίνους καὶ περὶ τίνων θέλουσιν ἀγωνισθῆ, οὐδὲ ὑπ' αὐτῶν προκληθεὶς πρὸς τοῦτο, ὥστε καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν, δηλ. τῶν Πατριαρχῶν, νὰ γίνῃ περὶ τούτων σύσκεψις, ὡς καὶ μετὰ τῶν ὑποδεεστέρων, ἀλλ' ὅλοι παρείποντο ὡς ἄρνες (pecudum more) κατὰ τὸν ποιητήν, ἑκόντες ἀέκοντι θυμῷ. Ὁ προέχων λόγος ὑπὲρ τῆς συγκροτήσεως συνόδου ἦτον, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη σωτηρία καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἔπρεπε νὰ γίνῃ πᾶσα θυσία.

Τότε ἐχειροτονήθησαν Ἐφέσου ὁ Μάρκος Εὐγενικός, Σάρδεων ὁ Διονύσιος, καὶ Νικαίας ὁ Βησσαρίων, ὁμοῦ δὲ ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς ἐγένοντο 20, ἤτοι ὁ Ἐφέσου, Μάρκος Εὐγενικός, ὁ Τραπεζοῦντος, Δωρόθεος, ὁ Ἡρακλείας, Ἀντώνιος, ὁ Κυζίκου, Μητροφάνης, ὁ Σάρδεων,

---

Ἀνδρόνικος Ἰάγαρις παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Μανουὴλ, ζητήσαντος τὴν συμβουλὴν τοῦ Μουράτ, ὅπερ ἀπίθανον.

[1]) Ἀπέπλευσαν τὴν 2 Νοεμβρίου 1437. Ὅρα Cecconi, Studii Storici (Firenze 1869).

[2]) Συνετέλεσαν καὶ οἱ ἐν Ἑσπερίᾳ διαμένοντες Βυζαντῖνοι, εὑρίσκοντες πολλὴν περίθαλψιν παρὰ τῷ Πάπᾳ. Ὅρα ἐπιστ. Γεωργίου Τραπεζουντίου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, συνηγοροῦντος ὑπὲρ τοῦ Πάπα. Migne, CLXI σ. 895. Ῥενιέρη, Ἱστορ. μελέται σ. 184.

Διονύσιος, ὁ Νικομηδείας, Μακάριος, ὁ Νικαίας, Βησσαρίων, ὁ Τυρνόβου, Ἰγνάτιος, ὁ Μονεμβασίας, Δωρόθεος, ὁ Λακεδαιμονίας, Μεθόδιος, ὁ Ἀμασείας, Ἰωάσαφ, ὁ Μιτυλήνης, Δωρόθεος, ὁ Σταυρουπόλεως, Ἡσαΐας, ὁ Μολδοβλαχίας, Δαμιανός, ὁ Ῥόδου, Ναθαναήλ, ὁ Μελενίκου, Εὐστράτιος, ὁ Δράμας, Δοσίθεος, ὁ Γάννου, Γεννάδιος, ὁ Δρίστρας, Κάλλιστος, καὶ ὁ Ἀγχιάλου, Σωφρόνιος, εἰς οὓς προσετέθη κατόπιν καὶ ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος· οἱ δὲ λοιποὶ κατελείφθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τίνος χάριν προσεκλήθησαν, οὐδὲ διατί ἀπέρχονται, δὲν ἐγνώσθη αὐτοῖς.

Ἐκ τῶν ἀρχόντων τῆς Ἐκκλησίας προσελήφθησαν ὁ μέγας Σακελλάριος Μανουὴλ Χρυσοκούκης, ὁ μέγας Σκευοφύλαξ Θεόδωρος Ξανθόπουλος, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ Πρωτέκδικος Γεώργιος Καππάδοξ, ὁ νομοφύλαξ, καὶ ὅλοι οἱ ἑξῆς ἐν ἀξιώματι (ὀφφικιάλιοι), πλὴν τοῦ Ἱερομνήμονος, ἕνεκα νόσου κωλυθέντος.

Ἐκ τῶν ἱερομονάχων ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, οἱ Ἡγούμενοι τοῦ Παντοκράτορος, τοῦ Καλέως καὶ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου, οἱ ἱερομόναχοι Παχώμιος καὶ Μωϋσῆς ἐκ τῆς Λαύρας, καὶ Δωρόθεος ἐκ τοῦ Βατοπεδίου.

Παρηκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ ψάλται καὶ πᾶς ὁ κλῆρος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καί τινες ἄλλοι ἱερομόναχοι καὶ μοναχοί [1].

Μεταξὺ τούτων πάντων ἐξεῖχον, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ὕστερον, ὁ Μάρκος Εὐγενικός, Ἐπίσκοπος Ἐφέσου, καὶ ὁ Βησσαρίων, Ἐπίσκοπος Νικαίας.

Περὶ τῶν προηγουμένων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ οὐδὲν γινώσκομεν, ἢ ὅτι ἄκων προεχειρίσθη τότε κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Αὐτοκράτορος Μητροπολίτης Ἐφέσου [2], φυσικῷ τῷ λόγῳ διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὰς θεολογικὰς γνώσεις, ὡς ὁ ἱκανώτατος πρὸς διαλέξεις, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὸ ἀκλόνητον τοῦ χαρακτῆρος.

Ὁ Βησσαρίων ἐγεννήθη ἐν Τραπεζοῦντι περὶ τὸ 1403 [3] καὶ ὠνομά-

[1]) Συρόπ. Γ', ιε'.

[2]) Συρόπ. Ι', ε'.

[3]) Ἀπεβίωσεν τὴν 18 Νοεμβρίου 1472 ἄγων τὸ 69 ἔτος κατὰ τὸν ἐπιτάφιον λόγον τοῦ Νικολάου **Capranica** ἐν **Buonaventura Malvasia Compendio historico (Roma 1665)** σ. **235**.

ζετο Ἰωάννης [1]. Ἀπὸ τοῦ 1425 συνεμαθήτευσε μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ Φιλέλφου, γαμβροῦ τοῦ Ἰωάννου Χρυσολωρᾶ, παρὰ τῷ Μανουὴλ Χρυσοκούκῃ [2] ἐπὶ ἑλληνικῇ παιδείᾳ ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων καὶ μεγάλῳ Σακελλαρίῳ. Πρὸς τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν καὶ ἰδίως ὅπως μυηθῇ τὰ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, μετέβη εἰς Μιστρὰν πρὸς τὸν Γεώργιον Γεμιστόν, κατόπιν μετονομασθέντα Πλήθωνα, ἀλλὰ προηγουμένως λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔγινε γνωστὸς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, νυμφευθέντα τὴν Μαρίαν θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δεσπότου Τραπεζοῦντος, καὶ προχειρισθεὶς πρῶτον ἡγούμενος μοναστηρίου τινός, ἐν ἔτει 1436 ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Νικαίας.

Ἴσος τοῖς δύω τούτοις ἦτον ὁ Γεώργιος Κουρτέσιος ἢ Σχολάριος γεννηθεὶς ἐν Χίῳ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἔτει 1400, τότε λαϊκός, διδάσκαλος καὶ κριτὴς τῆς βασιλικῆς κρίσεως, συνάμα δὲ καὶ καθολικὸς σεκρετικὸς τοῦ βασιλέως [3], διὸ συνειργάσθη μεταξὺ τῶν πρώτων, ἀλλ' ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις συνάξεσι.

Καὶ οἱ τρεῖς ἦσαν ῥήτορες, διαλεκτικοί, ἑλληνισταὶ ἄκροι καὶ κάτοχοι ὅλων τῶν θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, διὰ χειρὸς ἔχοντες ἀκαταπαύστως τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ ἰσόπαλοι πρὸς τοὺς λογάδας τῶν δυτικῶν. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐγίνωσκε τότε τὴν λατινικήν, ὅπως καὶ ἐκ τῶν Λατίνων μόνος ὁ Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικήν, διδαχθεὶς παρὰ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ [4].

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων πρωτηγωνίστησαν ὁ Μάρκος Ἐφέσου καὶ ὁ Βησσαρίων Νικαίας, ἐκεῖνος μὲν εὐθαρσής, ἀγωνιστικός, καὶ ἕτοιμος πάντοτε νὰ δώσῃ λόγον τῶν πεποιθήσεων, ἀφ' ὧν οὐδὲ κεραίαν ἐνόει νὰ παρεκκλίνῃ, διότι ἦσαν βαθέως ἐρριζωμέναι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀδιάλλακτος, ἔστιν ὅτε καὶ τραχύς.

Τοὐναντίον ὁ Βησσαρίων ἦτο προσηνής, ἤρεμος, ἄνευ προκαταλή-

---

[1]) Bandini, de vita Bess. c. 2.

[2]) Philelphi, Epist. (Venet. 1502) VI. epist. 35.

[3]) Δούκας, σ. 214 — Crusius, Turcogr. σ. 107. — Fabricius, XI. σ. 384.

[4]) Firmin Didot, L'Hellénisme, σ. 22.

ψεων, εὐμαθής, ἐξεταστικὸς καὶ πολλάκις ἐνδοιάζων, ἀλλὰ πάντοτε εὐφραδής, ἕτοιμος νὰ εἰσέλθῃ εἰς ἐρεύνας, καὶ δεκτικὸς νὰ μεταβάλῃ πεποίθησιν.

Ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὡς λαϊκός, δὲν ἠδύνατο νὰ συμπαραταχθῇ μετὰ τῶν ἀγωνιζομένων, ἦτο δὲ μᾶλλον ἐφεκτικὸς καὶ σύννους, ζητῶν νὰ συνδιαλλάξῃ, εἰ δυνατόν, τὰ διεστῶτα, ἄνευ θυσίας τῶν παραδεδεγμένων, ἀλλὰ μὴ προσκολλώμενος εἰς τὰ κείμενα ἀπρὶξ καὶ ἐπιζητῶν διέξοδον σώζουσαν τὰ ὑπάρχοντα.

Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν χαρακτήρων μεγάλως ἐπενήργησεν εἰς τὰ γενόμενα.

Ὁ Πατριάρχης ἐνεθάρρυνε πάντας, βεβαιῶν ὅτι κατ' οὐδὲν θέλουσι κινδυνεύσει, τοὐναντίον δὲ θέλουσι τύχει ἀρίστης δεξιώσεως, ἔλεγε μάλιστα, ὅτι εἰ μὲν ἐκεῖνοι στέρξωσι τὴν ἡμετέραν δόξαν, ἑνούμεθα, καὶ γινόμεθα παραίτιοι μεγίστου ἀγαθοῦ, εἰδὲ δὲν στέρξωσι, πάλιν ὑποστρέφομεν λαμπροί, κρατύναντες τὴν Ἐκκλησίαν καὶ μηδὲν παρασαλεύσαντες.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποστῶμεν βίαν, γινόμεθα μάρτυρες, ὡς ὁ Ἅγ. Γεώργιος, ἢ ὁ Ἅγ. Δημήτριος.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενος, ἐνῷ ἄλλοτε ἤμην ἐναντίος, τώρα εἶμαι πρόθυμος, νομίζω δὲ ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι ἐκ Θεοῦ[1].

Τοὺς ἐναντιουμένους ἠπείλει, ἐνῷ ὑπέσχετο ὅτι καὶ οἱ χρεωστοῦντες θέλουσιν ἀπαλλαχθῇ τῶν χρεῶν.

Ἐπειδὴ ἀπῄτει νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἀξιοπρεπῶς, ὡς διατάττει ὁ Βασιλεύς, ὁ Ἡρακλείας ἐζήτησε προκαταβολήν.

Ὁ Πατριάρχης ὥρισε νὰ συμπαραληφθῶσι καὶ ἅπαντα τὰ ἱερὰ σκεύη τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

Πρὸς τοῦτο τρία ἱερὰ ῥιπίδια μετεβλήθησαν εἰς διβάβουλον[2].

Ἀλλὰ καὶ ὁ Βασιλεὺς χρυσᾶ σκεύη, ἀφιερωθέντα παρὰ τοῦ Φωτίου Ῥωσσίας εἰς τὸν Παντοκράτορα, ἐχώνευσε πρὸς κατασκευὴν χρυσοπάστων ἐπιβλημάτων εἰς τὸν ἴδιον κοιτῶνα καὶ χρυσοπάστων σκευῶν μετὰ χρυσορροΐσκων εἰς τὰς ἐφεστρίδας τῶν ὀχημάτων.

---

[1]) Συρόπ. Γ', ις'.
[2]) Συρόπ. Γ', ιζ'.

Ἔψαλλον καὶ παρακλήσεις παμπληθεῖς καὶ ἐν ταῖς ὑμνῳδοῖς αἰτήσεσι προσέθηκαν τὸ « Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ εἰρήνης, εὐοδώσεως, διορθώσεως καὶ ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ».

Οἱ δὲ τοῦ Πάπα προέτρεπον ἐπιτάχυνσιν καὶ διεκόμισαν τὰς 15 χιλ. φλωρίων εἰς τὰ βασίλεια, ἐξ ὧν ὁ βασιλεὺς προσήνεγκεν εἰς τὸν Πατριάρχην τὰς 6. Ἀλλ' οὗτος δὲν εὕρισκεν αὐτὰς ἀρκούσας καὶ ἠρνεῖτο ν' ἀπέλθῃ [1].

Ἐδικαιολογεῖτο ὁ βασιλεύς, ὅτι τὰς 2 χιλ. ἔδωκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν Δημήτριον, τὸν Δεσπότην, ὅστις ἦτον ἀνάγκη νὰ συνακολουθήσῃ. Χίλια ἐδόθησαν εἰς τοὺς ἀποκρισιαρίους, ἀναγκαίους καὶ τούτους, ὥστε αἱ ἐναπολειφθεῖσαι 12 ἐμερίσθησαν εἰς δύω ἴσα μέρη, οὐδὲ ἔλαχον ὀλιγώτερα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ τοῦ Πάπα ὑπεσχέθησαν νὰ θρέψωσι μόνον 700, δὲν εἶναι πρέπον νὰ ἔλθωσι πλείονες, καθόσον καὶ ἐκ Ῥωσσίας πολλοὶ συνακολουθοῦσι, ἐν τῷ ἀριθμῷ τούτῳ συμπεριλαμβανόμενοι.

Ὁ Πατριάρχης ἀντέταξεν, ὅτι δὲν δύναται νὰ παραλείψῃ ἐκ τῆς ἀκολουθίας, ὅπως οὐδὲ ὁ Αὐτοκράτωρ παραλείπει τοὺς Γιανιτζάρους, ἀφοῦ δὲ δὲν γίνεται ἀλλέως, ἂς ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν μεταξὺ τῶν Ἀρχιερέων διανομήν [2].

Ἐπὶ τούτοις ὁ Αὐτοκράτωρ ὥρισεν, ὅτι οἱ εὔποροι οὐδὲν θέλουσι λάβει, διότι ἔχουσιν ἐτησίως εἰσόδημα ἄσπρων 1000 ἐπὶ πολλὰ ἔτη· ἄρα δοθήτω συνδρομὴ εἰς τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἐξ ἰδίων, ἀφοῦ κρατήσῃ ὁ Πατριάρχης χίλια φλωρία.

Ἀλλ' ὅμως καὶ μετὰ τοὺς λόγους τούτους πλείονα ἔλαβον οἱ πλουσιώτεροι τῶν Ἀρχιερέων καὶ ἐλάσσονα οἱ ἐνδεέστεροι.

Τότε ἐδόθησαν καὶ τὰ γράμματα τῶν Πατριαρχῶν πρὸς τοὺς τοποτηρητάς, τοῦ μὲν Ἀλεξανδρείας εἰς τὸν Ἡρακλείας, τοῦ δὲ Ἀντιοχείας εἰς τὸν πνευματικὸν Γρηγόριον Μελισσηνὸν ἢ Μαμμᾶν, καίτοι εἰπόντα ὅτι ἔρχεται ἐπὶ κακοῦ, καὶ εἰς τὸν Ῥωσσίας, καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων εἰς τὸν Ἐφέσου καὶ Σάρδεων [3].

---

[1]) Συρόπ. Γ', ιη'.
[2]) Συρόπ. Γ', ιθ'.
[3]) Συρόπ. Γ', κ'.

Β'

ΑΠΟΠΛΟΥΣ ΚΑΙ ΑΦΙΞΙΣ ΕΙΣ ΕΝΕΤΙΑΝ

Τὴν 24 Νοεμβρίου 6946 (1437) ἡμέραν Κυριακήν, καθὰ ἐτάχθη, ὁ Πατριάρχης, εὐλογήσας τὸ πλῆθος, τὸ συρρεῦσαν εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἰσῆλθεν εἰς τὴν ναυαρχίδα (Καπετανικὴν) ἐν τοῖς Εὐγενίου προσορμισθεῖσαν. Τῇ δὲ ἐφεξῆς προσωρμίσθη ὁ λοιπὸς στολίσκος, συγκείμενος ἐκ τριῶν παπικῶν, ἑνὸς αὐτοκρατορικοῦ, ἑνὸς φλωρεντίνου καὶ τριῶν ἐμπορικῶν, εἰς τὸν Κυνηγόν, ὅπου ἐπεβιβάσθη ὁ βασιλεύς. Ὁ Συρόπουλος δὲν παραλείπει καὶ ἐνταῦθα τὴν μνείαν, ὅτι εὐθὺς ἔγινε μέγας σεισμός. Μετὰ τὸ ἄριστον παραπλεύσασαι αἱ τριήρεις μετὰ κρότων καὶ σαλπίγγων ἔστησαν περὶ τὴν Τοπικήν, ὅπου ἔμειναν δύω ἡμέρας, ἕως συνειθίσωσι πάντες τὰς δυσχερείας τῶν πλοίων, τὴν τετάρτην δὲ ἡμέραν, 27 Νοεμβρίου, ἦραν τὴν ἄγκυραν ἐκ τοῦ λιμένος ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου [1].

Ἐν Μαδίτῳ, ἐπὶ τῆς Θρακικῆς Χερρονήσου, οἱ ἀποβάντες ναῦται πρὸς ὕδρευσιν ἀπεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ

---

[1]) Συρόπ. Δ', α'.

Σούπασης ἐπέτρεψεν. Ταῦτα ἰδὼν ὁ Πατριάρχης δὲν ἐζήτησε πλέον ν' ἀναπαυθῇ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ὅπου συνήχθησαν ἐν πληθύϊ οἱ βάρβαροι ἀλαλάζοντες δι' ὅλης τῆς νυκτός, τὴν δὲ πρωΐαν δὲν ἐπέτρεπον νὰ λυθῶσι τὰ πρυμνήσια τῆς νηὸς τοῦ Πατριάρχου, ἕως οὗ ἐνέδωκαν, ὅτε εἶδον τὴν ἀπόφασιν ἀποκόψεως διὰ πελέκεως. Ἡ πατριαρχικὴ ναῦς προσωρμίσθη τὴν ἐπαύριον εἰς Λῆμνον ἐν τῷ λιμένι τοῦ Μύδρου. Ἐπὶ δύω ἡμέρας οἱ ναῦται διασκορπισθέντες εἰς τὴν νῆσον ἐνεπλήσθησαν τροφῶν (σκύλων), ἄνευ ἄλλης ἀνάγκης, τὸ δὲ σάββατον πρωῒ ἔφθασαν διὰ τοῦ Εὐρίπου εἰς Χαλκίδα. Ὁ βασιλεὺς μὴ ἀποβάς, ἐκώλυσε καὶ τὸν Πατριάρχην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ φρούριον (Κάστρον), πρὸς ἀνάπαυσιν, διὸ πήξας ἔξω σκηνὴν προσέμεινεν ἐπὶ δύω ἡμέρας δωρεὰν λαμβάνων τρόφιμα.

Προπορευομένης τῆς βασιλικῆς νηὸς ἐφ' ἱκανὸν διάστημα, κατελήφθη ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου ὁ στολίσκος ἑωσοῦ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Συκῆς ἐν Πελοποννήσῳ, πλὴν τῆς βασιλικῆς νηός, περὶ ἧς μετὰ δύω ἡμέρας ἐγνώσθη, ὅτι κατέφυγεν εἰς Κεγχρεάς. Ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους αὐτόθι ἦσαν δύω καταλανικὰ κάτεργα καὶ γαλιῶται δύω, ὡς δὲ κατόπιν ἐν Φλωρεντίᾳ διηγήθη Ῥόδιος ἐπιβάτης, ἐσκέφθησαν οἱ Καταλανοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι κατὰ τοῦ βασιλικοῦ πλοίου, ἀλλ' ἀνεχαιτίσθησαν φοβούμενοι μὴ ἀποτύχωσιν εἰς τὴν ἐπίθεσιν ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῷ βασιλικῷ πλοίῳ ἐνόπλων.

Τὸ σάββατον πρωῒ ἔφθασαν εἰς Μεθώνην, ὅπου ὑπεδέχθη αὐτοὺς ὁ τῶν Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν προσεκύνησε τὸν Πατριάρχην. Οὗτος ἐζήτησεν ἀμέσως τοὺς ἑαυτοῦ πλησίον, διὰ νὰ μὴ καθέξωσι τὴν θέσιν ταύτην ἑκατέρωθεν οἱ λατῖνοι κατὰ τὴν συνήθη αὐτῶν ἀξίωσιν. Ὁ μέγας Σκευοφύλαξ ὅμως παρετήρησε προπετῶς, ὅτι τοῦτο εἶναι ἐξωτερικὴ τιμὴ καὶ οὐ λυμαίνεται, τὸ αὐτὸ εἶπε καὶ ὁ μέγας Σακελλάριος [1].

Ἐνῷ διήρχοντο τὰς ὁδοὺς ἐκρατεῖτο ὁ Πατριάρχης ἀπὸ τῶν ἀγκαλῶν, ἀπὸ μὲν τοῦ ἑνὸς μέρους παρὰ τοῦ λατίνου Κορώνης Χριστοφόρου Γαρατώνη, ἀπὸ δὲ τοῦ ἑτέρου παρὰ τοῦ Πορτογαλλίας, ἄκροις δακτύλοις.

---

[1]) Συρόπ. Δ', γ'. δ'.

Οὕτω συνωδεύθη εἰς παλαιὸν κατάλυμα, ἀπὸ πολλοῦ ἀκατοίκητον καὶ ἀκαλλώπιστον, ἐνδιαίτημα χοίρων ἐν τῷ ἰσογαίῳ. Οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχεν ἔπιπλον, ἢ κλίνη καὶ προσκεφάλαιον πτιλωτόν. Δυσαρεστηθεὶς ὁ Πατριάρχης καὶ μάλιστα μὴ φέρων τὸν γρυλλισμὸν τῶν χοίρων, ἐμήνυσεν εἰς τὸν Χριστόφορον Γαρατώνην, ὅστις ἔπεισε τὸν φρούραρχον (Καστελάνον) νὰ δεχθῇ αὐτὸν ἐν τῷ διοικητηρίῳ. Ἐκεῖ ἐψάλη ἑσπερινὸς καὶ ὁ διάκονος κατὰ τὸ σύνηθες εἶπε καὶ ὑπὲρ τοῦ οἴκου τούτου.

Τοῦτο ἐσκανδάλισε πολλοὺς καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος ὁ Μελισσηνὸς ἢ Μαμμᾶς τὸ πρωῒ ἔγραψεν ἐρωτῶν, ἂν ἔγινε τοῦτο μετὰ μελέτης ἢ ἐκ συναρπαγῆς, διότι ἂν ἔγινε μετὰ μελέτης, πρέπει νὰ γίνῃ γνωστόν, ἂν ἤδη ἐτελέσθη ἡ ἕνωσις. Ἐδόθη λοιπὸν ἐξήγησις, ὅτι ἐκ συναρπαγῆς συνέβη.

Ἐπὶ δεκατρεῖς ἡμέρας διέτριψαν ἐν Μεθώνῃ, ὅπου ἑώρτασαν καὶ τὰ Χριστούγεννα [1].

Λόγῳ τῆς μεγάλης στενοχωρίας ἐν τοῖς πλοίοις ὑπεσχέθη ὁ στόλαρχος νὰ μὴ συμπαραλάβῃ τοὺς δούλους, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν. Ἡ πανώλης ἐδεκάτισεν αὐτοὺς τόσον ὀξέως, ὥστε οὐδεὶς ἐσώθη μέχρις Ἐνετίας. Οὐδεὶς ὅμως τῶν λοιπῶν ἐνόσησεν.

Εἰς Ναβαρῖνον συνηντήθησαν πάλιν, ὅπου ὁ Βασιλεὺς ἦλθεν ἔφιππος, ἐπισκεφθεὶς τοὺς ἀδελφούς [2].

Ὡς ἐκ τοῦ κλύδωνος κατέφυγον εἰς τὸν λιμένα τῆς Κεφαλληνίας Πιτζκάρδον (δηλ. εἰς τὴν βόρειον ἄκραν), μόνη δὲ μία τριήρης, ἡ ταχυτέρα, ἔφθασε νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς Κέρκυραν, ἔνθα εὗρε καλὴν δεξίωσιν [3].

Πέντε ἡμέρας ἐναυλόχησαν ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἐξελθόντες ἀπήντησαν νέον κλύδωνα, ὥστε ἐπανεσώθησαν εἰς τὸ αὐτὸ καταφύγιον, ὅπου τριημέρευσαν, μεθὸ ἐξελθόντες μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἔφθασαν εἰς Κέρκυραν [4].

Εἰς προϋπάντησιν τοῦ Πατριάρχου προσῆλθον οἱ ἱερεῖς μετὰ τῶν λατίνων ἀρχόντων, φέροντες τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ ἀνήγαγον τὸν Πα-

---

[1]) Συρόπ. Δ', ε'.
[2]) Συρόπ. Δ', ς'.
[3]) Συρόπ. Δ', ζ'.
[4]) Συρόπ. Δ', η'.

τριάρχην εἰς τὸ διοικητήριον (Παλάτιον τοῦ Καστελάνου), κρατούμενον ὑπὸ τῶν τῆς συνοδείας αὐτοῦ. Ἐκεῖ ἔμειναν πάλιν δεκατρεῖς ἡμέρας ἑορτάσαντες καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ὥστε τινὲς τῶν λατίνων, σκώπτοντες καὶ ὑποκρινόμενοι διάλογον, ὁ μὲν ἠρώτα πόσας τῶν ὀρτύγων ἔφαγεν, ὁ δὲ ἀπήντα, ὅτι ἐὰν μὲν δωρεὰν δέκα, ἐὰν δὲ ἀντὶ χρημάτων δύο, ἐξ ὧν τὰς κεφαλὰς καὶ τοὺς πόδας δίδω εἰς τοὺς δούλους μου. Ταῦτα ἔλεγον κατὰ τῆς συνοδείας τοῦ Πατριάρχου, ὡς μὴ φειδομένης τῶν ὑπὸ τοῦ Πάπα ἀναλισκομένων.

Ἔξω τῆς Ῥαούσης ἐδοκίμασαν πάλιν κλύδωνα, διὸ κατέφυγον εἰς Κούρσουλαν, ὅπου ἔμαθον ὅτι ἐτελεύτησεν ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Σιγισμοῦνδος καὶ ὅτι ὁ Πάπας ἦλθεν εἰς Φερραρίαν πρὸς προϋπάντησιν [1].

Τότε μόνον εἶδεν ὁ βασιλεὺς τὸν Πατριάρχην μετὰ δύω μῆνας ἀπὸ τοῦ ἀπόπλου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἶπον δὲ ὅτι δὲν ἤθελον ἀπέλθει, ἂν ἐμάνθανον τὸν θάνατον τοῦ Σιγισμούνδου ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ.

Παρῆλθον ἡμέραι καὶ νέαι ἐδοκιμάσθησαν ταλαιπωρίαι, ἑωςοῦ φθάσωσιν εἰς Ἐνετίαν.

Πρώτη εἰσῆλθεν ἡ βασιλικὴ ναῦς στᾶσα ἔμπροσθεν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὸ Λίδον, ἐνῷ αἱ ἀπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου ἀποσταλεῖσαι προσωρμίσθησαν εὐθὺς εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ἐξελθὼν ἐπορεύθη ἀμέσως πρὸς τὸν Δοῦκα, ὅστις ἅμα μαθὼν ἀνέστη πρὸς δεξίωσιν καὶ ἐδέχθη ἐν μέσῳ τοῦ τρικλίνου τὴν μὲν μίαν χεῖρα τείνων πρὸς τὸν Δισύπατον, τὴν ἑτέραν δὲ πρὸς τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, παρακολουθούντων καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων. Οὕτω ἀνήγαγεν αὐτοὺς μέχρι τῶν καθισμάτων. Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν χαιρετισμῶν εἰσήγαγεν ὁ Δοὺξ τοὺς ξένους εἰς κελλίον πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ μετ' ὀλίγον ἐκάλεσε πάλιν καὶ ἀφοῦ ἐκάθισαν, εἶπε πρὸς αὐτούς, ὅτι ἠγνόει τὴν ἄφιξιν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου, διὸ δὲν ηὐτρέπισε τὴν ὑπαντήν. Τὴν ἐπαύριον ὅμως θέλει ἀποδώσει τὰς ὀφειλομένας τιμάς. Ἐντοσούτῳ καὶ σήμερον προτίθεται νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν βασιλέα [2].

---

[1]) Συρόπ. Δ', θ'.
[2]) Συρόπ. Δ', ι'.

Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῆς 28 Δεκεμβρίου 1437 εἶχον ἐν Ἐνετίᾳ τὴν εἴδησιν τῆς ἐλεύσεως τῶν βυζαντίων, διὸ τὸ συμβούλιον τῶν Pregadi ἀπεφάσισε νὰ προτιμηθῇ ἡ Φερραρία καὶ διὰ πρεσβειῶν ὁ Μαρκίων Φερραρίας, Νικόλαος Γ' Ἔστης, ἐπείσθη νὰ δεχθῇ αὐτόθι τὴν σύνοδον. Τὴν 3 Ἰανουαρίου 1438 ἐψηφίσθησαν 1000 δουκάτα διὰ τὴν δεξίωσιν καὶ ηὐτρεπίσθησαν διὰ μὲν τὸν Αὐτοκράτορα τὸ μέγαρον τοῦ Μαρκησίου Φερραρίας, διὰ δὲ τὸν Πατριάρχην ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Maggiore)[1].

Ἐπιστρέφοντες οἱ ἀπεσταλμένοι εἶδον τὰς πρὸς ὑποδοχὴν ὡρισμένας οἰκίας, καλὰς καὶ εὐρυχώρους.

Ὁ Πατριάρχης δὲν ἀνέμενεν ἐν τῷ πλοίῳ, ἀλλ' ἐξελθὼν προέβη πρὸς τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε καὶ ὁ Δούξ, ἀποδοὺς τὸν δέοντα χαιρετισμόν, μεθὸ κατηυθύνθη πρὸς τὸν Βασιλέα. Ἦτο δὲ ἡ ὀγδόη τοῦ Φεβρουαρίου τὸ σάββατον τοῦ Ἀσώτου.

Τὴν κυριακὴν ἀπῆλθεν ὁ Δοὺξ μετὰ τῶν ἀρχόντων πρὸς τὸν βασιλέα ἐπὶ τοῦ βουκενταύρου (buccentoro). Παρηκολούθουν ἀναρίθμητα ἀκάτια (gondole). Ἀναβὰς εἰς τὴν βασιλικὴν ναῦν ἐκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ἔλθῃ ἐπὶ τοῦ βουκενταύρου, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη (οὐκ ἔχων εὐκόλως ποιῆσαι τοῦτο), ἀλλ' ἐκάθισε τὸν Δοῦκα ἐκ δεξιῶν, τὸν Δεσπότην καὶ ἀδελφὸν Δημήτριον ἐξ ἀριστερῶν καὶ οὕτω ἐκινήθη ἡ ναῦς βραδέως, παιανιζούσης τῆς μουσικῆς καὶ κρουομένων τῶν κωδώνων ἐν πομπῇ.

Δὲν παρημελήθη καὶ ὁ Πατριάρχης, εἰς ὃν ἐδόθησαν δύω σημαιοστόλιστα πλοιάρια καὶ ἐδορυφορήθη μέχρι τοῦ ἰδίου καταλύματος.

Ἐν τῷ θαυμασμῷ αὐτοῦ διὰ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως διερχόμενος ἔμπροσθεν τῶν ὑπερηφάνων μεγάρων ἀναφωνεῖ ὁ Συρόπουλος τὸ τῶν ψαλμῶν (κγ') « Ὁ Θεὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτὴν καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν »[2].

Ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης ἀμέσως ἀπῆλθε πρὸς τὸν Πάπαν, καταλιπὼν τὸν ἐνετὸν Ἄρχοντα Μικελέτον, ὅστις εἶπεν εἰς τὸν Πατριάρχην μετὰ δύω ἡμέρας, ὅτι ἔχει ἐντολὴν παροχῆς τῶν ἐξόδων.

---

[1]) **Muratori, XXII, 1044.**
[2]) Συρόπ. Δ', ιϐ'. ιγ'.

Εἰς τὸν βασιλέα, ζητήσαντα πεντακόσια φλωριά, ἔδωκεν ἑξακόσια, εἰς δὲ τὸν Πατριάρχην ἀντὶ τῶν ζητηθέντων τριακοσίων τετρακόσια.

Ἦλθε καὶ ὁ Δοὺξ πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Πατριάρχου καὶ ἔστειλε δῶρα κανίσκιον σακχάρεως ἰνδικοῦ καὶ λαμπάδας μεγάλας καὶ οἶνον.

Μεθ' ἡμέρας, προηγηθέντος τοῦ Ἀμβροσίου Τραβερσάρη πρὸς προπαρασκευήν, ἦλθεν ὁ Καρδινάλιος Νικόλαος Ἀλβεργάτης (S^tae Crucis) καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Μαρκίων τῆς Φερραρίας. Ὅτε ἐπεσκέφθησαν τὸν Πατριάρχην, ὁ ἐνετὸς Δοὺξ ἐκράτει τὰ κράσπεδα τοῦ ἱματίου τοῦ Καρδιναλίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐγίνετο σκέψις, ἂν πρέπῃ νὰ πορευθῶσι πρὸς τὸν Πάπαν, ἢ πρὸς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον [1].

Ἀλλ' ἐντοσούτῳ ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποτυχίαν, ἀκούσασα καὶ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ῥαούσης καὶ λαβοῦσα παρὰ τοῦ ναυάρχου αὐτῆς Νικοδήμου Μοντώνου τὴν σημαίαν καὶ τὸ σκῆπτρον, ἃ ἐπέστρεψεν ἐπανελθών, πανταχόθεν δ' ἐγκαταλειφθεῖσα καὶ στερουμένη χρημάτων, καθόσον μόνον 8,000 χρυσᾶ εἰςέπραξε [2], ἀπώλεσε πᾶσαν ἰσχύν, ὥστε αἱ μετὰ ταῦτα ἀποφάσεις κατὰ τοῦ Πάπα οὐδὲν ἴσχυσαν. Ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, μέχρι τοῦδε Πρόεδρος, ἐκθέσας τὸ φιλειρηνικὸν φρόνημα ἀπῆλθε [3], καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐμιμήθησαν αὐτόν. Ἤδη τὴν 8 Ἰανουαρίου 1438 ὁ τοποτηρητὴς (Legatus) τοῦ Πάπα Νικόλαος Ἀλβεργάτης, ἠνέῳξε τὴν σύνοδον ἐν Φερραρίᾳ ἐπὶ παρουσίᾳ 8 Ἀρχιεπισκόπων, 18 ἐπισκόπων ἐν ἐνεργείᾳ καὶ 4 ὑποδεδειγμένων, πολλῶν δὲ Ἡγουμένων [4].

Ὁ Δοὺξ λίαν φιλοφρόνως εἶπεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι τὴν ἐν Ἐνετίᾳ διαμονὴν πρέπει νὰ θεωρῇ ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ, συμβουλεύει δὲ νὰ προςμείνῃ καὶ ἀφοῦ ἀκούσῃ τοὺς ἑκατέρωθεν ἀπεσταλμένους νὰ προτιμήσῃ τὸ λυσιτελέστερον. Τὰ αὐτὰ ἔλεγον καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν Ἐνετῶν, ἐπιδεικνύοντες μάλιστα, ὅτι, ἂν θελήσωσι, δύναται νὰ συνέλθῃ ἡ σύνοδος καὶ ἐν Ἐνετίᾳ.

Ἐνόσουν τότε καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης, ὥστε οὐδεὶς ἠδύ-

---

1) Συρόπ. Δ', ιδ'.
2) Coleti, XVII. 494.—Martene et Durand, Coll. præf. XXXV.
3) Mansi, XXX, 202.
4) Coleti, XVIII, 892.

νατο νὰ μεταβῇ εἰς σύσκεψιν πρὸς τὸν ἕτερον. Ὁ Πατριάρχης ἐμήνυσεν εἰς τὸν βασιλέα νὰ βουλευθῇ μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, κατόπιν δὲ ὁ Πατριάρχης, ἀκούσας τὸ συμπέρασμα τῆς διασκέψεως, ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐξετάσεως. Δὲν ἤρεσε τοῦτο εἰς τὸν βασιλέα ἀπαιτοῦντα κοινὴν τὴν διάσκεψιν, λέγοντα δὲ ὅτι κατὰ τοὺς πλείστους προτιμοτέρα εἶναι ἡ πρὸς τὸν Πάπαν μετάβασις. Ὁ Πατριάρχης ὅμως ἀντέλεγεν ἀναδεχόμενος, ἅμα ἐμφανισθῇ, διὰ μιᾶς λέξεως ν' ἀνατρέψῃ ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν προτιμώντων τὸν Πάπαν [1].

Ἐσπευσμένως ἐπανῆλθεν ἐντοσούτῳ ἀπὸ τοῦ Πάπα ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, κομίσας εἰς τὸν Πατριάρχην 500 φλωρία σιτηρέσιον, ἐξ ὧν ἐκράτησεν 123, καὶ δι' αὐτῶν ἠγόρασε ἀργυροδιάχρυσον δισκοπότηρον θαυμασίας τέχνης ἀντὶ φλωρίων 105, τὰ δὲ λοιπὰ διένειμεν εἰς τοὺς ἄλλους.

Εἰς τὸν βασιλέα ἐκόμισε φλωρία 1000 καὶ ἰσάριθμα ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Πατριάρχην, πλὴν τούτων δὲ ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν ἀργυρᾶν λεκάνην καὶ ἀργυρᾶ πινάκια (σκουτέλια).

Πρὶν μεταβῇ πρὸς τὸν βασιλέα ὁ Πατριάρχης, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Δουκός, ἐπεσκέφθη τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἐθεάσατο ἐν ἄκρᾳ συγκινήσει πάντα τὰ ἱερὰ κειμήλια καὶ τὰς ἀπαστραπτούσας χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων εἰκονογραφίας· ἦσαν λάφυρα ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, τὰ πλεῖστα ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος τῶν Κομνηνῶν, ὧν ἔφερον καὶ τὴν ἐπιγραφήν.

Ὁ Δοὺξ μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἦλθον πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ἐκεῖνος μέν, ἀποδοὺς τὸν χαιρετισμόν, ἀπῆλθεν, ὁ δὲ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Πατριάρχου κατ' ἰδίαν συνδιελέχθησαν ἐπὶ μακρόν, καὶ πρὸς καιρὸν ἀπῆλθεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν οἶκον τοῦ Φιλανθρωπινοῦ πρὸς ἄριστον. Μετὰ ταῦτα προσεκλήθησαν οἱ ἄρχοντες τῆς βουλῆς, ἐξ τῶν ἀρχιερέων καὶ τρεῖς τῶν σταυροφόρων πρὸς διάσκεψιν [2].

Ὁ Ἡρακλείας, βλέπων ὅτι τῶν πλείστων ἡ γνώμη ἔκλινεν ὑπὲρ προτιμήσεως τοῦ Πάπα, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ κερδήσῃ καιρόν, προτείνει ν' ἀναμείνωσι τὴν ἔλευσιν τοῦ Καρδιναλίου Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη, ὃν

---

[1]) Συρόπ. Δ', ιε'.
[2]) Συρόπ. Δ', ις'.

ἐξελάμβανον πάντοτε ἐκ τῆς συνόδου, ὅπως ἀκούσωσι καὶ αὐτῆς τὰς προτάσεις. Ἀλλ' ἀντέστη ὁ Βασιλεύς, λέγων ὅτι μάλιστα ἀπαιτεῖται ν' ἀποφασίσωσι πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ, διὰ νὰ μὴ διασπῶνται τότε, καὶ διὰ νὰ εὕρῃ καὶ αὐτὸς συνιστάμενον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σκέψεως. Εἰς ὅλα ταῦτα συνεφώνησαν ὁ Πατριάρχης καὶ πάντες οἱ λοιποί, πλὴν τριῶν, δύω σταυροφόρων καὶ τοῦ Σφραγιδοφύλακος (βουλλωτοῦ) καὶ τοῦτο ἐκυρώθη. Μετὰ δύω ἡμέρας ἔφθασεν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, ἐπεσκέφθη δὲ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Πατριάρχην, ἀκολουθοῦντος τοῦ Δουκὸς καὶ κρατοῦντος τοῦ ἱματίου τὰ κράσπεδα. Κατόπιν ἀπῆλθε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν Πάπαν, πρὸς ὃν ὁ μὲν βασιλεὺς ἔστειλε τοὺς δύω ἀδελφοὺς καὶ τοὺς δισυπάτους, ὁ δὲ Πατριάρχης τὸν Ἡρακλείας καὶ τὸν Μονεμβασίας [1].

---

[1]) Συρόπ. Δ', ιζ'.

Γ'

ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΕΝ ΦΕΡΡΑΡΙΑ.

Πρὶν ἀπέλθωσι, τὸ σάββατον τῆς Τυροφάγου ὁ Πατριάρχης εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον ψαλλομένου τοῦ ἑσπερινοῦ, καὶ προσέταξε νὰ ἀποκαλυφθῶσιν. Ἀλλ' οἱ δισύπατοι, ἐλθόντες νὰ λάβωσι τὴν εὐλογίαν, πρὶν ἀναλάβωσι τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν, ἠρνήθησαν ν' ἀποκαλυφθῶσιν, ὡς μὴ ἔχοντες τοιαύτην συνήθειαν. Ὁ Πατριάρχης ἐπετίμησεν αὐτοὺς μετὰ δριμύτητος, προςειπὼν ὅτι διὰ τὴν τοιαύτην ἀνένδοτον ἐπιμονὴν εἰς τὰς συνηθείας ἡμῶν ἐφθάσαμεν, ὅπου εἴμεθα. Ἀλλ' αὐτοὶ προτιμότερον ἔκριναν νὰ παραιτηθῶσι τῆς εὐλογίας, ἀπερχόμενοι, παρὰ ν' ἀποκαλυφθῶσιν.

Ἐλθόντες πρὸς τὸν Πάπαν ἠσπάσαντο τὸν πόδα αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διὸ ὁ Πάπας δυσηρεστήθη.

Μετὰ πέντε ἡμέρας, τὴν 28 Φεβρουαρίου 1438, ἐπορεύθη ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν Πάπαν διὰ τοῦ ποταμοῦ. Ἐν Φραγκολίνῳ, ἡμίσειαν ὥραν πρὸ τῆς Φερραρίας, ἀνέμενον αὐτὸν ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα μετὰ τριάκοντα ἱππέων. Τὴν ἐπαύριον ἐξεκίνησεν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐν συνοδείᾳ τοῦ Μαρκίωνος, οὗ οἱ υἱοὶ ἐκράτουν ὕπερθε τοῦ Αὐτοκράτορος οὐρανόν, καὶ περὶ ἑαυτὸν ἔχων τοὺς μητροπολίτας καὶ ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ ἀρ-

χοντας· προεπορεύετο λευκὸς ἵππος, οὗ τὸ κάλυμμα (χασδίον) ἔφερε χρυσοῦς ἀετοὺς καὶ ἄλλα κοσμήματα, ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ ἔβαινεν ἐπὶ μέλανος ἵππου.

Ὁ Πάπας ἐν τῷ ἰδίῳ μεγάρῳ, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς Καρδιναλίους καὶ ἄλλα μέλη τῆς συγκροτουμένης συνόδου, ἀνέμενον τὸν Αὐτοκράτορα, ἅμα δὲ μαθὼν τὴν ἄφιξιν ἔσπευσεν εἰς προϋπάντησιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἠθέλησε νὰ κλίνῃ γόνυ, ἀλλ' ὁ Πάπας δὲν ἀφῆκεν αὐτόν, καὶ δεχθεὶς εἰς τοὺς κόλπους, ἔδωκε τὴν χεῖρα, ἣν ἠσπάσατο ὁ Βασιλεύς, καὶ ἐκάθισεν αὐτὸν ἐξ εὐωνύμων[1].

Ὁ Πατριάρχης δυσχερῶς ἔφερεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε πρῶτος, ἐνῷ ἡ Ἐκκλησία προηγεῖται εἰς τοιαύτην περίπτωσιν.

Μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἐξῆλθε καὶ ὁ Πατριάρχης μετὰ τῆς συνοδείας, φθάσας δὲ διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὰ ὅρια τοῦ Μαρκίωνος εὗρεν ἐκεῖ πλοῖον πρὸς ὑποδοχήν[2].

Οὐδὲ τὴν ἐπαύριον ἤθελε ν' ἀποβιβασθῇ ὁ Πατριάρχης, διότι δὲν εἶχε φθάσει καὶ τὸ ἕτερον πλοῖον, τὸ φέρον τοὺς καλογήρους καὶ τὰ σκεύη, λέγων, ὅτι ἡ ἀξία αὐτῶν εἶναι ὅσον τὸ ἥμισυ τῆς Ἐνετίας. Μόλις μετὰ μεσημβρίαν ἀφίχθη, ἀλλὰ διότι ἦτον ὀψέ, ἀνέβαλον εἰς τὴν αὔριον τὴν ἀποβίβασιν.

Λίαν πρωῒ ἔφθασεν ἔφιππος ὁ Καρυστινὸς παρὰ τοῦ βασιλέως, ἀγγέλλων εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅτι ὁ Πάπας ἐκδέχεται παρὰ τῆς μεγάλης ἁγιωσύνης σου νὰ προσκυνήσῃς καὶ νὰ ἀσπάσῃς κάτω τὸν πόδα αὐτοῦ. Ὁ Βασιλεὺς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας εἰς μάτην ἀγωνίζεται νὰ μεταπείσῃ, διὸ πρέπει νὰ σκεφθῇς καὶ σὺ περὶ τοῦ πρακτέου.

Δεινὸν ἐφάνη τοῦτο εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅστις ἐν Ἐνετίᾳ ἔλεγε πρός τινα οἰκεῖον καὶ τῶν ὁμιλητῶν τοῦ Πάπα, ὅτι ἐὰν μὲν αὐτὸς εἶναι πρεσβύτερος, ἐννοεῖ νὰ ἔχῃ αὐτὸν πατέρα, ἐὰν ἴσος κατὰ τοὺς χρόνους, ἀδελφόν, ἐὰν δὲ νεώτερος, υἱόν. Ἐπιθυμεῖ δὲ παρακειμένην οἰκίαν καὶ ἄνωθεν τῆς ὁδοῦ συγκοινωνοῦσαν, ὥστε νὰ βλέπῃ αὐτὸν ἐν ἀγνοίᾳ πάντων καὶ νὰ συμβουλεύῃ, διότι δὲν ἔχει καλοὺς συμβούλους. Ἤλπιζε μάλιστα διὰ τοῦ Πάπα νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐπι-

---

1) Φραντζῆς Β', ιε'. — Raynaldus, Ann. 1438, 8. — Πρακτικὰ Coleti XVIII σ. 12.

2) Συρόπ. Δ', ιη'.

τεθείσης κοσμικῆς δουλείας. Ἀλλ' ἤδη, ἀκούσας τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, ἐξεπλάγη [1].

Ὅμως ἀπῆλθε καὶ πληθούσης ἀγορᾶς ἔφθασεν εἰς Φερραρίαν καὶ ἔστη ἀπέναντι τοῦ φρουρίου, ἐγγὺς τῆς γεφύρας, ὅπου πρὸ μεσημβρίας ἦλθον ἕξ ἐπίσκοποι φέροντες τὸν ἀπὸ τοῦ Πάπα ἀσπασμόν, καὶ ζητοῦντες ν' ἀποδώσῃ αὐτὸν καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ εἰωθός.

Ὁ Πατριάρχης ἀντέλεγεν, ὅτι ὡς ἀδελφοὶ δέον νὰ περιπτύξωνται ἀλλήλους καὶ ν' ἀσπασθῶσιν ἀδελφικῶς, οὐδ' ἐννοεῖ νὰ πράξῃ ἄλλως, ἐστράφη δὲ πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς ἀνακοινῶν ταῦτα, ὅτε ὁ Τραπεζοῦντος ὑπέμνησεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ προΐδῃ αὐτὰ ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ ἐκεῖ ἔλεγεν ὅτι τὰ πάντα προδιέθεσεν. Ἀλλ' ἦτον ἀδύνατον νὰ προμαντεύσω, ἔλεγεν ἀπολογούμενος ὁ Πατριάρχης. Ἀντιπαρετήρησεν ὁ Τραπεζοῦντος, ὅτι τότε ἐρωτώμενος ὁ Πατριάρχης περὶ τῶν προδιατεθειμένων, ἔλεγεν, ἑτοιμασθῆτε τὸ ταχύτερον καὶ ὄψεσθε τὰ πάντα καλῶς προκατεσκευασμένα.

Πάντες ἐντούτοις συνεφώνουν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνδώσῃ ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἐμήνυσε τοὺς Ἡρακλείας καὶ Μονεμβασίας, νὰ μάθῃ, τί ἔπραξαν πρὸ ἡμερῶν ἀποσταλέντες εἰς τὸν Πάπαν. Ἦλθε μόνος ὁ Ἡρακλείας, νοσοῦντος τοῦ ἑτέρου, ὅστις διηγήθη, ὅτι ἠρνήθησαν τὸν ποδασπασμόν, διὸ αὐτοὶ μὲν ἔκτοτε παρημελήθησαν καὶ οὐδένα εἶδον, ἐνῷ οἱ Δισύπατοι ἐφιλοφρονήθησαν περιποιητικῶς, οὐδὲ εἶχον μέσον, δι' οὗ νὰ μηνύσωσι τὰ συμβαίνοντα.

Ἔστειλε καὶ ὁ βασιλεὺς συσταίνων τὸ ἀνένδοτον [2].

Ἠρνεῖτο ὁ Πατριάρχης, ὅτι αἱ σύνοδοι ἀπέδωκαν εἰς τὸν Πάπαν τοιαύτην τιμήν. Ἔλεγεν οὗτος, ὅτι εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου, ἀντέλεγεν ἐκεῖνος, ὅτι καὶ οἱ Πατριάρχαι εἶναι διάδοχοι τῶν ἄλλων ἀποστόλων, ἀλλ' οὐδέποτε οὗτοι ἐφίλησαν κάτω τὸν πόδα τοῦ Πέτρου. Τότε ὁ Πάπας ἐπεκαλεῖτο τὴν συνήθειαν.

Μετὰ μακρὰν καὶ ἀνωφελῆ ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν λόγων, ἐπείσθη ὁ Πάπας, ὅτι ὁ Πατριάρχης εἶναι ἀνένδοτος καὶ προτιμᾷ ν' ἀπέλθῃ, διὸ ἐμήνυσεν, ὅτι διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ διὰ νὰ μὴ γίνῃ τοῦτο πρόσκομμα εἰς τὸ θεῖον τῆς ἑνώσεως ἔργον, παραιτεῖ τὸ δικαίωμα

---

[1]) Συρόπ. Δ', ιθ'.
[2]) Συρόπ. Δ', κ'.

τοῦτο, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ παρέξῃ τὴν αὐτὴν δεξίωσιν, διὸ θέλει ὑποδεχθῆ ἐν τῷ ἰδίῳ κελλίῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν Καρδιναλίων [1].

Μόλις τὴν ἐπαύριον πρωΐ ἐξῆλθον τοῦ πλοίου καὶ ἐπὶ τῶν σταλέντων παρὰ τοῦ Μαρκίωνος ἵππων, προπεμπόντων αὐτοῦ καὶ τοῦ Καρδιναλίου, ἀνεψιοῦ τοῦ Πάπα Μαρτίνου, καὶ ἄλλων ἐπισκόπων καὶ ἀρχόντων, ἔφθασαν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πάπα. Ἐκεῖ ἀπέβησαν ὅλοι, πλὴν τοῦ Πατριάρχου προχωρήσαντος ἐφίππως μέχρι τοῦ ἀναβαθμοῦ. Διὰ τῶν κλειδούχων εἰσήχθησαν ἀπὸ τρικλινίου εἰς τρικλίνιον μέχρι τοῦ Πάπα στρέφοντος ἑκάστοτε τοῦ κλειδούχου τὴν κλεῖδα ἑκάστης θύρας κατὰ τὸ εἰωθός, καὶ κλείοντος αὐτὴν ἀσφαλῶς.

Ὁ Πατριάρχης εἰσῆλθε πρὸς τὸν Πάπαν μετὰ τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Σάρδεων, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Νικομηδείας καὶ ἠσπάσθη τὸν Πάπαν, ὅπως ἐτάχθη, ὡς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. Οὕτω καθεξῆς ἀνὰ ἓξ διαδοχικῶς εἰσῆλθον πάντες καὶ ἀπῆλθον, ἀνταλλάσσοντες τὸν αὐτὸν ἀσπασμόν. Ὁ Πάπας ἐκάθητο ἐπὶ ἐπηρμένου θρόνου, ἐκ δεξιῶν ἔχων καθημένους τοὺς Καρδιναλίους, ἐν καθέδραις ἴσαις τῷ ὑποποδίῳ αὐτοῦ, ἐξ εὐωνύμων ἐν ἴσαις καθέδραις ἐκάθηντο ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ πέντε μετ' αὐτοῦ εἰσελθόντες Ἀρχιερεῖς. Ἀφοῦ παρῆλθον πάντες, ἀνεχώρησαν εἰς τὰ ἑκάστῳ ὡρισμένα καταλύματα. Ταῦτα ἐγένοντο τὸ δεύτερον σάββατον τῶν νηστειῶν 8 Μαρτίου. Ὁ Μαρκίων ἐκάλεσεν αὐτοὺς εἰς ἄριστον καὶ εἰς δεῖπνον καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ τὴν ἐφεξῆς [2].

Ἐζήτησε τότε ὁ Πατριάρχης Ἐκκλησίαν ἰδιαιτέραν, ἥτις ἐδόθη καὶ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως ηὐλόγησε τοὺς εὑρεθέντας.

Μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἐζήτησεν ὁ Πάπας συνέντευξιν, ὅπως συνομιλήσωσι περὶ τοῦ πρακτέου, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης εἶχεν εἰσέτι ἀνάγκην ἀναπαύσεως ἀπὸ τοῦ πολλοῦ κόπου [3].

Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχοντο Καρδινάλιοι ἐπίσκοποι συνδιαλεγόμενοι φιλικῶς, ἑωσοῦ καὶ ὁ Πατριάρχης ἐμήνυσε πρὸς τὸν Πάπαν περὶ συνεντεύξεως. Ἐπιστάσης τῆς ἀποταχθείσης ἡμέρας, κατὰ κέλευσιν τοῦ Πατριάρχου ἐκαλύφθη ὁ ἵππος αὐτοῦ διὰ λευκῆς ὀθόνης μέχρι τῶν

---

1) Συρόπ. Δ', κα'.
2) Συρόπ. Δ', κβ'.
3) Συρόπ. Δ', κγ'.

μυκτήρων. Δὲν ἐπέμεινε νὰ προπορεύηται τὸ διβάβουλον καὶ τὸ δεκανίκιον, ἀλλὰ μόνον τὸ τελευταῖον. Εἰς τὸν Πάπαν εἰσῆλθε μόνος, προσελήφθη δὲ ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης ὡς διερμηνεύς. Μετὰ πολλὴν ὥραν ἐξῆλθε, διέταξε δὲ τὸν φέροντα τὸ δεκανίκιον νὰ κρύψῃ αὐτὸ ὑπὸ τὸ ἐπανωφόριον. Εἰς τοὺς ἐρωτήσαντας τὴν ἐπαύριον εἶπεν, ὅτι καλῶς ἔχουσι τὰ ἐκκλησιαστικά, ἀλλ' ὑπὸ πολλὴν δουλείαν ὑπετάξαμεν τὴν ἐκκλησίαν.

Περὶ τοῦ δεκανικίου προσέθηκεν, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν μὲ ἤκουσαν, ὅτε ἔλεγον, ν' ἀφήσωμεν ἐλεύθερον νὰ εὐλογῇ ἐν ταῖς ὁδοῖς τὸν τοποτηρητὴν (ληγάτον). Ἰδοὺ τώρα ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ ληγάτου γίνεται εἰς ἡμᾶς τὸ αὐτὸ κώλυμα [1].

Προκηρυχθείσης τῆς συνόδου ἐν Φερραρίᾳ, ὁ Πατριάρχης ὥρισε τὸν Νικομηδείας, τὸν Τυρνόβου καὶ τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα Μιχαὴλ Βαλσαμῶνα νὰ ἴδωσιν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, πῶς τάσσονται αἱ καθέδραι. Ἔστειλε καὶ ὁ βασιλεὺς τὸν Ἐμμανουὴλ Ἰάγαριν καὶ τὸν Δισύπατον Γεώργιον, ὅπου παρῆσαν οἱ Καρδινάλιοι Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ Φιρμάνος (ἢ Δομίνικος Καπράνικα) καί τινες ἐπίσκοποι.

Δεξιόθεν τοῦ ἱεροῦ ἐτέθη ὑψηλὸς θρόνος, ὕπερθεν ἔχων οὐρανόν, εἰς ἀπόστασιν δὲ αὐτοῦ ἱκανὴν ἐτάχθησαν 500 ἕδραι κατ' ἀναβαθμοὺς διὰ τοὺς ἐπισκόπους, εἶπον δὲ ὅτι εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος θέλουσι καθίσει ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ τῶν γραικῶν, διότι ὁ Πάπας ὡς συνοχεὺς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν λατίνων δέον νὰ καθίσῃ ἐν μέσῳ. Ἀντέλεγον οἱ βυζάντιοι, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ πρέπει νὰ καθίσωσι καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης.

Μετὰ πολλὰς φιλονεικίας ἐνέδωκαν νὰ καθίσῃ ὁ Πάπας μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πρὸς τὸ δεξιόν, πρὸς τὸ ἀριστερὸν δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης μετὰ τῶν ἰδίων, ἀλλ' οὐχὶ ἄνευ περιορισμῶν.

Εἶπον, τουτέστιν, ὅτι μετὰ τὸν θρόνον τοῦ Πάπα τεθήσεται ὁ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας καίτοι ἀποθανόντος. Ἄντικρυ λοιπὸν εἰς τ' ἀριστερὰ ἰσοϋψὴς τεθήσεται ὁ θρόνος τοῦ βυζαντίου Αὐτοκράτορος καὶ ἐφεξῆς τοῦ Πατριάρχου. Οὗτος ἐδυσχέραινεν, ἀλλ' ἐπείσθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, δὲν ἐπετράπη δὲ νὰ τεθῇ ὕπερθεν οὐρανὸς καὶ ὄπισθεν αὐλό-

---

[1]) Συρόπ. Δ', κδ'.

θυρον (αὐλαία). Εἶπε μάλιστα ὁ βασιλεὺς ἀγανακτῶν: Τώρα ἐνόησα, πρὸς τί ἡ ζήτησις θρόνου καὶ καθέδρας, οὐχὶ διὰ τὴν συνοδικὴν τάξιν, ἀλλὰ δι' ὑπερηφάνειαν καὶ φαντασίαν κοσμικήν, ὅλως ἀναρμόστους πρὸς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν[1].

Ὁ βασιλεὺς ἔστειλεν ἄρχοντας, ἀρνηθέντος νὰ πράξῃ τοῦτο τοῦ Πατριάρχου, οἵτινες μετὰ τῶν Ἐπισκόπων τοῦ Πάπα διεμέτρησαν σπαρτίῳ τὰς ἀποστάσεις καὶ τὰ ὕψη, ὥστε πλήρης νὰ τηρηθῇ ἰσότης τῶν θρόνων τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γερμανῶν καὶ τοῦ βυζαντίου, ἀφέντες δὲ ὀλίγην διάστασιν, ἔθηκαν τὸν θρόνον τοῦ Πατριάρχου, μετὰ τοῦτον δὲ σκίμποδα διὰ τοὺς τοποτηρητὰς τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν.

Ἐπὶ τούτοις συνέταξαν τὸ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Συνόδου πρόγραμμα (bulla), προτάξαντες τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα.

Συνέταξαν καὶ ἕτερον ἔγγραφον, ἐν ᾧ συνεφώνησαν ὁ βασιλεύς, ὁ Πατριάρχης, ὁ Πάπας καὶ οἱ Καρδινάλιοι ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἀναστολὴν συνδιαλέξεως περὶ δογμάτων, ἑωσοῦ συνέλθωσιν οἱ πρέσβεις τῶν λοιπῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων[2].

Ὁ βασιλεὺς ἐφρόντισε περὶ τοῦ τρόπου τῆς διατροφῆς τῶν ὑπ' αὐτόν. Δὲν ἐδέχθη τὰς προσενεχθείσας ἡμερησίας τροφάς, ἀλλ' ἀπήτησεν ὡρισμένα χρηματικὰ ποσά, ὅπως δαπανᾷ ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ἀρχικῶς ὁ Μαρκίων ἀνεδέχθη τὴν δαπάνην. ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ συνέλθῃ ἐν Φερραρίᾳ ἡ Σύνοδος, διὸ ἐδιπλασίασε τοὺς τελωνιακοὺς δασμούς· καὶ εἰσέπραξεν ἱκανὰ ὡς ἐκ τῆς συρροῆς πολλῶν ξένων, ἐπέκεινα τῶν πενταχισχιλίων.

Ὁ Μαρκίων ἐχορήγησε τὰς οἰκίας, εἰς μόνους δὲ τοὺς ἐν τῇ πατριαρχικῇ οἰκίᾳ ἔδωκε κλίνας, ὥστε οἱ λοιποὶ ἐταλαιπωροῦντο ἐν χαμευνίᾳ καὶ ξηροκοιτίᾳ, ὁσάκις δὲ ἔλεγον περὶ τούτου παραπονούμενοι εἰς τοὺς παπικούς, οὗτοι ἀπήντων—Habeas patientiam. Εἰς τοὺς ὀνομαστὶ κληθέντας παρεῖχον κατὰ μῆνα ἀνὰ τέσσαρα φλωρία, εἰς δὲ τοὺς τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν, ἀνὰ τρία. Εἰς τὸν βασιλέα παρεῖχον φλ. τριάκοντα, εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Δεσπότην Δημήτριον εἴκοσι, καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην εἴκοσι πέντε ὡς ἐπίδομα (ἐπιβολήν).

---

[1]) Συρόπ. Δ', κε'. κϛ'.
[2]) Συρόπ. Δ', κζ'.

Ἡ δόσις δὲν ἐγένετο ὅμως τακτικῶς. Ἐν Ἐνετίᾳ καὶ πρὶν ζητηθῶσι ἐδίδοντο τὰ χρήματα. Ἐν Φερραρίᾳ ὅμως οὐδὲ αἰτούμενα ἐδίδοντο πρὶν συγκατατεθῶσιν οἱ βυζάντιοι εἰς τὰ δόξαντα, ὥστε μόλις κατὰ τὴν 9 Ἀπριλίου ὑπὲρ μηνιαίου σιτηρεσίου ἐμετρήθησαν φλωρία 691[1].

Ἡ ἀνακήρυξις τῆς συνόδου ἐβράδυνε μέχρι τῆς 9 Ἀπριλίου 1438 ὡς ἐκ τῆς δυσαρεσκείας τοῦ Πατριάρχου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ ἐσκέπτετο μετὰ τοῦ βασιλέως περὶ τῆς διὰ τοποτηρητῶν παραστάσεως τῶν Πατριαρχῶν, διότι ἐν Φερραρίᾳ εὑρέθησαν ἄλλα γράμματα αὐτῶν, ἄλλως ὁρίζοντα, ἢ ὡς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ληφθέντα. Ἐξ αὐτῶν ὅλων ἐξελέχθησαν τρία, καθ' ἃ τοῦ μὲν Ἀλεξανδρείας τοποτηρηταὶ ὠνομάσθησαν ὁ Ἡρακλείας καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος Μελισσηνὸς ἢ Μάμμας, τοῦ Ἀντιοχείας ὁ Μάρκος Ἐφέσου καὶ ὁ Ῥωσσίας, τοῦ δὲ Ἱεροσολύμων ὁ Σάρδεων μόνος.

Ὁ Ἡρακλείας ἀπεποιεῖτο, προτιμῶν νὰ παρασταθῇ ἁπλῶς ὡς Ἡρακλείας, οὐχὶ ὡς τοποτηρητής. Μόλις καὶ μετὰ βίας ἐνέδωκε, κατόπιν δὲ καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος.

Ἐδυστρόπει καὶ ὁ Ἐφέσου ὑποβιβασμὸν θεωρῶν, ἐνῷ ὡς ἱερομόναχος ἀρχικῶς ἦτο τοποτηρητὴς τοῦ Ἀλεξανδρείας, τώρα γεγονὼς Ἐφέσου νὰ παρασταθῇ τοποτηρητὴς τοῦ Ἀντιοχείας. Ἠρνεῖτο ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδέχθη τὸν τόπον τοῦ Ἱεροσολύμων, διότι τὰ περὶ τούτου γράμματα κατέλιπεν εἰς τὸν προσαγαγόντα τότε Νομοφύλακα, παρ' ᾧ καὶ ἔμειναν. Μετὰ πολλὰς παραινέσεις μόλις συγκατένευσε καὶ αὐτός.

Μόνος ὁ Σάρδεων ἐπείσθη ἀμέσως.

Ταῦτα μόλις συνετελέσθησαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς κυριακῆς τῶν βαΐων.

Λελυπημένος ἦτο καὶ ὁ Μονεμβασίας, ἀπαιτῶν νὰ ἔχῃ τὸν τόπον Τραπεζοῦντος. Ἀντὶ τούτου ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὁ τῆς Ἀγκύρας[2].

Κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἀξιωμάτων τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας πρῶτοι ἄρχοντες αὐτῆς ἦσαν οἱ σταυροφόροι, οἱ λεγόμενοι καὶ ἐξωκατάκοιλοι, πάντοτε πλησίον τοῦ Πατριάρχου εὑρισκόμενοι, πέντε ὁμοταγεῖς[3],

---

[1]) Συρόπ. Δ', κη'.

[2]) Συρόπ. Δ', κθ'.

[3]) Κατὰ τὸν Κωδινόν, σ. 2 ἕξ, ὁ μέγας οἰκονόμος, ὁ μέγας σακελλάριος,

ἀποτελοῦντες τὴν πρώτην ἐκ τῶν ἐννέα πεντάδων, ὡς αἱ πέντε αἰσθήσεις, διὰ τοῦτο δὲ ἐκάθηντο πρὸ τῶν Ἀρχιερέων. Ἀλλ' αἱ ἕδραι αὐτῶν ἦσαν κατώτεραι (ἐν ἰσοπεδίοις) τῶν μητροπολιτῶν, καθημένων ἐν θρονοειδέσι σκάμνοις. Τοῦτο δὲν ἐτηρήθη ἐν Φερραρίᾳ, οὐδὲ εἰσήκουσεν ὁ Πατριάρχης τὰς παραστάσεις τῶν σταυροφόρων, ἐπιτρέψας νὰ καθίσωσι μακρὰν αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τῆς ἀποστάσεως ταύτης οὐδὲ τὸν λόγον ἔλαβον ἐν τῇ συνόδῳ, μὴ δυνάμενοι νὰ βοῶσι στεντορίως, ὅπως ἀκουσθῶσιν [1].

Ὁ Πατριάρχης ἐζήτησε ναὸν μέγαν μοναστηρίου πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἑορτῶν. Ἀπεδοκίμαζε τὴν αἴτησιν ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος Μελισσηνὸς ἢ Μάμμας, θεωρῶν ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου προμνηστεύονται τὴν ἕνωσιν. Ἐγώ, ἔλεγεν, εἰσερχόμενος εἰς ναὸν λατίνων οὐδὲ προσκυνῶ τοὺς ἁγίους, οὓς δὲν γνωρίζω, ἴσως γνωρίζω μόνον τὸν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν δὲν προσκυνῶ, διότι οὐκ οἶδα πῶς ἐπιγράφεται. Μόνον ποιῶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦτο προσκυνῶ.

Ὁ Πάπας παρέπεμψε τὴν αἴτησιν εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Φερραρίας ὡς τῆς ἁρμοδιότητος αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος ἠρνεῖτο, διότι κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας οὐδεὶς ναὸς εἶναι διαθέσιμος.

Ὁ Πάπας, δικαιολογούμενος, ὅτι δὲν ὑπεσχέθη τοιοῦτον ναόν, ἐβίαζε νὰ γίνῃ ἡ ἀνακήρυξις, ἐπειδὴ δὲ ὁ Πατριάρχης ἐνόσει, ἐτελέσθη αὕτη ἄνευ αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Τὸ θέαμα τῆς τελετῆς ὑπῆρξεν ἔκτακτον καὶ ἄξιον τοῦ χρωστῆρος

ὁ μέγας σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ, ὁ σακελλίου καὶ ὁ πρωτέκδικος. Ὁ τελευταῖος προσετέθη παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ξιφιλίνου εἰς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν αἰχμαλώτων καὶ κριτὴς τῶν ἐγκληματικῶν ὑποθέσεων. Ὁ μέγας σακελλάριος εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν τὰ ἀνδρῷα καὶ γυναικεῖα μοναστήρια καὶ ὑπὸ αὐτὸν ἐτέλει (ὑπουργὸς) ὁ ἄρχων τῶν μοναστηρίων ἐκ τῆς πέμπτης πεντάδος. Ὁ σακελλίου ἦτον ὁ κρατῶν τὰς καθολικὰς Ἐκκλησίας, δηλ: τὰς μὴ μοναστηριακὰς ἢ ἐνοριακὰς καὶ τὸ σακέλιν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ παρεκκλήσια. Αὐτὸς ἐκράτει καὶ τὴν φυλακὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ ἀποστελλομένους ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως. Ὑπ' αὐτὸν ἐτέλει ὁ τῆς πέμπτης πεντάδος (ὑπουργός), ὁ ἄρχων τῶν Ἐκκλησιῶν καί, ὡς φαίνεται, ὁ ἡμέτερος Συρόπουλος, ἀναπληρῶν τὸν Σακελλίου, ἔλαβε τάξιν ἐν τῇ πρώτῃ πεντάδι ὡς Ἐκκλησιάρχης. **Zischman Die Synoden und die Episkopal-Aemter, Wien 1867.**

1) Συρόπ. Δ', λ'.

μεγάλου καλλιτέχνου, δυναμένου νὰ παραστήσῃ τὰς ἐκφραστικὰς φυσιογνωμίας καὶ τὰς ποικίλας στολὰς πάσης ἐθνότητος τῶν πανταχόθεν προσελθόντων διὰ τοσοῦτον σοβαρὸν σκοπὸν καὶ κατεχομένων τὴν ὥραν ταύτην ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς ἱερᾶς αὐτῶν ἀποστολῆς καὶ τῆς ὑπερτάτης εὐθύνης, ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βαινόντων εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου. Ἐπίσης συγκεκινημένον ἦτο καὶ τῶν περιεστώτων τὸ συνωθούμενον πλῆθος, ἐκστατικῶς ἀτενίζον πρὸς τοὺς χωροῦντας εἰς τὸ τοσοῦτον ποθούμενον ἔργον τῆς ἑνώσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ὡς ἐδείκνυεν ἡ ἐν κατανύξει σιωπή. Ὁ καθεδρικὸς ναὸς τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ἦτο κατάφωτος καὶ λαμπρῶς ηὐτρεπισμένος.

Πρῶτος εἰσῆλθεν ὁ Πάπας μετὰ τῶν Καρδιναλίων καὶ τῆς ἀκολουθίας ἐξ 160 κληρικῶν, αὐτὸς μὲν φέρων τιάραν λιθοκόλλητον καὶ τὰ ἱερὰ ἄμφια, οἱ δὲ Καρδινάλιοι ἀσκεπεῖς, κρατοῦντες τὴν μίτραν καὶ λευχείμονες ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι. Πρὶν φθάσωσιν εἰς τὸν ναόν, ἐν παρατάξει μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν διῆλθον τὰ κυριώτερα τῆς πόλεως μέρη. Ὁ Πάπας ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου θρόνου μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ ἐπὶ τὰ δεξιὰ τοῦ ναοῦ.

Κατόπιν εἰσῆλθεν ὁ Αὐτοκράτωρ, φέρων στέφος στρογγύλον, ἔμπροσθεν λῆγον πρὸς τὸ ὀξύ, δι' ἑνὸς πολυτίμου μονολίθου κεκοσμημένον, ἐνδεδυμένος ἁλουργίδα ποδήρη ἐπισεσυρμένην. Μετ' αὐτοῦ ἤρχετο ὁ ἀδελφός, ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Δημήτριος. Ὁ βασιλεὺς ἐκάθισεν ἐπὶ τὰ ἀριστερά, ἐπὶ θρόνου κατωτέρου τοῦ Πάπα, ἐκ δεξιῶν δὲ αὐτοῦ ὁ στρατοπεδάρχης κατώτερον ὡς σπιθαμὰς τέσσαρας. Εἵποντο οἱ ἀρχιερεῖς, μελανοφοροῦντες καὶ φέροντες τὸ μοναχικὸν κάλυμμα, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ὤμων μανδύαν κυανοῦν μετὰ σειρῶν ἐναλλὰξ ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν, τὸν σταυρὸν κρεμάμενον ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ φυλακτήρια. Τοὐναντίον οἱ σταυροφόροι ἔφερον ἐπὶ τοῦ πίλου τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ ἡγούμενοι καὶ οἱ ῥασοφόροι Ἁγιορεῖται ἔφερον τὸν καλογηρικὸν πῖλον, μετ' αὐτοὺς δὲ εἵρχοντο οἱ κοσμικοὶ ἱερεῖς καὶ οἱ λαϊκοί, φέροντες οὗτοι τὰς συνήθεις τότε αὐλικὰς στολάς. Διεκρίνοντο μεταξὺ τούτων οἱ δύω ἀποκρισιάριοι τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας, φέροντες μακρὰν σηρικὴν στολήν, καὶ πῖλον ἐρυθρὸν μετὰ στενῆς λωρίδος διφθερωτῆς, φαιοῦ χρώματος. Ἄλλην ἔφερον στολὴν οἱ ἐξ Ἰβηρίας (Γεωργίας). Οἱ βαθεῖς πώγωνες τῶν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καθίστανον αὐτοὺς σεβα-

σμιωτέρους. Μόνος ὁ Πατριάρχης ἀσθενῶν δὲν παρέστη. Μέσον τοῦ ναοῦ, ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, ὑπῆρχε θρόνος χρυσοστόλιστος, ἐφ' οὗ ἐτέθησαν τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον καὶ ἑκατέρωθεν αἱ κάραι Πέτρου καὶ Παύλου, πέριξ δὲ ἔκαιον λαμπάδες [1]. Ὁ Πάπας ἐκήρυξε τὴν ἔναρξιν τῆς συνόδου διὰ τοῦ *Εὐλογητὸς κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ*, μεθὸ ὁ πνευματικὸς ἀνέγνωσε τὴν ἔγγραφον *προτροπὴν* τοῦ Πατριάρχου, μὴ δυνηθέντος νὰ παρασταθῇ, ἀλλὰ συναινοῦντος.

Τὴν ἐγκύκλιον τῆς ἀνακηρύξεως ἀνέγνωσαν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, λατινιστὶ μὲν ὁ Πορτογαλλίας Ἀντώνιος, ἑλληνιστὶ δὲ ὁ Μιτυλήνης Δωρόθεος, τὴν μεγάλην τετάρτην τῆς 9 Ἀπριλίου 1438 [2].

Δυσαρέσκειαι ἀνεφύησαν, διότι ὁ Ἐφέσου δὲν ἠνείχετο νὰ προκάθηται αὐτοῦ, ὡς τοποτηρητὴς Ἀλεξανδρείας, ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, ἱερομόναχος ὤν. Ὅπως μὴ δυσαρεστήσῃ αὐτὸν ὁ Γρηγόριος, δὲν ἐκάθισεν εἰς τὸ σκάμνον, ἀλλὰ κάτω. Διὰ νὰ δείξῃ μάλιστα, ὅτι δὲν φροντίζει περὶ τόπου, ὅπου ἐτύγχανεν ἐκάθητο ταπεινούμενος. Ἐντεῦθεν ἐδόθη ἀφορμὴ διαστάσεων.

Ὁ δὲ Κυζίκου μετὰ τὰς ἑορτασίμους τοῦ Πάσχα ἐξῆλθεν ἄνευ μανδύου κατὰ τὴν ἀγορὰν καὶ τὰς λεωφόρους παρακολουθούμενος ὑπὸ δύω καλογήρων, φερόντων τὸν ἀρχιερατικὸν μανδύαν αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἀνέβη εἰς τὰ βασίλεια, ζητῶν νὰ ἴδῃ τὸν βασιλέα. Ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχετο, οὐδὲ ἤθελε νὰ πεισθῇ ὁ Ἀρχιερεὺς νὰ ἐνδυθῇ τὸν μανδύαν, λέγων, ὅτι ἦλθε ν' ἀφήσῃ αὐτὸν εἰς τὸν βασιλέα, διότι οὐδὲ θέλει πλέον νὰ εἶναι Ἀρχιερεύς, ἀφοῦ προέστη ὁ Μονεμβασίας. Μετὰ κόπου ἐδυσωπήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια, ἀλλ' ἄνευ τοῦ μανδύου [3].

Ὁ μὲν Πάπας εἰργάσθη ἀμέσως πρὸς διάδοσιν τῆς ἐγκυκλίου ἀνακηρύξεως, πρὸς τοῦτο δὲ ἀπέστειλεν εἰς Γαλλίαν τὸν Κρήτης Φαντῖνον.

Ὁ δὲ Πατριάρχης, προβλέπων τὸ τέλος τοῦ Σάρδεων, βαρέως νοσοῦντος, ἐζήτει ναὸν πρὸς ἐνταφίασιν, μετὰ πολλὰς δὲ παρακλήσεις ἐδόθη ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰουλιανοῦ, ὅπου ἐτάφη τὴν 24 Ἀπριλίου 1438. Οὕτως εὑρέθη τρόπος πρὸς καθησύχασιν τοῦ Κυζίκου, διότι ὁ Σάρδεων,

---

[1]) Πρακτικὰ Coleti, XVIII. σ. 18. — Andreas de S. Cruce coll. I. — Coleti, αὐτ. σ. 922.—Muratori, Vitæ Pont. III, II, 870.

[2]) Συρόπ. Δ', λα'.

[3]) Συρόπ. Δ', λβ'.

καθ' ἣν εἶχεν ἄδειαν, ἀνέθηκε τὰ καθήκοντα τοποτηρητοῦ Ἱεροσολύμων εἰς τὸν Μονεμβασίας.

Ἐντοσούτῳ διεμήνυσεν ὁ Πάπας κατὰ τὰ ἰδιαιτέρως συμπεφωνημένα, ὅπως συνέρχωνταί τινες ἑκατέρωθεν πρὸς ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης τὴν πρόσκλησιν ταύτην ἐθεώρησαν πάρεργον [1].

Καὶ πάλιν μεθ' ἡμέρας τινὰς διεμήνυσεν ὁ Πάπας, ἀλλ' οἱ βυζάντιοι διὰ λόγου ὑπεσχέθησαν, ἔργῳ δ' οὐδὲν ἔπραξαν καὶ μάλιστα ὁ βασιλεὺς ἀπέτρεψε νὰ δέχωνται προσκλήσεις πρὸς ἑστίασιν, ὀλίγοι ὅμως ἀπεποιήθησαν. Ὁ Καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Καισαρίνης συχνὰ ἐκάλει εἰς δεῖπνον, παρεκίνησε δὲ τὸν Ἐφέσου, νὰ εὐχαριστήσῃ δι' ἐγκωμιαστικοῦ ἐγγράφου τὸν Πάπαν, ἐπαινῶν τοὺς κόπους, οὓς καταβάλλει διὰ τὴν ἕνωσιν. Ὁ Ἐφέσου ἐπὶ τέλους ἐπείσθη, μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἔλεγεν ἐν τῷ ἐγκωμίῳ, ὅτι εἶναι εὔκολον εἰς τὸν Πάπαν, εἰς ὃν ὅλοι οἱ λατῖνοι ὡς διάδοχον τοῦ Ἁγίου Πέτρου ὑποτάσσονται, νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἕνωσιν, ἐκβάλλων ἐκ τοῦ συμβόλου τὴν προσθήκην, παύων δὲ καὶ τὴν τῶν ἀζύμων νεαρὰν θυσίαν.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἀνεκοίνωσε τὸ ἔγγραφον εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ὠργίσθη σφόδρα καὶ ἤθελε νὰ συγκαλέσῃ καὶ σύνοδον κατὰ τοῦ Ἐφέσου, ἄνευ ἐξουσίας ἐκφράζοντος γνώμας, ἀλλ' ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ Νικαίας, παρατηρήσαντος, ὅτι ὅλη ἡ σύνοδος θέλει ἐπιδοκιμάσει τὴν γνώμην τοῦ Ἐφέσου [2].

Πάλιν διεμήνυεν ὁ Πάπας, ὅπως γίνῃ συζήτησις, ἀλλ' ἤκουε ματαίας ἐπαγγελίας. Ὅτε ἦλθεν ὁ καιρὸς τοῦ σιτηρεσίου, εἰς τοὺς ζητοῦντας ἀπήντησεν, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἐν ἀργίᾳ καθημένους. Τοῦτο ἰδὼν ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ συνέρχωνται τρὶς τῆς ἑβδομάδος ἐν τῷ ναῷ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, δέκα ἑκατέρωθεν.

Ἐξελέχθησαν πρὸς τοῦτο ὁ Ἐφέσου, ὁ Μονεμβασίας, ὁ Νικαίας, ὁ Λακεδαιμονίας, ὁ Ἀγχιάλου, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, οἱ Ἡγούμενοι Παντοκράτορος καὶ Καλέως, ἐκ τῶν Ἁγιορειτῶν ὁ Ἱερομόναχος Μωϋσῆς, καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων ὁ Μανουὴλ Ἰάγαρις,

---

[1]) Συρόπ. Ε', α'.
[2]) Συρόπ. Ε', β'.

ἀλλ' ἐκ τούτων ἐδόθη ὁ λόγος εἰς μόνον τὸν Ἐφέσου καὶ τὸν Νικαίας, μετὰ τῆς παραγγελίας νὰ μὴ εἴπωσί τι περὶ τῶν εἰς τὸ δόγμα συντεινόντων καὶ νὰ δίδωσιν ἑκάστοτε λόγον εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῶν ἐν τῇ διαλέξει λεγομένων [1].

Ἐκ τῶν Λατίνων ἦσαν δύω Καρδινάλιοι, ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ ὁ Φιρμάνος, ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας, ὁ Ἰωάννης δὲ Τορκουεμάδας (Turrecremata) ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Πάπα καὶ ἕτεροι ἕξ. Εἰς τούτους προσετέθησαν εἷς Γραμματεὺς καὶ εἷς ἑρμηνεύς, ὁ Νικόλαος Σεκουνδῖνος ἐξ Εὐβοίας.

Μετὰ τὴν συνήθη προσευχὴν ἤρξατο ἡ διάλεξις, προοιμιάσαντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅστις πρῶτον ἐξῆρε τὸν σκοπὸν τῆς ἑνώσεως, ἐζήτησε δὲ νὰ εἴπωσιν, τί ἐσκέφθησαν περὶ αὐτῆς.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἐφέσου, ὅτι ἐνταῦθα συνῆλθον μόνον περὶ μερικῶν ζητημάτων, διότι περὶ τῆς δόξης ἐξετασθήσεται, ὅταν παρέλθῃ ἡ τετράμηνος διορία, ἂν δὲ ἐπενοήθη μέσον πρὸς ἄρσιν τῆς διαστάσεως, αἱ διαλέξεις, ὅταν ἄρξωνται, θέλουσι δείξει τοῦτο.

Ἀπελογήθη ὁ Ἰουλιανός, ὅτι συντελεῖ ἀπὸ τοῦδε νὰ ἐνασχοληθῶσι περὶ τῆς δόξης.

Μετὰ ἰδιαιτέραν συνεννόησιν ἀπεφασίσθη ν' ἀπαντήσῃ ὁ Νικαίας Βησσαρίων [2].

Οὗτος ἐπῄνεσε τὸν Ἰουλιανόν, ἀνεκεφαλαίωσε τὰ ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου, συμπληρῶν καὶ ἀνορθῶν αὐτὰ καὶ προσθέτων ὅτι « Μεσότητα δὲ ἄλλην ἡμεῖς οὐκ ἔχομεν εἰμὴ τὴν ἀλήθειαν ». Συνάμα ἀπήντησε καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἰουλιανοῦ.

Ἐξῆλθον καὶ οἱ Λατῖνοι καὶ ἐβουλεύθησαν καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ὁ Ἰουλιανὸς ἔλαβε τὸν λόγον, ἀποδεχόμενος τὰ καλῶς λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Νικαίας καὶ ἐπαινῶν αὐτόν, ἐπεφυλάξατο δὲ ἐν ἑπομένῃ συνεδριάσει νὰ ἐξηγηθῇ πλατύτερον.

Ἀνηγγέλθησαν ταῦτα εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ἐνέκρινε τὰ λεχθέντα προστάττων νὰ μὴ γίνεται λόγος περὶ δόξης.

Εἰς δὲ τὸν Ἐφέσου τινὲς παρετήρησαν, ὅτι ὁ παρὼν ἀγὼν εἶναι ἔνδοξος, καὶ τῷ Θεῷ ἀρεστός, ὀφείλει δὲ νὰ σπουδάσῃ περὶ ἀπολογίας

---

1) Συρόπ. Ε', γ'.
2) Συρόπ. Ε', ε'.

ἐπιστημονικῶς καὶ γενναίως, ἀναλόγως εἰς τὴν περίστασιν. Ἐδικαιολογεῖτο, ὅτι πρὸ καιροῦ δὲν ἀσχολεῖται πλέον εἰς τοιούτους λόγους [1].

Ἐκ δευτέρου συνῆλθον εἰς διάλεξιν καὶ ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ὡς θέμα ἔλαβεν, ὅτι πρέπει νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τῆς δόξης, ἀπήντησε δὲ εἰς αὐτὸν ὁ Ἐφέσου, μὴ εἰσερχόμενος εἰς δογματικὰ ζητήματα, καθὰ συνεφωνήθη, μεχρισοῦ παρέλθῃ ἡ τετράμηνος διορία.

Δὲν ἐπείθετο ὁ Ἰουλιανός, ἀπαιτῶν συζήτησιν, ἣν ὁ Ἐφέσου ἐπιμόνως ἀπεποιεῖτο. Ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐπεδοκίμασε [2].

Συνῆλθον εἰς τρίτην συνεδρίασιν, καθ' ἣν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐπιτηδείως παρέστησεν, ὅτι ὡς συμβαίνει πολλάκις, ἡ διαφορὰ νομίζεται μείζων, ἢ ὅσον πράγματι ὑπάρχει, ἐνόσῳ δὲν ἐξετάζεται, διὰ τοῦτο προσκαλεῖ εἰς ἐξέτασιν, ὅπως ἑκατέρωθεν πεισθῶσιν, ὅτι δὲν εἶναι σπουδαία, οὐδὲ ἀνυπέρβλητος. Εἰς τέσσαρα αὕτη συγκεφαλαιοῦται, εἰς τὸ τῆς ἐκπορεύσεως, εἰς τὸ περὶ ἀζύμου, εἰς τὸ περὶ καθαρτικοῦ πυρός, καὶ εἰς τὸ περὶ ἀρχῆς τοῦ Πάπα. Αἱ λοιπαὶ εἶναι ἀσήμαντοι. Μεταξὺ τούτων δύνανται νὰ ἐκλέξωσιν οἵαν προτιμῶσι πρὸς συζήτησιν.

Ἐπῄνεσεν ὁ Ἐφέσου τὴν πρόθεσιν, ἐθεώρησεν ὅμως τὴν πρώτην διαφορὰν ὡς μὴ ἐξεταστέαν ἐπὶ τοῦ παρόντος, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἐζήτησε νά συμβουλευθῇ μετὰ τῶν ἄλλων, ὅπως δεχθῶσιν ἐπὶ μιᾶς αὐτῶν τὴν συζήτησιν.

Ἀνηνέχθησαν εἰς τὸν βασιλέα, ὡς μὴ φροντίζοντος τοῦ Πατριάρχου περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπέτρεψε τὴν συζήτησιν περὶ τῶν δύω τελευταίων διαφορῶν κατ' ἐλευθέραν ἐκλογήν [3].

Ἐν τῇ τετάρτῃ συνεδριάσει ἀνήγγειλε τοῦτο ὁ Ἐφέσου, οἱ δὲ Λατῖνοι συσκεφθέντες διὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐδήλωσαν, ὅτι προτιμῶσι νὰ γίνῃ πρῶτον λόγος περὶ τοῦ καθαρτικοῦ πυρός· καὶ οὕτω διελύθησαν, ὅπως προσεχῶς συζητήσωσι.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπητεῖτο τὸ σιτηρέσιον, ἀλλὰ δὲν ἐδόθη, πρὶν συμφωνήσωσι περὶ συζητήσεως, τότε δὲ ἔλαβον φλωρία 689 [4].

Δειναὶ εἰδήσεις ἦλθον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ πανταχόθεν, ὅτι

---

[1]) Συρόπ. Ε', ς'.
[2]) Συρόπ. Ε', ζ'.
[3]) Συρόπ. Ε', η'.
[4]) Συρόπ. Ε', θ'.

ὁ Ἀμουρὰτ παρασκευάζει ἐπίθεσιν μετὰ στρατοῦ 150 χιλιάδων. Ὁ βασιλεὺς εἶπε πολλὰ περὶ τούτου εἰς τοὺς Καρδιναλίους καὶ διεμήνυσε δι' αὐτῶν εἰς τὸν Πάπαν, ἀναμιμνήσκων τὴν ὑπόσχεσιν βοηθείας, ἐνόσῳ διαμένουσιν ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἐγίνετο, ἔστειλε τὸν Λάσκαριν Φιλανθρωπινόν, τὸν δισύπατον καὶ τὸν μέγαν χαρτοφύλακα, ὅπως ζητήσῃ τοὐλάχιστον δύω κάτεργα, οἵτινες ἡμέραν παρ' ἡμέραν προσήρχοντο εἰς τὸν Πάπαν ἐπαναλαμβάνοντες τὴν δέησιν. Μὴν παρῆλθεν ἄπρακτος, ἐκ δὲ τῶν φιλικῶς συνομιλούντων εἶπε πρὸς τοὺς αἰτοῦντας ὁ Γενικὸς (generalis) τῶν χαμαλοδούλων Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης καὶ ζηλωτὴς τῆς ἑνώσεως [1], ὅτι δὲν πρέπει νὰ λυπῶνται, ἀλλὰ νὰ σπουδάσωσι πρῶτον νὰ γίνῃ ἡ ἕνωσις καὶ τότε ἀποστέλλονται κάτεργα πολλά. Ἀλλὰ τί θέλει ὠφελήσει, παρετήρουν, ἐὰν ἐντοσούτῳ ἐκπορθήσῃ ὁ ἐχθρὸς τὴν πόλιν καὶ αἰχμαλωτίσῃ τοὺς ἡμετέρους. Τότε, ἔλεγεν ὁ Ἀμβρόσιος, τοὺς ἀπελευθεροῦμεν.

Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ γίνῃ ἔρανος [2].

Προέτρεψε καὶ ὁ βασιλεύς, ἀλλ' ἀπεδείχθη, ὅτι δὲν ἀρκοῦσι τὰ προσφερόμενα εὐτελῆ ποσὰ οὐδὲ δι' ἓν κάτεργον, διὸ καὶ ὁ βασιλεὺς παρεγένετο εἰς τὸν Πάπαν [3].

Μόλις μετὰ ἑνὸς μηνὸς δεήσεις κατένευσεν ὁ Πάπας ν' ἀποστείλῃ δύω κάτεργα, ἀπετάθη δὲ εἰς τὴν Ἐνετίαν, ὅπου μετέβησαν ὁ δισύπατος καὶ ὁ Ἰάγαρις.

Ὁ Δοὺξ ἠρνήθη πᾶν δάνειον εἰς τοῦ Πάπα τὸν ἀπεσταλμένον, ὅστις ἔγινεν ἄφαντος καὶ εἰς μάτην ἐζητήθη. Ἀφοῦ παρῆλθον τεσσαράκοντα ἡμέραι, ἐπανῆλθον ὁ δισύπατος καὶ ὁ Ἰάγαρις ἄπρακτοι.

Ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις διεσώθη, ἀλλ' ὁ Νικόλαος Πιτζινίνος, στρατηγὸς (condottiere) τοῦ ἐχθρικῶς διακειμένου Δουκὸς τῶν Μεδιολάνων, κατέλαβε δι' ἐπιδρομῶν δύο πόλεις τοῦ Πάπα, τὴν Βονωνίαν καὶ τὴν Φριούλην, ἀπειλῶν καὶ τὴν Φερραρίαν. Ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, φοβηθέντες, ἔστειλαν εἰς Ἐνετίαν ὅ,τι εἶχον πολύτιμον [4].

Ἐπανελήφθησαν πάλιν αἱ συνεδριάσεις καὶ ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει τοῦ

---

[1]) Βλ. **Méhns, Ambrosū epistolae.**
[2]) Συρόπ. Ε', ι'.
[3]) Συρόπ. Ε', ια'.
[4]) Συρόπ. Ε', ιβ'.

Ἐφέσου, πῶς πρέπει νὰ διαλέγωνται, ἀγωνιστικώτερον καὶ ἐνστατικῶς, ἢ οἰκονομικῶς, ὁ βασιλεὺς παρήγγειλεν ἀγωνιστικῶς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Νικαίας δὲν ἦτο μεμελετημένος περὶ τοῦ καθαρτικοῦ πυρός, ἀνέλαβε τὸ ἔργον ὁ Μάρκος Ἐφέσου.

Ἀνέπτυξε πρῶτος ὁ Ἰουλιανός, πῶς ἐννοεῖ τὰ περὶ τούτου ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἄνωθεν παραλαβοῦσα τὴν παράδοσιν ἀπὸ τοῦ Ἁγ. Πέτρου, ἀφίνων κατόπιν εἰς τὸν διδάκτορα Ἰωάννην δὲ Τορκουεμάδαν, Ἱσπανὸν δεινότερον περὶ τὰ θεολογικά, νὰ συμπληρώσῃ τὰ ἐλλιπῆ, ὅπερ καὶ ἔπραξεν, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Ἐφέσου εἶπέ τινα ἐν πνεύματι συνδιαλλακτικῷ καὶ ὁμολογῶν, ὅτι ὀλίγην εὑρίσκει διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ [1].

Κατ' ἄλλην ἡμέραν ἀπήντησεν ὁ Ἐφέσου.

Ἐκρίθη πρόσφορον νὰ ἐκθέσωσι τοὺς λόγους ἐγγράφως, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέθεσε τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν Ἐφέσου, ὅστις ἐδέχθη ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ γίνῃ χρῆσις ἄλλης ἐκθέσεως, ἐπὶ ματαίῳ τῶν κόπων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀπεφασίσθη νὰ συντρέξωσι τὸν Ἐφέσου ὁ Νικαίας, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, οἵτινες συνειργάσθησαν.

Ὁ βασιλεὺς εὗρεν, ὅτι τὸ προοίμιον καὶ αἱ καταστάσεις τοῦ Νικαίας ἦσαν προτιμότερα, τὰ δὲ ἐπιχειρήματα καὶ αἱ κατασκευαὶ καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ Ἐφέσου κρείττονα, ἂν παραλειφθῶσί τινα, ὡς εὐχερῶς ἀντικρουόμενα, διότι εἰς αὐτὰ κυρίως θέλουσι καταγίνει οἱ ἐναντίοι, ὅπως σαγηνεύσωσι τοὺς ἀδαεῖς, ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ταύτης κρίνοντας καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, παρήγγειλεν ἑπομένως τὸν σοφὸν Γεμιστόν, τὸν καὶ Πλήθωνα, καὶ τὸν Ἀμηροῦτζον, ἐξ αὐτῶν νὰ συνθέσωσι τὸ ὅλον [2].

Ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, μνησικακῶν πάντοτε, ἀλλ' ὑποκρύφως, κατὰ τοῦ Ἐφέσου, περιφρονήσαντος αὐτόν, ὡς μὴ ἄξιον νὰ καθίσῃ ἐν ἴσῃ ἕδρᾳ, καίτοι ὄντα τοποτηρητὴν Ἀλεξανδρείας, ὑπεδαύλιζε πᾶν τὸ προστυγχάνον καὶ κατέκρινε πολὺ τοὺς λόγους τοῦ Ἐφέσου, ἐκφράζων μάλιστα καὶ ὑπονοίας, διότι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νομοφύλαξ, ἅμα ἀφιχθείς, ἐπεσκέφθη ἰδιαιτέρως τὸν Πάπαν.

---

1) Συρόπ. Ε', ιγ'.
2) Συρόπ. Ε', ιδ'.

Ἀπήντησαν οἱ λατῖνοι, ἀνταπήντησεν ὁ Ἐφέσου, ἀλλ' ἠρνεῖτο νὰ ὁμολογήσῃ, τί φρονεῖ ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία περὶ τῶν ἐντεῦθεν ἐκδημούντων, ὡς ἀπῄτει καὶ ὁ βασιλεύς.

Ὁ Νικαίας ἔκρινεν ἄτοπον τὴν σιωπὴν ἀπέναντι τῆς ἐπιμόνου αἰτήσεως τῶν λατίνων, ἐπιτιμώντων, ὅτι δὲν εἶναι ἁρμόζουσα ἡ ἄρνησις, ὅθεν ἐξέθεσε τὸ ἴδιον φρόνημα, ἀλλ' ἅμα εἰπών, δὲν παρέμεινεν ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ, ἐγκαταλείψας μόνον τὸν Ἐφέσου, ἐνῷ ὁ Ἱσπανὸς Ἰωάννης Τορκουεμάδας ἀνέλαβε τὴν συζήτησιν καὶ νέα προέτεινε, μεταξὺ ἄλλων ἐρωτήσας, πῶς πέτανται οἱ Ἄγγελοι, καὶ ἐκ τίνος ὕλης μέλλει ν' ἀναφθῇ τὸ πῦρ κατὰ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ. Ἀγανακτῶν ὁ Ἰάγαρις εἶπεν, ὅτι θέλει μάθει τοῦτο, ὅταν ἐκεῖσε παραγένηται, ἐπετιμήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ῥόδου Ἀνδρέου, ὅτι δὲν εἶναι εὐπρεπὴς ἡ ἀπόκρισις [1].

Οἱ βυζάντιοι, ἀνησυχήσαντες διὰ τὴν ἀναφανεῖσαν διάστασιν μεταξὺ τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Ἐφέσου, μὴ προχωρήσῃ καὶ περαιτέρω, προσέφυγον εἰς τὸν Πατριάρχην.

Οὗτος κατέκρινεν, ὅτι ἔγινε λόγος περὶ διαστάσεως, προτιμῶν τὴν περὶ τούτων σιωπήν, διὸ καὶ οὐδὲν ἐλάλησε πρὸς τοὺς διαφερομένους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀδείᾳ τοῦ βασιλέως, ἐξέθεσεν ὁ Ἐφέσου ἐγγράφως περὶ τοῦ ζητήματος πρὸς τοὺς Λατίνους [2].

Τότε μόνον ἐδόθη τὸ πολλάκις ζητηθὲν τρίτον μηνιαῖον ἐκ φλωρίων 689.

Ἔγεινε μνεία περὶ ἄλλων ζητημάτων, ἀλλ' ἀπέφυγον ν' ἀπαντήσωσιν οἱ βυζάντιοι καὶ ἔκτοτε ἔπαυσαν αἱ συνεδριάσεις [3].

Ὁ βασιλεὺς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Μαρκίωνος, νὰ μὴ ἐκδοθῇ διαβατήριον, οὐδὲ νὰ ἐπιτραπῇ ἀποδημία εἴς τινα τῶν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντων, ἄνευ τῆς γραπτῆς αὐτοῦ ἀδείας, ἣν διὰ τοῦ Ἰαγάρεως ἔμελλε νὰ δίδῃ.

Ἀλλὰ μετὰ τρεῖς μῆνας, καὶ ὡς ἐκ τῶν παντοίων στερήσεων

---

[1]) Μήπως ἐνταῦθα ὁ Συρόπουλος (Ε', ιϛ') ἐπαναλαμβάνει εὐφυολογίαν τινὰ ὀξύμωρον, διαθρυληθεῖσαν καὶ πιστευθεῖσαν, διότι ἤρεσκεν εἰς τοὺς βυζαντίους;

[2]) Συρόπ. Ε', ιζ'.

[3]) Συρόπ. Ε', ιη'.

πολλοὶ ἐστενοχωροῦντο καὶ ἐζήτουν τρόπον νὰ φύγωσιν, τρεῖς δὲ τῶν κληρικῶν κατώρθωσαν νὰ φθάσωσι μέχρις Ἐνετίας, ὅθεν κατ' αἴτησιν τοῦ Πατριάρχου ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθωσιν. Οἱ νοσταλγοῦντες πολλὰ εἶπον εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ ἠπείλησαν ν' ἀναχωρήσωσιν, ἀδιαφοροῦντες, τί θέλει πράξει. Τινὲς ἔφυγον τῳόντι, ὁ δὲ Πατριάρχης ἔγραψεν εἰς τὸν Σακελλάριον [1] ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ ἔχῃ αὐτοὺς ἀργοὺς τῆς ἱερωσύνης, ἐὰν δὲ καταφρονήσωσι τῆς ἀργίας, νὰ δαρῶσι κατὰ γῆς ἐν τῇ τοῦ μιλίου λεωφόρῳ [2].

Ὁ βασιλεὺς ἐζήτει παρὰ τοῦ Πάπα ἵππους πρὸς ἱππασίαν, μετὰ πολλὰς δὲ ἀπαιτήσεις ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἐπαναλαμβανομένας ἔλαβεν ἕνδεκα ἀχρήστους, διὸ ἠγόρασεν ἵππον παρὰ τοῦ Γουδέλης, τοῦ συνοδεύσαντος τὸν Ἰσίδωρον εἰς Ῥωσσίαν, ἐπανακάμψαντος ἐκεῖθεν. Τοὺς λοιποὺς ἵππους αὐτοῦ ἠγόρασεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως, Δεσπότης Δημήτριος [3].

Ὁ Ῥωσσίας, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος, εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ἰσίδωρος, ἐκ σλαυικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἐμφαίνει ἡ γνῶσις αὐτοῦ τῆς σλαβικῆς διαλέκτου [4], ὁ σταλεὶς εἰς Βασίλειαν ἐν ἔτει 1434 μετὰ τοῦ στρατοπεδάρχου Δημητρίου καὶ τοῦ δισυπάτου Ἰωάννου καὶ ὁμιλήσας ἐκεῖ κατὰ τὰ ἀρέσκοντα. Τοῦτο δὲν ἐκώλυσεν, ὥστε νὰ ὀνομασθῇ, ὡς εἴρηται, τοποτηρητὴς τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ ν' ἀναδειχθῇ παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωσὴφ διάδοχος τοῦ Μητροπολίτου Φωτίου ἐν Ῥωσσίᾳ, τελευτήσαντος ἐν ἔτει 1431, παρὰ τὴν ἀρέσκειαν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Ἡγεμόνος Βασιλείου Βασιλιέβιτζ. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης δὲν ἐκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰωνᾶ, καίτοι ἐπικυρώσας τὴν τοῦ Μητροπολίτου Λιθουανίας Γερασίμου, χαέντος ὑπὸ τοῦ Σβιδριγάλλου [5].

---

1) Μᾶλλον πιθανὸν ὅτι ἔγραψεν εἰς τὸν Σακελλίου, εἰς οὗ τὰ καθήκοντα ἀνῆκεν ἡ ἐκτέλεσις ποινῆς, ἐνῷ ὁ μέγας Σακελλάριος μνημονεύεται ἐν Φερραρίᾳ. Συρόπ. Ζ', ι'. — **Frommann, Krit. Beiträge** σ. 67.

2) Συρόπ. Ϛ', α'.

3) Συρόπ. Ϛ', β'.

4) Τοιοῦτον θεωροῦσι αὐτὸν οἱ ῥῶσσοι **Makarij, IV, 406.—Philaret, III. 68,** οὐδὲ ἀντίκειται τὸ τοῦ **Δούκα, σ. 252** ῥωμαῖον τὸ γένος, διότι δὲν εἶναι ἐμφαντικὸν καταγωγῆς.

5) **Makarij** καὶ **Philaret,** αὐτόθι.

Ἅμα χειροτονηθεὶς ὁ Ἰσίδωρος ἐν ἔτει 1437, ἀπεστάλη μετὰ τοῦ Γουδέλης, ἀπεσταλμένου τοῦ Αὐτοκράτορος, εἰς Ῥωσσίαν, ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν εἰς τὴν σύνοδον ἀποστολὴν καὶ ἐπέτυχεν ὑπὸ ὅρους, οὓς ἔθεσεν ὁ Ἡγεμών, νὰ μὴ παρεκκλίνῃ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων [1].

Τὴν 8 Σεπτεμβρίου 1837 ἐγκατέλειψε τὴν Μόσχαν, διαμείνας δὲ δέκα ἡμέρας ἐν Τουέρ, ἔπεισε τὸν Ἡγεμόνα Βῶρις ν' ἀποστείλῃ καὶ αὐτὸς ὡς τοποτηρητὴν τὸν Θωμᾶν. Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ, ὅτε ἔφθασεν εἰς Δορπάτ, ἠρίθμει διακόσια πρόσωπα [2], ἀλλ' ἕνα μόνον ἐπίσκοπον [3], τὸν Ἀβραὰμ ἐκ Σουσδάλης, οὗ ὑποτακτικὸς ἦτον ὁ ἱερομόναχος Συμεών, ὅστις ἔγραψε περὶ τῆς συνόδου καὶ πολλὰς ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ὑπέστη καταδιώξεις [4]. Μόλις κατ' Αὔγουστον τοῦ 1438 ἔφθασεν εἰς Φερραρίαν. Ὡς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ὁ Ἰσίδωρος κατέστη τοποτηρητὴς τοῦ Ἀντιοχείας συνάμα μετὰ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου [5].

Ὁ βασιλεὺς ἐξελέξατο διαμονὴν ἐν μονῇ ἀπεχούσῃ ὡσεὶ ἓξ μίλια τῆς Φερραρίας μετ' ὀλίγων ἀρχόντων, καὶ στρατιωτῶν καὶ γιανιτζάρων, τοὺς πλείους καταλιπὼν ἐν Φερραρίᾳ, καὶ συνεχῶς ἠσχολεῖτο εἰς θήραν, μηδόλως φροντίζων περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Ὁ δὲ Πάπας προσεκάλεσε τὸν Πατριάρχην νὰ διημερεύσῃ μετ' αὐτοῦ καὶ ἔστειλε πρὸς τοῦτο ἵππους, ἔμειναν δὲ μόνοι οἱ δύω μετὰ τοῦ διερμηνέως, τοῦ Κορώνης Χριστοφόρου Γαρατώνη, μέχρι τοῦ ἀρίστου, ἔφαγον δὲ χωριστὰ ὁ Πάπας μετὰ πολλῶν προφυλάξεων δηλητηριάσεως, χωριστὰ ὁ Πατριάρχης, καὶ χωριστὰ οἱ λοιποί, ὡς ἐκ τῶν προφυλάξεων δὲ οἱ ἡμέτεροι ἀπέσχον ὑποπτευόμενοι.

Μετὰ τὸ ἄριστον πάλιν ὁ Πάπας καὶ ὁ Πατριάρχης συνωμίλησαν

---

[1]) Συρόπ. Γ', β'.—Vollständige Sammlung russ. Chroniken (1853) VI. σ. 165.

[2]) Martinus Cromerus, de reb. Polon. lib. XXI. σ. 321. Κατὰ Makarij V, 344 μόνα ἑκατόν.

[3]) Συρόπ. Γ', ις'. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀνέμενε πλείονας. Συρόπ. Γ', θ'.

[4]) Vollständige Samml. russ. Chron. Petersburg 1853 VI. 151—169 VIII σ. 100—109.—Sacharow Sagen des russ. Volks Petersburg. 1849 II. 8. σ. 81—88.—Materialien zur Gesch. der russ. Kirche. Charkow I σ. 60—76.

[5]) Συρόπ. Δ', κθ'.

μόνοι καὶ μέχρι δείλης, ἀφοῦ παρετέθησαν εἰς ὅλους γλυκύσματα (κουφέτα δαμασκηνά), ἐξ ὧν δὲν ἥψαντο.

Ὁ Μαρκίων παρεδήλωσε διά τινος εἰς τὸν βασιλέα, παρακαλῶν νὰ εἶναι μετριώτερος εἰς τὸ κυνηγέσιον, διότι πολλὴ ἐγίνετο θραῦσις, μάλιστα εἰς τοὺς ὄρτυγας καὶ τοὺς φασιανούς, ἔξωθεν κομισθέντας, ὅπως πολλαπλασιασθῶσιν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς οὐδόλως ἔπαυεν [1].

Οἱ λοιποὶ ἐν ἀργίᾳ ἐπιέζοντο τῇ ἐνδείᾳ τοῦ σιτηρεσίου, ἐνῷ ἔφθασε τὸ τετράμηνον, μεθ' ὃ προσδιωρίσθη ἡ σύνοδος. Προσῆλθον πολλάκις εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅστις ἐπείσθη νὰ μηνύσῃ εἰς τὸν βασιλέα, ἀλλ' οὗτος ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ἔφθασαν εἰσέτι οἱ εἰς τὴν σύνοδον κληθέντες.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐνέσκηψε λοιμώδης νόσος, προσβάλλουσα τοὺς βουβῶνας θανατηφόρως. Ἐκ τῶν ἕνδεκα Καρδιναλίων ἔφυγον οἱ ἕξ, καὶ ἐκ τῶν 150 ἐπισκόπων οἱ 100. Ἐκ τῶν βυζαντίων οὐδεὶς ἔφυγε καὶ οὐδεὶς ἀπέθανεν, ἐνῷ ἐκ τῶν ἐκ Ῥωσσίας ἐλθόντων πλεῖστοι ἀνηρπάσθησαν [2].

Οἱ Λατῖνοι διεφήμισαν περὶ 54 αἱρέσεων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐδημοσίευσαν δὲ περὶ τούτου διατριβήν. Συνῆλθον δυσανασχετοῦντες οἱ πλεῖστοι, ἀλλ' οἱ δισύπατοι κατέστειλαν τὴν ἀγανάκτησιν, λέγοντες ὅτι οὐδεὶς σπουδαῖος ἔγραψε ταῦτα, ἔργον ὄντα μωρῶν ἀνθρώπων.

Πάλιν διεμήνυσαν πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι παρῆλθε πλέον τοῦ μηνός, ἀπήντησε δὲ ὅτι γινώσκει κάλλιον αὐτῶν τὸν καιρόν, οὐδὲ ἁρμόζει νὰ ὁμιλῶσι περὶ κακοπαθείας, καλόγηροι ὄντες.

Ὁ Κρήτης Φαντῖνος ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Γαλλίας μόνος, οὐδέποτε δὲ ἔφθασεν ὁ πολλάκις ἀναγγελθεὶς ἀπεσταλμένος τοῦ γαλάτου βασιλέως.

Οἱ Ἡγεμόνες ἦσαν μᾶλλον εὔνοι πρὸς τὸν Πάπαν, ἀλλ' ὅμως ἀπέφευγον νὰ λάβωσι μέρος ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου. Ἰδίως ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Ζ' ἔκρινε κατάλληλον τὴν ὥραν νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον τοπικὴν ἐν Ἀβαρικῷ (Bourges), ἥτις κατέστρωσε τὴν διάταξιν (pragmatique), ὅτι οὐδεὶς εἶναι δεκτὸς εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ἐὰν δὲν εἶναι ἐκ τοῦ βασιλείου [3].

---

[1]) Συρόπ. Ϛ', ϐ'.
[2]) Συρόπ. Ϛ', γ'.
[3]) **Ranke**, franz. Gesch. im 17 und 18 Jahrh. I. σ. 63.

Πάλιν ἐμήνυσαν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις ἔδωκε τὴν αὐτὴν ἀπάντησιν, προστιθεὶς ὅτι καὶ οἱ ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους ἐπίσης στενοχωροῦνται καὶ πιέζονται στερούμενοι [1].

Ἐπὶ τέλους ὁ Πάπας διεμήνυσεν εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῆς συνόδου καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Φερραρίαν. Ἅμα ἐλθὼν συνεβουλεύθη μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ ὁμοῦ ἀπέστειλαν εἰς τὸν Πάπαν τὸν Ἐφέσου, τὸν Ῥωσσίας, τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα καὶ τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, ὅπως εἴπωσιν, ὅτι ἡ παροῦσα σύνοδος κατ' οὐδὲν ὑστερεῖ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, οὖσα μάλιστα πληρεστέρα, κατὰ τοῦτο ὅμως διαφέρει, ὅτι οἱ εἰς αὐτὴν συνερχόμενοι εἶναι καὶ κριταὶ καὶ διαφερόμενοι, ἐπειδὴ δὲ οἱ μὲν δυτικοί, ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ εἶναι πλείονες, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ εὐαριθμότεροι, δέον προηγουμένως νὰ διευκρινισθῇ, τί ἑκάτερον μέρος φρονεῖ.

Ὁ Πάπας ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένου καθήμενος, ὑποκαθημένων τῶν Καρδιναλίων καὶ Ἐπισκόπων. Ἀφοῦ ἤκουσε τοὺς πρεσβεύοντας ἱσταμένους, προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ μεταβῶσιν εἰς ἰδιαίτερον δωμάτιον καὶ μετολίγον τοὺς ἐκάλεσε πάλιν, εἶπε δέ, τί ἔπραξε μέχρι τοῦδε καὶ πόσα ἀπήντησε προσκόμματα. Ἐν τοσούτῳ κάθηνται ἀργοὶ καὶ ἀποφεύγουσι τὰς διαλέξεις, τώρα δὲ εὑρίσκουσιν, ὅτι διαφέρει κατά τι ἡ ἐνεστῶσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἐνῷ κατ' οὐδὲν διαφέρει. Ἐπιμελήθητε λοιπὸν νὰ γίνωνται αἱ διαλέξεις [2].

Ἐπιστρέψαντες ἀνεκοίνωσαν ταῦτα εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις πάλιν ἐπεδόθη εἰς τὸ κυνήγιον. Μετολίγας ἡμέρας κατὰ πρόσκλησιν αὐτοῦ συνῆλθον, ἔμαθον δὲ ὅτι ὁ Πάπας θέλει στείλει Καρδιναλίους πρὸς διαλέξεις καὶ δέον νὰ δεχθῶσι τὴν συζήτησιν. Πρὸς τοῦτο ἐξελέχθησαν πάλιν ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Νικαίας, διὰ τοῦτο ἐκάθισαν ὁμοῦ, ὁ δὲ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος ἐκάθισε κάτω.

Ἐκ τοῦ Πάπα ἦλθον οἱ Καρδινάλιοι Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ Φιρμάνος μετὰ ἓξ ἐπισκόπων, ὧν ὁ εἷς ἦν ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας. Ἡ συζήτησις περιεστράφη εἰς τὰ γενικώτερα μεταξὺ Ἰουλιανοῦ καὶ Ἐφέσου [3].

Ὁ Νομοφύλαξ, ὁ Εὐγενικός, καὶ ὁ Ἡρακλείας ἔλαβον ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσιν, ὁ μὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ εἰς Ἐνετίαν. Ὁ Νικαίας

---

1) Συρόπ. ϛ', δ'.
2) Συρόπ. ϛ', ε'.
3) Συρόπ. ϛ', ε'.

διεμαρτυρήθη περὶ τούτου πρὸς τὸν Πατριάρχην, προσθέτων ὅτι ἔλαβεν ἄδειαν καὶ ὁ Ἐφέσου, ἐὰν δὲ οὗτοι ἀπέλθωσι, τοποτηρηταὶ Πατριαρχῶν ὄντες, ματαιοῦται ἡ Σύνοδος.

Ἐπὶ τῇ παραστάσει αὐτοῦ ὁ Βασιλεὺς ἔπεμψε πρὸς ἀνάκλησιν τῶν ἀποδημησάντων, οἵτινες εἶχον φθάσει μέχρι τοῦ Φραγκολίνου, ὅθεν ἐπανῆλθον. Ὁ Ἐφέσου μάλιστα ἐδικαιολογήθη, ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸν ν' ἀναχωρήσῃ, ἀλλὰ προέπεμψε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Νομοφύλακα [1].

Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν σκέψεως, ὅπως μετενεχθῇ ἐνδοτέρω ἡ Σύνοδος, πρὸς ἀσφαλέστερον περιορισμόν, διὸ κρυφίως μετὰ τοῦ Πάπα ἐγίνετο συνεννόησις περὶ μεταθέσεως τῆς Συνόδου εἰς Φλωρεντίαν.

Ἐλθὼν εἰς τὸν Πατριάρχην ὁ Βασιλεὺς καὶ καλέσας τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς Ἡγουμένους, προέτρεψε νὰ σκεφθῶσι, πῶς δύναται νὰ προχωρήσῃ ἡ Σύνοδος. Ἔγινε λόγος, ὅτι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πρόοδος τῶν διαλέξεων δὲν ἔχει δυσχερείας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐλεύσεται ἡ ὥρα τῶν συμπερασμάτων, καί, ἂν παρακολουθήσωμεν τὴν τάξιν καὶ τὴν συνήθειαν τῶν συνόδων, νικᾷ τῶν πλειόνων ἡ ψῆφος, ἀλλ' οἱ μὲν λατῖνοι εἶναι διακόσιοι, οἱ δὲ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μόλις τριάκοντα. Δέον ἄρα νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος, ὥστε τὴν αὐτὴν νὰ ἔχωσιν ἰσχὺν αἱ φωναὶ ἑκατέρου μέρους. Ἀλλὰ καὶ πάλιν εἶναι φόβος μὴ αὐτομολήσῃ τις ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅλαι αἱ προταθεῖσαι γνῶμαι ἐφάνησαν ἀνεπαρκεῖς, ἑωσοῦ ὁ Βασιλεὺς εἶπεν, ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Πατριάρχης θέλουσι μεταβῇ εἰς τὸν Πάπαν καὶ θέλουσιν ἐξοικονομήσει ταῦτα καλῶς. Ὅλοι συνεφώνησαν εἰς τοῦτο, διότι τίς ἠδύνατο ν' ἀντείπῃ εἰς τὸν Βασιλέα [2].

Ἐξηκολούθει νὰ γίνεται λόγος περὶ τοῦ πράγματος, ὡς λίαν σοβαροῦ καὶ ὡς ἤκουσε τὰ λεγόμενα ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ μετονομασθεὶς Πλήθων, εἶπεν ὅτι καὶ πρὸ 12 ἐτῶν ἠρωτήθη παρὰ τοῦ Βασιλέως ἐν Πελοποννήσῳ περὶ συνόδου, ἔκτοτε δὲ παρέστησεν, ὅτι πολὺς ὑπάρχει κίνδυνος, ἐὰν δὲν ἐξισωθῶσιν ἑκατέρωθεν αἱ ψῆφοι. Τότε ἔλεγεν ὁ Βασιλεύς, ὅτι θέλει φροντίσει, διὸ ἐνόμιζεν ὅτι ἐκανονίσθη τὸ πρᾶγμα

---

1) Συρόπ. Ϛ', ζ'.
2) Συρόπ. Ϛ', η'. θ'.

πρὶν ἀπέλθωσιν ἐσχάτως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἤδη δὲ δικαίως ἀπορεῖ, πῶς οὐδεμία ἔγινε πρόνοια.

Ἐτάχθη ἡμέρα, καθ' ἣν ἀπῆλθον ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης πρὸς τὸν Πάπαν καὶ ὡμίλησαν ἱκανὴν ὥραν, συμπαραλαβόντες καὶ τὸν Δεσπότην Δημήτριον.

Ἀφοῦ ἐπανῆλθον καὶ συνωμίλησαν μόνοι, ὁ Πατριάρχης μετεκάλεσε τοὺς Ἀρχιερεῖς, τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς Ἡγουμένους, διὰ ν' ἀνακοινώσῃ αὐτοῖς τὰ γενόμενα, διότι κατὰ τὸν Βασιλέα περὶ τῶν τῆς Συνόδου ὀφείλουσι νὰ περιορίζωνται οἱ λοιποὶ εἰς τὸ νὰ μανθάνωσι τὰ τετελεσμένα, μὴ δικαιούμενοι εἰς πρωτοβουλίαν [1].

Ἅμα πρωὶ ἦλθον ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ προσκληθέντες, πρὸς οὓς ἐκεῖνος εἶπεν, ὅτι συνωμίλησε μετὰ τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Πάπαν καὶ τὰ πάντα διέθεσαν καλῶς. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἄλλο προσέθηκεν, ἠρώτησαν, τὸ πῶς διετέθησαν, εἰς ὃ ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησεν, ὅτι πρέπει ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς ταῦτα καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου βεβαίωσιν τοῦ Πατριάρχου. Τὴν βεβαίωσιν ἐπανέλαβε καὶ ὁ Πατριάρχης, ἀλλ' ἄνευ τινὸς διασαφήσεως. Ἐπειδὴ ἐπέμενον νὰ μάθωσιν, εἶπεν ὁ Βασιλεύς, ὅτι δὲν ἐπιτρέπει ὁ Πάπας, διότι δὲν παρῆσαν καὶ οἱ Καρδινάλιοι. Παρετήρησαν τότε, ὅτι ἐνδέχεται λοιπόν, νὰ μὴ συμφωνήσωσιν οἱ Καρδινάλιοι. Αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον, εἶπεν ὁ Βασιλεύς, ἀλλ' ὅπως καὶ οἱ Καρδινάλιοι ἀποδέχονται πᾶν ὅ,τι ἀποφασίσῃ ὁ Πάπας, οὕτω πρέπει νὰ δεχθῶσι καὶ αὐτοί. Ἐξηκολούθουν ἐνιστάμενοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἑωσοῦ ὁ Μονεμβασίας εἶπεν, ὅτι δὲν ἁρμόζει ἡ δυσπιστία. Προσετέθησαν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀφελεστέρων, καὶ οὕτως ἔπαυσε τὸ ζήτημα [2].

---

[1]) Συρόπ. Ϛ', ι'.
[2]) Συρόπ. Ϛ', ια'.

Δ'

ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ

Μετὰ ταῦτα προέβαινον αἱ περὶ τῆς Συνόδου προκαταστάσεις καὶ διασκέψεις, πρὸς τοῦτο δὲ συχνάκις ἤρχοντο οἱ Καρδινάλιοι εἰς τὸν Βασιλέα, μεθ' ὃ ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσεν ἐξ τῶν ἀρχιερέων, τοὺς πρώτους, καὶ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα, καὶ τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, ἐκ τῶν ἡγουμένων τὸν τοῦ Παντοκράτορος καὶ τὸν τοῦ Καλέως, τὸν Ἱερομόναχον ἁγιορείτην Μωϋσῆν, τοὺς διδασκάλους Γεώργιον Γεμιστὸν ἢ Πλήθωνα, τὸν Σχολάριον καὶ τὸν Ἀμηρούτζην, πρὸς οὓς εἶπεν, ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ σκεφθῶσι, πόθεν ἄρξονται. Κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ εἰς δύω διαιρεῖται τὸ ζήτημα, πρῶτον περὶ τῆς ὀρθότητος, καὶ δεύτερον περὶ τῆς προσθήκης, ἂν τοιαύτη ἐγένετο, καὶ ἂν καλῶς ἐγένετο. Οἱ μὲν εἶπον, ὅτι προτακτέον περὶ δόξης, οἱ δὲ περὶ προσθήκης.

Ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Γεμιστὸς ἐγνωμάτευσαν, ὅτι τὸ σχίσμα ἔλαβεν ἀρχὴν ἐκ τῆς προσθήκης εἰς τὸ Σύμβολον, ὅθεν περὶ τούτου προτακτέον, εἰς δὲ τὴν γνώμην αὐτοῦ προσετέθησαν οἱ πλείονες. Ἐναντίοι ἦσαν ὁ Νικαίας, ὁ Σχολάριος καὶ ὁ Ἀμηρούτζης, παράδειγμα ἐπικα-

λούμενοι τὴν πραγματείαν τοῦ Νείλου Καβάσιλα, ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340 [1].

Ὁ Βασιλεὺς ἐβεβαίωσε τὴν ψῆφον τῶν πλειόνων, ἀφοῦ ἠρώτησε καὶ τὸν ἀδελφὸν (καὶ σὺ ἀδελφούτζικε, τί σοι δοκεῖ;), ὅστις ἐτάχθη μετὰ τῶν πλειόνων.

Μετὰ δύω ἡμέρας ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅπου προςεκλήθησαν οἱ πρῶτοι τῶν Ἀρχιερέων, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ὁ πνευματικὸς καὶ ἓξ τῶν συγκλητικῶν, εἶπε δὲ ὁ Βασιλεύς, ὅτι μετὰ τῶν Καρδιναλίων συνεφώνησε, τρὶς τῆς ἑβδομάδος νὰ γίνωνται διαλέξεις ἀπαραιτήτως ἀπὸ τῆς 7 ½ τῆς πρωΐας μέχρι τῆς 6ης μ. μ. Ἀπεφασίσθη οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐνάγοντες, οὕτως εἰπεῖν, νὰ προτείνωσιν, οἱ δὲ λατῖνοι ν' ἀπολογῶνται, πρῶτον δὲ νὰ συζητηθῇ περὶ προσθήκης.

Πρὸς τοῦτο ἐξελέχθησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας, ὁ Γεμιστός, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ἀλλὰ κατ' αἴτησιν αὐτοῦ ἀντικατέστη διὰ τοῦ μεγάλου Σκευοφύλακος. Ἐκ μέρους τῶν Λατίνων ὡρίσθησαν οἱ Καρδινάλιοι Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Ῥόδου, ὁ Ἐπίσκοπος Φριούλης, ὁ Ἐπαρχιακὸς Ἡγούμενος (provincialis) Λομβαρδίας Ἰωάννης καὶ ἕτεροι δύω. Εἰς μόνους δύο παρήγγειλεν ὁ Βασιλεὺς νὰ διαλέγωνται, εἰς τὸν Ἐφέσου καὶ εἰς τὸν Νικαίας [2].

Ὁ Ἀνδρόνικος Ἰάγαρις καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ἀπεστάλησαν εἰς τὸν Πάπαν, ὅπως ἀναγγείλωσι τ' ἀποφασισθέντα. Ὡρίσθη ἡ 6 Ὀκτωβρίου 1438 πρὸς ἔναρξιν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Πάπα, μὴ στέργοντος νὰ διασχίζῃ τὰ πλήθη μεταβαίνων εἰς τὸν Ἐπισκοπικὸν ναόν, καὶ κινῶν τὴν κοινὴν περιέργειαν, ἂν καὶ ἡ ἀπόστασις δὲν ἦτο πλέον τῆς λίθου βολῆς [3].

Κατὰ τὴν ἀποταχθεῖσαν ἡμέραν συνῆλθον πολλοὶ πρὸς ἀκρόασιν καὶ ἐπλήσθη αὐτῶν τὸ παλάτιον. Παρέστη καὶ ὁ Βασιλεύς, ὃν δὲν ἐπέτρεψαν ν' ἀναβῇ ἔφιππος μέχρι τοῦ τρικλίνου. Δύο θαλαμηπόλοι (ὁ Δερμοκαίτης καὶ ὁ Μανουὴλ), κρατοῦντες τὸν Βασιλέα ἐκ τῶν ἀγκαλῶν, ἔφερον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου, μεθὸ ἦλθε καὶ ὁ Πατριάρχης, μετ'

---

[1]) **Salmas. de primatu Lugd. Batav. 1645. I.** — Συρόπ. Ϛ', ιβ'.
[2]) Συρόπ. Ϛ', ιγ'.
[3]) Συρόπ. Ϛ', ιδ'.

αὐτοὺς δὲ ὁ Πάπας. Προεπορεύοντο αὐτοῦ ὁ σταυρός, οἱ κανονικοί, καὶ οἱ πρωτονοτάριοι καὶ ἡ σωματοφυλακὴ φέρουσα τὰς ἀργυρᾶς λόγχας, εἵποντο δὲ οἱ Καρδινάλιοι, ἐξ ὧν εἷς ἐκράτει τὸ κράσπεδον τοῦ Πάπα. Ἡ αἴθουσα ηὐτρεπίσθη εἰς ναὸν μετὰ θυσιαστηρίου[1].

Αἱ καθέδραι ἐτέθησαν ὡς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐκ δεξιῶν μὲν ὁ Πάπας μετὰ τῶν Καρδιναλίων καὶ ἐπισκόπων, ἐξ εὐωνύμων δὲ ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ ἐφεξῆς οἱ τοποτηρηταὶ τῶν Πατριαρχῶν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι. Ἐν τῷ μέσῳ ἐτέθησαν δύω σκίμποδες ἀπέχοντες ἀλλήλων διὰ τοὺς προσδιαλεγομένους, καὶ ἐκάθισαν οἱ μὲν λατῖνοι ἐπὶ τοῦ ἀνατολικωτέρου, ἐκ δεξιῶν ἔχοντες τὸν Πάπαν, οἱ δὲ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ δυτικωτέρου, ἐκ δεξιῶν καὶ αὐτοὶ ἔχοντες τὸν Βασιλέα· ἔμπροσθεν αὐτῶν ἐκάθισαν κατωτέρω ὁ μεταγλωττιστὴς καὶ οἱ ταχυγράφοι τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Πατριάρχου, σημειοῦντες τὰ λεγόμενα. Τὸ ἔδαφος ἦτον ἐστρωμένον πρασίνῳ ἐριούχῳ. Πρὶν καθίσῃ εἰς τὸν ἴδιον θρόνον ὁ Πάπας γονυκλιτῶς προσηύχετο ἐπὶ σελλίου, ἄντικρυ τοῦ θυσιαστηρίου, φέροντος χρυσοῦφαντα προσκεφάλαια. Ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἔκειτο εὐαγγέλιον ἠνεῳγμένον καὶ ἐκ δεξιῶν μὲν ἀργυροδιάχρυσος Ἅγιος Πέτρος κρατῶν τὰς κλεῖς, ἐξ ἀριστερῶν δὲ ὁ Ἅγιος Παῦλος, κρατῶν ξίφος ὄρθιον[2].

Ἐν τῇ πρώτῃ συνεδριάσει ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας ἀνέγνω λατινιστὶ προσφώνημα πρὸς τὸν Πάπαν καὶ πρὸς τὴν Σύνοδον, κατόπιν δὲ ὁ Νικαίας ἑλληνιστὶ πρὸς τὸν Βασιλέα, τὸν Πάπαν καὶ τὴν Σύνοδον, μεταγλωττισθὲν λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ Σεκουνδίνου. Μετ' αὐτοὺς ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Ἐφέσου καί, προοιμιασάμενος περὶ εἰρήνης κατὰ Χριστὸν καὶ ἀγάπης, ἐξέθηκε περὶ τῆς γενομένης εἰς τὸ Σύμβολον προσθήκης, ἥτις οὐκ ἔδει γενέσθαι. Ἀπελογήθη ὁ Ῥόδου ἐπαινέσας τὰ περὶ ἀγάπης, ἐκωλύθη δὲ νὰ λαλήσῃ περὶ προσθήκης παρὰ τοῦ Ἐφέσου, ὡς μὴ ἀναπτύξαντος εἰσέτι τὰ περὶ τούτου ἀρκούντως. Πάλιν ἐπαναλαβὼν περὶ ἀγάπης, ἐζήτησεν ὁ Ἐφέσου ν' ἀναγνωσθῶσι προηγουμένως οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, διὰ νὰ φανῶσιν ἀκόλουθοι πρὸς αὐτούς.

---

1) Συρόπ. Ϛ', ιε'.
2) Συρόπ. Ϛ', ις'.

Εἰς ταῦτα συντόμως ἀπήντησεν ὁ Ῥόδου, μεθὸ διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Ὁ Βασιλεὺς δυσηρεστήθη διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἠρνήθη νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν τεταγμένην ἡμέραν προτείνων ἀναβολήν, ἀλλ' ἀντέτεινεν ὁ Πατριάρχης, μὴ ἐξηγηθῇ, ὅτι ἀποφεύγει τὴν συζήτησιν.

Ὁ Βασιλεὺς ἐζήτει ἱκανοποίησιν, ἥτις μεθ' ἡμέρας τινὰς ἀργίας ἐδόθη, διότι διετρυπήθη ὁ τοῖχος, ὅπως ἀμέσως εἰσέρχεται ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Βασιλεὺς ἐκ τοῦ πρώτου κελλίου, εἰς ὃ ἔφθανεν ἱππεύων [1].

Τὴν 13ην Ὀκτωβρίου 1438 ἐγένετο ἡ δευτέρα συνεδρίασις, ἀλλ' ὅλη παρῆλθεν εἰς φιλονεικίας, τίς νὰ ὁμιλήσῃ πρῶτος, καὶ ἂν πρέπει ν' ἀναγνωσθῶσιν οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων [2].

Τὴν 14ην Ὀκτωβρίου προηγήθη προκαταρκτικὴ συνεδρίασις ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατριάρχου, ἔνθα ἐπανελήφθη ἡ αὐτὴ ἔρις, ἑωσοῦ ἐνέδωκαν ν' ἀναγνωσθῶσιν οἱ συνοδικοὶ ὅροι.

Εἰς τρίτην δημοσίαν συνεδρίασιν συνῆλθον τὴν 18ην Ὀκτωβρίου πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν ὅρων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἀλλ' εὑρέθη τρόπος, νὰ μὴ συρρεύσῃ πολυπληθὲς ἀκροατήριον. Ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὸ εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐκλείσθη, οἱ ἀνδριάντες τῶν ἀποστόλων ἔκειντο ὕπτιοι, οὐδὲ αἱ λαμπάδες ἀνήφθησαν. Πρὶν ἀναγνώσῃ τοὺς ὅρους ὁ Ἐφέσου, ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης παρετήρησεν, ὅτι τοῦτο γίνεται κατ' ἀπαίτησιν τοῦ ἑτέρου μέρους, οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν θέλησιν τῶν λατίνων.

Ἀναγινώσκων ὁ Ἐφέσου παρενεῖρε παρατηρήσεις, ὅτε δὲ ἀνεγίνωσκε τὸν ὅρον τῆς ζ' Συνόδου ἐν ἔτει 787, προεκόμισαν οἱ λατῖνοι χειρόγραφον ἑλληνικὸν τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου ταύτης, καθ' ὃ ἐν τῷ Συμβόλῳ περιείχοντο αἱ λέξεις *καὶ τοῦ υἱοῦ,* καὶ ἐπεδείκνυον αὐτὸ ὡς ἀρχαῖον ἐπὶ μεμβράνης, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν, πῶς ἐγράφησαν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα, οἷα καὶ τὰ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου [3] καὶ

---

1) Συρόπ. ϛ', ιζ'.
2) Συρόπ. ϛ', ιη'.
3) **Opusculum contra errores Græcorum Opp. XVII, Venet. 1593. Summa theol. P. I. qu. 36, art. 2.**

ἅπαντα ἐξηντλήθησαν τὰ ἐπιχειρήματα, ἐνῷ οὐδέποτε ἐγένετο μνεία περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτου κειμένου, ὅπερ ἤρκει καὶ μόνον.

Ἐπὶ τούτοις ἐλύθη ἡ συνεδρίασις.

Ἀλλὰ τὸ σιτηρέσιον δὲν ἐδίδετο καὶ πολὺ ἐκράτει στενοχωρία, ὥστε ἐπώλουν ἢ ἐνεχύραζον ὅ,τι εἶχον, ὅπως ζήσωσιν.

Ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐζήτησε νὰ γίνῃ παραβολὴ τῶν ἑκατέρωθεν γραφομένων πρακτικῶν διὰ τὸ σύμφωνον, ὅπερ ἐγένετο ἐν τῷ σκευοφυλακείῳ τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου καὶ ἀπεφασίσθη, νὰ γίνεται τοῦτο καὶ εἰς τὸ ἑξῆς [1].

Ἀνυπόμονοι οἱ λατῖνοι νὰ ἐξαλείψωσι τὴν ἐκ τῆς τῶν ὅρων ἀναγνώσεως ἐντύπωσιν, ἔσπευσαν εὐθὺς νὰ γίνῃ δημοσία συνεδρίασις, καθ' ἣν ἀποκλειστικῶς ὡμίλησεν ἀπεραντολογῶν ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας καὶ πάλιν τὴν ἐπαύριον, 20ην Ὀκτωβρίου, ἐξηκολούθησε λαλῶν, μὴ καταλήξας.

Τότε μόνον κατεβλήθησαν τὰ δύω καθυστερούμενα μηνιαῖα ἐκ φλωρίων 1218.

Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου συνεκροτήθη ἡ ἕκτη συνεδρίασις πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ λόγου τοῦ Ῥόδου Ἀνδρέου, μεταξὺ ἄλλων μνημονεύσαντος καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἁγιομάρτυρος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἐν ἔτει 650 πρὸς Μαρῖνον, πρὸς ἔνδειξιν, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους ἦτον ἐν τῷ Συμβόλῳ ἡ προσθήκη.

Τοσοῦτον ηὐχαριστήθησαν οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἐπίκλησιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγιομάρτυρος, ὥστε ἰδιαιτέρως ἐν τῷ σκευοφυλακείῳ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου εἶπον εἰς τοὺς Λατίνους, ὅτι, ἅμα στέρξωσι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, γίνεται ἡ ἕνωσις. Ἀλλ' αὐτοὶ ἀπεποιήθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπιστολήν, λέγοντες μάλιστα, ὅτι ἔσκωψαν τὸν Ῥόδου, διότι ἐπεκαλέσθη αὐτήν, ἐνῷ δὲν σώζεται ἀκεραία, οὐδὲ πλέον ἐμνημόνευσαν τοῦ πρακτικοῦ τῆς ζ' οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατριάρχου ἐγένοντο ἐκ διαλειμμάτων συσκέψεις προγυμναστικαί, ἀλλ' εἰς μόνους τοὺς ἐκλελεγμένους πρὸς διάλεξιν ἐδίδετο ὁ λόγος [2].

Τὴν 1ην τοῦ Νοεμβρίου συνῆλθον πάλιν εἰς δημοσίαν συνεδρίασιν, ἀνέλαβε δὲ τὴν ἀνασκευὴν ὁ Νικαίας κατὰ τὸ δοθὲν παρὰ τοῦ δι-

---

[1]) Συρόπ. Ϛ', ιθ'.
[2]) Συρόπ. Ϛ', κ'.

διδασκάλου Σχολαρίου σχέδιον, οὐδὲ ἔφθασεν ἐκείνη ἡ ἡμέρα, ἀλλ' ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίασιν, ὅτε μόλις ἐπέρανε τὸν λόγον, ἐπιμένων εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν τὰ κωλύματα καὶ οἱ διορισμοὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἀφορῶσι πρὸς τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, ἢ πρὸς ἄλλο τι ἐξωτερικόν. Οὐδὲν ἀπήντησεν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας, ἀλλ' ὁμιλήσας γενικῶς ἐξήντλησε τὴν ὥραν [1].

Τὴν 8ην Νοεμβρίου συνεκροτήθη ἡ ἐνάτη συνεδρίασις, καθ' ἣν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης [2] ἀνέγνωσεν ἀπάντησιν εἰς τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα, προβάλλων τὸν Αὐγουστῖνον καὶ τὸν Βοναβεντούραν [3] ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ. Μόλις κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίασιν τῆς 11ης Νοεμβρίου συνεπέρανε τὸν λόγον, διατυπῶν ὅτι, ναὶ μὲν οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων κωλύουσιν ἐναντίαν προσθήκην [4], οὐχὶ ὅμως ὅταν αὕτη εἶναι ἡ ἀληθής, ἢ ἀνάπτυξις τῶν παραδεδεγμένων. Τούτῳ τῷ λόγῳ ἐζήτησε νὰ προβῇ ἡ συζήτησις εἰς τὴν ἐξέτασιν, ἐὰν ἡ προσθήκη εἶναι ἀληθής.

Ὁ Ἐφέσου ἐπεχείρησε τὴν ἀνασκευὴν κατὰ τὴν 11ην συνεδρίασιν, καθ' ἣν ἀπέναντι αὐτοῦ, ἀλλ' ὄπισθεν πάντων ἐν γωνίᾳ ἐκάθισεν ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Ἀμηρούτζης, εἰρωνευόμενοι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα, καὶ ὑπ' ὀδόντα γελῶντες. Ὁ Ἐφέσου προέβη πειστικῶς εἰς ἐρωτήσεις, ἐνῷ ὁ Ἰουλιανὸς ἀποκρινόμενος ἐξέφευγε τοῦ ζητήματος, ἢ ἠπεραντολόγει.

Κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίασιν [5] 27ης Νοεμβρίου παρέστησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, τέσσαρες ἐπίσκοποι, εἷς ἀρχιδιάκονος, δύω ἄρχοντες καὶ ἄλλοι ἱερομόναχοι καὶ κοσμικοί [6].

---

1) Συρόπ. Ϛ', κα. — Labbé, XVIII Acta, σ. 133.

2) Ὅτι εἶναι αὐτός, μαρτυροῦσι τὰ Πρακτικὰ (Acta) τῆς 11ης συνεδριάσεως — Coleti, Concil. XVIII. σ. 174, 183, ἐνῷ ὁ Συρόπ. Ϛ', κα' τὸν ὀνομάζει ἐπίσκοπον Φριούλης.

3) Summa I. dis. II a 1. q. σ. 95.

4) Ἐφέσου ἐν ἔτει 431 καν. 7. «Ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν, ἤγουν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, παρὰ τὴν ὁρισθεῖσαν παρὰ τῶν Ἁγ. Πατέρων, τῶν ἐν τῇ Νικαέων συναχθέντων πόλει, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι».

5) Κατὰ τὰ Πρακτικά, δεκάτην τρίτην.

6) Συρόπ. Ϛ', κα'.

Οἱ πρέσβεις οὗτοι, εἰσαχθέντες παρὰ τοῦ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένου λευχείμονος, ἀντιπαρῆλθον τὸν Βασιλέα ἄνευ προσχήματος τιμῆς, κατευθυνόμενοι πρὸς τὸν Πάπαν, ὃν προσεκύνησαν φιλήσαντες τὸν πόδα, τὴν χεῖρα καὶ τὴν παρειὰν αὐτοῦ, παρέδωκαν δὲ πρὸς αὐτὸν γράμματα τοῦ δουκὸς καὶ προσεφώνησαν αὐτὸν διὰ μακρῶν ἐγκωμιαστικῶς.

Μεγάλως ἐλυπήθη ὁ Βασιλεὺς διὰ τὴν περιφρόνησιν ἐπὶ παρουσίᾳ τοσούτου πλήθους, οὐδὲ συνήνει πλέον νὰ γίνῃ συνεδρίασις, μεχρισοῦ δοθῇ ἡ δέουσα ἱκανοποίησις. Ὡρίσθη νὰ δώσωσιν οἱ πρέσβεις γράμμα, ἔστω καὶ ἀνύπαρκτον, εἰς τὸν Βασιλέα πρὸς ἱκανοποίησιν καὶ μάλιστα ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ κοινοῦ, κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ· τοῦτο ἐγένετο, ἀλλ' ἄνευ προσφωνήσεώς τινος ἐν ἄκρᾳ σιγῇ.

Συνῆλθον ἔπειτα εἰς συνεδρίασιν ἅπαξ, καὶ κατόπιν δὲν συνῆλθον πλέον, ἐνῷ οἱ λατῖνοι ἀπήτουν συζήτησιν περὶ τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος [1].

Μεθ' ἡμέρας τινὰς ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, παρ' ᾧ συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ σταυροφόροι καὶ οἱ ἡγούμενοι, προτρέπων νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ συζήτησις περὶ τῆς προσθήκης, νὰ προβῇ δὲ περὶ τῆς δόξης, διότι τοῦτο ἀπαιτοῦσιν οἱ λατῖνοι. Μόνος ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος συνεφώνησε, λέγων ὅτι προτιμότερον εἶναι νὰ ἐνδώσωσι τώρα ἑκουσίως, παρὰ κατόπιν ἀναγκαζόμενοι.

Αὐτὸς πρῶτος ἀνήνεγκεν εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅτι πρόκειται περὶ μεταθέσεως τῆς Συνόδου ἐνδοτέρω, ἀλλ' οὗτος ἠρνεῖτο πᾶσαν πιθανότητα [2].

Ὁ Βασιλεὺς κατεγίνετο ἐν τούτοις νὰ πείσῃ περὶ μεταβάσεως τῆς συζητήσεως εἰς τὸ ἕτερον θέμα καὶ πρὸς τοῦτο προσήρχοντο εἰς τὸν Πατριάρχην καθ' ἑκάστην ἐναλλὰξ ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, Ἐπίσκοπος Κορώνης, ὁ Ἀνδρέας Ῥόδου, καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης γενικὸς Ἡγούμενος (generalis) τῶν Χαμαλοδούλων, ἠκούετο δέ, ὅτι ἐγίνετο λόγος καὶ περὶ μεταθέσεως εἰς Φλωρεντίαν. Ὁ Πατριάρχης ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐσιώπα πάσχων ἐκ πυρετοῦ διαλείποντος. Μόλις δὲ ἐνέδωκε ν' ἀποσταλῇ πρεσβεία εἰς τὸν Βασιλέα, συγκειμένη ἐξ ἑνὸς Ἀρχιερέως καὶ τοῦ μεγάλου Ἐκκλησιάρχου, ὅπως ζητήσωσι διὰ παντὸς τρόπου

[1]) Συρόπ. ϛ', κϐ'.
[2]) Συρόπ. ϛ', κγ'.

τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἀπήντα, ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐγκαρτερήσωσιν, ὅπως φέρωσιν εἰς πέρας, ὃ ἐπεχείρησαν [1].

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔστειλεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν Φλωρεντίαν τὸν δισύπατον Ἰωάννην, ὅπως λάβῃ ἀσφάλειαν ἐλευθέρας εἰσόδου καὶ ἐξόδου (salvus conductus).

Ὅλοι συνεταράσσοντο καὶ δὲν ἔπαυον ὑποβάλλοντες παραστάσεις μετ' ἐπιμονῆς, ὁ δὲ Πατριάρχης, καί τοι δεχθεὶς ἐπίσκεψιν τοῦ Βασιλέως, ἀπέστειλεν πρὸς αὐτὸν τοὺς ἀρχιερεῖς, ὅπως ἐκθέσωσι παραστάσεις.

Ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη τοὺς ἀποσταλέντας μετ' ὀργῆς καὶ ἀπέπεμψεν αὐτοὺς ἐπιπλήττων, ὅτι δὲν εἰσῆλθον εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος [2].

Παρήρχετο ὁ χρόνος ἐν ἀργίᾳ, καὶ ἡ ταλαιπωρία ηὔξανε διὰ τὴν στέρησιν τοῦ σιτηρεσίου. Ὁ Πατριάρχης ἐδίσταζε ν' ἀναδεχθῇ τὸν ἀγῶνα πρὸς τὸν Βασιλέα, ὑποπτευόμενος μὴ ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων, ἐνδιδόντων πάντοτε, ἅμα ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενεν.

Ὁ Μαρκίων ἐμήνυσε πρὸς τὸν Βασιλέα, ὅτι πολὺ βλάπτονται οἱ γεωργοὶ ἐκ τῆς διαμονῆς αὐτοῦ ἐν τῇ Μονῇ ἔξω τῆς Φερραρίας ἀπαύστως ἐπιδιδομένου εἰς τὰ κυνηγέσια [3].

Συνέβη μάλιστα ἔρις μεταξὺ τοῦ υἱοῦ στρατιώτου καί τινος τῶν μοναχῶν καὶ συμπλοκὴ αἱματηρά, ἐφ' ᾗ οἱ μοναχοὶ ἔκρουσαν τοὺς κώδωνας καὶ εἰσήλασαν στρατιῶται εἰς βοήθειαν. Τοῦτο μᾶλλον συνετέλεσε νὰ ἐγκαταλείψῃ ὁ Βασιλεὺς τὴν Μονὴν καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Φερραρίαν [4].

Τὰ ἀνεκδοτικὰ ταῦτα ἐπεισόδια συντελοῦσιν, ὅπως γνωρίσωμεν πόσον δυσανεσχέτουν οἱ παντοίως ταλαιπωρούμενοι ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ μὴ βλέποντες πρόοδον τοῦ ἔργου. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητον ἐν τούτοις, νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐκ κουφότητος καὶ ἀμεριμνίας ἐν κυνηγεσίοις κατέτριβε τὸν χρόνον, οὐδὲν προπαρασκευάζων διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ προτιθεμένου σκοποῦ. Ὁ Βασιλεύς, ὡς δειχθήσεται ἐκ τῶν ἔπειτα, ἦτο λίαν κρυψίνους, καὶ εἰς οὐδένα σχεδὸν ἀνεκοίνου τὰ προμελετώ-

---

1) Συρόπ. Ζ', β'.
2) Συρόπ. Ζ', γ'.
3) Συρόπ. Ζ, δ'.
4) Συρόπ. Ζ', ε'.

μενα. Ἦτο λίαν προσεκτικός, νὰ μὴ ἐκπέσῃ τοῦ ἀξιώματος, ὃ ἔφερε, οὐδενὸς δὲ ὢν ὑποδεέστερος εἰς τὰς θεολογικὰς γνώσεις τῶν μεμυημένων, ἀνέμενε τὴν κατάλληλον ὥραν, ὅπως διὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ὄγκου δώσῃ ῥοπήν. Μετὰ μόνου τοῦ Πάπα, ὡς ἀντιπροσώπου τῆς δύσεως, ἐνόει νὰ πραγματευθῇ τὰ καίρια, πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει νὰ ἐπιστῇ ἡ εὔθετος ὥρα καὶ ταύτην ἀνέμενε, φεύγων τοὺς μετ' αὐτοῦ, ὅπως μὴ δίδῃ πρόωρους ἐξηγήσεις καὶ ἀποκαλύπτῃ, ὅσα εἰσέτι οὐδὲ εἰς αὐτὸν ἦσαν τοσοῦτον εὐκρινῆ καὶ διατετυπωμένα, ὥστε ν' ἀνακοινωθῶσι πρὸς ἄλλους, παντοιοτρόπως σχολιάζοντας καὶ ἴσως προπαρασκευάζοντας ἀντίπραξιν. Δὲν ἦτο λοιπὸν ἀβελτερία ἢ ἀποτέλεσμα ἀκρατήτου πρὸς θήραν πάθους ἡ τοιαύτη τοῦ Βασιλέως συμπεριφορά. Ἐν τοσούτῳ οἱ ἀθυμοῦντες διὰ τὴν ἐν ἀργίᾳ πάροδον τοῦ χρόνου, ἐν οἷς καὶ ὁ Συρόπουλος, καὶ οὐδὲν προσδοκῶντες ἀγαθόν, ἐμεμψιμοίρουν καὶ κατ' ἰδίαν ἐγόγγυζον, οὐδὲν παραλείποντες ἐκ τῶν συντελούντων πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀδρανείας, εἰς ἣν περιέστησαν, ὡς ἀποδοτέας εἰς τὴν ἀφροντισίαν τοῦ Βασιλέως. Τοιοῦτοι ἐν παρόδῳ ὑπαινιγμοὶ συχνάκις ἀπαντῶσιν.

Τότε συνῆξε καὶ ὁ Πατριάρχης τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς ἡγουμένους καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, ὅτι ἐπὶ ματαίῳ παρέρχεται ὁ χρόνος, ἐνῷ δὲν εἶναι δίκαιον νὰ προβῶσιν εἰς ἄλλην συζήτησιν, διότι ὅσα εἶπον κατὰ τῆς προσθήκης εἶναι ἀναμφίλεκτα. Πρέπει λοιπὸν νὰ ζητήσωσι παρὰ τοῦ Πάπα νὰ ἐκβληθῇ ἡ προσθήκη, οὐδὲ στέργουσιν ἄλλως νὰ προβῇ ἡ συζήτησις, ἀλλὰ θέλουσιν ἀπέλθει εἰς τὰ ἴδια, καὶ μάλιστα ἐντὸς δέκα πέντε ἡμερῶν.

Πάντες ἐπευφήμησαν πλὴν τοῦ Νικαίας, ἀξιοῦντος, ὅτι ἔχουσι πολλὰ καὶ καλὰ νὰ εἴπωσι περὶ δόξης, περὶ ἧς ὁ Καβάσιλας Θεσσαλονίκης ἔγραψεν πλείονα ἢ περὶ προσθήκης. Ἐκυρώθη ὅμως ἡ γνώμη τοῦ Πατριάρχου παρὰ πάντων.

Κατὰ πρότασιν τοῦ Πατριάρχου ἐστάλησαν ὁ Μυτιλήνης καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης πρὸς τὸν Βασιλέα, ὅπως εὐδοκήσῃ καὶ αὐτῷ. Ἀλλ' οὗτος ἠρώτησεν ἀποτόμως, τί εἶναι αὐτὴ ἡ βουλή, καὶ τίς εἶπε νὰ βουλευθῶσι ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ; Δὲν ἐννοοῦσιν, ὅτι εἶναι ἀνωφελῆ ὅσα ἐρρήθησαν περὶ προσθήκης, ἐὰν δὲν ἐξετασθῇ τὸ περὶ δόξης [1];

---

[1]) Συρόπ. Ζ', ς'.

Ὁ Μυτιλήνης Δωρόθεος ἀμέσως μετέβαλε γλῶσσαν, συμφωνῶν μετὰ τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἔγινεν ὡς ἐκ τούτου πρᾳότερος, ἐκφράζων τὴν ἐπιθυμίαν, ν' ἀκούσῃ, τί προτείνονται ὑπὲρ τῆς ἐναντίας γνώμης καὶ ἀποτεινόμενος μᾶλλον πρὸς τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, ὡς διὰ τῆς σιωπῆς ἐμφαίνοντα ἀποδοκιμασίαν. Ἰδοὺ ὁ λόγος, εἶπεν οὗτος, διότι κατὰ τῆς προσθήκης ἀντετάξαμεν τὸ ἀκαταμαχητότερον τῶν ἐπιχειρημάτων, τὴν περὶ προσθήκης ἀπαγόρευσιν τῶν συνοδικῶν ὅρων, καὶ ἐν τούτοις εἰς οὐδὲν ἰσχύσαμεν. Τί θέλει συμβῆ ὅμως, ἐὰν ἐν τῷ περὶ δόξης ἔχωσιν, ὡς διατείνονται, αὐθεντίας τινάς; Θέλουσιν ἀποβῆ ἀκράτητοι, καυχώμενοι ὅτι ἐνίκησαν, διότι δὲν ὑπάρχει ἀνώτερος διαιτητής.

Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐπείθετο, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ καταβληθῶσιν, ἐὰν ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲ δύναται νὰ βιασθῇ ἡ προαίρεσις τοῦ μὴ πειθομένου εἰς σφαλεροὺς λόγους, ἐνόσῳ δὲ ἑκάτερα τὰ μέρη δὲν συμφωνοῦσι, δὲν ὑπάρχει ἀπόφασις συνόδου οἰκουμενικῆς.

Ἀλλ' ἂν ἀφορίσῃ ἡμᾶς ὁ Πάπας ὡς ἀντιφρονοῦντας, ἔλεγεν ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, πῶς θέλομεν εὕρει πλοῖον, νὰ διασωθῶμεν εἰς τὰ ἴδια;

Ὁ Βασιλεὺς ἀπήντα, ὅτι περὶ τούτου αὐτὸς θέλει φροντίσει, ὁ δὲ Μυτιλήνης συνηγόρει ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Βασιλέως [1].

Ὡς ὑπεσχέθη, μετὰ μίαν ἡμέραν ὁ Βασιλεὺς ἦλθε πρὸς τὸν Πατριάρχην, μεθ' οὗ συνωμίλησεν ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν, οὐδὲν ὅμως διέπνευσε ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης συνεντεύξεως. Μετὰ πλείονος ἐν τούτοις σπουδῆς ὁ Βασιλεὺς ἠσχολεῖτο νὰ πείσῃ πρὸς διάλεξιν περὶ τῆς δόξης. Τοῦτο μαθὼν ὁ Γεώργιος Γεμιστός, παρώτρυνε νὰ παρασκευασθῶσι πρὸς τοιαύτην συζήτησιν πρεπόντως. Προσκληθεὶς μάλιστα παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ἐβεβαίωσεν, ὅτι δὲν θέλουσι φανῇ ἥττονες οὐδὲ κατὰ τὸ θέμα τοῦτο, διασκεδάζων πᾶσαν ἀμφιβολίαν.

Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Συρόπουλος, θαυμάζων τὸν ἄνδρα, δὲν παραλείπει νὰ παρενείρῃ, ὅτι ἄλλοτε ὁ Βασιλεὺς ἐξέφρασεν ἀμεροληπτως ἀμφιβολίας, τίνων ἡ περὶ τοῦ Καθαρτηρίου πυρὸς δόξα εἶναι ἡ

---

[1]) Συρόπ. Ζ', ζ'.

ὀρθοτέρα, ὁ δὲ Γεμιστὸς παρετήρησεν, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει χεῖρον, ἢ ν' ἀμφιβάλλῃ τις περὶ τῶν τῆς πίστεως [1]. Ἠγνόει ὡς φαίνεται, τὴν πολυθεϊστικὴν θεοσοφίαν τοῦ νεοπλατωνικοῦ τούτου φιλοσόφου, ἥτις ἔγινε ἡμῖν γνωστή, δημοσιευθεῖσα παρὰ τῶν νεωτέρων, καὶ συνεχίζουσα τὰ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πορφυρίου, Δία τὸν ἀγέννητον, ἁπάντων πατέρα καὶ δημιουργὸν πρεσβύτατον καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένους ὑπερουρανίους θεούς, τούτων πάντων ἡγεμόνα τὸν Ποσειδῶ καὶ οὕτω καθεξῆς [2].

Καίτοι νοσῶν ὁ Βασιλεὺς μετά τινας ἡμέρας ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικοὺς πρὸς σύσκεψιν ἄνευ τῶν ἀρχόντων. Καθ' ὁδόν τινες ἐφιλοτίμουν τὸν Ἡρακλείας, ὡς τοποτηρητὴν τοῦ Ἀλεξανδρείας, πρόεδρον τῶν ὑπερτίμων καὶ πρῶτον μητροπολίτην, νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ, ὡς ἀκρόπολιν, τὸ περὶ προσθήκης. Τί λέγετε ταῦτα, εἶπεν αὐτός, δὲν γνωρίζετε, ὅτι γενήσεται ὅ,τι θέλει ὁ Βασιλεύς;

Διὰ μακρῶν ὡμίλησεν ὁ Βασιλεύς, παριστῶν, ὅτι τὸ περὶ δόξης εἶναι τὸ κύριον, καὶ δι' αὐτὸ ἦλθον εἰς Ἰταλίαν, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἀνεξέταστον, διότι τότε μάλιστα θέλουσιν ἐνισχυθῇ οἱ ἐναντίοι.

Συνηγόρουν ὑπὲρ τῆς προτάσεως τοῦ Βασιλέως ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας.

Ἐζητήθησαν αἱ γνῶμαι καὶ πάντες ἐπέμεινον νὰ ψηφίσῃ πρῶτος ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἀπεφάνθη, νὰ μὴ καταλειφθῇ ἡ ἤδη κατεχομένη ἰσχυρὰ θέσις περὶ προσθήκης, ἐπεφυλάξατο ὅμως μετὰ τὴν ψῆφον πάντων νὰ ἐπανέλθῃ.

Ἔπειτα ἠρωτήθη ὁ Ἡρακλείας, ὅστις ἐζήτησε πρῶτον νὰ μάθῃ, ἂν πρόκειται νὰ μεταβῶσιν εἰς Φλωρεντίαν, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἠρνήθη, ὅτι ἔγινεν εἰς αὐτὸν περὶ τούτου λόγος μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης, ἂν δὲ γίνῃ λόγος, ὁμοῦ θέλει ἀποφασισθῇ. Ἀρκεσθεὶς εἰς ταῦτα ὁ Ἡρακλείας, ἐδέχθη νὰ γίνῃ συζήτησις περὶ τῆς δόξης, ἐὰν φανῇ καλόν. Τὰ αὐτὰ εἶπον ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ῥωσσίας. Συνεφώνησεν ὁ Πνευματικὸς Γρηγόριος ἀκολουθῶν τὴν γνώμην τοῦ Ἐφέσου. Μεθὸ συνεφώνησαν καὶ ὅλοι οἱ Ἀρχιερεῖς, μετ' αὐτοὺς δὲ ὁ μέγας Σακελλάριος καὶ ὁ μέγας Σκευο-

---

[1]) Συρόπ. Ζ', η'.
[2]) Πλήθωνος, Σωζόμενα ὑπὸ **Alexandre, Paris 1858.**

φύλαξ. Ἐπιφυλακτικῶς ἀπεφάνθη ὁ μέγας Χαρτουλάριος. Ἐναντιωθεὶς ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει τοῦ Βασιλέως, μέχρι τίνος χρόνου ἐννοεῖ νὰ παραταθῇ ἡ περὶ προσθήκης συζήτησις, ἀπήντησε, μεχρισοῦ καταλήξωμεν περὶ αὐτῆς εἰς κοινὸν συμπέρασμα. Τοῦτο ὑπεστήριζε καὶ ὁ Πρωτέκδικος. Οἱ Ἡγούμενοι συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ἀρχιερέων, ὥστε πλὴν τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν τριῶν ἄλλων ψήφων, πάντες οἱ λοιποὶ συνήνεσαν, καὶ αὐτὴ ἡ γνώμη ἐκυρώθη, εἰπόντος τοῦ Βασιλέως, ὅτι συμφέρει νὰ μένῃ μετέωρον τὸ περὶ προσθήκης συμπέρασμα.

Ἐξελθόντες πικροὺς ἀπηύθυναν λόγους πρὸς τὸν Ἡρακλείας, μὴ δείξαντα ἴσον θάρρος, ὅσον ὁ Πατριάρχης, αὐτὸς δὲ ἐδικαιολογεῖτο, ὅτι δὲν ἤκουσε, τί εἶπεν ὁ Πατριάρχης [1].

---

[1]) Συρόπ. Ζ', θ'. ι'. ια'.

Ε´

ΠΩΣ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑι ΕΤΕΛΕΣΘΗ Η ΕΝΩΣΙΣ

Ἐνῷ ὁ Βασιλεὺς ἐβεβαίου ἄγνοιαν περὶ τῆς εἰς Φλωρεντίαν μεταβάσεως, ἐπέστρεφεν ἐκεῖθεν ὁ Δισύπατος Ἰωάννης διακομίζων τὸ ἔγγραφον περὶ ἀσφαλοῦς εἰσόδου καὶ ἐξόδου, ὅθεν μετ' ὀλίγας ἡμέρας προσεκάλεσε πάντας παρὰ τῷ Πατριάρχῃ, ἐλθὼν δὲ καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἐπαύριον τῶν Θεοφανείων συνωμίλησε μετ' αὐτοῦ προηγουμένως. Πρὸς τοὺς συγκληθέντας ἐξέθεσεν, ὅτι ὁ Πάπας διατελεῖ ἐν οἰκονομικῇ στενοχωρίᾳ, καθόσον ὁ Νικόλαος Πιτζινῖνος, ὁ στρατηγὸς τοῦ Δουκὸς Μεδιολάνων, κατέλαβε δύω παπικὰς πόλεις, ὥστε δὲν εὐπορεῖ νὰ παρέξῃ τὸ σιτηρέσιον, καθυστερούμενον ἤδη ἐπὶ πέντε μῆνας. Μόνην βοήθειαν εὗρεν ἐκ Φλωρεντίας. Οἱ Φλωρεντινοί, πλούσιοι ὄντες, ὑπόσχονται τ' ἀπαιτούμενα, ἐὰν μετατεθῇ ἐκεῖ ἡ Σύνοδος. Διὰ τοὺς ἐλθόντας ἐξ ἀνατολῶν, ἡ διαφορὰ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ τεσσάρων ἡμερῶν ἀπόστασις, ὅσον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἡρακλείας. Οὐ μόνον δὲ θέλει καταβληθῇ ἀμέσως τὸ καθυστερούμενον τῶν πέντε μηνῶν σιτηρέσιον, ἀλλ' εἰς τὸ ἑξῆς θέλει χορηγεῖται αὐτὸ παρὰ τραπέζης (Πάγκου), ἅμα ζητηθέν, ἔστω καὶ καθ' ἑβδομάδα.

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔπεισαν καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην, καίτοι νοσοῦντα, ὅστις ὡς ὅρον ἐζήτησε νὰ ἐπανέλθῃ διὰ τῆς Ἐνετίας, οὐχὶ δὲ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοῦ ἐγγυτέρου λιμένος τῆς Φλωρεντίας [1].

Μετὰ κόπου, συνηγοροῦντος καὶ τοῦ Πατριάρχου, μετεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς ἐξ Ἐνετίας τὸν ἀδελφὸν Δημήτριον, τὸν Δεσπότην.

Συντάραξις ἔγινε, διότι ὁ Πατριάρχης ἐμήνυσε, νὰ πέμψωσιν εἰς Ἐνετίαν τὰ περιττά, νὰ φέρωσι δὲ μεθ' ἑαυτῶν τ' ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἕνωσιν. Καὶ πῶς εἶπεν ὁ Ἀγχιάλου θέλει γίνει ἡ ἕνωσις, ἐνῷ εἰς οὐδὲν ἐνδίδουσιν οἱ λατῖνοι. Ὁ δὲ Γεώργιος Γεμιστὸς παρετήρησεν, ὅτι, ἅμα ἐδέχθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Φλωρεντίαν, δύνανται ἀπὸ τοῦδε νὰ ἐνδυθῶσι τὰς στολὰς διὰ τὴν ἕνωσιν [2].

Ἀκούσας ταῦτα ὁ Βασιλεὺς ἀπηύθυνε λόγους, ὅπως καταπραΰνῃ τὰ πνεύματα, καὶ διαμαρτυρόμενος, ὅτι ἀγνοεῖ ἂν γίνῃ, ἢ ἂν δὲν γίνῃ ἡ ἕνωσις, ἀλλ' ὅτι ὑπὲρ αὐτῆς ὑπάρχει μόνον ἡ καλὴ προαίρεσις, νὰ συντελεσθῇ, ὅπως δεῖ. Ὁ Ἐφέσου ἐζήτησεν ἀπὸ τοῦδε νὰ δοκιμάσωσι, πῶς διάκεινται εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῆς δόξης. Διέκοψεν αὐτὸν ὁ Πνευματικὸς Γρηγόριος, κατὰ τὸ σύνηθες λίαν στωμύλος, καὶ ἠρώτησεν, ἂν ὁ Ἐφέσου κατέστη ἔξαρχος τῆς Συνόδου, ὥστε ν' ἀπαιτῇ τὰ τοιαῦτα. Ὅμοια εἶπε καὶ ὁ Νικαίας. Συνεφώνησε καὶ ὁ Βασιλεύς, ὅτι δὲν ἔχει ὁ Ἐφέσου ἐξουσίαν ν' ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τοῦδε τὰς γνώμας. Εἰσακούων μάλιστα τὴν παράκλησιν τοῦ Πνευματικοῦ ὠνόμασεν αὐτὸν Πρωτοσύγκελλον.

Ὁ δὲ Πάπας, μαθὼν ὅτι εἶναι ἕτοιμος πρὸς μετανάστευσιν εἰς Φλωρεντίαν, ἔδωκε τὸ σιτηρέσιον τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1439, φλωρία 2412, μόνον μηνῶν τεσσάρων, ἀπῄτησε δὲ νὰ συνέλθωσιν εἰς τὸν ναόν, ἐν ᾧ ἔγινεν ἡ πρώτη ἀνακήρυξις, ὅπως ἀναγνωσθῇ νέα προκήρυξις περὶ τῆς μεταβάσεως, ἐπὶ λόγῳ τῆς ἐπιδημίας [3], ἥτις ὅμως πρὸ δύο μηνῶν εἶχε παύσει [4].

Τὴν 16ην Ἰανουαρίου ἀπῆλθεν ὁ Μακαριώτατος εἰς Φλωρεντίαν δι' ἀγνώστου ὁδοῦ, προφυλαττόμενος τὰς ἐπιβουλάς.

---

1) Συρόπ. Ζ', ιϐ'.
2) Συρόπ. Ζ', ιγ'.
3) Πρακτικά. Συνέλευσις ἑκκαιδεκάτη.—Coleti, XVIII. σ. 224.
4) Συρόπ. Ζ', ιδ'.

Ὁ Βασιλεὺς ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Τραπεζοῦντος, τὸν Ἐφέσου, τὸν Ἡρακλείας, τὸν Μονεμβασίας καὶ τὸν Κυζίκου, πρὸς ἀσφάλειαν ὅτι δὲν ἀπέρχονται, συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Μαρκίωνος, ὅτι δὲν θέλει ἐπιτρέψει πλοῖον, νὰ μεταφέρῃ τινὰ ἀλλαχοῦ.

Ὁ δὲ Πατριάρχης ἐπέμεινεν, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκει νὰ προπορευθῇ, καὶ οὕτως ἐγένετο.

Διὰ τὴν ὁδοιπορίαν ἐδόθησαν εἰς ἕκαστον ἀνὰ δύο φλωρία, ὁμοῦ 340, ἰδιαιτέρως δὲ κατεβλήθησαν τὰ ναῦλα καὶ οἱ μισθοὶ τῶν ἵππων.

Τὴν 26ην Ἰανουαρίου τὸ ἑσπέρας ἐπεβιβάσθη ὁ Πατριάρχης μετὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν λοιπῶν εἰς τὰ πλοῖα, ἐπεραίωσε δὲ τὴν ποταμοπλοΐαν τὴν ἐπαύριον τὸ ἑσπέρας. Μόλις μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεβιβάσθη, διότι τότε ἔφθασαν οἱ ἵπποι, ἀπὸ σταθμοῦ δὲ εἰς σταθμὸν λίαν βραδέως τὴν 7ην Φεβρουαρίου ἔφθασεν εἰς Φλωρεντίαν πρὸς τὸ ἑσπέρας τοῦ σαββάτου τῆς ἀπόκρεω. Οὐδὲ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ κατέλυσεν ἐν Μονῇ παρὰ τὴν πόλιν, ἔνθα παρέμεινε τέσσαρας ἡμέρας πάσχων, ἑωσοῦ ἐλθόντες οἱ ἄρχοντες προέπεμψαν αὐτὸν μέχρι τῆς δι' αὐτὸν ἑτοιμασθείσης οἰκίας (Casa de' Ferrantini) μετὰ σαλπίγγων καὶ κωδωνοκρουσίας. Ἐνώπιον τοῦ βουλευτηρίου (Palazzo della Signoria) προσεφώνησεν αὐτὸν ἑλληνιστὶ Λεονάρδος ὁ Ἀρετῖνος (Lionardo d'Arrezzo), ἐπὶ παιδείᾳ διακρινόμενος [1].

Ὁ Βασιλεὺς ἔφθασε τὴν 14ην Φεβρουαρίου καταλύσας καὶ αὐτὸς εἰς τὴν αὐτὴν Μονήν, τὴν δὲ 15ην κυριακὴν τῆς τυροφάγου, περὶ 2 ὥραν μ. μ. ἦλθον οἱ ἄρχοντες πρὸς προϋπάντησιν.

Ὅλος ὁ πληθυσμὸς τῆς Φλωρεντίας ἔδραμε πρὸς θέαν διὰ τῶν ἐστολισμένων ὁδῶν καὶ τὰ ὑπερῷα καὶ αἱ στέγαι ἦσαν πλήρη θεατῶν. Ἀπὸ πρωΐας ἡ ἡμέρα ἦτο φαιδρά, καταλαμπομένη ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Ἀλλ' ὅτε ἐκινήθη ὁ Βασιλεὺς πρὸς τὴν πόλιν, ἐκαλύφθη ὁ οὐρανός, κατὰ μικρὸν δὲ ἀρξαμένη ψεκάς, ἑωσοῦ νὰ εἰσέλθῃ τὴν πόλιν ὁ Βασιλεύς, ἔνθα προσεφώνησεν αὐτὸν ἑλληνιστὶ ὁ αὐτὸς Λεονάρδος, μετεβλήθη εἰς ῥαγδαῖον ὑετόν, ὥστε πάντες ἔφευγον. Καταβρεχόμενος διῆλθεν ὁ Βασιλεὺς τὴν πόλιν, ἔχων ἑκατέρωθεν δύο Καρδιναλίους. Ὕπερθεν ἐκρατεῖτο οὐρανός, δι' οὗ ηὔξανε μᾶλλον ἡ ῥοὴ τοῦ ὕδατος. Ἕνεκα τούτου μετὰ τάχους ἔσπευδον, καὶ οὐδεμία ἐδίδετο προσοχὴ

---

[1]) **Coleti, XVIII, σ. 225, 1048.**

εἰς τὸν ἦχον τῶν σαλπίγγων καὶ τῶν κωδώνων. Οὕτως ἀπνευστὶ ἔφθασεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν εὐτρεπισθεῖσαν εἰς αὐτὸν δαπάναις τῆς πόλεως οἰκίαν τῶν Peruzzi [1].

Ἡ πρώτη τῶν νηστειῶν ἑβδομὰς ἀφέθη ἐλευθέρα, τὴν δ' ἐφεξῆς ἡτοιμάσθησαν αἱ διαλέξεις, καθ' ἃς οἱ Λατῖνοι ἐζήτησαν τὸ προτείνειν. Ὁ Βασιλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὴν αἴτησιν, πρὶν ἐρωτήσῃ τοὺς συνοδικούς, κρίνων ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ λάβωσιν αὐτὸ ἤδη οἱ λατῖνοι ἐξ ὑπαμοιβῆς, χάριν τῆς ἰσότητος.

Πρώτη συνεδρίασις συνεκροτήθη τὴν 26ην Φεβρουαρίου 1439 [2], καθ' ἣν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐν προοιμίοις εἶπεν, ὅτι διὰ νὰ συντελεσθῇ τὸ ἔργον, ἀνάγκη εἶναι νὰ γίνωνται συνεδριάσεις τρὶς τῆς ἑβδομάδος, ἐπὶ τρεῖς ὥρας, συγχρόνως ὅμως δέον ἐξ ἑκατέρου μέρους νὰ ὁρισθῶσιν οἱ μέλλοντες νὰ σκεφθῶσι μυστικῶς, πῶς δύναται νὰ γίνῃ ἡ ἕνωσις, ὥστε ἢ διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἢ διὰ τῶν διαλέξεων, νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ ζητούμενον.

Ὁ Βασιλεὺς παρετήρησεν, ὅτι διεκόπη ἄλλοτε κατ' αἴτησιν τῶν λατίνων ἡ περὶ προσθήκης συζήτησις, μὴ περαιωθεῖσα, ὅθεν πρέπει νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐξουσία ἐπανόδου εἰς αὐτήν.

Συμβουλευθεὶς τὸν Πάπαν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, ἀπήντησεν, ὅτι τὰ περὶ προσθήκης ἐγκατελείφθησαν, διὰ νὰ μὴ κατατρίβεται ἐπὶ ματαίῳ ὁ καιρός, ἀλλ' ἐὰν προτιμῶσι, δύνανται νὰ ἐξακολουθήσωσιν. Ὁ Βασιλεὺς ἠναντιώθη, προτιμῶν νὰ μένωσι μετέωρα, ἤδη δὲ προτείνων, νὰ γίνῃ περὶ τῆς ἑνώσεως κοινὴ ἡ σύσκεψις.

Ἐπηκολούθησαν ὀκτὼ συνεδριάσεις, τρὶς καθ' ἑβδομάδα, ἀνὰ τέσσαρας ὥρας μέχρι τῆς 24ης Μαρτίου, καθ' ἃς ὡμίλησεν ὁ τοῦ σχήματος τοῦ ἁγίου Δομινίκου Ἔπαρχος (Provincialis) Ἰωάννης Ῥαουσαῖος καὶ ὁ Μάρκος Ἐφέσου [3], αἰωρηθέντες μέχρι μεταφυσικῶν θεωρημάτων, ἀκαταλήπτων κατὰ τὴν τότε τῆς σχολαστικῆς λεπτότητα, καθ' ἣν πᾶσα ἐκλείπει τῶν ἐννοιῶν ἀκρίβεια καὶ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα εἶναι τῶν ἰδεῶν ἡ σύγχυσις.

---

[1]) Συρόπ. Ζ', ιε'.

[2]) Κατὰ τὰ Πρακτικὰ συνέλευσις ἑπτακαιδεκάτη.—Coleti, XVIII, σ. 228.

[3]) Πρακτικὰ Συνελεύσεως ιη'.—Coleti, XVIII, σ. 241—389.—Ἐνταῦθα ὁ Συρόπ. Η', α'. συνοψίζων δὲν εἶναι ἀκριβής.

Τελευταία ὑπῆρξεν ἡ εἰκοστὴ πέμπτη συνεδρίασις ἢ συνέλευσις. Ἐν τῇ εἰκοστῇ [1] περιέστη ὁ λόγος περὶ τῶν ῥήσεων τῶν πατέρων, ὁ δὲ Μάρκος Ἐφέσου ἠρνεῖτο τὸ γνήσιον τῆς τοῦ Μ. Βασιλείου ῥήσεως ἐν τοῖς ἀντιρρητικοῖς κατὰ Εὐνομίου, ἐχούσης ὡς ἑξῆς: « Ἀξιώματι » μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' » αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰ» τίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος ».

Ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος [2] ἀντέτεινεν, διότι ἡ ῥῆσις τοιαύτη κεῖται ἐν τῷ κομισθέντι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως χειρογράφῳ παρὰ τοῦ Νικολάου Κουσαίου ἐν μεμβράναις οὐκ ἐν βαμβακίναις, ὥστε μαρτυρεῖται ἡ πρὸ ἓξ αἰώνων ἀρχαιότης αὐτοῦ, πρὶν τῆς ἀναφανίσεως τοῦ σχίσματος.

Ἐπιμένων ὁ Ἐφέσου, ὅτι ὑπάρχει παρέμβλημα, δὲν ἠρνεῖτο, ὅτι καὶ παρ' αὐτοῖς εὑρίσκεται τὸ βιβλίον οὕτω παρηλλαγμένον, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἀντίγραφα εἶναι εὐάριθμα, ἐνῷ τὰ μὴ παρηλλαγμένα ἀριθμοῦνται κατὰ χιλιάδας.

Ἐν τῇ ἑπομένῃ συνεδριάσει ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐζήτησε παρὰ τοῦ Μιτυλήνης Δωροθέου τὸ ἴδιον αὐτοῦ, ὃ εὑρέθη φέρον τὴν ῥῆσιν. Ὁ Ἐφέσου παρετήρησεν, ὅτι τῆς αὐτῆς χειρὸς εἶναι τὸ προκομισθὲν παρὰ τοῦ Νικολάου Κουσαίου.

Ἐξηκολούθησεν ἡ συζήτησις, μὴ περιορισθεῖσα εἰς μόνον τὸ περὶ τοῦ γνησίου, ἀλλὰ ἐπεκταθεῖσα καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς ῥήσεως [3].

Μετὰ καιρὸν ὁ Βησσαρίων ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Ἀλέξιον Λάσκαριν Φιλανθρωπινὸν [4] διηγεῖται, ὅτι ἐν τῇ Συνόδῳ ἓξ εὑρέθησαν χειρόγραφα

---

[1]) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 2^6 καὶ ἐπ.

[2]) Ὁ Zhishman Unionsverh. σ. 215 ἐξέφρασε δισταγμούς, ἂν εἶναι ὁ γνωστὸς ἡμῖν ἀπεσταλμένος τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου Φρὰ Ἰωάννης, ὡσαύτως ὁ Palaky Præf. ad Mon. Conc. XIII, ἀλλ' ἄνευ λόγου, διότι δὲν εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἐκ Βασιλείας προσῆλθεν εἰς τὸν Πάπαν. Frommann Krit. Beitr. σ. 7.

[3]) Ἀγνοῶ ποῦ εὗρεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς ὁ Vast Le Card. Bessarion σ. 81 ὅτι ἐπὶ τούτοις ἐγένετο θόρυβος πολύς, κατευνασθεὶς διὰ τῆς παρεμβάσεως Ἰουλιανοῦ καὶ Βασιλέως, ἐνῷ μόνον ἐν κϐ' συνεδριάσει βλέπομεν τὸν Βασιλέα, εἰπόντα ὀλίγας λέξεις, ὅπως ἐπαναγάγῃ εἰς τὸ προκείμενον τὴν συζήτησιν.

[4]) Ἦτο διοικητὴς (εἰς κεφαλάτικον) Βοστίτζης καὶ Πατρῶν. Φραντζῆς σ. 135. 200.

τοῦ Μ. Βασιλείου, τέσσαρα ἐν μεμβράναις καὶ δύω ἐν παπύρῳ (μετάξῃ). Ἐκ τῶν ἐν μεμβράναις τρία ἀνῆκον εἰς τὸν Μιτυλήνης Δωρόθεον, τὸ δὲ τέταρτον εἰς τοὺς λατίνους. Ἐκ τῶν ἐν παπύρῳ τὸ μὲν ἀνῆκε τῷ Αὐτοκράτορι, τὸ δὲ τῷ Πατριάρχῃ. Μόνον τὸ τοῦ Πατριάρχου δὲν ἔφερε τὴν ῥῆσιν, ἀποκοπεῖσαν προφανῶς, ἐνῷ ἄλλα τινὰ πλεονάζοντα προσετέθησαν [1].

Ἐπὶ τέλους ἐν τῇ εἰκοστῇ τρίτῃ συνεδριάσει ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος σαφέστερον ἐδήλωσε, τί φρονοῦσιν οἱ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. « Μίαν ἔγνωμεν τὸν πατέρα αἰτίαν υἱοῦ τε καὶ πνεύματος, ... διὸ » καὶ οὐδὲ δοξάζει (ἡ ἀποστολικὴ καθέδρα) δύω ἀρχάς, οὐδὲ δύω » αἰτίας »[2].

Ἡ ὁμολογία αὕτη ἐνεποίησε μεγάλην χαρὰν εἰς τοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀμέσως συνῆλθον τὴν ἐπαύριον τὸ πρωΐ, ὅπως σκεφθῶσι περὶ αὐτῆς.

Πολλὰ εἶπεν ὁ Βασιλεὺς περὶ τῆς δεινότητος τῶν περιστάσεων, διότι, ἐὰν δὲν σπεύσωσι, θέλουσιν ὑποστῇ πολλῷ χείρονα, ἢ ὅσα οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ.

Τότε προεκομίσθη ἡ πρὸς Μαρῖνον ἐπιστολὴ τοῦ Ἁγιομάρτυρος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἐν ἔτει 650, λέγοντος καὶ « Τῶν τοῦ νῦν » ἁγιωτάτου Πάπα συνοδικῶν, οὐκ ἐν τοσούτοις, ὅσοις γεγράφαται » κεφαλαίοις, οἱ τῆς βασιλίδος ἐπελάβοντο, δυσὶ δὲ μόνοις ὧν τὸ μὲν » ὑπάρχει περὶ θεολογίας, ὅτι τε, φασίν, εἶπεν ἐκπορεύεσθαι κἀκ τοῦ » υἱοῦ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δὲ κτλ, ... καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον συμ- » φώνους παρήγαγον χρήσεις Ῥωμαίων πατέρων, ἔτι μὴν καὶ Κυρίλλου » Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς πονηθείσης αὐτῷ ἱερᾶς πραγματείας εἰς τὸν » εὐαγγελιστὴν ἅγιον Ἰωάννην, ἐξ ὧν οὐκ αἰτίαν τὸν υἱὸν ποιοῦντας » τοῦ πνεύματος σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν· μίαν γὰρ ἴσασιν Θεοῦ καὶ » πνεύματος τὸν πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ » κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν· ἀλλ' ἵνα καὶ δι' αὐτοῦ προϊέναι δηλώσωσι » καὶ ταύτῃ τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσιν».

Τούτων ἀναγνωσθέντων, εἶπον πάντες ὁμοῦ νὰ καταλείψωσι πάντα τἄλλα, ἐὰν δὲ οἱ Λατῖνοι πείθωνται εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἡμεῖς

---

[1]) **Coleti, XVIII, σ. 1246.**

[2]) Πρακτικὰ **Coleti, XVIII, σ. 382** καὶ ἑπ.

ἑνούμεθα. Προέτρεψαν ὡς ἐκ τούτου τὸν Βασιλέα νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Πάπαν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἂν δέχωνται τὴν ὁμολογίαν τοῦ Μαξίμου.

Οἱ Λατῖνοι ἀπήντησαν, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος συζήτησις, διότι δὲν ὡμίλησαν τελευταῖοι, ἐνῷ πλεῖστα ἐῤῥήθησαν παρὰ τοῦ Ἐφέσου.

Ὁ Βασιλεὺς ἀκούσας ταῦτα, ὥρισε μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ἤτοι τὸ σάββατον, νὰ συνέλθῃ ἡ Σύνοδος, ἀλλὰ παρήγγειλεν εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, καὶ εἰς τὸν Ἡρακλείας Ἀντώνιον, νὰ μὴ παρευρεθῶσι πρὸς ἀποφυγὴν ἀντιλογιῶν, παρακωλυουσῶν τὴν ἕνωσιν[1].

Οὐδενὸς ἀντιλέγοντος ὡμίλησεν ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος δύω συνεδριάσεις κατὰ συνέχειαν. Ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος ἐζήτησε τὸν λόγον, ὅπως ὁμιλήσῃ τὴν ἐπομένην συνεδρίασιν. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐνόμισε περιττὴν τὴν ἐξακολούθησιν, μεχριςοῦ ἐξετασθῶσι τὰ ῥητὰ τῶν Ἁγίων, ὅσα οἱ Λατῖνοι ἐπεκαλέσθησαν, ἢ καὶ ἐζήτησαν.

Ὁ Ἰουλιανὸς προέτεινε, νὰ γίνῃ σύναξις εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ Βασιλέως καὶ ἐκεῖ νὰ συμβουλευθῶσι τὰς βίβλους. Εἰς ταῦτα συνεφώνησεν ὁ Βασιλεὺς καὶ οὕτω ἔληξαν αἱ συνεδριάσεις τῆς Συνόδου, ἀρξαμένης πάλιν ἰδιαιτέρας διαπραγματεύσεως πρὸς τελειωτικὴν συνεννόησιν.

Τὰ μετὰ ταῦτα δὲν διηγοῦνται ἀπαραλλάκτως τὰ Πρακτικὰ καὶ ὁ Συρόπουλος, ἀλλὰ πολλὰ συμπίπτουσιν, ἀκριβέστερος δὲ φαίνεται ὁ Συρόπουλος, ἐνῷ εἶναι καὶ ἐκτενέστερος.

Ὁ Βασιλεὺς συνήγαγε τοὺς ἑαυτοῦ ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου, προσκαλῶν τὸν Ἐφέσου ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀπολογίαν. Οὗτος ἀπεποιήθη πρῶτον, εἶτα ἐδήλωσεν, ὅτι, ἐὰν ὁμιλήσῃ, θέλει ἀποκαλέσει νόθους τὰς προκομισθείσας μαρτυρίας. Εἰς τοὺς περὶ τὸν Βασιλέα δὲν ἤρεσαν οἱ λόγοι οὗτοι, ὡς μέλλοντες νὰ ἐξεγείρωσι μέγα σκάνδαλον.

Ἐπανελήφθη ἡ σύσκεψις μετὰ δύο ἡμέρας, ὅτε ὁ Ἐφέσου εἶπεν, ὅτι θέλει δεχθῇ ὡς γνήσια μόνα τὰ ῥητὰ ἐκεῖνα, ὅσα τυγχάνουσι σύμφωνα τῇ πρὸς Μαρῖνον ἐπιστολῇ τοῦ Ἁγιομάρτυρος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἐν ἔτει 650. Οὐδὲ τοῦτο ἤρεσεν εἰς πάντας, διὸ καὶ ἀπεδοκιμάσθη.

Καὶ τρίτον συνῆλθον, ὅτε ὁ Ἐφέσου οὕτω πως διετύπωσε τὴν ἐν-

---

[1]) **Coleti**, XVIII, σ. 385. Ὁ **Vast** σ. 85 δὲν ἐπαρκεῖται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν, ἀλλ' ἐπιτείνει αὐτὴν μέχρι προσωπικῆς κρατήσεως. Ἴσως καὶ αὐτὴ δὲν φαίνεται εἰς αὐτὸν ἀνάλογος καὶ κατ' ἀξίαν.

νοιαν τῶν παρ' αὐτοῦ ῥηθησομένων, ὅτι ἀναδέχεται ν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ ῥητὰ ταῦτα, ἐὰν ὑπῆρξαν, δὲν συνᾴδουσι τῇ δόξῃ τῆς ἁπάσης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὡς ἦτο τότε ἡνωμένη. Ἤρεσε τοῦτο εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀπεδοκιμάσθη. Κατὰ τὴν διάλυσιν τῆς συνεδριάσεως ὑπεσχέθη ὁ Νικαίας νὰ φέρῃ τὸν λόγον προσεχῶς, ἅμα συνέλθωσιν [1].

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κατακουζηνὸς ὁ Φακρασῆς, φέρων ἐπιστολὰς τῆς Βασιλίσσης καὶ τοῦ Δεσπότου Κωνσταντίνου, ζητούντων ἀπαραιτήτως καὶ κατὰ τὴν γνώμην τῆς Βουλῆς βοήθειαν τοὐλάχιστον δύω κατέργων, ὅπως ἐπισχεθῇ ἡ ὁρμὴ τοῦ Ἀμουράτ. Ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ καιροῦ μελετῶν νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν ταύτην παρὰ τοῦ Πάπα, ἐθεώρησε κατάλληλον τὴν ἀφορμήν.

Ἐν ταῖς συμφωνίαις τοῦ Πάπα περιείχετο καὶ ἡ βοήθεια αὕτη ἐν ἀνάγκῃ. Ἀντὶ δὲ τῆς δαπάνης διὰ τὴν φρουρὰν τῶν τοξοτῶν (τζαγρατόρων), ἤδη συμποσουμένης εἰς ἕνδεκα χιλιάδας φλωρίων, ἐζήτησεν ὁ Βασιλεὺς τὸ ποσὸν τοῦτο πρὸς ἐξοικονόμησιν δύω κατέργων, ἀναδεχόμενος ἐξ ἰδίων ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ δώσῃ τὰ ὀφειλόμενα ταῦτα εἰς τοὺς ἐκεῖ φύλακας. Ἀλλ' οὐδὲν ὠφέλησαν αἱ ὑπομνήσεις [2].

Κατὰ τὰ Πρακτικὰ ἀμέσως συνῆλθον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου πρὸς ἐξέτασιν τῶν βίβλων, ἐξ ὧν ἐπείσθησαν, ὅτι δύναται νὰ γίνῃ ἕνωσις [3].

Οἱ Λατῖνοι ἀπῄτουν διαλέξεις, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐδυσπίστει περὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτῶν, ἀποβλέπων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἑνώσεως εἰς εὕρεσιν μέσου τινὸς ὅρου. Διὸ καθημέραν ἐβουλεύετο ἢ μετὰ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου, ἢ μετὰ τοῦ Ῥωσσίας, ἢ μετὰ τοῦ Νικαίας, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκάθηντο ἀργοί, ἦσαν δὲ ἐν δυσμενείᾳ οἱ μὴ ἀκολουθοῦντες ἐκείνους, οὐδὲ ἐπετρέπετο εἴς τινα νὰ ἐξέλθῃ τῆς πόλεως [4].

Μιᾷ τῶν ἡμερῶν προσκληθέντες συνῆλθον εἰς τὸ Πατριαρχικὸν οἴκημα, ὅπου ὁ Βασιλεὺς πολλὰ εἶπε περὶ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὡς προστάτου τῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ εὑρέσεως μέσου ὅρου. Εἶπον πολλὰ καὶ οἱ

---

1) Συρόπ. Η', ϐ'.
2) Συρόπ. Η', γ'.
3) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 392.
4) Συρόπ. Η', δ'.

συνεργοῦντες ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως, ὁ δὲ Πατριάρχης ταλαιπωρούμενος ὑπὸ τῆς νόσου ἀπῆλθεν εἰς τὸν ἴδιον κοιτῶνα.

Ὁ Ῥωσσίας, ὁ Νικαίας καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος ἀνέπτυξαν τὴν πρότασιν τοῦ Βασιλέως, ὅπως δεχθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἁγιομάρτυρος Μαξίμου ῥηθέντα ἐν τῇ πρὸς Μαρῖνον ἐπιστολῇ. Ἀντέλεγον ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας, ὅτι πράγματι δὲν δοξάζουσι τὰ τοῦ Μαξίμου οἱ Λατῖνοι, ἀλλὰ λόγῳ μόνον.

Ὁ Βασιλεὺς ἐνίστατο, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐξετάσωσι, τί φρονοῦσιν ἐν τῷ βάθει τῶν καρδιῶν, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν διὰ γλώσσης ὁμολογίαν καὶ ἐζήτησε νὰ συλλεχθῶσιν αἱ γνῶμαι, οὐχὶ κατὰ ἄνδρα, ἀλλ' ἀθρόως, τί προτιμᾶται ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτως προβληθέντων. Ὀλίγοι τινὲς ἐβόησαν, ὅτι στέργουσιν, ὅσα εἶπον ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας· ἐπανέλαβε τὴν ἐρώτησιν ὁ Βασιλεὺς πρὸς τοὺς σιωπήσαντας, ἀνθ' ὧν ἀπήντησεν ὁ Νικομηδείας, ὅτι στέργουσι καὶ αὐτοί.

Ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας ἠναντιοῦντο, νὰ προβῶσιν εἰς ἄλλας ἑνωτικὰς συζητήσεις, ἦλθον δὲ εἰς λόγους ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Ἡρακλείας, ὃν ὁ Βασιλεὺς σφοδρῶς ἐπετίμησε καὶ πλήρης θυμοῦ ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ὡς φανατικῶς ἐνεργοῦντα κατὰ τῆς ἑνώσεως.

Μετὰ σεβασμοῦ ἀπήντησεν ὁ Ἡρακλείας, μεθὸ ἐγένετο σιωπή, ἕως οὗ ὁ Βασιλεὺς τῇ μεσιτείᾳ ἄλλων ἔδωκε συγγνώμην εἰς τὸν Ἡρακλείας, τοποτηρητὴν ὄντα τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ πρόεδρον τῶν ὑπερτίμων [1].

Πάλιν ἐπῆλθεν ἀργία καὶ ἐνῷ παρέδραμε καὶ ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, δὲν ἐδίδετο τὸ σιτηρέσιον, ἐπὶ τριμηνίαν καθυστερούμενον. Πάντες ἔπασχον ἐξ ἐνδείας, πλέον δὲ τῶν ἄλλων οἱ τοῦ Βασιλέως γιανίτζαροι, οἵτινες προσήρχοντο εἰς τὸν μέγαν Πρωτοσύγκελλον, ὡς πλέον τῶν ἄλλων δυνάμενον. Ἀλλ' οὐδὲν ὠφέλησαν αἱ ὑπομνήσεις αὐτοῦ, ὥστε οἴκοθεν ἐδέησε νὰ χορηγήσῃ ἀνὰ ἓν φλωρίον, ὅπερ καὶ πάλιν ἐπανέλαβεν, ἑωσοῦ καὶ αὐτὰ τὰ ἱερατικὰ προσήνεγκεν εἰς αὐτοὺς πρὸς πώλησιν, ἀλλὰ δὲν εὑρέθη ἀγοραστής.

Ἐπειδὴ δὲν εἶχον πῶς νὰ ζήσωσιν, εἶπεν εἰς αὐτούς, πορεύεσθε πρὸς τὸν Ἐφέσου καὶ πρὸς τὸν μέγαν Σακελλάριον, διότι αὐτοὶ κωλύουσι τὴν ἕνωσιν. Ἀπειλητικῶς προσῆλθον πρὸς αὐτούς, εὗρον δὲ μόνον τὸν μέγαν

---

[1]) Συρόπ. Η', ε.

Σακελλάριον, Μανουὴλ Χρυσοκούκην, πρὸς ὃν εἶπον, ὅτι ταῦτα ἔμαθον παρὰ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου. Οὗτος ἁπλῶς ἀπελογήθη, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ καταναλίσκωσι τὰ χρήματα τοῦ Πάπα ἐν ἀργίᾳ [1].

Ἐπὶ τῇ παρακλήσει πολλῶν ἐμήνυσεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ γίνῃ, οὐδὲ εἶναι δίκαιον πάσχων νὰ ταφῇ ἐνταῦθα, διὸ πρέπει νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν οἴκοι ἐπάνοδον.

Ὁ Βασιλεὺς ἐμήνυσεν, ὅτι αὐτὸς δὲν ἀργεῖ, καὶ ὅτι ἀδιαλείπτως συζητεῖ, ἐὰν δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ συμπέρασμα, δὲν ἁρμόζει ἀποτόμως νὰ διακόψωσιν, ἀλλ' εὐσχήμως, ὑπεσχέθη δὲ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Πατριάρχην.

Ἐντοσούτῳ ὁ διδάσκαλος Ἰωσὴφ ἐκαυχᾶτο, ὅτι εὗρε τὸν λόγον, δηλ: τὴν διατύπωσιν, τῆς ἑνώσεως, ὃν θέλει εἰπεῖ μόνον ἐν τῇ Συνόδῳ [2].

Οἱ Λατῖνοι ἀπήτουν, ἢ νὰ δεχθῶσι τὰ συμπεράσματα αὐτῶν, ἢ νὰ προχωρήσωσιν εἰς διαλέξεις.

Ἐπὶ τέλους ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, μετ' αὐτοῦ μόνου συνομιλήσας.

Τὴν ἐπαύριον ἐκλήθησαν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ ὁ Ἐφέσου, ὁ Ῥωσσίας, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ μηνύσωσι πρὸς τὸν Πάπαν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἐλπὶς ἑνώσεως, διὸ κατὰ τὰ συντεθειμένα ζητοῦσι τὰς πρὸς ἐπάνοδον δαπάνας.

Ὁ Πάπας δεινῶς ἐταράχθη, ἀντεμήνυσε δέ, ὅτι οἱ Λατῖνοι εἶναι ἕτοιμοι νὰ δώσωσι περὶ παντὸς τὸν λόγον, διὸ πρέπει νὰ συνέλθωσιν ὅλοι οἱ τοῦ καταλόγου, καὶ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου ἐπιτιθέντες τὴν χεῖρα, νὰ ὀμόσωσι, ποίαν ἔχουσι γνώμην περὶ τῶν ἀκουσθέντων.

Δὲν ἔγινε δεκτόν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου νὰ γίνῃ ὅ,τι ὑπ' αὐτοῦ κωλύεται. Ἀλλ' ὅμως ἀντέλεγεν ὁ Ῥωσσίας, διότι κατὰ τὴν γραφὴν αὐτὸς ὁ θεὸς ὀμνύει· ἄλλοτε δὲ τὴν αὐτὴν περὶ ὅρκου πρότασιν ὑπέβαλεν ὁ Μιτυλήνης [3].

---

[1]) Συρόπ. Η', ς'. Ἡμερομηνίαν 23 Ἀπριλίου 1439 φέρει ἡ πρᾶξις τοῦ κοινοῦ τῆς Φλωρεντίας, δι' ἧς διετάχθη ἡ δόσις φλωρίων 1200 διὰ τὰς δαπάνας τῆς ἐκ Φερραρίας μεταβάσεως καὶ ἀνὰ φλ. 1700 κατὰ μῆνα ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἀπὸ 15 Φεβρουαρίου. **Cod. Barberinus, XVI. 85. σ. 264.**

[2]) Συρόπ. Η', ζ'.

[3]) Συρόπ. Η', η'.

Πρὸς διευθέτησιν τούτων ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅπου συνῆλθον καὶ οἱ λοιποί, ἐκ δὲ τοῦ Πάπα ἐστάλησαν τρεῖς Καρδινάλιοι, ὁ Καμεράριος τοῦ Ἁγ. Κλήμεντος Φραγκίσκος Κονδολμιέρης, ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ ὁ Νικόλαος Φιρμάνος τοῦ Ἁγ. Σταυροῦ καὶ δέκα Ἐπίσκοποι. Μετὰ ῥητορικῆς δεινότητος ὡμίλησεν ὁ Ἰουλιανός, ἀνακεφαλαιώσας τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα καὶ πρὸς ἔνδειξιν, ὅτι οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπέφυγον τὰς διαλέξεις, προτείνων, ἢ νὰ δεχθῶσι τὰ συμπεράσματα τῶν λατίνων, ἢ νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὰς διαλέξεις [1].

Ἐφιλοτιμήθη ὁ Βασιλεὺς ν' ἀποκρούσῃ τὴν μομφήν, ῥητορικῶς καὶ αὐτός, ἀλλὰ κατὰ φυσικὸν λόγον ὑποδεέστερος ἐν τῷ λέγειν, καὶ συμπεραίνων, ὅτι ἐγκατέλιπον τὰς διαλέξεις, ὡς μὴ ἀγούσας εἰς συμπέρασμα.

Ἐδευτερολόγησαν καὶ ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Βασιλεύς, ἐκεῖνος δὲ τελευταῖον εἶπεν, ὅτι εἰς οὐδένα ἀνήκει τὸ προφητικὸν δῶρον, ὥστε νὰ προμαντεύσῃ, ὅτι διὰ τῶν διαλέξεων δὲν μέλλει νὰ προβῇ συμπέρασμα.

Οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις, μεθ' ἣν εἶδε πάλιν κατ' ἰδίαν ὁ Βασιλεὺς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν Πάπαν καὶ μετὰ τὰς συνεντεύξεις ταύτας συνεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς τοὺς περὶ αὐτόν, πρὸς οὓς εἶπεν, ὅτι παρητήσαμεν τὰς διαλέξεις, ὡς ἀτελεσφορήτους [2]. Διὰ τοῦτο ἔκρινε καλὸν νὰ σκεφθῇ περὶ ἄλλου τρόπου, ὅπως εὑρεθῇ ἡ μεσότης πρὸς ἕνωσιν.

Μετὰ τοῦ Πάπα λοιπὸν συνεφώνησεν, ἑκατέρωθεν νὰ ἐκλεχθῶσι δέκα, οἵτινες ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ Πάπα, παρόντος καὶ τοῦ Βασιλέως, καὶ τῇ βοηθείᾳ μεταγλωττιστοῦ, νὰ διερευνήσωσι, συνερχόμενοι καθημέραν, περὶ τοῦ ἐφικτοῦ τῆς ἑνώσεως. Ἕκαστος ὅμως πρέπει νὰ προτάσσῃ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ἐξ ἰδίας πεποιθήσεως λαλεῖ. Κατόπιν, ὅταν τὸ προτεινόμενον ἐγκριθῇ παρὰ πάντων, ν' ἀποτελέσῃ τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως. Τὰ οὕτω συζητούμενα καθ' ἑκάστην θέλουσι μεταδίδεσθαι εἰς τοὺς μὴ παρόντας. Ταῦτα εἰπὼν ὁ Βασιλεὺς ἀπῆλθεν [3].

Ἐκ τῶν δέκα ἐξελέχθησαν ὁ Ἡρακλείας, ὁ Ἐφέσου, ὁ Ῥωσσίας, ὁ Μονεμβασίας, ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ Κυζίκου καὶ ὁ Νικαίας. Μετὰ τρεῖς

---

[1]) Συρόπ. Η', θ'. Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 468.

[2]) Συρόπ. Η', ι'.

[3]) Συρόπ. Η', ια'.

ὅμως συνεδριάσεις ἐπείσθησαν, ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι ἄκαρπον, οὐδὲν δὲ ἐκ τῶν ἐκεῖ εἰρημένων ἀνεκοινώθη εἰς τοὺς λοιπούς.

Ἐν ὁμιλίᾳ συνήθει παρὰ τῷ Πατριάρχῃ, παρ' ᾧ συχνάκις συνήρχοντο, εἶπεν οὗτος, ὅτι ἡ ἕνωσις καὶ ἡ εἰρήνη τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι ἀπαραίτητος, ἀλλ' ὅτι ἄνευ μερικῆς συγκαταβάσεως καὶ οἰκονομίας εἶναι ἀνέφικτος. Ἂν δὲ ἡ ἕνωσις ἐπέλθῃ, οἱ ἐχθροὶ πάντες θέλουσιν ἀποδειλιάσει καὶ θέλουσιν ἐπιζητεῖ τὴν φιλίαν αὐτῶν, ὧν σήμερον ἀπειλοῦσι τὸν ὄλεθρον.

Ἀντέλεγον, ὅτι εἰς τὰ τῆς πίστεως δὲν χωρεῖ συγκατάβασις. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἀντέκρουε τὴν ἀντίρρησιν, ἐπὶ λόγῳ ὅτι τὸ ἐκ τῆς συγκαταβάσεως κέρδος ἀναπληροῖ τὴν ἐλάττωσιν, διότι τὸ ὑπόλοιπον, τὸ μὴ θυσιαζόμενον, ἀρκεῖ. Οὕτω προπαρεσκεύαζε τὰ πνεύματα [1].

Μετὰ τὴν παῦσιν τῶν συνελεύσεων οἱ Λατῖνοι ἔγραψαν ἔκθεσιν, ἐξηγοῦσαν τὰ δόγματα κατ' αὐτοὺς διὰ μακρῶν, ἣν διεμήνυσαν εἰς τὸν Βασιλέα μετὰ τοῦ συμπεράσματος, ὅτι ἐπ' αὐτοῖς μόνοις τοῖς ὅροις εἶναι ἐνδεχομένη ἡ ἕνωσις [2].

Ἀναλαβὼν ὁ Βασιλεὺς ἐκ τῆς παρεμπεσούσης ἀδιαθεσίας συνεκάλεσε πάντας παρὰ τῷ Πατριάρχῃ, ὅστις δὲν ἔπαυε πάσχων καὶ μόλις ἠδύνατο νὰ ἐγείρῃ τὴν κεφαλὴν ἐκ τοῦ προσκεφαλαίου. Ἐκφράζων τὴν πιέζουσαν αὐτὸν ἀγανάκτησιν, προσεκάλεσε νὰ λάβωσι γνῶσιν τῆς ἐκθέσεως καὶ νὰ ἐκφρασθῶσιν ἐπ' αὐτῆς, ἢ ἀποδεχόμενοι, ἢ συντάσσοντες ἄλλην ἔκθεσιν, ἐὰν ὀλίγαι διορθώσεις δὲν κριθῶσιν ἀρκοῦσαι [3].

Ἡ ἔκθεσις περιεῖχε τὴν δήλωσιν, ὅτι οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἐννοοῦσι μὲν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον δὲν ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὑπέλαβον δὲ ὅτι οἱ Λατῖνοι, τοῦτο λέγοντες, ἐνόουν, ὅτι ὡς ἀπὸ δύω ἀρχῶν ἐκπορεύεται, οἱ δὲ Λατῖνοι ὁμολογοῦσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐννοοῦσι τὸν πατέρα πηγὴν καὶ ἀρχὴν ὅλης τῆς θεότητος.

Πλὴν τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας, τοῦ Μιτυλήνης καὶ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου, ὅσοι ἤκουσαν ταῦτα, ἀπεδοκίμασαν ὡς ἀνεπίδεκτα διορθώσεως. Ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας ἐπεχείρησαν νὰ πείσωσιν, ὅτι

---

[1]) Συρόπ. Η', ιϐ'.
[2]) Συρόπ. Η', ιγ'. Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 493.
[3]) Συρόπ. Η', ιγ'.

τὸ αὐτὸ ἐννοοῦσιν οἱ Ἀνατολικοὶ λέγοντες *διὰ τοῦ υἱοῦ*, ὅ,τι οἱ Δυτικοὶ λέγοντες *ἐκ τοῦ υἱοῦ*, ἀλλ' ὁ Ἐφέσου ἀνθίστατο.

Ὁ Πατριάρχης ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζητήσεως κεκμηκὼς ἀπεχώρησεν, ὁ δὲ Βασιλεὺς παρηκολούθει αὐτὴν μετὰ προσοχῆς καὶ τελευταῖον ἀπεφάνθη, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει νὰ εἴπῃ τὴν ἰδίαν γνώμην ἠτιολογημένην καὶ ἐγγράφως. Ἀντέλεγεν ὁ Ἡρακλείας, ὅτι οὐδέποτε τοῦτο ἐγένετο ἐν οἰκουμενικαῖς συνόδοις. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐπέμεινεν, ὅτι τοιαύτη εἶναι ἡ βούλησις αὐτοῦ, ὅπως οὐδεὶς ἔπειτα ἀρνῆται, ὅσα εἶπεν [1].

Ἡ ὥρα παρήρχετο, ἐνῷ τοῦ λόγου δὲν ἐγίνετο πέρας, ἑωσοῦ ὁ Βασιλεὺς ἔδωκε τὴν ἄδειαν νὰ διακόψωσι πρὸς ἄριστον, διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι κατόπιν. Κατὰ τὴν ἐπανάληψιν εἰσήχθησαν ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ Σχολάριος, ὁ Ἀμηρούτζης καὶ οἱ Γραμματικοὶ τοῦ Πατριάρχου, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἔμεινεν ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ Φιλανθρωπινοῦ.

Μόνος ὁ Μάρκος Ἐφέσου ἀνθίστατο ἐναντίον πάντων, πλείστας ἐπικαλούμενος μαρτυρίας, προκομίζων καὶ τὸ ῥητὸν τοῦ Ἁγιομάρτυρος Μαξίμου. Ὁ Νικαίας Βησσαρίων δὲν ἐδέχετο αὐτό, διότι ἡ ἐπιστολὴ δὲν σώζεται τελεία. Ὁ Ἐφέσου προήγαγε τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος δι' αὐτοῦ ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον, διότι μόνος αἴτιος εἶναι ὁ πατήρ.

Μόνη ἡ ἑσπέρα διέλυσε τὸν ἀγῶνα, ὁ δὲ Βασιλεὺς ὥρισε τὴν ἐπαύριον πρωΐαν νὰ συνέλθωσι πάλιν πρὸς ἐξακολούθησιν. Ἡ συζήτησις ἐπανελήφθη ἡ αὐτή, μόνου ἀντιπαραταττομένου τοῦ Ἐφέσου περὶ τῶν προθέσεων *ἐκ* καὶ *διὰ* καὶ προβάλλοντός μαρτυρίας περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν [2].

Κατά τινα τῶν συνάξεων τούτων ἐξεφώνησεν ὁ Βησσαρίων τὸν ἐν δέκα κεφαλαίοις περὶ ἑνώσεως λόγον [3], ὃν εὑρίσκομεν πλήρη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ἐνῷ περὶ τῶν λοιπῶν, ὅσα διέτρεξαν, τροχάδην γίνεται λόγος. Προσέφερε καὶ ὁ Σχολάριος τρεῖς λόγους ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, οὓς ὅμως δὲν ἀπήγγειλεν [4].

Ἀλλ' ὁ Νικαίας ἐθεώρησε περιττὴν τὴν φιλονεικίαν μετὰ τοῦ Ἐφέ-

[1]) Συρόπ. Η', ιδ'.
[2]) Συρόπ. Η', ιέ.
[3]) Πρακτικὰ Coleti, XVII, σ. 400 καὶ ἑπ.
[4]) Αὐτόθι σ. 468.

σου, ὅστις ὅτε ἰδίᾳ συνήρχοντο εἰς τὸν Πάπαν μετὰ τοῦ Βασιλέως παρεδέχθη τὴν δόξαν.

Παρετήρησαν ἄλλοι, ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ στέρξῃ εἷς ἐξ αὐτῶν, ἐὰν δὲν συγκατατεθῶσι καὶ αὐτοί. Πρὸς ταῦτα ἀπελογήθη ὁ Ἐφέσου, ὅτι αὐτὸς ἐζήτησε νὰ ἐκβληθῇ ἡ προσθήκη, τούτου δὲ γενομένου καθίστατο ἀβλαβὴς ἡ περὶ τοῦ ἐναντίου δόξα τινῶν ὡς πρὸς τὸ καθόλου πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν βεβαίωσιν ταύτην οὐδεὶς ἀντεῖπεν.

Ἐπανῆλθον ὡς ἐκ τούτου εἰς τὰ πρότερον εἰρημένα, ἑωσοῦ ὁ Βασιλεὺς δυσχεραίνων εἶπεν, ὅτι καιρὸς πλέον εἶναι νὰ ἐκθέσωσι πρὸς τοὺς Λατίνους, τί φρονοῦσιν.

Παρεμβὰς ὁ Ῥωσσίας ὑπέμνησεν, ὅτι δὲν ἁρμόζει, νὰ μὴ στέργωσιν, ἐὰν ὑπάρχωσι ῥητὰ τῶν ἀνατολικῶν Ἁγίων συμβιβάζοντα τὴν ὑπόθεσιν καὶ πρὸς ἀπόδειξιν ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ κόλπου χειρόγραφον βιβλίον τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου, ὅστις ἐπὶ τοῦ ἀνακτήσαντος τὴν Κωνσταντινούπολιν Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Χαρτοφύλαξ ὢν τῆς Μ. Ἐκκλησίας, καθείρχθη διὰ τὴν παρρησίαν κατὰ τῆς μελετωμένης καὶ τότε ἑνώσεως. Μετέβαλεν ὅμως γνώμην, ἐν τῇ εἱρκτῇ μελετήσας τὰ ὑπὲρ τοῦ δογματος τῶν λατίνων ἐκτεθέντα ὑπὸ Νικηφόρου Βλεμμύδου ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Δούκα. Ἐπὶ τούτῳ ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐν ἔτει 1275 καὶ ἐξέθεσε τὰ ἐκ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου ἐρανισθέντα [1].

Ἤρεσε τοῦτο εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις ὥρισε ν' ἀφήσωσι τὰ λοιπὰ ῥητά, περιοριζόμενοι εἰς ἓν ἢ δύω, ἀρκοῦντα διὰ τὴν ἔκθεσιν. Ὡς τοιοῦτον ἐξελέχθη τὸ ῥητὸν τῆς πρώτης Συνόδου, ὅπως περιέκοψεν αὐτὸ ὁ Βέκκος. Προσελήφθη δὲ προσέτι καὶ τὸ ῥητὸν τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου, τὸ λέγον *ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ*. Ἐπὶ τούτοις προσεκλήθησαν ν' ἀποφανθῶσιν, ἐὰν στέργωσι, ἢ μή, διετάχθη δὲ καὶ ὁ ὑπομνηματογράφος, νὰ σημειοῖ τὰς γνώμας. Οἱ τέσσαρες ἢ πέντε πρῶτοι ἐξέθεσαν συντόμως καὶ αὐτοσχεδίως τὰς γνώμας, ἐπειδὴ δὲ ἡ ὥρα παρήρχετο, προετράπησαν οἱ λοιποί, ἁπλῶς νὰ δηλώσωσι τὸ στέργω ἢ οὐ στέργω. Τοῦτο ἔπραξαν οἱ πολλοὶ δηλώσαντες, ὅτι στέργουσιν.

---

[1]) Νικηφόρος Γρηγορᾶς, I. σ. 129. Παχυμέρης, I. σ. 399. Εὕρηται ἐν **Allatius, Græcia Orthodoxa I, 61. II 1—641.**

Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ἐπέμεινε, νὰ ἐκθέσῃ ἐν πλάτει, τί φρονεῖ καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐδίδετο ἡ ἄδεια, ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν στέργει. Τοῦτον ἠκολούθησαν ὁ Ἀγχιάλου, ὁ Μολδοβλαχίας, ὁ Πρωτέκδικος, καὶ οἱ κρείττονες τῶν Ἡγουμένων.

Ἀλλ' ὅμως ἐκυρώθη τῶν πλειόνων ἡ ψῆφος, ἐφ' ᾧ ὁ Βασιλεὺς ὥρισε νὰ συνταχθῇ ἔκθεσις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο ῥητῶν παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς συγκειμένης ὑπὸ τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας, τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος, τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Σχολαρίου.

Μετὰ τὸ ἄριστον συνῆλθεν ἡ ἐπιτροπή, ὁ δὲ Σχολάριος προήγαγε σχέδιον, ἐπεξεργασθὲν παρ' αὐτοῦ, ὅπερ ἐνεκρίθη παρὰ τῶν λοιπῶν πλὴν τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος, καὶ τοῦτο ἀνεγνώσθη εἰς τὸν Βασιλέα [1].

Διὰ βραχέων ἡ ἔκθεσις περιεῖχε τὴν δήλωσιν, ὅτι οἱ Γραικοὶ [2] ὑπελάμβανον τοὺς Λατίνους λέγοντας, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, ὡς ἀπὸ δύω ἀρχῶν καὶ δύω πνεύσεων, ἀλλ' ἤδη ἐν ταύτῃ τῇ οἰκουμενικῇ Συνόδῳ συνελθόντες μετὰ μακρὰς συζητήσεις ἐπείσθησαν, ὅτι οἱ Λατῖνοι δὲν ἀποκλείουσι τὸν πατέρα ὡς ἀρχὴν καὶ πηγὴν ὅλης τῆς θεότητος, ἀλλ' ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς ἐκπορεύεται. Οἱ δὲ ἀνατολικοὶ ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἀναβλύζει καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοτέρων, ἤγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχεῖται. Ὅθεν ὁμονοοῦντες εἰς μίαν Ἐκκλησίαν ἀποκαθίστανται [3].

Οἱ πλείονες ἐπήνεσαν τὴν ἔκθεσιν καὶ πολλὰ εἶπον, ὅπως πείσωσι καὶ τοὺς ἄλλους. Τότε ὁ Ἡρακλείας ὑπέμνησεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι στέργοντες δὲν διαφυλάττουσι πλέον μετέωρον πρὸς ἰδίαν βοήθειαν ἐν ἀνάγκῃ τὸ ζήτημα περὶ τῆς προσθήκης. Ὁ Βασιλεὺς ἀπεκρίνατο, ἔχε σὺ αὐτὸ εἰς τὸ εἰκονοστάσιόν σου. Ὁ Μονεμβασίας προέτρεψε, νὰ μὴ γίνῃ καὶ τώρα ὅ,τι δυστυχῶς ἔγινεν ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πρὸς μετάνοιαν. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς διέταξε, νὰ ἐκφέρῃ ἕκαστος τὴν ἰδίαν γνώμην.

Οἱ μὲν εἶπον στέργω, οἱ δὲ οὐ στέργω, ἐν οἷς καὶ ὁ μέγας Ἐκκλη-

---

[1]) Συρόπ. Η', ις'.

[2]) Οὕτω πλέον ἀπεκάλουν αὐτοὶ ἑαυτούς.

[3]) Συρόπ. Η', ιζ'.

σιάρχης (ὁ Συρόπουλος), ὁ δὲ Λακεδαίμονος ἐζήτησε νὰ δηλώσωσι γνώμην καὶ οἱ γραμματικοί. Ἀδείᾳ τοῦ Βασιλέως εἶπον ὅλοι τὸ στέργω, ὁμοῦ δὲ 24 ἔστερξαν καὶ 12 ἀντεῖπον. Ὁ Βασιλεὺς ἔστειλε τὸν Νικομηδείας καὶ τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα πρὸς τὸν Πατριάρχην, μένοντα ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ Φιλανθρωπινοῦ, ἀπεφάνθη δὲ καὶ ὁ Πατριάρχης, ὅτι στέργει, ἐκφράζων μάλιστα καὶ τὴν ἀπορίαν, πῶς ὑπάρχουσιν οἱ διστάζοντες.

Τὴν οὕτω κυρωθεῖσαν ἔκθεσιν ὥρισεν ὁ Βασιλεὺς νὰ κομίσωσι πρὸς τὸν Πάπαν ὁ μέγας Σακελλάριος καὶ ὁ μέγας Σκευοφύλαξ καὶ δύο Ἀρχιερεῖς.

Λαβόντες γνῶσιν αὐτῆς οἱ Λατῖνοι ἀπεφάνθησαν, ὅτι εἶναι ἀπρόσδεκτος, ἐζήτησαν δέ, ἢ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ παρ' αὐτῶν σταλεῖσα, ἢ νὰ δοθῶσιν ἐξηγήσεις ἐπὶ δώδεκα ἀποριῶν, ὅλων τεινουσῶν εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἕνωσις διχονοούντων, ὅταν ἕκαστος διατηρῇ, ἣν εἶχεν ἐναντίαν ἔννοιαν [1].

Αἱ δώδεκα ἀπορίαι δὲν ἀνεκοινώθησαν εἰς τὴν σύναξιν παρὰ τοῦ Βασιλέως, ἐπειδὴ δὲ ἐν ἀργίᾳ παρήρχετο ὁ χρόνος, τρεῖς, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης καὶ ὁ Πρωτέκδικος, ἐζήτησαν μετ' ἐπιμονῆς παρὰ τοῦ Πατριάρχου τὴν ἄδειαν ἐπιστροφῆς εἰς τὰ ἴδια. Ἕνεκα τούτου ἤχθησαν εἰς τὰ βασίλεια διὰ ῥαβδούχων, ὅπου ὁ Φιλανθρωπινὸς ἐπέπληξεν αὐτοὺς μετὰ θυμοῦ, ὡς μηχανωμένους τὴν ματαίωσιν τοῦ ἔργου καὶ ἠπείλησεν, ὅταν φθάσωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, νὰ ἐνασκήσῃ τὰ αὐθεντικὰ δικαιώματα.

Ἀπελογήθησαν, ὅτι οὐδένα σκοπὸν ἔχουσιν ἀντιπράξεως, ἀλλ' ἡ ταλαιπωρία πιέζει αὐτούς. Καὶ ἀσπάζονται μὲν τὸ δοκοῦν τῆς πατρίδος συμφέρον, ἀλλ' ἐπίσης δειλιῶσι τὸν ψυχικὸν κίνδυνον. Ὁ Βασιλεὺς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ πράξῃ ὅ,τι προαιρεῖται, ἀλλὰ δὲν δύναται παρ' αὐτῶν ν' ἀπαιτήσῃ, αὐτοὶ οὗτοι νὰ προδώσωσι τὰς ἰδίας ψυχάς.

Ἀνακοινώσας ταῦτα πρὸς τὸν Βασιλέα ὁ Φιλανθρωπινός, ὡμίλησε κατόπιν πρᾳότερον καὶ παραινετικώτερον.

Ἐχαλέπαινον ἐν τούτοις ὅλοι διὰ τὴν καθυστέρησιν τοῦ σιτηρεσίου, οὐδὲ αἱ πρὸς τὸν Καμεράριον πρεσβεῖαι περὶ τούτου συνετέλεσαν.

---

[1]) Συρόπ. Η', ιη' καὶ ιθ'. Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 476.

Ἐπεπλήχθησαν μάλιστα ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης καὶ ὁ Πρωτέκδικος παρὰ τοῦ Βασιλέως, διότι ἐπρέσβευσαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν Καμεράριον, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἔδωκε συγγνώμην, ὅταν ἔμαθε τὸ αἴτιον, ἐνῷ ὑπελάμβανεν ἄλλο τι τὸ διὰ τῆς πρεσβεύσεως σκοπούμενον[1].

Συχναὶ παρῆλθον ἡμέραι, καθ' ἃς ὁ Ῥωσσίας, ὁ Νικαίας καὶ ὁ Πρωτοσύγκελλος κατ' ἰδίαν συνεβουλεύοντο καὶ τότε μόλις τὴν 22ᵃⁿ Μαΐου ἐδόθη τὸ σιτηρέσιον, κατὰ διαταγὴν τοῦ Καμεραρίου, ὡς μαθόντος, ὅτι εἶπεν ὁ Πατριάρχης, *δοθήτω καὶ τοῦτο τὸ ψυχικὸν τοῦ Πάπα,* φλωρία 1208. Ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, ἐπίσκοπος Κορώνης, εἶπε μάλιστα νὰ μὴ δοθῇ τι εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὡς ἐσθίοντα τὸν ἄρτον τοῦ Πάπα καὶ ἐν τούτοις ἐναντιούμενον.

Μετά τινας ἡμέρας ἐγένετο σύναξις παρὰ τῷ Πατριάρχῃ παρόντος τοῦ Βασιλέως καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ. Τότε ἐμνήσθη τῶν ἀποριῶν ὁ Βασιλεὺς κατὰ πρῶτον, ἀλλὰ πάλιν μὴ ὁρίσας αὐτάς. Ὅπως μὴ ἐμπέσωσιν εἰς πέλαγος ἀχανές, ἐζήτησε νὰ ἐξετάσωσιν, ἐὰν δύνανται νὰ στέρξωσι τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ*.

Περὶ τοῦ *ἐκ* καὶ τοῦ *διὰ* ἤρξατο ἐκ νέου μακρὰ συζήτησις, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἀπήτησε νὰ συμπαρευρίσκωνται καὶ οἱ ἄρχοντες, διότι πρόκειται περὶ τοῦ συμφέροντος τῆς πατρίδος. Μετ' ἀπορίας ἤκουσεν ὁ Ἰάγαρις τὸν Μάρκον Ἐφέσου κατὰ τριῶν ἀπολογούμενον καὶ ὑπερισχύοντα, ἐνῷ εἶχεν ἀκούσει τὴν ἐπίβουλον διάδοσιν, ὅτι παρεφρόνησεν.

Ὁ Βασιλεὺς ἰδών, ὅτι οὐδὲν γίνεται πέρας τῆς φιλονεικίας, εἶπεν, ὅτι κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἐφικτὸν συμπέρασμα, ἐὰν πρότερον δὲν διευκρινηθῇ, ἂν τὰ προκομισθέντα παρὰ τῶν Λατίνων κείμενα εἶναι γνήσια ἢ ἀπόκρυφα. Ἀλλὰ διὰ ν' ἀποκηρύξωσιν αὐτὰ ὡς ἀπόκρυφα, δέον νὰ φέρωσι καὶ τὴν ἀπόδειξιν.

Οἱ ὑπὲρ τῶν Λατίνων ὁμιλοῦντες ἀπήτουν ἐκ τοῦ προχείρου ἀπόφανσιν, ἄνευ τῆς βοηθείας βιβλίων. Πέντε ἢ ἓξ ἀμέσως ἐξεφράσθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ διετάχθησαν ἀμέσως νὰ δηλώσωσι, τί φρονοῦσιν[2].

Μόνος ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ὡμίλησεν ἐκτενῶς, ἐκφράζων τὴν ἀπορίαν, πῶς οἱ Ἀρχιερεῖς ἔσπευσαν ἐπὶ τοιούτου σοβαροῦ ζητήματος,

---

1) Συρόπ. Θ', α'.
2) Συρόπ. Θ', β'.

ἐνῷ κατὰ παντοίους τρόπους νοθεύονται τὰ κείμενα, ὡς παράδειγμα δὲ ἐπεκαλέσθη τινὰς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου, οὓς ὁ Πατριάρχης Εὐθύμιος ποτὲ μὲν ἐκήρυξε νόθους, ποτὲ δὲ γνησίους. Πῶς εἶναι δυνατόν, νὰ ἔχωσι γνώμην περὶ ῥήσεων Λατίνων Ἁγίων, ὧν καὶ τὴν γλῶσσαν ἀγνοοῦσι, προκομιζομένων μάλιστα παρὰ τῶν προσενεγκόντων τὸ Ἅγιον Σύμβολον ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ζ' Συνόδου νενοθευμένον καὶ ἰσχυριζομένων, ὅτι οὕτως ἀνεγνώσθη ἐν τῇ Συνόδῳ μετὰ τῆς προσθήκης. Διὰ τοῦτο, διατελῶν ἐν ἀγνοίᾳ, ἀποφαίνεται, ὅτι ἀναγνωρίζει γνήσια, ὅσα εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἁγιομάρτυρος Μαξίμου καὶ πρὸς τὰς ῥήσεις τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου, τὰ δὲ ἀσύμφωνα δὲν παραδέχεται, ὡς νόθα.

Τοῦτο ἀπεφάνθησαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν γνωμοδοτήσαντες, ἀλλ' ἴσχυσεν ἡ ψῆφος τῶν πλειόνων ὑπὲρ τοῦ ἐναντίου [1].

Ὁ Βασιλεὺς παρατηρήσας, ὅτι πλὴν τεσσάρων ἢ πέντε ἀρχιερέων, οἱ λοιποὶ ἦσαν σύμφωνοι, ἐναντιοῦνται δὲ ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης καὶ ὁ Πρωτέκδικος, οὓς ἀκολουθοῦσιν οἱ μετ' αὐτοὺς ψηφίζοντες, ἐν ἑπομένῃ συνεδριάσει ἐζήτησε νὰ προκομισθῶσι τὰ πρακτικὰ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, ὅπως βεβαιωθῇ, τίνες ἐν αὐταῖς ἐψήφιζον. Οὕτω θέλουσιν ἀποφύγει νῦν τὸ αὐθαίρετον. Ἐν αὐτοῖς εὑρέθησαν, ὅτι μόνοι Ἐπίσκοποι καὶ Ἀρχιμανδρῖται ὑπέγραφον. Κατὰ συνέπειαν οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον διετάχθησαν νὰ σιωπῶσιν.

Ἐτέθη πάλιν εἰς τὸ μέσον τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ,* ὃ ἔσπευσαν νὰ δείξωσιν ἰσοδύναμον τῷ *διὰ τοῦ υἱοῦ* καὶ μετὰ πολλῆς ῥύμης ἀπεστόμουν τὸν Ἐφέσου. Ὁ Ἡρακλείας ἐξήνεγκεν ἐκ τοῦ κόλπου βιβλίον, ὡς χρήσιμον εἰς τὴν ὑπόθεσιν, τὸν συνοδικὸν τόμον κατὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου καὶ κατὰ τῆς ἐν Λουγδούνῳ συστάσης ἑνώσεως. Ἀλλ' ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος μετὰ μεγάλης ἰταμότητος ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ἡρακλείας, λέγων, διατὶ ἔφερες αὐτὸ τώρα καὶ δὲν ἐδείκνυες ἐν Κων/πόλει. Ἀναθεμάτισον πρῶτον τὸν Καβάσιλαν (ἐπίσκοπον Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340) [2], καὶ ἔπειτα ἀνάγνωσον αὐτό. Ἰδὼν ὁ Ἡρακλείας τὸ θράσος τοῦ ἐπιτιμῶντος, τὰς διαθέσεις τῶν περὶ αὐτὸν κυμαινούσας καὶ τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ Βασιλέως, ἐσιώπησεν [3].

---

[1]) Συρόπ. Θ', γ'.
[2]) Ὅρα σ. 5 Συρόπ. Γ', ζ'.
[3]) Συρόπ. Θ', δ'.

Κατ' ἄλλην ἡμέραν συνῆλθον πάλιν κατὰ τὸ ἔθος, οἱ δὲ λατινίζοντες ἐπῄνουν τὰ καλὰ τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς εἰρήνης. Ὁ Ἡρακλείας ἐζήτησε ν' ἀναγνωσθῇ ἡ πρὸς τοὺς Λατίνους σταλεῖσα ἔκθεσις, ὡς ἅπαξ μόνον ἀκουσθεῖσα, ἀλλ' εὐθὺς εἶπεν ὁ Νικαίας, ὅτι δὲν περιποιεῖ τιμὴν ἡ πρότασις, ὅτι δὲν ἐδόθη προσοχή.

Ἄλλοι παρετήρησαν, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Λατίνων δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορά, οὐδὲ ἀποτελεῖ αἵρεσιν, ὡς οὐδὲ ἀπεκαλέσθη ποτὲ τοιαύτη.

Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ Ἐφέσου, ὅτι πράγματι ἀποτελεῖ αἵρεσιν, ἀλλ' ἀπέφυγον νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὴν τοιαύτην, ἐπ' ἐλπίδι ἐπιστροφῆς τῶν ἐν πλάνῃ. Κατ' αὐτοῦ ἐπετέθησαν ὁ Μιτυλήνης καὶ ὁ Λακεδαιμονίας, λέγοντες, τίς εἶσαι σὺ ὁ ἀποκαλῶν τοὺς Λατίνους αἱρετικούς. Παρ' ὀλίγον ἤρχοντο καὶ εἰς χεῖρας, ἂν δὲν διελύοντο. Ἐξερχόμενος ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος εἶπεν εἰς τὸν Πατριάρχην· «Ἐγὼ γινώσκω, ὅτι καὶ ἂν δεχθῶμεν τὴν ἕνωσιν, οἱ Λατῖνοι θέλουσιν ἀναθεματίσει ἡμᾶς, ὅπως καὶ ἂν δὲν δεχθῶμεν, ἀλλὰ προτιμότερον νὰ δεχθῶμεν» [1].

Μετὰ δύω ἡμέρας ἐπανελήφθη ἡ αὐτὴ συζήτησις, πολλαὶ δὲ κατεβλήθησαν παρακινήσεις πρὸς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὅπως εὕρῃ οἰκονομίαν τινά. Μετὰ πολλὰς λογομαχίας, ἂν εἶναι μεγάλη ἡ διαφορά, στενοχωρούμενος ὁ Ἐφέσου εἶπεν, ὅτι τὰ τῆς πίστεως δὲν συγχωροῦσι συγκατάβασιν. Εἶναι δὲ ὡς ἂν ἔλεγέ τις πρός τινα, κόψε τὴν κεφαλήν σου καὶ μετὰ ταῦτα πορεύου ὅπου θέλεις.

Ἡ φιλονεικία ἐξήπτετο, πάντοτε γινομένη σφοδροτέρα, ἑωσοῦ ὁ Βησαρίων Νικαίας ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι μετὰ δαιμονιῶντος καὶ μαινομένου δὲν εἶναι ἐφικτὴ συζήτησις, καὶ ἐξῆλθεν. Εἶπε καὶ ὁ Μάρκος Ἐφέσου, ὅτι νόθος (κοπέλι) εἶσαι καὶ ὡς τοιοῦτος φέρεσαι καὶ ἐξῆλθε καὶ αὐτός. Ὁ Πατριάρχης ἐσιώπα.

Τὴν ἐπαύριον ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἐπανελήφθη ἡ συζήτησις. Πάλιν ὁ Ἐφέσου ἐμάχετο μόνος κατὰ τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας, τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου καὶ τοῦ Ἀμηρούτζη. Ἐδοκίμασεν ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς (Πλήθων) νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ Ἐφέσου, ἀλλά, σκώψαντος αὐτὸν τοῦ Ἀμηρούτζη, ἐσιώπησεν.

---

[1]) Συρόπ. Θ', ε'.

Ὁ Ἐφέσου ἐζήτησε ν' ἀναγνωσθῇ τι ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Καβασίλα, Ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340, περὶ τοῦ προταθέντος ζητήματος, ἀλλ' ὁ Ῥωσσίας ἠναντιώθη, διότι ἦλθον διὰ ἕνωσιν καὶ εἰρήνην, οὐχὶ διὰ σχίσμα καὶ διάστασιν, ὁ δὲ Καβάσιλας εἶναι σχισματικός. Πῶς, εἶπεν ὁ Λακεδαιμονίας, λησμονεῖς, ὅτι ἔχομεν αὐτὸν ἅγιον; Λοιπόν, εἶπεν εἰρωνικῶς ὁ Ἐφέσου, ἀναγνωσθήτω ὁ Βέκκος, καί, ἐννοήσας ὅτι πάντες ἐλατίνιζον, ἐσιώπησεν [1].

Πάλιν συνῆλθον μετὰ μίαν ἡμέραν περὶ τῶν αὐτῶν συζητοῦντες, ἀλλ' ὁ Μάρκος Ἐφέσου ἐσιώπα. Ὁ Πατριάρχης, ὅστις μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης οὐδὲν ἔλεγε, παρενέβη δηλώσας, ὅτι θέλει ν' ἀναγνωσθῶσι τὰ κείμενα τῶν πατέρων, διὰ νὰ φωτισθῇ.

Συνῆλθον πρὸς τοῦτο τὴν ἐπαύριον, ὅτε ὁ Βησσαρίων Νικαίας ἀνέγνωσε ῥητά τινα τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου, ἀτελῆ καὶ περικεκομμένα, ἔπειτα τοῦ Ἁγίου Ἐπιφανείου καὶ αὐτὰ μὴ ἀκριβῆ, προσέθετο δέ, ὅτι πολλαχοῦ λέγουσι ταῦτα οἱ Ἅγιοι.

Ὡμίλησε καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐξαίρων τὴν ἕνωσιν, ὡς κινηθεῖσαν παρὰ τοῦ ἀοιδίμου πατρὸς αὐτοῦ, ἐπὶ εὐσεβείᾳ διακρινομένου καὶ καταλείψαντος ὡς κληροδότημα τὴν τελείωσιν τοῦ θεαρέστου ἔργου. Ἐμνήσθη δὲ καὶ τοῦ Πατριάρχου Εὐθυμίου καὶ τοῦ σοφοῦ διδασκάλου Ἰωσήφ, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι ἔχει τὸ ἑνωτικὸν ἐκεῖνο, τὸ ἄληπτον.

Ὡμίλησε κατόπιν ὁ Νικαίας Βησσαρίων κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ὅστις, ὡς νέος, δὲν ἔφθασε τοὺς γηραιοτέρους, τοὺς ἐπαινέσαντας τὴν ἕνωσιν, εἶδεν ὅμως τὸν Σηλυμβρίας Χορτασμένον, ἄνδρα λόγιον καὶ ἐκ τῶν μεγάλων διδασκάλων.

Ὁ Πατριάρχης συνεκάλεσε πάλιν διὰ τὴν ἐπαύριον, ὅπως σκεφθῶσι περὶ τῶν ῥητῶν, ὅσα ἤκουσαν [2].

Μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν δύω συνῆλθον πάλιν καὶ εὐθὺς ἐτέθη τὸ ζήτημα, ὅτι μαρτυρεῖται τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ*, ὥστε ὀφείλουσι νὰ στέρξωσι, διὸ ἐζητήθησαν αἱ γνῶμαι. Οἱ Ἀρχιερεῖς ἀπήτησαν, πρῶτος ν' ἀποφανθῇ ὁ Πατριάρχης, ὅστις εἶπεν, ὅτι ἐπιφυλάσσεται νὰ δώσῃ γνώμην τελευταῖος. Ἀντέτεινον οἱ Ἀρχιερεῖς, ὅτι εἰς τὸν Πατριάρχην ἀνήκει,

---

[1]) Συρόπ. Θ', ς'.
[2]) Συρόπ. Θ', ζ'.

ν' ἀποφανθῇ πρῶτος περὶ δογμάτων, ἐνδίδων δὲ οὗτος εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, συνεσκιασμένως καὶ σκοτεινῶς ἐξεφράσθη, ἀλλ' εἰς τοὺς πλείστους ἐφάνη, ὅτι δὲν στέργει.

Ἐκ τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων καὶ Ἡγουμένων δέκα ἦσαν οἱ στέρξαντες τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ*, δεκαεπτὰ δὲ οἱ μὴ στέρξαντες.

Ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης ἔγιναν σύννοι καὶ ὁ μὲν Βασιλεὺς ἐζήτει νὰ γνωμοδοτήσωσιν οἱ Ἄρχοντες, ὁ δὲ Πατριάρχης ἐκώλυε. Συνωμίλησαν οἱ δύω καὶ κατόπιν διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος, ἐπισκεφθεὶς τὸν Πατριάρχην, προέτεινε νὰ προβῶσιν εἰς τὴν καθαίρεσιν τῶν ἀντιφρονούντων, μὴ τυχὸν πράξωσι τοῦτο ἐκεῖνοι. Ὁ Πατριάρχης ἀντετάχθη, φρονῶν, ὅτι χρέος ἔχουσιν οἰκονομικῶς νὰ προσενεχθῶσι πρὸς τοὺς διαφερομένους.

Ὁ Πατριάρχης, προσκαλέσας τὸν Τυρνόβου, τὸν Ἀμασείας καὶ τὸν Μολδοβλαχίας, ὠνείδισεν αὐτούς, ὡς μὴ ἀκολουθοῦντας τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἐνῷ εἶχε λόγους, ὅπως θεωρεῖ αὐτοὺς ἀναποσπάστους.

Αὐτοὶ παρετήρησαν, ὅτι οὕτω ἐνόησαν αὐτὸν φρονοῦντα, ὡς ἐναντιούμενον εἰς τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ*. Ἀντιπαρετήρει ὁ Πατριάρχης, ὅτι, ἂν τοῦτο ἐφρόνει, ἤθελε εἴπει αὐτὸ ῥητῶς. Προσεχῶς ὅμως μέλλει νὰ δηλώσῃ καὶ ἐγγράφως, τί φρονεῖ, καὶ ἀπαιτεῖ ν' ἀκολουθήσωσι. Παρεκάλεσεν ἔπειτα καὶ τὸν Μάρκον Ἐφέσου καὶ πλεῖστα εἶπε πρὸς αὐτόν, ὅπως καμφθῇ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, ἀλλ' εἰς μάτην.

Ὁ δὲ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος, προσκαλέσας τὸν Μελενίκου, τὸν Δράμας, τὸν Δρίστρας καὶ ἄλλους Ἀρχιερεῖς εἰς ἁβρὸν δεῖπνον, κατέπεισεν αὐτούς, νὰ εἴπωσιν ὅπως αὐτός. Ὅθεν εἶπον τῷόντι ὁ Μολενίκου καὶ ὁ Δράμας, ὅτι στέργουσι τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ*.

Τὰ αὐτὰ μετῆλθε καὶ ὁ Βασιλεὺς πρὸς ἄλλους Ἀρχιερεῖς καὶ πρὸς τοὺς Πρέσβεις τῶν Τραπεζουντίων καὶ τῶν Μολδοβλάχων.

Ταῦτα δὲ πάντα συνετελέσθησαν ἐντὸς δύω ἡμερῶν[1].

Τὴν 2αν Ἰουνίου 1439[2] ὥρισεν ὁ Βασιλεὺς γενικὴν σύναξιν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ καὶ πρῶτοι ὡμίλησαν οὗτοι ἰδιαιτέρως, ἔπειτα προσεκάλεσαν τὸν Κυζίκου, ὅστις ἐζήτει τόπον ἐκ τοῦ Σωσθενίου, ὃν ὑπεσχέθη

---

[1]) Συρόπ. Θ', η'.
[2]) Κατὰ τὰ Πρακτικὰ τὴν 29 Μαΐου. Coleti, XVIII, σ. 492.

ὁ Βασιλεύς. Οὕτω συγκατετέθη λέγων, ἄς ἀντικαταστήσωσι τὸ *ἐκ* διὰ τοῦ *διὰ* καὶ τότε εἴμεθα εἰρηνικοί.

Τότε ὁ Πατριάρχης ἐξέθεσεν ἐγγράφως τὴν ἰδίαν γνώμην, ὅτι ἀκούσας τὰ ῥητὰ τῶν Ἁγίων, κατ' ἄλλα μὲν *ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ* κατ' ἄλλα δὲ *ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ*, θεωρεῖ ταῦτα ταὐτόσημα, προτιμᾷ ὅμως *ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ* ἀϊδίως καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας. Ἐφεξῆς ἠρωτῶντο οἱ Ἀρχιερεῖς, ὁ δὲ ὑπομνηματογράφος ἔγραφεν. Ὁ Ἡρακλείας, ὡς τοποτηρητὴς τοῦ Ἀλεξανδρείας, δὲν ἔστεργε τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ*, ἐν ᾧ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος (Γρηγόριος Μελισσηνός), τοῦ αὐτοῦ τοποτηρητής, ἔστερξε καὶ ἐδέχθη τὴν ἕνωσιν, πάντων ἀπορούντων διὰ τὰ προηγούμενα αὐτοῦ, ὅτε ἦτο πνευματικὸς ἁπλοῦς. Πάντες οἱ λοιποὶ Ἀρχιερεῖς, δεκατρεῖς τὸν ἀριθμόν, πλὴν τοῦ Ἡρακλείας, τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, τοῦ Μονεμβασίας, τοῦ Τραπεζοῦντος, ἀπόντος ἕνεκα νόσου, καὶ τοῦ Ἀγχιάλου, ἔστερξαν τὸ *ἐκ τοῦ υἱοῦ* καὶ τὴν μετὰ τῶν Λατίνων ἕνωσιν.

Κατὰ τὰ Πρακτικὰ ἐξέθεσε καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος τὴν γνώμην αὐτοῦ σχεδὸν αὐτολεξεί, ὅπως ἐν τῇ ἐκθέσει[1].

Ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ ἠρώτησε τὸν Βασιλέα, ἐὰν θέλῃ νὰ γνωμοδοτήσωσι καὶ οἱ Ἡγούμενοι, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐξέφρασε δισταγμόν, ἀκούσας παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ὅτι εἶναι ἀχειροτόνητοι, ἐνῷ κατ' αὐτὸν ἤρκει, ὅτι ἔλαβον τὸ δεκανίκιον παρὰ τοῦ Ἡγεμόνος. Ἐπεβεβαίωσε τὴν γνώμην τοῦ Πατριάρχου ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος, διότι ὁ λαβὼν τὸ δεκανίκιον, δέον κατόπιν νὰ χειροτονηθῇ παρὰ τοῦ Πατριάρχου.

Κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως ἐρωτηθεὶς ὁ Πατριάρχης ἐμήνυσεν ἐκ τοῦ κοιτῶνος, ἔνθα μετέβη, ὅτι δὲν ἔχουσι ψῆφον, ὄντες ἀχειροτόνητοι, ὥστε εἰς μάτην ἦλθον[2].

Ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε τὴν γνώμην τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ Δεσπότου Δημητρίου, ὅστις ἀπέσχεν. Ἠρωτήθησαν ἐφεξῆς καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ αὐτοὶ οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ θεράποντες τοῦ Βασιλέως (Ῥουχάριοι καὶ ὁ τοῦ κουβουκλισίου), πάντες δὲ ἔστερξαν.

Οἱ λοιποὶ κληρικοὶ δὲν ἠρωτήθησαν, ἀνέστησαν δὲ πάντες ὄρθιοι,

---

[1]) Coleti, XVIII, 492.
[2]) Συρόπ. Θ', θ'.

ὅπως ἀκούσωσι τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως. Οὗτος, ἐξαίρων τὴν παροῦσαν Σύνοδον ὡς κατ' οὐδὲν ὑποδεεστέραν τῶν πρὸ αὐτῆς, τῇ ἰσχύϊ καὶ τῷ κράτει τῆς ἱερᾶς βασιλείας ἀπεφάνθη, ὅτι δέχεται τὴν γνώμην τῶν πλειόνων.

Οἱ ἀπαίσιοι οἰωνοὶ δὲν δύνανται νὰ ἐλλείπωσιν ἐν πᾶσι. Τὸν Βασιλέα πάντοτε παρηκολούθει κύων, προσκείμενος ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ θρόνου χρυσοπάστου προσκεφαλαίου, ἐνῷ ὁ Βασιλεὺς ἐκάθητο συνεσπειραμένους ἔχων τοὺς πόδας ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ὁ κύων οὗτος ὠλόλυζεν, ἐφ' ὅσον ἐλάλει ὁ Βασιλεύς, οὐδὲ ἔπαυσεν ἀπειλούμενος [1].

Ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενε παρὰ τῷ Δεσπότῃ νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, ἀλλ' οὗτος πάντοτε ἠρνεῖτο, προτείνων ἄγνοιαν τῶν τοιούτων, παρέμεινε μάλιστα ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅπως μὴ δυσαρεστήσῃ τὸν Βασιλέα, ὅστις εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς αὐτὸν πλήρη ἐλευθερίαν, ὅταν θέλῃ, ν' ἀπέρχηται, ἀλλὰ τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν κηδείαν τοῦ Πατριάρχου, εἰς ἣν παρευρέθη προπορευόμενος, ἀπῆλθεν εἰς Ἐνετίαν μετὰ τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου.

Ἠρωτήθησαν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι (πρέσβεις) τῶν Δεσποτῶν, πρῶτος ὁ Ἐπίσκοπος Μένονος ἀπὸ τοῦ Δεσπότου Θεοδώρου τῆς Πελοποννήσου καὶ τελευταῖος ὁ Νεάγωγος, ἀπὸ τοῦ Βοεβόδα τῆς Μολδοβλαχίας. Ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ Βασιλέως Τραπεζοῦντος, ὁ Μακροδούκας, εἶπεν ὅτι ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχουσι τὸν Μητροπολίτην καὶ εἰς πάντα ἕπονται τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ. Φρονῶ ὅτι ὁ αὐθέντης μου δὲν θέλει διαφωνήσει καὶ εἰς αὐτά [2].

Ἦσαν ἀπεσταλμένοι καὶ ἐκ τῶν Ἰβήρων ὑπὸ τὸν Καύκασον (τῶν Γεωργιανῶν) εἷς Ἐπίσκοπος καὶ εἷς κοσμικὸς ἄρχων. Ὁ Ἐπίσκοπος οὗτος διῆλθε πρῶτον ὅλους τοὺς Ἀρχιερεῖς, πρὸς οὓς ἔδειξε πιττάκιον τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας, ἐντέλλοντος νὰ μὴ συγκατατεθῇ εἰς προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν, ἔστω καὶ μιᾶς κεραίας, ἔπειτα παρακατέθεσε κρυφίως ὅσα εἶχε φλωρία, τὰ δὲ ἐνδύματα διένειμεν εἰς ἐνδεεστέρους καὶ ἔγινεν ἄφαντος, ὅτε δὲ οἱ λοιποὶ ὑπέστρεφον εἰς Ἐνετίαν, ἤκουσαν ὅτι εὑρέθη ἐν Μοδένῃ, ὅθεν παρέλαβεν αὐτὸν ὁ Τυρνόβου, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ τὴν παρακαταθήκην τῶν φλωρίων.

---

1) Συρόπ. Θ', ι'.
2) Συρόπ. Θ', ια'.

Ὁ δὲ κοσμικὸς ἄρχων, ὅτε ἔμελλον νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ἐξέφυγεν εἰς Ῥώμην, εἰς μάτην δὲ ὁ Πάπας κατέγινε νὰ μεταπείσῃ αὐτόν, ὑποθέτων, ὅτι, ὡς μὴ ἑλληνόφωνος, εὐκόλως θέλει ἐνδώσει [1].

Ὁ Βασιλεύς, μετὰ τὴν κύρωσιν τῆς ἐπικρατησάσης γνώμης, ἀνήγγειλεν, ὅτι θέλει τιμωρήσει αὐστηρῶς πάντα τὸν ἐπαναφέροντα τὴν ἀμφισβήτησιν, διότι ἀκούει τινὰ παπαδούρια ψιθυρίζοντα κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Συνόδου.

Δὲν εὗρεν ἐντούτοις τὸν Πάπαν, ὡς ἤλπιζεν, ἄσμενον εἰς τὰ γενόμενα, διότι οὗτος ἐπῄνεσε μὲν αὐτά, προσέθηκεν ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο μόνον ἀρκοῦν πρὸς τέλεσιν τῆς ἑνώσεως, διότι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι διαφοραὶ χρῄζουσαι διορθώσεως.

Ὁ Πατριάρχης μετεκαλέσατο τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα, τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην καὶ τὸν Πρωτέκδικον, ὅπως καταπραΰνῃ αὐτούς. Εἰς αὐτοὺς ἀνήγγειλεν, ὅτι ὁ Πάπας παρέχει ἤδη πέντε καὶ ἡμίσεως μηνῶν καθυστερούμενον σιτηρέσιον, οἰκονομεῖ δὲ καὶ κάτεργα πέντε καὶ ἕτερον διὰ τὸν Βασιλέα. Ὡσαύτως δίδουσιν οἱ Ἐνετοὶ ἕτερα ἐννέα πρὸς συνοδείαν διὰ τὴν ἐπάνοδον. Ἔδειξε καὶ ὑποσχετικὸν τοῦ Πάπα καὶ τῶν Καρδιναλίων, καθ' ὃ κατὰ Μάρτιον δοθήσονται εἴκοσι κάτεργα εἰς τὴν πόλιν, πρὸς χρῆσιν τοῦ Βασιλέως, ὅπου ᾖ ἀνάγκη. Παρώτρυνε τέλος αὐτοὺς ὡς πατήρ, νὰ μὴ ἐναντιῶνται εἰς πρᾶγμα καλὸν καὶ πρὸς εἰρήνην καὶ βοήθειαν τῆς πατρίδος [2].

Ἀλλ' οὗτοι, εὐχαριστοῦντες διὰ τὴν πατρικὴν συμβουλήν, ἐν τῇ σμικρότητι τῶν γνώσεων αὐτῶν ἐδήλωσαν, ὅτι δὲν εὑρίσκουσιν ὑγιὲς τὸ δόγμα τῶν Λατίνων, δὲν δύνανται δὲ νὰ παρασαλεύσωσι προκειμένου ψυχικοῦ κινδύνου, οὐδὲ νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι εἶναι γνήσια τὰ ῥητά, ὅσα οὗτοι ἐπεκαλέσθησαν, ἐνῷ προσεκόμισαν νενοθευμένον τὸ Ἅγιον Σύμβολον ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ζ' Συνόδου. Καὶ τὰ τῶν Δυτικῶν εἶναι γνήσια, εἶπεν ὁ Πατριάρχης, ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ Ἅγ. Ἀθανάσιος λέγει τοῦτο, καὶ ὁ Ἅγ. Κύριλλος καὶ ὁ Ἅγ. Ἐπιφάνιος. Ὄχι, ἀπήντησεν ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, μᾶλλον τὸ ἐναντίον λέγει ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, γνωρίζομεν δὲ τὰ τοῦ Ἁγ. Κυρίλλου. Ἀνέγνωσα, εἶπεν ὁ Πατριάρχης, τὸν Ἅγ. Ἀθανάσιον, ὅστις λέγει ταῦτα φανερῶς, ὁ δὲ

---

1) Συρόπ. Θ', ιβ'.
2) Συρόπ. Θ', ιγ'.

Ἅγ. Κύριλλος πολλαχοῦ μνημονεύει τοῦτο περὶ τοῦ Ἅγ. Ἐπιφανίου. Ἐζήτησα καὶ τὴν γνώμην τοῦ διδασκάλου Ἰωσὴφ (Ἐπισκόπου Μεθώνης), ὅστις περὶ τῶν ἄλλων ἴσως διστάζει, οὐχὶ ὅμως περὶ τοῦ Ἐπιφανίου. Δὲν ἐπείθοντο ἐν τούτοις. Ὁ δὲ Πατριάρχης, νουθετῶν πάντοτε πατρικῶς, ἔλεγεν, ὅτι δὲν θέλει ἐπιστρέψει εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐὰν ὅλοι δὲν εἶναι ὁμογνώμονες, καὶ ἐὰν δὲν γίνῃ ἡ ἕνωσις, θέλουσι πάθει ἐκ τῆς Συνόδου. Δὲν εἶναι πλέον καιρὸς διαλέξεων, ἀλλ' ὅστις διστάζει, ἂς συμβουλευθῇ ἰδιαιτέρως τὸν εἰδότα, διὰ νὰ μὴ μένῃ τι μετέωρον. Ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις ν' ἀντιλέγωσιν, ὅτι ὁ πρεσβεύων *ἐκ τοῦ υἱοῦ* δὲν σώζει ἀβλαβῆ τὴν Ἁγίαν Τριάδα [1].

Οἱ δὲ Λατῖνοι, δεχθέντες τὴν συγκατάθεσιν τῶν Ἀνατολικῶν, ἐχώρησαν εἰς ἄλλα, ὡς χρῄζοντα διορθώσεως. Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ ἐδυσχέραινον ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἡτοιμάζετο ν'ἀπέλθῃ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὅρου. Ἀλλ' οὐδὲ νὰ ὑπογράψῃ ἔφθασε, καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ἀφ' ἧς ἔδωκε γνώμην, ἤτοι τὴν 10ην Ἰουνίου 1439 καὶ ἐκεῖ ἐτάφη, πατριαρχήσας ἔτη 23 καὶ ἡμέρας 20 [2].

Κατὰ τὴν ἄλλην ἀνώνυμον συγγραφὴν περὶ τῆς Συνόδου, ἐπιγραφομένην: *Ἡ Ἁγία καὶ Οἰκουμενικὴ ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένη Σύνοδος*, καὶ παρά τινων θεωρουμένην, παρὰ πάντα λόγον ὡς μετ' ὀλίγον δειχθήσεται, ὅτι εἶναι αὐτὰ τὰ αὐθεντικὰ Πρακτικά, ὁ Πατριάρχης λέγεται ἀποθανὼν τὴν 9ην Ἰουνίου [3]. Δὲν εἶναι ἡ μόνη περίστασις, καθ' ἣν κατὰ τὰς χρονολογίας διαφωνοῦσιν ὁ Συρόπουλος καὶ τὰ Πρακτικὰ ταῦτα. Σπουδαιότητά τινα δὲν ἔχει, ποίαν ἡμέραν καθαυτὸ ἐτελεύτησεν ὁ Πατριάρχης ἀπὸ πολλοῦ πάσχων, ἂν τὴν 9ην ἢ τὴν 10ην Ἰουνίου, ὅσην ἔχει ἡ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς μνημονευομένη περίστασις, ὅτι οἱ πρῶτοι εἰσελθόντες εἰς τὸ κελλίον τοῦ τεθνεῶτος εὗρον

---

1) Συρόπ. Θ', ιδ'.
2) Συρόπ. Θ', ιε'.
3) Ἐν τῷ ναῷ Capella Ruccelai in S. Maria Novella ἐν Φλωρεντίᾳ ἡ ἐπιτυμβία ἐπιγραφὴ φέρει **Hic jacet eximius Joseph C. Panus Patriarcha qui obiit an. Dom. MCCCCXL die prima Junii**, τὸ δὲ ἑπόμενον Λατινικὸν ἐλεγεῖον ἀπολήγει ἑλληνιστὶ εἰς τὸ ἔτος **6947**, ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ **1439**, ὥστε προφανῶς αἱ χρονολογίαι εἶναι ἐσφαλμέναι. **Frommann, Krit. Beitr. σ. 83.**

τὴν πρὸ μικροῦ γραφεῖσαν αὐτῷ γραφήν, ὅτι πάντα ὅσα νοεῖ καὶ δογματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης καὶ αὐτὸς νοεῖ καὶ ἀσπάζεται. Πρὸς δὲ ὁμολογεῖ, ὅτι ὁ Πάπας τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης εἶναι τοποτηρητὴς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπὶ πλέον παραδέχεται καὶ τῶν ψυχῶν τὸ Καθαρτήριον [1].

Οὐδεὶς εἶδε χειρόγραφον τῶν λεγομένων τούτων Πρακτικῶν, διὰ τοῦ τύπου περιελθόντων εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ κοινοῦ ἑλληνιστὶ ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1577 κατὰ διαταγὴν τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' [2], ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, ἂν ἀπ' ἀρχῆς ὑπῆρχεν ἐν τῷ κειμένῳ τὸ διήγημα τοῦτο, ἢ εἶναι ὑποβολιμαῖον διὰ μεταγενεστέρας χειρός. Τὸ θρύλημα περὶ τελευταίας γνώμης τοῦ Πατριάρχου εἶναι ἐν τούτοις ἀρχαῖον, διότι ἐπεκαλέσθη αὐτὸ ὁ Μεθώνης Ἰωσὴφ ἀπολογούμενος κατὰ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, ὡς ἔκτοτε γνωστόν [3].

Ἀλλ' εἶναι ἀκατανόητον πῶς ὁ Πατριάρχης, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἔγγραφον δήλωσιν πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν, ἣν καὶ τὰ Πρακτικὰ περιέχουσι [4], καθ' ἣν ὥραν ἐξέλιπον αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, ἔκρινε δέον νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν γραφὴν τοιαύτην ὁμολογίαν, περὶ ἧς οὐδεὶς ἄλλος λόγος γίνεται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ὡς νὰ μὴ εἶχε τὴν ἐλαχίστην σπουδαιότητα καὶ τὴν ἐλαχίστην συνάφειαν πρὸς τὰ ἐναγωνίως διαδραματιζόμενα. Ὡς ἑτερογενές τι καὶ ἀσύνδετον πρὸς τὰ μετέπειτα γενόμενα καὶ πρὸς τὰς ἄλλας διαφωνίας καὶ συζητήσεις, οὐδὲ προβάλλεται παρά τινος, ὅπως διὰ τῆς αὐθεντίας τῆς γνώμης τοῦ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἀπερχομένου Πατριάρχου καταβληθῇ πᾶσα ἐναντιότης. Νομίζει τις ὅτι ἡ ὁμολογία αὕτη ἐτέθη ἐκεῖ, οὐχὶ ὡς σχέσιν ἔχουσα πρὸς τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς ἐν τῇ Συνόδῳ, ἀλλὰ διὰ μό-

---

[1]) Coleti, XVIII, σ. 505.

[2]) Ἐτυπώθη ἐν Ῥώμῃ διὰ Φραγκίσκου Τζανέτου. Ὁ τελευταῖος ἐκδότης, ὁ βενεδικτῖνος Nikes, Ἡ Ἁγία καὶ Οἰκουμεν. κτλ. ἐν Ῥώμῃ 1865 περὶ ἐξετάσεως χειρογράφου οὐδὲν λέγει, τί δὲ περιέχει ἡ Οὐατικανικὴ βιβλιοθήκη, εἶναι ἄγνωστον.

[3]) Coleti, XVIII, σ. 748.

[4]) Coleti, XVIII, σ. 492. 497. Ἐγὼ τὸ πατροπαράδοτον δόγμα ἡμῶν οὐδέποτε παραμείψω, ἢ παραλλάξομαι, ἀλλὰ μενῶ ἕως ἐσχάτης μου ἀναπνοῆς ἐν αὐτῷ.

νους τοὺς μεταγενεστέρους, ὅπως μένωσι κεχηνότες ἐνώπιον αὐτῆς καὶ συζητῶσι περὶ γνησιότητος. Ἀλλὰ πράγματι διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ἐτέθη ἐκεῖ ἡ ἀπόκρυφος ἐπιστολή, ὅπως ἐκμηδενισθῇ ἡ ἀντίρρησις, ὅτι δὲν φέρει τὸ κῦρος Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ κυρία πρᾶξις αὐτῆς, ὡς στερουμένη τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Πατριάρχου [1].

Τόσον σπουδαῖον διὰ τὴν ὑπόθεσιν γεγονός, καθ' ὃν χρόνον ἦσαν ἔτι ὅλα ἐκκρεμῆ καὶ ἀνεμένετο ἡ ὁριστικὴ λύσις, δὲν ἠδύνατο νὰ παρασιωπηθῇ παρὰ τοῦ Συροπούλου, ὅστις δὲν παραλείπει νὰ ἐπικρίνῃ καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην, ἔστω καὶ μετὰ μετριότητος καὶ κεκαλυμμένως. Ἢ ὡς βέβαιον, ἢ ὡς ὕποπτον, τὸ γεγονὸς τῆς εὑρέσεως εἶχε τοσαύτην διὰ τὰ ἀποφασισθησόμενα σημασίαν, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ παρατηρηθῇ καὶ νὰ μὴ σχολιασθῇ παρὰ τοῦ Συροπούλου, ὅστις πάντα ἀναφέρει, ὅσα συνετέλεσαν νὰ κλονίσωσι τὰς ἀσθενεῖς πεποιθήσεις, καὶ δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύσῃ, πόσα χρήματα εὑρέθησαν ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ Πατριάρχου, καὶ αὐτὰ τὰ πεντακόσια φλωρία, δι' ὧν ἐγένετο ἡ δαπάνη τῆς κηδείας καὶ ἐνταφιάσεως [2].

Ὁ σκοπός, δι' ὃν ἐπενοήθη τὸ διήγημα τοῦτο, εἶναι προφανής.

Μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ Πατριάρχου τὸ μόνον ζήτημα, περὶ οὗ ἐγίνοντο ἀτελεύτητοι συζητήσεις, ὑπῆρξε τὸ περὶ προσθήκης ἐν τῷ Συμβόλῳ καὶ περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς προσθήκης. Τὰ περὶ τούτου τοσοῦτον ἐβασανίσθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους εἶναι ὅλως ἀκατάληπτον, τί χωρίζει ἑκάτερα τὰ μέρη κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἔννοιαν. Ἅμα ἐνδώσωμεν, ὅτι δὲν ἀποκλείεται προσθήκη εἰς τὸ Σύμβολον, ὅταν αὐτὴ συντελῇ εἰς ἐξήγησιν ὀρθῆς ἐννοίας, ἐπέρχεται ἡ ἐξέτασις τῆς ὀρθότητος τῆς προσθήκης. Ἔκτακτος εἶναι ἡ διάνοια ἐκείνου, ὅστις παρακολουθῶν τὰ ἑκατέρωθεν λεχθέντα, ὁρίσῃ, τί εἶχεν ἐν τῷ νῷ ὁ ἑκάστοτε πραγματευόμενος τὰ ἀνεπίδεκτα ἐξετάσεως διὰ συλλογισμῶν. Ποία ἡ διαφορὰ μοταξὺ τῆς *ἐκ* καὶ τῆς *διὰ* σημαινούσης αἰτίαν, μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, ἂν ἡ οὐσία τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶναι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τί τὸ ὑποστατικὸν ἰδίωμα, πῶς μερίζεται κατ' ἐπίνοιαν ἡ οὐσία, ποία ἡ ἔννοια τῆς ἀποστολικῆς ῥήσεως (Πρὸς Ῥωμ. η'), *εἰ δέ τις*

---

[1]) Ὁ **Vast, Le Card. Bessarion** σ. **97**, τὰ πάντα λίαν διεξοδικῶς πραγματευόμενος, παρατρέχει τὰ περὶ μὴ γνησιότητος ἐν σιωπῇ.

[2]) Συρόπ. ΙΑ', δ'.

πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ, τί δηλοῖ ὅτι ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς εἶναι μία φύσις, ἡ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἀχωρίστως συνεπινοεῖται, πῶς εἶναι πνέοντες καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός, πῶς ὁ πατὴρ ἐν τῷ γεννᾶν τὸν υἱόν, ταύτην τῷ υἱῷ κοινωνεῖ τὴν οὐσίαν, καθὸ τῷ υἱῷ κοινωνητή ἐστιν, πῶς ἐννοεῖται τὸ ἀναβλύζειν, τὸ πηγάζειν, τὸ προχεῖσθαι κτλ. τῆς θεολογικῆς τερθρείας. Ἂν διὰ τοὺς μὴ ἀγεύστους τῆς ἐπιστήμης ὅλα ταῦτα εἶναι ἀπόκρημνα καὶ δύσβατα, ποίαν ἔχουσι τάχα σημασίαν διὰ τὰ πλήθη, καὶ πῶς ἐξ αὐτῶν θέλουσι μορφώσει πεποίθησιν; Δι' αὐτὰ σημασίαν ἔχει μόνον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἠσπάσθη τὴν δόξαν τῶν Λατίνων, αὐτός, ὅστις οὐδὲ κεραίαν ἐφρόνει νὰ ἐνδώσῃ, ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν φωτιζόμενος καὶ συνετιζόμενος, καὶ μετὰ προσοχῆς παρασταθεὶς εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῶν βίβλων τῶν Πατέρων, αἴφνης μέλλων νὰ παραδώσῃ τὸ πνεῦμα καταλαμβάνεται ὑπὸ κατανύξεως καὶ ἀμέσως ῥίπτει ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν ὁμολογίαν: Τώρα ἠνεῴχθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου, Κύριε!

Ἀλλὰ δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ περὶ μόνου τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ ζητήματος προσθήκης ἐν τῷ ἐν Νικαίᾳ καταρτισθέντι Συμβόλῳ, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων ζητημάτων μήπω συζητηθέντων, πρὸ πάντων ὅμως περὶ τῶν πρεσβείων τοῦ Πάπα, ἃ τώρα αἴφνης ἀναγνωρίζει ὁ ἄλλοτε ἀνένδοτος, ὅτε ἐζητεῖτο νὰ φιλήσῃ τὸν πόδα κάτω.

Τὰ ἄλλα ζητήματα, τὰ ἀμέσως μετὰ τὴν λύσιν τῆς περὶ Συμβόλου ἔριδος προβληθέντα πρὸς λύσιν, ἦσαν τὰ ἑξῆς· περὶ τῆς ὑπερτάτης τοῦ Πάπα ἀρχῆς, περὶ τοῦ Καθαρτηρίου, περὶ τῶν ἀζύμων καὶ περὶ τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων. Κατ' αὐτὰ τὰ Πρακτικὰ μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Πατριάρχου ἀνεκοίνωσεν ὁ Πάπας πρὸς τὸν Ῥωσσίας, τὸν Νικαίας καὶ τὸν Μιτυλήνης, οὓς διεμήνυσεν, ὅτι καὶ ταῦτα δέον νὰ συμπεριληφθῶσιν ἐν τῷ ὅρῳ. Νέαι ἠγέρθησαν διαπραγματεύσεις καὶ οἱ μὲν Λατῖνοι ἔλεγον, ὅτι δὲν γίνεται ἕνωσις, ἂν δὲν γίνῃ λόγος ἐν τῷ ὅρῳ περὶ τοῦ Καθαρτηρίου καὶ περὶ τῆς ἱερουργίας, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐπείθετο.

Ἐστάλησαν πάλιν δύω διδάσκαλοι ὁ Ἔπαρχος τοῦ σχήματος τοῦ Ἁγ. Δομινίκου Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης, ὁ μὲν πρὸς ἐξήγησιν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, ὁ δὲ περὶ τῶν ἀζύμων. Ἀμετάπειστος ἔμενεν ὅμως ὁ Βασιλεύς, προτιμῶν ν' ἀναχωρήσῃ ἄπρακτος.

Τοὐναντίον ἐπείσθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ ἐν νέᾳ συνάξει ἔμεινε μόνος ὁ Ἐφέσου ἐναντιούμενος.

Τὴν 21ην Ἰουνίου 1439 ἡμέραν κυριακὴν ἐστέρχθησαν τὰ προνόμια τοῦ Πάπα, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ συναθροίζῃ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἄνευ τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν Πατριαρχῶν, καὶ ὅτι τοὺς Πατριάρχας, ἐὰν γείνῃ πρὸς αὐτὸν ἔκκλητος, δὲν δύναται νὰ ὑποχρεώσῃ νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἀλλ', ἀποστέλλων ἐξεταστὰς κατὰ χώραν, θέλει ἀποδίδει δίκαιον εἰς τοὺς ἀδικουμένους.

Ὁ Πάπας δὲν ἐδέχθη τοὺς ὅρους.

Μέχρι τῆς 25ης Ἰουνίου, παρεμπεσούσης τῆς ἑορτῆς τοῦ Προδρόμου, δὲν ὑπῆρχεν ἐλπὶς ἑνώσεως, ἑωσοῦ ἀνεφάνησαν μεσάζοντες ὁ Ῥωσσίας, ὁ Νικαίας, ὁ Μιτυλήνης καὶ ἄλλοι τινές, ὥστε συνῆλθον ὁ Πάπας καὶ ὁ Βασιλεύς, οἵτινες ἀνέθεσαν εἰς τέσσαρας ἑκατέρωθεν τὴν διάγνωσιν. Ἐνόσῳ οὗτοι ἔνδον διελέγοντο, εἰς τοὺς ἔξω μένοντας προσεφέροντο σακχαρόπηκτα (κουφέτα) καὶ οἶνος.

Ἐπὶ τέλους ἔστερξεν ὁ Πάπας δεχόμενος μέσον τινὰ ὅρον, ὅτι αὐτὸς μὲν εἶναι πρῶτος, τοποτηρητὴς τοῦ Χριστοῦ κτλ., δεύτερος ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ οὕτω καθεξῆς οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι.

Ἐψάλη τὸ ἐννεαήμερον μνημόσυνον εἰς τὸν Πατριάρχην ἐν τῷ ναῷ S. Maria Novella, ὅπου ἐτάφη.

Ἐπὶ τούτοις τὴν 28ην Ἰουνίου πρωῒ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου ἐκ μέρους μὲν τοῦ Πάπα ὁ Κρήτης Φαντῖνος Βαλέριος, ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας καὶ ὁ Κορώνης Χριστόφορος Γαρατώνης μετὰ τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Μιτυλήνης συνέταξαν τὸν τόμον ἑλληνιστὶ καὶ Λατινιστί, ἀλλὰ πάλιν δὲν ἤρεσεν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα ὡς ἐξ ὀνόματος μόνον τοῦ Πάπα. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπῄτει, ἢ νὰ προταχθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἢ νὰ γίνῃ μνεία τῆς συναινέσεως αὐτοῦ καὶ τῶν Πατριαρχῶν, καὶ προσέτι νὰ μὴ ἐπικαλεσθῶσι μόνα τὰ ῥητὰ τῶν Ἁγίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱεροὺς κανόνας.

Ἐπὶ τέλους συνήνεσε καὶ ὁ Πάπας καὶ ὁ Βασιλεύς, ἐφ' ᾧ ἐγράφη ὁ τόμος ἐν διπτύχοις, ἐκ δεξιῶν λατινιστί, καὶ ἐξ εὐωνύμων ἑλληνιστί, ὅπως κρεμασθῇ ἡ βοῦλλα τοῦ Πάπα καὶ τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Βασιλέως.

Τῇ 2ᾳ Ἰουλίου κατηρτίσθη ὁ τόμος, καὶ πάλιν ἐγεννήθη ἔρις, διότι παρά τινος (ὁ συντάκτης τῶν Πρακτικῶν ἀποκαλεῖ αὐτὸν πονηρὸν)

προσετέθη εἰς τὰς λέξεις: σωζομένων τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν, τὸ *πάντων*.

Οὕτω κατηρτίσθη ὁριστικῶς ὁ τόμος ἐξ ὀνόματος τοῦ Πάπα Εὐγενίου, καὶ συναινέσει τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν Πατριαρχῶν, περιέχων τὴν διασάφησιν, ὅτι οἱ Γραικοὶ λέγοντες ἐκπορευόμενον τὸ Ἅγ. Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς δὲν ἐννοοῦσιν ἀποκλειόμενον τὸν υἱόν, ἀλλ' ἀντετίθεντο εἰς τοὺς Λατίνους ὑπολαμβάνοντες, ὅτι κατ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπὸ δύω ἀρχῶν καὶ δύω πνεύσεων, ἀλλ' οἱ Λατῖνοι διαβεβαιοῦσιν ἤδη τὸ ἐναντίον, μὴ ἀποκλείοντες ὅτι ὁ πατὴρ εἶναι ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς ὅλης θεότητος καὶ ὁμολογοῦντες, ὅτι μία μόνη ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ καὶ ὅτι μοναδικὴ εἶναι ἡ προβολὴ τοῦ Πνεύματος.

Δεύτερον ὡρίσθη, ὅτι τὸ μυστήριον τῆς μεταλήψεως ἐπιτρέπεται καὶ ἐν ἀζύμῳ καὶ ἐν ἐνζύμῳ, κατὰ τὴν συνήθειαν ἑκάστης Ἐκκλησίας.

Τρίτον συνεφώνησαν περὶ τῆς μετὰ θάνατον καθάρσεως τῶν ψυχῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐστερήθησαν τοῦ δώρου ἀπαλλαγῆς ἁμαρτημάτων διὰ μετανοίας ἐξαλειφομένων.

Τελευταῖον ἀνεκηρύχθη τὸ πρωτεῖον τοῦ Ῥώμης, ὡς διαδόχου τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ ἀληθοῦς τοποτηρητοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἔχοντος πλήρη ἐξουσίαν τοῦ διιθύνειν καὶ κυβερνᾶν τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὰ Πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας, μεθ' ὃν κατὰ τάξιν ἔρχονται οἱ Πατριάρχαι, σωζομένων τῶν προνομίων ἁπάντων καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν.

Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ἐφαίνετο εἰς τοὺς Βυζαντίους ἐξασφαλίζων αὐτοὺς ἀρκούντως, ὅπως μὴ ἀλλοιωθῇ ἡ θέσις, ἣν μέχρι τοῦδε κατεῖχον.

Τίς δὲν βλέπει ἐκ τούτων, ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς τελευταίας ἰδιοχείρου γνώμης τοῦ Πατριάρχου, ὡς ἀνευρεθείσης ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ, ἅμα τελευτήσαντος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πῶς αἴρεται ἐκ ποδῶν πᾶσα πιθανότης, ἐπὶ βλάβῃ τοῦ καταχωρίσαντος τοιοῦτον ἔγγραφον τελευταίας ὥρας ὡς γνήσιον.

Δὲν εἶναι μικρόν, νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ὁ Πατριάρχης, ὁ πρὸ μικροῦ ἐγγράφως δηλώσας τὸ φρόνημα αὐτοῦ περὶ τοῦ πρωτίστου ζητήματος, περὶ οὗ τοσαῦται ἐγένοντο συζητήσεις ἀπὸ τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1439 μέχρι τῆς 9ης ἢ 10ης Ἰουνίου, αἴφνης παρεδέχθη τὴν ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκην ὡς τῇ ἀληθείᾳ σύμφωνον. Ἀλλ' ὅστις ἐνθυμεῖται, πόσον

ἀντέστη ὁ Πατριάρχης, φθάσας εἰς Φερραρίαν, εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Πάπα, νὰ προσκυνήσῃ αὐτὸν καὶ νὰ φιλήσῃ κάτω τὸν πόδα, δὲν ἐννοεῖ, πῶς ἀποθνήσκων ἐτράπη εἰς τὸ ἐναντίον, ἀνομολογῶν ἤδη τὸν μακαριώτατον Πάπαν πατέρα πατέρων καὶ τοποτηρητὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ κηρύττων ὅτι πάντα νοεῖ καὶ αὐτὸς ὅπως νοεῖ καὶ δογματίζει ἡ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, ἰδίως δὲ καὶ τὰ περὶ Καθαρτηρίου.

Τοῦτο πρὸ πάντων ἦτο τὸ μέλημα τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, νὰ στηριχθῇ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ τοῦ Πάπα, ὡς ὑπερτάτου ἀρχιερέως, ἔχοντος τὸ δεσμεῖν καὶ τὸ λύειν καὶ ἄκρου διδασκάλου ἐν τοῖς δογματικοῖς, καθὸ τοποτηρητοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ὁμολογήσῃ ὁ Πατριάρχης, διὰ νὰ παύσῃ πᾶσα νόμιμος ἀντίρρησις. Ὅλα τὰ ἄλλα ἕπονται. Διὸ ἐν τῇ τελευταίᾳ γνώμῃ, τῇ προφανῶς ὑποβολιμαίᾳ, περὶ ὅλων τῶν διαφορῶν δὲν γίνεται λόγος. Ἅμα ὁ Πατριάρχης νοεῖ τὰ πάντα, ὅπως ὁ Ῥώμης, καὶ αὐτὸν θεωρεῖ κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας, τὰ λοιπὰ ἕπονται καὶ ἁπλῶς μνεία γίνεται περὶ Καθαρτηρίου, διὰ νὰ μὴ φαίνεται, ὅτι ἐγράφη τὸ ἔγγραφον διὰ τὸν μόνον καὶ κύριον σκοπόν, δι' ὃν ἐπλάσθη.

Καθαυτὸ ὅμως περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπερτάτης τοῦ Πάπα ἀρχῆς οὐδεὶς φαίνεται γενόμενος λόγος ζῶντος τοῦ Πατριάρχου καὶ κατ' αὐτὰ τὰ λεγόμενα Πρακτικά, εἰς ἃ ἰδίως ὡς πρὸς τὸ εὑρεθὲν ἔγγραφον οὐδεμία χρεωστεῖται πίστις [1].

Αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Πάπα ὑπῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς ὁ σκόπελος τῆς ἑνώσεως, καὶ τοιοῦτος ἔμεινε καὶ μετὰ ταῦτα, ὅπως ἀμέσως κατέστη καταφανές.

Κατὰ τὸν Συρόπουλον μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Πατριάρχου τὸ πᾶν περιῆλθεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις μόνος ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ ὑπογραφησομένου ὅρου τῆς ἑνώσεως, ἔχων συμβούλους πρὸς τοῦτο τὸν Ῥωσσίας Ἰσίδωρον, τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα καὶ τὸν μέγαν Πρωτο-

---

[1]) Ἐνῷ τὴν 10ην Ἰουνίου ἐτελεύτησεν ὁ Πατριάρχης, περὶ τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα κατὰ πρῶτον τὴν 9ην, 10ην καὶ 12ην Ἰουνίου αὐτὸς ὁ Πάπας ἀνεκοίνωσε πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, τὸν Ἰσίδωρον, τὸν Δωρόθεον καὶ τὸν Τραπεζοῦντος τὸ περὶ τούτου σχεδιασθὲν κείμενον, ὅπερ ἠρνήθησαν νὰ παραλάβωσιν ἐγγράφως, προβάλλοντες, ὅτι στεροῦνται ἐντολῆς. Πρακτ. Coleti, XVIII, σ. 501. 509.

σύγκελλον Γρηγόριον Μελισσηνόν. Καθεκάστην σχεδὸν προσήρχοντο οἱ Καρδινάλιοι, ἀπαιτοῦντες διορθώσεις εἰς ἄλλα ζητήματα, εἰς μάτην δὲ ὁ Βασιλεὺς ἠγωνίζετο ν' ἀποσοβήσῃ αὐτοὺς καὶ ἐπὶ ἑκάστου κεφαλαίου παρήρχοντο πέντε ἢ ἓξ ἡμέραι, ἑωσοῦ πεισθῶσι νὰ παραιτηθῶσιν ἢ ὑπερισχύσωσιν. Ἐπὶ τέλους συνεφώνησαν εἰς τέσσαρα κεφάλαια, συμπεριληφθέντα ἐν τῷ ὅρῳ, ἤτοι ὅτι θεμιτῶς καὶ εὐλόγως ἐτέθη ἡ προσθήκη ἐν τῷ συμβόλῳ, περὶ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου μεταλήψεως, περὶ Καθαρτηρίου (purgatorium), καὶ περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ Πάπα.

Περὶ ταύτης ἐγένετο κατὰ πρῶτον μυστικὴ συνέλευσις τὴν 15ην Ἰουνίου τῶν ἑκατέρωθεν Ἀρχιερέων ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Βασιλέως, καθ' ἣν ἠγόρευσεν ὁ Ἐπαρχιακὸς τῆς Λομβαρδίας Ἰωάννης ὁ Ῥαουσαῖος, ἐπικαλούμενος ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα Ἀδριανοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ταράσιον (ἐν τῇ Ζ' Συνόδῳ ἐν Νικαίᾳ τὸ β' κατὰ τῶν εἰκονομάχων) καὶ τοῦ Ἰουλίου Α' πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς καὶ διατυπῶν ὅτι ὁ Πάπας κατέχει τὸ πρωτεῖον εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην (Primatus orbis), ὅπερ ἐπεξήγησεν ὡς εἰς πάσας τὰς Ἐκκλησίας (omnium ecclesiarum), ἐπιπροσθεὶς ὅτι καὶ κατεδείχθη ἀείποτε ἀλάνθαστος. Ὁ δὲ Ἰωάννης Τουρρεκρεμάτα (Turrecremata) ὡμίλησε περὶ εὐχαριστίας. Μόλις τὴν 26ην Ἰουνίου ἐδόθη ἡ συγκατάθεσις, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι σωζομένων τῶν δικαίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν[1].

Ταῦτα ἐστέρχθησαν ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν λοιπῶν. Μετὰ ταῦτα ἐζήτησαν καὶ ἕτερον, νὰ παύσῃ ἡ τριττὴ εὐλογία καὶ ἐπίκλησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρὰ τοῦ ἱερέως ἐπὶ τῇ τελειώσει τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι αἱ δεσποτικαὶ φωναὶ *λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου ...... πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες*, ἁγιάζουσι τὴν θυσίαν, διὸ ἐμέμφοντο μετὰ τὰ δεσποτικὰ ταῦτα ῥήματα τὴν εὐλόγησιν τῶν Ἁγίων. Ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ ἀντέτασσον τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Χρυσόστομον, οἵτινες οὕτω παρέδωκαν ν' ἁγιάζωνται τὰ θεῖα δῶρα, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἐπέκεινα τῶν δισχιλίων γεγραμμέναι λειτουργίαι τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,

---

[1]) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 509. 516 καὶ 517. — Συρόπ. Ι', β'. Ἐκ τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Τουρρεκρεμάτα ἠρύσθησαν ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἐν τῷ ὅρῳ ἀνεκηρύχθη καὶ τὸ ἀλάνθαστον τοῦ Πάπα.

ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς ἠρώτα, ἂν ὁ Βασιλεὺς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἐνόρκως, ὅτι οὕτως ἀρχικῶς ἔγραψαν οἱ ἅγιοι ἐκεῖνοι, οὐδεμία δὲ ἐγένετο μεταποίησις.

Ἐπειδὴ παρετείνετο ἡ διένεξις, μετεκαλέσατο ὁ Πάπας τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, παρεγένοντο δὲ πάντες πλὴν τοῦ Μάρκου Ἐφέσου. Πολλὰ ἐρρήθησαν κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην καὶ ἰδίως παρὰ τοῦ Ῥωσσίας καὶ τοῦ Νικαίας, ὅτι καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσταγμα *βλαστησάτω ἡ γῆ*, ἅπαξ ἐγένετο, ἀλλ' ὅμως δὲν παύει ἡ χρεία ἐνεργείας γεωργικῆς, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας τὰ δεσποτικὰ ῥήματα εἶναι τὰ ἁγιάζοντα ταύτην, ἀλλὰ συμβάλλονται καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ ἐπικλήσεις τοῦ ἱερέως πρὸς τελείωσιν.

Ὁ Πάπας ἐπετίμησε τοὺς ἀνατολικούς, ὅτι δὲν σκέπτονται σοβαρῶς καὶ δὲν φροντίζουσι περὶ τῆς εἰς τὰ ἴδια ὑποστροφῆς καὶ οὕτω διελύθη ὁ σύλλογος [1].

Ὁ Βασιλεὺς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου νὰ γράψῃ περὶ τούτου, ὡς σπουδαιοτέρας δὲ ἐπελήφθη τῆς σκέψεως περὶ τοῦ πῶς ἐκτεθήσεται ὁ ὅρος, ἂν τουτέστι κατὰ τὸ ἔθος τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων εἶναι προτακτέον τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλέως. Οἱ Λατῖνοι οὐδὲ ἄκροις ὠσὶν ἠνείχοντο ν' ἀκούσωσι περὶ τούτου, λέγοντες ὅτι πολὺ ὑπερέχει τὸ τοῦ Πάπα ἀξίωμα τοῦ βασιλικοῦ. Ὁ Βασιλεὺς πάλιν ἔλεγεν, ὅτι ἐκ τῶν προνομίων αὐτοῦ εἶναι ἡ σύγκλησις Συνόδου. Εἰς τοῦτο ἀντέτασσεν ὁ Πάπας, ὅτι τὴν παροῦσαν Σύνοδον αὐτὸς συνεκάλεσε καὶ αὐτὸς κατέβαλε τὴν δαπάνην. Ἀλλ' ἄνευ τῶν ἡμετέρων ὁρισμῶν, ἀντέλεγεν ὁ Βασιλεύς, οὐδεὶς συνήρχετο τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ ἐστέλλοντο τοποτηρηταὶ τῶν Πατριαρχῶν.

Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἐνέδιδεν, εἶπεν ὁ Βασιλεύς, λοιπὸν γραφήτωσαν δύω ὅροι ὅμοιοι καθ' ὅλα, πλὴν τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν μὲν τὸ ἑνὶ προτακτέος ὁ Βασιλεύς, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ὁ Πάπας. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε, διότι ἐν τῷ γράμματι τῆς ἀνακηρύξεως προετάχθη τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα. Ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους καὶ ἄκων νὰ ἐνδώσῃ ὁ Βασιλεύς, ἐπαρκούμενος εἰς τὴν ἐν τῷ ὅρῳ μνείαν τῆς συναινέσεως αὐτοῦ [2]. Τὴν σύνταξιν τοῦ

---

[1]) Συρόπ. Ι', α'.
[2]) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 517.

ὅρου ἀνέλαβεν ὁ Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης Γενικὸς τῶν χαμαλοδούλων ὡς εἰδημονέστερος τῆς Ἑλληνικῆς [1].

Ὁ Νικαίας Βησσαρίων ἐζήτησε νὰ μεταποιήσῃ λέξεις τινὰς πρὸς ἑλληνικωτέραν καλλιέπειαν, οἱ δὲ λογιώτεροι τῶν Λατίνων ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἐβασάνιζον πᾶσαν λεκτικὴν διόρθωσιν. Ἐκ τούτων δῆλον, ὅτι ἀρχικῶς ἐγράφη τὸ κείμενον καὶ Λατινιστὶ καὶ Ἑλληνιστί, συναρμοσθέντων ὅλων τῶν κατὰ μέρος περὶ ἑκάστου κεφαλαίου σχεδίων, Λατινικῶν καὶ Ἑλληνικῶν. Ἡ ἐργασία παρετάθη ἐπὶ δέκα σχεδὸν ἡμέρας, διότι ἐφιλονεικοῦντο ἔτι δύω κεφάλαια, περὶ τοῦ Καθαρτηρίου καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα. Ἐνέδιδον μὲν ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας ὅτι ἡ ἔκκλητος ἀνήκει εἰς τὸν Πάπαν καὶ κατὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ κατὰ τοῦ Βασιλέως, ἀλλ' οἱ Λατῖνοι ἐπέμεινον, νὰ γίνῃ τούτου λόγος ἐν τῷ ὅρῳ. Ὁ Βασιλεὺς ἐταράττετο ἀποδίδων εἰς εἰσηγήσεις τοῦ Ῥωσσίας καὶ τοῦ Νικαίας, ἢ ἄλλου τινός, τὰ κινούμενα· ὥστε ἀχθόμενος ἔλεγε ν' ἀπέλθῃ τέλος πάντων, διότι ἕνωσις δὲν γίνεται καὶ πᾶν κώλυμα εἶναι ἐκ Θεοῦ. Ὁ Νικαίας Βησσαρίων παρετήρησεν, ὅτι εἶναι ἀδικαιολόγητον νὰ ματαιώσωσι τὴν ἕνωσιν διὰ μικρὰς διαφοράς, ἐνῷ συνεφώνησαν εἰς τὰ κύρια.

Ἀκατάληπτον εἶναι ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, τί δηλοῖ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν σύνταξιν τοῦ ὅρου ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου κατόπιν τῶν λέξεων: σωζομένων τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν, τί ποιεῖ ὁ πονηρός, προσέθηκε τὴν λέξιν *πάντων*, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀκούσαντες ἰλιγγίασαν [2]. Τίνα ἐννοεῖ ὁ συντάκτης τῶν Πρακτικῶν πονηρόν, δὲν ἐξηγεῖ. Ἐν τούτοις ἡ λέξις *ἁπάντων* ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ.

Μείζονα σπουδαιότητα ἔχει ἡ περὶ τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα ἀντιφωνία.

Ὅτε κατὰ πρῶτον ἔγινε λόγος τὴν 9ην Ἰουνίου τὸ δοθὲν παρὰ τῶν Λατίνων σχέδιον ὥριζε τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, ὡς ἔχοντος «ὅσα » προνόμια εὑρεθῶσιν, ὅ,τι εἶχεν ἐξ ἀρχῆς καὶ πρὸ τοῦ σχίσματος ». Δὲν ἤρεσκεν εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς τοιοῦτο κείμενον, διότι αἱ ἀντι-

---

[1]) Συρόπ. Ι', 6'. Οὕτω καὶ κατὰ τὰ πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 517.
[2]) Coleti, αὐτόθι, σ. 521.

ποιήσεις τοῦ Πάπα εἰς ἀρχαιοτέραν ἀνέτρεχον ἐποχήν, διὸ ἐζητήθη ὁ « κατὰ τὴν δύναμιν τῶν κανόνων » περιορισμός. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἑκάτεροι ἀπέδιδον εἰς τὴν δύναμιν ταύτην ἄλλην σημασίαν. Οἱ Λατῖνοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐξηγήσωσιν, ὅτι διὰ τῆς πλήρους ἐξουσίας (plena potestas) τοῦ Πάπα ἐνόουν τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν (potestas spiritualis jurisdictionis) ἀπεριόριστον καὶ ἀπόλυτον, ἐνῷ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐνόει ν' ἀποδώσῃ μόνα τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς (primatus honoris), ὡς καὶ παρὰ Συνοδικοῦ Κανόνος διετυπώθη [1]. Ἀκούων τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῆς ἐξουσίας, ὅπως διέγραψεν αὐτὴν ὁ Ἐπαρχιακὸς τῆς Λομβαρδίας ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Ἱεροκηρύκων (Prædicatores) Ἰω. Ῥαουσαῖος, ὁ παρὰ τῶν Βυζαντίων ἀποκαλούμενος Φρὰ Ἰωάννης, καὶ ἰλιγγιῶν ἔτι μᾶλλον, διότι καὶ τὴν θείαν γραφὴν καὶ τὰ ῥήματα τῶν Ἁγίων ὡς συμφάσκοντα ἐβεβαίου, ἐζήτησε τὴν προσθήκην: καὶ κατὰ τὰ Πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας.

Ἡ τετρὰς αὕτη τῶν προπυργίων κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν ἤρεσκε, διότι ἕκαστον αὐτῶν ἔδει νὰ ἔχῃ ἰδίαν ἔννοιαν, διακωλύουσαν τὸ ἀπεριόριστον τῆς ἐξουσίας, καὶ ἀποφράττουσαν κατά τι τὰς ὑπερβασίας. Ἐντέχνως ἀντετάχθη, ὅτι τὰ Πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ οἱ ἱεροὶ Κανόνες εἶναι ἀπόρροια τῆς θείας γραφῆς καὶ τῶν ῥημάτων τῶν ἁγίων καὶ κατ' ἔμπνευσιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα προτιμᾷ ὁ Βασιλεύς, λαμβάνοντες μάλιστα τὸ σχῆμα ἐνδοτικῶν, ἐδέχθησαν, ὅπως ταῦτα μόνα μνημονευθῶσιν ὡς μᾶλλον καθησυχαστικά, οὕτω δὲ κατηρτίσθη τὸ κείμενον, τὸ λέγον: « πλήρη ἐξουσίαν παραδεδό-» σθαι, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συ-» νόδων καὶ (ἐν) τοῖς ἱεροῖς Κανόσι διαλαμβάνεται κτλ. » [2].

---

[1]) Κανὼν γ' τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου. « Τὸν μὲν Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην ».

[2]) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 501, 513, 516, 517, 520, καὶ Andrea de S. Cruce αὐτ. σ. 1152. Ἄνευ λόγου ὁ ἐμὸς ἐξεταστὴς ὡς βασ. ἐπίτροπος ἐν ἔτει 1834 ἐν τῷ ἐν Μονάχῳ γυμνασίῳ κ. Döllinger, Allg. Zeitung, 21 Ἰανουαρίου 1870, ὑποπτεύεται τὸ γνήσιον τοῦ Λατινικοῦ κειμένου ἐν ταῖς λέξεσι quemadmodum etiam, ἀντὶ et. Πρβ. Frommann, Zur kritik des Flor.

Οὕτως ἕκαστος ἐθεώρησεν, ὅτι ὑπερίσχυσεν ἡ κατ' αὐτὸν ὀρθὴ ἔννοια, δι' ἑκάτερον δὲ ἄλλο ἐδηλώθη διὰ τοῦ αὐτοῦ κειμένου.

Εἰς μάτην ἐζητεῖτο διατύπωσις κοινῆς καὶ ὡρισμένης ἐννοίας, ἐνῷ πόρρω ἀπεῖχον ἑκατέρωθεν αἱ διάνοιαι.

Πόσον διίσταντο, κατεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐν Οὐατικανῷ ἐν ἔτει 1870 Συνόδῳ, ἔνθα ἐπανελήφθη ὁ αὐτὸς ὁρισμὸς τῶν πρεσβείων αὐτολεξεί, μετὰ τὴν γενομένην ἀπόπειραν ἀπαλείψεως τῶν τελευταίων περιοριστικῶν λέξεων (quemadmodum etiam κτλ.), ὡς δῆθεν μὴ συναπαρτιζουσῶν τὸν ὁρισμόν, ἀλλ' ἐμφαινουσῶν τὸν λόγον αὐτοῦ[1].

Τὸ περὶ ἀλανθάστου προσετέθη ὡς συμπλήρωμα.

Ἐν τούτοις ᾐσθάνθη ἀνακούφισιν ὁ Αὐτοκράτωρ, ἀφότου ἔγινε μνεία τῶν Πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ τῶν ἱερῶν Κανόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον, διότι ἀνεγράφη τὸ ἀλώβητον πάντων τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν, περὶ ὧν ἑκάτερον μέρος ἄλλην εἶχε γνώμην.

Ἐνόσῳ ταῦτα ἦσαν ἐκκρεμῆ, οὐδὲ λόγος ἐγίνετο περὶ σιτηρεσίου ἀπὸ τοῦ Μαΐου, ἕωςοῦ τὰ πάντα ἐτελέσθησαν κατὰ τὴν βούλησιν τῶν Λατίνων[2], ὥστε ὁ Πάπας οὐδὲ εἶχέ τι πλέον ν' ἀπαιτήσῃ, ὡς εἶπεν ὁ ἴδιος[3].

Ὁ Μιτυλήνης, ἐνεργῶν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, εἶπεν, ὅτι, ἐὰν δώσῃ ὁ Πάπας φλωρία, θέλει κατορθώσει πολλοὺς νὰ ὑπογράψωσι τὸν ὅρον. Μαθὼν τοῦτο ὁ Πάπας ἔδωκεν ὡς διακόσια φλωρία, καθὰ ἐρρήθη, διανεμηθέντα εἰς ὑποδεεστέρους Ἀρχιερεῖς. Ἐκ τῶν ἀρχόντων ἔλαβε μόνος ὁ μέγας Σκευοφύλαξ ἐννέα. Ὡσαύτως ἔδωκαν ὁ Κορώνης Χριστόφορος Γαρατώνης καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης, παρ' ὧν ἔλαβε καὶ ἄλλα ὁ μέγας Σκευοφύλαξ. Ὁ Νικομηδείας ἐμήνυσεν εἰς τὸν

Unionsdecrets (Leipzig 1870) σ. 45 — 54. Σημειωτέον μόνον, ὅτι ἐν τῷ ἐν Φλωρεντίᾳ πρωτογράφῳ, ἐν τῷ Οὐατικανῷ καὶ τῷ Παρισινῷ χειρογράφῳ ἐπαναλαμβάνεται ἡ πρόθεσις ἐν, δηλ. «καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι κτλ.».

[1]) Κατὰ τῆς ἀπαλείψεως ἐντόνως διεμαρτυρήθη ὁ Döllinger, Allg. Zeitung 21 Ἰανουαρίου 1870.

[2]) Συρόπ. Ι', γ'.

[3]) Coleti, XVIII, 1179. Ego nescissem plura a Græcis petere, quia quæ quæsivimus et petivimus, habuimus.

Πάπαν, ὅτι δὲν ἔχει φαινόλιον, διὰ νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν Σύνοδον, δι' ὃ ἔλαβε φλωρία δεκαοκτώ [1].

Ὁ Μάρκος Ἐφέσου ἐκάθητο σιωπῶν καὶ ἀλγῶν ἐπὶ τοῖς γινομένοις. Ὡς εὐεργεσίαν ἐζήτησε διὰ τοὺς κόπους, οὓς κατέβαλεν εἰς τὰς διαλέξεις, νὰ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον, παραβαίνων τὴν ἰδίαν πεποίθησιν, καθόσον ἄκων καὶ ὑπακούων εἰς τὸν Βασιλέα, ἐχειροτονήθη Ἀρχιερεύς.

Πρεσβείᾳ τοῦ Δεσπότου Δημητρίου, ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλέως, συγκατετέθη οὗτος.

Μετὰ τὴν ὁριστικὴν σύνταξιν τοῦ ὅρου ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος καὶ ὁ Νικαίας Βησσαρίων εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ προστεθῇ ἀνάθεμα κατὰ παντὸς μὴ στέρξαντος. Ἀντέστησαν ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος καὶ ὁ Βασιλεύς, παρ' οὗ ἐζήτησεν ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι δὲν γίνεται Πατριάρχης, πρὶν ἐπανέλθωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡ δὲ διακήρυξις αὕτη μέλλει νὰ συντελέσῃ, ὅπως εἰρηνεύσωσιν οἱ λογισμοὶ τῶν ταραττομένων. Διὰ τῶν λόγων τούτων ὑπηνίττετο τὸν Ῥωσσίας. Ὁ δὲ Τραπεζοῦντος πολὺ ἐπέμεινε νὰ μὴ προστεθῇ ἀφορισμός, διότι ἀρκεῖ ὅτι ἔγινεν, ὅ,τι οὐδέποτε κατὰ διάνοιαν εἶχον. Ὁ Ῥωσσίας ἐταράχθη σφόδρα διὰ τὰς τελευταίας ταύτας λέξεις καὶ ἤρξατο ἐρωτῶν, τί εἶναι αὐτό, ὃ οὐδὲ κατὰ διάνοιαν εἶχον. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων κατέπαυσε τὴν φιλονεικίαν. Ἦλθε καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος εἰς λόγους μετὰ τοῦ Ῥωσσίας, μεθ' οὗ συνέπραττε, ἑωσοῦ ἀπεφασίσθη ἡ ἕνωσις, τότε δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, μὴ ἔλπιζε νὰ γίνῃς Πατριάρχης, ἐὰν δὲ γίνῃς, πρῶτον ἐμὲ καθαίρεσον [2].

Ὁ ὅρος ἐγράφη καὶ ἀνεγνώσθη εἰς τὸν Βασιλέα, ὅπως ὑπογραφῇ μετὰ προηγουμένην λειτουργίαν τῶν Λατίνων, κατόπιν δὲ τῶν Ἀνατολικῶν παρόντος τοῦ Πάπα, ὡς ἐπεθύμει ὁ Βασιλεύς, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο οὕτω, διότι πρῶτον ὑπεγράφη τὴν κυριακὴν τῆς 5 Ἰουλίου 1439, τὴν δευτέραν δὲ ἐτελέσθη ἡ λειτουργία τῆς ἑνώσεως.

Συνυπέγραψαν καὶ οἱ μὴ στέργοντες Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἀχειροτόνητοι Ἡγούμενοι.

---

1) Συρόπ. Ι', δ'.
2) Συρόπ. Ι', ε'.

Προσεκλήθησαν παρὰ Λασκάρεως τοῦ Φιλανθρωπινοῦ καὶ ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ Μιχαὴλ Βαλσαμών, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Συρόπουλος καὶ ὁ Πρωτέκδικος Γεώργιος Καππάδοξ, ὅπως ὑπογράψωσιν, ἀπεποιήθησαν δέ, καθότι προηγουμένως ἀπεφασίσθη, ὅτι δὲν ἀποτελοῦσι μέρος τῆς Συνόδου. Δὲν ἐδέχθη τὴν σκῆψιν ὁ Φιλανθρωπινός, ἀντιτάσσων τὴν θέλησιν τοῦ Βασιλέως, ὅστις τώρα τοῦτο ἐγκρίνει ὡς τὸ ὀρθότερον. Εἰς μάτην ἔλεγον, ὅτι ἐν τοῖς τοιούτοις ἕκαστος ἔχει ἐλευθέραν θέλησιν ἀκούων τὴν φωνὴν τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Ὁ Φιλανθρωπινὸς ἀντέτασσεν, ὅτι δὲν θέλουσιν ἀποφύγει τὴν ὀργὴν τοῦ Βασιλέως. Καὶ ὁ μὲν μέγας Χαρτοφύλαξ ἔλεγεν, ὅτι συναινεῖ νὰ ὑπογράψῃ, ἀλλὰ δὲν θέλει ἐνδυθῇ τὴν στολὴν ἐν τῇ λειτουργίᾳ, ὁ δὲ μέγας Χαρτοφύλαξ προέτεινε, νὰ μὴ ὑπογράψῃ, ἀλλὰ νὰ ἐνδυθῇ, καὶ τοῦτον ἠκολούθει ὁ Πρωτέκδικος.

Ζητήσας τὸν ὁρισμὸν τοῦ Βασιλέως Λάσκαρις ὁ Φιλανθρωπινός, ἀπήτησεν ἀμφότερα καὶ παρὰ τῶν τριῶν. Παρὰ τῶν δύω μάλιστα ἀπαραιτήτως, διότι οὐδέποτε ἀντεῖπον εἰς τὰ γενόμενα, διὸ καὶ συνήνεσαν. Ὁ δὲ μέγας Ἐκκλησιάρχης μείνας μόνος καὶ ἀναλογιζόμενος, ὅτι ἡ ἐναντίωσις αὐτοῦ οὐδεμίαν φέρει βοήθειαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς αὐτὸν δὲ βλάβην, ἔκυψε καὶ αὐτός, διὰ νὰ μὴ φανῇ, ὅτι ἀντιπράττει εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς πατρίδος, διαμαρτυρόμενος, ὅτι ὁ Κύριος γινώσκει τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ [1].

Τὴν δευτέραν ὥραν μετὰ μεσημβρίαν τῆς Κυριακῆς συνῆλθον ὅλοι εἰς τὰ βασίλεια, δηλ. εἰς τὸ μέγαρον τοῦ Ῥιδόλφου Περούτζη, οἱ ἀπαρτίζοντες τὴν Σύνοδον ἐκ τῶν ἀνατολικῶν, ὅπου ἦλθον ἐκ τοῦ Πάπα τρεῖς ἐπίσκοποι, ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης καὶ δύω ἕτεροι, καὶ εἷς πρωτονοτάριος, ὅπως παρευρεθῶσιν εἰς τὴν ὑπογραφήν. Τὸν ὅρον ἐκόμισεν ὁ Νικόλαος Σεκουνδῖνος ἐξ Εὐρίπου, γεγραμμένον ἐπὶ μεμβράνης, κατὰ μὲν τὸ ἥμισυ λατινιστί, ἄντικρυ δὲ ἑλληνιστί. Ἐστάλη πρῶτον εἰς τὸν Ἡρακλείας, ὡς νοσοῦντα, πρὸς ὃν διεκόμισαν ὁ σφραγιδοφύλαξ (βουλλωτὴς) τοῦ Βασιλέως, ὁ Σεκουνδῖνος καὶ ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, καὶ πρῶτος ὑπέγραψεν ὡς τοποτηρητὴς τοῦ Ἀλεξανδρείας, κατόπιν ἐκομίσθη πάλιν εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου πρῶτος

---

1) Συρόπ. Ι', ς'. ζ'.

ὑπέγραψεν ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος Γρηγόριος Μελισσηνὸς (ὡς ἀποβιώσαντος τοῦ Πατριάρχου), ἐφεξῆς δὲ οἱ λοιποὶ τοποτηρηταί, Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄλλοι.

Περὶ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου ἀπόντος οὐδεὶς ἔγινε λόγος. Ἐζητήθη καὶ ὁ Σταυρουπόλεως, ἀλλὰ δὲν εὑρέθη, γενόμενος ἄφαντος. Ὁ Βασιλεὺς παρήγγειλε νὰ μεταβῶσι δέκα πρὸς τὸν Πάπαν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Santa Maria Novella, ὅπως ἴδωσιν αὐτὸν ὑπογράφοντα, κατὰ δὲ τὴν περίστασιν ταύτην θέλει προσφωνήσει καταλλήλως καὶ ὁ Νικαίας Βησσαρίων.

Ὁ Πάπας ἐκάθητο μετὰ τῶν Καρδιναλίων καὶ πάσης τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου, ἐκάθισαν δὲ καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἅμα δὲ ὁ Νικαίας ἤρξατο λέγειν, ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης διέταξε τὸν Πρωτονοτάριον νὰ γράφῃ. Ὁ Νικαίας, προτάξας σύντομον προοίμιον, ὡμίλησε περὶ τῆς τελειώσεως τῆς μυστικῆς θυσίας, ὅτι αἱ θεῖαι καὶ δεσποτικαὶ φωναὶ εἶναι αἱ ἁγιάζουσαι καὶ τελειοῦσαι τὰ θεῖα δῶρα, ὡς δοξάζει ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία.

Τοῦτο ἔγινε, διότι ὁ Βασιλεὺς δὲν συγκατένευε νὰ τεθῇ ἐντὸς τοῦ ὅρου, ὡς ἀπῄτουν οἱ Λατῖνοι, φοβούμενος μὴ εἴπωσιν, ὅταν ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι ἀνέτρεψε τὴν ἱερουργίαν, ἣν παρέδωκαν ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Μ. Χρυσόστομος[1].

Ἀφοῦ κατεστρώθη ἡ ὁμολογία αὕτη, ἀναστὰς ὁ Πάπας, ἠρώτησεν ἂν ὑπέγραψε καὶ ὁ Μάρκος Ἐφέσου, ἐπὶ δὲ τῇ ἀποφατικῇ ἀπαντήσει, ἀναφωνήσας, ὅτι τότε οὐδὲν ἐγένετο, ὑπέγραψεν ὅμως, καὶ ἀνήγγειλεν, ὅτι τὴν ἐπαύριον οἱ βουλόμενοι δύνανται νὰ μεταλάβωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐγκρατεύσωσι[2].

Τῇ 6ῃ Ἰουλίου 1439 καθ' ἡμέραν δευτέραν συνηθροίσθη πᾶς ὁ λαὸς εἰς τὸν καθεδρικὸν ναόν, ἐν Φλωρεντίᾳ[3] ἅμα πρωΐ, προηγηθείσης προκηρύξεως, δι' ἧς συνάμα ὡρίζετο ἡ ἡμέρα ὡς ἑορτάσιμος καὶ ἅπαντα ἐκλείσθησαν τὰ ἐργαστήρια.

---

[1]) Συρόπ. Ι', η'.—Coleti, XVIII, σ. 539.

[2]) Συρόπ. Ι', θ'.

[3]) Τούτου τοῦ ναοῦ τὸν τροῦλλον ἐν ἔτει 1436 ἐπεράτωσεν ὁ Βρουνελέσκος. Τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ ὡς S. Croce ἐγένοντο παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος ἐν ἔτει 1442. Bandini de vita Bessar.

Προσῆλθεν ὁ Βασιλεὺς καὶ κατόπιν ὁ Πάπας καὶ οἱ Καρδινάλιοι ἐν στολῇ, ὡς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀνὰ δύο καὶ μετάνοιαν ποιοῦντες ἠσπάζοντο τὴν χεῖρα τοῦ Πάπα. Μόνος ὁ ἄρχων τοῦ Μοναστηρίου καὶ οἱ ἱερωμένοι ψάλται δὲν ἐνεδύθησαν στολήν, οὐδὲ ὁ Ἀγχιάλου, ὁ δὲ Ἡρακλείας ἐνοσηλεύετο.

Οἱ ψάλται τῶν Λατίνων ἔψαλλον ἐπὶ τρεῖς ὥρας, ὁ δὲ Πάπας μόνος ἵστατο εἰς τὸ κατὰ πλάτος μέσον τοῦ ναοῦ, ἔπειτα ἔψαλλον καὶ οἱ ψάλται τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μεγάλην δοξολογίαν, μετ' αὐτὴν δὲ τὸ *Σήμερον ἡ χάρις τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἡμᾶς συνήγαγε*, καὶ *Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ* κτλ. Μετὰ τὰ ᾄσματα ἔστη ὁ Πάπας εἰς τὸν ἴδιον θρόνον.

Τότε ἀνέβησαν εἰς τὸν ἄμβωνα ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ ὁ Νικαίας Βησσαρίων καὶ πρῶτος ἀνέγνωσεν ὁ Ἰουλιανὸς λατινιστὶ τὸν ὅρον, μεθ' ὃ ἠρώτησε τοὺς ἰδίους Ἀρχιερεῖς ἐὰν στέργωσι, πάντες δὲ ἀπήντησαν καταφατικῶς (placet). Μετὰ ταῦτα ἀνέγνωσεν ὁ Νικαίας ἑλληνιστί, ἠρώτησε δὲ καὶ αὐτός, ἐὰν ἀρέσκῃ. Οἱ πολλοὶ ἀπήντησαν, ὅτι ἀρέσκει. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο εἰσῆλθον εἰς τὴν λειτουργίαν. Ἐν ἀρχῇ αὐτῆς ὁ Λάσκαρις Φιλανθρωπινὸς ἔστη μετὰ τῶν ἀρχόντων τοῦ Πάπα, τῶν φυλαττόντων τὸ ὕδωρ πρὸς νίψιν, σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ κατέθεσεν ὅ,τι ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, περιεβλήθη δὲ ὀθόνην μεταξωτὴν χρυσόλωρον, ἧς τὰ ἄκρα ἀπὸ τῶν ὤμων ἐγκαρσίως ἐκρέμαντο ἐπὶ τοῦ στήθους, ὅπως ἀπομάττῃ δι' αὐτῆς τὰς χεῖρας ὁ Πάπας, ἐκράτει δὲ καὶ δύω χέρνιβα, τὸ μὲν φέρον ὕδωρ, οὗ ἀπεγεύσατο πρῶτον, τὸ δὲ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ὕδατος, λεοντόμορφον ἔχοντα ἑκάτερα τὸ στόμιον, ἀφοῦ δὲ ἐνίψατο ὁ Πάπας, ἀπέδωκεν ὁ Φιλανθρωπινὸς τὰ χέρνιβα εἰς τοὺς δεδωκότας. Περὶ τὸ μέσον τῆς λειτουργίας τὸ αὐτὸ ἐγένετο διὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσσίας, κατ' αἴτησιν τοῦ Ῥωσσίας, καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Βασιλέως τῶν Ῥώσσων, ἐν τέλει δὲ τῆς λειτουργίας διὰ τοῦ δισυπάτου Γεωργίου.

Ὁσάκις ἦτον ἀνάγκη θυμιάματος, οἱ ἑκατέρωθεν ἱστάμενοι Καρδινάλιοι ἀνελάμβανον τὴν μίτραν τοῦ Πάπα καὶ τὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καλύμματα, ὁ δὲ ἀσκεπὴς ἔβαλλε τὸ θυμίαμα εἰς τὸ θυμιατήριον καὶ ηὐλόγει αὐτό. Ὁ μέλλων ν' ἀναγνώσῃ τὸ εὐαγγέλιον πρῶτον ἠσπάζετο τὸν πόδα τοῦ Πάπα.

Μεταξὺ τῆς λειτουργίας κατελθὼν τοῦ θρόνου προσῆλθεν εἰς τὸ ἱερὸν

βῆμα, ἔχων δύω Καρδιναλίους ἑπομένους καὶ ὑπηρετοῦντας, εἶπε τὴν εὐχὴν ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὸν θρόνον. Τελεσθείσης τῆς θυσίας ἤγαγον τὸ ποτήριον πρὸς τὸν Πάπαν ἱστάμενον εἰς τὸν ἴδιον θρόνον. Κατὰ δὲ τὴν ὥραν τοῦ ἀσπασμοῦ ἕκαστος ἠσπάσατο τὸν πλησίον αὐτοῦ καὶ οὕτω ἐτελέσθη ἡ ἕνωσις[1].

Τὴν ἐπαύριον ὁ Βασιλεὺς καλέσας τὸν Ῥωσσίας, τὸν Νικαίας, τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα καὶ τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, ἔπεμψεν αὐτοὺς εἰς τὸν Πάπαν, ὅπως ζητήσωσι νὰ γίνῃ παρομοίως λειτουργία καὶ παρὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Πάπα καὶ τῶν Καρδιναλίων.

Συσκεφθεὶς μετὰ τῶν Καρδιναλίων ἀπήντησεν ὁ Πάπας, ὅτι δὲν γινώσκει, πῶς τελεῖται ἡ λειτουργία τῶν ἀνατολικῶν, ὥστε, πρὶν παρασταθῇ δημοσίως, πρέπει νὰ τελεσθῇ ἰδιαιτέρως ἔν τινι κελλίῳ, ἤ, ἂν προτιμῶσι, νὰ τελεσθῇ μὲν λειτουργία, ὅπου συνήθως γίνεται, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ παρουσίᾳ δύω ἢ τριῶν Καρδιναλίων καὶ ἀφοῦ ἀντιληφθῶσι, τότε ἀποφαίνονται.

Ὡς ἤκουσε ταῦτα ὁ Βασιλεύς, ἐνόησεν ὅτι κατὰ τοὺς Λατίνους ἕνωσις εἶναι ἡ πλήρης καθυπόταξις εἰς τὰ ἑαυτῶν, διὸ παρήτησε τὴν ἀπαίτησιν περὶ λειτουργίας[2].

Ὁ Πάπας πάλιν ἐμήνυσεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι πρέπει νὰ στείλῃ πρὸς αὐτὸν τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὅπως κριθῇ, ὡς μὴ πεισθέντα εἰς τὰ τῆς Συνόδου καὶ μὴ ὑπογράψαντα τὸν ὅρον[3]. Ἐμήνυσε προσέτι, ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ γίνονταί τινα παρείσακτα, χρῄζοντα διορθώσεως, οἷον εἶναι ἡ διάζευξις· καὶ τελευταῖον ὅτι, ἀποβιώσαντος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀποτοῦδε εἶναι λυσιτελὲς ν' ἀντικατασταθῇ, πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἑνώσεως. Προτείνει μάλιστα τὸν ἐν Ῥώμῃ ὑπάρχοντα Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἄνδρα γέροντα καὶ χρήσιμον καὶ πλούσιον, ἂν δὲν εἶναι πρόσκομμα ἡ ἄγνοια τῆς γλώσσης.

Ἀντεμήνυσεν ὁ Βασιλεύς, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ψήφῳ τῶν Ἀρχιερέων θέλει ἐκλεχθῇ Πατριάρχης. Τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ἐὰν δὲν

---

1) Συρόπ. Ι', ι'.
2) Συρόπ. Ι', ια'.
3) Πρακτικὰ Coleti, σ. 536.

ἀρκέσωσιν αἱ παραινέσεις, θέλει κρίνει ἡ Σύνοδος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει.

Ἄνευ τινὸς ἀπαιτήσεως τοῦ Πάπα ἢ συνοδικῆς ἀποφάσεως, διέταξεν ὁ Βασιλεύς, νὰ μνημονεύηται ὁ Πάπας ἐν τοῖς διπτύχοις. Ἄλλοτε εἶχε προταθῆ τοῦτο, ὡς σημεῖον ἑνώσεως, παραλειπομένης τῆς προσθήκης ἐν τῷ Συμβόλῳ, ἀλλ' οἱ Λατῖνοι εἶπον, ὅτι ἀδιαφοροῦσι περὶ τοῦ μνημοσύνου, κύριον δὲ θεωροῦσι τὸ περὶ δόξης[1].

Τὴν πρώτην λειτουργίαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀπέφυγεν ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ ὡς ἀρχιδιάκονος, δικαιολογηθείς, ὅτι νοσεῖ, ἐλειτούργησε δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Ὑπομνηματογράφος καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος. Ἐκ τοῦ Πάπα ἦλθον ὁ Πρωτονοτάριος καὶ τρεῖς Ἐπίσκοποι. Ἐν τοῖς διπτύχοις ἐμνημονεύθη ὁ Πάπας, ὁ δὲ μέγας Πρωτοσύγκελλος παρέλειψε νὰ εὐλογήσῃ τὰ θεῖα δῶρα ἐν τῷ ἁγιάσαι καὶ ἐν τῷ ἑνῶσαι. Τὰ τοιαῦτα δὲν παρήρχοντο ἄνευ ἐρίδων, ὡς συνέβη τότε ἀμέσως, ἐξ οὐτιδανῆς καὶ τυχαίας ἀφορμῆς, μεταξὺ τοῦ συλλειτουργήσαντος Φιλίππου καὶ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου[2].

Οἱ Μητροπολῖται κατατρυχόμενοι ὑπὸ τοῦ γήρατος καὶ τῆς ταλαιπωρίας ἱκέτευον ν' ἀπέλθωσιν εἰς Ἐνετίαν. Ὁ Βασιλεὺς προέτρεπε νὰ ἐγκαρτερήσωσιν, ἑωσοῦ λάβωσι τὸ καθυστερούμενον σιτηρέσιον τῶν πέντε μηνῶν.

Ὡς συνέπειαν τῆς ἑνώσεως ἐθεώρει ὁ Βασιλεύς, ὅτι ἑκάστη Ἐκκλησία πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ὑποκειμένας αὐτῇ Μητροπόλεις καὶ ἐνορίας, ἄρα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἀνήκουσιν ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κέρκυρα. Ἀλλ' ὁ Πάπας οὐδεμίαν ἔδιδεν ἀκρόασιν. Κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὁ Ῥόδου, ὁ Μιτυλήνης καὶ ἕτεροι, ἀπῄτουν νὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τῆς περιφερείας αὐτῶν οἱ λατινεπίσκοποι, ὁ δὲ Βασιλεὺς παρέπεμπεν αὐτοὺς εἰς τὸν Πάπαν, πρὸς ὃν πολλάκις ὡμίλησεν ἐπὶ ματαίῳ. Προσῆλθον πρὸς τοῦτο εἰς τὸν Πάπαν προτείνοντες, ὅτι οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ἀπαγορεύουσι τὴν ὕπαρξιν δύω Ἐπισκόπων ἐν τῇ αὐτῇ ἐπισκοπῇ, ἀφοῦ δέ, θείᾳ χάριτι, διὰ τῆς ἑνώσεως μία ὑπάρχει Ἐκκλησία, δὲν δύνανται πλέον νὰ συνυπάρχωσι δύω Ἐπίσκοποι. Οἱ

---

[1]) Συρόπ. Γ', ιϐ'.
[2]) Συρόπ. Γ', ιγ'.

Λατῖνοι ἀπήντησαν, ὅτι δὲν εἶναι ἑπόμενον, ὅτι ἐκβλητέοι εἶναι οἱ Λατινεπίσκοποι. Διὸ δέον ν' ἀναμείνωσι τὸ τέλος τῆς ζωῆς, ὥστε ὁ ἐπιζήσων ἐκεῖνος νὰ μείνῃ μόνος, εἰς τὸ ἑξῆς δὲ οὗτος ν' ἀντικαθίσταται παρὰ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει, ὥστε, ἂν εἶναι Λατινεπίσκοπος, παρὰ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτόν[1].

Δι' αὐτοῦ τοῦ ἐπιτηδείου τρόπου βαθμηδὸν ἡ δογματικὴ ἕνωσις ἔμελλε νὰ γίνῃ καὶ ἱεραρχική, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσιν αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι ὁμοδοξοῦσαι, ἀλλὰ μία Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Ῥώμης δεσπόζοντα πάντων καὶ αὐτῶν τῶν Πατριαρχῶν. Πολὺ μακρὰν ἦσαν οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας νὰ ὑποθέσωσι κἄν, ὅτι ἦτο λόγος περὶ ἱεραρχικῆς ἑνώσεως.

Ὁ Πάπας ἐν τούτοις, σπεύδων νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἕνωσιν ὅσον τάχιον, διώρισε τὸν ἐκ Κρήτης ἀρχιεπίσκοπον Φαντῖνον ἀποστολικὸν τοποτηρητὴν Κρήτης καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν προπεμπτήριον (salvo conducto) πρὸς τοῦτο[2].

Ὁ Πάπας ἀπήτησε πάλιν τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὃν ἔπεισεν ὁ Βασιλεὺς νὰ προσέλθῃ, διαβεβαιῶν, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ συμβῇ εἰς αὐτὸν ἀπαίσιον, ἀλλὰ πρόκειται μόνον περὶ ἀπολογίας. Ὁ Ἐφέσου δὲν ἐδειλίασε νὰ προσέλθῃ πρὸς τὸν Πάπαν καὶ εὑρὼν αὐτὸν καὶ τοὺς Καρδιναλίους προσεκύνησε μετὰ σεβασμοῦ, παρέστησε δὲ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἵσταται ὄρθιος πάσχων τοὺς νεφροὺς καὶ τοὺς πόδας. Ἐπετράπη εἰς αὐτὸν νὰ καθίσῃ. Ὁ Πάπας, προέτρεψεν αὐτὸν νὰ στέρξῃ, διότι ἄλλως, ὡς ἀπειθῶν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου, μέλλει νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν ὀργὴν αὐτῆς καὶ νὰ καθαιρεθῇ. Ὁ Ἐφέσου ἀπήντησε μετὰ παρρησίας, ὅτι αἱ Σύνοδοι καταδικάζουσι τοὺς μὴ πειθομένους τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ πρεσβεύοντας αἵρεσιν. Ἀλλ' αὐτὸς δὲν κηρύττει ἰδίαν δόξαν, οὐδὲ καινοτομεῖ, ἀλλὰ τηρεῖ, ἣν παρέλαβε καὶ ἣν καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ πρὸ τοῦ σχίσματος κατεῖχε. Αὕτη μάλιστα ἐπῃνέθη ἐν τῇ ἐνεστώσῃ Συνόδῳ πολλάκις. Ἐὰν πρῶτον δὲν κατακριθῇ ἡ δόξα, ἣν δοξάζει, οὐδεμίαν ὀφείλει δίκην. Οἱ λόγοι οὗτοι ἦσαν τόσον πειστικοί, ὥστε ἀφέθη ἐλεύθερος ν' ἀπέλθῃ[3].

---

1) Συρόπ. Ι', ιδ'.
2) **Cod. Barberinus, XVI, 85.** σ. **486** φέρει ἡμερομηνίαν **19** Αὐγούστου.
3) Συρόπ. Ι', ιε'.

Πάλιν ἐμήνυσεν ὁ Πάπας εἰς τὸν Βασιλέα προτρέπων ἐκλογὴν Πατριάρχου ἄμεσον, καθόσον οἱ ἐκλεκτότεροι ἦλθον μετ' αὐτοῦ. Ὑπεκίνει ταῦτα καὶ ὁ Ῥωσσίας καὶ ἄλλοι Ἀρχιερεῖς Πατριαρχείου ὀρεγόμενοι, εὕρισκον δὲ ἀφορμὴν νὰ κατακρίνωσι τὸν Βασιλέα, ὡς εἰπόντα, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ συμβουλευθῇ καὶ τὴν μητέρα. Δὲν εἶναι πλέον ἀνεκτόν, ἔλεγον, ν' ἀναμιγνύωνται καὶ αἱ δέσποιναι εἰς τὰ ἔργα Ἀρχιερέων.

Κατὰ συμβουλὴν τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου, ὁ Βασιλεὺς ἔδωκεν ἄδειαν εἰς τοὺς πρεσβυτέρους Ἀρχιερεῖς, ν' ἀπέλθωσιν εἰς Ἐνετίαν, ὅπως ἔχῃ ὡς σκῆψιν, ἐὰν πάλιν ὁ Πάπας ζητήσῃ τὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον πρὸς τοῦτο πλήρης Σύνοδος [1].

Τὸ σιτηρέσιον ἐντούτοις δὲν ἐδίδετο καὶ εἰς μάτην ἐζητεῖτο, ἐλέγετο δέ, ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ μεταγραφῇ ὁ ὅρος εἰς πέντε ἴσα, ὥστε νὰ λάβωσιν ἀνὰ ἓν πρωτότυπον καὶ οἱ βασιλεῖς (ῥῆγες). Ὁ Βασιλεὺς παρήγγειλε, νὰ μὴ ὑπογράψωσι τὰ ἴσα, ἐὰν δὲν δοθῇ τὸ καθυστερούμενον σιτηρέσιον πέντε καὶ ἡμίσεως μηνῶν. Προβάλλοντες ἤδη κατὰ πρῶτον καὶ ὡς ἐνετάλησαν τὴν ἀπαίτησιν, δὲν εἰσηκούσθησαν. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Βασιλεὺς μετεκάλεσεν αὐτοὺς καὶ διέταξε νὰ ὑπογράψωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ μόνον τέσσαρα ἴσα, ἀντὶ τῶν πέντε ζητηθέντων [2]· ὡς δὲ ἔκ τινων σωζομένων φαίνεται ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ αὐτῶν παρελείφθησαν αἱ λέξεις «καὶ τὸν Ῥωμαϊκὸν ἀρχιερέα εἰς πᾶσαν τὴν » οἰκουμένην τὸ πρωτεῖον κατέχειν». Μόνος ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος Γρηγόριος ἠρνήθη διὰ λόγον ἰδίως αὐτῷ γνωστὸν [3] νὰ ὑπογράψῃ τὰ

---

[1]) Συρόπ. Ι', ις'.

[2]) Συρόπ. Ι', ιζ'. Κατὰ τὰ Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 537 τὰ ἴσα ἔγιναν διὰ τοὺς Πατριάρχας καὶ ὑπεγράφησαν ἑκατέρωθεν, ἐνῷ κατὰ Συρόπουλον παρὰ μόνων τῶν ἀνατολικῶν.

[3]) Frommann, Zur. Krit. des Flor. σ. 46 εἰκάζει, μήπως ἕνεκα τῆς μνημονευθείσης παραλείψεως. Ἐκ τῶν πολλῶν σωζομένων γνήσια τεκμηριοῦνται δύω εὑρεθέντα μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῆς Συνόδου, ἃ ἐν νάρθηκι ἐδωρήσατο ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης τῇ Φλωρεντίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1794 ἀνάκειται ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ. Ἐξ αὐτῶν τὸ φέρον τὰς ὑπογραφὰς τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ 31 Ἀρχιερέων μαρτυρεῖται ὡς ἓν τῶν τεσσάρων ἴσων, καθόσον στερεῖται τῆς μνησθείσης περικοπῆς. Milanesi, Giornale storico degli Archivi Toscani I. (1857) σ. 224. Τὸ ἕτερον φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, 32 Ἀρχιερέων τῆς ἀνατολ. Ἐκκλησίας καὶ 115 Λατίνων σὺν τῷ Πάπᾳ,

ἴσα. Μετὰ δύω ἡμέρας οἱ πρῶτοι τῶν Ἀρχιερέων ἀπῆλθον εἰς Ἐνετίαν καὶ τότε μόνον ἐδόθη τὸ σιτηρέσιον εἰς τοὺς ἀπερχομένους πέντε μηνῶν, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπέβαινον τῶν ἵππων. Ἔκτοτε βαθμηδὸν ἐδόθη εἰς ὅλους, ὅσοι ἀπήρχοντο, τελευταῖος δὲ ἀπῆλθε καὶ ὁ Βασιλεύς [1].

Ἡ πρᾶξις τοῦ κοινοῦ τῆς Φλωρεντίας περί δόσεως ἑτέρων φλωρίων 3400 ἐπέκεινα τοῦ τετραμήνου διὰ τὴν αὐτόθι διαμονὴν φέρει ἡμερομηνίαν 22 Αὐγούστου 1439 [2]. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἡ πόλις τῆς Φλωρεντίας παρεῖχε τακτικῶς τὰ ὑποσχεθέντα φλωρία 1700 κατὰ μῆνα, ἀλλ' ἄλλοθεν ἐπήγαζεν ἡ αἰτία τῆς καθυστερήσεως.

Προεπορεύθησαν οἱ ἐκ τοῦ κλήρου ἀκόλουθοι τοῦ Βασιλέως, ἐν οἷς καὶ ὁ διάκονος Φίλιππος, ὃν συνήντησαν πρέσβεις ἐκ τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὸν Πάπαν ἐν Βονωνίᾳ. Ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει αὐτῶν, πῶς ἐτελέσθη ἡ ἕνωσις, εἶπεν, ὅτι οὐδὲ οἱ Λατῖνοι προσῆλθον πρὸς ἡμᾶς, οὐδὲ ἡμεῖς πρὸς τοὺς Λατίνους, ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ δόξαι ἐξετασθεῖσαι εὑρέθησαν σύμφωνοι, διὸ ἐτάχθη ἕκαστος νὰ κατέχῃ οἵαν εἶχε καὶ πρότερον, τὴν δὲ προσθήκην, οὐδὲ οἱ Λατῖνοι ἐξέβαλον, οὐδὲ ἡμεῖς ἐδέχθημεν. Τὰ αὐτὰ ἔγιναν καὶ περὶ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου [3].

Ἐν Ἐνετίᾳ ὁ Κυζίκου ἐν τῇ Μονῇ, ἐν ᾗ κατέλυσε, λειτουργήσας ἐμνημόνευσε τὸν Πάπαν, ἐπετιμήθη δὲ παρὰ τοῦ Δεσπότου Δημητρίου,

---

εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχικόν. Ἐπίσης παραλείπεται ἡ μνησθεῖσα περικοπὴ ἐν τῷ ἐν Οὐατικανῷ διπτύχῳ, παραβληθέντι παρὰ τοῦ ἀνωνύμου ἐκδότου (Nickes) τῆς συλλογῆς: Ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος ἐν Ῥώμῃ 1865. Δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ τὸ ἐν τῇ Βρεταννικῇ Βιβλιοθήκῃ στερεῖται τῆς περικοπῆς, ὡς βεβαιοῖ **Janus, Der Papst und das Concil** (1869) σ. 348. Ἀξιοπερίεργον εἶναι ὅτι ὁ καρδινάλιος **Manning, Tradizione della Chiesa** (Napoli 1869) ποιεῖται μνείαν τοῦ κεφαλαίου τούτου περὶ πρωτείων τοῦ Πάπα ἄνευ τῆς περιλαλήτου περικοπῆς, διότι τὸ ὑπόλοιπον κείμενον ἀρκεῖ. Πρβ. **Frommann**, αὐτόθι σ. 32—54.

Δεν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἓν τῶν ἴσων ἐστάλη εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ὅστις ἐν τῇ πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολῇ γράφει ἐν γνώσει τοῦ κειμένου **Coleti, XVIII**, σ. 1190.

[1]) Συρόπ. Ι', ιζ'.

[2]) **Cod. Barberinus, XVI, 85** σ. 264. Ὅρα σ. 88.—**Frommann, Krit. Beitr.** σ. 36.

[3]) Συρόπ. Ι', ιη'.

ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐνόσῳ δεν ὑπάρχει Πατριάρχης, οὐδὲ ὁ Βασιλεὺς διέταξε [1].

Τῇ 6ῃ Σεπτεμβρίου 1439 ἔφθασεν ὁ Βασιλεὺς εἰς Ἐνετίαν, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Μάρκον Ἐφέσου. Τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἀπῆλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς Πατάουιον χάριν περιεργείας, μὴ ἀναχαιτισθεὶς ἐκ τῶν ἑορτῶν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

Ἑωςοῦ ἑτοιμασθῶσι τὰ τοῦ ἀπόπλου, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Δουκὸς τῆς Ἐνετίας ἀπεφασίσθη νὰ λειτουργήσωσιν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐκεῖνοι μάλιστα, οἵτινες ἔδειξαν ἀπαρέσκειαν εἰς τὴν ἕνωσιν. Ὁ Ἡρακλείας μέχρι τελευταίας στιγμῆς πολλὰ ἐπενόει κωλύματα, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, διότι ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Βασιλέως. Ὁ ὑπομνηματογράφος ἀπήγγειλε τὸ Ἅγιον Σύμβολον ἄνευ τῆς προσθήκης, ὁ δὲ Πάπας δὲν ἐμνημονεύθη. Ὅσῳ ἀπεμακρύνοντο τῆς Φλωρεντίας, ηὔξανεν ἡ κατὰ τῆς ἑνώσεως ἀντίδρασις.

Κατ' εἰσήγησιν τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου ἐτελέσθη κατόπιν μνημόσυνον τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ ναῷ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, καθ' ὃ προσῆλθον Λατῖνοι ἐπίσκοποι καὶ ἱερομόναχοι. Ἐν καιρῷ τῆς λειτουργίας εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ ἱερὸν ὡς θεαταί. Ἡ δαπάνη τοῦ μνημοσύνου ἔγινεν ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ἐνδυμάτων τοῦ Πατριάρχου [2].

Τῇ 14ῃ Ὀκτωβρίου 1439 ἐπεβιβάσθησαν πρὸς ἀπόπλουν, ἀλλ' ἕνεκα κλύδωνος σφοδροῦ μόλις ἀπέπλευσαν τὴν δεκάτην ἐνάτην, ἐπὶ τεσσάρων μόνον κατέργων, ἀντὶ τῶν πολλῶν, ὅσα ὑπεσχέθη ὁ Πάπας [3].

---

[1]) Συρόπ. ΙΑ', α'.
[2]) Συρόπ. ΙΑ', ιδ'.
[3]) Συρόπ. ΙΑ', ιε'.

ΣΤ′

ΠΕΡΙ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Αὐθεντικὰ τῆς Συνόδου ταύτης πρακτικὰ δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς. Γνωρίζομεν, ὅτι καὶ ἐν Φερραρίᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ οἱ ἀπαγγελλόμενοι λόγοι ἐγράφοντο παρὰ τριῶν ὑπομνηματογράφων ἑκάστου μέρους, οἵτινες παρέβαλον ἔπειτα τὰ γεγραμμένα διὰ τὸ σύμφωνον [1]. Ἀρνηθέντος τοῦ ἑλληνομαθεστάτου Φραγκίσκου Φιλέλφου νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς διερμηνεύς, ἀνετέθη τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν ἐξ Εὐρίπου Νικόλαον Σεκουνδῖνον, ὅστις θαυμασίως ἐν ἀκαρεῖ μετεγλώττιζε πρὸς ἀμφοτέρους [2].

---

[1]) **Συρόπ.** Ϛ′, ιθ′. «Ἐζήτησεν ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν ἡμετέρων τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων, τὰ κατὰ τὴν ΙϚ′, ἐν τῇ Συνόδῳ προκομισθέντα ἐγγράφως, εἶτα ἀντεβλήθησαν καὶ ἐξητάσθησαν καὶ τὰ ἀπὸ στόματος εἰρημένα ἀφ' ἑκατέρου μέρους· οὕτω γὰρ ἐτάχθη γίνεσθαι, ὁσάκις ἂν διάλεξις γένηται». — **Coleti, XVIII, σ. 504, 517.**

[2]) **Vespasiano Fiorentino (Spic. Rom. ed Mai) I. σ. 30. Parlato che avevano i greci Nic. Secundino isponeva in latino de verbo ad verbum.... Rispondevano i Latini e Nic. Secundino trasferiva in greco.**

Ἐντοσούτῳ οὐδὲν κείμενον πρακτικῶν διεσώθη, ἐνῷ ὁ Συρόπουλος εἰς αὐτὰ συχνάκις παραπέμπει, ὡς περιέχοντα τὰ λεχθέντα ἐν ἐκτάσει ἢ τὰ κατατεθέντα ἔγγραφα, ἐξ ὧν ἐνίοτε ἀποσπᾷ τεμάχια [1].

Ἔχομεν ἐξιστόρησιν τῆς Συνόδου ἐπιγραφομένην *Ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένη Σύνοδος* καὶ ἐκτυπωθεῖσαν κατὰ πρῶτον Λατινιστὶ ἐν ἔτει 1526 ὑπὸ Βαρθολομαίου Ἀβράμου Κρητός, ὡς Πρακτικά. Ἡ ἐκλατίνισις χρεωστεῖται εἰς τὸν Ἰω. Ματθ. Καρυόφυλλον [2]. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον κατὰ πρῶτον ἐξεδόθη ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1577 κατὰ διαταγὴν τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' [3]. Ἐν προοιμίῳ πρὸς τοὺς ἐντευξομένους ἔργον τῆς θείας προνοίας θεωρεῖται, ὅτι ἐξέλιπον τὰ λατινικὰ ἀντίγραφα, διεσώθη δὲ μόνον τὸ Ἑλληνικόν. Οὕτω δὲν δύνανται οἱ Γραικοὶ ν' ἀποδώσωσι νόθευσιν εἰς τοὺς Λατίνους, ὡς συντάξαντας κατὰ τὴν ἰδίαν ἀρέσκειαν τὸ κείμενον.

Ἡ ὅλη σύνταξις τοῦ ἔργου εἶναι ἀποχρῶσα ἀπόδειξις, ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν συνταχθέντων ἐν τῇ Συνόδῳ παρὰ τῶν ὑπομνηματογράφων πρακτικῶν, διότι εἷς καταφαίνεται συντάξας, ὅστις κατ' οἰκείαν κρίσιν ὁμολογεῖ, ὅτι συντέμνει καὶ παραλείπει, ὅ,τι νομίζει αὐτὸς μὴ πάντῃ ἀναγκαῖον [4].

Ὅτι ἦτον ἐκ τῆς Συνόδου ὁ γράψας καὶ ὅτι εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ κείμενα γραπτά, ἀρκούντως συνάγεται [5], ὡς ἐπίσης ὅτι ἠγνόει τὴν λατινικήν [6], ἀνεχώρησε δὲ καὶ αὐτὸς ἀμέσως μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὰ ἴδια, καθὰ ἐν τέλει ἀφηγεῖται. Ἡ τάσις τοῦ γράψαντος εἶναι προδήλως ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, ὅπως ἐγένετο. Ἔγινε προηγουμένως λόγος περὶ τῆς αὐτόθι ἱστορουμένης ἀνευρέσεως ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ ἐκπνεύσαντος Πατριάρχου τελευταίας γνώμης, πόσον θεωρεῖται ἀπόκρυφος [7], οὐδὲ

---

[1]) Συρόπ. Ε', ε'. ιγ'. ς', ιζ'. Η', α'. Ι', ιθ'.

[2]) Coleti, XVIII, σ. 6.

[3]) Ὑπὸ Φραγκίσκου Τζανέτου, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 416, — δὲν ὑπάρχει τὸ προοίμιον.

[4]) «Ἡμεῖς δὲ γράφειν ἀρξάμενοι, ἐπειδὴ συνείδομεν ἔξω πάντῃ τοῦ προκειμένου ταῦτα φέρειν, παρήκαμεν κτλ.» Coleti, σ. 156.

[5]) Αὐτόθι. «Ὁ Φορολιβιένσης (Forli) ἐπίσκοπος ἐγγράφως ἔλεγεν οὕτω ταῦτα».

[6]) Coleti, XVIII, σ. 212. «Ἡμεῖς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν κατελάβομεν, ἐπεὶ ἑλληνιστὶ οὐκ ἀνέγνωσαν ταῦτα ἡμῖν».

[7]) Ὅρα σ. 104.

ἥρμοζεν ἐν πρακτικοῖς, ἂν ἦσαν τῷόντι τοιαῦτα, ἡ μνεία ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐτάφη λαμπρῶς ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῶν μοναχῶν τοῦ σχήματος τοῦ Ἁγίου Δομινίκου, ἐν τῷ ναῷ αὐτῷ, ἔνθα καὶ ὁ Πάπας ἦν κατοικῶν.

Ἡ εἰκασία τοῦ Ἀλλατίου, ὅτι συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου ὑπῆρξεν ὁ μέγας Σκευοφύλαξ Θεόδωρος Ξανθόπουλος [1], καθίσταται ἀπαράδεκτος ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ κειμένου, διότι ὁ Σκευοφύλαξ ἦτον, ὡς εἴρηται [2], ἐκ τῶν σταυροφόρων ἢ ἐξωκατακοίλων, ἐνῷ ὁ συντάκτης κατὰ τὴν εἰς Φερραρίαν ἄφιξιν λέγει: «καὶ τὸν Πάπαν ὁ Πατριάρχης ἠσπάσατο » ἱστάμενον ἐν τῇ παρειᾷ· *ἡμεῖς* δὲ καθημένου τὴν δεξιὰν αὐτοῦ καὶ » τὴν παρειάν, σὺν τοῖς ἐξωκατακοίλοις· οἱ δ' ἄλλοι μόνον τὴν χεῖρα ἢ » καὶ μόνῳ τῷ προσκυνήματι» [3]. Τὸ ἡμεῖς ἐνταῦθα ἀνάγεται ἀναντιρρήτως εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, μεθ' ὧν καὶ οἱ ἐξωκατάκοιλοι [4]. Ἐν πλείσταις ἄλλαις ῥήσεσιν ὁ συγγραφεὺς ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀρχιερέων λέγει ἡμεῖς [5].

Ὁ πιθανώτερος ἐκ τῶν ἀρχιερέων εἶναι ὁ Νικαίας Βησσαρίων καὶ ὁ Μιτυλήνης Δωρόθεος, οἵτινες ἦσαν τῷόντι ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως [6] καὶ κατ' αὐτὴν τὴν συγγραφὴν αὐτοὶ εἶναι ἐκ τῶν τεσσάρων, οἵτινες ἐπρέσβευσαν πρὸς τὸν Πάπαν πρὸς συνδιάλεξιν τὴν 9ην καὶ 10ην Ἰουνίου [7]. Οἱ ἄλλοι δύω ἦσαν ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος καὶ ὁ Τραπεζοῦντος Δωρόθεος. Ὁ τελευταῖος δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν τῆς 12ης Ἰουνίου, ἄρα δὲν εἶναι ὁ συγγραφεύς, ὅστις ἐξακολουθεῖ λέγων περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι ἦν παρών [8]. Ἐξαιρετέος εἶναι καὶ ὁ Ῥωσσίας, διότι οὗτος ἔφθασε κατόπιν εἰς Φερραρίαν, ἐνῷ τὰ πρακτικὰ ἄρχονται ἀπὸ Ἐνετίας καὶ λεπτομερῶς περιγράφουσιν, ὅσα συνέβησαν. Ὑπολείπονται ἑπομένως μόνον ὁ Νικαίας

---

[1]) **Leo Allatius**, Exercit. σ. 50 καὶ ἐφεξῆς.

[2]) Ὅρα σ. 51 ὑποσ.

[3]) **Coleti**, XVIII, σ. 13. Ἀπαραλλάκτως διηγεῖται καὶ ὁ Συρόπ. Δ', κϐ'. Ὅρα σ. 48.

[4]) Ἄπορον πῶς παρενόησε τόσον σαφὲς κείμενον ὁ Ἀλλάτιος.

[5]) **Coleti**, XVIII, σ. 9, 12, 17, 213, 476, 477, 496 500. Ἐν σ. 214, 496, 497 συνήλθομεν, ὡμονοήσαμεν, συνήχθημεν οἱ ἀρχιερεῖς.

[6]) Συρόπ. Η', η'. ιδ'. Θ', ε'. ΙΑ', γ'. η'. ΙΒ', γ'.

[7]) **Coleti**, XVIII, σ. 501.

[8]) Αὐτόθι σ. 508 καὶ ἀποκριθέντων ἡμῶν.

Βησσαρίων καὶ ὁ Μιτυλήνης Δωρόθεος, ὡς συμφωνοῦντες ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως κατὰ τὴν τελευταίαν σύναξιν [1], τὴν γενομένην τὴν 30ην Μαΐου κατὰ τὴν συγγραφὴν ταύτην, ἢ τὴν 2αν Ἰουνίου κατὰ Συρόπουλον [2] καὶ οἱ λόγοι αὐτῶν συνήθως μνημονεύονται ἐκτενέστεροι, ἢ μετὰ πλείονος ἐμφάσεως [3].

Ἐκ τῶν δύω τούτων προσώπων, τίς εἶναι ὁ πιθανώτερος συντάκτης τῶν πρακτικῶν; Ὁ νεώτερος Γάλλος βιογράφος [4] τοῦ Βησσαρίωνος ἐνόμισεν, ὅτι εὗρεν ἄμεσον τοιοῦτον ἀπόδειξιν ἐν αὐτοῖς τοῖς πρακτικοῖς, ὡς ἂν εἴχομεν τὴν ἰδίᾳ χειρὶ ὑπογραφὴν τοῦ τότε Νικαίας καὶ μετέπειτα Καρδιναλίου· ἰδοὺ ἡ παρανόησις. Κατὰ τὰ πρακτικὰ τὴν 6ην Ἰουλίου πανηγυρικῶς ἐν τῇ πληθούσῃ Συνόδῳ ἀνεγνώσθη ὁ ὅρος λατινιστὶ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη, ἑλληνιστὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος. Ἕπεται ἐν τοῖς πρακτικοῖς ὁ ὅρος αὐτολεξεί, μεθ' ὃ ἐπαναλαμβάνεται πάλιν τὸ τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἀκολουθεῖ «καὶ ἠσπασάμεθα » τοῦ Πάπα τὸ γόνυ καὶ τὴν χεῖρα· ἠσπασάμεθα δὲ καὶ ἀλλήλους, » φορεμένοι τὴν ἱερατικὴν στολήν· ὑπεγράψαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς ταῖς » ἰδίαις χερσίν, ὥσπερ ἀνεγνώσθη· ἔψαλλον δὲ οἱ ἡμέτεροι ψάλται: εὐ» φραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ κτλ.... πληρωθείσης οὖν τῆς ἱερουργίας ἅμα » καὶ δοξολογίας, ἕκαστος ἀπήλθομεν εἰς τὰ ἴδια». Ὁ Γάλλος βιογράφος νομίζει, ὅτι αὐτοὶ μόνοι οἱ δύω ἠσπάσαντο τοῦ Πάπα τὸ γόνυ καὶ αὐτοὶ μόνοι οἱ δύω ἠσπάσαντο ἀλλήλους, ἐνῷ ὁ ἀσπασμὸς ἔγινε γενικός, διότι ἄλλως πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ λοιποὶ παρέμεινον χάσκοντες ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ Santa Maria Liberata [5].

---

[1]) Αὐτόθι σ. 496.

[2]) Συρόπ. Θ', θ'.

[3]) Coleti, XVIII, σ. 397.

[4]) Vast, Le Cardinal Bessarion (1878) σ. 445. Καὶ ὁ Wolfgang Göthe, Studien u. Forschungen über Bessarion (Jenæ 1871) ἐκηρύχθη ὑπὲρ τοῦ Βησσαρίωνος, ἀλλὰ τοὺς λόγους ὑπεσχέθη νὰ ἐκθέσῃ κατόπιν.

[5]) Frommann, Krit. Beitr. σ. 69 καὶ ἑπ. Δὲν εἶναι ὁ πρῶτος οὐδὲ ὁ μόνος προτιμήσας τὸν Δωρόθεον. Πρβ. The history of the council of Florence transl. from the Russian by Basil Popoff (1861) σ. 6. (τοῦ ἐν Μόσχᾳ Καθηγητοῦ Gorski). Makarij, Russ. Kirchengesch. (1866) V. σ. 339.

Ἐνῷ λοιπὸν οὐδὲν ἀπεδείχθη, οὐδὲ πόρρωθεν, μένει πάντοτε τὸ ζήτημα τῆς μεταξὺ τῶν δύω πιθανότητος, Δωροθέου καὶ Βησσαρίωνος.

Λίαν σοβαρὰ εἶναι ἡ σκέψις, ὅτι ὁ Βησσαρίων ἔφθασεν εἰς τοιαύτην ὑπερτάτην περιωπὴν καὶ φήμην, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἐπὶ πολὺ ἄγνωστον, ὅτι ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ συντάξας. Ἀλλὰ καὶ τὸ μέρος, ὃ ἔλαβεν ὁ Βησσαρίων ἐκ τῶν πρώτων καθ' ὅλας τὰς διαπραγματεύσεις, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτόν, νὰ ἐπασχοληθῇ εἰς σύνταξιν πρακτικῶν, καὶ συνάμα εἰς λόγους μακρούς, ὡς ὁ δογματικὸς ἐν δέκα κεφαλαίοις[1].

Ἐν ἐπιμέτρῳ τῶν Πρακτικῶν προσετέθη ἀπολογία τῶν πέντε κεφαλαίων τοῦ τόμου ἑνώσεως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου » Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως συντάγματα πέντε, ἐν οἷς τῶν ἐν » τῷ ὅρῳ τῆς αὐτῆς Συνόδου περιεχομένων κεφαλαίων πέντε εὐσεβῶς » ἅμα καὶ σοφῶς ὑπεραπολογεῖται ».

Τόσον ἀντίκειται εἰς τὸ φρόνημα τοῦ Γενναδίου, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὅτε ἐγένετο Πατριάρχης, ὥστε παντοῖα ἐπενόησαν, ὅπως συμβιβάσωσι τὸ ἀπίθανον.

Ὁ Καρυόφυλλος, ὅστις πρῶτος ἐξελατίνισε τὰ Πρακτικὰ ἐν ἔτει 1526, μὴ ἀπατώμενος, ὅτι ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος ἦτο σφόδρα ἀνθενωτικός, δὲν δέχεται ἐν προοιμίῳ τῶν πρακτικῶν[2], ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἐν τῇ Συνόδῳ Γεώργιος Σχολάριος, ὥστε δέον νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τρίτον Γεννάδιον, τὸν συγγραφέα τῆς προκειμένης ἀπολογίας, καὶ αὐτὸν Πατριάρχην.

Ὁ Ἀλλάτιος[3] πάλιν, παραπεισθεὶς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀπολογίαν, ἢ διὰ τῆς εἰκασίας, ὅτι ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος ἐν τῷ κρυπτῷ ἦτον ἑνωτικός, ἐν τῷ φανερῷ δὲ ἀνθενωτικός, πρὸς τοὺς καιροὺς πολιτευόμενος. Τὰ ἀνθενωτικὰ συγγράμματα εἶναι κατ' αὐτὸν ἔργον ἄλλου μοναχοῦ Γενναδίου, οὐδέποτε χρηματίσαντος ἐν Φλωρεντίᾳ. Ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη τῆς δευτέρας ὑποθέσεως πρὸς διάσωσιν τῆς πρώτης ἀποδεικνύει τὸ σαθρὸν ἀμφοτέρων. Οὐδὲ στιγμὴν εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀμφισβητήσεως, ὅτι ὁ Πατριάρχης

---

[1]) Ἀξιοσημείωτον ὅτι αὐτὸς ὁ **Vast**, σ. 409 μεταφράζει: Tous les Grecs, l'empereur en tête, et tous les Latins vinrent fléchir le genou devant le pape et lui baiser la main.

[2]) **Coleti**, XVIII, σ. 553.

[3]) De consensu σ. 959.

Γεννάδιος μονάσας, ἐξηκολούθησεν ἀκαταπαύστως συγγράφων κατὰ τῆς ἑνώσεως μέχρι τέλους τοῦ βίου. Πῶς συμβιβάζεται, ὅτι αὐτός, Πατριάρχης κηρυχθεὶς ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, ἐκτραγῳδεῖ τὰς ἀνηκούστους ὠμότητας τῆς ἁλώσεως;

Ἐν ἔτει 1574 κατὰ πρῶτον ἐξελατινίσθη ὑπὸ τοῦ Φωτίου Βενεβολεντίου, ἀφιερωθεῖσα εἰς τὸν Πάπαν Γρηγόριον ΙΓ', ἡ ἀπολογία (defensio quinque capitum)[1], ἀλλ' ὁ κατάλογος τῆς ἐν Ῥώμῃ (Casanatensis) βιβλιοθήκης φέρει ἤδη σημείωσιν, ὅτι δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Γενναδίου, λίαν δὲ πιθανὴ εἶναι ἡ εἰκασία, ὅτι ἐφιλοπονήθη ὑπὸ Βησσαρίωνος, ὅστις μετὰ τὸ 1463, ἀποβιώσαντος τοῦ Ἰσιδώρου, ἔφερε τὸν τίτλον Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως[2]. Ὁ Βενεβολέντιος ἐν τῷ προλόγῳ ὁμολογεῖ, ὅτι τέσσαρα ὑπῆρχον χειρόγραφα τῆς ἀπολογίας, ὧν τὸ ἀρχαιότερον δὲν ἔφερε ὄνομα συγγραφέως, ἀπορεῖ δὲ πῶς ἐν τῷ περὶ τῶν πρεσβείων τῆς Ῥώμης κεφαλαίῳ συμπίπτουσιν αἱ αὐταὶ φράσεις, οἷαι ἐν τῇ ἐπιστολῇ Βησσαρίωνος πρὸς τοὺς Γραικούς[3]. Τελευταῖον ἀνεξήγητον εἶναι ἄλλως, διατί ἀπολογεῖται ἐν τῇ ἀπολογίᾳ κατὰ τῶν μεμφομένων, ὅτι ἠγάπησε τὴν ἕνωσιν χάριν τιμῶν καὶ ἀξιωμάτων, ὧν ὑπῆρξεν ὁ Γεννάδιος ἀλλότριος.

Περὶ δὲ τῶν φρονημάτων τοῦ Δωροθέου δὲν εἶναι ἀπίθανα ὅσα περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Συρόπουλος, ὅτι σπουδάζων ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως διεφήμισεν, ὅπως φθάσῃ μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ Πάπα, ὅτι διὰ χρημάτων δύναται νὰ μεταπείσῃ πολλοὺς νὰ ὑπογράψωσιν, καὶ τῳόντι ἔλαβε πρὸς τοῦτο παρὰ τοῦ Πάπα, ἄγνωστον πόσα[4]. Ἐν τῇ Βαρβερινῇ βιβλιοθήκῃ εὑρέθησαν δύω ἔγγραφα τοῦ Πάπα Εὐγενίου (1 Αὐγούστου 1439), δι' ὧν οὗτος ἀπένειμε διὰ ἐκδουλεύσεις παρελθούσας καὶ μελλούσας σύνταξιν εἰς τὸν Δωρόθεον φιορινίων 300 κατ' ἔτος, εἰς δὲ τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα ἰσάριθμα, ἐνόσῳ διαμένει ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ διπλάσια, ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς Ῥώμην[5].

---

[1]) Ἐτυπώθη δὶς ἐν ἔτει 1585 ἐν Dillingen, καὶ 1637 ἐν Ῥώμῃ.

[2]) Πρῶτος ἐξέφερε τὴν εἰκασίαν ὁ Pichler, Gesch. d. Kirchl. Trennung I σ. 459. Πρβ. Frommann, Krit. Beitr. σ. 103.

[3]) Bessarionis, Epistola ad Græcos. Argentorati 1513.

[4]) Ὅρα σ. 114.

[5]) Codex Barberinus, XVI. 85 σ. 438, 489 Ὅρα τὸ κείμενον παρὰ Frommann, Krit. Beitr. σ. 79.

Δὲν εἶναι τὸ μόνον ἔργον, εἰς δ ἀπεδόθη ἡ ἀξία Πρακτικῶν παρὰ τῶν Δυτικῶν. Μετὰ δύω αἰῶνας ἀπὸ τῆς Συνόδου ὁ Ἔφορος τῆς Οὐατικανῆς βιβλιοθήκης Ἰουστινιανὸς ἐξέδωκε χειρόγραφον εἰς σχῆμα διαλόγων (Collationes) τοῦ Ἀνδρέου de S. Cruce, Ἀποστολικοῦ Ἐκδίκου (Apostolici consistorii advocati), ὡς τοιούτου λαβόντος μέρος εἰς τὴν Σύνοδον[1]. Ἡ ὑφὴ τοῦ ἔργου μαρτυρεῖ, ὅτι δὲν ἔχομεν ἐν αὐτῷ πρακτικά, εἰ καὶ συμπεριελήφθησαν ὡς τοιαῦτα ἐν ταῖς συλλογαῖς τῶν Συνόδων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρδουΐνου[2], ἀλλ' ἰδίαν τοῦ Ἀνδρέου τούτου συγγραφήν. Ὁ Ἰουστινιανὸς συνεξέδωκε καὶ ἄλλα τινά, ὁ δὲ Λέων Ἀλλάτιος διατείνεται, ὅτι ταῦτα πάντα ὑπεκλάπησαν αὐτῷ παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, συλλέξαντι τὴν ὕλην πρὸς δημοσίευσιν[3]. Τῳόντι ἐσχάτως ὁ Cecconi ηὐτύχησε ν' ἀνεύρῃ ἐν τῇ Βαρβερινῇ βιβλιοθήκῃ τὰ σχέδια τοῦ Ἀλλατίου πληρέστερα, ἐπιμεληθεὶς νέαν ἔκδοσιν τῶν γνωστῶν, εἰς ἣν προσέλαβε καὶ ἀνέκδοτα ἐκ τῶν εὑρεθέντων[4].

Ἐνῷ ταῦτα ἐκυκλοφόρουν ἀντὶ πρακτικῶν καὶ ὡς ἡ αὐθεντικὴ ἱστορία τῆς Συνόδου, ἐχούσης τῆς οἰκουμενικῆς τὸ κῦρος, πολὺ συνεταράχθησαν τὰ πνεύματα ἐν τῇ δύσει, ὅτε αἴφνης ἐν ἔτει 1660 ὁ Ἄγγλος Creyghton ἐξέδωκε τὸν Συρόπουλον, οὗ τὸ χειρόγραφον, ἀλλέως ἐξιστοροῦν τὰ γενόμενα, ἀνεκαλύφθη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων παρὰ τοῦ Γερουσιαστοῦ Κλαυδίου Σερραβίου, ὅστις ἐν ἀντιγράφῳ ἔπεμψεν αὐτὸ εἰς τὸν Ἰσαὰκ Φόσσιον (Vossius), οὗτος δὲ πάλιν παρέδωκε πρὸς ἔκδοσιν πρὸς τὸν μνημονευθέντα Ἄγγλον.

Τὸ πρῶτον τμῆμα καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου δὲν εὑρέθησαν. Ἐκ πολλῶν ῥήσεων[5] συνάγεται, ὅτι συνεγράφη παρὰ τοῦ μεγάλου Ἐκκλησιάρχου Σιλβέστρου Συροπούλου, ὡς φαίνεται ὑπογεγραμμένος ἐν τοῖς λεγομένοις Πρακτικοῖς.

---

[1]) **Acta sacri œcumenici Concilii Florentini ab Horatio Justiniano Bibl. Vat. Custode Romæ typ. Propag. Fid. 1638.**

[2]) **Harduin, IX. — Coleti, XVIII, Acta.**

[3]) **Leonis Allatii in Rob. Creyghtoni apparatum Exercitationes. Rom. 1665.**

[4]) **Cecconi, Studii storici del Concilio di Firenze. Firenze 1869.**

[5]) Ἰδίως Γ', ιε'. Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ὁ καὶ τῶν παρόντων συγγραφεύς.

Εἰς μάτην ἐξεστράτευσαν κατὰ τοῦ ἄγγλου ἐκδότου ὁ Λέων Ἀλλάτιος[1] καὶ ὁ Ἰησουίτης Λαββαῖος[2], ὅπως ἀποσκυβαλίσωσι τὸν Συρόπουλον.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν εἶναι πρακτικά, εἰς ἃ ἐνίοτε ὡς ὑπάρξαντα παραπέμπει, ἀλλὰ συνεχὴς ἐξιστόρησις τῶν γενομένων ἀπ' ἀρχῆς, ἀφότου ἀνεφάνησαν αἱ πρῶται ἐνέργειαι ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, προφανῶς δὲ τὸ πρῶτον τμῆμα, τὸ μὴ διασωθέν, περιεῖχε τὰ προγενέστερα εἰσαγωγικῶς μέχρι τῆς προπαρασκευῆς πρὸς ἀπόπλουν εἰς τὴν Σύνοδον.

Ὁ Συρόπουλος δὲν ἀποκρύπτει τὸ ἀνθενωτικὸν φρόνημα, οὐδὲν θεωρῶν σφαλερόν, ἐξ ὧν παρέλαβε, καταδικάζων ἑπομένως πᾶσαν ὑποχώρησιν, εἰς ἣν ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ φέρῃ ἡ εἰς Ἰταλίαν μετάβασις, διὰ τοῦτο μὴ παραλείπων ν' ἀπομνημονεύῃ, ὅσα ἐρρήθησαν πρὸς ἀποτροπήν, καὶ τί ἔπραξεν, ὅπως μὴ πίῃ τὸ πικρὸν τῆς ἀποδημίας ποτήριον. Ἀλλ' ὁμολογουμένως ἐτήρησεν ἐν πᾶσι μέτρον καὶ τὴν φιλαλήθειαν αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἡ συμπαραβολὴ πρὸς τὰς λοιπὰς πηγὰς καὶ τὰ ψευδώνυμα Πρακτικά. Ἐν τοῖς ἐπουσιώδεσι καὶ ἐν ταῖς ἡμερομηνίαις τῶν συμβάντων ἀνακρίβειαί τινες δὲν εἶναι ἀποδοτέαι ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἕτερον τῶν μὴ συμφωνούντων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι πολλὰ ἐγράφησαν ἐκ μνήμης.

Τὸ μέγιστον προτέρημα τῆς ἐξιστορήσεως τοῦ Συροπούλου εἶναι, ὅτι βῆμα πρὸς βῆμα παρακολουθεῖ ὅλα τὰ συμβάντα καὶ εἰσάγει ἡμᾶς ὁσονένεστι εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν βουλευμάτων καὶ διασκέψεων, ὥστε καθορῶμεν ἐνεργοῦντα τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος τοῦ ἑνὸς μέρους, ἤτοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐνίοτε τῆς Δυτικῆς, ὁσάκις μάλιστα αὕτη ἀναστέλλει τὸ σιτηρέσιον, διὰ νὰ ἐκβιάσῃ διαλέξεις.

Οὐδενὸς φείδεται τῶν συντελεσάντων εἰς τὸ ἔργον τῆς ἑνώσεως, οὐδὲ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὃν παριστάνει βαίνοντα πρὸς τὴν ἕνωσιν ἐκ προμελέτης καὶ μετ' ἄκρας ψυχραιμίας παρασκευάζοντα τὴν ἐξέλιξιν τῶν γενομένων. Ἐνῷ φαίνεται φροντίζων περὶ κυνηγεσίων καὶ κυνῶν, ἡ

---

[1]) **Leonis Allatii, in Rob. Creyghtoni apparatum. Rom. 1665.**

[2]) **Harduin, IX, 1079** ἐν ὑποσημειώσει. **Schismaticus et hæreticus et nationis suæ, quæ catholicam fidem susceperat, hostis infensissimus** καὶ τὰ παραπλήσια ἀποκαλεῖ τὸν Συρόπουλον ὁ **Labbeus.**

ἀνεπτυγμένη αὐτοῦ διάνοια παρατηρεῖται, ὁσάκις παρεμβαίνει εἰς τὰς συζητήσεις, εἴτε τὰς ἰδιαιτέρας, εἴτε καὶ τὰς δημοσίους.

Ἐν Φερραρίᾳ ὁ Αὐτοκράτωρ ἀναχαιτίζει πᾶσαν συζήτησιν περὶ τῆς οὐσίας τῆς διαφορᾶς, ἐπιτρέπων μόνην τὴν συζήτησιν περὶ προσθήκης, ἀλλ' ἐν Φλωρεντίᾳ μεταβάλλεται ὁλοσχερῶς καὶ παροτρύνει πρὸς ὑποχώρησιν, μόνην ἔνστασιν σοβαρὰν φέρων εἰς τὸ ζήτημα περὶ λειτουργίας, ὅπερ δὲν ἐδέχθη νὰ λυθῇ ἐν τῇ πράξει τῆς ἑνώσεως, ἀλλ' ὑπεξέφυγεν ἐπιτηδείως δι' ἁπλῆς προφορικῆς δηλώσεως τοῦ Νικαίας καθ' ἣν ἡμέραν ὑπέγραψαν οἱ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Οὐδὲ τὸν Πατριάρχην οἰκονομεῖ, ἀσθενῶς ἀνθιστάμενον καὶ τέλος διὰ σκοτεινῆς δηλώσεως κύψαντα εἰς τὰ νεύματα τοῦ Αὐτοκράτορος.

Δὲν παραλείπει νὰ ὑποδείξῃ, ὅτι τὰ πάντα ἀπεφασίζοντο ἰδιαιτέρως παρὰ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου καὶ ὅτι κοινὴ διάσκεψις σπανίως ἐγίνετο, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐγίνετο τὴν κρίσιμον ὥραν, καθ' ἣν ἀπεφασίζοντο αἱ ὑποχωρήσεις. Ὁ ἐπιβλητικὸς τρόπος παρέλυσε πᾶσαν ἰδίαν σκέψιν καὶ οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μόνον εἰς τὸ ζήτημα περὶ προσθήκης διὰ μακρῶν ἐξέθεσαν τὰ ἑαυτῶν ἐπιχειρήματα, ἐνῷ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲν ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς ν' ἀναπτυχθῶσιν. Ἡ ἐντύπωσις, ἥτις παράγεται ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης, εἶναι μᾶλλον, ὅτι οὐδέποτε ἐγίνετο ἕνωσις, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσωσιν εἰς συμπέρασμα, ἐὰν ἀφίνετο ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς συζητήσεως. Τὸ ἀλυσιτελὲς αὐτῆς διὰ τὸ ἔργον τῆς ἑνώσεως ἔγκειται ἐν τῇ φύσει αὐτῇ τῶν πραγμάτων. Οὐδὲν ὑπάρχει δόγμα, ὑπὲρ οὗ μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος δὲν θέλουσιν ἐπιλείψει τὰ ἐπιχειρήματα, οὐδὲ ὑπάρχει παράδειγμα καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἱστορίαν τῆς συγκρούσεως τῶν δογμάτων, ὅτι ἐν τῇ κατ' ἀντιμωλίαν συζητήσει ὡμολογήθη ἧττα καὶ μετεπείσθησαν οἱ ἑτερόδοξοι. Ἐνδέχεται ἄτομα νὰ μεταβάλλωσι πεποίθησιν καὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἀλλ' ὁμάδες καὶ ἔθνη οὐδέποτε.

Δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς πειθοῦς ἡ ὑποχώρησις ἐν Φλωρεντίᾳ, οὐδὲ εἶναι ἔργον τῶν συζητήσεων, αἵτινες ἀποτόμως διεκόπησαν ἐκ τοῦ καμάτου, ἢ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι μᾶλλον βλάπτουσι καὶ πλατύνουσι τὸ σχίσμα, ἀλλὰ μέχρι τέλους ἀναδεικνύεται, ὅτι πρὸ πάντων ἐπενήργησεν ἡ σκέψις περὶ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης, πρὸς σωτηρίαν ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ κινδύνου καὶ τῇ ἐσχάτῃ ἀπογνώσει. Ἡ τοῦ Βυζαντίου Αὐτοκρατορία ἀφ' ἑαυτῆς δὲν δύναται πλέον νὰ ὑπάρξῃ καὶ τοῦτο ἦλθε

νὰ ὁμολογήσῃ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογράφουσα τὰ πάντα καὶ ἐνδίδουσα παρὰ τὴν ἰδίαν πεποίθησιν, οὐ μόνον ἐπὶ δογματικῶν ζητημάτων, ἃ ἐκ τῆς ὑπερβατικῆς αὐτῶν ἰδιότητος εἶναι ὑπέρτερα τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας, οὐδὲ ὑποβάλλονται εἰς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ λειτουργικῶν, ἃ ὡς πατροπαράδοτος συνήθεια δυσκολώτερον ἐγκαταλιμπάνονται. Διὸ δὲν πρέπει νὰ φανῇ εἰς ἡμᾶς ἀνεξήγητον, διατί ὁ Αὐτοκράτωρ ἐφάνη δυσκαμπτότερος ἐπὶ λειτουργικοῦ ζητήματος, οὐδὲ ἔδωκεν ὑπογραφὴν περὶ αὐτοῦ.

Ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Συροπούλου εἶναι τόσον φυσική, ὥστε μαρτυρεῖ περὶ τῆς φιλαληθείας τοῦ ὅλου ἔργου, ἐν ᾧ ἐκτίθεται πλήρης ἡ εἰκὼν καὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων.

Ὁ Συρόπουλος δεικνύεται πρὸς τούτοις δυσμενής, οἷον πρὸς τὸν Ῥωσσίας Ἰσίδωρον, πρὸς τὸν Πνευματικὸν Γρηγόριον καὶ ἔπειτα Πρωτοσύγκελλον, καὶ πρὸς τὸν Μιτυλήνης Δωρόθεον, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Νικαίας Βησσαρίωνος οὐδὲν λέγει πικρόν, διότι ἀναγνωρίζει τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ ἀνδρός, καὶ τὴν ἔξοχον μάθησιν, ἧς οἱ πλεῖστοι ἐστεροῦντο.

Οὕτως οὐδέποτε ἀρνεῖται σέβας ἔκτακτον πρὸς τὸν Γεώργιον Γεμιστόν, καὶ ὅταν πρόκειται περὶ δογματικῶν, ἐνῷ ὁ σοφὸς οὗτος διδάσκαλος ἐπρέσβευεν ἴδιον σύστημα νεοπλατωνικῆς θεοσοφίας καὶ ἐθνικῆς πολυθεΐας ἰδιορρύθμου [1]. Οὐδέποτε ἐξέφρασε τὴν ἐλαχίστην ὑπόνοιαν κατὰ τοῦ Γεμιστοῦ, ὅστις εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν λογιωτέρων ἐν Φλωρεντίᾳ ἐραστῶν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ προθύμως μυουμένων τὰ περὶ Ἀκαδημείας τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῷ ὁ Συρόπουλος εὐσχήμως ἀπεποιήθη τὴν πρὸς ἑστίασιν πρόσκλησιν τοῦ Καρδιναλίου Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη, δὲν κατακρίνει ὅμως τὸν Γεμιστόν, καὶ ἐπὶ τὸ

---

1) Ὁ Σχολάριος, ὕστερον Γεννάδιος, ἐπικρίνων ἐν τῇ πρὸς τὸν Γεμιστὸν ἐπιστολῇ ὅσα ἔγραψε περὶ ἐκπορεύσεως, ἀνάμεστα ἐθνικῆς θεολογίας λέγει: «Ἐκεῖ-» να μὲν οὖν εἰ συμβαίνει μοι εἰς χεῖρας πάντα ἐλθεῖν, φλυαρίαν ὄντα δείξω » μακράν, καὶ πολλοὶ δείξουσιν· ἀλλὰ γένοιτο κἀμοὶ τοῦτον ἐνστήσασθαι τὸν » ἀγῶνα, καὶ μὴ πῦρ, ἀλλὰ λόγους μᾶλλον ἀληθείας ἐπαφεῖναι τοῖς γράμμασιν, » ὡς τοῖς γράψασιν μᾶλλον πρέποντος τοῦ πυρός». Πλήθωνος νόμων ἔκδ. Alexandre (Paris 1858) σ. 324. Ἀλλ' ἐν τούτοις μεταγενεστέρως περὶ τὰ 1460 ὁ Γεννάδιος, Πατριάρχης ὤν, παρέδωκε τὴν περὶ Νόμων συγγραφὴν εἰς τὸ πῦρ. Ὅρα ἐπιστολὴν Γενναδίου πρὸς τὸν Ἔξαρχον Ἰωσὴφ αὐτ. σ. 412.

ἑλληνικώτερον μετονομάσαντα ἑαυτὸν Πλήθωνα, διότι ἐδέχθη καὶ διότι ἐν τῷ ἀρίστῳ ὡμίλησε πολλὰ περὶ φιλοσοφίας [1]. Κατὰ τοῦτο δὲν συνεμερίσθη ὁ Συρόπουλος τὸ φρόνημα τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου καὶ μετὰ ταῦτα Γενναδίου, ὅστις ἤλεγξε τὰς σχέσεις ταύτας [2], δι' ἃς ὁ Γεμιστὸς ἐκαυχᾶτο, εὑρίσκων τοὺς ἐκεῖ λογίους ἱκανοὺς νὰ κρίνωσι, οἷον τὸν Πέτρον Καλαυρὸν (Πομπώνιον Λαῖτον), τὸν Οὔγωνα Ῥέγκιον (Hugo Senensis) καὶ ἄλλους [3]. Ὁ Κόσμος Μεδίκης εἶχεν αὐτὸν περὶ πολλοῦ καὶ εὐχαρίστως ἤκουεν ἑρμηνευόμενον τὸν Πλάτωνα [4], ἄγνωστον σχεδὸν τότε εἰς τοὺς Ἰταλούς [5], ὡς δὲ βεβαιοῖ ὁ Μάρσιλος Φικῖνος ἐντεῦθεν ὡρμήθη ὁ Κόσμος εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημείας [6]. Τότε συνέγραψεν ὁ Γεμιστὸς τὸ πονημάτιον: *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* [7], προανάκρουσμα τῶν μακρῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων σχολῶν, τότε δὲ παρασχὸν ὕλην συζητήσεων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀριστοτελιζόντων, Βησσαρίωνος, Γενναδίου καὶ ἄλλων [8]. Ὁ Φίλελφος τοσοῦτον ἐθαύμαζε τὸν Γεμιστόν, ὥστε ἔλεγεν ὅτι, πλὴν τοῦ Γεμιστοῦ, ἅπαντα τὰ λοιπὰ ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι ἄξια οἴκτου [9].

Δὲν ἀνεμιγνύετο ὁ Συρόπουλος εἰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις, προσηλωμένος ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ταῦτα μόνα παρηκολούθει μετὰ ἀτενοῦς προσοχῆς, διὸ οὐδὲν διέφυγε τὴν ἐνδελεχῆ αὐτοῦ παρατήρησιν, ὡς δεικνύει ἡ ἀλληλουχία τῶν ἐκτεθειμένων περιπετειῶν.

---

[1]) Συρόπ. Ε', ϛ'.

[2]) Ἴδε Alexandre, Pléthon σ. 292.

[3]) Ὅρα ἀπάντησιν Πλήθωνος Alexandre σ. 295. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἐνετύχομεν, καὶ οἷα τίς ἐστιν αὐτῶν ἡ σοφία ἔγνωμεν.

[4]) Tiraboschi, VI, II, σ. 2.

[5]) Alexandre, Pléthon σ. 296. Πλάτωνος δὲ καὶ τῶν Πλάτωνος λόγων παντάπασιν ἄπειροι.

[6]) Ἐν προοιμίῳ τῆς μεταφράσεως τοῦ Πλωτίνου Φλωρεντίᾳ 1492.

[7]) Fabricius, XII, σ. 89.

[8]) Gennadius und Pletho, Aristotelismus und Platonismus von Gass, Breslau 1844. — Boivin, Mém. de l'Académ. II, σ. 975.

[9]) Filelfi, Epist. V. f. VIII Paris 1503. Ὁ Σιγισμοῦνδος Πανδοῦλφος Μαλατέστας μετέφερε τὴν κόνιν τοῦ Πλήθωνος εἰς Ἀρίμινον πρὸς ἐντάφιασιν, ἣν ἠρνήθη ὁ ἐν Μιστρᾷ κλῆρος.

Ἀλλέως ἐφρόνει ἐν ἀρχῇ ὁ Γεννάδιος, ὅστις ὡς ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Αὐτοκράτορος μεταξὺ τῶν πρώτων συνειργάσθη [1]. Τὴν πεποίθησιν, ὅτι δι' ἐμβριθῶν ἐπιχειρημάτων θέλει καταβάλλει τοὺς θεολόγους τῆς δύσεως, καὶ ὅτι βραβεῖον τῆς νίκης μέλλει νὰ εἶναι ἡ ἕνωσις, μετέδιδε καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωσὴφ καὶ ἐν τοιούτῳ πνεύματι ὡμίλησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, προβάλλων τὸ ζήτημα, ἂν πρόκειται περὶ ἐρεύνης τῆς ἀληθείας ἢ περὶ οἰκονομίας [2]. Ὡς ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς πεποιθήσεως ἐν Φερραρίᾳ ἦτο γνώμης, ὅτι πρέπει νὰ προταχθῇ ἡ συζήτησις περὶ δόγματος, ἐνῷ ὁ Γεμιστὸς δεικνύων μείζονα πεῖραν συνεβούλευσε νὰ προταχθῇ περὶ προσθήκης [3]. Ἐμμέσως ὅμως ἔλαβε μέρος εἰς τὴν συζήτησιν περὶ προσθήκης ἐν Φερραρίᾳ, κατὰ Νοέμβριον 1438 συντάξας τὸν λόγον, ὃν ἐξεφώνησεν ὁ Νικαίας Βησσαρίων πρὸς ἀνασκευὴν τοῦ Ῥόδου Ἀνδρέου [4]. Ὅτε ἐγνώρισε τὰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας, ἐπενόησε μέσον τινὰ ὅρον διαφυλάττοντα ἀκέραιον τὸ φρόνημα ἑκατέρου μέρους καὶ οὐδεμίαν περιέχοντα κατάκρισιν, ἀλλὰ τὴν παρανόησιν ἐξηγοῦντα [5]. Οἱ Λατῖνοι ὅμως οὐδὲ εἰς τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἐπηρκέσθησαν, ὡς ἀόριστον, εἰ καὶ μικρὸν διαφέρουσαν τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐκθέσεως [6], ἀλλὰ ἐπιτηδείως διαγνόντες τὴν ἐπικρατήσασαν τάσιν πρὸς ὑποχώρησιν καὶ τὸν κάματον τῶν Ἀνατολικῶν, ὅτε ἐπέστη ἡ ψυχολογικὴ ὥρα, ἐπέβαλον ἐπὶ τέλους τὴν ἀνομολόγησιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν δόγματος. Ὁ Σχολάριος δὲν ὑπέγραψεν ἀπελθὼν τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν θανὴν τοῦ Πατριάρχου εἰς Ἐνετίαν μετὰ τοῦ Δεσπότου Δημητρίου, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Γεμιστός [7]. Ἔκτοτε ἐτάχθη εἰς τὴν μερίδα τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, διαμαρτυρόμενος καὶ αὐτός, ἑωσοῦ τέλος κατῆλθε πρωταγωνιστὴς κατὰ τῆς ἑνώσεως, ἀποβάσης ὅλως ἐναντίας τῶν ἐν ἀρχῇ προσδοκιῶν, ὅτι τῇ τῶν νοημάτων συμφωνίᾳ ἡ τῶν λόγων ἐναντιότης λυθήσεται [8].

---

1) Συρόπ. Β', κη'.
2) Συρόπ. Γ', ς'. ζ'.
3) Συρόπ. Ϛ', ιβ'.
4) Συρόπ. Ϛ', κα'.
5) Coleti, XVIII, σ. 133.— Συρόπ. Η', ιζ'. Ὁ Γεμιστὸς δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἔκθεσιν. Η', ις'.
6) Συρόπ. Η', ιγ'.
7) Συρόπ. Θ', ια'.
8) Coleti, XVIII, 681. Ἴδε καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Norow (Paris 1859) ἐκ-

Ὁ Συρόπουλος ὅμως ἄκων ὑπέγραψε, διὸ δὲν παραλείπει νὰ ἐκθέτη λόγους πρὸς δικαιολόγησιν ἑαυτοῦ καὶ ἄλλων, παρὰ τὴν πεποίθησιν κυψάντων, ἐλπίζει δὲ ὅτι ἀρκούντως θέλει ἐκτιμηθῆ ἡ περίστασις ὡς ἐλαφρυντική, ὅτι καὶ ἄνευ αὐτοῦ ἐγίνετο ἡ ἕνωσις, ὅπως ἔγινε, διότι εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Βασιλέως οὐδεὶς ἠδύνατο ν' ἀντιστῇ.

Οὐδὲ προλήψεων εἶναι ἐλεύθερος, ὁσάκις γίνεταί τι ἀποδοκιμαστέον παρενείρων ἄνωθεν σημεῖα, σεισμούς, τὸν ὑλακτοῦντα κύνα τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τὰ παραπλήσια.

Μὴ ἐνοχλούμενοι ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῶν συνήθων εἰς τοὺς Βυζαντίους περιαυτολογιῶν, δὲν θέλομεν παραγνωρίσει τὴν ἀξίαν τοῦ Συροπούλου, συμπληροῦντος τὰς πηγὰς ἐν πολλοῖς καὶ σπουδαίοις καὶ ἐξηγοῦντος τὰ ἄλλως ἀκατάληπτα [1].

Ἴσως ἐκ προθέσεως ἀποσιωπᾷ τινα ὡς μὴ ἀρέσκοντα, δὲν φαίνεται ὅμως καὶ διαστρέφων, ὅσα ἀφηγεῖται.

Οὕτως ἀποσιωπᾷ τὸν μακρὸν λόγον τοῦ Βησσαρίωνος ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως [2], ἐκφωνηθέντα τὴν 13ην καὶ 14ην Ἀπριλίου 1439 ἐν ἰδιαιτέρᾳ συνάξει τῶν Βυζαντίων ἐν Φλωρεντίᾳ, καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ Βασιλεὺς πρῶτος ὑπὲρ αὐτῆς ὡμίλησε κατὰ τὸν Συρόπουλον [3], οὐδὲ τεκμήριον εἶναι τοῦτο, ὅτι τοιοῦτος λόγος δὲν ἐξεφωνήθη, οὐδὲ ἀπόδειξις τῆς ἀνακριβείας τοῦ Συροπούλου, συνοψίζοντος καὶ μὴ ἀπομνημονεύοντος λόγους. Διὰ τριῶν διεξοδικῶν λόγων ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἐν πνεύματι διαλλακτικῷ ἐπραγματεύθη ὑπὲρ εἰρήνης καὶ βοηθείας τῇ πατρίδι, ἀναπτύσσων ὅτι «*δογματικὴν ἕνωσιν δεῖ ποιεῖν οὐκ εἰρήνην οἰκονομικήν*, » ποῖα τὰ κωλύματα αὐτῆς καὶ ποῖα τὰ ὑπὲρ αὐτῆς συντελοῦντα»· Ὁ Συρόπουλος ἀποσιωπᾷ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους, οἵτινες ἐν παραρτήματι συνεδημοσιεύθησαν, διότι κατὰ τὰ Πρακτικὰ ἁπλῶς παρεδό-

---

δοθεῖσαν Μονῳδίαν ἐπικήδειον ἐπὶ τῷ Μακαριωτάτῳ Πατρὶ Κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Ἐφέσου ὑπὸ Γενναδίου.

[1]) Cecconi, Studii σ. 45 παραβάλλει τὸν Συρόπουλον πρὸς τὸν Sarpi, ἀλλ' οὐδεμία ὑφίσταται μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογία, εἰμὴ ὅτι καὶ ὁ Σάρπης δὲν εἶναι ἀρεστὸς εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν.

[2]) Δημοσιευθέντα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῶν Πρακτικῶν ἐν Ῥώμῃ, ἐν ἔτει 1577 — Coleti, XVIII, σ. 400 λόγος δογματικὸς περὶ ἑνώσεως.

[3]) Συρόπ. Η', ε'.

θησαν[1]. Ὁ Σχολάριος τότε ἦτο λαϊκός, ὥστε δὲν ἥρμοζεν εἰς αὐτὸν ὁ λόγος.

Ἐὰν ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰ ἐν Φερραρίᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ διαδραματισθέντα, δὲν θέλομεν ἀπορήσει πλέον, διατί δὲν διεσώθησαν ἐπίσημα πρακτικὰ κοινῇ συμπράξει καταρτισθέντα.

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Συνόδου ἐν Φερραρίᾳ ἦτο φυσικόν, ὅτι ἐσκέφθησαν περὶ Πρακτικῶν καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντάξεως. Ἐν ἀρχῇ εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐφηρμόσθη ὁ συναποφασισθεὶς τρόπος, ἀλλ' αἱ δημόσιαι συνεδριάσεις ὑπῆρξαν σπάνιαι καὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν.

Ὡς εἴδομεν, ἐν Φερραρίᾳ μετὰ τὴν ἔναρξιν, τελεσθεῖσαν τὴν 9ην Ἀπριλίου 1438, ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἀνεστάλη πᾶσα δημοσίᾳ συζήτησις, ἑωσοῦ ἐδόθη καιρὸς εἰς τοὺς πανταχόθεν συγκληθέντας νὰ προσέλθωσιν, ἐπῆλθε δὲ ὁ λοιμός, ὅστις σχεδὸν διέκοψε τὰ ἔργα. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐγένοντο προκαταρκτικαὶ συνδιασκέψεις περὶ τῶν κυριωτέρων διαφορῶν, περὶ ὧν ἔμελλε νὰ ἐνασχοληθῇ ἡ Σύνοδος καὶ μόνον περὶ καθαρτηρίου πυρὸς ἐλάλησαν ἑκατέρωθεν.

Ἀπὸ τῆς 6ης ἢ τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1438 ἤρξαντο αἱ μερικαὶ διαλέξεις περὶ προσθήκης, οὐχὶ ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ ναῷ, τῷ εὐτρεπισθέντι διὰ τὴν Σύνοδον, ἀλλ' ἐν τῇ παρακειμένῃ κατοικίᾳ τοῦ Πάπα. Αἱ διαλέξεις αὗται εἰς οὐδὲν κατέληξαν συμπέρασμα, παραταθεῖσαι ἐπὶ δέκα ἓξ Συνεδριάσεις[2].

Ὅτε ἀπεφασίσθη νὰ μεταβῶσιν εἰς ἄλλο θέμα περὶ τῆς δόξης, δηλ. περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος, μετετέθη ἡ Σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου ἐγένοντο μόνον ὀκτὼ συνεδριάσεις, ἀρξάμεναι ἀπὸ τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1439, καὶ λήξασαι τὴν 24ην Μαρτίου, καθ' ἃς διὰ μακρῶν ἀνεπτύχθησαν ἑκατέρωθεν οἱ λόγοι περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος,

---

[1]) Coleti, XVIII, σ. 468, 488. Κατά τι ἠλλοιώθησαν, οὐχὶ ὅμως καθ' ὅλας τὰς ἐκδόσεις. Fabric. bibl. gr. X. Euseb. Renaudot.—Popoff, The history of the Council σ. 426. Καὶ ὁ Καρυόφυλλος ἐν προοιμ. τῶν Πρακτικῶν 1626 καὶ ὁ Ἀλλάτιος De consensu σ. 959 ἐπλανήθησαν, νομίσαντες ὅτι ὁ Γεώργιος Σχολάριος καὶ ὁ Γεννάδιος δὲν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. —Frommann, Krit. Beitr. σ. 88 καὶ ἑπ. πολὺ ὀρθῶς διστάζει περὶ γνησιότητος τοῦ προτασσομένου εἰς τοὺς τρεῖς λόγους μέρους.

[2]) Ὅρα Πρακτικά.

ἤτοι περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀφοῦ ἐπείσθησαν, ὅτι δὲν ὑπάρχει τῶν συζητήσεων πέρας, διότι δὲν ἔπαυον ἑκατέρωθεν οἱ λόγοι, ἐγκατελείφθησαν ἔκτοτε αἱ διαλέξεις. Κατὰ τὰ Πρακτικά, ἐν τέλει τῆς εἰκοστῆς τρίτης Συνεδριάσεως ὁ Βασιλεὺς παρήγγειλε τὸν Μάρκον Ἐφέσου καὶ τὸν Ἡρακλείας, ν' ἀπέχωσι, διὰ νὰ μὴ φέρωσι πρόσκομμα. Παράδοξον, πῶς τοιαύτη διαταγὴ τοῦ Αὐτοκράτορος καταχωρίζεται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς. Κατὰ τὴν ἀπολογίαν τοῦ Μεθώνης Ἰωσήφ, ὁ Ἐφέσου ὡς λόγον τῆς ἀπουσίας ἀναφέρει σωματικὴν ἀδιαθεσίαν[1], ὁ δὲ Μεθώνης πιστεύει ὅτι ἦτον ἔλλειψις ἐπιχειρημάτων, ἀλλ' ὁ Πλήθων μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ καιροῦ ὑπενθυμίζει ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, ὅτι ὁ Ἐφέσου, αὐταρκέστατα ἀγωνιζόμενος καὶ οὐδέποτε ἡττηθείς, διετάχθη παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος νὰ σιωπήσῃ[2].

Ὡς παρετηρήσαμεν, ἡ εἰκοστὴ πέμπτη Συνέλευσις, κατὰ τὰ λεγόμενα Πρακτικά, ἄρχεται ἀπὸ τῆς συνεχείας τῶν διαλέξεων κατὰ τὴν 24ην Μαρτίου τελευταίαν τῶν Συνεδριάσεων, κατόπιν δὲ ἐκτίθενται αἱ ἰδιαίτεραι διασκέψεις τῶν Βυζαντίων, αἱ ἀμοιβαῖαι πρεσβεῖαι, ὑπὸ τὰ ὀνόματα Λατῖνοι, Γραικοί, Πάπας, Βασιλεύς.

Πολλὰ ἐξ αὐτῶν λέγονται καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου, ἀλλ' ἐν τῇ διηγήσει αὐτοῦ ὀνομάζονται ἑκάστοτε τὰ πρόσωπα καὶ διαστέλλονται αἱ γνῶμαι καὶ αἱ ἐνέργειαι ἑκάστου. Κατὰ τοῦτο ἡ εἰκὼν τοῦ Συροπούλου εἶναι πληρεστέρα, ἐνῷ τὰ Πρακτικὰ ἀποβάλλουσι καὶ τὸ σχῆμα πρακτικῶν καὶ τὴν αὐθεντίαν.

Ὑπῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς δυστύχημα τοῦ Συροπούλου, ὅτι δὲν εὗρε κατάλληλον ἐκδότην, διότι ὁ Ἄγγλος Creyghton διὰ τοῦ πομπώδους προοιμίου πρὸς ἐπίδειξιν περιττῆς πολυμαθείας, ἧς χάριν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συροπούλου ἐξ ἁπλῆς φαντασίας μετέτρεψεν εἰς Σγουρόπουλον[3] καὶ πολλὰ ἀλλότρια ἀνέμιξεν ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἁπλότητα τοῦ

---

[1]) Coleti, XVIII, σ. 725.

[2]) Alexandre, Pléthon, σ. 312. Ὁ Vast, Le Cardin. Bessarion σ. 85 ἐξ ἰδίων προστίθησι τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἐτέθη ὑπὸ κράτησιν.

[3]) Ἐνόμισεν, ὅτι σημαίνει παραβλώψ, καὶ ἐντεῦθεν ἀφορμὴν ἔλαβε νὰ παρενείρῃ καὶ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἐνίοτε ἐνοικεῖ ἄρτιος νοῦς ἐν μὴ ἀρτίῳ σώματι: quam præstantissima ingenia non semper delicate habitant.

Συροπούλου, ἐξηρέθισε τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Ἡ λατινικὴ ἑρμηνεία ἀποβαίνει ἄχρηστος δι' ἔλλειψιν ἀκριβείας.

Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Βιέννης ὑπάρχει χειρόγραφον, φέρον τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἐν τῇ Συνόδῳ πραχθέντων, μετασκευασθεῖσαν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Συροπούλου καὶ ἐλλιπεστέραν, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Γενναδίου [1], ὥστε καὶ μὴ γνήσιον εἶναι τὸ ἔργον καὶ ψευδεπίγραφον.

[1]) **Lambecius**, Bibl. Cæsarea, VIII, 509, ἢ τῆς ἐκδ. 1782 σ. 1062. — **Fabricius**, XI, σ. 682. — **Zhishman**, Unionsverhandl. σ. 5.

Ζ'

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ

Λίαν ἐπικαίρως ὑπὲρ τοῦ Πάπα ἐπῆλθεν ἡ ἕνωσις τὴν 6ην Ἰουλίου 1439. Τὴν 25ην Ἰουνίου ἡ ἐν Βασιλείᾳ Σύνοδος καθῄρει τὸν Εὐγένιον Δ'. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, διατί τελευταῖον εἰς πολλὰ δὲν ἐπέμεινεν, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ Νικαίας Βησσαρίωνος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ τόμου περὶ τῆς τελέσεως τῆς μυστικῆς θυσίας. Περὶ διαζυγίου καὶ περὶ ἐκλογῆς Πατριάρχου ἔγινε λόγος, ἀλλὰ ἐγκατελείφθη, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα προταθέντα εἰς διόρθωσιν. Ὁ Πάπας ἦτον ἀνυπόμονος νὰ δημοσιεύσῃ τὸν τόμον εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπαγγελθείσης καθαιρέσεως. Ἀποστείλας ἀντίτυπα πανταχοῦ, ἐπέφερε τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα, καὶ δὴ τοσοῦτον εὐχαρίστως ἤχησε τὸ ἄκουσμα τῆς ἑνώσεως, ὥστε ἡ σύνοδος περιῆλθεν εἰς ἀταξίαν, ὡς ἐργαζομένη εἰς διαιρέσεις καὶ ὑπονομεύουσα τὸ μέγιστον ἔργον τοῦ αἰῶνος[1]. Τὴν ἐπιτυχίαν ἐπηύξησεν ἡ εἰς τὴν ἕνωσιν προσχώρησις τῶν

---

[1]) Vespasiano Fiorentino, Vite (Mai, Spicil. Rom. I) c. 11. Il concilio di Basilea in poco tempo ridussessi a nulla con mezzo di questo concilio de' Greci.

Ἀρμενίων, ὧν οἱ ἀπεσταλμένοι ἀφίκοντο εἰς Φλωρεντίαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Γραικῶν. Τὸ περὶ τούτου ἔγγραφον τοῦ Πάπα ἐξεδόθη τὴν 22 Νοεμβρίου 1439 [1].

Ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐν ἔτει 1442 ἐζήτησε τὴν συγκρότησιν νέας Συνόδου, ἣν ὁ Εὐγένιος συνεκάλεσεν εἰς τὸ Λατεράνειον ἐν Ῥώμῃ, ὅπου μετέβη ἐν ἔτει 1443.

Δὲν περιωρίσθη εἰς ἁπλοῦς λόγους ὁ Εὐγένιος, ἀλλ' ἐνόησε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν μετὰ ζήλου, ὅπως καὶ οἱ ἑνωθέντες πράξωσιν, ὅ,τι ἐκ τῆς ἑνώσεως εἵπετο.

Τακτοποιήσας τὸ πρὸς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὸν Δοῦκα τῆς Ἐνετίας, Φραγκῖσκον Φόσκαριν, χρέος, ἐκ φλωρίων 10,000 πρὸς ἑκάτερον, ἐμεσεγγύησε τὰς προσόδους τοῦ ἀποστολικοῦ ταμείου [2]. Πρὸς χορηγίαν χρηματικῶν βοηθημάτων κατὰ τῶν Τούρκων διέταξεν ἐράνους, ἐπὶ ὑποσχέσει ἀφέσεως ἁμαρτιῶν πρὸς τοὺς συνεισφέροντας [3]. Συνάμα ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἐν Ἐκκλησιαστικοῖς ἀξιώμασι, νὰ πέμψωσι τὰ καθυστερούμενα [4]. Μετὰ τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ τραπεζιτικοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων συνωμολόγησε δάνειον ἐκ δουκάτων 12,000 πρὸς διατήρησιν φρουρᾶς ἐν Κωνσταντινουπόλει [5]. Κατὰ Μάρτιον 1440 ἐνεχυρίαζεν εἰς τοὺς Φλωρεντινοὺς τὸ προάστειον S. Sepolcro ἀντὶ φλωρίων 25,000 [6].

Ὅλα ταῦτα ἐμφαίνουσιν, ὅτι δὲν ἐφείδετο θυσίας, ὅπως ἐπικυρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν βοηθείας πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Περὶ τούτου ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν ἔγγραφον τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1439 εἰς Ἐνετίαν, διὰ μακρῶν ἀναγγέλλων, ὅτι τὸν προσεχῆ Μάρτιον ἀποστέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν δέκα ὡπλισμένα πλοῖα ἐπὶ ἓν ἔτος, ἢ εἴκοσιν ἐπὶ ἓξ μῆνας, κατ' ἀρέσκειαν. Συνάμα ἀποστέλλει καὶ χρηματικὴν βοήθειαν, διὰ νὰ δυ-

---

[1]) Ἐν τέλει τῶν Πρακτικῶν μνημονεύονται οἱ Ἀρμένιοι ζητοῦντες ἕνωσιν Coleti, XVIII, σ. 537. Ὅρα Wadding, Annales Minorum XI, 59—71 ed. Romæ 1734. — Pichler, Gesch. der Kirchl. Trenn. II, σ. 458 τὴν μετέπειτα ματαίωσιν.

[2]) Cod. Barberinus XVI, 85 σ. 480. 481. 7 Ἰουλίου 1439.

[3]) Αὐτόθι σ. 392. 393. 13 Αὐγούστου καὶ 10 Ὀκτωβρίου 1439.

[4]) Αὐτόθι σ. 479 — 481.

[5]) Αὐτόθι σ. 433, 8 Ὀκτωβρ. 1439. Dilectis filiis Cosmo et Laurentio de Medicis et eorum Societati in banco Curiæ Romanæ.

[6]) Αὐτόθι σ. 59.

νηθῇ ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ κατὰ ξηρὰν νὰ προσβάλῃ τοὺς Τούρκους. Θέλει παρακαλέσει τὸν Βασιλέα Ἀλβρέχτον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐξ Οὐγγρίας, πρὸς δὲ τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ ἄλλους νὰ συμπράξωσιν. Ἡ ἐπιχορήγησις πρὸς διατήρησιν 300 τοξοτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέλει παραταθῇ ἐπὶ ἓν ἔτος. Ἂν δὲ παρεμπέσῃ κώλυμα, ἀφεύκτως θέλουσι διατηρηθῇ οἱ 300 τοξόται καὶ τοὐλάχιστον δύω πλοῖα πρὸς φρούρησιν, ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη εἶναι ὑποχρεωτικὴ καὶ διὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Πάπα [1].

Εἴπομεν, ὅτι τὴν 14ην Ὀκτωβρίου 1439 ἀπεβιβάσθη ὁ Αὐτοκράτωρ μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν Ἐνετίᾳ, καὶ ἀπέπλευσε τὴν 19ην. Πλὴν τοῦ Σάρδεων Διονυσίου καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ, τελευτησάντων, καὶ τοῦ Ἰσιδώρου κατευθυνθέντος εἰς Ῥωσσίαν, ὅλοι οἱ λοιποὶ Μητροπολῖται καὶ αὐτὸς ὁ Νικαίας Βησσαρίων, παρηκολούθησαν τὸν Αὐτοκράτορα [2]. Οὐ μόνον ἀναφέρει ὁ Συρόπουλος τὸν Βησσαρίωνα παρόντα ἐν Ἐνετίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν [3], ἀλλὰ καὶ ἐν ἔτει 1440 ἐν Κωνσταντινουπόλει λαβόντα ἐνεργὸν μέρος κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου [4].

Τὸν Μάρκον Ἐφέσου προσέλαβεν ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πλοῖον διὰ τὸ ἀσφαλέστερον. Ἡ προστασία, ἣν παρέσχεν ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, τιμᾷ ἀμφοτέρους, τὸν μὲν Ἐφέσου, διὰ τὸ σέβας, ὃ ἐνέπνεον αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ, καὶ ἡ εὐστάθεια τοῦ ἀδαμάστου χαρακτῆρος, ἀληθὴς Ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι, τὸν δὲ Αὐτοκράτορα, διότι ἐξετίμα τοὺς περὶ αὐτὸν κατ' ἀξίαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ φέρηται μετ' ἀνοχῆς πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις ἀντέστη μέχρι τέλους εἰς τὰς προθέσεις αὐτοῦ.

Ἡ ἐπιτηδεία παράστασις τοῦ Συροπούλου, ὅτι ὑπέκυψαν οἱ ἐναντιούμενοι εἰς ἄμετρον πίεσιν, ὅτι ἔστερξαν μὴ δυνάμενοι νὰ ἐναντιωθῶσι,

---

[1]) Cod. Barberin. XVI, 85, σ. 427. — **Raynald.** Ann. 1439, 40.

[2]) Δὲν εἶναι ἀκριβὴς ὁ **Φραντζῆς** σ. 192 ἀρνούμενος, ὅτι συναπῆλθεν ὁ Βησσαρίων. Ὅρα ἐπιστολὴν τούτου πρὸς Ἀλέξιον Λάσκαριν Φιλανθρωπινὸν **Coleti**, XVIII, σ. 1244 καὶ ἑπ. — **Harduin**, IX, σ. 1043-1077. — **Leo Allatius**, De consensu σ. 928 891, ἀναφέρει αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Βησσαρίωνος, «μετὰ τὴν γενομένην Ἁγίαν Σύνοδον καὶ τὴν εἰς Κ. Π. ἡμῶν ἐπάνοδον».

[3]) Συρόπ. ΙΑ', γ'.

[4]) Συρόπ. ΙΒ', γ'.

καὶ ὅσα ἄλλα ἐκτραγῳδεῖ, ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου ἐξελέγχονται, ὅτι εἶναι λόγοι κενοὶ καὶ προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις. Ἐὰν οἱ σπουδαιότεροι ἔπραττον, ὅπως ὁ Ἐφέσου, οὐδὲν ἐγίνετο, καὶ ἐπανήρχοντο ἄπρακτοι, διότι περὶ ἐνδόσεως τῶν Λατίνων οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ὑπῆρξε πιθανότης. Τρόποι ἐπιβλητικοὶ πρὸς πίεσιν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος οὐδαμοῦ καταφαίνονται, δὲν εἶναι δὲ πίεσις ἡ πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ Αὐτοκράτορος πολιτεία. Σπανίως, ἅπαξ ἢ δίς, ἠκούσθησαν αἱ ἔμμεσοι ἀπειλαί, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ θέλει πράξει τὸ καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ κατὰ Ἐπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν ἐμμενόντων εἰς τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Αὐτοκράτωρ, αὐτὸς μᾶλλον φοβούμενος, μὴ κατηγορηθῇ ὡς παραβάτης. Περὶ τῶν ὑποδεεστέρων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἐξ αὐτῶν δὲν ἤρτητο τὸ ἀποτέλεσμα, εἰμὴ μόνον, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν Μητροπολιτῶν.

Εἶπεν ἅπαξ λόγους βαρεῖς ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Ἡρακλείας ἐν ὥρᾳ ἐξάψεως, ἀλλ' ἀμέσως ἔδωκε συγγνώμην καί, σχεδὸν μεταμεληθείς [1], καὶ τὸν Ἐφέσου δὲν ἐπροστάτευσε, προσβληθέντα ἅπαξ παρὰ τοῦ Πνευματικοῦ, ὃν μάλιστα καὶ Πρωτοσύγκελλον προεβίβασεν [2], ἀλλ' ὅλα ταῦτα εἶναι μακρὰν τοῦ ν' ἀποτελῶσι τρόπους καταπιεστικούς, οἵους μετέρχονται οἱ ἐξαναγκάζοντες εἰς ἐπιτέλεσιν πράξεων παρὰ τὴν πεποίθησιν.

Ἡ μόνη πίεσις, ἥτις ἐκ τοῦ συνόλου ἐξάγεται, εἶναι ἡ ἀφοσίωσις πρὸς Αὐτοκράτορα, ὃν ἔβλεπον κατεχόμενον ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι σώζει τὸ Ἔθνος. Οὐδεὶς ἐνόει νὰ παρακωλύσῃ τοιοῦτον ἔργον. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔπειθε καὶ διὰ τοῦ λόγου, ἐννοῶν κάλλιστα τὰ ζητήματα, ὡς ἀληθὴς ἐπιστημονάρχης, κατὰ τὴν ἀξίωσιν τῶν Βυζαντίων Αὐτοκρατόρων, παρεμβαίνων εὐστόχως εἰς τὰς συζητήσεις καὶ δυνάμενος νὰ λαλήσῃ ἁρμοδίως. Διατηρῶν τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ προσέχων νὰ μὴ λησμονῶσιν, ὅτι εἶναι διάδοχος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐδέχθη νὰ μὴ μνημονευθῇ πρῶτος ἐν τῷ τόμῳ. Δυοῖν θάτερον, ἢ ὁ Πάπας ἔπρεπε νὰ παραιτήσῃ

---

1) Συρόπ. Η', ε'.
2) Συρόπ. Ζ', ιδ'.

πᾶσαν Παπικὴν ἀξίωσιν καὶ νὰ μὴ εἶναι πλέον κεφαλὴ τῆς οἰκουμένης καὶ τὰ πρωτεῖα κατέχων, ἢ ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων ἔπρεπε νὰ ἐνδώσῃ, ἐπαρκούμενος εἰς τὴν δήλωσιν, ὅτι τῇ συναινέσει αὐτοῦ τὰ πάντα ἐγένοντο. Μόνον τὸ δεύτερον ἦτον ἐφικτὸν καὶ τοῦτο ἐγένετο, οὐχὶ ὅμως ἄνευ ἀντιρρήσεων καὶ ἀφοῦ ἐπείσθη, ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι. Ἀνένδοτος ὑπῆρξεν εἰς τὸ νὰ μὴ συμπεριληφθῇ ἐν τῷ ὅρῳ καινοτομία τις εἰς τὰ τῆς λειτουργίας, ὡς πρᾶγμα καταφανὲς τοῖς πᾶσι, καὶ εἰς τοῦτο ὡς δευτερεῦον καὶ μὴ μειοῦν τὰ προνόμια τῆς τιάρας ἐνέδωκεν ὁ Πάπας, ἐπαρκούμενος εἰς ἁπλῆν δήλωσιν καταχωρισθεῖσαν ἐν Πρακτικῷ.

Ἀναντιρρήτως ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδείου συμπεριφορᾶς, διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὑπεροχῆς, πρὸ πάντων δὲ προβάλλων τὴν ἀνάγκην τῆς κοινῆς σωτηρίας, ὑποβαλλόμενος εἰς ταπεινώσεις καὶ θυσίας καὶ ἔξω τοῦ Κράτους ταλαιπωρούμενος, παρέσυρε πάντας καὶ ἐπήνεγκε τὸ ἀπίστευτον ἀποτέλεσμα, νὰ ὑπογράψωσι τὸν τόμον ἑνώσεως ἐκεῖνοι, οἵτινες πρὸ δύω περίπου ἐτῶν ἀπερχόμενοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἶχον ἀπόφασιν οὐδὲ κεραίαν νὰ ἐνδώσωσιν. Ἐκ τῶν ἐναντιουμένων μόνος ὁ Μάρκος Ἐφέσου εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἀλλὰ μόνος δὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ῥοῦν, ἐνῷ ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ἰσόπαλος αὐτοῦ, ἠσπάσθη ἐν πλήρει πεποιθήσει τὰ τῶν Λατίνων. Δὲν ἐνίκησεν αὐτὸν τὸ συμφέρον, οὐδὲ αἱ ῥωμαϊκαὶ συντάξεις καὶ κατόπιν αἱ τιμαί, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐμβριθείας τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων, ἀνηκόντων εἰς τὸν ἔχοντα πεποίθησιν. Αὐτὸς ὁ Γεώργιος Σχολάριος, λαϊκὸς μὲν τότε, ἀλλ' ἐξέχων ἐπὶ παιδείᾳ θεολογικῇ καὶ ἐκ τῶν λογάδων, κατείχετο ὑπὸ πνεύματος συνδιαλλακτικοῦ, ὡς κατόπιν ὡμολόγησε, καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ λόγοι περὶ εἰρήνης μαρτυροῦσι, μὴ συνεργῶν ὑπὲρ τοῦ Ἐφέσου, αὐτὸς ὑπὸ οὐδενὸς ὑλικοῦ συμφέροντος κινούμενος, ἀλλὰ πιστεύων ὅτι εἶναι ἐφικτὴ ἕνωσις δογματική, ἐὰν συμφωνήσωσιν, οὐχὶ εἰς τὰς λέξεις, ἀλλ' εἰς τὴν ἔννοιαν [1]. Τοῦτο ὡμολόγησεν ἔπειτα μεταμελόμενος καὶ πεισθείς, ὅτι ἡ διαφωνία ὑπάρχει καὶ ἐν ταῖς ἐννοίαις [2]. Ὁ Γεμιστὸς περὶ ἄλ-

---

[1]) Τῇ τῶν νοημάτων συμφωνίᾳ τὴν περὶ τοὺς λόγους ἐναντιότητα λύσωσι. Coleti, XVIII, σ. 681.

[2]) Ἐν τῇ Μονῳδίᾳ ἐπικηδείῳ εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου. Norow, 1859,

λων ἠσχολεῖτο, σπανίως ἐρωτώμενος ὡς χρησμός, ἐνδιαφερόμενος δὲ κυρίως περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Βησσαρίωνα μετὰ καιρὸν δικαιολογεῖ τὴν σιωπήν, διότι ἦτο λαϊκός[1].

Συντελέσας τόσον ἐντόνως καὶ ἀναλαβὼν ὅλην τὴν εὐθύνην, ᾐσθάνετο τὸ βάρος αὐτῆς ὁ Αὐτοκράτωρ. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ τόμου ἑνώσεως ἦτο μέγα βῆμα, δι' οὗ ὑπερεπηδᾶτο τὸ ἀπὸ πέντε αἰώνων ἀνοιχθὲν καὶ πλατυνόμενον χάσμα τοῦ σχίσματος, ἀλλ' ὁ τόμος ἑνώσεως περιεῖχε μόνον τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐξαλείψεως τοῦ χάσματος· ὑπελείπετο ἤδη τὸ Ἔθνος ν' ἀσπασθῇ καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὰ γενόμενα καὶ ὡς ἐκ θαύματος νὰ στραφῶσι διὰ μιᾶς τὰ πνεύματα, ἅμα τῇ ἀναγνώσει τοῦ τόμου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς.

Τοιαύτη ἀγχίστροφος μεταβολὴ μόνον διὰ θαύματος ἠδύνατο νὰ γίνῃ. Ἡ βούλησις τοῦ κυριάρχου, αὐτοῦ τοῦ διαδόχου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, δὲν εἶχε τὸ ὑπεράνθρωπον δῶρον, νὰ συσπάσῃ ὅλας τὰς βουλήσεις καὶ νὰ μεταστήσῃ ἐν ἀκαρεῖ τὰ πνεύματα, ὅπως δεχθῶσιν ὡς κεφάλαιον πίστεως ὅ,τι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ἐδιδάχθησαν, νὰ θεωρῶσι πλάνην θανάσιμον ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας.

Κοσμικοὶ λόγοι δὲν ἦσαν ἱκανοὶ ν' ἀντισταθμήσωσι τοιαύτην θυσίαν. Τοῦτο διεῖδε κάλλιστα ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἀμέσως ἐν ἀρχῇ, εἰπὼν τότε, ὅτι ἕνωσις πρὸς οἰκονομίαν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ὄψεσι καὶ ἐν γνώσει πάντων συναινούντων καὶ ἀποδεχομένων, ἀληθὴς δὲ ἕνωσις μόνην βάσιν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν περὶ τῆς ἀληθείας πεποίθησιν, ἣν δὲν ἴσχυε νὰ μεταδώσῃ τὸ λακωνικὸν ἔγγραφον, ἐν ᾧ ἐξετέθησαν οἱ ὅροι τῆς ἑνώσεως, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ λόγοι αὐτῆς. Αἱ συζητήσεις ἦσαν γνωσταὶ εἰς μόνους τοὺς μετασχόντας, ἐξ ὧν οἱ πρωταγωνισταὶ δὲν ὡμολόγησαν κἂν τὴν πλάνην αὐτῶν, τὰ δὲ Πρακτικὰ οὐδὲ συνετάχθησαν ἐπακριβῶς, οὐδὲ περιεῖχον τὰ πάντα, οὐδὲ δημοσιευόμενα ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς χεῖρας πάντων, οὐδὲ ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε νὰ συσπάσωσι πεποιθήσεις, διότι τὰ κύρια ζητήματα ἐλύθησαν ἐν ἰδιαιτέραις διαλέξεσι καὶ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ἀνευρέσεως

σ. 6. Κἀγὼ φεῦ ἐσίγων, οὐκ ἐμοὶ τοσοῦτον ὁπόσον τῷ καιρῷ πράττων συμφέροντα. Οὐ γὰρ ἠγνόουν, οἷ χωρήσει τὰ πράγματα μάχης, ἐμοῦ φανερῶς συναποδυομένου πρὸς τοὺς ἀγῶνας.

[1]) Alexandre, Pléthon, σ. 312.

μέσου ὅρου ἱκανοποιοῦντος ἀμφοτέρους. Μόνοι οἱ Λατῖνοι ἱκανοποιήθησαν εἰς βαθμόν, ὥστε νὰ μακαρίσῃ ἑαυτὸν ὁ Μακαριώτατος, ὅτι δὲν εἶχε πλέον ἄλλο νὰ ζητήσῃ, διότι ὅσα ἐζήτησεν ἐγένοντο.

Ἂν ἔζη τοὐλάχιστον ὁ σεβάσμιος Πατριάρχης Ἰωσήφ, εἰς οὗ τὴν ὀρθοδοξίαν δὲν εἶχον λόγον ν' ἀμφιβάλλωσιν, οὐ μόνον ἔμελλε νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην, ἀλλ' εἰς αὐτὸν ἀπέκειτο ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ τόμου καὶ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ πλήρωμα καὶ νὰ ἐνστάξῃ εἰς τὰς καρδίας τὴν πειθώ, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου, δυσωπουμένου ἐκ τῆς παραινέσεως τοῦ ποιμενάρχου καὶ μὴ ἀφηνιάζοντος. Ἀλλ' ἤδη τίς εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀναλάβῃ τοσοῦτον δυσβάστακτον φορτίον; Τίς ἦτον ἄξιος ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν μεταστάντα Πατριάρχην, δύω συνάμα περιλαμβάνων ἐν ἑαυτῷ ἰδιότητας, τοῦ ἐπὶ ὀρθοδοξίᾳ σεβασμοῦ καὶ τῆς πεποιθήσεως περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ τόμου. Πᾶς νέος Πατριάρχης, προοιμιάζων διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ τόμου, καὶ οὐδὲν ἔχων προηγούμενον βίου ἐμπνέοντος σέβας καὶ ἀποστομοῦντος πᾶσαν δυσφημίαν, ἔμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ναυαγήσῃ οἰκτρῶς καὶ νὰ φέρῃ εἰς κίνδυνον τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας, ὃ ἐκλήθη νὰ πηδαλιουχήσῃ. Ἐάν, ἀντὶ νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ σχίσμα τῶν Λατίνων, νέον εἰσήγαγε σχίσμα ἐντὸς τῆς ποίμνης, ποίων μειζόνων δυστυχημάτων ἔμελλε νὰ γίνῃ παραίτιος, πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς ἐπικειμένης πανωλεθρίας;

Μήπως αὐτοὶ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς Συνόδου καὶ συμπλέοντες οἴκαδε μετὰ τοῦ βασιλέως ἦσαν πεπεισμένοι, καὶ ἔμελλον ν' ἀναλάβωσι τὸ κήρυγμα τῆς ἑνώσεως μεγαλοφώνως καὶ ἐν πλήρει κατανύξει; Πόσοι ἐξ αὐτῶν ἄκοντες ὑπέγραψαν καὶ μόνον διὰ τῶν χειλέων εἶπον τὸ *ἀρέσκει*, ἐνῷ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν ἐφρόνουν, ὅτι πόρρω ἀπέχει ἡ ἀλήθεια, καὶ οὐδὲ τὸ νέον δόγμα ἠσπάζοντο, οὐδὲ τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα τοῦ Πάπα ἐνόουν νὰ ὁμολογήσωσιν; Ὁ Ἐφέσου δὲν ἦτο μόνος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος εἶχε τὴν ἀδάμαστον εὐστάθειαν νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὰς παραδόσεις καὶ νὰ μὴ θέσῃ τὴν ὑπογραφὴν παρὰ τὴν πεποίθησιν. Πόσοι ἄλλοι ἐσπούδαζον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτόν, ἅμα εὑρισκόμενοι ἐνώπιον ἀνθρώπων, ἑτοίμων ν' ἀκούσωσι τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν ἀπάρνησιν τῶν γενομένων! Αὐτὸς ὁ ἀδελφός, Δεσπότης Δημήτριος, ἐκηρύχθη ἐναντίος, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου.

'Αλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ ἦτο τάχα πεπεισμένος; Διατί ἐξήλειψεν ἐκ μόνου τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τὰς λέξεις: «καὶ τὸν ῥωμαϊκὸν ἀρχιε-» ρέα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὰ πρωτεῖα κατέχειν[1]»;

'Ενόει τάχα, ὅτι διὰ τῆς ἑνώσεως μία εἰς τὸ ἑξῆς ὑπάρχει 'Εκκλησία, ἧς κεφαλὴ καὶ ἀνώτατος ποιμενάρχης εἶναι ὁ Ῥώμης; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. 'Εν πλήρει εἰλικρινείᾳ ἐνόει, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ 'Εκκλησία εἶναι αὐτοκέφαλος καὶ κεχωρισμένη, διὸ ἐζήτησε νὰ παύσωσιν οἱ ἐκ τῆς Ῥώμης ἐν τῇ 'Ανατολῇ 'Επίσκοποι καὶ νὰ παραδώσωσι καὶ τὰς 'Εκκλησίας, ἐνῷ ὁ Πάπας ἐζήτει ἄλλην λύσιν, δι' ἧς ἤλπιζεν αὐτὸς νὰ λάβῃ ὑφ' ἑαυτὸν ἀποκλειστικῶς τὴν ἐπισκοπικὴν διοίκησιν, ὅπου ὑπῆρχον 'Επίσκοποι Λατῖνοι ἐπιζῶντες τοῦ 'Επισκόπου τῆς 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας, παυούσης εἰς τὸ ἑξῆς νὰ χειροτονῇ ἐκεῖ τοιούτους. Ἕνωσις διεστώτων δὲν εἶναι ἕνωσις.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενοι δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ἐὰν ἴδωμεν τὸν Αὐτοκράτορα 'Ιωάννην ὅλως ἀλλοῖον, ἢ οἷον ἐγνωρίσαμεν αὐτὸν ἔκ τινων ἀκουσμάτων. Αὐτός, ὃν ὁ πατὴρ ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἦλθεν εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν, ὡς θερμουργὸς καὶ ῥέκτης, ἐν ἐποχῇ ἀκμαίων δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἔχων τὸν νοῦν καὶ τὴν τόλμην νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλα, ἤδη ὅμως, ὅτε εἶναι περίστασις οἰκονομίας τῶν καιρῶν, μᾶλλον ἐπικίνδυνος, αὐτός, ὅστις ἐτέρπετο εἰς κυνηγέσια καὶ εἰς ἱππασίας, μὴ στέργων τὴν ἀδράνειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐκφεύγων εἰς Πατάβιον, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰ ἐκεῖ περίεργα μικρὸν πρὸ τοῦ ἀπόπλου ἐξ 'Ενετίας, εἰς τὸ ἑξῆς μέλλει νὰ δείξῃ τὰ μὴ διφορούμενα σημεῖα νωθρότητος καὶ ἐκλύσεως πάσης ἐνεργείας, εἰς ὃ συνετέλεσαν ἄλλα θλιβερὰ συμβάντα.

Τὴν 19[ην] 'Οκτωβρίου 1439 ἀπέπλευσεν ἐξ 'Ενετίας καὶ μετὰ δέκα ἡμέρας προσήγγισεν εἰς Κέρκυραν, ὅπου ὁ Πρωτοπαπᾶς τῆς πόλεως ἠρώτησε τὸν Βασιλέα, πῶς πρέπει νὰ φέρωνται πρὸς τοὺς Λατίνους, ἀπαιτοῦντας νὰ χειροτονῶσιν αὐτούς, ὡς μὴ ἔχοντας ἴδιον 'Επίσκοπον. 'Ο Βασιλεὺς ἀπήντησεν, ὅτι τὴν αὐτὴν ὀφείλετε νὰ τηρῆτε τάξιν, ὡς μέχρι τοῦδε, διότι ἐπὶ τούτοις ἔγινεν ἡ ἕνωσις, ἕκαστος νὰ τηρῇ ἀνενοχλήτως ὅσα καὶ πρίν. 'Υπεσχέθη ν' ἀφήσῃ ἀντίγραφον τοῦ τόμου ἑνώσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἀφῆκεν[2].

---

[1]) Ὅρα σ. 122.

[2]) Συρόπ. ΙΑ', ς'.

Ὅτε ἔφθασαν εἰς Μεθώνην, ὁ Βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς μετέβη εἰς Κορώνην, ὅπου ἐλιτάνευσαν ὁμοῦ Λατῖνοι καὶ Γραικοί. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο ἐν Εὐβοίᾳ ὅπου ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν ὁ Πρωτέκδικος Γεώργιος Καππάδοξ[1]. Ἐκεῖ παρέμειναν πολλὰς ἡμέρας ὡς ἐκ τοῦ σφοδροῦ χειμῶνος. Κατέφυγον ἔπειτα εἰς Πελαγόνησον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Λῆμνον, ἔνθα ἔμαθον τὸν θάνατον τῆς Βασιλίσσης Μαρίας, θυγατρὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δεσπότου Τραπεζοῦντος, ἣν ὁ Βασιλεὺς ἠγάπα. Δὲν ἀπεβίωσεν αὐτὴ μόνη, ἀλλὰ καὶ ἡ Δεσποσύνη Εὐγένεια, θυγάτηρ τοῦ Κατελούζου αὐθέντου τῆς Λέσβου καὶ σύζυγος τοῦ Δεσπότου Δημητρίου. Ἀπεσιωπήθησαν ταῦτα εἰς ἀμφοτέρους, διὰ νὰ μὴ λυπηθῶσι προώρως.

Ὅτε ἔφθασαν πρὸ τῆς Καλλιπόλεως, ὁ Τοῦρκος ἄρχων ἐμήνυσεν εἰς τὸν Βασιλέα προσφέρων ἀνάπαυσιν, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἔστειλε δῶρον ἀργυροῦν μαστραπάν.

Μόλις τὴν 31ην Ἰανουαρίου 1440, κυριακὴν τῆς τυροφάγου, ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὴν ἐπιοῦσαν ἦλθον εἰς προϋπάντησιν ὁ Δεσπότης Κωνσταντῖνος, πολλοὶ τῶν ἀρχόντων, οἱ Ἐνετοὶ καὶ οἱ Γενουήνσιοι, ὅτε δὲ εἰσῆλθον εἰς τ' ἀνάκτορα ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Δεσπότης Δημήτριος, ἔμαθον ἐκ στόματος τῆς μητρός, τῆς Δεσποίνης Ἑλένης Δραγάση, ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῆς Σερβίας, ὅτι ἐχήρευσαν ἀμφότεροι[2].

Μεγίστη λύπη κατέλαβε τὸν Βασιλέα ἐκ τῆς στερήσεως τῆς συζύγου, οὐδὲ ἐξήρχετο, οἱ δὲ ἐπανελθόντες ἐκ τοῦ κλήρου καὶ οἱ ἄρχοντες ἐτέλουν τὰ τῆς θρησκείας εἰσελθόντες εἰς τὴν πρώτην τῶν νηστειῶν ἑβδομάδα, ἀλλ' ὑπεβλέποντο ὡς λατινίζοντες ὑπὸ τῶν λοιπῶν, πρὸς ἀποφυγὴν δὲ συγχύσεων, οὐδὲ παρευρέθησαν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἑορτῆς τῆς Ὀρθοδοξίας

Ἰδοὺ πῶς ἀπεικονίζει ὁ Δούκας, βεβαίως διά τινος ὑπερβολῆς, τὴν ἄφιξιν. « Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς εὐθέως ἀπὸ τῶν τριήρων ἀποβάντες, καὶ οἱ » τῆς Κωνσταντίνου κατὰ τὸ σύνηθες ἠσπάζοντο αὐτούς, ἐρωτῶντες, » πῶς τὰ ὑμέτερα, πῶς τὰ τῆς Συνόδου, εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶ» σαν; οἱ δὲ ἀπεκρίναντο — πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλά» ξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσέβειαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν

---

1) Συρόπ. ΙΑ', η'.
2) Συρόπ. ΙΑ', ζ'.

Ἀρμενίων, ὧν οἱ ἀπεσταλμένοι ἀφίκοντο εἰς Φλωρεντίαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Γραικῶν. Τὸ περὶ τούτου ἔγγραφον τοῦ Πάπα ἐξεδόθη τὴν 22 Νοεμβρίου 1439 [1].

Ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐν ἔτει 1442 ἐζήτησε τὴν συγκρότησιν νέας Συνόδου, ἣν ὁ Εὐγένιος συνεκάλεσεν εἰς τὸ Λατεράνειον ἐν Ῥώμῃ, ὅπου μετέβη ἐν ἔτει 1443.

Δὲν περιωρίσθη εἰς ἁπλοῦς λόγους ὁ Εὐγένιος, ἀλλ' ἐνόησε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν μετὰ ζήλου, ὅπως καὶ οἱ ἑνωθέντες πράξωσιν, ὅ,τι ἐκ τῆς ἑνώσεως εἵπετο.

Τακτοποιήσας τὸ πρὸς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὸν Δοῦκα τῆς Ἐνετίας, Φραγκῖσκον Φόσκαριν, χρέος, ἐκ φλωρίων 10,000 πρὸς ἑκάτερον, ἐμεσεγγύησε τὰς προσόδους τοῦ ἀποστολικοῦ ταμείου [2]. Πρὸς χορηγίαν χρηματικῶν βοηθημάτων κατὰ τῶν Τούρκων διέταξεν ἐράνους, ἐπὶ ὑποσχέσει ἀφέσεως ἁμαρτιῶν πρὸς τοὺς συνεισφέροντας [3]. Συνάμα ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἐν Ἐκκλησιαστικοῖς ἀξιώμασι, νὰ πέμψωσι τὰ καθυστερούμενα [4]. Μετὰ τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ τραπεζιτικοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων συνωμολόγησε δάνειον ἐκ δουκάτων 12,000 πρὸς διατήρησιν φρουρᾶς ἐν Κωνσταντινουπόλει [5]. Κατὰ Μάρτιον 1440 ἐνεχυρίαζεν εἰς τοὺς Φλωρεντινοὺς τὸ προάστειον S. Sepolcro ἀντὶ φλωρίων 25,000 [6].

Ὅλα ταῦτα ἐμφαίνουσιν, ὅτι δὲν ἐφείδετο θυσίας, ὅπως ἐπικυρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν βοηθείας πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Περὶ τούτου ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν ἔγγραφον τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1439 εἰς Ἐνετίαν, διὰ μακρῶν ἀναγγέλλων, ὅτι τὸν προσεχῆ Μάρτιον ἀποστέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν δέκα ὡπλισμένα πλοῖα ἐπὶ ἓν ἔτος, ἢ εἴκοσιν ἐπὶ ἓξ μῆνας, κατ' ἀρέσκειαν. Συνάμα ἀποστέλλει καὶ χρηματικὴν βοήθειαν, διὰ νὰ δυ-

---

[1]) Ἐν τέλει τῶν Πρακτικῶν μνημονεύονται οἱ Ἀρμένιοι ζητοῦντες ἕνωσιν Coleti, XVIII, σ. 537. Ὅρα Wadding, Annales Minorum XI, 59—71 ed. Romæ 1734. — Pichler, Gesch. der Kirchl. Trenn. II, σ. 458 τὴν μετέπειτα ματαίωσιν.

[2]) Cod. Barberinus XVI, 85 σ. 480. 481. 7 Ἰουλίου 1439.

[3]) Αὐτόθι σ. 392. 393. 13 Αὐγούστου καὶ 10 Ὀκτωβρίου 1439.

[4]) Αὐτόθι σ. 479—481.

[5]) Αὐτόθι σ. 433, 8 Ὀκτωβρ. 1439. Dilectis filiis Cosmo et Laurentio de Medicis et eorum Societati in banco Curiæ Romanæ.

[6]) Αὐτόθι σ. 59.

νηθῇ ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ κατὰ ξηρὰν νὰ προσβάλῃ τοὺς Τούρκους. Θέλει παρακαλέσει τὸν Βασιλέα 'Αλβρέχτον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐξ Οὐγγρίας, πρὸς δὲ τοὺς 'Αλβανοὺς καὶ ἄλλους νὰ συμπράξωσιν. Ἡ ἐπιχορήγησις πρὸς διατήρησιν 300 τοξοτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέλει παραταθῇ ἐπὶ ἓν ἔτος. Ἂν δὲ παρεμπέσῃ κώλυμα, ἀφεύκτως θέλουσι διατηρηθῇ οἱ 300 τοξόται καὶ τοὐλάχιστον δύω πλοῖα πρὸς φρούρησιν, ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη εἶναι ὑποχρεωτικὴ καὶ διὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Πάπα [1].

Εἴπομεν, ὅτι τὴν 14ην 'Οκτωβρίου 1439 ἀπεβιβάσθη ὁ Αὐτοκράτωρ μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν 'Ενετίᾳ, καὶ ἀπέπλευσε τὴν 19ην. Πλὴν τοῦ Σάρδεων Διονυσίου καὶ τοῦ Πατριάρχου 'Ιωσήφ, τελευτησάντων, καὶ τοῦ 'Ισιδώρου κατευθυνθέντος εἰς 'Ρωσσίαν, ὅλοι οἱ λοιποὶ Μητροπολῖται καὶ αὐτὸς ὁ Νικαίας Βησσαρίων, παρηκολούθησαν τὸν Αὐτοκράτορα [2]. Οὐ μόνον ἀναφέρει ὁ Συρόπουλος τὸν Βησσαρίωνα παρόντα ἐν 'Ενετίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν [3], ἀλλὰ καὶ ἐν ἔτει 1440 ἐν Κωνσταντινουπόλει λαβόντα ἐνεργὸν μέρος κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου [4].

Τὸν Μάρκον 'Εφέσου προσέλαβεν ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πλοῖον διὰ τὸ ἀσφαλέστερον. Ἡ προστασία, ἣν παρέσχεν ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Μάρκον 'Εφέσου, τιμᾷ ἀμφοτέρους, τὸν μὲν 'Εφέσου, διὰ τὸ σέβας, ὃ ἐνέπνεον αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ, καὶ ἡ εὐστάθεια τοῦ ἀδαμάστου χαρακτῆρος, ἀληθὴς 'Ισραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι, τὸν δὲ Αὐτοκράτορα, διότι ἐξετίμα τοὺς περὶ αὐτὸν κατ' ἀξίαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ φέρηται μετ' ἀνοχῆς πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις ἀντέστη μέχρι τέλους εἰς τὰς προθέσεις αὐτοῦ.

Ἡ ἐπιτηδεία παράστασις τοῦ Συροπούλου, ὅτι ὑπέκυψαν οἱ ἐναντιούμενοι εἰς ἄμετρον πίεσιν, ὅτι ἔστερξαν μὴ δυνάμενοι νὰ ἐναντιωθῶσι,

---

[1]) Cod. Barberin. XVI, 85, σ. 427. — Raynald. Ann. 1439, 10.

[2]) Δὲν εἶναι ἀκριβὴς ὁ Φραντζῆς σ. 192 ἀρνούμενος, ὅτι συναπῆλθεν ὁ Βησσαρίων. Ὅρα ἐπιστολὴν τούτου πρὸς 'Αλέξιον Λάσκαριν Φιλανθρωπινὸν Coleti, XVIII, σ. 1244 καὶ ἑπ. — Harduin, IX, σ. 1043-1077. — Leo Allatius, De consensu σ. 928 891, ἀναφέρει αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Βησσαρίωνος, «μετὰ τὴν γενομένην 'Αγίαν Σύνοδον καὶ τὴν εἰς Κ. Π. ἡμῶν ἐπάνοδον».

[3]) Συρόπ. ΙΑ', γ'.

[4]) Συρόπ. ΙΒ', γ'.

καὶ ὅσα ἄλλα ἐκτραγῳδεῖ, ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου ἐξελέγχονται, ὅτι εἶναι λόγοι κενοὶ καὶ προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις. Ἐὰν οἱ σπουδαιότεροι ἔπραττον, ὅπως ὁ Ἐφέσου, οὐδὲν ἐγίνετο, καὶ ἐπανήρχοντο ἄπρακτοι, διότι περὶ ἐνδόσεως τῶν Λατίνων οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ὑπῆρξε πιθανότης. Τρόποι ἐπιβλητικοὶ πρὸς πίεσιν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος οὐδαμοῦ καταφαίνονται, δὲν εἶναι δὲ πίεσις ἡ πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ Αὐτοκράτορος πολιτεία. Σπανίως, ἅπαξ ἢ δίς, ἠκούσθησαν αἱ ἔμμεσοι ἀπειλαί, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ θέλει πράξει τὸ καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ κατὰ Ἐπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν ἐμμενόντων εἰς τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Αὐτοκράτωρ, αὐτὸς μᾶλλον φοβούμενος, μὴ κατηγορηθῇ ὡς παραβάτης. Περὶ τῶν ὑποδεεστέρων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἐξ αὐτῶν δὲν ἤρτητο τὸ ἀποτέλεσμα, εἰμὴ μόνον, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν Μητροπολιτῶν.

Εἶπεν ἅπαξ λόγους βαρεῖς ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Ἡρακλείας ἐν ὥρᾳ ἐξάψεως, ἀλλ' ἀμέσως ἔδωκε συγγνώμην καί, σχεδὸν μεταμεληθείς [1], καὶ τὸν Ἐφέσου δὲν ἐπροστάτευσε, προσβληθέντα ἅπαξ παρὰ τοῦ Πνευματικοῦ, ὃν μάλιστα καὶ Πρωτοσύγκελλον προεβίβασεν [2], ἀλλ' ὅλα ταῦτα εἶναι μακρὰν τοῦ ν' ἀποτελῶσι τρόπους καταπιεστικούς, οἵους μετέρχονται οἱ ἐξαναγκάζοντες εἰς ἐπιτέλεσιν πράξεων παρὰ τὴν πεποίθησιν.

Ἡ μόνη πίεσις, ἥτις ἐκ τοῦ συνόλου ἐξάγεται, εἶναι ἡ ἀφοσίωσις πρὸς Αὐτοκράτορα, ὃν ἔβλεπον κατεχόμενον ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι σώζει τὸ Ἔθνος. Οὐδεὶς ἐνόει νὰ παρακωλύσῃ τοιοῦτον ἔργον. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔπειθε καὶ διὰ τοῦ λόγου, ἐννοῶν κάλλιστα τὰ ζητήματα, ὡς ἀληθὴς ἐπιστημονάρχης, κατὰ τὴν ἀξίωσιν τῶν Βυζαντίων Αὐτοκρατόρων, παρεμβαίνων εὐστόχως εἰς τὰς συζητήσεις καὶ δυνάμενος νὰ λαλήσῃ ἁρμοδίως. Διατηρῶν τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ προσέχων νὰ μὴ λησμονῶσιν, ὅτι εἶναι διάδοχος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐδέχθη νὰ μὴ μνημονευθῇ πρῶτος ἐν τῷ τόμῳ. Δυοῖν θάτερον, ἢ ὁ Πάπας ἔπρεπε νὰ παραιτήσῃ

---

[1]) Συρόπ. Η', ε'.
[2]) Συρόπ. Ζ', ιδ'.

πᾶσαν Παπικὴν ἀξίωσιν καὶ νὰ μὴ εἶναι πλέον κεφαλὴ τῆς οἰκουμένης καὶ τὰ πρωτεῖα κατέχων, ἢ ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων ἔπρεπε νὰ ἐνδώσῃ, ἐπαρκούμενος εἰς τὴν δήλωσιν, ὅτι τῇ συναινέσει αὐτοῦ τὰ πάντα ἐγένοντο. Μόνον τὸ δεύτερον ἦτον ἐφικτὸν καὶ τοῦτο ἐγένετο, οὐχὶ ὅμως ἄνευ ἀντιρρήσεων καὶ ἀφοῦ ἐπείσθη, ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι. Ἀνένδοτος ὑπῆρξεν εἰς τὸ νὰ μὴ συμπεριληφθῇ ἐν τῷ ὅρῳ καινοτομία τις εἰς τὰ τῆς λειτουργίας, ὡς πρᾶγμα καταφανὲς τοῖς πᾶσι, καὶ εἰς τοῦτο ὡς δευτερεῦον καὶ μὴ μειοῦν τὰ προνόμια τῆς τιάρας ἐνέδωκεν ὁ Πάπας, ἐπαρκούμενος εἰς ἁπλῆν δήλωσιν καταχωρισθεῖσαν ἐν Πρακτικῷ.

Ἀναντιρρήτως ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδείου συμπεριφορᾶς, διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὑπεροχῆς, πρὸ πάντων δὲ προβάλλων τὴν ἀνάγκην τῆς κοινῆς σωτηρίας, ὑποβαλλόμενος εἰς ταπεινώσεις καὶ θυσίας καὶ ἔξω τοῦ Κράτους ταλαιπωρούμενος, παρέσυρε πάντας καὶ ἐπήνεγκε τὸ ἀπίστευτον ἀποτέλεσμα, νὰ ὑπογράψωσι τὸν τόμον ἑνώσεως ἐκεῖνοι, οἵτινες πρὸ δύω περίπου ἐτῶν ἀπερχόμενοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἶχον ἀπόφασιν οὐδὲ κεραίαν νὰ ἐνδώσωσιν. Ἐκ τῶν ἐναντιουμένων μόνος ὁ Μάρκος Ἐφέσου εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἀλλὰ μόνος δὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ῥοῦν, ἐνῷ ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ἰσόπαλος αὐτοῦ, ἠσπάσθη ἐν πλήρει πεποιθήσει τὰ τῶν Λατίνων. Δὲν ἐνίκησεν αὐτὸν τὸ συμφέρον, οὐδὲ αἱ ῥωμαϊκαὶ συντάξεις καὶ κατόπιν αἱ τιμαί, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐμβριθείας τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων, ἀνηκόντων εἰς τὸν ἔχοντα πεποίθησιν. Αὐτὸς ὁ Γεώργιος Σχολάριος, λαϊκὸς μὲν τότε, ἀλλ' ἐξέχων ἐπὶ παιδείᾳ θεολογικῇ καὶ ἐκ τῶν λογάδων, κατείχετο ὑπὸ πνεύματος συνδιαλλακτικοῦ, ὡς κατόπιν ὡμολόγησε, καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ λόγοι περὶ εἰρήνης μαρτυροῦσι, μὴ συνεργῶν ὑπὲρ τοῦ Ἐφέσου, αὐτὸς ὑπὸ οὐδενὸς ὑλικοῦ συμφέροντος κινούμενος, ἀλλὰ πιστεύων ὅτι εἶναι ἐφικτὴ ἕνωσις δογματική, ἐὰν συμφωνήσωσιν, οὐχὶ εἰς τὰς λέξεις, ἀλλ' εἰς τὴν ἔννοιαν [1]. Τοῦτο ὡμολόγησεν ἔπειτα μεταμελόμενος καὶ πεισθείς, ὅτι ἡ διαφωνία ὑπάρχει καὶ ἐν ταῖς ἐννοίαις [2]. Ὁ Γεμιστὸς περὶ ἄλ-

---

[1]) Τῇ τῶν νοημάτων συμφωνίᾳ τὴν περὶ τοὺς λόγους ἐναντιότητα λύσωσι. **Coleti**, XVIII, σ. 681.

[2]) Ἐν τῇ Μονῳδίᾳ ἐπικηδείῳ εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου. **Norow**, 1859,

λων ἠσχολεῖτο, σπανίως ἐρωτώμενος ὡς χρησμός, ἐνδιαφερόμενος δὲ κυρίως περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Βησσαρίωνα μετὰ καιρὸν δικαιολογεῖ τὴν σιωπήν, διότι ἦτο λαϊκός [1].

Συντελέσας τόσον ἐντόνως καὶ αναλαβὼν ὅλην τὴν εὐθύνην, ᾐσθάνετο τὸ βάρος αὐτῆς ὁ Αὐτοκράτωρ. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ τόμου ἑνώσεως ἦτο μέγα βῆμα, δι' οὗ ὑπερεπηδᾶτο τὸ ἀπὸ πέντε αἰώνων ἀνοιχθὲν καὶ πλατυνόμενον χάσμα τοῦ σχίσματος, ἀλλ' ὁ τόμος ἑνώσεως περιεῖχε μόνον τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐξαλείψεως τοῦ χάσματος· ὑπελείπετο ἤδη τὸ Ἔθνος ν' ἀσπασθῇ καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὰ γενόμενα καὶ ὡς ἐκ θαύματος νὰ στραφῶσι διὰ μιᾶς τὰ πνεύματα, ἅμα τῇ ἀναγνώσει τοῦ τόμου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς.

Τοιαύτη ἀγχίστροφος μεταβολὴ μόνον διὰ θαύματος ἠδύνατο νὰ γίνῃ. Ἡ βούλησις τοῦ κυριάρχου, αὐτοῦ τοῦ διαδόχου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, δὲν εἶχε τὸ ὑπεράνθρωπον δῶρον, νὰ συσπάσῃ ὅλας τὰς βουλήσεις καὶ νὰ μεταστήσῃ ἐν ἀκαρεῖ τὰ πνεύματα, ὅπως δεχθῶσιν ὡς κεφάλαιον πίστεως ὅ,τι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ἐδιδάχθησαν, νὰ θεωρῶσι πλάνην θανάσιμον ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας.

Κοσμικοὶ λόγοι δὲν ἦσαν ἱκανοὶ ν' ἀντισταθμήσωσι τοιαύτην θυσίαν. Τοῦτο διεῖδε κάλλιστα ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἀμέσως ἐν ἀρχῇ, εἰπὼν τότε, ὅτι ἕνωσις πρὸς οἰκονομίαν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ὄψεσι καὶ ἐν γνώσει πάντων συναινούντων καὶ ἀποδεχομένων, ἀληθὴς δὲ ἕνωσις μόνην βάσιν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν περὶ τῆς ἀληθείας πεποίθησιν, ἣν δὲν ἴσχυε νὰ μεταδώσῃ τὸ λακωνικὸν ἔγγραφον, ἐν ᾧ ἐξετέθησαν οἱ ὅροι τῆς ἑνώσεως, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ λόγοι αὐτῆς. Αἱ συζητήσεις ἦσαν γνωσταὶ εἰς μόνους τοὺς μετασχόντας, ἐξ ὧν οἱ πρωταγωνισταὶ δὲν ὡμολόγησαν κἂν τὴν πλάνην αὐτῶν, τὰ δὲ Πρακτικὰ οὐδὲ συνετάχθησαν ἐπακριβῶς, οὐδὲ περιεῖχον τὰ πάντα, οὐδὲ δημοσιευόμενα ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς χεῖρας πάντων, οὐδὲ ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε νὰ συσπάσωσι πεποιθήσεις, διότι τὰ κύρια ζητήματα ἐλύθησαν ἐν ἰδιαιτέραις διαλέξεσι καὶ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ἀνευρέσεως

σ. 6. Κἀγὼ φεῦ ἐσίγων, οὐχ ἐμοὶ τοσοῦτον ὁπόσον τῷ καιρῷ πράττων συμφέροντα. Οὐ γὰρ ἠγνόουν, οἳ χωρήσει τὰ πράγματα μάχης, ἐμοῦ φανερῶς συναποδυομένου πρὸς τοὺς ἀγῶνας.

[1]) Alexandre, Pléthon, σ. 312.

μέσου ὅρου ἱκανοποιοῦντος ἀμφοτέρους. Μόνοι οἱ Λατῖνοι ἱκανοποιήθησαν εἰς βαθμόν, ὥστε νὰ μακαρίσῃ ἑαυτὸν ὁ Μακαριώτατος, ὅτι δὲν εἶχε πλέον ἄλλο νὰ ζητήσῃ, διότι ὅσα ἐζήτησεν ἐγένοντο.

Ἂν ἔζη τοὐλάχιστον ὁ σεβάσμιος Πατριάρχης Ἰωσήφ, εἰς οὗ τὴν ὀρθοδοξίαν δὲν εἶχον λόγον ν' ἀμφιβάλλωσιν, οὐ μόνον ἔμελλε νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην, ἀλλ' εἰς αὐτὸν ἀπέκειτο ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ τόμου καὶ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ πλήρωμα καὶ νὰ ἐνστάξῃ εἰς τὰς καρδίας τὴν πειθώ, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου, δυσωπουμένου ἐκ τῆς παραινέσεως τοῦ ποιμενάρχου καὶ μὴ ἀφηνιάζοντος. Ἀλλ' ἤδη τίς εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀναλάβῃ τοσοῦτον δυσβάστακτον φορτίον; Τίς ἦτον ἄξιος ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν μεταστάντα Πατριάρχην, δύω συνάμα περιλαμβάνων ἐν ἑαυτῷ ἰδιότητας, τοῦ ἐπὶ ὀρθοδοξίᾳ σεβασμοῦ καὶ τῆς πεποιθήσεως περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ τόμου. Πᾶς νέος Πατριάρχης, προοιμιάζων διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ τόμου, καὶ οὐδὲν ἔχων προηγούμενον βίου ἐμπνέοντος σέβας καὶ ἀποστομοῦντος πᾶσαν δυσφημίαν, ἔμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ναυαγήσῃ οἰκτρῶς καὶ νὰ φέρῃ εἰς κίνδυνον τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας, ὃ ἐκλήθη νὰ πηδαλιουχήσῃ. Ἐάν, ἀντὶ νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ σχίσμα τῶν Λατίνων, νέον εἰσήγαγε σχίσμα ἐντὸς τῆς ποίμνης, ποίων μειζόνων δυστυχημάτων ἔμελλε νὰ γίνῃ παραίτιος, πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς ἐπικειμένης πανωλεθρίας;

Μήπως αὐτοὶ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς Συνόδου καὶ συμπλέοντες οἴκαδε μετὰ τοῦ βασιλέως ἦσαν πεπεισμένοι, καὶ ἔμελλον ν' ἀναλάβωσι τὸ κήρυγμα τῆς ἑνώσεως μεγαλοφώνως καὶ ἐν πλήρει κατανύξει; Πόσοι ἐξ αὐτῶν ἄκοντες ὑπέγραψαν καὶ μόνον διὰ τῶν χειλέων εἶπον τὸ *ἀρέσκει,* ἐνῷ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν ἐφρόνουν, ὅτι πόρρω ἀπέχει ἡ ἀλήθεια, καὶ οὐδὲ τὸ νέον δόγμα ἠσπάζοντο, οὐδὲ τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα τοῦ Πάπα ἐνόουν νὰ ὁμολογήσωσιν; Ὁ Ἐφέσου δὲν ἦτο μόνος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος εἶχε τὴν ἀδάμαστον εὐστάθειαν νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὰς παραδόσεις καὶ νὰ μὴ θέσῃ τὴν ὑπογραφὴν παρὰ τὴν πεποίθησιν. Πόσοι ἄλλοι ἐσπούδαζον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτόν, ἅμα εὑρισκόμενοι ἐνώπιον ἀνθρώπων, ἑτοίμων ν' ἀκούσωσι τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν ἀπάρνησιν τῶν γενομένων! Αὐτὸς ὁ ἀδελφός, Δεσπότης Δημήτριος, ἐκηρύχθη ἐναντίος, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου.

Ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ ἦτο τάχα πεπεισμένος; Διατί ἐξήλειψεν ἐκ μόνου τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τὰς λέξεις: «καὶ τὸν ῥωμαϊκὸν ἀρχιε-» ρέα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὰ πρωτεῖα κατέχειν[1]»;

Ἐνόει τάχα, ὅτι διὰ τῆς ἑνώσεως μία εἰς τὸ ἑξῆς ὑπάρχει Ἐκκλησία, ἧς κεφαλὴ καὶ ἀνώτατος ποιμενάρχης εἶναι ὁ Ῥώμης; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐν πλήρει εἰλικρινείᾳ ἐνόει, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι αὐτοκέφαλος καὶ κεχωρισμένη, διὸ ἐζήτησε νὰ παύσωσιν οἱ ἐκ τῆς Ῥώμης ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἐπίσκοποι καὶ νὰ παραδώσωσι καὶ τὰς Ἐκκλησίας, ἐνῷ ὁ Πάπας ἐζήτει ἄλλην λύσιν, δι' ἧς ἤλπιζεν αὐτὸς νὰ λάβῃ ὑφ' ἑαυτὸν ἀποκλειστικῶς τὴν ἐπισκοπικὴν διοίκησιν, ὅπου ὑπῆρχον Ἐπίσκοποι Λατῖνοι ἐπιζῶντες τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, παυούσης εἰς τὸ ἑξῆς νὰ χειροτονῇ ἐκεῖ τοιούτους. Ἕνωσις διεστώτων δὲν εἶναι ἕνωσις.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενοι δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ἐὰν ἴδωμεν τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην ὅλως ἀλλοῖον, ἢ οἷον ἐγνωρίσαμεν αὐτὸν ἔκ τινων ἀκουσμάτων. Αὐτός, ὃν ὁ πατὴρ ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἦλθεν εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν, ὡς θερμουργὸς καὶ ῥέκτης, ἐν ἐποχῇ ἀκμαίων δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἔχων τὸν νοῦν καὶ τὴν τόλμην νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλα, ἤδη ὅμως, ὅτε εἶναι περίστασις οἰκονομίας τῶν καιρῶν, μᾶλλον ἐπικίνδυνος, αὐτός, ὅστις ἐτέρπετο εἰς κυνηγέσια καὶ εἰς ἱππασίας, μὴ στέργων τὴν ἀδράνειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐκφεύγων εἰς Πατάβιον, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰ ἐκεῖ περίεργα μικρὸν πρὸ τοῦ ἀπόπλου ἐξ Ἐνετίας, εἰς τὸ ἑξῆς μέλλει νὰ δείξῃ τὰ μὴ διφορούμενα σημεῖα νωθρότητος καὶ ἐκλύσεως πάσης ἐνεργείας, εἰς ὃ συνετέλεσαν ἄλλα θλιβερὰ συμβάντα.

Τὴν 19ην Ὀκτωβρίου 1439 ἀπέπλευσεν ἐξ Ἐνετίας καὶ μετὰ δέκα ἡμέρας προσήγγισεν εἰς Κέρκυραν, ὅπου ὁ Πρωτοπαπᾶς τῆς πόλεως ἠρώτησε τὸν Βασιλέα, πῶς πρέπει νὰ φέρωνται πρὸς τοὺς Λατίνους, ἀπαιτοῦντας νὰ χειροτονῶσιν αὐτούς, ὡς μὴ ἔχοντας ἴδιον Ἐπίσκοπον. Ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησεν, ὅτι τὴν αὐτὴν ὀφείλετε νὰ τηρῆτε τάξιν, ὡς μέχρι τοῦδε, διότι ἐπὶ τούτοις ἔγινεν ἡ ἕνωσις, ἕκαστος νὰ τηρῇ ἀνενοχλήτως ὅσα καὶ πρίν. Ὑπεσχέθη ν' ἀφήσῃ ἀντίγραφον τοῦ τόμου ἑνώσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἀφῆκεν[2].

---

1) Ὅρα σ. 122.
2) Συρόπ. ΙΑ', ς'.

Ὅτε ἔφθασαν εἰς Μεθώνην, ὁ Βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς μετέβη εἰς Κορώνην, ὅπου ἐλιτάνευσαν ὁμοῦ Λατῖνοι καὶ Γραικοί. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο ἐν Εὐβοίᾳ ὅπου ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν ὁ Πρωτέκδικος Γεώργιος Καππάδοξ[1]. Ἐκεῖ παρέμειναν πολλὰς ἡμέρας ὡς ἐκ τοῦ σφοδροῦ χειμῶνος. Κατέφυγον ἔπειτα εἰς Πελαγόνησον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Λῆμνον, ἔνθα ἔμαθον τὸν θάνατον τῆς Βασιλίσσης Μαρίας, θυγατρὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δεσπότου Τραπεζοῦντος, ἣν ὁ Βασιλεὺς ἠγάπα. Δὲν ἀπεβίωσεν αὐτὴ μόνη, ἀλλὰ καὶ ἡ Δεσποσύνη Εὐγένεια, θυγάτηρ τοῦ Κατελούζου αὐθέντου τῆς Λέσβου καὶ σύζυγος τοῦ Δεσπότου Δημητρίου. Ἀπεσιωπήθησαν ταῦτα εἰς ἀμφοτέρους, διά νὰ μὴ λυπηθῶσι προώρως.

Ὅτε ἔφθασαν πρὸ τῆς Καλλιπόλεως, ὁ Τοῦρκος ἄρχων ἐμήνυσεν εἰς τὸν Βασιλέα προσφέρων ἀνάπαυσιν, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἔστειλε δῶρον ἀργυροῦν μαστραπάν.

Μόλις τὴν 31ην Ἰανουαρίου 1440, κυριακὴν τῆς τυροφάγου, ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὴν ἐπιοῦσαν ἦλθον εἰς προϋπάντησιν ὁ Δεσπότης Κωνσταντῖνος, πολλοὶ τῶν ἀρχόντων, οἱ Ἐνετοὶ καὶ οἱ Γενουήνσιοι, ὅτε δὲ εἰσῆλθον εἰς τ' ἀνάκτορα ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Δεσπότης Δημήτριος, ἔμαθον ἐκ στόματος τῆς μητρός, τῆς Δεσποίνης Ἑλένης Δραγάση, ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῆς Σερβίας, ὅτι ἐχήρευσαν ἀμφότεροι[2].

Μεγίστη λύπη κατέλαβε τὸν Βασιλέα ἐκ τῆς στερήσεως τῆς συζύγου, οὐδὲ ἐξήρχετο, οἱ δὲ ἐπανελθόντες ἐκ τοῦ κλήρου καὶ οἱ ἄρχοντες ἐτέλουν τὰ τῆς θρησκείας εἰσελθόντες εἰς τὴν πρώτην τῶν νηστειῶν ἑβδομάδα, ἀλλ' ὑπεβλέποντο ὡς λατινίζοντες ὑπὸ τῶν λοιπῶν, πρὸς ἀποφυγὴν δὲ συγχύσεων, οὐδὲ παρευρέθησαν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἑορτῆς τῆς Ὀρθοδοξίας

Ἰδοὺ πῶς ἀπεικονίζει ὁ Δούκας, βεβαίως διά τινος ὑπερβολῆς, τὴν ἄφιξιν. « Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς εὐθέως ἀπὸ τῶν τριήρων ἀποβάντες, καὶ οἱ » τῆς Κωνσταντίνου κατὰ τὸ σύνηθες ἠσπάζοντο αὐτούς, ἐρωτῶντες, » πῶς τὰ ὑμέτερα, πῶς τὰ τῆς Συνόδου, εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶ» σαν; οἱ δὲ ἀπεκρίναντο — πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλά» ξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσέβειαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν

---

1) Συρόπ. ΙΑ', η'.
2) Συρόπ. ΙΑ', ζ'.

» ἀζυμῖται γεγόναμεν—..... καὶ ταῦτα τίνες; οἱ ὑπογράψαντες ἐν » τῷ ὅρῳ, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος καὶ οἱ πάντες· εἰ γάρ τις πρὸς αὐ- » τοὺς ἤρετο — καὶ διατί ὑπεγράφετε;—ἔλεγον—φοβούμενοι τοὺς » Φράγκους· καὶ πάλιν ἐρωτῶντες αὐτούς, εἰ ἐβασάνισαν οἱ Φράγκοι » τινὰ καὶ ἐμαστίγωσαν, εἰς φυλακὴν ἔβαλον,—οὐχί!—ἀλλὰ πῶς; » ἡ δεξιὰ αὕτη ὑπέγραψεν—ἔλεγον—κοπήτω! ἡ γλῶττα ὡμολό- » γησεν — ἐκριζούσθω ».—κτλ. [1].

Κατήφεια κατεῖχε τὰ πάντα καὶ σιγὴ νεκρική. Μεταξὺ τῆς τρίτης τῶν νηστειῶν ἑβδομάδος προσεκλήθησαν οἱ σταυροφόροι παρὰ τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἠρώτησε, τίνος ἕνεκα δὲν λειτουργοῦσι. Μετὰ τὰς δοθείσας ἐξηγήσεις, ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μείναντες ἀποφεύγουσιν αὐτούς [2], ἀπήτησε νὰ συλλειτουργῶσιν, οὐχὶ ἀθρόως, ἀλλὰ διαδοχικῶς. Τὴν Κυριακὴν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως ἐλειτούργησεν ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ Ἀρχιδιάκονος Μιχαὴλ ὁ Βαλσαμών, ἀλλ' οἱ φαινόμενοι, ὅτι πείθονται νὰ συλλειτουργήσωσιν, ἔφυγον. Ἔκτοτε ἔτι μᾶλλον ἐσχόλαζον [3].

Παρῆλθον ὁ Φεβρουάριος, ὁ Μάρτιος καὶ ὁ Ἀπρίλιος καὶ οὐδὲν ἐγίνετο.

Ἐπὶ τέλους ὁ Βασιλεὺς ἐσκέφθη περὶ Πατριάρχου, ὑπέδειξε δὲ τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὅστις ἀπεποιήθη ὁριστικῶς.

Ἐπίσης ἀπεποιήθη ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, Πρόεδρος τῶν ὑπερτίμων καὶ Ἔξαρχος πάσης Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας, ἐκφράζων πικρὰν μετάνοιαν, διότι ὑπέγραψε τὸν τόμον, παρέστη ὅμως εἰς τὴν πρὸς ἐκλογὴν συνάθροισιν, ὅπως δημοσίως ὁμολογήσῃ ταῦτα καὶ ἀναγνωρίσῃ ἑαυτὸν ὑπεύθυνον [4].

Ἀφότου καὶ αὐτὸς ἐδείχθη ἀμετάπειστος, ἐξελέχθησαν ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ Κυζίκου καὶ ὁ προηγούμενος τοῦ Βατοπεδίου ἱερομόναχος Γεννάδιος.

Ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε νὰ ἐρευνηθῇ ὁ Τραπεζοῦντος Δωρόθεος, ἐὰν στέργῃ τὴν ἕνωσιν. Ἀπεκρίθη, ὅτι οὐδὲ καλὴ μὲ φαίνεται, οὐδὲ καλῶς ἐγένετο, οὐδὲ δέχομαι τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον.

---

[1]) Δούκας, σ. 215.
[2]) Φραντζῆς, σ. 191.
[3]) Συρόπ. ΙΒ', α'.
[4]) Συρόπ. ΙΒ', β'.

Ἐδοκιμάσθη κατόπιν ὁ Κυζίκου Μητροφάνης, ὅστις καὶ ἐγγράφως ἐδήλωσεν, ὅτι στέργει τὴν ἕνωσιν. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως ἐτέθησαν δύω ἐσφραγισμένοι κλῆροι ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης, φέροντες ὁ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Τραπεζοῦντος, ὁ δὲ τοῦ Κυζίκου, ὡς διεφημίσθη δὲ καὶ οἱ δύω ἔφερον τὸ ὄνομα τοῦ Κυζίκου. Μετὰ τὴν λειτουργίαν ὁ μέγας Πρωτοπαπᾶς ἔλαβε τὸν ἕτερον τῶν κλήρων, ὃν ἔπεμψεν εἰς τὸν Βασιλέα, οὗτος δὲ ἀνοίξας ἀνέγνωσε τὸ ὄνομα τοῦ Κυζίκου[1].

Ταῦτα ἐγένοντο τὴν Κυριακὴν τοῦ τυφλοῦ, οὐδὲ παρέλειπον οἱ ἀντιφρονοῦντες νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς συμπτώσεως ταύτης. Ἀμέσως μετὰ τὸ Πάσχα, τὴν 4ην Μαΐου 1440, ἦλθεν ὁ Κυζίκου εἰς τὸν Βασιλέα, ὅπου προεχειρίσθη παρὰ τοῦ Βασιλέως Πατριάρχης, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Λατινεπισκόπου Χριστοφόρου Γαρατώνη, συνοδεύσαντος αὐτὸν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα. Κατὰ τὴν συνήθη τελετὴν ὁ Βασιλεὺς ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου, πᾶσα δὲ ἡ σύγκλητος ἵστατο ἀσκεπής. Ὁ πρωτοπαπᾶς ἐποίει εὐλογητὸν καὶ μικρὰν ἐκτενῆ, ὁ μέγας δομέστικος ἔψαλλε τό: *ὅπου γὰρ Βασιλέως παρουσία*, οἱ δὲ χοροὶ τροπάρια. Τότε ἀνίστατο ὁ Βασιλεύς, πρὸς ὃν ὡδήγουν ὁ Καισαρείας καὶ ὁ Ἡρακλείας, ὡς ὑπέρτιμοι, τὸν ὑποψήφιον, τρεῖς ποιοῦντα μετανοίας καὶ τὴν ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως προσκύνησιν. Ὁ Βασιλεὺς δίδων τὸ δεκανίκιον, ἔλεγεν, *Ἡ Ἁγία Τριάς, ἡ τὴν ἐμοὶ βασιλείαν δωρησαμένη, προχειρίζεταί σε εἰς Πατριάρχην νέας Ῥώμης*· ψαλλόντων τῶν χορῶν ἐγίνετο ἡ ἀπόλυσις. Ὁ Πατριάρχης, κατερχόμενος μετὰ λαμπάδων καὶ κρατῶν τὸ χρυσοῦν δεκανίκιον, ἀνέβαινε τὸν ἡτοιμασμένον ἵππον, κεκαλυμμένον χασδίῳ λευκῷ καὶ χρυσῷ, καὶ εὐφημούμενος ἐπορεύετο εἰς τὸ Πατριαρχεῖον[2].

Κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἐλειτούργησεν ὁ νέος Πατριάρχης, ἀπέσχον ὅμως ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας, ἄλλοι δέ τινες ἀρχιερεῖς, ὑπακούοντες εἰς τὸν Βασιλέα, συνελειτούργησαν. Ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας κατόπιν τούτου ἔφυγον κρυφίως εἰς τὰ ἴδια.

Ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ Μιχαὴλ Βαλσαμὼν καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος παρῃτήθησαν, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτῶν

---

1) Συρόπ. ΙΒ', γ'. Περὶ αὐτοῦ λέγει, ὅτι συνετάχθη μετὰ τῶν Ἑνωτικῶν, ἀφότου ὁ Αὐτοκράτωρ συγκατετέθη εἰς ἐκπλήρωσιν ἀπαιτήσεως γηπέδου.

2) Φραντζῆς, σ. 305.

ἀνέθεσεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν μέγαν Σακελλάριον Μανουὴλ Χρυσοκούκην καὶ εἰς τὸν μέγαν Σκευοφύλακα Θεόδωρον Ξανθόπουλον [1].

Ὁ νέος Πατριάρχης πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποσχεθέντων οὐδὲν ἄλλο ἐτόλμησε νὰ πράξῃ, εἰμὴ νὰ μνημονεύσῃ τὸν Πάπαν ἐν τῇ λειτουργίᾳ, μὴ συμπαραλαβὼν ὅμως καὶ ἐν τοῖς διπτύχοις [2]. Τοσοῦτον ἐξηρεθίσθη τὸ δημόσιον πνεῦμα, ὥστε ἀπέφευγον ν' ἀκούσωσι τὴν ἀκολουθίαν ὑπὸ ἱερέως, ὅστις ἐξ ἁπλῆς περιεργείας παρευρέθη εἰς τὴν ἀνάρρησιν τοῦ νέου Πατριάρχου [3]. Τὰ ἐπίθετα, ἑνωτικὸς ἱερεὺς καὶ ἀζυμίτης, ἦσαν τὰ βλασφημότερα.

Ὁ Δεσπότης Δημήτριος, κηρυχθεὶς κατὰ τῆς ἑνώσεως, ἔφυγε κρύφα μετὰ τοῦ Παύλου Ἀσάν, οὗ ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα [4].

Ἐντοσούτῳ ὁ Πάπας, περιχαρὴς διὰ τὴν ὑπὲρ ἑαυτοῦ αἰσίαν ἔκβασιν τῆς Συνόδου, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1439 ἀνεκήρυξε 17 Καρδιναλίους, ἐξ ὧν τὸν Βησσαρίωνα, καὶ τὸν Ἰσίδωρον [5]. Ὁ Βησσαρίων δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταβῇ εἰς Ῥώμην, ἀναλαμβάνων τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα καὶ φεύγων τὴν ὁσημέραι αὐξάνουσαν κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκειαν.

Τὴν ἰδίαν ἐπισκοπὴν οὐδέποτε ἐπεσκέφθη, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ἐπισκεφθῇ, ὑπὸ τὸν ζυγὸν διατελοῦσαν καὶ ἐξερημωθεῖσαν [6].

Ὁ Ἰσίδωρος, τοποτηρητὴς τοῦ Ἀντιοχείας, ἐν τῇ Συνόδῳ εἰς τὰς συζητήσεις μικρὸν ἔλαβε μέρος [7], ἀνεμίχθη ὅμως εἰς ὅλας τὰς ἰδιαιτέρας διαπραγματεύσεις καὶ ἐβάδισε τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοῦ Βησσαρίωνος, ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, εἶχαι μὴ συμφωνῶν ἐν πᾶσι καὶ ἀπολύτως μετὰ τῶν Λατίνων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδριάσει τῆς 26ης Μαρτίου 1439, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου καὶ τοῦ Ἡρακλείας, δὲν ἀπε-

---

[1]) Συρόπ. ΙΒ', δ'.

[2]) Ἐνδέχεται νὰ εἶναι γνήσιον τὸ κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ **Pitzipios**, **L'Eglise orientale** (**Rome 1855**) **II.** σ. **47** ἐκδοθὲν προτρεπτικὸν ἔγγραφον τοῦ Πατριάρχου, ὡς ληφθὲν ἐκ τῆς Μαρκιανῆς (**MSS. latin. Class. XIV, 107. 5. dentro**). Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἐστερημένος ἀξιοπιστίας.

[3]) Συρόπ. ΙΒ', ε'. Πρβ. Δούκαν, σ. 259 καὶ ἑπ.

[4]) Φραντζῆς, σ. 192.— Συρόπ. ΙΒ', ια'.

[5]) **Ciacconius, Vitæ et res gestæ** (**Romæ 1630**).

[6]) **Pii II, Cosmographia** σ. **339. Sed nunquam plebem suam adiit, quæ vel minima est hodie, vel nulla.**

[7]) Συρόπ. Ϛ', ιγ'.— Πρακτικὰ **Coleti, XVIII,** σ. **60. 143.**

δέχθη, ὅτι οὐδὲν ἔχουσι ν' ἀντιτάξωσι κατὰ τῶν Λατίνων οἱ Γραικοί, ἀλλ' ὅτι ἡ ὥρα παρῆλθεν[1].

Ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ συνάξει ἀπέκρουσε τὴν μομφήν, ὅτι λατινίζει, ἀλλ' ἐξέφρασε τὴν πεποίθησιν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῶν Λατίνων, ὡς μαρτυρουμένου[2].

Τελευταῖος καὶ αὐτὸς ἐπέμεινε, νὰ μὴ συμπεριληφθῇ ἐν τῷ ὅρῳ τι περὶ τῆς τελειώσεως τοῦ μυστηρίου ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ, συζητήσας πρὸς τὸν Ἰωάννην Τορκουεμάδαν (de Turrecremata), καὶ οὕτως ἐγένετο[3].

Ὁ Αὐτοκράτωρ, βλέπων, πόσον ἦτον εὐπρόσδεκτος παρὰ τῷ Πάπᾳ, αὐτὸν ἀπέστελλε πρὸς σπουδαίας διαπραγματεύσεις, οἷον περὶ τῆς βοηθείας κατὰ τῶν ἐχθρῶν[4].

Μετὰ πόσου ζήλου εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, φαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου, δι' οὗ ἠνάγκασε τὸν μετ' αὐτοῦ ἐκ Ῥωσσίας Ἐπίσκοπον Ἀβραὰμ Σουσδάλην νὰ ὑπογράψῃ τὸν τόμον, καθείρξας αὐτὸν ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας[5].

Κατὰ τὴν ψαλεῖσαν λειτουργίαν μετὰ τὴν ἕνωσιν, τῇ αἰτήσει τοῦ Ῥωσσίας, παρέστη ὑπηρετῶν ὁ ἐκ Ῥωσσίας ἄρχων[6].

Ὁ ῥῶσσος ὑπομνηματιστὴς ὑπαινίττεται, ὅτι ὁ Ἰσίδωρος ἐδίωκεν ὑλικὰ συμφέροντα[7], ἀλλ' ὡς Μητροπολίτης Κιεβίας εἶχεν ἀρκούσας προσόδους, ὥστε νὰ εἶναι ὑπεράνω τοιούτων ἐπιθυμιῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου παρίσταται, ὡς δίδων ἀβρὰ δεῖπνα, διὰ νὰ πείσῃ ἄλλους[8]. Μᾶλλον ἤκουε τὸ κέντρον τῆς φιλοδοξίας, διό, ἅμα ἀποθανόντος τοῦ Πατριάρχου, ἤρξατο νὰ κινῆται ἐποφθαλμιῶν τὴν διαδοχὴν καὶ περιῆλθεν εἰς διάστασιν πρὸς τὸν Πρωτοσύγκελλον Γρηγόριον Μαμμᾶν[9].

---

1) Coleti, XVIII, σ. 389.

2) Αὐτόθι σ. 392. Οὐδὲ ἡμεῖς βουλόμεθα λατινίσαι, ἀλλὰ λέγομεν κτλ.

3) Coleti, XVIII, σ. 1172.

4) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, 496. Καὶ τὸν Ῥωσσίας ὄργανον τῶν τοιούτων εὑρὼν πρὸς τὸν Πάπαν ἀπέστειλε κτλ.

5) Makarij, V, σ. 356, A, 423.

6) Συρόπ. Ι', ι'.

7) Materialien zur Gesch. der Russ. Kirche (Charkow 1861) I, σ. 72.

8) Συρόπ. Θ', η'.

9) Συρόπ. Ι', ε'. ις'.

Κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἰσιδώρου ὁ Πάπας παρήνει ἄμεσον ἐκλογὴν Πατριάρχου ἐν Φλωρεντίᾳ[1]. Δι' ἄλλου τρόπου ἱκανοποίησε τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ ὁ Πάπας, ὀνομάσας αὐτὸν τὴν 17ην Αὐγούστου 1439 τοποτηρητὴν (legatum de latere) ἐν Λιτουανίᾳ, Λιβονίᾳ καὶ ἐν ἁπάσῃ τῇ Ῥωσσίᾳ, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Πολωνίας, ταῖς ὑποκειμέναις εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Μητροπόλεως αὐτοῦ[2]. Φθάσας εἰς Ἐνετίαν περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου, μετ' ἐπιδείξεως ἐξεδήλου, ὅτι εἶναι ἑνωτικός, διὸ ὑπεχρέωσε τοὺς μετ' αὐτοῦ νὰ συλλειτουργήσωσι μετὰ τῶν Λατίνων[3]. Ὁ ἱερεὺς Συμεὼν Σουσδάλης μετὰ τοῦ πρέσβεως Θωμᾶ μόλις κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσι λαθραίως, σπεύδοντες εἰς Νοβογορόδην, ὅπου ἔφθασαν τὸ Πάσχα τοῦ 1440[4].

Ἔχομεν τὴν συστατικὴν τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, παρακαλοῦμενον νὰ συμπαραλάβῃ τὸν Ἰσίδωρον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ, μεταβαίνοντα εἰς Ῥωσσίαν, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλβρέχτου ἡ διὰ τῆς ἠπείρου ὁδὸς δὲν ἦτον ἀσφαλής[5]. Παρέμεινεν ὅμως ἐν Ἐνετίᾳ μέχρι τῆς 22ας Δεκεμβρίου, ὅθεν μετέβη εἰς Φιούμην καὶ ἐκεῖθεν διὰ ξηρᾶς κατηυθύνθη εἰς Ῥωσσίαν[6]. Ἔπεται ἐντεῦθεν, ὅτι ἐκεῖ ἔμαθε τὸν προχειρισμὸν εἰς τὸ ἀξίωμα Καρδιναλίου, γενόμενον τὸν Δεκέμβριον 1439[7]. Ἐκ Βούδης τῆς Οὐγγρίας ἐξέδωκε τὴν 5ην Μαρτίου 1440 ποιμαντορικὴν ὡς ἀρχιεπίσκοπος Κιεβίας καὶ πάσης Ῥωσσίας καὶ ἀποστολικὸς τοποτηρητής, ἀγγέλλων τὴν ἕνωσιν εἰς τοὺς ὑπὸ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ καὶ παραγγέλλων τὴν ἔνζυμον καὶ ἄζυμον μετάληψιν[8].

Λειτουργήσας ἐν τῇ Λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν Κρακοβίᾳ, τὸν Ὀκτώβριον ἔφθασεν εἰς Λιτουανίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σμολένσκην, ὅπου ὁ Ἡγεμὼν

---

1) Συρόπ. Ι', ιζ'.
2) Raynaldi, Ann. 1439.
3) Συρόπ. ΙΑ', ε'.
4) Materialien, I, σ. 71.
5) Cod. Barberinus, XVI, 85 σ. 325.
6) Vollständige Sammlung Russ. Chroniken (Petersb. 1853) VI, σ. 159.
7) Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ Καισαρίνου, φονευθέντος ἐν τῇ μάχῃ Βάρνης ἐν ἔτει 1444, ἔλαβε τὸν τίτλον αὐτοῦ S. Sabina, Ciacconius, Vitæ et res gestæ. — Baluzii, Miscell. VII, σ. 506.
8) Karamzin, V. 237. — Makarij, V. 363.

Λουγβενιέβιτζ παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν Συμεῶνα Σουσδάλης. Ὁ Ἰσίδωρος σιδηροδέσμιον μετήγαγεν αὐτὸν εἰς Μόσχαν πρὸ τοῦ Πάσχα τοῦ 1441[1]. Ἀμέσως ἐξηγέρθη κατ' αὐτοῦ ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Ἡγεμόνος Βασιλείου[2] καὶ τοῦ λαοῦ, διότι εἰσῆλθε προπορευομένου τοῦ Λατινικοῦ Σταυροῦ. Ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἐμνημόνευσε πρώτου τοῦ Πάπα καὶ ἔπειτα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ ἐν τέλει διέταξε τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τόμου ἑνώσεως[3].

Ἀντὶ νὰ δεχθῇ εὐμενῶς τὸ πρὸς αὐτὸν ἔγγραφον τοῦ Εὐγενίου ὁ Ἡγεμών, οὐδὲ τὴν εὐχὴν ἐδέχθη τοῦ Μητροπολίτου καὶ ἐξύβρισεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον ὡς λύκον ἀντὶ ποιμένος. Ἀνυπερθέτως διέταξε τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Θρόνου ὡς παραβάτου, μεχρισοῦ ἀποφανθῶσι συνερχόμενοι οἱ Ἐπίσκοποι, μὴ λάβῃ δὲ χάριν, ἐὰν δὲν ὁμολογήσῃ μετάνοιαν[4]. Προβλέπων τὴν ἀπόφασιν τῆς συγκληθείσης Συνόδου ἐξ ἑπτὰ Ἐπισκόπων, ἓξ ἀρχιμανδριτῶν καὶ ἡγουμένων, κρυφίως ἔφυγεν ἐκ τῆς μονῆς, ἔνθα ἐκλείσθη, πρὸς τὸν Ἡγεμόνα Βῶρις εἰς Τουέρ, ἀλλὰ μὴ εὑρὼν καλὴν ὑποδοχὴν κατώρθωσε νὰ καταφύγῃ εἰς Λιτουανίαν. Οὐδὲ ἐκεῖ διέμεινε πολύ, διότι ὁ δυτικὸς Καζίμιρος ἦτο τῆς μερίδος τοῦ Ἀντίπαπα τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου, Φήλικος Ε'. Μετέβη ἑπομένως καὶ αὐτὸς εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Εὐγένιον Δ', ὅπως ὑπηρετήσῃ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως[5]. Ἀποτέλεσμα τούτων ὑπῆρξεν, ὅτι ἔκτοτε ὁ Μητροπολίτης ἐξελέγετο ὑπὸ τῆς Ῥωσσικῆς Συνόδου. Τοὺς λόγους διὰ μακρῶν ἐξέθεσεν ὁ Ἡγεμὼν πρός τε τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην[6]. Ὁ ἐκλεχθεὶς Ἰωνᾶς δὲν ἀνεγνωρίζετο ὅμως ἐν τῇ περιφερείᾳ Κιεβίας, ἔνθα οἱ Πολωνοὶ Ἡγεμόνες ἐνήργουν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως[7]. Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, περὶ οὗ κατωτέρω, ἐξηκολούθει θεωρῶν τὸν Ἰσίδωρον ὡς τὸν νόμιμον Μητροπολίτην

---

[1]) Makarij, V. 362.—Philaret, III, 70. A. 163.— Materialien, I, σ. 71.

[2]) Τούτου ἀδελφὴ ἦτον ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου.

[3]) Soph. Chronik, VI, 161.—Woskr. Chronik, VIII, 108.

[4]) Woskr. Chronik. VIII, 109.—Soph. Chronik VI, 161.

[5]) Woskr. Chronik, VIII, σ. 109.—Makarij, V, 367—Cod. Barberinus XVI. 85, σ. 225.

[6]) Soph. Chronik, VII, σ. 162-167.—Philaret, III, 12.

[7]) Soph. Chronik, VII, σ. 161.—Raynaldi, Ann. 1443, 22.

Κιεβίας, έωςοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγόριος κατέφυγεν εἰς Ῥώμην, ἀφότου ὁ Ἰωνᾶς μέχρι τέλους τοῦ βίου περιέλαβε καὶ τὴν Κιεβίαν, ὡς ὑπαγομένην εἰς τὴν Μητρόπολιν αὐτοῦ συναινέσει καὶ αὐτοῦ τοῦ Βασιλέως Καζιμίρου[1].

Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐπιτρέπεται, εἰς ποίας συγκρούσεις ἠδύνατο νὰ φέρῃ τὸ ἰταμὸν τοῦ χαρακτῆρος, ἂν ὁ Ἰσίδωρος ἔφθανεν εἰς τὸ ἀξίωμα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὡς ἐφαίνετο ἐπιθυμῶν.

Οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησεν ὁ Μητροφάνης, ἐξ ὧν ἀμέσως ἐπεχείρησεν ὁ Ἰσίδωρος. Τοὐναντίον, βλέπων αὐξάνουσαν τὴν καταφοράν, καὶ τὰ Πατριαρχεῖα κατέλιπε καὶ ἠρνεῖτο νὰ λειτουργήσῃ, ἐὰν δὲν ἔδιδε τὴν δέουσαν ἐνίσχυσιν ὁ Αὐτοκράτωρ[2]. Κατὰ προτροπὴν τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας (ἐν Καππαδοκίᾳ) οἱ τρεῖς Πατριάρχαι, ὁ Φιλόθεος Ἀλεξανδρείας, ὁ Δωρόθεος Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἰωακεὶμ Ἱεροσολύμων, κατὰ Δεκέμβριον 1442 ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅτι παύουσι μνημονεύοντες αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἀποκηρύξῃ τὰ ξένα δόγματα, καὶ συνελθόντες εἰς τὴν Σύνοδον ἐν Ἱερουσαλήμ, προσεκάλεσαν τοὺς χειροτονηθέντας ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους, νὰ παύσωσι[3].

Ὁ Αὐτοκράτωρ, πρὸς διόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας ὥρισε νὰ συνέλθῃ ἡ Σύνοδος, ἀλλὰ πρὸ τῆς ταχθείσης προθεσμίας κατ' Αὔγουστον 1443 ἐτελεύτησεν ὁ Μητροφάνης.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπρακτῶν δυσηρέστει τοὺς Ὀρθοδόξους, οὐδὲ τοὺς Λατινίζοντας εὐηρέστει[4].

Ἐνῷ ὁ Εὐγένιος Δ' οὐδὲν παρημέλει πρὸς διάδοσιν τῆς τελεσθείσης

---

[1]) Philaret, IIII, 71.—Soph. Chronik, VII, σ. 165.

[2]) Συρόπ. ΙΒ', ια'.

[3]) Leo Allatius, De consensu σ. 938. Εἶναι ἁπλῆ εἰκασία τοῦ Mansi, Suppl. Conc. VI, σ. 194, 217, 214 περὶ μὴ γνησιότητος, ἐπὶ λόγῳ ὅτι ὁ Φιλόθεος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Πάπαν τὴν συγκατάθεσιν εἰς τὰ τῆς Συνόδου. Coleti, XVIII, σ. 1189. Ποῖοι λόγοι ἐπήνεγκον τὴν μεταμέλειαν, εἶναι ἄγνωστοι. Ἀρχικῶς ὁ Φιλόθεος ἔδωκεν αὐστηρὰς ὁδηγίας εἰς τοὺς τοποτηρητάς. Συρόπ. Γ', γ'.

[4]) Ὅρα ἐπιστολὴν Εὐγενίου πρὸς τὸν Δεσπότην Κωνσταντῖνον 21 Ἀπριλίου 1441 παρὰ Coleti, XVIII, σ. 1229, καὶ σ. 1237 πρὸς τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον.

ἑνώσεως ἀποστέλλων ἐγκυκλίους καὶ τοποτηρητάς, δὲν ἐδείκνυε στέρησιν ζήλου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεως περὶ βοηθείας συντόνου καὶ ἀποτελεσματικῆς. Ἀλλ' ἐν ἔτει 1440 τὰ πάντα περιῆλθον εἰς ἀδράνειαν ὡς ἐκ τοῦ ἐπισυμβάντος θανάτου τοῦ Ἀλβρέχτου, Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας. Οὐχ ἧττον ἐφρόντισε περὶ καταρτισμοῦ στόλου καὶ τὸν Καρδινάλιον Ἰουλιανὸν Καισαρίνην ἔπεμψε πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Πολωνίας Λαδίσλαον, γενόμενον καὶ τῆς Οὐγγρίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλβρέχτου, ὅπως κινήσῃ αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων. Αἰσίως μὲν ἤρξατο ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἀπέληξεν εἰς δεκαετῆ ἐκεχειρίαν [1]. Ὡς ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἀπραξίας καὶ βραδύτητος ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἀπέστειλε πρὸς τὸν Πάπαν τὸν Ἰάγαριν, διὰ νὰ ὑπομνήσῃ τὰς ὑποσχέσεις [2]. Μόλις περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1444 ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Πάπα Φραγκίσκος Κονδολμιέρος, Ἐνετὸς Καρδινάλιος (S. Clemente), ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς τοποτηρητὴς μετὰ τοῦ παπικοῦ στόλου ἐξ 25 κατέργων [3]. Μετ' αὐτοῦ ἦλθε καὶ ὁ Φλωρεντῖνος Ἐπίσκοπος Κορώνης Βαρθολομαῖος, κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς, ὅπως διὰ διαλέξεων ἀποστομώσῃ τοὺς ἀντιπράττοντας εἰς τὴν ἕνωσιν [4].

Ἡ ἀποστολὴ ἀπέτυχε, τὸ μὲν διότι ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα ἀπῄτει, ἀνερχόμενος ἔφιππος εἰς τἀνάκτορα, νὰ πεζεύῃ ὅπου καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ, καὶ ἐπειδὴ τοῦτο δὲν παρεχωρεῖτο, οὐδὲ ἀνήρχετο εἰς τἀνάκτορα, τὸ δὲ διότι αἱ διαλέξεις μετὰ τοῦ πάλιν ἐμφανισθέντος Μάρκου Ἐφέσου δὲν ἀπέβησαν, ὅπως προσεδοκᾶτο, ἀλλ' ἐξήγειραν μᾶλλον τὸ δημόσιον πνεῦμα κατὰ τῆς ἑνώσεως [5].

Ἐντούτοις ὁ Εὐγένιος Δ' διὰ τοῦ Καρδιναλίου Ἰουλιανοῦ ἀπέλυσε τὸν Βασιλέα τῆς Οὐγγρίας Λαδίσλαον τοῦ ὅρκου περὶ τηρήσεως τῆς πρὸς τοὺς Τούρκους συνομολογηθείσης ἐκεχειρίας [6]. Ἐκστρατεύων οὗτος

---

[1]) Cod. Barberinus, XVI, 85, σ. 437, 449, 452.

[2]) Raynaldi, Ann. 1443, 22. Ἀπάντησις τοῦ Πάπα 11 Ἰουνίου 1443.

[3]) Αὐτόθι καὶ Coleti, XVIII, σ. 1237. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐκ Σιένης 11 Ἰουνίου 1443.—Συρόπ. IB', ια'.

[4]) Coleti, XVIII, σ. 1296.

[5]) Συρόπ. IB', ια'. Ἴσως ὁ Χαλκοκονδύλης, σ. 294 ὅπως καὶ ὁ Πλουσιαδηνὸς ἐν Συναξαρίῳ Mansi, Suppl. V, σ. 215, συγχέουσι τὰς διαλέξεις ταύτας μετ' ἄλλων μεταγενεστέρων, καθ' ἃς ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Σχολάριος.

[6]) Raynaldi, Ann. 1444, 5.

ἐκ Βορρᾶ, ἔμελλε νὰ ἐνισχυθῇ ὑπὸ τοῦ παπικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Καρδινάλιον Φραγκίσκον Κονδολμιέρον, εἰς ὃν προσετέθη καὶ μοῖρα τοῦ Ἀρχιδουκὸς τῶν Βουργουνδῶν Φιλίππου [1]. Ὁ στόλος οὗτος ἔμελλε νὰ κωλύσῃ τὸν Μουρὰτ ἀπὸ τῆς διαβάσεως τοῦ Βοσπόρου, ἐν Μικρασίᾳ μένοντα. Ἄλλος παπικὸς στολίσκος, ὑπὸ τὸν Λατῖνον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Μάρκον, ἔμελλε νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Ῥόδῳ ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου Σουλτάνου [1].

Ἀλλ' ὁ Καρδινάλιος Φραγκίσκος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ καταστρεπτικῇ μάχῃ τῆς Βάρνης εὗρον τὸν θάνατον ὁ Λαδίσλαος καὶ ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης τὴν 10ην Νοεμβρίου 1444. Ὁ στρατὸς διεσκορπίσθη ἐν ἀτάκτῳ φυγῇ [2]. Τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην περιεποιήθη ὁ Μουρὰτ διὰ δώρων, ὡς μὴ μετασχόντα εἰς τὴν ἐπίθεσιν ταύτην καὶ σπεύσαντα νὰ ἐκφράσῃ εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῇ νίκῃ [4].

Εὐτυχέστεροι ὑπῆρξαν οἱ Ῥόδιοι, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ὑπὲρ νέας ἐκστρατείας κατὰ τῶν Τούρκων ἐξηκολούθει ζητῶν ἐράνους ὁ Εὐγένιος Δ' [3], ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἔπεμψε τὸν Ἀμασείας Παχώμιον πρέσβυν πρὸς τὸν Ἀρχιδοῦκα τῶν Βουργουνδῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1445 [6].

Εἰς τὸν χηρεύοντα ἀπὸ τοῦ 1443 πατριαρχικὸν θρόνον ἐκλήθη ὁ γνωστὸς ἡμῖν πνευματικὸς Γρηγόριος Μαμμᾶς ἢ Μελισσηνός, κατόπιν μέγας Πρωτοσύγκελλος, τοποτηρητὴς τοῦ Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ Συνόδῳ καὶ τελευταῖον ἀναφανεὶς ζηλωτὴς τῆς ἑνώσεως, ἐνῷ ἔτι ἐν Φερραρίᾳ ἔλεγεν, ὅτι οὐδὲ τὰς εἰκόνας τῶν Λατίνων προσκυνεῖ καὶ διὰ τὸ ἐλάχιστον, πόρρωθεν ὑπαινιττόμενον ἕνωσιν, ἐσκανδαλίζετο [7]. Ἡ ἀνάρρησις αὐτοῦ ἐτελέσθη κατὰ τὸν Ἰούλιον 1445 [8]. Ἐν Φλωρεντίᾳ εἶχεν ἐργασθῇ κατὰ τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ Πάπα πρὸς ἄμεσον χειροτονίαν Πατριάρ-

---

1) Αὐτόθι καὶ Cod. Barberinus, XVI, 85 σ. 17.

2) Cod. Barberinus, XVI, 85 σ, 280. 286. — Raynaldi, Ann. 1444. 18.

3) Χαλκοκονδύλης, σ. 324. 337.—Φραντζῆς, σ. 197.—Raynaldi, Ann. 1445. 12—14.

4) Χαλκοκονδύλης, σ. 340.

5) Cod. Barberinus, XVI, 85, s. 256, 258.

6) Αὐτόθι σ. 301.

7) Ὅρα σ. 52.

8) Φραντζῆς, σ. 200.

χου, πρὸ τῆς ἐπανόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν [1]. Ὡς ἐμνημονεύσαμεν, αὐτὸς τὸ μὲν πρωτότυπον τοῦ τόμου ἑνώσεως ὑπέγραψεν, ὡς μέλλον νὰ μένῃ ἐν Ἰταλίᾳ, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ τέσσαρα ἴσα, τὰ προσδιωρισμένα διὰ τὴν Ἀνατολήν, δεικνύων καὶ ἐν τούτῳ τὸ ἀλλοπρόςαλλον τοῦ χαρακτῆρος [2]. Πρὶν γίνῃ Πατριάρχης, ἔγραψεν ἀπολογίαν τῆς ἑνώσεως κατὰ τῆς ἐπιστολῆς Μάρκου Ἐφέσου [3], ὥστε δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τοῦ Αὐτοκράτορος ἐνέδωκε, νὰ δεχθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου [4].

Αἱ ζωηραὶ ἐλπίδες τοῦ νέου Πατριάρχου περὶ βοηθείας καὶ εἰρηνικῆς λύσεως τῶν διαφορῶν δὲν ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τοὺς καιρούς. Ὁ Εὐγένιος Δ' ἐστερεῖτο μέσων πρὸς ἔμπρακτον ἀρωγήν, ἐνῷ ἐφρόντιζε πάντοτε περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἑνώσεως. Διὰ τῶν γενομένων ἐν Κύπρῳ διαλέξεων ἐκέρδισε τοὺς Μαρωνίτας καὶ Χαλδαίους ὑπὲρ αὐτῆς [5]. Διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἤλπιζε νὰ καταβάλῃ καὶ τὸν Μάρκον Ἐφέσου, διὸ ἐξαπέστειλεν ἐκ νέου πρὸ τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1447, ὅτε ἀπεβίωσε, τὸν ἀνεψιὸν Καρδινάλιον Φραγκίσκον Κονδολμιέρον μετ' ἄλλου, ἀγνώστου ἡμῖν, πρὸς δημοσίαν διάλεξιν [6]. Ἡ διάλεξις πρὸς τὸν Μάρκον Ἐφέσου οὐδὲν ἄλλο εἶχεν ἀποτέλεσμα, ἢ τὴν ἐπίδειξιν ῥητορίας [7], διεκόπη δὲ διὰ τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τοῦ Μάρκου Ἐφέσου [8], ὅστις εἰς ταύτην τὴν

---

[1]) Συρόπ. Γ', ιβ'. ΙϚ'.—Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 536.
[2]) Συρόπ. Γ', ιζ'.
[3]) Coleti, XVIII, σ. 754.
[4]) Leo Allatius, Græcia orthodoxa I, σ. 754.
[5]) Cod. Barberinus, XVI, 85, σ. 371.—Raynaldi, Ann. 1445, 20.
[6]) Κατὰ Leo Allatius, Græc. orthod. I, σ. 620 τὸν Ἰωάννην Ῥαουσαῖον (de Monte Nigro) ἐν τῇ Συνόδῳ λεγόμενον Φρὰ Ἰωάννην. Δὲν εἶναι πιστευτὸς ὁ Συμεὼν Σουσδάλης, ὅτι ὁ Ἰωάννης οὗτος ἀπεβίωσεν ἐπὶ ῥήματι τοῦ Μάρκου Ἐφέσου ἐν τῇ Συνόδῳ. Materialien Zur Russ. Kircheng. I, σ. 68 διότι σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς αὐτὸν 13 Ἀπριλίου 1445.—Cod. Barberinus, XVI, 85, σ. 258.
[7]) Μονῳδία ἐπικήδειος ἐπὶ τῷ μακαριωτάτῳ Πατρὶ Κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Ἐφεσίῳ ἔκδ. Norow (Paris 1859), σ. 76. «Ἀκροβολισμοί τινες ἦσαν καὶ σοφίας μᾶλλον ἐπίδειξις».
[8]) Coleti, XVIII, σ. 748. Ἀπολογία Ἰωσὴφ Μεθώνης, ἀπρεπῶς ὁμιλοῦντος περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἐφέσου καὶ cum odio Theologico.

διάλεξιν προσέλαβε τὸν Σχολάριον βοηθόν[1]. Πρὸς τὸν πνέοντα τὰ λοίσθια ὤμοσεν οὗτος ν' ἀκολουθήσῃ τὰ ἴχνη αὐτοῦ, «Πληροφορῶν » λέγω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων τῶν ἀοράτως » περιισταμένων νῦν ἡμῖν καὶ τῶν ἐνταῦθα πολλῶν καὶ ἀξιολόγων » ἀνδρῶν, ὅτι ἔσομαι αὐτὸς ἐγὼ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀντὶ σοῦ καὶ ἀντὶ τοῦ » σοῦ στόματος, ὅσα αὐτὸς ἐσπούδασας καὶ παρεδίδους στέργων καὶ » αὐτὸς καὶ δεφενδεύων καὶ πᾶσιν ὑποτιθείς, μηδὲν οὐδ' ὅλως τῶν » τοιούτων καθυφεὶς τὸ παράπαν, ἀλλὰ μέχρι τῶν ἐσχάτων κινδύνων » αἵματός τε καὶ θανάτου ὑπὲρ τούτων ἀγωνιζόμενος »[2].

Ἐντὸς βραχέως χρόνου διαδοχικῶς μετέστησαν τοῦ κόσμου τούτου ἕτερα δύω κυριώτερα πρόσωπα τοῦ ἐνταῦθα ἐκτεθέντος δράματος, ὁ Πάπας Εὐγένιος Δ' καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης, ἐκεῖνος μὲν τὴν 7ην Φεβρουαρίου 1447, οὗτος δὲ τὴν 31ην Ὀκτωβρίου 1448, καταλιπόντες ἀνεκτέλεστον τὸ ἔργον, εἰς ὃ κατέβαλον πλείστους κόπους καὶ παντοίας θυσίας καὶ ἐξ οὗ προσεδόκων ἀμφότεροι μέγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἔμελλε νὰ δείξῃ, ὅτι ἡ δογματικὴ ἕνωσις δὲν εἶναι τὸ ἔργον πολιτικῆς ἀνάγκης, οὐδὲ ὁ πολιτικὸς λόγος δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀληθὴς βάσις αὐτῆς. Ἡ δογματικὴ ἕνωσις τότε μόνον εἶναι ἐφικτή, ὅταν εἶναι προϊὸν ἐλευθέρας πεποιθήσεως, καὶ τῆς ἀνωτέρας μορφώσεως τῆς διανοίας, δυναμένης νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ διδάσκοντος αὐτὴν λόγου. Πρὸς μόρφωσιν ὅμως τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας συνετέλεσεν ἐμμέσως καὶ ἀνεπιγνώτως ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος διὰ τῆς ἐπαφῆς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως καὶ τῆς ζωηροτέρας διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὧν ἡ καλλιέργεια ἔμελλε ν' ἀναγεννήσῃ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς ὡραίας τέχνας καὶ νὰ μυήσῃ ἐπὶ τέλους τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πέραν τῶν δογματικῶν πασσαλευμάτων. Ὁ Εὐγένιος Δ' κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο κατορθωτὴ καὶ ἡ δογματικὴ ἕνωσις, ἅμα αἱ κορυφαὶ πᾶσαι τῶν διεπόντων τὰ τῆς Ἀνατολῆς κύψωσιν ὑπὸ τὸν τοποτηρητὴν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῆς γῆς. Λίαν εὐστόχως ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν ὁ Αἰνείας Σύλβιος καὶ μετὰ ταῦτα Πῖος Β', ὅτι ἦτο μεγαλήτωρ, ἀλλ' ὅμως ἐστε-

---

[1]) Μονῳδία ὑπὸ **Norow**, σ. 54.—**Χαλκοκονδύλης**, σ. 295.

[2]) **Cod. Gr. Monac. 256, 7, f. 341.**

ρημένος μέτρου καὶ ἐπιχειρῶν ὑπὲρ δύναμιν τὰ εἰς αὐτὸν ἀρεστά [1]. Ὀλίγον πρὸ τῆς τελευτῆς ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης καὶ πάλιν ἀπετάθη πρὸς τὸν διάδοχον τοῦ Εὐγενίου Δ', τὸν Νικόλαον Ε', φίλον τῶν γραμμάτων καὶ πλουτίσαντα τὴν Οὐατικανὴν βιβλιοθήκην διὰ πολλῶν χειρογράφων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν, ἐργαζόμενον δὲ ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ ὁ προκάτοχος Εὐγένιος. Ὁ Νικόλαος ἔστειλε νέον τοποτηρητήν, τὸν Ἐπίσκοπον Κορώνης, ὅπως ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς διασύροντας τὴν ἕνωσιν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Γεώργιον Κουρτέσιον ἢ Σχολάριον, ἀναλαβόντα τὸ κήρυγμα τοῦ Μάρκου Ἐφέσου καὶ ἄξιον διάδοχον αὐτοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ. Μόλις μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Αὐτοκράτορος ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεννάδιος, τότε ἐξελθὼν τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, ἐν ᾗ ὡς κοσμικὸς ᾤκει, καὶ εἰςελθὼν εἰς τὸ τοῦ Χαρδιανήτου κοινόβιον [2].

Πῶς ἐγένοντο διαλέξεις μετὰ τοῦ Σχολαρίου, λαϊκοῦ ὄντος, ἀγνοοῦμεν [3], ὁπωςδήποτε ὅμως ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης οὐδεμίαν ἄλλην εὗρε κατάλληλον λύσιν, εἰμὴ τὴν σύγκλησιν Συνόδου, ἥτις εἶναι ἀμφίβολον, ἂν συνῆλθε μετὰ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ Αὐτοκράτορος [4], ἐπὶ τῇ ἀναφορᾷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κλήρου [5].

Εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωάννου, Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, μᾶλλον

---

[1]) Balluzii, Miscell, VIII, σ. 547. Alti cordis fuit. Sed nullum in eo magis vitium fuit, nisi quia sine mensura erat, et non quod potuit, sed quod voluit aggressus est.

[2]) Κατὰ Fabricius Bibl. gr. XI, σ. 375 σώζεται ὁ περὶ τούτου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον λόγος. Le Quien, Oriens christ. II, σ. 313. Κατὰ Δούκαν σ. 253 ἦτο μοναχὸς πρὸ τοῦ 1452, ὅθεν σφάλλει ὁ Φραντζῆς σ. 305, ὅτι λαϊκὸς ὢν ἐχειροτονήθη Πατριάρχης μετὰ τὴν ἅλωσιν.

[3]) Ὁ Philaret, Gesch. der Russ. Kirche III, σ. 13, ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γενναδίου πορίζεται εἰκασίας.

[4]) Περὶ αὐτῆς Τόμος ἀγάπης, (ἐν Ἰασίῳ 1698), ὑπὸ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου. Βρίθει ἀναχρονισμοῖς. Leo Allatius, De consensu σ. 1380.

[5]) Νεκτάριος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Περὶ ἀρχῆς τοῦ Πάπα. Ἐν Ἰασίῳ 1682 σ. 283-286.—Leo Allatius, De consensu σ. 682. Καθαυτὸ ἐν ἔτει 1472 συνῆλθεν ἐπὶ Πατριάρχου Συμεῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος, ἀποκηρύξασα τὴν ἕνωσιν. Δοσιθέου, Τόμος ἀγάπης (ἐν Ἰασίῳ 1698). Κατὰ Δημητρακόπουλον, Ἱστορία τοῦ σχίσματος σ. 173 ἐν ἔτει 1484.

ἥρμοζεν, ὅ,τι ὁ πατὴρ αὐτῶν εἶπε περὶ τοῦ πρώτου, ὅτι, ἂν ἔζη ἐν χρόνοις ἀκμῆς, ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλα. Οὐδὲ ἡ ἐν Βάρνᾳ ἐν ἔτει 1444 καταστροφὴ ἀπεδειλίασεν αὐτόν, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Βασιλέως τῶν Σέρβων Γεωργίου, οὗ ὁ υἱὸς Λάζαρος ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Δεσπότου Θωμᾶ Ἑλένην, ἐπεχείρησε νὰ ὑπερβῇ τὸν Ἰσθμόν, ἑωςοῦ ὁ Μουρὰτ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ τελευταῖον ἐν ἔτει 1446 ἐξεβίασε τὸ τείχισμα καὶ προέβη καταστρέφων καὶ ἀνδραποδίζων μέχρι Πατρῶν. Οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης, συνομολογηθείσης ἐν Θήβαις, ὑπῆρξαν βαρεῖς, ἐπὶ καταβολῇ κεφαλικοῦ φόρου ἐπιτραπείσης τῆς κατοχῆς τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ ἀντιποιήσεις τοῦ Δεσπότου Δημητρίου δὲν εἰσηκούσθησαν καὶ τῇ συναινέσει τοῦ Μουράτ, κατὰ τὴν κοινὴν ἐπιθυμίαν, ἐκλήθη εἰς τὴν διαδοχὴν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀνακηρυχθεὶς Αὐτοκράτωρ ἐν Μιστρᾷ τὴν 6ην Ἰανουαρίου 1449, ὅπου ἦλθον ἀπεσταλμένοι ὁ Ἀλέξιος Λάσκαρις Φιλανθρωπινὸς καὶ ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος Ἰάγαρις ἢ Ἴαγρος. Ἐπιβὰς καταλανικῶν ὁλκάδων ἀφίχθη τὴν 12ην Μαρτίου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐγένετο δεκτός [1]. Τὰ ἐν Πελοποννήσῳ διέθεσεν οὕτω, ὥστε νὰ ἱκανοποιηθῶσι καὶ ὁ Θωμᾶς, εἰς ὃν ἀπενεμήθη ἡ δυτικὴ Πελοπόννησος ἀπὸ Αἰγίου μέχρι τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου, καὶ ὁ Δεσπότης Δημήτριος, εἰς ὃν ἀφέθη τὸ ὑπόλοιπον. Ἐνώπιον τῆς σεβασμίας μητρὸς Ἑλένης ἢ Εἰρήνης Δραγάση [2], ἐκ τοῦ Ἡγεμονικοῦ οἴκου τῆς Σερβίας, καὶ πάντων τῶν τῆς συγκλήτου, ἐδόθησαν φοβεροὶ ὅρκοι, ὅτι οὐδεὶς θέλει ὑπερπηδήσει τὰ τεθέντα ὅρια, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐβράδυναν νὰ συγκρουσθῶσιν, ἐπὶ τῇ αἰτήσει δὲ τοῦ Δημητρίου παρενέβη διαιτητὴς ὁ Τουραχὰν ἐκ μέρους τοῦ Σουλτάνου.

Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπῄτουν, ὁ νέος Αὐτοκράτωρ νὰ τακτοποιήσῃ τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν, ἀποκηρυττομένης τῆς ἑνώσεως, ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ προέβλεπεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ῥῆξιν πρὸς τὴν Δύσιν καὶ διὰ τοῦτο ἀνέβαλλεν.

Εἶτε καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῆς λεγομένης Συνόδου ἐν ἔτει 1450 κατ'

---

[1]) Φραντζῆς, σ. 205.

[2]) Ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1450, ὡς μοναχὴ μετονομασθεῖσα Ὑπομονή. Φραντζῆς, σ. 210.

ἀπαίτησιν τῶν τριῶν Πατριαρχῶν, εἴτε μὴ δυνάμενος ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν καταφοράν, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος (ὁ Μάμμας, ἢ Μελισσηνὸς) ἐπὶ προφάσει νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως, κατέφυγεν εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Πάπαν Νικόλαον Ε'. Οὗτος δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐμέμφετο, ὅτι ἐν σιγῇ ἐτάφη ἡ ἕνωσις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἥτις ἁπανταχοῦ τῆς γῆς ἐγένετο δεκτή, καὶ ἐζήτει τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἐξορίστου Πατριάρχου, ταῦτα δὲ πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Βασιλέως περὶ βοηθείας [1], καθ' ἣν ὥραν ἀπειλητικῶς ὁ νέος Σουλτάνος Μεχμέτ, διαδεχθεὶς τὸν Μουρὰτ ἐν ἔτει 1451, ἡτοίμαζε φοβερὰν καὶ τελειωτικὴν ἔφοδον. Ἔπεμψε μάλιστα ὁ Πάπας τὸν γνωστὸν ἡμῖν Ἰσίδωρον καὶ ἤδη Καρδινάλιον, ὅπως πράξῃ τὰ δέοντα. Οὗτος κατὰ Νοέμβριον 1452 ἀφίχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀκολουθούμενος ὑπὸ 50 Ἰταλῶν καὶ 150 Λατίνων, οὓς προσέλαβεν ἐκ Χίου, μετὰ 2 πλοίων ἐκ Γενούης κομιζόντων 700 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Ἰουστινιάνην καὶ 2 Ἐνετικῶν Γαλερῶν ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον Μοροζίνην, πλὴν τῶν ἀναμενομένων [2].

Πολλοί, βλέποντες τὸν πρὸ ποδῶν κίνδυνον, ἔστερξαν τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ἐπὶ συμφωνίᾳ, ἅμα ὁ κίνδυνος παρέλθῃ, νὰ γίνῃ ἀναθεώρησις καὶ διόρθωσις τῶν μὴ ὀρθῶν. Ἐπὶ τοιαύτῃ προσδοκίᾳ ἐτελέσθη λειτουργία ἐν τῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ παρ' Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν καὶ ἐμνημονεύθη ἐν τοῖς διπτύχοις ὁ Πάπας Νικόλαος καὶ ὁ ὑπερόριος Πατριάρχης. Ἀλλὰ πολλοὶ ἀπέσχον τῆς προσφορᾶς ἀντιδώρου, βδελυσσόμενοι τὰ γινόμενα [3].

Ὁ Γεννάδιος, ἐγκλεισθεὶς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος, ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ κελλίου ἐκρέμασε χάρτην λέγοντα: «Ἄθλιοι Ῥωμαῖοι, εἰς » τί ἐπλανήθητε καὶ ἀπεμακρύνατε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ » ἠλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει, ἐν ᾗ » μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὴν εὐσέβειάν σας; Ἵλεώς μου, κύριε· » μαρτύρομαι ἐνώπιόν σου, ὅτι ἀθῷός εἰμι τοῦ τοιούτου πταίσματος· » γινώσκετε, ἄθλιοι πολῖται, τί ποιεῖτε; καὶ σὺν τῷ αἰχμαλωτισμῷ,

---

[1]) **Raynaldi**, Ann. 1451, 1, 2. — Φραντζῆς, σ. 217. — Δούκας, σ. 252. **Leo Allatius**, Græc. orthod. I, σ. 576.

[2]) **Mordtmann**, Belagerung (1858), σ. 21.

[3]) Δούκας, σ. 255. — Χαλκοκονδ. σ. 394.

» ὃς μέλλει γενέσθαι εἰς ὑμᾶς, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ » ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν· οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνεσθαι » [1].

Ὁ χυδαῖος ὄχλος, ἐκ τῶν καπηλείων ἐξερχόμενος καὶ κρατῶν ἐν χερσὶ φιάλας πλήρεις ἀκράτου, ἀνεθεμάτιζε τοὺς Ἑνωτικοὺς καί, πίνων εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνος τῆς θεομήτορος, ἐβόα, « Ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν » ἡ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία ».

Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐν τούτοις δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπανέλθῃ, διὸ ὁ Φραντζῆς συνεβούλευσε τὸν Βασιλέα, νὰ δεχθῇ Πατριάρχην τὸν Ἰσίδωρον, παρατείναντα τὴν διαμονήν [2].

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀναφαίνεται ἄλλος Πατριάρχης Ἀθανάσιος [3], περὶ οὗ μόνου ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ Φραντζῆς, ὅτι εὑρέθη τεθνεὼς κατὰ τὴν ἅλωσιν [4], καθότι ὁ Γρηγόριος ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1459 ἐν Ῥώμῃ [5].

Ὁ Ἰσίδωρος παρέμεινε μέχρι τέλους ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἀνετέθη εις αὐτὸν ἡ φρούρησις τοῦ τμήματος ἀπὸ τοῦ Κυνηγεσίου μέχρι τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, δηλαδὴ ὅλης τῆς ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου πλευρᾶς [6]. Τὴν σφαγὴν διέφυγεν ἀποδυθεὶς τὴν Καρδιναλικὴν στολὴν καὶ λαβὼν προχείρως τὰ ἐνδύματα κοινοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν πεσόντων [7]. Δὲν διέφυγεν ὅμως τὸν ἀνδραποδισμὸν καὶ ἐκποιηθεὶς ὡς δοῦλος διεσώθη εἰς Πελοπόννησον, ὅθεν μετέβη εἰς Ἰταλίαν, διηγούμενος τὴν φοβερὰν πανωλεθρίαν καὶ τὸ οἰκτρὸν τέλος τῆς ἁλούσης πόλεως [8].

---

[1]) Δούκας σ. 254.—Ὁ Δημητρακόπουλος Ἱστορία τοῦ σχίσματος Λειψίᾳ 1867, σ. 166. δημοσιεύει ἐκ χειρογράφου Μόσχας ἐπιστολὴν Γενναδίου πρὸς Σύλβεστον (ἴσως Συρόπουλον) καὶ Χαρτοφύλακα Ἀγαλλιανόν, ὅπως λάβωσι πρόνοιαν κατὰ τῶν τεκταινομένων.

[2]) Φραντζῆς, σ. 325.

[3]) Russische Chroniken (Petersb. 1853) VIII, 1. 129· λέγεται καὶ Ἀναστάσιος, δὲν ἀνεγνωρίσθη ὅμως ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν Βυζαντίων.

[4]) Φραντζῆς, σ. 304.

[5]) Acta S. S. Augusti I, σ. 189.—Pius, II, Comm. XI, σ. 299. Ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ S. Giorgio in Velabro Leo Allatius, De consensu σ. 953.

[6]) Φραντζῆς, σ. 254.—Χαλκοκονδ. σ. 294.

[7]) Χαλκοκονδ. σ. 399.—Acta S. S. Aug. I, σ. 189.

[8]) Raynaldi, Ann. 1453, 5, 6.

Μετὰ τὸ τραγικὸν πέρας τῆς ἐν λεηλασίᾳ καὶ σφαγῇ ἐκπορθήσεως, ὁ κατακτητής, κατὰ φυσικὸν λόγον ὡς ἰδίους ἐχθροὺς θεωρῶν τοὺς Ἐνετικούς, ἀναμένοντας διηνεκῶς ἐκ τῆς Δύσεως ἐπικουρίαν καὶ ἐν συνεχεῖ μετ' αὐτῆς σχέσει, εὐμενέστερον ἤκουσε τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου καὶ ἤδη Γενναδίου, παρὰ τῶν πλείστων προφερόμενον ὡς ἁρμοδίου Πατριάρχου, καὶ βουλευόμενος νὰ στερεοποιήσῃ τὰς ἁλύσεις τῶν ὑποδουλωθέντων διὰ τῆς προστασίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐνεθάρρυνε τὴν ὑπὲρ τοῦ Γενναδίου συμπάθειαν τοῦ κλήρου, ἀποστρεφομένου τὸν ἐν Ῥώμῃ μένοντα Γρηγόριον.

Δὲν εἶναι πιστευτόν, ὅτι τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως, θέσαντος τέρμα τοῦ κατακτητοῦ, ἐπῆλθεν ἐν τῷ ἅμα κατάπαυσις τοῦ λύθρου, τῆς λεηλασίας καὶ τοῦ πυρός, καὶ πανηγυρισθείσης τῆς νίκης τοιαύτη ἀποκατέστη ἀσφάλεια καὶ τάξις, ὥστε ἐκ τῶν πρώτων πράξεων ὑπῆρξεν ἡ προχείρισις εἰς Πατριάρχην τοῦ Γενναδίου, ὡς διηγεῖται ὁ Φραντζῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν Γεννάδιον ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περὶ τῆς ἀποκαταθέσεως «Τοῖς ἁπανταχοῦ πιστοῖς», συνῆλθον πολλοὶ Ἐπίσκοποι ἐξ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ ὑπ' αὐτῶν αὐθημερὸν ἐχειροτονήθη διάκονος, πρεσβύτερος καὶ Ἐπίσκοπος, ὅπως καθέξῃ κανονικῶς τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον [1], ἀλλὰ πρὸς τοιαύτην σύγκλησιν παρῆλθε καιρός.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν συγγραφῶν τοῦ Γενναδίου σώζεται ἡ πρὸς τὸν Σουλτάνον κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ δοθεῖσα ἔκθεσις περὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἐπιγραφομένη: «Περὶ τῆς μόνης ὁδοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν » ἀνθρώπων », ἥτις κατὰ τὴν κρατοῦσαν φήμην συνετέλεσεν εἰς τὴν προτίμησιν αὐτοῦ ὑπὲρ πάντα ἄλλον [2].

Πρὸς μείζονα ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία διατηρεῖ τὰς ἑαυτῆς προνομίας καὶ τιμάς, ὁ κατακτητὴς Πατισᾶς κατὰ τὴν πάλαι συνήθειαν ἐνεχείρισεν αὐτὸς οὗτος εἰς τὸν νέον Πατριάρχην τὸ δεκανίκιον ἐν τῷ ἀνακτόρῳ, ὡς ἔπραττον ἄλλοτε οἱ θεόστεπτοι Αὐτοκράτορες, καταβὰς μέχρι τῆς αὐλῆς καὶ ἀναβιβάσας τὸν Πατριάρχην ἐπὶ τὸν πρὸς τοῦτο ηὐτρεπισμένον ἵππον, προστάξας δὲ πάντας τοὺς ἄρχοντας, νὰ συνο-

[1]) **Fabricius**, Bibl. gr. X, σ. 369. Ἔχομεν μόνην τὴν Λατινικὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἀλλατίου. Synodus multorum Episcoporum ex Europa et Asia confluentium.

[2]) Αὐτόθι X, σ. 376.—**Crusius**, Turcogr. σ. 16.

δεύσωσιν αὐτὸν ἄχρι τοῦ νέου Πατριαρχείου, ἤτοι τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἀντὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μετολίγον κατ' αἴτησιν τοῦ Πατριάρχου, μὴ ἀνεχομένου τὴν ἐρημίαν, εἰς ἣν περιῆλθον οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι, ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ Μονὴ τῆς Παμμακαρίστου, ἧς αἱ μονάζουσαι, διασωθεῖσαι, μετηνέχθησαν εἰς τὸν Τροῦλλον[1] ὁ δὲ χριστιανικὸς πληθυσμὸς περιωρίσθη εἰς τὸ Φανάριον[2].

Εἰς τὸν Πατριάρχην ἐδόθη ἔγγραφον (μπεράτ), ἐξασφαλίζον αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἐνοχλήσεως καὶ παρέχον ἀσυδοσίαν εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτὸν ἐςαεί, ὡς καὶ εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους Ἀρχιερεῖς[3]. Τρεῖς ἐλευθερίας ἀπένειμεν εἰς τοὺς Χριστιανούς, νὰ μὴ μεταβάλλωνται εἰς μοσχέας οἱ ναοὶ αὐτῶν, νὰ τελῶνται ἀνενοχλήτως οἱ γάμοι, αἱ ἐνταφιάσεις καὶ τὰ τῆς θρησκείας κατὰ τὰς παραδόσεις, καὶ νὰ ἑορτάζηται τὸ Πάσχα κατὰ τὰ εἰωθότα, ὅτε ἐπὶ τρεῖς νύκτας αἱ πύλαι τοῦ Φαναρίου θέλουσι μένει ἠνεῳγμέναι[4].

Μετολίγον κατεκτήθη καὶ ἡ Πελοπόννησος.

Ἔκτοτε ἐξέλιπεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶς πολιτικὸς λόγος συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, μόνη δὲ ἡ κατὰ πάσης καινοτομίας ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς φυσικὴ ἀντιπάθεια κατεῖχε τὰ πνεύματα.

Μόνοι οἱ μέχρις εἰρωνείας μεταποιοῦντες τὴν ἱστορίαν κατὰ τὰ ἀρέσκοντα ἠδύναντο νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ὁ Γεννάδιος εἶναι ἐκ τῶν ἑνωτικῶν, ἀλλ' ὅμως πρὸς τοὺς καιροὺς πολιτευόμενος ἐκάλυψεν ὑπὸ αὐστηρὰν σιωπὴν τὸν τῆς ἑνώσεως πόθον, διὰ νὰ μὴ ὑποπτευθῇ ὁ κατακτητὴς σχέσεις καὶ συνάφειαν μετὰ τῶν Δυτικῶν[5]. Πρὸς τοιαύτην ὑπόθεσιν μάχονται καὶ τὰ πρὸ τῆς Πατριαρχείας πραχθέντα καὶ τὰ μετὰ ταῦτα, ὡς δὲν ἐλάνθανε τὸ φρόνημα τοῦ Γενναδίου τὸν διάδοχον

---

[1]) Φραντζῆς σ. 306 καὶ ἑπ. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι κατηδαφίσθησαν ἔπειτα καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀνήγειρεν ὁ κατακτητὴς τὸ ἴδιον τέμενος.

[2]) Φενα-ιέρ. Πρβ. Curzon, Visits to Monasteries in the Levant, London 1849, σ. 303.

[3]) Αὐτόθι σ. 308.—Crusii, Turcogræc. σ. 108. D' Ohsson, Tableau de l' Empire Ottoman, II.

[4]) Kantemir 149.

[5]) Bandinii, De vita Bessar. σ. 54.—Tosti, Storia dello Schisma (1856) II, σ. 142.

τοῦ Πάπα Νικολάου Ε', Κάλλιξτον Γ' [1]. Μετὰ πέντε ἔτη καί τινας μῆνας δηλ. ἐν ἔτει 1459 ὁ Γεννάδιος παρῃτήθη τοῦ ἀξιώματος καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἐν Σέρραις Μονὴν τοῦ Προδρόμου, ὅπου κατηνάλωσε τὰς ἡμέρας συγγράφων μέχρι τοῦ 1464 [2].

Τὰ πλήθη, ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις μάλιστα, καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ζυγοῦ, τοῦ ἀποκλείοντος πᾶσαν περὶ τῶν τοιούτων ἔρευναν, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπον, ἢ εἰς τὴν στάσιν τοῦ κλήρου πρὸς τὰ τῆς Ἐκκλησίας.

Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκλείψῃ τὸ μῖσος κατὰ τοῦ παπικοῦ κλήρου, ὃν ἐπὶ αἰῶνας ἔθρεψεν ἡ διάστασις καὶ ἡ ἀντιζηλία, ὅπου ὁ παπικὸς κλῆρος ἔλαβε κατοχὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ [3].

Ἀφοῦ ὁ Αὐτοκράτωρ δὲν ἴσχυσε νὰ διακηρύξῃ κἂν τὴν τελεσθεῖσαν ἕνωσιν, οὐδὲ ὁ Πατριάρχης εὗρεν ὑποστήριξιν, ὅπως ἀναγνώσῃ τὸν τόμον ἑνώσεως ἐπ' Ἐκκλησίας, ἀπεδείχθη, ὅτι εἰς μάτην ὑπεγράφη ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδῳ, οἱ δὲ ὑπογράψαντες ἐκ τούτου καὶ μόνου ἀπώλεσαν πᾶν κῦρος. Ὅ,τι οὐχὶ ἄλλως εἰμὴ ὡς ἐθνικὴ πρᾶξις ἠδύνατο ν' ἀχθῇ εἰς πέρας διὰ τῆς δημοσίας συζητήσεως μετὰ πειθοῦς καὶ βαθμηδὸν διαδομένης τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθείας, εἰς μάτην ἐζητεῖτο ἐκ τῆς συγκαταθέσεως, ἔστω καὶ αὐτοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἀριθμοῦ τινος Ἀρχιερέων, μὴ ἐχόντων τὴν δύναμιν νὰ σύρωσιν ὄπισθεν αὐτῶν τὸ ἔθνος. Πολλῷ μᾶλλον ὅτε ἐδείχθη, ὅτι καὶ ἐκ τῶν ὑπογραψάντων οἱ πλεῖστοι, ἅμα ἐπανελθόντες, ἐκήρυξαν μεταμέλειαν.

Καὶ αὐτὴ ἡ ἕνωσις, καθ' οὓς ὅρους ἐτελέσθη, ἦτον ἕνωσις διεστώτων, διότι πολλὰ εἶχε τὰ διφορούμενα, οὐδὲν δὲ ζήτημα ἐλύετο ἀπολύτως καὶ σαφῶς, ἀλλ' ἑκατέρωθεν ἠδύνατο νὰ ἑρμηνευθῇ κατὰ τὴν δόξαν, ἣν καὶ πρὸ τῆς ἑνώσεως ἕκαστον μέρος ἠσπάζετο.

Ἂν ἦτο δυνατὸν δι' ἀνθρωπίνης ἐνεργείας νὰ τελεσθῇ ἡ ἕνωσις, ὅλος

---

[1]) Bulla 5 Sept. 1457 ἐν Bullarium.

[2]) Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. X, σ. 381. Ἀμέσως μετὰ τὴν τοῦ Πατριάρχου ἀποκατάθεσιν ἔγραψε «Περὶ τῆς πρώτης τοῦ Θεοῦ λατρείας», τελευταία δὲ ὁμιλία μνημονεύεται «Ἐπὶ τῇ μεταστάσει τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης Θεοτόκου» ἐν ἔτει 6972 (1464).

[3]) Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τοὺς πικρῶς τιμωρηθέντας ἐκείνους λόγους τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ: «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων, ἢ καλύπτραν Λατινικήν»;

ὁ λοιπὸς βίος τοῦ Βησσαρίωνος μαρτυρεῖ, ὅτι ἔκτακτον κατέβαλε δραστηριότητα καὶ οὐδενὸς ἐστερήθη μέσου, ἐξ ὧν ἡ παπικὴ ἐξουσία ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ.

Ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Ἰταλίαν ἐπεδόθη εἰς ἐκμάθησιν τῆς Λατινικῆς, καὶ τοσοῦτον ηὐδοκίμησεν, ὥστε ἐλέγετο μεταξὺ τῶν Λατίνων ὁ κράτιστος ἑλληνιστὴς καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὁ κράτιστος λατινιστής. Latinorum græcissimus et Græcorum latinissimus[1]. Ἐν Ῥώμῃ, ἐνῷ συνέγραφεν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως[2], συνάμα μετεγλώττιζε τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετὰ πάθους συλλέγων χειρόγραφα, διότι εἰσέτι ὁ τύπος ἦτον ἐν σπαργάνοις, ὅ,τι δὲν ἠδύνατο νὰ προσκτήσηται, ἀντέγραφεν, ὡς τὸν Τάκιτον, ὃν ἐπορίσθη παρὰ τοῦ εὐπατρίδου Ἐνετοῦ Φραγκίσκου Βαρβάρου. Ὁ οἶκος αὐτοῦ κατέστη τὸ συνεντευκτήριον ὅλων τῶν διψώντων τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, ὡς τῶν Λαυρεντίου Βάλλα, Πογγίου, Δομιτίου Καλδερίνου καὶ λοιπῶν καὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπιφανῶν Ἑλλήνων, Θεοδώρου Γαζῆ, Ἀνδρονίκου Καλλίστου, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Κωνσταντίνου Λασκάρεως καὶ ἄλλων. Πολλὰ δυνάμενος παρὰ τῷ Πάπᾳ, ὡς εἰλικρινῶς λατινίζων, δὲν ἔπαυε παροτρύνων πρὸς νέας ἐπικουρίας ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου, ἐνισχύων πάντοτε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἕνωσις μέλλει τέλος ν' ἀνακηρυχθῇ καὶ νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅτε δὲ ὁ Νικόλαος Ε', ὁ ἐξόχως τιμῶν τὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἀφειδῶς ὑπὲρ αὐτῶν δαπανήσας, ἀνῆλθεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον, ἔτι μᾶλλον ηὔξησεν ἡ ὑπόληψις καὶ ἡ δύναμις τοῦ Βησσαρίωνος, πρὸς ὃν ἐδόθη ἡ Ἐπισκοπὴ Σαβίνης ἐν ἔτει 1449, μεγάλην παρέχουσα πρόσοδον, ἣν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφιέρου εἰς τὴν αὔξησιν τῆς βιβλιοθήκης καὶ εἰς βοηθήματα. Τοποτηρητὴς (legatus) ἐν Βονωνίᾳ ἀπὸ τοῦ 1450, οὐ μόνον ἐπανέφερε τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ τὸ Πανεπιστήμιον ἐκ θεμελίων ἀνεκαίνισε καὶ ἀποκατέστησε. Τὰ βλέμματα ὅμως εἶχε πάντοτε ἐστραμμένα πρὸς τὴν πατρίδα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς συλλυπητηρίου ἐπιστολῆς πρὸς τὰ τέκνα τοῦ Πλήθωνος, μικρὸν πρὸ τοῦ 1450 ἀποβιώσαντος, καὶ κατὰ τὴν ὅλως

---

[1]) Laurentii Vallæ, Opera.

[2]) Migne, CLXV. Bessarionis opera omnia. Πολλὰ παρελείφθησαν.

θύραθεν φράσιν τοῦ Καρδιναλίου, τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις συγχορεύοντος ἴαχχον[1]. Ἐκεῖ ἐν Βονωνίᾳ ἔμαθεν αἴφνης τὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀμέσως τὴν 13ην Ἰουλίου 1453 ἔγραψε περιπαθῶς πρὸς τὸν Δοῦκα τῆς Ἐνετίας Φραγκίσκον Φόσκαριν, ἐντεῦθεν ἀρχόμενος τοῦ κηρύγματος νέας σταυροφορίας[2]. Ὁ Αἰνείας Σύλβιος ἀνέφλεγε τὸν ζῆλον τοῦ Αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Γ' καὶ συνδιήλλασσεν αὐτὸν μετὰ τοῦ νέου Λαδισλάου, Βασιλέως τῶν Οὔγγρων. Ἀλλ' οὗτοι οὐδὲν ἔπραττον, ὥστε ἡ Ἐνετία μεμονωμένη ἔκρινε προτιμότερον νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων καὶ νὰ συνάψῃ συνθήκην ἐμπορίας μετὰ τοῦ κατακτητοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεβίωσεν ὁ Πάπας Νικόλαος Ε' τὴν 24ην Μαρτίου 1455.

Ὅτε συνῆλθον πρὸς ἐκλογὴν νέου Πάπα, κατὰ τὴν πρώτην ψηφοφορίαν τῶν Καρδιναλίων αἱ πλείονες ψῆφοι ἦσαν ὑπὲρ τοῦ Βησσαρίωνος, ὃν ἐθεώρουν πρὸ πάντων κατάλληλον νὰ κηρύξῃ τὴν σταυροφορίαν. Ἡ μειονοψηφία, μὴ στέργουσα πολεμικὰ ἔργα καὶ ὑπὲρ τούτων δαπάνας καὶ προτιμῶσα τὸν τρυφηλὸν βίον, προέβαλεν ἀκυρότητά τινα, κατὰ δὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ψηφοφορίας ὑπερίσχυσεν ὁ Ἀλφόνσος Βοργίας, ὡς Κάλλιξτος Γ'. Τότε, λέγεται, ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Αὐενιῶνος, πολεμῶν τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Βησσαρίωνος, μεταξὺ ἄλλων εὗρε πρόσκομμα, ὅτι εἰσέτι φέρει πώγωνα[3].

Δὲν ἔπαυσε κηρύττων ὁ Βησσαρίων σταυροφορίαν, μετ' αὐτοῦ δὲ ὁ Αἰνείας Σύλβιος, ὁ Ἰωάννης Καπιστράνος καὶ ὁ Ἰωάννης Καρβαϊάλης καὶ αὐτοὶ Καρδινάλιοι. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπεστάλη πρὸς τὸν Ἀλφόνσον Α' τῆς Νεαπόλεως. Τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐνεφορεῖτο ὁ Πάπας, εἰ καὶ ὑπέργηρως, οὕτω δὲ κατωρθώθη ὑπὸ τὸν Οὐνιάδην ἐκστρατεία, δι' ἧς ἀπεκρούσθη τοῦ Βελιγραδίου ὁ Μεχμέτ, πολλοὺς ἀπολέσας ἐν ἔτει 1456. Ἀλλὰ μετολίγον ἀπεβίωσαν ὁ Οὐνιάδης, ὁ Καπιστράνος καὶ ὁ Λαδίσλαος Βασιλεὺς τῆς Οὐγγρίας.

Τὸν Κάλλιξτον διεδέχθη ὁ ἄλλοτε γραμματεὺς τοῦ Φρειδερίκου Γ' Αἰνείας Σύλβιος, ὡς Πῖος Β', ἐν ἔτει 1458, ἀμέσως δὲ συνηνώθησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ κηρύγματος τῆς σταυροφορίας, αὐτὸς καὶ ὁ Βησσαρίων,

---

1) **Alexandre, Pléthon** σ. 404.
2) Κατὰ πρῶτον ἐξεδόθη παρὰ **Vast,** σ. 454.
3) **Bandinii, De Vita Bessar.** σ. 24.

ὅστις δὲν ἔδωκε μὲν ψῆφον ὑπὲρ τοῦ Πίου, ἀλλ' ἠξιώθη συγγνώμης ἐξηγήσας τὴν αἰτίαν [1]. Ἐν τῷ ἐν Μαντούῃ συνεδρίῳ οἱ λόγοι αὐτοῦ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ ἀποστολῆς 300 ὁπλιτῶν, οἵτινες κατέλαβον τὰς Πάτρας [2].

Ὅτε εἰς τὸ Συνέδριον ἔφθασαν τέλος πάντων οἱ Ἐνετοὶ καὶ οἱ ἐκ Φλωρεντίας, ὁ Πάπας ἐξεφώνησε λόγον, διαρκέσαντα ὑπὲρ τὰς τρεῖς ὥρας, μεστὸν πολυμαθείας καὶ παρεκβάσεων, ἐν ἐπιλόγῳ δὲ ὑπεσχέθη εἰς πάντα, ὅστις ἀποθάνῃ σταυροφορῶν, οὐχὶ τὴν ἀνάκτησιν πάσης γνώσεως, κατὰ Πλάτωνα, ἀλλὰ τὴν ἐπίκτησιν, κατ' Ἀριστοτέλην [3]. Ὅσον τοῦτο σήμερον φαίνεται σχολαστικόν, ἐμφαίνει ἐντούτοις τὴν τάσιν τῶν πνευμάτων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πρὸς αὔξησιν τῶν γνώσεων. Ἀλλὰ τοιοῦτοι λόγοι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνάψωσι πυρκαϊάν. Μετὰ τὸν Πάπαν ὡμίλησε διὰ μακρῶν ὁ Βησσαρίων, μὴ καθυστερήσας κατὰ τὴν πολυμάθειαν, ὡς τότε ἦτον ἔθος, ἀλλὰ ψαύσας τὰ θετικὰ τῆς ὥρας ζητήματα, καὶ παραστήσας δι' ἀριθμῶν τὸ ἐφικτὸν τοῦ ἐπιχειρήματος.

Ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν ἔφερον τὸν λόγον ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας, ἀλλ' ἔργον οὐδὲν προέβαινεν. Πρὸς πληρεστέραν ἐπιτυχίαν ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος εἰς Γερμανίαν.

Πλέον τοῦ ἔτους διέμεινεν ἐκεῖ, ἁπανταχοῦ τυχὼν μεγάλων τιμῶν, ὡς τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα ἀναμιχθεὶς εἰς ὅλας τὰς ἐκκρεμεῖς διενέξεις καὶ ἐργασθεὶς εἰς κατάπαυσιν αὐτῶν, ἐν πάσῃ δὲ εὐκαιρίᾳ ὁμιλήσας ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας, ἐνῷ ἀκαταπαύστως ἔφθανον εἰδήσεις λυπηραὶ περὶ τῶν ἀπειλητικῶν προόδων τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Κατὰ παράκλησιν τοῦ Αὐτοκράτορος ἐγένετο ἀνάδοχος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μαξιμιλιανοῦ. Ἀλλ' ἐντούτοις οὐδὲν ἀπεκόμισεν, ἐπανελθὼν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1461 εἰς Ἰταλίαν.

Κατὰ τὰ 1462 ἐκυριεύετο ἡ Τραπεζοῦς, αἰχμαλωτισθέντων τῶν τελευταίων Κομνηνῶν [4], καὶ κατέφευγεν ἐκ Πελοποννήσου εἰς Ἰτα-

---

[1]) Αὐτοῦ τοῦ Πάπα εἶναι τὸ γνωστὸν Quando mi chiamava Enea, Nessuno mi conoscea, Or che sono Pio, Tutti mi chiamano zio.

[2]) Waddinggius, Annales minor. σ. 419.—Bandinii, σ. 32.

[3]) Pii II, Cosmogr. σ. 905.

[4]) Ὅρα ἐπιστολὴν Ἀμηρούτζη ἐν Migne, CLXI, col. 723.

λίαν ὁ Δεσπότης Θωμᾶς, φέρων τὴν κάραν τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου ἐκ Πατρῶν. Πεισθεὶς παρὰ τοῦ Πάπα, παρ' οὗ ἔτυχε λίαν συμπαθητικῆς δεξιώσεως καὶ ἀφθόνων βοηθημάτων, ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν κάραν, μετενεχθεῖσαν ἐν μεγάλῃ πομπῇ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πέτρου, καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ Βησσαρίων ἐκήρυξε πάλιν ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας. Ὁ Θωμᾶς ἀπεβίωσεν ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1463, ὁ δὲ Βησσαρίων ἐφρόντισεν ὡς ἄλλος πατὴρ ὑπὲρ τῶν τριῶν τέκνων αὐτοῦ, Ἀνδρέου, Μανουὴλ καὶ Σοφίας. Μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Πάπα, ἐχορήγησε καὶ ἐξ ἰδίων 300 δουκάτα κατὰ μῆνα, καὶ ἐπεδαψίλευεν ὁδηγίας περὶ τῆς πρεπούσης ἀνατροφῆς, ἀπαιτῶν ὅμως ν' ἀκούωσι τὴν λειτουργίαν παρὰ ἱερέως λατίνου, ὡς παρήγγειλεν ὁ πατήρ, ὅστις ἄλλως διέταξε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Φραγκίαν. Ἡ θυγάτηρ ἐνυμφεύθη τὸν πολυτάλαντον εὐπατρίδην Παρακιόλην [1].

Ἀποθανόντος ἐν ἔτει 1463 τοῦ Ἰσιδώρου, ἐδόθη εἰς τὸν Βησσαρίωνα ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ᾧ ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον, ἐν ᾗ ἀνακεφαλαιοῖ τὰ τῆς ἑνώσεως, καὶ προτρέπει ὑπὲρ αὐτῆς [2].

Ἀλλ' ἐντοσούτῳ ὁ κοινὸς κίνδυνος ηὔξησε διὰ τῆς προόδου τοῦ κατακτητοῦ μέχρι Βλαχίας, Βοσνίας, Ἰλλυρίας, ὥστε καὶ ἡ Ἐνετία δὲν ἤλπιζε πλέον διὰ τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν περιποιήσεων ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν χείμαρρον. Πρὸς ἐξέγερσιν αὐτῆς ἀπεστάλη ὡς τοποτηρητὴς ὁ Βησσαρίων. Ὁ Δοὺξ Χριστόφορος Μαῦρος, ἐλθὼν εἰς προϋπάντησιν, ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν Σύγκλητον, ὅπου ὁ Βησσαρίων ἐξέθεσεν εὐγλώττως τὸν ἐπὶ θύραις κίνδυνον.

Ἐπὶ τῇ προτροπῇ αὐτοῦ ἡ Ἐνετία κηρύττει τὸν πόλεμον καὶ προβαίνει εἰς συνομολόγησιν συμμαχιῶν μετὰ τῆς Οὐγγρίας, τῆς Βουργουνδίας καὶ τῶν δυναμένων νὰ συμπράξωσι, πάντα ταῦτα τῇ δραστηρίῳ καὶ ἀκαμάτῳ ἐνεργείᾳ τοῦ Βησσαρίωνος. Ἀλλὰ πάντες οὗτοι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας καὶ ἡ Ἐνετία εἶχον περιπλοκὰς πρὸς ἀστυγεί-

---

[1]) Ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν σωζομένων γεγραμμένη ἐν τῇ καθωμιλημένῃ γλώσσῃ. Φραντζῆς, σ. 416 καὶ ἐπ. Ἐν ἔτει 1472 ἡ Σοφία, τῇ συστάσει τοῦ Πάπα Παύλου Β', μετέβη εἰς Μόσχαν καὶ ἐνυμφεύθη τὸν Βασιλέα Ἰωάννην Γ' χηρεύσαντα, καὶ αὐτὴ ὡς φαίνεται χηρεύσασα. Solowieff, Hist. de Russie (Paris 1879), σ. 153.

[2]) Migne, CLXI, col. 447.

τονας. Ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας ἐκστρατεύει διὰ τοῦ Πάδου μεταβαίνων εἰς Ἀγκῶνα, ἀλλ' ἡμιθανὴς καὶ ἀποκρύπτων τὴν δεινὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος σώματος. Ἐκεῖ ἔφθασε καὶ ὁ Βησσαρίων, ἰδίοις ἀναλώμασιν ὁπλίσας γαλέραν, ὅτε τὴν 14ην Αὐγούστου 1464 ἐξέπνευσεν ὁ Πῖος Β'. Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἀπέδειξεν, ὅτι ἦτον ἡ ψυχὴ τῆς σταυροφορίας, ἥτις συναπέπτη μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ Πάπα.

Ὁ Βησσαρίων, προχειρισθεὶς Πατρίκιος ἐν Ἐνετίᾳ, ἦλθεν εἰς Ῥώμην διὰ τὴν ἐκλογὴν νέου Πάπα. Ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ συνετάχθη νέος κανονισμός, ὁρίζων τὰς μεταξὺ Πάπα καὶ Καρδιναλίων σχέσεις καὶ τὰς ὑποχρεώσεις καὶ τούτων καὶ ἐκείνου, πρῶτον δὲ καθῆκον ἀνεγράφη ἡ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν δεδουλωμένων Χριστιανῶν ἐνέργεια διὰ σταυροφορίας, διὰ χρηματικῶν ἐράνων καὶ διὰ συγκροτήσεως Συνόδου. Ὡρίσθησαν τὰ προσόντα τῶν Καρδιναλίων καὶ ὁ ἀριθμὸς εἰκοσιτεσσάρων. Πάπας ἐξελέχθη ὁ Ἐνετὸς Πατρίκιος, ὁ Καρδινάλιος τοῦ Ἁγ. Μάρκου, Πέτρος Βάρβος, ἀνεψιὸς τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν Εὐγενίου Δ', καὶ ἀμέσως ὡρκίσθη νὰ τηρήσῃ τὰς ψηφισθείσας μεταρρυθμίσεις, ὑπὸ τὄνομα Παῦλος Β'. Τοὺς πλείστους Καρδιναλίους εὗρε συμφώνους οὐδὲν νὰ τηρήσωσι, προτιμῶντας τὸν ἡδυπαθῆ καὶ ἐν χλιδῇ καὶ σπατάλῃ βίον. Αὐτὸς κατεσκεύασε τὴν τριπλῆν λιθοκόλλητον τιάραν (regnium). Ὅπως ἀποσείσῃ τὸν χαλινόν, συνέταξε νέον κανονισμόν, ὅλως ἀντίθετον, ὃν ἀπειλητικῶς ἀπήτησε νὰ ὑπογράψωσιν οἱ Καρδινάλιοι. Μόνος ὁ Ἰωάννης Καρβαγιάλης, τοσαῦτα πράξας ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας, καρτερικῶς ἀντέστη μέχρι τέλους. Τὸν Βησσαρίωνα, ἀρνούμενον νὰ συνυπογράψῃ, ἐκάλεσεν ἰδιαιτέρως ὁ βίαιος τοὺς τρόπους καὶ ἔτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, τεσσαρακοντούτης τότε, Πάπας Παῦλος Β', καὶ δι' ἀπειλῶν καὶ χειρονομιῶν ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ [1].

Οὐδεμίαν σώζων ἐλπίδα περὶ τῶν πόθων αὐτοῦ ὁ Βησσαρίων, ἀπῆλθεν εἰς τὸ κικερωνικὸν Τούσκουλον, οὗ ἦτον Ἐπίσκοπος, καὶ ἰδίως εἰς τὴν πλουσίαν ἡγουμενίαν τῆς Grotta Ferrata, ἧς ἀπελάμβανε τὴν πρόσοδον, ἐνῷ δὲν εἶχεν ὑποχρέωσιν ἐγκαταβιώσεως. Ἡ μονὴ αὕτη διείπετο ὑπὸ τὴν διάταξιν τοῦ Μ. Βασιλείου, διὸ ὁ λατῖνος αὐτῆς ἡγούμενος ἑλληνιστὶ ὑπέγραψε τὸν ὅρον ἑνώσεως ἐν Φλωρεντίᾳ. Μέγα εὕρημα ἦτο

---

[1]) Papiensis Commentari, II, σ. 372.

διὰ τὸν Βησσαρίωνα ἡ ἐν αὐτῇ βιβλιοθήκη, περιέχουσα πλεῖστα ἀρχαῖα χειρόγραφα, εἰς ἃ ἀμέσως ἐπεδόθη, ὅπως διασώσῃ αὐτά, ἤδη εὐρωτιῶντα. Ἤρχετο ἐνίοτε εἰς τὴν πρωτεύουσαν, κατοικῶν ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κουϊριναλίου μεγάρῳ παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐν ᾧ ἐκέκτητο ἴδιον θυσιαστήριον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Εὐγενίας.

Πάλιν ὁ οἶκος αὐτοῦ κατέστη τὸ ἐντευκτήριον τῶν λογίων καὶ τὸ καταφύγιον τῶν ἐκ Βυζαντίου προσφύγων. Ἐπὶ μικρὸν ἦλθε καὶ ὁ Φραντζῆς ὅπως παρευρεθῇ εἰς τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς τοῦ Θωμᾶ[1]. Πρὸς αὐτὸν κατέφευγον καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Παύλου Β' καταδιωκόμενοι ὡς σφόδρα Πλατωνίζοντες, ἐν οἷς καὶ ὁ συστήσας ἀκαδημείαν Πέτρος ἐκ Καλαβρίας, μετονομασθεὶς Πομπώνιος Λαῖτος[2]. Ἡ περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἔρις ἤρξατο πρῶτον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, οὗ οἱ τρόποι δὲν ὑπῆρξαν εὐπρεπεῖς, ἀνεμίχθη δὲ καὶ ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, γραμματεὺς διατελῶν τοῦ Βησσαρίωνος[3]. Κατόπιν ἐξήφθη ἐκ νέου μεταξὺ αὐτοῦ, τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστολίου, τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Καλλίστου[4]. Μόνος ὁ Βησσαρίων ἐνόησεν, ὅτι ἴση τιμὴ ὀφείλεται εἰς τοὺς κορυφαίους τούτους τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι οὐδενὸς τὸ μεγαλεῖον εἶναι ὑποδεέστερον, ἐπιλέγων, ὅτι μελετᾷ καὶ λατρεύει τὸν Ἀριστοτέλη, φιλεῖ δὲ τὸν Πλάτωνα (colo et veneror Aristotelem, amo Platonem)[5]. Ἦτο λίαν τολμηρὸν ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις, ἱεράρχης νὰ συγγράψῃ ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων, ἐξυμνῶν αὐτοὺς ἐπὶ Παύλου Β', δυσμενοῦς πρὸς τοὺς λογίους καὶ μάλιστα τοὺς Πλατωνίζοντας, ἀλλ' ἔτι θαυμασιώτερον ὑπῆρξε, νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν νοημονεστέρων πρὸς τοὺς ὑπερλάμποντας τούτους ἀστέρας τοῦ φιλοσοφικοῦ στερεώματος, διασχίζων τὴν ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας συμπυκνωθεῖσαν ὁμίχλην.

---

[1]) Φραντζῆς σ. 424.

[2]) Ἀρχαῖον τὸ ἔθιμον ἐν Ῥώμῃ Ἀκαδημείας. Τοιαύτην ἵδρυσεν ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου ἡ Ἰουλία Δόμνα, ἧς μέλος ὑπῆρξεν ὁ Φιλόστρατος.

[3]) Οὗτος ἔγραψε De Natura et arte. Ὅρα ἀνωτέρω σ. 135.

[4]) Boivin, Querelle des phil. du quinz. siécle. Mém. des inscr. 1717 II, σ. 775· ὅστις πρῶτος ἐδημοσίευσε τὰς δύω ἐπιστολὰς περὶ τούτου τοῦ Βησσαρίωνος.

[5]) Ἡ σύγκρισις Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τοῦ Τραπεζουντίου ἐγράφη ἐν ἔτει 1464, τὸ δὲ In calumniatorem τοῦ Βησσαρίωνος ἐν ἔτει 1465.

Διὰ πολλῆς δαπάνης καὶ ἀκαταπαύστου φροντίδος αὐξήσας τὴν βιβλιοθήκην, ἐσκέπτετο νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτήν, συνάμα δὲ νὰ καταστήσῃ χρήσιμον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Κατὰ παραγγελίαν αὐτοῦ πολλοὶ ἐνησχολοῦντο εἰς ἀντιγραφὰς χειρογράφων, ἐν Κρήτῃ ὁ Ἰωάννης Ῥόζος, ὁ Γεώργιος Τζαγγαρόπουλος, ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλιος, διότι αὐτόθι κατὰ καιροὺς διεσώθησαν πολλὰ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἐξ Ἀντιοχείας, ἐκ Περγάμου καὶ ἐξ Ἀπαμείας. Ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ εἰργάζοντο ἄλλοι κατ' ἐντολὴν τοῦ Βησσαρίωνος, οἷον ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνός, ὁ Κόσμος, ὁ Δημήτριος Συρόπουλος. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, κατέχων τότε θέσιν καθηγητοῦ ἀνεξάρτητον, ἐφρόντισε περὶ ἀποστολῆς. Ἐπίσης συνέλεγε λατινικὰ χειρόγραφα, ὅπου ἠδύνατο. Ὑπὲρ τὰς 30000 δουκάτων εἶχε δαπανήσει εἰς ὅλα ταῦτα, περίπου ὅσα καὶ ὁ Κόσμος Μέδικος, ἢ μικρὸν ἥττονα, ἢ ὅσα ὁ Πάπας Νικόλαος Ε'.

Τὴν Ἐνετίαν προετίμησεν ὡς καταλληλοτέραν πρὸς φύλαξιν τοιούτου θησαυροῦ. Πρὸ αὐτοῦ ὁ Πετράρχης τὸ αὐτὸ ἔπραξεν ἐν ἔτει 1362, εἴ και ὀλίγα διεσώζοντο, ἀλλ' ἤδη ἀνεπτύχθη ὁ πόθος τῶν γραμμάτων καὶ ὁ θησαυρὸς δὲν διέτρεχε τοὺς αὐτοὺς κινδύνους.

Κατὰ πρῶτον ἐδωρήσατο τὴν βιβλιοθήκην, διατηρῶν τὴν κάρπωσιν διὰ βίου, πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Maggiore). Ἀλλ' ἀναλογισθεὶς ὅτι δὲν ἔμελλε νὰ εἶναι προσιτὴ ἐν τῇ μονῇ, ἀνεκάλεσε τὴν δωρεάν, συγκαταθέσει τοῦ Πάπα Παύλου Β' καταστήσας κύριον τῆς βιβλιοθήκης ἐξ 900 τόμων τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, πρὸς χρῆσιν παντὸς βουλομένου νὰ ἐπιδοθῇ εἰς μελέτας, ἐν ἔτει 1468 [1], ἀπέστειλε δὲ αὐτήν, ἅμα ἐγένετο ἡ δέουσα παρασκευὴ πρὸς ὑποδοχήν. Ἐκεῖ ἐστάλησαν καὶ ὅσα κατόπιν συνέλεξεν ὁ Βησσαρίων.

Οὕτω ἐσχηματίσθη ἡ Μαρκιανὴ βιβλιοθήκη, ἐξ ἧς μετ' ολίγον ὁ Ἄλδος Μανούκιος ἤντλησε τὰ χειρόγραφα διὰ τὰς πρώτας ἐκδόσεις (princeps), προτιμήσας τὴν Ἐνετίαν καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ 1490.

Ἐν ἔτει 1536 ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Σανσοβίνου προσετέθη εἰς τὸ Δουκικὸν ἀνάκτορον ἡ ὡραία ἐκείνη βιβλιοθήκη, ἥτις ἀποτελεῖ μνημεῖον ἀπαράμιλλον ἀρχιτεκτονικῆς, ἐν ᾧ ἐναπετέθη ἡ συλλογὴ τοῦ

---

[1]) Migne, CLXI, col. 702.—Valentinelli, Biblioth. manuscr. I, σ. 19.

Βησσαρίωνος. Αἱ διακοσμοῦσαι τὴν βιβλιοθήκην θαυμάσιαι τοιχογραφίαι εἶναι ἔργον τῶν ἀρίστων καλλιτεχνῶν, τοῦ Πάλμα, τοῦ Τιντορέτου, τοῦ Παύλου ἐκ Βερώνης.

Οὕτως ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς ἑνώσεως, ἀντὶ νὰ συντελέσῃ τι ὑπὲρ αὐτῆς, καίτοι ἀκαταπαύστως τοῦτο ἐπιδιώκων, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν φώτων (renaissance).

Ἀπὸ τῆς ἱεραρχίας τοῦ Παύλου Β' ἤλλαξαν οἱ καιροί, διότι ὁ διάδοχος οὗτος τοῦ Ἁγ. Πέτρου μόνην τὴν ἐπίδειξιν ἐπεδίωκε καὶ τὸν τρυφηλὸν βίον, ἂν δὲ ἔτι λόγος ἐγίνετο περὶ σταυροφορίας κατὰ τοῦ καταπολεμοῦντος τοὺς χριστιανούς, ἦτο μόνον πρόφασις πρὸς συλλογὴν χρημάτων. Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Γ' εἰς Ῥώμην οὐδὲν ἄλλο εἶχεν ἀποτέλεσμα, ἢ τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ Πάπα, ὅστις ἐνέδυσεν αὐτὸν ὡς διάκονον συλλειτουργοῦντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Πέτρου, πρὶν ἐπιβραβεύσῃ τὸ ξίφος καὶ τὸ στέμμα τῶν Καισάρων. Οὐδέποτε πλέον Αὐτοκράτωρ ἐπανέλαβε τοιαύτην ἐξευτελεστικὴν ἐπίσκεψιν.

Οὐδὲν ἐπέτυχεν ὁ Αὐτοκράτωρ, ἐξ ὧν ἤλπιζε ν' ἀπολαύσῃ διὰ τοσαύτης ταπεινώσεως, φιλήσας κάτω τὸν πόδα τοῦ Πάπα, οὐδὲ τὰ χρηματικὰ βοηθήματα, οὐδὲ τὴν Βοημίαν, ἣν ὁ Πάπας ἀφῆκεν εἰς τὸν Ματθίαν Κορβῖνον, ἐκπολεμήσαντα τὸν ἀναθεματισθέντα Ποδιβράδον, ὡς μὴ στέργοντα νὰ παραιτήσῃ τὰ λεγόμενα compactata.

Ἐν τοσούτῳ ὁ ἀκράτητος κατακτητής, καρπούμενος τὴν ἀπραξίαν τῶν δυναμένων νὰ ἐναντιωθῶσι, προέβαινεν ἐπεκτείνων τὰ ὅρια τῶν κατακτήσεων καὶ τῶν θρήνων, καὶ ἐκπορθήσας τὴν Εὔβοιαν καὶ τὸ φρούριον τῆς Χαλκίδος, διέπραξε τὰς ἀγριωτέρας θηριωδίας, αἵτινες ἐνέπλησαν φρίκης τὸν Χριστιανικὸν κόσμον.

Οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο πλέον νὰ πράξῃ ὁ Βησσαρίων, ἢ διὰ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν τραγικῶν περιπετειῶν τοῦ φοβεροῦ δράματος νὰ ἐξεγείρῃ τὴν κοινὴν συμπάθειαν, ἐλέγχων τὴν ἀκηδίαν τῶν ἀναμενόντων ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ τὸν κατακτητήν, ὅστις δὲν δύναται νὰ διατηρήσῃ, ὅ,τι ἐκτήσατο, ἄνευ νέου λύθρου καὶ πολεμικῶν πράξεων, δι' ὧν ἀπασχολεῖ τὰ ὑπ' αὐτὸν αἱμοχαρῆ στίφη, ἐθισθέντα εἰς λάφυρα καὶ σφαγάς [1].

---

[1]) Ἐπιστολαὶ πρὸς Βησσαρίωνα, ἡγούμενον τῆς ἐν Νεαπόλει μονῆς τοῦ Ἁγ.

Μετὰ πολλὰς προτροπὰς πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας, δι' ὧν παρέστησε τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν τὴν Ἰταλίαν κινδύνους παρὰ τοῦ καυχωμένου, ὅτι ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ Ἁγ. Πέτρου θέλει δώσει φορβὴν εἰς τὸν ἴδιον ἵππον, οὗτοι ἐπὶ τέλους συνῆλθον, καὶ πάλιν ἀπεφάσισαν νὰ πέμψωσιν εἰς Γερμανίαν, ὅπως προστεθῇ καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος ἡ ἐπικουρία.

Οἱ ἐκεῖ ἀποσταλέντες πρὸς τὸν Βησσαρίωνα ἐμήνυον περὶ τῶν ἀτελευτήτων αὐτῶν ἐνεργειῶν [1], αἵτινες εἰς λόγους μόνον ἀπέληγον. Sunt verba et voces.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεβίωσεν ὁ Παῦλος Β' ἐν ἔτει 1471, καὶ πάλιν ὁ Βησσαρίων ἔλαβε καὶ τῶν κρειττόνων τὰς ψήφους, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ τὰς τῶν ἀπαιτούντων ἀντάλλαγμα, προτιμοτέραν ἔκρινε τὴν ἀποτυχίαν, εἰς ἣν συνετέλεσαν πάλιν οἱ ἐκ Γαλλίας. Ἐν ὑστέρᾳ ψηφοφορίᾳ ἀνεδείχθη ὁ Φραγκίσκος de la Rovere ὑπὸ τὄνομα Σίξτος Δ', ὅστις ὑπερηκόντισε τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ νεωτερισμῷ, κυρίως ἐργασθεὶς εἰς τὸ νὰ κρατύνῃ τὴν Παπικὴν ἐξουσίαν.

Διὰ ν' ἀπομακρύνῃ τὸν Βησσαρίωνα, πρὸς ὃν πολλὰς ἐχρεώστει εὐγνωμοσύνας, ὀχληρὸν καταστάντα διὰ τῶν πρὸς σταυροφορίαν ἀκαταπαύστων παραινέσεων, ἐκ φιλοτιμίας ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν ἀποστολὴν πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Γαλλίας, Λουδοβίκον ΙΑ', ὅστις κατὰ προτροπὴν τοῦ Πάπα ἔγραψε πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, συγχαίρων αὐτῷ διὰ τὴν ἀποστολὴν καὶ ἐκφράζων τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὸν ἴδῃ [2].

Δὲν ἔδειξεν ὅμως πολλὴν σπουδὴν πρὸς τοῦτο, βραδύνας νὰ ὁρίσῃ τὸν χρόνον τῆς εἰς Γαλλίαν μεταβάσεως τοῦ Βησσαρίωνος, ὅστις εὗρεν ἐν στιγμῇ ἐκεχειρίας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον μεταξὺ τοῦ Βασιλέως, τοῦ Δουκὸς τῆς Βρεττανίας καὶ τοῦ Δουκὸς τῆς Βουργουνδίας [3]. Μόλις κατώρθωσεν ἅπαξ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν Βασιλέα, μεθ' οὗ πρὸ πάντων ὡμίλησε περὶ εἰρηνεύσεως ἐν Γαλλίᾳ καὶ περὶ τῶν ἐκκλησια-

---

Σεβερίνου καὶ λόγοι πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας τῆς Ἰταλίας. Migne, CLXI, col. 647 καὶ ἑπ.

1) Campani, VI, Epist.

2) Papiensis Epist. 416, 417, 428, 437.

3) Migne, CLXI, col. 699, παρ' ᾧ ἡ ἐπιστολὴ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Βασιλέα ἐκ Saumur 15 Αὐγούστου 1472.

στικῶν πραγμάτων[1]. Μόνον ἀποτέλεσμα τῆς συνεντεύξεως ὑπῆρξεν ἡ κατάργησις τῆς πραγματικῆς κυρώσεως (pragmatique sanction), δι' ἧς ὁ Βασιλεὺς ἀντεποιεῖτο τὴν ἀνωτάτην ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν[2] ἀρχὴν καὶ ἡ συνομολόγησις τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς συμβάσεως, ἢ τόμου (concordat), δι' ἧς ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διάθεσις ἐμερίσθη μεταξὺ Πάπα καὶ Βασιλέως[3], ὅπως καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἡ ἐν Μαγουντίᾳ πραγματικὴ κύρωσις (1439) ἀντικατέστη διὰ τοῦ τόμου τῆς Ἀσσαφεμβούργης (1448).

Κατὰ Σεπτέμβριον δεινῶς πάσχων ὁ Βησσαρίων ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ταυρινῶν, καὶ μὴ δυνάμενος ἄλλως, διὰ πλοίου κατῆλθε τὸν Πάδον μέχρι Ῥαβέννης, ἔνθα ἐτελεύτησεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Διοικητοῦ Ἀντωνίου Δανδόλου τὴν 18ην Νοεμβρίου 1472, μικροῦ δεῖν 70 ἐτῶν. Αἰσθανθεὶς ἐγγίζον τὸ τέλος, ἐζήτησε νὰ μετενεχθῇ κλινήρης εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας, ὅπου ἐνώπιον τοῦ πλήθους ἀπήγγειλε τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, φυσικῷ τῷ λόγῳ μετὰ τῆς προσθήκης *καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ*, καὶ προσευχηθεὶς παρέδωκε τὸ πνεῦμα[4].

Συνδέοντες τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρεσβεύσεως πρὸς ἐξόπλισιν σταυροφορίας μετὰ τῆς ἐπακολουθησάσης τελευτῆς, ἔπλασαν τὸν μῦθον, ὅτι δῆθεν ὁ Λουδοβίκος ΙΑ', βαρυνθεὶς τὸν σχολαστικὸν λόγον τοῦ Βησσαρίωνος, καὶ λαβόμενος τῆς γενειάδος αὐτοῦ, εἶπε τὸν γραμματικὸν ἐκεῖνον κανόνα: Barbara Græca genus retinent quod habere solebant[5]. Ἀλλὰ λησμονοῦσι τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Καπράνικα ἐν τῷ ἐπικηδείῳ λόγῳ[6], καὶ τοὺς αἱμύλους τρόπους τοῦ Λουδοβίκου ΙΑ', ὅλως ἀσυμβιβάστους πρὸς τοιαύτην συμπεριφοράν. Οὐδὲ εἶναι πιστευτόν, ὅτι ἐκ λύπης διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρεσβεύσεως ἀπεβίωσεν ὁ Βησσαρίων[7], διότι ἀρκοῦσι πρὸς ἐξήγησιν τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ἡ λίαν νοσηρὰ τοῦ

---

[1]) **Buonav. Malvasia**, Compendio — Oratio funebris, σ. 249. Ὁ Βασιλεὺς ἤκουσεν εὐμενῶς τὸν Βησσαρίωνα, εἰπών, ἅμα ἐξῆλθεν, ὅτι ἔχει τι ὑπεράνθρωπον.

[2]) Τελεσθείσης ἐν Ἀβαρικῷ τῶν Βιτουρίγων (Bourges) τῷ 1438, ὅρα σ. 63.

[3]) **Legrand**, XV, f. 142.

[4]) **Buonav. Malvasia**, Compendio — Oratio funebris, σ. 254.

[5]) **Brantôme**, Vie de Charles VII.

[6]) **Buonav. Malvasia**, σ. 249.

[7]) **Papiensis**, Epist. 534.

σώματος κατάστασις καὶ οἱ ἔκτακτοι κόποι ὁδοιπορίας, κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους καθ' ὑπερβολὴν ἐπιπόνου. Ο νεκρός, μετενεχθεὶς εἰς Ῥώμην, ἐναπετέθη ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ 1466 ἑτοιμασθέντι παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος τάφῳ, ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, μετὰ πανηγυρικὴν κηδείαν, καθ' ἣν παρευρέθη ἐκτάκτως καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας Σίξτος Δ', τὸν δὲ ἐπικήδειον λόγον, πολύτιμον διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ ἐξόχου ἀνδρός, ἀπήγγειλεν ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ Φέρμου, Καπράνικας[1].

Τοιαῦτα εἰργάσθη ὁ ἀκάματος ἀνήρ, ἐγκαρτερήσας μέχρι τέλους εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως πεποίθησιν καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα σωτηρίας διὰ τῆς ἐπικουρίας τῆς δύσεως. Ἐκ τῶν ἀτρύτων κόπων τοῦ μεγαλοπράγμονος παρέμεινε μόνον, ὅ,τι ἔπραξε διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν φώτων, διασώσας τὰ χειρόγραφα τῶν λειψάνων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, καὶ συλλέξας αὐτὰ πρὸς ἵδρυσιν βιβλιοθήκης ἐν μέσῳ δημοκρατίας, περιθαλπούσης τὴν παιδείαν καὶ τὴν διάδοσιν αὐτῆς. Ἐκεῖ μόνον ὑπῆρξαν προσιτὰ πρὸς διάχυσιν διὰ τοῦ τύπου καὶ γονιμοποίησιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

Ὅ,τι εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, παρῆλθεν ἄνευ ἴχνους, διότι ἡ ἕνωσις ἦτον ἐκ τῶν ἀνεπιδέκτων λύσεως προβλημάτων. Δὲν ἦσαν μόναι αἱ καθαρῶς δογματικαὶ διαφοραί, ὧν ἕνεκεν ἐχωρίζοντο οἱ διεστῶτες. Αἱ συζητήσεις ἀπέδειξαν ἐπὶ τέλους, ὅτι δὲν ἦσαν ἀδιάλλακτοι καὶ διὰ τῶν παρεννοήσεων ηὔξησεν ἡ ἀντίθεσις, ἣν ἡ ἐν πνεύματι ἀγάπης ἔρευνα ἠδύνατο νὰ μειώσῃ ἐπαισθητῶς καὶ νὰ καταστήσῃ ἀβλαβῆ.

Ἀλλ' ὅ,τι πρὸ πάντων ἀπησχόλει τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, καὶ καθ' ὃ οὐδεμία ἦτο δεκτὴ μείωσις, ὑπῆρξεν ἡ ἐξουσία τοῦ Πάπα, ὡς κεφαλῆς ἁπάσης τῆς ἐν τῇ Οἰκουμένῃ Ἐκκλησίας, καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ Κυρίου. Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἐξουσία μετὰ τῶν προνομίων ἁπάντων τῶν Πατριαρχῶν, καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν, σωζομένων ὅπως ἐκράτησαν, ὡς ἐτέθη ἐν τῷ ὅρῳ πρὸς μετριασμὸν τῆς ἀπολύτου ἐκείνης ἐξουσίας, τῆς οὐδένα δεχομένης με-

[1]) **Buonav. Malvasia, Compendio—Oratio funebris.** Ἤδη μετηνέχθη ὑπὸ τὴν στοὰν τῆς παρακειμένης μονῆς τῶν Φραγκισκανῶν, ἀντὶ δὲ τῶν ἄλλοτε ἐπιγραφῶν, ἐν τῷ ναῷ ὑπὲρ τὴν νύμφην ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: **Magni Bessarionis cineres.** Περὶ τούτων πάντων **Wolfgang Göthe, Stud. u. Forschungen (Jena 1871).—Vast, Le Card. Bessarion (Paris 1878).—Voigt, Wiederbeleb. d. class. Alterthums (Berlin. 1880).**

τριασμόν; Δὲν περιεῖχεν ὁ ὅρος οὗτος τὸ σπέρμα ἀτελευτήτων εἰς τὸ μέλλον διαπληκτισμῶν καὶ ἐρίδων ἀλύτων; Ἂν ἔμελλον νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸ ἑξῆς δύω αὐτοτελεῖς Ἐκκλησίαι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὡς ἐνόησεν ὁ Αὐτοκράτωρ, ἢ ἂν ἔμελλον νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς μίαν, κεφαλὴν ἔχουσαν τὸν Ῥώμης, ἦτο τάχα ἓν καὶ τὸ αὐτό; Δὲν ἐπανελαμβάνετο ἐκ τούτου καὶ μόνου ἐξ ὑπαρχῆς τὸ ζήτημα, ἂν πράγματι ἐγένετο ἕνωσις, ἢ ἂν ἐν λόγοις μόνον; Ἤθελε τάχα δεχθῇ ἐπὶ τέλους ἡ Ῥώμη τὴν ἕνωσιν, ὡς ἀμοιβαίαν σχέσιν ἀδελφικῆς ἀναγνωρίσεως, ὅπως ὑπάρχουσιν αἱ πολλαὶ αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι τῶν Ὀρθοδόξων, αἱ ἀναγνωρίζουσαι κεφαλὴν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ κοινωνοῦσαι ἀλλήλαις ἐν πνεύματι ἀγάπης καὶ ὁμοφροσύνης; Ἢ ἤθελε τάχα ἐπαρκεσθῇ εἰς μόνην τὴν τιμητικὴν ὑπεροχὴν τῶν πρωτείων;

Βαδίζουσα πάντοτε ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι τῆς ἀκράτου ἐξουσίας τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, δὲν ἀπεσχίσθη μόνον ἀφ' ἡμῶν ἡ Ῥώμη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνος διὰ τοῦ γνωστοῦ Συλλάβου, δι' οὗ κατεδίκασε πᾶν ὅ,τι εἶναι πόρισμα τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας, καὶ δὲν φέρει τοῦ Οὐατικάνου τὴν σφραγῖδα.

Τὴν ἔμμονον καὶ ἀπαρέγκλιτον αὐτῆς τάσιν ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, καὶ καθ' ἣν ὥραν ἀπέβαλλε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ἔδειξεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐν Ῥώμῃ Συνόδῳ ἐν ἔτει 1870, ὅτε ἀνεκήρυξε τὸ ἀλάνθαστον τοῦ Πάπα ὡς δόγμα. Οὕτως ἐμαρτύρησεν ἐναργῶς, ὅτι περὶ τούτου καὶ μόνου μεριμνᾷ, περὶ τῆς ἀκράτου ἐξουσίας, καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἄξων, περὶ ὃν στρέφεται πᾶσα ἡ οἰκονομία, καθ' ἣν ἐν τῷ Πάπᾳ κεῖται εἰς τὸ ἑξῆς ὁ λόγος τῆς ἀληθείας.

Δύναταί τις ἐν τούτοις περιέργως νὰ ἐρωτήσῃ, ἐὰν ἡ ἀποτυχία τῆς ἑνώσεως ἐπηύξησε τὰ δεινὰ τῶν ἀποποιηθέντων αὐτήν, ἐνῷ ἄλλως ἐσώζοντο, ἢ ἐν ὥρᾳ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ἢ μετέπειτα.

Ὅπως ἔχει ἡ ἱστορία, ἀνενδοιάστως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον συνετελεῖτο διὰ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἑνώσεως πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ὀλέθρου. Δὲν ὑφίστατο πλέον ὁ καιρὸς τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἡ Παποκρατία, περὶ ἰδίας ὑπάρξεως παλαίουσα κατὰ τοῦ ἐξεγερθέντος πνεύματος ὑπὲρ τῶν μεταρρυθμίσεων, μικρὸν ἴσχυεν. Ὅπως ἦτο διῃρημένη ἡ Δύσις, δὲν ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὸν ἀκράτητον ῥοῦν τοῦ εἰσβαλόντος ἐξ Ἀσίας, καὶ νέας ἑκάστοτε ἀντλοῦντος ἐκεῖθεν δυνάμεις Μωαμεθανισμοῦ. Ἔπρεπε νὰ ὀργανισθῶσι

τὰ νέα Κράτη τῆς Δύσεως καὶ ν' ἀνακύψῃ ὁ μέγας Πέτρος, ἐμφορούμενος τοῦ πνεύματος αὐτῆς, πρὸς ὀργάνωσιν τοῦ ἰδίου Ἔθνους, διὰ νὰ τεθῇ φραγμὸς εἰς τὸν χείμαρρον.

Ἡ Ῥώμη δὲν ἔπαυσεν οὐδὲ θέλει παύσει ἐργαζομένη ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, ἀλλὰ κύριον ἔχουσα πάντοτε σκοπὸν τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, ἠδυνήθη μόνον νὰ προσελκύσῃ κοινότητας περιωρισμένας, ὡς τῶν Ἀρμενίων, τῶν Μαρωνιτῶν, τῶν Ἰακωβιτῶν, τῶν Κοπτῶν καὶ ἐν Πολωνίᾳ, ἐπαρκουμένη εἰς τὴν ἁπλῆν ὑποταγὴν εἰς τὸ Οὐατικάνον καὶ παραβλέπουσα τὰς δογματικάς, τὰς λειτουργικὰς καὶ τὰς ἄλλας διαφορὰς τῶν λεγομένων Οὐνιτῶν, ὅπως δείξῃ καὶ ἐν τούτοις περὶ τίνος μόνου μεριμνᾷ. Ὅτε ὅμως ὠργανίσθησαν τὰ μεγάλα Κράτη τῆς Δύσεως καὶ οἱ κραταιοὶ αὐτῶν στρατοί, οἱ λαοὶ δὲν ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἐν τοῖς δογματικοῖς ἐν πᾶσιν ὁμοφροσύνην καὶ εἰς τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' αἱ συμπάθειαι αὐτῶν ὑπὲρ τῶν μαχομένων εὐτόλμως καὶ ἀνδρικῶς πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἀνόρθωσιν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξαν γενναῖαι καὶ τελεσφόροι.

Μετὰ τὰς σταυροφορίας, καθ' ἃς ἡ Δύσις ἐξεστράτευσε πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῶν ὅπλων καὶ ἀπολύτρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν Φλωρεντίᾳ συνηντήθησαν ἀμφότεραι, ἐν εἰρηνικῇ συζητήσει ἀποπειραθεῖσαι ν' ἀνεύρωσι δογματικὴν διατύπωσιν ἑνώσεως. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς τότε, δὲν ἠδύνατο νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀξίωσιν, νὰ ὑποτάξῃ τὴν ὑπὸ πάντῃ ἀσθενῶν δορυφόρων φρουρουμένην, ὑπὸ τὴν ἄκρατον Παποκρατίαν. Εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν ἡ ὑπεροχὴ αὕτη καὶ τὰ τεχνάσματα, ὅπου μόνη ἡ πεποίθησις ὡριμάζει τὸν γνήσιον καρπόν. Οἱ ζωογόνοι χυμοὶ τοῦ ἀναγεννηθέντος πολιτισμοῦ, εἰς οὗ τὴν καλλιέργειαν ἀνεκτίμητα ἐκομίσθησαν ἐφόδια ἐκ τῆς δῃωθείσης Ἕω, ἔπρεπε νὰ διαδοθῶσι καὶ νὰ παρασκευάσωσι νέαν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως ἐν ἄλλῳ πνεύματι γενικωτέρων ἰδεῶν ἀναλάμψῃ ἡ ἑνότης τοῦ σκοποῦ, ὑπερτέρα δογματικῶν διαστάσεων, ὡς συνδέουσα τὰ Ἔθνη εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον.

ΠΕΡΙ

ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ

ΠΑΡΑ ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΙΣ

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ

Α′

ΕΙΣΑΓΩΓΗ *

Ἡ γῆ παρέχει ἀφθόνως εἰς τὸν ἐργαζόμενον ὅλα τὰ ἀγαθά, ὅσων χρήζει πρὸς ὑλικὴν εὐημερίαν. Ἀλλὰ πρὸς κτῆσιν αὐτῶν ἀπαιτοῦνται πολλαὶ φροντίδες καὶ γνώσεις, πρὸ πάντων δὲ ἀκάματος φιλοπονία ὥστε πολλάκις προτιμᾶται ἡ στέρησις ἀγαθῶν τῆς δι' ἐπιπόνου ἐργασίας κτήσεως. Καὶ τὴν φιλοπονίαν ὅταν ὑποθέσωμεν ὑπάρχουσαν, μικρὸν συντελεῖ καὶ ταχέως μαραίνεται, ἅμα οἱ διέποντες τὴν κοινωνίαν θεσμοὶ δὲν προστατεύουσι καὶ ἐξασφαλίζουσι τὰ μετὰ πολλῶν ἱδρώτων κτώμενα ὠφελήματα

Κατὰ τίνα τρόπον ἡ κοινωνικὴ τάξις ἐξασφαλίζει τὸν καταβάλλοντα κόπους καὶ θυσίας εἰς τὴν γεωπονίαν, δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ ὁρίσῃ τις.

Ὅταν εἰς τοὺς τυχόντας κατόχους, ἀλλ' εἰς αὐτοὺς μόνους, ἀπονέμηται πᾶσα ἐνδεχομένη προστασία πρὸς βεβαίαν καὶ ἀφιλονείκητον κτῆσιν τῆς γῆς, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ νομοθέτης παρέσχε πᾶν τὸ καθ' ἑαυτὸν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας.

---

* Ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ἐν Πανδώρᾳ ἐν ἔτει 1859, φυλλ. 20—23 καὶ πάλιν ἐν Θέμιδι Θ′, σ. 154—247 ἐν ἔτει 1865.

Ὅστις μόνος ἐργάζεται, ἄνευ βοηθείας ἄλλων, τὸν λαχόντα κλῆρον, εἴτε μικρὸν εἴτε μέγαν, ἐλάχιστόν τι πορίζεται ἐκ τοῦ τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ κρύπτοντος στέρνου τῆς κοινῆς μητρός, μόλις πρὸς ἰδίαν αὐτάρκειαν, οὐδὲ στιγμὴν ἀναπαυόμενος καὶ γλίσχρως βιῶν, οὐδὲν δὲ ἀποφέρων περίσσευμα ὑπὲρ τῶν ἀκλήρων, ὅσους μέλλει νὰ ἔχῃ δυσμενεῖς πολεμίους.

Μεταχειριζόμενος ὅμως τὴν συνδρομὴν ἄλλων διὰ νὰ προσαρμόσῃ εἰς τὸν προτιθέμενον σκοπὸν ὅλον τὸ ποσὸν τῶν δυνάμεων αὐτῶν, φιλοτίμως ἐργαζομένων, ἐπάναγκες εἶναι ν' ἀμείψῃ τοὺς καταβαλλομένους κόπους ἀναλόγως τοῦ ὅλου κέρδους, ὅσον διώκει.

Ἡ ἐλευθέρα ἐργασία ἀμειβομένη πρεπόντως καὶ συνετῶς διευθυνομένη, εἶναι τὸ σημεῖον τῆς ἄκρας ἀκμῆς τῆς γεωπονίας, ὅπως μόλις κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους ἐν τοῖς εὐνομουμένοις τῶν ἐθνῶν ἔχομεν παραδείγματα.

Τοιαύτη ἀκμὴ δύο τινὰ ὑποθέτει, τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητα ὅλων ἐνώπιον τοῦ νόμου, συνάμα ὅμως τὴν ὕπαρξιν κεφαλαίων πρὸς προκαταβολὴν τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐλευθέρως ἐργαζομένων καὶ ἄφθονον χορήγησιν ὅλων τῶν πρὸς καλλιέργειαν ἀναγκαίων.

Ἂν ἐπαρκεσθῶμεν εἰς μόνην τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἰσονομίας, δὲν ἕπεται ἀμέσως ἡ ἀνάπτυξις τῆς γεωργίας, διότι εἶναι ἐνδεχομένη ἡ στέρησις τοῦ γεωκτήμονος ὅλων τῶν βοηθητικῶν χειρῶν, ὅσας δὲν εὐπορεῖ ν' ἀνταμείψῃ. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι, οἱ παρὰ τοῦ γεωκτήμονος ἀμειβόμενοι διὰ τὴν μετ' αὐτοῦ πρόθυμον σύμπραξιν, εἶναι ἀνεξάρτητοι καὶ κύριοι νὰ πράξωσιν, ὅπως βούλονται, δύνανται διὰ παντοίων συμφωνιῶν, εἴτε μερικῆς παραχωρήσεως ὠφελημάτων, εἴτε μερισμοῦ τῆς γῆς, νὰ ἐνασχοληθῶσιν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῆς, μεχρισοῦ οἱ ἐπιμελέστεροι ἀποταμιεύσωσιν ἀποχρῶντα κεφάλαια, ὥστε νὰ προκαλέσωσιν αὐθεκάστως πᾶσαν γονιμότητα τῆς γῆς, χρῄζουσαν ἀνθρωπίνου συνεργείας.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἰσονομίας, ἀσφαλιζούσης τὴν ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐργασίας ποριζομένην ὠφέλειαν, γεννᾶται καὶ καταρτίζεται τὸ *κεφάλαιον*, ἐξ οὗ προσγίνονται τὰ μέσα πρὸς πᾶσαν τῆς γῆς ἐπιμέλειαν.

Ἀλλ' αἱ ἀρχαῖαι κοινωνίαι δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ἰσονομίας πάντων, οὐδὲ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τὰ πάντα ζωογονοῦντος κεφαλαίου. Ἡ δουλεία ὑπῆρχεν ἀπαραίτητον αὐτῶν στοιχεῖον εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε καὶ ὁ ὑπέρτερος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ

ἄνθρωπος γεννᾶται φύσει δοῦλος καὶ φύσει ἐλεύθερος—(Πολιτ. Α' 5), καὶ ὅτι *οἰκία τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων* (αὐτ. 3).

Ἀντὶ ἐλευθέρου ἐργασίας καθ' ὅλην τὴν Ἀσίαν καὶ καθ' ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας τῆς ἀρχαιότητος, εὑρίσκομεν τὴν δουλείαν παρέχουσαν τὴν ἀπαιτουμένην ὑπηρεσίαν πρὸς ἐπιμέλειαν τῆς γῆς.

Ἐκ πρώτης ὄψεως πιστεύει τις, ὅτι ὁ ἔχων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ δούλους, καθ' ὅλα ὑποτεταγμένους, καὶ ὡς κτήνη ἐργαζομένους, ἐνῷ πλεονεκτοῦσι κατὰ τὴν διάνοιαν, μεταχειρίζεται ὑπηρετικώτερον ὄργανον πρὸς τὸν διωκόμενον σκοπόν.

Καὶ ἡ θεωρία ἐν τούτοις καὶ ἡ πεῖρα συμφωνοῦσιν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου. Οἱ δοῦλοι, οὐδὲν ἴδιον κεκτημένοι, οὐδὲν ἐλπίζοντες ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐργασίας καὶ ἐκ τῆς ἀφθονωτέρας συγκομιδῆς, καὶ πάντα καταβαλλόμενον κόπον λογίζοντες ἀναπόδοτον θυσίαν, εἶναι μὲν ἔμψυχοι μηχαναί, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐξαχρειοῦνται στερούμεναι τοῦ αὐτοπροαιρέτου καὶ οὐδέποτε κυριευόμεναι ὑπὸ τοῦ κυρίου τῶν σωμάτων, ἅτινα ὑπηρετοῦσι μόνον ὑπὸ τὸ ἄγρυπνον ὄμμα τοῦ ἔχοντος πρόχειρον τὴν σωματικὴν τιμωρίαν, ἄνευ φιλοτιμίας πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ τῆς πρὸς τὸ ἔργον δεξιότητος. *Καὶ αἱ πολλαὶ δὲ αὗται Ἀττικαὶ μυριάδες τῶν οἰκετῶν δεδεμέναι εἰργάζοντο τὰ μέταλλα.* (Ἀθήν. Ϛ').

Ὁ Ἡσίοδος ὡς παράγγελμα καλοῦ οἰκοδεσπότου λογίζει:

> Θῆτά τ' ἄοικον ποιεῖσθαι καὶ ἄτεκνον ἔριθον
> δίζεσθαι κέλομαι· χαλεπὴ δ' ὑπόπορτις ἔριθος.

ὥστε προτρέπει ἐν πάσῃ σκληροκαρδίᾳ τὴν ἀποπομπὴν τῆς ἐγκυμονούσης δούλης (ὑπόπορτις ἔριθος).

Ἔτι σκληρότερος εἶναι ὁ Κάτων, ὅστις ἔγραψε περὶ γεωργίας, παραγγέλλων τὴν πώλησιν τῶν δούλων, ἅμα προϊούσης τῆς ἡλικίας, ὥστε ἐπιτιμᾶται ὑπὸ Πλουτάρχου δικαίως, ἀντιτάσσοντος παραδείγματα γηροκομίας καὶ μετὰ θάνατον τιμῆς αὐτῶν τῶν ἀλόγων ζώων, ὡς τῶν ἐργασθεισῶν εἰς τὸ Ἑκατόμπεδον ἡμιόνων, καὶ τοῦ παρανηξαμένου εἰς τὴν Σαλαμῖνα κυνὸς τοῦ Ξανθίππου.

Πόσον ἀνεπιτηδεία ἦτον ἡ δουλεία πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας καὶ τῶν τεχνῶν, ἀποφαίνεται ὁ Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις (Ϛ' 796). « Οὐκοῦν καὶ τοὐναντίον ὡς ὑγιὲς οὐδὲν ψυχῆς δούλης, οὐδὲ πιστεύειν

» οὐδέποτ' οὐδὲν τῷ γένει δεῖ τὸν νοῦν κεκτημένον». Ὁ δὲ σοφώτατος ἡμῖν τῶν ποιητῶν καὶ ἀπεφήνατο·

« Ἥμισυ γάρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνέρος, εὖτ' ἄν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἕλῃσιν ».

Ἂν ἡ Ῥώμη δὲν ἐφήρμοζε θαυμασίως τὸ ἀξίωμα, *ἐκ τῆς πολεμίας τρέφεσθαι*, ἔμελλεν ἐνωρὶς νὰ σπανίσῃ τῶν μέσων πρὸς διατήρησιν τῶν λεγεώνων. Ἀλλ' ἡ Ἰταλία πρώτη, καὶ ἡ Σικελία κατόπιν, καὶ τελευταῖον ἅπασαι αἱ καταχτηθεῖσαι χῶραι συνεισέφερον ἀφθόνως.

Ὡς ἐκ τῶν παντοίων καταχτήσεων καὶ τῆς μεταδόσεως ἰσοπολιτείας προσῳκειώθησαν οἱ Ῥωμαῖοι νέα στοιχεῖα, ὥστε παρὰ τὴν δουλείαν εὑρίσκομεν μέσην τινὰ κατάστασιν μεταξὺ δουλείας καὶ ἐλευθερίας, τὴν τῶν *δουλοπαροίκων* (coloni), προσκεκολλημένων ἀναποσπάστως εἰς τὸ ἔδαφος καὶ μόνον ἔργον ἐχόντων τὴν γεωπονίαν.

Ἡ μελέτη τῆς καταστάσεως τῶν δουλοπαροίκων τούτων, οὓς οἱ Βυζάντιοι ὠνόμαζον πρῶτον *ἐναπογράφους* (adscriptitii censiti), καὶ μετὰ ταῦτα *παροίκους*, γίνεται σπουδαιοτάτη, οὐ μόνον πρὸς γνῶσιν τῆς τῶν Βυζαντίων κοινωνίας καὶ τῶν αἰτίων τῆς παρακμῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνάλογος θεσμὸς ὑπῆρξε τὸ συμπλήρωμα τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἤδη δὲ ἡ Ῥωσσία, ἀποφασιστικῶς βαίνουσα πρὸς τὰς μεταρρυθμίσεις, ὅσας ὁ ἡμέτερος αἰὼν ἐπικαλεῖται, κατέγινε μετὰ κόπου εἰς ἐξάλειψιν αὐτοῦ, ὡς κυριωτέρου προσκόμματος τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τῆς γεωργίας.

Ὡς ἔλεγεν ὁ Σουλλὺ καὶ ὁ Μ. Φρεδερῖκος, οἱ γεωργοὶ εἶναι οἱ τροφεῖς (pères nourriciers) τῆς κοινωνίας.

Β΄

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΝΑΠΟΓΡΑΦΩΝ

Δυσχερέστατον ἔργον εἶναι νὰ ὁρίσωμεν, πότε κατὰ πρῶτον ἀνεφάνη παρὰ Ῥωμαίοις ἡ δουλοπαροικία καὶ ἐκ τίνων προέβη αἰτίων.

Κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εὑρίσκομεν τὴν δουλοπαροικίαν ἐπικρατοῦσαν καθ' ὅλην τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐπικράτειαν, καὶ φθάσασαν τὴν τελευταίαν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, ὥστε μικρόν τι προσέθηκαν ἢ μετέβαλον αἱ ἐπερχόμεναι γενεαί.

Τούτου ἕνεκα προηγουμένως ἐξετάζομεν, ποία ἦτον ἡ δουλοπαροικία κατὰ τοὺς χρόνους, ὅτε ἡ τοιαύτη κατάστασις διὰ τῆς νομοθεσίας συστηματικῶς ὑποτυποῦται.

Τί ἦσαν τότε οἱ δουλοπάροικοι, ἦσαν ἐλεύθεροι, ἦσαν δοῦλοι, καὶ ποῖα τὰ δικαιώματα, ποῖαι δὲ αἱ ὑποχρεώσεις αὐτῶν;

Κατὰ τὴν γνώμην τῶν Αὐτοκρατόρων δὲν ἦσαν ποσῶς δοῦλοι, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἐντελῶς ἐλεύθεροι, ὥστε ἀκριβῶς διαστέλλονται ὡς τρίτη καὶ μέση τάξις μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Οὕτω λέγουσι[1]· Ne

---

[1]) L. 21. C. de agr. (11, 47).

diutius dubitetur, si quis ex *adscriptitia* et *libero*, vel ex adscriptitia et *servo* κτλ. Οἱ Αὐτοκράτορες Θεοδόσιος καὶ Ἀρκάδιος θεωροῦσι μὲν αὐτοὺς πολίτας (ingenui), ἀλλὰ δούλους τῆς γῆς (servi terræ)[1]. Ὡς μὴ ὑπαγόμενοι εἰς δουλικὴν κατάστασιν οἱ ἐναπόγραφοι συνάπτουσι νόμιμον γάμον[2], ἐνῷ οἱ δοῦλοι ἦσαν πρὸς τοῦτο ἀνίκανοι, ἁπλῶς συνοικοῦντες (contubernium).

Ὁ καθαυτὸ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐναπογράφων εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ κτῆμα, εἰς ὃ ἀνῆκον — glebis inhærere præcipimus[3], οὐδὲ αὐτογνωμόνως, οὐδὲ ἀδείᾳ τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος. Κατ' Εὐστάθιον[4] « Οἱ γεωργοὶ ὤφε» λον τῇ βώλῳ, ἤτοι τῇ γεωργίᾳ ἐμπεπῆχθαι, ὥστε μηδὲ ἐν ῥοπῇ τινος » καιροῦ ἀποστῆναι τῆς γεωργίας ». Ὑπῆρχε λοιπὸν συνάμα καὶ ὑποχρέωσις καὶ δικαίωμα αὐτῶν ἡ μόνιμος καὶ ἀδιάσπαστος προσήλωσις εἰς τὸ ἔδαφος, ὥστε δὲν ἦσαν ἀποβλητέοι παρὰ τῶν κυρίων.

Ἰδοὺ κατὰ τίνα τρόπον ὁ νόμος ἔδιδε κῦρος εἴς τε τὴν ὑποχρέωσιν καὶ εἰς τὸ δικαίωμα.

Ὁ κύριος τοῦ κτήματος εἶχεν ἀγωγὴν ἐκδικητικὴν κατὰ παντὸς δεχθέντος τὸν δραπέτην[5], καὶ ὁ ἐν γνώσει κάτοχος αὐτοῦ ὑπέκειτο εἰς ἀποζημιώσεις[6]. Ἂν ὅμως ὁ δραπέτης δὲν κατείχετο παρ' ἄλλου, ἀλλὰ περιεφέρετο ἐλεύθερος, κατ' αὐτοῦ τούτου ἐδίδετο ἡ ἀγωγή, ὡς κλέπτου τοῦ ἰδίου προσώπου, μὴ δυναμένου νὰ μεταλλάξῃ κατάστασιν οὐδὲ διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας[7].

Οὐδὲ ἡ ἱερωσύνη ὑπῆρχεν ἀσφαλέστερον καταφύγιον, ὡς ἐκ τῆς διατάξεως, ὅτι ἐκτὸς τῆς πατρίδος δὲν χειροτονεῖται ὁ ἐναπόγραφος, ὁ δὲ χειροτονούμενος δὲν ἀπαλλάσσεται τοῦ κεφαλικοῦ τέλους[8]. Πρὸς πλείονα

---

[1]) L. 1. C. de col. (11, 51).
[2]) L. 24. C. de agr. (11, 47).
[3]) L. 15. C. αὐτ.
[4]) Ζαχαρίου 'Ροπαὶ Α', § 10.
[5]) L. 6, 23 § 2. C. de agr. (11, 47).
[6]) L. 1. C. de col. (11, 51). L. 1. C. de col. (11, 52). L. 2. C. de fug. (11, 63).
[7]) L. 7, 11, 23. C. de agr. (11, 37). L. 3. C. de fug. (11, 63). Ἀλλ', ὡς δειχθήσεται κατόπιν, ἐδίδετο παρὰ τοῦ κυρίου τῆς γῆς ὡς στρατεύσιμος.
[8]) L. 33. C, Th. de episc. (16, 2) ἤτοι· 11. C. de ep. (1, 3).

ἀσφάλειαν τοῦ κυρίου προέβησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὡς ἄκυρον ἐλόγισαν τὴν χειροτονίαν κληρικοῦ ἢ τὴν κατάταξιν μοναχοῦ ἄνευ τῆς συναινέσεως ἐκείνου, ἀσκοῦντος τὸ τῆς διεκδικήσεως δικαίωμα. Ταῦτα διέταξαν οἱ Αὐτοκράτορες Ὀνώριος καὶ Θεοδόσιος[1] καὶ κατόπιν ἀκριβέστερον ὁ Ζήνων[2], φοβηθέντες μὴ ὑπερπληρωθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ μοναστήρια διὰ τῆς παντελοῦς ἐγκαταλείψεως τῶν ἀγρῶν. Πλεῖον σέβας πρὸς τὴν ἱερωσύνην ἔδειξεν ὁ Ἰουστινιανός, καθ' ὅν· «Τοὺς δὲ » ἐναπογράφους ἐν αὐταῖς μόναις ταῖς κτήσεσιν, ἐν αἷς εἰσιν ἐναπόγρα- » φοι, κληρικοὺς καὶ παρὰ γνώμην τῶν δεσποτῶν γίνεσθαι συγχωροῦμεν, » ἐφ' ᾧ μέν τοι γε, ὥστε κληρικοὺς αὐτοὺς γινομένους τὴν *ἐπικειμένην* » αὐτοῖς *γεωργίαν* πληροῦν» (Νεαρὰ 123 κεφ. ιζ'). Μόνοι οἱ χειροτονούμενοι ἐπίσκοποι κατ' Ἰουστινιανὸν ἦσαν ὅλως ἐλεύθεροι (αὐτ. κεφ. δ').

Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ κυρίου (patronus), ὅτι οὐδέποτε ὁ ἐναπόγραφος μέλλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κτῆμα.

Τίς ἦτον ὅμως ἡ ἀσφάλεια τῶν ἐναπογράφων περὶ μὴ ἀποβολῆς ἐκ τοῦ κτήματος; Ὁ ἐναπόγραφος δὲν εἶχεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ κυρίου, πλὴν ἐπὶ τῶν ἑξῆς περιστάσεων· πρῶτον πρὸς ἀμφισβήτησιν τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ, ἤ, ὅπερ τὸ αὐτό, πρὸς ἀμφισβήτησιν τοῦ δικαιώματος τῆς κυριότητος τῆς γῆς[3], δεύτερον ὅτε αὐθαιρέτως ηὐξάνετο ὁ καταβαλλόμενος παρὰ τοῦ ἐναπογράφου κανών (superexactio), καὶ τρίτον ἐπὶ καταμηνύσει ἐγκληματικῆς πράξεως[4].

Ὁ ἐναπόγραφος αὐτός, στερούμενος ἀγωγῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀποβολὴν καὶ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν εἰς τὸ κτῆμα ἐπάνοδον. Τοιαύτην προστασίαν δικαιώματος ἐνόμισεν ὁ νομοθέτης ἐπιβλαβῆ, ὡς δίδουσαν αἴσθημα ἀνεξαρτησίας ἀπέναντι τοῦ κυρίου καὶ παραλύουσαν τὴν πρὸς αὐτὸν ὑποταγήν. Διὰ νὰ μὴ δυνηθῇ ἐν τούτοις ὁ κύριος, καίτοι περιβεβλημένος τοσαύτην ὑπεροχήν, ν' ἀποδιώξῃ τὸν ἐναπόγραφον, ὁ νομοθέτης ἐκήρυξεν ἄκυρον πᾶσαν πώλησιν αὐτοῦ ἄνευ τοῦ κτήματος, ἢ μετὰ μικροῦ τινος μέρους αὐτοῦ, πρὸς καταστρατήγησιν τοῦ νόμου, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν τὸν πωλητὴν νὰ ζητήσῃ τὴν ἀκύρωσιν

---

[1]) L. 16. C. αὐτ.
[2]) L. 37. C. αὐτ.
[3]) L. 20, 22. C. de agr. (11, 47).
[4]) L. 2. C. in quib. (11, 49).

τοῦ πραχθέντος [1], ἢ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ, μὴ χωρούσης παραγραφῆς. Οὐδεὶς γινώσκων τὸ ἄκυρον τῆς πράξεως, ἀείποτε προσβλητέας, ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ τὴν ἀντὶ χρημάτων κτῆσιν ἀλλοτρίου ἐναπογράφου, ὅστις τοιουτοτρόπως παρ' οὐδενὸς ἐγίνετο δεκτός. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς Γ' ἐπέτρεψε τὴν ἀνταλλαγὴν ἐναπογράφων [2]· ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν παρεδέχθη ἐν Κώδικι τὴν διάταξιν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπαγορεύεται εἰς τὸν κύριον ἡ ἐκποίησις κτήματος ἄνευ τοῦ ἐναπογράφου [3].

Τοῦτο μόνον παρεδέχθη ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκ προγενεστέρας διατάξεως, ὅτι ὁ κύριος δύο κτημάτων δύναται νὰ μεταθέτῃ ἐναπογράφους εἰς τὸ εὐφορώτερον, ἐξ οὗ πλείονες τρέφονται, ἀλλ' ἡ μετάθεσις αὕτη, ἅπαξ γενομένη, διατηρεῖται διηνεκῶς [4].

Ὅλα ταῦτα δὲν ἐξησφάλιζον τὸν ἐναπόγραφον ἀπὸ βιαίας καὶ αἰφνιδίου ἀποβολῆς, ὅτε μάλιστα δὲν εἶχε, ποῦ νὰ καταφύγῃ, διότι παρ' οὐδενὸς ἐγίνετο δεκτός, ὁ δυνάμενος μετὰ ταῦτα νὰ διεκδικηθῇ παρὰ τοῦ κυρίου, ἀπαιτοῦντος ἴσως ἀποζημιώσεις.

Τοῦτο τὸ χάσμα ἀναπληροῦσιν ἄλλαι διατάξεις τῆς νομοθεσίας περὶ φορολογικοῦ συστήματος, καθ' ὃ ὑπεβάλλετο ὁ κύριος εἰς ἐπιτήρησιν διοικητικήν, λόγῳ τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ὡς μετ' ὀλίγον ῥηθήσεται.

Μόνη φιλάνθρωπος διάταξις, ἐπὶ προστασίᾳ τῶν δουλοπαροίκων, ἀπαντᾷ ἡ ἑξῆς· «Τῶν ἀγρῶν διαιρουμένων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς γεωρ-»γῶν, οὐ χρὴ διαιρεῖσθαι τὸν πατέρα ἐκ τῶν παίδων ἢ τοὺς ἀδελφοὺς » ἐξ ἀλλήλων, ἢ τὸν ἄνδρα παρὰ τῆς γαμετῆς» [5]. Ἡ αὐτὴ δὲ πρόνοια ἐγένετο ἐπὶ μεταθέσεως ἐναπογράφων, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη [6].

Ὅλα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ ἐναπόγραφος οὐδὲν εἶχε πραγματικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ νόμου, εἴτε κατὰ τοῦ κυρίου τῆς γῆς, εἴτε κατ' ἄλλου τινός.

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅμως, ὅτι ἑκατέρωθεν ὑπῆρχε πληρεστάτη ἡ ἀσφάλεια πρὸς ἀδιάσπαστον προσκόλλησιν τοῦ ἐναπογράφου ἐπὶ τῆς γῆς,

---

1) L. 7. C. de agr. (11, 49).
2) Nov. Valent. tit. 9.
3) L. 2. C. de agr. (11, 47).
4) L. 13, § 1. C. αὐτ.
5) L. 11. C. comm. (3, 38). Βασ. IB', γ', 11.
6) L. 13, § 1. C. de agr. (11, 47).

ποία ἦτον ἐν γένει ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κυρίου σχέσις; τί ὤφειλεν ὁ ἐναπόγραφος εἰς τὸν κύριον, καὶ μέχρι τίνος ἐξετείνετο ἡ ἐξουσία τούτου ἐπὶ τοῦ ἐναπογράφου;

Ἀντὶ τῆς πληρεστάτης ἐπικαρπίας τῆς γῆς ὁ ἐναπόγραφος ἐχρεώστει πρὸς τὸν κύριον ἐτήσιον κανόνα (annuæ functiones), ἐν γένει μὲν ἀποδιδόμενον εἰς εἶδος, ἀλλ' ἐπετρέπετο συμφωνία περὶ καταβολῆς διὰ χρημάτων [1]. Περὶ τοῦ μέτρου τοῦ κανόνος μίαν μόνην γνωρίζομεν διάταξιν, ἀπαγορεύουσαν εἰς τὸν κύριον τὴν ὑπὲρ τὸ σύνηθες καὶ κατὰ τὰ ἔκπαλαι παραδεδεγμένα αὔξησιν αὐτοῦ, καθ' ἣν περίπτωσιν, ὡς εἴδομεν, ἐξαιρετικῶς ἐδίδετο ἀγωγὴ εἰς τὸν ἐναπόγραφον κατὰ τοῦ πλεονεκτοῦντος κυρίου [2].

Τὸ μετὰ τὴν ἀπότισιν τοῦ κανόνος περίσσευμα ἐγίνετο ἐν τούτοις ἰδία περιουσία τοῦ ἐναπογράφου, ἔχοντος πρὸς τοῦτο ἱκανότητα; Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν διατάξεις ῥητάς, γνωρίζομεν δὲ μόνον, ὅτι ἀπηγορεύετο εἰς τὸν ἐναπόγραφον ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῆς ἰδίας περιουσίας ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ κυρίου, ἡ δὲ περιουσία τοῦ ἐναπογράφου ἐλέγετο χρημάτιον (peculium) ὡς τοῦ δούλου, καὶ ὑπὲρ τοῦ κυρίου ἐλογίζετο κτώμενος αὐτὸ ὁ ἐναπόγραφος, μεθ' οὗ καὶ συνδιεξεδικεῖτο, ὅτε αὐτὸς κατείχετο παρ' ἄλλου [3].

Ὡς ἐκ τούτου δικαιούμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἐναπόγραφος εἶχε τὴν χρῆσιν καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ περιουσίας, μὴ ὑποχρεούμενος νὰ δώσῃ πρὸς τὸν κύριον ἐπέκεινα τοῦ νενομισμένου κανόνος, ἀλλ' ἡ περιουσία αὕτη ἔπρεπε νὰ μένῃ πάντοτε παρὰ τῷ ἐναπογράφῳ ὡς κεφάλαιον συντελεστικὸν εἰς τὴν γεωργίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπηγορεύετο ἡ ἀπαλλοτρίωσις παρὰ γνώμην τοῦ κυρίου.

Ἐν τούτοις διὰ τοῦ θανάτου μετέβαινε τὸ χρημάτιον εἰς τοὺς νομίμους καὶ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τοῦ ἐναπογράφου. Τοῦτο ἐπικυροῖ ἡ διάταξις, ὅτι ὁ αἱρετικὸς ἐναπόγραφος στερεῖται τῆς τρίτης μοίρας ἐκ τοῦ χρηματίου [4], καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἠδύνατο νὰ

---

[1]) L. 5, 20 § 2. C. de agr. (11, 48).
[2]) L. 23 § 1. C. αὐτ. L. 1, 2. C. in quib. (11, 49).
[3]) L. 2. C. in quib (11, 49). L. 18, 23. § 2. C. de agr. (11, 17). Βασ. ΝΕ' α', 18.
[4]) L. 54. C. Th. de Hæret (16, 5).

ἐφαρμοσθῇ ἡ τιμωρία αὕτη, ἂν ἐβλάπτετο ἀμέσως ὁ κύριος, ὅστις οὐδαμῶς παρεξέκλινε τῆς ὀρθοδοξίας. Προσέτι καὶ ἡ ἄλλη διάταξις ἐμπεδοῖ τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν, ὅτι ὁ κληρικὸς καὶ μοναχός, ἀποθνήσκων ἀδιάθετος καὶ ἄκληρος, κληρονομεῖται παρὰ τῆς ἐκκλησίας, ἢ τῆς μονῆς, πλὴν τοῦ ἐναπογράφου *ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει* κληρονομουμένου παρὰ τοῦ κυρίου[1].

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων μανθάνομεν, ὁποία ὑπῆρχεν ἐν γένει ἡ τύχη τῶν δουλοπαροίκων, ἐκ γενετῆς μὲν ἐχόντων τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτῶν κλίσεως ἀναποσπάστως ἐμπεπηγμένων εἰς ὡρισμένον κτῆμα, καὶ οὐδὲ στιγμὴν δυναμένων ν' ἀπομακρυνθῶσιν (μηδὲ ἐν ῥοπῇ τινος καιροῦ ἀποστῆναι τῆς γεωργίας), ὡς μέλη τῆς γῆς (membra terræ)[2].

Ἀλλ' ἤδη ὑπολείπεται ἡ ἀπορία, κατὰ τίνα τρόπον ἐβεβαιοῦτο ἡ προσκόλλησις ἑκάστου ἐναπογράφου εἰς ἕκαστον κτῆμα, ὡς δούλου αὐτοῦ (servi terræ);—Τόσον ἡ ἀπορία αὕτη, ὡς καὶ ἡ στέρησις ἀγωγῆς τῶν ἀποβαλλομένων ἐναπογράφων, δεικνύουσι τὴν ἀνάγκην δημοσίου ἐλέγχου, καθόσον μάλιστα οὔτε δι' ἀμοιβαίας θελήσεως καὶ κοινῆς συναινέσεως ἐναπογράφου καὶ κυρίου ἠδύνατο νὰ διασπασθῇ ὁ ἀδιάῤῥηκτος μετὰ τῆς γῆς σύνδεσμος. Τούτων πάντων λαμβάνομεν σπουδαίαν ἐξήγησιν, διασκοποῦντες τὸ σύγχρονον φορολογικὸν σύστημα.

---

[1]) L. 20. C. de episc. (1, 3).
[2]) L. 23. C. de agric. (11, 48).

Γ'

ΑΡΧΑΙΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΙΣΦΟΡΑΣ

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ ΑΠΟ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος, ὁποῖον ἐπεκράτει καθ' οὓς χρόνους ἀναφαίνεται ἡ δουλοπαροικία, συντελεῖ πάντοτε ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχήν, διότι εἶναι δυσκατόρθωτον νὰ εἰσχωρήσῃ τις εἰς τὸ πνεῦμα οἱαςδήποτε θεσμοθεσίας, ἀγνοῶν πόθεν αὕτη ὡρμήθη. Τοιουτοτρόπως ἀποφεύγομεν τὴν σύγχυσιν τῶν μαρτυριῶν, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὰς τὴν ἰδιάζουσαν ἑκάστοτε ἔννοιαν κατὰ τὴν ἐποχήν, εἰς ἣν ἀνήκουσιν.

Ἀλλὰ τ' ἀρχαιότερα μόνον ἐν συντόμῳ ἀνακεφαλαιοῦμεν.

Ὁ Σερούϊος Τούλλιος, μεταῤῥυθμίσας τὸ πολίτευμα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τιμήματος, εἰσήγαγε τὴν εἰσφορὰν (tributum), κατὰ λόγον τῆς περιουσίας ἑκάστου [1].

Ἅμα καθιδρυθείσης τῆς δημοκρατίας, ὁ Οὐαλέριος Ποπλικόλας ἐπανέφερε τὴν τάξιν ταύτην τῆς εἰςφορᾶς [2] καὶ κατὰ πενταετίαν οἱ τιμηταὶ ἀνέγραφον τὰς περιουσίας τῶν πολιτῶν κατὰ τὴν ἔνορκον αὐτῶν

[1]) Liv. I, 42. Διον. Δ', θ'.
[2]) Διον. Ε', 29. — Πλουτ. Ποπλ. Livius, II, 9.

δήλωσιν [1]. Ἡ εἰσφορὰ ἐδίδετο ἀνὰ ὡρισμένον παρὰ τῆς Γερουσίας ποσοστὸν δι' ἑκάστην χιλιάδα ἀσσαρίων τῆς παρὰ τῶν τιμητῶν ἐκτιμωμένης περιουσίας [2]. Ποῖα πράγματα ἔπρεπε νὰ δηλωθῶσιν, ὡς ἀπαρτίζοντα τὴν περιουσίαν, ὥριζον οἱ τιμηταί, κατὰ τὸ δοκοῦν κατασκευάζοντες τὸ περὶ τούτου διάγραμμα [3]. Ἀλλ' αἱ εἰσφοραὶ αὗται ἐδίδοντο μόνον ἐν καιρῷ ἀνάγκης πρὸς ἐκστρατείαν (stipendium) καὶ ἐν περιπτώσει περισσεύματος ἐκ λαφύρων ἐπεστρέφοντο [4].

Καθόσον ἐσημειοῦτο ἥ τε κτηματικὴ καὶ ἡ λοιπὴ περιουσία, εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ εἰσφορὰ αὕτη δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ καθαυτὸ ἔγγειος φόρος, ἀλλὰ μᾶλλον προσωπικός, οὐχ ἧττον κυριωτέρα βάσις ἦτον ἡ ἀκίνητος κτῆσις, εἰς χρήματα ἐκτιμωμένη, τὰ παρακολουθήματα αὐτῆς καὶ τὸ χρηματικόν [5].

Οἱ μέτοικοι (ærarii), στερούμενοι ἀκινήτου κτήσεως καὶ ψήφου, ἀπέτινον κεφαλικὸν τέλεσμα [6].

Σπουδαιοτέρα πρόσοδος προσετέθη ἐκ τῶν κατακτήσεων. Ἡ κατακτηθεῖσα χώρα ἐγίνετο δημόσιον κτῆμα, καὶ ἡ μὲν καλλιεργουμένη γῆ, ἢ κατεμετρεῖτο εἰς ἴσους κλήρους, ἀπονεμομένους εἰς τοὺς οἰκιστὰς (agri divisi et assignati), ἢ ἐπωλεῖτο (agri quæstorii), ἢ ἐξεμισθοῦτο ἐπὶ ὡρισμένῳ μισθῷ (agri vectigales) [7]. Τὴν ἀκαλλιέργητον γῆν ἠδύνατο ὁ βουλόμενος νὰ καθέξῃ (agri occupatorii), διὰ τῶν παραγγελμάτων προστατευόμενος εἰς τὴν νομὴν (possessio) καὶ ἀποφέρων ἁπλοῦν δέκατον διὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ διπλοῦν διὰ τὰ δένδρα, ἅτινα εἰσεπράττοντο δι' ἐνοικιάσεως [8]. Ἐπὶ τέλους τῆς βοσκησίμου γῆς ἡ

---

[1]) Διον. Δ', 15. Ε', 75, ΙΑ', 63.—Livius, XLIII, 14.

[2]) Livius XXIII, 31. XXIX, 15. XXXIX, 44.

[3]) Αὐτόθι καὶ Festus V. censores, rodus.

[4]) Διον. Ε', μζ'. Δὲν ἕπεται, ὅτι αἱ εἰσφοραὶ ἦσαν καταναγκαστικὸν δάνειον, ἀπαιτητὸν κατόπιν. Ἡ ἀπόδοσις διετάσσετο ἐξ ἐλευθεριότητος. Liv. XXXIX, 7.—Walter Gesch. des R. R. § 180. Marquard R. Staatsv. II, σ. 159, πρόσθες Liv. X, 46.

[5]) Walter Gesch. des R. R. § 180.

[6]) Ascon, ad divin. 3.—Liv. 24.—Festus v. tributorum.

[7]) Ἀππιανὸς I, 7.—Siculus Fl. σ. 136. Πλουτ. Γράκχος.—Rudorff, Feldm. II, 315, 316.

[8]) Siculus Fl. σ. 138.—Hygin σ. 115.—Livius XXVII, 3. 11 XLII, 19.

χρῆσις ἦτο κοινὴ ἀντὶ νομίστρων (scriptura), ἅτινα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεκυροῦντο εἰς τὸν τὰ πλείονα προσφέροντα[1].

Ἐκ τῆς κατοχῆς τῶν δημοσίων γαιῶν ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσι πολλαὶ ἔριδες καὶ ἀνωμαλίαι καὶ νὰ μεταβληθῇ ὁ ἀρχαϊκὸς τρόπος τῆς καλλιεργείας. Ἐνῷ ἄλλοτε καὶ αὐτοὺς τοὺς δούλους φιλανθρώπως μετεχειρίζοντο καὶ μετ' αὐτῶν συνεδιαιτῶντο[2], ὑπῆρχε νόμος, ὅτι ὤφειλον πάντοτε νὰ συνυπάρχωσι μετὰ τῶν δούλων καὶ ἐλεύθεροι ἐργάται[3].

Αἱ περιοριστικαὶ διατάξεις κατὰ τῆς ἀπεράντου ἐκτάσεως κατοχῆς τοιούτων δημοσίων γαιῶν οὐδὲν ἴσχυσαν, διότι οἱ τὰ πάντα δυνάμενοι μετεχειρίζοντο ὑποβολιμαῖα πρόσωπα[4] καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ οἱ ὑπέρπλουτοι κατὰ μικρὸν διὰ παντοίων μέσων ἐξέτεινον εἰς τὸ ἀπέραντον τὰ ὅρια τῶν κτήσεων[5]. Τὸ ἥμισυ τῆς Ἀφρικῆς ἔφθασε καιρὸς ν' ἀνήκῃ εἰς ἓξ μόνον ἄτομα, καὶ ποταμοί, διαχωρίζοντες ἔθνη, διεχώριζον ἰδιωτῶν κτήματα, ὥστε ὁ *Πλίνιος* ἐπιφέρει Latifundia perdidere Italiam, jam vero et provincias[6].

Τοιαῦτα κτήματα δὲν ἐκαλλιεργοῦντο πλέον ὡς τὸ πάλαι, ὅτε ὁ ἔπαινος τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς ἦτο bonum agricolam[7], ἀλλὰ δούλων χιλιάδες ἀλλοεθνῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δεδεμένων, εἰργάζοντο ἐν αὐτοῖς[8]. Ὡς βεβαιοῖ ὁ *Πλούταρχος* ἐν Γράκχῳ, «ταχὺ τὴν Ἰταλίαν ἅπα»σαν ὀλιγανδρίας ἐλευθέρων αἰσθέσθαι, δεσμωτηρίων δὲ βαρβαρικῶν »ἐμπεπλῆσθαι, δι' ὧν ἐγεώργουν οἱ πλούσιοι τὰ χωρία, τοὺς πολίτας »ἐξελάσαντες».

Ἐν τούτοις μετὰ τοὺς Μακεδονικοὺς θριάμβους τοῦ Αἰμιλίου (ἐν ἔτει 587) ἡ *εἰσφορὰ* κατέστη περιττὴ καὶ ἔπαυσε μέχρι τῶν χρόνων τῆς ὑπατείας *Ἱρτίου καὶ Πάνσα* (711 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης)[9].

Ἀπηλλαγμένη τῆς εἰσφορᾶς καὶ ἡ Ἰταλία ἀπὸ τοῦ ἔτους 665 ἀπε-

---

[1]) Varro de re rust. II, 1, 16.
[2]) Πλουτ. Κάτων πρεσβ. 3—Cato de re rust 56—59.
[3]) Ἀππιαν. Α', 8.—Suet. Jul. Cæs. 42.
[4]) Πλουτ. Γράκχος 8.
[5]) Quint. decl. 13.
[6]) Hist. nat. XVIII, 7.—Seneca Epist. 89.
[7]) Cato De re rust.
[8]) Αὐτ. Columella—Tacit: Ann. III, 53, XIV, 44.
[9]) Πλουτ. Αἰμ. 38.—Ἀππιαν. Δ', ε' λϐ' Ε', ξζ'.—Δίων, ΜΖ',ιϛ'.

λάμβανε τὸ λεγόμενον jus italicum[1], καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐτέλουν αἱ ἐπαρχίαι, οὐχὶ ἅπασαι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ αὐτὸ μέτρον.

Ὡς μαρτυρεῖ ὁ *Κικέρων*[2], ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, πλὴν τῆς Σικελίας, αἱ μὲν ἀπέδιδον κατ' ἐνιαυτὸν ἅπαξ ὡρισμένον φόρον (vectigal stipendiarium), ἄλλαι δὲ ποσοστὸν (δέκατον, ἕβδομον, πέμπτον), ἐκ τῶν τυχαίων προϊόντων, κατ' ἔτος ἐκτιθέμενον εἰς πλειοδοσίαν παρὰ τῶν τιμητῶν (censoria locatio). Ἐν Σικελίᾳ ὅμως τὰ εἴδη ταῦτα τῆς φορολογίας κατὰ τόπους παρήλλασσον, ἐνῷ ὑπῆρχε καὶ μέρος αὐτῆς ἀσυντελές.

Συνάμα ἀπαντᾷ καὶ κεφαλικὸς φόρος, ἢ φόρος τῶν σωμάτων ἐν Ἀφρικῇ, ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Τήνῳ, ἐν Βρεττανίᾳ[3]. Ἐν Αἰγύπτῳ ὑπῆρχε πρὸ τῶν Ῥωμαίων[4].

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μεγάλης ταύτης ἀνωμαλίας καὶ περιστολὴν τῶν ἐνεργουμένων καταπιέσεων ὑπὸ τοῦ σμήνους τῶν συναιτεριζομένων ἐκληπτόρων δημοσίων προσόδων (publicani), ἐπὶ Αὐγούστου ἐγένετο, φαίνεται, ἡ πρώτη ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς συστήματος φορολογίας ἐπὶ τῇ βάσει ἀπογραφῆς (census).

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐαγγ. Λουκᾶ κεφ. β', «ἐν ταῖς ἡμέραις »ἐκείναις ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν »τὴν οἰκουμένην· αὕτη ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος Συρίας »Κυρίνου (Quirinius)».

Μᾶλλον πιθανολογεῖται, ὅτι κατὰ τὸ 6 ἢ 7 ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ, ἐκθρονισθέντος τοῦ Ἀρχελάου, περιῆλθεν ἡ Ἰουδαία ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ τοποτηρητοῦ (legatus) τῆς Συρίας[5], καὶ τότε ἐγένετο αὐτόθι ἀπογραφή.

Οὐδεμία ἄλλη ὑπάρχει σύγχρονος μαρτυρία, ἀλλ' ἐκ τῶν μετέπειτα ἐξάγεται, ὅτι ἐγένετο ἔναρξις συστήματος ἀπογραφῆς, τοσοῦτον δὲ ἐκράτησεν, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἀνατρέχουσιν εἰς τὸν Αὔγουστον, ὡς τὸν θεμελιωτήν.

---

1) L. 87 de cens. (50, 15).
2) In Verr. III, e. 6.
3) Ἀππιανὸς βιβλ. 135.—Cic. ad Att. V, 16, 2.—Cæsar Bell. civ. III, 32.—C. I. Gr. 2336.
4) Ἰώσηππος, Περὶ τοῦ Ἰουδ. Πολέμου Β', 16. 4.
5) Ἰωσήππου Ἀρχ. ΙΗ', 2. 2.

Ὁ Σουΐδας λέγει, ὅτι ὁ Αὔγουστος ἔπεμψεν εἴκοσιν ἄνδρας τοὺς ἀρίστους εἰς πᾶσαν τὴν γῆν πρὸς ἀπογραφὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Λέγων ὅμως, ὅτι ὁ ὅλος πληθυσμὸς τοῦ κράτους εὑρέθη ἐκ 4,101,017, καθίστησι τὸ πρᾶγμα ἀπίθανον[1]. Οὐδὲ ὁ Κασσιόδωρος μαρτυρεῖ ἄλλο, ἢ ὅ,τι ὑπῆρχε κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἀναφέρων ὅμως τὸν Αὔγουστον ὡς συντελέσαντα τὸ ἔργον ἀρχῆθεν[2].

Βέβαιον εἶναι, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ ἐκθρονισμοῦ τοῦ Ἀρχελάου, ἤτοι ἐν ἔτει 27 πρ. Χρ. (727 ἀπὸ κτ. Ῥ.), ὅτε ὁ Αὔγουστος ἀνελάμβανε τὴν ἀνθύπατον ἀρχὴν (proconsulare imperium) καὶ διένειμε τὰς ἐπαρχίας, τὰς μὲν ὑπαγαγὼν εἰς τὴν Γερουσίαν, τὰς δὲ εἰς ἑαυτόν, ἐποίησεν ἀπογραφὴν τῆς κατακτηθείσης ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος Γαλατίας[3]. Ἡ ἀπογραφὴ αὕτη, ἐπαναληφθεῖσα, διήρκει ἡ αὐτὴ μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου[4]. Πλὴν τῆς ἐν Συρίᾳ γενομένης, ἐπὶ Τιβερίου ὡσαύτως ἐγένετο ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐπὶ Κλαυδίου ἐν Βρεττανίᾳ καὶ ἐπὶ Τραϊανοῦ ἐν Δακίᾳ[5]. Τὰ καθέκαστα τῆς ἀπογραφῆς ἦσαν τοσαῦτα, ὥστε μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου ἦτο μόνον δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ εἰς ὅλον τὸ κράτος, διὸ μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τραϊανοῦ φαίνεται συντελεσθεῖσα. Κατὰ τὸν τύπον, ὃν ἐκτίθησιν ὁ Οὐλπιανός, ἐν τῇ ἀπογραφῇ ἐσημειοῦτο τὸ ὄνομα ἑκάστου κτήματος, ἡ περιφέρεια, εἰς ἣν ὑπάγεται (civitas), τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κεῖται, καὶ τὰ ὀνόματα δύω γειτόνων, ἐπὶ ἀγρῶν, ἂν ἀπὸ δεκαετίας ἐσπάρη καὶ πόσης εἶναι ἐκτάσεως, ἐπὶ ἀμπέλων, πόσα περιέχει κλήματα, ἐπὶ ἐλαιώνων, πόση ἡ ἔκτασις, καὶ πόσας περιέχουσιν ἐλαίας, ἐπὶ βοσκησίμων γαιῶν, πόση ἡ ἔκτασις, καὶ ποία ἡ πρόσοδος ἐν δεκαετίᾳ, ἐπὶ δάσους, ἂν εἶναι τμήσιμον. Ἐπίσης ἀπεγράφοντο τὰ ἰχθυοτροφεῖα καὶ αἱ ἅλικαὶ καὶ ὅλων ἐγίνετο ἐκτίμησις. Ἐν τῇ ἀπογραφῇ ἐσημειοῦντο οἱ δοῦλοι, ποίας ἦσαν καταγωγῆς, ἡλικίας καὶ ἐπιτηδειότητος, προσέτι οἱ πάροικοι

---

[1]) Σουΐδας Λ. ἀπογραφὴ καὶ Αὔγουστος.

[2]) Cassiodor. Var. III, 52.—Isid. orig V. 36.—Μαλαλᾶς σ. 226.

[3]) Δίων Κάσσ. ΝΓ', κϐ'.—Liv. epit. 134. Census a tribus Galliis, quas Cæsar pater vicerat, actus.

[4]) Tac. Ann. I, 31. II. 6. XIV, 46.—Front. Strat. I, 1. 8.—Eumenii grat. actio Const. Aug. c. 5.

[5]) Tac. Ann. VI, 41.—Δίων Κάσσ. ΞΒ', 3.—Lactant. de mort. pers. 23.

(inquilini, coloni), δηλ: οἱ μὴ δοῦλοι γεωργοί. Ταῦτα πάντα ἐστηρίζοντο εἰς τὴν δήλωσιν (professio) τοῦ κυρίου[1]. Τὰ μετέπειτα προςτιθέμενα κατεχωρίζοντο ἐν τέλει.

Σχεδὸν τὰ αὐτὰ λέγει ὁ Ὑγῖνος, ὅστις, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἐπὶ Τραϊανοῦ, δὲν εἶναι ὅμως πολὺ μεταγενέστερος[2]. Κατ' αὐτὸν ἐντούτοις ὅλαι αἱ ἐπαρχίαι δὲν ἐφορολογοῦντο ὁμοιομόρφως, διότι ἄλλαι μὲν ἀπέδιδον ἐκ τῶν προϊόντων ὡρισμένον μέρος, ἢ τὸ πέμπτον, ἢ τὸ ἕβδομον, ἄλλαι δὲ ὑπέκειντο εἰς χρηματικὸν φόρον κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐδάφους, ὡς ἐν Παννονίᾳ, ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἀσίᾳ, ἔνθα ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἐλέγχου τῆς καταμετρήσεως.

Μεγάλως φιλονεικεῖται μεταξὺ τῶν νεωτέρων, ἂν πρέπῃ νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὰς λέξεις τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι μέχρι τῶν χρόνων Ἱρτίου καὶ Πάνσα ἡ Ἰταλία ἀπηλλάγη πάσης εἰσφορᾶς[3], ἢ ἂν πρέπῃ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα, μικρὸν διακοπεῖσα, ἐξηκολούθησεν ἡ ἀπαλλαγή[4]. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἰταλίας (jus Italicum) ἀπὸ ἐδαφικοῦ καὶ κεφαλικοῦ τέλους μαρτυροῦσιν ἐντούτοις τινὲς τῶν ἀρχαίων[5].

Ἀπολύτως ἐλευθέρα φόρων δὲν ἦτο καὶ αὐτὴ ἡ Ἰταλία, ἀλλὰ μικρόν τι συνεισέφερεν εἰς εἴδη, πρὸς διατήρησιν τοῦ ἐν αὐτῇ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχῶν (annona), καὶ τούτου ἕνεκεν ἐλέγετο Italia annonaria, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν περιφέρειαν αὐτῆς, Italia urbicaria, καὶ κατὰ τοῦτο ἀσυντελεῖς[6].

Τὸ jus Italicum περιελάμβανε συνάμα καὶ τὸ αὐτοδιοίκητον τῶν πόλεων, πλὴν τῆς ἀπαλλαγῆς ἐδαφικοῦ καὶ κεφαλικοῦ τέλους, καὶ ἐνίοτε παρὰ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐδίδετο τὸ προνόμιον τοῦτο εἰς πόλεις

---

[1]) L. 4. pr. § 6. 7. 8. 9. de cens. (50, 15) L 7. C. de bon. proscr. (9, 49).

[2]) Hyginus Gromaticus de limit. Schriften der R. Feldm. I σ. 205.

[3]) Walter, G. des R. R. 325.

[4]) Savigny, Verm. Schr. II, 151 καὶ ἐπ. 85.—Huschke Census—Rudorff Feldm. II, 308.

[5]) Valer. Max. 38.—Plinius Hist. nat. XXXIII, 17. Ὁ Agennus, σχολιάζων τὸν Φροντῖνον, ὁμιλεῖ περὶ τελέσματος ἐν μόναις ταῖς ἐπαρχίαις (ἔκδ. Læhmann σ. 4). Frontini de contr σ. 35.—Columella III, 3.

[6]) Salmasius, Ad Treb. Poll. XXX. tyrann. c. 23.—Gothof. ad L. 9. c. Th. de ann.—Savigny, Verm. Schr. II, σ. 106.

ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας, χάριν ἰδιαιτέρας εὐνοίας [1], ἐνίοτε ὅμως ἐδίδετο μέρος αὐτῶν τῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ μόνη ἡ ἀτέλεια ἐδαφικοῦ καὶ κεφαλικοῦ τέλους δὲν ἀπήρτιζε τὸ jus Italicum [2].

Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ὅμως ἐπῆλθε νέα τάξις πραγμάτων, διότι τετραχῶς διηρέθη ἡ Αὐτοκρατορία, καὶ ἡ Ἰταλία μετὰ τῆς Ἀφρικῆς ἀπενεμήθησαν εἰς τὸν Μαξιμιανόν. Οὗτος, μὴ ἔχων ἄλλοθεν πόρους, κατέστησε τὴν Ἰταλίαν ὑποτελῆ κατὰ τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα [3]. Ἔκτοτε πλέον τὸ jus Italicum δὲν ἐφηρμόζετο εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλ' εἰς ἄλλας πόλεις, αἵτινες διετήρησαν τὸ μὴ ἀνακληθὲν προνόμιον. Περὶ τῆς Ἰταλίας, ὑποκειμένης εἰς τὴν κοινὴν φορολογίαν, κατὰ τὴν ἰσόνομον διανομὴν τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς γῆς, ἔχομεν πολλὰς διατάξεις [4], ἐντούτοις ἡ ἀτέλεια ἐξηκολούθησε νὰ φέρῃ τὸ τῆς Ἰταλίας ὄνομα (jus Italicum), καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτον ἐν χρήσει μέχρις Ἰουστινιανοῦ, ἀφοῦ ἐν Πανδέκταις ἀπεμνημονεύθη. Αἱ προμνησθεῖσαι ὅμως διατάξεις περὶ ἐπανειλημμένων κουφισμῶν τῆς Ἰταλίας ἀποδεικνύουσι, πόσον αὕτη κατεπιέσθη φορολογουμένη.

---

[1]) L. 8 de cens. (50, 15).
[2]) L. 8. § 7. αὐτ.
[3]) Aurel. Victor de Cæs. c. 39.—Savigny Verm. Schr. II, σ. 109.
[4]) L. 2, 4, 7, 12. C. Th. de indulg. (11, 28).

Δ'

ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΓΚΤΗΤΙΚΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ

Εἶναι καιρὸς ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν, τίς ἦτον ἡ φορολογία, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπογραφῆς.

Ὁ ἔγγειος φόρος ἐπεβλήθη καθ' ὡρισμένην ἔκτασιν τῆς γῆς, ὀνομασθεῖσαν caput, ἢ jugum, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ τοιοῦτος φόρος, ἤτοι τὸ *τέλεσμα*, ἐκαλεῖτο capitatio[1], ἢ jugatio, ἢ terrena jugatio, *ἐδαφικὸν τέλεσμα*[2]. Τί ἦτο τὸ jugum;

Ἀκριβῶς γνωρίζομεν, ὅτι τὸ ἐμβαδὸν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ jugerum ἦτο 240 ποδῶν μήκους καὶ 120 πλάτους[3], δηλ. συγκείμενον ἐκ δύω *ἀκαινῶν* (actus)[4], ὧν κατ' ἐλάχιστον διέφερε τὸ πλέθρον. Ἀπεναντίας

---

[1]) L. 2 C. de imm. (10, 25) L. 9, C. de act. (4, 49).

[2]) L. 2. C. de fundis (11, 65). L. 9. C. de agr. (11, 47) L. 1. C. de colon. (11, 51).

[3]) Varro, De ling. 5, 35.—Frontinus 30. 10—16.

[4]) Ἡ ἄκαινα ἠρίθμει 120 πόδας μήκους καὶ 120 πλάτους, ὁμοῦ 14400 ῥωμ. πόδας, διπλασιαζομένη δὲ ἀπετέλει τὸ jugerum ἐξ 28,800 ῥωμ. ποδῶν, ἴσον πρὸς 2 πλέθρα καὶ 6542 πόδας ἑλληνικούς, ἤτοι δύω ἥμισυ στρέμματα καὶ 28 τετραγωνικὰ μέτρα.

μόνον ἐν Ἰσπανίᾳ jugum ἐλέγετο, ὅσον ζεῦγος βοῶν δύναται ν' ἀρόσῃ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ[1]. Οὐδέτερον τούτων ἦτο τὸ φορολογικὸν jugum, ἐφ' οὗ ἐπέκειτο ὁ φόρος.

Οἱ νεώτεροι κατέφυγον εἰς δύω εἰκασίας. Ἢ εἶναι τὸ jugum πραγματικὴ ἔκτασις ὡρισμένων διαστάσεων, ὅτε τὰ κτήματα ἔπρεπε νὰ εἶναι κατ' αὐτὰς διῃρημένα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς φορολογίας, ἢ εἶναι ἰδανικὴ ἀξία πρὸς καταρτισμὸν φορολογικῆς μονάδος. Προετιμήθη τὸ δεύτερον ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυρίας, ὅτι ἡ φορολογικὴ μονὰς παρίστανεν ἀξίαν χιλίων νομισμάτων, ὥστε ὁ ἐγκτητικὸς φόρος ἦτο τὸ χιλιοστὸν ἢ τὸ πολλαπλοῦν τοῦ χιλιοστοῦ τῆς ἀξίας (per singulas millenas), ἕκαστον δὲ κτῆμα ἠδύνατο νὰ εἶναι ἢ τὸ πολλαπλοῦν χιλιοστύος, ἢ μέρος αὐτῆς[2].

Ἀλλ' αἱ μαρτυρίαι[3], ἐφ' ὧν ἐστηρίχθησαν, ἀνάγονται ὅλαι εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔνθα ἐδέχθησαν μεγαλητέραν ἔκτασιν τῆς φορολογικῆς μονάδος ἐκ χιλίων jugera ἢ καὶ πλέον, καθόσον ἐν Ἰταλίᾳ τὰ κτήματα ἦσαν ἀπέραντα (latifundia), ἡ δὲ ἐναντία ἐκδοχὴ προῆλθεν ἐξ ἐσφαλμένης γραφῆς, millenos solidos, ἀντὶ millenas, μὴ ἀποδοτέας εἰς τὸ solidos. Τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν ἐπεβεβαίωσεν ἄλλη ἀπόδειξις ἀσφαλής, ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐν συριακῇ διαλέκτῳ συλλογὴ ῥωμαϊκῶν νόμων διὰ τὰς ἀνατολικὰς χώρας τοῦ ἔτους 501, ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ μεταγλωττισθεῖσα[4]. Ἐν αὐτῇ κεῖται, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους Διοκλητιανοῦ ὡρίσθη τὸ ἰοῦγον (jugum), ὡς ἀποτελούμενον ἐπὶ ἀμπέλων ἐκ 5 jugera, ἢ 10 πλέθρων[5], ἐπὶ ἀγρῶν ἐξ 20 jugera ἢ 40 πλέθρων, ἐνῷ ἐπὶ

---

1) **Varro, De re rust. I, 10. 1. Nam in Hispania ulteriore metiuntur jugis, in Campania versibus, apud nos, in agro Romano ac Latino jugeris. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possint.**

2) **Vesme, Dei tributi nelle Gallie (Torino 1839).—Dureau de la Malle, Écon. polit. des Romains (Paris 1840) II, ch. 8.—Savigny Verm. Schrift. II, σ. 67—215.**

3) **Πρὸ πάντων Nov. Majoriani tit. VII, 516 Nov. Valentiniani tit. V. 54.—Cassiodor Var II, 38. Juliani Epit. Latina Nov. Justiniani (Lipsiæ 1873) c. 26.—Zachariæ von Lingenthal Mémoires de l'acad. de St Petersbourg VI. n. 9. 1863.**

4) Λατινιστὶ ἐξεδόθη ὑπὸ **Land Symbolæ Syriacæ Lugd. Batav. 1862. Rudorff Symbolæ Berlin 1868.—Mommsen Hermes III. σ. 429.**

5) Ἡ λέξις ἑλληνιστὶ ἐν τῷ συριακῷ κειμένῳ.

ἐλαιώνων ἀπαιτοῦνται 225 παλαιαὶ ἐλαῖαι, ἐν ὀρεινῇ δὲ χώρᾳ 450. Ἐὰν ὁ ἀγρὸς εἶναι δευτέρας ποιότητος καὶ ὀρεινός, ἀπαιτοῦνται 40 jugera, ἢ 80 πλέθρα, ἐὰν δὲ εἶναι τρίτης ποιότητος, 60 jugera, ἢ 120 πλέθρα. Περὶ καταμετρήσεως ὀρεινῶν τόπων καὶ βοσκησίμων δὲν γίνεται λόγος, ἀλλὰ περὶ ἐκτιμήσεως τῆς προσόδου αὐτῶν.

Ἀνάλογόν τι περιέχεται ἐν ἐπιστολῇ Θεοδωρήτου, ἐπισκόπου Κύῤῥου ἐν Συρίᾳ, πρὸς τὸν Ὕπαρχον Κωνστάντιον ἐν ἔτει 423, ὅτι ἡ Κυῤῥηστικὴ κατὰ μῆκος μὲν ἀριθμεῖ 40 ῥωμ. μίλια, ἴσα δὲ κατὰ πλάτος, (ἄρα 1600 τετραγωνικά), ἢ οὐδέν, ἢ μόνον ἄχρηστον ὕλην φύουσα, περιέχουσα δὲ 50,000 *ἐλεύθερα ζυγὰ* (δηλ. ἀφορολόγητα), καὶ 10,000 *ταμιακά*[1]. Κατ' αὐτὴν τὴν ἔκτασιν ἀναλογοῦσιν 26 jugera ἀνὰ ἕκαστον ζυγόν, ἐνῷ ὡς εἴρηται, κατὰ τὴν διαβάθμησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ δι' ἕκαστον ζυγὸν ἀναλόγως τῆς ποιότητος ἀπαιτοῦνται 45, ἢ τὸ πολὺ 60. Ἂν οἱ ἀριθμοὶ δὲν συμφωνῶσιν, ἀποδεικνύεται ὅμως, ὅτι ὁ ἰοῦγος ὡρίζετο διὰ τῆς ἐκτάσεως, κατὰ τόπους διαφερούσης.

Αἱ γενόμεναι καθ' ἑκάστην περιφέρειαν καταμετρήσεις ἀνεγράφοντο εἰς φορολογικὰ βιβλία, publicæ tabulæ, libri censuales, encauta, encautaria, vasaria publica, *πολύπτυχα*[2], καὶ διασωθέντα μέχρι τοῦ μεσαίωνος μετωνομάσθησαν capitastra, ὡς περιέχοντα τὰ capita, κατὰ συγκοπὴν δὲ catastra, ὅθεν καὶ τὸ γαλλικὸν cadastre[3].

Τὰ ἴσα τῶν βιβλίων τούτων ἦσαν παρὰ τῷ Αὐτοκράτορι, διότι ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐξεδίδετο ἡ ἐπινέμησις (indictio) περὶ τοῦ ἐπιβλητέου καὶ εἰσπρακτέου φόρου[4]. Τοιαύτη ἀνέκαθεν ἐτηρεῖτο τάξις καὶ ἐπὶ τῶν διαγραμμάτων, ἢ σκαρίφων (forma, typus, pertica) τῶν εἰς τοὺς οἰκιστὰς διανεμομένων καὶ καταμετρηθεισῶν γαιῶν, ὧν τὰ ἴσα κατετίθεντο εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Καίσαρος (sanctuarium principatus)[5].

---

[1]) Theodoret. epist. 42.

[2]) L. 4. § 1. de cens. (50, 15), L. 8. C. Th. de censu (13, 10). L. 9. C. de agric. (11, 48).

[3]) Gothofred, ad L. 8. C. Th. de censu L. I. C. Th. de veter.

[4]) L. 5. C. Th. (11, 1) L. 13. C. de ann. (10, 16) L. 4. C. de can. larg. (10, 23). L. I. C. de indict. (10, 17) Νεαρὰ 128. κεφ. ά.

[5]) Rudorff Feldm. I. σ. 155.—Siculi Flacci de condic. agror.

Τέσσαρες φορολογικοὶ τύποι διεσώθησαν, ἀρκούντως ἐμφαίνοντες τὸν τρόπον τῆς βεβαιώσεως τοῦ φόρου. Ὁ πρῶτος εὑρέθη ἐν Οὔλκοις τῆς Λευκανίας τοῦ ἔτους 323, περιέχων τὸ ἄθροισμα τῶν ὀφειλομένων παρὰ τῆς ὅλης κοινότητος τελεσμάτων. Ἕπονται κατὰ χωρία (pagi) τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων (possessores) καὶ τὸ εἰς ἕκαστον ἐπιβάλλον[1]. Ὁ δεύτερος εἶναι τῶν Ἀθηνῶν, ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Πυργιωτίσσης, διαλαμβάνων ἐπίσης τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων, τῶν κτημάτων, τὴν θέσιν αὐτῶν καὶ ἐν ἄκρῳ στίχῳ τὸ τέλεσμα[2]. Ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος ἀνευρέθησαν ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν Ἀστυπαλαίᾳ, ἐπίσης περιέχοντες τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων, τὰ κτήματα ἑκάστου, τὴν ἔκτασιν τῆς *σπορίμου γῆς*, ἐν μὲν τῇ Θηραϊκῇ ἐπιγραφῇ εἰς jugera, ἐν δὲ τῇ τῆς Ἀστυπαλαίας εἰς ζυγά, τὴν ἔκτασιν τῆς *ἀμπέλου*, τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλαιῶν, τοὺς δούλους, τὰ κτήνη καὶ τοὺς *παροίκους*. Ὁ ἐν τέλει ἀριθμὸς ἐμφαίνει βεβαίως τὰ τελέσματα[3].

Ἡ φορολογικὴ μονὰς δὲν ἦτον ἁπανταχοῦ ἡ αὐτή, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ διαφόρου ὀνόματος κατὰ χώρας[4]. Ἐν Ἀφρικῇ πάντοτε περὶ κεντουριῶν (centuriæ) γίνεται λόγος, καὶ μάλιστα ἥ τε ἔκτασις καὶ ἡ ποιότης φαίνονται διαφέρουσαι[5]. Ἐν ἔτει 422 ἐθέσπισεν ὁ Ὀνώριος ἐν τῇ ἀνθυπατικῇ ἐπαρχίᾳ Ἀφρικῆς, ὅτι ταμιακαὶ εἶναι 9002 κεντουρίαι καὶ 141 jugera, ἐλεύθεραι δὲ 5700 κεντουρίαι καὶ 144 ½ jugera, ἐν δὲ Βυζακηνῇ, ταμιακαὶ 7460 κεντουρίαι καὶ 180 jugera, ἐλεύθεραι δὲ 7615 κεντουρίαι καὶ 3 ½ jugera[6]. Πρὸ ὀλίγου εἴδομεν,

---

[1]) Mommsen, I. R. N. n. 216.

[2]) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1870 σ. 358—378. Εἶναι ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἄγνωστον ποίας. Ἐν παραδείγματι: Ἰούνιος Διομηδεύς, Ἰουνία Εὔπλοία, Ἰουνία Φιλίππη, χωρίον ἐν Ἀκαδημείᾳ. Β. Ἄλλη ὁμοία ἀναγραφὴ καταλήγει εἰς τὰ ἑξῆς: ὧν ἠγόρακε παρὰ τῶν Φλαουίου Εὐφάνους κληρονόμων.

[3]) Corpus Inscr. Gr. 8656. 8657. Mommsen Hermes III. σ. 436.

[4]) L. 6. C. Th. (20. 6) Νεαρὰ 17. κεφ. ή. Τό τε ποσὸν τῶν ζυγοκεφαλῶν, ἢ ἰούγων ἢ ἰουγαλίων, ἢ ὅπως δήποτε ἂν αὐτὰ κατὰ χώρας καλοῖεν. Νεαρὰ 128. κεφ. γ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν ἰούγων, ἤτοι τῶν οὐϊλίων, ἤγουν κεντουρίων.

[5]) L. 10. C. Th. de ann. (11, 1). Gothofr. Αὐτόθι, Rudorff, Feldm. II. 289. Ἡ κεντουρία συνέκειτο ἐκ 200 jugera. Valentiniani III. Nov. 23. 2.

[6]) L. 13. C. Th. de indulg. (11, 28).

ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ ἦτον ἐν χρήσει ἡ χιλιοστὺς (millena) ἐκ χιλίων jugera[1].

Τὰ οὕτω σημειούμενα ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς δὲν ἦσαν πάντοτε ἀκριβῆ, οὐδὲ ἀναλλοίωτα, ὥστε ἔχρῃζον διορθώσεως. Αὕτη ἐγίνετο κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν διὰ νέας δηλώσεως[2]. Ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ μέρος τῆς γῆς ἐξηφανίσθη διὰ χάσματος, ἢ κλήματα, ἢ δένδρα ἐξηράνθησαν, ὁ ἁρμόδιος ἔφορος (censitor) ἀπήλλαττεν, οὐχὶ ὅμως τὸν ἐκκόψαντα αὐτά[3]. Ἐπὶ πάσης μεταβολῆς τῆς κυριότητος, εἰς ἄλλον περιερχομένης, ὡς καὶ ἐπὶ πάσης ἐνοικιάσεως, ὑπῆρχεν ἀνάγκη σημειώσεως ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις[4], οὐχὶ διότι ἠλλοιοῦτο τὸ εἰσπρακτέον ποσὸν τοῦ τελέσματος, ἀλλ' ἄλλο ἦτο τὸ συντελοῦν πρόσωπον.

Πότε ἐγίνοντο αἱ ἀναθεωρήσεις, ἀγνοοῦμεν. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως Οὐλπιανοῦ, ὅτι σκοπεῖται ἡ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἄροσις, ἐξήχθη συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἀνὰ πᾶσαν δεκαετίαν ἐγίνετο ἀναθεώρησις[5]. Ἄλλοτε οἱ Ῥωμαῖοι ἀνεθεώρουν τὰς ἀπογραφὰς κατὰ πενταετηρίδα (lustrum). Μεταγενεστέρως ὅμως ἀπαντᾷ ἡ δεκαπενταετηρίς, ὀνομασθεῖσα indictio[6]. Αὐτὴ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ φόρου οὕτω ὀνομάζεται[7], ὥστε καὶ κατ' ἔτος ἠδύνατο νὰ γίνῃ indictio[8] ἢ ἐπινέμησις. Τοῦτο ἦτο σύνηθες ἐν Αἰγύπτῳ, ἔνθα ἐκ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Νείλου ἤρτητο ἡ ὅλη παραγωγή, διὸ ὑπῆρχεν ἔκπαλαι καὶ τὸ

---

[1]) Περὶ ἀριθμήσεως κατὰ χιλιοστύας ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἀφρικῇ πρβ. **Frontinus de contr. agr. Rudorff, Feldm. I. σ. 46, 47.**

[2]) **L. 2. de censib. (50,15). Vitia priorum censuum novis professionibus evanescunt.** Περὶ ἀναθεωρήσεως ἐπιγραφὴ ἔτους **159** ἐν **Corp. Inscr. Lat. III.** σ. **944. 946. usque ad recensum tributa dependat** ὁ πωλητής.

[3]) **L. 4. § 1.** αὐτ.

[4]) **L. 5. C. Th. sine censu. (11, 3) L. 39. § 5. de leg. (30). L. 36. de j. fisci (49. 34).**

[5]) **Savigny, Verm. Schr. II.** σ. **126.**

[6]) **Ὁ Mommsen, Staatsr. II. 945.** εἰκάζει ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὡς δόντος ἄφεσιν τῶν ἐπὶ δεκαπενταετίᾳ καθυστερούντων. **Δίων Κάσσ. 69. 8. Vita Hadr. 7.**

[7]) **Plinius, Pan. 29. L. 3. C. de annona (10, 16). Indictiones non personis sed rebus indici solent.**

[8]) **Indictione anniversariis vicibus emissa L. 8. C. Th. de extr. (11, 6). L. C. Th. de ind. (11, 5).**

Νειλόμετρον [1]. Ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἐκράτησεν ἡ συνήθεια, καθ' ἣν ὁ χρόνος ἀριθμεῖται κατὰ περιόδους δεκαπέντε ἐτῶν, ὥστε ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ κύκλου δίδεται εἰς ἕκαστον ἔτος ὁ ἀριθμός, οἷον ἰνδικτιῶνος πρώτης, δευτέρας, τρίτης, μέχρι πεντεκαιδεκάτης, ἀρχομένου τοῦ ἔτους ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου καὶ λήγοντος τὴν 31 Αὐγούστου [2]. Ἡ λέξις ἐπινέμησις κατὰ τοιαύτην ἔννοιαν εὑρέθη ἐν ἐπιγραφῇ Μεγάρων τοῦ ἔτους 402 [3]. Οἱ Βυζαντῖνοι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους παρέθετον καὶ τὸ ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἐν δὲ τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀπὸ τοῦ ιβ' αἰῶνος ἐνίοτε παρέγραφον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπινεμήσεων ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, οἷον Indictionis LXXIX anno V [4].

Εὑρίσκομεν ἐν τούτοις, ὅτι πρὸς ἀναθεώρησιν ἐστέλλοντο *ἐξισωταὶ* (Peræquatores) καὶ ἐκτάκτως *ἐπόπται* (Inspectores) [5].

Ἡ ἔναρξις τοῦ ἔτους καὶ τῆς ἐπινεμήσεως ἀπὸ τῆς 1 Σεπτεμβρίου συμπίπτει μετὰ τῆς καταβολῆς τοῦ φόρου, γινομένης εἰς τρεῖς δόσεις, τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου, τὴν πρώτην Ἰανουαρίου καὶ τὴν πρώτην Μαΐου. «Τριμερῶς δὲ πάντα τὰ δημόσια εἰςφερέσθω—τουτέστι καλάνδαις Ἰανουαρίων καὶ καλάνδαις Μαΐων καὶ πρὸς τὰ τέλη τῆς »ἐπινεμήσεως (δηλ. τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου), ἐξ ἴσων τριῶν μερῶν »διαιρουμένων τῶν δημοσίων καὶ μηδεμιᾶς καινοτομίας ἐν τῷ μέσῳ »γινομένης κατὰ τῶν συντελῶν [6]».

Ὁ κατὰ τοιαύτην ὡρισμένην ἔκτασιν ἰούγου, ἢ ζυγοκεφαλῆς, ἢ κεντουρίας, ἐπιβαλλόμενος φόρος ἐτελεῖτο, ἢ εἰς χρήματα, ἢ εἰς εἴδη [7], προσετίθετο δὲ καὶ ἡ λέξις annona, ἥτις ἦτο χορήγησις καρπῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν, πρὸ πάντων διὰ τὰς χρείας τοῦ στρατοῦ ἢ τῶν ἐν ἀξιώματι, καὶ ὠφείλετο κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν τῶν δημοσίων τελεσμά-

---

[1]) Κλήμ. Στρωμ. 6. σ. 633.—Rufini, II. E. I. 2.—Descript. de l'Égypte I. σ. 8. II. σ. 63. C. Inscr. Gr. 4957.

[2]) L. 3. C. Th. (11, 28).

[3]) Le Bas, Voy. Inscr. II. n. 38.—Mommsen, Ueber den Chronogr. σ. 578.

[4]) Art de vérifier les dates I. σ. 3.

[5]) L. 2. § 4. C. Th. de cens. (13, 11).

[6]) L. 13. C. de ann. (10, 16) Βασ. ΝϚ'. ή. 13.

[7]) Rudorff, Feldm. Hygin. grom. I. σ. 205.

των καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς προθεσμίας[1]. Τὰ χορηγούμενα εἴδη, τρόφιμα. φορβή, ξυλεία, ἱματισμός, παρεδίδοντο εἰς τὰς ἐπὶ τούτῳ δημοσίας ἀποθήκας, πρὸς τοὺς ειδικοὺς ἀποδέκτας (susceptores), κατὰ τὰ δημόσια σταθμά[2].

Ἐν Θράκῃ καθ' ὑπόθεσιν 20 ζυγοκεφαλαὶ (capita) ἔδιδον ἕνα ἱματισμόν, ἐν Σκυθίᾳ καὶ Μυσίᾳ 30 ζυγοκεφαλαὶ καὶ ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ 33[3]. Αἱ χορηγήσεις αὗται ἠδύναντο νὰ μεταποιηθῶσι καὶ εἰς χρήματα (adæratio), αὐστηρῶς ἀπαγορευομένης τῆς ἐμπορίας[4].

Ὡς φαίνεται, ἡ χορηγία αὕτη, λογιζομένη εἰς χρήματα, κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπερέβαινε τὸ $^1/_{120}$ τοῦ χρυσοῦ νομίσματος, ἐνῷ κατόπιν ἔφθασε τὸ $^1/_{60}$ καὶ τελευταῖον τὸ $^1/_{40}$ κατὰ ζυγοκεφαλήν[5].

Ἀντιστρόφως, ὅτε ἐν ταῖς δημοσίαις ἀποθήκαις δὲν ὑπῆρχον εἴδη, καταναλωθέντα, ἐγίνετο ἡ λεγομένη *συνωνή* (coemptio), τουτέστιν ἐλαμβάνοντο τ' ἀναγκαιοῦντα παρὰ τῶν φορολογουμένων κατὰ τὴν ἀγοραίαν ἐκτίμησιν ἀποζημιουμένων, ἢ καταλογιζομένου τοῦ ἀντιτίμου ὡς προκαταβολῆς τοῦ χρηματικοῦ φόρου[6].

Ἐξαιρετικὰ ἦσαν τὰ βάρη τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ὡς διατρεφουσῶν τὴν Ῥώμην καὶ κατόπιν τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ σιτοπομπῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν[7]. Ἀνέκαθεν ἐν Αἰγύπτῳ ὁ φόρος ἦτο διπλοῦν δέκατον μέχρι πέμπτης ἑκατονταετηρίδος[8]. Ἡ Αἴγυπτος μόνη παρεῖχεν ὅσον ἀπῃτεῖτο διὰ τεσσάρων μηνῶν σιτάρκειαν, περίπου 20

---

[1]) L. 15. C. Th. de ann. (11, 1) Unusquisque annonarias species pro modo capitationis et sortium præbiturus L. 2. C. Th. de imm. (11, 12) L. 32. § 6. de admin tut. (26, 7).

[2]) L. 1. 5. 11. C. Th. de erog. (7, 4) L. 19. 21. C. Th. de suscept. (12. 6) Νεαρὰ 128. κεφ. ιέ.

[3]) L. 3. C. Th. (7, 6).

[4]) L. 18. 20. 28. 30. 30. 31. 32. C. Th. (7, 4). L. 18. 19. C. de erog. (12, 38). Βασ, ΝΖ'. δ'. c 18, 19).

[5]) L. 32. C. Th. (7, 4).

[6]) L. 2. C. ut nemo (10,27) Βασ. ΝϚ'. θ'. 5. Νεαρὰ 130. Προκόπ. Ἀνεκδ. ΚΓ'. 5.

[7]) Τὰ ἄλλα εἴδη anabolicæ species Vopisc. Aurel. 45.

[8]) Γένεσις μζ'. 24. Καὶ δώσετε τὸ πέμπτον μέρος τῷ Φαραῷ. Orosius I. 8. ἐν ἔτει 417.

ἑκατομμ. μοδίων [1]. Ὅλαι ὁμοῦ αἱ χορηγίαι κατελογίζοντο κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς τὸ σύνολον τῶν ὀφειλομένων φόρων [2]. Ἀνέκαθεν ἐν τούτοις ὑπῆρχε φορολογικὴ ἀπογραφὴ τῶν κτημάτων, ἐμφαίνουσα τὰ μέτρα αὐτῶν κατὰ κατηγορίας γῆς σιτοφόρου, ἀμπελίτιδος, ψιλῆς, ἢ παραδείσων (κήπων), καὶ ὡρίζετο τὸ βαρύνον ἕκαστον κτῆμα τέλεσμα, ἀρτάβης, σίτου καθ' ὑπόθεσιν ἀνὰ ἑκάστην ἄρουραν ἢ κεραμίου οἴνου [3].

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐξέδιδε τὴν ὁρίζουσαν τὸ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν συντελεσθησόμενον ἐπιταγὴν (delegatio). Ἡ εἰδικὴ ἐπιταγὴ ἑκάστης ἐπαρχίας διελάμβανε τὸ ποσὸν τῶν ζυγοκεφαλῶν (juga, capita) καὶ τί ἐβάρυνεν ἑκάστην. Αἱ ἐπιταγαὶ ἐστέλλοντο πρὸς τοὺς ἐπάρχους ἑκάστης ἐπαρχίας πρὸς δημοσίευσιν, ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ἀρχῶν, μεθ' ἣν, κατὰ τὰς νενομισμένας προθεσμίας, ἤρχετο εἴσπραξις [4]. Οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων, βοηθούμενοι παρὰ τῶν μνημόνων (tabularii) καὶ λογογράφων τῆς πόλεως, ἀνεύρισκον, τί ὤφειλεν ἕκαστος κατὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν τῇ δημοσίᾳ ἀπογραφῇ ἑκάστου κτῆσιν [5], καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ οἱ *ὑποδέκται* (exactores) ἐνήργουν τὴν εἴσπραξιν [6]. Οὗτοι πάλιν ἔπεμπον τὰ εἰςπραχθέντα εἰς τὸν Κόμητα τῶν Λαργιτιόνων (τὸν Προεστῶτα τῶν τῆς βασιλείας θησαυρῶν, τὸν Ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν) μετὰ τοῦ φορολογικοῦ καταλόγου [7]. Ἐξ αὐτοῦ ἐφαίνοντο τὰ καθυστερήματα καὶ πρὸς ἐκβίασιν αὐτῶν παρὰ τοῦ Κόμητος ἐστέλλοντο οἱ *κανονικάριοι* [8], δι' ὧν ἐξετελεῖτο ὁ ἔλεγχος.

---

[1]) Προκόπ. Περὶ κτισμ. Ε'. ά. Iustiniani edict. 13. Ἰώσηππος Περὶ ἰουδ. πολέμου Β'· ΙϚ'. 4. Aurel. Vict. epit. 1.

[2]) Savigny Verm. Schr. II. σ. 103. 165.

[3]) Ἡροδ. Β'. 109 Διοδ. Γ. 54. 81. Ἐπιγραφὴν ἐν Ἐδφοῦ τῆς ἐποχῆς Λαγίδων. Lepsius Berl. Akad. 1855. σ. 75. Corp. J. Gr. 4697. Letronne Recueil. I. σ. 275. 298.

[4]) L. 13. C. de ann. (18, 16) L, 4. de canon. 10, 23).

[5]) L. 5. C. Th. de iis. (8, 15) L. I. C. Th. de tabul. (8, 2) L. 2. C. Th. ne collat. (11, 4) Διβάν. Περὶ προστασιῶν.

[6]) L. 16. C. Th. de exact, (11, 7).

[7]) L. 1. C. de canon. (10, 23).

[8]) L. 27. C. Th. de susc. (12, 6) L. 9. C. de exact. (10, 19). Βασ. ΝϚ'. ή. 24.

Εἰς οὐδεμίαν τῶν ἀρχῶν ἐπετρέπετο νὰ μεταβάλῃ κατ' ἐλάχιστον τὰς ἐπιταγάς, εἴτε πρὸς μείωσιν, εἴτε πρὸς αὔξησιν, καὶ μόνος ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπὶ αἰτήσει τοῦ ἐνδιαφερομένου παρεῖχεν ἀνακούφισιν διὰ θείου τύπου [1].

Τοιαύτη ἐγίνετο καὶ μερικὴ ὡρισμένου προσώπου καὶ γενική. Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, εὑρὼν τὸ ἐδαφικὸν τέλεσμα ἐν Γαλλίᾳ 25 χρυσῶν νομισμάτων ἀνὰ ζυγοκεφαλὴν (caput), ἐμετρίασεν αὐτὸ εἰς 7 πάντων συμπεριλαμβανομένων, δηλ: καὶ αὐτῶν τῶν annonariæ functiones [2].

Ἐν τῷ πρὸς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον εὐχαριστηρίῳ ὁ *Εὐμένης* [3] ὀνομάζει τὴν ἐπιταγὴν τῆς Γαλλίας, Gallicani census communis formula, ἐπαινῶν τὸν Αὐτοκράτορα διὰ τὴν πρὸς τοὺς Ἐδούους ἄφεσιν ἑπτακιςχιλίων τελεσμάτων (septem millia capitum), ἐπέκεινα τοῦ πέμπτου μέρους ὁμοῦ, ὥστε ἀνεζωπυρήθησαν πέντε καὶ εἰκοσακιςχίλια· ἦσαν ἄρα ὁμοῦ 32 χιλιάδες. Οὐδεὶς διατείνεται, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος κατὰ γράμμα ἀφῆκεν ὁμοῦ τὰς ἀπαρτιζούσας ἑπτακιςχίλια τελέσματα ἰδιοκτησίας ἀφορολογήτους, διότι τότε δὲν ἐγίνετο ἡ ἀναζωπύρησις τῶν ὑπολοίπων πέντε καὶ εἴκοσι χιλιάδων, ὧν οἱ ἰδιοκτῆται ἔμελλον νὰ φέρωσι τὸ αὐτὸ βάρος τοῦ φόρου, ὡς ἀμέτοχοι τῆς ἀνακουφίσεως.

Ἀναπόφευκτον συμπέρασμα τούτου εἶναι, ὅτι ἀναλόγως ὠφελήθησαν ὅλοι οἱ ἰδιοκτῆται, μειωθέντος τοῦ εἰς ἕκαστον ἐπιβάλλοντος. Ἐπὶ ὑποθέσει λοιπόν, ὅτι ἑπτὰ νομίσματα κατὰ τὴν ἐπινέμησιν ἐλαμβάνοντο παρ' ἑκάστης χιλιοστύος, οἱ Ἐδοῦοι ἐχρεώστουν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὑπὲρ 32 χιλιάδων χιλιοστύων, νομισμάτων 225 χιλιάδας, ἀνθ' ὧν περιωρίσθη τὸ χρέος αὐτῶν ὑπὲρ 25 χιλιάδων χιλιοστύων εἰς 175 χιλιάδας νομισμάτων.

Κατὰ τοιοῦτον ὑπολογισμὸν οἱ Ἐδοῦοι ἀντὶ 7 νομισμάτων ὑπὲρ ἑκάστης ζυγοκεφαλῆς, λόγῳ τῆς ἀνακουφίσεως, ἔμελλον νὰ δίδωσι $5\ {}^{15}/_{32}$, καὶ ἰδοὺ ἡ ἀναζωπύρησις [4].

Τοῦτ' αὐτὸ δηλοῖ καὶ ἡ δέησις τοῦ *Σιδωνίου* πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα

---

[1]) L. 4. 13. C. de annon. (10, 16).
[2]) Ammian. 16. 5. 14. Munera universa.
[3]) Gratiarum actio ad Constant. C. 5.
[4]) Savigny Verm. Schr. II. σ. 129.

(Μαϊορῖνον) Hic capita, ut vivam, tu mihi tolle tria[1]. Βεβαίως δὲν ζητεῖ νὰ στερηθῇ τῆς ἰδιοκτησίας τριῶν ζυγοκεφαλῶν, οὐδὲ νὰ μένῃ ὡρισμένη ἰδιοκτησία ἀφορολόγητος, ἀλλὰ νὰ ἐλαττωθῇ κατὰ τρία τὸ σύνολον τῶν τελεσμάτων αὐτοῦ.

Ἔχομεν ἐν τούτοις καὶ παραδείγματα ἀφέσεως τοῦ τελέσματος ὡρισμένου μέρους ἐπαρχίας[2], λόγῳ βαρβαρικῆς εἰσβολῆς καὶ δῃώσεως τῆς χώρας.

Ἐν τῇ Νεαρᾷ Μαϊορίνου[3] εὑρίσκομεν προσέτι, ὅτι ἐπὶ ἑκάστης ζυγοκεφαλῆς πρὸς ἀμοιβὴν τῶν συμπραττόντων εἰς τὴν εἴσπραξιν προσετίθετο ἥμισυ νόμισμα, ὥστε ὁ ἰδιοκτήτης νὰ ἦναι ἀπηλλαγμένος πάσης ἄλλης δαπάνης. Τὸ ἥμισυ τοῦτο νόμισμα, ἤτοι 12 κεράτια, ἢ 24 ἡμικεράτια, διενέμετο ὡς ἐφεξῆς:

Ὁ Palatinus, ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ Προεστῶτος τοῦ τῆς βασιλείας θησαυροῦ (Comes largitionum)[4]	ἡμικεράτ.	1
Ὁ Exactor, ὑποδέκτης	»	2
Ὁ Curialis (πολιτευόμενος, τουτέστιν ὁ ἐκ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου συμπράττων) καὶ τὸ γραφεῖον τοῦ Ἄρχοντος τῆς ἐπαρχίας ὁμοῦ		8
Τὸ γραφεῖον τοῦ ἐπάρχου		13
		24

Προσέτι μανθάνομεν, ὅτι τὸ τέλεσμα διῃρεῖτο εἰς τρία μέρη, ἐξ ὧν τὸ μὲν παρέμενεν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς διοικήσεως (ad arcam præfecturæ) διὰ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, τὸ δὲ ἐστέλλετο εἰς τὸν δημόσιον θησαυρὸν καὶ τὸν ἰδιαίτερον τοῦ Αὐτοκράτορος (sacris vel privatis largitionibus inferendum) καὶ δύω νομίσματα ἀνὰ ζυγοκεφαλὴν ἢ χιλιοστὺν ἀφιεροῦντο εἰς τὴν μισθοδοσίαν τῶν δημοσίων ὑπηρετῶν (binos per jugum vel millenas solidos remunerationibus deputandos).

Κατ' αὐτὸν τὸν ὑπολογισμὸν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀναλογίας ἑκάστου ἐκ τῆς ἐπιταγῆς τῆς ἐπαρχίας ἠδύνατο νὰ εἰσχωρήσῃ καταπίεσις καὶ πρὸς καταστολὴν αὐτῆς ὑπῆρχεν ἡ διάταξις, ὅτι ὁσάκις ψευδῶς

[1]) Sidonius, Carm. 13.
[2]) L. 13. C. Th. de indulg. (11, 25). Nov. Valentiniani tit. XXXIII. § 2.
[3]) Nov. Majoriani tit. VII. § 16.
[4]) L. 1. C. de palat. (12, 24) Βασ. ϛ'. λά. 2.

χρεοῦνται ἄλλοι ἀντὶ ἄλλων πρὸς ἀναπλήρωσιν ἐλλειμμάτων, αὐτὸς ὁ λογοθέτης (discussor) ἦτον ἐξ ἰδίων ὑπεύθυνος [1], ὅστις ἐξεπλήρου ἔργα ἐλεγκτοῦ.

Ὁ περισσοπρακτήσας (superexactio), εἴτε ἄρχων, εἴτε ἰδιώτης, ἀπέδιδε τὸ διπλάσιον εἰς τὸν περισσοπρακτηθέντα, καὶ ἐν ὑποτροπῇ ἐτιμωρεῖτο κεφαλικῶς [2].

Ὁσάκις τὸ σύνολον τοῦ ἐπιβληθέντος ἐγκτητικοῦ φόρου δὲν ἤρκει, ἐκτάκτως καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ἔτους ἠδύνατο νὰ διαταχθῇ προσθήκη διὰ νεωτέρας ἐπινεμήσεως (superindictio[3]).

Σπουδαῖαι συνέπειαι ἐπῆλθον ἐκ τῆς καθιερώσεως τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἐν ἑκάστῃ περιφερείᾳ οἱ ἀποτελοῦντες τὸ συμβούλιον ὡς *πολιτευόμενοι* (Decuriones) εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων ἐξ ἰδίων, ὡς ἔχοντες τὴν περὶ τούτου φροντίδα καὶ ἐπιτετραμμένοι νὰ εἰσπράττωσι παρὰ τῶν συντελεστῶν [4].

Τὸ λειτούργημα κατέστη ἐκ τῶν ἐπαχθεστέρων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν πολλὰ ἐπενοήθησαν, ὅπως καὶ πρὸς ἐξανάγκασιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος κατέστησεν ἰδίους ὑπαλλήλους πρὸς εἴσπραξιν, τοὺς λεγομένους βίνδικας (vindices)[5].

---

[1]) L. 1. C. de discuss. (10, 30) Βασ. ΝϚʹ. ἱ. 2.

[2]) L. 1. C. de superexact. (10, 20). Βασ. ΝϚʹ. ή. 25.

[3]) L. 1. C. de superind. (10, 18). L. 28. de usu (33, 2).

[4]) L. 1. § 1. L, 3. § 11. L. 18. § 26. de muner. (50, 4) L. I. C. Th. de censu (13, 10). L. 5. C. Th. (8, 2). L. 1. C. Th. de exact. (11, 7). Θεοδωρήτου, ἐπιστ. 42. Φείσασθαι δὲ τῶν τρισαθλίων πολιτευομένων ἀπαιτουμένων ἅπερ εἰςπράττειν οὐ δύνανται.

[5]) Λυδός, Περὶ ἀρχῶν Γ. 49. Νεαρὰ 38 πρ. 128. κεφ. ἑ.

Ε΄

ΚΕΦΑΛΙΚΟΝ ΤΕΛΟΣ

Παρὰ Ῥωμαίοις ἀρχικῶς ἡ εἰσφορὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς περιουσίας, διὸ ὁ τιμητὴς διέγραφεν ἐκ τῆς Γερουσίας, ἢ ἐκ τῆς φυλῆς (tribus), τοὺς κεκτημένους πολυτελῆ σκεύη ἢ ἐμφαίνοντα χλιδήν, ἐπὶ ἀπρεπείᾳ (probrosum), ἢ ἀπετίμα εἰς τὸ δεκαπλάσιον, πρὸς αὔξησιν τῆς εἰσφορᾶς[1].

Ἔξω τῆς ἐκ τῆς ἀπογραφῆς εἰσφορᾶς (tributum ex censu) ὑπῆρχεν ὅμως καὶ εἰσφορὰ κατὰ κεφαλὰς (tributum in capita)[2], ἣν ἐτέλουν οἱ αὐτεξούσιοι ἄνηβοι καὶ αἱ ἄνηβοι καὶ χῆραι, ὡς πρόσωπα μὴ ἐμφανιζόμενα ἐνώπιον τοῦ τιμητοῦ καὶ μὴ καταγραφόμενα ἐν τοῖς φυλετικοῖς καταλόγοις, ἡ δὲ εἰσφορὰ αὐτῶν συνετέλει ὑπὲρ τῶν ἱππέων διὰ τὴν δαπάνην τῶν ἵππων[3].

---

[1]) **Gellius**, IV. 21, 39.—**Vell.** 2. 10.—**Val. Max.** 9. 1. 4.—**Plin.** N. H. 17, 13.—**Πλούταρχ.** Κάτων πρ. ιή.—**Liv.** 39, 44. 2.—**Mommsen**, Staatsr. II. 350. 353.

[2]) **Festus**, V. tributorum σ. 364.

[3]) **Liv.** I. 43. 9.—**Cic.** De rep. II, 20. 36.—**Πλούτ.** Κάμιλλ.

Τοιοῦτον φόρον κεφαλικὸν ἐτέλουν οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς τοὺς φυλετικοὺς καταλόγους μέτοικοι (ærarii)[1].

Ἐν γένει ὁ κεφαλικὸς φόρος παρὰ Ῥωμαίοις ἐθεωρεῖτο περιφρονητικὸς καὶ εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀνάρμοστος[2].

Ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων (587 ἀπὸ κτ. Ῥ. καὶ 167 πρὸ Χρ.) ἔπαυσαν, ὡς εἴρηται, αἱ εἰσφοραὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ μετολίγον ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι ἐν ταῖς καταχτηθείσαις ἐπαρχίαις εὗρον παντοῖα φορολογικὰ συστήματα, ἃ διετήρησαν, ἢ ἐτακτοποίησαν. Ἐν πλείσταις εὗρον φόρον τῶν σωμάτων, ἢ κεφαλικόν, ἢ ἐπικεφάλιον, οἷον ἐν Ἀφρικῇ[3], ἐν Κιλικίᾳ[4], ἐν Ἀσίᾳ[5], ἐν Τήνῳ[6], ἐν Βρεττανίᾳ[7]. Ὁ φόρος οὗτος ἦτο παντοειδής, ἢ τοῦ ἐπιτηδεύματος (χειρωνάξιον), ἢ κατὰ λόγον τῆς περιουσίας[8]. Ἄλλος παρὰ τὸν βαρὺν φόρον τῶν σωμάτων[9] ἦτο τὸ τελούμενον παρὰ τῶν Ἰουδαίων ὑπὲρ τοῦ ναοῦ δίδραχμον, ὃ ὁ Οὐεσπασιανὸς ἐκέλευσε νὰ τελῶσι κατ' ἔτος εἰς τὸ Καπιτώλιον[10]. Τὰ κεφαλικὰ ταῦτα τέλη ὡς ἐπιτοπολὺ ἐπιπράσκοντο εἰς ἐκλήπτορας[11].

Ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευματιῶν (negotiatorum) ἐπανελήφθη ἐν Ῥώμῃ[12], οὐδέποτε παύσας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, οἷον aurum lustrale, functio auraria καὶ χρυσάργυρον[13].

Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἀπαντᾷ, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἐγκτητι-

---

1) Pseudo Ascan. Ad divin. 3. Ut pro capite suo tributi nomine æra præberet. Liv. IV. 24.

2) Tertull. Apolog. 13.

3) Ἀππιαν. βιβλ. 135.

4) Cic. Ad Att. 5. 16. 2.

5) Cæsar. B. C. 3. 32.

6) Corpus I. Gr. 2336.

7) Δίων Κασσ. 62. 3.

8) Ἀππιαν. Συρ. 50. Ἔστι δὲ καὶ Σύροις καὶ Κίλιξιν ἐτήσιος, ἑκατοστὴ τοῦ τιμήματος ἑκάστου. L. 3. de cens. (50, 15).

9) Αὐτόθι.

10) Ἰώσηππ. Περὶ Ἰουδ. πολ. 7. 6. 6.

11) Εὐαγγ. κατὰ Ματθ. 17. 24.—Ἰώσηππ. Ἀρχαιότ. 12. 4. 1.—Cic. Ad fam. 3. 9. 5. ad Att. 5. 16. 2.

12) Suet. Cal. 40.—Lamprid. Alex. Sev. 24. 32.

13) L. 8. 17. C. Th. de lustr. (13, 1).—Ζώσιμος Β'. 38.—Evagrius, Hist. Eccl. 3. 39.

κοῦ φόρου (tributum soli), ὁ κεφαλικὸς φόρος (tributum capitis)[1], διάφορος τοῦ τῶν ἐπιτηδευματιῶν. Εἰς τὴν ἐγκτητικὴν φορολογίαν (capitatio terrena) ἔκτοτε ἀντιτίθεται ἡ φορολογία τῶν εὐτελῶν (capitatio plebeja, ἢ humana). Ὁ κεφαλικὸς οὗτος φόρος ἐπεβάλλετο ἐξίσου εἰς ἄνδρας ἀπὸ τοῦ 20οῦ ἔτους καὶ εἰς γυναῖκας ἐγγάμους[2]. Κατόπιν ἐμετριάσθη ὡς πρὸς τὰς γυναῖκας[3], ὥστε αὐταὶ ἐτέλουν τὸ ἥμισυ (per binas mulieres), ἀλλὰ καὶ τοῦτο κατά τι μετεβλήθη, διότι δύω καὶ τρεῖς ἄνδρες ὁμοῦ, γυναῖκες δὲ τέσσαρες, ἓν ἐτέλουν κεφαλικὸν τέλος[4].

Κατὰ τοὺς μέν, πέντε ἄνδρες ἐναλλάξ, ποτὲ μὲν οἱ δύω, ποτὲ δὲ οἱ τρεῖς, ὤφειλον δύω ἐπικεφάλια[5], κατ' ἄλλους δὲ παρ' ἔτος ἤλλασσε τὸ τελούμενον, ὥστε οἱ τελέσαντες καθ' ἓν ἔτος ἀνὰ δύω, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἐτέλουν ἀνὰ τρεῖς[6]. Ἢ πάλιν ὁ κεφαλικὸς οὗτος φόρος ἐπεβάλλετο καθ' ἑκάστην ἑστίαν συναποτελουμένην ἐκ τῆς συνδιαιτωμένης οἰκογενείας, ἐὰν ἦναι ὀρθὴ ἡ εἰκασία, ὅτι μετωνομάσθη, ὡς ῥηθήσεται, *καπνικόν*[7].

Ὅτι ἀπέβλεπε τοὺς εὐτελεῖς, καὶ τὴν ἐσχάτην τῆς κοινωνίας τάξιν, τὴν μὴ συντελοῦσαν κατὰ λόγον τῆς περιουσίας, ἐξάγεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ χαρακτηρισμοῦ plebeja capitatio. Αἱ τάξεις ἐπὶ τῶν χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων ἦσαν: Senator, honoratus, principalis, decurio vel plebejus[8]. Οἱ εὐτελεῖς, οἱ οὐδεμίαν ἔχοντες περιουσίαν, ὅπως γίνῃ αὐτῆς ἀποτίμησις, καὶ κατὰ λόγον αὐτῆς ἐγγραφῶσιν εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία, ἐτέλουν τὸν κεφαλικὸν φόρον, ἐνῷ ὅσοι εἶχον περιουσίαν οἱανδήποτε, ἠναγκάζοντο νὰ δηλώσωσιν αὐτὴν πρὸς ἀπόδοσιν ἀναλόγου

---

[1]) L. 8. § 7. de cens. (50, 15). L. 18. § 8. de muner. (50, 4).
[2]) L. 4. C. Th. de veter. (7, 20).
[3]) L. 2. C. Th. de protost. (11, 23). L. 36. C. Th. de decur. (12, 1). L. 4. 6. C. Th. de censu (13. 10). L. 6. Th. de collat. (11, 20).
[4]) L. 2, C. Th. de censit. (13, 11). L. 10. C. de agric. (11, 47). Τιπούκειτος. Φησὶ γὰρ δύω καὶ τρεῖς ἄνδρας τῷ ῥήματι τῆς κεφαλιτίωνος σημαίνεσθαι, γυναῖκας δὲ τέσσαρας.
[5]) Savigny, Verm. Schr. II.
[6]) Huschke, Ueber den Census (Berlin 1847).
[7]) Zachariæ, Mémoires de l'Acad. de St. Pétersbourg. σ. 11.
[8]) L. 7. § 2. C. Th. de tiron. (7, 13).

τέλους. Ὡς περιουσία ἐλογίζοντο καὶ οἱ δοῦλοι, ἀποτιμώμενοι μάλιστα κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα [1]. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῶν ἀκινήτων ἐσημειοῦντο καὶ οἱ ἐν αὐτῷ δοῦλοι, διὸ ἐλέγοντο ἐναπόγραφοι (censiti) [2], ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διότι δι' αὐτοὺς δὲν ἐχρεωστεῖτο ὁ ἴδιος φόρος, ἐνῷ ἀπετέλουν μέρος τῆς κινητῆς περιουσίας οἱ μὴ ἐργαζόμενοι ὡς γεωργοί. Οὗτοι, ἐναπόγραφοι ὄντες, δὲν ἠδύναντο ν' ἀποσπασθῶσι τῆς γῆς, ἡ δὲ ἐκποίησις αὐτῶν ἄνευ τοῦ κτήματος ἀπηγορεύετο [3].

Πρὸς βεβαίωσιν καὶ ἀνακάλυψιν τῆς περιουσίας ἐγίνετο χρῆσις πολλῶν καταπιεστικῶν μέσων καὶ βασάνων, ἃ ἐκτραγῳδοῦσιν οἱ σύγχρονοι (tormenta ac verbera personabant) [4]. Ὁ Ζώσιμος, ἴσως μετά τινος ὑπερβολῆς, λέγει περὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὅτι: «ἦν ἰδεῖν »μέλλοντος τοῦ τετραετοῦς ἐνίστασθαι χρόνου, καθ' ὃν ἔδει τοῦτο τὸ »τέλος εἰςφέρεσθαι, θρήνους ἀνὰ πᾶσαν πόλιν καὶ ὀδυρμούς, ἐνστάν»τος δὲ μάστιγας καὶ βασάνους ἐπιφερομένας τοῖς σώμασι τῶν διὰ »πενίαν ἐσχάτην ζημίας ὑπενεγκεῖν μὴ δυναμένων κτλ. [5]».

Ἐν ἐλλείψει πάσης περιουσίας ἐπιδεκτικῆς ἀποτιμήσεως οἱ εὐτελεῖς ὑπήχθησαν εἰς τὸ κεφαλικὸν τέλεσμα, περὶ οὗ ἤδη ὁ λόγος.

Ἐν ἀντιγραφῇ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Πρόεδρον Λυκίας καὶ Παφλαγονίας τοῦ ἔτους 313 βλέπομεν, ὅτι εἰς τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν εὐτελεῖς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἐχαρίσθη τὸ κεφαλικὸν τέλεσμα, ὅπως ὁ Διοκλητιανὸς ἀφῆκεν ἐλευθέρους αὐτοῦ ὅλους τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἀνατολῆς εὐτελεῖς (plebs urbana) [6]. Δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι ἡ διάταξις αὕτη ἐξετάθη εἰς τὴν Δύσιν [7], ἔνθα εὑρίσκομεν καὶ μετέπειτα

---

[1]) L. 4. § 5. de cens. (50, 15). L. 7. C. de donat. (8, 53).

[2]) L. 3. C. Th. de re mil. (7, 1). L. 2. C. Th. sine censu (11, 3). L. 4. § 5. de cens. (50, 15). L. 7. C. de agric. (11, 48). L. 10. C. de re mil. (12, 36).

[3]) L. 7. C. de agric. (11, 48), L. 11. C. comm. (3, 39). Βασ. ΙΒ'. γ'. 11.

[4]) Lactant. De mort. pers. 23.

[5]) Ζώσιμος, Β'. 38.

[6]) L. 2. C. Th. de censu (13, 10). Κατά τι παρηλλαγμένη ἐν L. I. C. de capit. (11, 48). Κατὰ Σωζόμενον, Ε'. 4. ὁ Ἰουλιανὸς διέταξε: « τὸ πλῆθος » τῶν χριστιανῶν σὺν γυναιξὶ καὶ παισὶν ἀπογράψασθαι καὶ καθάπερ ἐν ταῖς » κώμαις φόρους τελεῖν ».

[7]) Savigny, Verm. Schr. II.

τὸν κεφαλικὸν φόρον ἐν ταῖς πόλεσιν[1], ὃν ἐξηκολούθησαν νὰ λαμβάνωσιν οἱ Γότθοι ἐν Ἰταλίᾳ (bina et terna)[2]. Κατὰ Θεοφάνην (Α' σελ. 631) ὁ Λέων Ἴσαυρος «φόρους κεφαλικοὺς τῷ τρίτῳ μέρει Σικελίας »καὶ Καλαβρίας τοῦ λαοῦ ἐπέθηκεν». Τουτέστι τὸ τρίτον τοῦ κεφαλικοῦ φόρου παρ' ἑκάστου ἀδιακρίτως, εἴτε ἐν ταῖς πόλεσιν, εἴτε ἐν τοῖς ἀγροῖς.

Τοὐναντίον ὁ Θεοδόσιος Β' καὶ ὁ Οὐαλεντινιανὸς Γ' κατήργησαν ὅλως τὸ κεφαλικὸν τέλος ἐν Θράκῃ, διατηρήσαντες μόνον τὸ ἐδαφικόν[3], ὅπως ἄλλοτε ἔπραξεν ὁ Οὐαλεντινιανὸς Α' καὶ οἱ συναυτοκράτορες ἐν Ἰλλυρίᾳ[4], διὰ τὰς συχνάς, φαίνεται, τῶν βαρβάρων ἐπιδρομάς.

Τοῦτο τὸ κεφαλικὸν τέλος παρέμεινε βαρῦνον τὴν γεωργικὴν τάξιν τῶν ἐναπογράφων, ἢ παροίκων (coloni), περὶ ὧν κυρίως ἐνδιαφερόμεθα.

Ἐν Νεαρᾷ 128 Ἰουστινιανοῦ, ἀνακεφαλαιούσῃ τὰ περὶ φόρων, δὲν γίνεται μὲν λόγος περὶ τοῦ κεφαλικοῦ, ἀλλ', ὡς εἶναι τὸ πιθανώτερον, διότι τὸ τέλος τῶν ἐναπογράφων, ἢ παροίκων, ἐσημειοῦτο ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων ἐπὶ τῆς μερίδος ἑκάστου κτήματος καὶ συγκεφαλαιούμενον μετὰ τοῦ ἐγκτητικοῦ τελέσματος συνάμα εἰσεπράττετο[5].

Ἐνῷ ῥητῶς μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Αὐτ. Ἀναστάσιος κατήργησε τὸ χρυσάργυρον, πρὸς κοινὴν ὅλων χαρὰν καύσας καὶ τὰς καταγραφὰς ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ[6], περὶ τοῦ κεφαλικοῦ τέλους εἴδομεν, ὅτι ἐν Κώδικι ὁ Ἰουστινιανὸς διετήρησε τὴν διάταξιν, καθ' ἣν ἀνὰ δύω καὶ τρεῖς τελοῦσι κεφαλικὸν φόρον οἱ ἀγρόται[7], οἵτινες ἐν Ἐπιτομῇ Ἰουλιανοῦ ἀποκαλοῦνται capite censi[8]. Ὡσαύτως ἐν διατάξει τοῦ Κώδικος Ἰουστι-

---

[1]) **Lactant.** De mort. pers. 23. 26. ἐπὶ Γαλερίου.—**Zachariæ**, Mémoire de l'acad. de St. Pétersb. σ. 10.

[2]) **Cassiod.** Var. III, 3. VII, 26.

[3]) L. 1. C. de col. Thr. (11, 54).

[4]) L. 1. C. de col. Ill. (11, 53).

[5]) Διὰ τοῦτο κατὰ Νεαρὰν 17 κεφ. ή. ὁ εἰσπράττων ἔδιδεν ἀπόδειξιν ἐμφαίνουσαν «τὸ ποσὸν τῶν ζυγοκεφάλων καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων».

[6]) **Ζώσιμος**, Β'. 38.—**Εὐάγριος**, Γ'. 39—42.—**Θεοφάνης**, Α'. σ. 221.—**Κεδρηνός**, Α. σ. 126.—**Ζωναρᾶς**, Β'. σ. 64. Βασ. ΝϚ'. ιϐ'. 1.

[7]) L. 10. L. de agric. (11, 47).

[8]) **Jul.** Epit. Novell. const. XXII. c. 79.

νιανοῦ[1] ἐξηλείφθη μόνον τὸ περὶ τῶν εὐτελῶν ἐν ταῖς πόλεσι τῆς διατάξεως Θεοδοσίου[2].

Καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα χρόνον ἐκ διαλειμμάτων γίνεται πάλιν λόγος περὶ κεφαλικοῦ τέλους. Ὁ Λέων ὁ Ἴσαυρος διατάττει: « ἐποπτεύειν » τε καὶ ἀναγράφεσθαι τὰ τικτόμενα βρέφη πρὸς τὸ ἀπαιτεῖσθαι τὸν » λεγόμενον κεφαλιτίωνα[3] ». Ὁ Νικηφόρος ὁ ἀπὸ Γενικοῦ (802—803) ἐπίσης διέταξεν: « ἐποπτεύεσθαι πάντας καὶ ἀναβιβάζεσθαι τὰ τούτων » δημόσια τέλη, ... τοὺς .... παροίκους .... τὰ καπνικὰ ἀπαι- » τεῖσθαι[4] ». Πρέπει νὰ ἦσαν ἐν χρήσει, ἀφοῦ οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν θείων Γραφῶν, ὁ Οἰκουμένιος ἐν ἔτει 1000 καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἐν ἔτει 1070, τὴν ἀντίθεσιν ἐν τῇ ῥήσει τοῦ Ἀπ. Παύλου πρὸς Ῥωμαίους ΙΓ' ζ'. « Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ » τέλος, τὸ τέλος, » ἑρμηνεύουσιν οὕτω πως: « Τῷ τὸν φόρον χρεωστου- » μένῳ, ἤγουν τὴν λεγομένην *κεφαλιτίωνα*, ἀπόδος τὸν φόρον· τῷ τὸ » τέλος δέ, ἤγουν τὴν ὑπὲρ τῆς γῆς συνεισφοράν, τὸ τέλος ».

Κατόπιν θέλομεν ἐπαγάγει καὶ ἄλλας μαρτυρίας.

Ἀξιοπερίεργος πρὸς ἀκριβῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ παροίκου εἶναι ἡ διάταξις, δι' ἧς ὁρίζεται, ὅτι ἕκαστος κτήτωρ ὀφείλει μόνος νὰ φροντίζῃ τὴν εἴσπραξιν τῶν ἀναγομένων εἰς τὸ κτῆμα αὐτοῦ τελεσμάτων παρὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐναπογράφων (in locis isdem censitos). Ἐὰν δὲ ὁ ἐναπόγραφος ἔχῃ ἴδια κτήματα ἀλλαχοῦ, περὶ τῶν τελεσμάτων αὐτῶν ἀνήκει ἡ φροντὶς εἰς τὸν κατὰ τόπον ἁρμόδιον εἰσπράκτορα[5].

Ἐντεῦθεν συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι καθαυτὸ ἐναπόγραφος, ἢ πάροικος, εἶναι ὁ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι ἐργαζόμενος γεωργός, ἐν ᾧ εἶναι ἐγγεγραμμένος κατὰ τὴν φορολογικὴν σημείωσιν, καί τοι ἔχων ἰδίας κτήσεις ἀλλαχοῦ. Ὡς ἐναπόγραφος καταβάλλει καὶ κεφαλικὸν φόρον, περὶ οὗ ὅμως ἐν τῇ διατάξει οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος, διότι πρόκειται περὶ τῶν ἐγκτητικῶν τελεσμάτων (annonariæ functiones).

---

[1]) L. 4. C. de legat. (10, 65).
[2]) L. 36. C. Th. de decur. (12, 1).
[3]) Θεοφάνης, Α'. σ. 631.—Zachariæ, Nov. σ. 49. ἐν ὑποσ.
[4]) Αὐτόθι σ. 61. ὑποσ.
[5]) L. 14. C. Th. de annona (11, 1). L. 4. C. de agric. (11, 48). Νεαρὰ 128. κεφ. ιδ'.

Ἀποκρουστέα ἑπομένως εἶναι ἡ ἐκδοχή, ὅτι ὁ ἐλάχιστον κτῆμα κεκτημένος (quantulacunque possessio) εἶναι ἀπηλλαγμένος τοῦ κεφαλικοῦ φόρου[1], διότι τὸ ἐναντίον βεβαιοῦται, ὥστε κτήτωρ (possessor) λέγεται κυρίως ὁ μὴ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι γεωργῶν, ἀλλ' ὁποριζόμενος ἐκ τῶν ἰδίων κτημάτων τὴν πρόσοδον. Κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἀντιτίθενται ἐν τοῖς νόμοις κτήτορες (possessores) καὶ γεωργοὶ (coloni)[2], ἐκεῖνοι μὲν ἀνήκοντες εἰς ἀνωτέραν τάξιν, ὡς ὑπέρτεροι τῶν βουλευτῶν (δημοτικῶν συμβούλων)[3] καὶ τελευταῖον ὀνομασθέντες καὶ λαμπρότατοι[4], ἐνῷ οἱ γεωργοὶ ἦσαν εὐτελεῖς (plebei).
Ὁ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι προσκείμενος, μὴ κατέχων ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλ' ὀνόματι ἄλλου κυρίου, αὐτὸς κυρίως ὑπόκειται εἰς τὸν κεφαλικὸν φόρον, δὲν εἶναι δὲ ἐν τῇ αὐτῇ τάξει ὁ δοῦλος, εἶναι αὐτὸς ἐναπόγραφος καὶ γεωργὸς καὶ ἀναπόσπαστος τοῦ ἐδάφους, καθὸ ἀποτελῶν μέρος τῆς περιουσίας τοῦ κυρίου αὐτοῦ, καί, ὡς στερούμενος προσωπικότητος, εἶναι ἀνεπίδεκτος κεφαλικοῦ φόρου.

Διότι οἱ ἐλευθέρας καταστάσεως ζωγράφοι ἐξαιρετικῶς ἀπηλλάγησαν παντὸς φόρου, αὐτοί, αἱ σύζυγοι καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οὐδὲ χρῄζουσι νὰ δηλώσωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκ βαρβαρικῆς καταγωγῆς δούλους[5], δὲν ἕπεται ἐξ ἀντιδιαστολῆς, ὅτι ὑπέκειντο εἰς κεφαλικὸν φόρον οἱ δουλικῆς καταστάσεως ζωγράφοι[6].

Πρὸς διαφώτισιν τῆς ἀπορίας ἀξιοπερίεργον εἶναι, ὅτι ὁ ὑποδεχθεὶς καὶ ἀποκρύψας ἀλλότριον ἐναπόγραφον ὀφείλει ἀποζημίωσιν εἰς τὸν κύριον τοῦ κτήματος, εἰς ὃ ἀνήκει, διὰ τοὺς καταβληθέντας φόρους

[1]) Ὡς ἐδίδαξεν ὁ Savigny, Verm. Schr. II. Ὅρα τὴν ἀνασκευὴν Zachariæ, Mémoires de l'Acad. de St. Pétersbourg σ. 5.

[2]) L. 3. L. de pasc. (11, 61) Βασ. ΝΕ'. ζ'. 1.

[3]) L. 8. C. de defens. (1, 55). L. 19. C. de episc. (1. 4). Ἄλλοτε ὑπερεῖχον οἱ Βουλευταὶ L. 1. de decr. (50, 9). L. 6. C. Th. ad L. jul. (9, 27).

[4]) Βασ. ΣΓ'. ά 31. Ἐν ΝΔ'. ιά. 1. συγχέονται Βουλευταὶ καὶ κτήτορες.

[5]) L. 4. C. Th. de exc. art. (13, 4), Κατενεμήθησαν ὡς ἐναπόγραφοι εἰς γεωργικὰς κτήσεις βάρβαροι, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ δουλεύωσιν εἰς ἀστικὰς ὑπηρεσίας (urbana obsequia) L. 3. C. Th. de bon. mil. (5, 4). ἀλλ' οἱ ζωγράφοι ἀπηλλάγησαν πάσης δηλώσεως, ὡς καὶ εἰς ἄλλους ἐδόθη τοιοῦτο προνόμιον L. 3. § 1. C. Th. de privil. (6, 35).

[6]) Ὅπως συνεπέρανεν ὁ Savigny ἐν μνησθείσῃ πραγματείᾳ.

λόγῳ αὐτοῦ, ἄρα καὶ διὰ τὸν κεφαλικόν (indemnitatem sarciat tributorum), ἐνῷ ὁ ἀποκρύψας δραπέτην δοῦλον ὑπόκειται εἰς ἄλλας ποινάς (ad eam pœnam κτλ.)[1], διότι ὑπὲρ αὐτοῦ δὲν κατεβλήθη κεφαλικὸς φόρος[2].

Ἐκ τούτων πάντων γίνεται καταφανές, ὅτι μόνοι οἱ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι γεωργοὶ καὶ οἱ εὐτελεῖς ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπέκειντο εἰς κεφαλικὸν φόρον, ὡς πρὸς τούτους μόνους καταργηθέντα. Οἱ δοῦλοι, ὡς μέρος τῆς περιουσίας ἀπετιμῶντο, ἐφ' ὅσον ἦτον ἐν χρήσει ὁ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν φόρος (τὸ χρυσάργυρον). Ὑπῆρχον ὅμως καὶ δοῦλοι ἐναπόγραφοι, ἀναπόσπαστοι τοῦ ἐδάφους, ὅπως ὑπῆρχον ἀναπόσπαστοι καὶ ἐλεύθεροι γεωργοί.

Οἱ στρατιωτικοί[3], οἱ ἐπὶ τῆς φορολογίας ὑπάλληλοι (annonarii, actuarii)[4], οἱ μὴ συμπληρώσαντες τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος, αἱ ἄγαμοι καὶ αἱ μονάζουσαι[5] καὶ οἱ ἐλεύθεροι ζωγράφοι ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς κεφαλικῆς φορολογίας, ἐνῷ οὐδὲ οἱ κληρικοὶ ἦσαν ἐξῃρημένοι[6].

Ἄλλος ἦτον ὁ κεφαλικὸς φόρος, ὃν ἐτέλουν οἱ ἄποροι συγκλητικοί, ἀνὰ ἑπτὰ χρυσᾶ νομίσματα ἕκαστος[7], ἐνῷ οἱ εὔποροι ἐτέλουν διὰ τὰ κτήματα αὐτῶν ἴδιον τέλεσμα (follis, gleba), κατὰ χωριστὴν ἀναγραφήν, πρὸς τοῦτο δὲ ὑπῆρχε κατὰ τόπους ἴδιος τῆς Συγκλήτου ἔκδικος (defensor)[8]. Ἀμφοτέρους τοὺς φόρους τῶν συγκλητικῶν κατήργησεν ὁ Ἰουστινιανός, ὅπως καὶ τὴν συνήθη δαπάνην κατὰ τὴν ἀνάρ-

---

1) L. 2. § 3. C. Th. si vagum (10, 12) L. 1. C. Th. de fugit. (5, 9). L. 8. L. de agric. (11, 48). Βασ. ΝϚ'. ά. 7:

2) Πανδ. βιβλ. 9. τίτλ. 4. Κώδ. βιβλ. 6. τίτλ. 2. Πβλ. Zachariæ, Mém. de l'Acad. de St. Pétersbourg.

3) L. 6. 7. C. Th. de tiron. (7, 13). L. 18. § 29. de mun. (50, 4) L. 4. C. Th. de vet. (7, 20).

4) L. 3. C. Th. de numer. (8, 1).

5) L. 3. de cens. (58, 15). L. 4. 6. C. Th. de cens. (13, 10).

6) L. 11. 16. C. de episc. (4, 3). Βασ. Γ', γ' 6. Κληρικοὶ.... τὴν οἰκείαν ἐπιγινωσκέτωσαν κεφαλιτίωνα.

7) L. 10. 18. C. Th. de senat. (6, 2). L. 12. C. Th. de proxim. (6, 26).

8) L. 12. 16. 19. C. Th. de sen. (6, 2). L, 6. C. Th. de præt. (6, 4). L. 2. 3. 4. C. Th. de præd. senat. (6, 3). L. 1—4. C. Th. de defens. (1, 28).

ρησιν (prætura)[1]. Παρέμειναν όμως τὰ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα δῶρα (aurum oblaticium) ἐπὶ χαρμοσύνῳ συμβάντι, ἢ κατὰ τὸ νέον ἔτος.[2]

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων εἰκάζεται ἡ στενὴ σχέσις τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καὶ τῆς δουλοπαροικίας, διότι τὸ κεφαλικὸν τέλος, τὸ ἐπικείμενον εἰς τὸν ἐργαζόμενον τὴν γῆν ἐναπόγραφον, ἔστω καὶ μισθωτόν, προσετέθη εἰς τὸ ἐδαφικὸν τέλεσμα.

Ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης καὶ ἐκ τῆς ταὐτότητος τοῦ ὀνόματος ὑπέλαβεν ὁ *Γοδόφρεδος*, ἐναντίον τοῦ *Κουϊακίου*, ὅτι μόνος ὑπῆρχεν ὁ ἐγκτητικὸς φόρος, καθ' ὃν ἐγίνετο ἐπαύξησις λόγῳ τῆς ἐν τῷ κτήματι ἐργασίας δούλων καὶ ἐναπογράφων καὶ τῆς δι' αὐτῶν αὐξήσεως τῆς προσόδου.

Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὄνομα, caput, capitatio, δὲν πρέπει ν' ἀποπλανήσῃ ἡμᾶς, ὡς ἐμφαῖνον ἁπλῶς τὸ μέτρον τῆς φορολογίας, ἤτοι τὴν φορολογουμένην μονάδα. Ἴσως κατὰ ποσὸν τὸ ἐγκτητικὸν τέλεσμα καὶ τὸ κεφαλικὸν τέλος ἦσαν ἴσα. Ὑπῆρχε μάλιστα καὶ ἄλλος φόρος ἐπὶ τῶν ζώων, ὀνομαζόμενος capitatio animalium[3]. Ὡσαύτως ἐλέγετο capitatio ἢ capitus ἡ χορηγουμένη φορβὴ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὡς φόρος εἰς εἶδος[4].

Ὁ *Γίββων* πάλιν περιέπεσεν εἰς τὴν ἀντίθετον πλάνην, ὅτι μόνος ὑπῆρχε κεφαλικὸς φόρος, ὁ αὐτὸς καὶ διὰ τὰς κτήσεις καὶ διὰ τὰ πρόσωπα[5], καὶ αὐτὸν ἠκολούθησεν ὁ Νέδετος[6]. Ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ *Δυβὼ* σχεδὸν τὸ αὐτὸ ἐδίδαξεν[7].

Πῶς ἐκ τῆς στενῆς σχέσεως ἐγκτητικοῦ φόρου καὶ κεφαλικοῦ ἀνεπτύχθη ἡ δουλοπαροικία θέλομεν καταγίνει ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν.

---

[1]) L 2. L. de præt. (12, 2). Βασ. ς'. ζ'. 5.

[2]) L. 11. 15. 20. C. Th. de senat. (6, 2). L. 1. C. Th. de obl. (7, 24). L. 1. C. de obl. (12, 49).

[3]) L. 6. C. Th. de coll. (11, 20).

[4]) L. 8. 14. C. Th. de erog. (7, 4). L. 1. C. de ann. (1, 52).

[5]) Vol. III, ch. 17.

[6]) Naudet, Des changements de l'administrat. de l'Empire rom II, σ. 322.

[7]) Dubos, Monarchie franç. I. ch. 12.

ϛʹ

ΠΟΘΕΝ Ο ΘΕΣΜΟΣ ΕΝΑΠΟΓΡΑΦΩΝ

Ἐκθέσαντες τὴν κατάστασιν τῶν ἐναπογράφων καὶ τὴν πρὸς τὸ φορολογικὸν σύστημα σχέσιν αὐτῶν, ἀνεβάλομεν τὴν ἔρευναν, πότε καὶ ἐκ τίνων αἰτίων προῆλθεν ὁ τοιοῦτος θεσμός, διὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦ πράγματος. Περὶ τούτου ἴσως πορισθῶμεν μικρόν τι φῶς ἐρευνῶντες, πῶς μετέπιπτέ τις εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφου, διότι, ὡς εἴδομεν, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ ἐξ αὐτῆς. Ἡ ἔρευνα αὕτη θέλει συντελέσει πρὸς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ ὅλου θεσμοῦ.

Κατὰ τὰς ῥητὰς τῶν νόμων διατάξεις ἐγίνετό τις ἐναπόγραφος ἐκ *γενετῆς*, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὠνομάζετο καὶ originarius[1]. Ὅστις τουτέστιν ἐγεννᾶτο ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς ἐναπογράφων, ἦτο καὶ αὐτὸς ἐναπόγραφος. Ἀμφιβολία ὑπῆρχεν, ὅτε, εἴτε ὁ πατήρ, εἴτε ἡ μήτηρ, δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, καὶ ἰδοὺ περὶ τούτου τί ἀπαντᾷ.

---

[1]) L. 11. C. de agric. (11, 47).

Ὁ ἐκ πατρὸς ἐναπογράφου καὶ ἐκ μητρὸς δούλης τικτόμενος ἠκολούθει τὴν κατάστασιν τῆς μητρός[1].

Τὸ αὐτὸ συνέβαινεν, ὅτε ὁ μὲν πατὴρ ἦτον ἐλεύθερος, ἡ δὲ μήτηρ ἐναπόγραφος[2].

Πολλάκις παρήλλαξεν ἡ νομοθεσία περὶ τῆς τύχης τοῦ τικτομένου ἐκ πατρὸς ἐναπογράφου καὶ μητρὸς ἐλευθέρας. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκήρυξε τὸ τέκνον ἐλεύθερον καὶ τὸν γάμον ἄκυρον[3]. Κατόπιν ὅμως μετέβαλε πάλιν γνώμην[4].

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ἰουστῖνος Β' καὶ Τιβέριος, δὲν παρεδέχθησαν τὴν ὅλως τελευταίαν διάταξιν[5], ἀλλὰ τὴν πρὸ αὐτῆς, ὅτι τὰ τοιαῦτα τέκνα δὲν καταλιμπάνουσι τὸ χωρίδιον τῆς γεννήσεως, καὶ ἐργάζονται ἐν αὐτῷ.

Κατὰ φυσικὸν λόγον προεβλήθη καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῶν τέκνων ἐκ γονέων, ἐναπογράφων μέν, ἀλλ' ἀνηκόντων εἰς διάφορα κτήματα, εἰς ποῖον τῶν κτημάτων ταῦτα ἀνήκουσι. Καὶ πρῶτον ἐκανονίσθη, ὅτι ὁ κύριος τῆς μητρὸς λαμβάνει τὸ τρίτον μέρος τῶν τέκνων[6]. Κατὰ μεταγενεστέραν διάταξιν πάλιν αὐτὸς λαμβάνει ὅλα τὰ τέκνα[7]. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διάταξις μετεβλήθη δι' ἑπομένης, ὅτι ἕκαστος τῶν δύο κυρίων λαμβάνει ἴσον ἀριθμὸν τέκνων, καὶ ὅταν οὗτος ἦναι περιττός, ὁ κύριος τῆς μητρὸς λαμβάνει ἓν τέκνον περιπλέον[8]. Ὡς εἰκάζει ὁ *Κουϊάκιος*, ἡ Νεαρὰ 157 ἀγνώστου ἔτους, καθ' ἣν ὁ δεσπότης τοῦ πατρὸς λαμβάνει καὶ τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα, ὑπῆρξεν ὅλως τοπικὴ καὶ δὲν ἴσχυσε.

Καὶ ταῦτα περὶ γεννήσεως, καθ' ἣν προϋποτίθεται κατάστασις γονέων ἐναπογράφων. Ἀλλ' ἐρωτᾶται, ἂν ἐξ ἐλευθέρας καταστάσεως μετέπιπτέ τις εἰς κατάστασιν ἐναπογράφου, καὶ τοῦτο συνέβαινε διὰ *παραγραφῆς* μετὰ τριακονταετίαν ὅλην ἐνοικήσεως ἐπὶ τοῦ κτήματος

---

1) L. 21. C. αὐτ.
2) L. 16. 21. 24. C. αὐτ.
3) L. 24. C. αὐτ. Νεαρὰ 22. κεφ. ιζ'.
4) Νεαρὰ 162. κεφ. 6'. ἐν ἔτει 539. Constit. de adscript. ἐν ἔτει 540.
5) Νεαραὶ 6 καὶ 12. ἐν τῇ ἐκδόσει Ζαχαρίου.
6) L. 1. C. Th. de inq. (5, 10).
7) L. 3. C. ut nemo (11, 53).
8) Νεαρὰ 162. κεφ. γ'. Νεαρὰ 156.

καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διαμονῆς [1]. Ἀλλὰ τοιοῦτοι ἐναπόγραφοι εἰς οὐδένα ὑπέκειντο περιορισμὸν ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν, ὡς καὶ οἱ ἐξ ἐλευθέρας γυναικὸς γεννηθέντες.

Κατὰ Οὐαλεντινιανὸν Γ' καὶ διὰ *συμβολαίου* γίνεταί τις ἐναπόγραφος, εἴτε ἀνήρ, εἴτε γυνή, ἂν συνάμα γίνῃ ἐνώπιον δικαστηρίου δήλωσις, καὶ τὸ ἐκλέγον τοιαύτην κατάστασιν πρόσωπον νυμφευθῇ μετ' ἄλλου τῆς αὐτῆς τάξεως [2]. Τοῦτο συνεπικυροῖ ὁ Ἰουστινιανὸς λέγων, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀμφισβητήσεως καταστάσεως ἐναπογράφου, ὡς μέσον ἀποδείξεως χρησιμεύει καί τὸ συμβόλαιον, οὐχὶ ὅμως μόνον, ἀλλ' ὅταν συμπίπτῃ συγχρόνως σύμφωνος σημείωσις τῶν φορολογικῶν βιβλίων (ex publici census adscriptione), ἢ ἐνώπιον δικαστηρίου ὁμολογία [3].

Περὶ διαλύσεως τοιούτου συμβολαίου δὲν γίνεται λόγος, οὐδὲ εἶναι δυνατόν, κατὰ τὰ ἐκτεθέντα, νὰ δεχθῶμεν μεταβολὴν καταστάσεως δι' ἰδιωτικῆς θελήσεως ἐναντίον τοῦ δημοσίου συμφέροντος κατὰ τὸ φορολογικὸν σύστημα.

Περὶ ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας διὰ παραγραφῆς γίνεται λόγος, συμπληρουμένης ὑπὲρ μὲν τῶν ἀνδρῶν μετὰ τριακονταετίαν, ὑπὲρ δὲ τῶν γυναικῶν μετὰ εἰκοσαετίαν [4]. Ἀλλ' ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἀπηγόρευσε τὴν ἀπελευθέρωσιν διὰ παραγραφῆς, θεωρῶν τὴν φυγὴν ἀξίαν ποινῆς, οὐχὶ βραβεύσεως [5]. Τοῦτο ἐκύρωσεν ὁ Ἰουστινιανός, προσθεὶς μάλιστα, ὅτι οὐδὲ τὸ δικαίωμα τοῦ κυρίου τῆς γῆς ἐπὶ τοῦ παροίκου ἀποσβέννυται διὰ τῆς παραγραφῆς [6], οὐδὲ κατ' αὐτοῦ τοῦ πωλήσαντος ἐναπόγραφον ἄνευ τοῦ κτήματος χωρεῖ παραγραφή [7].

Ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγίνετό τις ἐναπόγραφος, οὐδὲν ἐξάγομεν περὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ὁ θεσμὸς οὗτος ἀνεφάνη, καὶ πῶς προῆλθεν εἰς φῶς, ἀλλὰ προφανῶς βλέπομεν, ὅτι τὰ αἴτια ταῦτα, ὁποῖα καὶ ἂν

---

[1]) L. 19. 23 § 1. C. de agr. (11, 48). Βασ. ΝΕ' α' 18. Νεαρὰ 162.
[2]) Nov. Valent. XXX § 5.
[3]) L. 22 pr. C. de agric. (11, 48).
[4]) L. 1 C. Th. de inq. (5, 10),
[5]) Nov. Valent. III, XXX, 1.
[6]) L. 23. C. de agr. (11, 48).
[7]) L. 7 αὐτ.

ἦσαν, ἅπαξ ἐπέφερον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν, μὴ προβάντα περαιτέρω, διότι οὔτε διὰ συναλλάγματος ὑπῆρχεν ἡ εὐχέρεια νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφου, οὔτε ἡ παραγραφὴ ἦτο σύντομος· καθαυτὸ λοιπὸν ἡ γέννησις διέμεινεν ὡς τὸ κύριον μέσον πρὸς κτῆσιν τῆς μὴ ἐπιζήλου καταστάσεως ἐναπογράφου.

Βέβαιον εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εὑρίσκομεν τὸν περὶ ἐναπογράφων θεσμὸν ἐν πλήρει ἀκμῇ καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, ὡς δηλοῦσιν ὅλαι αἱ μνησθεῖσαι διατάξεις ἀποτεινόμεναι εἰς ἁπάσας τὰς ἐπαρχίας, Γαλλίας, Ἰταλίας, Ἰλλυρίας, Θράκης, Παλαιστίνης.

Ὁ *Κουϊάκιος*[1] ἐν τούτοις ὑπεστήριξεν, ὅτι ἀνέκαθεν παρὰ Ῥωμαίοις ὑπῆρξεν ὁ θεσμὸς ἐναπογράφων, ὀνομασθέντων διαδοχικῶς Operarii[2], Inquilini, Coloni, Adscriptitii.

Ἀλλ' ἡ γνώμη ἀντικρούεται προδήλως ἐξ ὅλης τῆς Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας, ἔνθα οὐδὲν ἴχνος ἀπαντᾷ περὶ τοιούτου θεσμοῦ, πλὴν τῶν ἐν Κώδικι διατάξεων τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων.

Δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει ἐν Πανδέκταις ῥῆσις τοῦ Μαρκιανοῦ, λέγοντος, ὅτι « τοὺς ἡνωμένους τῇ γῇ ἐνοίκους, ἤτοι παρ- » οίκους, ἀχρήστως τις ληγατεύει[3] ». Ὡσαύτως ὑπάρχει ἐν Κώδικι ἐκ τοῦ ἔτους 225 τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὁρίζοντος, ὅτι δύναταί τις νὰ ἐκδικήσῃ τὸ ἐκτεθὲν ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ βρέφος τῆς ἐναπογράφου (adscriptitiæ)[4].

Τὴν ἀπορίαν, διατί οἱ νομοδιδάσκαλοι τῆς ἐποχῆς τῶν Πανδεκτῶν σιωπῶσι περὶ τῶν ἐναπογράφων, ἐνῷ ὁ θεσμὸς αὐτῶν, ὡς εἴρηται, δὲν ὑπῆρχε τότε ἄγνωστος, ἐξηγεῖ ἡ παρατήρησις, ὅτι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὁ θεσμὸς οὗτος κυρίως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐπεκράτει, ἐνῷ τὸ Ῥωμαϊκὸν Δίκαιον ἦτο τότε τὸ πολιτευόμενον ἐν Ῥώμῃ καὶ Ἰταλίᾳ[5].

---

[1]) **Cujac. Ad c. 112 pr. de leg.** ὁμοφρονεῖ ὁ **Huschke, Census** σ. **160** ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα.

[2]) Διφορεῖται παρὰ **Varro, De re rust. I c. 17,** ἂν γραπτέον **obærarii,** ἢ **Operarii.**

[3]) **L. 112 pr. de leg. (30) B. ΜΔ' α' 107.** Ἤδη ὁμολογεῖ τοῦτο καὶ ὁ **Σαβινύ, Verm. Schriften II,** σ. **57.**

[4]) **L. 1 C. de inf. (6, 52).**

[5]) **Huschke, Census** σ. **158.**

Οὐδαμῶς ὅμως πιθανὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ *Γκιζώτου*[1], ὅτι κυρίως ἐκ τῆς Γαλλίας προῆλθεν ὁ θεσμός, σχεδὸν προϋπάρχων τῆς Ῥωμαϊκῆς καταχτήσεως, διότι ἐν ταῖς διατάξεσι τῶν Αὐτοκρατόρων εὑρίσκομεν αὐτὸν ἐν Ἀσίᾳ, Θρᾴκῃ, Παλαιστίνῃ, Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ.

Ἄλλοι κατέφυγον εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ θεσμὸς προῆλθεν ἐκ τῆς ὑποδουλώσεως βαρβάρων, μετοικισθέντων ἐν τάξει ἐναπογράφων[2]. Ἀλλ' ἂν καὶ τοῦτο ὑπῆρχεν ἀληθές, ἔπρεπε ν' ἀπαντῶσι συχνὰ τοιαῦτα παραδείγματα, ἐνῷ ἓν καὶ μόνον σώζεται τῆς ἐποχῆς Ὀνωρίου καὶ Θεοδοσίου (ἔτ. 409). Οἱ Αὐτοκρ. οὗτοι, ὑποτάξαντες βαρβαρικὸν ἔθνος, ἐπέτρεψαν εἰς τὸν βουλόμενον νὰ λάβῃ ἐναπογράφους ἐξ αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως ἐν Θρᾴκῃ καὶ Ἰλλυρίᾳ (susceptos non alio jure quam colonatus)[3]. Ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ τίτλου, ἐν ᾧ κεῖται ἡ διάταξις, πιθανολογεῖται, ὅτι σκοπὸν εἶχε τὴν πρὸς ὄφελος μόνων τῶν στρατιωτικῶν παραχώρησιν τοιούτων δοριαλώτων.

Ἐντεῦθεν πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι, πρὶν βάρβαροι μετοικισθῶσιν ὡς ἐναπόγραφοι, ὑπῆρχεν ἤδη ἡ τάξις αὐτῶν, εἰς ἥν, ὡς προϋπάρχουσαν, ὑπήχθησαν καὶ οἱ βάρβαροι.

Ἄλλοι πάλιν ἐδοκίμασαν νὰ ἐξηγήσωσι τὴν γέννησιν τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐναπογράφων ἐκ τῆς δουλικῆς καταστάσεως τῶν Ῥωμαίων. Καθόσον ἠλαττώθη ὁ πληθυσμὸς διὰ τῆς ἐξερημώσεως (minor in dies plebs ingenua)[4], διὰ τῶν δούλων ἐγίνετο ἡ γεωργία. Πρὸς ἐνθάρρυνσιν ὅμως καὶ ἀμοιβὴν τῆς φιλοπονίας αὐτῶν ἀπενέμετο ἀτελεστέρα ἐλευθερία, ἡ τῶν ἐναπογράφων.

Μετὰ τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν ὅμως καὶ οἱ ἐλεύθεροι ἑκουσίως κατετάττοντο εἰς τὴν κοινωνικὴν ταύτην βαθμίδα, πιεζόμενοι ἐκ τῆς ἀνάγκης καὶ ζητοῦντες πόρον ζωῆς ἐκ τῆς γεωπονίας[5].

---

[1]) Cours d'Hist. moderne III, σ. 387. Ἀνεσκευάσθη ὑπὸ **Wallon**, Hist. de l'esclavage III, σ. 270.

[2]) **Zumpt**, Entstehung des Colon, 1843.—**Huschke**, Census σελ. 145. Σχεδὸν τοῦτο φρονεῖ καὶ ὁ **Σαβινό**, Verm. Schr. II, σ. 61.—**Laboulaye**, Hitoire du droit de propr. foncière σ. 145.—**Marquardt**, Röm. Staatsverwalt. II, σ. 233.

[3]) L. 3. C. Th. de bon mil. (5, 4).

[4]) **Tacit.** Ann. IV. 27.

[5]) **Giraud**, Histoire du droit français σ. 148. κ. ἐπ.—**Troplong**

Ἂν καὶ ἡ εὐφυὴς εἰκασία εἶναι σχεδὸν ἀπόδειξις, εἰς ταύτην ὅμως ἀντίκειται, ὅτι κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἡ ἀπελευθέρωσις ἦτο τοῦ δημοσίου δικαίου, μὴ δεκτικοῦ τροποποιήσεων κατ' ἀρέσκειαν τῶν ἰδιωτῶν (Jus publicum privatorum pactis mutari non potest)[1].

Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν τοσοῦτον ἐπίζηλοι ὡς πρὸς τὰ τῆς ἐλευθερίας, ὥστε ἐθεώρουν ἄκυρον τὴν ἐν διαθήκῃ αἵρεσιν, δι' ἧς περιωρίζετο ἡ ἐλευθέρα τῆς κατοικίας ἐκλογή, πλὴν ἐπὶ ἀπελευθέρων[2]. Ἀλλ' εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐκ τοιούτων αἱρέσεων διαθηκῶν ἐγεννήθη ἡ τάξις ἐναπογράφων καθ' ὅλην τὴν ἀπέραντον Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν;

Πολὺ ἁπλούστερον νομίζομεν, ὅτι ἐξηγεῖται ἡ γέννησις τοῦ θεσμοῦ ἐναπογράφων ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ φορολογικὸν σύστημα.

Ἐν Ῥώμῃ βεβαίως καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς ἐκ τῶν μνησθεισῶν διατάξεων τοῦ δημοσίου δικαίου, δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὕπαρξιν τοιαύτη μετάπτωσις ἐκ τῆς ἐλευθερίας, ἢ τοιαύτη περιωρισμένη ἀπελευθέρωσις. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦμεν πρὸς τοὺς ἐξηγοῦντας τὴν σιωπὴν τῶν ἐν ταῖς Πανδέκταις Νομοδιδασκάλων ἐκ τῆς ἐπαρχιωτικῆς τοῦ θεσμοῦ καταγωγῆς.

Ὅτε ὅμως εἰσήχθη τὸ φορολογικὸν σύστημα τῆς γῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κατὰ πρῶτον, ὁ κύριος τοῦ φορολογουμένου κτήματος, ὅστις ἐχρεώστει τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν συναναγραφέντων κατὰ τὴν δήλωσιν αὐτοῦ γεωργῶν, ἐκτᾶτο βεβαίως δικαίωμα, ὥστε οὗτοι νὰ μὴ ἀποδράσωσι. Διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου ἡ καθιέρωσις τοιούτου δικαιώματος ἤρκει νὰ γεννήσῃ τὴν τάξιν ἐναπογράφων.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης[3] ἔχομεν πλεῖστα τεκμήρια. Πρὸ πάντων βλέπομεν, ὅτι τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τῶν ἐναπογράφων ὑπῆρξεν inquilinus καὶ colonus, δηλ. ἐλευθέρων μισθωτῶν, ὥστε ἐκ τούτων ἐμπαγέντων εἰς τὸ ἔδαφος (inquilinus, qui adhæret)[4], προῆλθεν ἡ τάξις τῶν ἐναπογράφων.

Louage préface. Puchta, Instit. II § 214.—Laferrière, Hist. du droit franç. II, σ. 440.

[1]) L. 38. de pactis (2, 14). Β'. ΙΑ'. ά. 37.

[2]) L. 31. ad mun. (50, 1). L. 71. § 2. de Cond. (35, 1). Β'. ΜΔ'. ιθ'. 69.

[3]) Ὑπὲρ αὐτῆς Bachofen, Grundlagen der röm. Steuerverf. Schweitz. Museum. 1862. ὅστις ἐμνήσθη καὶ τῶν δύω πρώτων ἐκδόσεων τῆς παρούσης μελέτης ἐν σ. 186.

[4]) L. 112. de leg. (30).

Κατόπιν οἱ αὐτοὶ ὠνομάσθησαν adscriptitii, ὡς ἐκ τῆς σταθερᾶς ἀναγραφῆς εἰς τὰ δημόσια βιβλία λόγῳ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Ὅτε ὅμως λόγῳ τῆς τοιαύτης προσκολλήσεως εἰς τὸ ἔδαφος, διὰ τῆς μετὰ τῶν κτημάτων ἀπογραφῆς, ἡ κατάστασις αὐτῶν ἔγινε πατροπαράδοτος, ὠνομάσθησαν originarii.

Ἀξιοπερίεργον εἶναι, ὅτι μέχρι τέλους, δηλ. μέχρι τῶν χρόνων τῶν Βυζαντίων, διετηρήθη ἡ διαστολὴ ἐναπογράφων ἐκ γενετῆς (originarii), καὶ ἐκ παραγραφῆς (liberi coloni), καθόσον μόνοι οἱ τελευταῖοι ἦσαν ἀπολύτως ἐλεύθεροι ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν[1]. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ περὶ τῆς παραγραφῆς διάταξις ἀποδίδεται εἰς τὸν *Ἀναστάσιον*, ἀλλ' οὔτε ἀκεραία σώζεται, οὔτε εἶναι πιστευτόν, ὅτι πρῶτος ὁ Ἀναστάσιος ἐθέσπισε περὶ παραγραφῆς, περὶ ἧς μόνον πραγματεύεται τὸ σωζόμενον μέρος (Βασιλικῶν ΝΕ'. ά. 18).

Δὲν εἶνε προφανές, ὅτι ἐνταῦθα συνηντήθησαν σχεδὸν ὅλα τὰ συμφέροντα, τοῦ μὲν μισθωτοῦ, περὶ μὴ αὐθαιρέτου ἐξώσεως ἐκ τοῦ κτήματος μετὰ μακρὰν ἐν αὐτῷ ἐγκαταβίωσιν, ὅπως σήμερον ζητοῦσιν οἱ Ἰρλανδοί, fixity of tenure, τοῦ δὲ μεγαλοκτήμονος, πρὸς διατήρησιν μονίμων γεωργῶν ἄνευ περιοδικῆς ἀνανεώσεως τῶν περὶ γεωργίας συμφωνιῶν, καὶ τελευταῖον τοῦ δημοσίου, ὅπως ἔχῃ ἀξιόχρεων ἐγγυητήν, τὸν κύριον τῆς γῆς, ὑπὲρ τοῦ κεφαλικοῦ τέλους τῶν ὀφειλόντων αὐτόν;

Διὰ τῆς τοιαύτης μάλιστα ἀπογραφῆς τοῦ γεωργοῦ συνάμα μετὰ τοῦ κτήματος βλέπομεν ἀναπληρούμενον τὸ χάσμα, περὶ οὗ ἐλαλήσαμεν προηγουμένως, ὅτι ἐστεροῦντο οἱ ἐναπόγραφοι παντὸς δικαιώματος ἀγωγῆς κατὰ τῶν κυρίων τῆς γῆς ἐν περιπτώσει αὐθαιρέτου ἐξώσεως. Ἐνόσῳ ὁ κύριος τῆς γῆς δὲν ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ διὰ τῆς ἐξώσεως τὴν ἐκ τοῦ φορολογικοῦ βιβλίου ἐξάλειψιν τοῦ ἐναπογράφου, πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ κτήματος ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου τοῦ ἐξωσθέντος, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποφασίσῃ τὴν ἔξωσιν πρὸς ἰδίαν βλάβην. Λόγῳ μάλιστα τοῦ κεφαλικοῦ τέλους, ὁ κύριος εἶχεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ προσλαβόντος τὸν δραπετεύσαντα ἐναπόγραφον πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν καταβληθέντων εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ διεκδίκησιν τοῦ δραπέτου. «Ὁ μὴ ἀποκαθι- » στῶν τὸν ἀλλότριον γεωργὸν δίδωσι τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ καπιτατίωνα[2] ».

---

[1]) L. 23 § 1 C. de agr. (11, 47). Νεαρὰ 162 Κεφ. 2. Πεῖρα ΙΕ', γ'.
[2]) L. 8 C. de agric. (11, 47) B. ΝΕ', α' 7. L. 1. C. Th. de fugit. (5, 9).

Τοιαῦται διατάξεις, ἀποδεικνύουσαι τὴν σχέσιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐναπογράφων, πληρέστατα στηρίζουσι τὸ συμπέρασμα τῆς κοινῆς καταγωγῆς, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀναγραφὴ συνάμα μετὰ τῆς σημειώσεως τοῦ κτήματος ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς ἀδιασπάστου προσκολλήσεως τοῦ γεωργοῦ εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ δεσποτισμὸς μετὰ τὸν Αὔγουστον προέβαινε τοσοῦτον γιγαντιαίως, ὥστε ἐξέλιπε πᾶσα πρόνοια ὑπὲρ τῆς γεωργικῆς τάξεως, ὁσημέραι ὑποδουλουμένης καὶ καταστρεφομένης ἐκ τῆς πιέσεως τῶν ὑπερόγκων φόρων. Ὅτε ἡ δικαιοσύνη δὲν διενέμετο κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπικουρίαν ἰσχυροῦ προστάτου, οἱ εὐτελεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσι παρὰ τῶν εἰσπραττόντων τοὺς φόρους, παρὰ τῶν ἐκληπτόρων καὶ τελευταῖον παρὰ τῆς τάξεως τῶν πολιτευομένων (τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου), δίκαιον προσδιορισμὸν τοῦ εἰς αὐτοὺς ἐπιβάλλοντος καὶ μάλιστα εἰς εἴδη. Τοῦτο σαφέστατα καταφαίνεται ἐκ τῆς Νεαρᾶς 162 Κεφ. β′ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καθ' ὃν οἱ γεωργοὶ *ἀπὸ τῆς οἰκήσεως κατέχονται*, ἐνόσῳ εἶναι ἀκτήμονες, ἅμα δὲ ἔχουσιν ἰδίαν κτῆσιν, ἱκανὴν οὖσαν ἀσχολεῖν αὐτοὺς περὶ αὐτὴν καὶ μὴ συγχωροῦσαν καὶ ἕτερα γεωργεῖν, γίνονται ἐλεύθεροι πρὸς ἐκλογὴν ἄλλης κατοικίας. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφήρμοσε ταῦτα καὶ ἐπὶ τῶν τικτομένων ἐξ ἐλευθέρας γυναικὸς καὶ ἐναπογράφου.

Ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως λοιπὸν κεφαλικοῦ τέλους, περὶ οὗ ὁ κύριος τῆς γῆς ἐγίνετο ὑπεύθυνος, συνηρμόσθη ὁ ζυγὸς περὶ τὸν τράχηλον τοῦ γεωργοῦ, ὅστις μετὰ τριακονταετίαν οὔτε νὰ φύγῃ ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἐξωσθῇ.

Ἄλλα φαινόμενα συντρέχουσι πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν συμπερασμάτων τούτων.

Ἐνθυμούμεθα τὴν ῥῆσιν τοῦ Πλινίου, ὅτι ἡ Ἰταλία κατεστράφη διὰ τῆς ἀπεράντου ἐπεκτάσεως τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν, κινδυνεύουσι δὲ ὡς ἐκ τούτου καὶ αἱ ἐπαρχίαι [1].

Ὁ Κολουμέλλας παριστάνει τὴν εἰκόνα τῆς ἐρημώσεως ὡς ἐκ τῆς ἀπληστίας τῶν δυνατῶν, ἐπεκτεινόντων τὰ ὅρια τῶν κτημάτων αὐτῶν εἰς τὸ ἐπάπειρον, ἃ οὐδὲ ἔφιπποι νὰ περιέλθωσι δύνανται, ἀλλ' ἐγκα-

---

[1]) **Plin. N. H. XVIII, 7. Latifundia perdidere Italiam, jam vero et provincias.**

ταλιμπάνουσιν εἰς τὴν νομὴν προβάτων, ἢ περιπλανωμένων κτηνῶν πρὸς ἐξερήμωσιν[1]. Κατὰ *Κουϊντιλιανὸν* τότε εὑρίσκει πέρας ἡ ἀπληστία, ὅταν ὁ δυνατὸς φθάσῃ μέχρι τῶν κτήσεων ἄλλου δυνατοῦ[2].

Ἐνόσῳ μέχρι Διοκλητιανοῦ ἡ Ἰταλία ὑπῆρχεν ἀπηλλαγμένη ἐγκτητικῶν φόρων, οἱ κύριοι τῶν ἀπεράντων κτημάτων, ὅσα κατέλαβον. ὀλίγον εἶχον συμφέρον νὰ ἐπιμεληθῶσι τὴν καλλιέργειαν, λίαν ἀδιάφοροι περὶ τῆς καταπληκτικῆς μειώσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὅμως οἱ πολλαπλοῖ φόροι ἐπέβαλλον τὴν ἀνάγκην ἐπιμελεστέρας φροντίδος πρὸς ἀνάλογον πρόσοδον. Ὁ ἐπὶ Κλαυδίου συγγράψας περὶ γεωπονίας, ὁ Ἱσπανὸς Κολουμέλλας, περὶ τῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καλλιεργείας τῶν κτημάτων λέγει, ὅτι γίνεται διττῶς. εἴτε διὰ μισθώσεως (nexu civium), εἴτε διὰ δούλων ἐν δεσμοῖς (ergastulis)[3], προτιμοτέραν δὲ θεωρεῖ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀπομεμακρυσμένων κτημάτων καὶ μάλιστα τῶν σιτοφόρων διὰ παροίκων (coloni), παρ' ὧν πρέπει μᾶλλον νὰ ζητῆται ἡ ἐπιμελὴς καλλιέργεια, ἢ μέγα μίσθωμα, διότι ὁ ἐπιμελούμενος τὴν καλλιέργειαν δὲν θέλει περιστῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ ἀνακούφισιν. Διὰ τοῦτο συσταίνει περιποιητικοὺς τρόπους πρὸς τοὺς μισθωτάς[4].

Ἡ Ῥώμη ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἐτρέφετο καὶ πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀνάγκην πολλῶν σιτοπομπῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ἡ μὲν Αἴγυπτος ἔπεμπεν 20 ἑκατομμύρια μοδίων[5], ἡ δὲ Ἀφρικὴ τὸ διπλάσιον, ἐκείνη μὲν διὰ τὴν χρείαν 4 μηνῶν, αὕτη δὲ δι' ὀκτώ[6]. Μέγα ποσὸν παρεῖχεν ἡ Ἱσπανία (Hispania Bætica), σχεδὸν ὅσον ἡ Ἀφρική[7]. Ὁ Δομιτιανὸς διέταξεν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τὴν ἐκκοπὴν τῶν ἀμπέλων, ὅπως μὴ παραμελῆται ἡ καλλιέργεια σιτηρῶν[8].

---

[1]) **Columella**, De re rust. I. 3. 11. 12.

[2]) **Quintil.** Decl. XIII.—**Frontinus**, De controv.—**Rudorff.** Feldm. I σ. 56.—**Seneca**, Epist. mor. 90, 39. Vicinum pretio pellens, vel injuria.

[3]) **Colum.** I. 3. 12.

[4]) **Colum.** I. 7. Comiter agat cum colonis.

[5]) **Aurel. Vict.** Epit. I. 6. Τὴν λεγομένην *αἰσίαν ἐμβολὴν* Justin. ed. 13.

[6]) **Ἰώσηππ.** Περὶ ἰουδ. πολ. Β'. 16. 4.

[7]) **Στράβων**, Γ'. 2.—**Tacit.** Ann. VI. 13.—**Justin.** Hist. 44. 1.

[8]) **Suet.** Domit. c. 7.

Περὶ τῆς εὐφορίας τινῶν ἐπαρχιῶν ὁ Πλίνιος διηγεῖται τεράστια, ὅτι ἐν τῇ Βυζακηνῇ τῆς Ἀφρικῆς ὁ στάχυς ἔφερεν 150 πυρούς, 100 δὲ ἐν Σικελίᾳ ἐν τοῖς ἀγροῖς τῶν Λεοντίνων, ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ [1].

Αἱ μεσημβριναὶ ἐπαρχίαι, ἐξ ὧν ἐπορίζετο ἡ Ῥώμη τὴν ζωάρκειαν, ἦσαν ἐλεύθεραι βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, διὸ ἓν μόνον τάγμα ἤρκει πρὸς φρούρησιν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τοσοῦτον τῆς Αἰγύπτου [2], ἐνῷ αἱ βόρειοι ἐπαρχίαι ἀκαταπαύστως προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐφορμώντων βαρβάρων.

Αἱ σιτοφόρο. ἐπαρχίαι εἶχον ἀνάγκην πολλοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ἀποφέρω.ι τοσοῦτον προϊόν. Ὁ Ἰώσσηπος ὑπολογίζει ἐν Αἰγύπτῳ 7,500,000 κατοίκων, κρίνων ἐκ τῆς καθ' ἑκάστην κεφαλὴν εἰσφορᾶς, δίχα τῶν Ἀλεξάνδρειαν κατοικούντων [3].

Ὅπου τὸ βάρος τῶν φόρων ἦτον ἐπαισθητόν, οἱ ἀδύνατοι κατέφευγον ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν δυνατῶν, εἴτε μετὰ τῶν κτημάτων αὐτῶν τιθεμένων ὑπὸ τὴν προστασίαν (patrocinium) τῶν δυνατῶν, εἴτε ἐν ταῖς γαίαις αὐτῶν ἐργαζόμενοι, καὶ ἀποφεύγοντες τὴν ἄμεσον πρὸς τὰ φορολογικὰ ὄργανα σχέσιν [4]. Ἐπὶ τέλους ἡ προσφυγὴ εἰς δυνατὸν πρὸς ἀποφυγὴν φορολογικῶν καταπιέσεων ἐχαρακτηρίσθη ἀξιόποινος πρᾶξις [5]· Οἱ γεωργοὶ ἦσαν μᾶλλον μισθωταί, παρέχοντες εἰς εἶδος κανόνα κατὰ τὴν ἀνέκαθεν συνήθειαν, ὁ δὲ νόμος ἔλαβεν αὐτοὺς ὑπὸ προστασίαν, μὴ ἐπιτρέπων εἰς τὸν κύριον τῆς γῆς ν' ἀπαιτήσῃ πλείονα [6]. Ἐκ τούτου δῆλον, ὅτι ἡ σχέσις μισθώσεως συνήφθη σιωπηρῶς καὶ ἐπὶ ἔτη μακρὰ οὕτω ἐξηκολούθησεν. Ὁ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει γεννηθείς, ἐνόσῳ

---

1) Plinius, N. H. XVIII. 10. 21.

2) Ἰώσηππ. Περὶ τοῦ ἰουδ. πολ. II. 16. Περὶ Αἰγύπτου Στράβων, Β'. 17.

3) Ἰώσηππ. αὐτόθι—Δίων Κάσσ. ΝΑ'. 17.—Ἡρωδιανός, Ζ'. 4. (250. μ. Χρ.). Φύσει γὰρ πολυάνθρωπος οὖσα ἡ Λιβύη πολλοὺς εἶχε τοὺς τὴν γῆν γεωργοῦντας. Ὁ Ὕπαρχος τῆς Ἀφρικῆς τοσοῦτον συνήγαγε φόρον, ὥστε ὁ Τιβέριος, ἀντὶ ἐπαίνου, ἐπετίμησεν αὐτὸν, Boni pastoris esse tondere oves, non deglubere. Suet. in Tib.—Δίων, ΝΖ'. 10.—Orozius, 7. 4.

4) L. 4. C. de agric. (11, 48).

5) L. 1. C. ut nemo (11, 54).

6) L. 1. C. in quibus (11, 50). L. 5. C. de agric. (11, 48). Domini prædiorum id quod præstat terra accipiant.

ἐπήρκει εἰς τὰς ἰδίας χρείας, δὲν εἶχε λόγον νὰ ἐγκαταλείψῃ ἔρημον τὴν γῆν, ἀλλ' ἅμα κατέστη εἰς αὐτὸν βαρὺ τὸ φορτίον, ἦτον ἑπόμενον νὰ ζητήσῃ ἀλλαχοῦ πόρον.

Πότε ἀκριβῶς παρενέβη ὁ νομοθέτης, δεσμεύσας τὸν γεωργόν, ὥστε νὰ μὴ ἀπέρχηται, δὲν δυνάμεθα νὰ δείξωμεν, ἀλλ' ἤρκει τοιαύτη δέσμευσις, ὅπως γεννηθῇ ὁ θεσμὸς τῶν ἐναπογράφων. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς τριακονταετοῦς παραγραφῆς συνεπλήρωσε τὴν δέσμευσιν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἀμφότερα ἐκράτησαν ἐκ συνηθείας, κατόπιν δὲ οἱ νόμοι ἐκύρωσαν. Ἡ διάταξις Οὐαλεντινιανοῦ περὶ τῆς παραγραφῆς προϋποτίθησιν ἀρχαιοτέρας διατάξεις [1]. Ἡ τριακονταετὴς παραγραφὴ εἰσήχθη παρὰ τοῦ Θεοδοσίου Β', ὥστε ἔκτοτε ἐφηρμόσθη ἐπὶ τῶν ἐναπογράφων [2], ἐνῷ ἡ κατάστασις αὐτῶν προϋπῆρχεν. Ἤρκει ἡ παράστασις τῶν φορολογουμένων, ὅτι οἱ γεωργοί, οἱ ἀνέκαθεν ἐν κτήματι οἰκοῦντες, καὶ ἐν αὐτῷ γεννηθέντες, ἐγκαταλιμπάνοντες ἤδη ἔρημον αὐτό, καθιστῶσιν ἀδύνατον καὶ ἄδικον τὴν ἀπαίτησιν φόρων, ἐὰν ἡ μετανάστευσις ἐξακολουθήσῃ, ὑπὸ τὴν παράστασιν δὲ ταύτην εἶναι εὐνόητον, πῶς ἐθεωρήθη συμφέρον δημοσίας τάξεως ἡ δέσμευσις τοῦ γεωργοῦ εἰς τὸ ἔδαφος. Τοιαύτην εἰκόνα μαρτυρεῖ ὁ Λακτάντιος, ὅτι ἕνεκα τῶν ὑπερόγκων φόρων (enormitate indictionum) ἀπέρχονται οἱ γεωργοὶ καὶ αἱ γαῖαι μεταβάλλονται εἰς δάση [3]. Συχνάκις ἐγκρίνοντες ἀνακουφίσεις καὶ ἀφέσεις τῶν καθυστερούντων, οἱ Αὐτοκράτορες εἶχον ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωσι τὰ αἴτια τῆς ἀνεχείας, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐνόουν νὰ μειώσωσι τοὺς φόρους, ἔπρεπε νὰ προφυλάξωσι τὰς πηγὰς αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐρημώσεως, οὐδὲν δὲ ἄλλο ὑπῆρχε συντελεστικώτερον, ἢ νὰ προσκολλήσωσι τὸν γεωργὸν εἰς τὸ ἔδαφος, εἰσακούοντες τοὺς μεγαλοκτήμονας, ὅτι ὁ γεωργὸς συνῆψε δεσμὸν (nexus) διὰ τῆς μακρᾶς συνηθείας καὶ ὅτι ἀπερχόμενος ῥηγνύει σύμβασιν, ἣν ὁ μακρὸς χρόνος κατέστησεν ἀδιάρρηκτον. Ἀπερχόμενος μάλιστα μετὰ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ οὐσίας (peculium), ἣν ἐσχημάτισεν ἐργαζόμενος ἐν τῇ γῇ τοῦ μεγαλοκτήμονος, ἀποκομίζει ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ κινητὸν αὐτῆς πρὸς καλλιέργειαν κεφάλαιον [4].

---

[1]) Nov. Valent. III, tit XXX, 1. quæ caventur in legibus.

[2]) Nov. Valent. III, tit XXVI § 4.

[3]) Lactant. De mort. pers. c. 7.

[4]) L. 23. C. de agric. (11, 48) Cum satis inhumanum est terram, quæ

Ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται αἱ ἀλλεπάλληλοι διατάξεις περὶ ἐγκαταλελειμμένων ἀγρῶν [1].

Οὐδὲ πόρρωθεν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ἡ διάταξις, ὅτι μόνοι οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ λαμπρότατοι κτήτορες, ἄνευ αἰτήσεως, δύνανται νὰ διατρίβωσι καὶ νὰ οἰκῶσιν, ἔνθα προαιροῦνται [2]. Πολὺ διαφέρει, τοῦ νὰ μὴ δύναται νὰ μεταλλάξῃ τις τόπον διαμονῆς ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, ἢ καὶ ἀπὸ στενοτέρας περιφερείας, καὶ νὰ μὴ δύναται ν' ἀποσπασθῇ ὡρισμένου κτήματος, ὅπως ἐκτελῇ ἐν αὐτῷ γεωργικὰ ἔργα.

Ὅστις οὐδένα θεσμὸν παραδέχεται, πρὶν δυνηθῇ νὰ δείξῃ ὑπὸ τίνος Αὐτοκράτορος εἰσήχθη καὶ ἐπὶ τίνος Ὑπάτου, καταφεύγει ἐπὶ τέλους εἰς τὴν πρόχειρον ἐπικουρίαν τῆς εἰκασίας, ὅτι ταῦτα πάντα αἴφνης ἐθέσπισέ τις τῶν Αὐτοκρατόρων διὰ διατάξεως μὴ διασωθείσης μέχρις ἡμῶν [3].

Τὸ ἀπιθανώτερον πάντων εἶναι ἐντούτοις ἡ αἰφνιδία μεταβολὴ τῆς καταστάσεως τῶν γεωργῶν καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν καὶ ἡ ἄνευ τινὸς αἰτίας ὑποδούλωσις, ἁπλῶς κατὰ ἰδιότροπόν τινα ἐπίνοιαν. Ἦτον ἀδύνατον τοιαύτη διάταξις νὰ διαμείνῃ ἀμετάτρεπτος καὶ ν' ἀναπτυχθῇ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον, ἄνευ ἐλαχίστης μνείας τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐξ οὗ ἐπήγασεν.

Ὅσοι πάλιν ζητοῦσιν ἀναλογίας, ἐξηγοῦντες ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος τὸ παρελθόν, καὶ ἐκ τοῦ ἀξιώματος, ὅτι ἡ ἀνθρώπινος φύσις εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή, καταργοῦντες τὴν ἱστορίαν, εὑρίσκουσι τὰ στοιχεῖα τοῦ τιμαριωτικοῦ θεσμοῦ (Hörigkeit, Leibeigenschaft) [4] πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Καὶ ἡμεῖς παραδεχόμεθα, ὅτι ἐκ τοῦ δημοσίου δικαίου ἐπήγασεν ἡ τάξις ἐναπογράφων [5], οὐδαμῶς δὲ ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ, τουτέστιν ἐκ συμ-

---

ab initio adscriptitios habebat, suis quodam modo membris defraudari.

[1]) L. 1—17. C. de omni agro deserto (11, 59).

[2]) L. 15. C. de dignit. (12, 1). Βασ. ϛ', α', 31.

[3]) Οὕτω ὁ Puchta, Inst. § 214.

[4]) Ὁ Savigny, Verm. Schr. II. σ. 52. ἀποκρούει τὴν ἀναλογίαν, ἐπικαλούμενος Taciti, Germania 25.

[5]) Savigny, Verm. Schr. II. σ. 61.

βολαίων γεωργῶν καὶ κυρίων τῆς γῆς, ἀλλ' ἰσχυριζόμεθα ἰδίως, ὅτι αἰτία τοῦ θεσμοῦ τούτου ὑπῆρξε τὸ φορολογικὸν σύστημα. 'Αφότου ἐπεκράτησεν, ὥστε ἡ μὲν γῆ νὰ φορολογῆται ἐπὶ τῇ βάσει κτηματογραφίας, καθ' ἣν συνανεγράφετο τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν ἐνοικούντων γεωργῶν, ἔκτοτε ὁ κύριος τῆς γῆς, ὅστις ἀνεδέχετο τὴν εὐθύνην τῆς καταβολῆς τοῦ κεφαλικοῦ τέλους πρὸς τὸ δημόσιον ταμεῖον, εἶχε δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ, ὥστε ὁ γεωργὸς νὰ διαμένῃ ἐπὶ τοῦ κτήματος ἀναποσπάστως, οὐδὲ ἔπαυεν ἡ εὐθύνη, διότι ὁ γεωργὸς ἀπέδρα[1].

Διὰ τῆς συνηθείας εἰσήχθη καὶ ἡ τριακονταετὴς παραγραφὴ καί, πλὴν τῆς παραγραφῆς, ἡ γέννησις ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ἐναπογράς υ κατέστησαν ἀποκλειστικῶς οἱ τρόποι, δι' ὧν ἐγίνετό τις ἐναπόγρας ς.

'Εκ τῶν ἐπαρχιῶν προῆλθεν ἡ συνήθεια, ὅτε δὲ τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα ἐξετάθη καὶ εἰς τὴν 'Ιταλίαν[2], κατὰ πόδας αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἡ τάξις ἐναπογράφων, ὥστε ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου παρενέβη ὁ ν μοθέτης πρὸς κανονισμὸν τῆς ἤδη ἐν τοῖς πράγμασιν ὑποδουλώσεως τῆς γεωργικῆς τάξεως.

'Η πίεσις τοῦ φόρου συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐναπογράφων. Δὲν ἦσαν δὲ μόνοι οἱ ἐγκτητικοὶ φόροι καὶ ὁ κεφαλικὸς καταπιεστικοί, ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ ἔκτακτοι, καὶ οἱ εἰς εἶδος (annona), πρὸς διατήρησιν τῶν πολυαρίθμων στρατῶν, ἕνεκα τῶν ἀπαύστων ἐμφυλίων πολέμων καὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν πανταχόθεν ἐφορμώντων βαρβάρων.

Τὴν θλιβερὰν ταύτην καταπίεσιν περιγράφει ὁ *Σαλβιανὸς*[3] περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος.

'Ως ἐκ τοῦ βάρους τῶν φόρων, λέγει οὗτος, οἱ μὲν καταφεύγουσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πλουσίων, εἰς οὓς καταλιμπάνουσι τὴν ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ βαρυτάτου μισθώματος καὶ τῆς ἰδιοκτη-

---

[1]) L. 7. C. Th. de cens. (13, 10).

[2]) Aurel. Victor, De Cæs. c. 39. Καὶ ὁ Heisterbergk, Die Entstehung des Colonat. πιθανολογεῖ τὴν ἐν ταῖς 'Επαρχίαις πρώτην ἐμφάνισιν, ἐπικαλούμενος καὶ τὸν Columella, I. 3. 12 καὶ 7. Hi vel coloni, vel servi sunt. κτλ.

[3]) De gubernat. Dei V. 8. 9. 'Ο Wallon, Hist. de l'esclav. III. σ. 270. αὐτὴν τὴν ῥῆσιν ἐπικαλεῖται, ἀλλὰ δὲν ὁρίζει ἀκριβέστερον, πῶς συνεδυάσθησαν οἱ θεσμοί. 'Επίσης Révillout, Revue histor. 1856 καὶ 1857.

σίας στεροῦνται, καὶ τοῦ φόρου δὲν ἀπαλλάσσονται (Proprietatibus carent, et vectigalibus obruuntur)[1]. Ἄλλοι πάλιν γίνονται ἐναπόγραφοι (jugo se inquilinæ abjectionis addicunt). Καὶ τελευταῖον, τινὲς πάσχουσι τὸ δεινότερον, διότι προσερχόμενοι ἐλεύθεροι, γίνονται δοῦλοι (quos esse constat ingenuos vertuntur in servos). Ἀκριβῶς τί ἐννοεῖ ὁ *Σαλβιανὸς* διὰ τῆς τελευταίας κατηγορίας, δὲν γνωρίζομεν, ἂν τουτέστιν ὑπαινίττεται τοὺς διὰ παραγραφῆς προσηλουμένους εἰς τὸ ἔδαφος, ἢ διὰ παρανόμου τινὸς συμφωνίας[2]. Ἴσως ἐννοεῖ τοὺς δραπετεύοντας ἐναπογράφους καὶ πρὸς ποινὴν περιπίπτοντας εἰς δουλικὴν κατάστασιν[3].

Ταῦτα πάντα ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ τοῦ *Λακταντίου*[4], καθ' ὃν ἐπὶ τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ φόρου ἐγίνετο χρῆσις παντοίων βασάνων (tormenta ac verbera personabant).

Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς διὰ κτηματογραφίας εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ τῶν εὐτελῶν γεωργῶν, ὅθεν προῆλθον οἱ ἐναπόγραφοι, τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν βαρβάρων ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ.

Οὕτω ἐν ἔτει 476 ὁ *Ὀδόακρος* ἀπένειμεν εἰς τοὺς βαρβάρους τὸ τριτημόριον τῶν ἀγρῶν τῆς Ἰταλίας (sors barbarica) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κτηματολογίων[5], ὁ δὲ Πάπας *Γρηγόριος ὁ Μέγας* ὥρισε περὶ τοῦ ἐτησίου κανόνος τῶν ἐναπογράφων τῶν ἐν Σικελίᾳ κτημάτων τῆς Ἐκκλησίας[6], καὶ ἐν γένει οἱ Γότθοι ἐν Ἰταλίᾳ ἐξηκολούθησαν εἰσπράττοντες τὸ κεφαλικὸν τέλος (bina et terna)[7] καὶ τὸν ἔγγειον φόρον εἰς τρεῖς ἴσας δόσεις, ὅπως καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων[8].

---

1) Φιλονικεῖται, τί δηλοῖ capitatio non recedit, ἂν τὸ κεφαλικὸν τέλος, ἢ ὁ φόρος τῆς γῆς. Ἀλλὰ τὸ δεύτερον πιθανώτερον. Savigny, Verm. Schr. II. σ. 47.—Naudet, Admin. II. σ. 108.

2) Savigny, Verm. Schr. II. σ. 43.

3) L. 1. C. Th. de fug. (5, 9).

4) De mort. persecut. 33.

5) Προκόπ. Β΄, σ. 6.—Cassiodor. Var II, 16.

6) Lib. I, epist. 44. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἕκτου αἰῶνος.—Savigny, Verm. Schr. σ. 23.

7) Cassiod. Var. III, 8 VII, 20 κ. ἑπ.

8) Αὐτόθι VII, 2.

Οἱ Γότθοι καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι ἐδαφικοῦ τέλους ὡς πρὸς τὸ σφετερισθὲν τριτημόριον [1].

Ἀπεναντίας ἐν Γαλλίᾳ οἱ Φράγκοι πρὸς τῷ σφετερισμῷ καθιέρωσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀτέλειαν, διετήρησαν δὲ τὰς αὐτὰς τῶν Ῥωμαίων τάξεις, διαστέλλοντες τοὺς προὔχοντας, ἢ ὁμοτραπέζους τοῦ Βασιλέως (convivæ Regis), τοὺς ἁπλοῦς κτήτορας (possessores) καὶ τοὺς ἀκτήμονας, ἀποδίδοντας κεφαλικὸν τέλος (tributarii) [2], ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐναπογράφους [3].

Ταῦτα τὰ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἴχνη τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θεσμοῦ ἐγκτητικῆς καὶ προσωπικῆς φορολογίας, ἤδη δὲ ἐξεταστέον καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

---

[1]) Αὐτ. I, 19. IV, 14 XII, 5.

[2]) L. Salica emend. tit. 43 art 6—8. Tributarii καὶ ἐν L. 42 C. de agric. (11, 47).

[3]) Δουκάγγιος, Tributales.

Ζ'

ΤΑ ΚΑΤ' ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝ

Πολλάκις ὁ *Ἰουστινιανὸς* διὰ τῶν Νεαρῶν οὐδέν, ἢ μικρόν, ἐνεωτέρισεν, ἁπλῶς συναρμολογῶν τὰς προϋπαρχούσας διατάξεις, σποράδην κειμένας, ὡς λέγει ὁ *Προκόπιος* ('Ανέκδ. ΙΑ'), «ὅπως δὴ ἅπαντα νεώτερά τε καὶ αὐτοῦ ἐπώνυμα εἴη».

Δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὁρίσωμεν, ἂν πρὸς τοιοῦτον μόνον σκοπὸν ἐξέδωκε τὴν Νεαρὰν 128, τουτέστι πρὸς ἀνακεφαλαίωσιν καὶ ἐξελλήνισιν τῶν χύδην περὶ φόρων διατάξεων, ἢ πρὸς ἐπίδειξιν προνοίας ὑπὲρ τῶν φορολογουμένων, ἢ καὶ πρὸς τελειοποίησιν τοῦ συστήματος.

Ὅπως δήποτε ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης καταφαίνεται σαφέστερον ὁ μηχανισμὸς τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ φόρου καὶ συγχρόνως γίνονται προδηλότερα τὰ κύρια ἐλαττώματα αὐτοῦ.

Καθ' ἕκαστον ἔτος, τὸν Ἰούλιον, ἢ Αὔγουστον, προσδιορίζεται τῆς μελλούσης ἐπινεμήσεως, τουτέστι τοῦ ἐπιόντος φορολογικοῦ ἔτους, τὸ εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπιβάλλον μέρος ἁπάντων τῶν φόρων, εἴτε εἰς χρυσόν, εἴτε εἰς εἴδη. Ὁ γενικὸς οὗτος προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων διαιρεῖται κατ' ἐπαρχίας, καθόσον *ἐν τῇ μερικῇ διατυπώσει* ἑκάστης αὐτῶν σημαίνεται ὁπόσον ὀφείλεται παρ' αὐτῆς ὑπὲρ ἑκάστου *ἰούγου*, (*ἢ οὐϊλλίων, ἢ κεντουρίων*, ἢ ὅπως ἄλλως ὀνομάζονται), εἴτε ἐν χρυσῷ,

εἴτε ἐν εἴδει. Συγχρόνως δηλοῦται ἡ ἀποτίμησις τῶν εἰδῶν ὑπὲρ τῶν στερουμένων τοιούτων καὶ εἰσφερόντων ἀντ' αὐτῶν χρήματα, καὶ πόσον ἐξ αὐτῶν εἰσκομίζεται εἰς τὰς δημοσίους ἀποθήκας, καὶ πόσον δαπανᾶται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Ἐπαρχίας, ὥστε κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὑπάρχει καὶ προϋπολογισμὸς ἐξόδων (Κεφ. α').

Ἐν ἑκάστῃ διοικήσει ὁ Ὕπαρχος ἀμέσως δημοσιεύει ὅλας τὰς μερικὰς διατυπώσεις τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἰδίας περιφερείας, δίδων τὰ ἴσα (ἀντίγραφα) εἰς τὸν βουλόμενον (Αὐτ.).

Παραχρῆμα ἑκάστη μερικὴ διατύπωσις ἀποστέλλεται παρὰ τοῦ Ὑπάρχου τῆς διοικήσεως πρὸς τὸν ἁρμόδιον ἄρχοντα ἑκάστης ἐπαρχίας, ὅστις ἐντὸς τοῦ Σεπτεμβρίου, ἢ τοῦ Ὀκτωβρίου, ὀφείλει νὰ ἐκθέσῃ αὐτὰ δημοσίως ἐντὸς τῶν πόλεων τῆς ἰδίας περιφερείας (Αὐτόθι).

Ἡ εἰς χρυσὸν καταβολὴ γίνεται *κατὰ τοὺς καιροὺς τοὺς ὡρισμένους*, ἤτοι, ὡς ἄλλοτε εἴπομεν, κατὰ Ἰανουάριον, Μάρτιον καὶ Σεπτέμβριον, ἡ δὲ τῶν εἰδῶν εἰσκομιδὴ εὐθὺς ἐκ ..ροοιμίων (Κεφ. β').

Οἱ τυχὸν προκαταβληθέντες φόροι εἰς ἑτέρους *τίτλους* παρὰ τοὺς τῆς μερικῆς διατυπώσεως πρὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς καταλογίζοντ- εἰς τὰ κατὰ τὴν διατύπωσιν ταύτην ὀφειλόμενα (Κεφ. α').

Ἀφοῦ τοιουτοτρόπως διὰ πληρεστάτης δημοσιότητος ἐβεβαιώθη τὸ συντελεσθησόμενον παρ' ἑκάστης Ἐπαρχίας, εἵπετο τὸ ἔργον τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἀναλογίας ἑκάστου, καὶ κατὰ τοῦτο, ὡς εἴρηται, εἶχε στάδιον ἡ καταπίεσις. Περὶ συμπράξεως τῶν πολιτευομένων (τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου) οὐδὲν φέρει ἡ Νεαρά, ἀλλ' οὔτε καταργεῖ τὰ προηγούμενα, μνημονεύονται ὅμως ἐν αὐτῇ ἄλλαι ἐγγυήσεις.

Ὅστις τῶν συντελεστῶν (φορολογουμένων) ἀμφιβάλλει, εἴτε περὶ τῆς κτήσεως, εἴτε περὶ τοῦ ὀφειλομένου ὑπὲρ αὐτῆς ποσοῦ, δύναται νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἐπαρχίας, ἤ, τούτου ἀμελοῦντος, παρὰ τοῦ Ἐπισκόπου, ὥστε οἱ φύλακες τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν, ἤγουν τῶν κτηματολογίων, νὰ προκομίσωσιν αὐτάς, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὀφειλομένης ποσότητος κατὰ τὴν *δύναμιν* τῆς ἀπογραφῆς, ἤτοι κατὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐκτίμησιν (Κεφ. δ'). Πρὸς πληρέστερον ἔλεγχον τῆς ἐνδεχομένης καταπιέσεως ὁ ὑποδεχόμενος τὸν φόρον ὀφείλει νὰ ἐκδίδῃ ἀπόδειξιν (ἀποχήν, ἀμεριμνίαν), σημαίνουσαν τὴν ποσότητα τῶν χρημάτων, ἢ τῶν εἰδῶν, τὰ *ἰοῦγα*, ὑπὲρ ὧν ἐδόθησαν, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κτήσεων. Ταῦτα δὲ ἐπὶ χρηματικῇ ποινῇ (Κεφ. γ').

Καθ' ἣν Ἐπαρχίαν ἀνεφάνησαν καθυστερήματα, κινδύνῳ τῶν προβαλλομένων, στέλλεται *κανονικάριος* πρὸς εἴσπραξιν, ἂν δὲ ἦναι ἀνεπιτήδειος, στέλλεται ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ, ἀρκούμενος εἰς τὸ κατὰ συνήθειαν καὶ μὴ ἐπάγων βλάβην εἰς τοὺς συντελεστάς. *Ἐξπελλευταὶ* (ποινήτορες) ἀπολύτως ἀπαγορεύονται (Κεφ. ς').

Ὅταν ὁ συντελεστής, ἀντὶ νὰ καταβάλλῃ, ὀνομάζῃ τοὺς ἰδίους ὀφειλέτας, ὁ ἐκβιβαστὴς (εἰσπράκτωρ) δὲν δύναται νὰ στραφῇ πρὸς αὐτούς, πρὶν βεβαιωθῇ ἡ ἀνέχεια τοῦ ὀφείλοντος τὸν φόρον (Κεφ. ιβ').

Ἐν γένει οἱ κτήτορες δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ φροντίσωσι τὴν εἴσπραξιν δι' ἰδίου εἰσπράκτορος, ἀλλ' οὗτος προβάλλεται παρὰ τῆς ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ ἢ πόλει ὑπευθύνου πρὸς τοῦτο ἀρχῆς, ἤτοι παρὰ τῶν ἀρχόντων, τῶν πολιτευομένων, ἐξακτόρων, βινδίκων, κανονικαρίων κτλ. (Κεφ. ε').

Καθόσον αἱ πόλεις εἶχον φροντίδα περὶ τῆς εἰσπράξεως τοῦ φόρου, καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοιούτου πρὸς τὸ δημόσιον χρέους, ἠδύναντο εὐκόλως καὶ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν προϊσταμένων ἀρχῶν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς τοῦτο τὰ δημοτικὰ χρήματα.

Τοιαύτην κατάχρησιν ῥητῶς ἀποδοκιμάζει ὁ Ἰουστινιανός, ὥστε τὰ δημοτικὰ χρήματα ν' ἀφιερῶνται εἰς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ ἔργα (σιτωνίας, ἀγωγούς, μισθοὺς κτλ.). Ὁ Ἐπίσκοπος, οἱ πρωτεύοντες καὶ οἱ κτήτορες (possessores) προβάλλουσι τὸν *πατέρα* τῆς πόλεως, τὸν σιτώνην καὶ ἄλλους τοιούτους διοικητάς, κατ' ἔτος δὲ ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ πέντε πρωτευόντων ἐξελέγχουσι τοὺς λογισμούς, καὶ αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους (εἴτε ἔπαρχοι, εἴτε σκρινιάριοι τῶν ἔργων ὑπὸ τῶν πραιτωρίων Ἐπάρχων τελοῦντες) νὰ ζητήσωσι περὶ τῆς διαχειρίσεως ταύτης λόγον (Κεφ. ις', ιζ', ιη').

Δὲν διέστειλε μόνην τὴν δημοτικὴν διαχείρισιν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπηγόρευσεν ὁ αὐτὸς νὰ γίνῃ καὶ ἄρχων καὶ τοποτηρητὴς ἐπάρχου, ἢ στρατηγίδος ἀρχῆς, ἢ ἐπιτετραμμένος τὴν εἴσπραξιν τῶν δημοσίων συντελειῶν (Κεφ. ιθ'), ὥστε νὰ μὴ μετέρχηταί τις συνάμα τριπλῆν ἐξουσίαν, διοικητικήν, στρατιωτικὴν καὶ οἰκονομικήν.

Ἐν γένει ὁ συντελεστὴς δὲν ὑποχρεοῦται εἰς ἄλλα, ἢ τὰ τῆς διατυπώσεως, οὔτε λόγῳ ἀποστολῆς τῶν φόρων (παραπομπικά), οὔτε ἄλλῳ τινὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ ὀχλῆται, οἷον παρὰ τῶν ἐν περιοδείᾳ ἀρχόντων, οἵτινες ἐπέβαλλον ἀγγαρίας, ἢ διαγραφὰς (ὁρίζοντες τὰ ζη-

τούμενα), καθόσον πρὸς τοιαύτην χρῆσιν ὑπῆρχεν ὁ ἐν εἴδει φόρος (annona. Κεφ. θ', κη').

Περὶ ἐναπογράφων μόλις γίνεται λόγος ἐν τῇ Νεαρᾷ, ἰδίως ἐν Κεφ. δ', ὅτι οὐδεὶς ὀχλεῖται ὑπὲρ τῆς κτήσεως ἄλλου, ἂν δὲ τυχὸν οἱ ἐναπόγραφοί τινος ἔχωσιν ἰδίας κτήσεις, δὲν ἐνέχεται οὗτος ὑπὲρ αὐτῶν, μὴ ἀναδεχθεὶς ἑκουσίως τοιαύτην εὐθύνην (Κεφ. ιδ').

Σπουδαιοτάτην ἔλλειψιν εὑρίσκομεν ἐν τῇ Νεαρᾷ, τὴν πλήρη σιωπὴν αὐτῆς περὶ ἀναθεωρήσεως τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν. Ἂν τοιαύτη ἀναθεώρησις περιοδικῶς ἐγίνετο ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν οὗτος ν' ἀποσιωπήσῃ τὸ κυριώτερον στοιχεῖον αὐτοῦ τοῦ συστήματος.

Διὰ τῆς παραλείψεως τῆς ἀναθεωρήσεως ἔμελλεν ὅμως ν' ἀλλοιωθῇ οὐσιωδῶς τὸ σύστημα καὶ ταχέως νὰ παρακμάσῃ. Ὁ λόγος τούτου εἶναι προφανής. Οὐδὲν ὑπάρχει τοσοῦτον μεταβλητόν, ὅσον ἡ πρόσοδος τῶν κτημάτων, ὅταν ἑπομένως ὁ φόρος δὲν στηρίζηται ἐπὶ ἀναλογίας πρὸς τὴν πρόσοδον, δὲν γίνηται δὲ ἡ προσήκουσα ἀναθεώρησις πρὸς βεβαίωσιν τούτου, ὁ φόρος, παγιούμενος, κινδυνεύει νὰ γίνῃ δυσανάλογος. Εἰ μὲν βελτιοῦνται τὰ κτήματα, ὁμολογουμένως ὠφελοῦνται ἐκ τῆς μὴ ἀναθεωρήσεως, καθόσον ὑπάρχει ἤδη ὑπερτέρα αὐτῶν πρόσοδος τῆς φορολογουμένης. Εἰ δὲ πάλιν ἐκπίπτει ἡ πρόσοδος, κατ' ἀντίστροφον ἀναλογίαν αὐξάνει ἡ πίεσις τοῦ φόρου καὶ μεγάλη ἐπίκειται κρίσις.

Δυστυχῶς ἡ ἀξία καὶ ἡ πρόσοδος τῶν κτημάτων προέβαινον ἐλαττούμεναι ἐκ τῶν μεγάλων ἀνωμαλιῶν καὶ τῶν καταστρεπτικῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν τῶν ὑπομισθίων τῆς ἐπικρατείας βαρβάρων. Ἀρκεῖ μόνον ν' ἀναμνήσωμεν τὰς λεηλασίας τοῦ Ἀλαρίχου καὶ τοῦ Γαΐνου.

Τὰ σημεῖα τῆς τοιαύτης δυσαναλογίας τοῦ φόρου πρὸς τὴν πρόσοδον καὶ τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, ὁσημέραι ἐλαττουμένην, εὑρίσκομεν ἤδη ἐν τῇ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ νομοθεσίᾳ, οὗτος δὲ ἐπηύξησε τοὺς τεχνικοὺς τρόπους, νομίζων ὅτι θεραπεύει τὸ ἀθεράπευτον.

Ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εὑρίσκομεν διατάξεις περὶ ἐγκαταλελειμμένων γαιῶν, περὶ ὧν γίνονται ὑπεύθυνοι οἱ δῆμοι (ordo)[1]. Οἱ Αὐτοκράτορες Οὐαλεντινιανός, Θεοδόσιος καὶ Ἀρκάδιος ὥριζον διετῆ παραγραφήν[2], ὡς ἐν καιρῷ τῆς δωδεκαδέλτου. Μετ' ὀλίγον ὁ Ἀρκά-

[1]) L. 1. C. de omni agr. (11, 58),

[2]) L. 8. C. αὐτ. L. 12. C. Th. (5, 15).

διος καὶ ὁ Ὀνώριος συντέμνουσιν εἰς ἓξ μῆνας τὴν παραγραφήν[1], πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ μέλλοντος νὰ καταβάλη τὰ δημόσια τέλη.

Πρὸς τούτοις, ἅμα δὲν καταβάλλῃ τις τοὺς φόρους τῶν κτηθεισῶν γαιῶν, στερεῖται αὐτῶν, παραδιδομένων εἰς τὴν πόλιν (τὸν δῆμον)[2].

Ἐν τῇ Νεαρᾷ 128 αἴφνης βλέπομεν ἀνακύπτουσαν τὴν *ἐπιβολὴν* περὶ τοιούτων ἐρήμων ἀγρῶν, ἀπονεμομένων εἰς ὁμοδούλους καὶ ὁμοκήνσους, μετὰ προηγουμένην ἐξέτασιν (Κεφ. ις').

Ὡς ὁρίζουσιν οἱ Βυζάντιοι, «ἐπιβολή ἐστιν ἐπίδοσις ἀπόρου κτή» σεως πρὸς συγκληρονόμους, ἢ συντελεστάς, ἢ ὁμοχώρους καὶ ὁμο» κήνσους»[3]. Ὁσάκις τουτέστι κτήματος, ἀναγεγραμμένου ἐν ταῖς δημοσίαις ἀπογραφαῖς, μέρος τι ὑπάρχει ἐγκαταλελειμμένον, προτιμῶνται οἱ συγκληρονόμοι, ἢ ὁ συντελεστής, ἢ οἱ ὁμόχωροι καὶ ὁμόκηνσοι, παντὸς ἄλλου καταλαμβάνοντος καὶ παρέχοντος τὰ δημόσια τέλη.

Ἐὰν ὅμως οὐδεὶς προσφέρηται, ἢ ὁ δικαιούμενος εἰς ἐπιβολὴν βραδύνῃ, τότε γίνεται ἀκριβὴς ἀπογραφὴ τοῦ κτήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καρπῶν, σκευῶν, κτηνῶν καὶ γεωργῶν μετὰ τοῦ χρηματίου αὐτῶν, παραδιδομένου εἰς τοὺς πολιτευομένους (τὸ δημοτικὸν συμβούλιον), ἢ τοὺς ἐξάκτορας (ἀνυτάς), βίνδικας, ἢ ταξιώτας, οἵτινες ὀφείλουσι τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὸν δικαιούμενον (ἄρα καὶ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην), ὄντες ὑπεύθυνοι διὰ πᾶσαν βλάβην (Νεαρὰ 128. Κεφ. η').

Τίνες οἱ ὁμόδουλοι καὶ ὁμόκηνσοι, ὑποτίθεται ἤδη γνωστόν, αἱ δὲ περὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν εἰκασίαι τῶν νεωτέρων εἶναι ἐντελῶς ἀβέβαιοι[4]. Αἱ Νεαραὶ 166 καὶ 168 εἶναι ἀρχαιότεροι ἐπαρχιακοὶ τύποι, οἵτινες ἔλαβον ἰσχὺν νόμου, ἡ μὲν Νεαρὰ 166 τοῦ ὑπάρχου τῶν Πραιτωρίων Δημοσθένους, ἡ δὲ 168 τοῦ ὑπάρχου Ζωτικοῦ[5]. Διὰ τῆς Νεαρᾶς 166 αναδρομικῶς προσεκλήθησαν εἰς ἀναδοχὴν τοῦ ἐγκαταλελειμμένου κτήματος οἱ πρώην κτήτορες καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, μεχρισοῦ εὑρεθῇ κατὰ τὴν ἀνιοῦσαν ταύτην κλίμακα ὁ δυνάμενος νὰ

---

[1]) L. 11. C. de omni agro (11, 58).

[2]) L. 8. C. de exact. (10, 19).

[3]) Ἀρμεν. περὶ σημ. 30. Σύνοψις Βασιλ. ἔκδ. Ζαχ. σ. 333. Ὁ Προκόπ. ἀνέκδ. ΚΓ'. ζ'. μεταχειρίζεται τὴν λέξιν διαγραφή.

[4]) Zachariæ, Inn. Gesch. σ. 207.

[5]) Zachariæ, Ἀνέκδοτα σ. 258.

ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἐπιφορὰν τῆς συντελείας, ἀφ' ἧς παραδίδεται εἰς αὐτὸν τὸ ἐγκαταλειφθέν.

Δηλαδὴ διὰ τῆς διατάξεως ταύτης οὐδὲ δι' ἐκποιήσεως ἀπηλλάσσετό τις τοῦ ἐπαχθοῦς καὶ ἐπιζημίου κτήματος διὰ τὸ ὑπέρογκον τῆς φορολογίας, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς ἀπορίας, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὰ κτήματα κατέστησαν βάρος, ἀντὶ νὰ ἦναι κεφάλαιον πλούτου.

Κατὰ δὲ τὴν Νεαρὰν 168, ἤτοι τὸν ἐπαρχικὸν τύπον Ζωτικοῦ, δοῦλοι καὶ ὁμόκηνσοι ἦσαν οἱ ἀπὸ κοινοῦ τὰς *ἀπογραφὰς ἔχοντες*, ἤτοι ὅσοι ἦσαν κύριοι κτήματος, ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ ἀπογεγραμμένου ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις. Προστίθεται μάλιστα, ὅτι χωρία μόνα ἀναγράφονται ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις, οὐχὶ οἰκίαι, ἢ ἄλλα πράγματα, ὥστε ἐπὶ μόνων χωρίων ἐφηρμόζετο ἡ τῶν ἀπόρων ἐπιβολή.

Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι τὰ φορολογικὰ βιβλία ἐπὶ τοσοῦτον κατέστησαν στερεά, παυσάσης τῆς ἀναθεωρήσεως, ὥστε, καίτοι διαιρεθέντος τοῦ κτήματος εἰς μέρη, δὲν ἐγίνετο νέα πρᾶξις ἀποτιμήσεως τῶν μερῶν, πρὸς κατανομὴν τοῦ φόρου, ἀλλὰ διετηρεῖτο δεσμὸς φορολογικὸς μεταξὺ τῶν μερῶν καὶ οἱ κύριοι αὐτῶν ἦσαν ὁμόδουλοι καὶ ὁμόκηνσοι. Αἱ λοιπαὶ σημειώσεις τῆς μεταβολῆς τῆς ἰδιοκτησίας, λόγῳ ἐκποιήσεως ἢ κληρονομίας, κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν ἐκωλύοντο, διότι δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νέας ἀποτιμήσεως.

Ἀκόπως ἐννοοῦμεν ἐπὶ πωλήσεως κτήματος κατὰ τὰ ὅρια αὐτοῦ τὴν ὑποχρέωσιν ἐγγραφῆς τῆς πράξεως εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία, ὅπως τὸ βάρος τῶν φόρων μετατεθῇ εἰς νέον ἰδιοκτήτην [1]. Ἀλλ' ἐπὶ ἐκποιήσεως μέρους, ποία ἐγίνετο σημείωσις πρὸς ἀνάλογον διανομὴν τοῦ φόρου, πρέπει νὰ μαντεύσωμεν. Συνεφώνουν οἱ συμβαλλόμενοι περὶ τούτου, ἡ δὲ συμφωνία αὐτῶν ἦτο τάχα ὑποχρεωτική; Ὡσαύτως ἐπὶ νεμήσεων, ἢ ἐπιδικασθέντος μέρους τελεσιδίκως, πῶς ἐγίνετο μνεία ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς, δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν [2].

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν παραλείπει τὴν περὶ τούτου φροντίδα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι οἱ φόροι πρέπει νὰ συντελῶνται παρὰ τῶν νεμομένων [3].

---

[1]) L. 5. C. Th. sine censu (11, 3). L. 2. C. Th. de contr. emt. (3, 1). L. 1 § 2. C. de suffr. (4, 3).

[2]) L. 4 § 4, de censu (50, 15). L. 20. C. de agric. (11, 48).

[3]) Νεαρὰ 18 κεφ. η', § 1.

Μετὰ παρέλευσιν χρόνου, ὡς ἐκ τῶν διαδοχικῶν μεταθέσεων τῆς κυριότητος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ γεννηθῇ παντοία σύγχυσις, ἀπαιτοῦσα ἀναθεώρησιν καὶ καταλογισμὸν τοῦ φόρου νέον κατὰ τοὺς μετασχηματισμοὺς τῶν κτημάτων. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι διὰ τοῦ περὶ ἐπιβολῆς θεσμοῦ ἐσκοπεῖτο νὰ διευκολυνθῇ ἡ εἴσπραξις, διὰ τῆς ἐπιζητήσεως τοῦ φόρου παρὰ τῶν ἀρχικῶν κυρίων, ἑωσοῦ οὗτοι διὰ τῆς καταλήψεως τῶν κτημάτων ν' ἀναγκάσωσι τοὺς νέους ἰδιοκτήτας, νὰ φανερωθῶσι καὶ ν' ἀναλάβωσι τὸ ἐπιβάλλον.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς ἀταξίας τῶν βιβλίων, μὴ συμφωνούντων πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν, μαρτυρεῖται ἐκ τῆς μὴ ἀποδιδομένης ἀπολύτως ἀποδεικτικῆς δυνάμεως εἰς τὰς ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις ἐγγραφάς, προκειμένου ζητήματος κυριότητος.

Κατὰ Βασίλειον Πορφυρογέννητον Νεαρὰ 29 μόναι αἱ ἐν τοῖς κωδίκοις τοῦ γενικοῦ σεκρέτου περιγραφαὶ τῶν ὁρίων ἀκινήτων ἀποτελοῦσι πίστιν.

Ἀρχαῖον εἶναι τὸ ἀξίωμα, ὅτι δὲν δεσπόζει τις τῶν ἀλλοτρίων διὰ τῆς ἐν κήνσῳ ἀπογραφῆς[1]. Παρ' Ἁρμενοπούλῳ κεῖται τὸ ἑξῆς σχόλιον[2]. «Οὐ δεσπόσαι τῶν ἀλλοτρίων δυνήσομαι, εἰ καὶ ἐν κήνσῳ γράψω » αὐτήν, ἤγουν τῇ δημοσίᾳ σανίδι, ἢ τῷ μαρμάρῳ, ἐν ᾧ κοινῶς τὰ » διαφέροντα ἑκάστῳ τυγχάνει ἀναφερόμενα». Τοιαύτας ἐπιγραφὰς ἐπὶ μαρμάρου εἴδομεν ἐν Ἀθήναις, ἐν Θήρᾳ, ἐν Ἀστυπαλαίᾳ καὶ ἐν Οὔλκοις τῆς Λευκανίας. Ἡ μονομερῶς γενομένη δήλωσις δὲν ἠδύνατο νὰ βλάψῃ τὸν ἀληθῆ κύριον. Ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου καὶ πολλὰς διαδοχικὰς μεταθέσεις ἀκινήτων, διανομάς, ἢ πωλήσεις ἀποσπασθέντων μερῶν, ὁ συμβουλευόμενος τὰς δημοσίους ἀπογραφὰς οὐδὲν εὕρισκε πλέον ἐκ τῶν ἄλλοτε ἐγγραφέντων ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ τῶν ἐνεστώτων καὶ ὁ εἰσπράττων τοὺς φόρους ὤφειλε νὰ δώσῃ πίστιν εἰς ἄλλας νεωτέρας ἀποδείξεις. Πρὸς ταχυτέραν περαίωσιν τοῦ ἔργου ἐπενοήθη ἡ τῶν ὁμοδούλων καὶ ὁμοκήνσων ἐπιβολή.

Περὶ τῆς δυσαναλογίας τῶν φόρων ὡς πρός τινα κτήματα μαρτυρεῖ ὁ *Προκόπιος* (Ἀνέκδ. ΙΒ'). Οὗτος διηγεῖται, ὅτι μετὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα πολλῶν συγκλητικῶν καὶ εὐδαιμόνων ἐδημεύθησαν τὰ κτή-

---

[1]) **L. 64. de acquir. (41, 1). Βασ. Ν'. ά. 59.**

[2]) **Β'. ά. 15.**

ματα, ἀλλὰ κατόπιν προσχήματι φιλανθρωπίας ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς τὰ *φόρου πικροῦ καὶ βαρυτάτου* ὑποτελῆ, ἐξ ὧν κατέστησαν δυστυχέστεροι. Ὅσον ὑπερβολικὰ τὰ τοῦ Προκοπίου διηγήματα πρὸς ἀμαύρωσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ πρᾶγμα ὅμως τῆς ἀνισότητος τοῦ φόρου δι' ἔλλειψιν ἀναθεωρήσεως δὲν εἶναι ὕποπτον.

Ὁπωσδήποτε τεκμήριον τῆς ἀνεπαρκείας τῶν συντελῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς φορολογίας παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀφέσεις φόρων. Πλὴν τῶν κατὰ μέρος, ὅσας μνημονεύει ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν Νεαρᾷ 147, δι' αὐτῆς ἀφίνει 22 ἐτῶν καθυστεροῦντα ἐν ἔτει 554.

Ἀλλὰ τὸ κακὸν ἐπλεόνασε καὶ ἔγινεν ὑπέρτερον θεραπείας. Μετὰ δώδεκα ἔτη ὁ Ἰουστῖνος Β'[1] συγχωρεῖ εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὰ μέχρι τῆς ὀγδόης ἐπινεμήσεως ἐλλείμματα (μέχρι 560), καίτοι εὑρίσκων βαρύ, ἅμα ἀναβαίνων εἰς τὸν θρόνον, τὸ δημόσιον χρέος καὶ τὸν στρατὸν ἐν ἀπορίᾳ τῶν ἀναγκαίων, καθ' ὃν χρόνον πανταχόθεν ἐπετίθεντο οἱ βάρβαροι.

Ἀλλ' ἡ ἐξάντλησις τῶν ὑποτελῶν ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον, ὥστε ἡ ἀπαίτησις καθυστερούντων ἔμελλε νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν εἴσπραξιν νέων ἐπινεμήσεων.

Μετὰ δέκα περίπου ἔτη ὁ Τιβέριος[2] δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ τοιοῦτον γενικὸν κουφισμόν, ὁμολογῶν, ὅτι αἱ ἀλλεπάλληλοι καὶ πολύτροποι τῶν ἀνθρώπων φθοραί, *εἰς τοσοῦτον τὰς κτήσεις καταγαγεῖν ἀπορίας, ὡς μηδὲ προσόδους εἰσάγειν δύνασθαι τοὺς κεκτημένους*. Καίτοι ἔχων ἀνάγκην καὶ αὐτὸς πολλῶν χρημάτων πρὸς συντήρησιν στρατοῦ διὰ τοὺς συχνοὺς πολέμους, συγχωρεῖ τὰ ἐλλείμματα μέχρι τῆς ἄρτι παρελθούσης πέμπτης ἐπινεμήσεως καὶ ἐπὶ τέσσαρα ἑπόμενα ἔτη ἰσομέτρως μειοῖ τοὺς φόρους καθ' ἓν τέταρτον, ὥστε ὁμοῦ συμποσοῦται ἡ μείωσις εἰς τὸ ποσὸν ἀκεραίου ἐπινεμήσεως (integrum unum canonem).

Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι, καίτοι κατ' ἔτος ἐκταττομένης τῆς ἐπινεμήσεως, ἡ αὐτὴ ἐπανελαμβάνετο. Ἴσως προῆλθε τοῦτο, διότι λόγῳ τῶν ἐπικειμένων ἀναγκῶν ἀπῃτεῖτο ὁ ἀνώτατος ὅρος τοῦ φόρου, καταστάντος ἀνεπιδέκτου αὐξήσεως.

---

[1]) Νεαρὰ 148 ἐν τῇ συλλ. Ἰουστινιανοῦ.

[2]) Νεαρὰ 163 ἐν τῇ αὐτῇ συλλ.

Οἱ φόροι ὅμως πρὸ πάντων ἐπεβάρυνον τοὺς ἀγροὺς καὶ κυρίως τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἥτις ἐμπεπηγμένη εἰς τὴν γῆν, ἐχρεώστει νὰ παρέξῃ εἰς τὸν κύριον αὐτῆς καὶ τοὺς φόρους καὶ πλεόνασμά τι, ὡς πρόσοδον τῆς κυριότητος. Ὁσάκις ἐκ τῆς ἀφορίας, ἢ ἐξ ἄλλης αἰτίας, ἐπιδρομῆς πολεμίων, διαρπαγῆς τοῦ ξενικοῦ στρατοῦ, ἢ ἄλλου καταστρεπτικοῦ συμβάντος, οὐδὲν ἀπέφερεν ἡ γῆ, ὁ κύριος αὐτῆς, ὡς ἐγγυητὴς τῶν καθυστερουμένων φόρων, κατελίμπανε τὸ αἴτιον τοῦ χρέους, ὅτε ἐπήρχετο ἡ τῶν ἀπόρων ἐπιβολή, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργικὴ τάξις τότε οὐδενὸς ὑπάρχοντος κυρίου, μεχρισοῦ γίνῃ ἡ ἐπιβολή, ἠδύνατο νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξηρημοῦτο ἡ χώρα.

Περὶ τοιαύτης ἐγκαταλείψεως τοῦ κυρίου, ἀφίνοντος ἀδέσποτον καὶ τὸ κτῆμα καὶ τοὺς γεωργούς, ἐγένετο προηγουμένως ἄλλη πρόνοια. Τοιουτοτρόπως τοὐλάχιστον ἐξηγοῦνται αἱ λεγόμεναι *μητροκωμίαι*, κατ' ἔθος κρατήσασαι, μεχρισοῦ οἱ Αὐτοκράτορες Λέων καὶ Ἀνθέμιος ἀνεγνώρισαν αὐτάς, προσθέτοντες, ὅτι, ὅπου τοιουτοτρόπως οἱ χωρικοὶ εἶναι ἰδιοκτῆται ὡρισμένης περιφερείας, δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐκποίησις γῆς πρὸς ἐξωτικόν, καὶ πᾶσα τοιαύτη πρᾶξις ἀκυροῦται [1].

Πρὸ πάντων πρέπει νὰ λύσωμεν τὴν ἀπορίαν, πῶς οἱ ἐναπόγραφοι γεωργοὶ αἴφνης ἀνέκτησαν καὶ τὴν πλήρη ἐλευθερίαν καὶ τὴν κυριότητα τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο ἐξηγεῖται κάλλιστα ἐκ τῆς διετοῦς παραγραφῆς καὶ κατόπιν ἑξαμήνου, περὶ ὧν πρὸ ὀλίγου ἐλαλήσαμεν. Ἡ τελευταία διάταξις εἶναι τοῦ ἔτους 400, ἐνῷ αἱ περὶ μητροκωμιῶν εἶναι τῶν ἐτῶν 415 καὶ 468. Ἀφότου ἐπεκράτει τὸ ἀξίωμα, ὅτι ὁ ἐρήμου ἀγροῦ ἐπιβὰς ἐντὸς δύω ἐτῶν μόνων ἐνάγεται παρὰ τοῦ δεσπότου, ἢ ὅτι οἱ δεσπόται ἀπολιμπανόμενοι ἕξ μῆνας ἔχουσιν εἰς τὸ ἐλθεῖν καὶ καταβαλεῖν τὰ δημόσια καὶ ἀναλαβεῖν τοὺς ἀγροὺς ἀπὸ τῶν νεμομένων [2], ἐννοοῦμεν κάλλιστα, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἑρμηνευθῇ ὑπὲρ τῶν ἐγκαταλειφθέντων ἐναπογράφων, ἅμα οὗτοι ἀκριβῶς κατέβαλλον εἰς τὸ δημόσιον τὰ κεφαλαιούμενα. Ἡ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας φιλο-

---

[1]) L. 1. C. non licere (11, 55). Β' ΝΕ'. ἑ. 1. L. 8. C. de exact. (10, 19). Ὀνομάζονται καὶ κωμητοῦραι ἢ χωρία ἐλευθερικά. Νεαρὰ Τιβερίου, 12. Κεφ. δ. Ζαχαρίου Συλλ. σ. 28. Περίεργος ἡ Μητροκολωνεία ἐν ἐπιγραφῇ Παλμύρας (Ταδμόρ).

[2]) Ῥοπαὶ ΙΘ'. 18. L. 11. C. de omni agro (11, 58).

τιμία ἠδύνατο νὰ ἐξεγείρῃ τὴν φιλοπονίαν τῶν ἐναπογράφων, ὥστε νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν χρέους, ὃ δὲν εἶχε πλέον συμφέρον νὰ ὑποστῇ ὁ ἰδιοκτήτης, προτιμῶν τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κτήματος. Οἱ Αὐτοκράτορες Λέων καὶ Ἀνθέμιος, πρὸς ἐνθάῤῥυνσιν αὐτῆς τῆς λίαν ἐπωφελοῦς εἰς τὸν δημόσιον θησαυρὸν φιλοτιμίας, ἔκρινον φιλάνθρωπον νὰ προσθέσωσιν (hoc adjiciendum necessario nostra putavit humanitas), ὅτι οὐδεὶς τῶν χωρικῶν τούτων ἠδύνατο ὁπωςδήποτε νὰ ἐκποιήσῃ πρὸς ἐξωτικὸν τὸ εἰς αὐτὸν ἀνῆκον, ἀλλὰ πρὸς μόνον ἐγχώριον τῆς μητροκωμίας, ὀνομαζόμενον μάλιστα ἐναπόγραφον (habitatorem adscriptum). πᾶσα δὲ παράβασις ἐπέφερεν ἀκυρότητα, ἐπιστρεφομένων τῶν δοθέντων[1].

Διὰ νὰ ὀνομασθῇ τοιαύτη διάταξις φιλάνθρωπος ὑπὲρ τῶν χωρικῶν, οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ, πλὴν τῆς εἰς ἀεὶ ἐξασφαλίσεως τῆς ἀνακτηθείσης ἐλευθερίας. Τοῦτο ὅμως ἐγίνετο ἐφικτόν, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ ἑξῆς οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ κτῆμα, οὔτε δι' ἁδρῶν χρημάτων ἀγοράζων αὐτὸ καὶ ἐπαναφέρων διὰ μισθώσεως πρῶτον καὶ κατόπιν διὰ παραγραφῆς εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφων τοὺς γεωργούς.

Ἀπεναντίας μεταξὺ τῶν συγχωρίων ἐτελεῖτο ἀδιάσπαστος δεσμὸς ἀλληλεγγύης, ἐχόντων τὴν συγκυριότητα καὶ συνυπευθύνων πρὸς τὸν δημόσιον θησαυρὸν διὰ τοὺς φόρους. Ἄν τις ἐκ τῶν χωρικῶν τούτων ἀπεσύρετο, εἰς τοὺς λοιποὺς προσηύξανε τὸ ἐγκαταλειφθὲν παρ' αὐτοῦ μέρος.

Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου ἐλήφθη πρόνοια, τιμωρουμένης αὐστηρῶς τῆς ἀπὸ τῶν ἰδίων γαιῶν ἀναχωρήσεως τῶν κωμητῶν[2].

Πρὶν ἴδωμεν, τί προῆλθεν ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης, σκόπιμον εἶναι νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς συσχετιζομένων μετὰ τῆς φορολογίας.

---

[1]) L. 1. C, de metroc. (11, 55). L. 6. 51. C. Th. de patroc. (11, 24).
[2]) L. 2. C. ut nemo (11, 53).

Η΄

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

Ἡ συνεχὴς ἔφοδος τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων καὶ ἐκ τοῦ βάθους τῆς Ἀσίας πανδημεὶ εἰσβαλλόντων βαρβάρων φαίνεται τὸ πρώτιστον αἴτιον τῆς βαθμιαίας παρακμῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς αναποδράστου πτώσεως τῆς Βυζαντίου Αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' ἡ ἔφοδος τῶν βαρβάρων ηὔξανε κατ' ἀντίστροφον λόγον τῆς προϊούσης ἐξασθενήσεως τῶν Ῥωμαίων καὶ Βυζαντίων, καὶ ὁσάκις ηὐτύχησεν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ὁ Αὐτοκρατορικὸς ἀετός, διὰ πολὺν χρόνον ὠπισθοδρόμησαν οἱ ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸ γῆρας αὐτοῦ. Τὸ ἀπέραντον Ῥωμαϊκὸν Κράτος, ἔχον στρατὸν μόνιμον, εὐκόλως διὰ στρατολογίας καταρτιζόμενον κατὰ τὴν τυγχάνουσαν ἀνάγκην, ἠσκημένον καὶ κάτοχον τῆς στρατιωτικῆς τάξεως καὶ τῆς πολεμικῆς τέχνης, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰ ἀτάκτως ἐφορμῶντα στίφη, ἂν πρῶτον δὲν παρεφθείρετο ὁ στρατιώτης, στερούμενος τοῦ γενναίου καὶ ἀκαταμαχήτου φρονήματος, ὃ μόνον ἐκ τοῦ αἰσθήματος τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς τιμῆς τρέφεται καὶ διατηρεῖται.

Ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ στρατοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πείθουσιν

ἡμᾶς, ὅτι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως προῆλθεν ὁ ὄλεθρος, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν βαρβάρων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν ἑξῆς στοιχείων· ἐπὶ τῶν μεθορίων ὑπῆρχον στρατιωτικαὶ ἀποικίαι, οἱ δὲ ἀποτελοῦντες τὰ σώματα ταῦτα ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν γεωργίαν τῶν ἐν τοῖς μεθορίοις κτημάτων ὡς ἰδίων (terræ limitaneæ vel castellorum) καὶ ἦσαν ἀντὶ φόρου ὑπόχρεοι αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν διηνεκῶς εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν [1].

Ὁ μὴ ἐπὶ τῶν μεθορίων στρατὸς ἐλαμβάνετο ἐκ τῶν ἐπαρχιωτῶν, ἀλλ' ἦσαν δεκτοὶ καὶ βάρβαροι, εἴτε ἐθελονταί, εἴτε ὑποτεταγμένοι, καὶ αὐτῶν ὁ ἀριθμὸς ηὔξησε προϊόντος τοῦ χρόνου [2]. Ὑπῆρχον δὲ καὶ συμμαχικοὶ στρατοί, οἱ λεγόμενοι *φεδεράτοι* [3].

Ἐπὶ τέλους ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος κατήργησε τοὺς Πραιτωριανούς, συστήσας σωματοφυλακὴν ἐκ πεζικοῦ καὶ ἱππικοῦ, τοὺς *δομεστίκους* [4]. Πλὴν αὐτῶν ἦσαν οἱ ἐν Παλατίῳ φύλακες ἢ *Σχολάριοι*, λαμπρότερον ἐνδεδυμένοι, φαιδροείμονες. *Προκ.* Ἀνέκδ. 24. *Ἀγαθίας* Ε', 15.

Πλὴν τῶν κατὰ κληρονομίαν στρατιωτικῶν, οἱ στρατεύσιμοι ἐλαμβάνοντο, εἴτε δι' ἐκουσίας κατατάξεως, εἴτε διὰ στρατολογίας. Ἡ στρατολογία δὲν ἐνηργεῖτο ἀμέσως, ἀλλ' ὡς φόρον ἔδιδον τοὺς στρατευσίμους οἱ Συγκλητικοί, οἱ ἀνώτεροι ἐν ὑπουργήμασι, καὶ οἱ κτήτορες, οἱ δὲ μικροὶ ἐξ αὐτῶν κατὰ ὁμάδας ὡρισμένας ἀνὰ ἕνα στρατεύσιμον [5]. Καθόσον οἱ δοῦλοι ἦσαν ἀπαράδεκτοι εἰς τὸν στρατόν [6], κατὰ φυσικὸν λόγον οἱ κτήτορες ἔδιδον τοὺς ἐναπογράφους [7]. Τὸ ἐπάγγελμα τῶν εὑρισκόντων στρατευσίμους ἐλέγετο πρωτοτυπία [8]. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στρατολογίας, μὴ ἐμπνέων εἰς τὸν στρατιώτην τὸ αἴσθημα, ὅτι ἀμέσως ὑπηρετεῖ τὴν πατρίδα, ἐνῷ ὑπετάσσετο ἁπλῶς εἰς τὴν ἀνωτέραν θέλησιν τοῦ ἐξουσιάζοντος αὐτὸν διὰ τοῦ κτήματος, ἢ ἐξεμισθοῦτο

---

[1]) L. 1, 2, 3. C. de fund. lim. (11, 59) B. ΝΕ', ς' 2.
[2]) Ζώσιμος, Β', 15 Δ', 30, 31, 56—58.
[3]) L. 16 C. Th. de tiron. (7, 13).
[4]) Ζώσιμος, Β', 17 L. 1—5 C. de dom. (12, 17) B. ΝϚ', κζ' 1—5.
[5]) L. 7 C. Th. de tiron (7, 13).
[6]) L. 8 C. Th. αὐτ. L. 6, 7 C. qui mil. (12, 34) B. ΝΖ', α' 43, 44.
[7]) Savigny, Verm. Schr. II, σ. 21.
[8]) L. 7. C. Th. de tiron. (7, 13) κατὰ τὴν συμπλήρωσιν Γοδοφρέδου.

διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν παρ' ἄλλου ὀφειλόμενον φόρον, ἦτον ἑπόμενον, ὅτι ἔμελλε ν' ἀπαρτίσῃ τὸν στρατὸν ἐκ τῶν οὐτιδανωτέρων, καὶ νὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν προϊοῦσαν παραφθοράν [1].

Οἱ στρατιῶται ἐλάμβανον ὡρισμένας τροφάς (annona), ἢ ἀντ' αὐτῶν χρήματα, καὶ πρὸς χορήγησιν αὐτῶν ἐγίνοντο αἱ συνωναί, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐρρέθη. Οἱ πολῖται ἐχρεώστουν εἰς αὐτοὺς ἁπλῶς κατοικίαν, *μετάτον* (metatum), οὐδεμίαν ὅμως ἄλλην χορήγησιν (salgamum)[2].

Οἱ *ὀπτίονες* ἐξήλεγχον τὴν διαχείρισιν τῆς τροφοδοσίας τοῦ στρατοῦ, ἐν γένει δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν στρατὸν κατατάξεως οὐδεὶς ἀπέφευγε τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὸν λειτουργήματα[3].

Ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς συγκροτήσεως τοῦ στρατοῦ διήρκεσε μέχρι τέλους, ἔχομεν αὐτὰς τῶν Βυζαντίων Αὐτοκρατόρων τὰς διατάξεις πρὸς μαρτυρίαν. Οὕτω ἡ περὶ προτιμήσεως τοῦ Ῥωμανοῦ Β' Νεαρὰ στηρίζεται εἰς τὸν λόγον τῆς στρατιωτικῆς λειτουργίας, ὡς γινομένης παρὰ τῶν ὁμοτελῶν, τουτέστι τῶν μικρῶν κτητόρων, ὁμοῦ διδόντων ἕνα ἄνδρα.

Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ἕτερος φόρος ἐπιβαρύνων τὰ κτήματα. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὅμως ὁ βαρύτερος ἦτον ὁ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων, διότι, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐπετράπη εἰς τοὺς ἐκ στρατιωτικῆς ἀποικίας διὰ χρημάτων νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν προσωπικὴν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ στρατῷ. Ὁ Ῥωμανὸς ὁ Γέρων πρῶτος ἀπηγόρευσε τὴν ἐκποίησιν τοσούτου μέρους στρατιωτικοῦ κτήματος, ὅσον δύναται νὰ ἔχῃ πρόσοδον ἀρκοῦσαν πρὸς διατήρησιν στρατευομένου (Νεαρὰ Β' Κεφ. γ'). Ἔτι γενικώτερον ἐθέσπισεν ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ὅτι οἱ στρατιωτικοὶ δὲν ἐκποιοῦσι τὰ ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς κώδιξι ἀπογεγραμμένα, ἀλλὰ μόνα τὰ ἰδιοπεριόριστα καὶ εἰς τὴν στρατείαν ἀκαταδούλωτα, ὅταν τὰ ὑπολειπόμενα παρέχωσι πρόσοδον τεσσάρων λιτρῶν [4] διὰ τοὺς ἱππεῖς

[1]) Vegetius, De re mil. I, C. 7.
[2]) L. 1 C. de salg. (12, 42). Νεαρὰ 130.
[3]) L. 2 C. qui milit. (12, 34) B. ΝΖ', α', 36.
[4]) Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι λίτρα χρυσοῦ κατὰ Isambert, Hist. de Just. σελ. LXXVIII ἠδύνατο δραχ. 1232, ὁμοῦ αἱ 4 λίτραι 4928. Ἡ Ῥωμαϊκὴ λίτρα συνέκειτο ἐκ 12 οὐγκιῶν, ὧν ἑκάστη ἐξ 24 γραμμ. ἤτοι ὁμοῦ γραμμ. 282· ἀλλὰ κατὰ τὸ δεκαδικὸν σύστημα τῶν Γάλλων εἶλκε γραμμ. 322.

καὶ δύο διὰ τοὺς πλωΐμους [1]. Ὁ Αὐτοκράτωρ προβλέπει καὶ περὶ τῆς ὀπισθενεργοῦ ἰσχύος τῆς διατάξεως καὶ πείθεται, ὅτι δι' αὐτῆς μέλλει νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ κινδυνεῦον Κράτος, καὶ μάλιστα ὅταν περισταλῇ ἡ πλεονεξία τῶν χορηγούντων ἐπὶ δώροις ἀστρατείαν στρατηγῶν, περὶ ὧν λέγει, ὅτι εἶναι *ὤνιοι, ἀμελεῖς, ἀπόλεμοι, μυρμήκων ἀγεννέστεροι καὶ λύκων ἁρπακτικώτεροι* (Νεαρὰ 8).

Ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων διακελεύει καὶ ὁ νεώτερος Ῥωμανὸς (Νεαρὰ 16) καὶ ὁ Φωκᾶς περὶ τῶν ἐν Ἀρμενίᾳ στρατιωτοπίων (Νεαρὰ 18) καὶ ἐν γένει αὐξάνει ἐπὶ τῶν *κλιβανοφόρων* καὶ *ἐπιλωρικοφόρων* τὴν ἀπαιτουμένην πρόσοδον τοῦ ἀναπαλλοτριώτου μέρους αὐτῶν μέχρι ιβ' λιτρῶν (Νεαρὰ 22) [2].

Δὲν ἀνεμίχθημεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐμμέσων φόρων, λιμενικῶν, τελωνικῶν, ἐμπορίου καὶ ἐν γένει τῆς καταναλώσεως, διότι δὲν συμβάλλουσιν εἰς τὸ θέμα, περὶ οὗ ἐνασχολούμεθα. Ἐπίσης ἀπέχομεν νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς δημοτικοὺς φόρους πρὸς διατήρησιν ὑδραγωγείων, κοινοτικῶν ὁδῶν καὶ ἄλλων ἔργων (Νεαρὰ Ἰουστινιανοῦ 128 Κεφ. ις'), ἢ τὰ ὑπὲρ τοῦ κλήρου τελούμενα (Νεαρὰ Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ).

Περιοριζόμενοι ὅμως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐγκτητικῶν φόρων, διὰ νὰ γνωρίσωμεν, ποία ὑπῆρξεν ἡ πίεσις ἐπὶ τῆς οὐσιωδεστέρας τῆς κοινωνίας τάξεως, τῆς γεωργικῆς, παρετηρήσαμεν, ὅτι συνεπορεύοντο ὁ καθαρὸς ἐγκτητικὸς φόρος, καὶ ὁ ἕνεκα τῆς στρατολογίας. Θέλομεν ἐπάξει τὰς ἀναμφιλέκτους ἀποδείξεις, ὅτι ὁ αὐτὸς τρόπος τῆς ἐπιβολῆς καὶ εἰσπράξεως τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου διετηρήθη μέχρι τέλους, ἀλλ' ἐξεταστέον, τί ἀπέγιναν οἱ ἐναπόγραφοι.

---

[1]) Ἀρμεν. Α', ις' 7.

[2]) Ὅρα παρ' Ἀρμεν. Γ', γ' 114 ἀπόσπασμα τῆς Νεαρᾶς 18.

ΝΕΑΡΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΩΝ

Μετὰ τὴν προφανῆ καταστροφὴν τῶν μεγαλοκτημόνων ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ φόρου, εἴδομεν ἀνακυπτούσας τὰς μητροκωμίας, διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐναπογράφων, προθυμουμένων εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν φόρων.

Ἀλλὰ τὰ αὐτὰ αἴτια τῆς ἐγκαταλείψεως ἔμελλον βεβαίως νὰ ἐπενεργήσωσι καὶ ἐπὶ τοὺς κωμήτας καὶ ἡ αὐστηρὰ τιμωρία τῶν ἀναχωρούντων καὶ τῶν προϊσταμένων αὐτῶν, ἀνεχομένων τὴν φυγήν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ [1].

Κατὰ τῆς προβαινούσης ἐρημώσεως ὁ νομοθέτης ἐπενόει πάντοτε αὐστηρότητας, μὴ δυνάμενος νὰ ἐμβατεύσῃ τὴν αἰτίαν τῶν κακῶν καὶ νὰ μεταβάλῃ τὰ κακῶς κείμενα.

Αἱ ἀνάγκαι ὑπῆρχον τοσοῦτον κατεπείγουσαι, ὥστε περὶ τῆς ὥρας καὶ τῆς στιγμῆς ἐσκέπτετο ὁ νομοθέτης, οὐδεμίαν ἔχων ἄνεσιν ν' ἀναζητήσῃ τὰ μέσα, πῶς ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία γίνεται ποθητή. Ἀπ-

---

[1]) L. 2. C. ut nemo (11, 53).

εναντίας άρεστὸν πρὸς τὸν νομοθέτην ἐπινόημα καὶ λίαν ἀξιοθαύμαστον ἐλογίζετο, πῶς νὰ εὑρεθῇ τρόπος δεσμεύσεως πρὸς τὴν γῆν, καίτοι ὑποκειμένην εἰς τοιαύτας δεινὰς περιπετείας.

Εἶναι ἄξια μελέτης τὰ τοιαῦτα ἐπινοήματα, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι καὶ ἡ ἄκρα εὐφυΐα οὐδὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ, ἅμα παραγνωρίζονται αἱ στοιχειωδέστεραι ἀρχαὶ τῆς ὑγιοῦς οἰκονομίας, ὅτι τουτέστιν ὁ φόρος πρέπει νὰ συμβαδίζῃ μετὰ τῆς προσόδου, ἅμα δὲ ὑπερτερεῖται τὸ ἐφικτὸν μέτρον, ἡ ἰδιοκτησία καταστρέφεται καὶ ἡ χώρα ἐξερημοῦται.

Ὁ Αὐτοκράτωρ *Λέων*, διατυπῶν ὡς ἀξίωμα τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς δημεύσεως πρὸς εἴσπραξιν τοῦ φόρου, προτάσσει ἐν Νεαρᾷ 114, ὅτι *πᾶν ἀκίνητον* εἶναι *ὑποδημόσιον*, παραχωρούμενον ὑπὸ τῆς βασιλείας εἰς τὸν καταβάλλοντα τὰ δημόσια τέλη· καὶ τοιοῦτον ἐγίνετο τῳόντι μετὰ τὴν ἑξάμηνον παραγραφήν. Διατάσσει λοιπὸν τὴν ἐκποίησιν τῶν κτημάτων ἀπόρων καὶ ἀνικανούντων νὰ κατέχωσιν αὐτά, ἐπὶ ἀποτιμήσει, ἀφοῦ δὲν εὑρίσκουσι γείτονας ἑκουσίως ἀγοράζοντας[1]. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ ὅμως ἀνταγωνισμός, ἐπιτρέπει ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν προτίμησιν εἰς τοὺς γείτονας, καταβάλλοντας τὸ τίμημα ἐντὸς ἓξ μηνῶν. Τοιουτοτρόπως ὁ μὴ γείτων ἀγοραστὴς δὲν θέλει προσφέρει εὐτελῆ τιμήν, ἣν ἐντὸς ἓξ μηνῶν ὁ γείτων ἀναδέχεται.

Τοιαῦτα ἔχοντες τὰ προηγούμενα ὁ *Ρωμανὸς* καὶ οἱ συναυτοκράτορες, *Κωνσταντῖνος* καὶ *Χριστόφορος*, κατήρτισαν τὴν γνωστὴν περὶ προτιμήσεως Νεαρὰν ἐν ἔτει 922.

Ὡς ἐν προοιμίῳ ἐξηγοῦνται, δύω τινὲς νόμοι ὑπῆρχον ἀντιφατικοί, ὁ τοῦ Κώδικος[2], ὅτι ἕκαστος ἀκωλύτως ἐκποιεῖ τὸ ἴδιον, καὶ ὁ τῶν μητροκωμιῶν, ὅτι ἐντὸς αὐτῶν ἐξωτικῶς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀκίνητον κτῆσιν. Τοῦτο τὸ ἐναντιοφανὲς ἐπανορθοῦντες καὶ συνάμα λαμβάνοντες πρόνοιαν τῶν ὑποτελῶν καὶ τῶν δημοσίων φόρων καὶ τῆς ἄλλης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς λειτουργίας κανονίζουσιν ἐπὶ ἀκινήτων τὴν προτίμησιν, ὡς ἐφεξῆς.

Πρῶτοι καλοῦνται οἱ ἀναμὶξ συγκείμενοι συγγενεῖς, εἴτε ἀδιαιρέτως εἴτε διαιρετῶς περιῆλθον εἰς αὐτοὺς τ' ἀκίνητα.

---

[1]) Τοῦτο δηλοῖ, νομίζω, τὸ σκοτεινὸν, εἰ οὐδὲν ὁ πλησιάζων ἀναλάβηται.

[2]) L. 14. C. de contrah. (4, 38). B. ΙΘ' ἑ. 20.

Δεύτεροι οἱ οὕτω συζῶντες κοινωνοί, μὴ συγγενεῖς.

Τρίτοι ἔρχονται οἱ ἐν κοινοπραξίᾳ, ἀλλὰ κατά τι μέρος ἀναμεμιγμένοι.

Τέταρτοι εἶναι οἱ συμπαρακείμενοι *ὁμοτελεῖς*, οἵτινες ἀκριβέστερον ὁρίζονται, ὡς οἱ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὑποτεταγμένον ἀναγραφόμενοι, κἂν ἐν διαφόροις τόποις τὰ ἴδια τελέσματα καταβάλλωνται. Ἡ προτίμησις αὕτη εἶναι, ὡς εἴδομεν, τῆς *ἐπιβολῆς*, καὶ ὁμοτελεῖς εἶναι οἱ αὐτοί, οἱ παρ' Ἰουστινιανοῦ ὀνομαζόμενοι ὁμόδουλοι καὶ ὁμόκηνσοι. Ἐν Νεαρᾷ 168, ἥτις εἶναι ἐπαρχιακὸς τύπος, ὡρίσθησαν, ὅτι εἶναι οἱ ἀπὸ κοινοῦ τὰς *ἀπογραφὰς ἔχοντες*, ὅσοι, τουτέστι, κατέχουσι κτήματα ἐν τῇ αὐτῇ φορολογικῇ περιφερείᾳ ἀναγεγραμμένα. Ἐπειδὴ κατόπιν αὐταὶ αἱ περιφέρειαι ἐξέλιπον, ὁ ἄγνωστος σχολιαστὴς τῆς Νεαρᾶς ἐξηγεῖ τὴν περιφέρειαν κατ' Ἀρχιεπισκοπάς. Πῶς ἐν διαφόροις τόποις καταβάλλονται τὰ ἴδια τελέσματα, ἐξηγεῖται, εἴτε διότι ἀποτελοῦσιν αὐτοτελῆ κτήματα [1], εἴτε διότι πρὸς ἄλλην καταβάλλονται εἰσπράττουσαν ἀρχήν [2].

Τελευταῖοι προτιμῶνται οἱ ἔν τινι μέρει συναπτῶς ἡνωμένοι.

Ἀλλὰ προσέτι γενικεύουσιν οἱ Αὐτοκράτορες, ὅ,τι ἴσχυε περὶ τῶν μητροκωμιῶν, ἐφαρμόζοντες αὐτὸ ἐξ ἀναλογίας ἐπὶ δυνατῶν καὶ ἀδυνάτων.

Οὐδεὶς λοιπὸν δύναται νὰ λάβῃ ἀκίνητον κτῆσιν εὐτελεστέρου ὁπωςδήποτε, εἴτε ἐξ ἀγοραπωλησίας, εἴτε ἐκ δωρεᾶς, εἴτε ἐκ διαθήκης, πλὴν λόγῳ συγγενείας. Καὶ αὐταὶ αἱ μισθώσεις καὶ ἀνταλλαγαὶ ἀπαγορεύονται εἰς τοὺς δυνατοὺς ἐν τοῖς *χωρίοις* καὶ τοῖς *ἀγριδίοις* παρὰ τῶν κτητόρων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν πωλῶνται προάστεια, οὐχὶ τῶν εὐτελῶν, ἀλλὰ τῶν δυνατῶν, ἢ τόποι *κλασματικοὶ* παρὰ τοῦ δημοσίου, προτιμῶνται οἱ *κτήτορες* καὶ ἐν ἐλλείψει αὐτῶν ἀγοράζουσιν οἱ δυνατοί.

Ὡς βλέπομεν, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν μεγαλοκτημόνων ἐδόθη προστασία εἰς τοὺς γεωργοὺς πρὸς σχηματισμὸν ἀνεξαρτήτων μητρο-

---

[1]) Οὕτω καὶ κατὰ Ψελλὸν 1373. Οἱ τῆς αὐτῆς ὑποταγῆς τυχόντες, κἂν διαφόρων ἔχωσι τελέσματα τοπίων.

[2]) Ὅσα φέρει ἡ ἑρμηνεία τοῦ χειρογράφου Παρισίων (ὅρα Ζαχαρίου Νεαρὰς σ. 234), εἶναι βεβαίως μεταγενέστερα.

κωμιῶν, τώρα δὲ ἡ προστασία αὕτη ἐπεκτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ἀδυνάτους κατὰ τῶν δυνατῶν, προτιμωμένους ἐπὶ κτήσει τῆς γῆς.

Τί εἶναι ὅμως οἱ κλασματικοὶ τόποι [1]; Οὐδὲν ἄλλο, νομίζομεν, ἢ οἱ μὴ ἔχοντες ἰδίαν ἀναγραφὴν ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις, ἀλλ' ἀπαρτίζοντες μέρος τοιούτου ἀναγεγραμμένου ἰδιοσυστάτως κτήματος. Ὡς ὁμοτελεῖς οἱ κτήτορες ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προτιμῶνται.

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐπάγεται δεκαετὴς παραγραφή, μεθ' ἣν δὲν ἐξετάζεται ἡ παράβασις.

Μόλις παρῆλθεν ἐν τούτοις ἡ δεκαετία, ἐν ἔτει 935, παρεμπίπτοντος λιμοῦ, ὅτε ἀντὶ μικρῶν χρημάτων ἐπώλησαν τὰ ἴδια κτήματα, ὁ *Ρωμανὸς* καὶ οἱ συναυτοκράτορες θεσπίζουσι περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἀκυροῦντες ὅλας τὰς γενομένας πωλήσεις, ὥστε νὰ μὴ ἐγκαταλείψωσιν οἱ ἐξ ἀνάγκης συνάψαντες αὐτὰς τὰς ἰδίας οἰκήσεις. «Ἡ γὰρ τῶν » τοιούτων (τῶν δυνατῶν) ἐπικράτεια προσώπων καὶ τῶν πενήτων τὴν » πολλὴν ἐπηύξησε ταλαιπωρίαν, τῷ πλήθει τῶν οἰκετῶν, τῶν μι» σθαρνούντων, τῶν ἄλλως ἐπιτρεχόντων καὶ συνόντων, τὰς ἐπανα» στάσεις, τὰς διώξεις, τὰς ἀγγαρίας ἐπάγουσα κτλ., ἡ γὰρ τῶν » πολλῶν κατοίκησις πολλὴν δεικνύει τῆς χώρας τὴν ὠφέλειαν, τὴν » τῶν δημοσίων συνεισφορῶν, τὴν τῶν στρατιωτικῶν λειτουργημάτων » συντέλειαν» [2].

Οἱ δυνατοί, περὶ ὧν ἤδη ὁ λόγος, μὴ νομίσωμεν, ὅτι ἦσαν πολυάριθμός τις τάξις. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ κατὰ καιροὺς εὐνοούμενοι τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ πιέζοντες τοὺς ὁμοίους, οἵτινες οὐδαμοῦ εὕρισκον ἀκρόασιν, ἐνόσῳ διήρκει ἀκμαία ἡ εὔνοια.

Ἡ πλατυτέρα δὲ ἔννοια τῆς διατάξεως ταύτης εἶναι, νὰ κατασταθῶσιν ἀνεκποίητα τὰ κτήματα τῶν εὐτελῶν, ὥστε νὰ μὴ γυμνωθῇ ἡ γῆ οἰκητόρων. Διὰ μὲν τὸ παρελθὸν ἐπιτρέπεται ἀνάδοσις τῶν δοθέντων πρὸς ἀνάκτησιν, διὰ τὸ μέλλον ὅμως διακηρύττεται ἀκυρότης τοῦ πραχθέντος.

---

[1]) Κατὰ Ἀρμενόπ. Γ'. γ'. 115 καὶ Πεῖραν Β'. 6'. μετὰ τετραετίαν παύει ἡ προτίμησις ἐπὶ κλασματικῶν τόπων, πωλουμένων παρὰ τοῦ δημοσίου κατὰ τὴν Νεαρὰν ταύτην, μεθ' ἧς συνεδυάσθη ἡ τετραετὴς παραγραφὴ τῶν κτωμένων παρὰ τοῦ δημοσίου.

[2]) Συλλ. Γ' Νεαρὰ 2 ἔκδ. Ζαχαρίου.

[3]) Αὐτ. Νεαρὰ 5.

Οὔτε τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἤρκεσεν ἐντούτοις, διότι ὁ συνυπογράψας *Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος* πάλιν νομοθετεῖ, παραδεχόμενος καὶ εὐαρίθμους ἐξαιρέσεις ἐκποιήσεων πρὸς ἀπότισιν δημοσίου χρέους, ἢ πρὸς σύστασιν προικός. Ἀλλὰ καὶ τότε προτιμῶνται οἱ *συγχωρῖται*, ἢ οἱ τῆς αὐτῆς *μητροκωμίας*. Αὐτοὶ οἱ χωρικοὶ προτιμῶνται καὶ ὅταν ἐκποιῇ δυνατὸν πρόσωπον, καθόσον εἶναι *ἀνακεκοινωμένοι*, τουτέστιν ἄνευ τῆς νομῆς τοῦ ἐκποιουμένου, ἢ τῶν ὑδάτων, ἢ τῶν ὀρέων, δὲν δύνανται νὰ διοικηθῶσι τὰ κτήματα. Καὶ πάλιν, ἅμα τὸ κτῆμα εἶναι *ἰδιοσύστατον* (δηλ. σύνολον), ἢ ὅλον πρέπει νὰ λάβῃ ὁ προτιμώμενος, ἢ ν' ἀπέχῃ (Νεαρὰ 6).

Ἡ Νεαρὰ αὕτη ἀποτείνεται εἰς τὸ θέμα τῶν *θρακησίων*, ἀλλ' ὅμοιον ἀντίτυπον διεσώθη ἀποτεινόμενον εἰς τὸ θέμα τῶν *Ἀνατολικῶν* [1], φέρον ἰδίως: «Περὶ τῆς πενίας καὶ ἀπορίας τοῦ λαοῦ τοῦ θέματος τῶν » Ἀνατολικῶν καὶ τῆς τῶν δυνατῶν κατ' αὐτῶν τυραννίδος».

Ἡ συστηματικὴ ἀπομάκρυνσις τῶν δυνατῶν ἀπὸ τῆς ἀγροτικῆς κτήσεως, διὰ τῆς προτιμήσεως τῶν πενήτων, εἴτε λόγῳ ἀνακοινώσεως, εἴτε λόγῳ ὁμοτελείας, ἐφάνη ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος, πόσον ἦτον ἐπιβλαβής, διότι οἱ μὲν πένητες οὐδαμῶς ἀνεκουφίσθησαν, τῶν δὲ πλουσίων αἱ κτήσεις, μὴ δυνάμεναι ἐλευθέρως νὰ ἐκποιηθῶσιν, ἐξηυτελίσθησαν.

Ταῦτα καταμέμφεται ὁ *Νικηφόρος Φωκᾶς*, ὅτι τὸ πᾶν τῆς Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως εἰς τὸ μὴ ὂν περιέστησαν καὶ κατέλυσαν. Κατ' ἀντίδρασιν ἑπομένως, διὰ τῆς ἐν ἔτει 967 Νεαρᾶς, εὐθύνων τὴν στάθμην τῆς δικαιοσύνης ὁσονοίοντε ἰθυτενῆ, διαχωρίζει τὴν κοινωνίαν εἰς τρεῖς τάξεις, εὐτελεῖς, πλουσίους ἢ δυνατοὺς καὶ στρατιώτας, καὶ καθιεροῖ τὴν προτίμησιν, ὁποία ὑπῆρχε μεταξὺ ἁπάντων τούτων πρὸς ἀλλήλους μόνον (Νεαρὰ 20). Καὶ μάλιστα, ἂν οἱ δυνατοί, ὑπερβάντες ἴδιον ὅριον, ἔκτισαν πολύτιμα οἰκήματα ἐπὶ κτηθείσης παρὰ πενήτων γῆς, ἀντ' αὐτῆς ἀποδίδουσι τὸ διπλάσιον (Νεαρὰ 21). Τὴν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου εἰσαγομένην τεσσαρακονταετίαν, πρὸς κατάργησιν πάσης τοιαύτης φύσεως ἀμφισβητήσεως, ἀνατρέπει κατόπιν ὁ *Βασίλειος Πορφυρογέννητος*. Ἐν γένει ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος εἶναι ἐχθρὸς τῆς παραγραφῆς καὶ ἀνατρέχει ἀποκαθιστῶν τοὺς πένητας μέχρι τῆς ἐποχῆς Ῥωμανοῦ τοῦ Γέροντος (δηλ. περίπου μέχρι τοῦ ἔτους 935)

---

[1]) **Witte**, **In calce Ἀνέκδ. ed. Heimb. II, σ. 273.**

διὰ τῆς ἐν ἔτει 996 διατάξεως, καὶ οὔτε τοὺς ὑπὸ τῶν χωρικῶν μονασάντων ἀφορισθέντας τόπους παραδέχεται ὡς μοναστηριακοὺς καὶ ὑπαγομένους εἰς τὸν Ἐπίσκοπον. Ὡς παράδειγμα τῆς ἰδίας αὐστηρότητος καὶ τῆς ἀναδρομικῆς ταύτης δυνάμεως μνημονεύει τὸν *Φιλοκάλην*, ἐκ πενήτων πλουτήσαντα καὶ γενόμενον διαδοχικῶς ἑβδομαδάριον, κοιτωνίτην καὶ πρωτοβεστιάριον καὶ κατὰ μικρὸν κατασχόντα ὅλον τὸ χωρίον, ἐξ οὗ ὡρμᾶτο. Ἀλλ' ὁ Βασιλεύς, διαβὰς διὰ τοῦ χωρίου τούτου, γενομένου προαστείου καὶ μεταλλάξαντος ὄνομα, ἐτιμώρησε τὴν παρανομίαν, καθόσον δυνατοὶ ἦσαν λογιστέοι καὶ οἱ ἐξ ἀρχῆς πένητες καὶ κατόπιν εἰς ὕψος δόξης ἐπαιρόμενοι, καὶ κατεδαφίσας τὰ πολυτελῆ οἰκήματα τοῦ Φιλοκάλου πρόρριζα, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς πένητας τὰ ἑαυτῶν, εἰς ἐκεῖνον δὲ κατέλιπεν ὅ,τι ἐξ ἀρχῆς εἶχε *δημόσιον* (Νεαρὰ 29).

Ἡ λέξις αὕτη δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ δηλοῖ τὰ ἐγκαταλελειμμένα κτήματα, τὰ παραδιδόμενα εἰς τὸν τελοῦντα τὸν φόρον διὰ *καινοῦ κήνσου,* ἤτοι δι' ἀναγραφῆς τοῦ ἐξισωτοῦ ἢ ἐπόπτου ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις [1].

Τὰς βεβαιοτέρας ἐν τούτοις ἀποδείξεις ἔχομεν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς φορολογίας μέχρι τέλους τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας διετηρήθη, καὶ ἐνῷ ἡ πενία, ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας καὶ ἡ πανωλεθρία προέβαινον, μόνα μέσα θεραπείας ἐπενοήθησαν τὰ μνημονευθέντα, τουτέστι τὰς μητροκωμίας, τὴν προτίμησιν τῶν πενήτων κτλ. ὅλα τείνοντα πρὸς δέσμευσιν τοῦ ἐργάτου ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνῷ πᾶσα ἐργασία οὐδὲν ἀπέδιδεν ὄφελος.

Περίεργον παράδειγμα τῆς φορολογίας, ὅπως περιεγράψαμεν αὐτὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἔχομεν τὸ ἐν *Πείρᾳ* ΙΕ' ι' μνημονευόμενον.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς γενομένης παρὰ τοῦ Κλαυδιουπόλεως μισθώσεως τῶν κτημάτων τῆς Μονῆς *Βλάχνας* ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς αὐτὴν ἡ ἀπόδοσις τοῦ τε *ἰδιοστάτου,* τοῦ ἀνέκαθεν τουτέστιν ἀνήκοντος εἰς τὴν Μονήν, καὶ τοῦ *δημοσίου,* ὑπὲρ οὗ δὲν ἐτέλουν ἄλλοι. Τοῦτο τὸ δημόσιον ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ἑπομένων. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐγεννήθη ἀμφιβολία διὰ τὴν σύγχυσιν τῶν ὁρίων τοῦ ἰδιοστάτου τῆς Μονῆς καὶ τῆς ἀνακοινώσεως εἰς τὸ χωρίον τῶν *Ῥυακίων*. Ὡς πρὸς τὸ ἰδιόστα-

1) L. 7. C. de censib. (11, 57) (Πρβ. Σύστημα Ρωμ. Δικ. Β. σ. 829).

τον, διετάχθη διὰ μαρτύρων ἀπόδειξις τῶν ὁρίων, καθόσον τὰ προκομισθέντα ἔγγραφα δὲν ἔφερον ὑπογραφὰς καὶ σφραγῖδας. Δυσχερεστέρα ὑπῆρξεν ἡ διάγνωσις ὡς πρὸς τὸ *δημόσιον*. Τοῦτο ἦτο τὸ ἀδέσποτον, ὡς ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κυρίου καὶ περιερχόμενον εἰς τὸν τελοῦντα τὸν φόρον. Ἀρχικῶς περιήρχετο ἡ ἐπὶ τοῦ ἐγκαταλελειμμένου ἐξουσία διὰ τῆς ἀπόρων ἐπιβολῆς, ἅμα δὲν ὑπῆρχον χωρικοὶ πρὸς ἀπαρτισμὸν μητροκωμίας. Κατόπιν ἀπεκλείσθησαν οἱ δυνατοὶ ἀπὸ τῆς κατακτήσεως κτημάτων τῶν εὐτελεστέρων, καὶ τελευταῖον οἱ δυνατοὶ ἐλάμβανον τὰ τῶν δυνατῶν καὶ οἱ εὐτελεῖς τὰ τῶν εὐτελῶν. Τὰ τοιαῦτα ὅμως ἐλέγοντο δημόσια, ὡς περιερχόμενα εἰς τὸν καταβάλλοντα τὸ ἐδαφικὸν τέλεσμα, τηρουμένων τῶν περὶ τούτου διατάξεων ἐπιβολῆς, προτιμήσεως περὶ ἀπόρων καὶ δυνατῶν κτλ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου λοιπὸν πρὸς διάγνωσιν, τί ἔμελλε νὰ λάβῃ ἡ Μονὴ ἐκ τοῦ τοιούτου δημοσίου, ἰδοὺ τί ἔπραξεν ὁ *Μάγιστρος*. «Εὗρεν ἐν τῷ *ἰσοκωδίκῳ* τοῦ » χωρίου ὡς ἀπὸ τελέσματος ἔχουσαν τὴν Μονὴν δημόσιον, καὶ ἀπὸ » μεταθέσεως ἑνουμένην εἰς τὸ ἰδιοσύστατον, καὶ ταῦτα εἶπεν εἶναι τῆς » Μονῆς ».

Τὸ ἰσοκώδικον εἶναι τὸ ἴσον (ἀντίγραφον) τοῦ φορολογικοῦ βιβλίου, φέροντος σημείωσιν τοῦ κτήματος καὶ τοῦ κυρίου, τελοῦντος τοὺς φόρους. Ὅτε ἐπήρχετο ἐγκατάλειψις διὰ τῆς ἐπιβολῆς, τῆς προτιμήσεως κτλ., ἐγίνετο μετάθεσις εἰς τὸν τελοῦντα τὸν φόρον, καὶ τὰ τοιούτου εἴδους κτήματα ἐπεκράτησε νὰ λέγωνται *δημόσια*, ὡς διὰ δημεύσεως μεταβαίνοντα εἰς νέον κύριον.

Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο ἡ ἀμφισβήτησις, διότι ὁ μάγιστρος ταῦτα μόνα ἀπέδωκεν εἰς τὴν Μονὴν ὡς δημόσια, ὅσα ἐν τῷ στίχῳ τῆς Μονῆς ἔφερον, *ἐτέλεσε Δανιὴλ ἡγούμενος*, δὲν ἀπέδωκεν ὅμως ὅσα ἔφερον ἁπλῶς, *ἐτέλεσε Δανιήλ*. Τὴν περαιτέρω ἀξίωσιν αὐτῆς ἀντέκρουσε διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ ὑπάρχουσι πολλοὶ Δανιήλ, οἱ δὲ γράφοντες τὰ ἰσοκώδικα, δὲν παρέλειψαν ἐκ παραδρομῆς τὸ τοῦ ἡγουμένου ἐπίθετον[1]. Αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν Εὐσταθίου

---

[1]) Δυσεξήγητον τὸ «ἵνα μὴ τοὺς μετὰ τὸν κύριον Λέοντα τὸν βασιλέα δυνάστας τελοῦντας ἐγγράψωσιν εἰς τὸ Ἰσοκώδικον». Ὁ Κύριος Ζαχαρίας προτείνει τὴν ἐξάλειψιν τοῦ μή, ἀλλὰ περὶ δυνατῶν πρῶτος ἐθέσπισε Ῥωμανὸς ὁ Γέρων.

τοῦ Ῥωμαίου ἐπικροτεῖ ὁ Συγγραφεὺς τῆς Πείρας, διότι κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἐρευνήσας, εὗρε πέντε παλαιὰ ἔκστιχα, ἐξ ὧν πέντε στίχοι ἔφερον τελεστὴν τὸν Δανιήλ, εἷς δὲ μόνος εἶχε προσγεγραμμένον καὶ τὸ *Ἡγούμενος*. Μετὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην ὁ Μάγιστρος διένειμε τὰ δημόσια. Ἀλλὰ καὶ εἰς ταῦτα ἀντεῖπεν ἡ Μονή, διότι καὶ οἱ ἀντίδικοι αὐτῆς ἦσαν δυνατοί. Ἐφαρμόζων ἐπομένως καθ' ὅλην τὴν αὐστηρότητα τὸν νόμον ὁ Μάγιστρος, μέρος μόνον ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἀντιδίκους, τὸ δὲ ὑπόλοιπον εἰς τοὺς χωρίτας, καθόσον κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν διὰ τὰ *χωριτικὰ στοιχεῖα*, δηλ. ὁσάκις ἐν τῷ φορολογικῷ βιβλίῳ ὀνομάζεται τελεστὴς τοῦ φόρου χωρικός, μεχρισοῦ καὶ νήπιον μόνον περιλέλειπται ἐν τῷ χωρίῳ ἐκ τῶν πολιτῶν κληρονομοῦν, προτιμᾶται ὑπὲρ πάντας τοὺς δυνατούς, εἰς τὸ νὰ ἔχῃ τὰ τῶν ἐξαλειφθέντων χωριτῶν δημόσια[1].

Ἄλλο παράδειγμα εὑρίσκομεν αὐτόθι (Θ', ι') διεκδικήσεως κατὰ μονῆς, ὡς ἐχούσης πλείονα τόπια παρὰ τὸ τελούμενον δημόσιον ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ διεκδικοῦντος. Οἱ τῆς μονῆς προὐκόμισαν ἰσοκώδικον ἔγγραφον, φέρον «μέρος τρίτον τοῦ Ἁγίου Ζαχαρίου», «μέρος τρίτον τοῦ Μαλθοῦ». Ἐπειδὴ λοιπὸν ὑπῆρχεν ἰσοκώδικον παλαιόν, ὅσον ἦσαν καὶ τὰ φορολογικὰ βιβλία (ἥλικα τῇ κηνσεύσει), ἡ δὲ μονὴ δὲν ἐδέσποζε πλέον τοῦ τρίτου, ἀπερρίφθη ἡ ἀγωγή.

Ἐνταῦθα μανθάνομεν, τί ἦτον ἡ *ἀνακοίνωσις*, ὅτι τουτέστι διὰ τὸν λεγόμενον *δημόσιον* τόπον τοῦ χωρίου, οὗ τὸ τρίτον ἀνῆκεν εἰς τὴν μονήν, ἐδίδετο ἐδαφικὸν τέλεσμα 3 νομίσματα καὶ 16 μιλλιαρήσια,

Ἀλλαχοῦ πάλιν εὑρίσκομεν ἐν Πείρᾳ (ΛϚ' κγ') ἑρμηνείαν τοῦ Μαγίστρου περὶ στίχου δημοσίου, περιλαμβάνοντος ἓξ στάσεις (κτήματα). ὅτι τὸ τέλος τοῦ στίχου τὸ φέρον τὸ ποσὸν τοῦ φόρου, 3 νομίσματα 4 μιλλιαρήσια 18 φόλλεις, διαιρετέον εἰς ἓξ ἴσα μέρη.

Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὴν ὀρθότητα τοῦ παρ' Ἁρμενοπούλῳ[2] κειμένου, περιορίζοντος εἰς τετραετίαν τὴν προτίμησιν ἐπὶ γῆς *κλασματικῆς* ἤγουν *ἐξαλειμματικῆς*[3]. Ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω,

---

1) Ὅρα Πεῖραν Θ', θ'.

2) Ἁρμεν. Γ', γ' § 115. Πεῖρα Β', ϐ'.

3) Εἶναι ὅλως ἐστερημμένη ἐννοίας ἡ τοῦ Ρειτίου ἑρμηνεία περὶ γῆς χασματικῆς καὶ κατακλυσθείσης (confragosa, inundata).

κλασματικὴ ἐλέγετο ἡ γῆ, ἥτις ἦτο μέρος κτήματος ἀναγεγραμμένου ὡς αὐτοτελοῦς καὶ ἔχοντος ἴδιον στίχον καὶ ὡρισμένον φόρον, ὥστε ὅσοι ἦσαν κύριοι τοῦ λοιποῦ μέρους ἐλογίζοντο ὁμοτελεῖς. Ὅτε ἀνεπτύχθη τὸ σύστημα τῆς προτιμήσεως ὑπὲρ τῶν εὐτελῶν, τοιαῦται γαῖαι δὲν ἠδύναντο νὰ περιέλθωσιν εἰς τοὺς δυνατούς, πρὶν ἐξαλειφθῇ καὶ τὸ τελευταῖον νήπιον ἐκ τῶν ὁμοτελῶν χωριτῶν. Ἐξαλειφθέντος ὅμως καὶ τούτου, αἱ γαῖαι ἐλέγοντο *ἐξαλειμματικαὶ* καὶ ἠδύναντο νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ τοῦ ὁμοτελοῦς δυνατοῦ, ἢ ἄλλου τοιούτου, γινομένης ἀναγραφῆς εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς τελεστοῦ τοῦ φόρου. Ἡ ἐπεξήγησις λοιπὸν ἐν Ἀρμενοπούλῳ, μὴ ὑπάρχουσα ἐν Πείρᾳ, ὅτι αἱ κλασματικαὶ γαῖαι εἶναι αἱ ἐξαλειμματικαί, συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νομοθεσίας. Συγχρόνως ὅμως χρησιμεύει πρὸς ἐπιβεβαίωσιν, ὅτι τὰ φορολογικὰ βιβλία διετηρήθησαν καὶ ἐγίνοντο ἀναγραφαί, ὡς πρὸς τὴν μεταβίβασιν τῆς κυριότητος, δι' ἔλλειψιν ὅμως ἀναθεωρήσεως δὲν ἐγίνετο διαίρεσις τοῦ κτήματος κατὰ τὴν φορολογικὴν σημείωσιν, ἀλλ' οἱ παντοῖοι κύριοι τῶν διαιρεθέντων αὐτοῦ μερῶν ἐλέγοντο ὁμοτελεῖς.

Ἄλλην μαρτυρίαν ἔχομεν σπουδαιοτάτην ἐν Νεαρᾷ 29 κεφ. β' *Βασιλείου Πορφυρογεννήτου* λέγοντος, ὅτι περὶ δηλώσεως ὁρίων τῶν κτημάτων (περιορισμῶν) δὲν ἀποτελοῦσιν ἀπόδειξιν οὔτε αὐτὰ τὰ χρυσόβουλλα, ἐν οἷς δὲν ἐκτίθενται τὰ ὅρια ἐν γνώσει τοῦ Βασιλέως, ἂν ὅμως τοιοῦτοι περιορισμοὶ ὑπάρχωσιν ἐν τοῖς τοῦ γενικοῦ σεκρέτου κωδίκοις, παρέχουσι πλήρη πίστιν.

Τὸ γενικὸν σεκρέτον ἦτο τὸ γενικὸν λογιστήριον, ἔνθα ἐτηροῦντο τὰ πρωτότυπα ὅλων τῶν φορολογικῶν βιβλίων, ὧν τ' ἀντίγραφα (ἰσοκώδικα) ὑπῆρχον κατὰ τόπους, καὶ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ σημειωθῇ ἐν ἰσοκωδίκῳ, πρὶν σημειωθῇ ἐν τῷ γενικῷ σεκρέτῳ [1].

Ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ ἐν τούτῳ οἱαδήποτε σημείωσις, ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἔρευνα καὶ βεβαίωσις καὶ αὗται παρεῖχον πολλὰς δυσχερείας.

Ἐνῷ, ὡς βλέπομεν, ἡ νομοθεσία δὲν ὑπῆρξεν ἀδρανής, τὸ οὐσιωδέστερον πάντων παρελείφθη, ἡ περιοδικὴ ἀναθεώρησις, δι' ἧς ἔμελλε νὰ γίνῃ νέα ἐκτίμησις τῆς γῆς, σύμφωνος πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς φορο-

---

[1]) Τὴν αὐτὴν ἐτήρησαν καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ τάξιν, συγκεντρώσαντες ὅλας τὰς περὶ κτήσεως ἀκινήτων πράξεις ἐν τῷ λεγομένῳ Δεφτερχανέ, οὗ τμῆμα εἶναι ὁ Κουτουκχανὲς (κτηματολόγιον).

λογίας, αὕτη δὲ πάλιν ἔμελλε νὰ ἐξισωθῇ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν πρόσοδον τοῦ κτήματος. Ποία πλέον ἦτον ἡ ἀξία κτήματος ἐκτιμηθέντος μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, ἢ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου; Πότε ἠκούσθη, ὅτι ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας διατηρεῖται ἡ αὐτὴ ἀξία τῶν κτημάτων καὶ μάλιστα αἰῶνας δεινῶν παθημάτων, παρακμῆς καὶ ἐγγιζούσης πτώσεως;

Ἐν τούτοις οὐδεὶς τῶν Βυζαντίων Αὐτοκρατόρων, καίτοι πρὸ ὀφθαλμῶν ἐχόντων τὸ βάραθρον, εἰς ὃ ἐφέρετο ἡ βασιλεία, καὶ πολλὰς καὶ διεξοδικὰς φιλοτεχνούντων διατάξεις, καὶ δεικνυόντων ἄκραν λεπτότητα διαστολῶν καὶ πρόνοιαν ἄμετρον ὑπὲρ τῶν δεινῶν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν πενήτων, οὐδείς, λέγομεν, αὐτῶν ἐσκέφθη ποτέ, ὅτι ἡ κυριωτέρα θεραπεία ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἀναθεωρήσεως.

Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἔδειξε δραστηριότητα ἔκτακτον πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἑτοιμορρόπου βασιλείας, ἀποκαταστήσας ὁπωσοῦν τάξιν καὶ ἀνακαθάρας τὴν νομοθεσίαν. Ὡς διηγεῖται ὁ συντάξας τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ, εἴτε Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, εἴτε ἄλλος τις, ὁ τὴν τοῦ γενικοῦ (σεκρέτου) διέπων ἀρχήν, ὑπέμνησεν εἰς τὸν Βασίλειον τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἀποστολῆς πρὸς ὅλα τὰ θέματα *ἐποπτῶν* καὶ *ἐξισωτῶν*, οἵτινες νὰ διαθέσωσι πρὸς ἄλλους τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ χωρία, ὅσων οἱ κύριοι ἐκ τῆς φορᾶς τοῦ χρόνου ἀφηρπάσθησαν, ὥστε ν' αὐξήσῃ ἡ πρόσοδος τῶν κεφαλαιουμένων.

Ὁ Βασίλειος, προσποιούμενος, ὅτι εὐμενῶς ἀποδέχεται τὴν ὑπόμνησιν, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν τοῦ γενικοῦ νὰ ἐκλέξῃ τοὺς καταλλήλους ἄνδρας. Ὅτε ὑπεβλήθη εἰς αὐτὸν ὁ κατάλογος τῶν ἐκλεχθέντων ἐκ τῶν ἀρίστων, ὠργίσθη ὁ Αὐτοκράτωρ, ὅτι τοιοῦτοι προβάλλονται, διότι τοιαύτης σπουδαιότητος ἦτον ἡ ὑπηρεσία, ὥστε εἰ δυνατὸν παρ' αὐτοῦ μόνου τοῦ Αὐτοκράτορος ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο ἦτο καὶ ἀπρεπὲς καὶ ἀδύνατον, ὁ Αὐτοκράτωρ διέταξε ν' ἀνατεθῇ ἡ ὑπηρεσία εἰς τοὺς δύω τῆς πολιτείας Μαγίστρους. Ἀλλ' οὗτοι ἱκετικῶς ἐζήτησαν ἀπαλλαγήν, προτείνοντες τὸ βαθύτατον γῆρας, ὥστε καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν τοῦ Μακεδόνος, διαρκέσασαν ἐννεακαίδεκα ἔτη, διετέλεσεν ἀνεξίσωτον καὶ ἀνέποπτον ὅλον τὸ κράτος, καὶ τὰ χωρία καὶ τοὺς ἀγρούς, ὅσα ἐγκατελείφθησαν, ἐνέμοντο οἱ γειτονεύοντες πένητες[1].

---

[1]) Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου Βασιλείου, 99.

Τοιοῦτον ἁρπακτικὸν πνεῦμα ἐπεκράτησε παρὰ πᾶσι τοῖς ἐν τέλει, ὥστε ὁ Αὐτοκράτωρ ἄφινεν ἀνεξέλεγκτον τὴν ἔκτασιν ἐρημίας, διὰ νὰ μὴ παραδώσῃ τὸ ἀγροδίαιτον πλῆθος εἰς τὴν ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν ἐποπτῶν καὶ ἐξισωτῶν, οἵτινες ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἐρημίαν ἀπειλοῦντες νὰ δημεύσωσι καὶ τὰ κτήματα τῶν τελούντων τοὺς φόρους.

'Αλλ' ὅταν καὶ αὐτὴ ἡ ἀναθεώρησις δὲν ἐγίνετο, πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ μέλλοντος ν' ἀναδεχθῇ τοὺς φόρους τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἀγρῶν, κατὰ τὸ σύστημα τῆς τῶν ἀπόρων ἐπιβολῆς καὶ τῆς προτιμήσεως τῶν ὁμοτελῶν καὶ τῶν πενήτων, ἐννοοῦμεν, ὅτι οὐδὲ ἄλλη τις ἀναθεώρησις, καὶ μάλιστα ἡ κατὰ πεντεκαιδεκαετῆ περίοδον, ἐτελεῖτο. Αὐτὸς ὁ πολυμαθέστατος Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, καίτοι πολλὰ ἀρχαιολογῶν, ἀγνοεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς 'Ινδικτιῶνος, καί, ἐπικαλούμενος τὸν 'Ησύχιον, λέγει. « 'Ινδικτίων, τουτέστιν ἐνακτίων, ἡ περὶ τὸ 'Ακτιον » νίκη· διὰ τοῦτο ἄρχεται μὲν 'Ινδικτίων ἀπὸ πρώτης καὶ καταλήγει » μέχρι τῆς ιε', καὶ πάλιν ἀποστρέφει καὶ ἄρχεται ἀπὸ πρώτης, διὰ » τὸ τὸν 'Αντώνιον συνάρχοντα γενέσθαι Αὐγούστῳ τῷ Καίσαρι μέχρι » τοῦ ιε' χρόνου· μετὰ δὲ ταῦτα μόνος ἐπεκράτησεν Αὔγουστος ». 'Ητον ἀδύνατον ν' ἀγνοῆται ἡ αἰτία τῆς πεντεκαιδεκαετοῦς περιόδου, ἂν διετηρεῖτο ἡ περιοδικὴ ἀναθεώρησις τῶν φορολογικῶν ἐκτιμήσεων καὶ σημειώσεων. 'Εν τῷ κυκεῶνι τούτῳ ἐτυμολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ληρημάτων ὑποφαίνεται ἐντούτοις ὁ Αὔγουστος, ὡς δημιουργὸς τοῦ συστήματος τούτου κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παράδοσιν, ὡς πρῶτος διατάξας γενικὰς ἀπογραφὰς καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, πρὸς ὁμοιόμορφον φορολογίαν. 'Ως ἐκ τούτου καὶ ἐν προοιμίῳ Νεαρᾶς, εἴτε Λέοντος τοῦ σοφοῦ, εἴτε ἄλλου τινός, ἀναγινώσκομεν: « Πᾶσα κήνσευσις ἀπὸ Καίσαρος » *Αὐγούστου* ἐκτεθεῖσα ὑποτελεῖς πάντας τοὺς ὁμογενεῖς παρεσκεύασεν, » ὅθεν καὶ τὰ δημόσια τέλη ἀνεφύησαν » [1].

'Αλλὰ δὲν ὑπῆρξεν εἰς τοῦτο μόνον ἡ ἐπιβλαβὴς παράλειψις τῆς ἀναθεωρήσεως, ὅτι τουτέστι δὲν ἀνενεοῦτο ἡ ἀποτίμησις, ὥστε νὰ γίνῃ ἀνάλογος ὁ φόρος πρὸς τὴν ἑκάστοτε ἀξίαν τῶν κτημάτων, ἀλλὰ κατὰ πόδας αὐτῆς ἐπῆλθε καὶ ἄλλη παραφθορὰ τοῦ συστήματος.

'Αφότου ἡ δημοτικὴ διοίκησις ἐξέλιπε, διότι οὐδὲν ὑπῆρχεν ὀλεθριώ-

---

[1]) **Παρὰ Ζαχαρίᾳ Νεαρὰ 158 ἔτους 909.**

τερον τοῦ ὑπουργήματος δημοτικοῦ συμβούλου (decurio), ὑπευθύνου διὰ πάσας τὰς καθυστερήσεις, ἐξέλιπε καὶ ἡ ἄλλοτε γινομένη κατανομὴ τοῦ συνόλου ποσοῦ τοῦ φόρου, τοῦ ὀφειλομένου παρὰ τῆς ἐπαρχίας. Ἐκ τῶν διατάξεων Λέοντος τοῦ σοφοῦ (46, 47), δι' ὧν καταργεῖται ἡ δημοτικὴ διοίκησις, προκύπτει, ὅτι πρὸ πολλοῦ δὲν ὑπῆρχε πλέον αὕτη ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ἡ ἐπιβολή, ἡ δήμευσις, τὸ ἀλληλέγγυον καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, ἦσαν ἐλεεινὰ πρὸς ἀναπλήρωσιν μέσα.

Ἐξ ὅλων τῶν σημείων φαίνεται, ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς ὁ φόρος κατέστη πάγιος, ὥστε ὡρισμένον ποσόν, ἅπαξ ἀναγεγραμμένον ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις καὶ *ἀκρόστιχον* λεγόμενον, ἐχρεωστεῖτο στερεῶς καὶ ἀμετατρέπτως.

Τοῦτο ἐμφαίνουσιν ὅλα τὰ παραδείγματα, ὅσα ἐμνημονεύσαμεν ἐκ τῆς Πείρας καὶ πολλάκις ἀπαντᾷ ὡρισμένον ποσὸν χρημάτων ὀφειλόμενον ἐκ κτήματος, ὡς φόρος αὐτοῦ [1]. Τοῦτο συνέβη βέβαια, διότι, ὡς εἴδομεν, ἄλλοτε ἡ ἐπινέμησις περιεῖχε στερεοτύπως τὸ αὐτὸ ποσόν, δυστυχῶς τὸ ἀνώτατον, καὶ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἀνάγκη νέας ἀριθμητικῆς πράξεως πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ παρ' ἑκάστου ὀφειλομένου κατ' ἀναλογίαν.

Μόναι δυσκολίαι ὑπῆρχον, ὅτε κτῆμά τι, ὡς ἓν ἀναγεγραμμένον, διεσπᾶτο μεταξὺ πολλῶν κυρίων, ὅτε ἔπρεπε νὰ κανονισθῇ ἡ ἀναλογία ἑκάστου, καὶ ὡς ἐκ τοῦ δεσμοῦ τούτου ὠνομάσθησαν ὁμοτελεῖς. Πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ τελεστοῦ ἑκάστου τοιούτου μέρους ὑπῆρχεν ἀνάγκη σημειώσεως ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις, δι' ὧν κατεκυροῦτο τὸ κτῆμα εἰς τὸν ὁμοτελῆ, ἢ εἰς τοὺς λοιποὺς προτιμωμένους, ἢ καταλαμβάνοντας.

Ὅσα περὶ τούτου μόλις γνωρίζομεν, διὰ βραχέων θέλομεν ἐξετάσει, προτάττοντες καὶ τὰ περὶ τῶν ἐναπογράφων.

---

[1]) Ὅρα τὴν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεῖσαν Νεαρὰν Λέοντος 158.

Ι'

ΠΕΡΙ ΠΑΡΟΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Μετὰ τοσαύτας περιπετείας, καὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς νομοθεσίας, ἠδύνατό τις εὐκόλως νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν εναπογράφων, ἢ ἠλλοιώθη, ἢ ἐξέλιπεν.

Τὸ ἐναντίον ὅμως συνέβη. Οὔτε ἡ διὰ μητροκωμιῶν ἀπελευθέρωσις, οὔτε ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς γῆς ἐπέφερον τὴν ἐξάλειψιν τῆς τάξεως ταύτης τῶν ἐναπογράφων, μετονομασθέντων *παροίκων*.

Καθαυτὸ ὅμως δὲν διετηρήθη περὶ αὐτῶν ἡ αὐστηρὰ ἐκείνη νομοθεσία, ἀλλ' ἡ διὰ τριακονταετοῦς παραγραφῆς ὑποχρέωσις, νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τις τὴν γῆν, ἐν ᾗ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον διέμεινε μισθωτής.

Ἐν *Πείρᾳ* ΙΕ' β' εὑρίσκομεν «ὅτι παροίκους εὑρισκομένους ἀδια» κόπως νεμηθέντας τὰ τῆς παροικίας αὐτῶν τόπια καὶ τὸ πάκτον δι» δόντας ἐπὶ τριακονταετίᾳ, ὁ Βέστης ἔλεγε, μὴ ἔχειν τὸν δεσπότην » ἰσχὺν ἐκδιώκειν αὐτούς, δοκοῦσι γὰρ οὗτοι ὡς *δεσπόται* τῶν τόπων » διὰ τῆς χρονίας νομῆς, ἀνάγκην δὲ ἔχουσι παρέχειν τὸ πάκτον». Καὶ κατὰ *Ἀρμεν.* (Γ' η'. 10) ὁ ἐπὶ τριακονταετίᾳ γεωργός, οὔτε φεύγει, οὔτε ἀποδιώκεται.

Διὰ τοῦτο ἐν Ἐκλογῇ (ΙΓ' α'), ἐν Προχείρῳ (ΙΕ' ε') καὶ ἐν Ἐπ-

αναγωγῇ (Ι' β') ἐπαναλαμβάνεται ἡ προτροπή, νὰ μὴ γίνηται μίσθωσις κτημάτων εὐαγῶν οἴκων ἐπέκεινα τῶν 30 ἐτῶν κατὰ Νεαρὰν 120 κεφ. 3 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ μέχρι τῶν 29.

Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος μνημονεύει τοὺς παροίκους, ἀπαγορεύων νὰ κατέχωνται ὡς τοιοῦτοι (παροίκου λόγῳ) στρατιῶται. Ὡς μάλιστα ἐξάγεται ἐκ τῆς Νεαρᾶς [1]), ἠδύνατό τις νὰ καταστήσῃ τὸν στρατιώτην πάροικον, ἢ ἀγοράζων, ἢ ἁρπάζων τὸ κτῆμα αὐτοῦ.

Ἡ Πεῖρα ἀνήκει εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Ι' ὁ Κοσμᾶς ὁ Μάγιστρος, ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Γέροντος, διὰ ψήφου, διαστέλλων κάλλιστα τὴν μίσθωσιν, τὴν ἐμφύτευσιν καὶ τὴν παροικίαν, ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ πάροικος ἀναχωρῶν δὲν δύναται νὰ ἐκποιήσῃ τὸν παροικικὸν τόπον καὶ τὰ ἐπικτισθέντα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν δεσπότην τῆς γῆς, ἂν ὅμως πράξῃ τοῦτο πάροικος μονῆς, αὕτη μετὰ τριακονταετίαν ἀνεπερώτητον οὐδὲν ἔχει δικαίωμα [2]. Κατὰ τὸ ἀρχαιότερον, ὡς εἴδομεν, οὔτε ὁ ἐναπόγραφος ἠδύνατο νὰ φύγῃ, οὔτε διὰ παραγραφῆς ἐβεβαιοῦτο ἡ παρ' αὐτοῦ ἐκποίησις.

Ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις, γίνεται λόγος περὶ τριῶν τάξεων κτημάτων, ἤτοι περὶ μετοχίου, «μετὰ » τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων, προσκαθημένων τε καὶ ἐξαλειμματικῶν ὑπο- » στάσεων». Οἱ πάροικοι ἦσαν βεβαίως τοιοῦτοι γεωργοί, ἀποδίδοντες τὸν ἀνέκαθεν κανόνα, ἐνῷ προσκαθήμενοι φαίνονται οἱ μὴ κτησάμενοι τοιοῦτον πραγματικὸν δικαίωμα, ἐξαλειμματικαὶ δὲ ὑποστάσεις, ἢ ἐξαλειμματικαὶ γαῖαι ἦσαν αὐταὶ ἐκεῖναι, περὶ ὧν καὶ παρ' Ἀρμενοπούλῳ (Γ' γ' 115), τουτέστιν αἱ στερούμεναι παντὸς οἰκήτορος, διότι μέχρι τῆς ἐξαλείψεως τοῦ ἐσχάτου νηπίου αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ περιέλθωσιν εἰς τὴν κυριότητα ἐξωτικοῦ καὶ μάλιστα δυνατοῦ (Πεῖρα ΙΕ' ι').

Οὔτε κατὰ τὴν περιουσίαν ἐγένοντο ὅλως ἀνεξάρτητοι οἱ πάροικοι, καίτοι προστατευόμενοι ὑπὸ τῆς τριακονταετοῦς παραγραφῆς.

Ἐπὶ Πατριάρχου Ἀθανασίου ἐν ἔτει 1305 ἔγινε συνοδικὴ ἀπόφασις, κυρωθεῖσα παρ' Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, ἔχουσα οὕτως [3]. Ὅταν ἀπο-

---

[1]) Συλλ. Γ' Νεαρὰ 8 ἔκδ. Ζαχαρίου.

[2]) Leuncl. JGR, II, σ. 166.

[3]) Ὅρα Ζαχαρίου Νεαρὰς Συλλ. Ε' Νεαρὰν 26.—Χαϊμβάχου ἔκδ. Ἀρμ. σ. XXII.

θνήσκωσιν ἄπαιδες ἄνδρες, ἢ γυναῖκες (πάροικοι), δὲν πρέπει νὰ γίνηται ἡ κληρονομία αὐτῶν τοῦ δημοσίου (τὸ ἀβιωτίκιον), ἢ *τῶν εἰς παροικίαν ἐχόντων* αὐτούς, ἀλλὰ τὸ τρίτον δίδεται εἰς τὸν δεσπόζοντα τὸ κτῆμα (τῇ δεσποτείᾳ), τὸ τρίτον εἰς μνημόσυνα (τῷ ἀπελθόντι) καὶ τὸ ἕτερον τρίτον εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον (τῷ ζῶντι), ἢ ἐν ἐλλείψει αὐτοῦ εἰς τοὺς γονεῖς, ἢ εἰς τοὺς ἀδελφούς. Μὴ ὑπαρχόντων τοιούτων, τὸ ἥμισυ δίδεται εἰς μνημόσυνα καὶ τὸ ἥμισυ εἰς τὸν δεσπόζοντα τὴν γῆν.

Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη τριμοιρία, ἣν τινές, παρατρέχοντες τὴν μνείαν τῶν παροίκων, ὡς ἐκ τῆς παρ' Ἀρμενοπούλῳ (Ε' η' 9. 95) παραλείψεως, ἐνόμισαν κοινὸν τοῦ κράτους νόμον, ἐφαρμοστέον καὶ εἰς μὴ παροίκους.

Ἐντεῦθεν ἐξάγεται, ὅτι ἠλλοιώθησαν κατά τι αἱ περὶ χρηματίου (peculium) τῶν ἐναπογράφων διατάξεις, περὶ ὧν προηγουμένως ἐλαλήσαμεν.

Οἱ πάροικοι οὗτοι ἦσαν ἀναγεγραμμένοι πάντοτε ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις, ὡς συνάγεται ἐκ πολλῶν χρυσοβούλλων καὶ ἐκ τοῦ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς (ἔτους 1331), ἐν ᾧ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὀνομαστὶ ἀναφέρει ὅλους τοὺς παροίκους αὐτῆς [1]. Ἐνῷ παρέχει ἀτέλειαν εἰς τὴν μονήν, ὁ Αὐτοκράτωρ ῥητῶς μνημονεύει περὶ τοῦ κεφαλικοῦ τελέσματος (κεφαλαίου, κεφαλατικευόντων) καὶ λόγῳ αὐτοῦ φαίνεται, ὅτι ἐγίνοντο ἐνίοτε ἀναθεωρήσεις, ἢ διότι προσετίθεντο νέοι πάροικοι, ἢ διότι ἐξέλειπον οἱ ὑπάρχοντες.

Ὁ Ἐμμ. Κομνηνὸς ἐφιλοτιμήθη ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἱερεῖς τοῦ κεφαλικοῦ τέλους, χρεωστουμένου οὐχὶ παρὰ μόνων τῶν παροίκων, ἀλλ' ἐν γένει παρὰ τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἀκτημόνων, καὶ τούτου ἕνεκεν ὥρισε, τίς ἡ μείωσις τοῦ φόρου ἑκάστου κτήματος ὡς ἐκ τῆς ἀφέσεως ταύτης (διὰ τὴν δοχὴν τῶν *συμπαθηθέντων* τελεσμάτων αὐτῶν, ὥστε εἰς τὸ ἑξῆς μὴ αὐξάνεσθαι ταῦτα), καὶ ἐπὶ τέλους ηὐδόκησε, νὰ μὴ ἀπογράφωνται ὅλως οἱ ἱερεῖς ἐφ' οἱωνδήποτε κτημάτων, εἴτε προσωπικῶν (λαϊκῶν), εἴτε ἐκκλησιαστικῶν, εἴτε μοναστηριακῶν [2]. Εἴχομεν ἰδεῖ, ὅτι ἄλλοτε κληρικοὶ δὲν ἦσαν ἐξῃρημένοι.

---

[1]) Συλλ. Ε' Νεαρὰ 44 ἐκδ. Ζαχαρίου. Ὅρα Νεαρὰν Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἐν Συλλ. Ζαχαρίου σ. 446, 453.

[2]) Βαλσαμὼν ἐκδ. Ῥάλλη καὶ Ποτλῇ Β' σ. 598.

Οὐδὲν ἐναντίον τούτοις ἀποδεικνύουσιν οἱ λεγόμενοι *Γεωργικοὶ νόμοι*, ὡς ἐπίμετρον τῆς ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων συναντώμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ Σουαλλεμβέργου κατὰ πρῶτον ἐκδοθέντες ὡς παράρτημα τοῦ Ἀρμενοπούλου, εὑρόντος αὐτοὺς ἔν τισι χειρογράφοις.

Δὲν ἀμφιβάλλεται πλέον, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὄγδοον αἰῶνα[1], διότι δὲ περιέχουσιν ἴδια στοιχεῖα, μὴ πηγάζοντα ἐκ τῶν συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδόλως ἕπεται, ὅτι δὲν εἶναι ἰδιωτικὸν ἔργον, ἀλλὰ τοῦ κατὰ καιρὸν νομοθέτου καὶ ἴσως τῶν Ἰσαύρων[2].

Οὐδὲν ἴχνος αὐτῶν ὑπάρχει ἐν Βασιλικοῖς, οὐδὲ φαίνεται, ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος αὐτὸς παρήρτησε τοὺς γεωργικοὺς νόμους εἰς τὸ ἴδιον πόνημα.

Τὰ καθέκαστα ἀνάγονται μᾶλλον εἰς τὴν ἀγροτικὴν ἀστυνομίαν. Ἐν αὐτοῖς δὲν γίνεται λόγος περὶ παροίκων, ἀλλὰ περὶ γεωργῶν καὶ μάλιστα ὡς δυναμένων νὰ προέλθωσιν εἰς διανομὰς κοινῶν κτημάτων καὶ ν' ἀναθεωρήσωσι τὴν διανομήν, ἂν ἐζημιώθησαν. Ὡσαύτως ἐπιτρέπεται εἰς αὐτοὺς ν' ἀνταλλάξωσι τὰ λαχόντα μέρη. Καὶ περὶ μορτῆς γίνεται λόγος, ὅτι τοῦ μὲν μορτίτου τὸ μέρος εἶναι τὰ 9 τοῦ δὲ χωροδότου τὸ ἕν. Ἀλλ' ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐφημισείας συμφωνία. Ἐὰν ὁ γεωργὸς ἀποδράσῃ, οἱ καρπούμενοι καταβάλλουσι τοὺς φόρους. Ὁ ὑποδεχθεὶς τὸν δραπέτην γεωργὸν ὀφείλει ν' ἀποδώσῃ αὐτὸν μετὰ τοῦ πεκουλίου καὶ τῆς ζημίας.

Ἐξ ὅλων τούτων οὐδὲ σπουδαῖαι φαίνονται τροποποιήσεις, οὐδὲ μεταβληθεῖσα ἡ κατάστασις τοῦ γεωργοῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν μᾶλλον ἀξιόπιστοι αἱ μνημονευθεῖσαι Νεαραὶ μέχρι τέλους τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐν αἷς γίνεται λόγος περὶ παροίκων καὶ τὰ συχνὰ χρυσόβουλλα;

Οἱ σταυροφόροι εὗρον ἐν ταῖς χώραις, ἃς κατέλαβον, ἐλευθέρους (Lefteri) καὶ παροίκους (Parici) καὶ τούτους μάλιστα πολυπληθεστέρους. Ἐν Κύπρῳ εὗρον προσέτι στρατιώτας Ἀλβανούς, Ἐνετοὺς καὶ Ὑπερπυριαρίους, ἤτοι ἀπελευθέρους ἐπὶ καταβολῇ 15 ὑπερπύρων[3].

Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ἐν ταῖς διατάξεσιν αὐτοῦ διαστέλλει αὐτούργια, τόπους καὶ παροίκους, ἤτοι κτήματα ὑπὸ παροίκων καλλιερ-

---

[1]) Zachariæ, Πρόχειρον σ. 411. 361. Ῥοπαί. σ. 72.

[2]) Ὡς εἰκάζει Zachariæ, Jnn. Gesch. σ. 247.

[3]) Leunclavius, Pand. Turc. n. 18.—Loredano, Historia de Re Lusiniani VII, σ. 369.

γούμενα[1]. Τὸ αὐτὸ σημαίνεται καὶ διὰ τῶν λέξεων στάσεις, ἢ ἰδιόκτητα καὶ χωριτικοὶ στίχοι[2].

Διατί νὰ δώσωμεν μᾶλλον πίστιν εἰς τοὺς ἀποκρύφους γεωργικοὺς νόμους, ἢ εἰς τὰς αὐθεντικὰς Νεαράς;

Τοὺς παροίκους τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς ἀπαλλάττει ὁ Αὐτ. Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, διὰ χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1331, ἀπὸ τοῦ *κεφαλαίου*, τῆς σιταρκείας, τοῦ ἀέρος, τοῦ ἀβιωτικίου, τῆς παρθενοφθορίας, τοῦ ξενοτέλους λεγομένου, τοῦ μηνιατικοῦ, τοῦ ἀλατοτέλους, τοῦ ζευγαρατικίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων δημοσιακῶν ζητημάτων καὶ ἀπαιτουμένων[3].

Ἔχομεν τῶν ἐτῶν 1336 καὶ 1337 ἀναγραφὰς (urbaria), καθ' ἃς ἕκαστος χωρικὸς ὀφείλει κατ' ἔτος 5 ὑπέρπυρα[4].

Ἀξιοσημείωτα εἶναι τρία διπλώματα ἐκδοθέντα ἐν Νεαπόλει ἐκ τῶν Μεγάλων Ἀρχείων[5], ὧν τὰ μὲν δύω εἶναι ἀργυρόβουλλα, τὸ τρίτον δὲ χρυσόβουλλον, ἅπαντα πρὸς Γεώργιον Γεμιστόν, τὸν μετονομασθέντα Πλήθωνα. Οὗτος εἶναι γνωστός, ὡς ἐπὶ μακροὺς χρόνους διδάσκαλος ἐν Μιστρᾷ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὡς συνοδεύσας τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον εἰς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδον, ἴσως ὀγδοηκοντούτης τότε καὶ χρηματίσας διδάσκαλος τοῦ Βησσαρίωνος, Ἐπισκόπου Νικαίας καὶ κατόπιν Καρδιναλίου.

Διὰ τοῦ ἀργυροβούλλου τοῦ ἔτους 1427 ὁ Δεσπότης Θεόδωρος διορίζεται ὡς ἂν κρατῇ καὶ κεφαλατικεύῃ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς τὸ κάστρον καὶ τὴν χώραν τοῦ Φαναρίου κτλ. λαμβάνων κατ' ἔτος ἐντὸς τοῦ προσοδίου αὐτοῦ πάντα τὰ δίκαια τοῦ κεφαλατικίου τῆς αὐτῆς χώρας, τὰς μύζας καὶ εἴ τι ἄλλο ὀφείλουσιν οἱ ἔποικοι τῆς αὐτῆς χώρας

---

[1]) Ζαχαρίου, Συλλ. σ. 444. 447. 453.

[2]) Πρᾶξις μεταβιβάσεως ἐν Πελοποννήσῳ τοῦ ἔτους 1335 διαστέλλει tam terras et possessiones quam stasias. Buchon, Nouvelles recherches II, σ. 36. 55. 74. 221.

[3]) Zachariæ, Nov. σ. 694.

[4]) Tafel u. Thomas, Urkund. II, σ. 208.—Buchon, Nouv. recherches II, σ. 55. 74.

[5]) Illustratione di tre diplomi bizantini del grande archivio di Napoli per Pasquale Placido. Napoli 1862. Ὅρα Πανδώραν 15 Νοεμβρίου 1862.

αὐθεντικὸν δίκαιον, χωρὶς μόνης τῆς τοῦ φλωριατικοῦ δόσεως [1], ἥτις ὀφείλει εἶναι τοῦ δημοσίου. Ταῦτα ἀπονέμονται διὰ βίου εἰς τὸν Γεμιστὸν καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Δημήτριον καὶ Ἀνδρόνικον καὶ εἰς τοὺς τούτων παῖδας, ἐν ἐλλείψει δέ τινος τούτων, ἐχέτω ὁ ἐπιζῶν.

Διὰ τοῦ ἐν ἔτει 1428 ἐκδοθέντος χρυσοβούλλου ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης, ἐπισκεφθεὶς τότε τὴν Πελοπόννησον, ἐπικυροῖ δύω ἀργυρόβουλλα, τὸ πρὸ ὀλίγου μνημονευθὲν καὶ ἕτερον, δι' οὗ πάλιν ὁ αὐτὸς Δεσπότης καὶ ἀδελφὸς τοῦ Αὐτοκράτορος Θεόδωρος ὥρισεν, ἵνα ἔχῃ ὁ Γεμιστὸς τὸ περὶ τὸ καστρίον χωρίον, τὴν βρύσιν μετὰ τῆς αὐτοῦ νομῆς καὶ περιοχῆς καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ πᾶσαν καὶ παντοίαν πρόσοδον, τήν τε ὑπὲρ τοῦ κεφαλατικίου δηλονότι, καὶ τὰς δύω μύζας, τά τε ἐν αὐτῷ ἐξαλειμματικὰ στασία, καὶ πᾶν ἄλλο δημοσιακὸν δίκαιον, ἄνευ μὲν τῶν ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέντων κεφαλαίων, ἔχων ἄδειαν αὔξειν καὶ βελτιοῦν αὐτό, κατὰ τὸν ἐνόντα τρόπον, ὁμοίως καὶ ὅσους ἂν προσφέρηται, ἢ αὐτός, ἢ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ *ξένους*, καὶ τοῦ δημοσίου ἀνεπιγνωστί, καὶ *προσκαθήσωσιν* ἐκεῖσε ἐν τῷ τοιούτῳ χωρίῳ, ἵνα ἔχωσι καὶ αὐτοὺς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον [2].

Τελευταῖον ὁ Δεσπότης Δημήτριος ἐν ἔτει 1450 διὰ τοῦ τότε ἐκδοθέντος ἀργυροβούλλου ἐπικυροῖ τὰ προγενέστερα, ἐμφανισθέντα παρὰ τῶν υἱῶν τοῦ Γεμιστοῦ [3] καὶ ὑπὲρ μὲν τοῦ Δημητρίου, διὰ τὸ κάστρον τοῦ Φαναρίου, ὑπὲρ δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου, διὰ τὸ χωρίον βρύσιν, προστίθησι δὲ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ καὶ τὴν τοῦ φλωριατικοῦ δόσιν [4], ὡς δῆθεν χαρισθεῖσαν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου εἰς τὰ τέκνα τοῦ Γεμιστοῦ, ἐνῷ τὸ ἐναντίον ἐξάγεται ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου. Παραχωρεῖται λοιπὸν εἰς τὰ τέκνα ταῦτα τοῦ Γεμιστοῦ, νὰ λαμβάνωσι τὰς συνήθεις καὶ τεταγμένας δόσεις ἀπογραφικῶς καὶ πᾶσαν τυχὸν αὔξησιν τοῦ κεφαλατικίου, τὴν βιγλιατικὴν δόσιν καὶ ἀμφοτέρας τὰς μύζας (ἀγνω-

---

[1]) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι τὸ ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέν.

[2]) Πρό. Χρυσόβουλλον ὑπὲρ τοῦ Μ. Σπηλαίου Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἔτους 1348 Zachariæ, Nov. σ. 703.

[3]) Οὕτω προσδιορίζεται ἀσφαλέστερον ὁ χρόνος τῆς τελευτῆς τοῦ Γεμιστοῦ, μικρὸν πρὸ τοῦ 1450, οὐχὶ δὲ μεταξὺ 1450 καὶ 1456, ὡς εἰκάζει ἐξ ἄλλων τεκμηρίων ὁ Alexandre· Pléthon σ. XLIII.

[4]) Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι εἶναι τὸ ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέν.

στον τί δηλοῖ) καὶ ὅ,τι ὑπάρχει ἢ μέλλει νὰ ὑπάρξῃ *ἐξαλειμματικόν*, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν γαιῶν, τῶν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως τρόπῳ ἀνταλλαγῆς περιελθουσῶν τῷ δημοσίῳ.

Ἐν τοῖς διπλώμασι τούτοις βλέπομεν πλεῖστα ἐν χρήσει, περὶ ὧν ἐνδιαφερόμεθα. Τὰ κεφαλατίκια, ἤ εἶναι τὸ τέλεσμα τῆς γῆς, ἢ τῶν παροίκων ὁ κεφαλικὸς φόρος, ἢ ἀμφότερα. Ὅτι πρόκειται καὶ περὶ προσωπικοῦ φόρου τῶν παροίκων, καταδεικνύει ὁ ὁρισμός, ὅτι εἰς τὰ αὐτὰ ὑπόκεινται καὶ ξένοι, ἄγνωστοι εἰς τὸ δημόσιον, ὡς μὴ δηλούμενοι ἐν τῇ ἀπογραφῇ (ἀνεπιγνωστί), ἀλλὰ προςκαθήμενοι ἐν τῷ χωρίῳ.

Πληρεστέρα ἀπόδειξις δὲν ἠδύνατο νὰ δοθῇ, ὅτι μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας διετηρήθη ὡς ἔγγιστα ἡ αὐτὴ τῶν παροίκων κατάστασις, ὅτι ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία, καὶ κεφαλικὸν ἐχρεώστουν φόρον, ὃν ὁ Αὐτοκράτωρ παραχωρεῖ εἰς τὸν Γεμιστόν, ὡς καὶ τὸ ἐδαφικὸν τέλεσμα (τὰ δίκαια τοῦ κεφαλατικίου). Ὑπάρχουσι καὶ ἐξαλειμματικαὶ στασίαι, ἐρημωθεῖσαι ὑπὸ παροίκων, ἢ κωμητῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐπιδεκτικαὶ κτήσεως παρ' ἄλλου γείτονος. Εἰς τοὺς ὑπάρχοντας παροίκους δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ νέοι, προςκαθήμενοι (advenæ) [1], διὰ τοῦ χρόνου λαμβάνοντες τάξιν παροίκων.

Εἰς τοὺς τακτικοὺς φόρους προστίθενται ἔκτακτοι, οἷον τὸ φλωριατικόν, τὸ ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέν. Ὁ φόρος οὗτος παρακολουθεῖ τὴν ἀναλογίαν τοῦ παγίου, καὶ κατ' αὐτὸν κανονίζεται τὸ εἰς ἕκαστον ἐπιβάλλον.

[1]) Ὅπως ἐν Nov. Valentin. III, XXX. σ. 5. Πρβ. Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου νεωτέρου ὑπὲρ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς ἔτ. 1331, ἔνθα κατονομάζονται οἱ πάροικοι, ὧν τοὺς μὲν κατεῖχον, τοὺς δὲ ἀνεδέξαντο πρὸ ὀλίγου δι' ἀπογραφικῆς ἀποκαταστάσεως.

ΙΑ΄

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΝΔΕΙΑ.

Οὐδὲν ἔθνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔδειξε τοσαύτην οἴησιν, ὅτι κατέχει τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου, ὅσην οἱ Βυζαντῖνοι καὶ οὐδὲν ἴσως ὑπέστη τοσαύτην ταλαιπωρίαν.

Ἡ οἴησις αὕτη ἱκανοποιεῖτο διὰ τῆς ἀπειροπληθίας τῶν Νεαρῶν. Ἀλλὰ συνήθως, ὅπου κακὴ διοίκησις, ἐκεῖ καὶ οἱ πολλοὶ νόμοι, πρὸς θεραπείαν κακοῦ, διὰ τοιούτων ἐπιπολαίων μέσων ἀθεραπεύτου.

Οὕτω ἡ ἱστορία τῶν Βυζαντίων μέχρι τέλους παρέχει τὸ θέαμα καταθλίψεως μέχρις ἐξοντώσεως, ἐλάχιστα δὲ διαλείμματα ἀνακουφίσεως.

Τὰ προχειρότερα τούτων διὰ βραχέων ἀνακεφαλαιοῦμεν.

Ὁ *Προκόπιος* ἐν τοῖς ἀνεκδότοις (ΚΓ΄ ζ΄) μνημονεύει τὰς *διαγραφάς*, δι᾽ ὧν οἱ γείτονες ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τοὺς φόρους τῶν ἀπολωλότων τὴν ἰδίαν μοῖραν. Ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ τῶν ἀπόρων ἐπιβολὴ πρὸς ὁμοτελεῖς, κατὰ Νεαρὰν 128 κεφ. 7 καὶ 8 τοῦ Ἰουστινιανοῦ [1].

---

[1]) Νεαραὶ 166. 168.

Ο *Νικηφόρος*, ὁ ἀπὸ Γενικοῦ Λογοθέτου κρατήσας τοῦ θρόνου ἐν ἔτει 802, ἐφήρμοσε τὸ *ἀλληλέγγυον* ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς λειτουργίας. Οἱ ὁμόχωροι τουτέστιν ὤφειλον νὰ ἐξοπλίζωσι τοὺς πτωχούς, παρέχοντες καὶ ιη' νομίσματα εἰς τὸ δημόσιον καὶ ταῦτα *ἀλληλεγγύως* [1].

Περαιτέρω προέβη ὁ Βασίλειος Πορφυρογέννητος, θεσπίσας περὶ τὸ 1000 ἔτος [2], «Τὰς τῶν ἀπολωλότων ταπεινῶν συντελείας εἰσπράτ- » τεσθαι ἐκ τῶν δυνατῶν, τοῦτο δ' ἐκλήθη *ἀλληλέγγυον*.»

Εἶναι δυσχερὲς νὰ εἴπωμεν, ποία ἦτον ἡ ἔκτασις αὐτῆς τῆς διατάξεως. Διὰ τῆς ἀλληλεγγύης ταύτης βεβαίως ἀνετρέπετο ἡ περὶ προτιμήσεως τοῦ Ῥωμανοῦ, ὑπὲρ τῶν ταπεινῶν καὶ πενήτων εἰσαχθεῖσα, ὥστε, ἐνόσῳ ὑπάρχουσιν ὁμοτελεῖς ἢ παρακείμενοι, νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσιν οἱ δυνατοί, κτώμενοι ἀκίνητα αὐτῶν.

Ἴσως διεσπᾶτο καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν μητροκωμιῶν, ὥστε οἱ δυνατοὶ ἀντ' αὐτῶν, ὡς ἀπόρων, κατέβαλον τοὺς φόρους καὶ διὰ τῆς καταβολῆς ταύτης ἐγίνοντο κύριοι τοῦ χωρίου.

Ἀλλὰ τὸ ἀλληλέγγυον τοῦτο δὲν ἦτον ἑκούσιον, οὔτε κατὰ τὸ μέτρον τῆς πλεονεξίας αὐτῶν οἱ δυνατοὶ ἐλάμβανον τὰς γαίας τῶν ἀπολωλότων ταπεινῶν, ἀλλ' ἠναγκάζοντο εἰς τοῦτο, ὥστε ὅλοι οἱ φόροι, ὅσοι ἦσαν ἐγγεγραμμένοι ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις, ἐξάπαντος νὰ εἰσπραχθῶσιν.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ πιστεύσωμεν τὸ ὑπερβολικὸν ποσὸν τῶν 20 μυριάδων ταλάντων, ὅσα ὁ Ζωναρᾶς (Β'. σ. 225) λέγει, ὅτι ὁ Βασίλειος ἀπεθησαύρισε, δηλαδὴ 15 χιλιάδων ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὥστε δὲν ὑπῆρχε τόπος ἐν τῷ ταμείῳ πρὸς φύλαξιν τοῦ χρυσοῦ «καὶ ὑπὸ γῆν τὰ λοιπὰ ἐθησαύρισεν ἕλικας ὀρύξας λαβυρινθώδεις». Πιστεύομεν ὅμως, ὅτι καὶ ὑπὲρ τῶν ἀπολωλότων πενήτων, πάλιν ὑποδουλουμένων, καὶ ὑπὲρ τῶν ὑπερόγκως βαρυνομένων δυνατῶν διὰ τοῦ ἀλληλεγγύου φόρου ὁ Πατριάρχης Σέργιος κατελιπάρει τὸν Βουλγαροκτόνον νὰ καταργήσῃ τὸ ἀλληλέγγυον. Ὁ Αὐτοκράτωρ ὑπεσχέθη, νὰ εἰσακούσῃ τὴν δέησιν, ἂν κατατροπώσῃ τοὺς Βουλγάρους, ἀλλά, καίτοι ἐπανελθὼν νικητής, δὲν ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν [3].

---

1) **Θεοφάνους, Χρονογρ. ἔτ. 6302.**
2) **Γλυκᾶς, Α' σ. 576.—Ζωναρᾶς, Β' σ. 224.**
3) **Γλυκᾶς, Δ' σ. 579.**

Οὔτε ὁ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ηὐδόκησε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν κοινὴν εὐχήν, καὶ αὐτὸς ὑποσχόμενος, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Ῥωμανὸς Ἀργυρὸς συγκατετέθη καὶ ἔκτοτε ἀπεῤῥιζώθη τὸ ἀλληλέγγυον [1], ὡς φρονοῦσιν οἱ Βυζαντῖνοι.

Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῶν μητροκωμιῶν περιεῖχε πάντοτε τὸ ἀλληλέγγυον μεταξὺ συγχωρίων, διότι μεχρισοῦ περιελείπετο ὁ τελευταῖος χωρικός, οὐδεὶς ξένος ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ γῆν ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἄρα αὐτὸς ὁ περιλειπόμενος ἦτον ὀφειλέτης τοῦ ὅλου φόρου. Ὅτε ὅμως καὶ αὐτὸς ἐξέλειπεν, ἡ γῆ ἐγίνετο *ἐξαλλειμματική*.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπέραντος ἔκτασις τῆς ἐρημίας καὶ τὸ μέγα ποσὸν γαιῶν ἐξαλειμματικῶν, ὥστε δὲν εὑρίσκετο πλέον ὁ ὀφειλέτης τοῦ φόρου, ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τοῦ εἰσαχθέντος παρὰ τοῦ Βασιλείου ἀλληλεγγύου.

Ἀλλὰ καὶ οἱ μυθώδεις θησαυροί, ὅσους διὰ τοιούτου καταθλιπτικοῦ τρόπου ἐξεβίασεν ὁ Βασίλειος, δὲν ἐπήρκεσαν, διότι ὁ Κωνσταντῖνος μετ' αὐτὸν τρία μόνα ἔτη τῆς βασιλείας κατορχησάμενος, εἰσέπραξε καὶ τῶν ἐτῶν τούτων τὰς δασμοφορίας καὶ δύω πρὸ αὐτοῦ καθυστερουμένας, ὁμοῦ πέντε [2].

Ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Ῥωμανὸς Ἀργυρόπουλος, κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐπιεικής, καὶ τὸ ἀλληλέγγυον ἀποῤῥιζώσας καὶ τοὺς διὰ δημόσια χρέη καθειργμένους ἀπολύσας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, ἀποτυχὼν εἰς τὰς ἐκστρατείας, ἐζήτησε ν' ἀνακτήσῃ, ὅσα ἀφῆκε, μεταβαλὼν διάθεσιν καὶ ἀντὶ κρατοῦντος ἔγινε πράκτωρ παῖδας πατέρων γεγηρακότα χρέα πραττόμενος [3]. Ἐντεῦθεν πολλοὶ ἀπηλαύνοντο τῶν πατρῴων οἰκιῶν καὶ ἀγρῶν καὶ ἐκ πλουσίων ἐγίνοντο πένητες.

Τὸ περιεργότερον μνημεῖον, ἐξ οὗ μανθάνομεν, ὅτι τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπέφερε τὰ θλιβερὰ ἀποτελέσματα, περὶ ὧν οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, παρέχει ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός.

Οὗτος στενοχωρούμενος καὶ εὑρὼν τὸ νόμισμα κεκιβδηλωμένον ὑπὸ

---

1) Ὁ Γλυκᾶς, αὐτ. σελ. 581 ἀποδίδει τὴν κατάργησιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἀλλ' ὁ Κεδρηνός, Β' σ. 486 φαίνεται ἀκριβέστερος. Ὅρα καὶ Ζωναρᾶν, Β' σ. 299.

2) Κεδρηνός, Β'. σ. 484.—Γλυκᾶς, Δ'. σ. 580.—Ζωναρᾶς, Β'. σ. 228.

3) Ζωναρ. Β'. σ. 229.

τῶν πρὸ αὐτοῦ, μετεχειρίζετο μὲν χάλκινον πρὸς τὰ τῆς βασιλείας ἀναλώματα, τοὺς δὲ φόρους εἰσέπραττε διὰ χρυσίνου δοκίμου, ἢ ἡμιχρύσου, ἢ ἐν ἀνάγκῃ καὶ χαλκοῦ[1]. Ἔτι κατὰ τὰ Βασιλικὰ (ΝϚ'. ε' 15) εὑρίσκομεν, ὅτι ἡ λίτρα, ὡς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνέκειτο ἐξ 72 νομισμάτων, τὸ δὲ νόμισμα ἠδύνατο 12 ἀργυρᾶ μιλλιαρήσια. Ἀλλὰ ἐπὶ Κομνηνοῦ (ἐν ἔτει 1094), παραφθαρέν, ἠδύνατο μόνα 4. Ἔγινεν ἐπομένως ἀνάγκη, νὰ συμμορφωθῇ ὁ περὶ εἰσπράξεως φόρων λογιστικὸς τύπος (λογαρικὸς) πρὸς τὴν νέαν ἀξίαν τοῦ χρυσοῦ νομίσματος. Ἀφοῦ πολλαὶ συνέβησαν καταχρήσεις καὶ πολλοὶ ἀπῃτήθησαν ἀνώτερον ποσὸν τοῦ ὀφειλομένου, ὁ Αὐτοκράτωρ, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, τὰ μὲν κατὰ πλεονασμὸν ληφθέντα διατάττει νὰ δοθῶσιν εἰς τὸ ταμεῖον, κατ' αἴτησιν δὲ τῶν ὑπολόγων ἐκδίδει τὸν νέον λογιστικὸν τύπον διὰ τὸ μέλλον.

Τοιουτοτρόπως διεσώθησαν ἀμφότεροι οἱ λογιστικοὶ τύποι, ὅ τε παλαιὸς καὶ ὁ νέος, καθ' ὃν εἰς τὸ ἑξῆς διετάχθη ἡ τοῦ φόρου εἴσπραξις [2].

Ὡς σεκρετικοὶ ὑπογράφονται ὁ γενικός, ὁ λογαριαστὴς τοῦ σεκρέτου τοῦ γενικοῦ, καὶ τέσσαρες νοτάριοι τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου. Αὐτοὶ ἄρα ἀπετέλουν τὸ γενικὸν λογιστήριον, ἴσον δὲ τοῦ παρ' αὐτῶν ὑπογεγραμμένου ἐγγράφου, ἐπικυρωθὲν παρὰ τοῦ κριτοῦ τοῦ βήλου, παρακατετέθη εἰς τὸ θολωτὸν *ὠάτον* (sanctuarium principatus)[3] τοῦ μεγάλου Παλατίου, ὅπου ὑπῆρχε τὸ Ἀρχεῖον.

Τὸ γενικὸν σεκρέτον ἔδιδε τὰ ἀκρόστιχα, καθ' ἃ εἰσεπράττετο ὁ φόρος κατὰ διοικήσεις, διεστέλλοντο δὲ οἱ φορολογούμενοι εἰς χωρίτας καὶ πρόσωπα· χωρῖται ἦσαν λοιπὸν οἱ ἐλεύθεροι γεωργοὶ ἐν ταῖς κώμαις, πρόσωπα δὲ οἱ κτήτορες, ἤτοι οἱ κύριοι μεγάλων κτημάτων. Οἱ διοικηταὶ ἦσαν ὑπεύθυνοι πρὸς τὸ γενικὸν σεκρέτον κατὰ τὸ ἀκρόστιχον, (οἱ μὲν διοικηταὶ λογαριασθῶσιν καθὼς ἀπήτησαν τὸ τῶν διοικήσεων ἀκρόστιχον), ὥστε ἦτον ἐπόμενον νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον, οὐ μόνον νὰ μὴ ζημιωθῶσιν ἐκ τῶν καθυστερούντων, ἀλλὰ μάλιστα νὰ εἰσπράξωσι πλέον τοῦ ὀφειλομένου,

Ὁ λογιστικὸς τύπος τῆς εἰσπράξεως τῶν δημοσιακῶν τελεσμάτων

---

[1]) Αὐτ. σ. 298.

[2]) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 34, ἐκδ. Ζαχαρίου.

[3]) Ὅρα σ. 202.

ἦτον ὁ ἑξῆς, ὅτι «ἐφ' ἑκάστῳ νομίσματι ἀπαιτεῖται δικέρατον μιλ-
» λιαρήσιον ά, ὅ ἐστι ιϐ'' (1/12) τοῦ νομίσματος—ἑξάφολλον, φόλλεις
» ς'. ὅ ἐστι νομίσματος μή' (1/48),—συνήθεια μιλλιαρήσιον ά, ὅ ἐστι
» ιϐ'' (1/12) τοῦ νομίσματος—καὶ ἐλατικὸν φόλλεις ιϐ'. ὅ ἐστι νομί-
» σματος κδ'' (1/24)».

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ τύπου τούτου καθ' ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ στοιχεῖα ἐκτίθεται διὰ πινάκων.

Πρῶτον στοιχεῖον εἶναι ὁ ἀρχικὸς φόρος, ὃν φέρει τὸ ἀκρόστιχον, καὶ αὐτὸς δύναται νὰ ἦναι ἔλαττον χρυσοῦ νομίσματος. Περὶ τούτου διαλαμϐάνει ὁ πρῶτος πίναξ, καθ' ὃν ἁπλῶς κανονίζεται ἡ νομισματικὴ διατίμησις. Ἐπὶ τῇ βάσει, ὅτι τὸ χρυσοῦν νόμισμα ἠδύνατο 12 μιλλιαρήσια, ἕκαστον δὲ τούτων 24 φόλλεις, ὁ ὀφειλέτης φόρων 1/48 χρυσοῦ νομίσματος ἀποδίδων 6 φόλλεις ἠλευθεροῦτο τοῦ χρέους κατὰ τὴν ἀρχαίαν διατίμησιν, ὁ δὲ ὀφειλέτης 1/4 χρυσοῦ νομίσματος διὰ 3 μιλλιαρησίων, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Εἰς τὸ ἀρχικὸν ποσὸν τοῦ φόρου, ὃ, ὡς ἀμετάτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον, δὲν ἐπεξηγεῖται ἰδίως, προσετίθετο δικέρατον (centime additionnel) ἀνὰ πᾶν νόμισμα. Κατὰ τὴν προσθήκην τοῦ δικεράτου ὁ ὀφειλέτης 1/48 τοῦ νομίσματος ἐχρεώστει μίαν φόλλιν, καὶ ὁ ὀφειλέτης 1/4, 6 φόλλεις, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρα ἐπῆλθε προσθήκη, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι τὰ βιϐλία τοῦ φόρου δὲν μετεϐάλλοντο, ἀλλ' ἡ αὔξησις ἐγίνετο διὰ προσθήκης ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ποσοῦ. Ἡ προσθήκη αὕτη ἦτον ἑνὸς ἑξαφόλλου ἐπὶ ποσῶν ὑπερϐαινόντων 1/2 τοῦ νομίσματος. Ἄλλος πίναξ περιέχει τὴν λογιστικὴν διαϐάθμησιν τῆς προσθήκης τοῦ δικερατοεξαφόλλου. Κατ' αὐτὴν ὁ ὀφειλέτης 1/2 νομίσματος προσθέτει δικέρατον 16 φόλλεις καὶ ἑξάφολλον 6, ὁ ὀφειλέτης 1 νομίσματος, δικέρατον 1 μιλλιαρήσιον καὶ ἑξάφολλον, 6 φόλλεις, ὁ 2 νομισμάτων, 2 μιλλιαρήσια, 3 ἑξάφολλον, 12 φόλλεις,—3 νομισμάτων δικέρατον, 3 μιλλιαρήσια, 3 ἑξάφολλον, 18 φόλλεις, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλ' ὁ φορολογούμενος ἐχρεώστει ὁσονένεστι νὰ εἰσκομίσῃ ἀκέραιον χρυσοῦν νόμισμα διὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ ταμείου, λαμϐάνων κατ' ἀντιστροφὴν τὸ πλεονάζον εἰς μικρὰ νομίσματα, καὶ ὁ αὐτὸς πίναξ μέχρι τῶν κλασμάτων περιλαμϐάνει καὶ τὴν πρᾶξιν ταύτην. Ἐπέκεινα ὅμως τοῦ ἀρχικοῦ τέλους δύο νομισμάτων, ἁπλῶς περιορίζεται εις τὸν ὑπολογισμὸν τῆς προσθήκης τοῦ δικερατοεξαφόλλου, καὶ φθάνει μέχρις

ὀφειλέτου χιλίων νομισμάτων, ὅστις σὺν δικερατοεξαφόλλῳ ἔδιδε 1104 νομίσματα καὶ $^1/_6$.

Καὶ ταῦτα ἐντούτοις καταβαλὼν ὁ ὀφειλέτης φόρου δὲν ἀπηλάσσετο. Ὁ πράκτωρ ὑπὲρ ὠφελείας αὐτοῦ ἐλάμβανε προσέτι ἓν μιλλιαρήσιον ἐφ' ἑκάστῳ νομίσματι καὶ ἐλατικόν, ἢ ποδοκόπιον τοῦ ἕλκοντος ἀνθρώπου αὐτοῦ τὸν τελεστήν, φόλλεις 12. Ταῦτα ἄλλοτε δὲν ἐσημειοῦντο ἐν τῇ ἀποδείξει, ἣν ἐλάμβανεν ὁ τελεστὴς (ὁ φορολογούμενος), διότι ἀνῆκον εἰς τὸν πράκτορα, ἀλλὰ κατόπιν κατελογίσθησαν καὶ ταῦτα ὑπὲρ τοῦ δημοσίου, καὶ ἔκτοτε ἐσημειοῦντο ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις.

Ἐπέκεινα ἐντούτοις τῶν 10 νομισμάτων δὲν ἐπετρέπετο νὰ προχωρήσῃ ἡ προσθήκη συνηθείας καὶ ἐλατικοῦ, μένουσα σταθερὰ ἐπὶ χρέους ὑπερβαίνοντος τὰ διακόσια νομίσματα.

Ἐπ' αὐτῶν τῶν βάσεων ἡ διὰ τῶν προσθηκῶν αὔξησις τοῦ φόρου ἐπὶ 100 νομισμάτων ἦτο νομ. 10 $^1/_{12}$ ἐπέκεινα δὲ τῶν 200 νομισμάτων ἡ προσθήκη κατὰ φυσικὸν λόγον ἠλαττοῦτο, ὅσον ηὔξανε τὸ ποσόν, διὰ τὴν σταθερότητα συνηθείας καὶ ἐλατικοῦ, οὐδέποτε ὑπερβαινόντων τὰ 10 νομίσματα, ἀλλ' εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἦτο κατωτέρα τῶν 10 τοῖς 100.

Ἀλλοιωθέντος τοῦ νομίσματος πολλὰ ἠδύναντο νὰ συμβῶσιν ἄτοπα, διότι ὁ ὀφειλέτης τεσσάρων μόνον μιλλιαρησίων ἔμελλε νὰ δώσῃ ἀκέραιον νόμισμα μεθ' ὅλων τῶν παρακολουθημάτων, ὅσα ἄλλοτε ἀνῆκον εἰς 12 μιλλιαρήσια. Ἐπὶ τούτοις λοιπὸν αἱ αὐτοκρατορικαὶ λύσεις πρὸς περιστολὴν τῆς τοῦ διοικητοῦ αἰσχροκερδείας.

Καὶ πρῶτον ὁ Αὐτοκράτωρ θεσπίζει περὶ τῶν χρεωστούντων ἔλαττον τοῦ νομίσματος, ὅτι ὁ ὀφειλέτης

$^1/_2$	νομ.	δίδει	μιλλιαρ.	2		
$^1/_3$	»	»	....	1	φόλλ.	8
$^1/_4$	»	»	....	1	»	—
$^1/_6$	»	»	....	—	»	16
$^1/_8$	»	»	....	—	»	12
$^1/_{12}$	»	»	....	—	»	8
$^1/_{24}$	»	»	....	—	»	4
$^1/_{48}$	»	»	....	—	»	2

Ἔπειτα ἀποφαίνεται ὁ Αὐτοκράτωρ περὶ τῶν παρακολουθημάτων,

ὥστε νὰ μὴ προβαίνωσι ταῦτα κατὰ τὸ παλαιόν, ἀφοῦ τώρα ἠλαττώθη τὸ νόμισμα εἰς 4 μιλλιαρήσια ἀντὶ 12, δηλ. εἰς τὸ $^1/_3$ τῆς ἀρχικῆς ὁλκῆς. Ἐν τούτοις δὲν ἐνόμισε δίκαιον ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ καταβιβάσῃ καὶ τὰ παρακολουθήματα εἰς τὸ $^1/_3$, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἥμισυ, ὥστε ὁ ὀφειλέτης ἑνὸς νομίσματος ἐκ 4 μιλλιαρησίων προσθέτει φόλλεις 33, ἐνῷ ἄλλοτε προσέθετεν 66.

Ἡ προσθήκη αὕτη ἐγίνετο ἐπαχθεστέρα, ὁσάκις ὑπῆρχον καθυστερήσεις προγενεστέρων ἐτῶν, διότι τότε τὰ μιλλιαρήσια ἐκεφαλαιοῦντο εἰς νομίσματα καὶ ἐφ' ἑκάστου αὐτῶν ἐγίνετο ἡ προσθήκη. Οἷον ἐχρεώστεις 1 νόμ. καὶ 3 μιλλιαρ. ἐτησίως καθυστερῶν ἐπὶ 2 ἔτη. Ὁμοῦ τὸ χρέος 3 νομίσματα καὶ $^1/_2$, διότι τὰ 4 μιλλιαρήσια ἀπετέλουν ἓν νόμισμα, ἄρα ἡ προσθήκη ἐπὶ τούτων φόλλεις 115, ἐνῷ, κατ' ἄλλον ὑπολογισμόν, ἀνὰ 12 μηλλιαρήσια τὸ νόμισμα, ἡ προσθήκη πρὸς 66 φόλλεις τὸ νόμισμα ἦτο φόλλεις 165.

Εἰς τὴν διάταξιν ταύτην ἕπεται προσθήκη βεβαίως μεταγενεστέρα, καθότι δύο ἐκτίθενται παραδείγματα, κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἐπὶ τῇ βάσει ὅτι 16 φόλλεις ἀπετέλουν ἓν τραχὺ νόμισμα, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον μόναι 12 (καθὼς ἡ ἡμέρα ἔχει). Ἡ παραφθορὰ τουτέστι τοῦ νομίσματος φθάνει εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε τοῦτο ἐκπίπτει εἰς τὸ $^1/_{25}$.
Κατὰ τὸ δεύτερον παράδειγμα ὁ ἐτησίως ὀφείλων νόμ. 1 μιλλ. 9 καὶ καθυστερῶν ἐπὶ δύο ἔτη μετὰ τῶν προσθηκῶν ἀποδίδει 56 νομ. τοῦ νέου χαράγματος.

Ἰδοὺ ὁ ὑπολογισμός.

1 Χρεωστοῦνται——νομίσμ.	2	—
2 Παρακολουθ. αὐτῶν φόλλ.	—	66
3 Τὰ 18 μιλλιαρήσια——.	—	432
4 Ὑπὲρ τῶν 18 μιλλ. ἀνὰ 4 τὸ νόμ. ἤτοι νομ. 4 $^1/_2$ παρακολουθήματα πρὸς 33 φόλλεις τὸ νόμισμα .	—	148 $^1/_2$
φόλλεις		646 $^1/_2$

Ἕως ἐδῶ ὁ ὑπολογισμὸς ἔχει καλῶς, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν 12 φόλλεων τὸ τραχὺ νόμισμα, φθάνει ὁ ὑπολογίζων εἰς νομίσματα 54

Ὁμοῦ νομ. 56

Ἂν ἐξεναντίας ὑπολογίσωμεν ὅτι τὰ 18 μιλλ. ἀπετέλουν 4 $^1/_2$ καὶ

2 τ' ἀκέραια, ὁμοῦ τὰ καθυστερούμενα νομ. 6 $^1/_2$, τὰ δὲ παρακολουθήματα κατ' αὐτὸν τὸν ὑπολογισμὸν ὁμοῦ φόλλεις 214 ἀνὰ 12 φόλλεις τὸ νόμ. ὁμοῦ νομ. ὡς ἔγγιστα 18, ἔχομεν ἐν συνόλῳ νομ. 24 $^1/_2$.

Τοῦτο εἶναι σαφέστατον, ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος ἦτον ἔργον τῆς αἰσχροκερδείας διοικητῶν, καὶ πολὺ μεταγενεστέρα προσθήκη τῆς Αὐτοκρατορικῆς διατάξεως.

Ἡ ἀλλοίωσις τοῦ νομίσματος ἦτον ἀφορμή, ν' αὐξήσωσι κατ' ἀντίστροφον λόγον τῆς ἐλαττώσεως αὐτοῦ οἱ φόροι. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ κανονίσωσιν ἀνάλογον αὔξησιν πρὸς τὴν ἐξαχρείωσιν τοῦ νομίσματος, φορολογοῦντες ἐπὶ τῶν παλαιῶν σημειώσεων, ὅπως ὡρίζετο ἐπὶ ἑκάστου κτήματος τὸ τελούμενον ποσόν, περιῆλθον εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν περιπλοκήν, καθαυτὸ εἰς τοῦτο συνισταμένην, πῶς διὰ τοῦ νέου χαράγματος τελεῖται τὸ ἀμετατρέπτως σημειούμενον ποσὸν ἀρχαίου χαράγματος. Τοιαύτη περιπλοκὴ ἦτον ἀδύνατον νὰ συμβῇ, ἂν ἐνομοθετεῖτο κατ' ἔτος ὁ φόρος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πολιτευομένου νομίσματος.

Ἐκ τῶν καταπιεστικωτέρων μέσων ταμιευτικῆς τέχνης καὶ ἄξιον τοῦ κιβδηλεύοντος τὸ νόμισμα ὑπῆρξεν ἡ εἰς χρυσὸν ἀπαίτησις τοῦ φόρου καὶ μάλιστα τοῦ κεφαλικοῦ [1].

Διὰ τοῦτο ἐγίνετο ἡ ἀναγωγὴ τῶν ψιλῶν νομισμάτων (λεπτὰ ψηφία) εἰς χρυσόν, ἤτοι εἰς τὸ τραχὺ νόμισμα, ἢ τὸ *χάραγμα*. Τοσοῦτον ἐτηρήθη ἡ συνήθεια αὕτη, ὥστε χάραγμα ὠνομάσθη αὐτὸς ὁ φόρος [2], ἢ moneta caragii [3], ἐξ οὗ καὶ παρ' Ὀθωμανοῖς *χαράτζιον* ὁ κεφαλικὸς φόρος τῶν ῥαγιάδων [4]. Πρὸς ποινὴν ὅτι διετήρησαν αὐτὸ μέχρι τέλους, κατεδικάσθησαν νὰ φέρωσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ τραχήλου καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας. Περὶ τῶν λεγομένων ὅμως *γεωργικῶν νόμων* οὐδὲ ἴχνος ἀπαντᾷ, ὅτι ἴσχυσαν.

Τὸ θέμα εἶναι λίαν σπουδαῖον, ὥστε οὐδὲν διδόμενον παραλείπομεν χρήσιμον πρὸς διασάφησιν. Τοιοῦτον παρέχει ἡ αὐθαίρετος πρᾶξις Νικηφόρου τοῦ Γενικοῦ δημεύσαντος (εἰς τὴν Βασιλικὴν κουρατορίαν αἱρε-

---

[1]) Ὅθεν καὶ auraria functio. Ἴδε Sanctio pragm. Pro petitione Vigilii c. 18.

[2]) Ὅρα Χρυσόβουλλον ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τῆς Ἠπείρου. Β', σ. 303.

[3]) Tafel u. Thomas, Urkunden II, σ. 283.

[4]) Zachariæ, Jnn. Gesch. § 57 ὑποσ. 47.

σθαι) τὰ κρείττονα τῶν κτημάτων τῶν ὀρφανοτροφείων, τῶν ξενώνων, γηροκομείων, ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, καὶ ἐν τούτοις ἐπιθέσαντος τὰ τέλη αὐτῶν εἰς τὰ ἐναπομείναντα κτήματα τῶν εὐαγῶν οἴκων καὶ εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς παροίκους, ὥστε πολλῶν ἐδιπλώθησαν οἱ φόροι [1]. Καὶ αὕτη μὲν μία ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Φαραὼ τοῦτον δέκα πληγῶν, ἥτις δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως, ἢ διότι ὁ φόρος ἐπέκειτο πάγιος καθ' ἑκάστου κατόχου κτήματος, εἴτε χωρίτου, εἴτε προσώπου, δηλ: κτήτορος ἰδιοσυστάτου κατὰ τὰς ἀνέκαθεν σημειώσεις. Οὕτω ἐννοοῦμεν, πῶς μετηνέχθησαν εἰς τὰ ἐναπομείναντα κτήματα τῶν εὐαγῶν οἴκων οἱ φόροι τῶν δημευθέντων ὡς πάγιοι.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται προσέτι, διατί εἰσήχθησαν διατάξεις παρεμβάλλουσαι πρόσκομμα εἰς τὴν ἐκποίησιν κλασματικῶν γαιῶν, τουτέστι μερῶν ἀποσπωμένων ἐξ ἰδιοσυστάτου κτήματος, ὁποῖον ἦτον ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ κώδικι τοῦ σεκρέτου, καὶ διατί οἱ ὁμοτελεῖς τῆς αὐτῆς φορολογικῆς περιφερείας εἶχον προτίμησιν.

Τὰ ἰδιοσύστατα κτήματα ὤφειλον οἱ προτιμώμενοι ν' ἀγοράσωσιν ὁλόκληρα ἢ ν' ἀπέχωσιν [2], ἐνῷ ἐπὶ κλασματικῶν κτημάτων ἐχώρουν ὅλαι αἱ κατηγορίαι τῆς προτιμήσεως, μόνον δὲ ὅτε τὸ δημόσιον ἐπώλει κλασματικὰς γαίας (διότι βεβαίως προηγήθη ἡ σημείωσις τοῦ σεκρέτου), ἅμα οἱ οἰκήτορες δὲν ἤθελον αὐτάς, ἠδύναντο καὶ οἱ δυνατοὶ νὰ γίνωσι κύριοι [3].

Ὁ Κοσμᾶς ὁ Μάγιστρος μετὰ τριακονταετίαν δὲν ἐπιτρέπει ἀναθεώρησιν τῶν μερισμῶν τοῦ φόρου, ὅταν ὑπάρχῃ μία *ὑποταγὴ* καὶ εἰς *τελεσμός*, καὶ ἀνακοίνωσις τῶν μερίδων τοῦ τελέσματος [4]. Ἂν ἐγίνετο συχνάκις ἀναθεώρησις, τοὐλάχιστον ἀνὰ πᾶσαν δεκαπενταετίαν, ἡ τριακονταετὴς παραγραφὴ δὲν ἦτον ἐνδεχομένη.

Ἐπὶ τέλους οὐδὲ λόγος πλέον γίνεται περὶ ζεύγους καὶ ζευγοκεφαλῆς (jugum) κατὰ τοὺς φόρους, οὐδ' ἴχνος ἀπαντᾷ περὶ τούτου ἐν τοῖς νόμοις.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα τὰ σπουδαῖα τεκμήρια ἐντούτοις ἐπαρκούμενοι,

---

1) Θεοφάνους, Χρονογρ. 6302.
2) Συλλ. Γ'. Νεαρὰ 6, κεφ. γ'. ἐκδ. Ζαχαρίου.
3) Αὐτ. Νεαρὰ 2. κεφ. 6.
4) Leuncl. II, σ. 167.

μεγάλως ἐνισχύομεν αὐτὰ συμβουλευόμενοι τοὺς Βυζαντίους ἱστορικούς, ὁσάκις μέμφονται τοὺς Αὐτοκράτορας ὡς τυραννικοὺς κατὰ τὴν φορολογίαν, διὰ τίνος τρόπου λέγουσιν αὐτοὺς καταθλίψαντας τὸ ὑπήκοον, εἶναι δὲ ἀξιοπερίεργον, ὅτι ἐλαχίστας ἀποδίδουσιν εἰς αὐτοὺς προσθήκας φόρων, καθαυτὸ δὲ ὀνομάζουσιν αὐτοὺς καταθλιπτικούς, διότι δὲν ἐπέτρεπον ἀνακουφίσεις τῶν κειμένων φόρων.

Παραδείγματα κουφισμῶν ὑπάρχουσι πολλὰ προγενέστερα, ἀνωτέρω δὲ ἐμνημονεύσαμεν τὰ Ἰουστίνου καὶ Τιβερίου[1]. Αὐτοὶ οἱ κουφισμοὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφέσεις καθυστερούντων (ὀπισθοτελειῶν). Ὡσαύτως ὁ Μαυρίκιος ἀφῆκεν εἰς τοὺς ὑπηκόους τὸ τρίτον μέρος τῶν φόρων[2].

Περὶ προσθήκης φόρων πρῶτος λαλεῖ ὁ Θεοφάνης (σ. 634), ὅτι ὁ Λέων Ἴσαυρος πρὸς ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐπέβαλε μιλλιαρήσιον κατὰ ὁλοκοτίνην, δηλ. τὸ δικέρατον[3], ὃ εἴδομεν πρὸ ὀλίγου ὡς προσαύξημα (centime additionnel) ἑκάστου νομίσματος. Καθαυτὸ ἔπρεπε νὰ ἦναι τοπικὸς φόρος, ὁ περὶ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἀλλ' εἰς τοῦτο ἐνεωτέρισεν ὁ Αὐτοκράτωρ, ὅτι κατέστησεν αὐτὸν γενικὸν καὶ μόνιμον, καὶ ἔκτοτε διέμεινε κατὰ τοὺς μνησθέντας πίνακας Ἀλεξίου Κομνηνοῦ.

Καὶ κεφαλικοὺς φόρους ἐπέβαλεν ὁ θεομισὴς οὗτος κατὰ Θεοφάνην Αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ εἰς τὸ τρίτον μέρος Καλαβρίας καὶ Σικελίας, πρὸς τοῦτο διατάξας τὴν ἐπόπτευσιν καὶ ἀναγραφὴν τῶν τικτομένων (σ. 631).

Ἡ Εἰρήνη εἰς μόνους τοὺς τοῦ Βυζαντίου *πολιτικοὺς ἐχαρίσατο φόρους* ἐν ἔτει 800[4], ἀλλ' ὁ ἐκθρονίσας αὐτὴν Νικηφόρος, ὅστις ἀπὸ γενικοῦ Λογοθέτου ἐστέφθη Αὐτοκράτωρ, καίτοι ὡς ἄλλος Φαραὼ δέκα ἐπιβαλὼν πληγάς, οὐδένα νεώτερον φόρον προσέθηκεν.

Ἡ βαρυτέρα πληγὴ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς οἰκισμὸν τῆς Σλαβινίας ἀναγ-

---

[1]) Συλλ. Α'. Νεαραὶ 1. 11. ἐκδ. Ζαχαρίου.

[2]) Θεοφύλ. Η', 13.

[3]) Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Κεδρηνός, Α'. σελ. 801, καὶ ὁ Μανασῆς, στίχ. 4509· ὁ δὲ Muralt, σελ. 389 ὑποθέτει δικεράτινον τεῖχος (mur diceratien) ἀνοικοδομηθέν, ὅπερ ὅλως ἀνύπαρκτον.

[4]) Θεοφάνης σ. 737.

καστικὴ μετανάστευσις ἐξ ὅλων τῶν θεμάτων ἐπὶ πράσει τῶν ὑποστάσεων αὐτῶν, δευτέρα τὸ ἀλληλέγγυον, τρίτη ἡ ἐποπτεία τῶν τελῶν καὶ ἀναβίβασις αὐτῶν λόγῳ τῆς ἐποπτείας ταύτης, προςτιθεμένου δικεράτου ἕνεκα χαρτιατικοῦ [1]. Τοῦτο δὲν δηλοῖ βεβαίως, ὅτι γενικῶς ηὐξήθη τὸ ποσὸν τοῦ τελουμένου φόρου, ἀλλὰ διετάχθη ἀκριβὴς ἐξέτασις, ἂν καταβάλλῃ ἕκαστος τὸ σημειούμενον, καὶ πολλῶν ὡς ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης ἀνεβιβάσθη τὸ τέλεσμα, ἐνῷ οὐδενὸς κατεβιβάσθη. Τὸ χαρτιατικὸν δὲν ἦτο προσθήκη τοῦ φόρου, ἀλλὰ ἡ λόγῳ τῆς ἐξετάσεως ταύτης γινομένη δαπάνη. Τετάρτη πληγὴ ὑπῆρξεν ὁ ἀναβιβασμὸς ὅλων τῶν κουφισμῶν, τουτέστιν ἡ εἴσπραξις τῶν καθυστερούντων. Πέμπτη ἡ ἀφαίρεσις τῶν κτημάτων τῶν εὐαγῶν οἴκων. Αἱ λοιπαὶ δὲν ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς ἐνταῦθα [2]. Περὶ τῶν αὐτῶν βεβαίως λαλεῖ πάλιν κατωτέρω ὁ Θεοφάνης (σελ. 761), ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀνεβίβασε τὰ τέλη τῶν Ἐκκλησιῶν, καθόσον τουτέστιν ἐδήμευσε τὸ ἥμισυ τῶν κτημάτων, καὶ ἐν τούτοις τὰ τέλη τῶν δημευθέντων ἐπέθηκεν εἰς τὰ ἐναπομείναντα, καὶ ὅτι ὀκτὼ ἐτῶν ὀπισθοτελείας εἰσέπραξεν ἀπὸ τῶν ἀρχοντικῶν οἴκων.

Νέος φόρος δὲν εἶναι τὸ καπνικόν, ἄν, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, αὐτὸς ἦναι ὁ κεφαλικὸς φόρος τῶν παροίκων, ἀνὰ δύω καὶ τρεῖς, ἐπὶ δὲ γυναικῶν ἀνὰ τέσσαρας, καθότι κατέστη φόρος ἑκάστης οἰκογενείας. Ὁ Νικηφόρος ἀπήτησε τὰ καπνικὰ τῶν εὐαγῶν οἴκων ἀπὸ τῆς βασιλείας αὐτοῦ [3], ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ Ἀμοραῖος (820—829) εἰς τοὺς ἐκ τοῦ θέματος τῶν Ὀψικίων καὶ Ἀρμενιανῶν, πρὸς ἀμοιβὴν τῆς πίστεως αὐτῶν, ἀφῆκε τὰ εἰς τὸ δημόσιον τελούμενα καπνικὰ ἀνὰ ἓν μιλλιαρήσιον [4], ἐνῷ καθ' ὅλον τὸ λοιπὸν κράτος ἐτελοῦντο ἀνὰ δύω, ἐξ ὧν ἐπίσης ἀφέθη τὸ ἕν [5].

---

[1]) Λέων Γραμματ. σ. 208. Ὁ Μανασῆς στίχ. 4569 συγχέει τὸ δικέρατον τοῦτο μετὰ τοῦ δικεράτου τοῦ Λέοντος πρὸς ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν. Ἐν τῷ πίνακι Νεαρᾶς Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ὁ Λέων λέγεται εἰςαγαγὼν τὸ ἑξάφολλον, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν λοιπῶν μαρτυριῶν προκύπτει, παρ' ἄλλου προσετέθη Αὐτοκράτορος.

[2]) Θεοφάνης, σ. 757.—Κεδρηνὸς Β'. σ. 37.

[3]) Θεοφάνης, σ. 756.

[4]) Βεβαίως δι' ἑκάστην οἰκίαν.

[5]) Κεδρηνός, Β'. σ. 77.—Χρονογρ. μετὰ Θεοφ. σ. 54.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς διὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Σφενδοσθλάβου ἀφίνει εἰς τοὺς ὑποφόρους ὅλων τῶν θεμάτων τὸ καπνικόν [1].

Ἐν Νεαρᾷ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ [2] κανονίζεται ὑπὲρ τῶν ἐπισκόπων τέλος ἀπὸ ἑκάστου χωρίου ἔχοντος 30 καπνοὺς ἓν χρυσοῦν νόμισμα, δύο ἀργυρᾶ, εἷς κριός, κριθῆς μόδιοι ἕξ, οἴνου μέτρα ἕξ, ἀλεύρου μόδιοι ἓξ καὶ ὄρνιθες 30, καὶ οὕτω καθεξῆς, οὐδέποτε ὅμως ἀνώτερος φόρος, ἀλλ' ἀναλόγως ἐλαττούμενος. Καὶ τοῦτο ὡς πάλαι ἡ συνήθεια καθ' ὅλα τὰ θέματα.

Ὡς ἐκ τούτου τὰ καπνικὰ ἔγιναν καὶ ἔρανος ὑπὲρ τῶν ἐπισκόπων, ἀπαντῶσι δὲ καὶ ἐπὶ Ἐμμ. Κομνηνοῦ [3].

Τοιοῦτον ὑπῆρξε καὶ τὸ ἀερικόν, ὃ ὁ Προκόπιος δὲν ἐξηγεῖ σαφῶς, εἰς τί συνίστατο, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐτράπελον λέγων, ὅτι δὲν ἦτο τεταγμένη καὶ συνήθης φορά, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ ἀέρος φερομένην ἐλάμβανεν αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τοῦ ἐπάρχου τῶν Πραιτωρίων, ἀποδίδοντος ἐτησίως εἰς τὸ δημόσιον 30 κεντηνάρια χρυσοῦ (περίπου 3,631,180 δραχ.) [4].

Περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀερικοῦ γίνεται πάλιν μνεία ἐπὶ Μιχαὴλ Παφλαγόνος, ὅτι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωάννης ἐν ἔτει 1037 προσέθηκε πρὸς τοῖς δημοσίοις τελέσμασι καὶ ἀερικὸν ἀπὸ ἑκάστου χωρίου κατὰ τὴν ποσότητα καὶ δοχὴν ἀπὸ 4 μέχρις 20 νομισμάτων [5].

Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι καπνικὸν καὶ ἀερικὸν ὑπῆρξαν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑπὸ ἄλλο ὄνομα, καὶ δὲν ἐπεκράτησαν πάντοτε.

Περὶ Κωνσταντίνου Μονομάχου γίνεται μνεία, ὅτι περιῆλθεν εἰς μεγίστην ἔνδειαν διὰ τὴν ἄκριτον αὐτοῦ ἐλευθεριότητα, καὶ πρὸς ἀνέγερσιν τῆς μονῆς Μαγγάνων, ἔνθα ἐφοίτα ἡ ἐρωμένη Σκλήραινα, ἐπενόησε καπηλείαν καὶ ἀτόπους εἰσπράξεις, ἀλλὰ περὶ νέων φόρων οὐδὲν ἄλλο βεβαιοῦται, ἢ ὅτι κατέλυσε τὸν Ἰβηρικὸν στρατὸν ἐκ πεντήκοντα χι-

---

1) Αὐτ. σ. 413.

2) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 1. ἐκδ. Ζαχαρίου.

3) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 61. ἐκδ. Ζαχαρίου.

4) Προκ. Ἀνεκδ. ΚΑ'. 1.

5) Κεδρηνός, Β'. σ. 521. Ἡ παρ' Ἀρμενοπούλῳ Α' δ' 40 μνεία τοῦ ἀερικοῦ, ὡς μὴ γνησία, παρελείφθη ὑπὸ Χαϊμβάχου. Ἀμφοτέρων ὅμως καὶ τοῦ καπνικοῦ καὶ τοῦ ἀερικοῦ ὑπάρχει μνεία ἐν Χρυσοβ. Πάτμου 1088. Συλλ. 4. Νεαρὰ 30. ἔκδοσις Ζαχαρίου.

λιάδων, καὶ ἀντὶ στρατιωτῶν ἀπὸ τῶν χωρίων ἐκείνων ἀπήτει χρηματικοὺς φόρους[1] πρὸ τοῦ ἔτους 1055. Ἀλλ' ἐκλειπούσης ὡς ἐκ τούτου τῆς μεθορίου φρουρᾶς, ἐδόθη εἰς τοὺς πολεμίους πάροδος.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Κομνηνὸς ἐφιλοτιμήθη νὰ δώσῃ ἀτέλειαν εἰς τὰς μονάς, διὰ νὰ ἔχῃ τοὺς στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ συμμάχους κατὰ τῶν δρωμένων καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν τῆς βασιλείας. Τοῦ πρώτου αὐτοῦ χρυσοβούλλου, ἐν ἔτει 1146, διεσώθη μόνη ἡ ἐπιγραφή[2]. Ἐκ τοῦ δευτέρου ὅμως ἐν ἔτει 1158 σαφῶς προκύπτει[3], ὅτι τὰ μοναστήρια δὲν ἔπαυον διενοχλούμενα, διότι αἱ κτήσεις δὲν ἦσαν ὅλαι ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν διαγεγραμμέναι ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντεποιεῖτο αὐτὰ τὸ δημόσιον, διδομένης διαγνώσεως παρὰ τοῦ δημοσίου ἀναγραφέως. Εἶναι μάλιστα πιθανόν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀτελείας τὰ μοναστήρια εὕρισκον λίαν ὠφέλιμον τὴν κτῆσιν κτημάτων καὶ πολλὰ ᾠκειοποιήθησαν. Ἀφειδῶς ἐν τούτοις παρέχει ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν ἀτέλειαν ἐφ' ὅλων, ὅσα κατέχουσιν ὅπως δήποτε, εἴτε καλῶς, εἴτε κακῶς, «κἂν ἀπὸ κλασμάτων ὦσι, κἂν ἀπὸ συμπαθειῶν, ἢ ἀπο-» κεκινημένων, ἢ ὁλοπτώτων, ἢ ἀπὸ ταπεινῶν τελουμένων διαρίων, ἢ » ἀπὸ ταπεινῶν κλασματισθέντων, ἢ καὶ δυνατοῖς διαπραθέντων, ἢ » τοὐναντίον, ἢ ἐξ ὀρθώσεων κακῶς γεγονυιῶν διαπράσεων, κἂν ἐν ἄλ-» λοις τόποις ὁρισθέντα δωρηθῆναι, ἐν ἄλλοις παρεδόθησαν κτλ.».

Αὐτὰ κυρίως ἦσαν τὰ ἐλαττώματα τῆς κατοχῆς, μὴ συμφωνούσης πρὸς τὰ δημόσια βιβλία, ὅτε τουτέστιν ἐξ ἰδιοσυστάτου κτήματος ἀπεσπάσθη κλάσμα, ἢ προσετέθη εἰς αὐτό, ὅτε ἀφέθη ἀτελὲς (ἀπὸ συμπαθειῶν), ἢ ὅτε κτῆμα κακῶς ἐκτήθη, κατὰ παράβασιν τῆς προτιμήσεως (ἀποκεκινημένων ἢ ὁλοπτώτων), ἢ ἔγινε παράβασις τῶν περὶ ταπεινῶν καὶ δυνατῶν διατάξεων.

Ἐφ' ὅλων τούτων, καθόσον δὲν ἀνεγράφησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ δημόσιον, καὶ τῶν ἐν χρυσοβούλλοις μνημονευομένων, εἴτε ἔχουσι παροίκους, εἴτε εἶναι αὐτούργια (τουτέστιν ἄνευ παροίκων), δίδεται πᾶσα

---

[1]) Γλυκᾶς, σ. 597.—Ζωναρᾶς, Β'. σ. 269.

[2]) Χρυσόβουλλον τὸ κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα τῆς Θ'. Ἰνδ. τοῦ ͵ςχνδ' ἔτους γεγονός, καὶ διοριζόμενον μὴ βλάπτεσθαι τὰ μοναστήρια ἐκ τοῦ ἴσως χωλεύειν κατά τι τὰ προσόντα τούτοις δικαιώματα.

[3]) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 61, ἔκδ. Ζαχαρίου.

ἀτέλεια, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἀναγραφέα, ἢ προκαθήμενον σεκρέτου, ἢ ἐξισωτήν, ἀναγραφὴ αὐτῶν, καπνολογία (τουτέστι καταμέτρησις τῶν οἰκιῶν), ἀναζήτησις μέτρων γῆς, ἢ παροίκων ποσότητος. Πρὸς τοῦτο ὅμως γίνονται πρακτικὰ τῶν ἤδη κατεχομένων παρὰ τῶν μονῶν ἀκινήτων καὶ παροίκων, ὥστε ὅσα ἐπέκεινα τούτων κατόπιν εὑρεθῶσιν, ὑπόκεινται εἰς τὸ κοινὸν δίκαιον. Αὐτῶν δὲ πάλιν τῶν πρακτικῶν διετάχθη ἡ ἐγκατάστρωσις δι' εἴδησιν ἐν τοῖς γενικοῖς σεκρέτοις[1].

Μετὰ ἓν ἔτος ὁ αὐτὸς Αὐτοκράτωρ ἀπένειμεν εἰς τὰς μονὰς καὶ ἐκεῖνα τὰ κτήματα, περὶ ὧν ἐδόθη παρὰ τῶν ἀναγραφέων διάγνωσις ὡς δημοσίων[2].

Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ἐμμανουὴλ Κομνηνὸς ἀνεκάλεσε τὰς διατάξεις ταύτας[3], οὐδὲν φαίνεται ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν συμμάχων τούτων κατὰ ὁρωμένων καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1181 ἀποκατέστησε πάλιν τὰς διατάξεις τοῦ Ἐμμανουὴλ[4].

Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἐνδείας, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ἐφεύρισκε τρόπους ἀπαισίους συλλογῆς χρημάτων, διατάξας ἀπογραφὰς τῶν ἁπανταχοῦ κτήσεων καὶ κενὰ ἐπινοήσας ὀνόματα, τὰ ὑπέρτιμα καὶ τὰ ὑπέρπλεα[5]. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ἐγίνετο ἀναθεώρησις πρὸς ἀνεύρεσιν, ἂν ἐσημειοῦτο ἐν τοῖς βιβλίοις ἀνώτερος φόρος τοῦ ἀληθῶς καταβαλλομένου (ὑπέρτιμα), ἢ ἂν κατεῖχέ τις πλείονα ἔκτασιν (ὑπέρπλεα) τῆς φορολογουμένης.

Ἐνῷ ἐν τούτοις ὁ Ἀλέξιος καὶ τὸ νόμισμα ἐκιβδήλευε καὶ πάντα ἐμηχανᾶτο πρὸς αὔξησιν τῶν δημοσίων πόρων, *ἁμάξαις ὅλαις* παρεῖχε τὰ δημόσια χρήματα εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ θεράποντας, καὶ οἱ οἶκοι αὐτῶν δὲν ἦσαν ὡς ἰδιωτῶν, ἀλλ' ὡς βασίλειοι[6].

---

[1]) Ἐν ἔτει 964 ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀπηγόρευσε, νὰ δωρῶνται κτήματα εἰς μονὰς καὶ ἐκκλησίας, διότι ὅσα εἶχον ἔμενον ἀργά, ἀλλ' εἶπε νὰ δίδωνται οἰκέται, βόες, ποίμνια, ἐπίσης δὲν ἐπέτρεψε δι' ἀφιερώσεως κτημάτων νὰ συνιστῶνται νέα μοναστήρια. Συλλ. Γ'. Νεαρὰ 19. ἐκδ. Ζαχαρίου.

[2]) Ὅρα Βαλσ. ἐν τῇ ἐκδ. Ποτλῆ καὶ Ῥάλλη Β'. σ. 598.

[3]) Αὐτ. σ. 603.

[4]) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 81. ἐκδ. Ζαχαρίου.

[5]) Γλυκᾶς, σ. 620.—Ζωναρᾶς, Β'. σ. 298. Ἀλλὰ τὰ ὀνόματα εἶναι ἀρχαιότερα.

[6]) Ζωναρᾶς, ἐν τέλει.

Ἤδη ὁ Ἐμμ. Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1158 εἶχεν ἀπαγορεύσει δι' ἀναγραφέων, ἢ προκαθημένου οἱουδήποτε σεκρέτου, ἢ ἐξισωτοῦ, ἢ ἄλλου τινός, τὴν ἀπὸ τῶν μοναστηρίων ἀναζήτησιν ὑπερτίμου ἢ ὑπερπλέου τῆς γῆς[1], πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι διὰ τῆς ἐξετάσεως ταύτης ἐσκοπεῖτο μόνον ὁ ἀναβιβασμός.

Αὐτὸ τὸ ὑπέρτιμον καὶ ὑπέρπλεον, οὕτως ἐξηγούμενον διὰ τῆς Νεαρᾶς τοῦ Ἐμμανουήλ, κάλλιστα μαρτυρεῖ, ὅτι πρὸ ἀπείρου χρόνου οὐδεμία ἐγένετο ἐξέτασις τῶν σεκρετικῶν χαρτῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐδόθη ἀφορμὴ ἀναβιβάσεως τῶν φόρων διὰ νέας ἐξετάσεως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τεινούσης, οὐδαμῶς ὅμως πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πέραν τοῦ δέοντος βεβαρημένων.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ υἱὸς τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἔγινε βαρὺς περὶ τὴν φορολογίαν, οὐχὶ διότι ηὔξησεν αὐτήν, ἀλλὰ διότι ἐν τρισὶν ἔτεσι τῆς βασιλείας πέντε ἀπήτησε δασμοφορίας, τὰς δύω τουτέστι καθυστερουμένας ἐπὶ Βασιλείου, ἐξαντλήσαντος τοὺς φορολογουμένους, καὶ τρεῖς ἰδίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1025—1028[2].

Τὰ μέχρι τοῦδε διομολογεῖ καὶ ὁ ἐν ἔτει 1341 μέγας δομέστικος Κανταχουζηνός, μετὰ θάνατον Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου παρασκευάζων ἐκστρατείαν καὶ προτρέπων ἐγκατάστασιν διοικητῶν πρὸς τακτικὴν εἴσπραξιν τῶν δημοσίων φόρων, «ἐπιδεδωκότων οὐ μικρῶς, ἐκ προσθήκης μὲν οὐδεμιᾶς τῶν εἰθισμένων φόρων, ἐξ ἑτέρων δέ τινων τρόπων καὶ ἐπινοιῶν»[3].

Περίπου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, κατὰ Νικηφόρον Γρηγορᾶν[4], δηλ. ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, καίτοι σμικρυνομένου πάντοτε τοῦ Βασιλείου, ἡ ἐτησία πρόσοδος ἦτον ἑνὸς ἑκατομμυρίου νομισμάτων, ἤτοι 17 ἑκατομμυρίων δραχμῶν.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι ἐπὶ δώδεκα τοὐλάχιστον αἰῶνας ὁ αὐτὸς ἐπεκράτησεν ὀργανισμός, καὶ οὔτε αἱ βαρύτεραι συνέπειαι καὶ ἡ ἐξερήμωσις τῆς χώρας καὶ ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων ἔδωκαν αἰτίαν εἰς οἱανδήποτε μεταρρύθμισιν, ἢ βελτίωσιν. Τοσαύτη μάλιστα ὑπῆρξεν

---

1) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 61. ἔκδ. Ζαχαρίου.
2) Κεδρηνός, Β'. σ. 484.—Γλυκᾶς, Δ'. σ. 580.
3) Κανταχουζ. Γ'. 12.
4) Α'. σ. 317.

ἡ ὑπὸ τὸν δεσποτισμὸν στέρησις παντὸς πνεύματος ἀνακαινισμοῦ καὶ ἀναμορφώσεως, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ περιοδικὴ ἀναθεώρησις τῶν σεκρετικῶν χαρτῶν ἐγκατελείφθη. Οἱ Αὐτοκράτορες κατὰ τὴν φιλοχρηματίαν, ἢ ἀμεριμνίαν αὐτῶν, ποτὲ μὲν εἰσέπραττον ὅλους τοὺς ἀναγεγραμμένους φόρους, δημεύοντες, καὶ εἰς τοὺς καταβάλλοντας τὰ καθυστερούμενα ἀπονέμοντες τὰ ἐγκαταλελειμμένα κτήματα, ἢ παρ' ἀναξιοχρέων καὶ ἐλλειμματιῶν κατεχόμενα, ποτὲ δὲ πάλιν ἀφίνοντες τοὺς ὑποδεεστέρους νὰ διαχειρίζωνται κατὰ τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν τὰ τῶν φόρων. Ἐνίοτε ὅμως προέβαινον καὶ εἰς αὐθαιρετωτέρας καταπιέσεις.

Τί ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τοὺς Αὐτοκράτορας ἀπὸ πάσης τυραννικῆς πράξεως, φρονοῦντας, ὅτι «πᾶν ἀκίνητον ὑποδημόσιον ὃν ἐκχωρεῖ » ἡ βασιλεία τῷ τὴν καταβολὴν ποιουμένῳ τῶν δημοσιακῶν βαρῶν» [1];

Παραλείπομεν τὰς παντοίας βιαιοπραγίας, τὰς κακώσεις, τὰς θανατώσεις καὶ τὰς δημεύσεις τῶν Αὐτοκρατόρων, μάλιστα ἐνεργουμένας κατὰ τῶν ἀνωτάτων ἀρχόντων, εἰς οὓς ἐπέτρεψαν πρὸς στιγμὴν πᾶν μέσον ἁρπαγῆς. Δύω τινὰ παραδείγματα ἀρκοῦσι πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι οὐδὲν ὑπῆρχε τοῦ δεσποτισμοῦ ὅριον.

Ὁ Νικηφόρος ὁ ἀπὸ Γενικοῦ, μετακαλέσας ἐκ τῆς ἀγορᾶς πράτην κηρίων (κηρουλλάριον) εὔπορον, εἶπεν αὐτῷ «θὲς τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου, καὶ ὀμοσόν μοι τὸ πόσος σοι χρυσός ἐστι»; Ἑκατὸν λίτρας ὡμολόγησεν ὁ ἄθλιος, δηλ. δραχμὰς 123,200 περίπου, φοβούμενος βέβαια μή, δηλῶν ὅλην τὴν περιουσίαν, ὑποχρεωθῇ εἰς εἰσφοράν. Αὐτὰς τὰς ἑκατὸν λίτρας διέταξεν ὁ Αὐτοκράτωρ ν' ἀνταλλάξῃ ἀμέσως πρὸς τὴν περιουσίαν. Καὶ ταῦτα ἐν ἔτει 810 [2].

Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ὁ Χαδηνὸς ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἀνεκάλυψε τρόπον ὅλως ἀπόρρητον, πῶς ν' αὐξήσῃ τοὺς δημοσίους πόρους καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐστάλη εἰς τὰ Περσικὰ μεθόρια, ὅπου ἐφήρμοσε τὴν ἐφεύρεσιν αὐτοῦ, δημεύσας ὅλα τὰ κτήματα καὶ θρέμματα τῶν ἐκεῖ βαθυπλούτων, ἀντιδοὺς δὲ εἰς αὐτοὺς ἐτησίως ἀνὰ τεσσαράκοντα νομίσματα εἰς ἑκα-

---

[1]) Νεαρὰ 114. Λέοντ. Ὅρα Gajus, II § 7. Dominium populi Romani est, vel Cæsaris; nos autem possessionem tantum et usumfructum habere videmur.

[2]) Θεοφάνης, σ. 758.—Ὁ Ζωναρᾶς, Β'. σ. 123. λέγει ὅτι τὸν ἀφῆκε μόνας δέκα λίτρας.

στον ἐκ τῆς προσόδου αὐτῶν. Ἡ ἀποστασία τῶν μαχιμωτέρων ἔδειξεν ἀμέσως τὸ ὀλέθριον τῆς ἀνακαλύψεως [1].

Καὶ ἐξ ἄλλων περιστάσεων ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανίως, διέφερε τὸ φορολογικὸν σύστημα. Οὕτω ἐν Πελοποννήσῳ οἱ οἰκήτορες τοῦ Κάστρου τῆς Μαΐνης κατὰ τὴν ἄκραν τοῦ Μαλέα (ἤτοι οἱ κάτοικοι τῆς κάτω Μάνης) ἐκ παλαιοτάτου χρόνου, ὡς λέγει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος [2], παρεῖχον κατ' ἔτος (Πάκτον) ἀνὰ 400 νομίσματα ἀντὶ παντὸς φόρου· τουτέστιν, ὡς ἔγγιστα, ἑπτὰ χιλιάδας δραχμῶν.

Ἑκατέρωθεν τοῦ Ταϋγέτου ἐγκατεστάθησαν πρὸς μὲν τὸ Ἕλος οἱ Ἐζερῖται, πρὸς δὲ τὸ ἀντίθετον οἱ Μιληγγοὶ ἐκ Σλαβικῆς ἐπιδρομῆς· καὶ αὐτοὶ μὲν ἀπέφερον ἐτησίως 60 νομίσματα, ἐκεῖνοι δὲ 300 μόνα.

Ὡς ἐπίμετρον πρὸς μαρτυρίαν τοῦ ἀναλλοιώτου φορολογικοῦ συστήματος, συγχρόνως ὅμως καὶ τῶν δεινῶν, ὅσα ἔπασχον οἱ φορολογούμενοι, δίδομεν τὸ ἐσχάτως δημοσιευθὲν *ὑπομνηστικὸν* εἰς τὸν Βασιλέα Κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν [3], γενόμενον παρὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου, ἀδελφοῦ τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα, περὶ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

Ὁ τὸν Αὐτοκράτορα καθικετεύων Μητροπολίτης, ἄγνωστον τίνα, ἂν τὸν υἱὸν τοῦ Μανουήλ, ἢ τὸν ἀδελφόν, ἢ υἱὸν τοῦ Ἰσαάκ, ἢ τὸν Ἀλέξιον Δούκαν, οὐδὲν προτείνει περὶ τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου (ἐῶμεν ἀναφέρειν τὴν τοῦ κήνσου ἀπαίτησιν), μὴ μεταβαλλομένου οὐδ' αὐξάνοντος, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνέκαθεν κειμένου. Τὰ δάκρυα τοῦ Μητροπολίτου ὑπὲρ τῶν κινδυνευουσῶν νὰ μεταβληθῶσιν εἰς Σκυθικὴν ἐρημίαν Ἀθηνῶν ἀφθόνως προχέονται, ἐκ δύο προκαλούμενα δεινῶν.

Πρῶτον ὁ ἐπιβαλλόμενος εἰς τὸ ὅριον (ἐπαρχίαν) Ἀθηνῶν φόρος ὑπὲρ τῶν πλωΐμων [4] ἦτον ἀναλόγως ἀνώτερος τοῦ ἐπικειμένου εἰς τὸ ὅριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου, ἐνῷ ἔπρεπε νὰ ἦναι τὸ πολλοστημόριον τούτου, εἰσεπράττετο δὲ ἐπὶ κατασκευῇ κατέργων, μὴ κατασκευαζομένων.

---

[1]) Παχυμ. Δ'. 5. Ὁ Mortreuil, III, σ. 115 νομίζει, ὅτι ἐφηρμόσθη τοῦτο καθ' ὅλον τὸ κράτος.

[2]) Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν κεφ. 50.

[3]) Tafel, Thessal σ. 463.

[4]) Περὶ ἀπαιτήσεως ἱππαρίων ἐν τῷ θέματι Πελοποννήσου ὅρα Πορφυρογ. Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν κεφ. νβ'.

Πρὸς ἐπιβολὴν αὐτοῦ τοῦ ἐκτάκτου φόρου, ἐνίοτε λαμβανομένου καὶ ἄνευ βασιλικῆς διαταγῆς (ὁρισμοῦ), πολλαὶ ἐγένοντο ἀναγραφαὶ καὶ γεωμετρήσεις αὐτῆς τῆς ὑποψάμμου καὶ λυπρογαίου χώρας, καὶ αὐταὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς τῶν δυστυχῶν Ἀθηναίων διηριθμήθησαν. Πρὸς θεραπείαν τοῦ δεινοῦ τούτου θερμῶς παρακαλεῖ ὁ Μητροπολίτης, νὰ μὴ ὑποβληθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς πλείονα συνδοσίαν πλωΐμων, πλὴν τῆς ἐπιτεθείσης διὰ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ χρηματίσαντος λογοθέτου τοῦ δρόμου, Κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα.

Τὸ δεύτερον αἴτιον τῶν θρήνων εἶναι αἱ συχναὶ ἐπισκέψεις τῶν Πραιτώρων, δηλ. διοικητῶν παρακειμένων ἐπαρχιῶν. Ἐνῷ αἱ Ἀθῆναι ἔχαιρον προνόμιον, ὥστε οἱ Πραίτωρες οὔτε παρόδου χάριν νὰ διαβαίνωσι διὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἔνθα οὔτε ἡ εἴσπραξις τῶν φόρων (πραιτωρικὴ ἐνέργεια), οὔτε δικαιοδοσία εἰς αὐτοὺς ἀνετέθη, ἐπὶ λόγῳ δῆθεν προσκυνήσεως τοῦ ναοῦ τῆς θεομήτορος, διὰ νὰ μὴ φαίνωνται παραβαίνοντες τὸ χρυσόβουλλον, εἰσήλαυνον εἰς τὰς Ἀθήνας. Δὲν ἤρχοντο δὲ μόνοι, ἀλλ' ὡς εἰς βαρβαρικὴν χώραν εἰσέβαλλον πανστρατιᾷ, παρακολουθούμενοι ὑπὸ ἀνδραρίων πειναλέων καὶ ἁρπακτικῶν, ἔμπροσθεν δὲ αὐτῶν ἔτρεχεν ἡ ἀπώλεια. Οὔτε σῖτος, οὔτε ἵπποι, οὔτε θρέμματα, οὔτε οἶνος, οὔτε ὄρνιθες, οὔτε ὀψάρια, ὅσα εἶχεν ἡ χώρα, ἤρκουν πρὸς κόρεσιν αὐτῶν. Διὰ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν ὑπέπιπτέ τις εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Πραίτωρος, δηλοῦντος αὐτὴν διὰ τῆς καθείρξεως τοῦ μὴ προθύμου νὰ δώσῃ ὅ,τι ἔχει. Μετὰ τὴν διαρπαγὴν καὶ ἀργυρολογίαν ἐγίνετο καὶ ἡ προσκύνησις τῆς θεομήτορος, ἥτις ἦτο δῆθεν ἡ αἰτία τῆς ἐπισκέψεως, ἀλλὰ καὶ δι'αὐτὴν ἐζήτει ὁ Πραίτωρ τὸ *προσκυνητίκιον*, δηλ. ἰδιαιτέραν ἀμοιβὴν τῆς εὐσεβείας. Διετείνετο μάλιστα, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀπέλθῃ, πρὶν λάβῃ αὐτὸ ἐπὶ χεῖρας, ἑωσότου πειθόμενος, ὅτι ἄνευ κοινοῦ ἐράνου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ, ἀνεχώρει, ἀφίνων τὸν εἰσπράξοντα καὶ ἀγγαρεύων ὅλα τὰ ὑποζύγια, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τέλους οἱ δεσπόται αὐτῶν ἐξηγόραζον.

Οὐδὲ τὸ προνόμιον αὐτοτελοῦς διοικήσεως (σχεδὸν κατὰ τὸ jus Italicum) ἔσωζε λοιπὸν τοὺς τότε Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν δυνατῶν, εὑρόντων πρόφασιν τὴν προσκύνησιν τῆς θεομήτορος πρὸς κατάθλιψιν τῶν προνομιούχων. Διὰ νὰ πείσῃ ὁ Μητροπολίτης τὸν Αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἀναγκαιούσης προστασίας, ὑπομιμνήσκει αὐτόν, ὅτι διὰ τοιαύτης ἀπωλείας καὶ ἡ εἴσπραξις τῶν κοινῶν φόρων κινδυνεύει, ἐρη-

μουμένης κατὰ κράτος τῆς χώρας, καὶ κολοβοῦται τὸ *ἐγνωσμένον ἀκρόστιχον* [1].

Οὐδενὸς χρήζει σχολίου τὸ ὑπομνηστικὸν τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ τάχα μόναι αἱ Ἀθῆναι ὑπέκειντο εἰς τὰ δεινὰ ταῦτα; Οὔτε ἔκτακτα, οὔτε ἀπίστευτα θέλουσι φανῆ εἰς τὸν ἐνθυμούμενον, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὰ δημόσια ὑπουργήματα ἦσαν ὤνια, καὶ ὅτι ἡ πώλησις αὐτῶν ἀπετέλει μέρος τῶν δημοσίων πόρων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευσε τὰς δόσεις πρὸς κτῆσιν οἱασδήποτε ἀρχῆς διοικητικῆς, ἢ δικαστικῆς, διατιμήσας τί ὀφείλει ἕκαστος νὰ παρέξῃ χάριν τοῦ διπλώματος μόνου, ὁσονένεστιν ἐλάχιστον, πρὸς ὄφελος τῶν περὶ τὸν Αὐτοκράτορα ἀνωτάτων λειτουργῶν [2], εἰς τὸ θεῖον κουβίκλιον (cubiculum), εἰς τὸν πριμικήριον μετὰ τῶν τεσσάρων σκρινίων, εἰς τὸν βοηθὸν καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐνδοξοτάτων ὑπάρχων.

Ἀλλ' οὔτε ἡ ἀπαγόρευσις ἴσχυσεν, οὔτε ἡ διατίμησις ἐτηρήθη. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος μνημονεύει ὅσα ἐδίδοντο ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ὥστε, ὡς φαίνεται, τὸ ἑκούσιον δῶρον (aurum oblatitium) οὐδέποτε ἔπαυσε. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνωτέρα δόσις ἦτον ἡ τοῦ Χαρτουλαρίου τοῦ γενικοῦ σεκρέτου ἐκ λιτρῶν 65, ἤτοι ὡς ἔγγιστα ἐκ δραχμῶν 80,080. Ἡ ἐλαχίστη δόσις ἦτον ἡ τοῦ βασιλικοῦ μανδάτορος ἐκ λιτρῶν 2, ἤτοι ὡς ἔγγιστα ἐκ δραχμῶν 2,464 [3]. Εἴς τινας ἐφάνη τόσον ὑπέρογκον τὸ τίμημα τῶν ὑπουργημάτων, ὥστε ἀντὶ χρυσῶν λιτρῶν ὑπέθεσαν ἀργυρᾶς [4], ὅτε ὁ μὲν γενικὸς τοῦ σεκρέτου ὤφειλε νὰ δώσῃ δραχ. 4,745 ὡς ἔγγιστα, ὁ δὲ βασιλ. μανδάτωρ δρ. 146.

Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη καθίσταται ὅλως ἀπαράδεκτος, ὅταν παρατηρήσωμεν, ὅτι εἰς τὴν μεγάλην ἑταιρίαν ὁ λαμβάνων μισθὸν 40 νομισμάτων, ἤτοι δραχ. 680, ἔδιδε λίτρας 16, αἵτινες ὑποτιθέμεναι ἀργυραῖ ἠδύναντο μόνας δραχ. 1168, καὶ μίαν λίτραν ἀνὰ πᾶσαν αὔξησιν 7 νομισμάτων τοῦ μισθοῦ, δηλ. δραχ. 73 δι' αὔξησιν μισθοῦ δραχ. 119· ἐνῷ βεβαίως ἡ δόσις ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀνωτέρα, διὰ νὰ μὴ ἦναι εὔκολος ὁ προβιβασμὸς καὶ ἐκ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐξαγοραζόμενος.

---

[1]) Οἱ Λατῖνοι παραφθείροντες ὠνόμασαν Crusticum. Δουκάγγ. ἐν λ. Crusticum.

[2]) Νεαραὶ 8, 161.

[3]) Πορφυρογ. ἔκθ. τῆς βασιλ. τάξ. σ. 692.

[4]) Reiske, Comm. ad Const. σ. 819.

'Εκ τούτων έννοοῦμεν, διατί ηὔξησαν εἰς ἐπάπειρον τὰ ὑπουργήματα ἐπὶ Βυζαντίων, ἀποτελέσαντα πρόσοδον τοῦ κράτους, καθόσον μάλιστα κατὰ τὰ πλεῖστα οὐδεμία ἀπῃτεῖτο ὑπηρεσία [1]. 'Εν τούτοις ὅλοι οἱ ἰσχύοντες ἐτρέφοντο ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ὑπὸ τοῦ *Ζωναρᾶ* (Β' σελ. 296) ὀνομαζομένου *κοινὸν Πρυτανεῖον*.

---

[1]) Aussitôt que vous créez une place, Dieu crée un sot pour l'acheter (Ὁ διάδοχος τοῦ Colbert — Pontchartrin πρὸς Λουδοβίκον ιδ').

IB'

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ *Γίββων* κατέγινεν ὡς ἔγγιστα νὰ ὑπολογίσῃ, πόσοι ἦσαν οἱ παρὰ τῆς Γαλλίας ἀποδιδόμενοι φόροι κατὰ τοὺς χρόνους Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου [1].

Πρὸς τοῦτο ὡρμήθη ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Εὐμενίου, ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐκ τῶν 32 χιλιάδων τελεσμάτων (capitum) ἀφῆκεν εἰς τοὺς Ἐδούους ἑπτακισχίλια [2].

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι ἡ παρὰ τῶν Ἐδούων κατεχομένη χώρα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Γίββωνος ἠρίθμει πληθυσμὸν 500 χιλιάδων, τοῦ τῆς ὅλης Γαλλίας ἀπαρτίζοντος τότε 24 ἑκατομμύρια, ἡ χώρα τῶν Ἐδούων ἀπετέλει $^1/_{48}$ τῆς σημερινῆς Γαλλίας.

Πολλαπλασιάζοντες διὰ τοῦ 48 τὰς 32 χιλιάδας τελεσμάτων τῶν Ἐδούων εὑρίσκομεν τὴν Γαλλίαν σύμπασαν τότε ἀποφέρουσαν 1,536,000 τελεσμάτων.

---

[1]) **History, III ch. 17.**

[2]) **Eumenii, Grat. act. c. 11.**

Ἐκ τοῦ Ἀμμιανοῦ [1] ὅμως γνωρίζομεν, ὅτι ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τὸ ποσὸν ἑκάστου τελέσματος ἦτο 25 νομισμάτων, ἤτοι δραχμῶν 425, ἐμετριάσθη δὲ ὑπὸ Ἰουλιανοῦ εἰς νόμισματα 7, ἤτοι εἰς δραχμὰς 119. Ὡς συνέπειαν τούτων ἔχομεν, ὅτι τῆς ὅλης Γαλλίας οἱ εἰς χρήματα φόροι ἦσαν ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου 652,800,000 δραχμῶν, ἐπὶ δὲ Ἰουλιανοῦ 182,784,000.

Παραβάλλοντες τὸν ἐν ἔτει 1862 καθ' ὑπόθεσιν ἔγγειον φόρον ἐν Γαλλίᾳ φρ. 159,492,663, ἄνευ τῶν προσθέτων ἑκατοστῶν, εὑρίσκομεν αὐτὸν ὅπως ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐμετριάσθη [2].

Ἀλλ' ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος εἶναι πλημμελής, διότι ἐξ ἀναλογίας τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Γίββωνος πληθυσμοῦ ἐζητήθη ἡ εὕρεσις τῶν ὅλων τελεσμάτων τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν σημερινὴν αὐτῆς ἔκτασιν. Ἐν τῷ εἰκοτολογικῷ τούτῳ ὑπολογισμῷ δύω τινὰ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα, ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἐδούων πρὸς τὸν τότε ἐν συνόλῳ πληθυσμὸν καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸ ποσὸν τῶν ζυγοκεφαλῶν ἢ τῶν τελεσμάτων.

Καὶ ταῦτα ἂν ἦσαν γνωστά, πάλιν στερούμεθα στοιχείου σπουδαίου διὰ τὴν σύγκρισιν κατὰ τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

Δὲν ἀρκεῖ ἡ γνῶσις, πόσα τελοῦνται παρά τινος χώρας ὡς φόρος, ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν τὴν ἀναλογίαν τῶν τελουμένων πρὸς τὴν πρόσοδον.

Λόγου χάριν ἐν Γαλλίᾳ διὰ τῆς συνταχτικῆς Συνελεύσεως ὑπελογίσθη ἡ καθαρὰ πρόσοδος τῆς γῆς ὡς συμποσουμένη εἰς φρ. 1,440,000,000 ὡρίσθη δὲ ὅτι τὸ $^1/_6$ αὐτοῦ ὀφείλεται ὡς φόρος, ἤτοι φρ. 240,000,000, σὺν τοῖς προσθέτοις δὲ διὰ τὰ ἔξοδα τῶν νομῶν 300,000,000. Ποία ἦτον ἡ ἀναλογία τοῦ ἐγγείου φόρου πρὸς τὴν πρόσοδον παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις, ἐντελῶς ἀγνοοῦμεν.

Ὅτε ἐνομίζετο, ὡς καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐπεξεργασίαν τῆς παρούσης πραγματείας ὑπέλαβον, ὅτι τὸ ἰοῦγον (jugum), ἢ ἡ ζυγοκεφαλὴ (caput), ἦτον ἔκτασις γῆς ὅσον χιλίων νομισμάτων, καὶ τοιαύτη

---

[1]) **Ammianus**, XVI. c. 5.

[2]) Ὁ **Dureau de La Malle**, II. ch. 8. νομίζει, ὅτι δύω νομίσματα ἀπέφερεν ἕκαστον τέλεσμα, κατὰ Νεαρὰν Μαϊορίνου, ἐνῷ, ὡς ἀνωτέρω (σ. 209) ἡρμηνεύθη, τὰ δύω νομίσματα ἐκρατοῦντο εἰς τὸ ἐπαρχιακὸν ταμεῖον διὰ τοὺς μισθοὺς (remunerationibus deputandos).

ἀπεδίδετο σημασία εἰς τὴν χιλιοστὺν (millena), ὡς ὅρος συγκρίσεως ἐλαμβάνετο τὸ ἐπὶ τοῖς χιλίοις τῆς ἀξίας ποσὸν τοῦ φόρου. Λόγου χάριν τὰ 25 νομίσματα, τὰ διδόμενα παρὰ τῶν Ἐδούων ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου, μετριασθέντα εἰς 7 παρὰ Ἰουλιανοῦ, κατὰ τοιαύτην τινὰ ἀναλογίαν ἐσκοποῦντο.

Ἐνῷ ἡ καθαρὰ πρόσοδος τῆς γῆς κατὰ μέσον ὅρον ἀποφέρει 2 ἢ 3 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τῆς ἀξίας [1], εἶναι ἄπορον νὰ ἐννοήσῃ τις, πῶς ἡ γῆ χιλίων νομισμάτων ἠδύνατο νὰ βαρύνηται διὰ φόρου 25 νομισμάτων. Ἐπὶ 30 νομισμάτων καθαρᾶς προσόδου καὶ αὐτὰ τὰ 7 νομίσματα ἀποτελοῦσι πλέον τῶν 23 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν.

Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν λίαν εὐτελῆ τὴν ἐκτίμησιν τῆς γῆς, ὥστε ἀναλόγως πρὸς αὐτὴν ἡ πρόσοδος ν' ἀντιστοιχῇ εἰς τὸ 5 ἢ καὶ πλέον ἐπὶ τοῖς 100, ὁ δὲ φόρος νὰ μὴ ἐξαντλήσῃ ἀμέσως τὰς δυνάμεις τοῦ καλλιεργητοῦ [2].

Ὅλαι αἱ ὑποθέσεις αὗται ἀποβαίνουσι μάταιαι, ἀφότου ἐβεβαιώθη, ὡς εἴδομεν, ὅτι τὸ ἰοῦγον (jugum) δὲν ἦτον ἀπανταχοῦ τὸ αὐτό, καθότι ἐν Ἰταλίᾳ μὲν περιελάμβανε χίλια jugera, ἤτοι δισχίλια πλέθρα, ἐνῷ ἀλλαχοῦ συνέκειτο ἐξ 20 jugera γῆς πρώτης τάξεως, 40 δευτέρας, ἢ 60 τρίτης, ἐπὶ ἐλαιῶν ἐκ 225 τοιούτων πρώτης τάξεως, ἢ 450 δευτέρας. Καὶ πάλιν ἐν Ἀφρικῇ γίνεται λόγος περὶ ἑκατοστύος (centuria). Μόνον ἐν Ἱσπανίᾳ τὸ jugum ἦτον ἔκτασις γῆς, ὅσον ζεῦγος βοῶν ἠδύνατο ν' ἀρόσῃ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ.

Ἐξ ἄλλων τεκμηρίων προσήγγισε μᾶλλον τὰ διδόμενα ταῦτα ὁ *Δυρώ* [3], λαβὼν ὡς μέτρον τοὺς στρατιωτικοὺς κλήρους, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ἐκ ζευγῶν (jugera) 66 $^2/_3$, διότι caput ὠνομάζετο καὶ ἡ σύνταξις τοῦ στρατιώτου [4].

Ἀλλ' ἐντεῦθεν ὁρμώμενος προβαίνει εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας,

---

[1]) Journal des Éconοm. IX. σ. 208.

[2]) Parieu, Des impôts, I. σ. 170.

[3]) Dureau de La Malle, II. ch. 8.

[4]) Δὲν εἶναι ἀκριβής, διότι ὁ Αὔγουστος ἀπένειμεν εἰς μὲν τὸν Πραιτωριανὸν μετὰ 16 ἐτῶν ὑπηρεσίαν 20000 σεστέρτια, εἰς δὲ τὸν λεγιονάριον μετὰ 20 ἐτῶν 12000 πρὸς κτῆσιν γῆς, ἤτοι φρ. 5360 καὶ 3216. Δίων Κάσσ. ΝΕ'. 28.

διότι κατὰ Κολουμέλλην [1] ἐπὶ Τιβερίου καὶ Κλαυδίου τὸ ζεῦγος ἐτιμᾶτο χιλίων νούμμων, ἤτοι 250 φράγκων, ὥστε ὡς ἔγγιστα 60 ζεύγη εἶχον χιλίων νομισμάτων ἀξίαν, ἤτοι φρ. 15000.

Ἀλλ' οὐδὲ οἱ στρατιωτικοὶ κλῆροι ἦσαν πάντοτε τοιαύτης ἐκτάσεως, οὐδὲ ἡ ἀξία τῆς γῆς καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν καὶ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους ἦτον ἡ αὐτή, ὥστε ἀμφότερα τὰ διδόμενα εἶναι ἐπισφαλῆ.

Διατί ἐν Βασιλικοῖς [2], οὐχὶ τὸ jugum, ἀλλὰ τὸ jugerum ἐκ δύω πλέθρων ὀνομάζεται *ζεῦγος ἐργασίας*, εἶναι δυσεξήγητον. Ὁ Κωνστ. Πορφυρογέννητος ὁμιλεῖ περὶ *ζευγαρίου* [3], ὅθεν δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ὑπόνοια, ὅτι μετήλλαξε διὰ τῆς συνηθείας ἡ ἔννοια τῆς ζυγοκεφαλῆς, caput, καταστᾶσα ὅ,τι σήμερον λέγομεν ζευγάριον, ἤτοι ἡ ἔκτασις γῆς, ὅσην ζεῦγος βοῶν δύναται ἐν τῷ ἔτει ν' ἀροτριώσῃ. Τοιαύτην εὑρίσκομεν παρ' Ὀθωμανοῖς τὴν χρῆσιν τοῦ ζευγαρίου (τζίφτ), παραλάσσοντος κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς. Ἡ μὴ ἀρόσιμος, ὅση καὶ ἂν ἦναι, συμπεριλαμβάνεται μὴ συνυπολογιζομένη, οἷον δάση, ὀρεινὴ ἐπιφάνεια, γῆ τραχεῖα. Ὅταν ὅμως ὅλη ἡ γῆ τοῦ ζευγαρίου ἦναι ἀρόσιμος ὡς ἐν πεδινῇ χώρᾳ, ἡ ἔκτασις τοῦ ζευγαρίου εἶναι μεταξὺ 100 καὶ 200 στρεμμάτων, κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς. Τὸ ἄθροισμα πολλῶν ζευγαρίων εἶναι τὸ λεγόμενον *τζιφτλίκ*. Ὁ τρόπος οὗτος καταμετρήσεως εἶναι παραφθορά, ἣν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ Ὀθωμανοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν Βυζαντίων καὶ τὰ τζιφτλίκια εἶναι ἐπὶ τέλους αἱ λεγόμεναι παρ' αὐτῶν *στασίαι*. Μόνον τεκμήριον δύναταί τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀκριβὴς καταμέτρησις ἔπαυσεν, ἐπηρκοῦντο δὲ ὡς ἔγγιστα εἰς τὸν προσδιορισμὸν ἐκτάσεως, κατὰ τὸ ἐπιδεκτικὸν ἀρόσεως ὑπὸ ζεύγους βοῶν ἐντὸς ἔτους.

Οὐδὲ ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ ζευγαρίου εἶναι ἐφικτὸν νὰ πορισθῶμεν φῶς.

Ἠδυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὡς στοιχεῖον τὸ ποσὸν τῶν τελεσμάτων τῶν Ἐδούων, ὁμοῦ 32 χιλ.[1], συγκρίνοντες δὲ τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας αὐτῶν πρὸς τὴν ὅλην Γαλλίαν νὰ ἐπαγάγωμεν συμπέρασμα. Οἱ Ἔδουοι

---

[1]) Columella, III. 3. 8.

[2]) Βασ. ΙΘ' ια' 46. 65. ΙΘ' η' 13. L. 45. 69 § 6. de evict. (21, 2). L. 13. § 14. de act. emt. (19, 1).

[3]) Ἐκθ. τῆς βασ. τάξ. Β' 49. σ. 695.

κατεῖχον πολὺ πλέον τοῦ νομοῦ τῆς Nièvre πρὸς νότον τῶν Σενόνων. ἤτοι τῆς σημερινῆς Καμπανίας. Ἐὰν ὑπολογίσωμεν, ὅτι ἡ ἔκτασις αὕτη τῆς χώρας ἦτο τὸ $^1/_{40}$ τῆς ὅλης Γαλλίας, φθάνομεν πάλιν εἰς τὸ ποσὸν 1,280,000 [1] τελεσμάτων διὰ τὴν τότε Γαλατίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τέλεσμα ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου ἦτον ἐξ 25 νομισμάτων, τὸ σύνολον αὐτῶν ἀπετέλει τὸ ἀνήκουστον ποσὸν 32 ἑκατομμ. νομισμάτων, ἤτοι φράγκων 480 ἑκατομμ. ἀπὸ μόνης τῆς γῆς. Οὐδὲ σήμερον ἡ Γαλλία εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ παρέξῃ τοιοῦτον ἐγκτητικὸν φόρον.

Ἡ δυσαναλογία καταφαίνεται διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν φόρων, οὓς ὁ Καῖσαρ, κατακτήσας τὴν Γαλατίαν, ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν ἐκ 40 ἑκατομμ. σεστερτίων, ὧν τότε τὰ 100 ἠδύναντο ἓν χρυσοῦν νόμισμα [2], ὥστε ὁμοῦ φρ. 10,800,000. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ὁ φόρος τῆς Γαλατίας ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τῶν τριῶν αἰώνων ἐτεσσαρακονταπλασιάσθη.

Μᾶλλον πιθανὸν εἶναι, ὅτι οἱ Ἔδουοι, οἱ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εὐνοούμενοι, δόντος αὐτοῖς ἄφεσιν ἑπτακισχιλίων τελεσμάτων, κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς κεντρικῆς Γαλατίας, τὰ δὲ τελέσματα περιελάμβανον καὶ τὰ ἐγκτητικὰ καὶ τὰ κεφαλικά.

Εἶναι καὶ ἄλλος τρόπος ὑπολογισμοῦ ἐνδεχόμενος. Ὡς εἶναι γνωστὸν ἡ ἐπιφάνεια τῆς Γαλλίας περιλαμβάνει 53 ἑκατομμύρια hectares, δηλ: 530 ἑκατομμ. στρεμμ., ἐξ αὐτῶν δὲ φορολογοῦνται ὡς παραγωγικὰ 501 ἑκατομμ., ὧν μόνον τὰ 255 εἶναι ἀρόσιμα [3].

Ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ γῆ τῶν Ἐδούων ἦτο κατωτάτης ποιότητος, ὥστε 60 jugera ἠρίθμει τὸ τέλεσμα (jugum), ὁμοῦ τὰ 32000 τελέσματα ἀπετέλουν 1,920,000 jugera, ἀνὰ 2 $^1/_2$ στρέμματα καὶ 28 μέτρα ἕκαστον ὡς ἔγγιστα (ὅρα σ. 200). Πολλαπλασιάζοντες διὰ τοῦ 40, ὡς τοιαύτης οὔσης τῆς ἀναλογίας τῆς χώρας τῶν Ἐδούων πρὸς τὴν σημερινὴν Γαλλίαν, φθάνομεν εἰς τὸ ποσὸν 194,150,400 στρεμμάτων, ὡς ἔγγιστα τὴν σημερινὴν ἀρόσιμον ἐπιφάνειαν τῆς Γαλλίας.

---

1) Ἡ 1,200,000 κατὰ Savigny, Verm. Schr. II. σ. 142.

2) Suet. Cæsar. 25.—Eutrop. 4, 17.

3) Hock, Admin. financ. σ. 560. Πρβ. τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν ἔτει 1837 παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Ἐμπορίου καὶ τῆς Γεωργίας στατιστικήν.

ἀλλὰ τότε κατὰ πολὺ ὑπερβαίνομεν τὴν ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου σήμερον παρεχομένην εἰσφοράν, ὅπερ τερατῶδες.

Ὅλαι αἱ ὑποθέσεις αὗται καταπίπτουσι πρόρριζοι ἀπέναντι τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὑπέρμετροι φόροι ἐπὶ τῆς γῆς δὲν εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ παραταθῶσιν ἐπὶ μακρόν, διότι τἀποτελέσματα τῆς καταθλίψεως προβαίνουσιν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ, μὴ ἐπιτρέποντα τὴν παγίωσιν τοιούτου φόρου ἀμεταβλήτου.

Πολύτιμος εἶναι πρὸς τοῦτο ἡ μαρτυρία τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Χωνιάτου ἐν τῷ ὑπομνηστικῷ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Ὁ ἐγκτητικὸς φόρος (ἡ ἀπαίτησις κήνσου), μὴ μεταβαλλόμενος κατὰ τὸ ἀνέκαθεν κείμενον, δὲν προκαλεῖ στεναγμούς, καὶ τοῦτο φαίνεται τὸ ἀκριβέστερον. Ἀλλ' ὁ ἐγκτητικὸς φόρος κατὰ τὴν σταθερὰν ἀπογραφὴν καὶ τὸ λεγόμενον ἀκρόστιχον ἦτον ἡ φορολογικὴ μονάς, καθ' ἣν διενέμοντο καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν οἱ λοιποὶ φόροι. Τοιοῦτοι ἐπεβάλλοντο παντοῖοι, πρῶτον εἰς εἶδος (annona) διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τὴν διοικητικὴν καὶ τὴν στρατιωτικήν, ἔπειτα ἔκτακτοι περὶ πλωΐμων, πρὸς καταρτισμὸν στόλου, περὶ ἱππαρίων καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅλοι οἱ φόροι οὗτοι διενέμοντο μεταξὺ τῶν φορολογουμένων κατὰ λόγον τοῦ ἀκροστίχου καὶ ταῦτα ἦσαν τὰ ὑπὲρ τὴν δύναμιν καὶ ὑπερμέτρως καταθλιπτικά.

Παρὰ τοῖς Γαλάταις, ὡς φαίνεται, ὁ φόρος τῶν 25 νομισμάτων δι' ἕκαστον τέλεσμα, ὃν ὁ Ἰουλιανὸς ἐμετρίασεν εἰς 7, περιελάμβανε τὸ σύνολον τῶν φόρων (munera universa) [1]. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εὑρίσκομεν πλέον μαρτυρούμενον, διότι ἁπανταχοῦ προστίθενται ὅλαι αἱ λοιπαὶ εἰσφοραί, κατανεμόμεναι κατὰ λόγον τοῦ ἀκροστίχου, ἤτοι τῶν ἀναγεγραμμένων τελεσμάτων. Δὲν ἦτο μόνη ἡ εἰσφορὰ τῶν λοιπῶν φόρων καταθλιπτική, ἀλλὰ καὶ ἡ πρᾶξις τῆς διανομῆς κατὰ φορολογούμενον, οὗ ἔμελλε νὰ ὑπολογισθῇ τὸ ἐπιβάλλον, ὅπως συμπληρωθῇ τὸ ὅλον, τὸ βαρύνον ἑκάστην φορολογικὴν περιφέρειαν (ὅριον). Μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν διὰ τῆς μεταθέσεως τῆς κυριότητος ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει διὰ τῶν διαδοχικῶν διανομῶν, ἢ ἄλλων τοιούτων συμβάντων, ἔπρεπε νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀναλογία ἑκάστου. Ταῦτα ἐκτίθησιν ὁ Μητροπολίτης βαρυαλγῶν. Ἐν τῷ Χρυσοβούλλῳ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ὑπὲρ τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς (ἐν ἔτει 1088) ἀπαριθμοῦνται ὅλα τὰ βάρη, αἱ ἀγγα-

[1]) **Ammianus, XVI, 5, 14.**

ρίαι καὶ παραγγαρίαι, ἀφ' ὧν ἀπαλλάσσεται, εἶναι δὲ πλέον ἡ ὀχληρὰ ἡ ἀτελεύτητος αὐτῶν ἀπαρίθμησις [1]. Αὐτὴ ἡ ἐπισώρευσις ἐπὶ τὴν αὐτὴν κεφαλὴν τοσούτων βαρῶν ἐπὶ τέλους ἐπήνεγκε τὴν ἀνεπανόρθωτον στείρωσιν τῶν πόρων. Ὅταν ἐν τῇ κοινωνίᾳ δὲν δημιουργῶνται κινητὰ κεφάλαια, συνεισφέροντα εἰς τὰ δημόσια βάρη καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐμμέσων φόρων, εἶναι ἑπόμενον ὅτι ταῦτα ἐπιπίπτουσιν εἰς τὸν κτήτορα τῆς γῆς ἀθρόα. Πλὴν τῶν λιμενικῶν δικαιωμάτων εἰσαγωγῆς, σχεδὸν δὲν βλέπομεν ἄλλα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἢ τὰ διανεμόμενα κατὰ τὸ ἀκρόστιχον· καὶ τοῦτο ἐπήγαγε τὸν ὄλεθρον. Ἡ κοινωνία, ἥτις διὰ συντόνου μελέτης δὲν εὑρίσκει ἄλλην φορολογήσιμον ὕλην, πλὴν τῆς γῆς, καὶ μόνον εἰς αὐτὴν καταφεύγει διὰ τὸ πρόχειρον τῆς βεβαιώσεως, ἐνῷ ἐπὶ πάσης ἄλλης ὕλης ἡ βεβαίωσις εἶναι χαλεπή, τοιαύτη κοινωνία καταδικάζει ἑαυτὴν εἰς βέβαιον θάνατον. Ὅπου ἡ γεωπονία μαρανθῇ, οὐδὲ αἱ ἄλλαι τέχναι ἀναπτύσσονται, διότι ἡ πρώτη τροφὴ ἐκλείπει.

Τὸ διανεμητικὸν σύστημα ἐκράτησε καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ τῆς συντακτικῆς συνελεύσεως, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐδείχθη εὐεργετικόν, διότι ἐτέθησαν ὅρια σχεδὸν ἀνυπέρβλητα, ἐπιτρέποντα τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἄνεσιν τῆς γεωργίας ἐντὸς αὐτῶν.

Ἅπαξ διὰ τῆς συντακτικῆς συνελεύσεως ὑπελογίσθη ἡ καθαρὰ πρόσοδος τῆς ἀκινήτου κτήσεως εἰς φρ. 1,440,000,000 καὶ ἐτέθη ὡς βάσις, ὅτι ὁ ἔγγειος φόρος δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὸ $^1/_6$, ἤτοι τὰ φρ. 240,000,000, προσθήκῃ δὲ τῆς εἰσφορᾶς ὑπὲρ τοῦ νομοῦ 25 λ. τὸ φρ. ὁμοῦ φρ. 300 ἑκατομμ. Ἔκτοτε ηὔξησεν ἡ καθαρὰ πρόσοδος τῆς γῆς, ὑπολογιζομένη ἐν ἔτει 1874 εἰς 3,959,104,000, ἀλλ' ἐντούτοις ὁ ἔγγειος φόρος κατὰ τὸ κύριον αὐτοῦ μέρος δὲν παρηκολούθησε τὴν αὔξησιν ταύτην. Τοὐναντίον συνεπείᾳ ἀναθεωρήσεων γαῖαι ἀπρόσοδοι ἀπηλλάγησαν, ὥστε ἐν ἔτει 1874 ἠλαττώθη μέχρις 167,969,028, ἀντὶ δὲ νὰ εἰσφέρῃ ἡ καθαρὰ πρόσοδος πρὸς 16. 66 ἐπὶ τοῖς 100, σήμερον εἰσφέρει πρὸς 4. 24. Ἐκ διαλειμμάτων, μᾶλλον λόγῳ τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν, προστίθενται ἑκατοστά τινα, ὥστε ἐν συνόλῳ κατὰ τὸ μνησθὲν ἔτος ὁ ἔγγειος φόρος ἦτο 333 ἑκατομμ. ἤτοι πρὸς 8. 4

[1]) Zachariæ, Nov. σ. 373.

ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τῆς καθαρᾶς προσόδου, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν δύω μεγάλων ἐπαρχιῶν, Ἀλσατίας καὶ Λοθρίγγης [1].

Τὸ ποσὸν τοῦτο, κατ' ἔτος ψηφιζόμενον, διανέμεται συγχρόνως παρὰ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας κατ' ἀναλογίαν εἰς ὅλους τοὺς νομούς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χορηγουμένων παρὰ τῆς κυβερνήσεως πληροφοριῶν. Πρὸς τοῦτο χρησιμεύει τὸ κτηματολόγιον (cadastre) καὶ ὅ,τι ὑπάρχει γνωστὸν περὶ τῆς ἐκτάσεως ἑκάστου νομοῦ καὶ τῶν ἐπιδεκτικῶν φορολογίας γαιῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν πληροφοριῶν κατ' ἔτος προσδιορίζουσι πάλιν τὰ νομαρχιακὰ συμβούλια τὸ εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν τοῦ αὐτοῦ νομοῦ ἐπιβάλλον, ἀφοῦ προηγουμένως τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια γνωμοδοτήσωσιν [2].

Τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια συνέρχονται καὶ πάλιν μετὰ τὰ νομαρχιακὰ διὰ νὰ προσδιορίσωσι τὸ εἰς ἕκαστον δῆμον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας ἐπιβάλλον [3]. Μετὰ τὴν ἐπινέμησιν ταύτην γίνεται ἡ τελευταία πρᾶξις, δι' ἧς προσδιορίζεται τὸ παρ' ἑκάστου ἀτομικῶς ὀφειλόμενον ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῶν ἐπινεμητῶν (répartiteurs), συγκειμένου ἐξ ἑπτὰ μελῶν, ἤτοι τοῦ δημάρχου, τοῦ παρέδρου (ἢ δύω δημοτικῶν συμβούλων ἐν μικραῖς περιφερείαις), καὶ πέντε πολιτῶν ἐκλεγομένων παρὰ τοῦ ἐπάρχου [4]. Οἱ ἑπτὰ ἐπινεμηταί, ἀποφασίζοντες κατὰ πλειονοψηφίαν, κατανέμουσι τὸν φόρον ἐπὶ ἑκάστου κτήματος ἀναλόγως τῆς γνωστῆς αὐτοῦ προσόδου, ὅπως σημειοῦται ἐν τῷ κτηματολογίῳ (cadastre), ὥστε περιορίζονται ἁπλῶς εἰς τὴν ἀριθμητικὴν πρᾶξιν ἀναλογισμοῦ τοῦ ὁλικοῦ ἐγγείου φόρου τοῦ δήμου πρὸς τὴν βεβαιωθεῖσαν ἑκάστου πρόσοδον. Πρὸς τοῦτο γίνεται διαίρεσις τοῦ ἐπιβάλλοντος εἰς τὸν δῆμον, ἅμα γίνῃ γνωστόν, διὰ τοῦ ἀθροίσματος τῆς ὅλης ἐν τῷ δήμῳ προσόδου, καὶ τὸ πηλίκον (le centime le franc) τοῦτο χρεωστεῖ ἕκαστος ἐπὶ τῆς ἰδίας προσόδου.

Τὸ κτηματολόγιον εἶναι τοιουτοτρόπως ὁ ἄξων, περὶ ὃν στρέφεται ὅλη ἡ ἐργασία τῆς ἰσομέτρου ἐπινεμήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου.

---

[1]) Leroy-Beaulieu, Des Finances σ. 309 καὶ ἐπ. Décrets 23 Nov. 1 Déc. 1790.

[2]) Loi 28. pluv. an 8. art. 6. 10. Loi 10. mai 1838. art. 1.

[3]) L. 10. mai, 1838. art. 45.

[4]) L. 3 frim. an 7. art. 9.

Μόλις ἐν ἔτει 1807 (νόμος 15 Σεπτεμβρίου) ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς συντάξεως κτηματολογίου κατὰ κτῆμα (cadastre parcellaire), ἀπαιτούσης μεγίστας ἐργασίας καταμετρήσεως ὅλων τῶν κτημάτων, τουτέστιν ἐπέκεινα 100 ἑκατομμυρίων, καταστρώσεως πίνακος ἑκάστου δήμου διαλαμβάνοντος τὰ ἐν αὐτῷ ἰδιόκτητα κτήματα καὶ ὑπολογισμοῦ τῆς προσόδου αὐτῶν κατὰ δήμους καὶ καθ' ἕκαστον. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Ναπόλεοντος ἐζητεῖτο τοιαύτη ἐξίσωσις τοῦ καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν ἐγγείου φόρου, ὥστε νὰ φθάνῃ εἰς τὸ ἔνατον τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος. Ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς ἐτάραξε τοὺς ἰδιοκτήμονας, ἀπειλουμένους νὰ ὑποχρεωθῶσιν εἰς ποσοστὸν τῆς ἀποφερομένης προσόδου κατὰ ὑποθετικὴν μᾶλλον ἐκτίμησιν, καὶ ἡ ἐκτέλεσις δὲν εὐωδόθη.

Μετὰ διαφόρους τροποποιήσεις ἐν ἔτει 1821 (διὰ νόμου 31 Ἰουλίου) ἐκανονίσθη, ὅτι τὸ κτηματολόγιον ἁπλῶς χρησιμεύει εἰς ἀνεύρεσιν τοῦ εἰς ἕκαστον ἀτομικῶς ἐπιβάλλοντος ἐν ἑκάστῳ νομῷ.

Μόλις ἐν ἔτει 1850 ἤχθη εἰς πέρας ἡ ἐργασία τοῦ κτηματολογίου καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν διὰ δαπάνης 150 ἑκατομμυρίων φράγκων, ἐξ ὧν τὰ μὲν 60 κατέβαλεν ἡ ἐπικράτεια, τὰ δὲ 90 οἱ νομοί.

Ἡ ἐργασία ὑπῆρξε λίαν πολυσύνθετος καὶ μόλα ταῦτα μεγάλη ὁμολογεῖται ἀτέλεια.

Κατὰ πρῶτον διαγράφονται παρὰ γεωμέτρου τὰ ὅρια τῶν δήμων, συμπράξει καὶ τῶν δημάρχων, συνυπογραφόντων τὴν ἐπὶ τούτῳ ἔκθεσιν. Κατόπιν οἱ γεωμέτραι διαιροῦσιν εἰς τρίγωνα, ἢ τμήματα, τὸν δῆμον (triangulation) καὶ ἐν ἑκάστῳ τριγώνῳ καταμετροῦσι τὴν ἔκτασιν ἑκάστου κτήματος (parcelle), ἀκουομένου καὶ παντὸς ἔχοντος συμφέρον.

Μετὰ τὴν καταμέτρησιν γίνεται ἡ ἐκτίμησις (expertise) διὰ πενταμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐκλεγομένης ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, εἰς ὃ προστίθεται ἴσος ἀριθμὸς τῶν μᾶλλον φορολογουμένων, ἡ δὲ ἐπιτροπὴ κατατάττει εἰς τάξεις τὸ πολὺ πέντε, κατὰ ποιότητα καὶ χρησιμότητα, τὰ κτήματα, καὶ οὕτω προσδιορίζει ἐπὶ τέλους τὴν πρόσοδον· συντάσσεται δὲ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐξισωτοῦ (directeur des contributions) ὀνομαστικὸς πίναξ κατ' ἀλφάβητον ὅλων τῶν κτημάτων. Ὅλα ταῦτα ὑποβάλλονται εἰς τὴν γνωμοδότησιν τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, συγκειμένου, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴρηται, καὶ ἐπικυροῦνται

ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ νομάρχου ἐν συμβουλίῳ μετὰ τὰς γενομένας ἀντιῤῥήσεις ἀποφασίζοντος.

Καθόσον πάλιν τὰ κτήματα ὑπόκεινται εἰς παντοίας μεταβολάς, εἴτε ὡς πρὸς τὸν κύριον αὐτῶν, εἴτε ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν καὶ ἀξίαν, γίνεται περιοδικῶς ἀναθεώρησις, τῶν μὲν γαιῶν μετὰ εἰκοσαετίαν, τῶν δὲ οἰκοδομῶν μετὰ δεκαετίαν. Ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται περὶ διορθώσεως αἴτησις, ὁσάκις ἐκ μεταγενεστέρου συμβάντος οὐσιωδῶς μετεβλήθη ἡ ἀξία τοῦ κτήματος, καὶ ἐπὶ οἰκοδομῶν κατ' ἔτος.

Ὡς βλέπομεν, ὁ φόρος παρακολουθεῖ τὴν πρόσοδον, καὶ πρὸς βεβαίωσιν αὐτῆς γίνεται τὸ κτηματολόγιον. Ἀντὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν Ῥωμαίων, ὅτι «τὰ δημόσια τέλη οὐκ εἰσὶ κατὰ προσώπων, ἀλλὰ κατὰ πραγμάτων (Βασ. ΝϚ'. ή. 3)», ἐν Γαλλίᾳ ἐπικρατεῖ τὸ ἐναντίον, ὅτι ὁ καρπούμενος ὀφείλει τὸν ἔγγειον φόρον[1], καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐπικράτεια οὔτε νόμιμον ὑποθήκην ἔχει, οὔτε προνόμιον ἕνεκα καθυστερουμένων φόρων ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, ἀλλ' ἐπὶ μόνων τῶν καρπῶν, τῆς συγκομιδῆς καὶ τῶν ἐνοικίων περιορίζεται τὸ προνόμιον[2]. Ὡς εἶπον κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ περὶ φορολογίας νόμου, «Ὅσα ἔχομεν χρήματα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ δημόσιον, ἀλλὰ μοῖράν τινα ἐκ τῆς προσόδου αὐτῶν χρεωστοῦμεν πρὸς *ἀσφαλῆ* ἀπόλαυσιν τῆς ἐπιλοίπου[3]». Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι καθαυτὸ ἡ ἐκ διαμέτρου ἐναντία ἰδέα τοῦ Γαΐου καὶ τοῦ Αὐτοκρ. Λέοντος, ὅτι· «Πᾶν ἀκίνητον ὑποδημόσιον».

Κατὰ δεύτερον λόγον παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ὁ ἔγγειος φόρος λαμβάνεται ἐκ τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῆς γῆς. Ὅσην καὶ ἂν κατέβαλον ἐπιμέλειαν, δὲν ἠδυνήθησαν βέβαια νὰ ἐφαρμόσωσι καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν ἰσόμετρον ἀναλογίαν.

Κατὰ τὰς γενομένας ἐρεύνας ἐν ἔτει 1851 ἀντὶ ὁ ἔγγειος φόρος καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν νὰ ἦναι ἴσος πρὸς 6,06 ἐπὶ τοῖς 100 τῆς καθαρᾶς προσόδου, ἐν 48 νομοῖς ἀνέρχεται εἰς 9,07, ἐν δὲ 37 κατ' ἐλάχιστον ὅρον μόλις βαρύνει αὐτὴν πρὸς 3,07 ἐπὶ τοῖς 100.

Ἡ ἀνισότης αὕτη δεικνύει, ὅτι ἐπιστημονικῶς δὲν ἐλύθη τὸ πρόβλημα τῆς ἰσομέτρου φορολογίας καὶ ὅτι νέαι ἐργασίαι πρέπει νὰ

---

[1]) **Laferrière, Dr. publ. et adm.** σ. 84. Γαλ. Κώδ. ἄρ. 608.

[2]) **L. 12. nov. 1808.**

[3]) **Merlin, Rép. v. Privil.**

διορθώσωσι τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην, ὥστε νὰ μὴ φορολογῶνται οἱ πλεῖστοι κατὰ τὸ τριπλάσιον ἢ ὅσον φορολογοῦνται οἱ λοιποί.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνη συνέπεια τῆς ἀνισότητος ἡ δυσαρέσκεια, ἥτις φυσικῷ τῷ λόγῳ καταλαμβάνει τὸν φέροντα ὑπέρτερον βάρος. Ὅσῳ βαρύτερος εἶναι ὁ φόρος, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον αὐξάνουσι καὶ τὰ πρόσθετα ἑκατοστὰ διὰ τὰς τοπικὰς ἀνάγκας, ὥστε τὸ βάρος διπλασιάζεται καὶ τριπλασιάζεται.

Ἔχει ἑπομένως καὶ τὸ διανεμητικὸν σύστημα τὰς ἀτελείας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ὅσοι καὶ ἂν καταβάλλωνται κόποι πρὸς μετρίασιν.

Ἀλλ' ὅ,τι ἡμᾶς ἰδίως ἐνδιαφέρει, εἶναι ὅτι διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἐτέθη ὅριον, ἐξασφαλίζον τὸν γεωπόνον, ὅτι δὲν ἐργάζεται πρὸς ὄφελος ἄλλων, οὐδὲ ὑποβάλλεται εἰς φορτίον ὑπέρτερον τῶν δυνάμεων. Ταύτην ἔχων τὴν πεποίθησιν ἀφοσιοῦται εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς γῆς καὶ καταβάλλει κεφάλαια πρὸς αὔξησιν τῆς παραγωγῆς, βέβαιος ὢν ὅτι τὸ ἐντεῦθεν πλεόνασμα μέλλει ν' ἀνταμείψῃ τὰς θυσίας καὶ ν' ἀποτελέσῃ μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας.

Οἱ μεμφόμενοι τὴν ἀνισότητα μετὰ τὴν μακρὰν ἐργασίαν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ διανεμητικοῦ συστήματος (impôt de répartition) προτείνουσι τὸ ποσοτικὸν σύστημα (impôt de quotité), στηριζόμενον καὶ αὐτὸ ἐπὶ τῶν κτηματικῶν ἀπογραφῶν (cadastre) κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον συντασσομένων, ἀλλ' ἐπιβάλλοντες φόρον ποσοστοῦ ἀναλόγου πρὸς τὴν καθαρὰν πρόσοδον. Τὸ προϊὸν τοῦ ἐγγείου φόρου ὁμολογουμένως ἔσεται ὑπέρτερον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο τὸ μόνον μέλημα τοῦ νομοθέτου, ὅστις ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ ἐξετάσῃ, ἂν δὲν ἀποβῇ ἡ αὔξησις πρὸς βλάβην τῆς γεωργίας, κατὰ πόδας παρακολουθουμένης ἐν τῇ προόδῳ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ φορολόγου, ἀναχαιτίζοντος πᾶν βῆμα εἰς τὰ πρόσω. Προτιμότερον εἶναι νὰ ἐνισχυθῇ ὁ ζῆλος τοῦ γεωπόνου, ὅτι πᾶν ὅ,τι προσκτᾶται νέον κέρδος ἐκ τῆς ἰδίας φιλοπονίας εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἀναφαιρέτως ὡς βραβεῖον τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς ἐξαιρέτου φιλοπονίας, ἡ δὲ ἀνισότης εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων νὰ ἐξαλειφθῇ, καθόσον ὑπὲρ αὐτῆς συντρέχουσι καὶ ἄλλαι τυχαῖαι περιστάσεις, συντελοῦσαι εἰς αὔξησιν ἢ μείωσιν τῆς καθ' ἕκαστον ἔτος προσόδου, φύσει ἀστάτου, ὅπως ἐν πολλαῖς συνέβη ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῆς φυλλοξήρας.

Ὅπως ἐῤῥυθμίσθη ἡ κτηματικὴ ἀπογραφή, συμπεριλαμβάνει καὶ

τὰ κτίρια (propriété bâtie). Καὶ τοῦτο λογίζεται ὡς ἀτέλεια, καθόσον ἄλλη εἶναι ἡ βάσις τῆς φορολογίας τῆς γῆς, καὶ ἄλλη τῆς τῶν οἰκοδομῶν, ὑποκειμένων μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ καὶ εἰς ἄλλους φόρους[1].

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὅλαι αἱ μεταθέσεις τῆς κυριότητος σημειοῦνται παρὰ τοῦ ἐφόρου ἑκάστοτε ἐπὶ τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ φορολογουμένου.

Ἡ διατήρησις τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς, ὅπως ὑπάρχῃ σύμφωνος πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐμφαίνῃ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν εἰκόνα, διότι ἄλλως δὲν φορολογοῦνται οἱ ζῶντες, ἀλλ' αἱ σκιαὶ τῶν κεκοιμημένων, ἀπαιτεῖ τὴν περιοδικὴν ἀναθεώρησιν, ἣν δὲν παύουσιν ἀναζητοῦντες ἐν Γαλλίᾳ.

Τοὐναντίον, ὡς παρετηρήσαμεν, ἡ ἀναθεώρησις ἐντελῶς ἐγκατελείφθη παρὰ Βυζαντίοις.

Ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ ὁ νομοθέτης νέας ἀπογραφὰς καὶ ἀναθεωρήσεις ἐξασφαλιζούσας τὴν ἐκ πραγματικῆς προσόδου εἴσπραξιν τοῦ ἐγγείου φόρου, προτιμᾷ νὰ διαιωνίσῃ τὰς ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτοῦ παλαιὰς ἀπογραφάς, διὰ παντοίων τεχνικῶν μέσων καθιστῶν τὸν ἔγγειον φόρον *πάγιον*. Ὡς ἐκ τούτου εἰσάγει τὸ σύστημα τῶν μητροκωμιῶν, ἀπονέμει προτίμησιν ἐπὶ *κλασματικῶν* γαιῶν, τῶν ἀποσπωμένων δηλ. τμημάτων ἐκ κτήματος ἀναγεγραμμένου ὡς ὅλου, εἰς τοὺς κατόχους τῶν κλασμάτων τούτων, ὁμοκήνσους καὶ ὁμοδούλους. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τοῦ σφαλεροῦ τούτου συστήματος εἶναι, ὅτι αἱ γαῖαι γίνονται *ἐξαλειμματικαί*, καὶ δὲν ἐκλείπουσι μόνοι οἱ ἰδιοκτῆται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι.

Ἡ ἰδιοκτησία τοιουτοτρόπως γίνεται ὅλως ἐφήμερος καὶ τὸ δημόσιον ταμεῖον διαθέτει αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς ὄφελος τῶν δυνατῶν καὶ πρὸς ἁρπαγὴν μεταχειριζομένων τὴν ἐξουσίαν. Σκώπτων ὁ Ἰουλιανός, ὡς γνώρισμα ἀγαθοῦ Βασιλέως πλάττει λέγοντα τὸν Ἑρμῆν, ὅτι εἶναι *πολλὰ κεκτῆσθαι καὶ ἀναλίσκειν πολλά*. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, ποῖα συμφέροντα ἐπάλαιον καὶ συνωθοῦντο κατὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους ἐκθρονισμούς, καὶ διατί οἱ πλεῖστοι τῶν Αὐτοκρατόρων ἐτελεύτησαν διὰ βιαίου θανάτου. Ὅλα ἦσαν ἀβέβαια καὶ αὐτὴ ἡ πατροπαράδοτος ἰδιοκτησία, λόγῳ καθυστερούντων δημευομένη, καὶ αὐτὴ ἡ ζωή, λόγῳ

---

[1]) Περὶ τούτων πρβ. Leroy-Beaulieu, Des Finances σ. 319—325.

τῆς ὑπεροχῆς τῆς δεῖνος, ἢ τῆς δεῖνος φατρίας, κινδυνεύουσα ἐν ἀποτυχίᾳ, ὡς ἐπίφοβος εἰς τὴν ὑπερισχύσασαν συμμορίαν. Τὸ μόνον βέβαιον καὶ ἀμετάτρεπτον, ὡς χάρτης ἀπαράγραπτος καὶ ἀσφαλῶς τηρούμενος ἐν τοῖς γενικοῖς σεκρέτοις καὶ ἐν τῷ θολωτῷ ὠάτῳ τοῦ μεγάλου Παλατίου, ἦσαν αἱ ἅπαξ καὶ πρὸ αἰώνων γενόμεναι τῶν κτημάτων ἀναγραφαί, μικρόν τι ἐνίοτε καὶ κατ' εὔνοιαν ἐπιδιορθούμεναι, ἢ πρὸς εἴσπραξιν νέου τινὸς φόρου, τοῦ χαρτιατικοῦ, ἢ πρὸς αὔξησιν τοῦ ἐγγεγραμμένου, διά τὰ ὑπέρτιμα καὶ ὑπέρπλεα.

Τόσον ἀπεῖχον τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων αὐταὶ αἱ ἀπογραφαί, ὥστε σπανίως εἰσεφέρετο εἰς τὸ ταμεῖον τὸ ἐν αὐταῖς δηλούμενον ποσόν. Ὅτε ὅμως ἤρχετο ἐπὶ τοῦ θρόνου Αὐτοκράτωρ, ἢ τραχύς, ἢ δαπανηρός, ἢ φιλοχρήματος, ἢ εἰς πολλοὺς χρεωστῶν ἀμοιβὴν διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἀνύψωσιν, ἔθραυε τοὺς ὑπηκόους διὰ τῆς μέχρις ὀβολοῦ εἰσπράξεως καὶ τοσοῦτον ἀπεθησαύριζε χρυσόν, ὥστε ἐν τοῖς ταμείοις δὲν ὑπῆρχε τόπος πρὸς φύλαξιν [1].

Ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἢ ἄλλος τολμηρότερος ἅρπαξ τοῦ θρόνου καθίστανε τὴν περὶ τούτου μέριμναν περιττήν, καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐξαντληθέντων φορολογουμένων ἐπηκολούθει κατὰ πόδας ἡ παντελὴς ἐξάντλησις τοῦ ταμείου, αὐτόχρημα πίθου τῶν Δαναΐδων.

Τοιοῦτον ἀνεπτύχθη τὸ ἁρπακτικὸν πνεῦμα, ὥστε ὁ Βασίλειος Μακεδὼν οὐδένα πλέον ἐκ τῶν Ἀρχόντων ἐμπιστεύεται πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν κακῶς κειμένων ἀπογραφῶν· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ πρὸς τοιοῦτον ἔργον, προτιμᾷ νὰ ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν ἀναθεώρησιν. Αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ βασιλεύσας μόνος μετὰ τὸν φόνον τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἀναγκάσας εἰς ἀνάδοσιν τοῦ ἡμίσεος τοὺς ἄνευ αἰτίας λαβόντας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀνέσωσε 300 κεντηνάρια χρυσοῦ [2], ἤτοι ὡς ἔγγιστα 38 ἑκατομμ. δρ.

Σπουδαιότατον εἶναι προσέτι τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ Βυζαντίους ὅλαι

---

[1]) Χωνιάτου, Χρον. σ. 422: Τὸ κέρμα ἐπιδιπλῶν καὶ τὸ τάλαντον πολυπλασιάζων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τὸ χιτώνιον προσαπαιτῶν καὶ τὸ ψυχάριον αὐτὸ πολλάκις ἀναχρέμψασθαι βιαίως ἐγκείμενος.—Νικηφ. Γρηγορᾶς, Γ'. 4. σ. 70: Τοσαῦτα μεταχειρίζεσθαι χρήματα, ἃ εὔξασθαι μὲν ἐνῆν αὐτῷ, ἐλπίσαι δ' οὐκ ἄν ποτ' ἐνῆν, ὅλαις λοιπὸν ἐξήντλει χοίνιξιν κτλ.—δηλ. ὁ ἅρπαξ τοῦ θρόνου Μιχαὴλ Παλαιολόγος.

[2]) Νικηφ. Γρηγ. Β'. σ. 842.

οἱ φόροι ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς γῆς. Ὑπῆρχε μὲν κατ' ἀρχὰς τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν ἀκτημόνων, ἀλλ', ὡς εἴδομεν, μετ' ὀλίγον ἔπαυσεν ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν δὲ τοῖς ἀγροῖς ἐσημειώθη ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν κτημάτων καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ γεωργοὶ ἔγιναν ἐναπόγραφοι καὶ δουλοπάροικοι. Ἔκτοτε καὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ φόροι ἐπεβάρυνον ὅλοι τὴν γῆν, οἱ δὲ ἔμμεσοι ἦσαν ἐλάχιστοι, μόλις μνημονευόμενοι. Μάλιστα οἱ Ἐνετοὶ καὶ Γενουήνσιοι κατέλαβον ὅλον τὸ ἐμπόριον τῶν λιμένων, καὶ διὰ πολλῶν συνθηκῶν ἐκτήσαντο σχεδὸν ἀτέλειαν[1], χάριν δὲ αὐτῆς συνέπραξαν μέχρι τέλους κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν προμαχόμενοι.

Κατὰ Γρηγορᾶν μεσοῦντος τοῦ ιδ'. αἰῶνος, τῶν μὲν ἐν Γαλατᾷ Λατίνων ἡ ἐτησία ἐκ τῶν φόρων πρόσοδος ἦτο 2,000,000 νομισμάτων ἤτοι φρ. 2,600,000 τῶν δὲ Βυζαντίων μόλις 30,000, ἤτοι φρ. 390,000[2].

Ἀπεναντίας ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ εἰσφερομένου εἶναι ὁ ἔγγειος φόρος. Καθ' ὑπόθεσιν ἐν ἔτει 1857, ὁ ἔγγειος φόρος συνεποσοῦτο εἰς 161 ἑκατομμ. φρ., διὰ δὲ τῶν προσθέτων ποσοστῶν (centimes additionnels), ἔφθανεν εἰς 271· ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ μόνος, καθότι ὑπάρχει καὶ ὁ τῶν θυρῶν καὶ θυρίδων ἐκ φρ. 40 ἑκατομμ. Ἄλλος ἄμεσος φόρος εἶναι ὁ προσωπικὸς ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος ἐκ φρ. 36 ἑκατομμ. καὶ σὺν τῷ προσθέτῳ ἐκ φρ. 66 καὶ ὁ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐκ φρ. 43 ἑκατομμ. ὡς ἔγγιστα, ἢ 59 σὺν τῷ προσθέτῳ. Καὶ αὐτὸ τὸ τέλος ἐπὶ τῆς μεταβιβάσεως πάσης κυριότητος ἀκινήτου καὶ κινητῆς (enregistrement) ἂν προσθέσωμεν ἐκ φρ. 210 ἑκατομμ. ὡς ἔγγιστα, πάλιν τὸ ὅλον ποσὸν τῶν ἀμέσων φόρων δὲν ὑπερέβαινεν, ἄνευ μὲν τοῦ προσθέτου ποσοστοῦ τὰ 476 ἑκατομμ., σὺν αὐτῷ δὲ τὰ 646, ἐξ ὧν ἐπέκεινα τοῦ ἡμίσεος μόνον ἐπέκειτο ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, ὁμοῦ δὲ

---

[1]) Ὅρα Ζαχαρίου, Νεαρῶν Συλλ. Γ. 27. Δ'. 54, 72. Καίτοι Ἰουδαῖος λαλῶν περὶ χρημάτων ὁ Βενιαμὶν ἐκ Τουδέλης, περιηγητὴς τοῦ ιβ'. αἰῶνος, δὲν εἶναι ἀξιόπιστος, ὅτι ἡ καθ' ἡμέραν ἐν Βυζαντίῳ εἴσπραξις ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ λιμένος ἦτον 20 χιλ. νομισμάτων, ἤτοι περίπου 340 χιλ. δραχμῶν, καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν, ὡς λέγει ἀστεϊζόμενος ὁ Γίββων, τὰς πολυπληθεῖς ἑορτασίμους τοῦ ἡμετέρου ἡμερολογίου. Ὅρα Tafel, Thessalon σ. 505.

[2]) Νικηφ. Γρηγ. Β'. σ. 842.

τὸ ὅλον ἀπετέλει ὡς ἔγγιστα τὸ $^1/_3$ τῶν κατ' ἔτος εἰσφερομένων, κατὰ πλεῖστον ἐξ ἐμμέσων φόρων [1].

Δὲν εἶναι μόνον ἄδικον, μόνη ἡ γεωργικὴ τάξις νὰ φέρῃ ὅλον τὸ βάρος τῆς δημοσίας δαπάνης, ἀλλ' εἶναι ὅλως ἀδύνατον νὰ πορισθῇ τις ἐκ τῆς γῆς τοσοῦτον χρῆμα. Ὁ φόρος μέλλει τότε νὰ ὑπερτερήσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος, ἐπισωρευόμενος διὰ καθυστερήσεως, καὶ ὁ γεωργὸς ἐκπίπτει τῆς ἰδιοκτησίας ὑποδουλούμενος.

Ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς εἰς οὐδενὸς χεῖρα ἐμπεδοῦται, ἀλλὰ γίνεται μεταβατικὴ διὰ τῆς ἐπιδιώξεως τῶν καθυστερούντων, διδομένη εἰς τὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τρεφόμενον καὶ ἁρπάζοντα τὰ μέσα πρὸς κτῆσιν αὐτῆς, μεχρισοῦ ἄλλος εὐτυχέστερος νὰ διαδεχθῇ τὸν ἅρπαγα. Αὐτοὺς τοὺς παρερχομένους κυρίους δουλεύει ὁ γεωργός, ἐν ἄκρᾳ ἐνδείᾳ καὶ γυμνότητι, ἄνευ οἱασδήποτε ἀπολαύσεως καὶ ἄνευ ἐλπίδος φαιδροτέρου μέλλοντος ἀκαταπαύστως ἐργαζόμενος. Ἀλλὰ τότε δὲν πρέπει ν' ἀπορῇ ὁ ἱστορικός, οὐδαμοῦ ἀπαντῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, μεταξὺ δουλευόντων καὶ ἁρπαζόντων, γενναῖον αἴσθημα καὶ φρόνημα δυνάμενον ν' ἀποσείσῃ τὸν κοινὸν μαρασμὸν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐπικειμένων κινδύνων ἐκ τῆς πρὸς τὰ πρόσω ὁρμῆς ἐπιχειρηματικωτέρου γείτονος. Ἐν τῷ νοσοῦντι σώματι νοσεῖ καὶ ἡ ψυχή.

Γενικώτερον κρίνοντες δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλα τὰ ἀσιατικὰ κράτη κατατρύχονται ὑπὸ τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσιν ἀνάπτυξιν, πλὴν προσκαίρων κατακτήσεων κατὰ τὸ πολεμικώτερον πνεῦμα μεγαλεπηβόλου δυνάστου, Ναβουχοδονόσορος, Κύρου, Ἀττίλα, Γεγκισχάνου, ἢ Ταμερλάνου, διότι μόνους πολιτεύονται ἐγγείους φόρους, καὶ μόνον μέσον πλούτου γινώσκουσι τὴν ἁρπαγήν, ὥστε οὐδεμία ὑπάρχει τῆς ἰδιοκτησίας ἀσφάλεια, καὶ ὁ μυθώδεις ἀποκτῶν θησαυροὺς ἐν μιᾷ ῥοπῇ ἐπανέρχεται εἰς τὴν βακτηρίαν τοῦ ἐπαίτου. Τὸ ἀποτέλεσμα τοιαύτης ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἶναι ἡ ἀποχαύνωσις, ἣν ἡ ποιητικὴ φαντασία παρηγορεῖ δι' ἀλληγορικῶν μύθων, ὑπὸ τὸ ποικίλον αὐτῶν νέφος καλύπτουσα τὸ ἄδηλον τοῦ πεπρωμένου. Ὁ ἐν ἀκαρεῖ εἰς μηδὲν μετατρεπόμενος ἀσιατικὸς ὄγκος παραλύει ὅλην τὴν ἀνθρώπινον ἐνεργητικότητα, ἀναπτυσσομένην προσ-

---

[1]) Ἐλήφθησαν τὰ ποσὰ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1857, καθ' ὃν τὸ ὅλον τῶν ἐσόδων συνέκειτο ἐκ φρ. 1710 ἑκατομμ.

καίρως μέν, ὅπου διὰ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων καθίσταται βεβαιοτέρα ἡ κοινωνικὴ ὕπαρξις, μονίμως δέ, ὅπου διὰ τῆς θεσμοθεσίας παγιοῦται.

Οὐδεμία, νομίζω, ὑπάρχει ἀπαισιωτέρα εἰκὼν τοῦ παρὰ Βυζαντίοις ἀσυστόλως ἐπικρατήσαντος ἁρπακτικοῦ πνεύματος, ὅσον ἡ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Μετὰ 37 ἐτῶν μᾶλλον πρᾳον βασιλείαν, ἀφοῦ *ἁμάξαις ὅλαις* διένειμεν εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ θεράποντας τὰ δημόσια χρήματα, ὅσα διὰ πάσης ἐπινοίας ἀφήρπασεν ἀπὸ τῶν ὑπηκόων, οὐδεὶς εὑρέθη ὁ θάψων αὐτὸν βασιλικῶς, οὐδὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος τῆς βασιλείας Ἰωάννης[1]. Ἅμ' ἠλέηται καὶ τέθνηκεν ἡ χάρις. Τοιαύτη ἡ κοινωνία, ἐν ᾗ πᾶν πνεῦμα δικαιοσύνης ἐξέλιπεν.

Ἴσως ἡ ἀτελὴς αὕτη μελέτη συντελέσει πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τοῦ παρὰ Βυζαντίοις φορολογικοῦ συστήματος καὶ ὅτε μάλιστα καταγινόμεθα εἰς ἀναμόρφωσιν τοῦ κατ' ἄλλους λόγους ἐπιβλαβῶς διέποντος ἡμᾶς, πρέπον εἶναι νὰ γνωρίζωμεν, πόσον φθοροποιὰ καὶ λαοφθόρα εἶναι τὰ τρία ταῦτα ἀξιώματα, ὅτι τὰ δημόσια τέλη δὲν εἶναι κατὰ προσώπων ἀλλὰ κατὰ πραγμάτων, ὅτι ἀδιαφόρως ὡς πρὸς τὴν πρόσοδον ἐπίκεινται πάγια, καὶ τέλος ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῶν ἐκ τῆς γῆς ληπτέον. Ὑπὸ τὴν παμβόρον ἀτμοσφαῖραν τοιούτων ἀξιωμάτων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἰδιοκτησία, ἄνευ αὐτῆς δὲ οὐδὲ ἡ ἐλευθερία ὑφίσταται.

Ὡς εἶπεν ὁ *Μοντέσκιος*, ἡ γῆ δὲν ἀποφέρει καρπὸν ἀναλόγως τῆς ἰδίας αὐτῆς γονιμότητος, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς ἐλευθερίας τῶν κατόχων, καὶ ἐκ τούτου πειθόμεθα, ὅτι ἐκεῖ θάλλει ἡ γεωργία καὶ δι' αὐτῆς ἀκμάζει τὸ ἔθνος, ὅπου ἐμπράκτως βεβαιοῦται ὁ παρὰ τοῦ Φὼξ δοθεὶς ὁρισμὸς τῆς ἐλευθερίας, συνισταμένης εἰς τὴν ἀσφαλῆ καὶ ἀπρόσβλητον ἱερότητα τῆς ἰδιοκτησίας. It consists in the safe and sacret possession of a man's propriety.

Ἀπεναντίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις εἴδομεν ἀλληλοδιαδόχως τὸν καταθλιπτικὸν τροχὸν τῶν ὑπερόγκων φόρων συντρίβοντα πρώτους τοὺς μικροὺς γεωπόνους, μεταβαλλομένους εἰς δούλους τῆς γῆς καὶ ἐναπογράφους τῶν μεγαλοκτημόνων, κατόπιν πάλιν τούτους ὑποχωροῦντας εἰς τὴν βαρεῖαν πίεσιν καὶ ἐγκαταλιμπάνοντας διὰ τῆς

[1]) Ζωναρᾶς ἐν τέλει.

ἐπιβολῆς εἰς τοὺς ὁμοχήνσους καὶ τοὺς συνδημότας τὰ ὑπὲρ τὴν πρόσοδον αὐτῶν τελοῦντα κτήματα. Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἁπανταχοῦ ἀναφαινομένης ἐρημώσεως μικρόν τι συντελοῦσιν αἱ *μητροκωμίαι* διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως κτήσεως ἐν αὐταῖς τῶν δυνατῶν, καὶ διὰ τῆς προτιμήσεως, μὴ δυναμένης νὰ θέλξῃ τοὺς ἀναδεχομένους συνάμα καὶ τὸ ὑπέρμετρον ἄχθος τῶν φόρων.

Ἀλλ' ἡ μὴ χρῆσις τῆς προτιμήσεως καθιστᾷ τὰς πλείστας γαίας *ἐξαλειμματικὰς* καὶ αἱ διηνεκῶς καὶ ἀσφαλῶς σωζόμεναι καὶ τηρούμεναι ἀναγραφαὶ τῆς γῆς, αὐτὸ τὸ καθ' ἑκάστην κολοβούμενον ἀκρόστιχον, πρὸς οὐδὲν χρησιμεύουσι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀναθεωρήσεως, ὥστε ἐλάχιστον μέρος τῶν δηλουμένων ποσῶν εἰσέρχεται εἰς τὸ ταμεῖον.

Πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ὑπερβολικοῦ ἐλλείμματος ἐφευρίσκεται τότε τὸ *ἀλληλέγγυον*, συνάμα κατατρῖβον πάντας τοὺς ὑπολειπομένους γεωκτήμονας, καὶ ὡς ἐκ τούτου μὴ δυνάμενον ἐπὶ μακρὸν νὰ διατηρηθῇ.

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις καὶ τὸ νόμισμα παραφθείρεται, καὶ ἡ ἁρπαγὴ δεσπόζει, καὶ οὐδεὶς εἶναι βέβαιος περὶ τῶν ἰδίων, ὑπὸ τῶν νόμων αὐτῶν λαφυραγωγούμενος, καὶ αὐτὴν τὴν πατρικὴν στέγην καταλιμπάνων, εἰς ἣν ἔξωθεν εἰσβάλλουσιν οἱ βάρβαροι.

Εἰς τὸν ἐκτιμῶντα τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοιούτων διαλυτικῶν στοιχείων δὲν εἶναι ἀνεξήγητος ἡ θλιβερὰ καὶ πλήρης στεναγμῶν ἱστορία ἀκρατήτως προϊούσης παρακμῆς καὶ πτώσεως, χρησιμεύουσα ὡς διδακτικὸν μάθημα πρὸς ἐνίσχυσιν ἀρχῶν, οὐδέποτε ἀτιμωρητὶ παραγνωριζομένων.

ΠΕΡΙ

ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ

ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΥΛΗΣ

ΠΕΡΙ

ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΥΛΗΣ

Ἱστορία δὲν εἶναι μόνη ἡ ξηρὰ ἀπαρίθμησις συμβάντων, κατὰ χρονολογικὴν διαδοχήν, ἄνευ δεσμοῦ καὶ ἀλληλουχίας, ἡ ἀνάβασις καὶ κατάβασις Ἡγεμόνων, αἱ ἐπιδημίαι, αἱ ἐπιδρομαὶ ἀλλοεθνῶν καὶ ὅσα ἄλλα ἔκτακτα συντελοῦσι πρὸς διαστολὴν ἐποχῶν καὶ περιόδων.

Ἡ ζωηρὰ εἰκὼν τῆς πάλης ἰδεῶν καὶ φρονημάτων, τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀποτελούντων τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων, ἡ ἐν τῇ τύρβῃ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φιλοτιμιῶν κατόπτρισις τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν φέρεται ἀνεπαισθήτως ἡ κοινωνία, καὶ τοῦ διέποντος νόμου τὴν μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελεσμάτων ἀλληλουχίαν, ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολυπλόκου τούτου δράματος καὶ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ, ποτὲ μὲν μὴ δεικνύοντος ποσῶς τὴν ἐπικειμένην λύσιν, ποτὲ δὲ προβάλλοντος αὐτήν, στιβαρῶς προβαίνουσαν καὶ ὡς ὑπὸ σιδηρᾶν ἀνάγκην, ταῦτα εἶναι τὸ διδακτικὸν τῆς ἱστορίας θέαμα.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτεθῇ ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν πλῆρες καὶ ἐναργὲς τὸ θέαμα τοῦτο, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἑκάστης ἐποχῆς, ὡς εἰς τὸ ἐργαστήριον, ἐν ᾧ κατασκευάζεται ἡ ἀκατέργαστος ὕλη, καὶ ἀφοῦ ἐκεῖ σπουδάσωμεν ὅλους τοὺς μοχλούς,

διορθώσωσι τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην, ὥστε νὰ μὴ φορολογῶνται οἱ πλεῖστοι κατὰ τὸ τριπλάσιον ἢ ὅσον φορολογοῦνται οἱ λοιποί.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνη συνέπεια τῆς ἀνισότητος ἡ δυσαρέσκεια, ἥτις φυσικῷ τῷ λόγῳ καταλαμβάνει τὸν φέροντα ὑπέρτερον βάρος. Ὅσῳ βαρύτερος εἶναι ὁ φόρος, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον αὐξάνουσι καὶ τὰ πρόσθετα ἑκατοστὰ διὰ τὰς τοπικὰς ἀνάγκας, ὥστε τὸ βάρος διπλασιάζεται καὶ τριπλασιάζεται.

Ἔχει ἑπομένως καὶ τὸ διανεμητικὸν σύστημα τὰς ἀτελείας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ὅσοι καὶ ἂν καταβάλλωνται κόποι πρὸς μετρίασιν.

Ἀλλ' ὅ,τι ἡμᾶς ἰδίως ἐνδιαφέρει, εἶναι ὅτι διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἐτέθη ὅριον, ἐξασφαλίζον τὸν γεωπόνον, ὅτι δὲν ἐργάζεται πρὸς ὄφελος ἄλλων, οὐδὲ ὑποβάλλεται εἰς φορτίον ὑπέρτερον τῶν δυνάμεων. Ταύτην ἔχων τὴν πεποίθησιν ἀφοσιοῦται εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς γῆς καὶ καταβάλλει κεφάλαια πρὸς αὔξησιν τῆς παραγωγῆς, βέβαιος ὢν ὅτι τὸ ἐντεῦθεν πλεόνασμα μέλλει ν' ἀνταμείψῃ τὰς θυσίας καὶ ν' ἀποτελέσῃ μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας.

Οἱ μεμφόμενοι τὴν ἀνισότητα μετὰ τὴν μακρὰν ἐργασίαν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ διανεμητικοῦ συστήματος (impôt de répartition) προτείνουσι τὸ ποσοτικὸν σύστημα (impôt de quotité), στηριζόμενον καὶ αὐτὸ ἐπὶ τῶν κτηματικῶν ἀπογραφῶν (cadastre) κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον συντασσομένων, ἀλλ' ἐπιβάλλοντες φόρον ποσοστοῦ ἀναλόγου πρὸς τὴν καθαρὰν πρόσοδον. Τὸ προϊὸν τοῦ ἐγγείου φόρου ὁμολογουμένως ἔσεται ὑπέρτερον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο τὸ μόνον μέλημα τοῦ νομοθέτου, ὅστις ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ ἐξετάσῃ, ἂν δὲν ἀποβῇ ἡ αὔξησις πρὸς βλάβην τῆς γεωργίας, κατὰ πόδας παρακολουθουμένης ἐν τῇ προόδῳ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ φορολόγου, ἀναχαιτίζοντος πᾶν βῆμα εἰς τὰ πρόσω. Προτιμότερον εἶναι νὰ ἐνισχυθῇ ὁ ζῆλος τοῦ γεωπόνου, ὅτι πᾶν ὅ,τι προσκτᾶται νέον κέρδος ἐκ τῆς ἰδίας φιλοπονίας εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἀναφαιρέτως ὡς βραβεῖον τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς ἐξαιρέτου φιλόπονίας, ἡ δὲ ἀνισότης εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων νὰ ἐξαλειφθῇ, καθόσον ὑπὲρ αὐτῆς συντρέχουσι καὶ ἄλλαι τυχαῖαι περιστάσεις, συντελοῦσαι εἰς αὔξησιν ἢ μείωσιν τῆς καθ' ἕκαστον ἔτος προσόδου, φύσει ἀστάτου, ὅπως ἐν πολλαῖς συνέβη ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῆς φυλλοξήρας.

Ὅπως ἐῤῥυθμίσθη ἡ κτηματικὴ ἀπογραφή, συμπεριλαμβάνει καὶ

τὰ κτίρια (propriété bâtie). Καὶ τοῦτο λογίζεται ὡς ἀτέλεια, καθόσον ἄλλη εἶναι ἡ βάσις τῆς φορολογίας τῆς γῆς, καὶ ἄλλη τῆς τῶν οἰκοδομῶν, ὑποκειμένων μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ καὶ εἰς ἄλλους φόρους[1].

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὅλαι αἱ μεταθέσεις τῆς κυριότητος σημειοῦνται παρὰ τοῦ ἐφόρου ἑκάστοτε ἐπὶ τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ φορολογουμένου.

Ἡ διατήρησις τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς, ὅπως ὑπάρχῃ σύμφωνος πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐμφαίνῃ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν εἰκόνα, διότι ἄλλως δὲν φορολογοῦνται οἱ ζῶντες, ἀλλ' αἱ σκιαὶ τῶν κεκοιμημένων, ἀπαιτεῖ τὴν περιοδικὴν ἀναθεώρησιν, ἣν δὲν παύουσιν ἀναζητοῦντες ἐν Γαλλίᾳ.

Τοὐναντίον, ὡς παρετηρήσαμεν, ἡ ἀναθεώρησις ἐντελῶς ἐγκατελείφθη παρὰ Βυζαντίοις.

Ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ ὁ νομοθέτης νέας ἀπογραφὰς καὶ ἀναθεωρήσεις ἐξασφαλιζούσας τὴν ἐκ πραγματικῆς προσόδου εἴσπραξιν τοῦ ἐγγείου φόρου, προτιμᾷ νὰ διαιωνίσῃ τὰς ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτοῦ παλαιὰς ἀπογραφάς, διὰ παντοίων τεχνικῶν μέσων καθιστῶν τὸν ἔγγειον φόρον *πάγιον*. Ὡς ἐκ τούτου εἰσάγει τὸ σύστημα τῶν μητροκωμιῶν, ἀπονέμει προτίμησιν ἐπὶ *κλασματικῶν* γαιῶν, τῶν ἀποσπωμένων δηλ. τμημάτων ἐκ κτήματος ἀναγεγραμμένου ὡς ὅλου, εἰς τοὺς κατόχους τῶν κλασμάτων τούτων, ὁμοκήνσους καὶ ὁμοδούλους. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τοῦ σφαλεροῦ τούτου συστήματος εἶναι, ὅτι αἱ γαῖαι γίνονται *ἐξαλειμματικαί*, καὶ δὲν ἐκλείπουσι μόνοι οἱ ἰδιοκτῆται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι.

Ἡ ἰδιοκτησία τοιουτοτρόπως γίνεται ὅλως ἐφήμερος καὶ τὸ δημόσιον ταμεῖον διαθέτει αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς ὄφελος τῶν δυνατῶν καὶ πρὸς ἁρπαγὴν μεταχειριζομένων τὴν ἐξουσίαν. Σκώπτων ὁ Ἰουλιανός, ὡς γνώρισμα ἀγαθοῦ Βασιλέως πλάττει λέγοντα τὸν Ἑρμῆν, ὅτι εἶναι *πολλὰ κεκτῆσθαι καὶ ἀναλίσκειν πολλά*. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, ποῖα συμφέροντα ἐπάλαιον καὶ συνωθοῦντο κατὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους ἐκθρονισμούς, καὶ διατί οἱ πλεῖστοι τῶν Αὐτοκρατόρων ἐτελεύτησαν διὰ βιαίου θανάτου. Ὅλα ἦσαν ἀβέβαια καὶ αὐτὴ ἡ πατροπαράδοτος ἰδιοκτησία, λόγῳ καθυστερούντων δημευομένη, καὶ αὐτὴ ἡ ζωή, λόγῳ

---

[1]) Περὶ τούτων πρβ. **Leroy-Beaulieu, Des Finances** σ. 319—325.

τῆς ὑπεροχῆς τῆς δεῖνος, ἢ τῆς δεῖνος φατρίας, κινδυνεύουσα ἐν ἀποτυχίᾳ, ὡς ἐπίφοβος εἰς τὴν ὑπερισχύσασαν συμμορίαν. Τὸ μόνον βέβαιον καὶ ἀμετάτρεπτον, ὡς χάρτης ἀπαράγραπτος καὶ ἀσφαλῶς τηρούμενος ἐν τοῖς γενικοῖς σεκρέτοις καὶ ἐν τῷ θολωτῷ ᾠάτῳ τοῦ μεγάλου Παλατίου, ἦσαν αἱ ἅπαξ καὶ πρὸ αἰώνων γενόμεναι τῶν κτημάτων ἀναγραφαί, μικρόν τι ἐνίοτε καὶ κατ' εὔνοιαν ἐπιδιορθούμεναι, ἢ πρὸς εἴσπραξιν νέου τινὸς φόρου, τοῦ χαρτιατικοῦ, ἢ πρὸς αὔξησιν τοῦ ἐγγεγραμμένου, διά τὰ ὑπέρτιμα καὶ ὑπέρπλεα.

Τόσον ἀπεῖχον τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων αὗται αἱ ἀπογραφαί, ὥστε σπανίως εἰσεφέρετο εἰς τὸ ταμεῖον τὸ ἐν αὐταῖς δηλούμενον ποσόν. Ὅτε ὅμως ἤρχετο ἐπὶ τοῦ θρόνου Αὐτοκράτωρ, ἢ τραχύς, ἢ δαπανηρός, ἢ φιλοχρήματος, ἢ εἰς πολλοὺς χρεωστῶν ἀμοιβὴν διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἀνύψωσιν, ἔθραυε τοὺς ὑπηκόους διὰ τῆς μέχρις ὀβολοῦ εἰσπράξεως καὶ τοσοῦτον ἀπεθησαύριζε χρυσόν, ὥστε ἐν τοῖς ταμείοις δὲν ὑπῆρχε τόπος πρὸς φύλαξιν [1].

Ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἢ ἄλλος τολμηρότερος ἅρπαξ τοῦ θρόνου καθίστανε τὴν περὶ τούτου μέριμναν περιττήν, καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐξαντληθέντων φορολογουμένων ἐπηκολούθει κατὰ πόδας ἡ παντελὴς ἐξάντλησις τοῦ ταμείου, αὐτόχρημα πίθου τῶν Δαναΐδων.

Τοιοῦτον ἀνεπτύχθη τὸ ἁρπακτικὸν πνεῦμα, ὥστε ὁ Βασίλειος Μακεδὼν οὐδένα πλέον ἐκ τῶν Ἀρχόντων ἐμπιστεύεται πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν κακῶς κειμένων ἀπογραφῶν· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ πρὸς τοιοῦτον ἔργον, προτιμᾷ νὰ ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν ἀναθεώρησιν. Αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ βασιλεύσας μόνος μετὰ τὸν φόνον τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἀναγκάσας εἰς ἀνάδοσιν τοῦ ἡμίσεος τοὺς ἄνευ αἰτίας λαβόντας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀνέσωσε 300 κεντηνάρια χρυσοῦ [2], ἤτοι ὡς ἔγγιστα 38 ἑκατομμ. δρ.

Σπουδαιότατον εἶναι προσέτι τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ Βυζαντίους ὅλοι

[1]) Χωνιάτου, Χρον. σ. 422: Τὸ κέρμα ἐπιδιπλῶν καὶ τὸ τάλαντον πολυπλασιάζων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τὸ χιτώνιον προσαπαιτῶν καὶ τὸ ψυχάριον αὐτὸ πολλάκις ἀναχρέμψασθαι βιαίως ἐγκείμενος.—Νικηφ. Γρηγορᾶς, Γ'. 4. σ. 70: Τοσαῦτα μεταχειρίζεσθαι χρήματα, ἃ εὔξασθαι μὲν ἐνῆν αὐτῷ, ἐλπίσαι δ' οὐκ ἄν ποτ' ἐνῆν, ὅλαις λοιπὸν ἐξήντλει χοίνιξιν κτλ.—δηλ. ὁ ἅρπαξ τοῦ θρόνου Μιχαὴλ Παλαιολόγος.

[2]) Νικηφ. Γρηγ. Β'. σ. 842.

οἱ φόροι ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς γῆς. Ὑπῆρχε μὲν κατ' ἀρχὰς τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν ἀκτημόνων, ἀλλ', ὡς εἴδομεν, μέτ' ὀλίγον ἔπαυσεν ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν δὲ τοῖς ἀγροῖς ἐσημειώθη ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν κτημάτων καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ γεωργοὶ ἔγιναν ἐναπόγραφοι καὶ δουλοπάροικοι. Ἔκτοτε καὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ φόροι ἐπεβάρυνον ὅλοι τὴν γῆν, οἱ δὲ ἔμμεσοι ἦσαν ἐλάχιστοι, μόλις μνημονευόμενοι. Μάλιστα οἱ Ἑνετοὶ καὶ Γενουήνσιοι κατέλαβον ὅλον τὸ ἐμπόριον τῶν λιμένων, καὶ διὰ πολλῶν συνθηκῶν ἐκτήσαντο σχεδὸν ἀτέλειαν[1], χάριν δὲ αὐτῆς συνέπραξαν μέχρι τέλους κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν προμαχόμενοι.

Κατὰ Γρηγορᾶν μεσοῦντος τοῦ ιδ'. αἰῶνος, τῶν μὲν ἐν Γαλατᾷ Λατίνων ἡ ἐτησία ἐκ τῶν φόρων πρόσοδος ἦτο 2,000,000 νομισμάτων ἤτοι φρ. 2,600,000 τῶν δὲ Βυζαντίων μόλις 30,000, ἤτοι φρ. 390,000[2].

Ἀπεναντίας ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ εἰσφερομένου εἶναι ὁ ἔγγειος φόρος. Καθ' ὑπόθεσιν ἐν ἔτει 1857, ὁ ἔγγειος φόρος συνεποσοῦτο εἰς 161 ἑκατομμ. φρ., διὰ δὲ τῶν προσθέτων ποσοστῶν (centimes additionnels), ἔφθανεν εἰς 271· ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ μόνος, καθότι ὑπάρχει καὶ ὁ τῶν θυρῶν καὶ θυρίδων ἐκ φρ. 40 ἑκατομμ. Ἄλλος ἄμεσος φόρος εἶναι ὁ προσωπικὸς ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος ἐκ φρ. 36 ἑκατομμ. καὶ σὺν τῷ προσθέτῳ ἐκ φρ. 66 καὶ ὁ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐκ φρ. 43 ἑκατομμ. ὡς ἔγγιστα, ἢ 59 σὺν τῷ προσθέτῳ. Καὶ αὐτὸ τὸ τέλος ἐπὶ τῆς μεταβιβάσεως πάσης κυριότητος ἀκινήτου καὶ κινητῆς (enregistrement) ἂν προσθέσωμεν ἐκ φρ. 210 ἑκατομμ. ὡς ἔγγιστα, πάλιν τὸ ὅλον ποσὸν τῶν ἀμέσων φόρων δὲν ὑπερέβαινεν, ἄνευ μὲν τοῦ προσθέτου ποσοστοῦ τὰ 476 ἑκατομμ., σὺν αὐτῷ δὲ τὰ 646, ἐξ ὧν ἐπέκεινα τοῦ ἡμίσεος μόνον ἐπέκειτο ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, ὁμοῦ δὲ

---

[1]) Ὅρα Ζαχαρίου, Νεαρῶν Συλλ. Γ. 27. Δ'. 54, 72. Καίτοι Ἰουδαῖος λαλῶν περὶ χρημάτων ὁ Βενιαμὶν ἐκ Τουδέλης, περιηγητὴς τοῦ ιβ'. αἰῶνος, δὲν εἶναι ἀξιόπιστος, ὅτι ἡ καθ' ἡμέραν ἐν Βυζαντίῳ εἴσπραξις ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ λιμένος ἦτον 20 χιλ. νομισμάτων, ἤτοι περίπου 340 χιλ. δραχμῶν, καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν, ὡς λέγει ἀστεϊζόμενος ὁ Γίββων, τὰς πολυπληθεῖς ἑορτασίμους τοῦ ἡμετέρου ἡμερολογίου. Ὅρα Tafel, Thessalon σ. 505.

[2]) Νικηφ. Γρηγ. Β'. σ. 842.

τὸ ὅλον ἀπετέλει ὡς ἔγγιστα τὸ $^1/_3$ τῶν κατ' ἔτος εἰσφερομένων, κατὰ πλεῖστον ἐξ ἐμμέσων φόρων[1].

Δὲν εἶναι μόνον ἄδικον, μόνη ἡ γεωργικὴ τάξις νὰ φέρῃ ὅλον τὸ βάρος τῆς δημοσίας δαπάνης, ἀλλ' εἶναι ὅλως ἀδύνατον νὰ πορισθῇ τις ἐκ τῆς γῆς τοσοῦτον χρῆμα. Ὁ φόρος μέλλει τότε νὰ ὑπερτερήσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος, ἐπισωρευόμενος διὰ καθυστερήσεως, καὶ ὁ γεωργὸς ἐκπίπτει τῆς ἰδιοκτησίας ὑποδουλούμενος.

Ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς εἰς οὐδενὸς χεῖρα ἐμπεδοῦται, ἀλλὰ γίνεται μεταβατικὴ διὰ τῆς ἐπιδιώξεως τῶν καθυστερούντων, διδομένη εἰς τὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τρεφόμενον καὶ ἁρπάζοντα τὰ μέσα πρὸς κτῆσιν αὐτῆς, μεχρισοῦ ἄλλος εὐτυχέστερος νὰ διαδεχθῇ τὸν ἅρπαγα. Αὐτοὺς τοὺς παρερχομένους κυρίους δουλεύει ὁ γεωργός, ἐν ἄκρᾳ ἐνδείᾳ καὶ γυμνότητι, ἄνευ οἱασδήποτε ἀπολαύσεως καὶ ἄνευ ἐλπίδος φαιδροτέρου μέλλοντος ἀκαταπαύστως ἐργαζόμενος. Ἀλλὰ τότε δὲν πρέπει ν' ἀπορῇ ὁ ἱστορικός, οὐδαμοῦ ἀπαντῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, μεταξὺ δουλευόντων καὶ ἁρπαζόντων, γενναῖον αἴσθημα καὶ φρόνημα δυνάμενον ν' ἀποσείσῃ τὸν κοινὸν μαρασμὸν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐπικειμένων κινδύνων ἐκ τῆς πρὸς τὰ πρόσω ὁρμῆς ἐπιχειρηματικωτέρου γείτονος. Ἐν τῷ νοσοῦντι σώματι νοσεῖ καὶ ἡ ψυχή.

Γενικώτερον κρίνοντες δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλα τὰ ἀσιατικὰ κράτη κατατρύχονται ὑπὸ τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσιν ἀνάπτυξιν, πλὴν προσκαίρων κατακτήσεων κατὰ τὸ πολεμικώτερον πνεῦμα μεγαλεπηβόλου δυνάστου, Ναβουχοδονόσορος, Κύρου, Ἀττίλα, Γεγκισχάνου, ἢ Ταμερλάνου, διότι μόνους πολιτεύονται ἐγγείους φόρους, καὶ μόνον μέσον πλούτου γινώσκουσι τὴν ἁρπαγήν, ὥστε οὐδεμία ὑπάρχει τῆς ἰδιοκτησίας ἀσφάλεια, καὶ ὁ μυθώδεις ἀποκτῶν θησαυροὺς ἐν μιᾷ ῥοπῇ ἐπανέρχεται εἰς τὴν βακτηρίαν τοῦ ἐπαίτου. Τὸ ἀποτέλεσμα τοιαύτης ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἶναι ἡ ἀποχαύνωσις, ἣν ἡ ποιητικὴ φαντασία παρηγορεῖ δι' ἀλληγορικῶν μύθων, ὑπὸ τὸ ποικίλον αὐτῶν νέφος καλύπτουσα τὸ ἄδηλον τοῦ πεπρωμένου. Ὁ ἐν ἀκαρεῖ εἰς μηδὲν μετατρεπόμενος ἀσιατικὸς ὄγκος παραλύει ὅλην τὴν ἀνθρώπινον ἐνεργητικότητα, ἀναπτυσσομένην πρόσ-

[1]) Ἐλήφθησαν τὰ ποσὰ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1857, καθ' ὃν τὸ ὅλον τῶν ἐσόδων συνέκειτο ἐκ φρ. 1710 ἑκατομμ.

καίρως μέν, ὅπου διὰ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων καθίσταται βεβαιοτέρα ἡ κοινωνικὴ ὕπαρξις, μονίμως δέ, ὅπου διὰ τῆς θεσμοθεσίας παγιοῦται.

Οὐδεμία, νομίζω, ὑπάρχει ἀπαισιωτέρα εἰκὼν τοῦ παρὰ Βυζαντίοις ἀσυστόλως ἐπικρατήσαντος ἁρπακτικοῦ πνεύματος, ὅσον ἡ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Μετὰ 37 ἐτῶν μᾶλλον πρᾷον βασιλείαν, ἀφοῦ *ἁμάξαις ὅλαις* διένειμεν εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ θεράποντας τὰ δημόσια χρήματα, ὅσα διὰ πάσης ἐπινοίας ἀφήρπασεν ἀπὸ τῶν ὑπηκόων, οὐδεὶς εὑρέθη ὁ θάψων αὐτὸν βασιλικῶς, οὐδὲ ὁ υἱός αὐτοῦ καὶ διάδοχος τῆς βασιλείας Ἰωάννης[1]. Ἅμ' ἡλέηται καὶ τέθνηκεν ἡ χάρις. Τοιαύτη ἡ κοινωνία, ἐν ᾗ πᾶν πνεῦμα δικαιοσύνης ἐξέλιπεν.

Ἴσως ἡ ἀτελὴς αὕτη μελέτη συντελέσει πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τοῦ παρὰ Βυζαντίοις φορολογικοῦ συστήματος καὶ ὅτε μάλιστα καταγινόμεθα εἰς ἀναμόρφωσιν τοῦ κατ' ἄλλους λόγους ἐπιβλαβῶς διέποντος ἡμᾶς, πρέπον εἶναι νὰ γνωρίζωμεν, πόσον φθοροποιὰ καὶ λαοφθόρα εἶναι τὰ τρία ταῦτα ἀξιώματα, ὅτι τὰ δημόσια τέλη δὲν εἶναι κατὰ προσώπων ἀλλὰ κατὰ πραγμάτων, ὅτι ἀδιαφόρως ὡς πρὸς τὴν πρόσοδον ἐπίκεινται πάγια, καὶ τέλος ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῶν ἐκ τῆς γῆς ληπτέον. Ὑπὸ τὴν παμβόρον ἀτμοσφαῖραν τοιούτων ἀξιωμάτων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἰδιοκτησία, ἄνευ αὐτῆς δὲ οὐδὲ ἡ ἐλευθερία ὑφίσταται.

Ὡς εἶπεν ὁ *Μοντέσκιος*, ἡ γῆ δὲν ἀποφέρει καρπὸν ἀναλόγως τῆς ἰδίας αὐτῆς γονιμότητος, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς ἐλευθερίας τῶν κατόχων, καὶ ἐκ τούτου πειθόμεθα, ὅτι ἐκεῖ θάλλει ἡ γεωργία καὶ δι' αὐτῆς ἀκμάζει τὸ ἔθνος, ὅπου ἐμπράκτως βεβαιοῦται ὁ παρὰ τοῦ Φὼξ δοθεὶς ὁρισμὸς τῆς ἐλευθερίας, συνισταμένης εἰς τὴν ἀσφαλῆ καὶ ἀπρόσβλητον ἱερότητα τῆς ἰδιοκτησίας. It consists in the safe and sacret possession of a man's propriety.

Ἀπεναντίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις εἴδομεν ἀλληλοδιαδόχως τὸν καταθλιπτικὸν τροχὸν τῶν ὑπερόγκων φόρων συντρίβοντα πρώτους τοὺς μικροὺς γεωπόνους, μεταβαλλομένους εἰς δούλους τῆς γῆς καὶ ἐναπογράφους τῶν μεγαλοκτημόνων, κατόπιν πάλιν τούτους ὑποχωροῦντας εἰς τὴν βαρεῖαν πίεσιν καὶ ἐγκαταλιμπάνοντας διὰ τῆς

[1]) Ζωναρᾶς ἐν τέλει.

ἦσαν οἱ Φεδεράτοι (fœderati, gentiles, schola gentilium, auxilia palatina), διατεταγμένοι εἰς τὰς λεγομένας σχολάς, εἰς ἃς προσετέθησαν ἐπὶ τέλους καὶ Τοῦρκοι, τζαοῦσαι. Μετ' αὐτῶν συνυπηρέτουν καὶ οἱ Τσάκωνες, ὑπὸ ἴδιον στρατοπεδάρχην. Οἱ Πέρσαι ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα, λεγόμενον ἀγγουρωτόν, ἦσαν δὲ καθαυτὸ οἱ ῥαβδοῦχοι, ἔχοντες ἐκ τῆς ζώνης κρεμαμένας ῥάβδους (manuclavia)· ὅθεν καὶ μαγκλαβῖται καλούμενοι. Ὅτε δὲ ὁ Βασιλεὺς ἵππευεν, οὗτοι προπορευόμενοι, ἐκράτουν τὰς ῥάβδους ὀρθίας. Ἡ ξενικὴ αὕτη δορυφορία ἐκαλεῖτο Ἑταιρία, κατ' ἀντίθεσιν τῶν Βασιλικῶν, δηλ. τῶν τῆς Αὐλῆς ὑπηρετῶν καὶ τῶν ταγματικῶν, δηλ. τῆς ἐξ ἰθαγενῶν φρουρᾶς. Ἡ ὅλη φρουρὰ συνέκειτο ἐκ τεσσάρων ταγμάτων, τῶν σχολαρίων, τῶν ἐξκουβιτόρων (φυλάκων), τῶν ἱκανάτων (ἐπιλέκτων) καὶ τῶν ἀριθμῶν (numeri), δηλ. τῶν λειψάνων τῶν δι' ἀριθμοῦ διακρινομένων λεγεώνων.

Τοιοῦτος, ὡς ἔγγιστα, ἦτον ὁ ἐντὸς τῶν βασιλείων αὐλικὸς συρφετός. Ἀλλὰ πρὶν παρακολουθήσωμεν τὸν Αὐτοκράτορα ἐξερχόμενον, ὀλίγα τινὰ θέλομεν εἰπεῖ καὶ περὶ τῶν ἐκτὸς τῶν Ἀνακτόρων.

Οἱ λοιποὶ πολῖται διεστέλλοντο εἰς *Ἄρχοντας*, ἐξ ὧν συνήθως οἱ ἐν τῇ Αὐλῇ ὑπηρετοῦντες, εἰς *Κτήτορας*, δηλ. κτηματίας καὶ ἐργαστηριακούς, δηλ. ἐπιτηδευματίας, καὶ εἰς *Ὄχλον*.

Πρὸ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, ἅπαντες μετεῖχον τῶν δύω τοῦ ἱπποδρόμου φατριῶν, Πρασίνων καὶ Βενέτων. Ἑκάστη αὐτῶν, ἁμιλλωμένη μετὰ ζέσεως ὑπὲρ τοῦ ἰδίου χρώματος ἐπὶ ὑπερτερήσει τῆς ἄλλης, πολλὰ κατέβαλλε καὶ ἀπετέλει ἴδιον σύστημα, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀρχηγοῦ, τοῦ *Δημάρχου*, πλείστους ἔχοντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, πρὸς παντὸς εἴδους ἐνέργειαν.

Μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ οἱ *κράκται*, οἵτινες ἀντεφώνουν πρὸς τὸν φωνοβόλον τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐξερχομένου, εἴτε δι' ἰάμβων, εἴτε πεζῷ λόγῳ, ὁ δὲ λαὸς ἐν συναυλίᾳ ἀπεκρίνετο. Πρὸς χαλιναγώγησιν τῶν φατριῶν τούτων, οἱ Αὐτοκράτορες προέστησαν ἑκάστης αὐτῶν ἕνα *δημοκράτην* ἐκ τῶν αὐλικῶν, ὅστις, κατὰ τὴν προέλευσιν τοῦ Αὐτοκράτορος, προσήνεγκεν εἰς αὐτὸν τὰ ἐπὶ τούτῳ αὐτοσχέδια στιχουργήματα, τὸν λιβελλάριν. Τῶν μὲν Πρασίνων δημοκράτης ἦτον ὁ Δομέστικος τῶν ἐξκουβίτων, δηλ. ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἔνδον φυλακῆς, τῶν δὲ Βενέτων ὁ Δομέστικος τῶν Σχολῶν, δηλ. ὁ Ἔξαρχος, ὁ Στρατηγὸς τῆς Αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς.

Ἤδη ἔχομεν ἱκανὰ ἐφόδια, διὰ νὰ συνακολουθήσωμεν τὸν Αὐτοκράτορα, ἐξερχόμενον τῶν Ἀνακτόρων. Αἱ ἔξοδοι αὗται συνήθως ἐγίνοντο κατὰ τὰς περιφανεῖς ἑορτάς. Διὰ τοῦτο τὸ πλεῖστον μέρος τῆς βασιλείου τάξεως τοῦ Πορφυρογεννήτου σύγκειται ἐκ περιγραφῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν, ὧν ἑκάστη εἶχε τὸ ἴδιον τυπικόν. Τὰ κυριώτερα τούτων λαμβάνοντες ὡς παράδειγμα, δυνάμεθα, ὡς ἔγγιστα, νὰ συνθέσωμεν τὴν εἰκόνα τῶν συνήθως γινομένων.

Ἅμα ἐπέκειτο περιφανὴς ἑορτή, τὴν προτεραίαν ὁ ἀρχιευνοῦχος, εἰσερχόμενος εἰς τὸ χρυσοτρίκλινον, ὑπεμίμνησκεν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅπως λάβῃ τὰς διαταγὰς τῆς προελεύσεως. Τὴν ὑψηλὴν ἀπόφασιν προελεύσεως μετεβίβαζεν ἀμέσως εἰς ἅπασαν τὴν Αὐλήν, εἰς ἁπάσας τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει δήμους, ὅπως παρασκευασθῶσι καὶ προευτρεπίσωσι τὰ ἁρμόζοντα.

Ὁ Ἔπαρχος τῆς πόλεως ἐφρόντιζε νὰ καθαρίσῃ τὴν Βασιλικὴν ἔξοδον καὶ ὅλας τὰς λεωφόρους, δι' ὧν ἔμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Αὐτοκράτωρ, κατακοσμῶν αὐτὰς διὰ πυξίνου πρίσματος, κισσοῦ, δάφνης, μυρσίνης καὶ δενδρολιβάνου, καὶ τῶν εὐωδῶν ἀνθῶν, ὅσα ἔφερεν ἡ ὥρα.

Τὴν ἐπαύριον λίαν πρωῒ παρετάσσοντο τὰ σωματεῖα καὶ αἱ συντεχνίαι (τὰ συστήματα) στοιχηδὸν ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀπὸ τῶν Ἀνακτόρων μέχρι τῆς Ἁγίας Σοφίας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἑξάκις ἔμελλον νὰ γίνωσιν ἀνευφημίαι τοῦ Αὐτοκράτορος, διὰ δὲ τὴν ἐξαπλῆν ταύτην εὐχὴν παρετάσσοντο ἐναλλὰξ οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι, διὰ τὴν διαφορὰν τῶν χρωμάτων τῆς στολῆς αὐτῶν, κατὰ τρία τμήματα ἕκαστον χρῶμα. Τὰ ἐργαστήρια καὶ αἱ οἰκίαι ἐκοσμοῦντο διὰ σηρικῶν ὑφασμάτων, πέπλων καὶ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν. Ἐν τοσούτῳ εἰσήρχοντο οἱ αὐλικοί, ὅσους ἀπηριθμήσαμεν, εἰς τὸ ἱππικὸν (εἰς τὸ καβαλλάριον) περιμένοντες. Ὁ μέγας παππίας, ὡς κλειδοῦχος, ἤνοιγε τ' Ἀνάκτορα, συνάμα δὲ εἰσήρχοντο οἱ ῥαφεῖς (βεστίτορες) καὶ οἱ ἐπὶ τῆς τοῦ Βασιλέως ἁλουργίδος ὑπηρέται (βεστιάριοι) εἰς τὸ βῆλον τοῦ πανθέου, ἔνθα ἐλάμβανον τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα (τζαγγία), τὸ σκῆπτρον (Μωσαϊκὴν ῥάβδον), τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ τὰ στέμματα, οἱ δὲ σπαθάριοι τὰ Βασιλικὰ ὅπλα. Ταῦτα ἀπετίθεντο ἐν τῷ ὀκταγώνῳ, τῷ ἐν τῷ Ἀνακτόρῳ τῆς Δάφνης. Ὁ Αὐτοκράτωρ τότε ἐξήρχετο ἐκ τοῦ ἱεροῦ κοιτῶνος καὶ προσευχηθεὶς ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ χρυσοτρικλίνου, ἐνεδύετο καὶ

ἀμέσως προέβαινεν. Ἐν τῷ σίγματι ἐξεδέχοντο τὸν Αὐτοκράτορα καὶ ὅλους τοὺς θαλαμηπόλους οἱ ῥαβδοῦχοι τῆς σωματοφυλακῆς (τὸ μαγκλάβιον), ἡ λοιπὴ φρουρὰ (ἑταιρία) καὶ οἱ ἐν ἀξιώματι, οἵτινες ἐπευχόμενοι συνεπορεύοντο.

Ἅμα ἐξήρχετο ἡ πολυάριθμος αὕτη συνοδία, προπορευομένων τῶν ῥαβδούχων πρὸς εὐταξίαν, πρώτους ἀπήντα ἐπὶ θρανίων (σκάμνων) τοὺς καγελλαρίους, τοὺς κοιαίστωρας (ἀστυνομικοὺς ὑπαλλήλους), μετὰ τοῦ προϊσταμένου αὐτῶν (Δομεστίκου), ῥωμαϊστὶ ἀνευφημοῦντας· ἐν δευτέρᾳ τάξει τοὺς διπανίτας (ἄγνωστον ποῖοι ἦσαν) καὶ τελευταίους τοὺς νομικούς, δηλ. τοὺς κανονάρχους, καὶ τούτους πάντας ἀνευφημοῦντας. Τότε ἔφθανεν εἰς τοὺς λύχνους, ὅπου ἦτον ἱδρυμένος ὁ Σταυρός. ἀπευχαριστῶν τῷ Θεῷ διὰ τρισσῆς μετὰ κηρῶν προσκυνήσεως. Ἐκεῖ ὁ δημοκράτης, εἴτε τῶν Βενέτων, εἴτε τῶν Πρασίνων, δηλ. τῶν πρώτων λαχόντων καὶ ψαλλόντων τὰ τῆς ἑορτῆς, ἱσταμένου τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπέδιδεν εἰς αὐτὸν τὸ αὐτοσχέδιον ποίημα ἐξ ὀνόματος τοῦ Δήμου, τὸ ὁποῖον ἄνευ ἀναγνώσεως ἐλάμβανεν ὁ ἀρχιευνοῦχος πρὸς φύλαξιν. Ἐπὶ νεύματος τοῦ Αὐτοκράτορος ὁ φωνοβόλος αὐτοῦ ἔλεγε, *κελεύσατε*, ἐφ' ᾧ ὁ κράκτης τοῦ Δήμου ἔψαλλε τοὺς ἰάμβους, ὁ δὲ Δῆμος ἐν συναυλίᾳ ἀπεκρίνετο. Αὕτη ἦτον ἡ ἀκτολογία (acclamatio), ἤτοι ἡ ἀνευφημία. οἷον ὁ κράκτης ἔψαλλε, «πολλά, πολλά, πολλά», ὁ δὲ λαός, «πολλά, ἔτη εἰς πολλά»· καὶ πάλιν ὁ κράκτης «πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι ἡ ἔνθεος » βασιλεία», ὁ δὲ λαὸς ἐφθόγγει ἐκ τρίτου, «πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι», καὶ οὕτω καθεξῆς.

Τούτων γενομένων, προέβαινε πάλιν ἡ πομπὴ μέχρι τῶν πυλῶν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἵστατο τὸ ἕτερον τμῆμα τοῦ δήμου. Ἐπὶ ὑποθέσει, ὅτι κατὰ τοὺς λύχνους ἦσαν Βένετοι, πρὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἵσταντο Πράσινοι, ψάλλοντες τὸ τῆς ἑορτῆς, πρὶν φθάσῃ ὁ Αὐτοκράτωρ. Ἅμα ἔφθανεν ἐκεῖ, ἔπαυεν ὁ ψαλμός, ὁ δὲ δημοκράτης τῶν Πρασίνων ἐπέδιδε τὸν λιβελλάριν, μεθ' ὃ τὸ κελεύσατε, ὁ δὲ κράκτης ἀνευφήμει ὡς εἴρηται, οἷον «πολλοὶ ἡμῖν χρόνοι, οἱ θεράποντες τοῦ Κυρίου», ὁ δὲ λαός, «ἅγιε».

Τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως ἐπανελαμβάνοντο κατὰ τὴν τρίτην δοχὴν ὑπὸ τῶν Βενέτων, ἔνδοθεν τῆς χαλκῆς, κατὰ τὴν τετάρτην ἔξωθεν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ δημάρχου τῶν Βενέτων μετὰ τοῦ δήμου τοῦ λευκοῦ, κατὰ τὴν πέμπτην εις τὸν λεγόμενον Ἀχιλλέα, πλησίον τῆς μεγάλης

πύλης τοῦ Μελετίου ὑπὸ τοῦ δημάρχου τῶν Πρασίνων, μετὰ τοῦ δήμου τοῦ ῥουσίου, καὶ κατὰ τὴν ἕκτην εἰς τὸ ὡρολόγιον τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὑπὸ τοῦ δημάρχου τῶν Βενέτων, μετὰ τοῦ δήμου τοῦ λευκοῦ. Τὰ αὐτὰ ἐπανελαμβάνοντο καὶ κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰ ἀνάκτορα.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ὅλαι αὗται αἱ ὑμνῳδίαι καὶ ἀνευφημίαι καὶ οἱ ἴαμβοι ἐψάλλοντο διὰ τῆς ῥινός. Ὁποία μονοτονία, ὁποία ἀπόσβεσις πάσης ἀτομικότητος! Νομίζει τις, ὅτι εὑρίσκεται ἐν μέσῳ λαοῦ αὐτομάτων. Οὔτε νευρόσπαστα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκτελέσωσι τόσον ὁμοιομόρφως καὶ ἀκόμψως, ὅσα ἐγίνοντο κατὰ πᾶσαν περιφανῆ ἑορτὴν καὶ ὁσάκις ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπορεύετο ἐκ τῶν ἀνακτόρων διὰ τῆς πόλεως. Μεγίστη προπαρασκευή, πλείστη κίνησις καὶ ψαλμῳδία λιτανίας πρὸς ἔνδειξιν ἀνυπάρκτου ἀγαλλιάσεως, οὐδαμοῦ ὅμως αἴσθημα αὐθόρμητον, ἀλλὰ τὰ πάντα μεμετρημένα, καὶ ἡ στάσις, καὶ ἡ κίνησις, καὶ τὰ σχήματα, καὶ πᾶν ῥῆμα.

Ἀλλ᾿ ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, μείνωμεν ἐν αὐτοῖς, διὰ νὰ ἴδωμεν, τί αὐτόθι ἐγίνετο καθ᾿ ἑκάστην, ἢ κατ᾿ ἐκτάκτους περιστάσεις.

Ὡς φαίνεται, ἀνὰ πᾶσαν ἑβδομάδα συνήλλασσον οἱ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀπειράριθμοι αὐλικοὶ καὶ ὑπηρέται. Ὅθεν λίαν πρωΐ, μετὰ τὴν τοῦ ὄρθρου ἀπόλυσιν, ὁ ἑταιριάρχης μετὰ τῶν ἀρχόντων τῆς ἑταιρίας καὶ τῶν ἑβδομαρίων, καὶ ὁ παππίας μετὰ τῶν ἑβδομαρίων θαλαμηπόλων (διαιταρίων) εἰσήρχοντο εἰς τὸ χρυσοτρίκλινον, ὁ δὲ παππίας, ὡς κλειδοῦχος, κατέθετε τὰς κλεῖς, δι᾿ ὧν οἱ θαλαμηπόλοι ἤνοιγον ὅλας τὰς θύρας. Οἱ ἑβδομάριοι τοῦ κοιτῶνος ἐλάμβανον ἐκ τῆς ἱματοθήκης τὸν βασιλικὸν ἐπενδύτην (σκαραμάγγιον), ὃν ἀπέθετον ἔξωθεν τῶν ἀργυρῶν πυλῶν τοῦ κοιτῶνος καὶ τὰ ἐρυθρὰ (ῥούσεα) ὑποδήματα. Ἅμα δὲ ἐπληροῦτο ἡ ἑβδόμη ὥρα τῆς πρωΐας, ὁ προηγούμενος τῶν θαλαμηπόλων ἔκρουε τρὶς ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς θύρας. Κελεύσει τοῦ βασιλέως οἱ κοιτωνῖται εἰσῆγον τὸ σκαραμάγγιον, ὅπερ οὗτος περιβαλλόμενος ἐξήρχετο εἰς τὸν χρυσοτρίκλινον, καὶ πρῶτον προσηύχετο ἐνώπιον τῆς ἐν τῇ κόγχῃ ἐστηλογραφημένης εἰκόνος τοῦ Κυρίου. Μετὰ τὴν προσευχὴν ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ παρακειμένου θρόνου, λέγων πρὸς τὸν παππίαν, τίς νὰ εἰσέλθῃ πρὸς ἀκρόασιν, οἷον, ὁ «λογοθέτης». Ὁ παππίας διέταττε τὸν εἰσηγητὴν θαλαμηπόλον (admissionalis), νὰ καλέσῃ τὸν λογοθέτην. Προεπορεύετο ὁ παππίας· ἅμα δὲ ὁ λογοθέτης

εἰσήρχετο, ἔπιπτεν ἐπ' ἐδάφους προσκυνῶν καὶ εὐθὺς ἀνήρχετο πρὸς τὸν βασιλέα. Τὸ αὐτὸ ἔπραττε πᾶς συγκλητικός. Ὅτε δὲν ὑπῆρχε δημοσία ὑπηρεσία, ἢ τελετή, οὕτω ἐδέχετο ὁ Αὐτοκράτωρ ἅπαντας τοὺς ἐμφανιζομένους κατὰ σειράν, μέχρι τῆς ἐνάτης ὥρας τῆς πρωΐας, μεθ' ὃ διέταττε τὸν παππίαν ν' ἀποπέμψῃ πάντας (ἄπελθε, ποίησον μίνσας). Πρὸς τοῦτο ὁ παππίας διέσειε τὰς κλεῖς, ὡς σημεῖον ἀπελεύσεως.

Καὶ οἱ ἐμφανιζόμενοι ἔφερον σκαραμάγγιον, τὸ δὲ τοῦ βασιλέως τὰς κυριακὰς ἦτον χρυσοπερίκλειστον. Μετὰ μεσημβρίαν οἱ εἰσαγόμενοι ἔφερον ἐσωφοροκολόβια.

Ἡ ἐδαφιαία προσκύνησις καὶ αὐτῶν τῶν μεγιστάνων δεικνύει ἀρκούντως τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀσιατικὴν δουλοπρέπειαν, οὔτε εἶναι ἀνάγκη ἄλλης προσθήκης, πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς.

Ἔκτακτον συμβὰν ἦτον ἡ γέννησις βασιλόπαιδος, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν παραφυλαττόμενα εἶναι ἄξια σημειώσεως. Ἅμα τῇ γεννήσει, ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας διενέμετο *λοχόζεμα*, ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐν ταῖς λεωφόροις τῆς πόλεως, ἀπὸ τῆς Χαλκῆς μέχρι τοῦ Βοός, εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν ταγμάτων καὶ τοὺς στρατιώτας, εἰς τοὺς πλωΐμους καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν, εἰς τοὺς τῶν φατριῶν, εἰς τὰ συστήματα τῆς πόλεως καὶ εἰς τοὺς πένητας. Συνάμα ἐστέλλοντο εἰς τὴν σύγκλητον προσκλήσεις *ἀλλαξίμων*, ἐν στολῇ προελεύσεως. Ὁ Πατριάρχης ἔπεμπε τὸν Ἀρχιγραμματέα (Ῥεφερενδάριον), ὅπως ἐρωτήσῃ, ἂν ὁ βασιλεὺς κελεύῃ, νὰ προσέλθῃ. Ἐπινεύσαντος τοῦ Αὐτοκράτορος, εἰσήρχετο ὁ Πατριάρχης μετὰ τῶν τοῦ Πατριαρχείου (μετὰ τοῦ Σεκρέτου), τῶν Μητροπολιτῶν καὶ Ἀρχιεπισκόπων, ποιῶν τὴν εὐχὴν ἐν τῷ χρυσοτρικλίνῳ, παρόντος τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἀπήρχετο. Μετὰ τὴν ἀπέλευσιν τοῦ Πατριάρχου εἰσήρχετο ἡ Σύγκλητος, ἐπευχομένη τὸν Αὐτοκράτορα νὰ ἴδῃ παῖδας παίδων τοῦ Πορφυρογεννήτου, αὐτὸν δὲ γηραιὸν καὶ προβεβηκότα καὶ κληρονόμον τῆς βασιλείας. Ὡς ἐκθέτει ὁ Πορφυρογέννητος, ὑπάρχει παράδειγμα μὴ ἐλεύσεως Πατριάρχου. Ἴσως ὑπαινίττεται ἐνταῦθα τὴν ἑαυτοῦ γέννησιν ἐκ τῆς Ζωῆς Καρβωνοψίνης, ἣν ὁ πατὴρ αὐτοῦ Λέων ὁ σοφὸς ἐνυμφεύθη μετὰ τὸν τοκετόν.

Τὴν τρίτην ἡμέραν ἄλλοτε ἐγίνοντο δύω δέξιμα εἰς τὰς δύω φιάλας, δηλ. τὰς δύω μαρμαρίνους δεξαμενάς· ἀλλ' ἔπειτα ἐγίνετο ἓν μόνον δέξιμον εἰς τὴν μυστικὴν φιάλην τοῦ τρικόγχου τοῦ σίγματος, ὅτε αἱ

Δῆμοι ἐζήτουν, ν' ἀχθῇ ἱππικὸν ἱπποδρόμιον, ὅπερ κατὰ κέλευσιν τοῦ Βασιλέως ἐτελεῖτο τῇ ἐπαύριον, διδομένου τοῦ σημείου διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς σημαίας (βηλαρίου) ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου. Κατὰ τὸν ἱππικὸν ἀγῶνα, ὁ ἀρχιευνοῦχος ἐξέλεγεν ἀνὰ 50 ἐκ τῶν ταγμάτων, ἐξ ἑκάστης φατρίας Πρασίνων καὶ Βενέτων, καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν, πρὸς οὓς ἔλεγεν, ὅτι ὁ ἅγιος ἡμῶν Βασιλεὺς κελεύει νὰ συνέλθητε αὔριον, πρὸς ἐκφώνησιν τοῦ δεῖνος ὀνόματος τοῦ Πορφυρογεννήτου. Τοῦτο δὲ ἐτελεῖτο τὴν πέμπτην ἡμέραν τῶν γενεθλίων.

Τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐκαλλωπίζετο ὁ κοιτὼν τῆς Βασιλίσσης, ὁ λεγόμενος *πορφύρα*, μετὰ τῶν χρυσοϋφάντων αὐλαιῶν (βήλων) τοῦ χρυσοτρικλίνου· ὁ ἱερεὺς ἀνεγίνωσκε τὴν εὐχὴν εἰς τὸ νεογνόν, ἐν τῷ προπυλαίῳ τῆς παρακειμένης Ἐκκλησίας, ἐπιτιθεὶς τὸ ἐκφωνηθὲν ὄνομα καὶ ἐνδύων πάλιν τὸ ἱμάτιον, μεθ' ὃ ἐκαλύπτετο καὶ ἡ Βασίλισσα καὶ τὸ ἐν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ νεογνὸν διὰ χρυσοϋφάντων ἐφαπλωμάτων. Ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς Βασιλίσσης εὐνοῦχος προσεκάλει τοὺς ἀρχιευνούχους, οἵτινες εἰσῆγον τοὺς ἄρχοντας τοῦ κουβουκλίου καὶ τοὺς τοῦ κουβουκλίου πάντας, δηλ. τοὺς κρατοῦντας τὸν οὐρανίσκον (dais) εὐνούχους. Καθεξῆς εἰσήγοντο αἱ Κυρίαι τῶν προὐχόντων, κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ βαθμοῦ αὐτῶν, αἱ ζωσταί, αἱ μαγίστρισσαι, αἱ ἀνθυπάτισσαι, αἱ πατρίκιαι, αἱ πρωτοσπαθάριαι καὶ αἱ λοιπαὶ συγκλητικαί, εἶτα αἱ χῆραι τοιούτων βαθμῶν (ἀπαξιωματικαὶ χῆραι), αἵτινες ἐπηύχοντο, ἀπευχαριστοῦσαι καὶ εὐφημοῦσαι τὴν βασίλισσαν, μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ, ἑκάστη δὲ αὐτῶν προσέφερε δῶρον (ξένια) κατὰ προαίρεσιν. Ἀπερχομένων τῶν γυναικῶν, εἰσήγοντο πάντες οἱ τῆς συγκλήτου μάγιστροι, ἀνθύπατοι, πατρίκιοι καὶ ἐν ἀξιώμασιν (ὀφφικιάλιοι), οἵτινες ηὔχοντο μόνον, ἄνευ δώρων.

Κατόπιν ἐτελεῖτο τὸ βάπτισμα τοῦ πορφυρογεννήτου, καὶ τέλος ἡ κουρὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Κατὰ τὴν κουρὰν ταύτην Λέοντος τοῦ σοφοῦ συνηρμόσθη ἐγχείριον, μάκτρον, ἐν ᾧ ἐναπετίθεντο αἱ ἀποκαρεῖσαι τρίχες, ἀπὸ τοῦ χρυσοτρικλίνου μέχρι τῶν κιγκλίδων τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου, τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χρυσοτρικλίνου, ὅπως συγκρατηθῇ παρὰ πάντων τῶν ἀναδόχων τῆς κουρᾶς, στρατηγῶν, ἀρχόντων τῶν θεμάτων καὶ λοιπῶν χιλιάρχων.

Ἐν γένει παρατηροῦμεν λίαν χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τῶν γενεθλίων βασιλοπαίδων, ὅτι ὅλοι οἱ κεκλημένοι δὲν παρίσταντο, ὡς αὐτόπται

τῆς ληξιαρχικῆς πράξεως τῆς γεννήσεως, ὡς ἤδη γίνεται, ἀλλ' εἴτε ὡς εὐχέται, εἴτε διὰ νὰ φέρωσι δῶρα, εἴτε διὰ νὰ πίωσιν ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας τὸ λοχόζεμα.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀτελοῦς ταύτης εἰκόνος προσθέτομεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἐπισήμων βασιλικῶν δείπνων καὶ ἰδίως κατὰ τὸ δωδεκαήμερον τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ὅτε ἐτελοῦντο τὰ περιφανέστερα ἐν τῷ μεγάρῳ τῶν δεκαεννέα ἀκουβίτων.

Ὡς κορωνίδα τοῦ ἐξαισίου αὐτοῦ ἔργου, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐπιθέτει τὴν μακρὰν περὶ τούτου ἀκριβολογίαν, ἐκ τοῦ Κλητωρολογίου τοῦ Φιλοθέου, ἧς ἐλάχιστον προτιθέμεθα νὰ δώσωμεν ἀπάνθισμα.

Ἐν πρώτοις προοιμιάζει περὶ τῆς δεινότητος τοῦ ἐπιχειρήματος. τοιαῦτα ἀκριβῶς νὰ ἐκθέσῃ, διότι προηγεῖται ἡ γνῶσις ὅλων τῶν ἀξιωμάτων τῆς ἐπικρατείας καὶ τοῦ βαθμοῦ, ὃν ἕκαστος κατέχει. Συμβουλεύει ἑπομένως τὸν ἀναγνώστην, νὰ μὴ παύσῃ μελετῶν τὰς τῶν ἀξιωμάτων κυριοκλησίας, διότι «πᾶσα περιφάνεια βίου ἢ ἔνδοξος » ἀξιωμάτων ἀξία ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ τοῖς ὁρῶσιν ἐνδείκνυται, ἀλλ' ἢ ἐν » τῇ κλήσει τῆς πρωτοκαθεδρίας τῆς ἐν τῇ λαμπρᾷ τραπέζῃ καὶ πε» ριποθήτῳ συνεστιάσει τῶν σοφωτάτων ἡμῶν βασιλέων».

Ἀφοῦ διὰ μακρῶν καὶ διὰ πίνακος (πλινθίδος) ἐκθέτει τὰ ἀπειράριθμα τῆς ἐπικρατείας ἀξιώματα, ἅτινα πρέπει ἀλανθάστως νὰ γινώσκῃ ὁ θαλίαρχος (ὁ ἀρτικλίνης, ἢ ἀκριβέστερον ὁ ἀτρικλίνης) [1] κατὰ βαθμολογίαν καὶ τάξιν, προβαίνει εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἑστιάσεως κατὰ τὰς δώδεκα ἡμέρας, ἀρχόμενος ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως.

Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἑστιάσεως πρέπει νὰ περιγράψωμεν, ἐξ ὅσων γινώσκομεν, τὸ μέγα ἑστιατήριον τῶν ιθ' ἀκουβίτων. Τὸ ἑστιατόριον τοῦτο, οὗ τὸ ὕψος ἦτον ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος, ὠνομάσθη οὕτω ἐκ τῶν δεκαεννέα ἡρμένων εἰς ὕψος καὶ μαλακῶν στρωμνῶν, εἰς ἃς ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ οἱ συγκεκλημένοι εἰς εὐωχίαν κατέκειντο. Συνήθως οἱ βυζαντῖνοι παρεκάθηντο εἰς τὰς τραπέζας, ἀλλ' ἐξαιρετικῶς ἐν τῷ ἑστιατορίῳ τούτῳ κατεκλίνοντο κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, ὅθεν καὶ τὸ

---

[1]) Atriclinio. Ἀρχιτρίκλινος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην κεφ. β'., ὅθεν ἐπὶ Ὄθωνος τὸ ἀξίωμα ἀρχιτρικλίνου.

ὄνομα τῶν ιθ' ἀκουβίτων. Κατὰ τὸ ἄνω μέρος πρὸς ἀνατολὰς ἦτον ἡ ἡμικύκλιος χρυσῆ τράπεζα, ὡς Ἑλληνικὸν σίγμα, εἰς ἣν παρεκλίνετο ἐν τῷ μέσῳ ὁ Αὐτοκράτωρ, μετεωρότερος τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο τὸ μέρος τοῦτο *ἀποκοπτή*, ἢ *ἀποκοπτόν*, εἰς ὃ ἀνήρχετο διὰ τριβάθμου. Ἑκατέρωθεν τῶν ἄκρων τοῦ ἡμικυκλίου τούτου παρετείνοντο ἀνὰ ἐννέα τράπεζαι κατὰ μῆκος, εἰς ἃς παρεκλίνοντο καθ' ἓν μόνον μέρος, ὥστε νὰ βλέπῃ πάντας κατὰ πρόσωπον ὁ Αὐτοκράτωρ. Εἰς ἑκάστην τράπεζαν παρεκλίνοντο 12, καὶ ἀνὰ ἓξ ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων τοῦ Βασιλέως, εἰς τύπον τῆς ἀποστολικῆς δωδεκάδος· ὥστε μέχρι 228 ἠδύναντο νὰ ἦναι οἱ συγκεκλημένοι.

Αἱ προσκλήσεις ἐγίνοντο πρὸς μὲν τοὺς ἐξοχωτέρους τὴν προτεραίαν, διὰ τοῦ κλήτορος, κατὰ τὸ τυπικὸν τοῦ κλητωρολογίου καὶ κατὰ τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὸ ἀξίωμα ἑκάστου, πρὸς δὲ τοὺς εὐτελεστέρους, αὐθημερὸν τὸ πρωΐ.

Εἰς τὴν πολυσχιδῆ ταύτην καὶ ἐξαισίαν ἑστίασιν ἤρχοντο πάντες ἐν τῇ ἁρμοζούσῃ στολῇ, φέροντες χλαμύδας καὶ ὑποδεδεμένοι τὰ ἁρμόζοντα πέδιλα (καμπάγια), οἱ δὲ ὑποδεέστεροι τὰ *ἀλλαξήματα*· διότι, ὡς ῥηθήσεται, κατὰ τὴν ἑστίασιν ἀπετίθεντο καὶ περιεβάλλοντο πάλιν τοὺς ἐπενδύτας.

Κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσκλήσεως συνηθροίζοντο πάντες ἐπὶ τῆς παρακειμένης αἰθούσης, περιμένοντες ν' ἀνοιχθῇ ἡ διαχωρίζουσα αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἑστιατορίου πορφυρᾶ αὐλαία (τὸ βῆλον). Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως συνεκαλοῦντο ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ 168, ἐκ τῶν Ἀγαρηνῶν τοῦ Πραιτωρίου 24, ἐκ τῶν φίλων Βουλγάρων 12 καὶ 12 πένητες ἀδελφοί. Ἀνασυρομένης τῆς πορφυρᾶς αὐλαίας (τοῦ βήλου), πρῶτος εἰσήρχετο ὁ Αὐτοκράτωρ, φέρων τὸ στέμμα καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ τῶν θαλαμηπόλων. Ἅμα ἔφθανεν εἰς τὴν ἀποκοπτὴν τράπεζαν, ὁ τῆς καταστάσεως (τελετάρχης) ἐφαπλῶν τὰς χεῖρας ἔνδοθεν τοῦ χλανιδίου, διότι γυμνὴ χεὶρ δὲν ἅπτεται τοῦ Βασιλέως, ἐβοήθει αὐτὸν ν' ἀνέλθῃ τὸ τρίβαθμον, λέγων καθ' ἕκαστον βάθρον, λατινιστί: πρόσεχε, Δέσποτα, (capta te, Domine).

Τότε εἰσῆγεν ὁ ἀρτικλίνης τοὺς συγκεκλημένους, πρώτους τοὺς 12, τοὺς ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων τοῦ Βασιλέως παρακλινομένους, οἵτινες ἦσαν 2 μάγιστροι, 6 ἀνθύπατοι πατρίκιοι στρατηγοί, 2 φίλοι Βούλγαροι, καὶ 2 ἀξιωματικοὶ ἀπὸ τῆς τοῦ στρατιωτικοῦ λογοθέτου καὶ

κατωτέρω. Μετ' αὐτοὺς εἰσήρχοντο οἱ ἀξιωματικοὶ ἅπαντες, φέροντες χλαμύδας καὶ καμπάγια, στοιχηδὸν κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἀξιώματος. Εἵποντο οἱ Ἀγαρηνοὶ λευκοφόροι, ἄζωνοι, ὑποδεδεμένοι, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ λοιποί. Ἅπαντες οὗτοι εἰσήρχοντο στοιχηδόν, κατακειμένου ἤδη τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν ὑπουργῶν τῆς τραπέζης καὶ τῶν αὐλητῶν (τῶν βασιλικῶν βουκαλίων). Ὁ ἀρχιευνοῦχος, διὰ νεύματος πρὸς τὸν *τερπνόν, ἢ κλεινὸν καστρήσιον*, ἐδείκνυε τὴν θέσιν ἑκάστου, προπορευομένου καὶ τοῦ ἀρτικλίνου, ὅστις ἐξηρίθμει δωδεκάδα προσώπων ἐφ' ἑκάστης στρωμνῆς (ἀκουβίτου), μὴ ἐπιτρέπων τὴν κατάκλισιν μέχρι τῆς ἐκφωνήσεως τῶν μουσικῶν ὀργάνων (βασιλικῶν βουκαλίων). Ἐπὶ τῆς ἐνάτης τραπέζης ἐκ δεξιῶν προσεκαλοῦντο οἱ δέκα ἐκ τῶν δώδεκα ἀπὸ Βουλγάρων φίλοι τῶν ἐνδιατριβόντων ἐν τῇ βασιλευούσῃ· διότι οἱ δύω ἐλάμβανον θέσιν ἐπὶ τῆς ἀποκοπτῆς τραπέζης μετὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπὶ δὲ τῆς ἐνάτης ἐξ εὐωνύμων οἱ δώδεκα πένητες ἀδελφοί.

Ὅτε ἕκαστος κατελάμβανε τὴν οἰκείαν θέσιν ἀπὸ νεύματος τοῦ Αὐτοκράτορος ἤρχοντο οἱ ψάλται, ᾄδοντες τὸν πρὸς αὐτὸν ὕμνον. Τοῦτο ἦτο συγχρόνως τὸ γενικὸν σημεῖον τῆς γενικῆς κατακλίσεως. Ἀλλ' ἅμα ἔφθανεν ἡ στροφὴ εἰς τὰς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχὰς ὑπὲρ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐναλλασσομένης τῆς φωνῆς τῶν ψαλλόντων, ὅλοι ἐξανίσταντο, ἀποτιθέμενοι τὴν χλαμύδα.

Μετὰ τὴν ἀνευφημίαν τοῦ Αὐτοκράτορος, περιβαλλόμενοι πάλιν τὰς χλαμύδας κατεκλίνοντο, προτιθεμένου τοῦ *ὡραίου* ἢ *κράματος*. Τὸ ὡραῖον τοῦτο κρᾶμα ἦτο κυκεὼν ἐκ κρέατος, χοίρου, ἐλαίου, σκορόδων καὶ κρομμύων, ἀλάντων καὶ συμπεπηγότος ζωμοῦ. Ἡ παράθεσις ἐγίνετο ὡς ἐφεξῆς. Ἐπὶ φορείου τροχοκινήτου ἐφέροντο ἅπαντα τὰ προτιθέμενα εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ἐν χρυσοῖς πίναξιν, ἐνῷ συνήθως τὰ σκεύη ἦσαν ἀργυρᾶ, ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ ἀπέστελλεν αὐτὰ εἰς τὰς 18 τραπέζας. Ἀλλὰ πρὸς ἔνδειξιν ἀνωτέρας εὐνοίας διὰ τοῦ *τερπνοῦ* ἐξαπέστελλεν ὁ Αὐτοκράτωρ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν εὐνοούμενον μερίδα. Ἅμα ὁ τερπνὸς ἐκινεῖτο φέρων τὴν ἐξαίρετον ταύτην μερίδα, ἅπαντες οἱ συγκεκλημένοι ἐξανίσταντο πάλιν, ἀποτιθέμενοι τὰς χλαμύδας, κατέκειντο δὲ περιβαλλόμενοι αὐτὰς κατὰ τὴν ὑποστροφὴν τοῦ τερπνοῦ [1].

---

[1]) Ξενοφ. Ἀνάβ. I, 9. 25. Κύρ. Παιδ. 8. 2. 13.—Κτησ. Περσ. Ἐκλ. 22. Dunker II. σ. 890.

Μετὰ τὴν πρώτην πρᾶξιν ἤρχετο τὸ λεγόμενον *θυμελικόν*, δηλ. ἐξερχόμενοι οἱ ἀρτικλῖναι εἰσῆγον τοὺς ὀρχησθησομένους, τὸν δομέστικον τῶν σχολῶν, ὅστις ἦτον ὁ δημοκράτης τῶν Βενέτων, καὶ τὸν δήμαρχον αὐτῶν μετὰ τοῦ ἰδίου μέρους καὶ τοὺς τριβούνους καὶ βικαρίους, οἵτινες, εἰσερχόμενοι, ἐπηύχοντο πρῶτον τὸν Αὐτοκράτορα, ὁ δὲ δομέστικος τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἔδιδε τὸ αὐτοσχέδιον στιχούργημα εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος (τὸν λιβελλάριον). Ὁ τῆς τραπέζης παρέδιδεν αὐτὸ εἰς τὸν νιψηστιάριον· διότι, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτον ἄξιον κρείττονος τύχης. Οἱ τοῦ μέρους, δηλ. οἱ ἀκόλουθοι τοῦ δημάρχου, ἔψαλλον εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, οἷον:

«Ἐν ταῖς χερσί σου σήμερον παραθέμενος τὸ κράτος,
» Θεός σε ἐπεκύρωσεν Αὐτοκράτορα δεσπότην κτλ. κτλ.»

Περατωθέντος τοῦ ᾄσματος, ὁ τῆς τραπέζης (τελετάρχης) ἔδιδε τὸ σημεῖον τῆς ὀρχήσεως, ἐκτείνων τὴν δεξιὰν καὶ τοὺς δακτύλους ἀκτινοειδῶς διαστέλλων καὶ πάλιν βοτρυδὸν ἐπισυστέλλων, ὅτε ὁ δομέστικος καὶ οἱ λοιποὶ ὠρχοῦντο, περιερχόμενοι γύρωθεν τῆς τραπέζης τρίς. Οἱ ὀρχούμενοι ἔφερον χρυσοσήμαντα κοντομάνικα βένετα (κυανᾶ ἢ λευκά), ἐν δὲ τοῖς ποσὶ τὰ ποδόψελλα καὶ ἐβάσταζον τὰ μηνοειδῆ ἐπισφύρια (φεγγία).

Μετὰ τὴν τρίτην περιστροφὴν ἵσταντο κάτω τῆς τραπέζης, δηλ. ἄντικρυ τοῦ Αὐτοκράτορος. Οἱ κράκται ἰάμβιζον εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ δὲ λαὸς ἀπεκρίνετο ἐν συναυλίᾳ. Τότε κατήρχετο ὁ τῆς τραπέζης μετὰ τοῦ *ἀποκομβίου*, δηλ. τοῦ βαλαντίου, περιέχοντος ἀργύρια, ὃ ἐβάσταζεν ὁ ἀρτικλίνης, ἐπιδίδων αὐτὸ εἰς τὸν δομέστικον. Καὶ αὐτὸς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἀπηυχαρίστουν, προσκυνήσαντες, δηλ. ῥιφθέντες χαμαί, ἰαμβίζοντες δὲ πάλιν, προαναφωνούντων τῶν κρακτῶν, ἀπήρχοντο.

Τὴν ἐνάτην ἡμέραν τῶν ἀκουβίτων ἡ ὄρχησις, ἢ μᾶλλον ὁ πυρρίχιος, ἐτελεῖτο ὑπὸ τῶν Γότθων, ὁ δὲ δεῖπνος ἐκαλεῖτο Γοτθικόν, ἢ τρυγητικόν. Οἱ Γότθοι οὗτοι ἔψαλλον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ: Τούλ, τοὺλ κτλ.

Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ θυμελικὸν ἵσταντο πάντες οἱ συγκεκλημένοι ὄρθιοι ἀπεκδεδυμένοι τὰς χλαμύδας, ὥστε ἀνυπομόνως περιέμενον τὴν δευ-

τέραν παράθεσιν, σπουδαιοτέραν τῆς πρώτης, ἥτις εἶχε μόνον σκοπὸν νὰ κεντήσῃ τὴν ὄρεξιν.

Ἐπὶ τέλους κατεκλίνοντο πάλιν, ἀναβαλλόμενοι τὰς χλαμύδας, καὶ τὰ τροχοκίνητα φορεῖα ἐκυλινδοῦτο πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, ἤδη περιέχοντα τὰ ὀπτὰ καὶ ἄλλα ὄψα θερμὰ (τὸ ὀπτόμινσον).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διένεμεν ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ταῦτα εἰς τὰς 18 τραπέζας, διὰ δὲ τοῦ τερπνοῦ ἔπεμπε τὰς ἐξαιρέτους μερίδας εἰς τοὺς εὐνοϊκωτέρους.

Περὶ οἴνου ὀλίγα ἀπαντῶσιν. Ὡς εἰκάζει τις ἐκ τῶν ἐν Ῥώμῃ τότε γενομένων, τρὶς ᾠνοχοεῖτο οἶνος· ἐν ἀρχῇ μὲν κύπριος, κατὰ τὸ ὡραῖον κρᾶμα, ἐν τῷ μέσῳ ναυπάκτιος, καὶ ἐν τέλει μαιωτικός. Ὁ οἰνοχόος ἐλέγετο πιγκέρνης[1], τὰ δὲ ἐκπώματα, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν, κουκουμάρια. Σώζονται ἐν τούτοις τὰ λεγόμενα κατὰ τὴν οἰνοποσίαν, ἐν αὐτῇ τῇ ἑστιάσει τῶν ιθ' ἀκουβίτων. «Κατὰ τὴν κερασίαν, » πιόντος τοῦ βασιλέως, λέγουσιν οἱ βουκάλιοι—Vivite, domini » Imperatores, in multos annos, Deus omnipotens præstet— » εἶτα δέχεται ὁ δεύτερος καὶ λέγει—Ζήσατε καλὴν ζωήν, δεσπόται, » —καὶ μετὰ τοῦτο λέγει ὁ πρῶτος—Deus præstet».

Παρῆλθε καὶ ἡ δευτέρα πρᾶξις καὶ ἤρθησαν τὰ πινάκια καὶ τὰ μαχαίρια. Ἐπειδὴ δὲν ἦσαν ἐν χρήσει περόναι, ἐγίνετο τότε γενικὸν χειρόνιπτρον, ἐν τοῖς περιφερομένοις χερνιβοξέστοις, προπαρασκευαζομένων πάντων εἰς τὸ ἐπιδόρπιον, τὸ λεγόμενον *δουλκήν*.

Πρὶν ὅμως παραταθῇ τὸ ἐξαίσιον τοῦτο καὶ ἀξιοθαύμαστον πλακούντιον, ὅπερ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον περιγράφει ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ γερμανοῦ Αὐτοκράτορος Ὄθωνος πρὸς Νικηφόρον Φωκᾶν, Λουϊτπράνδος, ἐπανελαμβάνετο ἡ αὐτὴ ὀρχηστικὴ παράστασις διὰ τῶν Πρασίνων, τὸ δεύτερον *σάξιμον*, ὡς ἐλέγετο, ἀπαραλλάκτως ὡς τὸ πρῶτον.

Μετὰ τὸ δεύτερον τοῦτο θυμελικὸν (intermezzo), ἤρχετο τέλος πάντων ἡ ὥρα, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἐπιδείξῃ ἡ μαγειρικὴ τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς τὰ ὑπερέξοχα αὐτῆς ἀριστοτεχνήματα, ὑπερβαίνοντα καὶ τὰ ἀπίκια καὶ τὰ τοῦ Παξάμου.

---

1) Ἐντεῦθεν ἡ θέσις Πικέρνη ἐν Ἀττικῇ, κτῆμα τουτέστιν αὐλικοῦ οἰνοχόου Βυζαντίου Αὐτοκράτορος.

Τὸ ὑπερμέγεθες πλακούντιον, ἢ μᾶλλον τὰ τρία πλακούντια, ἐν τρισὶ πελωρίοις χρυσοῖς πίναξιν, ἦσαν τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα, ὥστε ἕκαστον αὐτῶν, ὑπὸ πορφυροῦν κάλυμμα, μετεφέρετο διὰ πολυσπάστου καὶ τροχαλιῶν κρεμάμενον ἐκ χρυσῶν λώρων καὶ τῇ βοηθείᾳ μηχανικῶν (ἐγγιαστιαρίων) ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς τραπέζης.

Προθύμως ἐχαιρετᾶτο ἡ παράθεσις τοιούτου τεραστίου νωγαλεύματος ὑπὸ τῶν συγκεκλημένων διὰ τῆς ἀποθέσεως τῆς χλαμύδος. Ἀλλὰ πολλάκις ἠναγκάζοντο ν' ἀποθέσωσιν αὐτὴν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πρᾶξιν τοῦ πολυσχιδοῦς καὶ ἐξαισίου τῶν ιθ' ἀκουβίτων δείπνου· διότι συχνότερον ὁ Αὐτοκράτωρ ἐξαπέστελλεν ἐξαιρέτους μερίδας εἰς τοὺς εὐνοουμένους διὰ τοῦ τερπνοῦ.

Μετὰ τὴν διαμέτρησιν ὅλων τῶν βασιλικῶν φιλοτησιῶν, ἐπὶ τέλους ὁ Αὐτοκράτωρ ἔδιδε τὸ σημεῖον τῆς ἀποχωρήσεως, ἀποτιθέμενος τὸ μανδήλιον ἐπὶ τῆς τραπέζης. Τότε ὅλοι ἀνίσταντο, οἱ δὲ πέντε καλλίφωνοι ἔψαλλον λατινιστί:

Bono Domino sit semper gloria.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπήρχετο, ἔργον δὲ τοῦ παρεστῶτος ἐκεῖ θαλαμηπόλου (κουβικουλαρίου) ἦτο, νὰ διευθύνῃ τὴν ἔξοδον τῶν συγκεκλημένων, κατὰ τάξιν καὶ βαθμόν.

Τὰ δεῖπνα ταῦτα ἐξηκολούθουν ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐκαλεῖτο ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ λοιποῦ Κλήρου, ποτὲ μὲν τὴν πέμπτην, ποτὲ δὲ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν, ὥστε νὰ μὴ συμπέσῃ κυριακὴν καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων. Ὁ σοφώτατος Λέων προσέθηκε καὶ τοῦτο κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Ἐν τῷ καιρῷ δουλκίων ἤρχοντο οἱ τέσσαρες δομέστικοι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν στολῇ (καμίσια καὶ φελώνια), οἵτινες, ἱστάμενοι κατὰ μέσον τῶν τραπεζῶν, ἀλλ' ἀπέχοντες ἀλλήλων, ἅμα τῇ ἐπινεύσει καὶ εὐλογίᾳ τοῦ Πατριάρχου, ἔψαλλον τὸ ἐκ μελισταγῶν χειλέων τοῦ Λέοντος σταλλάξαν ᾆσμα, κατὰ πᾶσαν δὲ στροφὴν ἅπαντες οἱ κατακείμενοι συνέψαλλον ἐν συναυλίᾳ (τὸ quaresimale).

Εἶναι τῳόντι ἀξιοπερίεργος καὶ λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ ὅλη εἰκὼν τῆς λαμπρᾶς ταύτης καὶ περιποθήτου συνεστιάσεως. Τὰ πάντα εὑρίσκει τις ἐν αὐτῇ ἀναμὶξ καὶ ἀκόμψως, ἐν κυκεῶνι ἐκ παντοίων καὶ

παντοδαπῶν, στόμφον ἄκοσμον καὶ ἀπροσδιόνυσον, δουλικὸν πιθηκισμὸν καὶ μηχανικὴν κίνησιν νευροσπάστων, ἀνισταμένων καὶ κατακλινομένων, ὀρχήσεις κακοζήλους καὶ στερεοτύπους, μικρολογίαν περὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐσθῆτος καὶ τῶν χρωμάτων αὐτῆς, ὑμνολογίαν λατινιστί, καί, ὡς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς κοντακίοις, εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, ἀσιατικὴν χλιδὴν καὶ ποταπότητα λιχνοβόρων, δίκην κυναρίων κολακευομένων διὰ τῶν ἐξαποστελλομένων διὰ τοῦ τερπνοῦ περιέργων ἀρτυμάτων, τὸ μόνον δὲ χαρακτηριστικὸν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν παρεύρεσιν τῶν ἀδελφῶν πενήτων, ἀλλ' οἰκτρῶς ἐκμηδενιζομένην ὑπὸ ἀπαισίους οἰωνούς, διὰ τῆς συμπαρευρέσεως, οὐχὶ τῶν φίλων Βουλγάρων, ὅπερ λίαν εὐάρεστον, ἀλλὰ τοσούτων βαρβάρων, Χαζάρων, Περσῶν, Ἀγαρηνῶν, Τούρκων καὶ ὅλων ἐκείνων, ὑφ' ὧν τοὺς πόδας ἔμελλε νὰ ἐξοντωθῇ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑ

Οὐδεμία στάσις ὑπῆρξε τοσοῦτον φονική, ὅσῳ ἡ λεγομένη τοῦ *Νίκα* ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν μόνῳ τῷ ἱπποδρόμῳ κατεσφάγησαν τριάκοντα χιλιάδες ἀνθρώπων, πλεῖστον μέρος τῆς πόλεως ἀπετεφρώθη, συνάμα δὲ τὰ κάλλιστα τῶν Ἀνακτόρων καὶ αὐτὴ ἡ Ἁγία Σοφία. Ὁ Ἰουστινιανός, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀναβὰς τὸν Θρόνον, ἐπὶ ξυροῦ ἦλθεν ἀκμῆς νὰ καταθέσῃ τὰ σκῆπτρα ἀποδιδράσκων, καὶ ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας οὐδεμία ἐφαίνετο ἐλπὶς κατευνάσεως τοῦ φοβεροῦ κλύδωνος τῆς πολιτείας.

Ποῖα ὑπῆρξαν τὰ αἴτια τοιούτου στασιαστικοῦ σάλου, ποῖα ἦσαν τὰ ἀντίπαλα μέρη καὶ τί ἐζήτουν διὰ τῆς χύσεως τοσούτου αἵματος καὶ διὰ τοσούτων βανδαλικῶν καταστροφῶν, τίνες κατοπτρίζονται ἐν τῇ στάσει ταύτῃ ἰδέαι καὶ τάσεις, ποῖα δὲ τ' ἀποτελέσματα τοῦ στυγεροῦ δράματος; Περὶ τούτων πάντων δὲν ἔπαυσαν οἱ νεώτεροι ζητοῦντες λύσιν ἐκ τῆς ἱστορίας.

Ἐκ τῶν ἐσχάτως συγγραψάντων διορατικώτερος καὶ στοχαστικώτερος ἐδείχθη ὁ Γερμανὸς Σμίθιος ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσεως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ [1].

---

[1]) **Schmidt, Aufstand in Constantin. (Zürich 1854).**

Δύω τινὰ στοιχεῖα πρωτεύουσιν ἐν τῇ βυζαντίνῃ κοινωνίᾳ, ἀμφότερα ὀλέθρια καὶ καταστρεπτικά, ὅταν μάλιστα βιαίως συγκρούωνται καὶ παρασύρωνται ἐκ τῆς ὁρμῆς τῶν παθῶν, ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ στρατοκρατία. Αὐτὰ καὶ μόνα ἦσαν τότε κύρια τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, τοῦ πλήθους καὶ τῆς ἐξουσίας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν εὑρέθη ὁ Ἰουστινιανός, ἄτολμος, κρυψίνους καὶ φιλύποπτος, ἐπίμονος καὶ ἀνακόλουθος, ἐστερημένος παῤῥησίας καὶ πολιτικῆς ἐπιτηδειότητος, περισωθεὶς ὅμως ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων· διότι οὐδένα ἀπήντησε σπουδαῖον ἀντίπαλον, μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων τούτων ῥοπῶν παλαίων, καὶ ἐγκαταλιμπάνων τὸ κράτος εἰς τοὺς αὐτοὺς σπαραγμούς, οὐδὲν θεραπεύσας καὶ οὐδὲν βελτιώσας, οὐδὲ διὰ τοῦ ὄγκου τῆς τοσοῦτον θαυμαζομένης νομοθεσίας αὐτοῦ.

Ὑπῆρχον πολλοὶ λόγιοι ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλ', ὅπως καὶ αὐτός, μᾶλλον χρήσιμοι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἢ εἰς τοὺς συγχρόνους· διότι ὁ λαὸς διετέλει ἐν πλήρει ἀμαθείᾳ καὶ βαρβαρότητι, οὐδὲν δὲ ἐγίνετο, οὔτε μετὰ ταῦτα ἐγένετο, πρὸς διαφώτισιν αὐτοῦ. Δύω τινὰ ἐνησχόλουν τὰ πλήθη, ὁ ἱππόδρομος καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες, ὅλως μετάρσιοι περὶ πραγμάτων, περὶ ὧν οἱ σοφοὶ δὲν ἐξηκρίβωσαν ποτέ τι, πολλοῦ γε καὶ δὴ οἱ ἄσοφοι.

Αἱ φατρίαι τοῦ ἱπποδρόμου ἦσαν ἄλλοτε τέσσαρες, *λευκοί, ῥούσιοι, πράσινοι καὶ βένετοι*, τελευταῖον ὅμως ἔμειναν δύω, διότι οἱ μὲν *λευκοὶ* ἡνώθησαν μετὰ τῶν *βενέτων*, οἱ δὲ *ῥούσιοι* μετὰ τῶν *πρασίνων*. Οὐδὲ αἱ εἰς φατρίας διαιρέσεις, οὐδὲ τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἶναι ἀρχαῖα [1]. Οὐδὲ ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεύς, οὐδὲ ὁ Ὁράτιος γινώσκουσι περὶ αὐτῶν [2]. Κατὰ πρῶτον ἐπὶ Καλιγούλα γίνεται λόγος περὶ Πρασίνων, ὑπὲρ ὧν ἐδείκνυε πολλὴν συμπάθειαν [3]. Τὰ δὲ λοιπὰ χρώματα ἀναφαίνονται ἐπὶ Κλαυδίου καὶ Νέρωνος [4]. Αἱ φατρίαι αὗται εἶχον πολυπληθῆ ὄργανα καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν μὲν ἐν τῇ πόλει, ἤτοι τῶν πολιτικῶν, ἦτον ὁ *Δήμαρχος*, τῶν δὲ ἐν τοῖς προαστείοις, ἤτοι τῶν

---

[1]) Ὡς φρονοῦσι Tertull. De spect. c. 10.—Cassiod. Var. III. 51.—Κεδρην. I. σ. 258.

[2]) Wilcken, Histor. Taschenb. I. σ. 298.

[3]) Suet. Calig. c. 18. 56.—Δίων Κάσσ. ΝΘ'.

[4]) Plin. Hist. N. VIII. 42.—Suet. Nero c. 22.

περατικῶν, ὁ *Δημοκράτης*, διότι *δῆμοι* ἐλέγοντο αἱ φατρίαι [1]. Ὑπὸ τοὺς Δημάρχους ἐτέλουν οἱ δευτερεύοντες καὶ οἱ γειτονιάρχαι. Ἡ μεταξὺ τῶν φατριῶν ἀντιζηλία ἦτον μόνιμον ἔναυσμα ἐμφυλίου ῥήξεως, διότι οὐδεμία παρεχώρει, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν ἄλλην τὰ πρωτεῖα. Αἱ ῥήξεις μόλις ἠδύναντο νὰ προληφθῶσι διὰ πολλῆς φρονήσεως, καθόσον πάντες κατετάσσοντο πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μερίδα, ἑκάστη δὲ αὐτῶν ἠρίθμει πολλοὺς θρασυνομένους καὶ ῥέκτας. Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν φατριῶν, οὐ μόνον κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρων ὁμοῦ, πολλάκις ἦσαν τοιαῦται, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσακουσθῶσιν ἄνευ ἐξευτελισμοῦ τῆς ἐξουσίας, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος. Τοιαῦτά τινα μὴ ἀνεχθεὶς ὁ Μ. Θεοδόσιος ἔπεμψεν ἐκ Μεδιολάνων τὴν διαταγὴν τῆς ἐξοντώσεως τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ φατριῶν, τοσοῦτον ἀπανθρώπως ἐκτελεσθεῖσαν διὰ τῆς σφαγῆς 25,000 ἀνθρώπων ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀνάγκην στηριγμάτων, ἀπροσδοκήτως ἀνυψωθείς, τῇ εὐνοίᾳ τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις ἦτον μᾶλλον δημιούργημα τῆς αὐλικῆς φρουρᾶς, ἐνῷ παρηγκωνίσθησαν οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, προκατόχου τοῦ Ἰουστίνου, Ὑπάτιος, Πομπήϊος καὶ Πρόβος. Οὗτοι ἀνεβίβαζον τὴν γενεαλογίαν αὐτῶν μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ῥώμης χρόνων, ἐνῷ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα μέχρι πρὸ μικροῦ ἦτον βαρβαρικόν, *Οὐπράβδα*. Εἶχε μὲν πάντοτε στήριγμα ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν αὐλικὴν φρουρὰν καὶ μέγαν ἐδείκνυε ζῆλον, ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, ὅπερ καθίστανεν αὐτὸν σεβαστὸν εἰς τὰ πλήθη· ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι εὗρηκε πλείονας συμπαθείας παρὰ τοῖς Βενέτοις, τὸ μέν, διότι ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα ἐμίσει τοὺς Πρασίνους, τὸ δέ, διότι οἱ Πράσινοι ἦσαν ἡ ἐπικρατοῦσα φατρία ἐπὶ Ἀναστασίου, καὶ ἑπομένως ὕποπτος ἐπὶ συμπαθείᾳ ὑπὲρ τῶν μνησθέντων ἀνεψιῶν αὐτοῦ.

Τὸ μῖσος τῆς Θεοδώρας κατὰ τῶν Πρασίνων προήρχετο ἐκ παλαιοτέρας αἰτίας. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Ἀκάκιος ἦτον ἐκ τῶν θηριοκόμων τῶν Πρασίνων, ἰδίως ἀρκτοτρόφος, ἀλλ' ἐπὶ Ἀναστασίου ἀπεβίωσεν, ἀφήσας εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ τρεῖς νεαρὰς θυγατέρας, τὴν Κομιτώ, τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Ἀναστασίαν.

Ἡ μήτηρ αὐτῶν, ἐν ἀπορίᾳ τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ἐνυμφεύθη ἄλλον ἄνδρα, ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι ἔμελλεν οὗτος νὰ διαδεχθῇ τὸν πρῶτον ἐν τῷ

---

[1]) Κωνστ. Πορφυρογέν. Ἔκθ. τῆς βασ. τάξεως σ. 105. 269.

ὑπουργήματι τοῦ ἀρκτοτρόφου. Τὰς ἐλπίδας ταύτας ἐματαίωσεν ὁ ὀρχηστὴς Ἀστέριος, ὅστις ὡς ἐκ τοῦ ὑπουργήματος τούτου διέθετε τὰ πάντα. Μικρὸν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἡ μήτηρ τῆς Θεοδώρας, κοσμήσασα τὰς θυγατέρας αὐτῆς, καὶ τὰς τρεῖς ἐξαισίου κάλλους, διὰ στεφάνων ἀνθῶν περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ ἐν ταῖς χερσίν, ἐκάθισεν αὐτὰς ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ, διὰ νὰ κινήσῃ τὸν οἶκτον τῶν παρεστώτων. Οἱ Πράσινοι ἀπέῤῥιψαν τὴν ἱκεσίαν, ἐνῷ οἱ Βένετοι, μαλαχθέντες, ἔδωκαν εἰς τὸν νέον σύζυγον τῆς μητρὸς τῆς Θεοδώρας τὴν κενὴν θέσιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν θηριοκόμου[1].

Ἡ Θεοδώρα δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὴν σκληροκαρδίαν ταύτην τῶν Πρασίνων.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Πράσινοι, τῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ τοῦ Προκοπίου ἐν τοῖς *Ἀνεκδότοις*, ἔνθα ἐμπαθῶς ὁμιλεῖ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦσαν οἱ θρασύτεροι, ἐν γένει ὅμως τὸ ἦθος τῶν στασιωτῶν ἑκατέρου μέρους ἐδείκνυε καὶ ἡ κουρὰ καὶ ἡ ἐσθής. Ἀποτέμνοντες τὰς ἔμπροσθεν τῆς κεφαλῆς τρίχας μέχρι τῶν κροτάφων, ἄφινον ὄπισθεν τὴν κόμην μακρὰν καὶ οὐδέποτε ἔκειρον τοὺς μύστακας καὶ τὸ γένειον· τὸ δὲ τοιοῦτον εἶδος ἐκάλουν Οὐννικόν. Τοῦ χιτῶνος τὸ περὶ τὰς χεῖρας μέρος μέχρι τοῦ καρποῦ ἔφερον στενότατον, τὸ δὲ ἐντεῦθεν μέχρι τῶν ὤμων πλατύτατον· ὥστε ὅτε ἀνεβόων ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ ὑψοῦντες τὰς χεῖρας, ἀνεσείοντο αἱ χειρίδες τοῦ χιτῶνος εἰς τὸν ἀέρα, ὅπερ συνετέλει εἰς τὴν ἔπαρσιν αὐτῶν. Ἐπίσης αἱ ἐπωμίδες, αἱ ἀναξυρίδες καὶ τὰ ὑποδήματα ἦσαν κατὰ τὸ Οὐννικόν. Τὴν νύκτα ἔφερον ὅπλα, ἐν ἡμέρᾳ δὲ ἔκρυπτον ξιφίδια δίστομα ὑπὸ τὸ ἱμάτιον, καὶ μετεχειρίζοντο αὐτὰ λωποδυτοῦντες καὶ φονεύοντες τοὺς δυναμένους νὰ καταμαρτυρήσωσιν.

Ἀπεναντίας οἱ μὴ στασιῶται τῶν Βενέτων ἦσαν εὐπρεπέστεροι καὶ περὶ τὴν ἐσθῆτα καὶ περὶ τοὺς τρόπους, φέροντες ζώνας καὶ περόνας ἐκ χαλκοῦ, ἅμα δὲ δύοντος τοῦ ἡλίου ἀποσυρόμενοι εἰς τὰ ἴδια[2].

Κατὰ τὰς ἰδοὺς τοῦ Ἰανουαρίου, ἤτοι τὴν 12 μετὰ τὸ δωδεκαήμερον τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως καὶ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν πολυσχιδῶν καὶ ἐξαισίων δείπνων τῶν ιθ' ἀκουβίτων, περὶ ὧν ἐλαλήσαμεν, ἤγετο ἱππικὸς ἀγὼν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ. Πρὸς τοῦτο ἐγίνοντο αἱ δέουσαι προπα-

---

[1]) Προκόπ. Ἀνεκδ. σ. 58.
[2]) Προκόπ. Ἀνεκδ. σ. 47.

ρασκευαὶ πρὸ τριῶν καὶ τεσσάρων ἡμερῶν, διὰ νὰ μὴ γίνῃ σφάλμα τι, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἁρματοδρομίας, ἐξ ἀπειρίας. Πρώτη δὲ πρᾶξις ἦτον ἡ διακήρυξις τοῦ ἱππικοῦ ἀγῶνος, ἥτις ἐγίνετο διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς Αὐτοκρατορικῆς Σημαίας ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου (κρεμάσαι τὸ πανίον, τὸ βηλάριον).

Ὁ ἱππόδρομος ἐχωρίζετο εἰς δύω ἴσα μέρη, διὰ διαφράγματος (crista, spina). Κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ ἐτέθη ὁ νῦν ὑπάρχων μονόλιθος ὀβελίσκος, ὁ κατὰ διαταγὴν τοῦ Μ. Θεοδοσίου μετενεχθεὶς ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου· ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν ἵστατο ἄλλος ὀβελίσκος λιθόκτιστος περιβεβλημένος χαλκῷ, μεταξὺ δὲ τῶν δύω ὁ καὶ σήμερον σωζόμενος τρικάρηνος δράκων, ὃν ὁ Παυσανίας ἀφιέρωσεν εἰς τοὺς Δελφοὺς μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην [1]. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ βυζαντίου ἱπποδρόμου ὑπῆρχε τὸ κάθισμα, ἤτοι τὸ μεγαλοπρεπὲς θεωρεῖον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅθεν τὸ διάφραγμα ἔτεμνε τὸν ἱππόδρομον εἰς δύω ἴσα μέρη.

Κάτω τοῦ καθίσματος ὑπῆρχε τὸ λεγόμενον Πί, ἢ στάμα, ἐκ δεξιῶν δὲ αὐτοῦ ἓξ ἦσαν ἀψῖδες καὶ ἐξ εὐωνύμων ἕξ, οἱ λεγόμενοι ἓξ μεσόστυλοι, ἤτοι αἱ ἀφετηρίαι τῶν ἁρμάτων, ἔνθα ἐτίθεντο αἱ ὕσπληγγες (τὰ μάγκανα). Ἄνω τῶν μεσοστύλων τούτων, ἵσταντο οἱ τέσσαρες χαλκήλατοι κεχρυσωμένοι ἵπποι, ῥιψαύχενες, ἀντιβλέποντες ἀλλήλους καὶ δρόμον πνέοντες [2], σήμερον ἱστάμενοι ἄνω τοῦ Ἁγ. Μάρκου, ἐν Ἐνετίᾳ [3]. Ἄντικρυ τῶν ἓξ μεσοστύλων ἑκατέρωθεν ἦτον ὁ καμπτήρ, περὶ ὃν ἔκαμπτον τὰ ἅρματα, παρὰ δὲ τὰς μεσοστύλους τὸ ἀντίκαμπτον.

Τῶν θεατῶν τὰ βάθρα ἔκειντο κατὰ τὸ πρὸς ἄρκτον μέρος τοῦ ἱπποδρόμου, κατὰ τὸ πρὸς νότον, καὶ ἄντικρυ τοῦ καθίσματος. Τὰ μὲν ἐκ δεξιῶν βάθρα, ἦσαν τῶν Βενέτων, τὰ δὲ ἐξ εὐωνύμων τῶν Πρασίνων, ἐνῷ τὰ ἄντικρυ τοῦ καθίσματος ἐλέγοντο μεσοδήμιον, διότι ἐκάθηντο ἐκεῖ οἱ μὴ ἀνήκοντες καθαυτὸ εἰς τὰς φατρίας. Μεταξὺ τῶν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων βάθρων καὶ τοῦ ἱπποδρόμου, ὑπῆρχεν ὁ λεγό-

---

[1]) **Descript. urbis Constant. ἐκδ. Bonn. σ. 180.**

[2]) **Νικήτ. Χων. σ. 156.**

[3]) Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐνομίζοντο, ὅτι εἶναι οἱ τοῦ Λυσίππου, ἀλλὰ πράγματι εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνος, προωρισμένοι νὰ κοσμήσωσι τὴν θριαμβευτικὴν αὐτοῦ ἀψῖδα. Κατόπιν ἐτέθησαν ἐπὶ ἀψῖδος τοῦ Τραϊανοῦ, μεχρισοῦ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μετήνεγκεν αὐτοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν.

μενος εὔριπος, αὖλαξ πλήρης ὕδατος, πρὸς διαπόρθμευσιν ἐπὶ σκαφιδίων τῶν πρὸς ἐδωδὴν προσφερομένων. Πρὸ τοῦ διαφράγματος ἑκατέρωθεν ὑπῆρχεν ἡ διασφαγή, ἔνθα ἵσταντο οἱ δήμαρχοι καὶ οἱ δημοκράται ἑκάστης φατρίας, μετὰ τῶν περὶ αὐτούς, ἐπιβλέποντες κατ' ἄντικρυ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φατρίαν ἕκαστος, τὰ πρωτεῖα τῶν μερῶν μετὰ σταυρῶν ῥοδοπλόκων [1]. Ἐν συνόλῳ, ἠδύναντο ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ νὰ παρακαθήσωσιν 150,000 θεατῶν.

Ἅμα ἐκρεμᾶτο ἡ σημαία ἄνωθεν τοῦ ἱπποδρόμου, οἱ θεωρηταὶ ἐξήταζον ἅπαντας τοὺς ἵππους, ἂν ἦσαν ἐπιτήδειοι (τὸ σώσιππον), μεθ' ὃ συνηθροίζοντο πάντες οἱ ἡνίοχοι καὶ ἐδοκίμαζον τὰς ὕσπληγγας καὶ τοὺς ἵππους.

Μετὰ τὴν δοκιμασίαν ταύτην ἐγίνετο ἡ κλήρωσις τῶν Βενέτων καὶ τῶν Πρασίνων, διὰ σφαιριδίων (κύλισμα), ἐν κληρωτίδι (ὄρνα, urna) παλλομένων. Τοιαύτην κλήρωσιν βλέπομεν καὶ ἐν Ἰλιάδος Ψ, καὶ ἐν Σοφοκλέους Ἠλέκτρᾳ. Πρὸς τοῦτο παρευρίσκετο ὁ ἀρχιευνοῦχος (πραιπόσιτος σιλεντιάριος), ὁ τριβοῦνος, ὁ κούρσωρ, ὁ βασιλικὸς ἀμιλλογράφος (κομβινογράφος), εἷς ἀμμιλογράφος τῶν Βενέτων καὶ εἷς τῶν Πρασίνων, καὶ πολλοὶ τῶν ἐν ἀξιώμασιν. Ἔργον τῶν ἀμιλλογράφων ἦτον ἡ σύνταξις τῶν πρακτικῶν περὶ τῶν κληρωθέντων ν' ἁρματοδρομήσωσι συνάμα (κομβίνα).

Ἀνὰ τέσσαρες τέθριπποι ἑκάστης φατρίας διαδοχικῶς συνημιλλῶντο· διὰ τοῦτο βλέπομεν τοὺς βηγαρίους, δηλ. τοὺς ἡνιόχους συνωρίδων, ἀποσυρομένους, μόνους δὲ τοὺς ἡνιόχους τεθρίππων ἀγωνιζομένους. Δι' ἑκάστην φατρίαν ὑπῆρχον τέσσαρα ἆθλα (βάϊα) τετράδος ἁρμάτων· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἤρκουν τρεῖς κληρώσεις (καὶ κυλίει τρίτον). Μετὰ τὴν κλήρωσιν, προσδιωρίζετο ἡ τάξις τῶν ἁρμάτων ἐπὶ τῆς ὕσπληγγος, ἰδίως τοῦ ἅρματος ἑκατέρας φατρίας τοῦ πλησιεστέρου πρὸς τὸν καμπτῆρα, ὡς μέλλοντος νὰ διανύσῃ τὴν βραχυτέραν καμπύλην. Περὶ τῆς τάξεως τῶν τριῶν ἁρμάτων ἑκάστης φατρίας (αἱ τρίγαι) πρὸς ἀριστερὰν τοῦ κληρωθέντος (οἱ ἀριστεροὶ τῶν δ' βαΐων), ἐγίνετο ἀμοιβαία συνεννόησις μεταξὺ τῶν φατριῶν, ἄνευ κληρώσεως, ἐκεῖ ἀμέσως σημειοῦντος τὰ συντεθειμένα τοῦ ἀμιλλογράφου (κομβινογράφου).

Τὴν ἐπαύριον οἱ δήμαρχοι ἀνήρχοντο εἰς τὸ μεγάλον τρίκλινον τοῦ

---

1) Κωνστ. Πορφυρογ. I. σ. 344.

κυαιστορίου, ἔνθα ἐξεδικάζοντο αἱ ἐνστάσεις, ἂν ὑπῆρχον, ἐνώπιον τοῦ ἀρχιευνούχου, καὶ ἐγίνετο ὁριστικὸς ὁ κατάλογος (ἐδίδετο τὸ πέρατον).

Τὴν ἡμέραν τοῦ ἱππικοῦ ἀγῶνος ἤρχετο ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τῶν ἀνακτόρων, μεθ' ὧν συνείχετο ὁ ἱππόδρομος. Διήρχετο τουτέστι διὰ τῶν Αὐγουστείων ἀνακτόρων, εἰσήρχετο εἰς τὸν Ἅγ. Στέφανον, καὶ ἐκεῖ διὰ τοῦ μυστικοῦ κοχλιοῦ ἀνήρχετο εἰς τὸν παρὰ τὸ κάθισμα (τὸ Θεωρεῖον) κοιτῶνα, ἔνθα ἔμενε, βλέπων τὰ πάντα ἐκ τῶν παρακυπτικῶν θυρίδων, μεχρισοῦ εὐτρεπισθῶσι. Παρετάσσοντο τότε τὰ ἅρματα, ὁ στρατὸς ἵστατο ἐν τοῖς ὅπλοις, φέρων τοὺς ἐπισείοντας (φλαμούλας), ὁ δὲ λαὸς κατελάμβανε τὰ βάθρα. Ἅμα ἦσαν τὰ πάντα ἕτοιμα, ἐφόρει ὁ Αὐτοκράτωρ τὸ στέμμα καὶ τὴν χλαμύδα, ὅτε, ἀνοιγομένης τῆς αὐλαίας ὑπὸ εὐνούχου, εἰσήρχοντο οἱ Πατρίκιοι μετὰ τῶν στρατηγῶν, πίπτοντες ἐνώπιον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις ἔλεγε, *κελεύσατε,* οἱ δέ, ἀνιστάμενοι, ὑπερηύχοντο. Μετὰ τὰς εὐχὰς ταύτας, ὁ τελετάρχης τῆς ἡμέρας (ὁ τῆς καταστάσεως), συμπτύξας τὸ ἄκρον τῆς χλαμύδος τοῦ Αὐτοκράτορος εἰς τρία (ῥωσθέλιον), ἔδιδεν αὐτὸ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις, ἀναβαίνων ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ καθίσματι θρόνου (τὸ πέντζον), ἐσφράγιζε μετ' αὐτοῦ (τοῦ ῥωσθελίου) τὸν λαόν, πρῶτον τοὺς ἄντικρυ αὐτοῦ (τὸ μεσοδήμιον), δεύτερον τοὺς Βενέτους καὶ τελευταίους τοὺς Πρασίνους. Οἱ Πατρίκιοι παρηκολούθουν τὸν Αὐτοκράτορα μέχρι τοῦ καθίσματος (ὀψικεύουσι), ἱστάμενοι κάτω τῶν βάθρων, καὶ προσκυνήσαντες πάλιν ἀπήρχοντο εἰς τὰς ἰδίας ἕδρας, ἐπὶ νεύματι τοῦ ἀρχιευνούχου.

Ταῦτα ἔπραττον οἱ Πατρίκιοι, ὁ δὲ λαός, ἐνῷ ἐσφράγιζεν αὐτὸν ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, ἔψαλλεν,—ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος,—οἱ κράκται—πολλά, πολλά, πολλὰ—ὁ λαός,—πολλὰ ἔτη εἰς πολλὰ κτλ. Ἂν εἶχον οἱ Βένετοι τὴν προτίμησιν ἁρματοδρομίας, κληρωθέντες πρῶτοι, οἱ κράκται ἔψαλλον ἦχον δ'—ἀνανὰ—ὁ λαός, Βασιλεῦ τῶν ἄνωθεν Χριστὲ—οἱ κράκται, νανά,—ὁ λαός, μονογενῆ λόγε τοῦ πατρός—οἱ κράκται, ἀνανάγια—κτλ. κτλ. Ταῦτα ἦσαν τὰ ἄκτα [1].

Ταῦτα ἐγένοντο ἀπαραλλάκτως ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 532, ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνῆλθεν εἰς τὸ κάθισμα. Διαρκοῦντος

---

[1]) Κωνστ. Πορφυρογ. Ἔκθ. τῆς βασ. τάξεως σ. 303 καὶ ἑπ.

τοῦ ἄθλου, ἐψάλλοντο ἄλλα, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἄλλα, πρὶν προβῇ τὸ δεύτερον. Ἀλλά, κατὰ τὰς περιστάσεις ταύτας, πολλάκις ὁ λαὸς διέκοπτε τὴν ψαλμῳδίαν, ἀποτείνων εἰς τὸν Αὐτοκράτορα δεήσεις ὑπὲρ ὅσων ηὔχετο πρὸς θεραπείαν τῶν ὅσων ἔπασχεν. Ἐν Κώδικι ὁ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν διάταξιν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐπιτρέπουσαν τὸ δημοσίᾳ καταβοᾷν τῶν ἀρχόντων, ἤτοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι κατ' αὐτῶν [1]. Ὅτε λοιπὸν ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν Πρασίνων, οὗτοι, μὴ ἀνεχόμενοι ὅσα ἔπασχον, ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὴν ἀποπομπὴν τοῦ θαλαμηπόλου τῆς ἡμέρας (κουβικουλαρίου, σπαθαρίου) Καλαποδίου, οὐχί, ὡς φρονεῖ ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀρχηγοῦ τῆς φρουρᾶς, διότι οὔτε δομέστικος τῶν σχολῶν ἦτον, οὔτε δομέστικος τῶν ἐξκουβίτων, οὔτε ἑταιριάρχης.

Κατὰ τὰ κύρια μέρη τὸ Χρονικὸν Πασχάλιον, πληρέστατα δὲ ὁ Θεοφάνης, ἀπεμνημόνευσαν τὸν παράδοξον ἐκεῖνον διάλογον (ἄκτα) μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν Πρασίνων. Ὁ διάλογος οὗτος ἀποτελεῖ ἀψευδὲς μνημεῖον τῆς ἱστορίας, οἷον αἱ ἀρχαῖαι ἐπιγραφαί, καὶ χρησιμεύει πρὸς ἀλάνθαστον ἔλεγχον τῶν ἱστορουμένων. Ὁ κριτικὸς οὐδὲν ἄλλο πολυτιμότερον δύναται νὰ ζητήσῃ, διότι αὐτὰ τὰ πράγματα λαλοῦσι πρὸς ἡμᾶς, ὥστε ὅσα καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνεκδότοις τοῦ Προκοπίου εὑρίσκονται, σύμφωνα πρὸς τοιοῦτον ἀψευδὲς μνημεῖον, εἶναι ὑπέρτερα πάσης ἀμφιβολίας. Ὅταν λοιπὸν ὁ Προκόπιος βεβαιοῖ, ὅτι εἶχε πρὸς τοὺς Πρασίνους ἀντιπάθειαν ὁ Ἰουστινιανός, εἰς οὐδένα τῶν νεωτέρων ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλῃ [2]. Τάχα καὶ ὁ δικαιότερος Βασιλεὺς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ πλείονα συμπάθειαν πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μερίδα; ἢ δὲν ἔπρεπεν ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ μισῇ τοὺς Πρασίνους, ἂν οὗτοι ἦσαν ἐξώλεις καὶ προώλεις;

Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὸν διάλογον (ἄκτα):—«Ἔτη πολλά, Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε, τοὺ βίνκας (νίκα), ἀδικοῦμαι μόνε ἀγαθέ, οὐ βαστάζω, οἶδεν ὁ Θεός, φοβοῦμαι ὀνομάσαι, μὴ πλέον εὐτυχήσῃ καὶ μέλλω κινδυνεύειν.»—Κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐρωτᾷ ἀπὸ τοῦ καθίσματ-

---

[1]) L. 3. C. de off. rect. (1, 40).

[2]) Θεοφάν. Χρονογρ. I. σ. 278.—Χρον. Πασχαλ. σ. 620.—Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. I. σ. 119.—Κεδρην. I. σ. 647.

τος ὁ θαλαμηπόλος εὐνοῦχος (μανδάτωρ). «Τίς ἐστιν, οὐκ οἶδα — δηλ. δὲν ἐννοῶ παρὰ τίνος ἀδικεῖσθε.

«Οἱ Πράσινοι. Ὁ πλεονεκτῶν με, τρισαύγουστε, εἰς τὰ Τσαγγάρια εὑρίσκεται.

«Μανδάτωρ. Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ».

Μετὰ ὑπεκφυγὰς ἐπὶ τέλους οἱ Πράσινοι: «Καλοπόδιος ὁ σπαθάριος ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.

«Μανδάτωρ. Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος».

Οἱ Πράσινοι προφέρουσι κατ' αὐτοῦ κατάρας.

Ὁ Μανδάτωρ ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ: «Ὑμεῖς οὐκ ἔρχεσθε εἰς τὸ θεωρῆσαι, εἰμὴ εἰς τὸ ὑβρίζειν τοὺς ἄρχοντας (δηλ. τὸν Καλοπόδιον).»

Οἱ Πράσινοι ἐξακολουθοῦσι· τότε ὁ Μανδάτωρ ἐκσφενδονίζει κατ' αὐτῶν τὴν βαρυτέραν ὕβριν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς μόνης ὑπῆρχεν αἴσθησις, ὅτι ἦσαν αἱρετικοί. «Ἡσυχάσατε, Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται».

Ἕπονται ἐπίκλησις τῆς Θεοτόκου, ἀγανάκτησις τῶν Πρασίνων, ἀποκαλουμένων αἱρετικῶν καὶ διαμαρτυρομένων, ὅτι εἰς ἕνα βαπτίζονται, ὡς ἐκέλευσεν ὁ Αὐτοκράτωρ [1]· ἀπειλαὶ τοῦ Μανδάτορος.

«Ὄντως, εἰ μὴ ἡσυχάσατε, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς». Νέα διαμαρτύρησις τῶν Πρασίνων ὑπὲρ τοῦ δικαίου τοῦ ἀναφέρεσθαι. Ὁ Μανδάτωρ ἀνακηρύττει τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. Τί ὠφελεῖ, ἀποκρίνονται, ὅταν κολάζωνται μόνον, διότι εἶναι Πράσινοι.

Παρεμβαίνουσι τότε εἰς τὸν διάλογον οἱ Βένετοι. «Τοὺς φονεῖς ὅλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι (οἱ Πράσινοι) ἔχετε». Ἀπαριθμοῦσιν οἱ Πράσινοι τοὺς φονευθέντας παρὰ τῶν Βενέτων, τὸν ξυλοπώλην εἰς τὸ Ζεῦγμα καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἐπαγάθου.

Ἐπαναλαμβάνει ὁ Μανδάτωρ· «Βλάσφημοι καὶ θεοχόλητοι, ἕως πότε οὐχ ἡσυχάζετε;

Οἱ Πράσινοι πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. «Ἂν θεραπεύηται τὸ κράτος σου, στέγω, καὶ μὴ θέλων, τρισαύγουστε, ὅλα, ὅλα οἶδα· ἀλλὰ σιωπῶ· σώζου δίκη, οὐκ ἔτι χρηματίζεις (δηλ. ᾤχετο ἡ δικαιοσύνη)·

---

[1]) Διὰ τῆς διατ. 5 Κώδ. (1, 1). de summa trin.

μεταβαίνω καὶ τότε ἰουδαΐζω· μᾶλλον δὲ ἑλληνίσαι συμφέρει, καὶ μὴ βενετίσαι, ὁ Θεὸς οἶδεν».

Ἀπειλητικοὶ ἐγείρονται οἱ Βένετοι. «Τὸ μισῶ, οὐ θέλω βλέπειν· καὶ ὁ φθόνος παρενοχλεῖ μοι.»

Οἱ Πράσινοι ὄρθιοι πάντες. «Ἀνασκαφῇ τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων» —καὶ ἀπέρχονται [1].

Ὁποία οἰκτρὰ χασμῳδία! Ἐν μέσῳ θεάματος πανδήμου, ἐν λειτουργικαῖς ψαλμῳδίαις τελουμένου, διὰ τοῦ νασνὰ καὶ ανανά, προσβολὴ κατὰ θαλαμηπόλου τοῦ Αὐτοκράτορος, ὀργὴ αὐτοῦ ἐπιβάλλοντος σιωπήν, ἄνωθεν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεωρείου ἐκσφενδονιζομένη κατηγορία ἐπὶ αἱρέσει καὶ ἀνάμιξις θείων καὶ ἀνθρωπίνων, ἀντεγκλήσεις ἀμοιβαῖαι ἀπὸ φατρίας εἰς φατρίαν, διατρέχουσαι τὸν ἱππόδρομον ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον, τελευταῖον ἀραὶ φοβεραὶ καὶ ἀπέλευσις τοῦ ἡμίσεος τῶν θεατῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἤκουσε τὴν προσβολήν, ἠπείλησεν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσιώπησε, καὶ μετὰ τὴν ἀπέλευσιν τῶν Πρασίνων ἐξηκολούθησεν ὁ ἱππόδρομος διὰ τῶν Βενέτων.

Τί ἔπραξεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπανελθὼν εἰς τ' ἀνάκτορα; Ἐβουλεύθη περὶ τιμωρίας ὁ ἀπειλήσας ἀποκεφαλισμὸν καὶ ἐπικρεμάσας κατηγορίαν αἱρέσεως; Ἐμερίμνησε περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως;

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους λέγει, ὅτι «τὴν » ἐπιοῦσαν ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως Εὐδαίμων, ἀναζητήσας τοὺς αἰτίους τῆς ταραχῆς ταύτης, συνέλαβεν ἑπτά, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπεκεφαλίσθησαν ἀμέσως, τρεῖς δὲ κατεδικάσθησαν ν' ἀπαγχονισθῶσιν».

Ἀλλ' οὕτω δὲν ἔχει ἡ διήγησις, τὸ μέν, διότι καθαυτὸ στάσις δὲν ἐγένετο, οὔτε διεκρίθησαν πρωταίτιοι, τὸ δέ, διότι ὁ Θεοφάνης, ὁ λαλῶν περὶ τῶν ἑπτὰ τούτων, σαφῶς ἐξηγεῖ, ὅτι οὗτοι ἐκρατοῦντο ἐπὶ φόνοις, ἐνῷ οὐδεὶς φόνος, οὔτε βιαιοπραγία εἶχε γίνει ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ.

Ἡ ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων δεικνύει ἐναργέστατα, πῶς ἐκ λοιδοριῶν ἀρξάμενοι προέβησαν μέχρι στασιαστικῶν πράξεων, καὶ τελευταῖον μέχρις αἱματηρᾶς σφαγῆς.

Αἱ φατρίαι τότε δὲν ἐστήριζον ἰδέας καὶ ἀρχάς, οὔτε εἶχον πολιτικὸν πρόγραμμα. Οἱ ἔνθερμοι καὶ ἐνδόμυχοι πόθοι αὐτῶν ἦσαν ἡ ἀτιμω-

---

[1]) Θεοφάν. Χρονογρ. I. σ. 278.

ρησία κακούργων τῆς ἰδίας μερίδος, ἥτις μιᾷ φωνῇ ὑπὲρ αὐτῶν ἠγείρετο.

Παρὰ τίνος ἐφονεύθη ἐν τῷ Ζεύγματι ὁ ξυλοπώλης, ἢ ὁ υἱός τοῦ Ἐπαγάθου; Ἐπὶ τοιούτοις ἐζήτουν ἀτιμωρησίαν καὶ ἐδίδετο, ὁσάκις τὸ πρόσωπον ἐνδιέφερε σπουδαίως τὴν εὐνοουμένην φατρίαν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐδεμίαν εἰσήκουσε δέησιν τῶν Πρασίνων, ἀλλ' ἐνέτεινε τὴν αὐστηρότητα τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης.

Μετὰ τὰς ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ κερτομίας, κεχολωμένος ὁ Αὐτοκράτωρ, ἔτι αὐστηρότερος ἔσπευσε νὰ δειχθῇ πρὸς παραδειγματισμόν, αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν δίδων εἰς τὰς ὕβρεις τῶν Πρασίνων, ὅτι ἰδοὺ αἱ προσφιλεῖς ὑμῶν κεφαλαὶ πίπτουσι πρὸς ἀνταπόδοσιν τοῦ ἀσεβοῦς θράσους.

Ἐκράτει ἤδη ὁ Ἔπαρχος Εὐδαίμων ἕνεκα προηγουμένων φόνων ἑπτὰ ὑποδίκους ἐν ταῖς εἱρκταῖς. Ἀμέσως τὴν ἐπαύριον ἀπηγγέλθη ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις τεσσάρων μὲν ἐπὶ καρατομίᾳ, τριῶν δὲ ἐπὶ ἀγχόνῃ. Ἄνευ ἀναβολῆς προέβη ὁ Εὐδαίμων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, μετὰ πολλῆς παρατάξεως καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ μεγάλου πλήθους· ἄρα μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης οὐδεμία εἶχε γίνει στάσις, οὔτε ἦτον δυνατόν, ἐνόσῳ Βένετοι καὶ Πράσινοι ἦσαν διῃρημένοι. Ἐκ τῶν τριῶν ἀπαγχονισθέντων ὅμως οἱ δύω κατέπεσαν ζῶντες. Ὡς φαίνεται, αὐτοὶ ἦσαν οἱ στιβαρώτεροι, ὁ μὲν Βένετος, ὁ δὲ Πράσινος· πάλιν ἐκρεμάσθησαν καὶ πάλιν ἔπεσαν. Τότε, κατὰ τὸ εἰωθός, ὁ λαὸς ἀνέκραξεν, ὅτι ὑπῆρχε δάκτυλος Κυρίου καὶ ἐζήτησεν ἀσυλίαν. Μοναχὸς τοῦ παρακειμένου Ἁγ. Κόνωνος ἔδραμεν εἰς βοήθειαν καὶ ἐπὶ ἀκατίου ἐπεραίωσε τοὺς δύω κακούργους εἰς τὸν Ἅγιον Λαυρέντιον, προνόμιον ἔχοντα ἀσυλίας. Ὁ ἔπαρχος Εὐδαίμων, διὰ νὰ μὴ φθάσῃ νὰ πληρωθῇ ἡ εὐχὴ τοῦ λαοῦ, ἐκύκλωσε τὸν Ἅγ. Λαυρέντιον διὰ στρατιωτῶν, εἰς οὐδένα ἐπιτρέπων ἔξοδον[1].

Ἀπὸ ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἄρχεται ἡ στάσις, διότι κοινὸν εἶχον αἱ φατρίαι συμφέρον, ἡ μὲν διὰ τὸν Βένετον, ἡ δὲ διὰ τὸν Πράσινον. Τοιαῦτα ἦσαν τότε τὰ ἐν ἐνεργείᾳ ἐλατήρια τῶν φατριῶν. Ὁμοθυμαδὸν αἱ φατρίαι μετέβησαν πρὸς τὸν ἔπαρχον, ζητοῦσαι τὴν ἀπόλυσιν τῶν δύω περισωθέντων ἐκ τῆς ἀγχόνης, ἀλλ' οὐδεμιᾶς ἔτυχον ἀποκρίσεως.

---

[1]) Θεοφάν. Χρονογρ. I. σ. 283.—Μαλαλᾶς, σ. 473.

Ὁ Ἰουστινιανός, βλέπων ἀμφοτέρας τὰς φατρίας ἐν συμφιλιώσει [1], οὐδὲν ἐτόλμα νὰ πράξῃ, ἀλλ' ἤλπιζε νὰ κατευνασθῇ ὁ σάλος καὶ τότε νὰ τιμωρήσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ. Ἀλλεπαλλήλως συνέβησαν τὰ μέχρι τοῦδε, διότι ὁ ἱππικὸς ἀγὼν τῶν εἰδῶν δὲν ἔφθασε νὰ περαιωθῇ. Κατὰ τὸ σύνηθες λοιπὸν μετέβη ὁ Αὐτοκράτωρ ἐν πλήρει πομπῇ καὶ διὰ τῆς γινομένης λειτουργικῆς ψαλμῳδίας εἰς τὸ κάθισμα τοῦ ἱπποδρόμου· αἱ ἁρματοδρομίαι ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ δευτέρου ἄθλου (βαΐου), ἀντὶ δὲ ὕμνων πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἠκούοντο ἐν ψαλμῳδίαις δεήσεις ὑπὲρ ἀμνηστείας τῶν δύω κακούργων. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔμενε θεατὴς ἀπαθής, οὐδεμίαν δίδων ἀπάντησιν. Τελεσθέντος τοῦ ἀγῶνος, οἱ δῆμοι δὲν ἀνευφήμησαν τὸν Αὐτοκράτορα, κατὰ τὸ σύνηθες, ἀλλ' ἀνευφήμησαν ἑαυτούς. «Φιλανθρώπων Πρασίνων καὶ Βενέτων πολλὰ τὰ ἔτη!» Τοῦτο ἦτον σημεῖον ἀλάνθαστον τῆς συμφιλιώσεως τῶν φατριῶν ἐπὶ σωτηρίᾳ κακούργων.

Τῳόντι ἡ συμφιλίωσις μεταξὺ τῶν φατριῶν ἐγένετο πλήρης καὶ σύνθημα ἐδόθη διὰ τῆς λέξεως *Νίκα*, ὥστε νὰ γνωρίζωνται καὶ νὰ διακρίνωνται ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν σωματοφυλάκων, δυναμένων ν' ἀναμιχθῶσιν ὑπὸ ἄλλο ἔνδυμα. Ἐκ τοῦ συνθήματος τούτου ὠνομάσθη καὶ ἡ στάσις τοῦ Νίκα [2].

Ἐπελθούσης νυκτός, τὰ πλήθη συνέρρευσαν πάλιν εἰς τὸ Πραιτώριον τοῦ Ἐπάρχου Εὐδαίμονος, ζητοῦντα τὴν ἀπόλυσιν τῶν κακούργων. Ὁ Ἔπαρχος οὐδεμιᾶς πάλιν ἠξίωσε ταῦτα ἀπαντήσεως. Ἐν ἐξάψει τῶν παθῶν καὶ ἐν τῇ παροργίσει, διὰ τὴν περιφρονουμένην δέησιν ἅπαντος τοῦ λαοῦ, οἱ δραστικώτεροι ἔβαλον εἰς τὸ Πραιτώριον πῦρ, τὸ παρακείμενον εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ πῦρ διεδόθη ἐν ἀκαρεῖ καὶ ὅλα τὰ μεταξὺ μέχρι τῆς Χαλκῆς ἀργυροπρατεῖα καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς μέγαρον τοῦ Πατρικίου Λαύσα ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ἐν τῇ μέθῃ τῆς διαρπαγῆς οἱ στασιασταὶ ἔσφαζον τοὺς προστρέχοντας εἰς ἀπόσβεσιν τοῦ πυρὸς στρατιώτας. Μυρία ὅσα κακουργήματα διεπράχθησαν ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

Μέχρι τῆς πρωΐας ὅμως φαίνεται, ὅτι ἡ πυρκαϊὰ περιεστάλη καὶ τὰ

---

[1]) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. σελ. 120, 123 ξυμφρονήσαντες. — Θεοφάν. σελ. 283.

[2]) Μαλαλᾶς, σ. 474. — Προκόπ. σ. 121.

ἄγρια πλήθη διεσκορπίσθησαν. Ὁ Ἰουστινιανός, ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου, ὑποκρινόμενος γαλήνην, διέταξε πάλιν ἱππικὸν ἀγῶνα, ἐλπίζων ἴσως νὰ καταπραΰνῃ τοιουτοτρόπως τὰ πλήθη καὶ νὰ κατασβέσῃ τὴν ἔξαψιν, διὰ νὰ πράξῃ ἔπειτα ὅ,τι σκληρὸν διενοεῖτο πρὸς ἐκδίκησιν. Τῳόντι τὴν ἐπαύριον τῆς πυρκαϊᾶς ἐκρεμάσθη πάλιν εἰς τὸν ἱππόδρομον ἡ καισαρικὴ σημαία (τὸ βηλάριον), πρὸς ἀναγγελίαν τοῦ ἐπαναλαμβανομένου ἱππικοῦ ἀγῶνος. Ἀλλ' εἰς μάτην· τὰ ἐκτραχηλισθέντα πλήθη δὲν κατηυνάσθησαν, καὶ τοιαῦται ἄκαιροι ὑποχωρήσεις καὶ θωπεῖαι ηὔξανον τὸ θράσος αὐτῶν, χυροῦσαι τὴν γνώμην τῶν αὐθαδεστέρων. Ὡς νέαν ὕβριν θεωροῦσαι αἱ φατρίαι τὴν πρόσκλησιν εἰς τὸν ἱππόδρομον, ἀπεπειράθησαν νὰ ἐμπρήσωσιν αὐτόν, ῥίπτουσαι δᾷδας πυριφλέκτους ἐπὶ τῆς ἀναβάθρας. Αὕτη, λίθινος οὖσα, οὐδὲν ἔπαθε, κατεκάη ὅμως ἡ μεγαλοπρεπὴς στοὰ (τὸ δημόσιον ἔμβολον) καὶ τὸ βαλανεῖον τοῦ Σεβήρου, καλούμενον Ζεύξιππος, πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἐν τῷ ἀγρίῳ τούτῳ θορύβῳ καὶ ὑπὸ τὴν λάμψιν τῆς πυρκαϊᾶς, τὰ πλήθη συνέρρευσαν ἔξωθεν τῶν Ἀνακτόρων, ἔνθα εἶχον καταφύγει τὰ δύω σπουδαιότερα τότε πρόσωπα τοῦ Κράτους, ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Τριβωνιανός.

Ὅσον ἂν διέφερεν ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ἀνατροφὴ τῶν δύω τούτων ὑπουργῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀμφότεροι ἐκυριεύοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάθους τῆς ἀπληστίας. Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ τὰς εὐρυτάτας νομικὰς γνώσεις τοῦ κυαίστορος Τριβωνιανοῦ, ἤτοι Βασιλικοῦ παρέδρου (Συμβούλου). Εἰ καὶ τὸ γένος Πάμφυλος, ἦτον ὅμως λίαν αἱμύλος καὶ γλυκὺς τοὺς τρόπους, ἐπισκιάζων τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ παιδείας καὶ τῆς ἐπιτηδείου κολακείας τοῦ Αὐτοκράτορος, πρὸς ὃν ὑπεκρίνετο εὐσέβειαν, ἐντούτοις ἀπεμπολῶν τὸ δίκαιον εἰς τοὺς τὰ πλείονα διδόντας. Ἀπεναντίας ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, πρὸς ὃν ἐπιγράφονται πλεῖσται Νεαραὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς ἐνδοξότατον Ἔπαρχον τῶν ἱερῶν τῆς ἕω πραιτωρίων, ἦτο τραχὺς καὶ ἀπαίδευτος, μέχρι τοῦ ἀρίστου ἀναφανδὸν πράττων πᾶν τὸ ἐφικτὸν πρὸς αὔξησιν τῆς οὐσίας, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς ἡμέρας κατατρίβων εἰς πότους καὶ ἡδυπάθειαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν αὐτὸν περὶ πολλοῦ διὰ τὴν ὀξύνοιαν, τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς κρίσεως [1].

[1]) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. Ι σ. 121. 122.

Ὁ πάταγος τοῦ ἔξωθεν τῶν Ἀνακτόρων πλήθους ἀντήχει βαρὺς μέχρι τῶν ἐγκάτων τῶν Ἀνακτόρων καὶ ἐφαίνετο πάντοτε αὐξάνων. Μὴ τολμῶν ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ διατάξῃ ἐπίθεσιν, εἴτε διότι δὲν ἐνεπιστεύετο εἰς τὴν φρουράν, εἴτε διότι δὲν ἦτον αὕτη ἀξιόμαχος, τὸ ἐλάχιστον δὲ πταῖσμα ἠδύνατο νὰ φέρῃ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀκροσφαλοῦς θρόνου τὴν περιτροπήν, διέταξε πρόσωπα, ἀπολαύοντα δημοτικότητος, νὰ ἐξετάσωσι, ποῖον τὸ αἴτημα τῶν στασιαζόντων. Τρεῖς ἐξῆλθον πρὸς τὸν λαόν, ὁ Πατρίκιος Βασιλείδης, ὁ ἀρχιθαλαμηπόλος Κωνσταντίολος καὶ ὁ τότε ἐπανελθὼν ἐκ τῆς Ἰλλυρίας στρατηγὸς Μοῦνδος. Μετὰ κόπου ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ ἐπιβάλωσι σιωπήν, διὰ νὰ μάθωσι ποῖον ἦτο τὸ ζητούμενον. Ὁ λαὸς ἀπήντησεν, ἀπαιτῶν τὰς κεφαλὰς Ἰωάννου Καππαδόκου, Τριβωνιανοῦ καὶ Εὐδαίμονος[1]. Ὁ Καλαπόδιος, ὅστις ἐφαίνετο ἀρχικῶς ἡ αἰτία, ἢ ἐλησμονήθη κατὰ τὴν πρόοδον τῆς στάσεως, ἢ πιθανώτερον δὲν ὠνομάσθη πλέον, ὡς φίλος τῶν Βενέτων, συστασιαζόντων ἤδη μετὰ τῶν Πρασίνων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ μέρος ἐνέδωκεν εἰς τὸ αἴτημα τοῦ ὄχλου, ἀποπέμψας ἀμέσως τὰ τρία μισητὰ πρόσωπα ἐκ τῆς ὑπηρεσίας καὶ διορίσας, ἀντὶ τοῦ Ἰωάννου, τὸν Πατρίκιον Φωκᾶν τὸν Καρτεροῦ, ἀντὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ, τὸν Βασιλείδην, καὶ ἀντὶ τοῦ Εὐδαίμονος, τὸν Τρύφωνα[2].

Μετὰ τὴν παραχώρησιν ταύτην ἤλπιζεν ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ κοπάσῃ ὁ σάλος, ἢ τοὐλάχιστον νὰ διασκορπισθῇ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ πλήθους, ὥστε νὰ μὴ προβῇ τι αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον ἐκ τῆς προϊούσης ἐξάψεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρξατο νὰ ὑποπτεύηται καὶ τοὺς ἀνεψιοὺς τοῦ Ἀναστασίου, τὸν Ὑπάτιον καὶ τὸν Πομπήϊον πρὸ πάντων, οἵτινες μέχρι τῆς ὥρας ταύτης οὐδαμοῦ ἐφαίνοντο, ἀλλ' ἴσως εἰργάζοντο ἐν κρυπτῷ, ὑποτρέφοντες τὴν φλεγμονήν. Ἀμφότεροι προσῆλθον ἀμέσως, δεικνύοντες πλήρη ἀφοσίωσιν, ἀλλὰ μὴ πείθοντες ἐνδομύχως τὸν Ἰουστινιανόν.

Ἡ ἀγγελία τῆς παύσεως τῶν τριῶν ὑπουργῶν οὐδὲν ἐπέφερεν ἀποτέλεσμα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πλήθους, ἐν πλήρει ἀγριότητι διακειμένου διὰ τῶν παραχωρήσεων. Ἀφοῦ οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχε μέσον πρὸς κατά-

---

1) Μαλαλᾶς, σ. 475.
2) Χρον. Πασχ. σ. 621.—Μαλαλᾶς, σ. 475.—Προκόπ. σ. 123.

παυσιν τῆς δεινουμένης λαίλαπος, ἥτις ἐφαίνετο πλέον ἀπειλοῦσα καὶ αὐτὸν τὸν Αὐτοκράτορα, ὑπερίσχυσε τέλος ἡ γνώμη τοῦ Βελισαρίου, προτείνοντος ἔφοδον. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Γότθων ἐξορμᾷ ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὁ ἀτρόμητος. Στρατηγὸς καὶ προβαίνων μεθοδικῶς ἀπὸ ἀγυιᾶς εἰς ἀγυιὰν κατὰ τοῦ ἀτάκτου πλήθους καὶ κατασφάζων πάντας τοὺς προστυγχάνοντας, ἠλευθέρωσε τὰ πέριξ τῶν Ἀνακτόρων. Δὲν ἠκούετο πλέον ἀντηχῶν ἐν αὐτοῖς ὁ βαρύγδουπος κλύδων τοῦ ἐκμανέντος πλήθους καὶ ἡ γαλήνη ἐφαίνετο ἐπανελθοῦσα.

Ὁ ἔμπειρος ὅμως Βελισάριος δὲν ἠπατᾶτο, βλέπων, ὅτι πόρρω τῶν Ἀνακτόρων τὰ στίφη τοῦ ὄχλου ὑπῆρχον πυκνά, ὅπου δὲν εἶχον φθάσει τὰ ξίφη καὶ τὰ δόρατα τῶν Γότθων. Ἔκρινεν ἑπομένως ἀσφαλέστερον νὰ διανυκτερεύσῃ μετὰ τῶν στρατιωτῶν ἐν τῇ τετειχισμένῃ περιοχῇ τῶν Ἀνακτόρων, ὡς ἀποτελούντων ὀχυρὸν φρούριον. Ἀλλὰ μόλις ἀπεσύρθη, πάλιν τὸ κῦμα τοῦ ὄχλου σφοδρότερον ἐπανέκαμψε καὶ βιαιότερον, διότι ἀμέσως ἐνέπρησε τὴν Χαλκῆν, ἤτοι τὸν χαλκόστεγον πυλῶνα τῶν Ἀνακτόρων. Τὸ πῦρ διεδόθη εἰς τὸν στρατῶνα (πόρτικον τῶν σχολαρίων) καὶ εἰς τὰ γραφεῖα (τῶν προτεκτόρων καὶ κανδιδάτων). Ἐνῷ τὰ πάντα κατέβαλλον οἱ στρατιῶται, ὅπως μὴ διαδοθῇ εἰς τὰ Ἀνάκτορα τὸ πῦρ, ἐνεπρήσθη ἡ Ἁγία Σοφία, ἥτις ἦτο τότε τὸ θαυμασιώτερον καὶ πολυτελέστερον κτίριον τῆς Πρωτευούσης, διὰ τοὺς κίονας καὶ τὸν λοιπὸν αὐτοῦ κόσμον. Ἀπὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας τὸ πῦρ μετεδόθη εἰς τὸ λεγόμενον Αὐγουσταῖον, ὅπου ἦτον τὸ βουλευτήριον τῆς Συγκλήτου, ἀπετεφρώθη δὲ ἅπασα ἡ ἐκεῖ ἀγορά, μοναδικὴ διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν περὶ αὐτὴν μεγάρων τῶν μεγιστάνων.

Αἱ φλόγες τοῦ πυρὸς ἐπὶ δύω ἡμέρας ἔβοσκον ἐν τῷ πλουσιωτέρῳ καὶ μεγαλοπρεπεστέρῳ τοῦ Βυζαντίου τμήματι, συνάμα δὲ ἐγίνοντο σφαγαὶ καὶ λεηλασίαι, ὥστε τὴν τρίτην ἡμέραν κατέλαβε πάντας ὁ κάματος. Σπεῖραι διέτρεχον τὴν πόλιν λαφυραγωγοῦσαι καὶ πράττουσαι παντὸς εἴδους ἐγκλήματα. Τοιαύτη τις εἰσέβαλεν εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ λιμένος οἶκον τοῦ Πρόβου, ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀναστασίου, τὴν τρίτην ἡμέραν, ζητοῦσα ὅπλα ἢ νέον Αὐτοκράτορα, ἀλλ' οὐδὲν τούτων εὑροῦσα, ἐνέπρησε τὴν οἰκίαν, διὰ νὰ μὴ παρέλθῃ ἡμέρα ἄνευ ἐμπρησμοῦ.

Τὴν ἐπαύριον παρασκευήν, συμβούλια διεδέχοντο συμβούλια ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὅπου ἦσαν πάντες οἱ συγκλητικοί, ἀλλ' οὐδεμία γνώμη

ἐπεκράτει. Ὁ στρατὸς διέμενεν ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ἀνακτόρων, οἱ δὲ στασιῶται, ἀναλαβόντες δυνάμεις καὶ οὐδαμοῦ ἀπαντῶντες ἀντίστασιν, ἐπειράθησαν νὰ βάλωσι πῦρ εἰς τ' ἀνάκτορα, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς, ἀπετέφρωσαν δὲ τὸ πραιτώριον, ὅπου ἦσαν τὰ σκρίνια, ἤτοι τὸ ὑπουργεῖον τῆς δικαιοσύνης. Αἴφνης πνεύσας βοῤῥᾶς ἐδίωξε τὸ πῦρ ἔξω τοῦ πραιτωρίου καὶ ἐκαύθη τὸ βαλανεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ Ἁγ. Εἰρήνη καὶ δύω ὑπερμεγέθη νοσοκομεῖα (ξενῶνες) μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς.

Ἐν τοσούτῳ ἀφίχθησαν τὰ πανταχόθεν προσκληθέντα στρατιωτικὰ σώματα κατὰ τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατον, τὴν δὲ πρωΐαν ἐβάδισαν μέχρι τοῦ κατακαυθέντος Αὐγουσταίου, οὐδενὸς προσδοκῶντος αὐτὰ μετὰ τοσαύτην ἀπραξίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ ἔφοδος τοῦ στρατοῦ κατὰ τοῦ πλήθους ὑπῆρξε μανιώδης, καὶ πλεῖστοι ἔπεσαν νεκροί, οὓς σύροντες οἱ στρατιῶται ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν [1].

Ἐνῷ πεισματωδῶς ἐμάχοντο ἐν τῷ Αὐγουσταίῳ περὶ τὴν ἀψῖδα τοῦ μιλίου ὄχλος καὶ στρατός, ὁ κλῆρος τῆς πρωτευούσης συνδιεσκέπτετο, ἂν δὲν εἶχε καθῆκον, νὰ μὴ μένῃ ἀδρανὴς ἐν μέσῳ τῶν γινομένων. Ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη, ὅτι πρέπει νὰ ἐξεγείρῃ τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, πρὸς κατεύνασιν τῶν ἐξαγριωθέντων πνευμάτων. Ἐπὶ τούτῳ ἐν παρατάξει καὶ ἐν στολῇ, προκομιζομένου τοῦ σταυροῦ, κατηυθύνθη εἰς τὸν τόπον τῆς συμπλοκῆς. Τί ἔπραξεν ὁ λαός, ἰδὼν ἐρχόμενον ἐν λειτανίᾳ καὶ ψαλμῳδίᾳ τὸν κλῆρον, δὲν λέγει ὁ Ζωναρᾶς· περὶ τῶν ἐκ τοῦ Περσικοῦ πολέμου ὅμως ἐπανελθόντων Ἐρούλων διηγεῖται, ὅτι οὐδὲν ἔδειξαν πρὸς τὸ ἱερατεῖον σέβας, ἀλλά, διασχίζοντες αὐτὸ καὶ ἀπωθοῦντες καὶ σταυρὸν καὶ εὐαγγέλιον, ἐξηκολούθησαν τὸ αἱματηρὸν αὐτῶν ἔργον [2].

Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης μᾶλλον ἐφαίνετο, ὅτι τὰ τελευταῖα στρῶματα τῆς κοινωνίας εἶχον ἀνατιναχθῆ, καὶ ὅτι οὐδεὶς τῶν σπουδαίων διεύθυνε τὰ γενόμενα, παριστάνοντα τὴν ἐν χρόνοις ἀπαιδεύτοις καὶ φανατικοῖς ἀφηνίασιν τοῦ πένητος ὄχλου, λυσσῶντος κατὰ τοῦ κρείττονα λαχόντος μοῖραν ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀνισότητι.

Ἀφότου ὅμως τόσον ἀπρεπῶς περιυβρίσθησαν τὰ σύμβολα τῆς

---

[1]) Θεοφάν. I. σ. 284.—Χρονικ. Πασχ. σ. 622.
[2]) Ζωναρᾶς, XIV. κεφ. ς'.

πίστεως καὶ ὁ ἱερὸς κλῆρος παρὰ βαρβάρων Ἐρούλων, ἡ στάσις ἔλαβεν ἄλλην ῥοπήν. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἐξήφθη εἰς τὸ ἔπακρον ἐπὶ τοσοῦτον καθ' ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες μετέσχον τῆς στάσεως, ῥίπτουσαι ἀπὸ τῶν οἰκιῶν κεράμους, λίθους καὶ ὅ,τι εὕρισκον πρόχειρον, ἐνῷ οἱ ἄνδρες καρτερικῶς ἐμάχοντο ἐν ταῖς ἀγυιαῖς. Τοιαύτη ἀντετάχθη πεισματώδης ἀντίστασις, ὥστε ὁ στρατός, διὰ νὰ προχωρήσῃ, ἔθετε πῦρ εἰς τὰς οἰκίας, ὅπως ἐκδιώξῃ τοὺς ἐξ αὐτῶν μαχομένους. Οὕτω προβαίνων βῆμα πρὸς βῆμα ἔφθασε μέχρι τῆς Ὀκταγώνου, ἔνθα ἦτον ἡ βιβλιοθήκη καὶ ἡ κατοικία τῶν φυλάκων αὐτῆς. Οἱ στασιῶται κατέλαβον τὴν Ὀκτάγωνον πρῶτοι καὶ ὠχυρώθησαν πανταχόθεν, ἀλλ' ὁ στρατός, μὴ ἔχων ἄλλο τι νὰ πράξῃ, ὑφῆψε τὴν Ὀκτάγωνον, ὥστε ὅλοι οἱ ἐν αὐτῇ θησαυροὶ χειρογράφων ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ὅ,τι εἰσέτι διέμενεν ὄρθιον ἐν τῷ ἐκλεκτοτέρῳ τούτῳ μέρει τῆς πόλεως κατεστράφη πρόῤῥιζον, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου καὶ ὅλαι αἱ πέριξ στοαὶ (ἔμβολα) μέχρι τῆς Μαγναύρας, μόλις διασωθείσης ἐκ πολλῆς συνδρομῆς. Τὰ πάντα ἦσαν πυρίκαυστα ἐρείπια. Ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν ὑπεχώρησαν οἱ στασιασταί, ὁ δὲ στρατός, κεκμηκώς, ἀπεσύρθη εἰς τοὺς περὶ τὰ ἀνάκτορα στρατῶνας[1].

Ἡ ἐπαύριον ἦτο κυριακή. Ἡ στάσις οὐδαμῶς ἐφαίνετο καταβληθεῖσα, καὶ νέαι ἔφοδοι ἔπρεπε νὰ ἐπαναληφθῶσιν. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἐφόδων τούτων, ἀντὶ νὰ δαμάζηται, ἐξετείνετο καὶ ἐδεινοῦτο. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὁποία ἔπρεπε νὰ ἦναι ἡ ἀθυμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, μένοντος πάντοτε ἐν τοῖς ἀνακτόροις, μεταξὺ συμβούλων, οὐδὲν ἐπινοούντων πρόσφορον καὶ ἀποτελεσματικόν, καὶ εὐνούχων τρεμόντων, ἢ μισθοφόρων βαρβάρων, ὧν ἡ πίστις ἠδύνατο νὰ κλονισθῇ, ἅμα ἐπείθοντο, ὅτι τὰ πάντα ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἡ ἱστορία διέσωσεν εἰς ἡμᾶς πολυτιμότατον γεγονός, ἐξ οὗ βλέπομεν οὕτως εἰπεῖν τοὺς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Αὐτοκράτορος ἀνακυκλουμένους διαλογισμούς.

Ἀντὶ πυρὸς καὶ ξίφους ὁ Αὐτοκράτωρ ἐνόμισεν ἐπιτηδειότερον νὰ παρασταθῇ ὡς μακρόθυμος, ὑποκρινόμενος πλήρη μετάνοιαν καὶ διὰ ταπεινώσεως καὶ εὐσεβοῦς κατανύξεως συγκινῶν τὰ πλήθη.

---

[1]) Χρον. Πασχ. I. σ. 623.

Λίαν πρωΐ διέταξε νὰ κρεμασθῇ ἡ σημαία (τὸ βηλάριον) ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου, ἐπὶ προκηρύξει ἀγῶνος. Τὰ πλήθη συνέρρευσαν πολυάριθμα, μὴ βλέποντα παρασκευὴν στρατιωτικήν. Κατὰ τὴν ὡρισμένην ὥραν καὶ διὰ τῆς συνήθους πομπῆς ἀφίχθη ὁ Ἰουστινιανός, ὃν ὁ λαὸς ἐδέχθη σιωπῶν. Εἰς τὸ βασιλικὸν θεωρεῖον εἰσῆλθε κρατῶν τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ παραγκωνισθὲν ὑπὸ τῶν Ἐρούλων, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τὸν ἑξῆς ὅρκον. «Μὰ τὴν δύναμιν ταύτην, συγχωρῶ » ὑμῖν τὸ πταῖσμα τοῦτο καὶ οὐ κελεύω τινὰ ἐξ ὑμῶν συσχεθῆναι. » ἀλλ' ἡσυχάσατε· οὐδὲν γὰρ παρ' ὑμᾶς, ἀλλὰ παρ' ἐμέ· αἱ γὰρ ἐμοῦ » ἁμαρτίαι ἐποίησάν με, μὴ παρασχεῖν ὑμῖν περὶ ὧν ᾐτήσατέ με ἐν » τῷ ἱππικῷ ».

Ἡ προκήρυξις αὕτη πληρεστάτης ἀμνηστείας, τὸ *ἥμαρτον* (mea culpa) ἐκ στόματος τοῦ θεοπροβλήτου καὶ θεοστέπτου καὶ ἁγίου, ἡ μετάνοια, ἡ κατάνυξις, ἐμφαινομένη καὶ ἐν τῷ προσώπῳ καὶ ἐν τῇ φωνῇ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ σχήματι, πρὸς στιγμὴν συνεκίνησαν τὰ πλήθη, ὥστε πολλοὶ ἀνέκραξαν τὴν συνήθη ἀνευφημίαν: «Αὔγουστε Ἰουστι» νιανέ, τοὺ βίγκας (νίκα)», τὸ ζήτω ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ πάλιν ἐγένετο σιωπὴ καὶ μετ' ὀλίγον ἠκούσθησαν φωναὶ «Ἐπιορκεῖς, σγαύδαρι», ἤ, κατὰ Δουκάγγιον, «γάδαρε»[1].

Ἡ ἀπαίσιος αὕτη λοιδορία, διατρέχουσα τὸν σιωπηλὸν ἱππόδρομον καὶ ἀναφλέγουσα τὰ ὑποκαίοντα πάθη, κατενάρκωσε τὸν Ἰουστινιανόν, ὅστις ἀμέσως ἀπῆλθεν εἰς τ' ἀνάκτορα, τοσοῦτον καταβεβλημένος καὶ ἀπειρηκώς, ὥστε ἀπέπεμπε πάντας, καὶ αὐτὸν τὸν Ὑπάτιον, καὶ αὐτὸν τὸν Πομπήϊον, τοὺς ἀνεψιοὺς τοῦ Ἀναστασίου, οὓς πρὸ ὀλίγου ὑποπτεύσας ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ, λέγων, «Ἀπέλθετε, ἕκαστος φυλάξει τὸν οἶκον αὐτοῦ».

Τὸ συμβὰν τοῦτο φέρει ὅλους τοὺς χαρακτῆρας ἀψευδοῦς μνημείου, εἰς ὃ οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ πίστιν, διότι ἀπεικονίζει τὴν ψυχικὴν κατάστασιν καὶ τὰ βουλεύματα τοῦ κυριωτέρου προσώπου τοῦ δράματος καὶ τὴν λύσιν, ἣν ἀπεπειράθη, πρὶν ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν ἐλπίδα.

Ἄνευ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τὰ ἑπόμενα μένουσιν ἀσυνάρτητα καὶ

---

[1]) Χρον. Πασχ. σ. 623. — Ζωναρᾶς, αὐτόθι.—Ὁ Schmidt, Der Aufstand, σ. 68 μᾶλλον εἰκάζει, ὅτι εἶπον garrule παρεφθαρμένως, ὡς ἂν ἔλεγον φλυαρεῖς.

ἀσύνδετα καὶ οὐδεμία τέχνη τοῦ λόγου δύναται ν' ἀναπληρώσῃ τὸ κεχηνός.

Ὁ Ἰουστινιανὸς συνῃσθάνθη, ὅτι ἡ βασιλεία ἐξηυτελίσθη ἐνώπιον τοῦ ἐσχάτου ὄχλου, ἀφοῦ ἡ μετάνοια καὶ ὁ ὅρκος αὐτοῦ ὡς οὐδὲν ἐλογίσθησαν, ἐπείσθη δέ, ὅτι πᾶσα ἐλπὶς συνδιαλλαγῆς ἐξέλιπεν· ὥστε ὅσα περὶ αὐτῆς ἔπραξεν αὐτοβούλως, ἐναντίον τῆς γνώμης τῶν πλείστων περὶ αὐτόν, ἦσαν αὐτόχρημα λάθη. Ἀλλὰ τάχα ἐστερεῖτο παντὸς θάρρους καὶ φόβος πανικὸς κατέλαβεν αὐτόν, ἤ, ἀκούων τὰς γνώμας ὅλων τῶν συμβούλων καὶ τῶν αὐλικῶν, ἐπείθετο ἔτι μᾶλλον, ὅτι ἄνευ ἐπιθέσεως βαρείας δὲν κατεβάλλετο ἡ πολυκέφαλος ὕδρα τῆς στάσεως; Δὲν εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐδέσμευεν αὐτὸν ὁ ὅρκος, ὃν ἄνευ οἱασδήποτε ἀνάγκης ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ ὄχλου; Ἀλλὰ πῶς ὁ θεοπρόβλητος καὶ θεόστεπτος Αὐτοκράτωρ, ὅστις ἤθελε νὰ φαίνηται τῶν ὀρθοδόξων ὀρθοδοξότερος, ἠδύνατο νὰ συμβιβάσῃ τὸν ὅρκον περὶ ἀμνηστείας καὶ τὴν σφαγήν; Ἐν τῷ διλήμματι τούτῳ περιπλεχθείς, πάλιν οἴκοθεν συνέλαβεν ἄλλην ἀπόφασιν, ἣν αἴφνης ἀνεκοίνωσεν ἐν τῷ συμβουλίῳ, ν' ἀπέλθῃ εἰς Ἡράκλειαν τῆς Θρᾴκης ἐπὶ δρόμωνος, λαμβάνων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν θησαυρόν, ἐπιμελούμενος δὲ πρὸ πάντων τῆς ἐπικρατείας, ὥστε νὰ μὴ διασεισθῇ καὶ αὐτή, καὶ παραδίδων εἰς τὸν Μοῦνδον καὶ εἰς τρισχιλίους στρατιώτας τὴν φύλαξιν τῶν ἀνακτόρων, λίαν δυσπορθήτων θεωρουμένων. Ἄνευ τῆς ἐξηγήσεως ταύτης οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται εἰς τὸν ἱστορικόν, ἢ νὰ παραστήσῃ, ὡς συνήθως γίνεται, τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἀνάνδρου φυγομαχίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς ἀνδρικῆς τόλμης τῆς θυγατρὸς τοῦ θηριοκόμου, Θεοδώρας. Αὐτὴ μόνη μνημονεύεται ἐναντιωθεῖσα μετὰ παρρησίας, διότι ἐθεώρησε τὴν ἐκ τῆς πρωτευούσης φυγήν, ὡς κάκιστον οἰωνὸν περιτροπῆς τῆς τύχης, εἰς ἣν ἀπροσδοκήτως καὶ παρ' ἀξίαν ἀνεβιβάσθη. Ἀνωτέρα ἑαυτῆς δειχθεῖσα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, «δὲν σωζόμεθα, εἶπε, διὰ τῆς φυγῆς, ἀλλ' εἰς βέβαιον κρημνιζόμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ ὄλεθρον· παρὰ ν' ἀποθάνωμεν φεύγοντες ἀδόξως, προτιμότερον ν' ἀποθάνωμεν, ἐνδόξως ἀγωνιζόμενοι ἐδῶ, πέριξ τοῦ θρόνου· τί καλλίτερον ἐντάφιον τῆς βασιλείας!» [1].

Οἱ λόγοι οὗτοι, ἐπιδοκιμασθέντες παρὰ πάντων, μετέπεισαν καὶ

[1]) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. σ. 125.

αὐτὸν τὸν Ἰουστινιανόν, ἐπὶ τέλους κατανοήσαντα τὰς ὀλεθρίας συνεπείας, διὰ τὸ ἄστατον τῶν πραγμάτων καὶ διότι εὐκόλως διεσείοντο τὰ πνεύματα ἐπὶ μεταβολῇ δυναστείας, ὥστε ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη ἐγκαρτερήσεως. Ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ἐδείχθησαν πρόθυμοι καὶ εὔψυχοι νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἡ περίστασις ἀπῄτει.

Ἐνῷ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὁ ὄχλος, λίαν πρωῒ τῆς δευτέρας, μαθών, ὅτι ἀπελύθησαν τῶν ἀνακτόρων, ἔνθα ἐκρατοῦντο, οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, ὥρμησεν εἰς τὴν οἰκίαν Ὑπατίου καὶ Πομπηΐου ἀνευφημῶν, «Ὑπάτιε Αὔγουστε, βίγκας!». Ὁ Ὑπάτιος ἐνέδωκεν, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Μαρία, ἧς τὴν σύνεσιν καὶ τὰς ἀρετὰς ἐξαίρει ὁ Προκόπιος, ἀνθίστατο, ὀδυρομένη, ὅτι εἰς βέβαιον ὁδηγεῖται θάνατον ὁ Ὑπάτιος.

Ὁ Ὑπάτιος, ἐπὶ θυρεοῦ βασταζόμενος, ἐκομίσθη εἰς τὸ ἐμπρησθὲν Αὐγουσταῖον, ὅπου ἀνεβιβάσθη εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ κίονος τοῦ Κωνσταντίνου. Διὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοκράτορος ἦτον ἀνάγκη βασιλικῶν παρασήμων καὶ πρὸ πάντων διαδήματος. Ἐν ἐλλείψει τοιούτου περιεδέθη ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὑπατίου στρεπτῇ ἁλύσει χρυσῇ (μανιάκιον) καὶ οὕτω ἐστεμμένος ἐφέρετο ὑπὸ τοῦ πλήθους πρὸς τὸν ἱππόδρομον [1].

Ἡ συρροὴ καὶ ἡ ζέσις τοῦ πλήθους ἦτον τοιαύτη, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ συγκλητικοὶ ἤρξαντο νὰ διασείωνται περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐξ αὐτῶν ὁ Ὠριγένης συνεβούλευε τὸν νέον Αὐτοκράτορα νὰ καταλάβῃ ἄλλα ὀχυρὰ ἀνάκτορα, οἷον τὰ Πρισκιλλιανά, ἢ τὰ τῆς Ἑλένης, ἐκεῖ περιμένων τὴν ἔκβασιν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῶν ἐνδοιασμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκαίρων καὶ ἀπρεπῶν ὑποχωρήσεων ἔβλαψε μεγάλως, οὐδεμίαν δεικνύων ἑτοιμότητα. Ἐνῷ ἀποτόμως περιεφρόνησε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πλήθους, μετ' ὀλίγον ὑπεσχέθη νὰ πράξῃ καὶ πλείονα, ὡς ὅτε ἠρνήθη τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Καλαποδίου, ἀλλ', ὠρυομένης τῆς στάσεως, ἔπαυσε τοὺς Ἰωάννην Καππαδόκην, Τριβωνιανὸν καὶ Εὐδαίμονα, ἢ ἀπορρίπτων τὴν περὶ χάριτος δέησιν ὑπὲρ τῶν δύω διασωθέντων ἐκ τῆς ἀγχόνης, μετ' ὀλίγον ὤμνυεν ἀμνηστείαν ὑπὲρ τῶν ἀναστατωσάντων τὴν πόλιν καὶ ἐμπρησάντων

---

[1]) Προκόπ. σ. 124.—Ζωναρᾶς, αὐτόθι.—Γλυκᾶς, σ. 495.—Χρον. Πασχ. I. σ. 624.

τὰ πολυτιμότερα οἰκοδομήματα, τ' ἀποτελοῦντα τὸν κόσμον τῆς πρωτευούσης.

Ἀλλ' ἂν ἐξ ἰδίας συνέσεως ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τὴν στάσιν, εὐτυχῶς δι' αὐτὸν εὗρεν ἀντίπαλον ὅλως ἀνίκανον, καὶ ἐστερημένον τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὸ μέγα ἐπιχείρημα τόλμης. Μεταχθεὶς εἰς τὸν ἱππόδρομον ὁ Ὑπάτιος, ἀνεβιβάσθη εἰς τὸ κάθισμα ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, ὅθεν ἤκουσε μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἄπειρον πλῆθος ἀνευφημοῦν, «Ὑπάτιε Αὔγουστε, τοὺ βίγκας!». Ὅσον ζωηραὶ καὶ ἐπανειλημμέναι ἦσαν αἱ βροντώδεις αὗται ἀνευφημίαι, δὲν ἐπλήρουν θάρρους τὸν Ὑπάτιον, ὅστις ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἶχεν ἐναύλους τοὺς λόγους τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαρίας. Φοβούμενος μὴ αἴφνης περιτραπῶσι τὰ πράγματα, ἐνόμισε πρόσφορον νὰ δικαιολογηθῇ πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, παριστανόμενος ὡς θῦμα καὶ ὡς γενόμενος ἀνάρπαστος διὰ τῆς βίας. Πρὸς τοῦτο λάθρα ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν τὸν ἐκ τῆς θεραπείας αὐτοῦ Ἐφραίμιον, διὰ νὰ εἴπῃ, « Ἰδοὺ τοὺς ἐχθρούς σου πάντας ἐν τῷ ἱππικῷ συνήγαγον· ὃ κελεύεις ποίησον».

Ὁ Ἐφραίμιος δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀλλ' ἐν μέσῳ τῆς τύρβης ἀπήντησε τὸν ἰατρὸν τοῦ Αὐτοκράτορος Θωμᾶν, ἔχοντα βαθμὸν συμβούλου (ἀσηκρῖτιν), ὅστις εἴτε πονηρευόμενος, εἴτε πιστεύσας εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶπεν εἰς τὸν Ἐφραίμιον, ὅτι εἰς μάτην ζητεῖ νὰ εἰςχωρήσῃ εἰς τ' ἀνάκτορα, διότι ὁ Βασιλεὺς ἀπῆλθεν.

Ὁ Ἐφραίμιος ἔσπευσε νὰ φέρῃ τὴν εἴδησιν εἰς τὸν Ὑπάτιον, ὅστις ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἤρξατο νὰ λαμβάνῃ θάρρος καὶ νὰ πιστεύῃ εἰς αἰσίαν ἔκβασιν, ὥστε ἀντὶ νὰ μένῃ ἐν τῷ δεσποτικῷ καθίσματι συνεσταλμένος, προέβη εἰς τὰ ἔμπροσθεν, εὐχαρίστως ἀκούων τὰς ἀνευφημίας καὶ τὰς ὑβριστικὰς κατὰ Ἰουστινιανοῦ καὶ Θεοδώρας κραυγάς [1].

Τὸ κάθισμα συνείχετο μετὰ τῶν Ἀνακτόρων διὰ τοῦ παρακειμένου κοιτῶνος, ἀλλ' ἠσφάλιζε τὴν συγκοινωνίαν στερεὰ θύρα. Ταύτην ἐδοκίμασαν νὰ θραύσωσι 250 Πράσινοι ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Κωνσταντινιανῶν, νεωστὶ αὐτομολήσαντες, ὅπως εἰσβάλωσι μετὰ τοῦ Ὑπατίου εἰς τ' Ἀνάκτορα [2].

---

[1]) Χρον. Πασχ. I. σ. 624, 625.

[2]) Θεοφάν. I. σ. 284..

Οὕτω τὰ πάντα ἐφαίνοντο κατ' εὐχὴν βαίνοντα ὑπὲρ τοῦ Ὑπατίου. Ἀλλ' ἡ παρουσία τῶν αὐτομολησάντων τούτων ἐκ τοῦ στρατοῦ Πρασίνων καὶ ἡ ἐπὶ τῇ νίκῃ μεγαλαυχία τῆς φατρίας αὐτῶν, ἥτις ἄλλοτε ἦτον ἡ εὐνοουμένη τοῦ Ἀναστασίου, ἐνῷ κατετρέχετο ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προτιμῶντος τοὺς Βενέτους, ἦτον φανερόν, ὅτι ἔμελλεν ἀμέσως νὰ ἐξεγείρῃ τούτων τὴν ἀντιζηλίαν. Ἅμα ὀλίγον ἐσκέπτοντο οἱ Βένετοι, δὲν εἶχον κόπον νὰ προμαντεύσωσιν, ὅτι διὰ τοῦ Ὑπατίου ἔμελλε νὰ καταβιβασθῇ ἡ φατρία αὐτῶν πρὸς ὄφελος τῶν Πρασίνων.

Ὁ ὀξυνούστατος Ναρσῆς, ἐκ τῶν εὐνούχων θαλαμηπόλων τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ Αὐτοκράτορος (κουβικουλάριος), εἰσδύσας εἰς τὸν ἱππόδρομον, κατὰ μέρος ἐλάλει μετὰ τῶν σπουδαιοτέρων Βενέτων, δεικνύων εἰς αὐτοὺς τὴν προφανῆ μωρίαν τῶν ὅσα ἔπραττον κατὰ τοῦ ἰδίου συμφέροντος. Δὲν περιωρίζετο ὅμως εἰς λόγους, ἀλλὰ διέσπειρε καὶ χρήματα.

Οἱ λόγοι τοῦ Ναρσῆ καὶ σὺν αὐτοῖς τὸ ἀργύριον ἐπέφερον τάχιστα τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα καὶ τὴν διάσπασιν τῶν φατριῶν, μόλις πρὸ ὀλίγου καὶ ἄνευ ὡρισμένου σκοποῦ συμφιλιωθεισῶν. Αἴφνης οἱ Βένετοι ἐλθόντες εἰς λόγους μετὰ τῶν Πρασίνων, ἤρξαντο ἀνευφημοῦντες, «Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε, τοὺ βίγκας!». Οἱ θηριωδέστεροι τῶν Πρασίνων ἐπὶ τῷ ἀπαισίῳ τούτῳ ἀκούσματι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Βενέτων, βάλλοντες λίθους καὶ ὁ ἱππόδρομος ἀντήχει ἐκ τῶν ἀντιθέτων κραυγῶν, προπηλακισμῶν καὶ πληγῶν.

Τὰ ἀνάκτορα δὲν ἦσαν μακρὰν τοῦ ἱπποδρόμου καὶ τὰ πάντα ἐγένοντο ἐν ἀκαρεῖ γνωστά. Τίς οἶδε μάλιστα, ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀνδρικὴν προτροπὴν τῆς Θεοδώρας, ἀφοῦ ἔμαθε προβαίνουσαν τὴν διαίρεσιν τῶν φατριῶν. Ἀλλ' ὅτε ἐβεβαιώθη, ὅτι αἱ φατρίαι ἦλθον εἰς χεῖρας, ἀνῆλθε διὰ τοῦ λεγομένου Κοχλιοῦ (κοχλιοειδοῦς κλίμακος) εἰς τὸ ἔμπροσθεν τοῦ Χρυσοτρικλίνου δῶμα (τὰ λεγόμενα Πούλπιτα), ὄπισθεν τοῦ καθίσματος τοῦ ἱπποδρόμου, εἰς τὸν Τρίκλινον τὸν ἔχοντα τὰς χαλκᾶς θύρας, τὰς πρὸς τὸν ἱππόδρομον. Ἐν τῷ προαυλίῳ παρετάχθη ὁ στρατός, διὰ νὰ ἐξορμήσῃ τριχῶς καὶ προσβάλῃ τὸν ἱππόδρομον ἐκ τριῶν θέσεων. Ἓν ἀπόσπασμα ἦτον ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βελισαρίου, τὸ ἕτερον ὑπὸ τὰς τοῦ Μούνδου, ὁ δὲ Κωνσταντίολος ἔμενεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν λοιπῶν ἐν ἐπιφυλακῇ. Ὁ Βελισάριος ἔμελλε νὰ προπορευθῇ, εἰσβάλλων εἰς τὸ δεσποτικὸν κάθισμα, ἔνθα ἔμελλε νὰ συλλάβῃ

τὸν Ὑπάτιον καὶ τοὺς λοιποὺς κορυφαίους τῆς στάσεως. Ἡ φυλάττουσα ὅμως τὴν χαλκῆν θύραν φρουρὰ ἠρνήθη ν' ἀνοίξῃ αὐτήν, ἀποφασίσασα νὰ τηρήσῃ οὐδετερότητα, μεχρισοῦ ἀναδειχθῇ ἐκ τῆς ἐκβάσεως ὁ νικητής. Πολὺ ἐταράχθη ὁ Βελισάριος βλέπων, ὅτι διεσείσθη τὸ πνεῦμα τῆς φρουρᾶς καὶ ὅτι αὕτη δὲν εἶναι πλέον ἀσφαλής. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως δὲν ἀπεθαρρύνθη, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι δὲν ἦτον δειλός, ὡς φρονοῦσιν οἱ παραβάλλοντες αὐτὸν πρὸς τὴν Θεοδώραν, ἀλλὰ τηρῶν πάντοτε τὴν αὐτὴν ψυχρὰν στάσιν καὶ ἀπάθειαν, διέταξε τὸν Βελισάριον νὰ ἐξορμήσῃ ἐκ τοῦ μεγάλου Πυλῶνος τῆς Χαλκῆς, διερχόμενος ὅλα τὰ πυρίκαυστα ἐρείπια καὶ εἰσβάλλων εἰς τὸν ἱππόδρομον ἀπὸ βορρᾶ [1].

Καί τοι διατρέξας πολλὴν ὁδόν, ὁ Βελισάριος ἔφθασε σχεδὸν απαρατήρητος εἰς τὸν ἱππόδρομον, ἐνῷ αἱ φατρίαι ἀντεπάλαιον ἀλλήλαις. Φθάσας περὶ τὴν βενέτειον στοάν, ἐκ δεξιῶν τοῦ δεσποτικοῦ καθίσματος, δι' αὐτῆς εἰσῆλθε· διότι αὐτόθι δὲν προσεδόκα ἀντίστασιν, ἀφ' ὅτου οἱ Βένετοι μετέβαλον φρόνημα. Καὶ ἠδύνατο μὲν ἀπευθείας νὰ καταλάβῃ τὸ κάθισμα καὶ τὸν Ὑπάτιον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Βένετοι εἶχον ἐγείρει ὅπλα κατὰ τοῦ Ὑπατίου, οὗτος εἶχεν ἀσφαλίσει τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο πυλίδα, ἣν ἐφύλαττον στρατιῶται, ὥστε ἔμελλε ν' ἀπολέσῃ καιρόν, ἑωσοῦ διαῤῥήξῃ τὴν πυλίδα. Ἀντὶ τούτου στραφεὶς ἐπὶ τὰ δεξιά, καὶ γυμνώσας τὸ ξῖφος, διέταξε νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ ὅλοι οἱ στρατιῶται, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ὥρμησε παίων κατὰ τοῦ πλήθους. Οἱ ἄγριοι ἀλαλαγμοὶ τῶν γνωστῶν διὰ τὴν ὠμότητα αὐτῶν Γότθων καὶ αἱ καίριαι πληγαί, αἵτινες ἐπηκολούθουν τοὺς ἀλαλαγμούς, ἔτρεψαν τοὺς πάντας εἰς φυγήν, οὓς οἱ Γότθοι ἐθέριζον ὡς χλόην. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μοῦνδος, ἀκούσας τὰ γινόμενα καὶ ἐννοήσας, ὅτι οὐδὲ στιγμὴν πρέπει ν' ἀναβάλλῃ, ὥρμησε διὰ τῆς λεγομένης Νεκρᾶς πύλης, δι' ἧς ἀπεκομίζοντο οἱ νεκροί, εἰσβάλλων εἰς τὸν ἱππόδρομον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἐρούλων. Τὸ παράδειγμα τοῦ Μούνδου ἠκολούθησαν οἱ λοιποί, ὁ υἱὸς τοῦ Μούνδου διὰ τῆς σφενδόνης καὶ ἄλλοι ἄλλοθεν πανταχόθεν ἐπιπίπτοντες καὶ φονεύοντες ἀδιακρίτως Πρασίνους καὶ Βενέτους. Ὁ ἱππόδρομος ἐπληρώθη αἵματος. Τριάκοντα μέχρι τριάκοντα καὶ πέντε χιλιάδες κατεσφάγησαν ἐν αὐτῷ. Διὰ

---

[1]) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. Ι. σ. 127.

τοιούτου ποταμοῦ αἱμάτων ἀπεπλύθη ἡ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὕβρις, ὅτι ἐπιορκεῖ![1]

Ὁ Ὑπάτιος, μὴ ἔχων πόθεν νὰ ἐξέλθῃ, ἔμενεν ἐν τῷ καθίσματι ὠχυρωμένος. Ὁ Βελισάριος αὐτὸς διέταξε τὴν ἔφοδον, ἣν ἐκτελέσαντες δύω ἀνεψιοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Βοραΐδης καὶ ὁ Ἰοῦστος, συνέλαβον ζῶντας τὸν Ὑπάτιον καὶ τὸν Πομπήϊον. Ἀπαχθέντες οὗτοι εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν προσέπεσαν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγοντες, «Δέσποτα, πολὺς ἡμῖν κόπος ἐγένετο, ὥστε συναγαγεῖν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους ὑμῶν εἰς τὸ ἱππικόν.—Καλῶς ἐποιήσατε, ἀπήντησεν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλ' ἀφοῦ ὅλοι ἐπείθοντο εἰς τοὺς λόγους ὑμῶν, διατί οὐδὲν ἐπράξατε πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς πόλεως;—Στραφεὶς πρὸς τοὺς εὐνούχους, διέταξεν αὐτοὺς καὶ τοὺς σωματοφύλακας νὰ ἐγκλείσωσι τὸν Ὑπάτιον καὶ τὸν Πομπήϊον εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν ἀνακτόρων.

Ὁ Πομπήϊος ἐδάκρυε καὶ ὠδύρετο, ὁ δὲ Ὑπάτιος ἐπέπληττεν αὐτόν, λέγων, ὅτι εἶναι ἀναξιοπρεπές, νὰ ὀδύρωνται οἱ ἀδίκως ἀπολλύμενοι, διότι ἄκοντες ἐβιάσθησαν, καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ βασιλέως συνήγαγον πάντας εἰς τὸν ἱππόδρομον.

Οἱ λόγοι οὗτοι καὶ ἡ εὐστάθεια τοῦ Ὑπατίου, τοῦτο τὸ μέρος μόνον ἐπιτηδείως ὑποκρινομένου, δὲν ἔπεισαν τὸν Ἰουστινιανόν. Ἐνθυμούμενος τὸ περὶ τοῦ μεγάλου Πομπηΐου ῥηθέν, ὅτι: νεκρὸς οὐ δάκνει, διέταξε τὴν σφαγὴν Ὑπατίου καὶ Πομπηΐου, ὧν τὰ σώματα ἐῤῥίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Τὸ σῶμα τοῦ Ὑπατίου ἐπανέφερεν ἡ θάλασσα εἰς τὸν αἰγιαλόν, ἀμέσως δὲ περὶ τούτου ἐδόθη εἴδησις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις διέταξε νὰ χωσθῇ ἐν τῷ μέσῳ τῶν λοιπῶν βιαιοθανάτων, ἔθεσε δ' ἐπ' αὐτοῦ πλάκα, φέρουσαν ἐπιγραφήν, «ἐνθάδε κατάκειται ὁ βασιλεὺς τῆς Λούππας», παίζων ἐπὶ τῆς λέξεως λύκαινα, ἥτις ἔθρεψε τὸν Ῥωμύλον καὶ τὸν Ῥέμον, ἐκλαμβάνεται δὲ καὶ ἐπὶ κακοῦ (Larentia vulgato corpore lupa inter pastores vocata).

Καὶ αὐτῶν καὶ τῶν κυριωτέρων συνενόχων ἅπασα ἡ περιουσία ἐδημεύθη. Μετὰ καιρὸν ὅμως ἀπέδωκεν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν ὁ Ἰουστινιανὸς ὅσα ἐκ τῆς περιουσίας τῶν οἰκείων γονέων διεσώθησαν.

---

[1]) Χρον. Πασχ. I. σ. 626.—Θεοφάν. I. σ. 285.—Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. I. σ. 128.—Μαλαλᾶς, σ. 476.

μὴ δωρηθέντα εἰς εὐνοουμένους, καὶ ἀποκατέστησεν αὐτὰ εἰς τὰ πρότερον ἀξιώματα [1].

Μαθὼν ὁ Ἰουστινιανὸς τὰ μεταξὺ Ἐφραιμίου καὶ τοῦ ἰατροῦ Θωμᾶ συμβάντα, ὠργίσθη σφόδρα κατὰ τοῦ τελευταίου, ὡς δείξαντος κακὴν πρόθεσιν καὶ συντελέσαντος εἰς ἐνθάρρυνσιν τῆς στάσεως, διὰ τῆς ψευδοῦς διαδόσεως, ὅτι ἐγκατέλιπε τ' Ἀνάκτορα. Ἀπεκεφαλίσθη ἐπομένως καὶ ὁ Θωμᾶς, ὁ δὲ Ἐφραίμιος ἐξωρίσθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Μόνος ὁ Πρόβος διέφυγε τὸν κοινὸν ὄλεθρον διὰ τὴν μηδαμινότητα αὐτοῦ [2].

Ἀπεναντίας ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Τριβωνιανὸς ἀποκατεστάθησαν ἀμέσως εἰς τ' ἀξιώματα αὐτῶν καὶ πάντες οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ θρόνου ἀντημείφθησαν γενναίως ἐκ τῆς δημευθείσης περιουσίας τῶν στασιαστῶν.

Ἡ πόλις μετὰ τὸ συμβὰν περιῆλθεν εἰς νεκρικὴν σιγήν, μᾶλλον ὁμοιάζουσα πρὸς ἐκπορθηθεῖσαν ὑπὸ πολεμίων. Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας οὐδεμία ἐφαίνετο ζωή, τὰ πάντα ἦσαν σιωπηλὰ καὶ κατηφῆ, οὐδὲ οἱ βιομήχανοι εἰργάζοντο, οὐδὲ οἱ ἔμποροι, ἀλλ' ἤνοιγον μόνα τὰ παντοπωλεῖα, διὰ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα.

Τὸ θέαμα τῶν πυριφλέκτων ἐρειπίων ἦτο τοσοῦτον ἄγριον, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀμέσως διέταξε τὴν ἀνοικοδόμησιν ὅλων τῶν κατακαυθέντων κτιρίων, φιλοτιμούμενος μάλιστα νὰ ὑπερβάλλῃ αὐτὰ κατά τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν.

Ἀλλὰ πρὶν τούτου πομπωδῶς ἀνήγγειλε τὴν νίκην καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν.

Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα, ὅπερ μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία, ὡς προκύψαν ἐκ τῆς στάσεως ταύτης, εἶναι, ὅτι ἔκτοτε αἱ φατρίαι ἀπώλεσαν πᾶσαν πολιτικὴν σημασίαν. Διετηρήθη ὁ ἱππόδρομος καὶ τὰ πάντα ἐγίνοντο ὡς πρότερον, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ χρώματα τῶν φατριῶν διέμειναν, ἀλλ' αὗται ἀπώλεσαν πᾶσαν πρωτοβουλίαν, μεταποιηθεῖσαι εἰς νευρόσπαστα κινούμενα κατὰ τὸ στερεότυπον ἐκεῖνο παιδαγώγημα, δι' οὗ ἐῤῥυθμίζετο, ὡς βλέπομεν παρὰ Πορφυρογεννήτῳ, καὶ πᾶσα λέξις καὶ πᾶσα φωνὴ καὶ πᾶν σχῆμα, καὶ ἡ ἐσθὴς καὶ τὸ χρῶμα, καὶ ἡ στάσις καὶ τὸ βάδισμα καὶ πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ

---

[1]) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. Ι. σ. 129.
[2]) Χρον. Πασχ. Ι. σ. 628.

πράξη, ὥστε ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Βυζαντίων ἔγινεν Αὐτοκράτωρ νευροσπάστων.

Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ μαντεύσωμεν, τί ἤθελε συμβῆ, ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς τότε ἐνικᾶτο. Μᾶλλον πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου δὲν ἤθελε παραλλάξει πορείαν, προστιθεμένης καὶ ἑτέρας στασιαστικῆς πράξεως εἰς τὰς πολυαρίθμους, ἐξ ὧν γέμει.

Ἡ καταστολὴ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα διὰ τῆς ἐκτάκτου ἀπανθρωπίας κατέστησε δουλικώτερα τὰ πνεύματα καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποχαύνωσιν καὶ ἀπάθειαν περὶ τὰ δημόσια.

Μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν [1] ἦλθον πάλιν εἰς χεῖρας οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ, παρόντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ διὰ λόγους ἰδίους· μόνοι δὲ φαίνεται ἐτιμωρήθησαν οἱ Πράσινοι, προσφυγόντες εἰς τὴν Ἁγ. Εὐφημίαν ἐν Χαλκηδόνι, ἐνῷ οἱ Βένετοι προσέφυγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ Ἰουστῖνος δι' ἑνὸς μηνύματος κατέπαυσε τὴν φιλονικίαν τῶν μερῶν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ, εἰς μὲν τοὺς Βενέτους, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλεὺς παρ' ὑμῖν ἐτελεύτησεν, εἰς δὲ τοὺς Πρασίνους, ὅτι παρ' ὑμῖν ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ζῇ·—δηλ. εἰς ἐκείνους μέν, ὅτι ἔπαυσεν ἡ εὔνοια, εἰς τούτους δέ, ὅτι εἶναι ἕτοιμος ἡ τιμωρία.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ οἰκτρὸν δρᾶμα τῆς ἐκτεθείσης στάσεως, παρατηροῦμεν, ὅτι δύω τινὰ ὑπῆρχον τότε τὰ ἐνεργὰ στοιχεῖα, ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ δι' ὑπομισθίων βαρβάρων στρατοκρατία.

Ὁ Αὐτοκράτωρ, ὡς ῥόπαλον θανατηφόρον κατὰ τῆς κεφαλῆς τῶν ταραττόντων τὸν ἱππικὸν ἀγῶνα ἐπικραδαίνει τὴν βαρεῖαν ὕβριν αἱρετικοῦ,—Μανιχαῖοι, Ἰουδαῖοι, Σαμαρεῖται!

Ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοιαύτης ἀφωτίστου εὐσεβείας τὸ μέγα καὶ πρώτιστον συμφέρον τῶν φατριῶν ἦτον ἡ ἀτιμωρησία κακούργων, ἄσυλον εὑρισκόντων ἐν αὐτῷ τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ.

Ἅμα διὰ τῶν Ἐρούλων προσβάλλεται τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, ἅπαντες ἐξεγείρονται μιᾷ φωνῇ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ἔρχεται μεθ' ὅρκου νὰ ζητήσῃ μετάνοιαν.

Ἐπὶ τέλους τὰ ξίφη τῶν Γότθων καὶ Ἐρούλων λύουσι τὸ ζήτημα δι' αἱματοχυσίας ἀνηκούστου καὶ μυριονέκρου.

---

[1]) Κατὰ Θεοφάν. (I. σ. 364) τριάκοντα.

Τὸ δὲ ἔσχατον ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ παντελὴς ἐξαφάνισις τῆς πολιτικῆς σημασίας τῶν φατριῶν.

Ἀλλ' ὅ,τι πρὸ πάντων ἐναργῶς ἀπεικονίζει ἡ στάσις καὶ ἡ καταστολὴ αὐτῆς εἶναι, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ὑπάρχει διὰ τοῦ ἀπορθήτου φρουρίου τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν ἐν αὐτῷ μισθοφόρων βαρβάρων, Γότθων, Ἐρούλων, καὶ λοιπῶν, καὶ διότι εἶναι δι' αὐτῶν φοβερός, προσκυνεῖται ὡς θεοπρόβλητος, θεόστεπτος, θεοφρούρητος καὶ ἅγιος. Ποία κεφαλὴ εἶναι ἀσφαλής, ἅμα εἶναι δυσάρεστος εἰς τὸν Αὐτοκράτορα; Διὰ τοῦτο πάντες ἐν λειτουργικῇ ψαλμῳδίᾳ αὐτὸν ὑμνοῦσι καὶ εὐλογοῦσι καὶ καθήμενον καὶ ἀνιστάμενον καὶ ἐξερχόμενον καὶ ὅ,τι δήποτε πράττοντα.

Ὅλα ταῦτα εἶναι ἄξια σπουδῆς καὶ μελέτης, οὐ μόνον δι' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην.

Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι, νὰ παραστήσῃ ὁσονένεστι πιστὴν τὴν εἰκόνα, ἐμφαίνουσαν τὴν ἀλληλουχίαν παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει ἐν αὐτῇ, τὰ μὲν ἀνακαλύπτων, τὰ δὲ μαντεύων, καὶ ἐκ τοῦ συνόλου ἀποδεικνύων, τί πράγματι μαρτυρεῖται.

ΛΟΓΟΙ

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΛΟΓΟΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. Καλλιγας. Κύριοι! Δὲν ἤθελον ἐκλέξει βεβαίως, νὰ λάβω τὸν λόγον εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸν ἔντιμον προλαλήσαντα, ἐὰν ἡ σειρὰ τῆς ἐγγραφῆς δὲν μὲ ἔφερεν εἰς τὸ βῆμα. Ἐννοῶ τὸ δεινὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον αναδέχομαι, καὶ αἰσθάνομαι τὴν ἀδυναμίαν μου, διότι ὁμολογῶ, ὅτι τὰ πλεῖστα ἐφάνησαν εἰς ἐμὲ σφιγγὸς ἀκατάληπτοι γρῖφοι, ἀντιθέσεις ἐννοιῶν, ἰδέαι ἀντικρουόμεναι, καὶ ἐκ τούτων ἄλλο δὲν ἐσχημάτισα πόρισμα, εἰμή, ὅτι ἡ ἀσθένεια κεῖται ἐν ἐμοί! Βεβαίως ὁ δεινὸς πολιτικός, ὅστις κατέβη πρὸ ἐμοῦ τοῦ βήματος, πολλάκις ἔδειξε τὴν βαθεῖαν διάνοιάν του, καὶ ἐὰν ἐγὼ εὐρῆκα ἀντιφάσεις, αὐτὸ βεβαίως προέρχεται, διότι μακρὸν χρόνον δὲν ἔχω τὴν ἕξιν νὰ παρακολουθῶ λόγους πολιτικούς. Οὕτω δὲν ἠδυνήθην ἀμέσως νὰ ἐννοήσω τὸ συνταγματικὸν ἐκεῖνο ἀπόφθεγμα, τὴν συνταγματικὴν ἐκείνην ὁμολογίαν, ὅτι ἀρέσκεται εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὅτι ἐπιθυμεῖ, θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἀντιπολίτευσιν, μάλιστα διότι

εἶναι ἀντιπολίτευσις στεῖρα. Ἀλλ' ἐρωτῶ, καὶ ὁ δεσποτικώτερος τῶν ἀνθρώπων δὲν εὐχαριστεῖται, ἔχων στεῖραν ἀντιπολίτευσιν ἀπέναντι αὐτοῦ; Στεῖραν ἀντιπολίτευσιν μᾶς προσφέρουσι καὶ αὐτὰ τὰ ἑδώλια, στεῖραν ἀντιπολίτευσιν ἔχομεν ἐδῶ οἱ ἀγορεύοντες αὐτὰς τὰς στήλας, αἱ ὁποῖαι διακόπτουν τὴν φωνήν. Δὲν θέλω νὰ εἴπω εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν, ὅτι ἡ γλῶσσα ἁμαρτάνουσα τ' ἀληθῆ λέγει· ὄχι, διότι ἔχω πεῖραν τοῦ κ. Κουμουνδούρου, γνωρίζω, ὅτι ὁ κ. Κουμουνδοῦρος εἶναι λάτρης τῶν συνταγματικῶν ἀρχῶν, ὅτι πάντοτε ὑπὲρ αὐτῶν εἰργάσθη, οὐδέποτε τὰς ἀπηρνήθη· ἄλλο ἐνόησε νὰ εἴπῃ ἴσως. Δὲν ἐνόησε βεβαίως, ὅτι ἀρέσκει εἰς αὐτὸν ἡ πολιτικὴ πάλη, ὅταν ἔχῃ ἀπέναντι αὐτοῦ ἄμαχον καὶ ἀνίκανον ἀντίπαλον· κατὰ τοσοῦτον καταβιβάζεται τότε ἡ ἀξία τοῦ παλαιστοῦ. Ἀντιπολίτευσις συνταγματικὴ διὰ τὸν πολιτευόμενον ἔχει σημασίαν, ὅταν ἦναι νοήμων, ἰσχυρά, ὅταν ἔχῃ μέσα ἰσχυρά, ἐνεργητικά, δραστήρια· τότε φαίνεται ἡ ὑπεροχή, εἰ δὲ μή, τί ἀξίαν ἔχει ὑπεροχὴ ἀπέναντι ἀντιπολιτεύσεως στείρας, ἀγόνου, ἀνικάνου νὰ δημιουργήσῃ τι; Ποία εἶναι ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς του; Ὄχι, τοιαύτην ἀντιπολίτευσιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιθυμῇ ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, οὔτε ἐννοεῖ νὰ τὴν καταστήσῃ τοιαύτην· διότι ἀμέσως κατεβίβασε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀξίαν.

Καὶ εἶναι τῳόντι αὐτὴ ἡ ἀντιπολίτευσις στεῖρα; Δὲν ἔρχομαι νὰ τὸ ἐξετάσω· ἔρχομαι ὅμως νὰ ἐξετάσω ἄλλας συνταγματικὰς ἰδέας, ἐκτεθείσας ἐνταῦθα, καὶ πρὸ πάντων ἐκείνην, ἐὰν ἦναι ὁ ἁρμόδιος τόπος τοιαύτης ἐκφράσεως, ὁποία ὑπάρχει ἐν τῇ ἀπαντήσει, ν' ἀπευθύνηται ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς πρὸς τὴν μειονοψηφίαν, ὅπως ἐκφέρῃ κρίσεις περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξεν; Ὁ ἔντιμος προλαλήσας εὗρε κατάλληλον τὴν ὥραν καὶ πρόσφορον τὴν περίστασιν, τὸ ἐξέφερε δὲ ὡς αὐτονόητον ἀπόφθεγμα, καὶ θὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐξετάσω, ἐὰν συμβιβάζηται μετὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, ἐὰν συμβιβάζηται μὲ τὰ συνταγματικὰ ἔθιμα, μὲ τὸ πνεῦμα τῆς συνταγματικῆς πολιτείας.

Τί εἶναι ὁ βασιλικὸς λόγος; Τί εἶναι ἡ ἀπάντησις τῆς Βουλῆς; Τί ἄλλο εἶναι ὁ βασιλικὸς λόγος, εἰμὴ ἔκθεσις τῶν ἰδεῶν τοῦ ὑπουργείου, τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις παρίσταται ἐνώπιον τοῦ κοινοβουλίου, ὅπως ὑποστηρίξῃ ὡρισμένας ἰδέας, ὡρισμένα σχέδια, ὡρισμένην πολι-

τικήν; Διὸ προαγγέλλει τὰ νομοσχέδια, τὰ ὁποῖα μέλλει νὰ εἰσάξῃ, καὶ χαράσσει τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν μέλλει ν' ἀκολουθήσῃ, ἔρχεται δὲ νὰ ζητήσῃ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Βουλῆς. Ἐνῷ περιέχει ὁ βασιλικὸς λόγος τὸ ὑπουργικὸν πρόγραμμα, ἐμφαίνει συγχρόνως καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὸ ὑπουργεῖον, οὗ παραδέχεται τὸ πρόγραμμα, ὅπως ἐπιδοκιμασθῇ καὶ διὰ τῆς Βουλῆς.

Τοιαύτη νομίζω, ὅτι εἶναι συνταγματικῶς ἡ σημασία τοῦ βασιλικοῦ λόγου. Ποία εἶναι τώρα ἡ σημασία τῆς ἀπαντήσεως; Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἀπάντησις, εἰμὴ ἡ ἐξήγησις τῆς Βουλῆς περὶ αὐτοῦ τοῦ προγράμματος, περὶ αὐτῶν τῶν σχεδίων, περὶ αὐτῶν τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν; Ὑποστηρίζει αὐτὴν τὴν πορείαν; Μέλλει νὰ δεχθῇ τοιαύτην διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων; Καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἀπαντήσεως ἡ Βουλὴ τί πράττει; Συνάπτει συνάλλαγμα μετὰ τοῦ ἡγεμόνος· συνάπτει τὸ συνάλλαγμα, τὸ ὁποῖον ἐμφαίνει τὴν ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην. Ὁ ἡγεμὼν ἐμπιστεύεται εἰς τὸ ὑπουργεῖόν του τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, τοὺς ἐμφαινομένους ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ, καὶ τὸ Κοινοβούλιον μετὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν λόγων, μετὰ τὴν συζήτησιν περὶ αὐτῶν, μετὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἔλαβε περὶ παντὸς ὅ,τι ἀναγγέλλεται, ἐκφράζει διὰ τῆς ἀπαντήσεως, ὅτι ἀποδέχεται τοιαύτην πορείαν, ἣν ὑπόσχεται νὰ ὑποστηρίξῃ.

Αὐτὴ εἶναι ἡ σχέσις μεταξὺ βασιλικοῦ λόγου καὶ ἀπαντήσεως. Ὑποτίθεται λοιπόν, ὅτι ἡ ἀπάντησις ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἡγεμόνα, ὅπως καταδείξῃ εἰς αὐτὸν τὴν ὑποστήριξιν, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἡγεμὼν ζητεῖ καὶ ἡ Βουλὴ ὑπόσχεται, ὅτι θὰ δώσῃ, ὅταν τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο, ὑφιστάμενον, ἀκολουθῇ πιστῶς τὸ πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον προανήγγειλεν. Ἰδοὺ τὸ συνάλλαγμα καὶ ἡ κατόπιν ἐξηγήσεων συνταγματικὴ ὁμοφωνία, ἡ ἐμφαίνουσα τὴν ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Βουλῆς, τῆς ἀντιπροσωπευούσης τὸ ἔθνος, πρὸς τοὺς διέποντας τὰ κοινά. Καὶ βασιλεὺς καὶ ἔθνος ἐμπιστεύονται εἰς αὐτὰ τὰ πρόσωπα καὶ παρέχουσι τὴν ἠθικὴν δύναμιν, διότι γνωρίζουσιν ἐπὶ ποίων βάσεων, ἐπὶ ποίων ἀρχῶν, καὶ πρὸς ἐπιδίωξιν ποίων σκοπῶν τὸ ὑπουργεῖον ἐργάζεται.

Ὑποθέσατε ἐν τῇ ἀπαντήσει, ὅτι παρενείρεται ὅ,τι δήποτε ἐναντίον εἰς τὰ λεγόμενα ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ. Τί ἕπεται; ὅτι ὁ βασιλεὺς δυοῖν θάτερον πρέπει νὰ πράξῃ, ἢ πρέπει ν' ἀποπέμψῃ τὸ

ὑπουργεῖόν του, ἢ πρέπει νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλήν. Αὐτὴ εἶναι ἡ συνταγματικὴ συνέπεια.

Ἡ ἀπάντησις λοιπὸν ἀπευθύνεται πάντοτε πρὸς τὸν βασιλέα, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταδείξῃ ἡ Βουλή, ἐὰν ὑποστηρίζῃ, ἢ ἐὰν δὲν ὑποστηρίζῃ τὸ ὑπουργεῖον· καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταρτισθῇ τὸ συνάλλαγμα πλῆρες, μετὰ ἐξήγησιν εἰλικρινῆ, πασιδήλως, ἐνώπιον τοῦ ἔθνους. Ἔχει ἄλλο τι ν' ἀπευθύνῃ ἡ Βουλὴ πρὸς τὸν βασιλέα διὰ τῆς ἀπαντήσεώς της; Ἐὰν ἐκεῖνο τὸ ὑπουργεῖον, ὅπερ συνέταξεν, ὅπως συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸν βασιλικὸν λόγον, δὲν ὑπάρχῃ, ποίαν ἔννοιαν ἔχει πᾶσα ἀπάντησις, μὴ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρῳχημένον; Δὲν ἀπευθύνεται πλέον πρὸς τὸν βασιλέα, ἀλλ' ἀπευθύνεται εἰς τοὺς παρελθόντας, εἰς τοὺς πεπτωκότας ὑπουργούς. Λοιπὸν εἶναι διττὴ ἡ ἀπάντησις, ἡ μὲν πρὸς τὸν βασιλέα, ἡ δὲ πρὸς τὸ μὴ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον. Εἶναι δύω ἀπαντήσεις συνηνωμέναι ἐν τῇ αὐτῇ πράξει καὶ ἀπευθυνόμεναι καὶ αἱ δύω πρὸς τὸν βασιλέα, ἡ μὲν σκοπίμως, ἡ δὲ ἀνωφελῶς.

Πρὸς ποῖον σκοπὸν ἡ ἀπάντησις, ἡ ἀναφερομένη εἰς παρελθὸν ὑπουργεῖον, μὴ ἐργαζόμενον πλέον παρὰ τῷ βασιλεῖ; Ἀπευθύνεται τάχα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὥστε ὁ βασιλεὺς νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς παρελθόντας ὑπουργούς, ἰδοὺ τί φρονεῖ περὶ τῶν ἰδεῶν σας ἡ Βουλή, καὶ ἀνατίθεται τάχα νὰ διαβιβάσῃ, οὕτως εἰπεῖν, ὁ βασιλεύς, ὡς διαγγελεὺς τῶν βουλευμάτων τῆς Βουλῆς, ταῦτα πρὸς τὸ ἀπελθὸν ὑπουργεῖον; Δικαίως θέλει εἴπει ὁ βασιλεύς, μοὶ λέγετε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Δὲν ἐξετάζω τώρα τὸ κείμενον, δὲν ἐξετάζω τὰς δύω παραγράφους, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἀποτελοῦσι τὸ θέμα τῆς συζητήσεως, τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην. ἀφίνω κατὰ μέρος τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, εἴτε ὀρθὴ εἶναι, εἴτε δικαία. Πρὸς στιγμὴν ἀναβάλλω νὰ ἐξετάσω καὶ μόνον παρατηρῶ, ἐὰν αὐταὶ αἱ παράγραφοι ἀναφέρωνται εἰς τὸ νῦν ὑπουργεῖον, ἢ ἂν ἀναφέρωνται εἰς παρῳχημένον, ἐὰν ἔχωσιν οἱ λόγοι ἔννοιαν, ἀπαγγελλόμενοι πρὸς τὸν βασιλέα. Τί θὰ εἴπῃ ὁ ἡγεμὼν ἀκούων ἀπάντησιν, ἥτις δὲν ἀπευθύνεται εἰς τὸ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον; Τί ἄλλο θὰ εἴπῃ παρά: παραγγέλλετε εἰς ἐμέ, ἐγὼ νὰ διαβιβάσω εἰς τὸ ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει, αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγετε· διατί τὰ ἀπευθύνετε εἰς ἐμέ, διατί τὰ ἀπευθύνετε εἰς τὸν ἡγεμόνα; ὅ,τι ἔχετε νὰ εἴπητε εἰς τοὺς πεπτωκότας ὑπουργούς, ἀπευθυνθῆτε πρὸς αὐτοὺς οἱ ἴδιοι αὐτο-

προσώπως· μὴ μεταχειρίζεσθε τὸν βασιλέα ὡς διαγγελέα, διὰ νὰ τὰ μεταβιβάσῃ. Ὑποθέσατε, ὅτι δὲν εἶναι προφορικὴ ἡ ἀπάντησις, ἀλλ' εἶναι ἔγγραφος· εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ ἐγκλείητε ἐν τῷ αὐτῷ ἐγγράφῳ ἀπάντησιν διὰ τὸ παρελθὸν ὑπουργεῖον, λέγοντες εἰς τὸν βασιλέα «Παρακαλοῦμεν νὰ διαβιβάσητε τὸ ἐσώκλειστον» (ἱλαρότης). Καὶ θέλετε μοὶ ἐπιτρέψει βεβαίως νὰ σᾶς εἴπω,- τί ἤκουσα περὶ αὐτῆς τῆς ἀπαντήσεως λεγόμενον παρὰ ξένων, ὅτι c'est une adresse sans adresse· διότι δὲν φαίνεται πρὸς ποῖον ἀπευθύνεται.

Ι. Δουμας. Propos de salon.

Καλλιγας. Mais bien à propos. Ἀλλὰ γνωρίζω, ὅτι ἔγινε χρῆσις αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος, ὅτι ἡ Βουλὴ δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως, ὅτι ἐπῆλθε μεταβολὴ ὑπουργική, ἀλλ' εὑρίσκει αὐτὸ τὸ κείμενον καὶ ἀκολουθεῖ αὐτὸ κατὰ παράγραφον καὶ κατὰ πόδας τὸν βασιλικὸν λόγον. Μὴ ὀφείλει, νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτά, ἢ νὰ ἐκφράσῃ τὰ ἀντίθετα; Δὲν εἶναι τάχα ἔργον τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία ἀποδίδει ἔννοιαν εἰς τοὺς λόγους της καὶ εἰς τὰ ἔγγραφά της καὶ εἰς τὰς πράξεις της, νὰ ἐξετάσῃ, ἐὰν αἱ λέξεις προσαρμόζωνται εἰς τὴν ὡρισμένην περίστασιν; Δὲν θέλει προσαρμόσει ἑπομένως, ὅταν ἔλθῃ εἰς τοιαύτην παράγραφον, οἵα δήποτε καὶ ἂν ἦναι, τὴν ἔννοιαν ἀναλόγως πρὸς τὰ γενόμενα, πρὸς τὰ συμβάντα, πρὸς τὰς μεταβολάς, αἵτινες ἐπῆλθον;

Ἀλλ' εἶπον, ὑπάρχει ἓν γεγονός, ἡ Βουλὴ οὐδὲν ἄλλο πράττει ἐν αὐτῇ τῇ ἀπαντήσει ἐν παραγράφῳ 5ῃ καὶ 6ῃ, εἰμὴ βεβαιώνει αὐτὸ τὸ γεγονός. Μὲ ἀπορίαν μου ἤκουσα τοῦτο· ἐνόμιζον, ὅτι τὰ γεγονότα βεβαιοῦσιν οἱ συμβολαιογράφοι, καὶ ἐνδέχεται τωόντι ὁ τρόπος τῆς συντάξεως νὰ μετέχῃ καὶ τοῦ ὕφους τῶν συμβολαιογράφων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔργον συμβολαιογράφου, ὅ,τι πράττει ἡ Βουλή, καὶ οὔτε ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ ἡ βεβαίωσις ἁπλοῦ καὶ ξηροῦ γεγονότος, διότι ἡ βεβαίωσις γεγονότος γίνεται, ὅταν περιορίζηται εἰς αὐτὸ τοῦτο ὁ λόγος· ἀλλ' αἱ κρίσεις περὶ τοῦ γεγονότος, ἡ ἐπιείκεια κτλ., δὲν εἶναι βεβαίωσις. Ἡ κρίσις περὶ παρανομιῶν εἶναι βεβαίωσις γεγονότος; Βεβαίωσις γεγονότος εἶναι, ὅταν εἴπητε, τὴν δεῖνα τοῦ μηνὸς ἐξεδόθη τὸ διάταγμα περὶ ἐπιστρατεύσεως καὶ περὶ ἀμέσου συγκαλέσεως τῆς Βουλῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ γεγονός, μάλιστα, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ βεβαίωσίς του, ἀλλ' ἡ κρίσις, ἣν ἐκφέρετε, δὲν εἶναι βεβαίωσις γεγονότος, ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ. Λοιπὸν μὴ συγχέωμεν τὰ γεγονότα καὶ

τὰς κρίσεις. Ἐνταῦθα ἐκφράζετε κρίσιν πρὸς τὸν βασιλέα, ὅπως ὁ βασιλεύς, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῆς κρίσεως ταύτης συνετισθῇ, διότι τὸ ὑπουργεῖον δὲν ὑπάρχει, διὰ νὰ συνετισθῇ αὐτὸ τοῦτο. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως προτίθεσθε νὰ συνετίσητε τὸ ὑπουργεῖον, ἂν ὑφίστατο, καὶ βεβαίως ἔμελλε νὰ συνετισθῇ καὶ ἔμελλεν ὁ βασιλεὺς νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἔχει περὶ ἑαυτὸν ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁδὸν ὀλεθρίαν, ἀντεθνικήν, μὴ ὑποστηριζομένην ὑπὸ τῆς Βουλῆς.

Ἀλλὰ τώρα ποίαν χρῆσιν θὰ κάμῃ ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν τῶν κρίσεων, ἐὰν ὑπάρχῃ λογικὴ σχέσις μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ Βουλῆς; Ἰδοὺ ἔρχεσθε ἀποτείνοντες τὸν λόγον καὶ ἀπαγγέλλετε πρὸς τὸν βασιλέα λέξεις, φράσεις, νοήματα, ἐννοίας. Δὲν θὰ ἐρωτήσῃ ὁ ἡγεμών: πρὸς τί ἀπευθύνεσθε πρὸς ἐμέ, καταδεικνύοντες τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα παρανομίαν; Ποίαν χρῆσιν θέλω κάμει αὐτῶν τῶν ἀποφάνσεων; Καὶ ἔτι μᾶλλον θέλετε εὑρεθῇ σεῖς εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν· διότι θέλει σᾶς εἴπει: μοὶ λέγετε περὶ παρανομιῶν, περὶ πράξεων, αἱ ὁποῖαι παρεβίασαν τὸ σύνταγμα, ἐξηγήσατέ μοι, πῶς ἔγειναν αὐτά, ποία εἶναι ἡ ἔννοια αὐτῶν τῶν νόμων, ἡ ἔννοια αὐτῶν τῶν συνταγματικῶν παραβάσεων; Καὶ ἂν σᾶς ἐρωτήσῃ, τί δύνασθε νὰ εἴπητε; ὅτι ἐν τῇ Βουλῇ ἀνεπτύχθησαν διάφοροι θεωρίαι. Ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία τῆς ἀκυρότητος ἑνὸς νόμου, ἡ *ἀκυρωτικὴ θεωρία*, ὅτι τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐξεδόθη ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς νόμου, ὅστις εἶναι ἄκυρος, ἢ ὡρισμένως, ὅτι εἶναι ἄκυρος ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 15, διότι εἶναι ἀντισυνταγματική. Ὅταν πρὸς τὸν βασιλέα ἀπευθυνόμενοι λέγητε, ὅτι παρεβιάσθη τὸ Σύνταγμα, δὲν εἶναι πρᾶγμα ἀδιάφορον, διότι, προκειμένου περὶ Συντάγματος, δὲν πρόκειται περὶ παρωνυχίδος· τὸ Σύνταγμα εἶναι τὸ θεμελιῶδες συνάλλαγμα, τὸ συνδέον τὸν ἡγεμόνα μετὰ τοῦ ἔθνους. Ἐὰν λοιπὸν διεσχίσθη τὸ συνάλλαγμα, ἐὰν διεῤῥήχθη, πρέπει νὰ τὸ συῤῥάψωμεν, διὰ νὰ μὴ προχωρήσῃ τὸ ῥῆγμα.

Α. Οικονομος. Τὸν λόγον, κύριε πρόεδρε.

Καλλιγας. Λοιπὸν ἡ μία τῶν θεωριῶν εἶναι, ὅτι διεῤῥάγη τὸ Σύνταγμα, διότι ἔγινε χρῆσις νόμου ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Βουλῆς, κυρωθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ μ' ὅλα ταῦτα συνταγματικῶς ἀκύρου. Δὲν εἶναι ἡ μόνη θεωρία.

Ἀλλά, θέλετε εἴπει, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι θεωρίαι, διὸ δύναται νὰ μὴ ταράττηται. Τὸ Σύνταγμα ἴσως δὲν παρεβιάσθη, ἀλλ' ὁ νόμος

κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν. Εἶναι ἡ θεωρία, ἐὰν μοὶ ἐπιτρέπηται μὲ μίαν λέξιν νὰ τὴν κατονομάσω,—τῆς *ἀναβλητικῆς αἱρέσεως*· διότι ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ διατάξῃ τὴν ἐπιστρατείαν διὰ διατάγματος, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἀναβλητικὴν αἵρεσιν, ὅταν ἔλθῃ ἡ Βουλὴ καὶ ἐγκρίνῃ. Τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατείας εἶναι μόνον ἡ ἀγγελία τῆς ἐπιστρατείας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἑτέρα θεωρία. Οὕτω δύνασθε νὰ μετριάσητε τὴν ἐντύπωσιν τοῦ λόγου, ὅτι παρεβιάσθη τὸ Σύνταγμα, λέγοντες, ὅτι ὑπάρχει ἄλλη θεωρία ἡ τῆς ἀναβλητικῆς αἱρέσεως, ἐὰν ἐπιτρέπηται, οὕτω πως νὰ τὴν ὀνομάσω, ἡ τοῦ κ. Ῥοντήρη.

Ὑπάρχει ἐν τούτοις καὶ τρίτη θεωρία, ὑποστηριχθεῖσα παρὰ τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Κραναίας, ἐὰν δὲν λανθάνωμαι, ἡ *τοῦ κατεπείγοντος*, δὲν δύναμαι νὰ τὴν χαρακτηρίσω συντομώτερον, ὅτι μάλιστα ἐπιτρέπεται ἡ ἐπιστρατεία διὰ διατάγματος, δι' οὗ συνάμα συγκαλεῖται ἡ Βουλή, ὡς ἐγένετο, ἀλλὰ πρέπει κατεπειγόντως νὰ φθάσῃ ἡ Βουλή, καὶ νὰ φθάσῃ ὅσον οἷόν τε τάχιον· ἀλλ' ἀγνοεῖται τὸ ποσὸν τῆς προθεσμίας. Ἀλλὰ δὲν θέλετε εἶσθε εἰς κατάστασιν νὰ δώσητε τὴν ἐξήγησιν, ἐντὸς πόσου χρόνου πρέπει νὰ συνέλθῃ ἡ Βουλή.

Καὶ πάλιν ἀφοῦ ἐξηγήσητε ὅλας αὐτὰς τὰς θεωρίας καὶ δι' αὐτῶν τῶν θεωριῶν δικαιολογήσητε αὐτὰς τὰς βαρείας φράσεις καὶ καθησυχάσητε οὕτως εἰπεῖν τὴν δικαίαν ἀνησυχίαν, τὴν ὁποίαν προξενοῦσι τοιοῦτοι λόγοι, δὲν θέλετε ἀφήσει ἄλλην ἐντύπωσιν ἢ τὴν σύγχυσιν εἰς τὸν νοῦν ἐκείνου, ὁ ὁποῖος θέλει ἀκούσει, διότι ἐπὶ τέλους δὲν θέλει γνωρίζει, τί τούτων νὰ ἐκλέξῃ. Τί νὰ διαβιβάσῃ λοιπὸν πρὸς τὸ παρελθὸν ὑπουργεῖον; τὴν ἀκυρωτικὴν θεωρίαν, τὴν θεωρίαν τῆς ἀναβλητικῆς αἱρέσεως, ἢ τὴν θεωρίαν τοῦ κατεπείγοντος;

Εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ἐπιστήσητε τὴν προσοχήν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ἀτόπημά τι οἱονδήποτε καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει ἀνάγκην νὰ βεβαιωθῇ ἐντόνως, πανηγυρικῶς, εἰς λόγον ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Βασιλέα, ἂν ἐννοῶμεν ὑπόμνησιν πρὸς τὸν ἡγεμόνα, ὅτι οἱ σύμβουλοι, τοὺς ὁποίους εἶχε μέχρι τοῦδε, ἐνέπεσαν εἰς λάθος, σκοπὸς δὲ τῆς ὑπομνήσεως ὅτι εἶναι, νὰ γίνῃ προσεκτικός, ὥστε τοιαῦτα λάθη νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνωνται. Ποῖον λάθος; Τὸ λάθος τῆς ἀκυρώσεως, τὸ λάθος τῆς μὴ ἀναβολῆς, ἢ τὸ λάθος τοῦ μὴ κατεπείγοντος;

Βλέπετε λοιπόν, ὅτι ἐξ ὅλων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἀκαταλλήλως, ὅτι ἀσκόπως, ὅτι μὴ ἐννοοῦντες καλῶς, τί εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸν

βασιλικὸν λόγον, ζητοῦμεν νὰ εἰσάξωμεν ἐν αὐτῇ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἁρμόζουσιν ἐν αὐτῇ. Ἐγὼ ὑποθέτω, ὅτι δὲν παραδέχεσθε τὴν γνώμην μου, τὴν νομίζετε ἐσφαλμένην, καὶ ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἐσφαλμένη· ἤκουσα μάλιστα, ὅτι πρόκειται ταχέως καὶ ν' ἀνασκευασθῇ, καὶ ὁ ῥήτωρ ἑτοιμάζεται. Μάλιστα, δύναται ν' ἀποταθῇ εἰς τὸν ἡγεμόνα τοιοῦτος λόγος καὶ τοιοῦτον κείμενον, καὶ ἰδοὺ ὑπάρχουσι καὶ παραδείγματα, τὸ τοῦ 1844, τὸ ὁποῖον ἐπανέλαβεν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος· ἀλλ' ἐλησμόνησεν, ὅτι προέρχεται ἀπὸ μίαν Βουλήν, ἡ ὁποία ἐτέλεσεν ἐλεεινὰ ὄργια ἐν ταῖς ἐξελέγξεσι τῶν ἐκλογῶν, καὶ τούτων τῶν ὀργίων ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησις· πρόσθετον δὲ παράδειγμα ἀναφέρεται τὸ τοῦ νεωτέρου Broglie, τὸ ὁποῖον μοὶ εἶναι ἀκατάληπτον καὶ δὲν ἐννοῶ πρὸς τί τὸ ἐπικαλεῖται διὰ τοιοῦτον γεγονός, διότι δὲν ὑπῆρχε βασιλεύς, δὲν ὑπῆρχεν ἡγεμών, δὲν ἐγένετο ἀπάντησις, ἀλλ' ἐζητήθη ν' ἀπαγγελθῇ κατηγορία καὶ ἐπιληφθῇ ἡ ἀνάκρισις· δὲν ἐνθυμοῦμαι τώρα τὰ καθέκαστα καὶ τοὺς λόγους.

Παπαμιχαλοπουλος. (Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν). Ἐμέμφθη ὅμως.

Καλλιγας. Θὰ εἴπω καὶ περὶ τῆς μομφῆς κατόπιν· ἐδῶ ὅμως ἐξετάζω μόνον, ἐὰν ἦναι ὁ κατάλληλος τόπος ἐντὸς τῆς ἀπαντήσεως πρὸς τὸν βασιλικὸν λόγον, νὰ γίνηται λόγος περὶ μομφῆς. Λοιπόν, λέγω, πράττετε τὸ ἑξῆς ἀτόπημα, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον καὶ ὄχι περὶ ἀποδοκιμασίας, διότι σήμερον ἐκφράζει ἡ Βουλὴ τὴν πολιτικὴν γνώμην της, τὴν ὁποίαν δέχεται νὰ ὑποστηρίξῃ ἀπέναντι τοῦ νέου Ὑπουργείου, καὶ τοιουτοτρόπως γίνεται ἐξήγησις μεταξὺ Ἡγεμόνος καὶ Βουλῆς, ποία εἶναι ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ Κυβέρνησις.

Ὅταν παρεντίθενται ἀλλότρια τῆς τοιαύτης ἐκφράσεως τῆς Βουλῆς, ταῦτα οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσι, διότι οὐδένα ἔχουσι σκοπόν, οὐδὲ δύνανται νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὸν βασιλέα τὰς ἰδέας περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, κύριοι, σεῖς πράττετε ὅλως τὸ ἐναντίον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θέλετε, διότι ἐνῷ νομίζετε, ὅτι διὰ τῶν φράσεων τούτων πρόκειται νὰ προσάψητε μομφήν, καὶ θέλετε νὰ τὴν ἐκφράσητε μὲ τρόπον, ὥστε νὰ ἔχῃ ἠθικὰς συνεπείας καὶ ἴσως καὶ περισσότερον, πράττετε ὅλως τὸ ἐναντίον. Μοὶ φαίνεται, ὅτι τὸ ἐναντίον πράττετε, ἤτοι πράττετε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν θέλετε, δηλ. ἀποδίδετε τιμὴν εἰς τὸν κ. Τρικούπην καὶ τὴν προκάτοχον Κυ-

βέρνησιν, τὴν ὁποίαν δὲν σκοπεῖτε ν' ἀποδώσητε· πολὺ ἀμφιβάλλω ὅτι ἠθέλατε νὰ ἀποδώσητε ἐξαίρετον τιμήν· ἴσως ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ἐξ ἀβροφροσύνης πρὸς ἰσότιμον, ἀλλ' ὑμεῖς βεβαίως ὄχι. Καὶ διατί, κύριοι; διότι ἡ Βουλὴ ἀπευθύνει λόγον εἰς τὸν κ. Τρικούπην, ὡς νὰ ἦναι ὁ κ. Τρικούπης Ἡγεμών· μήπως πράττετε τοῦτο, διότι διεχειρίσθη ὁ κ. Τρικούπης ἡγεμονικὰ δικαιώματα (ἱλαρότης), καὶ ἀφοῦ παρῆλθεν ἡ διαχείρισις τῆς ἡγεμονικῆς ἐξουσίας, σεῖς ἐξακολουθεῖτε νὰ τὸν θεωρῆτε ὡς Ἡγεμόνα; αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα προφανῶς τῆς τοιαύτης πράξεως.

Ἔρχομαι νὰ ἐξετάσω καὶ τὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Παπαμιχαλοπούλου, ὅτι, ἐὰν ἡ Βουλὴ σιωπήσῃ, φαίνεται, ὅτι ἐπιδοκιμάζει τὰ γενόμενα, ἐγκρίνει τὴν παραβίασιν, τὴν ὁποίαν ἀποκρούει, φοβεῖται τουτέστι τὸ λεγόμενον, «chi tace conferma». Εἶπεν ὁ βασιλικὸς λόγος, ὅτι ὅπως ἐγένετο ἡ ἐπιστρατεία, εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς τὸ περὶ αὐτῆς διάταγμα, ὅτι δὲν ἐτελέσθησαν οἱ τύποι εἰς τὴν ἔκδοσιν ἐνταλμάτων, ἄρα, ἐὰν σιωπήσῃ ἡ Βουλή, καθιεροῖ σύστημα ὀλέθριον, καταστρεπτικόν. Λοιπὸν ἡ Βουλή, πρέπει νὰ προφυλάξῃ ἑαυτὴν διὰ τὸ μέλλον, καὶ τὴν πολιτείαν, διὰ νὰ μὴ ἐπαναληφθῶσι τοιαῦται πράξεις. Καὶ ἐὰν πρέπῃ τῳόντι νὰ προφυλάξῃ ἡ Βουλὴ τὴν πολιτείαν, διὰ νὰ μὴ συμβῇ τοῦτο καὶ εἰς τὸ μέλλον, διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀλλοιώσητε τὸν βασιλικὸν λόγον δι' ἐκφράσεων ἀνοικείων; Ὅταν ἡ Βουλὴ θέλῃ ν' ἀποδοκιμάσῃ τὴν πολιτείαν τοῦ κ. Τρικούπη, ἔχει πάντοτε τὴν ἐξουσίαν.

Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἀποδοκιμασία παρὰ μία ἔκφρασις ἰδεῶν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας σήμερον ὑπάρχουσι τόσαι ψῆφοι καὶ μετ' ὀλίγον ἴσως ἄλλος ἀριθμός; Μήπως νομίζετε, ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης ἐκφράσεως ἑρμηνεύετε τὸ Σύνταγμα; μήπως νομίζετε, ὅτι ἐὰν δώσητε τὴν φράσιν αὐτὴν ἐν τῇ ἀπαντήσει εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, γίνεται ἑρμηνεία τοῦ Συντάγματος αὐθεντική; δεκάκις ἐὰν τὸ εἴπῃ ἡ Βουλὴ καὶ δέκα Βουλαὶ ἐὰν τὸ εἴπωσι, νομίζετε, ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος δεσμεύεται; καὶ νομίζετε, ὅτι πᾶς ὅστις καταγίνεται ἐπιστημονικῶς νὰ ἐξετάζῃ τὰ τοιαῦτα ζητήματα, δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν ν' ἀνατρέψῃ τὴν λύσιν καὶ νὰ σᾶς ἀποδείξῃ, ὅτι κακῶς ἐψηφίσατε; λοιπὸν δὲν ἔχει σημασίαν τοιαύτη ἀποδοκιμασία, ἔχει μόνον σημασίαν, ὅταν ἀπευθύνηται εἰς ὑπουργὸν ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ μήπως ἑρμηνεύετε τὸ Σύνταγμα, ῥίπτοντες τὴν

λέξιν ἀντισυνταγματικῶς; Καὶ διὰ νὰ ἑρμηνεύσητε τὸ Σύνταγμα, πρέπει νὰ καταλήξητε εἰς ἓν πόρισμα, ἀλλὰ σεῖς οὔτε καταλήγετε εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πόρισμα, οὔτε εἴσθε σύμφωνοι μεταξύ σας. Αὐταὶ δὲ αἱ τρεῖς θεωρίαι τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἠμποροῦν οὔτε κἂν νὰ συμβιβασθῶσιν· ἄλλο λέγει ὁ κ. Κασιμάτης, ἄλλο θέλει ὁ κ. Ῥοντήρης καὶ ἄλλο φρονεῖ ὁ κ. Βαλσαμάκης· λοιπὸν ποίαν σημασίαν ἔχουσιν αἱ γνῶμαι αὗται; Ἐσεῖς, κύριε Κασιμάτη, ὅταν θ' ἀπέλθητε εἰς τὴν οἰκίαν σας, θὰ εἴπητε· ἰδοὺ ὅτι ἡ ἰδική μου θεωρία ἐγένετο δεκτή (ἱλαρότης)· μήπως καὶ ὁ κ. Ῥοντήρης δὲν θὰ εἴπῃ τὸ αὐτό, καὶ δὲν θὰ καυχᾶται διὰ τοῦτο μάλιστα, πίνων καὶ ἓν ποτήριον ἐν ἐπιμέτρῳ; (ἱλαρότης) Λοιπὸν οὔτε αὐθεντικὴ ἑρμηνεία εἶναι τὸ τοιοῦτον, οὔτε ἔχει τὴν ἐλαχίστην σημασίαν.

Ἠπόρησα πολύ, ὅταν ἤκουσα τὸν κ. Τρικούπην ἐξαναστάντα καὶ δυσανασχετοῦντα καὶ νομίσαντα, ὅτι ἔπρεπε νὰ δυσφορήσῃ. Ἔπρεπε ν' ἀφήσῃ νὰ ὀλισθήσῃ ὅλον αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν ὀπαδῶν τοῦ κ. Κουμουνδούρου, εἰς τὸ ὀλίσθημα δὲ αὐτὸ ν' ἀπαντήσῃ δι' ἑνὸς μόνου μειδιάματος. Πρὸς τοὺς ὀλισθήσαντας δύναται πάντοτε νὰ εἴπῃ: δι' αὐτῆς τῆς μομφῆς ἀφῃρέσατε τάχα τὰ πολιτικά μου δικαιώματα; Μὲ ἐπείσατε; ἐπείσατε τὸ κοινόν; ὄχι, τίποτε δὲν ἐπράξατε ἐκ τούτων. Ὑπήρξατε 90 ἢ 100 καὶ προέβητε εἰς τοῦτο ὅλοι ὁμόφρονες, ἀγεληδόν.

Α. Κουμουνδουρος. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἄνευ ἐννοίας.

Καλλιγας. Δὲν λέγω ὅλα ὅσα γίνονται· ἐὰν λέγω αὐτὰ δι' ὅσα γίνονται, τότε βέβαια θὰ ἦμαι ἐστερημένος φρενός. Λέγω ὡρισμένως δι' αὐτὴν τὴν πρᾶξιν.

Ροντηρης. Τὸ ἀγεληδὸν πρέπει νὰ τὸ ἐπαναλάβητε.

Καλλιγας. Δὲν ἔχω ἀνάγκην· σᾶς ἐρωτῶ μόνον νὰ μοὶ εἴπητε, ἐὰν τὸ καταλαμβάνητε, ἐὰν δὲ δὲν τὸ καταλαμβάνητε, νὰ σᾶς τὸ ἐξηγήσω (ἱλαρότης). Δυστυχῶς, κύριοι, λανθάνεσθε πολύ, νομίζοντες, ὅτι θέλετε στερεώσει, οὕτως εἰπεῖν, μίαν γνώμην πολιτικὴν καὶ θέλετε καθιερώσει διὰ λέξεων τὴν γνώμην σας, γνώμην, ἡ ὁποία δὲν ἐμφαίνει ἄλλο ἢ ἀριθμόν τινα βουλευτῶν, οἵτινες εὑρέθησαν σύμφωνοι, διότι ἄλλη εἶναι ἡ αὐθεντικὴ ἑρμηνεία. Δὲν εἴδομεν πολλάκις τὴν μίαν γνώμην νὰ διαδέχηται ἑτέρα ὅλως ἐναντία; δὲν εἴδομεν πολλάκις νὰ πλανῶνται ὄχι μόνον ὁμάδες, ἀλλὰ καὶ ἔθνη ὁλόκληρα; Καὶ τί ἄλλο εἶναι, κύριοι, ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐπιστήμη, εἰς τί ἄλλο χρησιμεύει, ἢ νὰ

καταδεικνύῃ τὰ σφάλματα τῶν πρὸ ἡμῶν; Λοιπὸν μὴ νομίσητε, ὅτι πράττετέ τι ἔκτακτον, διαφεῦγον τὸν κοινὸν κανόνα.

Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ἐξέφρασαν τὴν γνώμην αὐτῶν περὶ τῆς ἐπιστρατείας, καὶ ἐγὼ ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράσω τί φρονῶ, διότι ἤκουσα διαφόρους ἰδέας περὶ παραβάσεων καὶ παρανομιῶν. Καὶ ὁ κύριος Κουμουνδοῦρος ὡμίλησε περὶ παρανομιῶν, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ δείξῃ ποῦ συνίστανται,· ἀλλὰ παρεδέχθη ὡς βέβαιον καὶ παραδεδεγμένον, ὅτι ἐγένοντο. Ὑπῆρξεν, εἶπεν, ἡ παρανομία, καὶ ὡς ἐκ τούτου προέβη εἰς τὰ πορίσματα, ἀλλὰ δὲν ἤκουσα νὰ καταδείξῃ καὶ ποῦ εὗρεν αὐτήν. Ποῦ εἶναι ἡ παρανομία, ἐκ τῶν λόγων τοῦ κ. Κουμουνδούρου δὲν ἐξάγεται· ἄλλοι ἐξέφεραν τὴν γνώμην, ποῦ εὑρίσκουσι τὴν παρανομίαν, ὥστε ὁ κ. Κουμουνδοῦρος ἴσως παρεδέχθη μίαν ἐκ τῶν πολλῶν. Δὲν ἠμπορῶ ν' ἀπαντήσω ἢ εἰς ὅσα ἤκουσα, περὶ δὲ τοῦ εἴδους τῆς παρανομίας οὐδὲν ἤκουσα. Βέβαια δὲν διστάζω νὰ εἴπω, ὅτι ὁ Νόμος τῆς ἐπιστρατεύσεως δὲν εἶναι ἀντισυνταγματικός· ὑπάρχοντος δὲ αὐτοῦ, ἡ ἐκτίμησις ἀπόκειται εἰς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως. Τώρα ὁ κύριος Κουμουνδοῦρος ἠμφισβήτησε τὴν ἐκτίμησιν, ἣν ἐποίησεν ἡ παρελθοῦσα Κυβέρνησις, ἐπομένως κατέκρινεν αὐτὴν διὰ τὴν κακὴν ἐκτίμησιν, τὴν ἀκατάλληλον ὥραν, καὶ διότι ἄνευ ἀνάγκης ἐκάλεσε τὴν ἐπιστρατείαν. Ἐγὼ δὲ διὰ μίαν στιγμὴν θὰ τὰ παραδεχθῶ ὅλα, καὶ ἔρχομαι μόνον νὰ ἐξετάσω τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστρατείας. Τί ἐπέφερε τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατείας, εἴτε συνεκλήθη ἐγκαίρως ἡ Βουλή, εἴτε μή; τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστρατείας, δι' ὀλίγων λέξεων κατ' ἐμὲ ὑπῆρξε τὸ ἑξῆς. Μοὶ φαίνεται, ὅτι πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας ἡ Ἑλλὰς ἦτο γεωγραφικὸς καθορισμός, une expression géographique, μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας ὅμως ἡ Ἑλλὰς εἶναι δύναμις ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διαθέτουσα 80 χιλιάδας στρατοῦ. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ὅλη εἰς τί χρεωστεῖται; εἰς μίαν μεγάλην, γενναίαν, ἀνδρικήν, ἑλληνοπρεπῆ ἀπόφασιν, διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ καυχᾶται ὁ κ. Τρικούπης, ὅτι εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν τοιούτου ἔργου. Μόνοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐννοοῦσι τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἔθνους, οὐδὲ κατανοοῦσι τί ἀπαιτεῖ ἡ στιγμὴ τῆς ἐνεργείας καὶ τί ὀφείλει νὰ πράξῃ ὁ ἔχων θέλησιν ἰσχυράν, δύνανται νὰ φιλονικήσωσι τὴν ἀνεκτίμητον ἀξίαν. Δὲν λέγω τοῦτο μόνον, διὰ νὰ πλέξω ἔπαινον, τὸ λέγω καὶ δύναμαι

νὰ ἐξηγήσω καὶ τοὺς λόγους· καὶ ὅταν ἐξηγήσω τοὺς λόγους, τότε θέλει ἀποδειχθῆ διατί εἶπον τοῦτο ὑπὲρ τοῦ κ. Τρικούπη, καὶ τότε ὑπολείπεται εἰς σᾶς νὰ ἐκφράσητε τὴν ἀποδοκιμασίαν σας, ὄχι πλέον διὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ διὰ τὸ πρόσωπον.

Ἰδού, κύριοι, διατί θεωρῶ, ὅτι δι' αὐτῆς τῆς πράξεως ἄρχεται νέα ἐποχὴ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἱστορίᾳ, διότι ὁ κ. Τρικούπης εἶχε τὸ θάῤῥος, εἶχε τὴν τόλμην νὰ καλέσῃ 10 ἡλικίας συγχρόνως, ἐκεῖνο, διὰ τὸ ὁποῖον τὸν κατέκρινεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Κραναίας κ. Βαλσαμάκης, νομίζων, ὅτι ἤθελεν ἀλλέως σκεφθῆ ἡ Βουλή· δι' ἐμὲ εἶναι ἀνυπέρβλητον κατόρθωμα. Τί σημαίνει τοῦτο, κύριοι, ὅτι προσεκάλεσε 10 ἡλικίας, αἵτινες προσέρχονται προθύμως εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ; Ἔχει τὴν μεγίστην σημασίαν, διότι ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλὰς 80 χιλιάδας στρατόν. Ἔπρεπε νὰ φέρῃ καὶ τὰς 10 ἡλικίας, ἔπρεπεν, ἐὰν ἦναι δυνατόν, καὶ τὰς 12 καὶ τὰς 15 ἡλικίας νὰ τὰς συγκαλέσῃ, διὰ νὰ ἔχητε στρατιώτας ἐν καιρῷ ἀνάγκης. (Θόρυβος). Αἱ πεποιθήσεις μου εἶναι τόσον ἰσχυραί, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκ τοῦ θορύβου νὰ κλονισθῶσιν.

Πρόεδρος. Ἀποτείνομαι εἰς τὰ ἀκροατήρια.

Τινές. Νὰ τὰ κενώσητε.

Καλλιγᾶς. Ἐξηγῶ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους δίδω ὑψίστην σημασίαν εἰς τὴν ἐπιστρατείαν, ἡ ὁποία διετάχθη, τῶν 10 ἡλικιῶν, αὐτὴ ἡ ὁποία τόσον ἐτάραξε πολλούς, διότι ἐνόμισαν, ὅτι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐπῆλθε μεγάλη ζημία, ὅτι ἀπεσπάσθησαν πολλαὶ χεῖρες ἀπὸ τὴν γεωργίαν κτλ. Ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθησαν, τί ἀπέκτησεν ἡ Ἑλλάς, ὅτι σήμερον ἔχει δύναμιν 80 χιλιάδας ἀνδρῶν, καὶ διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι καὶ πανταχόθεν ἐκ τῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος προσέρχονται, ὅπως καταταχθῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ ὑποστῶσι τὴν αὐτὴν τύχην μετὰ τῶν λοιπῶν· ἀπέκτησε τοῦτο, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι δύναμις διαθέτουσα 80 χιλιάδας στρατόν. Καὶ ὅταν λέγω τοῦτο, τὸ λέγω πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐννοοῦσιν, ὅτι σήμερον τὰ Κράτη ἐκτιμῶνται κατὰ τὸν ἀριθμὸν τοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ παρατάξωσι.

Α. Κουμουνδοῦρος. Ὄχι μόνον δι' αὐτό.

Καλλιγᾶς. Καὶ διὰ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ πρὸ πάντων δι' αὐτό. Καὶ ὅταν δύνανται νὰ παρατάξωσιν 80 χιλιάδας στρατόν, τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ τὰ μέσα. Διατί 80 χιλιάδας στρατόν; Διότι

καθαυτὸ ἔγεινεν ἡ κλῆσις τῶν 10 ἡλικιῶν, τὸ ὁποῖον ἄλλως μετὰ ἔτη ἤθελε φέρει τὸ ποσὸν τοῦτο τοῦ στρατοῦ. Ὅταν ἐγένετο ἡ πρόσκλησις, προϋπῆρχον ἔφεδροι 27 χιλιάδες, ἔχετε δὲ καὶ τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον φέρει ἡ ἡλικία τοῦ 21 ἔτους, καὶ τοιουτοτρόπως βλέπετε, ὅτι ἔχετε τὸ ποσὸν τῶν 80 χιλιάδων, καὶ μάλιστα ἐὰν προσθέσητε καὶ τοὺς ἐθελοντάς, οἵτινες εἰς ἑκάστην στιγμὴν δύνανται νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ συναγωνισθῶσι. Βλέπετε, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔχει δύναμιν σπουδαίαν, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιστρατείαν, οὕτω πως ἐκτελεσθεῖσαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, τῆς ὑποστηριχθείσης ὑπὸ τῆς στείρας ἀντιπολιτεύσεως.

Ἀλλὰ τί λέγετε; Ἐὰν ἦτον ἡ Βουλή, πῶς ἤθελεν ἀποφασίσει; ἤθελεν ἴσως ἀποφασίσει ἀλλέως. Καὶ πιστεύετε, ὅτι οἱαδήποτε Βουλὴ καὶ ἂν ὑπῆρχεν, ἤθελεν ἀρνηθῇ τὴν συνδρομήν της καὶ δὲν ἤθελε καλέσει ὅλας τὰς ἡλικίας, ὅταν ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτῇ καὶ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος; Ἀλλὰ μᾶς λέγετε, μᾶς ἐδεσμεύσατε, σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ ζητήσωμέν τι ἐναντίον, δὲν δυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν τὰ γενόμενα, δὲν δυνάμεθα νὰ καταστρέψωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔγινε, δὲν δυνάμεθα ν' ἀπορρίψωμεν 2, 3, 5, ἡλικίας. Διατί; διότι, λέγετε, σήμερον εἶναι πλέον ζήτημα φιλοτιμίας. Ἀπορῶ, κύριοι, πῶς ἐννοεῖτε αὐτὴν τὴν φιλοτιμίαν. Ἠκούσθη ποτέ, ὅτι Κράτη ἐπιβάλλουσιν εἰς ἑαυτά, καὶ μάλιστα μικρά, ὑπερόγκους δαπάνας, καὶ μάλιστα Κράτη, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς τοιαύτην οἰκονομικὴν θέσιν, ὅτι ἀποσπῶσιν ἀπὸ τὴν γεωργίαν, τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον τόσας χεῖρας· διατί; χάριν φιλοτιμίας, καὶ μάλιστα Συνταγματικά; Ἐννοῶ, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ τοῦτο εἰς Κράτη δεσποτικά, ὅπου πρόκειται περὶ τῆς φιλοτιμίας τοῦ Ἡγεμόνος μεγάλης δυνάμεως, ἀλλ' εἶναι ἡ Ἑλλὰς εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ εἴπῃ: σκέπτομαι μόνον ἐκ φιλοτιμίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου δαπανῶ καὶ τὸν ἐλάχιστον ὀβολὸν καὶ ἐκ τοῦ ὑστερήματος, μόνον χάριν φιλοτιμίας. Ἠπόρησα, κύριοι, ὅταν ἤκουσα τοῦτο. Καὶ τί μάλιστα ἠκούσατε; ἀφοῦ ἐσχηματίσθη αὐτὸς ὁ στρατὸς χάριν τῆς φιλοτιμίας, ὀφείλει καὶ νὰ πολεμήσῃ. Πρόκειται λοιπὸν νὰ γίνῃ πόλεμος φιλοτιμίας· ἀλλὰ εἰς τὸν ἡμέτερον αἰῶνα νομίζετε, ὅτι συμβαίνει, ὅπως μᾶς παρέστησαν, νὰ γίνηται πόλεμος χάριν φιλοτιμίας; Μοὶ φαίνεται, ὅτι τοῦτο τὸ ἤκουσα παρὰ τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Κραναίας, νομίζω δέ, τὸ εἶπε καὶ ὁ κ. Ῥικάκης. (Θόρυβος).

Βαλσαμακης. Ἐγὼ δὲν εἶπον τοῦτο, ἀλλὰ εἶπον, ὅτι, ἀφοῦ ἐφθάσαμεν εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν, εἶναι πλέον ζήτημα τιμῆς καὶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ σκεφθῶμεν οὔτε τὸ ποσόν, οὔτε τὸν τρόπον τῶν θυσιῶν.

Καλλιγας. Ἐγὼ τὴν αὐτὴν σημασίαν δίδω καὶ εἰς τὴν μίαν λέξιν καὶ εἰς τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἀφοῦ τὸ θέλετε, τότε ἀφίνω τὴν λέξιν τὴν ἰδικήν μου καὶ λαμβάνω τὴν ἰδικήν σας καὶ λέγω, ζήτημα τιμῆς. Σᾶς ἐρωτῶ, διὰ ζήτημα τιμῆς ἐπιτρέπεται εἰς ἕκαστον ἔθνος ὁ πόλεμος; Σᾶς ἐρωτῶ, ζήτημα φιλοτιμίας ἢ τιμῆς, ἐὰν θέλετε, πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ πόλεμον; Ἔχετε πρόσφατον τὸ παράδειγμα, τί συνέβη εἰς τὴν Γαλλίαν, ἥτις, ὡς μεγάλη δύναμις, δὲν ἠδύνατο παρ' ἄλλου νὰ ἀναχαιτισθῇ, καὶ ὄχι ὡς ἡμεῖς, οἵτινες δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ μὴ ἀκούσωμεν συμβουλάς· εἴμεθα τάχα εἰς τὴν θέσιν τῆς Γαλλίας, εἴμεθα εἰς τὴν θέσιν τῶν μεγάλων ἐκείνων δυνάμεων, αἵτινες διαθέτουσι φοβεροὺς στρατούς; Σᾶς λέγω λοιπόν, ὅτι δὲν εἶσθε εἰς θέσιν ν' ἀποφασίζητε μόνοι περὶ τοῦ ζητήματος τῆς τιμῆς, διότι εἶναι καὶ ἄλλαι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἠμποροῦν νὰ σᾶς εἴπωσιν: ἡμεῖς θὰ λύσωμεν τὰ ζητήματα τῆς τιμῆς, ὅπως πρέπει νὰ λύωνται, διαιτητικῶς. Πρέπει νὰ ἔχητε ἀφορμὴν πραγματικήν· ἄνευ ἐθνικοῦ σκοποῦ δὲν δύναται ὁ στρατὸς μόνον διὰ τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀγωνισθῇ, ἀλλ' ὀφείλει τοῦτο νὰ πράξῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ὄχι διὰ τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἔχετε περὶ τιμῆς, ἢ τὴν ὁποίαν ἐγὼ ὀνομάζω φιλοτιμίαν. Ἠξεύρετε τί μοὶ ἐνεθύμισε τοῦτο; μοὶ ἐνεθύμισε τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Ἐρρίκου Δ', ὅστις διήρχετο τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, πρὸς ἐπιθεώρησιν πρὸ τῆς μάχης. Ἐκεῖ εἶδεν ἕνα στρατιώτην τρέμοντα. Ἄθλιε, τὸν ἐπετίμησε, τρέμεις; Τρέμω, ἀπήντησεν οὗτος, ἀναλογιζόμενος τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ μὲ ῥίψῃ τὸ θάῤῥος μου. (Ἱλαρότης). Τοῦτο ἐννοεῖτε ἴσως καὶ σεῖς, λέγοντες περὶ φιλοτιμίας ......

Βαλσαμακης. Εἶσθε ἐλεύθερος νὰ δίδητε ὁποίαν σημασίαν θέλετε, ἀφοῦ εἰσέρχεσθε εἰς τὴν διάνοιάν μου, ποιεῖτε δὲ τοιαύτην διάκρισιν μεταξὺ τιμῆς καὶ φιλοτιμίας.

Καλλιγας. Δὲν ἠμπορῶ νὰ ἀντικρούσω βέβαια τὴν ἰδέαν σας, ἐὰν δὲν λάβω ἀντίληψιν τῆς διανοίας σας καὶ δὲν εἰσδύσω εἰς αὐτὴν κατὰ βάθος. Θέλετε λοιπὸν νὰ σᾶς ἀντικρούσω, χωρὶς νὰ σᾶς ἐννοήσω; αὐτὸ δὲν ἠμπορῶ νὰ τὸ κάμω.

Βαλσαμακης. Δὲν σᾶς συμφέρει νὰ μὲ ἐννοήσητε.

Καλλιγας. Ἐὰν τὸ λέγητε αὐτό, θέλοντες νὰ εἴπητε, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἰδιοτελὴς καὶ ἠθέλησα νὰ σᾶς παρεξηγήσω, λυποῦμαι, ὅτι ἔχετε περὶ ἐμοῦ τοιαύτην γνώμην, οὐδὲ γνωρίζω ποῖα ἔχετε περὶ ἐμοῦ προηγούμενα, ἐξ ὧν ἐσχηματίσατε αὐτήν. Ἴσως δὲν ἐνοήσατε, ὅτι εἶναι ὑλικὸν τὸ συμφέρον.

Βαλσαμακης. Τὸ συμφέρον δὲν ἐνόησα ὑλικόν.

Καλλιγας. Κομματικόν, φατριαστικόν;

Βαλσαμακης. Ῥητορικόν.

Καλλιγας. Τότε εἴμεθα σύμφωνοι.

Βαλσαμακης. Συμφωνότατοι.

Καλλιγας. Δέχομαι, ὅτι τοιαύτη ἦτον ἡ ἔννοιά σας. Ἐγὼ ὅμως ἐξηγῶ τοὺς λόγους τῆς πεποιθήσεώς μου, τοὺς ὁποίους πρέπει πρῶτον νὰ ἐκτιμήσητε. Φρονῶ, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας ἄρχεται νέα ἐποχὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ Ἑλλὰς ἤδη παρίσταται ἐνώπιον τοῦ κόσμου, ὡς διαθέτουσα 80 χιλιάδας στρατόν. Εἶναι μέγα ἔργον τῳόντι, ἐξ οὗ προσδοκῶνται ἀνυπολόγιστοι συνέπειαι καὶ θέλει συντελέσει εἰς τὸ μέλλον ἀναμφιβόλως.

Ἀλλά, διὰ νὰ σμικρυνθῇ τὸ πρᾶγμα, ἀντέταξαν, ὅτι ὁ στρατὸς τῆς ἐπιστρατεύσεως εἶναι γυμνός, ἀνυπόδητος.

Ποῦ τὸν εἴδετε τὸν στρατὸν αὐτόν; Οὐχὶ βεβαίως ἐνταῦθα. Μήπως εἰς τὰς ἐπαρχίας; Ὅπως λέγει τὸ λόγιον: « on a beau mentir, quand on vient de loin », ὅταν πρόκηται περὶ ἀπομεμακρυσμένων τόπων, πολλὰ ἀμαρτύρητα λέγονται. Λοιπὸν σᾶς ἐρωτῶ, αὐτοί, οἱ ὁποῖοι κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατὸν φαιδροί, εὐθαρσεῖς, μετ' ἀπαραμίλλου προθυμίας, ἦλθον ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς κοιλίας τῆς μητρός των; ἀπὸ δρυὸς ἢ ἀπὸ πέτρης; Πῶς εὑρέθησαν γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδητοι;

Τινες. Δὲν τοὺς εἴδετε;

Καλλιγας. Ἐγὼ βεβαίως δὲν εἶδον. Τώρα σᾶς ἐρωτῶ, οἱ γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδητοι προσῆλθον ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς αὐτῶν, ὥστε δὲν εἶχον ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα;

Προεδρος. Μὴ διακόπτετε, παρακαλῶ.

Καλλιγας. Εἶναι ἀπὸ δρυὸς καὶ ἀπὸ πέτρης, διότι δὲν ἔχουν στολάς, διότι δὲν ἔχουν τὰ ὑποδήματα τὰ στρατιωτικά; Πρέπει νὰ ἦναί τις ἄνθρωπος τῶν στολῶν καὶ τῶν ὑποδημάτων, διὰ νὰ ὑπομιμνήσκῃ εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ποσῶς δὲν σκέπτονται περὶ στολῶν καὶ περὶ ὑποδη-

μάτων, εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, εἰς παῖδας Ἑλλήνων, ὅτι πρόκειται περὶ στολῶν καὶ ὑποδημάτων (θόρυβος). Δὲν ἦλθον δι' αὐτό· ἦλθον νὰ ὑπηρετήσουν τὴν πατρίδα των (θόρυβος). Ἐκ τῆς ἀποδοκιμασίας σας μάλιστα ἐννοῶ, ὅτι εἶπον πρᾶγμα πολὺ ὀρθόν, ἄλλως δὲν ἤθελεν ἐξεγερθῆ ἡ δυσαρέσκειά σας, καὶ παρατηρῶ, ὅτι ἐκεῖ ἐκφράζεται ἡ ἀπαρέσκειά σας, ὁσάκις ἀκούσετέ τι, τὸ ὁποῖον σᾶς κάμνει ἐντύπωσιν.

Κρεστενιτης. Ποῦ τὸ ἠξεύρετε;

Καλλιγας. Ἡ πεῖρα, τὴν ὁποίαν ἔχω, τῶν ἀνθρώπων αὐτὸ μοὶ λέγει· ἐνδέχεται νὰ σφάλλω· ἐκεῖνοι ἀμέσως κραυγάζουν, ταράττονται, ἐρεθίζονται τὰ νεῦρά των, θορυβοῦσιν, ὅσοι ἀκούσουν τι, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι εἰς αὐτοὺς εὐάρεστον (θόρυβος). Ἐνδέχεται νὰ ἦλθέ τις καὶ ἀνυπόδητος, ὁ ὁποῖος ποτὲ δὲν ἐφόρεσεν ὑποδήματα, καὶ ὁ ὁποῖος τώρα πρώτην φορὰν θὰ λάβῃ ὑποδήματα (θόρυβος).

Μυκωνιος. Μοὶ ἐπιτρέπετε μίαν λέξιν;

Καλλιγας. Δὲν ἔχω καμμίαν ἀνάγκην, μοὶ εἶσθε ἐντελῶς περιττός· μόνον τὰ ὦτά σας ἔχω ἀνάγκην ν' ἀνοίξητε.

Μυκωνιος. Τὸν λόγον.

Καλλιγας. Ἐὰν δὲ δὲν ἔφθασαν νὰ λάβουν ἀμέσως τὴν στολὴν καὶ τὰ ὑποδήματα, αὐτὸ οὐδεμίαν ἔφερε βλάβην, διότι ἡ ἄσκησις γίνεται καὶ ἄνευ τῶν στολῶν καὶ ἄνευ τῶν στρατιωτικῶν ὑποδημάτων.

Ἀλλά, λέγετε, ὑπάρχει καὶ ἄλλη παρανομία· ὑπάρχει παρανομία, ὅτι ἔγιναν πιστώσεις, ὅτι ἔγιναν δάνεια, καὶ ὅπως παρέστησεν ὁ ἔντιμος κ. Κουμουνδοῦρος, ἐθεώρησε τὸ δάνειον ὥς τι σοβαρώτερον παρὰ τὰς πιστώσεις, διότι τὸ δάνειον, εἶπεν, εἶναι φόρος, δηλαδὴ μετεχειρίσθη μίαν θεωρίαν πολλὰ ὀρθὴν περὶ τοῦ τελευταίου ἀποτελέσματος τοῦ δανείου,—ποῦ καταλήγει ἐπὶ τέλους τὸ δάνειον,—διὰ νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ δάνειον εἶναι φόρος ἔμμεσος ἐξ ἀρχῆς. Τὸ δάνειον δὲν εἶναι φόρος· δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς φόρον, ἀλλὰ δὲν εἶναι φόρος. Τὰ ἔντοκα γραμμάτια τί εἶναι; Εἶναι δάνειον· ἀλλὰ εἶναι τάχα φόρος; Ὄχι· ὅταν ἔχητε ἔλλειμμα καὶ θέλητε νὰ προσθέσητε πρόσοδον πρὸς ἀπόσβεσιν, τότε καταφεύγετε εἰς φόρον. Τὸ δάνειον ἐθεωρήθη παρανομώτερον, ὅτι ἔχει ἐπιβαρυντικὸν χαρακτῆρα· ἐγὼ ἐξ ἐναντίας φρονῶ, ὅτι ἔχει ἐλαφρυντικὸν χαρακτῆρα, διότι τὸ δάνειον εἶναι ἀποτέλεσμα ἐμπιστοσύνης ἄλλου, ὁ ὁποῖος δίδει χρήματα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐὰν τὸ δάνειον ἦτο διαρκές, τί ιε μάλιστα ἐπιβάλλει ὡρισμένας ὑποχρεώσεις· ἀλλ' ἓν δάνειον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποδοτέον μετὰ ἓν ἔτος, τί ἄλλο εἶναι εἰμὴ μία εὐκολία χρηματική; αὐτὸ γίνεται καθ' ἡμέραν· ἡ Κυβέρνησις, ὁσάκις εὑρίσκεται ἐν ἀνάγκῃ, δανείζεται 500 ἢ 600 χιλιάδας δραχμῶν ἀποδοτέων μεθ' ὡρισμένην προθεσμίαν. Εἰς ποῖον ἄλλο μέσον ἠθέλατε καταφύγει, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν αὐτὸ τὸ δάνειον; Οὐδ' ἐκ τούτου νὰ λείπῃ ἦτο δυνατὸν ἡ παρανομία· ἀλλὰ μοὶ ἐφάνη, ὅτι ὁ ἔντιμος κ. Κουμουνδοῦρος εὗρῆκεν ἄλλην βάσιν, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὕπαρξιν τῆς παρανομίας, τὴν ὁμολογίαν τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως, Habeo confitentem reum. Δὲν ἐννοῶ πόθεν ἐξάγει ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, ὅτι ὑπάρχει ὁμολογία παρανομίας ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ. Ὁσάκις ὑπουργεῖον ἀναδέχεται εὐθύνην, τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ ἐξαγνίσῃ διὰ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς, ἄρα αὐτὸ εἶναι παρανομία; Ὅταν λοιπὸν ζητῆται διὰ τοῦ βασιλικοῦ λόγου ἡ ἔγκρισις, ἢ ἐπικύρωσις τῶν πεπραγμένων, νομίζετε, ὅτι αὐτὸ περιέχει ὁμολογίαν παρανομίας; Ὅταν ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ λέγητε, ὅτι δὲν ἐτηρήσαμεν ἀκριβῶς τὰς διατυπώσεις τοῦ λογιστικοῦ νόμου, νομίζετε, ὅτι αὐτὸ ἐμφαίνει ὁμολογίαν παραβάσεως; Ὄχι, διότι ἐδῶ δὲν ὑπάρχει πίστωσις, αὐτὸ τὸ δάνειον ἔγινε διὰ πράξεως ὑπουργικῆς. Λοιπὸν δὲν ὑπάρχει τι παράνομον, ἐκτὸς ἐὰν ἔγινε διὰ δαπάνην, τὴν ὁποίαν ἡ Βουλὴ δὲν ἐγκρίνει. Ἀλλὰ δὲν εἶδον νὰ εἴπητε, ὅτι τὸ δάνειον τῶν 15,000,000 δὲν ἔγινε διὰ συμφέρον τοῦ Κράτους, οὔτε ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐγκριθῇ· ἐξ ἐναντίας, ἀφοῦ θέλητε σεῖς νὰ ἐκφράσητε μομφὴν κατὰ τῆς παρελθούσης Κυβερνήσεως, δὲν ἔχετε ὅλας τὰς περιστάσεις, δὲν ἔχετε τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ἐπιψήφισίν σας ὅλα τὰ διατάγματα τὰ ἐκδοθέντα ἐν τῷ μεταξὺ περὶ ἐπιστρατείας, περὶ πιστώσεων; Τί ἄλλο εἶναι αὐταὶ αἱ περιστάσεις, παρὰ αἰτία συζητήσεως, ἡ ὁποία μέλλει νὰ καταδείξῃ τὸ φρόνημα τῆς Βουλῆς, ἐὰν ἀναγνωρίζῃ τὰ γενόμενα, ἐὰν ἐγκρίνῃ αὐτά, ἐὰν ὁμολογῇ, ὅτι ἐγένοντο ὄχι μόνον ἐξ ἁγνῆς προθέσεως, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἐδαπανήθησαν.

Ἐξηγήσας αὐτὰς τὰς ἰδέας ὅλας, εἴτε περὶ τῆς ἀπαντήσεως, εἴτε περὶ τοῦ πράγματος αὐτοῦ, νομίζω, ὅτι εἶναι ἄδικον, ἀφοῦ βλέπω μάλιστα, ὅτι δυσανασχετεῖτε, καὶ ἔχετε δίκαιον, διότι ὁ κάματος βεβαίως κατέλαβε καὶ ὑμᾶς ὅπως κατέλαβε καὶ ἐμέ, νομίζω καὶ ἐγὼ πρέπον

νὰ καταλήξω τὸν λόγον, νὰ καταλήξω δὲ αὐτὸν ὑπενθυμίζων ὅ,τι εἶπεν ὁ μέγας ἱστορικὸς τῆς Ῥώμης εἰς περίστασιν σχεδὸν ἀνάλογον: Προχωροῦμεν, προχωροῦμεν πάντοτε, καὶ εἴμεθα ἀκόμη ὄχι μακρὰν τῆς ἀκτῆς, εἰς τόπον βατόν, ἀλλ' ἐνώπιον ἡμῶν ἐκτείνεται μέγα πέλαγος, τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζομεν τὰ βάθη· μόνη ἡ φρόνησις δύναται νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ. (Χειροκροτήματα ἐκ τοῦ ἀκροατηρίου).

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 10 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Καλλιγας. Κύριοι βουλευταί, ἠπόρησα ἀκούσας ἐκ στόματος τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ μόνην ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησίν μου τὴν προκαλοῦσαν διασάφησιν, ὅτι σοφιστεύω. Δὲν ἐννοῶ, ἐάν, ὅστις ἐρωτᾷ καὶ ἐρωτᾷ εὐσχήμως, ζητῶν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀντίφασις, διὰ τοῦτο καὶ μόνον σοφιστεύῃ, ἢ ἐὰν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἐπεκαλεῖτο ἄλλο προηγούμενον, δι' ὃ ἐκφράζει τὴν αὐστηρὰν κρίσιν του, ἐξ ἄλλων ὁρμώμενος περιστάσεων.

Ἡ ἀντίφασις, ἡ ὁποία μοὶ ἐφάνη πολὺ τραχεῖα, ἦτον ἡ ἑξῆς· ὅτι, ὑποστηρίζων τὴν ἑρμηνείαν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸ Διάταγμα περὶ ἐπιστρατείας καὶ εἰς τὴν συνταγματικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν, εἶπεν ἀρκεῖ νὰ ἀνακοινωθῇ εἰς τὴν Βουλήν, ἡ δὲ σιωπὴ τῆς Βουλῆς μόνη ἐμφαίνει, ὅτι τὸ Διάταγμα ἔλαβεν ἰσχὺν Νόμου, ἐδῶ δὲ δεύτερον ἀγορεύσας, εἶπεν, ὅτι ἀπαιτεῖται ῥητὴ ἔκφρασις τῆς Βουλῆς. Λοιπὸν ἐζήτησα ἁπλούστατα ποίαν τῶν δύω γνωμῶν προτιμᾷ ὁ κ. Πρόεδρος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ μόνη περίπτωσις, καθ' ἣν βλέπω τοιαύτην δυσεξήγητον ἀντίφασιν, διότι, ὁμιλῶν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ βήματος, εἶπεν ὁ κ. Πρόεδρος, ὅτι εὐχαριστεῖται νὰ ἔχῃ ἀπέναντί του στεῖραν ἀντιπολίτευσιν, καὶ ἔπειτα ἀναγινώσκων τὸν ἔντυπον λόγον, εἶδον, ὅτι εἶπεν, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ παλαίῃ πρὸς ἀντιπολίτευσιν ἰσχυράν.

Κουμουνδουρος. Ἐγὼ εἶπον, ὅτι ἐπιθυμῶ μίαν ἰσχυρὰν ἀντιπολί-

τευσιν, ἀλλ' εὑρίσκω μίαν στεῖραν· ὥστε βλέπετε, ὅτι συμβιβάζονται καὶ τὰ δύω.

Καλλιγας. Μάλιστα, ὅταν μεταβάλλητε τὰ λεχθέντα, ὅλα συμβιβάζονται. Ἐγὼ σᾶς λέγω καὶ ἄλλην ἀντίφασιν· εἴπατε, ὅτι τὴν ἐπιστρατείαν ἐννοεῖτε, ὄχι μέχρι τῆς κατοχῆς τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτελέσητε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βερολίνου, καὶ μετὰ ταῦτα βλέπω, ὅτι ἀποδίδετε ἄλλην ἔννοιαν.

Κουμουνδουρος. Ποῦ τὴν εὑρίσκετε;

Καλλιγας. Ὅτι δὲν ἐννοεῖτε πλέον, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία εἶναι τὸ κύριον ὄργανον καὶ τὸ μόνον μέσον.

Ἀλλ' ἀφίνω αὐτὰ κατὰ μέρος, τὰ εἶπον ἁπλῶς, διότι δὲν ἐπεθύμουν αὐτὸ τὸ ἐπίθετον νὰ τὸ ἀκούσω εἰς τὴν Βουλήν, χωρὶς νὰ δώσω ἀφορμήν. Ἠμπορούσατε νὰ μοὶ προσάψητε αὐτὸ ἐν ὡρισμένῃ αἰτίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἦτο σόφισμα, τὸ νὰ ἀποτείνω πρὸς ὑμᾶς τὴν ἐρώτησιν, πῶς ἐννοεῖτε τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλῆς.

Τὸ ζήτημα βλέπετε ἐκ μικρῶν αὐξάνει καὶ λαμβάνει διαστάσεις, διότι συμπλέκεται μὲ τὰ προηγούμενα, μὲ τὴν ἑρμηνείαν, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατείας, ἐνῷ κατ' οὐσίαν, νομίζω, ὅτι ὅλοι συμφωνοῦμεν. Οὐχ ἧττον περιήλθομεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀδιέξοδον, διότι σήμερον εὑρίσκεται ὑποστηρίζουσα ἡ Κυβέρνησις τὸ ἐναντίον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως. Διὰ τοῦτο ἡ δυσκολία νὰ φθάσωμεν εἰς μίαν λύσιν, καὶ αὐτὴ ἡ δυσκολία ἐφάνη εἰς τὸν ἔντιμον βουλευτὴν Γόρτυνος, ὅτι ἦτο μία περίστασις, διὰ νὰ ἀναμοχλεύσῃ ὅλας τὰς θεωρίας τὰς συνταγματικάς, καὶ μοὶ ἐφάνη ὡς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος, ζητῶν θύραν νὰ ἐξέλθῃ καὶ μὴ εὑρίσκων αὐτήν, κρούει ὅλους τοὺς τοίχους ἐπ' ἐλπίδι διὰ τοῦ ἤχου νὰ εὕρῃ τὴν διέξοδον. Τοιουτοτρόπως ἠθέλησε νὰ ἐξετάσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ Συντάγματος, τὸ δικαίωμα τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κηρύττειν τὸν πόλεμον, τὸν περιορισμὸν περὶ στρατοῦ κτλ. Μοὶ φαίνεται, ὅτι πρέπει τις νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα εἰς τὰ ἁπλούστερα στοιχεῖα. Ὅλη ἡ τέχνη τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος εἶναι νὰ καταστήσητε τὸ ζήτημα ἁπλοῦν, ἐνῷ, καθιστῶντες αὐτὸ σύνθετον, περιπλέκετε καὶ εἰς οὐδὲν φθάνετε ἀποτέλεσμα.

Οὕτω συνέβη τωόντι, διότι δὲν ἤκουσα συμπέρασμα. Εἶδον μεγάλον ὄγκον κεφαλῶν, καὶ πόδας οὐδαμοῦ. Φαίνεται, ὅτι ὁ ἔντιμος βουλευ-

τῆς Γόρτυνος, ἀποφυγὼν ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὴν σπουδαίαν πολιτικὴν συζήτησιν, ἐνόμισεν, ὅτι ἠδύνατο ὁδοῦ πάρεργον εἰς μίαν ἄλλην περίστασιν νὰ παρενείρῃ τὰς ἰδέας του θωρακίζων αὐτὰς διὰ τοῦ ἀποφθεγματικοῦ τρόπου, ὅτι «δὲν παραδέχομαι ἐκείνας τὰς θεωρίας τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος». Μάλιστα, τὸ πιστεύω, ἀλλὰ νομίζετε, ὅτι ἀποδεικνύετέ τι, διότι δὲν παραδέχεσθε; ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ αὐθεντίας οἱουδήποτε, ἐδῶ ζητοῦμεν τοὺς λόγους πάσης γνώμης, δὲν μᾶς ἐδείξατε δὲ τίποτε, διότι αἱ σχέσεις, τὰς ὁποίας εἴπετε, οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν. Ἐὰν μοὶ ἐπιτρέπητε, θὰ φέρω τὸ ζήτημα εἰς τὰ ἁπλούστατα ὅρια· ἰδοὺ ποῦ εὑρίσκω αὐτά. Τί εἶναι τὸ Διάταγμα; εἶναι ἐκτέλεσις νόμου. Ὑπάρχοντος νόμου, ἐπιτρέπεται ἡ διὰ Διατάγματος ἐκτέλεσις. Τί εἶναι ἡ ἐπιστρατεία; Τὸ διάταγμα προηγεῖται τοῦ νόμου· εἶναι τὸ ἀντίστροφον. Λοιπὸν τὸ ζήτημα εἶναι: ἐπιτρέπεται εἰς μίαν ὡρισμένην περίστασιν, ὑπὸ ὡρισμένας ἐγγυήσεις, τὸ διάταγμα νὰ προηγηθῇ τοῦ νόμου; καὶ ὅταν ἐπιτρέπηται τοῦτο, τάχα ἕπεται, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρξῃ νόμος; οὐδαμῶς. Ὁ νομοθέτης λέγει, ὅτι προσωρινῶς εἰς περιστάσεις, τῶν ὁποίων τὴν ἐκτίμησιν ἀφίνω εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἐπιφυλαττόμενος κατόπιν νὰ ἐξετάσω τὴν ἐνάσκησιν, ἐπιτρέπω εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ προτάξῃ τὸ Διάταγμα, νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, ἣν διὰ νομοθετικῆς πράξεως θέλω κυρώσει.

Καραπαυλος. Πῶς θὰ ἐνασκήσῃ τὸ δικαίωμά της ἡ Βουλή, ἀφοῦ τὸ Διάταγμα ἤθελεν ἐκτελεσθῇ;

Κουμουνδουρος. Ἀφοῦ ἐξοδευθοῦν τὰ χρήματα;

Καλλιγας. Ἡ σκέψις σας εἶναι περὶ χρημάτων· τὰ χρήματα ἔχουσι καὶ αὐτὰ τὴν θεωρίαν των, ἀλλ' ἔρχομαι τώρα ὡς πρὸς τὸν ἔντιμον βουλευτὴν ἐκ Πύλου. Ἐξετελέσθη τὸ Διάταγμα, ἦλθε τὸ νομοθετικὸν Σῶμα, ἀπαρέσκεται καὶ διατάττει τὴν διάλυσιν· ἐν τούτοις ἔγινεν ἡ ἐπιστρατεία ἐν μέρει.

Φαρμακοπουλος. Τί γίνεται ἡ δαπάνη;

Τινες. Μὴ διακόπτετε.

Καλλιγας. Ὄχι, διακόψατε· θὰ μοὶ δώσητε ἀφορμὴν νὰ σᾶς εἴπω περισσότερα.

Ὁ κ. βουλευτὴς Πύλου ἔθεσε τὸ ζήτημα κάλλιστα καὶ δεικνύει, ὅτι πρακτικῶς τὸ ἐνόησε, καὶ εἶναι ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐμβατεύουν εἰς τὴν ἔννοιαν. Φαίνομαι, ὅτι λέγω πρᾶγμα ὑπερβολικόν, ὅτι δίδω εἰς τὴν

ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν δύναμιν ὑπερβάλλουσαν. Ἐξετελέσθη τὸ Διάταγμα, ἔγινεν ἡ ἐπιστράτευσις, ἔρχεται τὸ νομοθετικὸν Σῶμα καὶ λέγει, δὲν δέχομαι αὐτήν. Τί νομίζετε, ὅτι αὐτὴ ἡ μικρὰ ἐκτέλεσις ἐν τῷ μικρῷ διαστήματι εἶναι τὸ κύριον μέλημα τοῦ νομοθέτου, ὁ ὁποῖος ἀνέθεσε τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὴν νομοτελεστικὴν ἐξουσίαν; οὐδαμῶς. Ὁ νομοθέτης ἐσκέφθη, ὅτι ὑπάρχουν ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις, καθ' ἃς δὲν πρέπει ν' ἀφήσῃ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν μὲ δεδεμένας τὰς χεῖρας, πρέπει ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία νὰ ἦναι ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ νὰ τὰς ἐκτιμήσῃ καὶ ἐν δέοντι νὰ ἐνεργήσῃ, ὅπως τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους ἀπαιτοῦν Ἐὰν δὲ συμβῇ τῳόντι νὰ προβῇ καὶ κατά τι ἡ ἐκτέλεσις, δὲν εἶναι μεγάλη ἡ ζημία, δὲν εἶναι ἀθεράπευτον τὸ κακόν. Ἐὰν ὑποθέσητε πεῖσμα μεταξὺ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ νομοθετικῆς, τότε εἴχετε δίκαιον, διότι ἠμποροῦσε νὰ ἐξανίσταται ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, ὅτι καὶ ἐπὶ ἐλάχιστον ἴσχυσε τὸ θέλημα τῆς ἐκτελεστικῆς, ἂν καὶ δὲν κατώρθωσε τὸ ὅλον, ἀλλ' ἀρκεῖ, ὅτι ἐπάτησε τὸ ἔδαφος, ὅτι ἔθεσε τὸν πόδα. Δὲν γίνονται πείσματα μεταξὺ τῶν δύω ἐξουσιῶν, ἀλλὰ σκέψεις σοβαραὶ ἀπασχολοῦσιν ἀμφοτέρας περὶ τῆς τύχης τοῦ Ἔθνους, εἶναι σκέψεις τοιαῦται, ὥστε οἱ προσωπικοὶ λόγοι, οἱ λόγοι φιλοτιμίας, οὐδόλως ταράττουν ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἡ φιλοτιμία ἐν τοῖς τοιούτοις οὐδέποτε προσβάλλεται. Δὲν εἶναι λοιπὸν τοιοῦτον ζήτημα πείσματος, ὅτι χωρὶς ἐμὲ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ τὸ παράπαν. Κατὰ μικρόν τι ἠμπορεῖ τῳόντι νὰ προβῇ ἡ ἐκτέλεσις, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις ἐνδέχεται νὰ συνεπαγάγῃ καὶ δαπάνας.

Βαλσαμακης. Κατὰ μικρόν, ἀλλὰ δύναται καὶ κατὰ πολύ.

Καλλιγας. Καὶ κατὰ πολύ· διότι εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν τὸ κατὰ πολύ, εἶναι πρᾶξις κατ' ἐξοχὴν πατριωτική, καὶ πατριωτικωτέρα ὅσων ἐγένοντο ἄχρι τοῦδε· δὲν διστάζω νὰ τὸ ἀνακηρύξω. Ἐὰν θέλητε νὰ χαρακτηρίσω αὐτὴν ἔτι ἐμφαντικώτερον, σᾶς λέγω ὅ,τι ὁ μέγας Πομπήϊος εἶπε «Θὰ κρούσω τὸν πόδα μου καὶ ἐκ τῆς γῆς θέλει ἀνασταθῇ στρατιά,» ἀλλ' ἀπέτυχε. Τοῦτο ἔπραξε καθαυτὸ ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Τρικούπη. (Θόρυβος).

Μεσσηνεζης. Προβλέπετε καὶ τὰ Φάρσαλα;

Καλλιγας. Ἵσταμαι τοὐλάχιστον ἐνώπιον γεγονότος, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ φέρῃ μέχρις αὐτῆς τῆς Φαρσάλης, καὶ δὲν θεωρῶ ἀνάξιον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, νὰ δεχθῇ ἐκεῖ τὴν μάχην.

Λέγω λοιπόν, ὅτι ἐνδέχεται ἡ ἔναρξις τῆς ἐκτελέσεως νὰ συνεπαγάγῃ δαπάνας, καὶ τοῦτο φαίνεται, ὅτι ταράττει πολὺ τὰ νεῦρα, αἱ δαπάναι, ὅτι θέλει ἐπιβαρυνθῆ πολὺ ὁ προϋπολογισμός, καὶ θέλουν αὐξήσει τὰ χρέη τοῦ Κράτους. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐπιχείρημά σας, ἄλλο δὲν εἶναι μοὶ φαίνεται. Τώρα σᾶς ἐρωτῶ, εἶναι ἡ μόνη περίστασις, καθ' ἣν ἐν ἀπουσίᾳ τῆς Βουλῆς γίνονται καὶ ἐγένοντο δαπάναι δι' ἐκτάκτων πιστώσεων, δι' ἃς ζητεῖται κατόπιν ἡ ἔγκρισις τῆς Βουλῆς; Τί ἄλλο εἶναι αἱ ἄλλαι δαπάναι, αἱ ὁποῖαι ἐξετελέσθησαν καὶ τῶν ὁποίων ζητεῖται ἡ ἔγκρισις; 'Αλλ' ἠξεύρετε πῶς σκέπτεσθε; ὅτι εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν τὸ συγχωρῶ, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὴν περίστασιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, διότι ἔβαλα στοίχημα μετὰ πάθους, εἰς αὐτὴν καὶ μόνην τὴν περίστασιν νὰ μὴ γίνηται ἔκτακτος δαπάνη. Ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος πῶς ἔφερε πέρυσιν ἐκτάκτους πιστώσεις; 'Εδῶ ἐτρομάξαμεν. 'Ενομίζομεν, ὅτι καταῤῥέει τὸ στερέωμα, καὶ ἐν τοσούτῳ ὅλαι αὐταὶ αἱ δαπάναι ἐκυρώθησαν. Αὐταὶ αἱ δαπάναι μήπως δὲν εἶναι τετελεσμένα γεγονότα; 'Ηδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς τὸν ἔντιμον βουλευτὴν Γόρτυνος· «Κύριε ὑπουργὲ τῶν Οἰκονομικῶν, δὲν δεχόμεθα τὰς δαπάνας σου». Δὲν ἦτο τάχα δυνατόν; Εἰς τὴν ἰδίαν περίστασιν εἴμεθα καὶ ἤδη. Αἱ ἔκτακτοι δαπάναι δὲν εἶναι πάντοτε ἀναπόφευκτοι, διότι ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχουν διαθέσιμα ποσά, ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχῃ καὶ περίσσευμα ὡρισμένου κεφαλαίου περὶ στρατοῦ.

'Υποθέσατε, ὅτι ἐψηφίσαμεν 12,000 στρατόν, καὶ ὅμως διετηρήσαμεν 5,000· εἰς διάστημα ὀλίγων μηνῶν ἐπερίσσευσε τὸ μὴ δαπανηθὲν διὰ τὰς 12,000 τοῦ προϋπολογισμοῦ. Εἰς αὐτὸ λοιπὸν τὸ διάστημα τῶν 2 μηνῶν ἀπὸ τοῦ διατάγματος μέχρι συγκαλέσεως τῆς Βουλῆς, δὲν ἠξεύρω πῶς μετρεῖ τὰς προθεσμίας ὁ κ. βουλευτὴς Γόρτυνος, διότι εὗρε καὶ προθεσμίαν ἐκ τῶν προτέρων a priori, ἐνῷ ἐγὼ γνωρίζω, ὅτι ὅλαι αἱ προθεσμίαι ὑπάρχουν μόνον διὰ νόμου, ὥστε ἀνακαλύπτει ἤδη καὶ νέαν συνταγματικὴν θεωρίαν περὶ προθεσμιῶν·— ἐὰν λοιπὸν τὰ περισσεύοντα χρήματα διὰ τὰς 7,000 στρατοῦ ἤθελον δαπανηθῆ εἰς τὴν ἐπιστράτευσιν κατὰ τὸ διάστημα τῶν 2 μηνῶν, ὥστε ὅτε συνεκαλεῖτο ἡ Βουλή, δὲν ἤθελον ὑπάρχει ἔκτακτοι δαπάναι, οὐδὲ αὔξησις ἐξόδων, ποῦ ἠθέλετε εὕρει τότε τὸ πρόσκομμα τῶν χρημάτων;

'Αλλὰ λέγουν καὶ ἕτερον, ὅτι αὐταὶ αἱ δαπάναι ἐγένοντο διὰ τὴν

ἐπιστράτευσιν, ὅτι ἐγένοντο πλῆθος δαπανῶν· ἀλλ' ἐγὼ λέγω, ὅτι ἐκ τῶν δαπανηθέντων ποσῶν, τὰ πλεῖστα ἐδαπανήθησαν διὰ τὰς προμηθείας τοῦ στρατοῦ, πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας. Πῶς ἐκεῖνο δὲν φιλονικεῖτε τὸ παράπαν; διατί δὲν ἔρχεσθε νὰ προτείνητε, ὅτι ἐγένοντο καὶ ἄλλαι δαπάναι πρὸ τῆς ἐπιστρατεύσεως; τὰς ἀποσιωπᾶτε, διότι μόνον δὲν δέχεσθε τὴν δαπάνην τῆς ἐπιστρατεύσεως. Αὐτὴ διαταράττει τὸν ὕπνον σας καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου τὸν ὕπνον τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Κραναίας.

Βαλσαμακησ. Μὲ ταράττει νὰ ἀκούω τοιαύτας ἰδέας ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ κ. Καλλιγᾶ καὶ τοιαύτας θεωρίας.

Καλλιγασ. Ἐγὼ δὲν ἤκουσα τὰ ἰδικά σας ἀξιώματα, ἵνα ἴδω πόση ἀπόστασις εἶναι μεταξὺ τῶν ἰδεῶν σας καὶ τῶν ἰδεῶν μου.

Βαλσαμακησ. Ὡς μαθητής σας ἐξανίσταμαι.

Καλλιγασ. Δὲν ἐκλαμβάνω τὸν ἑαυτόν μου ὡς διδάσκαλον ἐνταῦθα· ὑπῆρξα καὶ ἐγὼ ἀλλοῦ καθηγητίσκος· ἀλλὰ δὲν ἐνόησα νὰ φέρω ἐγὼ αὐτόχρημα τὴν ἐπιστήμην ἐπὶ τῶν ὤμων μου ἐνταῦθα. Μόνος ὁ κ. ἐκ Καλαβρύτων βουλευτὴς ἔχει τοιαύτην ἀξίωσιν, ἧς πόῤῥω ἀπέχω. Αὐτὸς μάλιστα ὑψῶν τὴν χεῖρα νομίζει τις, ὅτι κρούει τὸ στερέωμα τῆς ἐπιστήμης καὶ ὅτι αὐτὸ κρουόμενον ἐκπέμπει τῆς ἀκράτου ἐπιστήμης τὰ θέσφατα. Δὲν ἦλθον ἐδῶ ἐπαγγελλόμενος νὰ διδάξω αὐτὴν καὶ μόνην τὴν ἐπιστήμην· τὴν ἐπιστήμην ἐκαλλιέργησα καὶ ἐγὼ διὰ τῶν μικρῶν μου δυνάμεων, ὅπου ἐκαλλιεργεῖτο, ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς. Ἐδῶ θεωρῶ, ὅτι λαμβάνω μέρος μεταξὺ ὑμῶν, ὡς ἄνθρωπος πολιτευόμενος, ὅπως πολιτεύονται πάντες, καὶ ὡς πολιτευόμενος λέγω πράγματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ξηρὰ καὶ θεωρητικά· πρέπει νὰ μοὶ τὰ συγχωρήσητε ὡς ἐκ τῶν παλαιῶν ἕξεων. Αἱ σχέσεις μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ὑμῶν, κύριε βουλευτὰ Κραναίας, δὲν εἶναι σχέσεις μεταξὺ μαθητοῦ καὶ διδασκάλου· σήμερον ἐχειραφετήθητε καὶ εἴμεθα εἰς πλήρη ἰσότητα, καὶ ἴσος πρὸς ἴσον δύναμαι νὰ εἴπω καὶ ἐγὼ ὅ, τι φρονῶ.

Λοιπὸν δὲν εἶναι καὶ ἡ ἐπιστρατεία ἐξαιρετικὴ περίστασις, διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει ν' ἀπαγορεύσωμεν ὅ,τι γίνεται εἰς πᾶσαν ἄλλην. Οὐδὲ σᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἴπητε — «δὲν μὲ ταράττει τίποτε, ἂν φέρητε ἐκτάκτους πιστώσεις· φθάνει νὰ μὴ φέρετε διὰ τὴν ἐπιστρατείαν». Διατί δεικνύεσθε τοσοῦτον πολέμιοι, ἀδυσώπητοι κατὰ τῆς ἐπιστρατείας, ὡς ἂν ἠθέλατε νὰ τὴν ἐξαλείψητε; Αὐτὰς τὰς παρατηρήσεις μου δὲν

βλέπω διατί ὁ κ. Πρωθυπουργὸς εὑρίσκει τόσον παραδόξους, ὥστε νὰ εἴπῃ, ὅτι σοφιστεύει, ὅστις παρατηρεῖ αὐτὰ τὰ ἀνακόλουθα, αὐτὰς τὰς ἀντιφάσεις· ὑποθέτω, ὅτι, κατὰ τὸν ἔντιμον Πρωθυπουργόν, διότι τὰς φέρω εἰς φῶς (θόρυβος).

Κουμουνδουρος. Ἐφέτος παρατηρῶ, ὅτι ὑμεῖς ἠρχίσατε οὕτω πως· πέρυσιν εἴπετε ἄλλα.

Καλλιγας. Πέρυσι δὲν ἐνθυμοῦμαι, καὶ ἂν ὡμίλησα, δὲν μὲ βοηθεῖ ἡ μνήμη. Ἔρχομαι εἰς αὐτὴν τὴν ἀντίῤῥησιν. Ὅπως δίδεται ἡ ἑρμηνεία, ὅπως ζητεῖτε νὰ καταδείξητε τὴν ἔννοιαν τοῦ προτεινομένου νομοσχεδίου, ἰδοὺ τί λέγετε: ἐκδίδοται τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατεύσεως διὰ τὸ ναυτικὸν πρὸς τίνα σκοπόν; ἵνα ὑποβληθῇ εἰς τὴν Βουλὴν βασ. Διάταγμα, τὸ ὁποῖον προηγεῖται νόμου; Εἶναι νόμος, ναὶ ἢ ὄχι; Ἂν δὲν ἦναι νόμος, λέγω, ὅτι εἶναι μία παράβασις τοῦ Συντάγματος, εἶναι διάταγμα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ γίνῃ νόμος ἀπαραιτήτως, καὶ πρέπει νὰ τὸ ψηφίσωμεν, διότι πρὸς τί ἄλλο εἰσάγεται εἰς τὴν Βουλήν; πρὸς γνῶσιν τῆς Βουλῆς; Καὶ τί σημαίνει: πρὸς γνῶσιν τῆς Βουλῆς; Διὰ τῆς ἐκδόσεως τὸ Διάταγμα ἐγένετο ἀρκούντως γνωστόν, ἀφοῦ τὰ τέκνα μας εὑρίσκονται εἰς τὴν ἐπιστρατείαν. Τάχα ὑποκρινόμεθα ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, καὶ ἔχομεν πρόσωπον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀγνοοῦμεν τὸ διάταγμα, ἐπειδὴ δὲν ἐκοινοποιήθη εἰς τὴν Βουλήν;

Ἔχομεν ἀνάγκην νὰ μᾶς εἴπῃ τις νὰ λάβωμεν γνῶσιν, ἢ πρόκειται νὰ ἐκφράσῃ τὴν θέλησίν της, ἂν παραδέχηται ἢ μὴ τὰ γενόμενα. Θέλετε μᾶς εἴπει, πρέπει νὰ γίνῃ καὶ νόμος, τουτέστι νομοθετικὴ πρᾶξις, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ κύρωσις τοῦ βασιλέως, καὶ δὲν ἠξεύρω ἂν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Πυλίας αὐτὸ ἐνόει, νὰ μ' ἐρωτήσῃ, διότι γνωρίζω, ὅτι εἰσδύει εἰς τὰ ζητήματα κατὰ βάθος. Τοῦτο ἴσως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διφορούμενον· ἐδῶ πράγματι δὲν ἐσχημάτισα πλήρη τὴν γνώμην μου. Ἐπειδὴ τὸ Διάταγμα προηγήθη, προηγήθη ἡ κύρωσις τοῦ βασιλέως, καὶ ἀρκεῖ ἡ Βουλὴ νὰ ἐκφράσῃ τὴν συγκατάθεσιν, διότι τότε ὑπάρχουν πλήρη τὰ στοιχεῖα τοῦ νόμου, ἂν καὶ πρωθυστέρως, ὑπάρχει ἡ κύρωσις, ὑπάρχει καὶ ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς. Ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς ποτὲ δὲν δύναται νὰ λείψῃ. Δὲν ἐννοῶ ποσῶς συνταγματικὸν σύστημα, καθ' ὃ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νόμου, δὲν ὑπάρχει δὲ νόμος, ὅταν δὲν συντρέχουν ὅλα αὐτοῦ τὰ στοιχεῖα, ἄρα ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδίαν θέλησιν. Ἡ ἁπλῆ γνωστοποίησις

στερεῖται τοῦ ἑτέρου. Ἔχει τάχα σημασίαν συναινέσεως ἡ σιωπὴ τῆς Βουλῆς; Ὑποθέσατε, ὅτι οἱ μὲν δὲν τολμοῦν νὰ λύσουν τὴν σιωπήν. μὴ ἡ Βουλὴ εἴπῃ, ὄχι, οἱ δὲ μὴ εἴπῃ, ναί· νομίζετε, ὅτι ἐκ τῆς σιωπῆς ἐξάγεται, τί ἡ Βουλὴ διανοεῖται; Ἐν τούτοις τὸ ὑπουργεῖον ἐκτελεῖ, προχωρεῖ, αἱ δαπάναι γίνονται, ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία κυριεύει τὸ ἔδαφος, καὶ τὴν τελευταίαν ἡμέραν πρὸ τῆς λήξεως τῆς Βουλῆς, αὕτη, μὴ ἐκφρασθεῖσα εἰσέτι, αἴφνης ἐξανίσταται, δὲν θέλει τὴν ἐπιστρατείαν· τί θὰ γίνῃ τότε; Αὐτὴν τὴν κατ' ἐξακολούθησιν ἐκτέλεσιν ἐν γνώσει τῆς Βουλῆς δύνασθε πλέον νὰ ἐκλάβητε ὡς συγκατάθεσιν; Ἡ Βουλὴ πρέπει λοιπὸν νὰ λύσῃ τὴν σιωπὴν καὶ νὰ εἴπῃ τί ἐνόει, πρέπει νὰ δώσῃ ῥητῶς τὴν συγκατάθεσιν, νὰ ἐκφράσῃ σαφῶς τὴν θέλησίν της. Εἶχε λοιπὸν ἀνάγκην νὰ περιαγάγῃ ἀπανταχοῦ τὸ ζήτημα, ἐπιλανθανόμενος πάντοτε τὴν οἰκείαν θέσιν, εἶχεν ἀνάγκην νὰ δοκιμάσῃ ὅλας τὰς γωνίας τοῦ Συντάγματος καὶ νὰ κρούσῃ ὅλους τοὺς τοίχους, διὰ νὰ εὕρῃ τὸ κενὸν τῆς ἐξόδου, τὸ ὁποῖον δὲν εὗρεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος.

Ἵνα θέσωμεν τὸ ζήτημα εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν, ποία ἡ σχέσις μεταξὺ Νόμου καὶ Διατάγματος. Ὁ νόμος προηγεῖται καὶ τὸ Διάταγμα ἕπεται πρὸς ἐκτέλεσιν νόμου, καὶ τότε ἐπιτρέπεται τὸ Διάταγμα, ὅταν ὁ νόμος διαγράψῃ τὰ ὅρια τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' εἰς μόνην τὴν περίστασιν ταύτην διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, διὰ τὰ μεγάλα συμφέροντα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται εἰς χεῖρας τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, πρὶν συνέλθῃ ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, ἐκτάκτως ἀπέδωκε τοιαύτην ἐμπιστοσύνην ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία εἰς τὴν ἐκτελεστικήν, οὐδέποτε ὅμως ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία δύναται νὰ εἴπῃ: σιωπῶ, δὲν ἐκφράζω τὴν διάνοιαν, τὴν θέλησίν μου. Πρέπει νὰ δηλώσῃ τὴν θέλησίν της, νὰ δηλώσῃ αὐτὴν ῥητῶς, εἴτε πρώτη διὰ νόμου, εἴτε ἐξαιρετικῶς μετὰ ταῦτα εἰς μόνην τὴν περίστασιν τῆς ἐπιστρατείας, ὅπως καταρτισθῇ νόμος, οὐδενὸς τῶν στοιχείων αὐτοῦ στερούμενος, καὶ ἂν τὸ προτεινόμενον νομοσχέδιον δὲν στηρίζηται ἐπὶ τοιαύτης βάσεως, εἶναι καταψηφιστέον.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 24 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. Καλλιγας. Κύριοι, ἀπροσδόκητον ἦτο δι' ἐμέ, τὸ ὁμολογῶ, ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος, ν' ἀκούσω τὸ καίριον ἐκεῖνο λόγιον τοῦ δεινοῦ πολιτικοῦ τῆς ἐποχῆς τῶν ἡμετέρων χρόνων, τὸ λόγιον τῆς ψυχολογικῆς στιγμῆς, παραγνωριζόμενον καθ' ὅλους τοὺς τρόπους καὶ κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου καὶ κατὰ τὸ χρονικὸν τῆς διαρκείας. Ἐνόησα πάντοτε, ὅτι ἡ ψυχολογικὴ στιγμὴ εἶναι ἡ συγκέντρωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὥστε αἰφνιδίως καὶ ἀκουσίως, οὕτως εἰπεῖν, παρασυρόμενός τις, παραδέχεται ὅ,τι ἴσως ἐκ προμελέτης καὶ ψυχρᾶς σκέψεως οὐδὲ κἂν εἶχε κατὰ νοῦν. Ἐνόμιζον, ὅτι κατὰ τὸ λόγιον τοῦτο ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἤθελε ῥυθμίσει τὸν λόγον, προπαρασκευάζων ἡμᾶς καὶ προδιαθέτων, ὥστε ὡς κατάπληκτοι καὶ ἔκθαμβοι, νὰ μὴ ἀντιστῶμεν εἰς τὴν πρόθεσίν του.

Κύριον ζήτημα τῶν ἡμετέρων συζητήσεων οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχε βεβαίως, ἀφ' ὅτου ἤρξατο ἡ Βουλή, εἰμὴ μόνον τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστρατεύσεως. Ἐκεῖ ἐνόμιζον, ὅτι, προκατασκευάζων καὶ προετοιμάζων ἡμᾶς, ἐσκόπει νὰ κυριεύσῃ ἐξ ἐφόδου τὰς πεποιθήσεις, καὶ ἤθελε μᾶς παρασύρει εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται. Τοὐναντίον

ἡ μακρὰ ἀγόρευσις, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δύω ἡμέρας ἀνὰ τρεῖς ὥρας, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἐρωτήσῃ, πόσας ψυχολογικὰς στιγμὰς περιεῖχε, διαιρῶν αὐτὰς τὰς ὥρας εἰς λεπτὰ καὶ τὰ λεπτὰ εἰς δευτερόλεπτα, εὑρίσκει 121,600 ψυχολογικὰς στιγμάς, διότι ἀπὸ τῆς πρώτης λέξεως μέχρι τῆς τελευταίας ὡμίλησε μετὰ τῆς αὐτῆς ἐμφάσεως καὶ τραγικῆς ἐξάρσεως ὡς ἀπὸ κοθόρνου. Ἕκαστον μέρος τοῦ λόγου ἐφαίνετο ἴσον περιέχον τὸ διαφέρον. Ἐλησμόνησε τὸ ῥητὸν τοῦ πολλοῦ Θιέρσου: toujours sérieux, jamais tragique. Ὅτε δὲ ἔφθασεν ὁ λόγος περὶ ἐπιστρατείας, σχεδὸν διέλαθε. Τοσοῦτον βραχέως καὶ διὰ χαλαρᾶς φωνῆς ἐλάλησεν, ὥστε οὐδεὶς ἀντελήφθη τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας. Ἐγένετο διακοπή, καὶ περιεστοιχίσθη τὸ βῆμα ὑπὸ τῶν ἀπορούντων, ποία εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ἀγορεύοντος. Καὶ πάλιν αἱ ἐξηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν, δὲν ἤρκεσαν, διότι ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος δὲν παραδέχεται τὴν ἐπιστρατείαν ἀπολύτως καὶ ὅπως ἐγένετο, ἀλλὰ παραδέχεται αὐτὴν ὑπὸ ὅρους καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀκαταλήπτου.

Παραδέχεται τὴν ἐπιστρατείαν προβάλλων τρία *ἐάν*, ἐὰν δὲν λανθάνωμαι· πρῶτον, ἐὰν ἔχῃ καὶ τὰς ἓξ Δυνάμεις συμφώνους πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐπιχείρησιν· δεύτερον, ἐὰν τοὐλάχιστον μία τῶν Δυνάμεων ὑπόσχηται τὴν ἑαυτῆς ὑποστήριξιν, καὶ τελευταῖον, ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνδυνος, δηλ. ἐκτίθεται εἰς τὸν κίνδυνον, ἐὰν λάβῃ βεβαίωσιν, ὅτι κίνδυνος δὲν ὑπάρχει. Ἴσως αὐτὰ τὰ *ἐάν* παρέλαβεν ἐκ τῶν σωζομένων ἐν τῷ ἀρχείῳ τοῦ ὑπουργείου τῆς ἐποχῆς τῆς Πλεύνας, διότι, ἐὰν αἱ πληροφορίαι μου δὲν ἦναι ἐσφαλμέναι, καὶ τότε ἐτέθησαν πολλὰ *ἐάν*, ἐπῆλθον δὲ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ὅλοι γνωρίζετε.

Ἀλλὰ διατί τὸ ἀπέραντον μῆκος τοῦ λόγου ἐπὶ 2 ἡμέρας, διὰ νὰ θέσωμεν τρία *ἐάν*, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἐνισχύει τὴν πεποίθησίν μας: Διὰ ποίαν αἰτίαν αὐτὴ ἡ ἀπεραντολογία, οὕτως εἰπεῖν ἡ Σκυθῶν ἐρημία; διὰ ποίαν αἰτίαν ὡμίλησε μετὰ τοσαύτης ἐμφάσεως περὶ ὅλων τῶν πραγμάτων, πλὴν ἐκείνων, περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται; Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν ὁλόκληρον τὸν λόγον τοῦ ἐντίμου προαγορεύσαντος, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸν ὡς μὴ ὑπάρξαντα, οὐδὲ ἔμεινέ τι ἔναυλον, εἰμὴ μόνον τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς· εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ ἐγγυηθῶμεν, ἢ νὰ χορηγήσωμεν καὶ πρώτην ὑποθήκην, ὅτι αἱ ἓξ Δυνάμεις εἶναι σύμφωνοι; δυνάμεθα νὰ ἐγγυηθῶμεν, ὅτι ἔχομεν τῆς δεῖνα Δυνάμεως τὴν ἔργῳ σύμπραξιν;

ἢ ἐπὶ τέλους δυνάμεθα νὰ ἐκτεθῶμεν εἰς κίνδυνον, διότι κίνδυνος δὲν ὑπάρχει;

Ἀντίθετος λοιπὸν εἶναι ὁ ἔντιμος προλαλήσας εἰς τὴν ἐπιστρατείαν, καὶ ἀντίθετος ὤν, διστάζει νὰ φέρῃ τὴν γνώμην του ἀπ' εὐθείας. Ἀναφανδὸν δὲν τολμᾷ νὰ ἐκφράσῃ τί φρονεῖ. Ποίαν ὡς ἐκ τούτου ἠκολούθησεν ὁδόν, διὰ νὰ ἀντιστρατευθῇ κατὰ τῆς ἐπιστρατείας; Ἐβάδισε μετὰ προφυλάξεως, καραδοκῶν τὴν ψυχολογικὴν στιγμήν. Διὸ ἐσιώπησε κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν Βασιλικὸν Λόγον ὡς ἄφωνος ἰχθύς, ἐῤῥίφθη δὲ εἰς τὸ μέσον ὡς ἐξ ἐνέδρας, καθ' ὃν χρόνον ἐφάνη ἡ συζήτησις τῆς μετὰ τῆς Τραπέζης συμβάσεως. Τοῦτο ὑπῆρξε κατ' αὐτὸν τὸ μόνον μέσον, ὅπως συνδυάσῃ ἀμφότερα καὶ καταστήσῃ πιθανὸν τὸν ἀνήκουστον ἰσχυρισμόν, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία ἐγένετο ἁπλῶς καὶ μόνον, ὅπως ἐπέλθῃ ἡ ἀνάγκη τῆς μετὰ τῆς Τραπέζης συμβάσεως. Ἔντεχνον τὸ στρατήγημα καὶ ἄξιον τοῦ ἐπινοήσαντος· ἐπιτήδειον τὸ μηχάνημα, ὅπως δυσφημήσῃ τὴν ἐπιστρατείαν διὰ τῆς μετὰ τῆς Τραπέζης συμβάσεως, διὰ τοῦ μηχανήματος δὲ τούτου ἐνόμισεν, ὅτι ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας ῥόπαλον, δι' οὗ νὰ καταβάλῃ καὶ τὰ δύω συνάμα, καὶ τὴν σύμβασιν καὶ τὴν ἐπιστρατείαν.

Ἀλλ' εἶναι πρὸς στιγμὴν δεκτὸς τοιοῦτος παραλογισμός, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία δὲν ἦτον εἰμὴ γέννημα κεφαλῆς ἐργαζομένης νὰ φέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀνάγκην συμβάσεως μετὰ τῆς Τραπέζης; Δὲν δύναμαι νὰ εἴπω καὶ ἐγὼ τὸ ἀντίστροφον, ὅτι ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ τοιαύτην παράστασιν, ὡς ψυχολογικὴν στιγμήν, καὶ αἰδούμενος νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπιστρατείαν, ἐξελέξατο ὡς ἔδαφος τὴν συζήτησιν τῆς μετὰ τῆς Τραπέζης συμβάσεως; Ἐπὶ τέλους δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς τότε νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλα τὰ συμβάντα τῆς Ἀνατολῆς, ὅλη αὐτὴ ἡ κατάστασις καὶ ἡ κρίσις οὐδὲν ἄλλο ἐλατήριον εἶχον, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Τραπέζης. Ἔχω καὶ ἄλλο περὶ τούτου τεκμήριον, καὶ θέλω τὸ καταδείξει μετ' ὀλίγον, ὅτι τοιοῦτον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ προαγορεύσαντος, καθ' ὅσον ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, ὧν ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἐπιβλαβοῦς τῆς συμβάσεως, εἶναι λίαν ἀσθενῆ, καὶ οὐδὲν ἀποδεικνύουσιν.

Ἡ ἐπιστρατεία λοιπὸν ἦτο τὸ κύριον ἀντικείμενον, καθ' οὗ ἐπάλαιεν ὁ προαγορεύσας· τὴν ἐπιστρατείαν καταγίνεται νὰ καταβάλῃ ἀφαιρῶν τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ, ἢ μᾶλλον ἓν ἐκ τῶν

μέσων, διότι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα, ἐξ αὐτῶν δὲ εἶναι καὶ ἡ σύμβασις. Πολεμεῖ λοιπὸν τὴν σύμβασιν, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐπιστρατείαν. Καὶ μὴ τολμῶν ἀναφανδὸν νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπιστρατείαν, δέχεται αὐτὴν ὑπὸ ὅρους τινάς, ἐὰν ἦναι σύμφρονες αἱ ἕξ Δυνάμεις, ἢ ἐὰν μία ἐξ αὐτῶν συναρωγῇ, ἢ ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ κίνδυνος· δηλαδὴ ἐκτίθεται εἰς τὸν κίνδυνον, ἐὰν κίνδυνος δὲν ὑπάρχῃ. Τοιοῦτον ῥόπαλον κρατῶν ἀνὰ χεῖρας, ὅπως πατάξῃ συγχρόνως καὶ τὴν ἐπιστρατείαν καὶ τὴν Τράπεζαν, ἐξεστράτευσε κατ' αὐτῶν, ἀπήντησε δὲ δύω συμπεπυκνωμένας φάλαγγας, τὴν δεξιὰν καὶ τὴν ἀριστεράν, ὧν οἱ πρόσκοποι ἔκραζαν μιᾷ φωνῇ: Τίς εἶ!!!—Νέος ἀχειροτόνητος ἡγούμενος· (ἱλαρότης).—Καὶ τί φέρεις;—Νέαν σημαίαν.—'Εδῶ ὑψηλὴ καὶ ὑπερήφανος κυματίζει ἡ σημαία τῆς ἐπιστρατείας ὑπὸ τὴν ἱερὰν πνοὴν τοῦ 21. 'Ενώπιον αὐτῆς πᾶσα ἄλλη σημαία ὠχριᾷ. Λυποῦμαι, τῳόντι, ἐκ καρδίας λυποῦμαι, ὅτι ἡ πατρὶς τοῦ ἐνδόξου γέροντος, τοῦ ἀναγεννηθέντος Ἕλληνος ἐκ τῶν ὀστῶν τοῦ Φιλοποίμενος, τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνη, ὅτι ἡ πατρὶς τοῦ τουρκοφάγου Νικήτα, βλέπει σήμερον τὸν γόνον ἐνδόξου οἰκογενείας προτείνοντα πρόγραμμα ὑποχωρήσεως, πρόγραμμα ἀνάνδρου πολιτικῆς.

Θ. Δηλιγιαννης. Εἶνε ψεῦδος αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε. Μὴ μοὶ ἀποδίδετε πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶπον.

Καλλιγας. Δὲν ἔχω τὴν ἀγόρευσίν σας ἐδῶ, διὰ νὰ σᾶς σημειώσω καὶ τὴν σελίδα. 'Απορῶ ἐν τοσούτῳ, ὅτι γίνεται χρῆσις παρ' ὑμῶν λέξεων τοιούτων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουσιν εἰς πρόσωπον τῆς ὑμετέρας ἀνατροφῆς.

Θ. Δηλιγιαννης. Διότι μοὶ ἀποδίδετε ἰδέας, τὰς ὁποίας δὲν εἶπον.

Καλλιγας. 'Ημπορεῖτε νὰ ἀρνηθῆτε, ὅτι δὲν ἐξεφράσατε τοιαύτην ἰδέαν, ἀλλ' ὅτι ἐγὼ ἐκ προθέσεως θέλω νὰ σᾶς ἀποδώσω ἄλλ' ἀντ' ἄλλων, δὲν ἐπίστευον νὰ πιστεύητε.

Θ. Δηλιγιαννης. Ὅταν τις δὲν λέγῃ τὴν ἀλήθειαν, λέγει ψεύματα.

Καλλιγας. Αὐτὸ σεῖς τὸ γνωρίζετε, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀφίνω εἰς σᾶς.

'Επιτρέψατέ μοι ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ προγράμματος νὰ φέρω καὶ ἐγὼ πρόγραμμα, τὸ ἕκτον, διότι ἠκούσατε πέντε ἀπαριθμηθέντα. Εἰς ταῦτα προσθέτω καὶ ἕκτον.

Α. Κουμουνδουρος. Ὡς ἡγούμενος.

Καλλιγας. Ἐγὼ ὡς ἡγούμενος! Οὔτε καλόγηρος, οὔτε πρωτοσύγκελλος δὲν θέλω νὰ γίνω· (ἱλαρότης). Ἔκτον πρόγραμμα λίαν λακωνικόν, ἐν ὀλίγαις λέξεσι, κατ' ἐμὲ εἶναι, ὅτι ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ τρίζῃ τοὺς ὀδόντας (Εὖγε! Εὖγε!). Ὅστις αἰσθάνεται ῥῖγος, ἂς σκεπασθῇ.

Παπαμιχαλοπουλος. Δὲν εἶναι νέον· ἔχετε ἀμφιβολίας δι' ἡμᾶς περὶ τούτου;

Καλλιγας. Εἶναι λοιπὸν ὀρθὸν τὸ πρόγραμμά μου, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπητε, ὅτι εἶμαι ἡγούμενος, διὰ νὰ δεχθῆτε τὴν ἀλήθειάν του.

Αὐτὸ τὸ τρίξιμον τῶν ὀδόντων συντρίβει ὅλα τὰ *ἐάν*. Καὶ θέλετε εἰπεῖ: «μόνοι»; Εἰς αὐτὸ σᾶς ἀπαντῶ· ἡ Εὐρωπαϊκὴ Σύνοδος ἔδωκε τὴν εὐχήν της· ὅταν ἔχητε τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, διστάζετε νὰ τελέσητε τὸν γάμον; (ἱλαρότης). Ἀλλὰ ποῦ τὰ μέσα; θέλετε μοὶ εἴπει. Ἔχομεν τὰ μέσα! Ἐὰν μόνον δώσητε προσοχήν, ὄχι εἰς λόγους, ὄχι εἰς ἰσχυρισμούς, ὄχι εἰς ἀξιώσεις ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶπεν ὁ βουλευτὴς Πατρῶν, ὅτι «θέλει νὰ τὸν ἐξασφαλίσωμεν 100 ἑκατομμύρια, καὶ τότε δύναται νὰ παρέξῃ τὸ προνόμιον, διότι ἄνευ τούτου θέλει ἐπέλθει βλάβη εἰς τὰς συναλλαγάς».—Σᾶς φέρω παράδειγμα ἐκ τῆς ἱστορίας, παράδειγμα πρόσφατον, τὴν Ἰταλίαν. Ἡ Ἰταλία εἰς ποίαν θέσιν εὑρίσκετο κατὰ τὸ 1866; Ἰδοὺ εἰς ποίαν θέσιν εὑρίσκετο οἰκονομικῶς. Ἀναγνώσατε τὴν γαλλικὴν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» τῆς 22ας Νοεμβρίου ἐ. ἔ., ἤτοι τὴν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν. Ἰδοὺ ἡ κατάστασις τῆς Ἰταλίας ἐν ἔτει 1866, ὅτε ἐπεχείρει τὸν περὶ τὸν ὅλων ἀγῶνα, ὃν ἔφερεν εἰς πέρας καὶ ὅστις ἐδόξασε τὸ Ἰταλικὸν ἔθνος. «Εἰς τὰ 1866, ὅτε ἐπεχείρησε τὸν κατὰ τῆς Αὐστρίας πόλεμον ἡ Ἰταλία, εἶχεν ἐν τοῖς ταμείοις 95,000,000 ἰταλικῶν λιρῶν, ἤτοι δρ. νέων. Ἐξ αὐτῶν μόνον 28,000,000 ἦσαν εἰς μεταλλικὰ νομίσματα· ἐχρεώστει δὲ δι' ἐνταλμάτων ἀπαιτητῶν 195 ἑκατομμύρια». Εἶχε λοιπὸν 95 ἑκατομμύρια, καὶ ἐχρεώστει 195· μεταλλικὸν εἶχε μόνον 28 ἑκατομμύρια. «Διὰ δὲ τὸν πόλεμον προέβλεπεν, ὅτι εἶχεν ἀνάγκην 600 ἑκατομμυρίων». Πόθεν ἔλαβε τὰ 600 ἑκατομμύρια; Ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τῶν τραπεζικῶν γραμματίων καὶ τῶν τεσσάρων Τραπεζῶν. Εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκεται σήμερον ἡ Ἰταλία μετὰ τὸν πόλεμον; Εἰς κατάστασιν ἀνθηράν, διότι σήμερον σκέπτεται περὶ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ αὐτὸ εἶναι ἐν Ἰταλίᾳ ἔργον ὀλίγου χρόνου· δὲν εἶναι μόνον ὑπὸ μελέτην, ἀλλ' εἶναι προσδιω-

ρισμένος ὁ καιρός, ὅτε θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἄρσις, καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ τῆς Ἰταλίας εἶναι σύμφωνοι, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἡ ἄρσις ἐπέρχεται.

Παρέστησαν ὡς καταστρεπτικὴν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ὡς μέλλουσαν νὰ ἐπιφέρῃ πανωλεθρίαν καὶ κακὰ μέγιστα ὡς ἐκ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν γραμματίων. Ὁ ἔντιμος προλαλήσας, ὅστις, ὡς πρὸ ὀλίγου ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πεῖραν τῶν τοιούτων, προεῖδεν, ὅτι ἔμελλε νὰ φθάσῃ ἡ ὑποτίμησις εἰς τὰ 157 ½, διότι ἕνεκα τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἠμποροῦν νὰ τεθῶσιν 120 ἑκατομμ. τραπεζικῶν γραμματίων εἰς κυκλοφορίαν. Ἀλλὰ 120 ἑκατομμ. ἐν κυκλοφορίᾳ συνεπάγονται ἀναγκαίως τοσαύτην διαφορὰν ὑποτιμήσεως. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογίσητε ἐκ τῶν προτέρων τὴν ὑποτίμησιν, ὅταν πρόκηται περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα πάντοτε κυμαίνονται; Εἶναι, ὡς ὁ γλαφυρὸς κάλαμος, ὃν ἀνέφερεν ἀπὸ τοῦ βήματος, ὁ ὑπὸ παντοίων ἀνέμων σαλευόμενος.

Φιλημων. Ἡ ἀκαμψία εἶναι τὸ προσὸν μόνον τῶν πτωμάτων.

Καλλιγας. Βεβαίως, τοῦτο λέγω καὶ ἐγώ, ὅτι πάντες οἱ κάλαμοι κάμπτονται.

Φιλημων. Ἐπὶ ζητημάτων τόσῳ σπουδαίων δύνανται νὰ ἐλλείπωσιν αἱ τοιαῦται χαριτολογίαι.

Καλλιγας. Ἐγὼ ἠξεύρω ποίαν χρῆσιν πρέπει νὰ κάμνω τῶν λόγων μου. Εὐχαριστῶ τὴν πόλιν ταύτην, ἥτις μοὶ παρέσχε τὸ βῆμα, ὅπως ἐξ αὐτοῦ ἀπαντῶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ὁμιλοῦν περὶ ἐμοῦ διὰ τῆς δημοσιογραφίας.

Λοιπὸν περὶ τοιούτων πραγμάτων νομίζετε, ὅτι δύνασθε ἐκ τῶν προτέρων νὰ προσδιορίσητε, ὅτι κατὰ τὸ 1881 ἡ τιμὴ τοῦ φράγκου θὰ ἦναι 157 ½; Σᾶς φέρω, κύριοι, αὐτὸν τὸν Leroy-Beaulieu μάρτυρα, ὅστις βεβαίως ἔχει τὰ στοιχεῖα, ὅπως ἀποφανθῇ, καὶ ἀποτελεῖ αὐθεντίαν περὶ τοῦ ἐναντίου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον λέγετε. Ἡ ὑποτίμησις καὶ ὁ βαθμὸς αὐτῆς ἐξαρτῶνται ἐκ παντοίων περιστάσεων, ἐξ ὧν προσδιορίζεται ἡ σχέσις μεταξὺ μεταλλικοῦ καὶ τῶν ὑπὸ ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν τραπεζικῶν γραμματίων. Ἔστω ὡς παράδειγμα ἡ Ἰταλία, ἐὰν συγκρίνωμεν τὴν Ἰταλίαν πρὸς τὴν Αὐστρίαν, πρὸς τὴν Ῥωσσίαν, πρὸς ἄλλα Κράτη. Ἰδοὺ τί ἀπεδείχθη ἐν Ἰταλίᾳ· ὡς βεβαιοῖ ὁ Beaulieu, οὐδέποτε ὑπετιμήθη τὸ τραπεζικὸν γραμμάτιον ὑπὸ τὸ 10 %. Ἐνῷ ἡ Αὐστρία εἶναι Κράτος, ἀνωτέρους κεκτημένον

πόρους καὶ μέσα πολὺ ἰσχυρότερα, ἐν αὐτῇ ὑπετιμήθη μέχρι τῶν 22 %. Διατί ἡ διαφορὰ αὕτη; Μέχρι τίνος ποσοῦ ἔφθασαν τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια ἐν Ἰταλίᾳ; εἰς ἐννεακόσια ὀγδοήκοντα ἑκατομμύρια καὶ πλέον. Καὶ ἐνῷ ἔφθασαν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, δὲν ὑπετιμήθησαν ὑπὸ τὸ 10 %. Ἐὰν δὲ λάβητε τὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν Αὐστρίαν, βλέπετε, ὅτι ἡ ἀναλογία δὲν ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸ 22 %, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγωτέραν ὑποτίμησιν. Λοιπὸν βλέπετε, ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν ἄλλων περιστάσεων ἡ ὑποτίμησις.

Ἐνίοτε μάλιστα ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἀντὶ νὰ φαίνηται ἐπαχθής, προτιμᾶται, καὶ αὐτὸ ἐπίσης βεβαιοῦται οὐ μόνον ἐκ τῆς σπουδαίας διατριβῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων ὑπὸ Leroy-Beaulieu, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων. Ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία εἶναι μέγα τι καὶ ἀθεράπευτον κακόν. Τοιοῦτον εἶναι διὰ τὰ κράτη, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι τὴν φρόνησιν νὰ προνοήσωσιν ἐγκαίρως. Κατεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐφάνη εἰς τὸ πλεῖστον μέρος τῆς κοινωνίας εὐάρεστος· ἐφάνη εὐάρεστος εἰς τὴν Ἰταλίαν, διότι ἐθεωρήθη ὡς προστασία τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς· ἡ ἅμιλλα πρὸς τὴν παραγωγὴν τῶν ἔξωθεν προϊόντων εἶναι εὐκολωτέρα ἐπὶ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, διότι τὰ ἔξωθεν ἐρχόμενα πρέπει νὰ πληρωθῶσιν εἰς μεταλλικόν, τῶν ὁποίων ἡ τιμὴ εἶναι μεγάλη. Καὶ ἐνθυμηθῆτε τὸν μεγάλον πάταγον, ὁ ὁποῖος ἔγινεν ἐν Ἀμερικῇ, ὅτε ἐπρόκειτο ν' ἀποσύρουν τὰ λεγόμενα greenbacks, τουτέστι τὸ χαρτονόμισμα τῆς Κυβερνήσεως, διότι ἡ Ἀμερικὴ δὲν ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ δανεισθῇ ἀπὸ Τραπέζας. Πολλαπλαῖ τράπεζαι δὲν δανείζουσι τὰς Κυβερνήσεις, ὡς θέλει ὁ φίλος μου κ. Καράλης. Καὶ ἦλθεν ἡ ἐποχή, ὅτε διὰ τῶν περισσευμάτων ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, οὐδὲ ἦσαν τὰ μέσα τῆς ἄρσεως ἐλλιπῆ, ἀλλὰ δὲν ἤθελον οἱ Inflationist, διότι τὰ συμφέροντα τὰ τοπικά, ἡ βιομηχανία, ἡ ἐσωτερικὴ παραγωγή, ἐξανέστησαν καὶ ἐπολέμησαν τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν τοσοῦτον ὀλεθρία, ὁποίαν τὴν παρεστήσατε, ἀλλ' ἐνομίσατε, ὅτι, καταστρέφοντες τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Τραπέζης, καταστρέφετε τὴν ἐπιστράτευσιν, διότι ἀφαιρεῖτε τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεως.

Ὁμιλῶν περὶ τῶν μέσων, δύναμαι νὰ εἴπω ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῆς

τῆς συμβάσεως. Δὲν θέλω μακρηγορήσει, δὲν εἶναι ἰδικόν μου τὸ ἔργον, ἀλλὰ δύναμαι νὰ εἴπω ὀλίγα, ἐξ ὧν καὶ ἐγὼ γνωρίζω. Πολεμεῖτε τὴν σύμβασιν διὰ τὸ πρόωρον τῆς ἀνανεώσεως τοῦ προνομίου, καὶ δὲν ἐννοῶ πῶς ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργὸς δὲν σᾶς ἀπήντησε τὸ εὐστοχώτερον, ἐξ ὧν ἠδύνατο ν' ἀπαντήσῃ. Σήμερον προτείνεται ἡ ἀνανέωσις πρὸ 12 ἐτῶν. Ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργὸς ἐπρότεινεν αὐτὴν πρὸ 17 ἐτῶν. Κατὰ τὸ 1875 ἢ 1876 ἔφερε πρότασιν περὶ ἀνανεώσεως τοῦ προνομίου τῆς Τραπέζης· καὶ σεῖς νομίζετε, ὅτι σπεύδει ἡ Κυβέρνησις νὰ χορηγήσῃ τὴν ἀνανέωσιν τώρα, ὅτε ἡ περίστασις τὸ ἀπαιτεῖ, ὅτε συντελεῖ πρὸς τὴν εὕρεσιν μέσων πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐπιστρατείας; Τότε δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιστρατείας, δὲν ἦτον ἔκτακτος ἡ περίστασις, ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἱδρύσεως καταστήματος πιστωτικοῦ, ὅπερ διὰ τῶν κεφαλαίων του ἔμελλε νὰ ἔλθῃ εἰς ἀρωγὴν πρὸ πάντων τῆς γεωργίας. Δι' αὐτὸν μόνον τὸν σκοπὸν ἔμελλε νὰ συντελέσῃ τότε ἡ Τράπεζα· ἔμελλε νὰ λάβῃ μετοχήν, καὶ ἀπέναντι τῆς μετοχῆς νὰ ἔχῃ τόκον. Λοιπόν, διὰ νὰ δώσῃ κεφάλαια ὄχι πολλά, 10 ἑκατομμύρια, καὶ νὰ λαμβάνῃ τόκον 4 τοῖς %, ἐλάμβανε τὸ προνόμιον ἀπὸ τότε. Διατί τότε δὲν ἐφάνη τόσον ἀλλόκοτος, τόσον αἰφνιδία, τόσον πρόωρος καὶ ἀσύνδετος πρὸς τὰ πράγματα, ὅτε δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπόν; τώρα δέ, ὅτε πρόκειται περὶ ἐπιστρατεύσεως, φαίνεται καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστράτευσις ἐπινοηθεῖσα διὰ τὴν ἀνανέωσιν; Τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς ἀνανεώσεως διαφέρει τάχα πρὸ πάντων τὴν Τράπεζαν; Τὸ ζήτημα τῆς ἀνανεώσεως ἐνδιαφέρει τὴν Κυβέρνησιν, ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην τῆς Τραπέζης, ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην νὰ ἑδραιώσῃ τὸ πιστωτικὸν κατάστημα, ὥστε νὰ δύναται, παρατεῖνον τὴν ὕπαρξίν του, νὰ παρέξῃ ἀναλόγως πλείονα μέσα εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Ἡ ὕπαρξις αὐτῆς ταύτης τῆς Τραπέζης δὲν ἤρτηται ἐκ μόνου τοῦ προνομίου.

Ιερομνημων. Τί τὸ θέλετε;

Καλλιγας. Δὲν γνωρίζω τὰς οἰκονομολογικάς σας ἰδέας, ἂν τὰς ἐγνώριζα, θὰ σᾶς ἀπήντων· φαίνεται ὅτι καὶ σεῖς εἶσθε ἡγουμενικός.

Ιερομνημων. Δὲν εἶμαι δικηγόρος τῆς Τραπέζης.

Καλλιγας. Ποῖον ἄλλο εἶναι, τὸ ὁποῖον περιέχει αὐτὴ ἡ σύμβασις, καθ' ἧς πολὺ ἐπετέθη ὁ ἔντιμος προλαλήσας; Ὡς ἡ μνήμη μὲ βοηθεῖ, δὲν εὗρεν ἄλλο τι σπουδαῖον κατὰ τῆς συμβάσεως, εἰμὴ τὸ τῆς ἀνανεώσεως καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφοριας. Πολὺς λόγος ἔγινε καὶ

περὶ συγχύσεως ταμείων· ὅτι ἡ σύμβασις σκοπεῖ τὴν σύγχυσιν τῶν ταμείων. Ποίαν σύγχυσιν ταμείων; Πρόκειται τὸ ταμεῖον τῆς Τραπέζης νὰ μετατεθῇ εἰς τὸ δημόσιον, ἢ τὸ δημόσιον ταμεῖον νὰ μετακομισθῇ εἰς τὴν Τράπεζαν; Δὲν ἠξεύρω ποῦ εὗρεν αὐτὴν τὴν σύγχυσιν. Τοιαύτη ὑπάρχει, ὅταν τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου πρόκηται νὰ προσκτήσῃ ἡ Τράπεζα, ἢ ὅταν ἡ Τράπεζα πρόκηται νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ· ἀλλὰ ποίαν ὠφέλειαν ἔχει; Ἂν ἐννοῇ, ὅτι ἡ θυσία, τὴν ὁποίαν προσφέρει ἡ Τράπεζα ἀπέναντι τῆς ἀνανεώσεως εἰς τὸ μέλλον, ὑποσχομένη ἡ Τράπεζα 25 τοῖς °/₀ ἐκ τοῦ κέρδους τοῦ προσγενομένου ἐκ τῆς κυκλοφορίας τραπεζιτικῶν γραμματίων, ἀπαντῶ, ὅτι κατὰ τὰ 1876 ἐζήτει οὐχὶ 25, ἀλλὰ 20 τοῖς °/₀ ὁ κ. Κουμουνδοῦρος. Λοιπόν, καθ' ἃ βλέπομεν, μετὰ παρέλευσιν 4 ἐτῶν ἐπανέρχεται τὸ ζήτημα τῆς ἀνανεώσεως, καὶ ἐπανέρχεται ὑπὸ ὅρους πολὺ βαρυτέρους διὰ τὴν Τράπεζαν· καὶ πότε; κατὰ τὴν ψυχολογικὴν στιγμὴν τῆς Κυβερνήσεως, ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην πιστωτικοῦ καταστήματος, ὅτε ἡ Τράπεζα ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῆς συμφέροντος. Ἀλλ' ἡ Τράπεζα, καίτοι ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σύμβασιν τοῦ 1876, δὲν ἐπεκαλέσθη αὐτήν, ἀλλ' ἐφάνη πρόθυμος νὰ δεχθῇ τὰ προταθέντα, ὅπως φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ Κράτος. Δὲν ἔπρεπε νὰ ταράξῃ τὸν νοῦν τοῦ ἐκ Γόρτυνος βουλευτοῦ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ προβῇ μέχρι τῆς σκέψεως, ὅτι ἡ ἐπιστράτευσις, δι' ἣν ἐδαπανήθησαν 20,000,000, ἔγινεν ἐπίτηδες, ὅπως φθάσωμεν εἰς τὴν σύμβασιν.

Ἀλλ' ἔρχομαι τώρα νὰ ἐξετάσω καὶ τί φρονεῖ πρὸς ταῦτα ἡ Κυβέρνησις· εἶναι ζήτημα πολὺ λεπτὸν δι' ἐμέ, ὅστις δὲν ἔχω τὴν ἕξιν νὰ πραγματεύωμαι ζητήματα πολιτικά. Ἤκουσα τὸν κ. Πρωθυπουργόν, ὅστις ὡμίλησεν, οὕτως εἰπεῖν, ἐν ἐκχύσει καρδίας, καὶ ἔδιδον πολλὴν προσοχὴν νὰ μὴ παραλείψω τι, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ μὲ φωτίσῃ. Ἔχω ἄπειρον σέβας πρὸς τὸν κ. Κουμουνδοῦρον. Ἐκτιμῶ τὰς ἐκδουλεύσεις του πρὸς τὴν πατρίδα, καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι θέλει εὑρεθῇ πολλάκις εἰς θέσιν νὰ προσφέρῃ καὶ νέας. Ἀλλ' ἀφ' ὅτου ἤρχισα νὰ λαμβάνω ἕξιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, μοὶ ἐφάνη πολὺ ἀναγκαῖον νὰ δέχωμαι τὰ πάντα μὲ τὸ εὐεργέτημα τῆς ἀπογραφῆς. Δὲν ἠξεύρω, ἂν οἱ πολιτικοὶ φίλοι τοῦ κ. Κουμουνδούρου λαμβάνωσι τὴν αὐτὴν προφύλαξιν, ἀλλὰ διαβεβαιῶ, ὅτι ἡ ἀντιπολίτευσις δὲν παραλείπει αὐτήν. Τὸ λέγω τοῦτο, διότι παρετήρησα εἰς τὴν πολιτικὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαν-

τήσεως, τελευταῖος ἦλθεν ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, ὅτε πάλιν μετὰ πολλῆς κατανύξεως καὶ ἐκχύσεως αἰσθήματος πατριωτισμοῦ ἐξεδήλωσε συνδιαλλακτικὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ παρετήρησα, ὅτι τοιαῦτα δίδων δείγματα ἔφερεν ὑπὸ τὴν δεξιὰν μάλην καὶ ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν ἐγχειρίδια. τὴν πέμπτην καὶ ἕκτην παράγραφον τῆς ἀπαντήσεως, καὶ ἂν συσφιγχθῶμεν, ἑπόμενον ἦτο τὰ ἐγχειρίδια νὰ διατρυπήσωσιν ἡμᾶς. Νομίζω, ὅτι τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν ἔδωκεν ὁ κ. Δηλιγιάννης, τὸ ἄλλο τὸ ἔδωκεν ὁ μακαρίτης διὰ χειρὸς τοῦ καλοῦ φίλου μου κ. Μελετοπούλου. Ἀλλ' ἔπειτα παρετήρησα, ὅτι τὰ ἐγχειρίδια ἦσαν χάρτινα, ἀπὸ σιγαρόχαρτον, ἁπλῶς διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ αὐτὴν τὴν μερίδα, ὥστε ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργὸς ἐξ ἑνὸς μέρους ηὐχαρίστησε τὴν μερίδα ταύτην, διότι ἐφαίνετο, ὅτι ἔμελλε νὰ πληγώσῃ θανατηφόρως τὴν ἀντίθετον, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐφαίνετο πρὸς τοὺς προτρέποντας ὁμόνοιαν, ὅτι ἀνοίγει τὰς ἀγκάλας του εἰς τοὺς ἀντιπάλους του ἐνώπιον τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος.

Κουμουνδουρος. Ἀλλὰ τὰ ἐγχειρίδια δὲν ἦσαν ἐπικίνδυνα.

Καλλιγας. Τὰ ἐξελάμβανον οἱ φίλοι σας ὡς λίαν κοπτερά (ἱλαρότης). Καὶ ἐδῶ μετ' αὐτὴν τὴν μακρὰν συζήτησιν, μετ' αὐτὸν τὸν μακρὸν λόγον τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος, τὸν ὁποῖον ἠδυνάμην νὰ ὀνομάσω «Σκυθῶν ἐρημίαν, τὰ δ' ἐπέκεινα θῖνες ἄοικοι καὶ πηλὸς ἀϊδνής», ἦλθεν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς εἰς τὸ βῆμα, καὶ τὸ πρῶτον τὸ ὁποῖον εἶπεν εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν κατὰ πρόσωπον, εἶναι ὅτι δὲν ἔχει πρόγραμμα· διατί; Διότι ἐπιστράτευσις δὲν εἶναι πρόγραμμα. Λοιπὸν εἰς τί ἐπρόκειτο νὰ συνενωθῶμεν; Τὰ πρόσωπα τάχα ἔμελλον νὰ ἐναγκαλισθῶσιν, ὁ κ. Κουμουνδοῦρος τὸν κ. Τρικούπην, ἢ πρόκειται νὰ συναντηθῶμεν εἰς τὸ αὐτὸ ἔδαφος ἀσπαζόμενοι τὰς αὐτὰς ἰδέας, καὶ τασσόμενοι ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημαίαν, ἐν τοιαύτῃ κρισίμῳ ὥρᾳ, ὅπως φανῶμεν, ὅτι εἴμεθα, ναὶ μὲν δύω φάλαγγες, ἀλλ' εὐσταθῶς βαδίζουσαι κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἐχθροῦ μὲ τὸ αὐτὸ βῆμα; Δὲν ἔχεις πρόγραμμα. εἶπεν· ἡ ἐπιστρατεία δὲν εἶναι πρόγραμμα· καὶ τί εἶναι λοιπὸν τὸ πρόγραμμα; Εἶναι μόνον λέξεις, φράσεις κεναί, εἶναι πάταγος ῥημάτων, εἶναι ἐπαγγελίαι μὴ ἐκτελούμεναι; τί ἄλλο θέλετε πραγματικώτερον πρόγραμμα παρ' αὐτὰ τὰ πράγματα; Ὅτε ὁ Βρέννος ἔρριπτε τὴν σπάθην εἰς τὴν πλάστιγγα, δὲν εἶναι τοῦτο τὸ πρόγραμμα του πρὸς τοὺς Ῥωμαίους; Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ ἐπιστρατεία.

Αρ. Οικονομος. Τὸν λόγον.

Καλλιγας. Διατί νὰ μὴ ὁμιλήσητε πρὸ ἐμοῦ; ἐπεθύμουν νὰ σᾶς ἀκούσω.

Οικονομος. Ὁμιλῶ κατόπιν.

Καλλιγας. Καὶ ἐγὼ ἐπαναλαμβάνω, ἡ ἐπιστρατεία δὲν εἶναι πρόγραμμα· πρὸς στιγμὴν ἂς τὸ ὑποθέσωμεν· εἶναι ὅμως πολιτικὴ ἀρχή, τὴν ὁποίαν τότε μόνον ἠθέλομεν εἴπει, ὅτι καὶ σεῖς ἀσπάζεσθε, ἐὰν ἐβλέπομεν, ὅτι ὁμιλεῖτε μετὰ πεποιθήσεως καὶ δὲν ζητεῖτε νὰ δικαιολογηθῆτε, ὅτι τὴν παραδέχεσθε δι' ἄλλας αἰτίας, οὐχὶ δὲ διότι εἶναι ἡ θέλησις τοῦ Ἔθνους· αὐτὸ μόνον δὲν εἴπατε, εἴπατε ὅτι ἐξηκολουθήσατε ἐξ ἀνάγκης, διότι εἶναι ζήτημα τιμῆς· σᾶς ἀπαντῶ καὶ εἰς τὰ τῆς ἀνάγκης, σᾶς ἀπαντῶ καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς τιμῆς. Βεβαίως ὑπάρχει πραγματικὴ ἀνάγκη, ὁσάκις τι ἐνδεικνύεται ἀπαραίτητον ἐκ τῶν περιστάσεων ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα «ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρὸς μονονουχὶ φωνὴν ἀφιείς...», τοιαύτη εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστρατείας, καὶ οὐαὶ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις τὴν παραγνωρίζει. Σᾶς λέγω τότε ὅ,τι ὁ Περικλῆς, εἶπεν εἰς τοὺς Σαμίους, προβάλλοντας τὴν ἀνάγκην ἀντὶ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι εἶναι ὡς τὰ παιδία, τὰ ὁποῖα *δέχονται μὲν τὸν ψωμόν, κλαίοντα ὅμως*· ἡμεῖς δὲν βαδίζομεν πρὸς τὴν ἐπιστρατείαν κλαίοντες, ἀλλὰ μετὰ πλήρους εὐχαριστήσεως, εὔθυμοι, μὲ ὑψηλὸν μέτωπον, πρόφρονες, ἐμφορούμενοι ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἐκπληροῦμεν καθῆκον πρὸς τὴν πατρίδα. Εἴπατε, ὅτι σήμερον ἡ ἐπιστρατεία εἶναι ζήτημα τιμῆς, καὶ ἐνθυμεῖσθε τὴν φιλονικίαν, ἂν ἦναι ζήτημα τιμῆς ἢ ζήτημα φιλοτιμίας. Πᾶσα πρᾶξις ἑνὸς ἔθνους εἶναι ζήτημα τιμῆς, ἀλλ' ἅμα τίθεται τὸ ζήτημα ἀφῃρημένως, ἄνευ ἄλλου συμφέροντος, εἶναι ζήτημα φιλοτιμίας, ἐνῷ ἡ τιμὴ ὁρᾷ τὴν ὕπαρξιν, τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τάχα ἔχετε σκοπὸν νὰ περιέλθητε εἰς ἀνάλογον θέσιν ὡς ὁ Φραγκῖσκος Α' μετὰ τὴν μάχην τῆς Παβίας, καὶ προτίθεσθε ἵνα ἐπαναλάβητε ὅ,τι εἶπεν ἐκεῖνος μετὰ τὴν ἧτταν: tout est perdu fors l'honneur!! Δὲν ἐπίστευον, κύριοι, ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τοιαύτην θέσιν ἱπποτισμοῦ. Δι' ἐμὲ ζήτημα τιμῆς εἶναι νὰ ἴδωμεν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου, νὰ πίωμεν ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ Θυάμιδος, στρέφοντες τὰ νῶτα πρὸς τὸν τάφον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. (Εὖγε, εὖγε). Πῶς λοιπὸν ζητεῖτε παρὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐμπιστοσύνην, ὅταν δὲν ἔρχεσθε μὲ πλήρη καρδίαν, ὅταν δὲν

ὁμολογῆτε τὸ πρόγραμμα, ὅταν δὲν κρατῆτε πιστῶς ὑψηλὰ αὐτὴν τὴν σημαίαν τῆς ἐπιστρατείας; Θέσατε τὴν χεῖρα ὑψηλὰ ὡς ἡ ἀντιπολίτευσις, καὶ ὑψώσατε ὑπερηφάνως τὴν σημαίαν (γέλως ἐν τῇ δεξιᾷ) εἰς ἔνδειξιν, ὅτι ἔχετε τὴν αὐτὴν προθυμίαν, καὶ ποτὲ δὲν θέλει λείψει ἐκ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἡ ὑποστήριξις πρὸς τοιοῦτον ἔργον.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 26 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. Καλλιγας. Νομίζω, ὅτι τὰ χθὲς τελευταῖον λεχθέντα κατὰ τὴν β' ἀνάγνωσιν τοῦ νομοσχεδίου τῆς συμβάσεως δὲν πρέπει νὰ μείνωσιν ἄνευ ἀπαντήσεως, εἴτε παραδεχθῶμεν τὴν σύμβασιν, εἴτε ἀποῤῥίψωμεν αὐτήν. Εἰ μὲν παραδεχθῶμεν τὴν σύμβασιν, θεωρῶ ὅλως ἄτοπον νὰ δείξωμεν, ὅτι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, κλείομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀδιαφοροῦμεν εἰς τὰ ἐλαττώματα, ὅσα καταδεικνύονται· εἰ δὲ πάλιν ἀποῤῥίψωμεν τὴν σύμβασιν, νομίζω ὅλως ἄδικον ν' ἀποῤῥίψωμεν αὐτήν, διὰ τοὺς λόγους, οἵτινες ἐῤῥέθησαν.

Οἱ λόγοι ἦσαν λίαν βαρεῖς, δύναμαι νὰ εἴπω, ἀλλὰ τοῦτο λέγων, δὲν ἐννοῶ, ὅτι ἡ βαρύτης τῶν λόγων προήρχετο ἐκ τῆς βαρύτητος τοῦ ἀτόμου, διότι συμπίπτει οἱ βαρύτεροι λόγοι νὰ ῥίπτωνται εἰς τὸ μέσον ὑπὸ ἐκείνων, οἵτινες στεροῦνται βαρύτητος, τεκμήριον δὲ σχετικῶς πρὸς τὸν προλαλήσαντα ὁ κ. Δημητρακάκης, ὅστις ναὶ μὲν ἔχει πλείονα βαρύτητα, ἀλλὰ οἱ λόγοι του δὲν ἦσαν βαρεῖς. Εὑρίσκομαι λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάγκην, οὐ μόνον ν' ἀσχοληθῶ περὶ τοὺς λόγους, ἀλλὰ πρὸς τούτοις νὰ ἐξετάσω καὶ τὸν ῥήτορα, διότι καὶ αὐτὸς προέβη εἰς ἐξέτασιν ἐμοῦ καὶ μὲ ὑπέβαλεν εἰς ἀνάλυσιν, καὶ μάλιστα καὶ μὲ κατέταξε καὶ μὲ παρέστησεν ὡς οὐδόλως ἀνεξάρτητον. Ἐγὼ μὲν στεροῦμαι τῆς ἰδιότητος ταύτης. Ἐκεῖνος ὅμως εἶναι ἀνεξάρτητος,

διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς γνώμης του· ἐνῷ εἶναι πρὸς ὅλους ἀσύνδετος, σκέπτεται μόνος καὶ δὲν συσκέπτεται μετ' ἄλλων. Ἐγὼ τοὐναντίον μετ' ἄλλων συσκέπτομαι, καὶ ἑπομένως ἀκολουθῶ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, μεθ' ὧν συμπολιτεύομαι, καὶ πρὸ πάντων τοῦ προϊσταμένου τῆς μερίδος· ἐθεώρησε δέ, ὅπως καὶ ἐξέφρασεν, ὅτι εἶναι μέγιστον παράπτωμα ἐκ μέρους μου, ἀνθρώπου τῆς ἐπιστήμης, ἅμα ἦλθον ἐνταῦθα, νὰ συνταχθῶ μετά τινος κόμματος, μετά τινος μερίδος· διὰ τοῦτο ὡς ἐπιστήμων ἀπώλεσα ὅλην τὴν ἀξίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον, δηλ. τὴν ἰδανικήν, τὴν ὁποίαν μοὶ ἀποδίδει, διότι ἐγὼ οὐδέποτε ἀπέδωκα εἰς ἐμαυτὸν τοιαύτην ἰδανικὴν ἀξίαν· ὁ ἀξιότιμος ὅμως ἐκ Καλαβρύτων βουλευτὴς ἐθεώρησεν, ὅτι ὁ ἐπιστήμων πρέπει νὰ ἵσταται πολὺ ὑψηλὰ καὶ μεμονωμένος, ὅταν ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του, ἀφιέμενος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις. Ὁ κάτοχος τῆς ἐπιστήμης, συγχρωτιζόμενος μετὰ τῶν πολιτευομένων, ἀποβάλλει τὴν ἀξίαν του καὶ καταβαίνει τοῦ ἰδίου ὕψους. Διὰ νὰ σᾶς δείξω διὰ πραγμάτων, τί ἤθελε συμβῆ ἐντὸς τῆς Βουλῆς, ἂν εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα, διότι δὲν εἶμαι ἐγὼ μόνος ἐπιστήμων ἐνταῦθα, ἐδῶ εἶναι πλεῖστοι ἐπιστήμονες, ἰατροί, νομικοί, ἀξιωματικοί, τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ θεωρῶ πολλῷ ἀνωτέρους μου, ὡς λ. χ. τὸν κ. Βαλτινόν, ὅστις εἶναι καὶ καθηγητής, ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἐπιστήμονες 25 ἢ 30 ἤθελον ἀπομακρυνθῆ καὶ ἤθελον νὰ τηρῶσι τὴν ὑψηλὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν καλάθους κρεμαμένους ἀπὸ τῆς ὀροφῆς, εἰς οὓς νὰ κάθηται ἕκαστος ἐξ ἡμῶν, ὡς εὑρίσκετο ὁ Σωκράτης εἰς τὰς νεφέλας ἐν τῷ ταῤῥῷ ἀεροβατῶν, καὶ περιφρονῶν τὸν ἥλιον, καὶ ἐκεῖθεν ἕκαστος νὰ ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του ὡς χρησμόν. (Ἱλαρότης). Τοιαύτην δὲν ἐνόησα τὴν ἐπιστήμην ἐγώ, καὶ λυποῦμαι διὰ τὸν ἔντιμον συνάδελφόν μου, ὅστις ἔχει διάφορον ἰδέαν τῆς ἐπιστήμης· καθὼς αὐτός, οὕτω καὶ ἐγὼ εἴμεθα βουλευταί, καὶ καθῆκον ἔχομεν νὰ ἐκφέρωμεν τὴν γνώμην μας οὐδέποτε ἐκ τρίποδος, ἀλλ' ὡς οἱ λοιποὶ ἐντολοδόχοι τοῦ ἔθνους, τὴν αὐτὴν κατέχοντες θέσιν. Τί ἤθελεν εἶναι ὁ ἐπιστήμων, ὁ ἔχων μεμονωμένην τὴν γνώμην του; Ἤθελεν εἶναι, ὡς βλέπετε εἰς τὰς ἀγγελίας τῶν ἐφημερίδων λ. χ. «τὸ μόνον ἰαματικὸν πρὸς κατάπαυσιν πάσης ὀδονταλγίας.» (Ἱλαρότης). Καὶ ὁ ἄλλος ἐπιστήμων, τὰ αὐτὰ ἐπαγγελλόμενος, λέγει ὅτι εἶναι aqua distillata ἢ aqua fontanæ. Λοιπὸν ὁ μὲν εἷς ἐπιστήμων ἀπο-

καλεῖ τὸ ἰαματικὸν τοῦ ἑτέρου aqua fontanæ, ὁ δὲ τὸ τοῦ πρώτου aqua distillata. Κακῶς ἐνόησεν ἐπίσης τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πολιτείαν ὁ ἔντιμος συνάδελφος, καὶ δὲν ὀκνῶ νὰ ἐξετάσω καὶ τὰς θεωρίας του περὶ πολιτικῆς, διότι παρετήρησα, ὅτι ἐπαγγέλλεται ἰδιαιτέραν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν ἀγνοῶ πότε ἔλαβεν, ἂν γραπτὴν ἢ ἄγραφον, παρὰ τοῦ λαοῦ, οὐδὲ γνωρίζω ποῦ εὗρε τὸν λαόν, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ πάντοτε ἀγορεύων. Ἕκαστος ἡμῶν ἔλαβε τὴν ἐντολὴν ἐκ τῆς ἐπαρχίας του· μόνος ὁ κ. βουλευτὴς Καλαβρύτων εἶναι ἀπεσταλμένος τοῦ λαοῦ, καὶ ἑκάστοτε ἐπικαλεῖται τὸν λαὸν ὡς ἴδιον κτῆμα. Πολλάκις ἠθέλησα νὰ ἐρωτήσω, ποῦ εἶναι ὁ λαὸς τοῦ κ. Οἰκονόμου· ἐδῶ, ἐν Ἀθήναις; Προέβην μέχρι τῆς Κολοκυθοῦς, καὶ δὲν τὸν εὗρηκα. (Ἱλαρότης). Ὁ λαός, τὸν ὁποῖον συνήντησα, μὲ εἶπε, σέ γνωρίζομεν ὡς βουλευτήν μας. Περὶ τῶν Καλαβρύτων ἀφίνω εἰς τὸν κ. Ἀθανάσιον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Σωτήριον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Φωτήλαν, νὰ μᾶς εἴπωσι, ποῖος λαὸς ἔδωσεν ἰδιαιτέρως τοιαύτην τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον. Ἐντεῦθεν ἔφθασα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κ. Οἰκονόμος πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτὸν τὸν λαὸν εἰς τὸν οἶκόν του, λαὸν κηρόπλαστον, ἀπὸ μικρὰ μικρὰ ἀνδρείκελα, πρὸς ἃ ἀγορεύει, καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ λαὸς εἶναι ἄφωνος, θεωρεῖ, ὅτι σιωπῶν συγκατατίθεται. Ἰδοὺ διατί λέγει συχνὰ «ὁ λαὸς εἶναι ἔξω». Ἐκεῖνοι, οἵτινες ὁμιλοῦν, ὅτι ἔχουν ἐντολὴν τοῦ λαοῦ, οἵτινες εὑρίσκονται εἰς σχέσιν μὲ τὸν λαόν, ἀποτείνονται πρὸς αὐτὸν δημοσίως, ἐκθέτοντες τὰς γνώμας των ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἐκεῖ λαμβάνοντες τὴν μύησιν, τὴν ἐντολήν· τοιοῦτόν τι ἐκ μέρους τοῦ κ. Οἰκονόμου δὲν εἶδον, οὐδὲ ἔμαθον ποτέ, οὐδὲ ἀνέγνωσα ἔν τινι ἐφημερίδι, καὶ μάλιστα ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν «Ἐφημερίδι».

Αρ. Οικονομος. Ὁ κ. Γιαννοῦκος Μαυρομιχάλης εἶναι ἐδῶ.

Ι. Μαυρομιχαλης. Μάλιστα.

Αρ. Οικονομος. Ἠμπορεῖτε νὰ βεβαιώσητε τὸν κ. Καλλιγᾶν σεῖς. ὅστις εἶσθε Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου «Κοραῆς», ἐὰν ἦλθόν ποτε εἰς τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸν λαόν.

Ι. Μαυρομιχαλης. Μάλιστα· εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἤτο μάλιστα παρὼν καὶ ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὁ κ. Ἀθ. Πετιμεζᾶς, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν κ. κ. Βουλευτῶν.

Καλλιγας. Ἐὰν θέλητε νὰ τὰ πιστοποιήσητε, θέλομεν τὰ ἐρευνήσει καὶ ἀπαριθμήσει τοὺς παρευρεθέντας, ἀλλ' ἀπαιτεῖται μακρὰ διαδι-

κασία· διὰ ν' ἀνακαλύψωμεν τὸν λαόν σας, πρέπει νὰ φέρητε ἀποδείξεις, νὰ μεταχειρισθῆτε ὅλα τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα δι' ἐγγράφων, διὰ μαρτύρων, καὶ ἐπὶ τέλους δι' ἐπαγωγῆς ὅρκου...

Αρ. Οικονομου. Σᾶς χειροκροτῶ. (Χειροκροτεῖ).

Καλλιγας. Εὐχαριστῶ. Ἔρχομαι εἰς τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν τοῦ συναδέλφου μου, τὴν ὁποίαν ἀντέταξεν εἰς ὅσα εἶπον κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον. Τότε ἐξέθηκα, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ὑπάρχει σχέσις συνεννοήσεως καὶ τὴν ἐχαρακτήρισα ὡς συνάλλαγμα. Εἶπον, ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν διατελεῖ ἐν πνευματικῇ συναλλαγῇ ἰδεῶν, διατυπουμένων πρὸ πάντων διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς ὡς πολιτικὸν πρόγραμμα, ἐκτιθέμενον ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ, ἡ δὲ βεβαίωσις τῆς ἀποδοχῆς γίνεται διὰ τῆς ἀπαντήσεως· ὅλα ταῦτα συναποτελοῦν ἓν συνάλλαγμα. Κατεκρίθην τότε καὶ ἐκακίσθη ἡ θεωρία μου περὶ συναλλάγματος ὡς δικανική, καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ βήματος καὶ διὰ τοῦ τύπου, ὡς μὴ λησμονήσαντος, ὅτι ἐδίδασκον τὰ νομικά· ὁ σπουδαῖος πολιτικὸς δὲν ἔχει πλέον χρείαν τοῦ τύπου τοῦ συναλλάγματος, οὔτε τὸ μεταχειρίζεται πλέον. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ πράξῃ ὁ κ. Οἰκονόμος, ἅμα ἐξελέχθη βουλευτής, ἦτο νὰ ῥίψῃ τὸν Κουΐάκιον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπὸ τὰ παράθυρα εἰς τὴν ἀγυιάν, καὶ ἰδοὺ ἔγινε πολιτικός· δὲν ἔχω, εἶπε, πλέον ἀνάγκην τῶν δικανικῶν τύπων. Ποία εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ σχέσις μεταξὺ νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας; Εἶναι, λέγει, ἡ πάλη τοῦ ἰσχυροτέρου πρὸς τὸν ἀσθενέστερον, καὶ ποτὲ μὲν καταβάλλει ἡ ἐκτελεστικὴ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ποτὲ δὲ ἡ νομοθετικὴ τὴν ἐκτελεστικήν, καὶ τοιουτοτρόπως κυλίονται χαμαὶ καταβάλλουσαι καὶ καταβαλλόμεναι πὺξ καὶ λάξ. Πῶς δὲ διαλύεται ἡ πάλη αὐτῶν; διὰ τοῦ λαοῦ· γίνεται λοιπὸν ἔκκλησις εἰς τὸν λαόν, ὅστις ἀπαγγέλλει τὴν ἀπόφασίν του, τὴν ἀπαγγέλλει δὲ διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου του, τοῦ κ. Οἰκονόμου· οὕτω κατενόησε τὴν πολιτείαν ὁ κ. Οἰκονόμος, τὴν κατενόησεν ὡς πάλην, ἥτις προκαλεῖ τὴν κρίσιν τοῦ λαοῦ· δι' αὐτῆς δὲ ἐπανέρχεται μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ἡ ἁρμονία. Ἡ εἰρηνικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξήγησις οὐδεμίαν ἔχει κατ' αὐτὸν ἀξίαν. διότι εἶναι τὸ τετριμμένον δικανικὸν συνάλλαγμα. Ἀλλ' ἔρχομαι τώρα καὶ εἰς τὰ οἰκονομικά, καὶ ἠπόρησα πολὺ ὅταν εἶδον, ὅτι ὁ εἰδικὸς περὶ τὰ τοιαῦτα ὡμίλησε περὶ Τραπε-

ζῶν, ἐντελῶς ἄγευστος ἐκείνων τῶν γνώσεων καὶ τῶν θεωρειῶν, αἵτινες εἶναι τὸ καύχημα τῆς ἐποχῆς μας. Διὰ τοῦτο εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην ἐγώ, ὅστις εἶμαι ὅλως ἀλλότριος, καὶ ἐκ περιεργείας μόνον ἐνίοτε ἐνδιατρίβω, νὰ καταδείξω εἰς αὐτὸν εἰς ποίαν πλάνην περιέπεσεν. Ἐπολέμησε τὸ προνόμιον, στηριχθεὶς φυσικῷ τῷ λόγῳ εἰς τὰς εὐρείας θεωρίας, τὰς ὁποίας ἔχει περὶ λαοῦ, δηλ. ἔχει εὐρείας θεωρίας, διαιρεῖ τὴν κοινωνίαν ἀποτόμως, ἐδῶ εἶναι ὁ λαός, ἐκεῖ εἶναι οἱ κατάρατοι, ὅ,τι δὲν εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, θεωρεῖ κατηραμένον· τὸ προνόμιον λοιπὸν εἶναι κατηραμένον. Παντὶ σθένει προσπαθεῖ, οὕτως εἰπεῖν, νὰ καταῤῥίψῃ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν περιουσίαν, τὸ κεφάλαιον, ἀγνοῶν, ὅτι μέλλει νὰ καταστήσῃ δυστυχεστέρους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἔχουν. Διὰ τοῦτο ἠκούσαμεν πέρυσι νὰ καταφέρηται κατὰ τῶν μεγάρων, κατὰ τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν, κατὰ τῆς πολυτελείας, τῆς χρήσεως μαρμάρων, κατὰ τῶν ὡραίων τεχνῶν, καὶ λησμονεῖ, ὅτι, ἂν καταλύσωμεν ὅλα ταῦτα, ἡ ζημία μέλλει νὰ ἦναι ἐπὶ τέλους τοῦ λαοῦ, διότι ὅλοι αὐτοί, ὅσοι ἐργάζονται τὰ μάρμαρα καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τέχνας, πρέπει νὰ μείνωσιν ἄεργοι, ἄνευ ἐργασίας, οἱ δὲ εὔποροι ἢ νὰ κρύψωσι τὴν περιουσίαν των, ἢ νὰ φύγωσι. Πολεμεῖ λοιπὸν τὰ προνόμια, χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ τὸ εἶδος τῶν προνομίων· καὶ ἐγὼ εἶμαι ἐχθρὸς τῶν προνομίων· καὶ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἔτυχε νὰ ὁμιλήσω ἐναντίον τῶν προνομίων. Ἀλλὰ περὶ προνομίου τοιούτου. ὁποῖον πρόκειται σήμερον, περὶ τούτου, ἔπρεπε νὰ τὸ ἐξετάσῃ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, καὶ ὄχι τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπέζης. Ἐὰν ἐπρόκειτο σήμερον νὰ παραχωρήσητε προνόμιον ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπέζης, μὲ ὅλας τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἔχω μὲ τὴν Τράπεζαν, καὶ τὰς μετοχάς, τὰς ὁποίας ἔχω, ἤθελον σᾶς εἴπει, κάμνετε κάκιστα, διατί νὰ δώσετε προνόμιον εἰς ταύτην τὴν Τράπεζαν; Ποῖος ὁ λόγος, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ συμφέρον τοῦ Κράτους: Ἐὰν τὸ δίδητε ὑπὲρ τῆς Τραπέζης, εἶναι ὅλον τὸ αὐτό, ὡς νὰ θέλητε νὰ εὐνοήσητε αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν ἀνθρώπων· τότε ἔρχομαι καὶ ἐγὼ μὲ τὸ μέρος τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχὶ τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχετε κηρόπλαστον ἐπὶ τῆς Τραπέζης σας, ἀλλὰ τοῦ ἀληθινοῦ λαοῦ. Σᾶς εἶπε λοιπόν, ὅτι ἐξ ἐναντίας ἡ κατάργησις τῶν προνομίων πολλαπλασιάζει τὰς τραπέζας, καὶ τότε ἰδοὺ αὐξάνουν αἱ τραπεζιτικαὶ ἐργασίαι, καὶ ἀπόδειξις εἶναι ἡ Σκωτία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Ἀμερική. Τὸ παρά-

δειγμα τῆς Σκωτίας δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς λίαν ἀτυχές, διότι αἱ Τράπεζαι τῆς Σκωτίας ἀνήκουσιν εἰς Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει Τράπεζαν προνομιοῦχον, καὶ ἔχει προνομιοῦχον Τράπεζαν τοιαύτην, περὶ τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν Τράπεζαν ἡ Ἀγγλία χρεωστεῖ τὴν εὕρεσιν πόρων εἰς ὅλας τὰς κρισίμους περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Β΄. Ἔκτοτε ἡ Τράπεζα αὐτὴ κατεδείχθη, ὅτι εἶναι, ὅσον εἶναι, χρήσιμος εἰς τὴν Ἀγγλίαν πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπόν, δι' ὃν ἀρχικῶς συνεστήθη, καὶ ἐνῷ ἡ ἀρχή της ἦτο μικρά, ἔφθασε σήμερον εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει, καὶ θεωρεῖται ὡς ἵδρυμα, τὸ ὁποῖον συναπαρτίζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Σήμερον ἐὰν εἴπῃ τις εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ν' ἀφαιρέσῃ τὸ προνόμιον τῆς Τραπέζης, θέλουν σᾶς εἴπει, ὅτι ἀφαιρεῖτε ἕνα λίθον ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Εἶναι λοιπὸν ἐντελῶς ἀτυχὲς τὸ παράδειγμα τῆς Σκωτίας, διότι εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐκτὸς τῆς Τραπέζης τῆς Ἀγγλικῆς, ἥτις ἔχει τὸ προνόμιον μέχρις ἀποστάσεως 10 μιλίων ἀπὸ τοῦ Λονδίνου, ἂν δὲν λανθάνωμαι, πέραν αὐτῆς τῆς ἀποστάσεως ἐπιτρέπεται ἡ ἵδρυσις ἄλλων Τραπεζῶν. Ἔχομεν λοιπὸν μέχρις ὡρισμένου σημείου τὸ σύστημα ἑνιαίας Τραπέζης, πέραν δὲ αὐτοῦ τοῦ ὁρίζοντος ἔχομεν πολλὰς Τραπέζας. Τώρα περὶ τῆς Ἑλβετίας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἡ Ἑλβετία δὲν εἶναι Κράτος, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς περιστάσεις οἵας ἡμεῖς· εἶναι Κράτος, τοῦ ὁποίου τὴν οὐδετερότητα ἠγγυήθη ὅλη ἡ Εὐρώπη, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ποτὲ νὰ σκεφθῇ περὶ πολέμου· οὔτε ἀπειλεῖ, οὔτε ἀπειλεῖται. Αἱ Τράπεζαι τότε ἔχουν σκοπὸν καθαρῶς ἐμπορικόν, τραπεζιτικόν, καὶ οὐδὲν πλέον.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν Ἀμερικήν. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἀμερικῆς ἠδύνατό τις νὰ ἐπικαλεσθῇ, καὶ εἶναι σπουδαῖον· τί ἐμφαίνει ὅμως; Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὑπῆρχεν ἑνιαία Τράπεζα εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ σπουδαιοτάτη, ἥτις ἐν μέσῳ τῆς δημοκρατίας, ἐν μέσῳ τῆς ὁμοσπονδίας τῳόντι εἶχε φθάσει εἰς ὑψηλὴν περιωπήν, καὶ φαίνεται, ὅτι ἐξήσκει σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς. Ὑπῆρχεν ἔκτοτε ἡ πάλη εἰς τὴν Ἀμερικὴν μεταξὺ τῶν λεγομένων Ὁμοσπονδιακῶν καὶ τῶν λεγομένων Δημοκρατικῶν, ἡ ἀντίθεσις τουτέστιν ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ κατασταθῇ ἑκάστη ἐπικράτεια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ὁσονέγεστιν ἀνεξάρτητος καὶ αὐτόνομος, καὶ

ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ἐξουσία τῆς Ὁμοσπονδίας, τῆς κεντρικῆς πολιτείας, οὕτως εἰπεῖν. Ὁ Ἰάκσων λαπὸν κατέῤῥιψε τὴν Τράπεζαν, διότι ἐθεώρησεν, ὅτι ἡ Τράπεζα ἀντέπραττεν εἰς τους σκοπούς του, ἔκτοτε δὲ ἔγιναν αἱ πολλαπλαῖ Τράπεζαι. Καὶ εἴδετε, σᾶς ἀνέφερε τὰς πολλαπλᾶς Τραπέζας. δὲν σᾶς εἶπεν ὅμως τὸ κυριώτερον, ἐπὶ τίνος συστήματος εἶναι ἱδρυμέναι, καὶ τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ ἀμέσως τὴν ἀντίθεσιν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ συστήματος τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ συστήματος, ὅπερ ἐπικρατεῖ ἐν Εὐρώπῃ, διότι ἐν Εὐρώπῃ βλέπετε ὅλα τὰ μεγάλα Κράτη, τὰ Κράτη, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰσχύν, τείνοντα πρὸς τὴν ἑνιαίαν Τράπεζαν. Ἡ Γαλλία ἐγκατέλειψεν ἐντελῶς τὰς ἰδέας περὶ πολλαπλῶν Τραπεζῶν· ἐνῷ ἡ ὕπαρξις ἑνιαίας Τραπέζης ἐφιλονικεῖτο μέχρι τινός, σήμερον τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ζήτημα. Εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Βίσμαρκ, ὅταν κατώρθωσε τὴν ἑνότητα τῆς Γερμανίας, τὸ πρῶτον μέσον, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησε συντελεστικὸν πρὸς στερέωσιν τῆς ἑνότητος τῆς Γερμανίας, ἦτον ἡ σύστασις τῆς Γερμανικῆς Τραπέζης, ἀποῤῥοφησάσης ὅλας τὰς ἄλλας. Ἡ Αὐστρία εἶχε δύω Τραπέζας, τὴν πέραν τοῦ Λέθα καὶ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα, ἐθεωρήθη δὲ μέγα κατόρθωμα ἡ ἕνωσις τῶν δύω Τραπεζῶν μετὰ δεινὰς ἔριδας, καθ' ἃς ἐκινδύνευσαν καὶ συνετρίβησαν Ὑπουργεῖα, ἑωσότου κατορθωθῇ ἡ ἑνιαία Τράπεζα, ἡ Αὐστριακή, ἥτις ὑπάρχει σήμερον. Ἡ Ῥωσσία τὸ αὐτὸ ἔπραξεν. Ἡ Ἰταλία ἔχει 4 Τραπέζας, ζητεῖ δὲ τὴν συγχώνευσιν αὐτῶν· ἐργάζονται πρὸ καιροῦ εἰς τοῦτο, ὑπάρχουσιν ὅμως μέγισται δυσκολίαι, διότι ἑκάστη ἐξ αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Τοσκάνης, τῆς Λομβαρδίας, τοῦ Πεδεμοντίου, ἑκάστη ἐξ αὐτῶν δὲν στηρίζεται εἰς τὴν αὐτὴν βάσιν. Ὅλα λοιπὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ Κράτη τείνουν εἰς τὸ σύστημα τῆς ἑνιαίας Τραπέζης. Ἡ Ἀμερικὴ κατέῤῥιψεν αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς ἑνιαίας Τραπέζης, ἀλλ' ἀφ' οὗ τὸ κατέῤῥιψεν, ἐπῆλθε τὸ ἀκόλουθον ἀποτέλεσμα, εἰς τὴν Ἀμερικὴν νὰ δύναται ἕκαστος νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἀλλ' ὀφείλει πρῶτον νὰ καταβάλῃ τὸ $^1/_3$ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου· αὐτὸ τὸ $^1/_3$ ἀμέσως κατατίθεται εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως, τὸ Κράτος δέ, ἀντὶ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ, δίδει τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια. Τὰ γραμμάτια λοιπὸν δὲν ἐκδίδονται καθαυτὸ ἀπὸ τὴν Τράπεζαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν· ἡ Κυβέρνησις δίδει αὐτὰ τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια ἀπέναντι τοῦ κα-

ταβληθέντος μεταλλικοῦ, καὶ οὐδὲν πλέον δύναται νὰ ἐκδώσῃ γραμμάτιον ἡ Τράπεζα. Συγχρόνως τὸ Κράτος μετατρέπει τὴν χρηματικὴν καταβολὴν εἰς ὁμολογίας τοῦ δημοσίου χρέους, αὐτὰς δὲ τὰς ὁμολογίας διατηρεῖ ὡς ἐγγύησιν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Τράπεζα πτωχεύσῃ ἢ ἐξασθενήσῃ.

Πᾶς λοιπόν, ὅστις θέλει νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἅμα ἐκπληρώσῃ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, συνιστᾷ τοιαύτην· ποῖον δὲ ποσὸν τραπεζ. γραμματίων δύναται νὰ ἐκδώσῃ; μόνον ἐκεῖνο τὸ ποσόν, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἔδωκε μεταλλικὸν νόμισμα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Διὰ νὰ τεθῇ δὲ εἷς περιορισμός, διότι ἐπὶ τέλους δύναται νὰ παραδοθῇ μέγιστον ποσὸν μεταλλικοῦ καὶ νὰ πολλαπλασιασθοῦν αἱ Τράπεζαι εἰς τὸ ἀπέραντον, διὰ νὰ τεθῇ φραγμός, ὡρίσθη ὁ ἑξῆς περιορισμός, ὅτι πέραν τῶν 300,000,000 δολλαρίων δὲν δύνανται νὰ ἐκδοθῶσι τραπεζικὰ γραμμάτια. Ὅσαι λοιπὸν Τράπεζαι καὶ ἂν συστηθοῦν, ὅσα χρήματα καὶ ἂν καταβληθοῦν, πέραν τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων δὲν ἐπιτρέπεται ἔκδοσις γραμματίων· τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων ἐθεωρήθη, ὅτι ἦτον ἐπαρκὲς διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Τί εἶναι ὅμως αὐταὶ αἱ πολλαὶ Τράπεζαι; Μᾶς ἀνέγνωσε στατιστικάς, τὰς ὁποίας θὰ εὕρητε εἰς ὅποιον ἐγχειρίδιον καὶ ἂν λάβητε ἀνὰ χεῖρας, ἐγὼ ἀπορῶ πῶς ἔφερεν ἐδῶ εἰς τὸ βῆμα πράγματα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐν πάσῃ χρηστομαθείᾳ· ποῖον ἕπεται τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης φύσεως τῶν Τραπεζῶν; εἶναι τὸ ἑξῆς· τί νομίζετε ἐν Ἀμερικῇ, νομίζετε, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐδῶ ἡ ἡμετέρα Τράπεζα, γίνεται καὶ ἐν Ἀμερικῇ; ὅτι δανείζουν, ὡς ἡ ἡμετέρα Τράπεζα εἰς ὑποθήκας, καὶ ἐν γένει κάμνουν ὅλας ἐκείνας τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται παρὰ τῆς ἡμετέρας Τραπέζης; οὐδαμῶς· εἰς τί συνίστανται τὰ κέρδη αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν; αὐταὶ αἱ Τράπεζαι ἔδωκαν τόσον μεταλλικόν, ὅσα ἐκδίδουσι γραμμάτια, ὥστε ἐκ τούτων οὐδὲν ἔχουσι κέρδος. Τὸ κέρδος πηγάζει ἐκ τῆς καταθέσεως κεφαλαίων εἰς αὐτὰς τὰς Τραπέζας· ὅσοι ἔχουν κεφάλαια, καὶ δὲν ἔχουν τὴν ἐπιτηδειότητα, νὰ τὰ διαχειρίζωνται μόνοι, καὶ τοιοῦτοι εἶναι πολλοὶ ἐν Ἀμερικῇ, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κινοῦν τὰ κεφάλαιά των οἱ ἴδιοι καὶ ἀπασχολοῦν εἰς ἐπωφελεῖς ἐπιχειρήσεις, τὰ καταθέτουν εἰς τὰς Τραπέζας ἐκείνας ἐπ' ἀνοικτῷ λογαριασμῷ, καὶ ὁσάκις εὑρίσκουν κατάλληλον στιγμήν, κάμνουν χρῆσιν αὐτῶν τῶν κεφαλαίων σκοπίμως δι' ἐκδόσεως ἐπιταγῶν.

Τὰ κέρδη ὅμως τῶν Τραπεζῶν εἶναι μέγιστα, καὶ δι' αὐτὸ σᾶς εἶπεν, ὅτι Τράπεζα, ἥτις ἔχουσα κεφάλαιον μόνον 500 χιλιάδων φράγκων, ἔκαμε, δὲν ἐνθυμοῦμαι, πόσον κύκλον. Ἡ πίστις τῆς Τραπέζης χρησιμεύει πρὸς τοῦτο, καὶ πρὸ πάντων ἀποβλέπουν εἰς τὴν τιμιότητα καὶ τὴν στερεότητα τῆς Τραπέζης, καὶ ἅμα ἀποκτήσῃ ὑπόληψιν ἡ Τράπεζα προστρέχουν πάντες εἰς αὐτὴν καὶ καταθέτουν ἐπ' ἐλαχίστῳ τόκῳ τὰ κεφαλαιά των· ἀλλ' ἐρωτᾶτε: αἱ πολλαὶ Τράπεζαι, αἱ κατ' αὐτὸ τὸ σύστημα, εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως; εἴδατέ ποτε τοιοῦτον φαινόμενον;

Σεῖς, ὅστις εἶσθε καὶ ὀνόματι οἰκονόμος καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος οἰκονομολόγος, δὲν μᾶς ἐδώκατε κἂν ἓν παράδειγμα, ὅτι μία ἐκ τῶν Τραπεζῶν ἦλθεν εἰς ἀρωγὴν τῆς Κυβερνήσεως, διότι δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ πράξῃ τοῦτο, εἶναι εἰς ἀπόλυτον ἀδυναμίαν νὰ τὸ πράξῃ. Τί δὲ συνέβη ἐν Ἀμερικῇ; ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἀνάγκη πραγματοποιήσεως μεγάλου δανείου, δὲν προσέτρεξεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὰς Τραπέζας· αἱ Τράπεζαι δὲν εἶχον τὰ μέσα νὰ ἐκδώσωσι τραπεζικὰ γραμμάτια πέραν τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον κατέθεσαν εἰς χεῖρας τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀλλ' ἐξέδωκεν ἡ Κυβέρνησις χαρτονόμισμα, τὰ λεγόμενα greenbacks, διότι εἶχον πράσινον τὸ ὄπισθεν. Οἱαδήποτε ἄλλη Κυβέρνησις, ἐκτὸς τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τῆς ὁποίας ἡ φρόνησις εἶναι γνωστή, ἥτις ὑπόκειται εἰς πλείστας ἐγγυήσεις καὶ διευθύνεται πάντοτε ὑπὸ ἀνδρῶν ἐξόχου ἱκανότητος, οἱαδήποτε ἄλλη Κυβέρνησις πράττουσα τὸ αὐτό, τὴν ἔκδοσιν τοιούτου χαρτονομίσματος, ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν κρημνὸν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Εἴδετε, ὅτι τοιαῦτά τινα περιέχουν αἱ προτάσεις σας, καὶ τί νομίζετε θὰ συμβῇ, ὅταν ἡ Κυβέρνησις ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα, οὐχὶ διότι εἶναι Ἑλληνικὴ ἡ Κυβέρνησις, διότι δὲν ἐννοῶ νὰ σμικρύνω τὴν ὑπόληψιν τῆς Κυβερνήσεως τῆς Πατρίδος μου, ἀλλ' ἐννοῶ πᾶσαν Κυβέρνησιν. Ἡ Γαλλία, ἡ δημοκρατουμένη, ἂς τολμήσῃ σήμερον νὰ ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα· μόνον ἐπὶ τῇ εἰδήσει, ὅτι ἐκδίδει χαρτονόμισμα, θέλει ἀνατραπῆ ἐκ βάθρων. Σεῖς νομίζετε, ὅτι δύνασθε νὰ παίζητε μὲ τὴν πυρίτιδα, διότι οὐδὲ ὠσφράνθητε τὴν πυρίτιδα, ἀλλ' ἔχετε καὶ αὐτὴν ἐν ἀπεικονίσματι, κόνιν φέρουσαν τῆς πυρίτιδος τὸ χρῶμα. Ἐρωτήσατε ἂν τρίζων τοὺς ὀδόντας μεταχειρίζωμαι καὶ τοὺς τραπεζίτας. Ὄχι, δὲν ἔχω τοὺς γομφίους, ἔχω μόνους τοὺς γελασίνους. (Ἱλαρότης).

Δὲν ἐκτείνομαι περαιτέρω περὶ χαρτονομίσματος, διότι εἶναι τόσον ἀλλόκοτος ἰδέα, ὥστε οὔτε κἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνηται περὶ αὐτῆς λόγος, οὔτε ἔχει τὴν ἐλαχίστην πιθανότητα, νὰ συλληφθῇ ἐν τῷ νῷ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν. Ἀπὸ ἐκείνης τῆς στιγμῆς πρέπει νὰ παύσῃ νὰ ὀνομάζηται ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, πρέπει νὰ ὀνομάζηται μᾶλλον κ. Οἰκονόμος. Καὶ ἐπιμένω εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον εἶπον· συγκρίνων τὰ ἁπανταχοῦ γενόμενα, λέγω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ Τράπεζα, ἄνευ προνομίου δυναμένη νὰ παρέχῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐν ὡρισμένῃ καὶ δεδομένῃ περιστάσει πόρους. Αὐτὸ τὸ προνόμιον μὴ νομίσητε, ὅτι εἶναι πρὸς ὄφελος τῶν μετόχων καὶ ὅτι προσδίδει εἰς αὐτοὺς ὠφελείας, ὧν ἴσως δὲν ἀπολαμβάνουν καὶ ἄλλαι Τράπεζαι ἄνευ προνομίου. Δύνασθε νὰ συγκρίνητε πολλὰς Τραπέζας καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὸ προνόμιον, ἀλλ' ὅταν διευθύνωνται ἐπιτηδείως, δύνανται νὰ ἔχουν ἀνώτερα κέρδη· διότι Τράπεζα, ἥτις ἔχει τὸ προνόμιον, δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ κερδοσκοπικὰς πράξεις, τολμηράς, αἱ ὁποῖαι δεκαπλασιάζουν τὸ κεφάλαιον. Καθ' ὑπόθεσιν, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀγοράσῃ ὁμολογίας ξένας, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Παναμᾶ, ὡς ἐπιτρέπεται π. χ. εἰς τὴν Βιομηχανικήν· ἀλλ' ἐδῶ ἡ Τράπεζα ἔχει ὡρισμένα μόνον κέρδη, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται ἐκ τῶν προτέρων, ἔχει τόσα κεφάλαια, δύναται νὰ ἐκδώσῃ καὶ τόσον ποσὸν τραπεζικῶν γραμματίων, ὥστε περιορίζεται εἰς μόνον τὸν τόκον τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν ἐπέκεινα τοῦ κεφαλαίου ἐκδιδομένων γραμματίων· οὐδὲν ἕτερον κέρδος εἶναι δυνατὸν νὰ προσκτήσῃ. Ἡ Γαλλικὴ Τράπεζα, ἡ ὁποία εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων, εἶχε κεφάλαιον 91 ἑκατομμυρ., καὶ μόλις ἐπὶ Ναπολέοντος τὸ ἐδιπλασίασε καὶ ἔγινεν 182· ὑπάρχουν ὅμως ἄλλαι Τράπεζαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλείτερα κεφάλαια, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται, ἀλλ' ὁ ὀργανισμός, καὶ δι' αὐτοῦ καθίσταται λίθος τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος χρήσιμος εἰς ὡρισμένας περιστάσεις, οὐχὶ μόνον εἰς ἐκτάκτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τακτικάς· διότι Τράπεζα τοιαύτη συντελεῖ εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὴν κυκλοφορίαν, εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὰς πράξεις τῆς συναλλαγῆς, καὶ εἰς ὡρισμένας περιστάσεις εἰς τὸ νὰ ἔρχηται εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι αὐτὴ ἡ Αὐστρία εἶχε χαρτονόμισμα, καὶ ὡς ἐκ τούτου εὑρίσκετο πάντοτε εἰς δεινὴν θέσιν· ἐνθυμεῖσθε δὲ ὅ,τι

σᾶς ἀνέφερα, ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ ἡ ὑποτίμησις τῶν τραπεζικῶν γραμματίων δὲν εἶχεν ὑπερβῆ τὰ 10 %, ἐνῷ ἐν Αὐστρίᾳ εἶχε φθάσει τὰ 22 %. συνέβη δὲ τοῦτο ἐν Αὐστρίᾳ, διότι ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ χαρτονόμισμα. Τί ἔπραξεν ὁ σπουδαῖος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἐν Αὐστρίᾳ. ἔνθα ἐγένοντο πολλαὶ καὶ σφοδραὶ συζητήσεις καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ ὅλων τῶν ἐπιστημόνων ἐν Γερμανίᾳ, ὅτι πρέπει νὰ παύσῃ τὸ χαρτονόμισμα, καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψωσιν εἰμὴ τὴν ἔκδοσιν τραπεζικῶν γραμματίων. καὶ συνέπεια τούτου ἦτον, ὅτι ἐγένετο Σύμβασις μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Τραπέζης, τῆς ἐνιαίως ἤδη σχηματισθείσης ἐκ τῆς ἑνώσεως τῆς πέραν τοῦ Λέθα καὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα Τραπέζης. ἐγένετο Σύμβασις, καθ' ἣν ἡ Κυβέρνησις ὑπέσχετο ἐν διαστήματι χρόνου κατὰ μικρὸν ν' ἀποσύρῃ τὸ χαρτονόμισμα, ἐπετράπη δὲ εἰς τὴν Τράπεζαν ἀντὶ τοῦ χαρτονομίσματος νὰ ἐκδίδῃ τραπεζικὰ γραμμάτια, τοσοῦτον δὲ εὐάρεστα ἐπῆλθον τὰ ἀποτελέσματα, ὥστε ἤδη ἐν Αὐστρίᾳ ἐγγίζει ὁ χρόνος τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Εἶναι δὲ παράδοξον πόσον ταχέως ἐπῆλθεν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα. ἐν διαστήματι πέντε ἐτῶν, καὶ οὕτως ἡ Αὐστρία ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν δεινὴν θέσιν καὶ ἐπηνώρθωσε τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς. Καὶ ἐν Αὐστρίᾳ ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας εἶναι ζήτημα ποσοῦ τινος ἑκατομμυρίων φιορινίων, 400,000,000, ἂν δὲν λανθάνωμαι, καὶ ἅμα ἡ Αὐστρία συνομολογήσῃ ἐξωτερικὸν δάνειον, ἐπέρχεται ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας.

Λοιπὸν τί συμβουλεύει ὁ ἔντιμος συνάδελφος ἐκ Καλαβρύτων, ὁ ἐκ τοῦ λαοῦ ἔχων τὴν ἐντολήν; συμβουλεύει νὰ πράξητε τὸ ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Εἰς τὸ μάθημα τῆς πείρας κλείει τοὺς ὀφθαλμούς. Ἓν φόβητρον ταράσσει αὐτόν, τὸ μονοπώλιον, καὶ νομίζει, ὅτι προνόμιον ὁποιονδήποτε, εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅτι ὅπου γίνεται λόγος περὶ προνομίου, πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Κύριοι, τὸ προνόμιον τῆς Τραπέζης, εἶναι προνόμιον τῆς Κυβερνήσεως, ἡ Κυβέρνησις ἐπιτρέπει τὴν διαχείρισιν τοῦ προνομίου εἰς τὴν Τράπεζαν· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς σχέσις μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Τραπέζης, τὸ προνόμιον εἶναι τῆς Κυβερνήσεως, οὐδεὶς δύναται νὰ ἐκδώσῃ γραμμάτιον εἰς τὸν κομιστήν, ἡ Τράπεζα τὸ πράττει κατ' ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως. ἥτις παραχωρεῖ τὴν διαχείρισιν, εἶναι δὲ ἡ Τράπεζα ὁ καταλληλότερος διαχειριστής, διότι ἡ Τράπεζα δὲν εὑρίσκεται ἐν μέσῳ τῆς πο-

λιτικῆς, ὅπως ἡ Κυβέρνησις. Ἡ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρῇ τὴν ἔκδοσιν χαρτονομίσματος, διότι τοῦτο θὰ ἦναι ὀλέθριον, δὲν θὰ ὑπάρχῃ χαλινός, διότι ὁ εἷς ὑπουργὸς θὰ λέγῃ, διατί ἐγὼ νὰ ἦμαι κατώτερος τοῦ ἄλλου, ἐκεῖνος ἐδαπάνησε δέκα, ἐγὼ θὰ δαπανήσω εἴκοσιν ἑκατομμύρια. «Σαοὺλ ἐν χιλιάσι καὶ Δαβὶδ ἐν μυριάσι»· ἐνῷ κατάστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἴδια συμφέροντα, καὶ τὸ ὁποῖον ἐξήρτηται ἐκ τῶν μετόχων, δὲν ἀκούει τὴν θέλησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἐξετάζει τὸ ἐφικτόν, ἐξετάζει μέχρι τίνος σημείου δὲν ὑπάρχει βλάβη, καὶ ἅμα ἴδῃ, ὅτι βλάβη ἐπίκειται, σταματᾷ. Ἤκουσα τὸν κ. Δημητρακάκην, ὅστις ἐκάκισε τὴν Τράπεζαν, ὅτι εἰς τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα περίστασιν ἠρνήθη νὰ δώσῃ χρήματα· ἐγὼ λέγω, ὅτι ἔδειξεν ἀνεξαρτησίαν. Τράπεζα, ἥτις ἀρνεῖται, ἔχει τὸ στῆθος νὰ μὴ γίνηται ὑποπόδιον τῶν κυβερνώντων, καὶ ἀρνουμένη ἔχει λόγους σοβαρούς, δι' οὓς ἀρνεῖται, διότι δὲν γίνεται ὁ σκίμπους ἑκάστου ὑπουργοῦ.

Θέλω νὰ ἐξετάσω καὶ μερικοὺς ἀριθμοὺς τοῦ κ. συναδέλφου, ὅστις ἔρριψεν ἐν τῷ μέσῳ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἄξια συζητήσεως, διότι ἠμπορῶ νὰ εἴπω, ὅτι ἐλήφθησαν ἀπὸ τοὺς ῥύακας τῶν ἀγυιῶν, καὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς ὁδοκαθαριστάς, νὰ τὰ ἀποκομίσουν. Εἶπε, π. χ., περὶ κακῆς διαχειρίσεως τῆς Τραπέζης, παρεδέχθη, ὅτι ἐνῷ ἔχει τόσην κακὴν διαχείρισιν, ἐν τοσούτῳ ἀκμάζει· αὐτὸ εἶναι θαῦμα τερατῶδες, φαίνεται ὅτι ἡ κακὴ διαχείρισις εἶναι ἐπιτυχία τῆς Τραπέζης, τότε λοιπὸν νὰ τὴν ἀφήσωμεν νὰ ἐξακολουθῇ τὴν κακὴν διαχείρισιν, διὰ νὰ προκόπτῃ. Ἐτάραξε τὸν κ. βουλευτὴν Καλαβρύτων τὸ μέγεθος τῶν μισθῶν. Εὗρεν, ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τῆς Τραπέζης ἀνεγείρουν μέγαρα. Ἵνα καταδείξῃ δὲ πῶς, εἶπε καὶ ἕνα ἀριθμόν, βλέπετε τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως τῆς Τραπέζης εἶναι 1,700,000. Παράδοξον, κύριοι, πῶς δὲν μετέχω καὶ ἐγὼ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ; Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὰ τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως; ἡ Τράπεζα, καθὼς εἶναι γνωστόν, δέχεται καταθέσεις ἐπὶ τόκῳ, καὶ ἡ πίστις τῆς Τραπέζης ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμα, ὥστε σήμερον εἶναι σχεδὸν 40,000,000 εἰς ἔντοκον κατάθεσιν, τὰ ὁποῖα ἀποφέρουν, κατὰ μέσον ὅρον πρὸς 4 %, 1,600,000· ἐὰν ἀφαιρέσητε τοὺς τόκους, τοὺς ὁποίους πληρώνει τῶν ξένων κεφαλαίων, βλέπετε τὸ ὑπόλοιπον· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς δαπάνη τῆς Τραπέζης, διότι, εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως καθ' ὅλον τὸ ἔτος εἶναι 200,000 δραχμῶν, πῶς αὐτὰ ἔγιναν 1,700,000; Ὅστις

καλεῖ τὸ ἰαματικὸν τοῦ ἑτέρου aqua fontanæ, ὁ δὲ τὸ τοῦ πρώτου aqua distillata. Κακῶς ἐνόησεν ἐπίσης τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πολιτείαν ὁ ἔντιμος συνάδελφος, καὶ δὲν ὀκνῶ νὰ ἐξετάσω καὶ τὰς θεωρίας του περὶ πολιτικῆς, διότι παρετήρησα, ὅτι ἐπαγγέλλεται ἰδιαιτέραν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν ἀγνοῶ πότε ἔλαβεν, ἂν γραπτὴν ἢ ἄγραφον. παρὰ τοῦ λαοῦ, οὐδὲ γνωρίζω ποῦ εὗρε τὸν λαόν, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ πάντοτε ἀγορεύων. Ἕκαστος ἡμῶν ἔλαβε τὴν ἐντολὴν ἐκ τῆς ἐπαρχίας του· μόνος ὁ κ. βουλευτὴς Καλαβρύτων εἶναι ἀπεσταλμένος τοῦ λαοῦ, καὶ ἑκάστοτε ἐπικαλεῖται τὸν λαὸν ὡς ἴδιον κτῆμα. Πολλάκις ἠθέλησα νὰ ἐρωτήσω, ποῦ εἶναι ὁ λαὸς τοῦ κ. Οἰκονόμου· ἐδῶ, ἐν Ἀθήναις: Προέβην μέχρι τῆς Κολοκυθοῦς, καὶ δὲν τὸν εὗρηκα. (Ἱλαρότης). Ὁ λαός, τὸν ὁποῖον συνήντησα, μὲ εἶπε, σὲ γνωρίζομεν ὡς βουλευτὴν μας. Περὶ τῶν Καλαβρύτων ἀφίνω εἰς τὸν κ. Ἀθανάσιον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Σωτήριον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Φωτήλαν, νὰ μᾶς εἴπωσι, ποῖος λαὸς ἔδωσεν ἰδιαιτέρως τοιαύτην τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον. Ἐντεῦθεν ἔφθασα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κ. Οἰκονόμος πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτὸν τὸν λαὸν εἰς τὸν οἶκόν του, λαὸν κηρόπλαστον, ἀπὸ μικρὰ μικρὰ ἀνδρείκελα, πρὸς ἃ ἀγορεύει, καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ λαὸς εἶναι ἄφωνος, θεωρεῖ, ὅτι σιωπῶν συγκατατίθεται. Ἰδοὺ διατί λέγει συχνὰ «ὁ λαὸς εἶναι ἔξω». Ἐκεῖνοι, οἵτινες ὁμιλοῦν, ὅτι ἔχουν ἐντολὴν τοῦ λαοῦ, οἵτινες εὑρίσκονται εἰς σχέσιν μὲ τὸν λαόν, ἀποτείνονται πρὸς αὐτὸν δημοσίως, ἐκθέτοντες τὰς γνώμας των ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἐκεῖ λαμβάνοντες τὴν μύησιν, τὴν ἐντολήν· τοιοῦτόν τι ἐκ μέρους τοῦ κ. Οἰκονόμου δὲν εἶδον, οὐδὲ ἔμαθον ποτέ, οὐδὲ ἀνέγνωσα ἔν τινι ἐφημερίδι, καὶ μάλιστα ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν «Ἐφημερίδι».

Αρ. Οικονομος. Ὁ κ. Γιαννοῦκος Μαυρομιχάλης εἶναι ἐδῶ.

Ι. Μαυρομιχαλης. Μάλιστα.

Αρ. Οικονομος. Ἠμπορεῖτε νὰ βεβαιώσητε τὸν κ. Καλλιγᾶν σεῖς. ὅστις εἶσθε Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου «Κοραῆς», ἐὰν ἦλθόν ποτε εἰς τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸν λαόν.

Ι. Μαυρομιχαλης. Μάλιστα· εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἤτο μάλιστα παρὼν καὶ ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὁ κ. Ἀθ. Πετιμεζᾶς, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν κ. κ. Βουλευτῶν.

Καλλιγας. Ἐὰν θέλητε νὰ τὰ πιστοποιήσητε, θέλομεν τὰ ἐρευνήσει καὶ ἀπαριθμήσει τοὺς παρευρεθέντας, ἀλλ' ἀπαιτεῖται μακρὰ διαδι-

κασία· διὰ ν' ἀνακαλύψωμεν τὸν λαόν σας, πρέπει νὰ φέρητε ἀποδείξεις, νὰ μεταχειρισθῆτε ὅλα τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα δι' ἐγγράφων, διὰ μαρτύρων, καὶ ἐπὶ τέλους δι' ἐπαγωγῆς ὅρκου..,.

Αρ. Οικονομου. Σᾶς χειροκροτῶ. (Χειροκροτεῖ).

Καλλιγας. Εὐχαριστῶ. Ἔρχομαι εἰς τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν τοῦ συναδέλφου μου, τὴν ὁποίαν ἀντέταξεν εἰς ὅσα εἶπον κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον. Τότε ἐξέθηκα, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ὑπάρχει σχέσις συνεννοήσεως καὶ τὴν ἐχαρακτήρισα ὡς συνάλλαγμα. Εἶπον, ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν διατελεῖ ἐν πνευματικῇ συναλλαγῇ ἰδεῶν, διατυπουμένων πρὸ πάντων διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς ὡς πολιτικὸν πρόγραμμα, ἐκτιθέμενον ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ, ἡ δὲ βεβαίωσις τῆς ἀποδοχῆς γίνεται διὰ τῆς ἀπαντήσεως· ὅλα ταῦτα συναποτελοῦν ἓν συνάλλαγμα. Κατεκρίθην τότε καὶ ἐκακίσθη ἡ θεωρία μου περὶ συναλλάγματος ὡς δικανική, καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ βήματος καὶ διὰ τοῦ τύπου, ὡς μὴ λησμονήσαντος, ὅτι ἐδίδασκον τὰ νομικά· ὁ σπουδαῖος πολιτικὸς δὲν ἔχει πλέον χρείαν τοῦ τύπου τοῦ συναλλάγματος, οὔτε τὸ μεταχειρίζεται πλέον. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ πράξῃ ὁ κ. Οἰκονόμος, ἅμα ἐξελέχθη βουλευτής, ἦτο νὰ ῥίψῃ τὸν Κουϊάκιον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπὸ τὰ παράθυρα εἰς τὴν ἀγυιάν, καὶ ἰδοὺ ἔγινε πολιτικός· δὲν ἔχω, εἶπε, πλέον ἀνάγκην τῶν δικανικῶν τύπων. Ποία εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ σχέσις μεταξὺ νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας; Εἶναι, λέγει, ἡ πάλη τοῦ ἰσχυροτέρου πρὸς τὸν ἀσθενέστερον, καὶ ποτὲ μὲν καταβάλλει ἡ ἐκτελεστικὴ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ποτὲ δὲ ἡ νομοθετικὴ τὴν ἐκτελεστικήν, καὶ τοιουτοτρόπως κυλίονται χαμαὶ καταβάλλουσαι καὶ καταβαλλόμεναι πὺξ καὶ λάξ. Πῶς δὲ διαλύεται ἡ πάλη αὐτῶν; διὰ τοῦ λαοῦ· γίνεται λοιπὸν ἔκκλησις εἰς τὸν λαόν, ὅστις ἀπαγγέλλει τὴν ἀπόφασίν του, τὴν ἀπαγγέλλει δὲ διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου του, τοῦ κ. Οἰκονόμου· οὕτω κατενόησε τὴν πολιτείαν ὁ κ. Οἰκονόμος, τὴν κατενόησεν ὡς πάλην, ἥτις προκαλεῖ τὴν κρίσιν τοῦ λαοῦ· δι' αὐτῆς δὲ ἐπανέρχεται μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ἡ ἁρμονία. Ἡ εἰρηνικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξήγησις οὐδεμίαν ἔχει κατ' αὐτὸν ἀξίαν. διότι εἶναι τὸ τετριμμένον δικανικὸν συνάλλαγμα. Ἀλλ' ἔρχομαι τώρα καὶ εἰς τὰ οἰκονομικά, καὶ ἠπόρησα πολὺ ὅταν εἶδον, ὅτι ὁ εἰδικὸς περὶ τὰ τοιαῦτα ὡμίλησε περὶ Τραπε-

ζῶν, ἐντελῶς ἄγευστος ἐκείνων τῶν γνώσεων καὶ τῶν θεωριῶν, αἵτινες εἶναι τὸ καύχημα τῆς ἐποχῆς μας. Διὰ τοῦτο εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην ἐγώ, ὅστις εἶμαι ὅλως ἀλλότριος, καὶ ἐκ περιεργείας μόνον ἐνίοτε ἐνδιατρίβω, νὰ καταδείξω εἰς αὐτὸν εἰς ποίαν πλάνην περιέπεσεν. Ἐπολέμησε τὸ προνόμιον, στηριχθεὶς φυσικῷ τῷ λόγῳ εἰς τὰς εὐρείας θεωρίας, τὰς ὁποίας ἔχει περὶ λαοῦ, δηλ. ἔχει εὐρείας θεωρίας, διαιρεῖ τὴν κοινωνίαν ἀποτόμως, ἐδῶ εἶναι ὁ λαός, ἐκεῖ εἶναι οἱ κατάρατοι, ὅ,τι δὲν εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, θεωρεῖ κατηραμένον· τὸ προνόμιον λοιπὸν εἶναι κατηραμένον. Παντὶ σθένει προσπαθεῖ, οὕτως εἰπεῖν, νὰ καταῤῥίψῃ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν περιουσίαν, τὸ κεφάλαιον, ἀγνοῶν, ὅτι μέλλει νὰ καταστήσῃ δυστυχεστέρους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἔχουν. Διὰ τοῦτο ἠκούσαμεν πέρυσι νὰ καταφέρηται κατὰ τῶν μεγάρων, κατὰ τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν, κατὰ τῆς πολυτελείας, τῆς χρήσεως μαρμάρων, κατὰ τῶν ὡραίων τεχνῶν, καὶ λησμονεῖ. ὅτι, ἂν καταλύσωμεν ὅλα ταῦτα, ἡ ζημία μέλλει νὰ ἦναι ἐπὶ τέλους τοῦ λαοῦ, διότι ὅλοι αὐτοί, ὅσοι ἐργάζονται τὰ μάρμαρα καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τέχνας, πρέπει νὰ μείνωσιν ἄεργοι, ἄνευ ἐργασίας, οἱ δὲ εὔποροι ἢ νὰ κρύψωσι τὴν περιουσίαν των, ἢ νὰ φύγωσι. Πολεμεῖ λοιπὸν τὰ προνόμια, χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ τὸ εἶδος τῶν προνομίων· καὶ ἐγὼ εἶμαι ἐχθρὸς τῶν προνομίων· καὶ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἔτυχε νὰ ὁμιλήσω ἐναντίον τῶν προνομίων. Ἀλλὰ περὶ προνομίου τοιούτου, ὁποῖον πρόκειται σήμερον, περὶ τούτου, ἔπρεπε νὰ τὸ ἐξετάσῃ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, καὶ ὄχι τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπέζης. Ἐὰν ἐπρόκειτο σήμερον νὰ παραχωρήσητε προνόμιον ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπέζης, μὲ ὅλας τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἔχω μὲ τὴν Τράπεζαν, καὶ τὰς μετοχάς, τὰς ὁποίας ἔχω, ἤθελον σᾶς εἴπει, κάμνετε κάκιστα, διατί νὰ δώσετε προνόμιον εἰς ταύτην τὴν Τράπεζαν; Ποῖος ὁ λόγος, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ συμφέρον τοῦ Κράτους; Ἐὰν τὸ δίδητε ὑπὲρ τῆς Τραπέζης, εἶναι ὅλον τὸ αὐτό, ὡς νὰ θέλητε νὰ εὐνοήσητε αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν ἀνθρώπων· τότε ἔρχομαι καὶ ἐγὼ μὲ τὸ μέρος τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχὶ τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχετε κηρόπλαστον ἐπὶ τῆς Τραπέζης σας, ἀλλὰ τοῦ ἀληθινοῦ λαοῦ. Σᾶς εἶπε λοιπόν, ὅτι ἐξ ἐναντίας ἡ κατάργησις τῶν προνομίων πολλαπλασιάζει τὰς τραπέζας, καὶ τότε ἰδοὺ αὐξάνουν αἱ τραπεζιτικαὶ ἐργασίαι, καὶ ἀπόδειξις εἶναι ἡ Σκωτία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Ἀμερική. Τὸ παρά-

δειγμα τῆς Σκωτίας δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς λίαν ἀτυχές, διότι αἱ Τράπεζαι τῆς Σκωτίας ἀνήκουσιν εἰς Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει Τράπεζαν προνομιοῦχον, καὶ ἔχει προνομιοῦχον Τράπεζαν τοιαύτην, περὶ τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν Τράπεζαν ἡ Ἀγγλία χρεωστεῖ τὴν εὕρεσιν πόρων εἰς ὅλας τὰς κρισίμους περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Β΄. Ἔκτοτε ἡ Τράπεζα αὐτὴ κατεδείχθη, ὅτι εἶναι, ὅσον εἶναι, χρήσιμος εἰς τὴν Ἀγγλίαν πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπόν, δι' ὃν ἀρχικῶς συνεστήθη, καὶ ἐνῷ ἡ ἀρχή της ἦτο μικρά, ἔφθασε σήμερον εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει, καὶ θεωρεῖται ὡς ἵδρυμα, τὸ ὁποῖον συναπαρτίζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Σήμερον ἐὰν εἴπῃ τις εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ν' ἀφαιρέσῃ τὸ προνόμιον τῆς Τραπέζης, θέλουν σᾶς εἴπει, ὅτι ἀφαιρεῖτε ἕνα λίθον ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Εἶναι λοιπὸν ἐντελῶς ἀτυχὲς τὸ παράδειγμα τῆς Σκωτίας, διότι εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐκτὸς τῆς Τραπέζης τῆς Ἀγγλικῆς, ἥτις ἔχει τὸ προνόμιον μέχρις ἀποστάσεως 10 μιλίων ἀπὸ τοῦ Λονδίνου, ἂν δὲν λανθάνωμαι, πέραν αὐτῆς τῆς ἀποστάσεως ἐπιτρέπεται ἡ ἵδρυσις ἄλλων Τραπεζῶν. Ἔχομεν λοιπὸν μέχρις ὡρισμένου σημείου τὸ σύστημα ἑνιαίας Τραπέζης, πέραν δὲ αὐτοῦ τοῦ ὁρίζοντος ἔχομεν πολλὰς Τραπέζας. Τώρα περὶ τῆς Ἑλβετίας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἡ Ἑλβετία δὲν εἶναι Κράτος, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς περιστάσεις οἵας ἡμεῖς· εἶναι Κράτος, τοῦ ὁποίου τὴν οὐδετερότητα ἠγγυήθη ὅλη ἡ Εὐρώπη, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ποτὲ νὰ σκεφθῇ περὶ πολέμου· οὔτε ἀπειλεῖ, οὔτε ἀπειλεῖται. Αἱ Τράπεζαι τότε ἔχουν σκοπὸν καθαρῶς ἐμπορικόν, τραπεζιτικόν, καὶ οὐδὲν πλέον.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν Ἀμερικήν. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἀμερικῆς ἠδύνατό τις νὰ ἐπικαλεσθῇ, καὶ εἶναι σπουδαῖον· τί ἐμφαίνει ὅμως; Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὑπῆρχεν ἑνιαία Τράπεζα εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ σπουδαιοτάτη, ἥτις ἐν μέσῳ τῆς δημοκρατίας, ἐν μέσῳ τῆς ὁμοσπονδίας τῳόντι εἶχε φθάσει εἰς ὑψηλὴν περιωπήν, καὶ φαίνεται, ὅτι ἐξήσκει σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς. Ὑπῆρχεν ἔκτοτε ἡ πάλη εἰς τὴν Ἀμερικὴν μεταξὺ τῶν λεγομένων Ὁμοσπονδιακῶν καὶ τῶν λεγομένων Δημοκρατικῶν, ἡ ἀντίθεσις τουτέστιν ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ κατασταθῇ ἑκάστη ἐπικράτεια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ὁσονέν...τιν ἀνεξάρτητος καὶ αὐτόνομος, καὶ

ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ἐξουσία τῆς Ὁμοσπονδίας, τῆς κεντρικῆς πολιτείας, οὕτως εἰπεῖν. Ὁ Ἰάκσων λαπὸν κατέῤῥιψε τὴν Τράπεζαν, διότι ἐθεώρησεν, ὅτι ἡ Τράπεζα ἀντέπραττεν εἰς τους σκοπούς του, ἔκτοτε δὲ ἔγιναν αἱ πολλαπλαῖ Τράπεζαι. Καὶ εἴδετε, σᾶς ἀνέφερε τὰς πολλαπλᾶς Τραπέζας, δὲν σᾶς εἶπεν ὅμως τὸ κυριώτερον, ἐπὶ τίνος συστήματος εἶναι ἱδρυμέναι, καὶ τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ ἀμέσως τὴν ἀντίθεσιν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ συστήματος τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ συστήματος, ὅπερ ἐπικρατεῖ ἐν Εὐρώπῃ, διότι ἐν Εὐρώπῃ βλέπετε ὅλα τὰ μεγάλα Κράτη, τὰ Κράτη, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰσχύν, τείνοντα πρὸς τὴν ἑνιαίαν Τράπεζαν. Ἡ Γαλλία ἐγκατέλειψεν ἐντελῶς τὰς ἰδέας περὶ πολλαπλῶν Τραπεζῶν· ἐνῷ ἡ ὕπαρξις ἑνιαίας Τραπέζης ἐφιλονικεῖτο μέχρι τινός, σήμερον τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ζήτημα. Εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Βίσμαρχ, ὅταν κατώρθωσε τὴν ἑνότητα τῆς Γερμανίας, τὸ πρῶτον μέσον, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησε συντελεστικὸν πρὸς στερέωσιν τῆς ἑνότητος τῆς Γερμανίας, ἦτον ἡ σύστασις τῆς Γερμανικῆς Τραπέζης, ἀποῤῥοφησάσης ὅλας τὰς ἄλλας. Ἡ Αὐστρία εἶχε δύω Τραπέζας, τὴν πέραν τοῦ Λέθα καὶ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα, ἐθεωρήθη δὲ μέγα κατόρθωμα ἡ ἕνωσις τῶν δύω Τραπεζῶν μετὰ δεινὰς ἔριδας, καθ' ἃς ἐκινδύνευσαν καὶ συνετρίβησαν Ὑπουργεῖα, ἑωςότου κατορθωθῇ ἡ ἑνιαία Τράπεζα, ἡ Αὐστριακή, ἥτις ὑπάρχει σήμερον. Ἡ Ῥωσσία τὸ αὐτὸ ἔπραξεν. Ἡ Ἰταλία ἔχει 4 Τραπέζας, ζητεῖ δὲ τὴν συγχώνευσιν αὐτῶν· ἐργάζονται πρὸ καιροῦ εἰς τοῦτο, ὑπάρχουσιν ὅμως μέγισται δυσκολίαι, διότι ἑκάστη ἐξ αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Τοσκάνης, τῆς Λομβαρδίας, τοῦ Πεδεμοντίου, ἑκάστη ἐξ αὐτῶν δὲν στηρίζεται εἰς τὴν αὐτὴν βάσιν. Ὅλα λοιπὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ Κράτη τείνουν εἰς τὸ σύστημα τῆς ἑνιαίας Τραπέζης. Ἡ Ἀμερικὴ κατέῤῥιψεν αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς ἑνιαίας Τραπέζης, ἀλλ' ἀφ' οὗ τὸ κατέῤῥιψεν, ἐπῆλθε τὸ ἀκόλουθον ἀποτέλεσμα, εἰς τὴν Ἀμερικὴν νὰ δύναται ἕκαστος νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἀλλ' ὀφείλει πρῶτον νὰ καταβάλῃ τὸ $^1/_3$ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου· αὐτὸ τὸ $^1/_3$ ἀμέσως κατατίθεται εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως, τὸ Κράτος δέ, ἀντὶ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ, δίδει τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια. Τὰ γραμμάτια λοιπὸν δὲν ἐκδίδονται καθαυτὸ ἀπὸ τὴν Τράπεζαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν· ἡ Κυβέρνησις δίδει αὐτὰ τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια ἀπέναντι τοῦ κα-

ταβληθέντος μεταλλικοῦ, καὶ οὐδὲν πλέον δύναται νὰ ἐκδώσῃ γραμμάτιον ἡ Τράπεζα. Συγχρόνως τὸ Κράτος μετατρέπει τὴν χρηματικὴν καταβολὴν εἰς ὁμολογίας τοῦ δημοσίου χρέους, αὐτὰς δὲ τὰς ὁμολογίας διατηρεῖ ὡς ἐγγύησιν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Τράπεζα πτωχεύσῃ ἢ ἐξασθενήσῃ.

Πᾶς λοιπόν, ὅστις θέλει νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἅμα ἐκπληρώσῃ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, συνιστᾷ τοιαύτην· ποῖον δὲ ποσὸν τραπεζ. γραμματίων δύναται νὰ ἐκδώσῃ; μόνον ἐκεῖνο τὸ ποσόν, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἔδωκε μεταλλικὸν νόμισμα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Διὰ νὰ τεθῇ δὲ εἰς περιορισμός, διότι ἐπὶ τέλους δύναται νὰ παραδοθῇ μέγιστον ποσὸν μεταλλικοῦ καὶ νὰ πολλαπλασιασθοῦν αἱ Τράπεζαι εἰς τὸ ἀπέραντον, διὰ νὰ τεθῇ φραγμός, ὡρίσθη ὁ ἑξῆς περιορισμός, ὅτι πέραν τῶν 300,000,000 δολλαρίων δὲν δύνανται νὰ ἐκδοθῶσι τραπεζικὰ γραμμάτια. Ὅσαι λοιπὸν Τράπεζαι καὶ ἂν συστηθοῦν, ὅσα χρήματα καὶ ἂν καταβληθοῦν, πέραν τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων δὲν ἐπιτρέπεται ἔκδοσις γραμματίων· τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων ἐθεωρήθη, ὅτι ἦτον ἐπαρκὲς διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Τί εἶναι ὅμως αὐταὶ αἱ πολλαὶ Τράπεζαι; Μᾶς ἀνέγνωσε στατιστικάς, τὰς ὁποίας θὰ εὕρητε εἰς ὅποιον ἐγχειρίδιον καὶ ἂν λάβητε ἀνὰ χεῖρας, ἐγὼ ἀπορῶ πῶς ἔφερεν ἐδῶ εἰς τὸ βῆμα πράγματα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐν πάσῃ χρηστομαθείᾳ· ποῖον ἕπεται τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης φύσεως τῶν Τραπεζῶν; εἶναι τὸ ἑξῆς· τί νομίζετε ἐν Ἀμερικῇ, νομίζετε, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐδῶ ἡ ἡμετέρα Τράπεζα, γίνεται καὶ ἐν Ἀμερικῇ; ὅτι δανείζουν, ὡς ἡ ἡμετέρα Τράπεζα εἰς ὑποθήκας, καὶ ἐν γένει κάμνουν ὅλας ἐκείνας τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται παρὰ τῆς ἡμετέρας Τραπέζης; οὐδαμῶς· εἰς τί συνίστανται τὰ κέρδη αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν; αὐταὶ αἱ Τράπεζαι ἔδωκαν τόσον μεταλλικόν, ὅσα ἐκδίδουσι γραμμάτια, ὥστε ἐκ τούτων οὐδὲν ἔχουσι κέρδος. Τὸ κέρδος πηγάζει ἐκ τῆς καταθέσεως κεφαλαίων εἰς αὐτὰς τὰς Τραπέζας· ὅσοι ἔχουν κεφάλαια, καὶ δὲν ἔχουν τὴν ἐπιτηδειότητα, νὰ τὰ διαχειρίζωνται μόνοι, καὶ τοιοῦτοι εἶναι πολλοὶ ἐν Ἀμερικῇ, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κινοῦν τὰ κεφάλαιά των οἱ ἴδιοι καὶ ἀπασχολοῦν εἰς ἐπωφελεῖς ἐπιχειρήσεις, τὰ καταθέτουν εἰς τὰς Τραπέζας ἐκείνας ἐπ' ἀνοικτῷ λογαριασμῷ, καὶ ὁσάκις εὑρίσκουν κατάλληλον στιγμήν, κάμνουν χρῆσιν αὐτῶν τῶν κεφαλαίων σκοπίμως δι' ἐκδόσεως ἐπιταγῶν.

Τὰ κέρδη ὅμως τῶν Τραπεζῶν εἶναι μέγιστα, καὶ δι' αὐτὸ σᾶς εἶπεν. ὅτι Τράπεζα, ἥτις ἔχουσα κεφάλαιον μόνον 500 χιλιάδων φράγκων, ἔκαμε, δὲν ἐνθυμοῦμαι, πόσον κύκλον. Ἡ πίστις τῆς Τραπέζης χρησιμεύει πρὸς τοῦτο, καὶ πρὸ πάντων ἀποβλέπουν εἰς τὴν τιμιότητα καὶ τὴν στερεότητα τῆς Τραπέζης, καὶ ἅμα ἀποκτήσῃ ὑπόληψιν ἡ Τράπεζα προστρέχουν πάντες εἰς αὐτὴν καὶ καταθέτουν ἐπ' ἐλαχίστῳ τόκῳ τὰ κεφαλαιά των· ἀλλ' ἐρωτᾶτε: αἱ πολλαὶ Τράπεζαι, αἱ κατ' αὐτὸ τὸ σύστημα, εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως; εἴδατέ ποτε τοιοῦτον φαινόμενον;

Σεῖς, ὅστις εἶσθε καὶ ὀνόματι οἰκονόμος καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος οἰκονομολόγος, δὲν μᾶς ἐδώκατε κἂν ἓν παράδειγμα, ὅτι μία ἐκ τῶν Τραπεζῶν ἦλθεν εἰς ἀρωγὴν τῆς Κυβερνήσεως, διότι δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ πράξῃ τοῦτο, εἶναι εἰς ἀπόλυτον ἀδυναμίαν νὰ τὸ πράξῃ. Τί δὲ συνέβη ἐν Ἀμερικῇ; ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἀνάγκη πραγματοποιήσεως μεγάλου δανείου, δὲν προσέτρεξεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὰς Τραπέζας· αἱ Τράπεζαι δὲν εἶχον τὰ μέσα νὰ ἐκδώσωσι τραπεζικὰ γραμμάτια πέραν τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον κατέθεσαν εἰς χεῖρας τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀλλ' ἐξέδωκεν ἡ Κυβέρνησις χαρτονόμισμα, τὰ λεγόμενα greenbacks, διότι εἶχον πράσινον τὸ ὄπισθεν. Οἱαδήποτε ἄλλη Κυβέρνησις, ἐκτὸς τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τῆς ὁποίας ἡ φρόνησις εἶναι γνωστή, ἥτις ὑπόκειται εἰς πλείστας ἐγγυήσεις καὶ διευθύνεται πάντοτε ὑπὸ ἀνδρῶν ἐξόχου ἱκανότητος, οἱαδήποτε ἄλλη Κυβέρνησις πράττουσα τὸ αὐτό, τὴν ἔκδοσιν τοιούτου χαρτονομίσματος, ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν κρημνὸν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Εἴδετε, ὅτι τοιαῦτά τινα περιέχουν αἱ προτάσεις σας, καὶ τί νομίζετε θὰ συμβῇ, ὅταν ἡ Κυβέρνησις ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα, οὐχὶ διότι εἶναι Ἑλληνικὴ ἡ Κυβέρνησις, διότι δὲν ἐννοῶ νὰ σμικρύνω τὴν ὑπόληψιν τῆς Κυβερνήσεως τῆς Πατρίδος μου, ἀλλ' ἐννοῶ πᾶσαν Κυβέρνησιν. Ἡ Γαλλία, ἡ δημοκρατουμένη, ἂς τολμήσῃ σήμερον νὰ ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα· μόνον ἐπὶ τῇ εἰδήσει, ὅτι ἐκδίδει χαρτονόμισμα, θέλει ἀνατραπῇ ἐκ βάθρων. Σεῖς νομίζετε, ὅτι δύνασθε νὰ παίζητε μὲ τὴν πυρίτιδα, διότι οὐδὲ ὠσφράνθητε τὴν πυρίτιδα, ἀλλ' ἔχετε καὶ αὐτὴν ἐν ἀπεικονίσματι, κόνιν φέρουσαν τῆς πυρίτιδος τὸ χρῶμα. Ἐρωτήσατε ἓν τρίζων τοὺς ὀδόντας μεταχειρίζωμαι καὶ τοὺς τραπεζίτας. Ὄχι, δὲν ἔχω τοὺς γομφίους, ἔχω μόνους τοὺς γελασίνους. (Ἱλαρότης).

Δὲν ἐκτείνομαι περαιτέρω περὶ χαρτονομίσματος, διότι εἶναι τόσον ἀλλόκοτος ἰδέα, ὥστε οὔτε κἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνηται περὶ αὐτῆς λόγος, οὔτε ἔχει τὴν ἐλαχίστην πιθανότητα, νὰ συλληφθῇ ἐν τῷ νῷ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν. Ἀπὸ ἐκείνης τῆς στιγμῆς πρέπει νὰ παύσῃ νὰ ὀνομάζηται ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, πρέπει νὰ ὀνομάζηται μᾶλλον κ. Οἰκονόμος. Καὶ ἐπιμένω εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον εἶπον· συγκρίνων τὰ ἁπανταχοῦ γενόμενα, λέγω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ Τράπεζα, ἄνευ προνομίου δυναμένη νὰ παρέχῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐν ὡρισμένῃ καὶ δεδομένῃ περιστάσει πόρους. Αὐτὸ τὸ προνόμιον μὴ νομίσητε, ὅτι εἶναι πρὸς ὄφελος τῶν μετόχων καὶ ὅτι προσδίδει εἰς αὐτοὺς ὠφελείας, ὧν ἴσως δὲν ἀπολαμβάνουν καὶ ἄλλαι Τράπεζαι ἄνευ προνομίου. Δύνασθε νὰ συγκρίνητε πολλὰς Τραπέζας καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὸ προνόμιον, ἀλλ' ὅταν διευθύνωνται ἐπιτηδείως, δύνανται νὰ ἔχουν ἀνώτερα κέρδη· διότι Τράπεζα, ἥτις ἔχει τὸ προνόμιον, δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ κερδοσκοπικὰς πράξεις, τολμηράς, αἱ ὁποῖαι δεκαπλασιάζουν τὸ κεφάλαιον. Καθ' ὑπόθεσιν, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀγοράσῃ ὁμολογίας ξένας, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Παναμᾶ, ὡς ἐπιτρέπεται π. χ. εἰς τὴν Βιομηχανικήν· ἀλλ' ἐδῶ ἡ Τράπεζα ἔχει ὡρισμένα μόνον κέρδη, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται ἐκ τῶν προτέρων, ἔχει τόσα κεφάλαια, δύναται νὰ ἐκδώσῃ καὶ τόσον ποσὸν τραπεζικῶν γραμματίων, ὥστε περιορίζεται εἰς μόνον τὸν τόκον τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν ἐπέκεινα τοῦ κεφαλαίου ἐκδιδομένων γραμματίων· οὐδὲν ἕτερον κέρδος εἶναι δυνατὸν νὰ προσκτήσῃ. Ἡ Γαλλικὴ Τράπεζα, ἡ ὁποία εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων, εἶχε κεφάλαιον 91 ἑκατομμυρ., καὶ μόλις ἐπὶ Ναπολέοντος τὸ ἐδιπλασίασε καὶ ἔγινεν 182· ὑπάρχουν ὅμως ἄλλαι Τράπεζαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλείτερα κεφάλαια, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται, ἀλλ' ὁ ὀργανισμός, καὶ δι' αὐτοῦ καθίσταται λίθος τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος χρήσιμος εἰς ὡρισμένας περιστάσεις, οὐχὶ μόνον εἰς ἐκτάκτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τακτικάς· διότι Τράπεζα τοιαύτη συντελεῖ εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὴν κυκλοφορίαν, εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὰς πράξεις τῆς συναλλαγῆς, καὶ εἰς ὡρισμένας περιστάσεις εἰς τὸ νὰ ἔρχηται εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι αὐτὴ ἡ Αὐστρία εἶχε χαρτονόμισμα, καὶ ὡς ἐκ τούτου εὑρίσκετο πάντοτε εἰς δεινὴν θέσιν· ἐνθυμεῖσθε δὲ ὅ,τι

ὁμολογῆτε τὸ πρόγραμμα, ὅταν δὲν κρατῆτε πιστῶς ὑψηλὰ αὐτὴν τὴν σημαίαν τῆς ἐπιστρατείας; Θέσατε τὴν χεῖρα ὑψηλὰ ὡς ἡ ἀντιπολίτευσις, καὶ ὑψώσατε ὑπερηφάνως τὴν σημαίαν (γέλως ἐν τῇ δεξιᾷ) εἰς ἔνδειξιν, ὅτι ἔχετε τὴν αὐτὴν προθυμίαν, καὶ ποτὲ δὲν θέλει λείψει ἐκ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἡ ὑποστήριξις πρὸς τοιοῦτον ἔργον.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 26 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. Καλλιγας. Νομίζω, ὅτι τὰ χθὲς τελευταῖον λεχθέντα κατὰ τὴν β' ἀνάγνωσιν τοῦ νομοσχεδίου τῆς συμβάσεως δὲν πρέπει νὰ μείνωσιν ἄνευ ἀπαντήσεως, εἴτε παραδεχθῶμεν τὴν σύμβασιν, εἴτε ἀποῤῥίψωμεν αὐτήν. Εἰ μὲν παραδεχθῶμεν τὴν σύμβασιν, θεωρῶ ὅλως ἄτοπον νὰ δείξωμεν, ὅτι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, κλείομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀδιαφοροῦμεν εἰς τὰ ἐλαττώματα, ὅσα καταδεικνύονται· εἰ δὲ πάλιν ἀποῤῥίψωμεν τὴν σύμβασιν, νομίζω ὅλως ἄδικον ν' ἀποῤῥίψωμεν αὐτήν, διὰ τοὺς λόγους, οἵτινες ἐῤῥέθησαν.

Οἱ λόγοι ἦσαν λίαν βαρεῖς, δύναμαι νὰ εἴπω, ἀλλὰ τοῦτο λέγων, δὲν ἐννοῶ, ὅτι ἡ βαρύτης τῶν λόγων προήρχετο ἐκ τῆς βαρύτητος τοῦ ἀτόμου, διότι συμπίπτει οἱ βαρύτεροι λόγοι νὰ ῥίπτωνται εἰς τὸ μέσον ὑπὸ ἐκείνων, οἵτινες στεροῦνται βαρύτητος, τεκμήριον δὲ σχετικῶς πρὸς τὸν προλαλήσαντα ὁ κ. Δημητρακάκης, ὅστις ναὶ μὲν ἔχει πλείονα βαρύτητα, ἀλλὰ οἱ λόγοι του δὲν ἦσαν βαρεῖς. Εὑρίσκομαι λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάγκην, οὐ μόνον ν' ἀσχοληθῶ περὶ τοὺς λόγους, ἀλλὰ πρὸς τούτοις νὰ ἐξετάσω καὶ τὸν ῥήτορα, διότι καὶ αὐτὸς προέβη εἰς ἐξέτασιν ἐμοῦ καὶ μὲ ὑπέβαλεν εἰς ἀνάλυσιν, καὶ μάλιστα καὶ μὲ κατέταξε καὶ μὲ παρέστησεν ὡς οὐδόλως ἀνεξάρτητον. Ἐγὼ μὲν στεροῦμαι τῆς ἰδιότητος ταύτης. Ἐκεῖνος ὅμως εἶναι ἀνεξάρτητος,

διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς γνώμης του· ἐνῷ εἶναι πρὸς ὅλους ἀσύνδετος, σκέπτεται μόνος καὶ δὲν συσκέπτεται μετ' ἄλλων. Ἐγὼ τοὐναντίον μετ' ἄλλων συσκέπτομαι, καὶ ἑπομένως ἀκολουθῶ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, μεθ' ὧν συμπολιτεύομαι, καὶ πρὸ πάντων τοῦ προϊσταμένου τῆς μερίδος· ἐθεώρησε δέ, ὅπως καὶ ἐξέφρασεν, ὅτι εἶναι μέγιστον παράπτωμα ἐκ μέρους μου, ἀνθρώπου τῆς ἐπιστήμης, ἅμα ἦλθον ἐνταῦθα, νὰ συνταχθῶ μετά τινος κόμματος, μετά τινος μερίδος· διὰ τοῦτο ὡς ἐπιστήμων ἀπώλεσα ὅλην τὴν ἀξίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον, δηλ. τὴν ἰδανικήν, τὴν ὁποίαν μοὶ ἀποδίδει, διότι ἐγὼ οὐδέποτε ἀπέδωκα εἰς ἐμαυτὸν τοιαύτην ἰδανικὴν ἀξίαν· ὁ ἀξιότιμος ὅμως ἐκ Καλαβρύτων βουλευτὴς ἐθεώρησεν, ὅτι ὁ ἐπιστήμων πρέπει νὰ ἵσταται πολὺ ὑψηλὰ καὶ μεμονωμένος, ὅταν ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του, ἀφιέμενος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις. Ὁ κάτοχος τῆς ἐπιστήμης, συγχρωτιζόμενος μετὰ τῶν πολιτευομένων, ἀποβάλλει τὴν ἀξίαν του καὶ καταβαίνει τοῦ ἰδίου ὕψους. Διὰ νὰ σᾶς δείξω διὰ πραγμάτων, τί ἤθελε συμβῇ ἐντὸς τῆς Βουλῆς, ἂν εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα, διότι δὲν εἶμαι ἐγὼ μόνος ἐπιστήμων ἐνταῦθα, ἐδῶ εἶναι πλεῖστοι ἐπιστήμονες, ἰατροί, νομικοί, ἀξιωματικοί, τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ θεωρῶ πολλῷ ἀνωτέρους μου, ὡς λ. χ. τὸν κ. Βαλτινόν, ὅστις εἶναι καὶ καθηγητής, ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἐπιστήμονες 25 ἢ 30 ἤθελον ἀπομακρυνθῆ καὶ ἤθελον νὰ τηρῶσι τὴν ὑψηλὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν καλάθους κρεμαμένους ἀπὸ τῆς ὀροφῆς, εἰς οὓς νὰ κάθηται ἕκαστος ἐξ ἡμῶν, ὡς εὑρίσκετο ὁ Σωκράτης εἰς τὰς νεφέλας ἐν τῷ ταῤῥῷ ἀεροβατῶν, καὶ περιφρονῶν τὸν ἥλιον, καὶ ἐκεῖθεν ἕκαστος νὰ ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του ὡς χρησμόν. (Ἱλαρότης). Τοιαύτην δὲν ἐνόησα τὴν ἐπιστήμην ἐγώ, καὶ λυποῦμαι διὰ τὸν ἔντιμον συνάδελφόν μου, ὅστις ἔχει διάφορον ἰδέαν τῆς ἐπιστήμης· καθὼς αὐτός, οὕτω καὶ ἐγὼ εἴμεθα βουλευταί, καὶ καθῆκον ἔχομεν νὰ ἐκφέρωμεν τὴν γνώμην μας οὐδέποτε ἐκ τρίποδος, ἀλλ' ὡς οἱ λοιποὶ ἐντολοδόχοι τοῦ ἔθνους, τὴν αὐτὴν κατέχοντες θέσιν. Τί ἤθελεν εἶναι ὁ ἐπιστήμων, ὁ ἔχων μεμονωμένην τὴν γνώμην του; Ἤθελεν εἶναι, ὡς βλέπετε εἰς τὰς ἀγγελίας τῶν ἐφημερίδων λ. χ. «τὸ μόνον ἰαματικὸν πρὸς κατάπαυσιν πάσης ὀδονταλγίας.» (Ἱλαρότης). Καὶ ὁ ἄλλος ἐπιστήμων, τὰ αὐτὰ ἐπαγγελλόμενος, λέγει ὅτι εἶναι aqua distillata ἢ aqua fontanæ. Λοιπὸν ὁ μὲν εἷς ἐπιστήμων απο-

καλεῖ τὸ ἰαματικὸν τοῦ ἑτέρου aqua fontanæ, ὁ δὲ τὸ τοῦ πρώτου aqua distillata. Κακῶς ἐνόησεν ἐπίσης τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πολιτείαν ὁ ἔντιμος συνάδελφος, καὶ δὲν ὀκνῶ νὰ ἐξετάσω καὶ τὰς θεωρίας του περὶ πολιτικῆς, διότι παρετήρησα, ὅτι ἐπαγγέλλεται ἰδιαιτέραν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν ἀγνοῶ πότε ἔλαβεν, ἂν γραπτὴν ἢ ἄγραφον. παρὰ τοῦ λαοῦ, οὐδὲ γνωρίζω ποῦ εὗρε τὸν λαόν, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ πάντοτε ἀγορεύων. Ἕκαστος ἡμῶν ἔλαβε τὴν ἐντολὴν ἐκ τῆς ἐπαρχίας του· μόνος ὁ κ. βουλευτὴς Καλαβρύτων εἶναι ἀπεσταλμένος τοῦ λαοῦ. καὶ ἑκάστοτε ἐπικαλεῖται τὸν λαὸν ὡς ἴδιον κτῆμα. Πολλάκις ἠθέλησα νὰ ἐρωτήσω, ποῦ εἶναι ὁ λαὸς τοῦ κ. Οἰκονόμου· ἐδῶ, ἐν Ἀθήναις: Προέβην μέχρι τῆς Κολοκυθοῦς, καὶ δὲν τὸν εὗρηκα. (Ἱλαρότης). Ὁ λαός, τὸν ὁποῖον συνήντησα, μὲ εἶπε, σέ γνωρίζομεν ὡς βουλευτὴν μας. Περὶ τῶν Καλαβρύτων ἀφίνω εἰς τὸν κ. Ἀθανάσιον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Σωτήριον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Φωτήλαν, νὰ μᾶς εἴπωσι, ποῖος λαὸς ἔδωσεν ἰδιαιτέρως τοιαύτην τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον. Ἐντεῦθεν ἔφθασα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κ. Οἰκονόμος πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτὸν τὸν λαὸν εἰς τὸν οἶκόν του, λαὸν κηρόπλαστον, ἀπὸ μικρὰ μικρὰ ἀνδρείκελα, πρὸς ἃ ἀγορεύει, καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ λαὸς εἶναι ἄφωνος, θεωρεῖ, ὅτι σιωπῶν συγκατατίθεται. Ἰδοὺ διατί λέγει συχνὰ «ὁ λαὸς εἶναι ἔξω». Ἐκεῖνοι, οἵτινες ὁμιλοῦν, ὅτι ἔχουν ἐντολὴν τοῦ λαοῦ, οἵτινες εὑρίσκονται εἰς σχέσιν μὲ τὸν λαόν, ἀποτείνονται πρὸς αὐτὸν δημοσίως, ἐκθέτοντες τὰς γνώμας των ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἐκεῖ λαμβάνοντες τὴν μύησιν, τὴν ἐντολήν· τοιοῦτόν τι ἐκ μέρους τοῦ κ. Οἰκονόμου δὲν εἶδον, οὐδὲ ἔμαθον ποτέ, οὐδὲ ἀνέγνωσα ἔν τινι ἐφημερίδι, καὶ μάλιστα ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν «Ἐφημερίδι».

Αρ. Οικονομος. Ὁ κ. Γιαννοῦκος Μαυρομιχάλης εἶναι ἐδῶ.

Ι. Μαυρομιχαλης. Μάλιστα.

Αρ. Οικονομος. Ἠμπορεῖτε νὰ βεβαιώσητε τὸν κ. Καλλιγᾶν σεῖς. ὅστις εἶσθε Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου «Κοραῆς», ἐὰν ἦλθόν ποτε εἰς τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸν λαόν.

Ι. Μαυρομιχαλης. Μάλιστα· εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἤτο μάλιστα παρὼν καὶ ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὁ κ. Ἀθ. Πετιμεζᾶς, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν κ. κ. Βουλευτῶν.

Καλλιγας. Ἐὰν θέλητε νὰ τὰ πιστοποιήσητε, θέλομεν τὰ ἐρευνήσει καὶ ἀπαριθμήσει τοὺς παρευρεθέντας, ἀλλ' ἀπαιτεῖται μακρὰ διαδι-

κασία· διὰ ν' ἀνακαλύψωμεν τὸν λαόν σας, πρέπει νὰ φέρητε ἀποδείξεις, νὰ μεταχειρισθῆτε ὅλα τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα δι' ἐγγράφων, διὰ μαρτύρων, καὶ ἐπὶ τέλους δι' ἐπαγωγῆς ὅρκου..,.

Αρ. Οικονομου. Σᾶς χειροκροτῶ. (Χειροκροτεῖ).

Καλλιγας. Εὐχαριστῶ. Ἔρχομαι εἰς τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν τοῦ συναδέλφου μου, τὴν ὁποίαν ἀντέταξεν εἰς ὅσα εἶπον κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον. Τότε ἐξέθηκα, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ὑπάρχει σχέσις συνεννοήσεως καὶ τὴν ἐχαρακτήρισα ὡς συνάλλαγμα. Εἶπον, ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν διατελεῖ ἐν πνευματικῇ συναλλαγῇ ἰδεῶν, διατυπουμένων πρὸ πάντων διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς ὡς πολιτικὸν πρόγραμμα, ἐκτιθέμενον ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ, ἡ δὲ βεβαίωσις τῆς ἀποδοχῆς γίνεται διὰ τῆς ἀπαντήσεως· ὅλα ταῦτα συναποτελοῦν ἓν συνάλλαγμα. Κατεκρίθην τότε καὶ ἐκακίσθη ἡ θεωρία μου περὶ συναλλάγματος ὡς δικανική, καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ βήματος καὶ διὰ τοῦ τύπου, ὡς μὴ λησμονήσαντος, ὅτι ἐδίδασκον τὰ νομικά· ὁ σπουδαῖος πολιτικὸς δὲν ἔχει πλέον χρείαν τοῦ τύπου τοῦ συναλλάγματος, οὔτε τὸ μεταχειρίζεται πλέον. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ πράξῃ ὁ κ. Οἰκονόμος, ἅμα ἐξελέχθη βουλευτής, ἦτο νὰ ῥίψῃ τὸν Κουϊάκιον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπὸ τὰ παράθυρα εἰς τὴν ἀγυιάν, καὶ ἰδοὺ ἔγινε πολιτικός· δὲν ἔχω, εἶπε, πλέον ἀνάγκην τῶν δικανικῶν τύπων. Ποία εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ σχέσις μεταξὺ νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας; Εἶναι, λέγει, ἡ πάλη τοῦ ἰσχυροτέρου πρὸς τὸν ἀσθενέστερον, καὶ ποτὲ μὲν καταβάλλει ἡ ἐκτελεστικὴ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ποτὲ δὲ ἡ νομοθετικὴ τὴν ἐκτελεστικήν, καὶ τοιουτοτρόπως κυλίονται χαμαὶ καταβάλλουσαι καὶ καταβαλλόμεναι πὺξ καὶ λάξ. Πῶς δὲ διαλύεται ἡ πάλη αὐτῶν; διὰ τοῦ λαοῦ· γίνεται λοιπὸν ἔκκλησις εἰς τὸν λαόν, ὅστις ἀπαγγέλλει τὴν ἀπόφασίν του, τὴν ἀπαγγέλλει δὲ διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου του, τοῦ κ. Οἰκονόμου· οὕτω κατενόησε τὴν πολιτείαν ὁ κ. Οἰκονόμος, τὴν κατενόησεν ὡς πάλην, ἥτις προκαλεῖ τὴν κρίσιν τοῦ λαοῦ· δι' αὐτῆς δὲ ἐπανέρχεται μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ἡ ἁρμονία. Ἡ εἰρηνικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξήγησις οὐδεμίαν ἔχει κατ' αὐτὸν ἀξίαν. διότι εἶναι τὸ τετριμμένον δικανικὸν συνάλλαγμα. Ἀλλ' ἔρχομαι τώρα καὶ εἰς τὰ οἰκονομικά, καὶ ἠπόρησα πολὺ ὅταν εἶδον, ὅτι ὁ εἰδικὸς περὶ τὰ τοιαῦτα ὡμίλησε περὶ Τραπε-

ζῶν, ἐντελῶς ἄγευστος ἐκείνων τῶν γνώσεων καὶ τῶν θεωριῶν, αἵτινες εἶναι τὸ καύχημα τῆς ἐποχῆς μας. Διὰ τοῦτο εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην ἐγώ, ὅστις εἶμαι ὅλως ἀλλότριος, καὶ ἐκ περιεργείας μόνον ἐνίοτε ἐνδιατρίβω, νὰ καταδείξω εἰς αὐτὸν εἰς ποίαν πλάνην περιέπεσεν. Ἐπολέμησε τὸ προνόμιον, στηριχθεὶς φυσικῷ τῷ λόγῳ εἰς τὰς εὐρείας θεωρίας, τὰς ὁποίας ἔχει περὶ λαοῦ, δηλ. ἔχει εὐρείας θεωρίας, διαιρεῖ τὴν κοινωνίαν ἀποτόμως, ἐδῶ εἶναι ὁ λαός, ἐκεῖ εἶναι οἱ κατάρατοι, ὅ,τι δὲν εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, θεωρεῖ κατηραμένον· τὸ προνόμιον λοιπὸν εἶναι κατηραμένον. Παντὶ σθένει προσπαθεῖ, οὕτως εἰπεῖν, νὰ καταῤῥίψῃ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν περιουσίαν, τὸ κεφάλαιον, ἀγνοῶν, ὅτι μέλλει νὰ καταστήσῃ δυστυχεστέρους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἔχουν. Διὰ τοῦτο ἠκούσαμεν πέρυσι νὰ καταφέρηται κατὰ τῶν μεγάρων, κατὰ τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν, κατὰ τῆς πολυτελείας, τῆς χρήσεως μαρμάρων, κατὰ τῶν ὡραίων τεχνῶν, καὶ λησμονεῖ, ὅτι, ἂν καταλύσωμεν ὅλα ταῦτα, ἡ ζημία μέλλει νὰ ἦναι ἐπὶ τέλους τοῦ λαοῦ, διότι ὅλοι αὐτοί, ὅσοι ἐργάζονται τὰ μάρμαρα καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τέχνας, πρέπει νὰ μείνωσιν ἄεργοι, ἄνευ ἐργασίας, οἱ δὲ εὔποροι ἢ νὰ κρύψωσι τὴν περιουσίαν των, ἢ νὰ φύγωσι. Πολεμεῖ λοιπὸν τὰ προνόμια, χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ τὸ εἶδος τῶν προνομίων· καὶ ἐγὼ εἶμαι ἐχθρὸς τῶν προνομίων· καὶ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἔτυχε νὰ ὁμιλήσω ἐναντίον τῶν προνομίων. Ἀλλὰ περὶ προνομίου τοιούτου, ὁποῖον πρόκειται σήμερον, περὶ τούτου, ἔπρεπε νὰ τὸ ἐξετάσῃ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, καὶ ὄχι τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπέζης. Ἐὰν ἐπρόκειτο σήμερον νὰ παραχωρήσητε προνόμιον ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπέζης, μὲ ὅλας τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἔχω μὲ τὴν Τράπεζαν, καὶ τὰς μετοχάς, τὰς ὁποίας ἔχω, ἤθελον σᾶς εἴπει, κάμνετε κάκιστα, διατί νὰ δώσετε προνόμιον εἰς ταύτην τὴν Τράπεζαν; Ποῖος ὁ λόγος, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ συμφέρον τοῦ Κράτους; Ἐὰν τὸ δίδητε ὑπὲρ τῆς Τραπέζης, εἶναι ὅλον τὸ αὐτό, ὡς νὰ θέλητε νὰ εὐνοήσητε αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν ἀνθρώπων· τότε ἔρχομαι καὶ ἐγὼ μὲ τὸ μέρος τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχὶ τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχετε κηρόπλαστον ἐπὶ τῆς Τραπέζης σας, ἀλλὰ τοῦ ἀληθινοῦ λαοῦ. Σᾶς εἶπε λοιπόν, ὅτι ἐξ ἐναντίας ἡ κατάργησις τῶν προνομίων πολλαπλασιάζει τὰς τραπέζας, καὶ τότε ἰδοὺ αὐξάνουν αἱ τραπεζιτικαὶ ἐργασίαι, καὶ ἀπόδειξις εἶναι ἡ Σκωτία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Ἀμερική. Τὸ παρά-

δειγμα τῆς Σκωτίας δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς λίαν ἀτυχές, διότι αἱ Τράπεζαι τῆς Σκωτίας ἀνήκουσιν εἰς Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει Τράπεζαν προνομιοῦχον, καὶ ἔχει προνομιοῦχον Τράπεζαν τοιαύτην, περὶ τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν Τράπεζαν ἡ Ἀγγλία χρεωστεῖ τὴν εὕρεσιν πόρων εἰς ὅλας τὰς κρισίμους περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Β΄. Ἔκτοτε ἡ Τράπεζα αὐτὴ κατεδείχθη, ὅτι εἶναι, ὅσον εἶναι, χρήσιμος εἰς τὴν Ἀγγλίαν πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπόν, δι' ὃν ἀρχικῶς συνεστήθη, καὶ ἐνῷ ἡ ἀρχή της ἦτο μικρά, ἔφθασε σήμερον εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει, καὶ θεωρεῖται ὡς ἵδρυμα, τὸ ὁποῖον συναπαρτίζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Σήμερον ἐὰν εἴπῃ τις εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ν' ἀφαιρέσῃ τὸ προνόμιον τῆς Τραπέζης, θέλουν σᾶς εἴπει, ὅτι ἀφαιρεῖτε ἕνα λίθον ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Εἶναι λοιπὸν ἐντελῶς ἀτυχὲς τὸ παράδειγμα τῆς Σκωτίας, διότι εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐκτὸς τῆς Τραπέζης τῆς Ἀγγλικῆς, ἥτις ἔχει τὸ προνόμιον μέχρις ἀποστάσεως 10 μιλίων ἀπὸ τοῦ Λονδίνου, ἂν δὲν λανθάνωμαι, πέραν αὐτῆς τῆς ἀποστάσεως ἐπιτρέπεται ἡ ἵδρυσις ἄλλων Τραπεζῶν. Ἔχομεν λοιπὸν μέχρις ὡρισμένου σημείου τὸ σύστημα ἑνιαίας Τραπέζης, πέραν δὲ αὐτοῦ τοῦ ὁρίζοντος ἔχομεν πολλὰς Τραπέζας. Τώρα περὶ τῆς Ἑλβετίας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἡ Ἑλβετία δὲν εἶναι Κράτος, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς περιστάσεις οἵας ἡμεῖς· εἶναι Κράτος, τοῦ ὁποίου τὴν οὐδετερότητα ἠγγυήθη ὅλη ἡ Εὐρώπη, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ποτὲ νὰ σκεφθῇ περὶ πολέμου· οὔτε ἀπειλεῖ, οὔτε ἀπειλεῖται. Αἱ Τράπεζαι τότε ἔχουν σκοπὸν καθαρῶς ἐμπορικόν, τραπεζιτικόν, καὶ οὐδὲν πλέον.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν Ἀμερικήν. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἀμερικῆς ἠδύνατό τις νὰ ἐπικαλεσθῇ, καὶ εἶναι σπουδαῖον· τί ἐμφαίνει ὅμως; Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὑπῆρχεν ἑνιαία Τράπεζα εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ σπουδαιοτάτη, ἥτις ἐν μέσῳ τῆς δημοκρατίας, ἐν μέσῳ τῆς ὁμοσπονδίας τῳόντι εἶχε φθάσει εἰς ὑψηλὴν περιωπήν, καὶ φαίνεται, ὅτι ἐξήσκει σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς. Ὑπῆρχεν ἔκτοτε ἡ πάλη εἰς τὴν Ἀμερικὴν μεταξὺ τῶν λεγομένων Ὁμοσπονδιακῶν καὶ τῶν λεγομένων Δημοκρατικῶν, ἡ ἀντίθεσις τουτέστιν ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ κατασταθῇ ἑκάστη ἐπικράτεια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ὁσονένεστιν ἀνεξάρτητος καὶ αὐτόνομος, καὶ

ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ἐξουσία τῆς Ὁμοσπονδίας, τῆς κεντρικῆς πολιτείας, οὕτως εἰπεῖν. Ὁ Ἰάκσων λοιπὸν κατέῤῥιψε τὴν Τράπεζαν, διότι ἐθεώρησεν, ὅτι ἡ Τράπεζα ἀντέπραττεν εἰς τους σκοπούς του, ἔκτοτε δὲ ἔγιναν αἱ πολλαπλαῖ Τράπεζαι. Καὶ εἴδετε, σᾶς ἀνέφερε τὰς πολλαπλᾶς Τραπέζας, δὲν σᾶς εἶπεν ὅμως τὸ κυριώτερον, ἐπὶ τίνος συστήματος εἶναι ἱδρυμέναι, καὶ τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ ἀμέσως τὴν ἀντίθεσιν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ συστήματος τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ συστήματος, ὅπερ ἐπικρατεῖ ἐν Εὐρώπῃ, διότι ἐν Εὐρώπῃ βλέπετε ὅλα τὰ μεγάλα Κράτη, τὰ Κράτη, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰσχύν, τείνοντα πρὸς τὴν ἑνιαίαν Τράπεζαν. Ἡ Γαλλία ἐγκατέλειψεν ἐντελῶς τὰς ἰδέας περὶ πολλαπλῶν Τραπεζῶν· ἐνῷ ἡ ὕπαρξις ἑνιαίας Τραπέζης ἐφιλονικεῖτο μέχρι τινός, σήμερον τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ζήτημα. Εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Βίσμαρκ, ὅταν κατώρθωσε τὴν ἑνότητα τῆς Γερμανίας, τὸ πρῶτον μέσον, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησε συντελεστικὸν πρὸς στερέωσιν τῆς ἑνότητος τῆς Γερμανίας, ἦτον ἡ σύστασις τῆς Γερμανικῆς Τραπέζης, ἀποῤῥοφησάσης ὅλας τὰς ἄλλας. Ἡ Αὐστρία εἶχε δύω Τραπέζας, τὴν πέραν τοῦ Λέθα καὶ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα, ἐθεωρήθη δὲ μέγα κατόρθωμα ἡ ἕνωσις τῶν δύω Τραπεζῶν μετὰ δεινὰς ἔριδας, καθ' ἃς ἐκινδύνευσαν καὶ συνετρίβησαν Ὑπουργεῖα, ἑωςότου κατορθωθῇ ἡ ἑνιαία Τράπεζα, ἡ Αὐστριακή, ἥτις ὑπάρχει σήμερον. Ἡ Ῥωσσία τὸ αὐτὸ ἔπραξεν. Ἡ Ἰταλία ἔχει 4 Τραπέζας, ζητεῖ δὲ τὴν συγχώνευσιν αὐτῶν· ἐργάζονται πρὸ καιροῦ εἰς τοῦτο, ὑπάρχουσιν ὅμως μέγισται δυσκολίαι, διότι ἑκάστη ἐξ αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Τοσκάνης, τῆς Λομβαρδίας, τοῦ Πεδεμοντίου, ἑκάστη ἐξ αὐτῶν δὲν στηρίζεται εἰς τὴν αὐτὴν βάσιν. Ὅλα λοιπὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ Κράτη τείνουν εἰς τὸ σύστημα τῆς ἑνιαίας Τραπέζης. Ἡ Ἀμερικὴ κατέῤῥιψεν αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς ἑνιαίας Τραπέζης, ἀλλ' ἀφ' οὗ τὸ κατέῤῥιψεν, ἐπῆλθε τὸ ἀκόλουθον ἀποτέλεσμα, εἰς τὴν Ἀμερικὴν νὰ δύναται ἕκαστος νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἀλλ' ὀφείλει πρῶτον νὰ καταβάλῃ τὸ $^1/_3$ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου· αὐτὸ τὸ $^1/_3$ ἀμέσως κατατίθεται εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως, τὸ Κράτος δέ, ἀντὶ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ, δίδει τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια. Τὰ γραμμάτια λοιπὸν δὲν ἐκδίδονται καθαυτὸ ἀπὸ τὴν Τράπεζαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν· ἡ Κυβέρνησις δίδει αὐτὰ τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια ἀπέναντι τοῦ κα-

ταβληθέντος μεταλλικοῦ, καὶ οὐδὲν πλέον δύναται νὰ ἐκδώσῃ γραμμάτιον ἡ Τράπεζα. Συγχρόνως τὸ Κράτος μετατρέπει τὴν χρηματικὴν καταβολὴν εἰς ὁμολογίας τοῦ δημοσίου χρέους, αὐτὰς δὲ τὰς ὁμολογίας διατηρεῖ ὡς ἐγγύησιν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Τράπεζα πτωχεύσῃ ἢ ἐξασθενήσῃ.

Πᾶς λοιπόν, ὅστις θέλει νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἅμα ἐκπληρώσῃ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, συνιστᾷ τοιαύτην· ποῖον δὲ ποσὸν τραπεζ. γραμματίων δύναται νὰ ἐκδώσῃ; μόνον ἐκεῖνο τὸ ποσόν, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἔδωκε μεταλλικὸν νόμισμα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Διὰ νὰ τεθῇ δὲ εἷς περιορισμός, διότι ἐπὶ τέλους δύναται νὰ παραδοθῇ μέγιστον ποσὸν μεταλλικοῦ καὶ νὰ πολλαπλασιασθοῦν αἱ Τράπεζαι εἰς τὸ ἀπέραντον, διὰ νὰ τεθῇ φραγμός, ὡρίσθη ὁ ἑξῆς περιορισμός, ὅτι πέραν τῶν 300,000,000 δολλαρίων δὲν δύνανται νὰ ἐκδοθῶσι τραπεζικὰ γραμμάτια. Ὅσαι λοιπὸν Τράπεζαι καὶ ἂν συστηθοῦν, ὅσα χρήματα καὶ ἂν καταβληθοῦν, πέραν τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων δὲν ἐπιτρέπεται ἔκδοσις γραμματίων· τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων ἐθεωρήθη, ὅτι ἦτον ἐπαρκὲς διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Τί εἶναι ὅμως αὗται αἱ πολλαὶ Τράπεζαι; Μᾶς ἀνέγνωσε στατιστικάς, τὰς ὁποίας θὰ εὕρητε εἰς ὅποιον ἐγχειρίδιον καὶ ἂν λάβητε ἀνὰ χεῖρας, ἐγὼ ἀπορῶ πῶς ἔφερεν ἐδῶ εἰς τὸ βῆμα πράγματα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐν πάσῃ χρηστομαθείᾳ· ποῖον ἕπεται τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης φύσεως τῶν Τραπεζῶν; εἶναι τὸ ἑξῆς· τί νομίζετε ἐν Ἀμερικῇ, νομίζετε, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐδῶ ἡ ἡμετέρα Τράπεζα, γίνεται καὶ ἐν Ἀμερικῇ; ὅτι δανείζουν, ὡς ἡ ἡμετέρα Τράπεζα εἰς ὑποθήκας, καὶ ἐν γένει κάμνουν ὅλας ἐκείνας τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται παρὰ τῆς ἡμετέρας Τραπέζης; οὐδαμῶς· εἰς τί συνίστανται τὰ κέρδη αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν; αὗται αἱ Τράπεζαι ἔδωκαν τόσον μεταλλικόν, ὅσα ἐκδίδουσι γραμμάτια, ὥστε ἐκ τούτων οὐδὲν ἔχουσι κέρδος. Τὸ κέρδος πηγάζει ἐκ τῆς καταθέσεως κεφαλαίων εἰς αὐτὰς τὰς Τραπέζας· ὅσοι ἔχουν κεφάλαια, καὶ δὲν ἔχουν τὴν ἐπιτηδειότητα, νὰ τὰ διαχειρίζωνται μόνοι, καὶ τοιοῦτοι εἶναι πολλοὶ ἐν Ἀμερικῇ, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κινοῦν τὰ κεφάλαιά των οἱ ἴδιοι καὶ ἀπασχολοῦν εἰς ἐπωφελεῖς ἐπιχειρήσεις, τὰ καταθέτουν εἰς τὰς Τραπέζας ἐκείνας ἐπ' ἀνοικτῷ λογαριασμῷ, καὶ ὁσάκις εὑρίσκουν κατάλληλον στιγμήν, κάμνουν χρῆσιν αὐτῶν τῶν κεφαλαίων σκοπίμως δι' ἐκδόσεως ἐπιταγῶν.

Τὰ κέρδη ὅμως τῶν Τραπεζῶν εἶναι μέγιστα, καὶ δι' αὐτὸ σᾶς εἶπεν, ὅτι Τράπεζα, ἥτις ἔχουσα κεφάλαιον μόνον 500 χιλιάδων φράγκων, ἔκαμε, δὲν ἐνθυμοῦμαι, πόσον κύκλον. Ἡ πίστις τῆς Τραπέζης χρησιμεύει πρὸς τοῦτο, καὶ πρὸ πάντων ἀποβλέπουν εἰς τὴν τιμιότητα καὶ τὴν στερεότητα τῆς Τραπέζης, καὶ ἅμα ἀποκτήσῃ ὑπόληψιν ἡ Τράπεζα προστρέχουν πάντες εἰς αὐτὴν καὶ καταθέτουν ἐπ' ἐλαχίστῳ τόκῳ τὰ κεφαλαιά των· ἀλλ' ἐρωτᾶτε: αἱ πολλαὶ Τράπεζαι, αἱ κατ' αὐτὸ τὸ σύστημα, εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως; εἴδατέ ποτε τοιοῦτον φαινόμενον;

Σεῖς, ὅστις εἶσθε καὶ ὀνόματι οἰκονόμος καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος οἰκονομολόγος, δὲν μᾶς ἐδώκατε κἂν ἓν παράδειγμα, ὅτι μία ἐκ τῶν Τραπεζῶν ἦλθεν εἰς ἀρωγὴν τῆς Κυβερνήσεως, διότι δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ πράξῃ τοῦτο, εἶναι εἰς ἀπόλυτον ἀδυναμίαν νὰ τὸ πράξῃ. Τί δὲ συνέβη ἐν Ἀμερικῇ; ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἀνάγκη πραγματοποιήσεως μεγάλου δανείου, δὲν προσέτρεξεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὰς Τραπέζας· αἱ Τράπεζαι δὲν εἶχον τὰ μέσα νὰ ἐκδώσωσι τραπεζικὰ γραμμάτια πέραν τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον κατέθεσαν εἰς χεῖρας τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀλλ' ἐξέδωκεν ἡ Κυβέρνησις χαρτονόμισμα, τὰ λεγόμενα greenbacks, διότι εἶχον πράσινον τὸ ὄπισθεν. Οἰαδήποτε ἄλλη Κυβέρνησις, ἐκτὸς τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τῆς ὁποίας ἡ φρόνησις εἶναι γνωστή, ἥτις ὑπόκειται εἰς πλείστας ἐγγυήσεις καὶ διευθύνεται πάντοτε ὑπὸ ἀνδρῶν ἐξόχου ἱκανότητος, οἰαδήποτε ἄλλη Κυβέρνησις πράττουσα τὸ αὐτό, τὴν ἔκδοσιν τοιούτου χαρτονομίσματος, ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν κρημνὸν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Εἴδετε, ὅτι τοιαῦτά τινα περιέχουν αἱ προτάσεις σας, καὶ τί νομίζετε θὰ συμβῇ, ὅταν ἡ Κυβέρνησις ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα, οὐχὶ διότι εἶναι Ἑλληνικὴ ἡ Κυβέρνησις, διότι δὲν ἐννοῶ νὰ σμικρύνω τὴν ὑπόληψιν τῆς Κυβερνήσεως τῆς Πατρίδος μου, ἀλλ' ἐννοῶ πᾶσαν Κυβέρνησιν. Ἡ Γαλλία, ἡ δημοκρατουμένη, ἂς τολμήσῃ σήμερον νὰ ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα· μόνον ἐπὶ τῇ εἰδήσει, ὅτι ἐκδίδει χαρτονόμισμα, θέλει ἀνατραπῇ ἐκ βάθρων. Σεῖς νομίζετε, ὅτι δύνασθε νὰ παίζητε μὲ τὴν πυρίτιδα, διότι οὐδὲ ὠσφράνθητε τὴν πυρίτιδα, ἀλλ' ἔχετε καὶ αὐτὴν ἐν ἀπεικονίσματι, κόνιν φέρουσαν τῆς πυρίτιδος τὸ χρῶμα. Ἐρωτήσατε ἂν τρίζων τοὺς ὀδόντας μεταχειρίζωμαι καὶ τοὺς τραπεζίτας. Ὄχι, δὲν ἔχω τοὺς γομφίους, ἔχω μόνους τοὺς γελασίνους. (Ἱλαρότης).

Δὲν ἐκτείνομαι περαιτέρω περὶ χαρτονομίσματος, διότι εἶναι τόσον ἀλλόκοτος ἰδέα, ὥστε οὔτε κἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνηται περὶ αὐτῆς λόγος, οὔτε ἔχει τὴν ἐλαχίστην πιθανότητα, νὰ συλληφθῇ ἐν τῷ νῷ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν. Ἀπὸ ἐκείνης τῆς στιγμῆς πρέπει νὰ παύσῃ νὰ ὀνομάζηται ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, πρέπει νὰ ὀνομάζηται μᾶλλον κ. Οἰκονόμος. Καὶ ἐπιμένω εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον εἶπον· συγκρίνων τὰ ἁπανταχοῦ γενόμενα, λέγω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ Τράπεζα, ἄνευ προνομίου δυναμένη νὰ παρέχῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐν ὡρισμένῃ καὶ δεδομένῃ περιστάσει πόρους. Αὐτὸ τὸ προνόμιον μὴ νομίσητε, ὅτι εἶναι πρὸς ὄφελος τῶν μετόχων καὶ ὅτι προσδίδει εἰς αὐτοὺς ὠφελείας, ὧν ἴσως δὲν ἀπολαμβάνουν καὶ ἄλλαι Τράπεζαι ἄνευ προνομίου. Δύνασθε νὰ συγκρίνητε πολλὰς Τραπέζας καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὸ προνόμιον, ἀλλ' ὅταν διευθύνωνται ἐπιτηδείως, δύνανται νὰ ἔχουν ἀνώτερα κέρδη· διότι Τράπεζα, ἥτις ἔχει τὸ προνόμιον, δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ κερδοσκοπικὰς πράξεις, τολμηράς, αἱ ὁποῖαι δεκαπλασιάζουν τὸ κεφάλαιον. Καθ' ὑπόθεσιν, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀγοράσῃ ὁμολογίας ξένας, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Παναμᾶ, ὡς ἐπιτρέπεται π. χ. εἰς τὴν Βιομηχανικήν· ἀλλ' ἐδῶ ἡ Τράπεζα ἔχει ὡρισμένα μόνον κέρδη, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται ἐκ τῶν προτέρων, ἔχει τόσα κεφάλαια, δύναται νὰ ἐκδώσῃ καὶ τόσον ποσὸν τραπεζικῶν γραμματίων, ὥστε περιορίζεται εἰς μόνον τὸν τόκον τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν ἐπέκεινα τοῦ κεφαλαίου ἐκδιδομένων γραμματίων· οὐδὲν ἕτερον κέρδος εἶναι δυνατὸν νὰ προσκτήσῃ. Ἡ Γαλλικὴ Τράπεζα, ἡ ὁποία εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων, εἶχε κεφάλαιον 91 ἑκατομμυρ., καὶ μόλις ἐπὶ Ναπολέοντος τὸ ἐδιπλασίασε καὶ ἔγινεν 182· ὑπάρχουν ὅμως ἄλλαι Τράπεζαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλείτερα κεφάλαια, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται, ἀλλ' ὁ ὀργανισμός, καὶ δι' αὐτοῦ καθίσταται λίθος τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος χρήσιμος εἰς ὡρισμένας περιστάσεις, οὐχὶ μόνον εἰς ἐκτάκτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τακτικάς· διότι Τράπεζα τοιαύτη συντελεῖ εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὴν κυκλοφορίαν, εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὰς πράξεις τῆς συναλλαγῆς, καὶ εἰς ὡρισμένας περιστάσεις εἰς τὸ νὰ ἔρχηται εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι αὐτὴ ἡ Αὐστρία εἶχε χαρτονόμισμα, καὶ ὡς ἐκ τούτου εὑρίσκετο πάντοτε εἰς δεινὴν θέσιν· ἐνθυμεῖσθε δὲ ὅ,τι

καὶ προχθὲς σᾶς ἀνέφερα, ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ ἡ ὑποτίμησις τῶν τραπεζικῶν γραμματίων δὲν εἶχεν ὑπερβῆ τὰ 10 %, ἐνῷ ἐν Αὐστρίᾳ εἶχε φθάσει τὰ 22 %, συνέβη δὲ τοῦτο ἐν Αὐστρίᾳ, διότι ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ χαρτονόμισμα. Τί ἔπραξεν ὁ σπουδαῖος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἐν Αὐστρίᾳ, ἔνθα ἐγένοντο πολλαὶ καὶ σφοδραὶ συζητήσεις καὶ ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ ὅλων τῶν ἐπιστημόνων ἐν Γερμανίᾳ, ὅτι πρέπει νὰ παύσῃ τὸ χαρτονόμισμα, καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψωσιν εἰμὴ τὴν ἔκδοσιν τραπεζικῶν γραμματίων, καὶ συνέπεια τούτου ἦτον, ὅτι ἐγένετο Σύμβασις μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Τραπέζης, τῆς ἐνιαίως ἤδη σχηματισθείσης ἐκ τῆς ἑνώσεως τῆς πέραν τοῦ Λέθα καὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα Τραπέζης, ἐγένετο Σύμβασις, καθ' ἣν ἡ Κυβέρνησις ὑπέσχετο ἐν διαστήματι χρόνου κατὰ μικρὸν ν' ἀποσύρῃ τὸ χαρτονόμισμα, ἐπετράπη δὲ εἰς τὴν Τράπεζαν ἀντὶ τοῦ χαρτονομίσματος νὰ ἐκδίδῃ τραπεζικὰ γραμμάτια, τοσοῦτον δὲ εὐάρεστα ἐπῆλθον τὰ ἀποτελέσματα, ὥστε ἤδη ἐν Αὐστρίᾳ ἐγγίζει ὁ χρόνος τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Εἶναι δὲ παράδοξον πόσον ταχέως ἐπῆλθεν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, ἐν διαστήματι πέντε ἐτῶν, καὶ οὕτως ἡ Αὐστρία ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν δεινὴν θέσιν καὶ ἐπηνώρθωσε τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς. Καὶ ἐν Αὐστρίᾳ ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας εἶναι ζήτημα ποσοῦ τινος ἑκατομμυρίων φιορινίων, 400,000,000, ἂν δὲν λανθάνωμαι, καὶ ἅμα ἡ Αὐστρία συνομολογήσῃ ἐξωτερικὸν δάνειον, ἐπέρχεται ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας.

Λοιπὸν τί συμβουλεύει ὁ ἔντιμος συνάδελφος ἐκ Καλαβρύτων, ὁ ἐκ τοῦ λαοῦ ἔχων τὴν ἐντολήν; συμβουλεύει νὰ πράξητε τὸ ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Εἰς τὸ μάθημα τῆς πείρας κλείει τοὺς ὀφθαλμούς. Ἓν φόβητρον ταράσσει αὐτόν, τὸ μονοπώλιον, καὶ νομίζει, ὅτι προνόμιον ὁποιονδήποτε, εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅτι ὅπου γίνεται λόγος περὶ προνομίου, πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Κύριοι, τὸ προνόμιον τῆς Τραπέζης, εἶναι προνόμιον τῆς Κυβερνήσεως, ἡ Κυβέρνησις ἐπιτρέπει τὴν διαχείρισιν τοῦ προνομίου εἰς τὴν Τράπεζαν· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς σχέσις μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Τραπέζης, τὸ προνόμιον εἶναι τῆς Κυβερνήσεως, οὐδεὶς δύναται νὰ ἐκδώσῃ γραμμάτιον εἰς τὸν κομιστήν, ἡ Τράπεζα τὸ πράττει κατ' ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις παραχωρεῖ τὴν διαχείρισιν, εἶναι δὲ ἡ Τράπεζα ὁ καταλληλότερος διαχειριστής, διότι ἡ Τράπεζα δὲν εὑρίσκεται ἐν μέσῳ τῆς πο-

λιτικῆς, ὅπως ἡ Κυβέρνησις. Ἡ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρῇ τὴν ἔκδοσιν χαρτονομίσματος, διότι τοῦτο θὰ ἦναι ὀλέθριον, δὲν θὰ ὑπάρχῃ χαλινός, διότι ὁ εἰς ὑπουργὸς θὰ λέγῃ, διατί ἐγὼ νὰ ἦμαι κατώτερος τοῦ ἄλλου, ἐκεῖνος ἐδαπάνησε δέκα, ἐγὼ θὰ δαπανήσω εἴκοσιν ἑκατομμύρια. «Σαοὺλ ἐν χιλιάσι καὶ Δαβὶδ ἐν μυριάσι»· ἐνῷ κατάστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἴδια συμφέροντα, καὶ τὸ ὁποῖον ἐξήρτηται ἐκ τῶν μετόχων, δὲν ἀκούει τὴν θέλησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἐξετάζει τὸ ἐφικτόν, ἐξετάζει μέχρι τίνος σημείου δὲν ὑπάρχει βλάβη, καὶ ἅμα ἴδῃ, ὅτι βλάβη ἐπίκειται, σταματᾷ. Ἤκουσα τὸν κ. Δημητρακάκην, ὅστις ἐκάκισε τὴν Τράπεζαν, ὅτι εἰς τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα περίστασιν ἠρνήθη νὰ δώσῃ χρήματα· ἐγὼ λέγω, ὅτι ἔδειξεν ἀνεξαρτησίαν. Τράπεζα, ἥτις ἀρνεῖται, ἔχει τὸ στῆθος νὰ μὴ γίνηται ὑποπόδιον τῶν κυβερνώντων, καὶ ἀρνουμένη ἔχει λόγους σοβαρούς, δι' οὓς ἀρνεῖται, διότι δὲν γίνεται ὁ σκίμπους ἑκάστου ὑπουργοῦ.

Θέλω νὰ ἐξετάσω καὶ μερικοὺς ἀριθμοὺς τοῦ κ. συναδέλφου, ὅστις ἔῤῥιψεν ἐν τῷ μέσῳ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἄξια συζητήσεως, διότι ἠμπορῶ νὰ εἴπω, ὅτι ἐλήφθησαν ἀπὸ τοὺς ῥύακας τῶν ἀγυιῶν, καὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς ὁδοκαθαριστάς, νὰ τὰ ἀποκομίσουν. Εἶπε, π. χ., περὶ κακῆς διαχειρίσεως τῆς Τραπέζης, παρεδέχθη, ὅτι ἐνῷ ἔχει τόσην κακὴν διαχείρισιν, ἐν τοσούτῳ ἀκμάζει· αὐτὸ εἶναι θαῦμα τερατῶδες, φαίνεται ὅτι ἡ κακὴ διαχείρισις εἶναι ἐπιτυχία τῆς Τραπέζης, τότε λοιπὸν νὰ τὴν ἀφήσωμεν νὰ ἐξακολουθῇ τὴν κακὴν διαχείρισιν, διὰ νὰ προκόπτῃ. Ἐτάραξε τὸν κ. βουλευτὴν Καλαβρύτων τὸ μέγεθος τῶν μισθῶν. Εὗρεν, ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τῆς Τραπέζης ἀνεγείρουν μέγαρα. Ἵνα καταδείξῃ δὲ πῶς, εἶπε καὶ ἕνα ἀριθμόν, βλέπετε τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως τῆς Τραπέζης εἶναι 1,700,000. Παράδοξον, κύριοι, πῶς δὲν μετέχω καὶ ἐγὼ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ; Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὰ τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως; ἡ Τράπεζα, καθὼς εἶναι γνωστόν, δέχεται καταθέσεις ἐπὶ τόκῳ, καὶ ἡ πίστις τῆς Τραπέζης ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμα, ὥστε σήμερον εἶναι σχεδὸν 40,000,000 εἰς ἔντοκον κατάθεσιν, τὰ ὁποῖα ἀποφέρουν, κατὰ μέσον ὅρον πρὸς 4 %, 1,600,000· ἐὰν ἀφαιρέσητε τοὺς τόκους, τοὺς ὁποίους πληρώνει τῶν ξένων κεφαλαίων, βλέπετε τὸ ὑπόλοιπον· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθὴς δαπάνη τῆς Τραπέζης, διότι, εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως καθ' ὅλον τὸ ἔτος εἶναι 200,000 δραχμῶν, πῶς αὐτὰ ἔγιναν 1,700,000; Ὅστις

ὑποπίπτει εἰς τοιαῦτα τερατώδη λάθη, μοῦ φαίνεται, ὅτι ἔχει χρέος νὰ τὰ διορθώνῃ, καὶ ἑπομένως ἐλπίζω, ὅτι δὲν θ' ἀρνηθῆτε νὰ ἔλθητε εἰς τὸ βῆμα νὰ τὰ διορθώσητε, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ἀκούσω καὶ πάλιν. Ἠπόρησα· δὲν ὁμιλεῖτε ἀπὸ τοῦ βήματος σεῖς ὁ ἐπιστήμων, ὁ ἀξιῶν, ὅτι ἵστασθε ὑψηλά, ὅτι εἶσθε ἀμέτοχος παντὸς πάθους, ὅτι βλέπετε τὰ πράγματα ἄνωθεν μὲ ὄμμα ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐξετάζει μόνον ἐξ ἀντικειμένου τὰ πράγματα; Ἠπόρησα, ὅταν ἤκουσα νὰ εἴπητε ἐν ὀργῇ, ὅτι αὐτὴ ἡ σύμβασις εἶναι ῥάκος· τότε καὶ ἐγὼ σᾶς λέγω εὐαγγελικῶς « ῥακᾶ ».

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΤΜΟΠΛΟΪΑΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Γνωμοδοτήσας, κύριοι, κατὰ τῆς συμβάσεως καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοῦ νομοσχεδίου τοῦ κυροῦντος αὐτὴν τὴν σύμβασιν καὶ εὑρεθεὶς μόνος ἐν τῇ ἐπιτροπῇ, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογήσω τὴν γνώμην μου, προσέτι δέ, διότι θεωρῶ, ὅτι ἔχομεν καὶ συμφέρον νὰ ταχύνωμεν αὐτὴν τὴν συζήτησιν διὰ τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἐξέθηκεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, διότι νομίζει, ὅτι μέχρι τῆς 1ης Ἰανουαρίου ἐξακολουθεῖ ἡ ὑφισταμένη σύμβασις.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν τὸ νομίζω, εἶναι βέβαιον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Νομίζετε ὅμως, ὅτι, ἐὰν ἡ σύμβασις δὲν ψηφισθῇ ἐγκαίρως, θέλει ὑπάρξει στέρησις ὡς πρὸς τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας, καὶ μάλιστα ἀνησυχεῖ καὶ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Δωρίδος κ. Κότταρης. Ἐὰν λοιπὸν πρόκηται ν' ἀποῤῥιφθῇ ἡ σύμβασις, καλλίτερον εἶναι ν' ἀποῤῥιφθῇ ταχύτερα, ὅπως φροντίσῃ ἡ Κυβέρνησις μέχρι τῆς 1ης Ἰανουαρίου δι' ἄλλης συμβάσεως, νὰ μὴ εὑρεθῶμεν ἐστερημένοι συγκοινωνίας.

Περὶ τοῦ νομοσχεδίου, διὰ τοῦ ὁποίου κυροῦται ἡ σύμβασις, προτίθεμαι κυρίως νὰ ὁμιλήσω, δὲν ἔχω δὲ σκοπὸν νὰ εἰσέλθω εἰς τὰ

καθέκαστα τῆς συμβάσεως, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσω τὰς ἀρχάς, αἵτινες ἐξετέθησαν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ περὶ κυρώσεως τῆς συμβάσεως. Μοὶ φαίνεται, ὅτι πρώτη ἀρχὴ ἐκτίθεται ἡ ἀποζημίωσις κατ' ἔτος ὡρισμένου ποσοῦ· β', ὅτι οὐδὲν ἀτμοκίνητον δύναται νὰ δέχηται ἐπιβάτας ἄνευ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὅρων, περὶ ὧν γίνεται λόγος κατόπιν. Ἐκ τῶν ὅρων τούτων εἶναι ἡ διατίμησις κεκανονισμένων ναύλων ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν, ἢ ὑπὸ τοῦ νομάρχου.

Παπαμιχαλοπουλος. Νομίζω, ὅτι δὲν ἔχει τοιαύτην διάταξιν.

Καλλιγας. Τὸ ἄρθρον 3 λέγει: «Οὐδὲν ἀτμόπλοιον δύναται νὰ δέχηται ἐπιβάτας, ἂν μὴ τὸ τιμολόγιον αὐτοῦ ὑποβληθῇ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν κτλ.»

Παπαμιχαλοπουλος. Ἁπλῶς νὰ ὑποβληθῇ.

Καλλιγας. «Πᾶσαν ἐλάττωσιν ὀφείλει νὰ γνωστοποιῇ εἰς τὴν διοικητικὴν ἀρχὴν τοῦ τόπου, ἐν ᾗ θὰ λάβῃ χώραν ἡ ἐλάττωσις αὕτη, τὴν προτεραίαν τοῦ ἀπόπλου.

Ὁ παραβαίνων τὴν διάταξιν ταύτην πλοίαρχος τιμωρεῖται μὲ πρόστιμον δρ. 500, καὶ ἐν ὑποτροπῇ 1000.»

Συνδέεται τώρα τοῦτο μὲ τὸ ἕβδομον ἄρθρον τῆς συμβάσεως, καθ' ὃ ἡ ἑταιρία δύναται νὰ ἐπιφέρῃ ἐλάττωσιν, ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν ἄλλη τις ἑταιρία, ἢ πλοίαρχος ἀτμοπλοίου ἐπὶ τῆς αὐτῆς συγκοινωνίας κτλ. προσδιορίσῃ κατώτερον ναῦλον.

Τί ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅταν συνδέσητε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀποζημιώσεως καὶ τὴν διάταξιν, διὰ τῆς ὁποίας πᾶν ἀτμόπλοιον ὀφείλει νὰ ὑποβάλῃ τὸ τιμολογιόν του εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν ἐσωτερικῶν;

Παπαμιχαλοπουλος. Ἁπλῶς, ἐπαναλαμβάνω.

Καλλιγας. Ἔστω καὶ ἁπλῶς. Δὲν ἐννοῶ διατί νὰ τὸ ὑποβάλῃ, ἔστω καὶ ἁπλῶς δὲν ἐννοῶ τὸν σκοπόν.

Παπαμιχαλοπουλος. Ὑπάρχει σκοπός.

Καλλιγας. Αἱ πράξεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ὑπάγονται εἰς ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν, ἐννοῶ, ὅτι δύνανται νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοιαύτην διατύπωσιν, ὅπως ὅτε θέλετε νὰ ἐκδώσητε ἐφημερίδα, ἢ ὅτε θέλετε νὰ συστήσητε κατάστημα ἐπικίνδυνον εἰς τὴν δημοσίαν ὑγείαν· ἀλλὰ ν' ἀπαγορεύσωμεν νὰ δεχθῇ ἐπιβάτας, ἔστω καὶ ἁπλῶς, αὐτὸ δὲν τὸ ἐννοῶ.

Ραλλης. Σκοπὸς ὑφίσταται, διότι θέλει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀτμοπλοϊκὴ Ἑταιρία, νὰ καταβιβάζῃ τὸν ναῦλον.

Παπαμιχαλοπουλος. Αὐτὸ εἶναι.

Καλλιγας. Δέχεσθε νὰ χορηγήσητε εἰς ἑταιρίαν ἀποζημίωσιν σπουδαίαν διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, δυσανάλογον εἰς τὰ μέσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ καταφεύγετε εἰς δύο ταμεῖα, εἰς τὸ ταμεῖον τῆς ὁδοποιΐας καὶ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀλλὰ τὸ ταμεῖον τῆς ὁδοποιΐας δὲν εἶναι τόσον πλούσιον, ὥστε μόνον νὰ χορηγήσῃ τὴν ἀποζημίωσιν. Προστίθεται καὶ τὸ Δημόσιον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν μόνον, καὶ διὰ τοῦτο δίδετε, οὕτως εἰπεῖν, δύο μαστοὺς νὰ θηλάζῃ ἡ Ἑταιρία....

Παπαμιχαλοπουλος. Αὐτὸ δὲν εἶναι νέον, εἶναι παλαιόν.

Καλλιγας. Κάκιστα εἶναι νὰ λέγητε, ὅτι δὲν εἶναι νέον, ἀλλὰ παλαιὸν καὶ νὰ μὲ διακόπτητε, λέγοντες τοῦτο, διὰ νὰ καταδείξητε, ὅτι μέλλετε νὰ τὸ ἀκολουθήσητε. Σᾶς συλλυποῦμαι, ὅταν σᾶς ἀκούω νὰ λέγητε, ὅτι δὲν θέλετε νὰ διορθώσητε τὰ ἐλαττώματα τοῦ παρελθόντος.

Εις βουλευτης. Εἶναι πολὺ ζωηρός.

Καλλιγας. Μὲ ὅλην τὴν ζωηρότητα καὶ μὲ περισσοτέραν ἀκόμη, ἂν ἠδυνάμην, ἤθελον ἐκφράσει ὅ,τι προτίθεμαι. Δὲν εἶμαι laudator temporis acti.

Λέγω λοιπόν, ὅτι παραχωρεῖτε εἰς μίαν Ἑταιρίαν δύω μαστοὺς νὰ θηλάζῃ, καὶ συνάμα σχηματίζεται μηχανισμός, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνεργεῖται, ὥστε πᾶς ὅστις ἐπιχειρεῖ ἐν Ἑλλάδι τὴν συγκοινωνίαν δι' ἀτμοπλοίων, αὐτὸς πρέπει νὰ ὑποβάλληται εἰς λογοκρισίαν, καὶ ἰδοὺ διατί. Τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ὁ Νομάρχης εὑρίσκονται εἰς ἰδιαιτέρας σχέσεις μετὰ τῆς Ἑταιρίας καὶ λόγῳ αὐτῶν εἰδοποιοῦσι τὴν Ἑταιρίαν, νὰ καταβιβάσῃ τοὺς ναύλους ἐγκαίρως, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὸν συναγωνισμὸν διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δημοσίου καὶ τῶν φορολογουμένων, ἵνα ὑπηρετήσῃ τὸν ἕνα ἐκ τῶν πολλῶν. Ἠκούσατε ποτὲ τοιαῦτα τερατεύματα; Εἰς τὴν ἀτμοπλοϊκὴν Ἑταιρίαν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιδιώκῃ τὰ συμφέροντά της καὶ τὸ κέρδος της, διότι τοῦτο ἔχει ἔργον, καὶ ἔχει ἀρκετὰ φῶτα νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων της, ὡς εἶναι καὶ ἐπιτηδεία νὰ πείσῃ ὑπουργοὺς νὰ παρουσιασθοῦν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἐνώπιον τοῦ Ἔθνους ἐν πλήρει δημοσιότητι, νὰ παραστήσουν πρόσωπον ἐργαζόμενον ὑπὲρ ἰδιωτικῶν συμφερόντων, ἀναφανδὸν λέγοντες, ἰδοὺ τί πράττομεν: τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου ταμείου χορηγοῦ-

μεν ἀποκλειστικῶς εἰς μίαν ἑταιρίαν, δίδομεν δὲ τὴν συνδρομὴν αὐτήν, διὰ νὰ καταστρέψωμεν τὸν συναγωνισμόν· αὐτὸ εἶναι τὸ ἐλατήριον αὐτῆς τῆς συμβάσεως καὶ περὶ αὐτοῦ μόνου πρόκειται. Πρὸς μόνην δὲ δικαιολόγησιν προτείνετε, ὅτι τοῦτο ὑπάρχει ἔκπαλαι, ab antiquo, οὐδὲ εἶναι νέον. Ἐνῷ παραχωρεῖτε τοιαύτην σπουδαίαν, ὑπερμεγέθη συνδρομὴν εἰς τὴν ἀτμοπλοϊκὴν ἑταιρίαν, δὲν εἶδα οὔτε νύξιν, οὔτε ὑπεβλήθη ἐξήγησις, ὅπως μᾶς φωτίσῃ περὶ τῆς ἀναλογίας αὐτῆς τῆς συνδρομῆς. Ἴσως ἀρκεῖ τὸ παρελθόν, καὶ ἠκούσατε τὴν παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν μοὶ ἔκαμεν ὁ κ. ὑπουργός. Ἀλλὰ τότε διατί συζητοῦμεν, ὅταν δὲν πρόκηται νὰ ἐξετάσωμεν τὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὸ παρελθόν;

Ἐὰν θελήσωμεν τώρα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἀμοιβῆς, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ἡ κυβέρνησις νὰ δώσῃ εἰς ἑταιρίαν, δὲν εἶμαι ποσῶς ἐναντίος, νὰ δοθῇ ἀμοιβὴ ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν παρέχει. Ποία εἶναι ἡ ἀμοιβή, τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ λάβῃ ἡ ἑταιρία, ἥτις μέλλει νὰ ἐκτελῇ τοιαῦτα ἔργα, εἶναι σαφεστάτη, εἶναι γνωστή, οὐδὲ δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ σήμερον, καὶ τὰ γεγονότα ἀπέδειξαν διὰ τοῦ συναγωνισμοῦ, ἀφότου ἐπετράπη εἰς πάντα τὰ ἀτμόπλοια ἡ ἀκτοπλοΐα, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουν γραμμαί, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὠφέλιμοι, καὶ γραμμαί, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπρόσοδοι καὶ διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι αἱ ἑταιρίαι, αἵτινες συνηγωνίσθησαν, δὲν εἶναι δυσηρεστημέναι, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐξακολουθοῦσι μὲ κέρδος. Λοιπὸν ἔχετε γραμμάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐπικερδεῖς, ἀλλὰ ἔχετε καὶ ἐπιζημίους. Πρέπει πρὸ πάντων νὰ διακρίνητε αὐτὰς τὰς γραμμάς.

Τὸ πρῶτον ἔργον τῆς Κυβερνήσεως, πρὶν προβῇ εἰς τοιαύτην σύμβασιν, εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τὰ πράγματα, νὰ τὰ μελετήσῃ καὶ νὰ καταδείξῃ ποῖαι εἶναι αἱ γραμμαὶ αἱ ἐπικερδεῖς καὶ ποῖαι εἶναι αἱ γραμμαὶ αἱ ἐπιζήμιοι, καὶ τότε νὰ ἐρωτήσωμεν, ποία εἶναι ἡ δαπάνη πρὸς τοιαύτην ὑπηρεσίαν, ὥστε νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβῶς πόση εἶναι δικαία ἀποζημίωσις. Τότε ἀρκεῖ νὰ εὕρωμεν ἑταιρίαν, ἥτις δέχεται τὴν ὡρισμένην ἀποζημίωσιν, τὴν ἀναλογοῦσαν πρὸς τὰς δαπάνας τὰς ἀπαιτουμένας διὰ τὴν πληρεστέραν συγκοινωνίαν τοῦ Κράτους. Ποίας δυσκολίας δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν; Ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν, εἰμὴ μία μόνη ἑταιρία, ὡς εὑρισκόμεθα πρὸ χρόνων εἰς τοιαύτην θέσιν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἄλλο, εἰμὴ ὅ,τι ἐπράττομεν κατὰ

τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον παραπολὺ ἀγαπᾷ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ὡς laudator temporis acti, ἔπρεπεν ἴσως νὰ ὑποχωρήσωμεν. Ὑπῆρχεν ἐποχή, καθ' ἣν εἴχομεν μίαν μόνην ἑταιρίαν, καὶ αὕτη ἠδύνατο νὰ μᾶς εἰπῇ: Ἰδοὺ αἱ προτάσεις μου, νὰ μοὶ δώσητε τοσαύτην ἀποζημίωσιν. Σήμερον δὲν εὑρισκόμεθα εἰς αὐτὴν τὴν ἐπισφαλῆ καὶ ἄνισον θέσιν, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, διότι σήμερον ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν πλείονας ἑταιρίας, αἵτινες ὑπέβαλον προτάσεις. Δυστυχῶς εἰς τὴν συζήτησιν, ἡ ὁποία ἐγένετο ἐντὸς τῆς ἐπιτροπῆς, οὔτε κἂν ἐδόθη καιρὸς πρὸς ἐξέτασιν, ἐὰν αὐταὶ αἱ ἑταιρίαι ὦσιν ἀξιόχρεοι, ὥστε, ἐὰν μ' ἐρωτήσητε, δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἀπαντήσω. Ἀλλὰ βλέπω, ὅτι ὑπάρχουν ἑταιρίαι, ὅτι ὑπάρχουν προτάσεις· δὲν βλέπω τοὐλάχιστον ἔκθεσιν τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ, τοῦ εἰσαγαγόντος τὴν σύμβασιν, βεβαιοῦσαν, ὅτι ἔλαβε γνῶσιν αὐτῶν, ὅτι ἠρύσθη ὅλας τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἠδυνήθη νὰ ἀρυσθῇ διοικητικῶς, ὅπως βεβαιώσῃ πράγματα. Ἐγὼ ἑπομένως δὲν εὑρίσκομαι ἐνώπιον πραγμάτων, ἀλλὰ ἐνώπιον μόνου τοῦ λέγοντος, ὅτι ἰδιαίτεραι ἐπιχειρήσεις ἐξακολουθοῦσιν ὠφελούμεναι καὶ μὴ στερούμεναι κέρδους· ἐὰν οὐδὲν ἐκέρδιζον, μετὰ ἕνα μῆνα ἤθελον ἀποχωρήσει. Δὲν εἶναι τὰ ἀτμοκίνητα ἐξ ἐκείνων τῶν ἐπιχειρήσεων, τὰς ὁποίας δύναταί τις νὰ διεξαγάγῃ ἐπὶ μακρόν, καὶ αἱ ζημίαι καὶ αἱ δαπάναι εἶναι τόσον σπουδαῖαι, ὥστε μετὰ ἕνα μῆνα ἐκλείπουσι τὰ μέσα καὶ παύει ἡ συνέχεια.

Ἔχω λοιπὸν αὐτὸ τὸ γεγονὸς καὶ νομίζω, ὅτι δικαιοῦμαι ν' ἀπαιτήσω ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, νὰ φέρῃ ὅλας τὰς σχετικὰς πληροφορίας, α') ποῖαι εἶναι αἱ ἄγονοι γραμμαὶ καὶ πόσαι αἱ δαπάναι διὰ τὴν συντήρησιν αὐτῶν τῶν ἀγόνων γραμμῶν, καὶ β') ποίαν ἀξίαν ἔχουν αἱ ἄλλαι προτάσεις καὶ ἐὰν ἦναι ἀξιόχρεοι οἱ προτείνοντες. Ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι τὸ Κράτος ἤθελε δώσει εἰς ἄλλην ἑταιρίαν τὴν ὑπηρεσίαν τῆς συγκοινωνίας, τί νομίζετε, ὅτι θὰ συμβῇ; θὰ βλάψητε τάχα ἑαυτούς, διότι ἐντὸς ὀλίγου δὲν θὰ ἦναι εἰς κατάστασιν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν συγκοινωνίαν ἡ νέα ἑταιρία; ἀλλὰ καὶ τὸ Κράτος δὲν θὰ ἦναι τάχα εἰς κατάστασιν νὰ εὕρῃ τότε ἄλλην; Δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλοι, οἵτινες θ' ἀναλάβουν αὐτὸ τὸ ἔργον; τοῦτο θέλει εἶναι μοναδικὸν φαινόμενον. Ἐὰν τοῦτο ἦτο δυνατὸν ἄλλοτε, δὲν τὸ πιστεύω ὅμως σήμερον. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Ἐρωτῶ, τί θὰ συμβῇ, ἐὰν παραδεχθῆτε αὐτὴν τὴν σύμβασιν καὶ τὸν νόμον τὸν ἐπικυροῦντα;

ἰδοὺ τί θέλει συμβῇ. Θὰ ἐξασφαλίσητε τὰ συμφέροντα τῆς ἑταιρίας, θὰ δώσητε ἀποζημίωσιν, διὰ τῆς ὁποίας αὕτη θέλει ἐξέλθει νικητὴς ἐν τῷ συναγωνισμῷ δαπάναις τοῦ Κράτους, καὶ τότε ὁ συναγωνισμὸς θέλει ἐκλείψει, διότι κατὰ φυσικὸν λόγον, τοὐλάχιστον κατ' ἐμὴν πεποίθησιν, ἡ ἀμοιβὴ θέλει ὑπηρετήσει τὴν πρόθεσιν.

Α. Κουμουνδουρος. Περὶ προθέσεως μὴ ὁμιλεῖτε, διότι ἔχετε ἄδικον.

Καλλιγας. Διατί; ποῖος θὰ μοὶ ἀφαιρέσῃ τὸ δικαίωμα;

Α. Κουμουνδουρος. Τὸ καθῆκόν σου.

Καλλιγας. Πῶς;

Α. Κουμουνδουρος. Αἱ ὑποχρεώσεις σου.

Καλλιγας. 'Εγὼ νομίζω, κ. Πρωθυπουργέ, ὅτι δὲν ὀφείλω νὰ σᾶς ζητήσω τὴν ἄδειαν, διὰ νὰ ὁμιλήσω περὶ προθέσεως.

Α. Κουμουνδουρος. Καὶ ἐγὼ δὲν θὰ σᾶς ξεσυνερισθῶ.

Καλλιγας. 'Εγὼ ὑποθέτω, ὅτι πᾶν τὸ κινούμενον ἔχει καὶ τὸ κινοῦν.

Γεωργαντας. Πᾶν ὅ,τι καὶ σεῖς λέγετε, ἐκ προθέσεως τὸ λέγετε;

Καλλιγας. Μάλιστα· ὁσάκις ἔρχομαι ἐδῶ, ἐκ προθέσεως ἔρχομαι. ἂν δὲ νομίζητε, ὅτι ἐκ προθέσεως δὲν ἀνέρχομαι εἰς τὸ βῆμα, πολὺ λανθάνεσθε.

Γεωργαντας. Καὶ σεῖς λανθάνεσθε καὶ λυποῦμαι.

Καλλιγας. Δὲν μὲ ταράττουν αὐτά.

Γεωργαντας. Καὶ ἐμὲ δὲν μὲ ταράττουν. (Θόρυβος).

Καλλιγας. Οὐδὲν ἄλλο ἀκούω, εἰμὴ φωνὴν βραχνὴν καὶ βατραχώδη.

Γεωργαντας. Δὲν εἶναι διόλου βραχνή, καὶ ἂν θέλῃς, σοῦ τὸ ἀποδεικνύω.

Καλλιγας. Λέγω λοιπόν, ὅτι ἐν παντὶ ὅρῳ ὑπάρχει βεβαίως πρόθεσις, ἥτις δὲν εἶναι πάντοτε κακή. 'Αλλὰ δὲν ἠξεύρω πῶς εἶναι κατεσκευασμένος ὁ νοῦς ἐκείνου.....

Γεωργαντας. Κατὰ τὴν ἡλικίαν σου.

Πετσαλης. Κύριε Πρόεδρε, ν' ἀνακαλέσῃ.

Γεωργαντας. Δὲν ἀνακαλῶ τίποτε.

Προεδρος. Κάμετε ἡσυχίαν, παρακαλῶ, κύριοι.

Καλλιγας. Λέγω λοιπόν, ὅτι πᾶσα διάταξις ἔχει πρόθεσιν, ἔχει τὴν πρόθεσιν αὐτῆς τῆς διατάξεως· ἐδῶ ἡ πρόθεσις εἶναι, νὰ δοθῇ ἀμοιβὴ 600 χιλιάδων δραχμῶν. Ποία χρῆσις γίνεται αὐτῆς τῆς

ἀμοιβῆς; Ἐὰν γίνεται χρῆσις δι' ἀποζημίωσιν τῆς δαπάνης, τότε ἡ ἀποζημίωσις δικαιολογεῖται πληρέστατα. Ἐὰν μοὶ εἶπουν, ὅτι αἱ γραμμαὶ αἱ ἄγονοι ἀπαιτοῦν δαπάνην 600 χιλιάδων δραχμῶν, τότε δὲν ἔχω ἀντίῤῥησιν, καὶ τότε ἔσφαλον. Ὄχι ὅμως κατὰ τὴν ἔννοιαν ἐκείνου, ὁ ὁποῖος μὲ διακόπτει· ἐὰν ὅμως βλέπω, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποζημίωσις συντελεῖ εἰς ἄλλο τι, καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλο τι εἶναι νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὸν συναγωνισμὸν ἄλλης ἑταιρίας, τότε οὐδὲν ἄλλο πράττομεν, εἰμὴ νὰ γίνωμεν οἱ ἀρωγοί.

Α. Ζερβος. Προκειμένου περὶ τῆς Τραπέζης, δὲν τὰ εἴπετε αὐτά.

Καλλιγας. Ἦτο δυνατὸν νὰ εἴπω τοιαῦτα πράγματα, προκειμένου περὶ τῆς Τραπέζης; Τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας, τὸ νὰ δύναταί τις δι' ὀλίγων χρημάτων νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον διὰ τὰς ὑποθέσεις του, τὸ νομίζετε μηδέν; Ἅμα καταστρέψητε τὸν συναγωνισμόν, ἐξηφανίσατε αὐτὸ τὸ συμφέρον. Θὰ ἐκλείψουν οἱ ἄλλοι συναγωνιζόμενοι, θὰ μένῃ μόνη αὐτὴ ἡ ἑταιρία, καὶ θὰ διατηρῇ τὴν διατίμησιν, τὴν ὁποίαν θέλει, καὶ θά τὴν διατηρῃ ἐπὶ 12 ἔτη. Ἔλθετε ὅμως καὶ εἰς ἄλλας συνεπείας· ἐδώσατε αὐτὴν τὴν ἀποζημίωσιν, κατεστρέψατε τὸν συναγωνισμόν, διήνυσε τὰ 12 ἔτη ἡ ἑταιρία, τί ἀπεκτήσατε; Ἔχει σήμερον 5 ἀτμοκίνητα· σᾶς ὑπόσχεται νὰ προσθέσῃ ἄλλα τρία.

Γρυπαρης. Ὀκτὼ ἔχει.

Καλλιγας. Ἂς ἦναι ὀκτώ. Λοιπὸν μετὰ τὸ πέρας τῶν 12 ἐτῶν, μετὰ τόσας θυσίας, τί θὰ ἔχωμεν; Αὐτὰ τὰ 11 ἀτμοκίνητα· νομίζετε ὅτι τὰ τρία σεσηπότα τὰ ὑπάρχοντα, καὶ τὰ ἄλλα πέντε, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία εἶναι ἀμφίβολος, θὰ ὑπάρχουν τότε; Ὥστε μετὰ 12 ἔτη δὲν θὰ ἔχωμεν παρὰ τρία ἀτμοκίνητα, τὰ ὁποῖα τώρα θὰ κατασκευασθῶσι καὶ τὰ ὁποῖα μετὰ 12 ἔτη θὰ ἦναι μηδέν.

Παπαμιχαλοπουλος. Τί νὰ κάμωμεν;

Καλλιγας. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ κάμητε, εἶναι νὰ μὴ πολεμήσητε τὸν συναγωνισμόν.

Παπαμιχαλοπουλος. Δὲν τὸν πολεμοῦμεν.

Καλλιγας. Τὸ δεύτερον εἶναι, νὰ μὴ χορηγήσητε σεῖς τὰ χρήματα ὡς ἐφόδιον κατὰ τοῦ συναγωνισμοῦ, καὶ νὰ σκεφθῆτε, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ συμφέροντος ἀτομικοῦ, ἀλλὰ ὑπὲρ αὐτοῦ προσφέρονται ὁλοκαύτωμα τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας. Ἡ Ἑλλὰς ἔχει πληθυσμὸν ναυτικόν, ὅστις εἶναι ἡ δύναμις τῆς Ἑλλάδος. Ὅσοι περιγράφουν τὴν

Ἑλλάδα, θαυμάζουν τὸν ναυτικὸν αὐτῆς πληθυσμόν. Ἡ Ἑλλὰς δυστυχῶς στερεῖται πολεμικοῦ ναυτικοῦ, δὲν ἔχει μεγάλα πολεμικὰ σκάφη, δὲν ἔχει τηλεβόλα, δὲν ἔγιναν ὅλα τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν προετοιμάζει, ἔχει ὅμως σπουδαίαν δύναμιν, περὶ τῆς ὁποίας καὶ αἱ μεγάλαι Δυνάμεις σκέπτονται, ἔχει 50 ἢ 60 χιλιάδας ναυτῶν, ἐργατῶν θαλάσσης, καὶ δι' αὐτῶν ἀριθμεῖται ἐντὸς τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου ὡς ναυτικὴ Δύναμις, διότι ἔχει 60 χιλιάδας ναυτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνδέχεται μίαν ἡμέραν ν' ἀναφανοῦν χρήσιμοι, καὶ ἡ Ἑλλὰς νὰ γίνῃ ἐπιζήτητος διὰ τὴν συμμαχίαν της διὰ τὰς 60 χιλιάδας ναυτῶν, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ γίνουν καὶ 80 χιλιάδες. Σᾶς ἐρωτῶ, αὐτοὶ οἱ 60 χιλιάδες ναυτῶν τῆς Ἑλλάδος πῶς τρέφονται σήμερον; Ἐρωτήσατε, ποῦ εὑρίσκεται ἡ ἱστιοφόρος ναυτιλία, ἐρωτήσατε ἡ ἡρωϊκὴ Ὕδρα σήμερον πόσα ἔχει πλοῖα, εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκεται; Αἱ Σπέτσαι, τὸ Κρανίδιον, τὸ Γαλαξείδιον πῶς εὑρίσκονται; Ποῦ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ μεγάθυμοι, οἱ τολμηροὶ ναῦται τῆς Μεσογείου, τοὺς ὁποίους ὅλοι ἐθαύμαζον καὶ ἔψαλλον οἱ ποιηταί; Ποῦ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὑπερήφανοι ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι ἔφερον ζώνην πλατεῖαν καὶ ὅπλα κατάχρυσα ἐν αὐτῇ καὶ μὲ ὑψηλὸν ἐβάδιζον μέτωπον, ὥστε οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ τοὺς προσβλέψῃ, θηρία θαλάσσης ἀμαιμάκετα. Δύναται πλέον ἡ ἱστιοφόρος ναυτιλία ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν ἀτμοκίνητον ὅλων τῶν ἄλλων Ἐθνῶν; Ἐρωτήσατε, πῶς μεταφέρονται σήμερον τὰ σιτηρὰ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως; ἄλλοτε εἴχομεν τὸ μονοπώλιον ἡμεῖς. Σήμερον ἓν ἀτμόπλοιον δύναται νὰ μεταφέρῃ τὸ φορτίον δέκα ἱστιοφόρων καὶ νὰ τὸ μεταφέρῃ εἰς 5 ἢ 6 ἡμέρας εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐνῷ τὸ ἱστιοφόρον θέλει 50 ἡμέρας, εἰς τὴν Ἀγγλίαν δὲ εἰς 15 ἢ 20, ἐνῷ τὸ ἱστιοφόρον θέλει 60, 80 ἡμέρας, μὲ τόσους κινδύνους, μὲ τόσας δαπάνας, μὲ πλήρωμα περισσότερον τοῦ ἀτμοκινήτου. Δὲν βλέπετε λοιπόν, ὅτι ἡ ναυτιλία μας εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν οἰκτράν, εἰς κατάστασιν φθίσεως; Πῶς νὰ ὀνομάσω τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἀδιαφορεῖ ἐπὶ τοιούτου θεάματος; Ποῦ εἶναι ἡ καρδία; Ποῖος εἶναι ὁ νοῦς αὐτῆς;

Τί ὀφείλει λοιπὸν νὰ πράξῃ ἡ Κυβέρνησις, ἐρωτῶ· ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ὀφείλει διὰ παντὸς τρόπου νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν δι' ἀτμοῦ ναυτιλίαν, ὀφείλει νὰ εὕρῃ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐμψυχώσῃ αὐτήν, νὰ τὴν ἀνυψώσῃ διὰ τῆς ἀναπτύξεως πολλῶν ἑταιριῶν, ὄχι διὰ τῆς καταστροφῆς ὅλων τῶν ἄλλων ὑπὲρ μιᾶς μόνης,

ἡ ὁποία σᾶς ὑπόσχεται μετὰ 12 ἔτη νὰ ἔχητε 8 σεσηπότα καὶ 3 μόλις σωζόμενα ἀτμόπλοια, Τὰ ἱστιοφόρα μας δὲν θέλουν εἶναι εἰς κατάστασιν πλέον νὰ ὑπάρχουν, καὶ καθ' ἡμέραν βλέπετε, ὅτι ἢ μένουν ἀργά, ἢ πωλοῦνται· βλέπετε, ὅτι τὰ ναυπηγεῖά μας εἶναι σχεδὸν ἐν ἀργίᾳ, οὐδὲ ναυπηγοῦνται σήμερον, ὅπως πρὸ δέκα ἐτῶν, μεγάλα πλοῖα, ὅτε δὲν ὑπῆρχε τόπος νὰ ναυπηγηθῶσιν, ἐνῷ σήμερον βλέπομεν ἁπανταχοῦ πλήρη εὐρυχωρίαν, τὸ κενόν.

Δὲν μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπω πλείονα εἰς ὅποιον ἔχει αἴσθημα Ἑλληνικόν, εἰς ἐκεῖνον, ὅστις δὲν βλέπει μόνον τὰ δεινά, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ ὑπὲρ τῆς θεραπείας των· λέγω λοιπόν, ὅτι καὶ ἡ Σύμβασις καὶ ὁ Νόμος, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπικυροῖ, εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπαράδεκτοι.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 8 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Καλλιγας. Ὄχι, κ. Πρόεδρε· ἔχω τὸν λόγον. Κύριοι, ἤλπιζον, ὅτι σήμερον μετὰ δύω ἡμερῶν διακοπὴν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν εἶχεν εὐκαιρίαν νὰ φέρῃ ἐκείνας τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας εἶχον ζητήσει καὶ τὰς ὁποίας ἐθεώρουν λίαν οὐσιώδεις, ἵνα ἐκτιμήσωμεν τοὺς κυριωτέρους ὅρους τῆς συμβάσεως. Δυστυχῶς ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, καθὼς τώρα ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ μάθω, ἐθεώρησεν, ὅτι αὐταὶ αἱ πληροφορίαι ἔμελλον νὰ δοθῶσι κατὰ τὴν δευτέραν ἀνάγνωσιν, καὶ οὕτως ἐνόησεν ἀπ' ἀρχῆς τὴν ὑπόσχεσιν, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν. Ἀναγκάζομαι ἑπομένως νὰ ὁμιλήσω, στερούμενος αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν καὶ νὰ προστρέξω εἰς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἔχω ἐξ ἰδίων, καὶ εἰς τοὺς ὑπολογισμούς, τοὺς ὁποίους κατασκευάζει ἕκαστος, ὅταν ἔχῃ διδόμενα, ὥστε ἐκ γνωστῶν ἐξάγῃ τὸ ἄγνωστον. Στερούμενος ἐκείνων τῶν πληροφοριῶν, εὑρίσκομαι μόνον ἐνώπιον τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν προέταξεν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν πρὸς

ὑποστήριξιν τῆς συμβάσεως. Δυστυχῶς αὐτὸς ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός, ἡ ἀνάγκη, ἐνσκήπτει κατὰ πᾶσαν συζήτησιν σπουδαίου νομοσχεδίου κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον. Εἴδομεν, ὅτι, προκειμένου περὶ ἐπιστρατείας, μόνη ἀκαταμάχητος ἀνάγκη ἐφαίνετο συνηγοροῦσα ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ τῳόντι ἡ ἀνάγκη εἶναι δύναμις ἀκαταγώνιστος καὶ σοβαρά, ἀλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη τυφλὴ καὶ ἀνάγκη λελογισμένη, Ἡ τυφλὴ ἀνάγκη μᾶς καθιστᾷ δούλους τῶν πραγμάτων, διότι δὲν γνωρίζομεν τὸ πέρας αὐτῆς, οὔτε γνωρίζομεν, διατί ἐπιβάλλεται, ἐνῷ ἡ λελογισμένη ἀνάγκη μᾶς πείθει, καὶ ἑκουσίως καὶ ἐν γνώσει προσβλέπομεν πρὸς ὡρισμένον σκοπόν.

Τὴν τυφλὴν ἀνάγκην μᾶς προέταξαν περὶ ἐπιστρατείας, διότι μᾶς ἔλεγον ἡ ἐπιστρατεία εἶναι γέννημα αὐτοβουλίας, ὑφίσταται, δὲν δυνάμεθα νὰ ὀπισθοδρομήσωμεν, ἡ ὀπισθοδρόμησις εἶναι αὐτοκτονία· ὄχι, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία ὑπαγορεύεται ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐξ αὐτῶν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐξ ἐλευθέρας ἀποφάσεως ἀσπαζόμεθα αὐτήν, ὥστε συντρέχει καὶ ἡ ἡμετέρα βούλησις. Ὅτε πάλιν ἐπῆλθεν ἡ σύμβασις μετὰ τῆς Τραπέζης, ἠκούσατε, ὅτι τὴν ὀγδόην ἡμέραν τῆς συζητήσεως προέταξαν πρὸς λύσιν τοῦ ἐναγωνίου δράματος τὴν ἀδυσώπητον ἀνάγκην, καὶ ἐνθυμεῖσθε κάλλιστα πόσον ἐταράχθη τότε ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, καὶ δικαίως ἐταράχθη, διότι μόνον τὴν 8ην ἡμέραν, ἀφοῦ ἐξετυλίχθησαν ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, τότε μόνον ἔγεινε χρῆσις τοῦ μηχανήματος τῆς ἀνάγκης. Ἐγίνατε θεαταὶ τοῦ τραγικοῦ πάθους ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου, καὶ ἦτο πράγματι τραγικὸν τὸ πάθημα, νὰ μάθῃ τὴν τελευταίαν ὥραν τῆς ἐπιψηφίσεως, ὅτι ἐπίκειται ἀνάγκη. Τὸ δραματικὸν πάθος ἔχει τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ δὲ δραματικὸν ἐνδιαφέρον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἦτον ὡς ἑξῆς: ὅτι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγέτου, τοῦ δυναμένου νὰ ἐννοήσῃ ἐξ ἰδίων τὰ δέοντα γενέσθαι, καταβιβασθεὶς εἰς τὴν δευτέραν τοῦ Ἡσιόδου, «ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται».

Ἰδοὺ καὶ σήμερον, προκειμένης αὐτῆς τῆς συμβάσεως, προβάλλεται ὡς κεφαλὴ Μεδούσης ἡ ἀνάγκη ὑπὸ τοῦ ἐντίμου ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἐὰν δὲν ἐπιψηφίσητε τὴν σύμβασιν, ἡ ἑταιρία ἀποσύρεται καὶ ἀφίνει τὸ Κράτος ἄνευ ἀτμοπλοϊκῆς συγκοινωνίας. Εἴμεθα λοιπὸν πάλιν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς τυφλῆς ἀνάγκης, καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν ταύτην παραιτούμεθα πάσης ἐξετάσεως, οὐδὲ προσέχομεν πλέον

εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν πραγμάτων; Τὰ ὡρισμένα ἐκεῖνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, διὰ νὰ σχηματίσωμεν μίαν γνώμην περὶ τῆς ὀρθότητος μιᾶς συμβάσεως, ὀφείλομεν τάχα νὰ παρίδωμεν; Διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι βραδύνει ἡ παροχὴ ἐκείνων τῶν πληροφοριῶν, μεχρισοῦ φθάσωμεν εἰς τὴν 2αν ἢ τὴν 3ην συζήτησιν· τότε ἴσως μάθωμέν τινα ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐζητήσαμεν.

Νομίζω ὅμως, ὅτι δὲν ἔχομεν πολλὴν ἀνάγκην ὅλων ἐκείνων τῶν πληροφοριῶν, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ διδόμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναμφισβήτητα, καὶ εἶναι τὰ ἑξῆς· Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἐζήτησα τὴν πληροφορίαν, ἂν τὸ ποσὸν τῆς ἐπιχορηγήσεως τῶν 650,000 δραχμῶν ἀντιστοιχεῖ εἰς ὑπηρεσίαν; Ἐζήτησα νὰ διασταλοῦν αἱ γραμμαὶ αἱ ἄγονοι ἀπὸ τὰς προσοδοφόρους, καὶ εἶπον, ὅτι εἶναι δικαιότατον νὰ δοθῇ ἀποζημίωσις ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην· ἐννοῶ δὲ ἀγόνους γραμμὰς τὰς τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων ἀπὸ Σκοπέλου μέχρι Θήρας καὶ τὴν τῆς Ἀκαρνανίας, ὅλας δὲ τὰς ἄλλας γραμμὰς τὰς ἐννοῶ ἐπικερδεῖς, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἔχει ἀνάγκην ἡ ἑταιρία τῆς συνδρομῆς μας, διότι ὅλαι αἱ ἑταιρίαι σήμερον ἐνεργοῦν αὐτὴν τὴν ὑπηρεσίαν, ταύτην μάλιστα συχνότερον, παρ' ὅ,τι ἄλλοτε ἐγίνετο παρὰ τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας. Οὕτω μόνον θέλομεν ἐξέλθει ἐκ τῶν χειρῶν τῆς τυφλῆς ἀνάγκης, ὅταν βεβαιωθῶμεν, ὅτι ἡ ἀποζημίωσις ἀντιστοιχεῖ εἰς ὡρισμένην ὑπηρεσίαν.

Ἐν πρώτοις λέγω, διὰ νὰ μάθωμεν τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐπιχορηγήσεως πρὸς τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας μέλλει νὰ παρέξῃ ἡ ἑταιρία, ὡς παρεῖχε μέχρι τοῦδε, δὲν ἀρκεῖ, ὅτι τοσαύτη μέχρι τοῦδε ἐδίδετο, ἀλλ' ἐμφαίνει, ὅτι καὶ ἄλλοτε αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἐδέσποζε τῆς Βουλῆς. Τὰ ἔκπαλαι γινόμενα, ὡς λέγει ὁ ποιητὴς Γκαῖτε «ὅπως τὰ κληρονομικὰ μολύσματα μεταδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν·» λοιπὸν ἡ παλαιὰ συνήθεια δὲν ἀποδεικνύει τὸ λογικὸν τοῦ πράγματος. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ἀτμοπλοϊκὴ ἑταιρία μόνον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀκτοπλοΐας ἐργάζεται, ἀλλ' εἶναι ὅλως ἐξαιρετικόν, νὰ δίδεται ἐπιχορήγησις πρὸς τοιοῦτον σκοπόν. Ὅλα τὰ παραδείγματα τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας, ἢ τῆς Αὐστρίας, περὶ ἐπιχορηγήσεως διδομένης εἰς ἀτμοπλοϊκὴν ἑταιρίαν, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οὐδέποτε διὰ τὴν ἐσωτερικὴν συγκοινωνίαν δίδεται ἐπιχορήγησις, ὅπως δίδομεν μόνοι ἡμεῖς, διότι οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη, ἀλλ' ἡ ἐπιχορήγησις δίδεται

πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ναυτιλίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, πρὸς διοχέτευσιν ταχυτέραν καὶ εὐθηνοτέραν τῶν ἐγχωρίων προϊόντων εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, εἰς ὡρισμένους λιμένας εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ εἰς τὴν Ἀμερικήν. Ὅταν ὅμως πρόκηται περὶ ἀκτοπλοΐας, οὐδεμία ἀνάγκη ὑπάρχει πρὸς τοῦτο.

Προκειμένου λοιπὸν περὶ ἐπιχορηγήσεως διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀκτοπλοΐαν, α') δὲν φαίνεται ὁ σκοπὸς τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς ἀτμοπλοΐας ἐντὸς τόσον μικροῦ κύκλου· β') δὲν πρόκειται τὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐξαχθῶσι τοῦ Κράτους, οὔτε ὠφελεῖται ἡ ἐγχώριος βιομηχανία. Ἡ ἀποζημίωσις λοιπὸν πρὸς ἕνα μόνον σκοπὸν γίνεται, πρὸς ἀποζημίωσιν δι' ὡρισμένην ὑπηρεσίαν ἀναγκαίαν εἰς τὸ Κράτος, ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν καὶ τὸ Κράτος δύναται ν' ἀναλάβῃ, διότι δύναται νὰ ἔχῃ ἴδια ἀτμόπλοια, ἢ νὰ συμφωνήσῃ μετ' ἄλλων ἐπὶ μισθῷ διὰ τὴν συγκοινωνίαν τῶν νήσων καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, δύω καθ' ὑπόθεσιν διὰ τὰς νήσους καὶ ἓν διὰ τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ νὰ ἐκτελῇ οὕτω τὴν ὑπηρεσίαν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας, τὸ παρελθὸν ἀποδεικνύει, ὅτι οὐδεμία ἐπῆλθεν ἀνάπτυξις.

Ἂς ζητήσωμεν τώρα ἀναλογίαν. Δὲν γνωρίζω, πόση εἶναι ἐν Ἀγγλίᾳ οὔτε ἐν Γαλλίᾳ ἡ ἐπιχορήγησις, ἐλπίζω διαρκούσης τῆς συζητήσεως νὰ ἔλθουν πληροφορίαι περὶ τούτου, ὥστε νὰ φωτισθῶμεν· ἀλλὰ λαμβάνω τὴν Αὐστρίαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις τελευταῖον δίδει 6 °/ₒ ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου τῆς ἑταιρίας Λοῦδ. Ἂς ἐξετάσωμεν, τί προσφέρομεν ἡμεῖς. Διὰ νὰ μάθωμεν τί προσφέρομεν, πρέπει νὰ ἐρωτήσωμεν, ποῖον εἶναι τὸ κεφάλαιον τῆς ἑταιρίας, καὶ διὰ τοῦτο εἶχον ἐρωτήσει, πόσαι μετοχαὶ ἐξεδόθησαν καὶ ἔμαθον μετὰ ταῦτα, ὅτι ἐξεδόθησαν 6 χιλιάδες μετοχῶν· αὐταὶ ἐξεδόθησαν πρὸς δραχμὰς 500. Λοιπὸν τὸ ὀνομαστικὸν κεφάλαιον τῆς κυκλοφορίας εἶναι 3,000,000· ἐπὶ 3,000,000 ἂν δώσωμεν ἀμοιβὴν 6 °/ₒ, περιορίζεται εἰς 180,000 δραχμῶν· ἐὰν δὲ λάβωμεν τὰς 650,000, τί ἀναλογίαν ἔχομεν πρὸς τὰ 3,000,000;

Κουμουνδουρος. Τὰ ἔξοδα.

Καλλιγας. Θὰ ἀναλάβωμεν ἡμεῖς τὰ ἔξοδα τῆς ἑταιρίας; Ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις ἀναλαμβάνει τάχα τὰ ἔξοδα τῆς ἑταιρίας; δίδει 6 °/ₒ ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου. Ἐπειδὴ ὅμως εἴπατε τὰ ἔξοδα,

ἐγὼ λέγω, ὅτι ἡ ἑταιρία αὕτη ἔχει ἔξοδα περισσότερα ἀναλόγως, καὶ δὲν ἀντιλέγω ἀντὶ 6 νὰ δώσωμεν 12 %.

Καραπαυλος. 6 % δίδει ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις εἰς τὸν Λόϋδ ἐπὶ τῶν κεφαλαίων, χωρὶς ν' ἀφαιρέσῃ τὰ ἔξοδα;

Καλλιγας. Ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου. Βλέπετε καὶ εἰς τὰς ἑταιρίας τῶν σιδηροδρόμων ἡ Κυβέρνησις ἐγγυᾶται 5 %. Καμμία Κυβέρνησις δὲν ἀναλαμβάνει ἀορίστως τὰ ἔξοδα οἱασδήποτε ἐπιχειρήσεως. Ὅταν λέγουν 6 %, εἶναι ἀδιάφορον εἴτε κερδήσῃ, εἴτε ζημιωθῇ ἡ ἑταιρία.

Μηλιαρεσης. Ἐκτὸς τοῦ 6 % πληρώνει καὶ τόσον τὸ μίλι δι' ὅλα τὰ ταξείδια· ὥστε ἀπατᾶσθε.

Καλλιγας. Πιθανὸν ἄλλοτε νὰ ὑπῆρχεν αὐτό.

Μηλιαρεσης. Καὶ τώρα ὑπάρχει.

Καλλιγας. Ἄλλοτε ἔδιδεν ἕν ὡρισμένον ποσόν, καὶ ὑπεχρεοῦτο ἡ ἑταιρία νὰ κατασκευάζῃ κατ' ἔτος ἓν ἢ δύω ἀτμόπλοια, ὥστε τὰ χρήματα δὲν ἐδίδοντο διὰ νὰ διανέμωνται εἰς τοὺς μετόχους ὡς μέρισμα, ἐδίδοντο μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κατασκευάζῃ ἀτμοκίνητα, καὶ ἔφθασαν μέχρι τῶν 77. Ἡ ἑταιρία τοῦ Λόϋδ, διὰ ν' ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα πάντοτε ἀτοπήματα τῆς διαχειρίσεως, προσδιώρισεν ὡρισμένον κατὰ μίλι ἔξοδον, καὶ διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι τὰ Αὐστριακὰ ἀτμοκίνητα οὐδέποτε διανύουν πλέον τῶν ὀκτὼ μιλίων τὴν ὥραν καὶ ἀπαγορεύεται νὰ πλέουν διὰ πλείονος ταχύτητος, διότι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δαπανοῦν πλέον τοῦ ὡρισμένου ποσοῦ γαιανθράκων καθ' ὥραν, τὸ δὲ ὑπερβάλλον βαρύνει τὸν κυβερνήτην· ὥστε τοῦτο ἴσως συγχέετε μὲ τὴν ἀποζημίωσιν. Μελετήσατέ το, τὸ μελετῶ καὶ ἐγώ, καὶ εἰς τὴν 2αν συζήτησιν ἐρχόμεθα μεμελετημένοι. Ἂς ὑποθέσωμεν λοιπὸν 12 %, τότε ἔχομεν 360,000 δραχ. Τί δίδετε σεῖς χορηγοῦντες 650,000 δραχμάς; Δίδετε 22 % ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου.

Ἀλλ' εἶναι τάχα τοῦτο τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον τῆς ἑταιρίας; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἡμεῖς ἐδῶ κάμνομεν ὑποθέσεις καὶ φαίνεται τρόπον τινά, ὅτι ὅλοι ἀγνοοῦμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὅλοι γινώσκομεν. Ἐξέλθετε ἀπὸ τὴν Βουλήν, πηγαίνετε εἰς τὸ χρηματιστήριον ἢ ὅπου ἄλλοθι θέλετε, καὶ ἐρωτήσατε, ποίαν ἀξίαν ἔχουν αἱ μετοχαὶ τῆς ἑταιρίας, καὶ θέλουν σᾶς εἴπει 250 δραχμὰς καὶ ἴσως ὀλιγώτερον.

Διατί τοῦτο; διότι τόσην ἀξίαν ἀποδίδουσιν ἐν συνόλῳ ἀθροίζοντες ὅλας τὰς ἑξακισχιλίας μετοχὰς εἰς τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον τῆς ἑταιρίας. Ἀλλ' ἔχετε καὶ ἄλλον γνώμονα.

Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ Ἕλληνες μέτοχοι ἐπώλησαν ὅσας εἶχον μετοχὰς εἰς ὀλίγους, 10 ἢ 15 ἐν Σύρῳ, καὶ αὐτοὶ εἶναι ὅλοι οἱ μέτοχοι· ἠγόρασαν δὲ τὰς μετοχὰς πρὸς 250 ἢ 240 δραχ. Τοῦτο εἶναι γεγονός. Λοιπὸν βλέπετε, ὅτι σήμερον τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον τῆς ἑταιρίας δὲν εἶναι 3 ἑκατομμύρια, ἀλλ' εἶναι ἓν καὶ ἥμισυ.

Καραλης. Δὲν ἐζημιώθη;

Καλλιγας. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἀλλὰ τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς διοικήσεως. Λοιπόν, κύριοι, τὸ κεφάλαιον εἶναι 1,500,000· ποία εἶναι ἡ ἀμοιβή, ὅταν δίδωμεν 650,000; εἶναι 45 %· ἀλλ' ἠκούσθη ποτὲ εἰς ἐπιχείρησιν νὰ δίδωνται 45 %; εἶναι πρωτάκουστον καὶ τερατῶδες. Ταῦτα δὲ πρόκειται νὰ ἐξασφαλίσωμεν εἰς 10 ἢ 15 μετόχους 45 %. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς συμβάσεως καὶ ὅλον τὸ μυστήριον τῶν ὅρων αὐτῆς.

Γρυπαρης. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει 1,400 μετοχάς.

Καλλιγας. Ἀλλ' ἠκούσατε, τί εἶπεν ἡ Κυβέρνησις, ὅτι προτίθεται νὰ πωλήσῃ τὰς μετοχάς της, διότι εἶναι κακὸς μέτοχος, καὶ πρώτην φορὰν ἀκούω, ὅτι ὁ μέτοχος ἀνωνύμου ἑταιρίας εἶναι καλὸς ἢ κακός. Ὁ μέτοχος περιμένει τὰ μερίσματα καὶ δὲν ἀναμιγνύεται εἰς τὴν διοίκησιν μιᾶς ἀνωνύμου ἑταιρίας· σᾶς ἐρωτῶ κατὰ τί εἶναι καλὸς ἢ κακός; οἱ μέτοχοι τῆς Τραπέζης εἶναι ἀθῳότατοι ἄνθρωποι, ὥστε ἀθῳοτάτη εἶναι καὶ ἡ Κυβέρνησις, ἥτις κατὰ τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν εἶναι κακὸς μέτοχος, καὶ διὰ τοῦτο θὰ πωλήσῃ τὰς μετοχάς, ἠκούσατε δέ, ὅτι θὰ τὰς πωλήσῃ πρὸς 250 δραχμάς. Ἐκτὸς τώρα τῶν 1,400 μετοχῶν, εἶναι καὶ ἄλλαι 460, εὑρισκόμεναι εἰς χεῖρας δέκα περίπου προσώπων.

Καραλιβανος. Εἶναι τετρακόσιοι μέτοχοι.

Καλλιγας. Ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν δὲν μᾶς ἔφερε τὸν κατάλογον, ἵνα ἴδωμεν, ὅτι εἶναι τετρακόσιοι· πρὸ ὀλίγου ἐγένετο συνέλευσις τῶν μετόχων· ὥστε ὁ κατάλογος εἶναι γνωστός. Ὅλαι αἱ ἑταιρίαι καταδεικνύουν, πόσους ἔχουν μετόχους.

Γρυπαρης. Εἶναι τετρακόσιοι μέτοχοι.

Καλλιγας. Καὶ ἐγὼ γνωρίζω πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔχουν 2 ἢ 3 με-

τοχάς, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σπουδαῖον ποσόν· ὁ λόγος εἶναι πόσοι οἱ ἔχοντες 500 καὶ 1000, τοὺς ὁποίους πρόκειται νὰ προικοδοτήσωμεν διὰ 45 °/₀ κατ' ἔτος.

Τεσσαράκοντα πέντε ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, πρᾶγμα τερατῶδες· δὲν ἠξεύρω πῶς ὁ κ. Καράπαυλος τὸ θεωρεῖ, ἴσως ἀπαιτεῖ νὰ δίδεται καὶ κέρασμα· δὲν σᾶς φθάνει τὸ 45 °/₀. Ὑπάρχει ἄλλη ἑταιρία ἐν Ἑλλάδι λαμβάνουσα 45 °/₀ ἐπὶ τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν μετοχῶν;

Τώρα ἄρχομαι καὶ ὑπὸ ἑτέραν ἔποψιν ἐξετάζων, καὶ προβαίνω εἰς τὸν ὑπολογισμόν. Ἐπειδὴ δὲν βοηθοῦμαι ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ, ὅστις τὴν τυφλὴν ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ καταστήσῃ ἐνόμματον, ἔρχομαι νὰ ὑπολογίσω, ποῖα εἶναι τὰ ἔξοδα διὰ τοὺς πλόας τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων, ἀπὸ Σκοπέλου μέχρι Θήρας ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος· τὰ ἔξοδα δὲν δύνανται νὰ ἦναι περισσότερα τῶν 2,000 δραχ. τόσα δὲ εἶναι εἰς τὴν ἄλλην γραμμὴν τῆς Ἀκαρνανίας. Ἔτυχε καὶ παρ' ἐμοῦ νὰ γίνῃ εἰδικὴ ναύλωσις ἀτμοπλοίου, καὶ γνωρίζω τὴν δαπάνην, ὥστε ἔχομεν 52 ἑβδομάδας, δηλ. περίπου 200,000 δραχ. Αὐτὴ εἶναι ἡ δαπάνη, ἐὰν θέλῃ ἡ Κυβέρνησις νὰ δεχθῇ ὅλην τὴν δαπάνην, διότι ἀτμοκίνητα, τὰ ὁποῖα ἀναδέχονται τακτικῶς αὐτὴν τὴν ὑπηρεσίαν, θὰ λάβουν βεβαίως ὀλιγώτερον ποσὸν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ναυλώνει τις ἅπαξ καὶ ἐκτάκτως ἀπὸ τόπου εἰς τόπον· ἐγὼ προσθέτω ἀκόμη, ὅτι τὸ ποσὸν εἶναι 300 χιλ. μέχρι τῶν 650· τὸ διάστημα εἶναι μέγιστον.

Λεωνιδας. Ὑπάρχουσι προτάσεις διὰ 5,000 δραχ. διὰ μόνον τὰς Σποράδας.

Καλλιγας. Δὲν ἐξετάζω τὰς ἰδιαιτέρας προτάσεις, αἵτινες γίνονται, προκειμένης τῆς συζητήσεως· δὲν δύναμαι νὰ θέσω πίστιν, διότι πολλάκις λέγονται ταῦτα κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἐπίτηδες πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ, διὰ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως. Ἰδοὺ πόσον ἡ μέτοχος Κυβέρνησις εἶναι καλή, αὐτή, τὴν ὁποίαν ὁ κ. ὑπουργὸς ὠνόμασε κακὸν μέτοχον· ἐγὼ σᾶς λέγω, ὅτι εἶναι ὁ ἀγαθώτερος τῶν μετόχων.

Παπαμιχαλοπουλος. Καὶ ὁ ἄγαν ἀγαθὸς εἶναι κακός.

Καλλιγας. Διὰ τὸν ἑαυτόν του, ὄχι διὰ τοὺς ἄλλους. Βλέπετε λοιπόν, ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν μίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἄλλην ἔποψιν, εἴτε ὑπολογίσετε τὴν δαπάνην, εἴτε ζητήσετε νὰ εὕρητε ἀνάλογον τῆς

ἐπιχορηγήσεως πρὸς τὸ καταβληθὲν κεφάλαιον, εὑρίσκετε μεγάλην ἀπόστασιν πρὸς τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον προτίθεσθε νὰ δώσητε, οὐδεμίαν δὲ ἤκουσα δικαιολογίαν παρὰ τὴν τοῦ ἐντίμου ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν· καὶ τὸ λέγω, ὅπως δώσω ἀφορμὴν εἰς ἐμβριθεστέραν ἐξέτασιν, διότι ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ ἦναι ἐν γνώσει, ὅτι δίδουσα 650 χιλιάδας, δὲν δίδει αὐτὰς ἐκ πλεοναζούσης ἀγαθότητος, ἀλλὰ δι' ὡρισμένην αἰτίαν, σήμερον δὲ δὲν εὑρίσκω ἄλλην ἐξήγησιν, εἰμὴ τὴν ἀγαθότητα.

Λέγω ἤδη, ὅτι δὲν πολεμῶ τὸ ποσὸν τῶν 650 χιλιάδων δι' αὐτὰς μόνας τὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας ὑποβάλλω εἰς τὴν Βουλήν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον, τὸν ὁποῖον ἐθεώρησα εἰς τὴν πρώτην μου ἀγόρευσιν λίαν ἐπικίνδυνον καὶ ἐπίφοβον. Ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἀποδίδω χαρακτῆρα σοβαρόν, εἶναι τὸ ἑξῆς, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποζημίωσις δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς ζημίαν ὡρισμένην, οὐδὲ πρόκειται ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ζημίαν, ὥστε οἱ μέτοχοι, οἱ καταβαλόντες κεφάλαια, νὰ μὴ ὑπηρετῶσι τὸ Κράτος ἐξ ἰδίων, διότι τότε ἠδύνατο νὰ γίνῃ χρῆσις αὐτῆς τῆς ἀποζημιώσεως, ἤδη ὅμως θέλει δοθῇ πρὸς ὀλέθριον σκοπόν, λίαν ἐπιβλαβῆ, ὡς ἐφόδιον πρὸς καταπολέμησιν τοῦ συναγωνισμοῦ, καὶ βλέπω πολλὰ διδόμενα, τὰ ὁποῖα καθιστῶσιν ὕποπτον τὴν μέλλουσαν χρῆσιν τῆς ἐπιχορηγήσεως, βλέπω τὸ διδόμενον τῆς ἐλαττώσεως τῶν ναύλων σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας συναγωνιζομένας ἑταιρίας, βλέπω τὰς ὑποχρεώσεις, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὰς ἄλλας ἑταιρίας, τοῦ νὰ ἔχωσι πρακτορεῖα εἰς τοὺς λιμένας τοῦ ἀπόπλου καὶ κατάπλου. Ἔχω ἀτμόπλοιον ἐλθὸν ἐκ Ῥωσσίας εἰς Πειραιᾶ μὲ σῖτον, καὶ ἐγένετο ἡ ἐκφόρτωσις· δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἐργασία ἐν τῷ μεταξύ· διὰ νὰ μὴ ζημιοῦμαι, διατάττω νὰ μεταβῇ εἰς Χαλκίδα· πρέπει λοιπὸν ἐκεῖ νὰ συστήσω Πρακτορεῖον καὶ νὰ ἔχω καὶ ἐν Πειραιεῖ; Ποῦ εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἀκτοπλοΐα; Ἡμεῖς ἐνταῦθα ἔχομεν ἐλευθέραν ἀκτοπλοΐαν, διατί θέλετε νὰ καταστρέψωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ὅλα τὰ ἔθνη ἐδέχθησαν;

Εἶναι καὶ αὐτὸ ἓν βῆμα εἰς τὰ πρόσω τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ πᾶσα ὀπισθοχώρησις εἶναι ἐπάνοδος εἰς τὴν βαρβαρότητα. Ἐγένετο ἅπαξ τὸ βῆμα τῆς ἐλευθέρας ἀκτοπλοΐας· οὐαὶ εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θὰ ὀπισθοχωρήσῃ· εἶναι αὐτοκτονία, ὡς εἶπεν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν εἰς ἄλλην περίστασιν. Θέλετε λοιπὸν καὶ νὰ συστήσωσι πρακτορεῖα, θέλετε συναγωνισμὸν συστηματικὸν καὶ δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι

οὐδεμίαν ἀνέλαβον ὑποχρέωσιν πρὸς τὸ Κράτος, θέλετε νὰ δημοσιεύωσι τιμολόγια, νὰ ὑπόκηνται εἰς ποινὰς καὶ πρόστιμα, ἐνῷ εἰς τὴν μίαν ἑταιρίαν δίδετε τὰ μέσα νὰ ὑποβιβάσῃ τὰ τιμολόγιά της. Ἰδοὺ εἰς τί πρόκειται νὰ συντελέσῃ αὐτὴ ἡ ἐπιχορήγησις, εἰς τὸ ν' ἀναλάβῃ τὸ Κράτος τὴν διαφορὰν τῆς ὑποτιμήσεως πρὸς καταπολέμησιν τοῦ συναγωνισμοῦ. Οὐδὲν ἄλλο πράττομεν, ἢ καταβαίνομεν εἰς τὴν παλαίστραν μεροληπτικῶς, διὰ νὰ δώσωμεν βοήθειαν εἰς τὸν ἕτερον τῶν παλαιστῶν. Εἴδατε ποτὲ τοὺς ἀγωνοδίκας νὰ καταβαίνουν εἰς τὴν παλαίστραν ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀγωνιζομένων; ὅταν γίνηται ὁ ἀγὼν τῆς πυγμῆς, καταβαίνει ὁ ἀγωνοδίκης καὶ διευθύνει τὴν χεῖρα τοῦ ἀγωνιστοῦ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του, προσθέτων καὶ τὴν ἰδίαν πυγμήν; Τοῦτο πρόκειται νὰ πράξωμεν. Ἐνθυμεῖσθε ὅσοι εἴδετε τὸ δρᾶμα τοῦ Faust, εἴδετε τὸν Faust μονομαχοῦντα καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ ὁ Μεφιστοφελῆς κρατεῖ μακρὸν ξίφος καὶ δι' αὐτοῦ θανατηφόρως πληγόνει τὸν ἀντίπαλον· αὐτὸ προτιθέμεθα νὰ πράξωμεν· κρατοῦμεν τὸ ξίφος τοῦ Μεφιστοφελοῦς, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ δολοφονήσωμεν τὸν ἀνταγωνιζόμενον, ἀλλὰ δολοφονοῦντες τὸν ἀνταγωνιζόμενον, δολοφονοῦμεν τὴν Ἑλληνικὴν ναυτιλίαν.

Σᾶς εἶπον προχθὲς ὀλίγας λέξεις, διότι βεβαίως δὲν εἶμαι ἐντριβὴς εἰς τὰ τοιαῦτα, περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας· ἐπιτρέψατέ μοι νὰ προσθέσω καὶ ἄλλα. Εἴδατε, ὅτι ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργος ἐξετίμησέ τινας τῶν λόγων μου καὶ ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ συντελέσῃ ὑπὲρ τῆς ναυτιλίας, τὴν ὁποίαν ἐπίσης ὡμολόγησεν ὡς πάσχουσαν, καὶ ἐγὼ τὴν εἶπον φθισιῶσαν, καὶ εἶναι φθισιῶσα, διότι, ὡς εἶπεν ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργός, ἁπανταχοῦ τὰ πλοῖα εἶναι δεδεμένα ἐν ἀργίᾳ καὶ ἐν τοῖς ναυπηγείοις ἐλάχιστα ἐργάζονται. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἄλλο φαινόμενον σοβαρόν, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν. Ἔχομεν 60 χιλιάδας ναυτῶν, ὁ ἔντιμος δὲ συνάδελφος ἐξ Ἀττικῆς ἀνέγνωσεν εἰς τὴν «Revue Maritime», ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατατάσσεται ὡς ἑβδόμη δύναμις κατὰ θάλασσαν ἀμέσως μετὰ τὴν Γαλλίαν, καὶ ἐνῷ ἔχομεν αὐτὴν τὴν ὑπέροχον θέσιν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐργασίας, ἕνεκεν ἐλλείψεως τῶν μέσων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀτμοκινήτου ναυτιλίας, ἥτις εἶναι ἡ ναυτιλία τῶν ἡμετέρων χρόνων, οἱ ναῦται ἡμῶν μεταναστεύουν, καὶ προσέξατε καλῶς εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο, διότι, ἂν δὲν τὸ προλάβωμεν, αἱ συνέπειαι θὰ ἦναι μεγάλαι διὰ τὸ Ἔθνος. Γνωρί-

ζετε, ὅτι πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ Σουὲζ ἕως εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Μαλαβὰρ εὑρίσκονται Ἕλληνες ναῦται, γνωρίζετε, ὅτι ἐντεῦθεν πάλιν μέχρι τῆς Ἀγγλίας εὑρίσκεται πλῆθος ναυτῶν Ἑλλήνων. Προχθὲς εἷς τῶν σπουδαιοτέρων ἐμπόρων, ὅστις ἐτίμησεν ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ ἤδη ἀποκατεστάθη παρ' ἡμῖν, μοὶ εἶπεν, ὅτι σταθερῶς ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπάρχουν 3 χιλιάδες ναυτῶν εἰς τὰ docks εἰς ἄλλων ὑπηρεσίαν καὶ προτιμῶνται διὰ τὴν ὀλιγάρκειάν των. Αὐτοὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐκφυλίζονται, διότι συνειθίζουν ἄλλον βίον, ἐὰν μάλιστα καὶ συζευχθῶσιν ἐκεῖ, δὲν ἐπανέρχονται πλέον. Προχωρήσατε εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν μέχρις Ἀμερικῆς καὶ Αὐστραλίας καὶ θέλετε καὶ ἐκεῖ εὕρει Ἕλληνας ναύτας, οὐχὶ ἐπὶ Ἑλληνικῶν, ἀλλὰ ἐπὶ Ἀγγλικῶν ἢ Ἀμερικανικῶν πλοίων· ὅλοι αὐτοὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποσπῶνται, ἐκφυλίζονται καὶ γίνονται μετανάσται.

Ἰδοὺ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ μετανάστευσις, ἥτις παρατηρεῖται ὡς ἀπαίσιον φαινόμενον ἐν Γερμανίᾳ. Ὅστις θέλει νὰ παραστήσῃ, ὅτι τὰ πάντα δὲν εἶναι εὐδαιμονία ἐν Γερμανίᾳ μετὰ τὴν πλήρη ἕνωσιν τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους, φθάσαντος εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, αὐτὴν τὴν σκιὰν καταδεικνύει ἐν τῷ συνόλῳ, ὡς μαρτυροῦσαν, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς ὅλας τὰς τάξεις εὐζωΐα, ὅτι ἡ κοινωνία δὲν παρέχει εἰς τὸν πένητα ὅ,τι ὀφείλει νὰ παρέξῃ. Τὸ αἴσθημα τῆς φιλανθρωπίας δὲν εἰσεχώρησε μέχρι τοῦ νομοθέτου ὅστις ὑπνώττων δὲν προσέχει τί πάσχουν τὰ κατώτερα στρώματα καὶ δὲν φροντίζει ν' ἀνακουφίσῃ αὐτὰ ἀπὸ τὰ πιέζοντα δεινά.

Τὸ φαινόμενον τῆς μεταναστεύσεως τοῦ ναυτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος δεικνύει, ὅτι ἐν τῷ κέντρῳ δὲν ὑπάρχει ἡ δέουσα πρόνοια. Εἶδον ὅμως διαθέσεις τοῦ ἐντίμου Πρωθυπουργοῦ, τὰς ὁποίας ἐκτιμῶ, ἀλλ' ὅσα ὑπόσχεται εἶναι μηδέν. Ἐδῶ ἔχομεν κατάστασιν φθίσεως, καὶ προσφέρεται νὰ καταργήσῃ λιμενικά τινα δικαιώματα, εἰς ἃ ὑπόκειται ἡ ἀκτοπλοΐα, καὶ τὸν δασμὸν τῆς ναυπηγησίμου ξυλείας, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τὸ ποσὸν εἶναι δρ. 60,000. Τί εἶναι ταῦτα διὰ τοὺς 60,000 ναύτας; οὐδὲ ἓν λεπτὸν δι' ἕκαστον. Τάχα διὰ τοιούτων μέσων θέλομεν παρέξει ἀνακούφισιν; Ἐνῷ πάσχομεν φθίσιν, δίδομεν καραμέλας διὰ τὸν βῆχα. Τοῦτο εἶπον προχθὲς διακόπτων, ὁ δὲ ἔντιμος Πρωθυπουργὸς ἐξέλαβε, διότι εἶχε βῆχα, ὅτι πράγματι προσφέρω εἰς αὐτὸν καραμέλας, καὶ δὲν τὰς ἐδέχθη. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ὠφελήσωμεν τὴν

ναυτιλίαν, πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς σκέψεις σοβαρωτέρας καὶ νὰ ἄρωμεν ἐκ τοῦ μέσου ὅ,τι κωλύει τὴν πρόοδον τῆς ναυτιλίας, ἐνταῦθα δὲ κωλύει αὐτὴν τὸ ξίφος τοῦ Μεφιστοφελοῦς, τὸ ὁποῖον κρατεῖτε ὄπισθεν τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας, διὰ νὰ δολοφονήσητε τὸν συναγωνισμόν.

Κουμουνδουρος. Οὕτω πως θὰ εὐτυχήσουν οἱ 60,000 ναῦται;

Καλλιγας. Θὰ εὐτυχήσουν ὅσοι ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν ἀτμοκίνητον ναυτιλίαν, ἥτις, ἐὰν δυνηθῇ νὰ λάβῃ βάσιν ἑδραίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ προχωρήσῃ καὶ ἐκτός, καὶ τότε δύναται νὰ εὕρῃ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως, διότι τὰ ἱστιοφόρα σήμερον πλοῖα εἶναι κλινήρη, καὶ διὰ τὴν ἀσθένειαν, τὴν ὁποίαν πάσχουν, δὲν ὑπάρχει θεραπεία. Βοηθήσατε λοιπὸν ν' ἀναπτυχθῇ ἡ ἀτμοκίνητος ναυτιλία καὶ μὴ προσφέρετε τὴν βοήθειαν εἰς μίαν μόνην ἑταιρίαν, κρατοῦντες ὄπισθεν αὐτῆς τὸ ξίφος τοῦ Μεφιστοφελοῦς καὶ πληγόνοντες πᾶσαν ἄλλην, διότι οὕτως ἀναδέχεσθε πρᾶξιν φοβεράν. Ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει διὰ παντὸς μέσου, καὶ διὰ τῆς νομοθεσίας, νὰ μὴ συνταχθῇ μεθ' ἑνὸς τῶν παλαιστῶν, τείνουσα εἰς αὐτὸν μόνον τὴν χεῖρα, ἀλλ' ὀφείλει νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν ἐλεύθερον συναγωνισμόν, διότι δι' αὐτοῦ θ' ἀναπτυχθῶσι πλείονες ἑταιρίαι· δὲν ἠξεύρω διατί ἀναφέρουσι μόνον ἑταιρίαν Γιαλούση, ἑταιρίαν Γουδῆ.

Σ. Πετιμεζας. Διότι ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ὑπαρχουσῶν.

Καλλιγας. Ἐγὼ θέλω γενικὴν τὴν προστασίαν καὶ οὐχὶ ὑπὲρ ὡρισμένων προσώπων, καὶ διὰ τοῦτο ἤθελον παραιτηθῇ τοῦ λόγου, ἐὰν ἤκουον παραχωρήσεις σπουδαίας, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν δευτέραν ἀνάγνωσιν, ἀλλ' ἤκουσα παραχωρήσεις μηδαμινάς, δι' ὧν δὲν μεταβάλλονται τὰ ἀποτρόπαια, τὰ δηλητηριάζοντα τὴν ναυτιλίαν. Θέλω ἡ ἐπιχορήγησις νὰ περισταλῇ, ὥστε ἡ ἑταιρία νὰ μὴ δύναται νὰ κάμῃ χρῆσιν ταύτης, ὅπως καταβάλῃ δι' αὐτῆς ἐν τῇ πάλῃ πᾶσαν ἄλλην ἑταιρίαν, ἀλλὰ ζητῶ νὰ παλαίσῃ ἔχουσα τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ ὑπηρεσία της πρὸς τὸ Κράτος, ὥστε νὰ λάβῃ τὴν δέουσαν ἀποζημίωσιν. Διὰ τοῦτο χρέος ἔχομεν ν' ἀνατρέξωμεν εἰς ὅλας τὰς πληροφορίας, διότι, ὡς εἶπεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Κραναίας, δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν καὶ κατὰ μίλιον τὴν δαπάνην. Ἤκουσα πολλάκις νὰ γίνωνται τοιοῦτοι ὑπολογισμοί· τί μᾶς ἐμποδίζει λοιπὸν νὰ ὑπολογίσωμεν κατὰ μίλιον· θέλετε νὰ ἐγγυηθῆτε ἕνα τόκον; μάλιστα, ἀλλὰ

πρὸς 3 ἢ 4 ἢ 5 τοῖς ἑκατόν, οὐχὶ πρὸς 45 τοῖς °/ₒ καὶ ὑπὲρ δέκα προσώπων

Αὐταὶ αἱ προταθεῖσαι ὑποχωρήσεις εἶναι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν καὶ οὐδεμίαν ἔχουν ἀξίαν, οὐδὲ ἄλλον σκοπόν, εἰμὴ νὰ ματαιώσουν τὰς ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας φέρομεν καὶ νὰ τὰς ἐκμηδενίσουν, νὰ διατηρήσουν δὲ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε, κακόν, τὸ ὁποῖον θεωρῶ βαρύτατον διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι τί ἔχομεν μέχρι τοῦδε μετὰ τόσα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1856, ὅτε συνέστη ἡ ἑταιρία; Εἶναι γνωστόν, ὅτι τότε ἡ Κυβέρνησις εἶχεν ἀναλάβει ἐπὶ τοῦ μακαρίτου Μαυροκορδάτου τὴν κατασκευὴν ἀτμοκινήτων, καὶ ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ναυπηγοῦ, εἰς ὃν ἀνέθεσε τὴν φροντίδα. Οὗτος κατεσκεύασεν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀτμοκίνητα ἀρίστης ἴσως ποιότητος, ἀλλὰ πρὸς μεταφορὰν ἐμπορευμάτων, οὐχὶ πρὸς μεταφορὰν ἐπιβατῶν. Ἦτο μέγιστον λάθος νὰ νομίζῃ, ὅτι ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν ἀκτοπλοΐαν ὑπάρχει ἀνάγκη φορτηγῶν ἀτμοκινήτων, κατενοήθη δ' ἔπειτα, ὅτι ταῦτα δὲν ἔχουσι κέρδος, διότι ἐλάχιστα εἶναι τὰ προϊόντα τὰ μεταφερόμενα ἀπὸ λιμένος εἰς λιμένα, καὶ αὐτὰ τὰ ὑπάρχοντα ἐν ὡρισμένῃ μόνον ὥρᾳ τοῦ ἔτους ὑπάρχουσιν. Ὅτε συνέστη ἡ ἑταιρία, ἐγένετο λόγος εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν μετόχων σφοδρός· τινὲς ἐπέμενον νὰ μὴ δεχθῶσι τὰ τρία ἀτμοκίνητα τὰ κατασκευασθέντα κατὰ παραγγελίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' ἡ ἑταιρία διὰ τῶν κεφαλαίων της νὰ κατασκευάσῃ νέα διὰ τὴν μεταφορὰν ἐπιβατῶν. Ἀλλ' ὅμως ὑπερίσχυσεν ἡ ἐναντία γνώμη, καὶ ὡς ἐκ τούτου μέλη τινὰ τῶν μετόχων ἀπεσύρθησαν καὶ ἔμειναν τ' ἀτμοκίνητα εἰς τὴν ἑταιρίαν. Τοῦτο ἦτο δι' αὐτὴν τὸ πρῶτον ἁμάρτημα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπαθε πραγματικὴν ζημίαν, καὶ ἡ Κυβέρνησις ἐκείνη ἐγένετο παραίτιος, ὥστε πράγματι ὤφειλε ν' ἀποζημιώσῃ τὴν ἑταιρίαν. Αὐτα δὲ τὰ τρία ἀτμοκίνητα, τὰ ὁποῖα ἀκόμη ὑπάρχουν, εἶναι ἐντελῶς ἄχρηστα· ἔχει ἕτερα πέντε, δι' ὧν γίνεται ἡ ὑπηρεσία. Περὶ αὐτῶν λέγεται τὸ πρωτάκουστον, ὅτι πώποτε δὲν γηράσκουσι. Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ γηράσκουσι, πλὴν αὐτῶν· καὶ ἡ εὐφυΐα ἐξασθενεῖ, ἡ βλακεία οὐδέποτε· φαίνεται, ὅτι αὐτὰ τὰ ἀτμόπλοια ἔχουν τὴν ἰδιότητα τῆς βλακείας (ἱλαρότης).

Μᾶς ἀναφέρουν τὸ ἐργοστάσιον τῆς ἑταιρίας· δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν του· εἶναι ἐργοστάσιον ὡς πᾶν ἄλλο, δὲν εἶναί τι ἔκτακτον· καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ εἶναι ἐργοστάσια, τὰ ὁποῖα κάμνουν τὰ ἴδια ἔργα.

Τὸ ἐργοστάσιον τῆς Σύρου ἀνέπτυξε τὸν κλάδον τοῦτον, διότι εἰς τοῦτο εἰδικῶς ἀσχολεῖται· ὅτι δὲ τὸ ἐργοστάσιον δὲν εἶναί τι ἔκτακτον, τὸ παρατηρεῖτε εἰς τὴν ἀγοράν· πόσον ἔχουν αἱ μετοχαὶ τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας; 250 δραχμάς. Πᾶς ὁ ἀγοράζων μετοχὴν γνωρίζει, ὅτι γίνεται συνιδιοκτήτης τοῦ ἐργοστασίου καὶ τῶν ἀτμοπλοίων, ἀλλὰ δὲν ἐκτιμᾷ πλέον. Ὑπόσχεται ἡ ἀτμοπλοϊκὴ ἑταιρία μετὰ τόσας ὑπὲρ αὐτῆς θυσίας νὰ κατασκευάσῃ ἔτι τρία ἀτμόπλοια καὶ ταῦτα ἐπὶ δώδεκα ἔτη.

Τὰ πέντε, τὰ ὁποῖα δὲν ἐγήρασαν μέχρι τοῦδε καὶ τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θέλουν γηράσει, καὶ τὰ τρία, τὰ ὁποῖα θὰ κατασκευασθῶσι, θὰ μείνωσι μὲ τὴν αὐτὴν ἰδιότητα. Τί μᾶς εἴπατε περὶ αὐτῆς τῆς δωδεκαετίας, νὰ ἐλαττωθῇ εἰς 6 ἔτη;

Κουμουνδουρος. Ὄχι.

Καλλιγας. Οὔτε ἕξ; θέλετε δώδεκα; καὶ ἐκάματε ὑποχώρησιν μικρὰν εἰς αὐτοὺς τοὺς πολλοὺς ὅρους τοῦ ἄρθρου 28, ὥστε ἐντὸς τριετίας αὕτη ἀταράχως προχωρεῖ· κατὰ τὴν τριετίαν δύναται ἄλλος νὰ ἔλθῃ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ, καὶ ἑπομένως νὰ προκαλέσῃ τὴν Κυβέρνησιν νὰ διαλύσῃ τὴν Σύμβασιν, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνωσιν ὅλα αὐτά, ἀπαιτοῦνται φοβερὰ πράγματα. Αὐτὴ ἡ ἑταιρία τοῦ 1,500,000 θὰ λάβῃ 15,000,000, ἐδῶ ἐφθάσαμεν εἰς τὸν δεκαπλασιασμόν, καὶ θὰ ἀγορασθῶσι καὶ τὰ ἀτμοκίνητα κλπ, καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τόσας ἐγγυήσεις αὐτὴ ἡ ἑταιρία, νὰ κάμῃ καὶ αὐτὴ ἓν ἐργοστάσιον. Τί νομίζετε, ὅτι ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις περὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου; διατί νὰ συζητῇ τις περὶ τοιούτων μετὰ λογικῶν ἀνθρώπων; Ὁ ἔντιμος ἐκ Μεσολογγίου βουλευτὴς εἶπε 3 ἔτη· τὸ κατ' ἐμὲ τὸ θεωρῶ ὑπερβολήν· τὸ κατ' ἐμέ, οὔτε ἓν ἔτος δίδω, διότι εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἐντὸς ἑνὸς ἔτους θὰ γίνωσι καλλίτεραι προτάσεις.

Γρυπαρης. Διατί ἐντὸς 23 ἐτῶν, ἐνῷ ἡ αὐτὴ ἦτο ἐπιχορήγησις, δὲν ἔγινε καμμία πρότασις;

Καλλιγας. Ἔγινε πρότασις, σᾶς εἶπεν ὁ κ. Τρικούπης, οὐδὲ ἔπαυσαν νὰ σκέπτωνται περὶ συστάσεως ἑταιρίας ἀτμοπλοϊκῆς, καὶ ἂν θέλητε, σᾶς παραπέμπω καὶ εἰς ὡρισμένα πρόσωπα, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ λέγω κύρια ὀνόματα, νὰ μάθητε, ὅτι ὑπάρχουσι κεφαλαιοῦχοι ἑκατομμυρίων, εἷς μόνον ἠμπορεῖ νὰ καταθέσῃ 15,000,000, τὰ ὁποῖα ἤδη τοκίζει πρὸς ἓν τοῖς ἑκατὸν καὶ ἔχει φίλους νὰ καταθέσωσι 30,000,000· ἀλλ' ὅταν

αὐτοὶ βλέπουν τὸ ἄρθρον 28 καὶ τὴν ἐξαίρετον εὔνοιαν, δὲν τολμῶν νὰ κινηθῶσιν, οὔτε ἐξευτελίζονται νὰ κλίνωσι γόνυ καὶ νὰ σᾶς ἱκετεύσωσιν, ἐκλιπαροῦντες τὴν χάριν νὰ τοὺς δεχθῆτε τὴν πρωΐαν, νὰ τοὺς ἐξηγήσητε τὸ ἄρθρον 28. Αὐτὸ τὸ ἄρθρον εἶναι ὅ,τι δύναταί τις νὰ φαντασθῇ σατανικόν, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ κάγχασμα τοῦ Σατανᾶ. Ὅταν ῥίψῃ τὸν βρόχον καὶ σᾶς συλλάβῃ, τὸ κάγχασμά του ἀντηχεῖ ἁπανταχόσε χά! χά! χά!

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 10 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Καλλιγας. Ἐλπίζω διὰ τοῦ λόγου μου νὰ μὴ δώσω ἀφορμὴν ὥστε ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν λόγον μου καὶ οὐχὶ εἰς ἐμὲ κακίαν καὶ ἰσχυρογνωμοσύνην. Περιορίζομαι εἰς τρία ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα μὲ φαίνεται, ὅτι εἶνε τὰ οὐσιωδέστερα τῆς Συμβάσεως· τὸ πρῶτον εἶνε τὸ τῆς ἐπιχορηγήσεως· Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐν τῇ Συμβάσει προσδιώρισε τὸ ποσὸν εἰς δραχ. 650,000, κατόπιν δὲ διὰ τῆς νέας προτάσεως ἀνεβίβασεν εἰς 660,000. Εἶχον ζητήσει ὅλας τὰς πληροφορίας, ὅσαι ἐνόμιζον ὅτι ἦσαν χρήσιμοι, ὥστε ν' ἀναλύσωμεν τὸ ποσὸν εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται, καὶ οὕτω φθάσωμεν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ δικαίου. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δυστυχῶς δὲν ἐδόθησαν· ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ἐνόμισεν, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπαρκεσθῇ εἰς ἐκείνας τὰς προφορικὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἔδωκε κατὰ τὴν ἀγόρευσίν του, διότι καὶ σήμερον ἐπανέλαβον τὴν αἴτησιν. μοὶ εἶπε δέ, ὅτι αὐτὰς ἐνόει μόνον νὰ δώσῃ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εὑρίσκω ἀρκούσας. Εὑρί-

σκομαι πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβω σκέψεις τινὰς περὶ τούτου, ἀλλὰ μὴ ἐπιμένων πολύ, καθόσον ἡ Βουλὴ ἐξεφράσθη κατὰ τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν, οὐδὲ πρέπει νὰ γίνηταί τις φορτικὸς ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν σχηματίσει πεποίθησιν· δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραλείπηται καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς ἡμᾶς ἐφικτόν.

Εἶχον θεωρήσει τὸ ποσὸν δυσανάλογον, λόγῳ τοῦ κεφαλαίου καὶ λόγῳ των ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας παρέχει ἡ Ἑταιρία, καὶ ἐξέφρασα τὸν φόβον, μήπως ἐκ τῆς δυσαναλογίας ταύτης προέλθῃ τὸ κακόν, ὥστε νὰ μὴ ἀποζημιοῦται μόνον ἡ Ἑταιρία, ἀλλὰ νὰ λαμβάνῃ καὶ ἐφόδια διὰ τὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον μέλλει νὰ ὑποστῇ ἀπέναντι ἄλλων εταιριῶν. Ἐθεώρησαν πολλοί, καὶ μάλιστα ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Σύρου, ὁ κ. Δούμας, ὅτι οἱ ὑπολογισμοί, τοὺς ὁποίους ἔκαμα, δὲν ἦσαν κατάλληλοι, καὶ ἴσως δὲν ἦσαν τῳόντι, διότι δὲν εἶμαι ἐν τοῖς τοιούτοις ἐντριβής. Δὲν εἶχον ὅμως ἄλλα στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ στηριχθῶ, οὐδὲ διδόμενα ἄλλα. Διὰ τοῦτο ἐξήτασα τὰ περὶ τῆς αὐστριακῆς ἑταιρίας τοῦ Lloyd, καὶ εἶπόν τινα, τὰ ὁποῖα κατεδείχθησαν ἔπειτα, ὅτι δὲν ἦσαν ἀκριβῆ· ἐζήτησα λοιπὸν τὴν σύμβασιν τοῦ Lloyd παρὰ τοῦ πρακτορείου, τὸ ὁποῖον προθύμως μ' ἐχορήγησε καὶ τὴν σύμβασιν καὶ τὸν ἰσολογισμόν. Κατὰ τὸ ἄρθρον 2 τῆς συμβάσεως ταύτης τῆς συναφθείσης κατὰ τὸ 1878, ἡ Κυβέρνησις ἀναλαμβάνει ἀντὶ πάσης ἀποζημιώσεως νὰ δίδῃ εἰς τὴν ἑταιρίαν διὰ μὲν τοὺς πλόας ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρι Βάρνης—αὕτη εἶναι, φαίνεται, ἡ ἄγονος γραμμὴ διὰ τὴν ἑταιρίαν—ἀνὰ 4 φιορίνια δι' ἕκαστον μίλιον, καὶ πάλιν ἀπὸ Τεργέστης μέχρις Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀνὰ φιορίνια 1 καὶ 80 °/₀ ἕκαστον μίλιον, δι' ὅλας δὲ τὰς λοιπὰς γραμμὰς φιορίνια 1 καὶ 15 °/₀· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποζημίωσις, προστίθεται δὲ καὶ ἡ ἑξῆς παράγραφος, ὅτι ἐν συνόλῳ οὐδέποτε ἡ ἀποζημίωσις ὑπερβαίνει τὸ ποσὸν τῶν 1,300,000 φιορινίων· αὐτὸ εἶναι τὸ ἀνώτατον ποσόν. Ἐὰν ἡ ἑταιρία ἀναπτύξῃ τὰς γραμμάς της καὶ διανύσῃ πολλὰ μίλια καὶ διὰ τοῦ ἀθροίσματος φθάσῃ εἰς μεγαλείτερον ποσόν, δὲν δικαιοῦται νὰ λάβῃ πλέον τῶν 1,300,000· αὐτὸ εἶναι τὸ maximum τῆς ἀποζημιώσεως. Αὐτὴ εἶναι ἡ σύμβασις· ἂν δὲ ἐν τῷ ἰσολογισμῷ ἀναφέρεται ἀνώτερον ποσόν, περιλαμβάνει καὶ ἄλλας ἀμοιβὰς ταχυδρομικάς. Τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ Λόϋδ,

διότι ἔχομεν ἀναλογίαν μεταξὺ περιουσίας καὶ ἀποζημιώσεως. Ἡ περιουσία τοῦ Λόϋδ εἶναι 23,855,000 φιορίνια.

Σκουλουδης. Τὸ μετοχικόν της κεφάλαιον πόσον εἶναι;

Καλλιγας. Αὐτὴ εἶναι ἡ περιουσία ἡ σημερινὴ τῆς ἑταιρίας, ἤτοι 71 ἀτμόπλοια 18,000,000· εἶναι καὶ ἄλλα τινά, ἡ ἀξία τοῦ ναυπηγείου, γνωρίζετε δέ, ὅτι τὰ ναυπηγεῖα τοῦ Λόϋδ εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ναυπηγείων τῆς Εὐρώπης, ἐκτιμώμενα 3,000,000 καὶ πλέον· τὸ ἄθροισμα ὅλον εἶναι 23,855,000 φιορίνια.

Ρικακης. Ὑπάρχει τὸ μετοχικὸν κεφάλαιον ἐκεῖ ἀναγεγραμμένον;

Καλλιγας. Ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχῃ, καὶ τὸ ἀνεζήτησα. Λέγω, λοιπόν, ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν, τὴν ὁποίαν παρέστησα, τοῦ κεφαλαίου πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν, εὑρίσκω, ὅτι λαμβάνει 6 τοῖς %.

Σκουλουδης. Νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὴς αὐτὸς ὁ ὑπολογισμός. τὸ νὰ λάβωμεν ὡς βάσιν τὴν φαινομένην περιουσίαν τῆς ἑταιρίας, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ποῖα εἶναι τὰ κεφάλαια καὶ τὸ παθητικὸν αὐτῆς, διότι ἐνδέχεται τὰ ἀτμόπλοια αὐτὰ νὰ χρεωστοῦν. Διὰ νὰ κρίνωμεν λοιπὸν ἀσφαλῶς, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν, ποῖον εἶναι τὸ μετοχικὸν κεφάλαιον τῆς ἑταιρίας καὶ ποῖον τὸ ἐνεργητικὸν καὶ τὸ παθητικόν.

Σωτηροπουλος. Δὲν ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τὸ ἐνεργητικὸν καὶ τὸ παθητικόν.

Καλλιγας. Ἔχομεν ἕνα ὁρίζοντα σκοτεινόν· τὸ ἐλάχιστον φωτεινὸν σημεῖον ἐν αὐτῷ ἑφελκύει τὴν προσοχήν μου.

Κουμουνδουρος. Αὐτὸ θὰ σκοτίσῃ.

Σωτηροπουλος. Ἂν μοὶ ἐπιτρέπητε, θὰ σᾶς δώσω προχείρως μίαν ἀπάντησιν.

Καλλιγας. Εὐχαρίστως.

Σωτηροπουλος. Σᾶς λέγω, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἦτο διπλάσιον τὸ ἐνεργητικὸν τῆς ἑταιρίας, καὶ νὰ μὴ εἶχε οὐδεμίαν ἀποζημίωσιν, ἐὰν δὲν ἀνελάμβανε γραμμὰς ἀγόνους, αἱ ὁποῖαι τὴν ὑποβάλουσιν εἰς ἔξοδα. Λοιπὸν πρέπει νὰ ἐξετάσητε, εἰς ποῖα βάρη καὶ ποίας δαπάνας ὑποβάλλεται ἡ ἑταιρία. Ἠμπορεῖτε νὰ εὕρητε ἑταιρίαν, ἥτις νὰ ἔχῃ 100,000,000 φιορίνια ἐνεργητικὸν καὶ νὰ μὴ λαμβάνῃ οὐδεμίαν ἀποζημίωσιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι αἱ ἐργασίαι, τὰς ὁποίας ἐκτελεῖ, τὴν ἀποζημιοῦσι.

Καλλιγας. Κυριεύεσθε, νομίζω, ἀπὸ τὰς ἰδέας τῆς ἀναλογικῆς φορολογίας.

Σωτηροπουλος. Πιθανόν.

Καλλιγας. Καὶ ἐξ αὐτῆς μεταφέρετε εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο τὰς σκέψεις σας. Τότε βεβαίως ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίζετε καὶ τὰς ζημίας, ὁ δὲ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἠδύνατο νὰ σᾶς βοηθήσῃ εἰς τοῦτο· ἀλλὰ δὲν μᾶς ἔκαμε τὴν χάριν νὰ φέρῃ πληροφορίας, καὶ σήμερον ἐπανέλαβα τὴν παράκλησιν.

Δουμας. Ἰδού, κ. Καλλιγᾶ, (δεικνύει τὸ καταστατικὸν) ἀξία μετοχῆς ἐν κυκλοφορίᾳ 12,000,000.

Καλλιγας. Λοιπὸν τί λαμβάνει ἀποζημίωσιν; 10 °/₀· βλέπετε, εὕρομεν τὴν ἀναλογίαν τῇ βοηθείᾳ τοῦ κ. Δούμα, ὥστε θέλετε νὰ λάβωμεν καὶ ἐδῶ τὴν ἀναλογίαν; Ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν εἶχε τῳόντι τὴν καλοσύνην, νὰ μοὶ δώσῃ ἕνα ἰσολογισμὸν τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας τοῦ 1877· ἐδῶ βλέπομεν, ὅτι ἐξεδόθησαν μετοχαὶ 7,905, ἑπομένως κεφάλαιον 3,900,000.

Ζηνοπουλος. Ὥστε εἶναι 12 °/₀.

Καλλιγας. Εἶναι 20 °/₀. Θέλετε τὴν βοήθειαν τοῦ κ. Δούμα (ἱλαρότης).

Ζηνοπουλος. Αὐτὰ δὲν ἔχουν σχέσιν.

Καλλιγας. Θέλετε τὸν γνώμονα αὐτὸν ν᾽ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος; Τότε ἔρχομαι νὰ σᾶς ἐρωτήσω, ποία εἶναι ἡ ζημία τῶν ἀγόνων γραμμῶν, καὶ ἰδοὺ σιωπᾶτε.

Ζηνοπουλος. Αὐτὸ δὲν λαμβάνεται ὑπ᾽ ὄψιν, λαμβάνονται ὑπ᾽ ὄψιν ὅλαι αἱ γραμμαί, καὶ οὐχὶ αἱ ἄγονοι, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ τοῦτο· λαμβάνονται δὲ ὑπ᾽ ὄψιν τὰ μίλια τῶν γραμμῶν αὐτῶν ὅπως καὶ κατὰ τὴν σύμβασιν τῆς ἑταιρίας Lloyd, ἣν ἔχω ὑπ᾽ ὄψιν, καὶ ἐκείνων τῆς ἑταιρίας τῶν ναυτικῶν διαπορθμεύσεων· αὐτὸ δὲ τὸ ὁποῖον εἴπετε περὶ 1,300,000, δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι ὁ ἰσολογισμὸς τοῦ 1879, τὸν ὁποῖον ἔχω ἀνὰ χεῖρας, ἀναφέρει φιορίνια 1,674,472.

Καλλιγας. Ἀλλὰ ἐλησμονήσατε, ὅτι συναριθμοῦνται τὰ ταχυδρομικά.

Ζηνοπουλος. Ὅλα εἶναι ταχυδρομικὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ εἰρημένου κονδυλίου.

Καλλιγας. Ἰδού, βλέπετε, ζητοῦμεν πληροφορίας, καὶ ἀρνεῖσθε νὰ τὰς δώσητε· σᾶς φέρω τὴν σύμβασιν, καὶ ἀρνεῖσθε νὰ τὴν ἀναγνώσητε. Τί ἐμφαίνει αὐτὸς ὁ τρόπος;

Παπαμιχαλοπουλος. Ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνετε συχνὰ τὸν λόγον τῆς ἀρνήσεως, σᾶς λέγω, ὅτι τὰς πληροφορίας ταύτας ὑπέβαλον τὴν παρελθοῦσαν Δευτέραν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ σεῖς δὲν εἴχετε ὑπομονὴν νὰ τὰς ἀκούσητε, ἀνεχωρήσατε. Ὁ στενογράφος τὰ κατεχώρισεν εἰς τὰ πρακτικά, τὰ στενογραφήματα ἐδημοσιεύθησαν, λάβετε τὴν καλοσύνην νὰ τὰ ἰδῆτε, ἄρνησις δὲν ὑπῆρξεν. Ἐγὼ ὑπεσχέθην κατὰ τὴν δευτέραν συζήτησιν νὰ τὰ ὑποβάλω, ἐν τούτοις τὰ ὑπέβαλον εἰς τὴν ά συζήτησιν, ἀλλ' ὑμεῖς ἀνεχωρήσατε. Εἶμαι ἐγὼ κατὰ τοῦτο ἔνοχος;

Καλλιγας. Δυστυχῶς ἀνεχώρησα· ἀλλὰ δὲν ἐπίστευα, ὅτι δὲν ἠθέλετε καταθέσει ἐγγράφους πληροφορίας.

Τρικουπης. Ἡμεῖς εἴμεθα παρόντες, καὶ περὶ ἀγόνων γραμμῶν δὲν ἠκούσαμεν τίποτε· σκέψεις ἤκουσα καὶ εἰκασίας.

Καλλιγας. Ἄ! εἰκασίας κάμνω καὶ ἐγώ.

Παπαμιχαλοπουλος. Δὲν ὑπάρχει οὐδὲν βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἦναι ἐγγεγραμμέναι καὶ χαρακτηρισμέναι αἱ ἄγονοι γραμμαί· δὲν ὑπάρχει οὐδεμία κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἦναι ἐγγεγραμμένη ἡ δαπάνη διὰ τὰς ἀγόνους γραμμάς. Τί θέλετε, νὰ σᾶς παρουσιάσω, πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν; Σᾶς εἶπον ὅ,τι ἠδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου· καὶ ἐν ταῖς πληροφορίαις ταύταις ὑπάρχουν καὶ αἱ σκέψεις, τὰς ὁποίας ὑπέβαλον, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας ἐζήτησα, ὑπεβλήθησαν ὅσον ἦτο δυνατόν, τὰ ἀδύνατα δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὰ κάμωμεν δυνατά.

Καλλιγας. Δὲν μοὶ φαίνεται, ὅτι δικαιολογεῖται ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου, ἐὰν εὑρίσκηται ἐστερημένη τοιούτων πληροφοριῶν, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ὑπηρεσίας. Ἂν θέλετε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὑπηρεσία σας εἶναι ἐλλιπής, δὲν διστάζω νὰ τὸ παραδεχθῶ· ἐὰν θέλετε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὔτε ὤθησιν ἐδώσατε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ἐπίσης δὲν διστάζω νὰ τὸ παραδεχθῶ· ἐὰν θέλετε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οὔτε τὰς θέλετε τὰς πληροφορίας, καὶ αὐτὸ τὸ παραδέχομαι· ἀλλὰ νὰ λέγητε, ὅτι εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν, δὲν συμφωνῶ· δὲν συμφωνῶ, ὅτι πρέπει νὰ δίδωμεν ἀποζημίωσιν 660,000 ἐν ἀγνοίᾳ

τῆς αἰτίας. Μᾶς φέρετε ἄξεστον λίθον, τὸν λεγόμενον βαίτυλον, καὶ μᾶς λέγετε νὰ τὸν καταπίωμεν ὡς ὁ Κρόνος. Ἀλλὰ διατί ἔχουν ὑπαλλήλους τὰ ὑπουργεῖα, παρὰ δι' αὐτὴν τὴν ὑπηρεσίαν, διὰ νὰ παρασκευάζωσι τὰ πάντα, ὥστε ὁ ὑπουργὸς ἐν γνώσει τῶν πραγμάτων νὰ προβαίνῃ εἰς τὰς σκέψεις του; Λοιπὸν εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συζητῶ μετὰ ὑπουργοῦ, μὴ ἐκπληρώσαντος τὸ καθῆκόν του.

Κουμουνδουρος. Ἔχει τὴν ἄδειαν ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα νὰ κάμνῃ δάνεια ναυτικά;

Καλλιγας. Σεῖς θέλετε νὰ δείξετε, ὅτι ἐγὼ εὑρίσκομαι πάντοτε ἐν πταίσματι, καὶ δὲν δικαιοῦμαι ὡς ἄπταιστος νὰ ῥίπτω τὸν λίθον κατ' ἄλλου· περὶ τούτου κατόπιν. Μᾶς φέρετε λοιπὸν αὐτὸν τὸν ἄξεστον λίθον καὶ μᾶς λέγετε νὰ τὸν καταπίωμεν, ἀλλ' ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐπράξατε τὸ χρέος σας; ἐγὼ τὸ ἀμφιβάλλω. Ἡ ψῆφός μας εἶναι ψῆφος μὴ πεφωτισμένη, διότι δὲν μᾶς λέγετε, διατί δίδονται αἱ 660,000· μόνον, διότι ἡ Ἑταιρία πάσχει; ἠμπορεῖ νὰ πάσχῃ καὶ ἀπὸ κακὴν διοίκησιν· εἶναι ὑποχρεωμένον τὸ Κράτος νὰ διορθώνῃ τὰ σφάλματα τῆς διοικήσεως τῆς Ἑταιρίας;

Παπαμιχαλοπουλος. (Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν). Δίδω ἀκόμη μίαν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν παρέλειψα προχθές, κατὰ τὸν τελευταῖον ἰσολογισμὸν τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας, τὸν ὁποῖον ἔχετε ἀνὰ χεῖρας, ὅλη ἡ περιουσία τῆς Ἑταιρίας ἀνέρχεται εἰς 5,577,983· εἰσέπραξεν 1,465,144, καὶ ἐνταῦθα περιλαμβάνεται καὶ ἡ χρηματικὴ χορήγησις τῶν 650,000, καὶ ἐδαπάνησεν 1,309,627· ἑπομένως τὸ περίσσευμα εἶναι 156,000.

Ραλλης. Εἶναι ὅλα εἰκονικά. Ἀπὸ τοῦ 1877 δὲν ἔγινε πλέον ἰσολογισμός.

Καλλιγας. Ἐγὼ ἐξακολουθῶ τὰς σκέψεις μου· λέγω, ὅτι δὲν ἐφθάσαμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ψηφίζομεν, ἀφοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν αὐτὰς τὰς ἀγόνους γραμμάς. Ἐγὼ ἐδοκίμασα νὰ τὰς εὕρω, σᾶς εἶπον δέ, ὅτι εἶναι ἡ ἀπὸ Σκοπέλου μέχρι Θήρας καὶ ἡ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Πάλλης μᾶς ὑπέδειξεν, ὅτι καὶ ἡ γραμμὴ τῆς Ἀκαρνανίας δύναται νὰ κατασταθῇ προσοδοφόρος διὰ προσεγγίσεως εἰς τὴν Σάμην, ὅπου ὑπάρχουν πολλοὶ ἐπιβάται. Λοιπὸν λέγω, πόσα μίλια θέλετε νὰ ὑπολογίσητε ἀπὸ

Σκοπέλου μέχρι Θήρας; ἂς ὑπολογίσωμεν 200 μίλια, καὶ δὲν λαμβάνω τὴν εὐθεῖαν γραμμήν....

Π. Μπουμπουλης. Εἶναι πολλά.

Καλλιγας. Ἂν λοιπὸν δώσητε μίαν ἀποζημίωσιν τῶν 200 αὐτῶν μιλίων καθ' ἑβδομάδα, πόση θὰ ἦναι αὐτὴ ἡ ἀποζημίωσις; Λάβετε ἀνὰ 10 δραχμὰς τὸ μίλιον, τὸ ἀνώτερον ποσὸν τῆς αὐστριακῆς ἀποζημιώσεως, καὶ ἔχετε 2,000· ἡ γραμμὴ τῆς Ἀκαρνανίας εἶναι 100 μίλια, ὥστε ἡ ἀναλογία εἶναι 3,000. Λοιπὸν ἐὰν ἔλθητε εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων, θὰ εὕρητε, ὅτι 3,000 δραχμαὶ καθ' ἑβδομάδα ἀρκοῦν, δηλ. τὸ ἀνώτατον, τὸ ὁποῖον δίδει ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν ἑταιρίαν, καὶ μάλιστα χάριν πολιτικοῦ σκοποῦ. Λοιπὸν ἰδού. ὅτι δὲν εὑρίσκομαι μακρὰν τῆς ἀληθείας· τὸν γνώμονα αὐτὸν παραδέχεσθε;

Εἶπον, ὅτι τὸ συμφέρον δὲν εἶναι γενικὸν αὐτῆς τῆς ἑταιρίας, ὅπως εἶναι τῶν ἄλλων ἑταιριῶν, διότι εἶναι εἰς ὀλίγας χεῖρας αἱ μετοχαί, καὶ εἶχον ζητήσει τὸν κατάλογον, ἐξ οὗ ἐξάγεται μεταξὺ πόσων μετόχων διανέμονται αἱ μετοχαί. Ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν μοὶ ἔφερεν ἕνα κατάλογον, καὶ πρὸς στιγμὴν ἐνόμισα, ὅτι εἶχον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐζήτουν· τί ἦτον ὅμως; ἦτον ὁ κατάλογος τοῦ 1870, καὶ εἶναι γνωστόν, ὅτι ἔκτοτε ἐγένετο ἡ συγκέντρωσις τῶν πολλῶν μετοχῶν εἰς ὀλίγων χεῖρας. Ἐγὼ εἶχον ζητήσει τὸν κατάλογον τῆς τελευταίας συνελεύσεως· ἄρα καὶ ἐδῶ εἶναι ἔλλειψις πληροφοριῶν, ὡς τὸ πρῶτον ἦτον ἄρνησις.

Παπαμιχαλοπουλος. Λοιπὸν εἴμεθα ὑπὸ διηνεκῆ ἔλεγχον καὶ κατηγορητήριον;

Καλλιγας. Διατί ἄλλο εἶναι ἡ Βουλή; Θέλετε νὰ ἦσθε ἄνευ ἐλέγχου; ἄλλος λόγος. Ἀλλὰ σεῖς καυχᾶσθε ἐπὶ συνταγματικότητι· ἢ θέλετε νὰ ἔχητε βουλευτάς, διὰ νὰ καταπίνουν λίθους;

Παπαμιχαλοπουλος. Εἰς τὴν ἔκθεσιν τοὺς κατεπίετε καὶ σεῖς.

Καλλιγας. Ἐγὼ ἠθέλησα νὰ ἐξετάσω ἐν λεπτομερείᾳ. Ἡ ἔκθεσις συνετάχθη συλλήβδην περὶ ὅλων. Ἐκείνην τὴν ὥραν τῆς συζητήσεως, ἐν τῇ ἐπιτροπῇ, τὰ πάντα ἐγίνοντο ἐν ἀκαρεῖ, καὶ εὗρον ἐκεῖ ὅλους ἐνθουσιώδεις· δὲν ἠμπόρεσα νὰ ἐξετάσω τίποτε, καὶ ἔκαμα μόνον παρατηρήσεις ἐπὶ δύω κεφαλαίων· ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ σιωπῶν παραδέχεται τὰ πάντα; Ἢ νομίζετε, ὅτι ἔπρεπε νὰ κάμω εἰς τὴν πρώτην

συνεδρίασιν ὅλας τὰς προτάσεις μου, διὰ νὰ ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ τὰς ἐπικαλεσθῶ καὶ μετὰ ταῦτα;

Ἔρχομαι τώρα εἰς ἄλλο θέμα, τὸ ὁποῖον ἐπίσης εἶναι ἐναντίον τῶν ἰδεῶν μου, ὅσας ἔχω περὶ ἐλευθερίας συναγωνισμοῦ, καὶ ἀνθίσταμαι εἰς τὰ ἄρθρα 3 καὶ 4, ἤτοι εἰς τὴν ὑποχρέωσιν προγνωστοποιήσεως τοῦ τιμολογίου καὶ συστάσεως πρακτορείων. Περὶ τοῦ τιμολογίου δὲν ἐπαναλαμβάνω ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶπον· ἐννοῶ, ὅτι ἡ προγνωστοποίησις τοῦ τιμολογίου ἔχει ὡρισμένον σκοπόν. Διὰ ποίαν αἰτίαν νὰ ἔχῃ γνῶσιν ἡ Κυβέρνησις τοῦ τιμολογίου ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἐλεύθερος νὰ μεταβάλῃ, ὅταν θέλῃ, τὸ τιμολόγιόν του; Ἡ Κυβέρνησις δύναται πάντοτε νὰ ἔχῃ γνῶσιν, μανθάνουσα ἀπὸ τὸν διευθυντὴν τῶν ἀτμοκινήτων. Τὸ τιμολόγιον πάντοτε δημοσιεύεται προηγουμένως πρὸς γνῶσιν τοῦ κοινοῦ καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων, ὅπως προσέλθωσιν οἱ ἐπιβάται. Δὲν εἶναι λοιπὸν σπουδαῖον. Ἡ σπουδαιότης ὅμως ἀναφαίνεται, ὅταν τοῦτο γίνηται ἐπὶ τοιαύτῃ προθέσει, ὅπως ἀνταγωνίζηται ἡ Ἑταιρία ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ ἐγκαίρως, δυναμένη ἐντὸς 24 ὡρῶν καὶ αὐτὴ νὰ καταβιβάζῃ τὸ τιμολόγιον, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ προσελκύῃ τὴν συρροὴν τῶν ἐπιβατῶν εἰς τὰ ἴδια ἑαυτῆς ἀτμοκίνητα δι' ὑποτιμήσεως ἀναλόγου. Δίδεται καιρὸς νὰ εἰδοποιήσῃ τὸ κοινὸν ἡ Ἑταιρία, ὅπως προστρέξωσιν οἱ μανθάνοντες τὸ μειωθὲν τιμολόγιον τῆς Ἑταιρίας. Ἡ Ἑταιρία προλαμβάνουσα, θέλει θέσει τὸ τιμολόγιόν της ἢ ἴσον ἢ κατώτερον, διὰ νὰ ὑπερισχύσῃ ἐν τῷ συναγωνισμῷ. Βεβαίως ὁ σκοπὸς δὲν δύναται νὰ ᾖναι ἄλλος. Ἀλλ' ἔρχομαι εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον ἔχει συνεπείας σοβαρωτέρας, εἶναι δὲ ἡ ἐπιβαλλομένη ὑποχρέωσις πρακτορείων εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς. Πρόκειται περὶ ἀκτοπλοΐας, καὶ χθὲς μᾶς εἶπεν ὁ κ. Δούμας, ὅτι δὲν εἶναι πρωτοφανὲς νὰ δίδηται ἐπιχορήγησις εἰς ἀκτοπλοΐαν, διότι καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ δίδεται ἀποζημίωσις, ἀλλὰ δὲν μοὶ ἔφερε καὶ ἓν πειστήριον.

Δουμας. Ἐφέρατε σεῖς σήμερον τὴν ἑταιρίαν Λόϋδ, ἥτις λαμβάνει 1,300,000 φιορινίων.

Καλλιγας. Τώρα ὁμιλοῦμεν περὶ Ῥωσσίας· ἐὰν θέλητε, μεταβάλλομεν τὸ θέμα. Τί συμβαίνει λοιπὸν εἰς τοιαύτας μεγάλας ἑταιρίας, καθὼς εἶναι ἡ τοῦ Λόϋδ, ἡ Ῥωσσική; Διάκρισις μεταξὺ ἀκτοπλοΐας καὶ τῶν ἐξωτερικῶν γραμμῶν δὲν γίνεται, ἀλλ' ἡ ἀκτοπλοΐα πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς γραμμὰς εἶναι 1 πρὸς 100 καὶ 1 πρὸς 1000, ὥστε φυσικὰ

οὔτε προσοχὴ δίδεται, πόσα ἀναλογοῦν εἰς τὴν ἀκτοπλοΐαν. Πολὺ διαφέρει, ὅταν δίδηται ἐπιχορήγησις εἰς μόνην τὴν ἀκτοπλοΐαν. Ἀλλ' ἀπεχθάνεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συναγωνισμοῦ ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργός. δὲν εἶναι δὲ παρών, διὸ ἀναβάλλω τὴν ἀπάντησιν, ὅταν ἔλθῃ. Ὁμιλῶ περὶ τῆς ἐπιβαλλομένης ὑποχρεώσεως πρὸς σύστασιν πρακτορείων. Ἔλθωμεν πρακτικῶς νὰ ἐξετάσωμεν τὸ γεγονός, τί συμβαίνει. Ἔχομεν πλείστους λιμένας εἰς ἐλάχιστα διαστήματα. Ὑποθέσατε, ἀναχωροῦμεν ἀπὸ Πειραιῶς εἰς Αἴγιναν, ἐκεῖθεν εἰς Πόρον, εἰς Σπέτσας, εἰς Ὕδραν, ἐὰν θέλητε καὶ εἰς Μέθανα, εἰς Ναύπλιον, εἰς Μύλους, εἰς Ἄστρος, εἰς Γύθειον, εἰς Καλάμας, εἰς Πάτρας, εἰς Κυλλήνην, εἰς Ζάκυνθον καὶ καθεξῆς· ὑποθέσατε, ὅτι εἶναι ἀνάγκη πρακτορείων εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς θέσεις . . . . . .

Παπαμιχαλοπουλος. Δὲν μοὶ δίδετε μίαν ἐξήγησιν; διατὶ ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ Ἑταιρία μέχρι τοῦδε καὶ ἡ ἑταιρία τοῦ Γουδῆ καὶ τοῦ Γιαλούση ἐδέχθησαν νὰ ἔχωσι πρακτορεῖα;

Καλλιγας. Δὲν τοὺς ἐρωτῶ ἐγώ, οὔτε ἀντιπρόσωπός των εἶμαι.

Παπαμιχαλοπουλος. Λέγω, πῶς νομίζετε αὐτό, τὸ νὰ μὴ ἀρνηθῶσι νὰ ὑποβληθῶσιν;

Καλλιγας. Ἔχουν πάντες οὗτοι τὸ αὐτὸ συμφέρον, ν' ἀποκλείωσιν ὅλους τοὺς ἄλλους. Μὴ νομίζετε, ὅτι τοὺς θεωρῶ, ὅτι εἶναι οὐρανοκατέβατοι ὁ Γιαλούσης καὶ ὁ Γουδῆς· εἶναι τῆς αὐτῆς ζύμης, ejusdem farinæ.

Παπαμιχαλοπουλος. Περὶ αὐτῶν πρόκειται τώρα.

Καλλιγας. Ἐσεῖς νομίζετε· ἐγὼ δὲν ὁμιλῶ οὔτε ὑπὲρ τοῦ Γιαλούση. οὔτε ὑπὲρ τοῦ Γουδῆ.

Παπαμιχαλοπουλος. Περὶ αὐτῶν πρόκειται.

Καλλιγας. Ὄχι, κύριε· πρῶτον ἐσεῖς πρέπει νὰ ἔχητε μίαν ὅρασιν ἔκτακτον, νὰ βλέπετε εἰς τὸ βάθος τῆς καρδίας μου· ἐγὼ δὲν ἠξεύρω ἄλλο, παρ' ὅτι οἱ Ἰησουῖται εἰσδύουν εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς συνειδήσεως.

Παπαμιχαλοπουλος. Ἐγὼ βεβαίως διαμαρτύρομαι διὰ τοῦτο, ὅτι ἐγὼ θέλω νὰ εἰσέλθω εἰς τὴν καρδίαν σας.

Καλλιγας. Καὶ νομίζετε, ὅτι εἶναι δυνατόν; . . . .

Παπαμιχαλοπουλος. Καὶ ὅσοι μὲ γνωρίζουν, δύνανται νὰ τὸ ὁμολογήσουν.

Καλλιγας. Χαίρω πολὺ δι' αὐτό, ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ ἀφήσετε

τοὺς τρόπους τῶν Ἰησουιτῶν, καὶ νὰ μὴ ζητῆτε νὰ ἐμβλέπετε εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας.

Παπαμιχαλοπουλος. Εἰς τὰ πράγματα· παρεξηγήθην.

Καλλιγας. Τότε δίδετε εἰς ἐμὲ τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ἀνταποδώσω, ὅτι σεῖς ὁμιλεῖτε ὑπὲρ τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας.

Παπαμιχαλοπουλος. Παρεξηγήθην, καὶ διὰ τοῦτο δίδω αὐτὴν τὴν ἐξήγησιν, λέγων, ὅτι σήμερον ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας αὐτὰς ταύτας τὰς ἑταιρίας, καὶ ἀνέφερον τὰ γεγονότα.

Καλλιγας. Ἐγὼ εἶπον, ὅτι θέλω ἐλεύθερον συναγωνισμόν· δὲν εἶπον οὔτε Γιαλούση οὔτε Γουδῆ, οὔτε τὸ ὄνομα ἀνέφερον.

Παπαμιχαλοπουλος. Δὲν εἶπον καὶ ἐγώ....

Καλλιγας. Τότε τὰ συμψηφίζομεν. Λέγω λοιπόν, ὅτι ἐπιβάλλοντες αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν, οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ, ἢ ὅτι προτίθεσθε νὰ ἐπιβάλητε βάρη ἀφόρητα, δι' ὧν καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἐπιχείρησις. Διὰ νὰ ἔχῃ πᾶς ὁ ἔχων ἀτμόπλοιον πρακτορεῖον εἰς Αἴγιναν καὶ ὅπου ἄλλοθι εἴπομεν, πρέπει νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ πράκτορος ἀμοιβήν, ὁποίαν κατ' ἐλάχιστον 5 τοῖς °/ₒ, καὶ αὐτὸ θὰ συμβῇ εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς, καὶ αὐτοὶ οἱ πράκτορες δὲν εἶναι ὅλως ἁγνοὶ εἰς τὴν διαχείρισιν, ἑπομένως θὰ ἔχῃ καὶ ἄλλας βλάβας. Ἐκθέτοντες τὰς ἑταιρίας εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ζημίας, εἶναι ὡς νὰ λέγητε: δὲν θέλομεν ἐλεύθερον συναγωνισμόν. Ἀλλ' ἔρχονται ὁ Γουδῆς καὶ ὁ Γιαλούσης, λέγοντες: τὸ θέλομεν και ἡμεῖς· ἐννοῶ ἀμέσως, ὅτι καὶ αὐτοὶ θέλουν νά περιορίσουν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συναγωνισμοῦ, ἀποκλείοντες πάντα ἄλλον. Τάχα διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ δεχθῶμεν; Οὕτω πράττετε ὅ,τι γίνεται εἰς τὰ ἱπποδρόμια, καθ' ὑπόθεσιν ἐν Eaton καὶ ἐν Chantilly. Πρὸ τῆς ἱπποδρομίας ζυγίζονται οἱ ἀναβάται οἱ μέλλοντες νὰ σταδιοδρομήσωσιν, ὥστε νὰ γίνωσιν ἰσοβαρεῖς, καὶ εἰς τὸν ἐλαφρότερον προστίθεται ἀνάλογον βάρος. Τοῦτο θέλετε νὰ μιμηθῆτε, νὰ καταστήσητε ἰσοβαρεῖς τοὺς ἱππεῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἐπικρεμᾶτε ἓν βάρος, μίαν πέτραν, πρὶν ἐξορμήσουν ἀφ' ὕσπληγγος· αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπός σας;

Καὶ χθὲς ἀκόμη εἴπετε, ὅτι μὴ νομίζετε, ὅτι τὸ 3 καὶ 4 ἄρθρον τὰ θέλει ἡ ἑταιρία· τὰ θέλει ὁ Γουδῆς καὶ ὁ Γιαλούσης· καὶ πρὸς στιγμὴν ἐνόμισα, ὅτι τὰ θέλουν αὐτοί, καὶ ἐνδέχεται νὰ τὰ θέλουν, καὶ τὸ πιστεύω. Ἀλλ' εὗρον ἕνα βουλευτὴν φίλον τῆς Ἑταιρίας τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς, ὅστις ἐψήφισεν ἐναντίον τῶν ἄρθρων 3 καὶ 4· ἐρωτώμε-

νος παρ' ἄλλου, ἐνθερμοτέρου ὑπὲρ τῆς Ἑταιρίας, διατί ἐψήφισεν ἐναντίον τῶν ἄρθρων 3 καὶ 4, φυσικώτατα, ἀπήντησε, κατεψήφισα, ἀφοῦ ὁ ὑπουργὸς μᾶς εἶπεν, ὅτι δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν Γιαλούση καὶ Γουδῆ (ἱλαρότης). Συνέβη αὐτό· θέλετε ψυχολογικῶς νὰ τὸ ἐξηγήσητε;

Σκουλουδης. Ἐπιτρέπετε, κύριε Καλλιγᾶ, νὰ σᾶς διακόψω; Μοὶ ἐφάνη, ὅτι ὁ ὑπαινιγμός, τὸν ὁποῖον ἐκάμετε, ἀφορᾷ εἰς ἐμέ. Ἐψήφισα ὑπὲρ τῆς ἀπαλείψεως τῶν ἄρθρων 3 καὶ 4 τοῦ νομοσχεδίου, οὐ μόνον διότι ὁ κ. ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργός, ἀγορεύων χθές, εἶπε ῥητῶς, ὅτι τὰ ἄρθρα ταῦτα ἐτέθησαν κατὰ τῆς ἑταιρίας, ἀλλὰ καὶ διότι ἔχω τὴν ἰδέαν ὅτι, χωρὶς νὰ ἐπιβάλωμεν νομοθετικῶς τὴν σύστασιν πρακτορείων, καὶ ἡ ἑταιρία καὶ οἱ ἰδιῶται, οἵτινες ἔχουν ἀτμόπλοια, θέλουσιν ἀναγκασθῆ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων νὰ συστήσωσι πρακτορεῖα. Ἐξηγοῦμαι. Δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ διορίσωσι πράκτορας εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς, ἔνθα εὑρίσκουσι νὰ παραλαμβάνωσιν ἐπιβάτας καὶ ἐμπορεύματα, διότι, ἐὰν ἀφήσωσιν εἰς τὸν πλοίαρχον νὰ παραλαμβάνῃ τὰ ἐμπορεύματα ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ, νὰ τὰ ἐξελέγχῃ, νὰ τὰ ζυγίζῃ καὶ νὰ ἐκδίδῃ τὰς φορτωτικάς, ὁ καιρός, τὸν ὁποῖον θέλει δαπανᾷ τοιουτοτρόπως τὸ ἀτμόπλοιον κατὰ τὴν προσέγγισιν, εἶναι πολυτιμότερος, καὶ ἡ τοιαύτη βραδύτης πολὺ δαπανηροτέρα τῆς διατηρήσεως πρακτορείου. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι, δι' οὓς ἐψήφισα ὑπὲρ τῆς ἀπαλείψεως.

Καλλιγας. Ἐγὼ ὅμως ἐξακολουθῶ λέγων καὶ ἐπιμένων καὶ ἐπαναλαμβάνων, ὅτι ἐντελῶς ἀδιαφορῶ περὶ Γιαλούση καὶ Γουδῆ, καὶ λυποῦμαι, διότι ὁ Πρόεδρος τοῦ ὑπουργείου δὲν εἶναι ἐδῶ διὰ νὰ δώσω ἐξήγησιν διὰ τὸ δάνειον, τὸ ὁποῖον ἐγένετο παρὰ τῆς Βιομηχανικῆς Τραπέζης εἰς τὴν ἑταιρίαν Γιαλούση, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη, ὅτι ἐξηγεῖ ἴδιον ἐμοῦ συμφέρον. Τῳόντι ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα ἐδάνεισεν 100 χιλ. δραχ. εἰς τὸν κ. Γιαλούσην, ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ, πῶς ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ συμφέρον· ἡ Τράπεζα τῆς Βιομηχανικῆς πίστεως ἐξήτασεν, ἐὰν ἦναι ἀσφαλὲς τὸ δάνειον, λόγῳ τῆς κυριότητος τοῦ δανειζομένου, καὶ εὗρεν, ὅτι εἶναι ἀσφαλές· δεύτερον ἐὰν ἔχῃ τὸ ἀτμόπλοιον ἀξίαν τριπλασίαν, καὶ εὗρεν, ὅτι οὐδένα διατρέχει κίνδυνον, ὅπως ἔλθουν τὰ πράγματα, εἴτε ψηφισθῇ σύμβασις, εἴτε μή, διότι εἰς πᾶσαν περίστασιν, πωλούμενον τὸ ἀτμόπλοιον, εἶναι ἀνωτέρας ἀξίας τῶν 100 χιλιάδων δραχμῶν.

Κεχαγιας. Κατὰ τὸ Καταστατικὸν τῆς ἑταιρίας, νομίζω, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ δάνειον τοιοῦτον.

Καλλιγας. Ἠδύνατο.

Κεχαγιας. Νομίζω, ὅτι παρεβίασε τὸ Καταστατικόν.

Καλλιγας. Ἐγὼ ὑποθέτω πρὸς στιγμήν, ὅτι τὸ παρεβίασε. Τί σημαίνει ἐνταῦθα ἡ παραβίασις; Θὰ δώσῃ λόγον τὸ συμβούλιον εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν μετόχων. Εἰς αὐτὴν τὴν συζήτησιν ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ παραβίασις; Τὸ Καταστατικὸν λέγει, ὅτι οὐδεμία πρᾶξις ἐξαιρεῖται. Ἀλλὰ ἠξεύρετε τί συμβαίνει; Αὐτὸ λέγω εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργόν, ὅστις ταράττεται διατί νὰ γίνῃ εἰς τὴν ἑταιρίαν τοῦ Γιαλούση δάνειον, διότι νομίζει, ὅτι ἡ Τράπεζα πρέπει νὰ ἦναι ὑπὸ τὰ νεύματα τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς κόμματος λέγῃ, δάνεισε, νὰ δανείζῃ, καὶ ὅταν δὲν ἀρέσκηται, νὰ μὴ δανείζῃ. Αἱ Τράπεζαι ἀγνοοῦν, ποία εἶναι ἡ σχέσις τῶν δανειζομένων πρὸς τὰ κόμματα, οὔτε θεωροῦν τοὺς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὸ δεῖνα κόμμα ὡς λεπρούς. Αἱ Τράπεζαι ἐξετάζουν, ἐὰν ἔχουν ἀσφάλειαν, καὶ τότε ἐνεργοῦν τὰ δάνειά των. Λοιπὸν βλέπετε, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν τὸ δάνειον μὲ τὴν παροῦσαν συζήτησιν. Μετὰ τῆς Τραπέζης τῆς Βιομηχανικῆς πίστεως συνδέομαι τῳόντι καὶ ὁμολογῶ, ὅτι εἶμαι μέλος τοῦ συμβουλίου καὶ μέτοχος, οὐδὲ ἀποφεύγω οἱανδήποτε εὐθύνην. Δὲν ἐννοῶ, διατί πολλάκις ῥίπτουν προσωπικοὺς λόγους εἰς τὸ μέσον. Διότι ὡμίλησα κατὰ τῆς συμβάσεως μετὰ τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας, ἄρα ἔχω συμφέρον· ποῖον δὲ εἶναι τοῦτο; ὅτι ἐδάνεισεν ἡ Τράπεζα τῆς Βιομηχανικῆς Πίστεως 100 χιλιάδας δραχμῶν καλῶς ἐξησφαλισμένας ἐπὶ τοῦ σκάφους τοῦ ἐξησφαλισμένου καὶ κατὰ τοῦ πυρὸς καὶ κατὰ τοῦ ναυαγίου, μολονότι ἐδῶ περὶ ναυαγίων δὲν πρόκειται.

Καὶ ἄλλο μοὶ εἶχεν εἰπεῖ ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργός, πῶς ἐγὼ εἶμαι κατὰ τῶν προνομίων, φερόμενος δῆθεν δημοκοπικῶς, ἐνῷ ἐδείχθην ὑπὲρ τοῦ προνομίου τῆς Τραπέζης καὶ τοῦ Σιδηροδρόμου. Καὶ μάλιστα ὁ ἔντιμος Πρωθυπουργὸς εἶπε· βλέπετε πόσα κακὰ δύνανται νὰ συμβοῦν ἀπὸ τὸν συναγωνισμόν; Πόσα κακά; ἠρώτησα τότε ἐγώ, καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ καταδείξῃ οὐδὲ ἕν· ἐξ ἐναντίας συνέβη τὸ καλὸν νὰ γίνουν εὐθηνότεροι οἱ ναῦλοι, καὶ μάλιστα μερικοὶ ἦλθον ἄνευ ναύλου, τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας ἐπιδιωκούσης τὴν συῤῥοὴν ἐπιβατῶν. Ἐγὼ δὲν βλέπω, τί κακὸν συνέβη. Ἀλλὰ τῳόντι ὁ κ.

Πρωθυπουργὸς γνωρίζει κακόν τι, τὸ ὁποῖον συνέβη, ἀλλ' ἀπέφυγε νὰ τὸ ὀνομάσῃ, διότι ἤρχετο ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ Ἑταιρία καὶ ἔλεγεν εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν «Ἀτταταῖ! ἀτταταῖ! ἰδὲ τί πάσχω ἐξ αἰτίας τῆς ἑταιρίας τοῦ Γιαλούση καὶ τοῦ Γουδῆ, θέλουν μὲ καταστρέψει». Καὶ πάλιν ἤρχοντο οἱ Γιαλούσης καὶ Γουδῆς πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν ὀλοφυρόμενοι «Ἰατταταιάξ! ἰατταταιάξ! ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ Ἑταιρία καταβιβάζει τὸ τιμολόγιον, δὲν λαμβάνει ναῦλον καὶ ζητεῖ τὴν ἐξόντωσιν ἡμῶν», καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς εὑρίσκετο εἰς ἀέναον στενοχωρίαν μεταξὺ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ, καὶ δὲν ἤξευρε, τί νὰ πράξῃ. Ἄλλο κακὸν δὲν γνωρίζω, εἰμὴ ὅτι ἐδανείσαμεν 100 χιλ. δραχμὰς εἰς τὸν Γιαλούσην.

Α. Κουμουνδουρος. Ὑμεῖς οἱ νομιμόφρονες δὲν ἔπρεπε νὰ παραβιάσητε τὸν νόμον εἰς τὸ Καταστατικόν.

Καλλιγας. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἀνακαλέσητε τὴν ἔγκρισιν τῆς Τραπέζης Βιομηχανικῆς Πίστεως, ἐὰν νομίζητε, ὅτι παρεβίασε τὸ Καταστατικόν.

Α. Κουμουνδουρος. Αὐτὸ πιστεύω, ὅτι ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ.

Καλλιγας. Ἀναγνώσατε καλλίτερα, ἵνα ἴδητε ἂν παρεβιάσθη καὶ νὰ ἴδητε, ἐὰν ἀπεμακρύνθημεν.

Κουμουνδουρος. Σεῖς, ὅπου σᾶς συμφέρει, παραβιάζετε τὸν νόμον. καὶ ὅπου σᾶς συμφέρει, εἶσθε κατὰ τῶν προνομίων.

Καλλιγας. Θέλετε νὰ κάμητε γενικὴν κατηγορίαν κατ' ἐμοῦ. Καὶ αὐτά, τὰ ὁποῖα εἴπετε, εἶναι ἐλάχιστα, καὶ μὲ αὐτὰ δὲν πηγαίνω εἰς τὴν κόλασιν· βέβαια, ἐὰν ἦναι μόνα αὐτά, ἡ ψυχή μου ἐσώθη.

Τώρα λέγω, ἐὰν δικαιοῦμαι νὰ εἴπω, διατί ὑπερασπίζομαι τὸ προνόμιον τοῦ σιδηροδρόμου. Περίεργος ἡ ἐρώτησις.

Κουμουνδουρος. Δὲν σᾶς εἶπον αὐτό.

Καλλιγας. Τώρα σᾶς λύω καὶ αὐτὴν τὴν ἀπορίαν, καὶ ἀπὸ τῶν γενικῶν μεταβαίνω καὶ εἰς τὰ εἰδικά. Σεῖς ἐσυστήσατε σιδηρόδρομον διὰ προνομίου· ἄρα σεῖς πρῶτος ὀφείλετε νὰ τὸ σέβησθε. Ἀλλ' ἀφοῦ τὸ ἐσυστήσατε, ἐνομίσατε, ὅτι δικαιοῦσθε καὶ νὰ τὸ ἀθετήσητε. Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν πολεμεῖτε τὰ προνόμια. Ἐναντίον τοῦ ῥητοῦ προνομίου συνήψατε σύμβασιν, ἐπιτρέποντες συγκοινωνίαν ἱπποσιδηροδρόμου μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς. Ἔχει κῦρος αὐτό; δὲν εἶναι προφανὴς ἀθέτησις τοῦ χορηγηθέντος προνομίου; Δὲν σᾶς εἶπον,

ὅτι ἐν γένει εἶμαι ὑπὲρ τοῦ προνομίου, ἀλλ' εἶπον, ὅτι εἶμαι πάντοτε κατὰ τῆς ἀθετήσεως.

Κουμουνδουρος. Εἴπετε, ὅτι ὁ σιδηρόδρομος θὰ ἔλθῃ μίαν ἡμέραν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ ἑπομένως ζημιοῦτε τὴν ἑταιρίαν καὶ τὸ δημόσιον.

Καλλιγας. Βεβαίως, καὶ εἶναι πάντοτε ἀληθές, διότι ὁ σιδηρόδρομος εἶναι περιουσία τοῦ δημοσίου, ἡ δὲ ἑταιρία σήμερον ἔχει μόνην τὴν χρῆσιν· μετὰ 75 ἔτη τὸ ὅλον ἀνήκει εἰς τὸ δημόσιον.

Τινες. Δὲν πρόκειται περὶ τούτου.

Καλλιγας. Ἐνδιατρίβω, διότι ἐπιθυμῶ ἅπαξ διὰ παντὸς νὰ παρατηρήσω περὶ τοῦ συνήθους τρόπου, τοῦ ὁποίου γίνεται χρῆσις πρὸς ἀποστόμωσιν τοῦ ἀγορεύοντος, ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς ἄλλα ἅττα, πάλαι ποτὲ λεχθέντα ἢ ἐδῶ, ἢ εἰς τὸν περίπατον. Αὐτὰ τὰ argumenta ad hominem δὲν εἶναι κοινοβουλευτικά. Ὁ ἀγορεύων ἐκθέτει τὰς ἰδέας του προτάσσων ἀρχήν· ἐὰν δὲν ἦναι πρὸς αὐτὴν συνεπής, τότε ὑπάρχει ἀντίφασις, καὶ ταύτην ἐννοῶ νὰ μὲ ἀποδείξητε. Ἀλλὰ τὸ νὰ λέγητε ὅ,τι εἰς τὸν ὑπουργὸν εἶπον, ἢ καὶ ἐδῶ εἰς ἄλλην συνεδρίασιν, ἐν ἄλλῃ συναφείᾳ, καὶ ἰδοὺ τὰ πρακτικὰ καὶ τὸ δεῖνα χωρίον ἐν ἀποσπάσματι, δὲν νομίζω ὀρθόν. Νομίζω λοιπόν, ὅτι καλὸν εἶναι νὰ μὴ γίνηται τοιαύτη χρῆσις, διότι ἀπολήγει εἰς λογομαχίαν, καὶ καλὸν εἶναι νὰ παραλείψωμεν τὰ προσωπικὰ ἐπιχειρήματα καὶ ν' ἀφήσωμεν τὰς ἀντεγκλήσεις, καὶ μάλιστα, ἐὰν θέλητε, κάμνετε ἀρχήν, δίδοντές μοι ἡγουμενικῶς ἄφεσιν εἰς τὰς ἁμαρτίας, τὰς ὁποίας μοῦ κατεδείξατε.

Ἐπανέρχομαι λοιπὸν εἰς τὰ ἄρθρα 3 καὶ 4 καὶ εὑρίσκω, ὅτι εἶναι καταστρεπτικὰ τοῦ συναγωνισμοῦ, ὄχι ἐκείνων, οἵτινες τ' ἀπεδέχθησαν, δηλ. τῆς Ἑταιρίας τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς καὶ τῶν δύω ἑταιριῶν, ἀλλ' ἐν γένει, διότι τείνουν πρὸς ἀποκλεισμὸν τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ εἰς πάντα ἄλλον. Καὶ μικρὰ ἀκάτια, ὅπως κάλλιστα παρετήρησεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Σπετσῶν, δύνανται νὰ προσαρμόσωσιν ἕλικα καὶ νὰ γίνωσιν ἀτμοκίνητα· λοιπὸν θὰ τὰ ἀναγκάσωμεν νὰ ἔχωσι πρακτορεῖα;

Ζηνοπουλος. Προσδιωρίσαμεν τοὺς τόνους.

Καλλιγας. Ἐγὼ ἤθελα νὰ ὁρίσητε ἀνώτερον ποσόν.

Ζηνοπουλος. Ἀκάτια δὲν ἠμποροῦν νὰ ἔχουν τόσην χωρητικότητα.

Π. Μπουμπουλης. Δὲν ἔχουν μήτε τῆς ἑταιρίας τὰ πλοῖα 350 τόνους.

Καλλιγας. Τώρα ἔρχομαι νὰ σᾶς ἀπαλλάξω ἀπὸ τὸν κόπον περαιτέρω συζητήσεως, προτείνων τροπολογίαν, ἢ μᾶλλον προσθήκην ἄρθρου. Ἐπεχείρησα καὶ ἐγὼ νὰ διασείσω τὸ ἄρθρον 28, ἀλλὰ βλέπετε, ὅτι δὲν διεσείσθη. Εἰσῆλθεν εἰς τοὺς ἐγκεφάλους καὶ ἔρριψε ῥίζας. Δὲν μοὶ ἀρέσκουν ἄγονοι ἀγῶνες, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἔχει ἀνάγκην χυρώσεως ἡ τήρησις τῶν ὅρων τῆς συμβάσεως, καὶ τοιαύτην δὲν εὑρίσκω, ὅπως κυρωθῶσιν ἀπαρεγκλίτως οἱ ὅροι. Ἑπομένως προτείνω τὴν ἑξῆς προσθήκην. «Πᾶσα παράβασις οὐσιώδους ὅρου τῆς παρούσης συμβάσεως καὶ ἰδίως τοῦ ἄρθρου 4. . . . . .

Παπαμιχαλοπουλος. Ἔχω πρότασιν περὶ αὐτοῦ.

Καλλιγας. Ἀφήσατε ν' ἀκούσητε καὶ τὴν ἰδικήν μου.—«τοῦ ἄρθρου 4 χορηγεῖ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ δικαίωμα νὰ κηρύξῃ διαλελυμένην τὴν παροῦσαν σύμβασιν. Ἡ διάλυσις ἐπέρχεται αὐτοδικαίως ἓν ἔτος μετὰ τὴν δήλωσιν, καθ' ὃν χρόνον γίνεται φροντὶς περὶ συστάσεως νέας ἑταιρίας.»

Αὕτη εἶναι ἡ ἰδική μου προσθήκη. Ἐλπίζω λοιπόν, ὅτι θέλει γίνει δεκτή, καὶ ἀφίνω εἰς ἄλλον τὸν λόγον.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. Καλλιγας. Κύριοι, νομίζω, ότι ουδέ στιγμήν πρέπει νά μείνωσιν άνευ απαντήσεως οί λόγοι τοῦ εντίμου προλαλήσαντος, διότι εμφαίνουσιν ἢ λήθην ἢ άγνοιαν τῆς συγχρόνου ιστορίας. Δὲν ἔθεσε τὸ ζήτημα ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει, διότι δὲν ἠρεύνησε, πῶς ἐγένετο τὸ ψήφισμα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου. Δὲν θέλω ἐκταθῆ περὶ τούτου· σύντομα εἶναι ὅσα θέλω σᾶς εἴπει, νομίζω ὅμως, ὅτι θὰ ἦναι ἐπαρκῆ. Δὲν πρέπει τὰ ἔθνη νὰ ἦναι ἀχάριστα, οὐδὲ ἐπιτρέπεται νὰ λησμονήσωμεν, τί χρεωστοῦμεν εἰς τὸν μακαρίτην Λουδοβῖκον τῆς Βαυαρίας. Ὁ ἐστεμμένος ποιητὴς ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ τὸ πῦρ ἀκραιφνοῦς φιλελληνισμοῦ εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ἔδειξε δέ, ὅτι τὸ πρώτιστον, τὸ ὁποῖον ἐπόθει, ἦτο νὰ ἴδῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς εἰργάσθη μέχρι τέλους τοῦ βίου του (Εὖγε!). Ὅτε ἐπῆλθεν ὁ καιρός, νὰ εὑρεθῇ ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, ἔδειξε καὶ τὴν προθυμίαν καὶ τὴν ἀξιέπαινον φιλοδοξίαν, συνομαρτοῦσαν καὶ αὐτὴν ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς τοῦ μουσοτραφοῦς βασιλέως, ν' ἀναβῇ τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος γόνος ἐκ τῆς οἰκογενείας του. Εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Λονδίνου ἀπηύθυνε προτάσεις, μεταξὺ ἄλλων δὲ ἀνεδέχετο τὴν ὑποχρέωσιν, νὰ συντελέσῃ

εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀντιβασιλείας ἐκ τῶν πρωτίστων λειτουργῶν τοῦ βαυαρικοῦ κράτους, ὑποσχόμενος εἰς τὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἀπολαυῶν, ὅσας εἶχον ἐν τῇ βαυαρικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀμοιβῶν, ὅσας ἔμελλον νὰ λαμβάνουν ἐκ τῆς Ἑλλάδος. Ὑπέσχετο ἐπικουρικὸν σῶμα πρὸς καθησύχασιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀξιωματικοὺς τοῦ βαυαρικοῦ στρατοῦ, ὅπως σχηματίσωσι τὸν Ἑλληνικόν, μέλλων νὰ διατηρήσῃ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μισθὸν τῆς ἐνεργείας ἐκ τοῦ βαυαρικοῦ ταμείου, ἀνεξαρτήτως καὶ τοῦ μισθοῦ, τὸν ὁποῖον ἔμελλον νὰ λαμβάνωσιν ἐν Ἑλλάδι. Ἔγινε κατόπιν τὸ πρωτόκολλον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν περιέλαβεν ὅλας ταύτας τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του. Δὲν ἔκριναν, ὅτι ἔπρεπεν ὅλα ταῦτα νὰ κατασταθῶσιν ὑποχρέωσις τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας. Καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας ἐδείκνυε προθυμίαν νὰ παρέξῃ καὶ χρηματικὴν βοήθειαν, ἀλλ' ἐδεσμεύετο τότε, διότι αἱ βουλαὶ δὲν ἦσαν συνηγμέναι· ἀνεδέχετο ὅμως νὰ συντελέσῃ καὶ κατὰ τοῦτο, καὶ παρέσχε τῳόντι προκαταβολὴν διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, διὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ἀντιβασιλείας, ἐξ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ ταμείου. Ἐπῆλθον τὰ συμβάντα, ὅσα γνωρίζετε ἐπὶ ἀντιβασιλείας· ἔγιναν βεβαίως δαπάναι, τὰς ὁποίας ὅλας δύναταί τις νὰ μὴ ἐγκρίνῃ, ἢ νὰ εὕρῃ, ὅτι δὲν ἦσαν αὐστηρᾶς διαχειρίσεως, πρᾶγμα λίαν σύνηθες ἐν καιροῖς ἀνωμάλοις. Παραβάλετε ἐκείνην τὴν διαχείρισιν πρὸς τὴν ἡμετέραν, πολὺ δὲ ἀμφιβάλλω, ἂν κατὰ τὸν παραλληλισμὸν θέλει ὑπερτερήσει ἡ τελευταία. Ἐννοῶ ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρις οἱασδήποτε θέλετε ἐποχῆς. Ἂς ἀφαιρέσωμεν τὰ τελευταῖα 15 ἔτη, καὶ ἂς εἴπωμεν, ὅτι ἀπὸ δεκαπενταετίας καὶ ἐντεῦθεν ὅλα γίνονται ἐν τάξει, διὰ νὰ μὴ ἐνοχλήσωμέν τινα ἐκ τῶν παρόντων.

Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἐξηγέρθη ἐνταῦθα πνεῦμα ἀντιβαυαρικόν, καὶ αὐτὸ ἐγεννήθη πρὸ πάντων ἐξ ἀντιζηλίας, διότι ἔβλεπον ἀξιωματικοὺς κατέχοντας ἀνωτέρας θέσεις, ἔβλεπον Βαυαροὺς κατέχοντας τὰς πρώτας λειτουργίας· τὸ πρᾶγμα ἦτο λίαν φυσικόν, καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἐξεμεταλλεύετο κατὰ τῶν Βαυαρῶν πανταχόθεν καὶ προέβαινε γενικευομένη. Μετὰ τὴν ἀντιβασιλείαν γνωρίζετε, ὅτι ἀρχιγραμματεὺς ἔγινεν ὁ Ἀρμανσβέργος, μετὰ τὸν Ἀρμανσβέργον δὲ ὁ Ῥουτχάρδος. Ὁ Ῥουτχάρδος ἦτον ἀνὴρ ἀκέραιος, ἀληθὴς Γερμανός, λίαν εὐσυνείδητος, ἐμφο-

ρούμενος ὑπὸ τοῦ ἁγνοῦ καὶ εἰλικρινοῦς πόθου, νὰ ὑπηρετήσῃ μετὰ ζήλου τὸν βασιλέα καὶ νὰ γίνῃ ὠφέλιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸ 1837 ἔφθασα καὶ ἐγὼ ἐνταῦθα ἐπὶ Ῥουτχάρδου· διὸ ἠδυνήθην νὰ μάθω τὰ συμβαίνοντα, καὶ ὅ,τι θέλω ἤδη διηγηθῆ, λίαν σπουδαῖον, διὰ νὰ λύσητε τὸ ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται.

Μετὰ παρέλευσιν δὲν ἠξεύρω πόσου χρόνου ὁ Ῥουτχάρδος ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ δημοτικότης τοῦ βασιλέως Ὄθωνος θέλει αὐξήσει, ἐὰν ἀναχωρήσωσιν οἱ Βαυαροί. Ὅσον καὶ ἂν ἦσαν ἱκανοὶ ἢ εἰδικοὶ εἰς τὰ στρατιωτικά, εἰς τὸ διοικεῖν, ἢ εἰς τὴν παιδείαν, ἐγίνοντο ἐπιβλαβεῖς, διότι ἐγεννήθη κατ' αὐτῶν ἀντιπάθεια, καὶ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπέλθῃ διατάραξις ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐξασθένησις τῆς βασιλείας, ἢ ἐπὶ τέλους σύγκρουσις. Συνέταξε λοιπὸν μακρότατον ὑπόμνημα ὁ Ῥουτχάρδος, περιέχον αἰτιολογίας λίαν ἐσκεμμένας καὶ ἐμβριθεῖς, καὶ τὸ ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα, συμπεραίνων, ὅτι ἡ πολιτική, τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς Ὄθων πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν θρόνον του, ἀπαιτεῖ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Βαυαρῶν.

Αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα ἐτάραξε μεγάλως τὸν βασιλέα, καὶ ἐζήτει νὰ μάθῃ παρ' ἄλλων, ἐὰν αἱ σκέψεις τοῦ Ῥουτχάρδου ἦσαν ἀποτέλεσμα πλάνης, ἢ ἐὰν εἶχον βάσιν ἀληθῆ. Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι περιεστοίχιζον τὸν βασιλέα πρόσωπά τινα, τὰ ὁποῖα ὑπηρέτουν μᾶλλον ἑαυτοὺς παρὰ τὸν βασιλέα. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ Παναγιωτάκης Σοῦτσος. Δὲν θέλω νὰ βαρύνω τὴν μνήμην του. Περὶ αὐτοῦ ἔλεγεν ὁ Ἀρμανσβέργος, ὅτι ἔχει ὠκυποδίαν ἔκτακτον· «il a une activité de pieds étonnante», δηλαδὴ ἦτο πανταχοῦ παρών. Ὅταν ἔλεγον εἰς τὸν Ἀρμανσβέργον, διατί συχνάκις βλέπεις τὸν Παναγιωτάκην Σοῦτσον καὶ ἐμπιστεύεσαι εἰς αὐτὸν τόσα πράγματα, ἀπήντα: Mais cet homme a une activité de pieds étonnante, δηλαδὴ ἐν ἀκαρεῖ δύναμαι νὰ μάθω τὰ πάντα παρ' αὐτοῦ. Ὁ ποιητὴς τοῦ Βλαχάβα καὶ τότε γραμματεὺς τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας ἀνέλαβε νὰ πληροφορήσῃ τὸν βασιλέα περὶ τῆς ἀληθοῦς διαθέσεως τῶν πολιτευομένων καὶ περὶ ἐνδεχομένων κινδύνων, ἐὰν δὲν ἐδέχετο τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ῥουτχάρδου. Ὁ Π. Σοῦτσος, ὡς ἐκ τῶν σχέσεών του, συνεβουλεύθη τοὺς σπουδαιοτέρους ἄνδρας, καὶ ἰδίως τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, τὸν μακαρίτην Ζαΐμην, τὸν μακαρίτην Κολοκοτρώνην, τὸν μακαρίτην Κουντουριώτην καὶ τὰς ἄλλας τότε κορυφάς.

Ἡ φωνὴ αὐτῶν ἦτο φωνὴ τοῦ ἔθνους. Αὐτοὶ ἀντεπροσώπευον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ ἔθνος, ὅπως σήμερον τὸ ἀντιπροσωπεύομεν ἡμεῖς. Ὁ Π. Σοῦτσος λοιπὸν ἐβεβαίωσε τὸν βασιλέα, ὅτι οἱ κορυφαῖοι τοῦ Ἔθνους δὲν εἶναι σύμφωνοι μετὰ τοῦ Ῥουτχάρδου. Εἰσήγαγε δηλ. εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν τὴν ἰδέαν, ὅτι περισσότερον θέλουν ὠφεληθῆ, ἐὰν ἀπομακρυνθῇ ὁ Ῥουτχάρδος, παρὰ ἐὰν ἀπομακρυνθοῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι Βαυαροί, ἐπὶ τῇ σφαλερᾷ σκέψει βεβαίως, ὅτι, ἐὰν ἀπομακρυνθῇ ὁ Ῥουτχάρδος, θὰ περιέλθῃ εἰς αὐτοὺς ἡ ἐξουσία, αὐτοὶ δὲ κατόπιν θέλουν εὕρει τὴν εὐκαιρίαν, ν' ἀποπέμψωσι τοὺς Βαυαρούς. Διστάζει ὁ βασιλεύς, ἐπανέρχεται ὁ μεσάζων, καὶ ἐπανερχόμενος βεβαιοῖ, ὅτι ἔχει ἐντολὴν ἐκ στόματος αὐτῶν νὰ βεβαιώσῃ ὅ,τι εἶπεν.

Ἀπαιτεῖ τότε ὁ βασιλεὺς νὰ γίνῃ συνεδρίασις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἔκτακτος, εἰς ἣν νὰ παρευρεθῇ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Ῥουτχάρδου, ἥτις καὶ ἐγένετο. Ἐν ἀκαρεῖ ἀνηγγέλθη, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔρχεται ἐν μέσῳ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας· καὶ εἰσελθὼν ἐκάθησεν εἰς τὴν Προεδρικὴν θέσιν, ἀναγγέλλων, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίζῃ τὰς εὐχὰς τοῦ Ἔθνους ἐπὶ πραγμάτων τόσῳ σπουδαίων καὶ τόσῳ σοβαρῶν. διὸ προκαλεῖ αὐτοὺς νὰ ἐξηγηθῶσι, τί φρονοῦσι περὶ τῶν Βαυαρῶν· ἐὰν δὲν λανθάνωμαι, μόνος ὁ Κουντουριώτης ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ὕδραν. Ἔλαβε τὸν λόγον ὁ μακαρίτης Ζαΐμης καὶ ἐντόνως ἐβεβαίωσε τὸν βασιλέα, ὅτι εἶναι λίαν ἄδικος ἡ γνώμη περὶ τῶν Βαυαρῶν, διότι ἡ Ἑλλὰς χρεωστεῖ μεγίστας εὐεργεσίας εἰς αὐτούς, χρεωστεῖ τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ διοικητικοῦ κλάδου εἶναι ἔργον αὐτῶν ὡς καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ στρατοῦ, περιμένεται δὲ παρ' αὐτῶν νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον των. Συνεπέρανεν, ὅτι αἱ ἀκουόμεναι δυσαρέσκειαι κατὰ τῶν Βαυαρῶν δὲν συμμερίζονται ὑπὸ τοῦ Ἔθνους. Ὁ βασιλεὺς ηὐχαρίστησε τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Ὁ Ῥουτχάρδος αὐθημερὸν συνεκάλεσε τὸ ἑσπέρας τοὺς φίλους του εἰς γεῦμα καὶ ἀνήγγειλε πρὸς αὐτούς, ὅτι ἔπαυσε νὰ ἦναι ἀρχιγραμματεύς, καὶ εὐχηθεὶς τὰ βέλτιστα, τὴν ἐπαύριον ἀνεχώρησε, μοὶ φαίνεται, διὰ τὴν Αἴγυπτον, ἐπανῆλθε δὲ εἰς Τεργέστην, καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν. Αὐτὸ ἦτο τὸ τέλος τοῦ Ῥουτχάρδου.

Τί ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν, Δὲν ἐξάγεται, ὅτι ἐξεφράσθη διὰ τῶν ἐπισημοτέρων προσώπων τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρα-

τείας, ἡ πλήρης ἀποδοχὴ τοῦ Ἔθνους περὶ τῆς διαχειρίσεως καὶ διατηρήσεως τῶν Βαυαρῶν, καὶ ὅτι ἐνεκρίθησαν πᾶσαι αἱ πράξεις αἱ γενόμεναι μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα μεταξὺ τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Βαυαρίας, ὡς καὶ μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Βαυαρικῆς;

Ἀλλὰ κατόπιν τὰ πράγματα ἐδικαίωσαν τὸν Ῥουτχάρδον, καὶ τὰ πάθη προσκαίρως συγκρατηθέντα καὶ σιγήσαντα ἐξεῤῥάγησαν σφοδρότερον, αὐτὴ δὲ ἡ ἔξαψις ἐπήνεγκε τὴν μεταπολίτευσιν τῆς 3ης 7βρίου. Ἐν τῷ ἐρεθισμῷ ἐκείνῳ τῶν παθῶν καὶ ἐν τῇ ἐξάψει ὑπὸ τὰς κραυγὰς τῆς δημοσιογραφίας ἦλθε τὸ ζήτημα, ὅτι ἡ Ἑλλὰς χρεωστεῖ ὡρισμένα ποσά, διότι εἶναι δάνεια ἀδιαφιλονίκητα, γενόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, τῶν ὁποίων ἔγινε χρῆσις διὰ τὰς ἀναποφεύκτους ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Ὡς εἶναι γνωστόν, ἡ τρίτη ἔκδοσις τοῦ δανείου τῶν 60,000,000 δὲν ἐγένετο παρὰ τῶν Δυνάμεων, διότι ἔβλεπον διοίκησιν, μὴ ἀρέσκουσαν εἰς αὐτὰς καὶ μὴ ἐκπληροῦμενον τὸν σκοπόν, δι' ὃν συνέστη τὸ νέον Βασίλειον. Ἐξ αἰτίας τῆς μὴ ἐκδόσεως τῆς τρίτης σειρᾶς εὑρέθη τὸ Κράτος ἐστερημένον παντὸς μέσου καὶ ἐν ἐσχάτῃ στερήσει καὶ ἀνεχείᾳ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἣν ἐθεράπευσεν ἡ Βαυαρία χορηγήσασα προσωρινὸν δάνειον. Ἐν τῇ ἐξάψει ὅμως τῶν παθῶν, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἄλλης σκέψεως, ἔγινε τὸ Ψήφισμα, ὅτι πρέπει νὰ ἐξελεγχθῇ ἡ διαχείρισις ἡ Βαυαρική, νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἐκ Βαυαρίας τότε ὁ Βαυαρικὸς στρατός, ἂν ἦτο καλῆς ποιότητος, ἂν οἱ ἐλθόντες τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς εἶχον δικαίωμα, ἔλαβον καὶ τὸν μισθόν των ἐκ τῆς Βαυαρίας, καὶ αὐτόκλητοι ν' ἀναλάβωμεν ἡμεῖς τὴν ἀπαίτησιν ἐπεμβαίνοντες εἰς ἀλλότρια δικαιώματα.

Κουμουνδουρος. Ἦτο εἰς βάρος μας.

Καλλιγας. Ὄχι· ἀξιωματικὸς ἐν τῷ Βαυαρικῷ στρατῷ βεβαίως δὲν ἤρχετο νὰ ὑπηρετήσῃ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὑπηρέτει ἐν Βαυαρίᾳ· πρὸς ἐνθάῤῥυνσιν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔμελλε νὰ λάβῃ τὸν ἐν Ἑλλάδι μισθόν, ὡς ἐπίδομα δὲ τὸν μισθὸν τὸν ἐν Βαυαρίᾳ.

Τινες. Ὄχι, ὄχι.

Καλλιγας. Ὄχι, ὄχι· ἀλλὰ ναί! ναί! Τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ περὶ τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας. Δικαίωμά των ἦτο ν' ἀπαιτήσωσιν ἀπὸ τὴν Βαυαρικὴν Κυβέρνησιν τὸν μισθόν, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐν τῇ Βαυα-

ρικῇ ὑπηρεσίᾳ. Ἠμποροῦμεν ἡμεῖς νὰ ἐρωτήσωμεν τὴν Βαυαρίαν, ἂν ἐπλήρωνε τὸν μισθὸν τοῦ Ἀρμανσβέργου; δηλαδὴ ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἀλλότρια δικαιώματα; Ἀλλὰ λέγομεν προσέτι, ὅτι τὸ δάνειον κακῶς διεχειρίσθη ἡ Ἀντιβασιλεία, ὡς εἶπεν ὁ προλαλήσας. Τί ἦτον ἡ Ἀντιβασιλεία; Ἦτον ἐπίτροπος τοῦ Βασιλέως, διορισθεὶς παρὰ τῆς Βαυαρίας; οὐδαμῶς. Ἡ Ἀντιβασιλεία ἦτον Ἀντιβασιλεία τῆς Ἑλλάδος, διαχειριζομένη τὴν Ἡγεμονικὴν ἐξουσίαν. Ἀναγνώσατε τὰς Συνθήκας· ἐπίτροπος τοῦ Βασιλέως κατὰ τὴν ἀνηλικότητά του, ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιουσίαν τοῦ Βασιλέως, ἦτο πάντοτε ὁ Βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, μέχρι δὲ τῆς ἐνηλικότητός του ἐξελέχθη ἡ Ἀντιβασιλεία ὡς Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅλαι αἱ πράξεις τῆς Ἀντιβασιλείας δεσμεύουσι τὴν Ἑλλάδα, ἀποτελοῦσαν Κράτος ἀνεξάρτητον καὶ αὐτόνομον. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν ἦτον ἀνεξάρτητον, ὅτι ἔγινεν ἀνεξάρτητον Κράτος ἀπὸ τῆς 3 Σεπτεμβρίου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1833 ἕως τοῦ 1843, ὅτι δὲν ἦτον ἀνεξάρτητον Κράτος; Τί ἦτο λοιπόν; ὑποτελὲς πρὸς τὴν Βαυαρίαν; Συμβιβάζονται ταῦτα μὲ τὰς Συνθήκας, μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Ἔθνους; Εἶναι οὗτοι λόγοι δυνάμενοι νὰ λέγωνται, ὅταν μάλιστα πρόκηται περὶ χρημάτων καὶ ἀποδόσεως χρέους;

Διὰ τοῦ Ψηφίσματος τῆς 3ης Σεπτεμβρίου ἐθεσπίσθη νὰ ἐξετασθῶσιν ὅλα τὰ ἐκ τοιούτων αἰτιῶν πηγάζοντα. Εἶναι ἀντικείμενον ἐξετάσεως τὰ τοιαῦτα, ἔχουν τινὰ νομικὴν βάσιν, ἔχουν ὑπόστασιν; στηρίζονται εἰς Συνθήκας, εἰς Νόμους; Εἰς τίποτε δὲν στηρίζονται· στηρίζονται εἰς τὴν ἔξαψιν, ἥτις ὑπῆρξε προϊὸν ἀντιπαθείας. Αὐτὴ εἶναι ἡ πηγή των ἄλλην πηγὴν δὲν ἔχουν. Τί πρόκειται εἰς ἐξέτασιν; Ἀφ' ἑνὸς ἡ ὕπαρξις τοῦ δανείου, τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οἱ τόκοι οἱ χρεωστούμενοι· ὅλα ἀναμφισβήτητα· Τί σᾶς ἔφερε λοιπὸν ἐδῶ ἡ Κυβέρνησις; σᾶς ἔφερε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, καὶ βλέπετε, ὅτι καὶ ἄλλοτε ἐφώνησαν πολλοὶ ῥήτορες ἐπὶ τοῦ βήματος, καὶ ἔχομεν ἐδῶ τόσα βιβλία καὶ λόγους αὐτῶν. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ποτέ, καίτοι κυβερνήσας, δὲν ἐξετέλεσεν αὐτό, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλλε τὸ Ψήφισμα, διότι εἶναι πρᾶγμα ἀνεκτέλεστον, διότι εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων. Τάχα δὲν ὑπῆρξε καιρὸς ἀπὸ τοῦ 1843, καὶ δὲν ἦλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν ὅλοι οἱ κατὰ καιροὺς λαλήσαντες, καὶ ὁ μακαρίτης Δεληγεώργης, καὶ ὁ μακαρίτης Ζαΐμης, καὶ ὁ μακαρίτης Ρ. Παλαμήδης; Ποῖος τοὺς ἐμπόδιζε νὰ φέρουν εἰς πέρας τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέθεσεν εἰς τὴν Κυβέρνη-

σιν τὸ Ψήφισμα τῆς Συνελεύσεως τῆς 3ης Σεπτεμβρίου; οὐδεὶς τοὺς ἐμπόδιζεν.

Εἰς τὰ 1859 ἡ Βαυαρία ἐπανέλαβε τὴν ἀπαίτησίν της. Διατί ἡ Κυβέρνησις δὲν εἰργάζετο ἔκτοτε νὰ δείξῃ, ὅτι εἶναι πραγματικαὶ αὐταὶ αἱ λεγόμεναι συμψηφιστέαι ἀνταπαιτήσεις πρὸς χρέος καθαρόν, ἀπαιτητόν, κατὰ τοῦ ὁποίου δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀντιταχθῇ ἀντίῤῥησις; Ἠκούσατέ ποτε ἀπέναντι δανείου ἀπαιτητοῦ, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ προτείνηται εἰς συμψηφισμὸν ἀνεκκαθάριστος ἀπαίτησις; Ὑπήρξατε Νομάρχης, Ἔπαρχος, ἐδιοικήσατε ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ αὐτὴν τὴν Ἀντίκυῤῥαν, κ. Δημητρακάκη· ἠκούσατέ ποτε τοιοῦτόν τι; Ἴσως ἠμπορέσατε ν' ἀνακαλύψητε καὶ ὑπὸ τὸ κάλυμμά μου τὸν Ὀθωνιστήν· θὰ ἦναι τῳόντι μεγάλη ἀνακάλυψις.

Δημητρακακης. Φέρετε τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1856, 1857 καὶ 1858.

Καλλιγας. Τί ἔπραξε λοιπὸν τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον; ἐβεβαίωσε τὴν ὕπαρξιν τοῦ δανείου, καὶ ἐβεβαίωσε τὸ κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον μόνον περιλαμβάνει αὐτὴ ἡ Σύμβασις, μόνον τὸ κεφάλαιον ἄνευ τῶν τόκων. Ἐπ' αὐτῇ τῇ βάσει ἀπεφάνθη τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον. Ἀλλ' ἡ Σύμβασις, νομίζω, ἔχει ἄλλην βάσιν, τὴν Βαυαρικήν, ἥτις ἀπολήγει εἰς τὸ αὐτὸ ποσόν. Τί ὅμως ἐπέρχεται; ἐπέρχεται ἡ παραίτησις τῶν τόκων. Σᾶς ἀφίνονται οἱ τόκοι, καὶ νομίζετε, ὅτι εἶναι μηδὲν νὰ σᾶς ἀφίνωνται οἱ τόκοι τόσων ἐτῶν; Ἀρχίζει, νομίζω, ἡ καθυστέρησις ἀπὸ τοῦ 1843, ἢ ἴσως καὶ πρὸ τοῦ 1843. Ὑπολογίσατε λοιπὸν τοὺς τόκους πρὸς 3 τοῖς ἑκατόν, καὶ νὰ ἰδῆτε ποῦ φθάνετε. Ἡ ἀρχικὴ ἀπαίτησις τῆς διακοινώσεως εἶναι, νομίζω, 11,000,000.

Βαλαωριτης. 65,000,000.

Καλλιγας. 65,000,000· διότι ἔγιναν πληρωμαὶ προγενεστέρως. Λοιπὸν τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον δι' αὐτῆς τῆς Συμβάσεως πρόκειται νὰ ἀναδεχθῇ ἡ Ἑλλὰς καὶ νὰ πληρώσῃ, εἶναι μόνον τὸ κεφάλαιον· καὶ τοῦτο δεικνύει μακροθυμίαν καὶ δεικνύει, ὅτι ἐκεῖναι αἱ διαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ μεγάλου εὐεργέτου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Λουδοβίκου, ἐκεῖναι αἱ εὐγενεῖς διαθέσεις, ἂν καὶ συνέβησαν πολλὰ δυνάμενα νὰ τὰς διασείσωσιν, οὐχ ἧττον δὲν ἐσβέσθησαν, καὶ ὅτι ἐκτιμῶντες αὐτὰς χρεωστοῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν συνάμα καὶ πανδήμως τὴν εὐγνωμοσύνην μας.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. Καλλιγας. Κύριοι, δὲν δυσαρεστοῦμαι ποσῶς, ὅτι ἐδόθη εὐρυτέρα ἔκτασις εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τῆς Συμβάσεως μετὰ τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης. Δὲν ἔγινε μόνον λόγος κατὰ τῆς κυριωτέρας διατάξεως καὶ τοῦ κυριωτέρου σκοποῦ τῆς Συμβάσεως, ἀλλὰ συνάμα προέβη ἡ ἐξέτασις μέχρι τῆς σκοπιμότητος τοῦ πολλαπλοῦ τῶν Τραπεζῶν, ἢ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς μόνης Τραπέζης, τὴν ἔκτασιν δὲ ταύτην τῆς ἐξετάσεως ἔδωκεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Κραναίας κ. Μηλιαρέσης, ὅστις ἠθέλησε νὰ καταδείξῃ, ὅτι αἱ πολλαπλαῖ Τράπεζαι εἶναι μᾶλλον συμφέρουσαι καὶ εὐεργετικαί, καὶ ἔφερεν ἐπιχειρήματα πρὸς ἀντίκρουσιν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἐξέθεσα ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἐπὶ ἄλλης συζητήσεως. Ἠθέλησε νὰ καταδείξῃ, ὅτι τὸ σύστημα τῆς ἑνιαίας Τραπέζης ὑπάρχει μόνον ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ὅτι αὐτὸ χρεωστεῖται εἰς τὸ δεσποτικὸν πνεῦμα τοῦ Ναπολέοντος. Νομίζω, ὅτι ὑπὲρ ἑνιαίας Τραπέζης ἐν Γαλλίᾳ ἠδύνατό τις ν' ἀποδώσῃ τὴν αἰτίαν εἰς τὸν Ναπολέοντα, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐν πᾶσιν ἐδίωκε τὸ ἑνιαῖον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἓν μόνον ὑπάρχει Πανεπιστήμιον καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν, τὸ ἐν Παρισίοις, καθ' ὅλας δὲ τὰς λοιπὰς πόλεις ὑπάρ-

χουσι Σχολαί, τοῦτο δὲ εἶναι δημιούργημα τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις ἤθελε τὴν συγκέντρωσιν πάντων καὶ αὐτῆς τῆς παιδείας, καὶ ἤθελεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἀντιπρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως, Βασιλικὸν Ἐπίτροπον, τὸν Fontanes. Ἀλλ' ὅμως τὸ σύστημα τοῦ ἑνιαίου καὶ τῆς συγκεντρώσεως κατεδείχθη εὐεργετικὸν ἐν Γαλλίᾳ, ἐνῷ δὲ κατόπιν ἐδοκιμάσθη καὶ τὸ ἕτερον σύστημα, διότι εὑρέθη ἡ Γαλλία εἰς περίστασιν νὰ ἔχῃ δύω Τραπέζας, ὅτε ἐγένετο ἡ προσάρτησις τῆς Σαβαυδίας, οὐχ ἧττον ὑπερίσχυσε τὸ ἑνιαῖον, καὶ σήμερον οὐδεὶς πλέον φιλονικεῖ, ὁποίας ἐκτάκτους ὑπηρεσίας παρέχει καὶ πόσον συντελεῖ ὑπὲρ τῆς δημοσίας πίστεως.

Ἠμφισβήτησεν ὁ ἔντιμος συνάδελφος, ὅτι ὑπάρχει ἑνιαία Τράπεζα ἐν Γερμανίᾳ. Τούτου ἕνεκεν ἔφερα τὸν Νόμον τὸν Γερμανικὸν τοῦ 1875, ὅστις βεβαίως μ' ἀπαλλάττει πάσης ἄλλης ἀποδείξεως. Ὁ Νόμος οὗτος ὁρίζει, ὅτι συνιστᾶται μία νέα Τράπεζα, ἡ λεγομένη Τράπεζα τοῦ Βασιλείου ἢ τῆς Αὐτοκρατορίας, Reichs-Bank, ὅτι συνεπείᾳ αὐτοῦ τοῦ συστήματος ὅλαι αἱ λοιπαὶ Τράπεζαι τῆς Γερμανίας, μεχρισοῦ διαρκεῖ τὸ προνόμιον αὐτῶν (διότι οὐδεὶς ἀσεβεῖ κατὰ κεκτημένων δικαιωμάτων, οὔτε ἐννοεῖ νὰ τ' ἀθετήσῃ, διότι παραδέχεται ἑτέραν ἀρχήν, ἐνόσῳ διαρκεῖ τὸ προνόμιον), περιορίζεται ἑκάστη αὐτῶν ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ἐκείνης, ἥτις ἐχορήγησε τὸ προνόμιον, καὶ τὰ γραμμάτια αὐτῆς δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὰ ἐν ἄλλῃ περιφερείᾳ, διότι πᾶς τις βεβαίως εἶναι ἐλεύθερος νὰ δεχθῇ ἢ νὰ μὴ δεχθῇ τραπεζικὸν γραμμάτιον, ὅταν ἀποδίδῃ πίστιν. Τὰ γραμμάτια καὶ αὐτῆς τῆς ἡμετέρας Ἐθνικῆς Τραπέζης εἶναι δεκτὰ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐνταῦθα πολλάκις λαμβάνουσιν αὐτὰ μεθ' ἑαυτῶν. Μετὰ τὸ πέρας δὲ τοῦ χρόνου τοῦ χορηγηθέντος εἰς αὐτὰς τὰς Τραπέζας δὲν ἀνανεοῦνται πλέον, καὶ μένει ἡ Τράπεζα τῆς Αὐτοκρατορίας Reichs-Bank μόνη. Δὲν ἠδυνήθην νὰ φέρω τὸν αὐστριακὸν Νόμον, ὅστις μόλις πρὸ δύω ἐτῶν ἐγένετο. Κατ' αὐτὸν ἐπίσης μία καὶ μόνη Τράπεζα ὑπάρχει ἐν Αὐστρίᾳ, διὰ τῆς ἑνώσεως τῆς πέραν τοῦ Λέθα καὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα, καὶ ὅταν λέγωμεν Τράπεζαν, δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν αὐτὴν κατὰ τὴν συνήθη χρῆσιν τῆς λέξεως, διότι Τράπεζαι ὑπάρχουν πολλαί, ἀλλὰ Τράπεζα, ἐκδίδουσα γραμμάτια, ἐν Αὐστρίᾳ ὑπάρχει μία μόνη, ἂν δὲ ὁ ἔντιμος συνάδελφος ἐνθυμῆται παλαιότερα πράγματα, εἶναι καλὸν νὰ λάβῃ γνῶσιν καὶ τῶν νεωτέρων, ἵνα μὴ φιλονικῶμεν περὶ τῶν ἀνεπιδέκτων φιλονικίας.

Τί δὲ συμβαίνει ἐν Ἰταλίᾳ; Αὐτὸ θέλει συντελέσει, εἰς τὸ νὰ σχηματίσωμεν ὀρθοτέραν ἰδέαν καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Συμβάσεως. Ἐν Ἰταλίᾳ πρὸ τῆς ἑνώσεως ὑπῆρχον Τράπεζαι, ὧν ἑκάστη εἶχεν ἰδίαν περιφέρειαν, ὥστε τὰ γραμμάτια τῆς μιᾶς δὲν ἦσαν δεκτὰ εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἄλλης. Δὲν εὑρίσκονται ἐν Ἰταλίᾳ ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ δύω Τράπεζαι ἐκδίδουσαι γραμμάτια. Τοῦτο εἶναι ἰδιαίτερον σύστημα ἐπικρατοῦν ἐν Ἀμερικῇ. Ἅμα δώσετε δικαίωμα εἰς Τραπέζας νὰ ἐκδίδωσι γραμμάτια, ἔστω καὶ κατ' ἀναλογίαν τινά, ἀλλ' ἀναλογίαν προϊοῦσαν, ἥτις δύναται νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλας διαστάσεις, εἶναι ἀδύνατον νὰ διατηρηθῶσιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἄνευ συγκρούσεως, διότι γεννᾶται ὁ ἀνταγωνισμός, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐπὶ τέλους ζημιοῦται ἡ κοινωνία.

Ἐν Ἰταλίᾳ λοιπόν, ὅπου ὑπάρχουν 4 Τράπεζαι, ἐγένοντο πολλαὶ ἀπόπειραι, ὅπως σχηματισθῇ μία μόνη, ἀλλ' ἀπέτυχον· δὲν ἐγκατελείφθη ὅμως ἡ πρόθεσις, καὶ ἐν τοσούτῳ ἔφθασαν εἰς σύστημα συνδιαλλακτικόν, κατὰ τὸ ὁποῖον ὡρίσθη τὸ μέγιστον ποσόν, μέχρι τοῦ ὁποίου ἑκάστη Τράπεζα δύναται νὰ ἐκδώσῃ Τραπεζικὰ γραμμάτια, ὥστε νὰ μὴ ὑπερτερήσῃ ἡ μία τὴν ἄλλην, καὶ οὕτω διὰ τοῦ συναγωνισμοῦ ἐπέλθωσιν ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα, διότι ἑκάστη θὰ προσπαθήσῃ νὰ καταλάβῃ αὐτὴ τὴν ἀγορὰν κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τῶν γραμματίων της. Ἐδέχθησαν λοιπὸν τὸ λεγόμενον consortium, τὴν συναδελφότητα. Ἐπειδὴ δὲν ὑπερβαίνουν ὡρισμένον ποσὸν τὰ γραμμάτια, συνωμολογήθη, ὥστε νὰ ἦναι δεκτὰ εἰς ὅλας τὰς περιφερείας. Συνέστη τοιουτοτρόπως ὁμοσπονδία Τραπεζῶν, καὶ δι' αὐτῆς τῆς ὁμοσπονδίας ἀναβάλλεται μὲν ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς ἑνώσεως εἰς μίαν καὶ μόνην, ἀλλ' ἐπῆλθε τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἑναίας Τραπέζης, ὥστε καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν νὰ εἴπητε, ὅτι μία Τράπεζα ὑπάρχει.

Τί ἐπράξαμεν ἡμεῖς πρὸ ὀλίγου χρόνου; Ἐδέχθημεν τὴν σύστασιν δευτέρας Τραπέζης ἐν Ἑπτανήσῳ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ. Δὲν ἔρχομαι νὰ διαμφισβητήσω τὰ κεκτημένα δικαιώματα, ἄπαγε, ἀλλ' ἕπεται, ὅτι πρέπει νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ ἔσχατα, νὰ φθάσωμεν εἰς ὅλα τὰ ἐντεῦθεν ἀποτελέσματα, ἢ ὅταν τὰ πράγματα δεικνύουν, ὅτι προβλέπονται συνέπειαι ἀπαίσιαι, νὰ θέσωμεν τέρμα εἰς αὐτάς· ἐδέχθημεν τὴν ὕπαρξιν δύω Τραπεζῶν, συγχρόνως δὲ κατηργήσαμεν τὸν Νόμον τῆς Ἑπτανήσου, ὅστις ἐδέχετο τὴν ἐλευθερίαν συστάσεως Τραπεζῶν. Ταύτην βάσιν εὑρίσκομεν καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου δὲν ὑπάρχουσι περιστάσεις

ἀπαιτοῦσαι μίαν καὶ μόνην Τράπεζαν. Αὐτὴν εὑρίσκομεν ἐν Σκωτίᾳ, ἐν Ἀμερικῇ, ἐν Ἑλβετίᾳ. Ἀλλ' ἡ Σκωτία ἀποτελεῖ μέρος τῆς Ἀγγλίας, ἔνθα ὑπάρχει ἑνιαία Τράπεζα, ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνει τὸ Κράτος τὰ προσδοκώμενα ὠφελήματα, αἱ δὲ πολλαὶ Τράπεζαι τῆς Σκωτίας δὲν εἶναι ἡ συναγωνισμὸς ἰδιωτῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἐλπίζεται συνδρομὴ ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως ἐν δεδομένῃ περιστάσει. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διετέλουν αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς προστασίας· οὐδέποτε ἦτο δυνατὸν νὰ περιπλακῶσιν εἰς πόλεμον, οὔτε εὑρίσκοντο ὑπὸ τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρισκόμεθα ἡμεῖς, ἢ δυνάμεθα νὰ εὑρεθῶμεν· ἦτο κατάστασις εὐτυχὴς κατὰ τὴν εὐτοπίαν τῶν πρεσβευόντων τὴν διηνεκῆ εἰρήνην. Τὴν ὀνομάζω εὐτοπίαν, διότι οὐδὲν νέφος ἠπείλει καταιγίδα (θόρυβος καί τινες διακοπαί). Ὅταν παριστάνω τοιαύτην τὴν κατάστασιν ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν, δὲν ἐξετάζω, ἂν ἦτο καλὴ ἢ κακή. Τὴν ξενοκρατίαν καὶ ἐγὼ μισῶ, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπω, ποῖα ἦσαν τὰ ἑλληνικὰ αἰσθήματα ἐν Ἑπτανήσῳ, διότι ἀπεδείχθησαν γνήσια, καὶ εἰς αὐτὰ χρεωστοῦμεν τὴν ἕνωσιν. Ὅσα καὶ ἂν ἐδαψίλευεν εὐεργετήματα ἡ Ἀγγλία, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποδώσῃ τὸ ἀνεκτίμητον, τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Δύνανται νὰ ὑποσχεθῶσιν ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς γῆς εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Κρήτην, οὐδέποτε ὅμως θ' ἀνταλλάξωσι ταῦτα πρὸς τὸ μόνον ἀνεκτίμητον, τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐξετάζω τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν τραπεζιτικήν, καὶ ἠξεύρετε, ὅτι ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην παύουν ὅλα τὰ μεγάλα αἰσθήματα καὶ οἱ παλμοὶ οἱ ἐθνικοί· αἱ Τράπεζαι προσέχουν εἰς τὸν ἰσολογισμὸν καὶ εἰς τὰ μερίσματα. Λέγω λοιπόν, ὅτι αἱ νῆσοι ἦσαν μακρὰν πάσης διαταράξεως ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Μεγάλης Βρεττανίας. Ἐνθυμοῦμαι, ὅταν ἔγινεν ἡ ἕνωσις, ὑπῆρχε τὸ σύμβολον τῆς Μεγάλης Βρεττανίας κολοσσιαῖον ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἁρμοστοῦ, καὶ τὴν ἡμέραν, ὅτε ἔπεσεν ὁ πρῶτος πέλεκυς ἐπ' αὐτοῦ, ἐφρύαξαν ὅσοι ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν προστασίαν, ὡς ἐν ἀσφαλεῖ καὶ ἀκυμάντῳ λιμένι, καὶ ἐνόμιζον, ὅτι τὰ πάντα τετέλεσται. Εἰς ἐκείνην λοιπὸν τὴν κατάστασιν εὑρίσκεσθε ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐκείνην, καθ' ἧς ὅλα τὰ κύματα παρήρχοντο ἀβλαβῆ ὡς ἀφρὸς τῆς θαλάσσης καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος· ἑπομένως δὲν εἴχετε οὔτε καταιγίδας, οὔτε σάλους· ἦτον ἡ εἰρηνικὴ κατάστασις, ὡς τὴν ἐφαντάζετο ὁ Κάντιος.

Νῦν πολλοὶ συνέρχονται εἰς συνόδους συζητοῦντες, πῶς δύνανται ὅλαι ὁμοῦ αἱ κοινωνίαι νὰ ζήσωσιν ἐν διηνεκεῖ εἰρήνῃ ἄνευ ξίφους. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τὸ σύστημα τῶν πολλαπλῶν Τραπεζῶν εἶναι προτιμότερον, διότι μόνη ὑπάρχει ἡ ἅμιλλα μεταξὺ ἰδιωτῶν, ποῖος νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἐφελκύουσαν διὰ τῆς καλῆς διοικήσεως ἐμπιστοσύνην.

Εἰς Βουλευτής. Καὶ πρὶν δὲν ὑπῆρχε παρὰ μία Τράπεζα.

Καλλιγᾶς. Διότι ἴσως δὲν εὑρέθησαν κεφάλαια. Αὐτὴ ἡ Τράπεζα ὡς ἐκ τούτου ἔμεινε μόνη, διότι εἶχε μεγάλην πίστιν ἐν Ἀγγλίᾳ, καὶ τὸ γνωρίζουσιν ὅσοι ἔζησαν ἐν Λονδίνῳ, ὅτι ἡ ὑπογραφὴ τῆς Ionian Bank εἰς τὸ χρηματιστήριον λογίζεται νόμισμα. Ὅταν ἡ ὑπάρχουσα Τράπεζα ἔχῃ τόσην ὑπόληψιν, οὐδεὶς ἐπιχειρεῖ νὰ συστήσῃ ἄλλην. Ἦτον ἐλεύθερον εἰς ἕκαστον νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἐν τούτοις οὐδεὶς τὸ ἔπραξεν· ἡμεῖς δὲ ἤδη περιήλθομεν εἰς τὸ ἀντίθετον, διότι ἐδέχθημεν δύω Τραπέζας καὶ δὲν ἐπιτρέπομεν τὴν σύστασιν ἄλλης ἄνευ νόμου. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν νόμος, καὶ δὲν ἀρκεῖ ἡ πρωτοβουλία τοῦ κεφαλαιούχου· ὁ κεφαλαιοῦχος πρέπει νὰ προστρέξῃ εἰς τὸν νομοθέτην, καὶ αὐτὸς θὰ δώσῃ τὴν ἔγκρισίν του. Ἐσυστήθη καὶ ἑτέρα Τράπεζα ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἔχομεν τὴν δυϊκότητα ἐν Ἑπτανήσῳ, ὅπου πρόκειται νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αἱ δύω Τράπεζαι καὶ νὰ δοκιμάσωσι τὰς δυνάμεις των. Τοιοῦτος ἀγὼν δὲν εἶναι ἀπίθανον ν' ἀποβῇ πρὸς βλάβην τῆς κοινωνίας, διότι μεταξὺ τῶν δύω Τραπεζῶν ἐνδέχεται, νὰ μὴ ὑπάρξῃ ἁρμονία. Μεταξὺ ἀντιζήλων συμφερόντων σπανίως ὑπάρχει ἁρμονία, ἢ τὸ πολὺ λυκοφιλία.

Ταῦτα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐξετάζομεν τί πρέπει νὰ πράξωμεν. Τράπεζα προϋπῆρχεν, αὐτὴ εἶχε λάβει τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, καὶ δι' αὐτῆς εἶχε καταλάβει τὴν ἀγοράν, διαδώσασα τὰ τραπεζικὰ γραμμάτιά της μέχρι 12 ἑκατομμυρίων. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίσωμεν, καὶ περὶ τούτου δὲν μᾶς διεφώτισεν ἡ Κυβέρνησις, διότι ἀφίνει νὰ ἐξαντλήσωμεν ἡμεῖς τὸν λόγον, προβλέπουσα, ὅτι καὶ οἱ πνεύμονες καὶ ὁ λάρυγξ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ἡμῶν θέλουν καταναλωθῇ, καὶ μετὰ τὴν κατανάλωσιν, ὅπως συνέβαινε κατὰ τὴν ἄλλην σύμβασιν τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας, θὰ ἔλθῃ νὰ μᾶς εἰπῇ σκέψεις, ἀντὶ νὰ μᾶς δώσῃ οὐσιώδεις πληροφορίας, ἀφ' ὧν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἔναρξις τῆς συζητήσεως. Τοιαῦτα νομοσχέδια, οἷον

τὸ προκείμενον, δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλωνται καθ' ὃν χρόνον συζητοῦμεν τὰ κατεπείγοντα, τὰ συντελοῦντα εἰς τὸν μέγαν σκοπόν, διὰ τὸν ὁποῖον ἐργαζόμεθα. Προετάχθη πάντων αὐτὸ τὸ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον δὲν δεικνύει, ὁποῖον ἔχει τὸ κατεπεῖγον· δὲν ἦτο λοιπὸν ἀπαραίτητον νὰ δικαιολογηθῇ ἡ Κυβέρνησις καὶ νὰ μᾶς εἴπῃ: σᾶς φέρω νομοσχέδιον καὶ ζητῶ νὰ προταχθῇ πρὸ τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἐθνικοῦ δανείου (διότι δὲν ἤκουσα ἐπιμονὴν περὶ τοῦ νόμου τοῦ δανείου), διὰ λόγους σπουδαίους. Τούτους ὤφειλε νὰ ἐκθέσῃ καὶ νὰ καταδείξῃ τὰ αἴτια, δι' ἃ προτάσσει νομοσχέδιον ἀπαιτοῦν πολλὰ ἐφόδια, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν οἰκονομίαν του.

Ἡ Ἰόνιος Τράπεζα ἕνεκα τοῦ δανείου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἔθεσεν εἰς κυκλοφορίαν 12 ἑκατομμύρια· γνωρίζετε δὲ πόσον εἶναι περιωρισμέναι αἱ ἀγοραὶ τῆς Ἑπτανήσου, Ζακύνθου, Κερκύρας, Κεφαλληνίας· ἡ Λευκὰς ἔχει τινὰ προϊόντα, ἀλλ' ὀλίγα· περὶ Ἰθάκης δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, περὶ Κυθήρων δὲν ἠξεύρω, τί θὰ μᾶς εἴπῃ ὁ ἐκ Κυθήρων βουλευτής, ἐὰν ὑπάρχῃ ἐκεῖ ἀγορὰ καὶ ἐὰν δύναται νὰ δεχθῇ αὕτη πολλὰ γραμμάτια. Εἶναι δυνατὸν νὰ προστεθῶσι πρὸς τοῖς 12 ἑκατομμυρίοις καὶ ἄλλα, καὶ ἂν προστεθῶσι, ποία θὰ ἦναι ἡ συνέπεια; Θέλετε ἀντιπαρατηρήσει, ὅτι προστίθενται μικρὸν κατὰ μικρόν, διὰ δόσεων κατ' ἔτος, τὰ πρῶτα τρία ἔτη 2 ἑκατομμύρια, ἔπειτα 6. (Θόρυβος).

Καραπαυλος. Ἓξ τὸ ὅλον.

Καλλιγας. Ἐνδέχεται νὰ λανθάνωμαι· τὸ ὅλον λοιπὸν 6 ἑκατομμύρια· θὰ φθάσωμεν εἰς τὰ 18 ἑκατομμύρια, διότι ὑπάρχουν τὰ 12 τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης. Δὲν μᾶς ἐδώσατε τὴν πληροφορίαν, ποία εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν γραμματίων τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν συνάλλαγμα· δὲν ἀρκεῖ ἡ στερεότης τῆς Τραπέζης, ἵνα διατηρῆται εἰς τὸ ἄρτιον ἡ ἀξία τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου· ἐξήρτηται ἀπὸ τὴν σχέσιν τῆς συναλλαγῆς καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐξαγωγήν, ἀπὸ τὸ ἐμπόριον. Ὅταν ὑπάρχῃ ἀποστολὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν χρημάτων, δὲν δύνασθε νὰ στείλητε τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια· θὰ στείλητε λίρας καὶ φράγκα. Ποία εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τραπεζικοῦ γραμματίου καὶ τοῦ φράγκου ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἂν ἡ διαφορὰ ἦναι τοιαύτη ἢ τοιαύτη, ποία μέλλει νὰ ἦναι διὰ τῆς προσθήκης 6 ἑκατομμυρίων; Ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἔκαμεν ὑπολογισμόν, τὸν

ὁποῖον δὲν ἐδέχθην, καὶ σήμερον ἔτι δὲν δέχομαι· τὸν θεωρῶ πεπλανημένον. Πρέπει νὰ προσέχωμεν εἰς τὰς συναλλαγὰς τῆς ἀγορᾶς καὶ νὰ ἴδωμεν, ἐὰν ἦναι ἐπιδεκτικαὶ τοιαύτης ἐπεκτάσεως. Αἱ συναλλαγαὶ ἐν Ἑπτανήσῳ εἶναι τοιαῦται, ὥστε εἶναι ἀνεπίδεκτοι αὐξήσεως, διότι δὲν ὑπάρχει μέγα ἐμπόριον, οὐδὲ μεγάλη βιομηχανία, δὲν ὑπάρχουσι παρὰ τὰ ἐγχώρια προϊόντα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς καταναλώσεως ἐξωτερικῶν προϊόντων· ἔχει ἀνάγκην ἡ κοινωνία σιτηρῶν, ἔχει ἀνάγκην ὑφασμάτων, ἐνδυμάτων· αὐτὰ δὲν δύναταί τις νὰ ἐπαυξήσῃ, δὲν δύνασθε νὰ εἴπητε, ὅτι εἰς τὴν Ἑπτάνησον θὰ φορῶσι τοῦ λοιποῦ διπλᾶ φορέματα καὶ ὅτι θὰ τρώγωσι διπλάσιον ἄρτον, ἢ πρίν· εἶναι ὡρισμένη ἡ κατανάλωσις, καὶ ἰδοὺ ὁ περιορισμός. Εὑρισκόμεθα εἰς κοινωνίαν, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἐλαστικότητα· ἐδῶ ἡ ἀγορὰ τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ ἔχῃ ἐλαστικότητα, ἂν καὶ οὐχὶ μεγάλην, ἐδῶ τὸ ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐπίσης εἰσαγωγὴ καὶ ἐξαγωγή, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ βιομηχανία τις, γίνονται παντοῖαι ἐπιχειρήσεις, συνιστῶνται ἑταιρίαι μεταλλουργικαί, ἔρχονται ἔξωθεν χρήματα· εἴδετε, ὅτι ἡ Τράπεζα ἔκαμε μέγα δάνειον 60,000,000 μεταλλικοῦ· τοῦτο ἐπιτρέπει καὶ περισσοτέραν ἐπέκτασιν εἰς τὴν κυκλοφορίαν τῶν τραπεζικῶν γραμματίων· ἀλλ' ἐν Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπάρχει τοιοῦτόν τι, εὑρίσκεσθε εἰς στάσιμον κατάστασιν πραγμάτων, καὶ δύναται νὰ μεταβληθῇ, διότι ἡ Κέρκυρα εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς Τεργέστης πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὴν Τεργέστην καὶ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἐκ τούτου πηγάζει σπουδαία ὠφέλεια. Ἂν ἐνθυμοῦμαι καλῶς, ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ τῆς καταλλήλου θέσεως, λέγει «ἐν παράπλῳ τῆς Σικελίας», καὶ τὸ εὑρίσκετε καὶ σήμερον οὕτως· ἐντεῦθεν ἕπεται ἐλαστικότης, καὶ ἐνῷ ἔχει τοιαύτην ἐλαστικότητα, ἐξετάσατε τὸ χαρτοφυλάκιον τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης, καὶ θέλετε ἰδεῖ, ὅτι ἐν Κερκύρᾳ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὄγκον, διότι δὲν γίνονται πράξεις ἐμπορικαί. Αὐτὸ ὁμολογοῦν οἱ ἰσολογισμοὶ τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης, καὶ νὰ ἦσθε βέβαιοι, ὅτι οὐδεμία Τράπεζα θέλει προτιμήσει ἄλλα γραμμάτια ἀντὶ τῶν ἐμπορικῶν. Ἐνῷ λοιπὸν εὑρίσκετε τοιαύτην τὴν ἀγοράν, ἔρχεσθε μικρὸν κατὰ μικρὸν νὰ ὑπερχειλίσητε τὴν ἀγορὰν διὰ τῶν μικρῶν δόσεων, νομίζοντες, ὅτι προπαρασκευάζετε τὴν ἀγορὰν νὰ δεχθῇ τὰ ἐπὶ πλέον. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ προπαρασκευὴ εἰς οὐδὲν συντελεῖ, αἱ μικραὶ δόσεις δὲν προπαρασκευάζουν, ἀλλὰ διατηροῦν διαρκῶς τὴν ἀπειλὴν καὶ προμηνύουν ἀποτελέ-

σματα τῆς βλάβης μακρόθεν, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ πᾶν ἐπὶ τοιούτων πιστωτικῶν ἀξιῶν, οἷαι εἶναι τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια, εἶναι ὁ ὑπολογισμός, ὅστις γίνεται παρ' ἑκάστου, ὅστις γνωρίζει καλῶς τὸ συμφέρον του, ἢ εἶναι τραπεζίτης ἐξ ἐπαγγέλματος, ἢ ἐργάζεται εἰς τὸ ἐμπόριον, καὶ ὅλη ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ γινόμενον αὐτῶν τῶν ὑπολογισμῶν. Ἕκαστος ὑπολογίζει, ὅτι σήμερον εἶναι ἐν κυκλοφορίᾳ 12,000,000, μετ' ὀλίγον δὲ προστίθενται διαδοχικῶς ἄλλα. Ὑποθέσατε, ὅτι μετ' ὀλίγον προσδοκᾶται ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, μετὰ ἓξ μῆνας, μετὰ ἓν ἔτος· πρὶν ἐκλείψῃ ἓν μόνον ἐκ τῶν 12,000,000, ἀμέσως ὑπερτιμῶνται· ἂν εἴπητε εἰς αὐτούς, ὅτι οὔτε μετὰ ἓν ἔτος, οὔτε μετὰ δέκα ἔτη αἴρεται ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἀμέσως ἐκπίπτει ἡ ἀξία. Τώρα προσθέσατε τὴν προσδοκίαν ἑτέρων 6,000,000· πρὶν προστεθοῦν, καταπίπτει ἡ ἀξία ἐπαισθητῶς καὶ προβαίνει ἀκατασχέτως ἡ ὑποτίμησις.

Εἶναι ἐκ τούτων πρόδηλον, ὅτι διὰ τῆς συμβάσεως πρόκειται νὰ ἐλαττώσητε τὴν ἀξίαν εἰς βαθμὸν σπουδαῖον. Δὲν τολμῶ νὰ εἴπω ὡρισμένως καὶ ἐπακριβῶς, ὡς ἔπραξεν ὁ ἐκ Γόρτυνος βουλευτὴς μέχρι κλάσματος, ὄχι, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ προβλέπω, ὅτι σήμερον τὴν λίραν τὴν ἀγγλικὴν ἀγοράζομεν ἐνταῦθα ἀντὶ 30 δραχμῶν· ἅμα ἐπέλθῃ ἡ Τράπεζα αὕτη, τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν θὰ τιμᾶται πρὸς δραχμὰς 32 ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἐδῶ θὰ ἦναι πρὸς 30.

Κουμουνδουρος. Ὁμιλεῖτε διὰ τὸν περυσινὸν νόμον, διότι εἰσαγωγὴν γραμματίων ἐπιτρέπει ὁ νόμος.

Καλλιγας. Ἐὰν ἦτον ὁ περυσινὸς νόμος ἐν ἰσχύϊ, τότε ἤθελον ἐξαργυρόνεσθαι τὰ γραμμάτια, καὶ οὐδεμίαν ἤθελε φέρει μεταβολὴν ἡ προσθήκη τῶν 6,000,000, διότι ἕκαστος ἤθελε μεταβαίνει καὶ ἐξαργυρώνει τὰ γραμμάτιά του· ἅμα δώσητε ὅμως τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, τότε ὑψοῦται ὁ χρυσός· σήμερον, ὅταν πρόκηται νὰ δώσωμεν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, αὐξάνομεν τὴν βλάβην. Ἄνευ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας δύναμαι νὰ θεωρήσω, ὅτι εἶναι ἀθῷα ἡ ἵδρυσις τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης, δέχομαι τὸν συναγωνισμὸν τῶν δύω Τραπεζῶν, καίτοι θεωρῶν αὐτὸν ἀλυσιτελῆ· ἀλλ' ὅταν ἡ μία Τράπεζα ἔχῃ τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ἡ δὲ ἄλλη στερῆται, μὴ ἔχουσα τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, δὲν μέλλει νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀγορὰν ὑποτίμησιν, διότι ὅστις ἔχει τὸ γραμμάτιόν της, ἔχει μέταλλον ἢ τὸ ἰσάξιον.

Ἀλλὰ δὲν πράττομεν τοῦτο· ἡμεῖς χαριζόμενοι εἰς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν, ἐθεωρήσαμεν ὡς συνέπειαν τῆς πρώτης συμβάσεως τὴν παραχώρησιν εἰς τὴν Πιστωτικὴν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Περὶ τούτου βέβαια εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ σκέψις, ἂν ἦναι ἀναπόφευκτος συνέπεια, διότι εὑρέθη, ὅτι ἡ συστηθησομένη Τράπεζα ἀνήγγειλεν ἀπ' ἀρχῆς, ὅτι θέλει νὰ ἔχῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιλογῆς, ἂν διατηρῆται ἡ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία, νὰ ἀναβάλῃ τὴν σύστασιν, μὴ οὖσα ὑπόχρεως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν σύστασιν· τὰ συμφέροντά της ἠμποροῦν νὰ τὴν ἐμποδίζουν. Δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν τότε συνωμολογήθη ὁ ὅρος, ὅτι, ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ ἡ ἄρσις τῇ 1ῃ Ἰανουαρίου, εἶναι ἐλευθέρα νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐγγύησιν, τὴν ὁποίαν κατέθεσε, μὴ συσταίνουσα καὶ ἀναβάλλουσα τὴν σύστασιν τῆς Τραπέζης. Τώρα λοιπὸν ἔρχεται ἡ Τράπεζα παριστάνουσα, ὅτι ἰδοὺ πῶς εἶναι τὰ πράγματα·—ἐψηφίσατε τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας· ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ναὶ μὲν ἐψηφίσθη ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἀλλ' ὑπάρχει σύμβασις μετὰ τῆς Ἰονικῆς, καθ' ἣν δὲν δύναται νὰ ἀρθῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης, ἂν δὲν ἀρθῇ καὶ τῆς Ἐθνικῆς, καὶ ἐπομένως, ἀφοῦ δὲν πρόκηται ν' ἀρθῇ τῆς Ἐθνικῆς, ἄρα δὲν πρόκειται ν' ἀρθῇ οὐδὲ τῆς Ἰονικῆς, καὶ τοιουτοτρόπως μέλλει νὰ ἐξακολουθήσῃ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ· ἄρα εὑρισκόμεθα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν σύστασιν τῆς Τραπέζης. Δὲν εἶναι μόνον ὑπὲρ ἡμῶν ἡ σύστασις τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης, ἀλλ' εἶναι καὶ ὑπὲρ τῆς κοινωνίας.—Πῶς εἶναι ὑπὲρ τῆς κοινωνίας, οὐδὲν ἄλλο ἤκουσα ἢ τὸ τοῦ κ. Μηλιαρέση· ὁ κ. Μηλιαρέσης οὐδὲν ἄλλο εἶπεν, ἢ ὅτι μᾶς «χρεωστοῦν καὶ χρεωστοῦμεν». Πιστεύει, ὅτι ἡ νέα Τράπεζα, ἥτις συσταίνεται, μέλλει νὰ ἦναι δεξαμενή, ἐκ τῆς ὁποίας ὅσοι χρεωστοῦν, θὰ ἀντλοῦν, διὰ ν' ἀποδίδουν εἰς ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους χρεωστοῦν. Λαμπρὸν αὐτὸ τὸ σύστημα, ἐὰν δύναταί τις ἔχων μόνον τὸν τίτλον, ὅτι χρεωστεῖ, νὰ προσέρχηται εἰς τὴν δεξαμενὴν καὶ νὰ ἀντλῇ, διὰ ν' ἀποδίδῃ· ἂν εὑρεθῇ αὐτὸ τὸ σύστημα, βέβαια ὁ χρυσοῦς αἰὼν ἐπανῆλθε, καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐπανέφερε τὸν χρυσοῦν αἰῶνα. Διατί δὲν εἰσάγει αὐτὸν καὶ ἐδῶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας;

Κουμουνδουρος. Προχθὲς τὸν εἰσήγαγον.

Καλλιγας. Μοὶ φαίνεται πῶς ὅσοι χρεωστοῦν, πολὺ δύσκολα εὑρίσκουν· εὑρίσκουν ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν χρεωστοῦν, διότι ὅσοι χρεωστοῦν, δὲν ἔχουν νὰ δώσουν ἀσφάλειαν, καὶ δὲν εὑρίσκονται Τράπεζαι δανείζουσαι ἄνευ ἀσφαλείας· τότε πρέπει νὰ συστήσητε Τράπεζαν, ἥτις νὰ βαίνῃ εὐθὺ καὶ οἰκειοθελῶς πρὸς τὴν καταστροφήν της· τοῦτο δὲν εἶναι οἰκονομολογικὴ σκέψις, διότι δὲν θὰ εὑρῆτε ἐπικράτειαν, ὅπου δὲν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ σχέσις τοῦ *σοῦ χρεωστῶ* καὶ *μοῦ χρεωστεῖς*· αὐτὸ εἶναι ἔκπαλαι εἰς ὅλην τὴν ὑφήλιον, δὲν εἶναι ἐξαιρετικόν· ἀπ' ἐναντίας ἐγὼ βλέπω, ὅτι ἐν Ἑπτανήσῳ ὑπάρχουν πολὺ περισσότερα κεφάλαια παρὰ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, διότι ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἡ τιμὴ τῶν κεφαλαίων εἶναι πολὺ μεγαλειτέρα. Ἐν Ἑπτανήσῳ τὰ κεφάλαια σχετικῶς ἐλάχιστα τιμῶνται· ἐδῶ εὑρίσκεταί τις εἰς τὴν ἀνάγκην ἐνίοτε νὰ δανεισθῇ καὶ πρὸς 20 %.

Εις Βουλευτης. Καὶ ἐκεῖ ὑπάρχουν τοκογλύφοι.

Καλλιγας. Ἄλλο ζήτημα· θέλετε νὰ ἐξαλείψητε τὴν τοκογλυφίαν; αὐτὸ εἶναι ἔργον τοῦ ἠθικολόγου· δὲν βλέπετε εἰς τὴν Γερμανίαν πῶς ἐπιπολάζει ἡ τοκογλυφία, ὥστε ἠναγκάσθη ἡ Κυβέρνησις νὰ προτείνῃ μέτρα; εἶναι τὸ ἴδιον ὡς νὰ μοὶ λέγητε, ὅτι θέλετε νὰ ἐξαλείψητε τὴν δολοφονίαν, τὴν κλοπήν· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ Ἑπτάνησος θῦμα τῆς τοκογλυφίας· καὶ ἐδῶ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ ὑπάρχουν τοκογλύφοι, ἀλλὰ δὲν μὲ λέγετε μὲ ποῖον τόκον εὑρίσκετε χρήματα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις; τὸ ἐλάχιστον 12 %, καὶ ἂν εὑρίσκηταί τις εἰς ἀνάγκην νὰ προνοήσῃ διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ κτήματός του, δίδει καὶ 20 %· ὑπόκειται καὶ εἰς ἄλλο χειρότερον, προστοιχίζει τὰ προϊόντα· ἠξεύρετε τί θὰ εἰπῇ νὰ πωλήσητε ἀπὸ τοῦδε τὸν μοῦστον καὶ νὰ τὸν παραδώσητε ἐν καιρῷ τρύγου; πωλεῖ τὸν μοῦστον ὁ γεωργὸς πρὸς 30 λεπτά, ἐνῷ ἡ τιμή του τὸν Αὔγουστον εἶναι 60 λεπτά. Ἰδέτε ὅμως εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, εὑρίσκετε ὅσα κεφάλαια θέλετε, καὶ σᾶς τὸ εἶπεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Πάλλης, δὲν ὑπάρχει ἔλλειψις κεφαλαίων ἐκεῖ, ὑπάρχουν μεγάλοι κεφαλαιοῦχοι, καὶ ἀπόδειξις, ὅτι καταθέτουν τὰ κεφάλαιά των εἰς τὴν Ἰονικὴν Τράπεζαν πρὸς 3 %.

Μοντεσαντος. Ὑπάρχουν χρήματα, μὰ τὰ ἔχουν χωσμένα εἰς τὴν γῆν.

Καλλιγας. Πῶς θέλετε, νὰ τὰ εὕρω ἐγώ;

Μοντεσαντος. Τὰ ἔχουν χωσμένα εἰς τὴν γῆν, καὶ ὁ γεωργὸς πεινᾷ.

Καλλιγας. Ὅταν τὰ εὕρητε, νὰ μὲ εἰδοποιήσητε. Ἀλλὰ δὲν ἐξετάζω ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς γῆς, βλέπω, τί γίνεται ἐν τῷ φανερῷ, ἐπισήμως· ἐπισήμως βλέπω 7,000,000 κατατεθειμένα παρὰ τῇ Ἰονικῇ Τραπέζῃ πρὸς 3 °/₀. Τί ἀποδεικνύει τοῦτο; ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχει ἀφθονία κεφαλαίων, καὶ ὁ τόκος ἐν γένει ἐν Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 7 °/₀, σπανίως φθάνει τὰ 8 °/₀. Μέχρι τινὸς διὰ νόμου ἴσχυε τὸ 6 °/₀, καὶ τὸ κατηργήσαμεν, διότι ὅλοι ἐξ Ἑπτανήσου μᾶς εἶπον, μὴ φοβεῖσθε, δώσατε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τόκου, μὴ φοβεῖσθε ποτέ, ὅτι θὰ φθάσῃ τὸ 12 καὶ τὸ 15 °/₀.

Κουμουνδουρος. Ὑπάρχουν παρακαταθῆκαι εἰς τὴν Τράπεζαν ἐνταῦθα;

Καλλιγας. 40,000,000· ἀλλ' εἶναι πρὸς 3 °/₀;

Κουμουνδουρος. Δὲν τὸ ἠξεύρω.

Καλλιγας. Πρέπει νὰ τὸ ἠξεύρῃ ὁ Πρωθυπουργός· ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν πρέπει νὰ ἦναι ἐν ἀκριβεῖ γνώσει, καὶ ὅταν λέγητε, ὅτι δὲν γνωρίζετε, δὲν ἠμπορῶ νὰ τὸ ἐξηγήσω ἄλλως, παρ' ὅτι δὲν θέλετε νὰ τὸ γνωρίζητε. Οὕτω συνέβη νὰ μὴ ἦσθε ἐν γνώσει καὶ εἰς τὰ τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας. Ἐγὼ ἠρώτησα τὸν τμηματάρχην σας, δὲν εἴσθε ἐν γνώσει τῶν τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας; καὶ μοὶ εἶπεν, ἡμεῖς δὲν εἴμεθα ἐν γνώσει, ὅ,τι θέλετε σᾶς πληροφοροῦμεν. Λοιπὸν ἐδῶ εἶναι 40,000,000 παρακαταθήκη, ἀλλὰ φθάνουν καὶ εἰς τὸ 6 °/₀, εἰς μερικοὺς δὲ δίδεται καὶ 6 ½ °/₀, πολλὰ δὲ ἐξ αὐτῶν τῶν χρημάτων εἶναι χρήματα ἐκ κληροδοτημάτων, τὰ ὁποῖα ὥρισαν οἱ διαθέται νὰ κατατεθοῦν ἐπὶ τόκῳ εἰς τὴν Τράπεζαν.

Κουμουνδουρος. Ὑπάρχουν ἄτοκοι καταθέσεις.

Καλλιγας. Προσωρινῶς, δι' ὀλίγας ἡμέρας καταθέτει τις τὰ κεφάλαιά του, μέχρις ὅτου γίνῃ ἡ ἐπιχείρησίς του· εἶναι ἄτοκα τῆς Κυβερνήσεως χρήματα.

Α. Κουμουνδουρος. Εἶναι πολλὰ ἄτοκα;

Καλλιγας. Δὲν γνωρίζω ἀκριβῶς.

Α. Κουμουνδουρος. Πῶς; σύμβουλος τῆς Τραπέζης;

Καλλιγας. Ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζητε σεῖς καλλίτερον ἐμοῦ, ἔπρεπε νὰ γνωρίζητε, ὅτι αὐτὸ τὸ ποσὸν τῶν ἀτόκων εἶναι πολὺ μεταβλητόν, καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ σᾶς εἴπῃ τις, ὅτι κατὰ μέσον ὅρον τόσα εἶναι τὰ ἄτοκα, διότι τὰ ἄτοκα εἶναι τὰ εἰς πρώτην ζήτησιν ἀποδοτέα· διὰ

μίαν στιγμὴν καταθέτει τις 5,000,000, ὥστε σήμερον εἶναι 5,000,000 ἄτοκα, μετὰ δέκα ἡμέρας λαμβάνει ὁ καταθέσας τὰ χρήματά του, δὲν ὑπάρχουν πλέον τὰ 5,000,000· λοιπὸν περὶ τῶν ἀτόκων δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος σταθερός· ἐννοεῖται, ὅτι αὐτὰ δὲν δίδουν ὠφέλειαν, ἡ Τράπεζα εἶναι ἁπλοῦς θεματοφύλαξ, ὁ ὁποῖος φέρει τὸν κίνδυνον τῆς φυλάξεως. Λέγω λοιπόν, ὅτι ἐν Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπάρχει στέρησις κεφαλαίων· ἀλλὰ τί καταδεικνύει ἡ κατάθεσις παρὰ τῇ Τραπέζῃ πρὸς 3 τοῖς %; ἀποδεικνύει ἔλλειψιν πράξεων, καὶ δὲν πιστεύω νὰ τὸ ἀρνηθῇ τις ἐνταῦθα, ὅτι ἐν Ἑπτανήσῳ ὀλίγοι ἀγοράζουν ἀκίνητα, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀγοραία τιμὴ ἀκινήτων. Ἁπανταχοῦ ἐν Ἑλλάδι δύνασθε νὰ προσδιορίσητε κατὰ μέσον ὅρον τὴν ἀγοραίαν ἀξίαν· λέγετε, ὅτι τὸ γήπεδον ἔχει τόσον ἐμβαδόν, ἡ οἰκοδομὴ τόσον, καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ πλειστηριασμὸς θὰ σᾶς φέρῃ τόσον, ἀλλ' ἐν Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπάρχει ἀγοραία τιμή, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀγοραία τιμή, διότι δὲν ὑπάρχουν ἀγορασταὶ κτημάτων, δὲν γίνονται πράξεις, δὲν γίνεται ἐπίσης ἐμπόριον ἐκτεταμένον, διότι οἱ μετερχόμενοι τὸ μέγα ἐμπόριον, τὸ παγκόσμιον, αὐτοὶ δὲν ἔχουν κατάστημα ἐν Ἑπτανήσῳ. Γνωρίζομεν, ὅτι ἡ Κεφαλληνία ἀντιπροσωπεύεται ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τοῦ μεγαλειτέρου καταστήματος ὅλων τῶν ἑλληνικῶν καταστημάτων, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἑλληνικὸν κατάστημα, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτό, ἐν Λονδίνῳ, ἐν Μασσαλίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ὀδησσῷ· ἀλλ' ἡ Κεφαλληνία τίποτε δὲν ὠφελεῖται ἐκ τούτου. Δὲν γίνονται λοιπὸν πράξεις, καὶ συνέπεια εἶναι, ὅτι θὰ ἐπέλθῃ σώρευσις encombrement ἐν τῇ ἀγορᾷ διὰ τῆς ἐλαχίστης αὐξήσεως, καὶ μάλιστα προϊούσης. Δὲν ἀρκεῖ, ὅτι κατ' ἔτος προστίθεται 1,000,000, διότι ἡ αὔξησις εἶναι προϊοῦσα ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ὥστε προβλέπεται, ὅτι, ἐνῷ κατὰ τὸ ἐνεστὼς εἶναι τόσον, τὸ ἐρχόμενον ἔτος, ἀντὶ τὸ κακὸν νὰ ἐλαττωθῇ, θὰ ἔχῃ αὔξησιν, καὶ οὕτω βαθμηδόν, ἕως ὅτου νὰ πέσῃ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῶν 6,000,000. Ἐνῷ τοιαῦτα εἶναι τὰ πράγματα, φαίνεται, ὅτι ἔχομεν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν πρὸς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν, διότι δὲν ἐπῆλθεν ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τὴν ὁποίαν προσεδόκα πρὸς σύστασιν. Ἀλλ' εἶναι ἀληθές, ὅτι ἄνευ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας δὲν δύναται νὰ συστηθῇ, εἰμὴ μεταλαμβάνουσα τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας; Διατί δὲν δύναται νὰ τὸ πράξῃ, δὲν ἤκουσα νὰ ἀναπτυχθῇ ἀρκούντως, καὶ δὲν εἶναι ὅλως ἔκτακτον, ἂν δὲν ὑπολο-

γίζω καλῶς, ἢ ἂν περιπίπτω εἰς ἐσφαλμένους ὑπολογισμούς, διότι ἤλπιζον, ὅτι ἡ συζήτησις ἤθελε γίνει εὐρεῖα, ἂν ἦναι ἀληθές, ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαίου ζητήματος, ἀφοῦ τὸ Ὑπουργεῖον προτάσσῃ τὴν συζήτησίν του. Τὸ κατ' ἐμέ, ποία εἶναι ἡ σπουδαιότης του δὲν βλέπω, μὴ δυνηθεὶς νὰ φωτισθῶ. Οὐδεὶς εἶπε διατί εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν νέαν Τράπεζαν ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Τίς κωλύει ν' ἀνταλλάξῃ ἀμέσως τὸ μεταλλικὸν εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης.

Πρὸς καταρτισμὸν τῆς νέας Τραπέζης εἰς αὐτὴν μένει τὸ κέρδος τῆς διαφορᾶς. Ἀλλὰ προέβημεν εἰς πρᾶγμα, οὗ ὁμολογῶ, ὅτι οὐδαμοῦ εἶδον ὅμοιον, τὸ ὁποῖον ἤδη ἐκ τῶν ὀλίγων γνώσεών μου μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶναι πρωτοφανὲς εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ κόσμου, νὰ γεννᾶται Τράπεζα συνάμα μετὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς τῆς Τραπέζης νὰ ὑπάρχῃ ὑπὲρ αὐτῆς ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Τοιοῦτον φαινόμενον ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εἶδον ἀκόμη, δὲν ἔχω παράδειγμα· ab ovo, δηλ. πρὶν σκάσῃ ἀπὸ τὸ αὐγό, ἐξέρχεται μὲ τὸν φλοιὸν εἰς τὴν ῥάχιν καὶ φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν· διατί; εἰς ποίας περιστάσεις, λέγουν οἱ συγγραφεῖς, δέχονται τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν; Γνωρίζω, ὅτι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία χορηγεῖται κυρίως εἰς τὴν περίστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δίδεται δάνειον εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἢ μᾶλλον δίδεται ἡ χρῆσις τῶν τραπεζικῶν γραμματίων εἰς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ οὕτω προστίθεται νέον ποσὸν εἰς τὴν κυκλοφορίαν δι' αὐτοῦ τοῦ δανείου· ἐπειδὴ συγχρόνως δίδεται καὶ μεταλλικόν, ὥστε ἀφαιρεῖται τὸ μέσον τῆς ἐξαργυρώσεως, εἶναι ἀναπόδραστος ἀνάγκη νὰ χορηγηθῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη τῶν περιστάσεων ἡ ἀναπόφευκτος· ἡ δευτέρα περίστασις εἶναι ὅταν ἐπέρχεται κρίσις, διαδίδεται φόβος, ὡς ἐδοκιμάσαμεν δὶς ἐν Ἑλλάδι. Ἐπέρχεται ὁ πανικὸς φόβος· ὡς ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν περὶ ἀδυναμίας τῆς ἐξαργυρώσεως τῶν γραμματίων, ἅμα ὑπολογίζει τις, ὅτι ἡ ἐξαργύρωσις εἶναι προβληματική, καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς στενοχωρίας, ὅτι δὲν δύναται νὰ στείλῃ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὰ γραμμάτια· τότε γεννᾶται ὁ πανικὸς φόβος, ἐνῷ δὲν ὑπάρχει δυσαναλογία μεταξὺ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐξαργυρωτέων γραμματίων καὶ τῆς περιουσίας τῆς Τραπέζης, καὶ ἐντεῦθεν ἐπέρχεται ἓν τρομερὸν φαινόμενον, ὅτι ὅλοι ὁρμοῦν εἰς τὰς Τραπέζας, διὰ νὰ ἀνταλλάξουν τὰ γραμμάτια. Νομίζετε, ὅτι.

ὅταν εὑρέθημεν ἐδῶ εἰς αὐτὴν τὴν κρίσιν, ὑπῆρχε δυσαναλογία τοῦ μεταλλικοῦ τῆς Τραπέζης καὶ τῆς λοιπῆς περιουσίας πρὸς τὰ γραμμάτια; ὄχι, ὑπῆρχε περιουσία, καὶ μάλιστα ὑπερβάλλουσα, καὶ ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις· διότι πολλοὶ ἐνόμιζον, ὅτι ἡ Τράπεζα, μὴ οὖσα εἰς κατάστασιν νὰ ἐξαργυρώσῃ ἑτοίμως τὰ γραμμάτιά της, ἐπτώχευσε· δὲν εἶναι ἀληθές; Ἂς λάβωμεν μίαν ἀναλογίαν μεταξὺ τοῦ μεταλλικοῦ ἀποταμιεύματος καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ γραμματίων· ὑποθέσωμεν λοιπόν, ὅτι τὰ ἐν κυκλοφορίᾳ τραπεζικὰ γραμμάτια ἦσαν 30,000,000 ἤτοι τριπλάσια τοῦ μεταλλικοῦ· ἂν οἱ κάτοχοι τῶν 30,000,000 τραπεζικῶν γραμματίων ἔλεγον εἰς τὴν Τράπεζαν, θέλομεν νὰ μᾶς ἐξαργυρώσῃ τὰ γραμμάτιά μας, ἐπειδὴ ἡ Τράπεζα εἶχε μόνον 10,000,000 μεταλλικόν, ἕπεται ἡ ἀδυναμία· δὲν ἕπεται ὅμως, ὅτι ἡ Τράπεζα δὲν εἶχεν ἄλλην περιουσίαν, ὑποθήκας, χαρτοφυλάκιον, ἀνοικτοὺς λογαριασμοὺς πενταπλασίως· ἀλλ' εἶναι χρήματα αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἐξαργυρώσεως; δὲν εἶναι χρήματα· λοιπὸν δὲν ἐπτώχευσεν ἡ Τράπεζα, ἀλλὰ διεδόθη ὁ πανικὸς φόβος. Πρέπει νὰ δοθῇ καιρός, ὥστε οἱ κάτοχοι νὰ πεισθοῦν, ὅτι ἡ Τράπεζα ἔχει περιουσίαν πολλαπλασίαν, 55,000,000, ἔχει νὰ λάβῃ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν 60,000,000.

Ἔχομεν λοιπὸν ἀμέσως 55,000,000 καὶ 60,000,000 τὸ ὅλον 120,000,000 περίπου. Ὥστε ἡ Τράπεζα ἔχει ἀνάγκην καιροῦ νὰ εἰσπράξῃ, πρὶν τούτου δὲ δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἀνοίξῃ τὸ ταμεῖόν της καὶ νὰ πληρώσῃ, διότι ἔχει νὰ ἐξαργυρώσῃ 30 ἑκατομμύρια, κατέχει δὲ μόνον 10 ἑκατομμύρια μεταλλικόν. Ἀλλ' οἱ κάτοχοι τῶν ὑπολοίπων 20 ἑκατομμυρίων δὲν περιμένουν, νὰ διευθετήσῃ ἡ Τράπεζα τὰ καθ' ἑαυτήν, διὰ νὰ τοὺς πληρώσῃ, καὶ ἰδοὺ ὁ πανικὸς φόβος. Τότε ἔρχεται εἰς ἀρωγὴν ἡ Κυβέρνησις προσωρινῶς διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας· εἶναι στιγμιαία ἡ κρίσις καὶ ζητεῖται ἁπλῆ ἀναστολὴ ἑνὸς ἢ δύω μηνῶν, καὶ οὕτω παρέρχεται ἡ κρίσις ἀζημίως. Εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἀποσύρει τὰ γραμμάτια, ἐνῷ εἰσπράττει τὰ ὀφειλόμενα πανταχόθεν ἐκ τῶν ἀνοικτῶν λογαριασμῶν, ἐκ τῶν ὑποθηκῶν, λαμβάνει μέτρα, καὶ ἰδοὺ ἐπανέρχεται εἰς κατάστασιν νὰ πληρώσῃ. Λοιπὸν τί εἶναι αὐτό; εἶναι ἰαματικὸν μέσον, ὄχι βεβαίως ἐξ εὐνοίας καὶ μεροληψίας, διὰ νὰ βλάψῃ τοὺς δανειστὰς τῆς Τραπέζης, εἶναι διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἰδέας ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν

εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἐννοήσουν καὶ νὰ ὑπολογίσουν τὰ ἐνόντα. Τοῦτο συνέβη δὶς παρ' ἡμῖν. Αὐταὶ εἶναι αἱ δύω περιστάσεις, καθ' ἃς χορηγεῖται ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Ἐδῶ ὅμως οὐδὲ ἡ πρώτη περίστασις ὑπάρχει, οὐδὲ ἡ δευτέρα· οὐδὲ ἡ περίστασις, καθ' ἣν δίδει τὸ μεταλλικόν της ἡ Τράπεζα καὶ τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια εἰς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ δὲν ἔχει τὰ μέσα τῆς ἐξαργυρώσεως, οὐδὲ ἡ ἄλλη περίστασις τοῦ πανικοῦ φόβου.

Ἡ Τράπεζα, περὶ ἧς πρόκειται, κυοφορεῖται εἰσέτι· τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν, εἶναι, ὅτι ἐσκίρτησεν ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρός· περισσότερον δὲν γνωρίζομεν. Εἰσέτι δὲν ἐγεννήθη· ἡ μήτηρ εἶναι ἡ ἐνταῦθα Πιστωτική, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ συμβαλλομένη· ἡ κόρη ἀκόμη δὲν ἐγεννήθη, μόνον ἐσκίρτησεν ἐν τῇ γαστρί. Εἶναι ὡς νὰ ἀνεγινώσκετε τὴν εἴδησιν, ὅτι ἐγεννήθη κοράσιον φέρον ἕνα πῆχυν ὑπογένειον· τί ἠθέλατε εἰπεῖ; πῶς γίνεται; εἶναι δυνατόν; (ἱλαρότης). Αὐτὸ πρόκειται νὰ γίνῃ, νὰ γεννηθῇ τὸ κοράσιον, ὅπως δημοσιεύουν περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων. Ἐνθυμεῖσθε τὸ ἐπίγραμμα: Γυνὴ γραμματικοῦ .... ἔτεκε παιδίον ἀρσενικόν, θηλυκόν, οὐδέτερον. Ὁ δὲ κ. Κουμουνδοῦρος ἔτεκε κοράσιον μὲ πηχυαῖον πώγωνα (ἱλαρότης), τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν.

Α. Κουμουνδουρος. Ἱλαρότης!!!

Καλλιγας. Αὐτὸ εἶναι βρέφος ἀκόμη, τὸ ὁποῖον δὲν ἐθήλασε τὸ γάλα τῆς τιθήνης, δὲν ἤνθισεν ἡ ἁπαλὴ χροιὰ αὐτοῦ ὡς ὁ ἀφρὸς τοῦ γάλακτος, δὲν γνωρίζομεν ἄλλο, εἰμὴ ὅτι πρόκειται νὰ γεννηθῇ· καὶ πῶς; μετὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Διατί λοιπὸν δίδομεν αὐτὴν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν; διὰ νὰ γεννηθῇ; Ηὔξησαν οἱ ὅροι τῆς πρώτης συμβάσεως, ὥστε τῳόντι αἱ θυσίαι τῆς Τραπέζης εἶναι ἀνώτεραι, καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀνώτεραι, εἰς ἀντάλλαγμα τῶν θυσιῶν δίδεται ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία; ἠδύνατο νὰ ἦναι καὶ τοῦτο. Πρόκειται νὰ γεννηθῇ αὐτὴ ἡ Τράπεζα καὶ ἀμέσως ἐρχομένη εἰς τὸν κόσμον, βλέπουσα τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, θηλάζει τὸ γάλα καὶ ἐκπέμπει ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν.

Κοτταρης. Καὶ γιαούρτι δὲν θὰ τρώγῃ;

Καλλιγας. Νὰ τὸ φέρετε ἀπὸ τὴν πατρίδα σας.

Κοτταρης. Κατασκευαζόμενον τὸ γάλα γιαούρτι, γίνεται γουστόζον, ὀρεκτικώτατον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αὐτὸ τὸ γιαούρτι, τὸ ὁποῖον ἐκπέμπει, νὰ τὸ γευθῆτε μὲ τῆς ὑγείαις σας.

Ἐξετάζοντες τὴν σύμβασιν, ἀντὶ νὰ εὕρωμεν αὐξήσεις, εὑρίσκομεν ἐλαττώσεις· ἀντὶ 5,000,000, ἅπερ εἶχεν ἡ πρώτη σύμβασις μεταλλικόν, ἔχομεν τέσσαρα, δύω εἰς δύω συνεχῆ ἔτη κεφάλαιον, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ἂν ἦναι μεταλλικόν, διότι δύναται νὰ ἔχῃ καὶ μὴ μεταλλικόν, ἀλλὰ καὶ μεταλλικὸν ἐὰν καταβάλῃ, δὲν δύναται νὰ δίδῃ τὸ μεταλλικὸν εἰς τὴν ὀνομαστικὴν ἀξίαν του, ὥστε αὐτὸ τὸ μεταλλικὸν θὰ τὸ ἔχῃ ὡς δεῖγμα, ὅπως θέτουν τὰ δείγματα ὑπὸ τὰς ὑέλους, λέγοντες «ἰδοὺ τὸ μεταλλικόν». Ὥστε τὸ μεταλλικὸν θὰ μένῃ εἰς τὴν Τράπεζαν, καὶ διὰ γραμματίων θὰ δανείζῃ, εἴτε τὸ 1,000,000 ἐκ τῶν ἰδίων, εἴτε προμηθευομένη γραμμάτια τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης, διότι οὐδὲν κωλύει αὐτὴν νὰ πράξῃ τοῦτο, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπαγορεύει. Ἐνῷ εἴχετε ὑποχρέωσιν διὰ τῆς πρώτης συμβάσεως νὰ φθάσητε μέχρι 10,000,000, τώρα μένει τοῦτο εἰς τὴν διάκρισίν σας καὶ τὸ συμφέρον σας, διότι, ἀφοῦ καταθέσετε τὰ 4,000,000, εἶσθε ἐλεύθεροι καὶ δύνασθε ν' ἀναλάβητε τὴν ἐγγύησιν, τὴν ὁποίαν κατεθέσατε, καὶ ἅμα λάβετε αὐτήν, οὐδεμία ἄλλη κύρωσις ἐν τῇ συμβάσει ὑπάρχει περὶ τῆς ὑποχρεώσεως. Οὐδεμία δύναται Κυβέρνησις νὰ εἴπῃ: διατί δὲν καταθέτεις καὶ τἄλλα κεφάλαια; Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ἄλλη ἐλάττωσις.

ΔΟΥΜΑΣ. Ἐὰν διαβάσητε τὴν περυσινὴν σύμβασιν, θὰ ἴδητε, ὅτι . . . . . .

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Διατί δὲν ὡμιλήσατε;

ΔΟΥΜΑΣ. Θὰ σᾶς ἀπαντήσω.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἔχω πολλὴν ὄρεξιν, ἡ διάθεσίς μου εἶναι μεγάλη· ὅσον δι' ὄρεξιν, σᾶς τὸ ὑπόσχομαι· ἠμπορεῖ ἡ ἐπιτυχία νὰ μοῦ λείψῃ· ὁ μὲν νοῦς πρόθυμος, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

ΔΟΥΜΑΣ. Πάντοτε εἶσθε πρόθυμος νὰ ἀπαντήσητε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἔρχομαι τώρα εἰς τὸ τοῦ δανείου. Ἰδοὺ ἡ Τράπεζα παραχωρεῖ τὴν ἀνάλογον θυσίαν, δι' ἣν λαμβάνει τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ἀμέσως, ἅμα γεννηθῇ, ἄνευ προηγουμένου παραδείγματος, διότι εἶναι ἄγνωστα τοιαῦτα παραδείγματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ· δὲν ἐγεννήθη ποτὲ Τράπεζα μὲ τοιοῦτον ὑπογένειον.

Διατί ὅλα αὐτὰ γίνονται μετὰ σπουδῆς, καὶ λόγῳ συμφέροντος τοῦ

Κράτους; διατί προτάσσεται καὶ ἡ συζήτησις αὐτῆς τῆς συμβάσεως ὅλων τῶν ἄλλων συζητήσεων; Γίνεται τοῦτο διατί; διότι ἡ Τράπεζα πρόκειται νὰ λάβῃ μέρος ἐκ τοῦ δανείου; Περὶ τοῦ δανείου δὲν εἶδον τὴν αὐτὴν σπουδήν. Τοῦ περὶ δανείου νομοσχεδίου ἡ συζήτησις ἀναβάλλεται· λέγουν μάλιστα, ὅτι πρόκειται νὰ εἰσαχθῇ ἡ σύμβασις· περὶ αὐτοῦ θὰ γνωρίζῃ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν.

Παπαμιχαλοπουλος. Δὲν ἔχει σχέσιν τὸ δάνειον μὲ αὐτὴν τὴν σύμβασιν.

Καλλιγας. Εἶναι ἄσχετον λοιπόν, ἴσως καὶ μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους, διότι σήμερον συμφέρον τοῦ Κράτους δὲν εἶναι βεβαίως αὐτό, τὸ ὁποῖον συζητοῦμεν. Ἔμαθον μάλιστα, ὅτι ὑπῆρχε λόγος εἰς αὐτὴν τὴν σύμβασιν, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ εἰσάξητε περὶ τοῦ δανείου. ἐκτὸς ἐὰν παραιτῆσθε καὶ αὐτῆς τῆς συμβάσεως, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποτελέσῃ μέρος ἡ σύστασις τῆς Τραπέζης μετὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ μάλιστα μοὶ ἔδειξαν καὶ ἐπιστολὴν τοῦ κ. Διευθυντοῦ τῆς Τραπέζης, ἥτις ἔθετεν αὐτὸ ὡς ὅρον. Φαίνεται ὅμως, ὅτι κατόπιν ἐπείσθησαν, ὡς εἶπεν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ὅτι εἶναι ἄσχετον, καὶ τοιουτοτρόπως ἐλλείπει ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύω· ὥστε δὲν ἔχει σχέσιν ἡ παροῦσα σύμβασις μετὰ τῆς συμβάσεως τοῦ δανείου· ἡ μετοχή, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ λάβῃ, εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν σύμβασιν περὶ πραγματοποιήσεως τοῦ δανείου τῶν 120,000,000. Ἐν τούτοις τὸ δάνειον εἶναι τὸ πρώτιστον συμφέρον τοῦ Κράτους, καὶ εἰς αὐτὸ πρέπει νὰ δώσῃ ὁσονένεστι μεγαλειτέραν ὑπόληψιν ἡ Κυβέρνησις καὶ νὰ τὸ παραστήσῃ διὰ τρόπου καταλλήλου, ὄχι διὰ πλάνης, ἀλλὰ δι' ἐξηγήσεως τῶν ἀληθῶν ὠφελειῶν. τὰς ὁποίας παρέχει τὸ δάνειον ὑπὲρ τῶν κεφαλαιούχων, νὰ πείσῃ αὐτοὺς ἀνενδοιάστως, ὥστε νὰ γίνῃ ἐπιζήτητον, νὰ μὴ ἔχωμεν δὲ ἀνάγκην νὰ τρέχωμεν κατόπιν αὐτῶν.

Ἐνῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, πρὶν εἰσαχθῇ ἡ σύμβασις, διὰ τὴν ὁποίαν ἐσκέφθητε . . . . .

Α. Κουμουνδουρος. Εἶναι καὶ μερικά, τὰ ὁποῖα δὲν λέγονται. διότι κάμνετε ὑπόθεσιν.

Καλλιγας. Ἐκ τῆς σιωπῆς σας ἐξάγω, ὅτι δὲν εἶσθε εὐχαριστημένοι μὲ τὴν περὶ δανείου σύμβασιν· θέλετε νὰ ἐξάξω ἄλλο πόρισμα; πείσατέ με. Λέγω λοιπόν, ὅτι τοιοῦτον δάνειον εἶναι φοβερὸν διὰ τὴν

Ἑλλάδα· πρώτην φορὰν τὸ ἠκούσαμεν, δάνειον 120,000,000. Ἄλλοτε ἐφαίνετο μέγα τι δάνειον 10,000,000, ἔτι μᾶλλον 26,000,000, καὶ ἔγινε μεγάλη συζήτησις, ἐφθάσαμεν εἰς τὰ 60,000,000, καὶ ἐνθυμεῖσθε πόσην συζήτησιν διεξηγάγομεν εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς περιόδου. Τώρα λέγομεν 120,000,000, καὶ τὸ λέγομεν ἁπλούστατα, ἄνευ προοιμίων, διότι εἰσάγεται τὸ νομοσχέδιον καὶ οὐδεμία συνοδεύει αὐτὸ ἔκθεσις (θόρυβος). Λοιπὸν 120,000,000 θὰ ζητήσωμεν ἐπικαλούμενοι τὴν δημοσίαν πίστιν. Οἱ κεφαλαιοῦχοι θέλουν ἐρωτήσει ποῖαι εἶναι αἱ δυνάμεις τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, ὥστε ζητεῖ τοιοῦτον δάνειον; Οὐδεὶς ἔχει σκοπὸν νὰ δωρήσῃ· ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ δωρεᾶς, τότε θὰ προσεκαλεῖτε ὅλους τοὺς εὐεργέτας, τοὺς φιλογενεῖς νὰ δωρήσουν, ἀλλὰ ἐδῶ ζητεῖτε ἐπὶ ἀποδόσει μὲ χρεωλύσιον καὶ μὲ ὠφέλειαν τοῦ τόκου. Πρέπει νὰ πείσητε τοὺς κεφαλαιούχους νὰ ἀνοίξωσι τὰ βαλάντιά των· καὶ κανεὶς δὲν ἀνοίγει αὐτά, ἐὰν δὲν ἔχῃ πεποίθησιν. Ἀλλὰ τοῦτο τάχα κατορθοῦται, ὅταν λέγετε: εἰς σέ, διότι θὰ λάβῃς 5,000,000 ἐκ τοῦ δανείου, ἤτοι τὸ $1/_{24}$, δίδω τὸ δικαίωμα νὰ συστήσῃς Τράπεζαν μὲ ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν· τὸ νομίζετε μικρόν; Δὲν ἠξεύρω τί ὑπόσχεσθε εἰς τοὺς ἄλλους, δὲν ἐφέρατε τὴν σύμβασιν. Δίδετε λοιπὸν τοιαύτην ἀμοιβὴν ἔκτακτον, τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν· καὶ προβαίνετε διὰ παντὸς τρόπου μέχρις ἀθετήσεως τῶν στοιχειωδῶν κανόνων τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὸ πεῖσμα αὐτῆς, τὴν καταπατεῖτε ὡς ἂν μὴ ὑπῆρχεν, ἂν ἦτον, οὕτως εἰπεῖν, βδέλυγμα, στρέφετε πρὸς αὐτὴν τὰ νῶτα δικαιολογούμενοι, ὅτι δίδετε τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ὡς ἀμοιβὴν εἰς τὴν λαμβάνουσαν τὸ $1/_{24}$ τοῦ δανείου. Σᾶς ἐρωτῶ, τί θέλετε νὰ φρονῶσιν οἱ λοιποί, ὧν ζητεῖτε τὰ κεφάλαια; Εἰς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν ἐδώσατε τηλικαύτην ἀμοιβήν, δὲν θέλουν ἀπαιτήσει καὶ αὐτοί, νὰ λάβουν ἀνάλογον, διὰ νὰ σᾶς δανείσωσι; Καὶ ἐνῷ τοιουτοτρόπως καταστρέφετε τὴν ὑπόληψιν τοῦ δανείου, ἀδιαφορεῖτε περὶ τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ εἰς τοιαύτην στιγμὴν κρίσιμον τοῦ ἔθνους, ὅταν σκοπὸς παντὸς Ἕλληνος ἦναι νὰ εὐοδωθῇ τὸ ἔργον. Καὶ ὅταν ἡ εὐόδωσις τοῦ ἔργου δὲν ἦναι εἰσέτι ἐπὶ ὁδοῦ ὁμαλῆς, ἀλλ' ἔχετε νὰ ἀπαντήσητε πλεῖστα καὶ παντοῖα προσκόμματα καὶ θὰ προκινδυνεύσῃ τὸ ἔθνος, αὐτὴν τὴν στιγμὴν καταστρέφετε τὴν ὑπόληψιν τοῦ δανείου καὶ λέγετε εἰς τοὺς ἄλλους ἀποτόμως: δὲν δίδω τίποτε, ἀλλὰ μόνον σᾶς προσκαλῶ νὰ ἐγ-

γραφῆτε πρὸς 5 °/ₒ τόκον ἐπὶ 68, εἰς δὲ τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν δὲν δίδετε μόνον τὰ 5 °/ₒ, ἀλλὰ εἰς ἐπίμετρον ἐπιβραβεύετε καὶ μέγιστον δῶρον, τὸ ὁποῖον οὔτε τὸ νέον ἔτος ὁ πλουσιώτερος τῶν πλουσιωτέρων καὶ ὁ κολυμβῶν ἐν τοῖς ἑκατομμυρίοις δὲν δίδει· οὔτε συμπεθεριὰ ἐὰν εἴχετε, δὲν ἠθέλετε δώσει τοιοῦτον δῶρον, διότι τὸ δῶρον γίνεται μόνον πρὸς ἀνάμνησιν, καὶ ὄχι πρὸς αὔξησιν περιουσίας.

Τοιουτοτρόπως ἐννοεῖτε νὰ ὑπηρετήσητε τὸ Κράτος· καὶ οὕτω κήδεσθε περὶ τῶν συμφερόντων αὐτοῦ, ὥστε οὐδὲ κἂν ἐσκέφθητε, ὅτι καταστρέφετε τὴν δημοσίαν πίστιν καὶ ἀπομακρύνετε τοὺς κεφαλαιούχους νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ δάνειον.

Ἀλλὰ καὶ τὸ δάνειον κατὰ τὸ μέρος, καθ' ὃ πρόκειται νὰ μετάσχῃ, δὲν συνομολογεῖται πρὸς 5 °/ₒ, ἀλλὰ περισσότερον. Διατί δὲν λέγει ἡ Πιστωτικὴ Τράπεζα, ὅπως ἡ Ἐθνική, ὅτι ἀπὸ τοῦδε λαμβάνω διὰ 6,000,000 μέρος εἰς τὸ δάνειον πρὸς 68; Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δὲν ἐζήτησε νὰ ὠφεληθῇ τὴν ἐνδεχομένην διαφορὰν τῆς τιμῆς, διότι ἐνδέχεται νὰ ἐκδοθῇ πρὸς 65 ἢ πρὸς 63, ἀλλ' ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ κερδοσκοπήσῃ, ἂν καὶ ἦναι κατάστημα κερδοσκοπικόν, ἀλλὰ λαμβάνει μέρος ὁριστικῶς πρὸς 68. Ἐδῶ δὲν λέγει 68, ἀλλὰ λέγει: δώσατέ μου 2 μῆνας καιρόν, νὰ ἴδω, ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι θὰ λάβουν μέχρι ποσοῦ 5,000,000, πόσα θὰ δώσουν.

Δουμας. Αὐτὸ δὲν ὑπάρχει.

Καλλιγας. Ἐξέλιπεν; ὑπάρχει τροπολογία;

Δουμας. Θὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ.

Καλλιγας. Ἐγὼ ἐκφράζω τὴν γνώμην μου ὡς μειονοψηφῶν, καὶ ἔχω ἐνώπιόν μου τὸ νομοσχέδιον· τώρα ἐὰν ἐπέλθῃ δεύτερον νομοσχέδιον, δὲν μὲ εἶναι γνωστόν. Ἀλλ' ἡ σύμβασις, τὴν ὁποίαν ὑπεγράψατε, φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὑπουργοῦ, ὥστε δὲν ἠμπορεῖτε νὰ εἴπῆτε, ὅτι δὲν εἴχετε τοιαύτην πρόθεσιν, οὔτε ἁρμόζει πάλιν νὰ μοῦ εἴπῆτε, διὰ τί ὁμιλῶ περὶ προθέσεως.

Δουμας. Ὅταν ὑπεγράφη ἡ σύμβασις, τὸ δάνειον δὲν εἶχε γίνει. ἔγινε κατόπιν· τότε δὲν ἦτο γνωστὸν ἂν πρὸς 68· ὅτε δὲ ὡρίσθη πρὸς 68, τὸ ἐδέχθημεν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἐπρότεινεν αὐτό. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν σύμβασιν, τὰ 5 καὶ 6 ἑκατομμύρια θὰ σᾶς ἀπαντήσω.

Καλλιγας. Ἀφοῦ τὸ ὑπόσχεσθε, ὅτι θὰ ὁμιλήσητε, τὸ πιστεύω καὶ τὸ ἐλπίζω.

Δουμας. Παρατείνετε τὴν ὁμιλίαν σας ἐπὶ τοῦ δανείου, ἐνῷ εἴμεθα ἐπὶ τῆς συμβάσεως.

Καλλιγας. Τώρα θέλετε νὰ διακόψω, πρὶν συμπληρώσω τὰς ἰδέας μου; Λέγω λοιπόν, ὅτι εὑρισκόμεθα ἐν ἀγνοίᾳ πραγμάτων, τῶν ὁποίων ἐγὼ πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ ἔχω γνῶσιν.

Σ. Πετιμεζας. Διατί σεῖς;

Καλλιγας. Εἶναι στιγμαί, κατὰ τὰς ὁποίας ἔχω καὶ ἐγὼ τὰ πρωτεῖά μου, διότι ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν οἰκονομικῶν ἔχω τὰ πρωτεῖα, νὰ μανθάνω τὰ πράγματα, πρὶν γίνωσι γνωστὰ εἰς τοὺς ἄλλους...

Ρικακης. Συνήλθομεν ὅλοι, ἐλάβετε γνῶσιν, ἦσθε παρὼν καὶ ὑπεγράψατε τὴν ἔκθεσιν (θόρυβος).

Καλλιγας. Τὸ περίεργον εἶναι τὸ ἑξῆς.

Παπαγεωργιου. Νὰ σᾶς εἴπω ποῖον εἶναι τὸ περίεργον. Εἶναι, κ. Καλλιγᾶ, ὅτι ὁ σοφὸς καθηγητής, ὁ σοφὸς διδάσκαλος, εἰς ταύτας τὰς κρισίμους περιστάσεις θέλει νὰ καταναλίσκῃ τὸν χρόνον (θόρυβος καὶ ποδοκροτήματα).

Καλλιγας. Τὸ περίεργον, λέγω, εἶναι τὸ ἑξῆς, ὅτι ἔγινε συνεδρίασις τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ ἐξετέθησαν ἀντίθετοι γνῶμαι, ἐπεφυλάχθην δὲ νὰ φέρω ἔκθεσιν. Οὐδὲν ἐρρέθη περὶ τούτου κατ' ἐκείνην τὴν συνεδρίασιν, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι στεροῦμαι μνημονικοῦ.

Ρικακης. Ὁ κ. Στεφανόπουλος εἶναι μάρτυς.

Α. Γ. Πετιμεζας. Ἡ ἔκθεσις τέλος πάντων δὲν λέγει τίποτε.

Δουμας. Τό λέγει· ἀπὸ τῆς 3ης Δεκεμβρίου εἶναι τυπωμένη.

Στεφανοπουλος. Ὁ κ. Καλλιγᾶς ἀπὸ τὴν πρώτην συνεδρίασιν ἐξέθεσε τὴν γνώμην του· ἡ ἐπιτροπὴ δὲν ἐσυμφώνησε· κατόπιν συνήλθομεν ἐκ νέου.

Καλλιγας. Χωρὶς νὰ μὲ εἰδοποιήσητε. Ἐγὼ γνωρίζω μόνον, ὅτι ἐνίοτε συνεδριάζει ἡ ἐπιτροπὴ χωρὶς νὰ μὲ προσκαλέσῃ.

Ρικακης. Ποτέ.

Καλλιγας. Ἐκάμετε δευτέραν συνεδρίασιν· ἐγὼ δὲν προσεκλήθην. Ἠρώτησα δὶς καὶ τρίς, ποῦ εἶναι αἱ ἐκθέσεις; καὶ μοὶ ἔδωσαν μίαν ἔκθεσιν νὰ ὑπογράψω, χωρὶς νὰ τὴν ἀναγνώσω, καὶ προσεκόλλησα τὴν ἔκθεσίν μου ὀπίσω εἰς τὴν ἰδικήν σας, καὶ ἐδόθη εἰς τύπω-

σιν. Ἠμποροῦσα λοιπὸν νὰ μελετήσω πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν μοὶ ἐδείξατε;

Ἀλλὰ καὶ ἤδη ἁπλῶς ἡ πλειονοψηφία βεβαιοῖ τὴν συγκατάθεσιν τῆς Πιστωτικῆς, τροποποίησις ὅμως δὲν ὑπεβλήθη. Καὶ ἠκούσθη ποτὲ νὰ ἀφίνεται εἰς ἕνα ὑπουργὸν νὰ προσδιορίζῃ τὴν τιμήν, τὸ ὁποῖον εἶναι τόσον εὐκίνητον καὶ μεταβάλλεται καθ' ἡμέραν, νὰ συγκαθήσουν πέριξ Τραπέζης à huis-clos καὶ μόνοι ν' ἀποφασίσουν; Πῶς εὑρέθη ὑπουργὸς νὰ τὸ ὑπογράψῃ; Καὶ ἡ ἀνάκλησις ἔτι μᾶλλον μὲ ἱκανοποιεῖ, διότι ἀποδεικνύει, πόσον μέγα ἦτο τὸ σφάλμα. Ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν αὐτό. Ἠξεύρετε πόσοι παρακαλοῦν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸ δάνειον; Πλῆθος κεφαλαιούχων συνῆλθον, ἕτοιμοι νὰ λάβουν μέρος· ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα πρώτη εἶπεν, ὅτι λαμβάνει μέρος, χωρὶς νὰ ζητήσῃ οὐδὲν ἀντάλλαγμα. Διατί λοιπὸν νὰ δώσω ἐγὼ ἐναντίον ὅλων τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν ἀρχῶν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ διαταράξῃ τὰς ἀγορὰς τῶν Ἰονίων νήσων, νὰ ἐπιφέρῃ ἔκπτωσιν δυσανάλογον, ἀνωτέραν παρ' ὅ,τι εἰς τὸ λοιπὸν βασίλειον; Πράττει τὸ συμφέρον της ἡ Τράπεζα, λαμβάνουσα μέρος εἰς τὸ δάνειον. Θὰ λαμβάνῃ πρὸς 68, 66, 64, 63, ἔστω καὶ 69, καὶ θὰ πωλήσῃ πρὸς 75, ἢ καὶ πρὸς 80, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς κατορθώσῃ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσκολίας, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει.

Εἴχετε λοιπὸν ἀνάγκην νὰ δείξητε τόσον μεγάλην σπουδήν; καὶ νὰ ἐξευτελίσητε καὶ τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ ἐπασχολήσητε ἐκ τοῦ δανείου 120,000,000 τὰ 5,000,000; Δὲν ἐβεβαιώθητε ἀπὸ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ ἄλλου δανείου, ὅτι ἠδύνασθε νὰ εὕρητε μεγαλειτέραν τιμήν; Διότι εἰς τὰ 395 ἔφθασεν ἀμέσως τὸ δάνειον ἐκεῖνο μετὰ τὴν διαπραγμάτευσιν· ἐγὼ αὐτὸς ἠγόρασα εἰς αὐτὴν τὴν τιμήν. Δὲν πρέπει νὰ στερῆται θάῤῥους πᾶσα Κυβέρνησις, πρέπει νὰ προβαίνῃ γενναίως, νὰ μὴ δεικνύῃ δειλίαν. Ἄλλως ὑποθάλπετε τὴν δυσπιστίαν. Ἐὰν ἐκ προκαταβολῆς δείξητε, ὅτι χρεωστεῖται πλήρης πίστις εἰς αὐτήν, τὸ κοινὸν θέλει ἀνταποκριθῆ. Ἡ Κυβέρνησις, ἥτις διευθύνει κατὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἔθνους, εἶναι πάντοτε ἰσχυρά. Διατί νὰ μὴ ἔχουν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτήν, ὅταν βλέπουν, ὅτι τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος πανταχοῦ προοιωνίζεται αἴσιον καὶ εὐάρεστον; Λοιπὸν σεῖς οἱ ἴδιοι φαίνεσθε ὑποπτευόμενοι, ὅτι ἡ λύσις θὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ῥίπτετε τοιαύτην ὑπόνοιαν εἰς τὸ κοινόν, εἰς τὴν δημοσιότητα, εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καὶ διὰ τοῦτο προχωρεῖτε ἕως εἰς αὐτὰς τὰς θυσίας. Λυποῦμαι, κύριοι, ὅτι εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σᾶς κάμω αὐτὰς τὰς παρατηρήσεις· δὲν ἔπρεπε νὰ τὰς ἀκούσητε παρ' ἐμοῦ, καὶ διὰ τοῦτο προτιμῶ νὰ καταπαύσω τὸν λόγον μου καὶ νὰ σᾶς ἐνθυμίσω μόνον, ὅτι ἡ εὐθύνη ὑμῶν ἐνώπιον τοῦ ἔθνους εἶναι μεγάλη.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΔΑΝΕΙΟΝ 120 000 000

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 18 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ὁ κ. Καλλιγᾶς ἔχει τὸν λόγον.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι, δεινὸν ἔργον τῳόντι ἀναλαμβάνω ν' ἀντικρούσω τὰς γνώμας δύω κυρίων ὑπουργῶν τῶν οἰκονομικῶν, τοῦ νῦν καὶ τοῦ πρώην, καὶ μάλιστα ἐπὶ θέματος, ἀναγομένου εἰς τὴν σφαῖραν αὐτῶν, καὶ ἤθελον ἀποδειλιάσει, ἐὰν δὲν μ' ἔδιδον πλείστας λαβὰς ὡς ἐξ ἐπιεικείας, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἐκ φιλανθρωπίας, διὰ νὰ μὲ ὑποβοηθήσουν.

Σ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Διαφωνεῖτε μὲ τὸν κ. Τρικούπην;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐννοῶ τὸν νῦν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὸν ἄλλοτε τοιοῦτον κ. Δεληγιάννην. Καὶ ὁ μὲν κ. Σωτηρόπουλος μετεχειρίσθη πολὺ τὸ σχῆμα τῆς ἀποσιωπήσεως, τὸ ὁποῖον πολλάκις εἶναι εὔστοχον, διότι παρετήρησα, ὅτι εἰς τὴν ἐπερώτησιν τοῦ κ. βουλευτοῦ Γόρτυνος ἀπέσχε ν' ἀπαντήσῃ, καὶ ἴσως τοῦτο ἦτο τὸ συμφερώτερον, ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἔλλειψιν ἀνεπλήρωσε τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, προκληθέντος νὰ ἐξιστορήσῃ τὴν γένεσιν τῆς συμβάσεως, περὶ ἧς ἀσχολούμεθα, καὶ ἀπορῶν περὶ τούτου, δὲν ἠδυνήθην νὰ εὕρω ἄλλην ἐξήγησιν, εἰμὴ ὅτι τὴν περὶ τούτου ἱστορίαν ἀνέλαβεν ἄλλος, ἀνέλαβεν ὁ τοκεύς, οὐ-

τως εἰπεῖν, αὐτῆς τῆς συμβάσεως, ὁ κ. Συγγρός, ὅστις ἐξέθηκε διὰ μακρῶν τὰ πάντα.

Ἐπειδὴ οὔτε κεραίαν εὗρον, οὔτε ἰῶτα ἕν, δυνάμενον ν' ἀφαιρεθῇ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐξιστορήσεως, ἐκ τῆς σιωπῆς συμπεραίνω, ὅτι δέχονται τὰ πάντα, ἀκριβῶς ἐκτεθειμένα. Καὶ ἡ ἔκθεσις αὕτη εἶναι πράγματι χρήσιμος εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσῃ, πῶς ἐφθάσαμεν εἰς τοιούτους ἀπροσδοκήτους ὅρους, διὰ νὰ μὴ κάμω χρῆσιν ἄλλης ἐκφράσεως. Βλέπομεν, πῶς ἐβάδισεν ἡ διαπραγμάτευσις αὐτοῦ τοῦ δανείου καὶ ποῖαι ἀντίθετοι ῥοπαὶ συνετέλεσαν, ὥστε νὰ μὴ ἀποβῇ ἡ ἔκβασις ταχεῖα καὶ ν' ἀναφανῇ τοιαύτη, οἵα σήμερον παρίσταται. Βλέπομεν, ὅτι, ἅμα συσταθὲν τὸ νῦν ὑπουργεῖον, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιληφθῇ αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ δὲν ἐπελήφθη αὐτοῦ ἐξιδιασμένως καὶ μεμονωμένως, δὲν ἐπελήφθη ἔχον αὐτὸ ὡς τελικὸν σκοπόν. Δὲν φαίνεται, ὅτι ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ τοῦ δανείου, διότι βλέπομεν ἀναμιγνυόμενα ἄλλα τινά, τὰ ὁποῖα παρεμβάλλουν προσκόμματα εἰς πᾶν βῆμα τῆς διαπραγματεύσεως.

Βλέπομεν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἀνετέθη εἰς τὴν ἐνταῦθα Πιστωτικὴν Τράπεζαν ἡ ἐντολή, καὶ ἡ Πιστωτικὴ Τράπεζα δεχομένη τὴν ἐντολήν, ἐνόησε νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ἑαυτὴν πρὸς ἀπόκτησιν ἰδιαιτέρων πλεονεκτημάτων. Ἡ ἐπιδίωξις αὐτῶν παρεμβάλλει τὰ προσκόμματα, τὰ ὁποῖα βραδύνουν τὴν πορείαν. Ἐὰν ὁ κ. Συγγρὸς δὲν τὸ διαβεβαιοῖ, ἀλλὰ τὸ ἔμαθε — καὶ ὁ κ. Συγγρὸς ἦτον εἰς θέσιν νὰ τὸ μάθῃ, διότι ἔχει πολλὰς σχέσεις, καὶ ἐκ τῶν σχέσεών του ἠδύνατο ν' ἀρυσθῇ ἀσφαλεῖς πληροφορίας. — Ἡ πρώτη ἰδέα ἦτο περὶ δανείου πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν, περὶ δανείου πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς παρούσης Ἐθνικῆς Τραπέζης μετὰ δωδεκαετίαν πρὸ πάντων, καὶ ἰδίως, ὅπως δοθῇ εἰς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐν Ἑπτανήσῳ· οὕτω βλέπομεν ἐγκαινιζομένην τὴν ἔναρξιν αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Παρέρχονται ἡμέραι, κατατρίβεται ὁ καιρός, ὅστις εἶναι πολύτιμος εἰς τὰ τοιαῦτα· εἰς τὰ τοιαῦτα τὸ πᾶν ἤρτηται ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν προτάσεων, ἐὰν ἦναι σοβαραί, διότι ὁ περιορισμὸς τῶν προτάσεων, εἰς ἐκεῖνα μόνα, τὰ ὁποῖά τις πρὸ πάντων ἐπιδιώκει, ἀποτελεῖ τὸν κύριον ὅρον τῆς ἐπιτυχίας· ἅμα προστίθενται πάρεργα, ἅμα προστίθεταί τι παράσιτον, ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο καταθλίβει τὸ κύριον.

Καὶ οὕτω συνέβη τῳόντι, διότι παρέρχονται ἡμέραι ἀπὸ τῆς 10ης μέχρι τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου, ὅτε πρώτην φορὰν ἀναγγέλλει ὁ Διευθυντὴς τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης, ὅτι ἀπέτυχε, καί, ἀποτυχών, καταθέτει τὴν ἐντολήν. Τότε, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν γενομένων, καλεῖται ὁ κ. Συγγρός· ὁ κ. Συγγρός, ἐρχόμενος νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ πλημμελῶς γενόμενα, τὰ ἐκτραγῳδηθέντα ἀτόπως καὶ ἀσκόπως, διπλῆν ἀπαντᾷ δυσκολίαν. Εἰς τοιαύτας πράξεις τὸ πᾶν εἶναι ἡ ἐμπνεομένη ὑπόληψις, ὡς ἐκ τῆς σοβαρότητος τῶν προτεινομένων· τὸ πρῶτον σφάλμα συνεπάγεται μεγάλας συνεπείας, καὶ ἡ διόρθωσις ἐπιβάλλει νέαν ἐργασίαν, πολὺ δεινοτέραν τῆς πρώτης, οὐχ ἧττον ὁ κ. Συγγρός, ὅστις ἔχει μεγάλην πεῖραν εἰς τὰ τοιαῦτα, ὅστις ἔχει μεγάλην ὑπόληψιν καὶ πολλὰς σχέσεις, ὅστις βέβαια παρ' ἡμῖν καθίσταται κατὰ ταῦτα λίαν χρήσιμος, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις. δὲν ἀπεδειλίασε καὶ προέβη νὰ ἀνεύρῃ τὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθη νὰ προσελκύσῃ ἡ Πιστωτική, συμφύρουσα ἄλλας τινὰς προτάσεις παρασίτους. Ἀνέλαβε τὸ ἔργον ὁ κ. Συγγρὸς μετὰ θάῤῥους καὶ συνάμα ἐβάδισε μετὰ πολλῆς δεξιότητος, ἐντὸς ὀλίγου δὲ ἠμπόρεσε νὰ εὕρῃ κεφάλαια, οὐχὶ ἀνάλογα πρὸς τὸ ζητούμενον ποσόν, ἀλλὰ κεφάλαια σπουδαῖα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐθεωρήθη, ὅτι ἡ πρότασις αὐτοῦ εἶναι σοβαρὰ καὶ ἀξία κατὰ τὸ παρὸν ν' ἀποτελέσῃ τὸ θέμα τῆς προκειμένης συμβάσεως. Προβαίνει ὅμως ὁ κ. Συγγρός, πιστεύων, ὅτι δὲν στερεῖται ἐνταῦθα τῆς ἀρωγῆς τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης διὰ ποσὸν σπουδαῖον, καὶ πιστεύων, ὅτι ἔχει τὴν ἀρωγὴν ταύτης, εἶναι ἕτοιμος ἐπὶ τέλους νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα καὶ νὰ ὑποβάλῃ αὐτὸ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, παρ' ἧς ἔλαβε τὴν ἐντολήν. Τί μανθάνει δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν ὥραν; μανθάνει, ὅτι αὐτὴ ἡ συνδρομὴ τῆς Πιστωτικῆς δὲν ἦτο καθαρὰ συνδρομὴ πρὸς παροχὴν ἐκείνου τοῦ ποσοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἔμελλε ν' ἀποτελεσθῇ τὸ ὅλον τῶν 40,000,000, ἀλλ' ἦτο παροχὴ ὑπὸ ὅρον, καὶ ὅρον ὅλως ξένον εἰς τὴν ὑπόθεσιν.

Κουμουνδουρος. (Πρωθυπουργός). Καὶ ἡ Ἐθνικὴ αὐτὸ ἔκαμεν.

Καλλιγας. Θέλω σᾶς ἐξηγήσει καὶ περὶ τῆς Ἐθνικῆς, ἀλλὰ θέλει ἔλθει ἡ ὥρα, διότι δὲν ἐννοῶ νὰ μεταχειρισθῶ καὶ ἐγὼ τὸ σχῆμα τῆς ἀποσιωπήσεως.

Ἀλλὰ ὅ,τι καὶ ἂν ἔπραξεν ἡ Ἐθνική, δὲν εἶναι λόγος νὰ μὴ ἐξετάσωμεν, ποῖα κωλύματα παρενέβησαν, μεχρισοῦ προέλθουν τ' ἀποτελέ-

σματα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν, καὶ αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα ἐξετάζομεν διττῶς, καὶ ὡς ἐκ τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν παρήχθησαν, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν παραχθέντων. Ἡ συνδρομή, τὴν ὁποίαν ἡ Πιστωτικὴ ὑπόσχεται, εἶναι συνδρομὴ ὑπὸ ὅρον προβληθέντα ὡς παρατήρησιν ἀλλοτρίαν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, ἐσκόπει τουτέστι τὴν ἀπόκτησιν ἰδιαιτέρου τινὸς πλεονεκτήματος. Καὶ τοῦτο ἐτάραξε βεβαίως τὸν κ. Συγγρόν, ἐτάραξεν αὐτόν, ὅστις ἐβάδιζε νομίζων, ὅτι ἔχει διαθέσιμον αὐτὸ τὸ ποσόν, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὰ 40,000,000, καὶ εὑρίσκει, ὅτι αὐτὸ τὸ ποσὸν δὲν εἶναι ἐλεύθερον ὅρου καὶ αἱρέσεως, ἀλλ' ὅτι εἶναι ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ἄλλην βαρυτέραν ἐργασίαν, εἰς ἣν αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ· βλέπει προσέτι, ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς δὲν ἦτον ἄγνωστος εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διότι ἀνεκοινοῦτο εἰς αὐτὸν τὴν 18ην Νοεμβρίου, ἐνῷ προϋπῆρχε πρὸ τῆς 12ης Νοεμβρίου. Ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἐντολήν, ἦλθεν εἰς ἐξηγήσεις, παρέστησε τὰ σχέδιά του, καὶ ἐν τούτοις οὐδεὶς εἶπεν εἰς αὐτόν, ὅτι μέλλει ν' ἀναλάβῃ καὶ ἄλλο φορτίον, τὸ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ Πιστωτικὴ Τράπεζα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐζήτει· εὑρίσκεται τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προχωρήσῃ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς Πιστωτικῆς. Καὶ ἐδῶ ἔρχεται ἡ παρέμβασις τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, διὰ νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα.

Εὑρίσκομαι ὅμως ἐν ἄλλῃ ἀπορίᾳ, περὶ τῆς ὁποίας βεβαίως ὁ κ. Συγγρὸς δὲν ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις, εὑρίσκομαι ἐν τῇ ἑξῆς ἀπορίᾳ. Διατί ἡ Κυβέρνησις, ἥτις ἔδιδε τοιαύτην ἐντολὴν καὶ ἐγνώριζε τὴν ἀθέτησιν τῆς συνδρομῆς, διὰ ποίαν αἰτίαν ποσῶς δὲν ἐμερίμνα καὶ περὶ ἄλλης Τραπέζης, δὲν ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῆς Ἰονικῆς Τραπέζης, ἡ ὁποία ἦτον ἐπίσης εἰς κατάστασιν νὰ δώσῃ τοιαύτην συνδρομήν; καὶ νὰ δώσῃ μάλιστα ἀνωτέραν συνδρομήν, διότι ἠδύνατο νὰ δώσῃ δάνειον πρὸς ἓν τοῖς ἑκατὸν ἐκ μεταλλικοῦ καὶ τραπεζικῶν γραμματίων. Ἀλλὰ καὶ ἐκείνη ἔθετεν ἕνα ὅρον, τοῦ νὰ μὴ δοθῇ εἰς ἄλλην Τράπεζαν ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐν Ἑπτανήσῳ. Ἡ Κυβέρνησις εὑρίσκετο ἐν μέσῳ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἔνθεν μὲν τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης, ἡ ὁποία ἔλεγε, λαμβάνω μέρος εἰς τὸ δάνειον, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον, τὸν ὁποῖον σᾶς εἶπον, ἔνθεν δὲ τῆς Τραπέζης τῆς Ἰονικῆς, ἡ ὁποία ἔλεγεν, ἐγὼ δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ λάβω μέρος εἰς αὐτὸ τὸ δάνειον, οὔτε ἀπαιτῶ τοιούτους ὅρους· ἐγὼ παρέχω δάνειον, ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ μὴ δοθῇ εἰς ἄλλον ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, πρὸς ἓν τοῖς %.

Διὰ ποίαν αἰτίαν νὰ μὴ προτιμήσῃ ἡ Κυβέρνησις τὸ δάνειον αὐτὸ πρὸς ἐν τοῖς °/ₒ ἐπὶ τῷ ἀβλαβεῖ ὅρῳ; Ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο συμφερώτερον διὰ τὸ Κράτος νὰ λάβῃ τὴν συνδρομὴν τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης, ἥτις τοσαῦτα παρενέβαλλε προσκόμματα εἰς τὸ δάνειον, ἀντὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὐόδωσιν αὐτοῦ; Διότι αὐτὸ τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον παρεῖχεν ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν πλεονέκτημα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἔφερε πάντοτε τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν δύσκολον θέσιν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, νὰ ὑποστηρίζῃ τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ.

Ἐβάδισαν λοιπὸν τοιουτοτρόπως τὰ πράγματα, καὶ τότε, βλέπων ὁ κ. Συγγρός, ὅτι ἀπετύγχανε, μὴ βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Τότε μόνον εἶπεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸν κ. Συγγρόν, διότι ἐκείνας τὰς ἡμέρας συνεζητεῖτο καὶ ἡ σύμβασις τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ὅτι ἠδύνατο νὰ τὸ ζητήσῃ παρ' αὐτῆς, καὶ νὰ τὸ ζητήσῃ, ὅπως φανῇ καὶ αὕτη πρόθυμος εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους, ἐνῷ τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐδίδετο, δυνάμει τῆς συμβάσεως, δὲν ἐφαίνετο ἀποχρῶν, ἐπαρκὲς εἰς τὰς ἀνάγκας. Ἐζητήθη λοιπὸν παρὰ τῆς Τραπέζης, καὶ ἡ Τράπεζα εἶχε μεγάλους δισταγμοὺς περὶ τούτου, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐνέδωκεν· ἐνέδωκεν ἡ διοίκησις τῆς Τραπέζης ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι τὸ συμβούλιον τῆς Τραπέζης δὲν ἤθελεν ἀποδοκιμάσει· ἦλθε δὲ τὸ ὑπουργεῖον εἰς τὴν Βουλήν, πρὶν ἀκόμη λάβῃ παρὰ τῆς Τραπέζης ἔγγραφον, πρὶν βεβαιωθῇ, ὅτι ἡ Τράπεζα ἡ Ἐθνικὴ ἔμελλεν ὁριστικῶς νὰ χορηγήσῃ αὐτὴν τὴν συνδρομήν, πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν 40 ἑκατομμυρίων.

Καὶ ἤμην εἰς ἄκραν ἀπορίαν, εὑρεθεὶς πράγματι μεταξὺ τῶν συναδέλφων μου τῆς ἐπιτροπῆς τῶν οἰκονομικῶν, πῶς ἐβεβαίωσεν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἀπὸ τοῦ βήματος πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο τετελεσμένον καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ὑπεβλήθη εἰς τὸ Συμβούλιον, διότι γνωρίζετε κάλλιστα, ὅτι οἱ Διοικηταὶ τῆς Τραπέζης δὲν δύνανται νὰ ἀποφασίσουν μόνοι, οὐδὲ νὰ ἐκτελέσουν οἱανδήποτε πρᾶξιν ἔκτακτον, οὐχὶ τακτικήν, ἀλλὰ πρᾶξιν νέαν, συνεπείᾳ ὑποχρεώσεων μὴ προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ καταστατικοῦ, πρὶν ἐγκριθῇ ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου, τὸ δὲ Συμβούλιον οὔτε συνεκλήθη, οὔτε εἶχεν εἴδησιν· καὶ δικαίως εἶπον τότε εἰς ὅλους, ὅτι ἀπορῶ, πῶς ἔγινεν αὐτὴ ἡ βεβαίωσις καὶ πῶς ἔδωκε πίστιν ὁ κ. Πρωθυπουργός, πρὶν ἀκόμη λάβῃ ἔγγραφον παρὰ τῆς Τραπέζης, τὸ ὁποῖον νὰ διαλαμβάνῃ τὴν ὑποχρέωσιν. Καὶ ὁ κ.

βουλευτὴς Γόρτυνος ἐποίησεν ὀρθῶς τὴν παρατήρησιν ταύτην καὶ ὀρθῶς εἶπεν, ὅτι, ὅταν δίδηται ὑπόσχεσις, πρέπει νὰ στηρίζηται εἰς ἔγγραφον, διότι τότε ἡ ὑπόσχεσις εἶναι κατηρτισμένη. Ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον ἐνόμισεν, ὅτι ἀρκεῖ ἡ προφορικὴ ἐξήγησις, ἣν ἔλαβε μετὰ τοῦ Διοικητοῦ.—Ἐγὼ βέβαια δὲν ἤμην παρών, ὅτε ἐγένετο ἡ ἐξήγησις, ἀλλὰ γνωρίζω ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον ἐπεθύμουν νὰ γνωρίζῃ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς καὶ τὸ ὁποῖον συσχετίζεται ὡς πρὸς τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ χορηγήσῃ ὁ ἀναδεχθεὶς αὐτὸ τὸ δάνειον διὰ τῆς συμβάσεως. Ἠκούσατε, ὅτι τὸ δάνειον αὐτὸ φιλονικεῖται πράγματι, πόσον εἶναι· ἐκ τῆς συμβάσεως φαίνεται, ὅτι ἡ ὁμὰς ἀναλαμβάνει 40,000,000 πραγματικά, ἀλλ' ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὴν νὰ μὴ συμπληρώσῃ τὰ 15,000,000 τοῦ προϋπάρχοντος προσωρινοῦ δανείου, καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιολογεῖται τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν εἶναι πραγματικὰ 40,000,000, ἀλλὰ μόνον 25,000,000, ἀφαιρέσει τῶν 15,000,000 ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶναι διακριτικά, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ συμψηφισθοῦν ἀπέναντι τῶν εντόκων γραμματίων, τῶν δοθέντων εἰς ἀσφάλειαν τοῦ προσωρινοῦ δανείου.

Γνωρίζομεν, ὅτι ἐξ αὐτοῦ τοῦ προσωρινοῦ δανείου τὰ 10,000,000 ἀνεδέχθη ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ν' ἀποδώσῃ δι' ἑνὸς δανείου, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι τυχαῖον, δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸν οὔτε διὰ τὴν Κυβέρνησιν. Μένουν λοιπὸν πράγματι 25 ἑκατομμύρια, ἐξ ὧν 6 ἑκατομμύρια τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Ὥστε ποσῶς δὲ ἔσφαλεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Μεσολογγίου, ὅταν εἶπεν, ὅτι οἱ συμβαλλόμενοι παρέχουν μόνον 19 ἑκατομμύρια, ὅτι τὸ μέταλλον, τὸ ὁποῖον μέλλουν νὰ δώσουν, εἶναι 19 ἑκατομμύρια, διότι τὰ 6 ἑκατομμύρια δίδει ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, καὶ οὕτω γίνονται 25 ἑκατομμύρια· μένουν δὲ καὶ ἄλλα 15 ἑκατομμύρια, τὰ ὁποῖα εἶναι διακριτικά.

Λοιπὸν ἡ Τράπεζα ὑπεσχέθη 6 ἑκατομμύρια· πῶς ὑπεσχέθη ταῦτα; Ὡς προηγουμένως παρετήρησα, δὲν ἤμην παρὼν κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν μεταξὺ τῆς Διοικήσεως τῆς Τραπέζης καὶ τοῦ Ὑπουργείου, γνωρίζω μόνον ὅσα ἡ Διοίκησις ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Τραπέζης, καὶ αὐτὰ τὰ γνωρίζω ἐπισήμως, διότι ὡς σύμβουλος ἔδωκα καὶ ἐγὼ τὴν ψῆφόν μου. Ἀλλ' εἰς τὸ συμβούλιον ἀνεκοινώθη ἁπλῶς, ὅτι ἐζητήθη παρὰ τῆς Τραπέζης, νὰ λάβῃ καὶ αὐτὴ μέρος ποσοῦ τινος, τὸ ὁποῖον ἡ Τράπεζα νὰ ὁρίσῃ, εἰς αὐτὸ τὸ συν-

απτόμενον δάνειον· καὶ σκέψεως γενομένης, ἀπεφασίσθη τὸ ποσὸν τῶν 6,000,000.

Πῶς ἔμελλε νὰ λάβῃ αὐτὸ τὸ ποσὸν τῶν 6 ἑκατομμυρίων; ἄλλο ζήτημα, περὶ οὗ οὐδεμία ἐδόθη ἐξήγησις. Καὶ κατ' ἐμέ, δὲν ἔχω τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν, ὅτι εἰς οὐδενὸς ὑπουργοῦ τὸν νοῦν τότε ἐπῆλθε νὰ θέσῃ οἱονδήποτε περιορισμὸν εἰς τὸν τροπον, καθ' ὃν ἡ Τράπεζα ἔμελλε νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτὸ τὸ δάνειον, καὶ τὸ ὑποθετω τοῦτο ἐκ τῶν ἑξῆς, διότι μετ' ὀλίγον, ἂν δὲν λανθάνωμαι, τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἢ μετὰ δύω ἡμέρας, δὲν δύναμαι νὰ τὸ βεβαιώσω ἀκριβῶς—ἡ σύμβασις εἰσέτι δὲν εἶχεν ὑπογραφῆ,—παρευρέθην εἰς τὴν Τράπεζαν, ὅτε ἦλθεν ὁ κ. Συγγρός, ἐζήτησα μάλιστα νὰ λάβω καὶ ἐγὼ μέρος εἰς τὴν διάσκεψιν αὐτήν. Ἦσαν λοιπὸν οἱ τρεῖς Διοικηταὶ καὶ ὁ κ. Συγγρός· ὁ κ. Συγγρὸς εἶπεν, ὅτι μανθάνω παρὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἢ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν, μανθάνω, ὅτι ἡ Τράπεζα λαμβάνει μέρος 6 ἑκατομμυρίων εἰς αὐτὸ τὸ δάνειον· ἦλθον λοιπὸν νὰ συνεννοηθῶ μὲ τὴν Τράπεζαν, διὰ νὰ λάβω παρὰ τῆς Τραπέζης τὴν ὁριστικὴν ὑπόσχεσίν της, διότι, ἐὰν δὲν λάβω αὐτὴν τὴν ὁριστικὴν ὑπόσχεσιν παρὰ τῆς Τραπέζης, δὲν εἶμαι εἰς κατάστασιν νὰ ὑπογράψω τὴν σύμβασιν. Λοιπόν, κύριοι, σᾶς ἐρωτῶ, εἶχε δίκαιον νὰ βεβαιώσῃ τοῦτο τὸ ὑπουργεῖον; ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ κ. Συγγρὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπογράψῃ τὴν σύμβασιν, πρὶν λάβῃ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς Τραπέζης. Ὑπῆρξαν ὅμως ἀντιῤῥήσεις τινὲς ἐκ μέρους τῶν Διοικητῶν τῆς Τραπέζης, καὶ συνετέλεσα μάλιστα εἰς τὴν ἐξομάλυνσιν αὐτῶν, καὶ τοὺς ἔπεισα αὐθωρεὶ νὰ συντάξωσι τὸ ἔγγραφον πρὸς τὸν κ. Συγγρόν, ὥστε οὐδὲ τὸ παραμικρὸν νὰ παρεμβληθῇ πρόσκομμα, οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη νὰ γίνῃ ἀναβολή. Ἤδη σᾶς ἐρωτῶ, πῶς συμβιβάζονται ταῦτα πρὸς τὰς ἐξηγήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν ἐδῶ; Ἀλλ' ἐγὼ θέλω δώσει τὴν ἐξήγησιν τούτων, βέβαια κατὰ πᾶσαν πιθανότητα.

Ἐνθυμεῖσθε ἀρχικῶς, ὅτι τὸ πρῶτον μέλημα τοῦ παρόντος ὑπουργείου, ἅμα τῇ ἐγκαθιδρύσει αὐτοῦ, ἦτο νὰ ζητήσῃ τὴν παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης μεταβολὴν τῆς συμβάσεως, τῆς γενομένης παρὰ τοῦ προκατόχου. Περὶ τοῦ τοιούτου ἔγιναν διάφοροι συσκέψεις, καὶ συνεκλήθησαν ὁμοῦ ἐνώπιον τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἢ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν, νομίζω ὅμως, ὅτι ἐνώπιον τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, συνεκλήθησαν οἱ Διοικηταὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς Πιστωτικῆς,

ὅπως ὁμοῦ συσκεφθῶσι περὶ τούτου καὶ περὶ δανείων· παρέστησε δὲ τότε ὁ κ. Πρωθυπουργός, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραχωρήσῃ προνόμιον πρὸς σύστασιν Τραπέζης ἐν Ἠπειροθεσσαλίᾳ, ἐν ἐπαρχίαις, μὴ ἀνηκούσαις εἰς τὸ ἑλληνικὸν Κράτος, διότι τὸ τοιοῦτον δὲν ἐθεώρει ἀξιοπρεπές. Αὕτη ἦτον ἡ πρώτη σκέψις. Ἡ Τράπεζα ἡ Ἐθνική, μὴ θέλουσα νὰ παρεμβάλῃ πρόσκομμα εἰς τὴν συνομολόγησιν δανείου, καθ' ὅσον ἐλέγετο, ὅτι τοῦτο ἔμελλε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτοῦ, ἡ Τράπεζα δὲν ἐδυσχέρανε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἤπειρον καὶ Θεσσαλίαν. Ἔκρινεν, ὅτι ἀπόκειται εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἂν νομίζῃ ὅτι συμφέρει εἰς τὸ Κράτος, νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ ἐκεῖ τὸ προνόμιόν της, ἐὰν ὅμως ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἴδῃ, ὅτι δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους, ἐνόμισε μάταιον νὰ ἐπιμένῃ εἰς τοιαύτην ἀξίωσιν· δέχομαι, εἶπε, νὰ ἐξαιρεθῇ ἡ Ἤπειρος καὶ Θεσσαλία. Φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἀντεραστής, καὶ ἐδῶ συμβαίνει τὸ κωμικὸν δρᾶμα, τὸ ὁποῖον πολλάκις παρίσταται, ἐνῷ φαίνεται, ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸ τέρμα ὁ ἐραστής, αἴφνης ἐμφανίζεται ὁ ἀντεραστής, ὅστις τὰ πάντα ἀνατρέπει. Ἀναφαίνεται λοιπὸν ὁ ἀντεραστὴς εἰς τὸ μέσον, δηλαδὴ ὁ ἄλλος μνηστὴρ τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας. Βλέπετε, ὅτι καὶ εἰς τὰς προτάσεις καὶ εἰς τὴν ἐντολήν, ἡ ὁποία ἐδόθη πρὸς εὕρεσιν τοῦ δανείου ἐν Παρισίοις, συμπεριλαμβάνεται ἡ Ἤπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία. Ὁ κ. Συγγρὸς ὅμως εἶναι ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῆς ἄλλης ἀξιώσεως περὶ ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐν Ἑπτανήσῳ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔγινεν ἡ ψήφισις τῆς παρατάσεως τοῦ προνομίου τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, καὶ ὅτε ἔμαθεν ὁ κ. Συγγρός, ὅτι ὑπάρχει ἄλλη ἀπαίτησις τῆς Πιστωτικῆς, ἐπέρχεται ἡ ῥῆξις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης· λόγῳ δὲ αὐτῆς τῆς ῥήξεως, ἡ Πιστωτικὴ ἀρνεῖται ν' ἀναλάβῃ μέρος εἰς τὸ δάνειον. Ἀλλά, διὰ νὰ μὴ δείξῃ καὶ εἰς τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι ἀρνεῖται νὰ δώσῃ συνδρομὴν εἰς τὸ δάνειον, ἀποχωρεῖ μὲν ἀπὸ τῆς συμβάσεως τοῦ κ. Συγγροῦ, καὶ λαμβάνει κεχωρισμένην θέσιν, προσφέρουσα διὰ τὸ δάνειον ἀνεξαρτήτως 5,000,000· ἰδοὺ ἡ ἄλλη περιπέτεια αὐτοῦ τοῦ δράματος. Λαμβάνει κεχωρισμένην θέσιν καὶ λέγει, ἐγὼ προσφέρω 5,000,000 πραγματικὰ δι' αὐτὸ τὸ δάνειον ἀνεξαρτήτως τῆς συμβάσεως, ἡ ὁποία μέλλει νὰ συναφθῇ μετὰ τοῦ κ. Συγγροῦ, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ σύμβασις τῆς Πιστωτικῆς Τραπέζης. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ 5,000,000 προσφέρει ἐσχάτως, ἔπαθεν ἄλλο ἀπροσ-

δόκητον, τὴν στέρησιν τῶν ὠφελειῶν τῆς συμβάσεως, ὡς συνέπειαν τῆς συγκρούσεως· εὑρέθη λοιπὸν ἐκτὸς τοῦ ὠφελήματος τοῦ φόρου τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκτὸς τοῦ ὠφελήματος τῆς Τραπέζης, τῆς συστηθησομένης ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Τοῦτο σχεδὸν ἦτο πικρόν, νὰ εὑρεθῇ ἐκτός· καὶ διὰ ν' ἀποζημιωθῇ δι' αὐτὴν τὴν ἀποτυχίαν, ἔφερεν ἐκεῖνον τὸν ὅρον τῆς συμβάσεως τῆς Πιστωτικῆς, ὅτι θέλει λάβει αὐτὰς τὰς ὁμολογίας κατὰ τὴν τιμήν, ἡ ὁποία ἐντὸς 2 μηνῶν θέλει ἀναφανῆ ἐκ τῶν ἐγγραφῶν μέχρι 5,000,000, καὶ ἂν δὲν ἀναφανῇ τιμὴ ἐντὸς 2 μηνῶν, τότε μεταξὺ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν καὶ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Πιστωτικῆς, κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, θὰ προσδιορισθῇ ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν ὁμολογιῶν. Αὐτὴ ἦτον ἡ ἀποζημίωσις, τὴν ὁποίαν ἐσκέφθη νὰ λάβῃ, διὰ ν' ἀναπληρώσῃ ἐκείνην τὴν ἀποτυχίαν, διότι ἀπεκλείσθη τῆς ἑορτῆς, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται ἡ σύμβασις τοῦ κ. Συγγροῦ, ἢ ἐκείνου τοῦ συμποσίου, ὅπως θέλετε ὀνομάσατέ το. Ἐνῷ δὲν προσκαλεῖται εἰς ἐκεῖνο τὸ συμπόσιον, μανθάνει ἡ Πιστωτική, ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα προσφέρει τὰ 6,000,000 καὶ εἰσέρχεται αὐτὴ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ κ. Συγγροῦ, ὅστις φέρει εἰς πέρας τὸ ἔργον του· διότι, ἀφοῦ ἔδωκε τὴν ὑπόσχεσιν εἰς τὸν κ. Συγγρὸν ἡ Τράπεζα, τότε ἠδυνήθη οὗτος νὰ ὑπογράψῃ τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Κυβερνήσεως. Προηγήθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἡ δὲ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως ἦλθε κατόπιν· δὲν βλέπω ἐδῶ τὴν ἡμερομηνίαν. Εἰς τὰς 13 εἶναι, νομίζω, τὸ νομοσχέδιον.

Τινες. Εἰς τὰς 16.

Καλλιγας. Μάλιστα· εἰς τὰς 4 Δεκεμβρίου εἶναι ἡ σύμβασις. Λοιπὸν ὁ κ. Συγγρός, ἐνθυμοῦμαι, εἶχε παρέλθει ἡ μεσημβρία, ἔλεγεν, ἐὰν δὲν μοὶ στείλητε ἐντὸς μιᾶς ὥρας τὴν ὑπόσχεσιν παρὰ τῆς Τραπέζης, ὅτι λαμβάνει μέρος, ἐγὼ θεωρῶ, ὅτι ἀπέτυχε τὸ δάνειον, καὶ δὲν ὑπογράφω τὴν σύμβασιν. Ἀμέσως καλοῦνται οἱ ὑπάλληλοι, ἐργάζονται, συντάσσεται τὸ ἔγγραφον, στέλλεται εἰς τὸν κ. Συγγρόν, καὶ συνεπείᾳ αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου ὁ κ. Συγγρὸς ὑπογράφει τὴν σύμβασιν. Λοιπὸν ἡ ὑπογραφὴ τῆς συμβάσεως ἦτο συνέπεια τῆς ὑποσχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ἡ Τράπεζα, τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτὴν τὴν σύμβασιν, ὥστε δι' αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ ν' ἀποτελεσθῶσι τὰ 40 ἑκατομμύρια, διότι ἄνευ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ δὲν ἠδύναντο ν' ἀποτελεσθῶσιν. Ὥστε, ἐὰν ἦτον εἰς τὸν νοῦν τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ἔμελλε νὰ λάβῃ τὰ 6 ἑκα-

τομμύρια, ἐκτὸς τῶν 40 ἑκατομμυρίων, δὲν ἤθελε τὰ λάβει παρὰ τοῦ κ. Συγγροῦ, ἀλλ' ἤθελε λάβει τὰ 34 ἑκατομμύρια, καὶ ἀφαιρέσει τῶν 15 ἑκατομμυρίων, ἔμελλε νὰ ἦναι πάλιν 19 ἑκατομμύρια. Ἰδοὺ πῶς εἶναι τὰ πράγματα.

Α. Κουμουνδουρος. Ὅπως τὰ ὑποθέτεις.

Καλλιγας. Δὲν δύναμαι νὰ τὸ ἀποδείξω, ἀρκεῖ, ὅτι τὸ βεβαιῶ, καὶ ὅταν βεβαιῶ τὸ πρᾶγμα, ἐλπίζω νὰ μὲ πιστεύσητε.

Α. Κουμουνδουρος. Καλά.

Καλλιγας. Ἀλλὰ ἔχετε ἐν μέσον νὰ τὸ ἐξακριβώσητε· ἐξετάσατε τί εἶναι προγενέστερον, ἡ ὑπόσχεσις, ἢ ἡ σύμβασις;

Α. Κουμουνδουρος. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει.

Καλλιγας. Ἐκεῖ ἤθελα νὰ σᾶς φέρω, ἀφοῦ τὸ ἐκάμετε κύριον ζήτημα καὶ ἐζητήσατε νὰ ἐκφρασθῶ καὶ ἐγὼ ἐντὸς τῆς Βουλῆς καὶ νὰ ἔλθῃ καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς Πιστωτικῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι βουλευτής, νὰ ἐκφρασθῇ· ἐκεῖ ἠθέλησα νὰ σᾶς φέρω, ὅταν ἀποδεικνύηται τὸ ἐναντίον, νὰ ὁμολογήσητε, ὅτι δὲν σᾶς ἐνδιαφέρει.

Α. Κουμουνδουρος. Τί λέγετε σεῖς ἰδιαιτέρως, τί μὲ μέλει ἐμένα;

Καλλιγας. Ἐὰν ἐξακριβώσητε, τί εἶναι προγενέστερον, τότε ἀνακαλύπτετε τὴν ἀλήθειαν.

Α. Κουμουνδουρος. Ἐγὼ ἠξεύρω, τί εἶπον μὲ τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, τί εἴπομεν ὁμοῦ· τί εἴπετε σεῖς, δὲν μὲ ἐνδιαφέρει.

Καλλιγας. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἦλθε τὸ πρᾶγμα! Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἔτυχε νὰ εὑρεθῶ πάλιν εἰς τὴν Τράπεζαν, ὅπου μανθάνω, ὅτι ἔγινε λόγος περὶ τούτου, ὅτι ἔκαμε παρατήρησιν, εἴτε ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, εἴτε ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ὑποθέτω ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, ἔκαμε τὴν παρατήρησιν καὶ εἶπε, πῶς ἐλάβετε σεῖς μέρος εἰς τὴν σύμβασιν; Ἡμεῖς δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν νὰ λάβητε μέρος εἰς τὴν σύμβασιν, ἀλλὰ χωριστὰ εἰς τὸ δάνειον, καὶ ὄχι εἰς τὴν σύμβασιν. Τότε πρώτην φορὰν ἔγινε γνωστὴ ἡ πρόθεσίς σας, καὶ ἀφοῦ ἔγινε τότε πρώτην φορὰν γνωστή, δὲν εἶναι παρὰ φύσιν, οὕτως εἰπεῖν, νὰ εἴπῃ τις καὶ νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι εἰσῆλθε πάλιν ὁ ἀντεραστὴς δι' ἄλλης θύρας, ὅστις παρετήρησεν εἰς ὑμᾶς, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιχείρησιν ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Διότι, τί μέλλει νὰ συμβῇ ἐκ τούτου; Μέλλει νὰ συμβῇ, τὸ ἐννοεῖτε, τὸ ἐναντίον τοῦ ἐπιδιωκομένου· θέλει εὑρεθῇ καὶ αὐτὴ ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ.

Εἰσῆλθε τοιουτοτρόπως δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἐνῷ ἐπρόκειτο ν' ἀποκλεισθῶσι τὰ μεθόρια, διὰ νὰ μὴ εἰσέλθῃ. Ἰδοὺ ποία εἶναι ἡ ἀλληλουχία τῶν περιπετειῶν καὶ εἰς τί ἀπολήγει ἡ παράστασις. Λέγω λοιπόν, ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ πλοκὴ καὶ αὐταὶ αἱ περιστροφαὶ καὶ ἡ ἐπιδίωξις σκοποῦ ὑπὲρ συμφέροντος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζω παράσιτον, διότι κύριον θεωρῶ τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους, καὶ ἡ ἐνέργεια ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε αὐτὸ τὸ παράσιτον συμφέρον νὰ καθήσῃ ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, ὠθοῦν αὐτὸ δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ ἐκτὸς τῆς ὁδοῦ καὶ ἐκτροχιάζον αὐτό, ἑωσοῦ ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς ὅρους, τοὺς ὁποίους βλέπομεν.

Ἔρχομαι τώρα καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τοῦ κυριωτέρου ὅρου. Καὶ τῳόντι ἦτον ὅλως ἀπροσδόκητον νὰ ἴδωμεν σύμβασιν δανείου ὑπὸ τοιοῦτον τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐμφανίζεται, διότι ἠκούσατε τοὺς διαφόρους τύπους, τοὺς ὁποίους σᾶς ἐξέθηκεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Λακεδαίμονος. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν τύπων, ἐκεῖνος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ συνομολογηθῇ αὐτὸ τὸ δάνειον, δὲν εὑρίσκεται· εἶναι τύπος πρωτοφανής. Δέχομαι, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι πρωτοφανές, ἀλλὰ σύμβασις περὶ τούτου δὲν γίνεται εἰς δάνεια, οὕτω πως ἐκτελούμενα. Ὅταν πραγματεύηται ἡ Κυβέρνησις δάνειον μετὰ τραπεζίτου, δύναται νὰ διαπραγματευθῇ πολυτρόπως, εἴτε νὰ προσδιορισθῇ ἡ τιμὴ μετὰ τοῦ τραπεζίτου, εἴτε νὰ γίνῃ ἡ ἐγγραφὴ ἐπὶ ὡρισμένῃ τιμῇ, καὶ νὰ ἀναδεχθῇ τὴν διεξαγωγὴν τραπεζικὸς οἶκος, ἀναδεχόμενος τὸ ὑπόλοιπον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐνεγράφη, καὶ τότε ὁ τραπεζίτης προκαταβάλλει· ὥστε αἱ προκαταβολαὶ δὲν εἶναι ἀσύνηθές τι. Εὑρίσκει τις παραδείγματα πλεῖστα γενομένων δανείων παρὰ Κυβερνήσεων, αἵτινες συνωμολόγησαν τὸ δάνειόν των μετὰ μεγάλου τραπεζιτικοῦ οἴκου, ὅστις προκατέβαλεν, ἀλλὰ εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ δάνεια πάντοτε ἐκ προοιμίων ὡρίσθη ἡ τιμὴ τοῦ δανείου.

Ἅμα δὲν ὁρίζεται ἡ τιμή, τότε τὴν πρᾶξιν αὐτὴν δύναμαι νὰ τὴν ὀνομάσω διὰ τοῦ ὀνόματός της, κυβείαν· κύβος εἶναι τρόπον τινὰ ὡσεὶ νὰ παίξωμεν τὴν τυφλομυῖαν, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν «λευκὴν μυῖαν», διότι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔπαιζον. Διατελοῦμεν ἐν τῷ σκότει, καὶ ἄγνωστον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα· ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν τὸ ἐζήτησε καὶ ὑπὸ τὰς δύω ὄψεις. Ἐὰν δὲν λανθάνωμαι, εἶπεν, ὅτι διαφυλάττει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα ἡ ὁμάς, ἡ προκαταβάλλουσα ἐν δια-

στήματι 22 μηνῶν, νὰ προσκτήσηται τὰς ὁμολογίας ἀντὶ 68 καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα. Καὶ λοιπὸν αὐτὸ τὸ δικαίωμα τὸ ἐπεφύλαξεν. Εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἐνδέχεται νὰ συμβῇ ἢ τὸ μὲν ἢ τὸ δέ, νὰ συμβῇ ὑπερτίμησις καὶ νὰ φθάσουν αἱ ὁμολογίαι μέχρι τῶν 85, ἢ νὰ γίνῃ ὑποτίμησις μέχρι τοῦ ἐλαχίστου.

Ἐξετάζων τὴν πρώτην ἔποψιν, ἐὰν τὸ δάνειον ὑπερτιμηθῇ, εἶπε, τὸ εὔχομαι, καὶ δικαίως. Αὐτὸ εἶναι καλὸς οἰωνός, ὅτι τὰ πράγματα εὐοδοῦνται· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐπειδὴ ἀπὸ σήμερον ἡμεῖς ἐξεποιήσαμεν ἐπὶ τῇ τιμῇ τῶν 68 τὰς ὁμολογίας, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, νὰ ὠφεληθῶσιν ἄλλοι, εἴτε οἱ προκαταβάλλοντες, εἴτε ἄλλοι κάτοχοι ἐκ τῆς ὑψώσεως, ἀλλ' εἰς τὸ Κράτος οὐδεμία βλάβη ἐπῆλθεν. Αὐτὸ τὸ κέρδος παρήτησεν ἀπ' ἀρχῆς ἡ Κυβέρνησις καὶ ἀδιαφορεῖ, εἴτε ἡ ὁμάς, εἴτε ἄλλοι τινὲς ἀπολαύσουν. Δὲν ἐξετάζω ἑπομένως αὐτὴν τὴν αἰσίαν ἔκβασιν, καὶ λέγω, ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἔποψιν, τὴν ὁποίαν εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ἀλλὰ ἐν γένει ἡ ὕψωσις οὐδένα περιέχει κίνδυνον. Ἰδοὺ τὸ ἄλλο δάνειον, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη εἰς 372 καὶ $^1/_2$ δραχμάς, ἔφθασε μέχρι τῶν 440. Λοιπὸν βλέπετε πόσα κερδίζουν οἱ κάτοχοι ἐκείνων τῶν ὁμολογιῶν, 40 καὶ 27 $^1/_2$=67 $^1/_2$ δραχμὰς ἐπὶ 500 δραχμῶν, ἐν μικρῷ διαστήματι.

Ἀπεναντίας εἶναι πολὺ καλὸν τοῦτο, διότι ἐδόθη ὑπόληψις εἰς τὴν πίστιν τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ ἐπίφοβον, καὶ ἂν ἐπέλθῃ ὑπερτίμησις, ἔστω καὶ 1 φράγκου ὑπὲρ τὰ 68, νὰ ἦσθε βέβαιοι, ὅτι ἀμέσως θέλουν δηλώσει, ὅτι γίνονται κύριοι αὐτῶν τῶν ὁμολογιῶν μέχρι τοῦ ποσοῦ τῆς προκαταβολῆς τῶν 60 ἑκατομμυρίων ὀνομαστικῶν. Ἀλλέως εἶναι ὁ κίνδυνος, ἐὰν τὸ δάνειον ὑποτιμηθῇ. Δύναται βεβαίως τὸ δάνειον νὰ ὑποτιμηθῇ, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἡμεῖς ὅμως ἀπὸ σήμερον εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι θέλει ὑποτιμηθῇ, διότι ἡ Κυβέρνησις δὲν θὰ ἦναι εἰς κατάστασιν, καὶ τοῦτο εἶναι βέβαιον ἀπὸ τοῦδε,—δὲν εἶναι πρᾶγμα, περὶ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ διστάσῃ τις—, εἶναι βέβαιον ἀπὸ τοῦδε, ὅτι δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν ν' ἀποδώσῃ εἰς μέταλλον τὴν προκαταβολήν, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πορισθῇ δι' ἄλλου δανείου. Πῶς θέλει εὕρει τὸ ποσὸν τῶν 40 ἑκατομμυρίων; Μολονότι πρόκειται περὶ μέλλοντος, ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ προείπῃ τις τὸ συμβησόμενον, διότι ὑπάρχουν τὰ διδόμενα, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς συνεπείας. Ἅμα ὑποτιμηθῇ, δὲν ἔχει τὰ μέσα ἡ Κυβέρνησις νὰ πλη-

ρώση τὴν προκαταβολήν· ἡ ὁμὰς δὲν θέλει δεχθῆ τὰς ὁμολογίας ἐπὶ τῇ τιμῇ τῶν 68, ἐνῷ δὲν εὑρίσκει οὔτε 60.

Τί θέλει συμβῆ, ἐνῷ ἐδώκατε τὸ ἐνέχυρον; Καὶ κάλλιστα ἠρώτησεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ποία εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἐπὶ ἐνεχύρῳ δανείου; ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἀπήντησεν ἀορίστως, ὡς νὰ ἠρωτᾶτο περὶ πράγματος, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν ἀνάγκην τις νὰ λάβῃ γνῶσιν, καὶ εἶπεν, ὅτι εἶναι σχεδὸν ἐνέχυρον. Προσέθηκε λοιπὸν αὐτὸ τὸ «σχεδόν», τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ συμβάσει καὶ τὸ ὁποῖον δεικνύει, ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν δὲν εἶναι ἐν πλήρει γνώσει τῆς συμβάσεως· πῶς ἄλλως δύναμαι νὰ τὸ ἐξηγήσω, ὅτι ἔχει ἄλλην ἔννοιαν ἢ τὴν τοῦ κειμένου, διότι τὸ κείμενον λέγει ὄχι «σχεδόν», ἀλλὰ ὡς «ἐνέχυρον». Λοιπὸν εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐνέχυρον καὶ ὄχι ἄλλο τι.

Ἀφοῦ εἶναι ἐνέχυρον, ἐρωτᾷ ὁ κ. βουλευτὴς Γόρτυνος, ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως ἡ ὁμάς; Διότι ἐφθάσαμεν εἰς τὸν 22ον μῆνα, ὅτε ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ὑποτίμησις ἐνδεχομένη. Λόγῳ τῆς ὑποτιμήσεως χρήματα δὲν ἔχομεν, διὰ νὰ ἀποσύρωμεν τὰς ὁμολογίας, τί θέλομεν πράξει, ἐρωτᾷ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως ἡ ὁμάς; Καὶ πάλιν ἐδῶ τί πράττει ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν; σιωπᾷ. Ἐδῶ γίνεται χρῆσις τοῦ σχήματος τῆς ἀποσιωπήσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι λίαν ῥητορικὸν σχῆμα, ἀλλὰ εἶναι ῥητορικὸν κατ' ἐκεῖνον, ὅστις προκαλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ, καὶ εἶναι ῥητορικὸν κατὰ τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν, δηλαδὴ εὑρέθη ἐν πλήρει ἀμηχανίᾳ.

Καὶ ἐν τούτοις αὐτὴ ἡ ἀμηχανία ἀφῆκεν ἀπορίας εἰς τὸν νοῦν τοῦ κ. βουλευτοῦ Γόρτυνος, ἐνῷ, ὡς ἐννοεῖτε, διετέλεσεν ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν καὶ εἶναι κάτοχος νομικῶν γνώσεων, οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ἐρωτήσῃ ἄλλον, δὲν εἶχεν ἀνάγκην εἰμὴ νὰ ἐρωτήσῃ αὐτὸς ἑαυτόν, ποία εἶναι ἡ σημασία τῶν ἐνεχύρων. Ἐνέχυρον τάχα δὲν ὁρίζεται διὰ τοῦ νόμου τί σημαίνει; θέλετε τὸν γαλλικόν, θέλετε τὸν ἑλληνικόν, θέλετε οἱονδήποτε νόμον; καθ' ὅλην τὴν ὑφήλιον δὲν ὑπάρχει νόμος, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ ὁρίζῃ, ποία εἶναι ἡ σημασία. Ἡ σημασία εἶναι, ὅτι, παρελθούσης τῆς προθεσμίας, τὸ ἐνέχυρον μεταβάλλεται εἰς χρήματα δι' ἐκποιήσεως. Δὲν ὁρίζετε τὸν τρόπον τῆς ἐκποιήσεως, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι πρὸς βλάβην τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, διότι, ἐάν, ὁρίζοντες τὸν τρόπον, ἠθέλατε διαγράψει διαδικασίαν, ἥτις ἤθελε παρέχει ἐγγύησιν εἰς τὴν Κυ-

βέρνησιν, ὥστε νὰ μὴ ἦναι δυνατὸν νὰ γίνῃ κατάχρησις αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος. Ὥστε ἀφίνετε αὐτοὺς ἐλευθέρους νὰ κάμουν χρῆσιν αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος, τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ, παρομαρτεῖ τὸ ἐνέχυρον, εἶναι ἀναπόσπαστον, διότι ἄνευ αὐτοῦ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἔννοιαν, εἶναι λέξις κενὴ καὶ οὐδὲν ἄλλο. Τὸ ἀφήκατε λοιπὸν ὅλως εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὁμάδος· ὥστε, ἐπωφελουμένη ἀπὸ τὴν περίστασιν αὐτήν, δύναται νὰ ἐνεργήσῃ διὰ παντὸς τρόπου, καὶ μάλιστα, ὅπως γίνεται εἰς τὸ Χρηματιστήριον τῶν Ἀθηνῶν, νὰ ἐκποιήσῃ τὰς ὁμολογίας εἰς πολὺ ὑποτετιμημένην τιμήν. Καὶ ἐννοεῖτε, δὲν τολμῶ νὰ τὸ εἴπω, καὶ νὰ τὸ εἴπω καὶ νὰ ἀποδώσω τοιαύτην πρόθεσιν εἰς τὸν κ. Συγγρόν, ἄπαγε, οὐδὲ λέγω, ὅτι καὶ ἡ λοιπὴ ὁμὰς προτίθεται νὰ μεταχειρισθῇ τοῦτο.

Ρικακης. Ἀφοῦ εἶναι ἡ Τράπεζα ὁμοῦ, εἶναι μία ἐγγύησις τοῦτο.

Καλλιγας. Ἡ Τράπεζα ἠγόρασεν ἀπὸ τοῦδε τὰς ὁμολογίας· ὑποθέτω, ὅτι δὲν θὰ λάβῃ χώραν καμμία κατάχρησις, ἥτις εἶναι ἐνδεχομένη, ἀλλὰ καὶ ἄνευ αὐτῆς, ἰδοὺ τί εἶναι τὸ ἁπλούστατον. Ἐὰν ἐκτεθῶσι διὰ μιᾶς ὅλαι αὐταὶ αἱ ὁμολογίαι εἰς τὰ Χρηματιστήρια, καὶ μάλιστα κατόπιν προκηρύξεων καὶ δημοσιεύσεων συγχρόνως εἰς πολλὰ Χρηματιστήρια, τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, δὲν λέγω τοῦ Ἀμστελοδάμου, διότι δὲν εἴμεθα ἐκεῖ δεκτοί, δὲν ἔχομεν ἐκεῖ καλοὺς φίλους, καὶ ἀκόμη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ μιᾶς, τί θέλει συμβῇ; Ἐκ τῶν ἀγοραστῶν δὲν εἶναι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, διότι αὐτὴ ἤδη ἠγόρασεν· ἀλλὰ δὲν ὑποθέτετε, ὅτι ἄλλος τις δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ νὰ γίνῃ κύριος τῶν ὁμολογιῶν, ἀντὶ 50 καὶ 40; Νομίζετε, ὅτι τὸ ἐντεῦθεν κέρδος εἶναι μικρόν; Καὶ εἰς τοῦτο θέλομεν συντελέσει ἡμεῖς αὐτοὶ ἔτι μᾶλλον.

Ἐὰν ἦτο μόνον αὐτὸ τὸ ποσόν, διὰ τὸ ὁποῖον γίνεται ἡ προκαταβολὴ παρὰ τῆς ὁμάδος, τὸ κακὸν δὲν εἶναι τόσον σπουδαῖον, ὅσον γίνεται σοβαρὸν ἕνεκα τῶν ἄλλων συναφῶν ὅρων τῆς συμβάσεως· διότι, ἐνῷ ἔχομεν δάνειον 120 ἑκατομμυρίων, εἰς τὴν Κυβέρνησιν δίδεται ἢ μᾶλλον διατηρεῖται τὸ δικαίωμα νὰ ἐκποιήσῃ τὸ ὑπόλοιπον, ἤτοι 60 ἑκατομμυρίων, διότι τὰ 60 ἑκατομμύρια θέλει παραδώσει ὡς ἐνέχυρον εἰς τὴν ὁμάδα. Διὰ τὰ λοιπὰ 60 ἑκατομμύρια διατηρεῖ ἡ Κυβέρνησις τὸ δικαίωμα κατὰ τὴν σύμβασιν νὰ ἐκποιήσῃ, καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐκποίησιν. Τί ἐπέρχεται ἐκ τούτου; Ἐπέρχεται συσσώρευσις, ἡ ὁποία ἀναγκαίως ἐπιφέρει τὴν ὑποτίμησιν. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει ἀνάγκην καὶ

θέλει προβῆ εἰς τὴν ἐκποίησιν, καὶ προβαίνουσα εἰς τὴν ἐκποίησιν, θέλει ἐπιφέρει τὴν ὑποτίμησιν τοῦ δανείου. Θέλει δὲ τὴν ἐπιφέρει τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον κάλλιστα γνωρίζετε, ὅτι κατ' ὄνομα μόνον λέγουν, ὅτι ἠνεῴχθη τὸ χρηματιστήριον τὸ γαλλικὸν εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀξίας, ἀλλὰ τὸ ἀγγλικὸν μόνον εἰς τὸ χρέος τοῦ 1824 καὶ 1825· ἐκεῖναι μόναι κατεχωρίσθησαν, ὡς βλέπομεν αὐτὰς ἐν τοῖς δελτίοις τοῦ χρηματιστηρίου. Ἐν Παρισίοις ὅμως, ναὶ μὲν δὲν ἀπαγορεύεται νὰ γίνωνται πράξεις ἐπὶ ἑλληνικῶν χρεωγράφων, ἀλλ' οὐδεμία ἐγένετο μέχρι τοῦδε, καὶ δὲν θέλετε ἰδεῖ δελτίον τοῦ χρηματιστηρίου τῶν Παρισίων, τὸ ὁποῖον νὰ ἀναφέρῃ ποτὲ ἑλληνικὰς ἀξίας. Ἐὰν ἴδητε πολλάκις εἰς τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Χαβᾶς καὶ τοῦ Ῥέουτερ, ὅτι τὸ δάνειον τὸ ἑλληνικὸν εἶναι 375 ἢ 372, μὴν νομίσητε, ὅτι αὐτὸ προέρχεται ἐκ τοῦ χρηματιστηρίου· αὐτὸ γίνεται ἔξω τῶν χρηματιστηρίων εἰς τὰ λεγόμενα παρασκήνια (coulisses). Δὲν ἔχετε κανὲν χρηματιστήριον, διὰ νὰ φέρητε ἐνώπιον χρηματιστηρίου τὴν πώλησιν τῶν ὁμολογιῶν. Τί θέλει συμβῆ; Θέλει ἐπισωρευθῆ ὅλον τὸ ποσὸν εἰς τὰς Ἀθήνας. Καὶ ὅταν ἐπισωρευθῆ ὅλον τὸ ποσὸν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν, αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὁποῖον πολλάκις, ἐννοεῖτε, ἐπιφέρει τὴν ὑποτίμησιν, ὅταν φέρητε συγχρόνως πολλὰς ἀξίας εἰς τὸ χρηματιστήριον, ὅπου δὲν εἶναι πολλὰ κεφάλαια, σᾶς λέγω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποφύγητε σπουδαίαν ὑποτίμησιν, τὴν ὁποίαν θὰ προπαρασκευάσῃ ἡ κυβέρνησις πρὸ τῶν 22 μηνῶν, ὥστε, ὅταν φθάσῃ ὁ 22ος μήν, θέλετε ἔχει μεγαλειτέραν ὑποτίμησιν. Ἐὰν πωλήσητε ἐν Ἀθήναις 100 χιλιάδων δραχμῶν ἀξίας οἱωνδήποτε χρεωγράφων, τῶν 60 ἑκατομμυρίων λ. χ., θὰ ἴδητε ὑποτίμησιν 8 καὶ 10 καὶ 16 δραχμῶν· προσέλθετε ν' ἀγοράσητε 50 χιλιάδων δραχμῶν ὁμόλογα, καὶ θὰ ἴδητε ἀμέσως ν' ἀναβῇ ἡ τιμή. Εἶναι χρηματιστήριον, τὸ ὁποῖον ἔχει εὐαίσθητον τὸ βαρόμετρον, καὶ ἡ παραμικρὰ κίνησις τῆς ἀτμοσφαίρας ἀρκεῖ διὰ νὰ καταπέσῃ ἢ ὑψωθῇ.

Λοιπὸν εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὑρισκόμεθα, καὶ δι' αὐτῆς τῆς συμβάσεως τίποτε ἄλλο δὲν πράττομεν, εἰμὴ νὰ ἐπιβάλλωμεν εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους χρέος ἀφόρητον, ἐνῷ δὲν θέλομεν λάβει μήτε τὸ ἥμισυ τῆς ἀξίας τῶν ὁμολογιῶν ἀπέναντι τῶν ὑποχρεώσεων, τὰς ὁποίας ἀναδέχεται τὸ ἔθνος· ἴσως δὲ θέλομεν λάβει καὶ ὀλιγώτερον τοῦ ἡμίσεος. Τοῦτο λοιπὸν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν ῥήτραν θεωρῶ λίαν ἐπιβλαβές, καὶ τὸ

θεωρεῖ καὶ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ἅμα εἶναι βέβαιον, ὅτι ἕπεται τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως. Περὶ τούτου πρῶτος ἐξεφράσθη· εἶπεν, ὅτι, βεβαιώσατέ με, ὅτι δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως, καὶ τότε δὲν ἔχω δισταγμὸν νὰ ὑπερψηφίσω. Τότε ἐφαίνετο, ὅτι κατελαμβάνετο ὑπὸ σπουδαίου δισταγμοῦ, διότι δὲν ἤξευρε μέχρι πόσου βαθμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ ἡ ὑποτίμησις. Αὐτὴν τὴν ὀλεθρίαν συνέπειαν πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ δὲν ἀρκεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὅτι σχεδὸν εἶναι ἐνέχυρον, διότι εἶναι καθαρὸν ἐνέχυρον, καὶ οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ, ποῖα δικαιώματα ἔχει ὁ ἐνεχυροῦχος δανειστής. Ἔχει τάχα μόνον τὸ δικαίωμα νὰ κρατῇ καὶ νὰ φυλάττῃ, εἶναι τάχα μόνον θεματοφύλαξ; Ἅμα ἐτέθη προθεσμία, καὶ ἡ προθεσμία παρῆλθε, τί θὰ πράξῃ, θὰ ἐπισκέπτηται μόνον τὸν ὀφειλέτην του καὶ θὰ τὸν ὑπομιμνήσκῃ, ἢ θὰ τὸν παρακαλῇ, ἢ θὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀγοράν;

Ἰδοὺ λοιπὸν ὡς πρὸς τοὺς ὅρους, περὶ τῶν ὁποίων ἐλάλησα· τώρα ἔρχονται τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα χορηγοῦνται εἰς τὴν ὁμάδα ἐκείνην, ἥτις προκαταβάλλει ἢ μέλλει νὰ προκαταβάλῃ, καὶ μετὰ τοῦτο ἔρχονται αἱ ἀσφάλειαι, αἱ ὁποῖαι δίδονται χάριν τοῦ δανείου. Ὡς ἀσφάλειαν ὑποσχόμεθα τὸν φόρον τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, τὰς ἐτησίας δόσεις τῶν ἐκποιηθεισῶν ἐθνικῶν γαιῶν καὶ φυτειῶν καὶ τὰ ἑξῆς, τὰ ὁποῖα ἀπαριθμοῦνται κλιμακηδόν, διότι λέγετε, ὅτι, ἐὰν δὲν ἐπαρκέσῃ ὁ φόρος τοῦ καπνοῦ, τότε δίδονται καὶ τὰ λοιπά. Ἀλλὰ δὲν εἶναι αἱ ἀσφάλειαι, περὶ τῶν ὁποίων κυρίως προτίθεμαι νὰ ὁμιλήσω, ὅσον εἶναι τὰ πλεονεκτήματα, καὶ μεταξὺ αὐτῶν, πλὴν τῆς προμηθείας, εἶναι κυρίως τὸ πλεονέκτημα, ὥστε διὰ συναγωνισμοῦ νὰ προτιμηθῇ ἐπὶ τοῖς ἴσοις ἡ ὁμὰς εἰς τὴν μίσθωσιν τοῦ φόρου τοῦ καπνοῦ καὶ ἡ σύστασις Τραπέζης ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνεξάρτητα τῆς ἀσφαλείας, διότι ὁ φόρος τοῦ καπνοῦ μέλλει ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ δανείου, ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις τῆς μισθώσεως τοῦ καπνοῦ εἶναι πλεονέκτημα, ὅπως εἶναι πλεονέκτημα τῆς ὁμάδος καὶ ἡ σύστασις Τραπέζης, ἐχούσης τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῆς ἐκδόσεως τραπεζικῶν γραμματίων ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ, ἄνευ ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Αὐτὸ εἶναι σπουδαῖον πλεονέκτημα, εἶναι τόσον σπουδαῖον, ὥστε, καθὼς καὶ πρὸ ἡμερῶν παρετήρησα, πολλοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι ἀμέσως νὰ λάβουν

μετοχὴν εἰς τὸ δάνειον, καὶ σᾶς ὁμολογῶ, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν εἶμαι καὶ ἐγώ, ὥστε, ἀγορεύων ἐνταῦθα, ὁμιλῶ καὶ κατ' ἐμοῦ.

Κουμουνδουρος. Δὲν πειράζει, καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἔχετε καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔχετε.

Καλλιγας. Βεβαίως. Ἔλαβε μέρος δηλαδὴ καὶ ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα καὶ ὡς σύμβουλος παρεκίνησα αὐτὴν νὰ λάβῃ μέρος καὶ παρεκάλεσα νὰ μὲ δώσῃ καὶ ἀτομικῶς καὶ ἔλαβον μετοχήν. Διατί νὰ στερηθῶ τοιούτων καὶ τηλικούτων πλεονεκτημάτων, ὅταν προσφέρωνται;

Σ. Πετιμεζας. Ὥστε παντοῦ μέσα εἶσαι.

Καλλιγας. Ἐὰν ἠμπορῶ. Λοιπὸν ἔρχομαι τώρα νὰ ἐξετάσω τὴν μίσθωσιν τοῦ φόρου τοῦ καπνοῦ, ποῖον χαρακτῆρα ἔχει, διότι καὶ ἐδῶ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας, ἐθεώρησεν. ὅτι δύναται νὰ ὑποβληθῇ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον σχέδιον, ὅτι δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τῆς συμβάσεως νὰ ὑποβάλῃ ὡρισμένον σχέδιον, καὶ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἐνόμισε πάλιν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μονοπωλίου, πειθόμενος εἰς τὰς ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ συστήματος φορολογικοῦ πρὸς ἐπιβολὴν φόρου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, εἰσαχθησομένου δι' ειδικοῦ νόμου· αὐτὸς ὁ φόρος μέλλει νὰ δοθῇ εἰς μίσθωσιν καὶ τὸ πλεονέκτημα αὐτῆς τῆς ὁμάδος εἶναι, ὥστε, γενομένου συναγωνισμοῦ ἐπὶ ἴσοις ὅροις, νὰ ἔχῃ κατὰ τὴν μίσθωσιν τὴν προτίμησιν. Οὕτω, νομίζω, ἐξηγήσατε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου 9.

Λοιπὸν ἀπορία· εἶναι μονοπώλιον, δὲν εἶναι μονοπώλιον, ἢ εἶναι μίσθωσις; καὶ ἐζητήθη διὰ παντὸς τρόπου νὰ εὑρεθῇ ἐξήγησις, ὅτι δὲν εἶναι μονοπώλιον. Ἐπιβάλλεται φόρος, ὅστις δὲν εἰσπράττεται κατ' εὐθεῖαν ὑπὸ τοῦ δημοσίου· ἐκτίθεται εἰς δημοπρασίαν καὶ εὑρίσκεται μισθωτής, ὅστις ἀναλαμβάνει τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου. Τοιουτοτρόπως ἀπομακρύνεται ἡ ἰδέα τοῦ μονοπωλίου καὶ καθησύχασεν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος. Μοὶ φαίνεται, ὅτι ἡσύχασεν ἐντελῶς, ἐγὼ ὅμως δὲν ἡσύχασα, διότι εὗρηκα ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου μίαν λέξιν, ἡ ὁποία μὲ ἐτάραξεν. Ὅταν γίνηται χρῆσις λέξεως ξένης, ἥτις ἔχει εἰδικὴν σημασίαν κυριολεκτικήν, οἱονδήποτε καὶ ἂν συμβουλευθῇ τις, εἴτε τὸ Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας, εἴτε τὸν ἔχοντα γνώσεις εἰδικὰς περὶ τοιούτων πραγμάτων, θὰ σᾶς εἴπῃ, δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἔννοια, ὅταν γίνηται χρῆσις τοιαύτης λέξεως, δὲν ἐτέθη ἁπλῶς ὡς ἔτυχε πρὸς ἐπίδειξιν

γνώσεως ξένης γλώσσης, ἀλλ' ἅμα ὑπάρχῃ, θεωρεῖται δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ὑπάρχουσα, διὰ νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἔννοια καὶ νὰ μὴ ἦναι πλέον ἀμφίβολος, ἂν δὲ ὑπάρχῃ ἀπορία, νὰ λυθῇ διὰ τῆς σημασίας αὐτῆς τῆς λέξεως· λοιπὸν ἐδῶ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν régie, καὶ ὅταν εἴπητε régie, εἰς τὸ Γαλλικὸν εἶναι τὸ μονοπώλιον, καὶ ἄλλην σημασίαν δὲν ἔχει. Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἄλλοτε εἰς τὴν συζήτησιν περὶ Λαυρίου, περὶ σκωριῶν καὶ ἐκβολάδων, ὁ μακαρίτης Δεληγεώργης, ἐνῷ ἐβασανίζοντο τὰ νομικὰ ζητήματα, ποῖον εἶναι τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως, ἔῤῥιψεν εἰς τὸ μέσον τὴν λέξιν régie, καὶ ἐταράχθη τότε ἡ Βουλή, ἥτις ἀνεζήτησε τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ὥστε ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὸ σημαινόμενον τῆς λέξεως régie, ὅτι σημαίνει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι εἶναι ἓν σύστημα πλῆρες μονοπωλίου· ἢ ἔπρεπε νὰ σβέσητε αὐτὴν τὴν λέξιν, διὰ νὰ δύνασθε νὰ ἔχητε ἀμφιβολίαν τινά, ἢ ἅμα ἐθέσατε αὐτὴν τὴν λέξιν ἐκεῖ, διὰ νὰ προσδιορίσητε τὴν ἔννοιαν, ἐννοεῖται, ὅτι καὶ εἰς τὸν νοῦν ὑμῶν, καὶ εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἑτέρου τῶν συμβαλλομένων, καὶ εἰς τὸν νοῦν ἀμφοτέρων καὶ παντὸς ἄλλου ὑπάρχει καὶ μένει ἡ ἔννοια τοῦ μονοπωλίου, οὔτε δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἄλλως, ὁ δὲ τρόπος τῆς παραχωρήσεως εἶναι ἡ διὰ συναγωνισμοῦ μίσθωσις. Τάχα τὸ ἔθνος, ἐὰν ὑπάρχῃ φόρος, δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ εἰσπράξῃ αὐτὸν τὸν φόρον; δὲν εἰσπράττομεν ὅλους τοὺς φόρους σήμερον ἀπ' εὐθείας; Καὶ ἀφ' ὅτου μάλιστα εἰσήχθη ὁ νόμος περὶ τῶν ἀροτήρων βοῶν, ἀπηλλάγημεν καὶ ἐκεῖ τῆς ἐνοικιάσεως εὐτυχῶς, καὶ ἐλπίζω νὰ μείνῃ αὐτὸς ὁ φόρος καὶ τὰ εὐεργετήματά του. Ἀλλ' ἐδῶ τί πρόκειται νὰ πράξητε; Νὰ εἰσάξητε νόμον μόνιμον μισθώσεως, καί, ὅσον ἡ μίσθωσις εἶναι μόνιμος, θέλει παρατείνεσθαι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ τὸ εἶδος τῆς συμβάσεως καὶ ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον γίνεται, καὶ ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ δανείου. Θέλετε εἰσάξει λοιπὸν ἓν σύστημα, τὸ ὁποῖον νὰ καταστήσῃ αὐτὸν τὸν φόρον τοῦ καπνοῦ διαρκῆ ἐπὶ 40 ἔτη, καὶ ἐπομένως καὶ ἡ μίσθωσίς σας δὲν δύναται νὰ ἦναι βραχυτέρα τῶν 40 ἐτῶν, ἐὰν ἐννοῆτε εἰλικρινῶς νὰ ἐκτελέσητε ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπόσχεσθε, ἐπομένως εἰσήξατε τὸ μονοπώλιον. Ἄρα ἰδού, ὅτι καὶ ἡ ἄλλη ἀπορία, ἡ ὁποία ἀπησχόλει τὸν νοῦν τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος, ἀρκούντως λύεται.

Δὲν ἐξετάζω τὰ καθέκαστα αὐτῆς τῆς συμβάσεως, διότι αὐτὰ

μόνα εἶναι τόσον σοβαρὰ καὶ τόσον καίρια, ὥστε διασείουν πᾶσαν πεποίθησιν ἐκείνου, ὅστις σκέπτεται περὶ συνεπειῶν καὶ ὅστις δὲν σπεύδει, νομίζων ἀρκοῦν, ὅτι εὑρῆκε 40,000,000, ὧν ἔχει ἀνάγκην σήμερον, δὲν μεριμνᾷ δὲ περὶ τῆς αὔριον, ἐὰν εἰσάγῃ αὐτὸ τὸ ποσὸν εἰς τὸ ταμεῖον, τότε λέγει après moi le deluge, γαῖα μιχθήτω πυρί.

Ἔρχομαι τώρα καὶ εἰς τὸ περὶ Τραπέζης ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ, τὸ ὁποῖον χορηγεῖται ὡς πλεονέκτημα μιᾶς προσωρινῆς προκαταβολῆς. Ἀπορεῖ τις τῳόντι, ἐὰν ἦναι τόση σπάνις χρημάτων, καὶ ἂν ἐξέλιπε τόσον πολὺ ἡ πίστις τῆς Ἑλλάδος, ὥστε διὰ μίαν προκαταβολὴν ἡ Ἑλλὰς ἀναδέχεται σήμερον αὐτὸν τὸν κύβον, νὰ εὑρεθῇ μετὰ 22 μῆνας ἐνώπιον ὑποτιμήσεως φοβερᾶς τῶν ὁμολογιῶν, καὶ διὰ τῆς ὑποτιμήσεως αὐτῆς νὰ καταστῇ ὀφειλέτης διπλασίου ἢ τριπλασίου ποσοῦ ἐκείνου, τὸ ὁποιον ἔλαβε, διὸ εἰς τοὺς προκαταβάλλοντας παραχωρεῖ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα πλεονεκτήματα, συνάμα δὲ δεσμεύει τὸ φορολογικόν της σύστημα ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, πρὶν ἀκόμη μελετηθῇ, πρὶν ἐξετασθῇ, ποία βάσις εἶναι ὀρθοτέρα ἐκ τῶν 4 ἢ 5 συστημάτων, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἐσχεδίασεν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ἢ τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ εἰσαγόμενον καὶ λαμβάνον ἰσχὺν νόμου, ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος. Ἀπορεῖ μάλιστα, διὰ ποίαν αἰτίαν ἡ Βουλὴ δὲν ἠξίωσε νὰ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο. Ἐνδέχεται, ὅτι ἔχει ἀξίαν τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μέμφηται ἄλλον τινά, διότι δὲν ἔγινε δεκτόν, πρέπει νὰ μέμφηται ἑαυτόν, διότι οἱ ἄνθρωποι πείθονται διὰ τῆς πειθοῦς, καὶ δὲν κατέβαλε προσπαθείας, νὰ πείσῃ τὴν Βουλήν. Τί ἠθέλετε, διὰ τοῦ ξύλου ἢ διὰ τῆς δωροδοκίας; ἄλλο μέσον 4ον δὲν ὑπάρχει. Λοιπὸν ἢ αὐτὸ τὸ νομοσχέδιον καθαυτὸ στερεῖται πειθοῦς, ἢ ὁ πατὴρ τοῦ νομοσχεδίου δὲν κατέβαλε κόπον νὰ πείσῃ, καὶ ἰδοὺ διατί εἶναι νεκρογενές. Βλέπετε εἰς ποῖον χάος θέλομεν περιπέσει, ἐὰν ἐξετάσωμεν συστήματα φορολογίας τοῦ καπνοῦ. Ἔχομεν ἤδη σύστημα φορολογίας καπνοῦ, ἀλλ' οὐδεὶς θεωρεῖ αὐτὸ σοβαρὸν πρὸς ἐξασφάλισιν δανείου, διότι 200,000 δραχμῶν νομίζω εἰσπράττομεν ὡς ἔγγειον φόρον.

Σωτηροπουλος. Δὲν ἔχομεν φόρον.

Καλλιγας. Καὶ αὐτὸς ὁ ἔγγειος φόρος δὲν μᾶς δίδει ἢ ἴσως.

Σωτηροπουλος. 200,000 κατ' ἔτος.

Καλλιγας. Λοιπὸν ἀπέναντι χρέους τοιούτου ἐκ δανείου τόσων ἑκατομμυρίων, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τις: δίδω ἀσφάλειαν 200,000 δραχμῶν, καὶ ἐὰν δὲν ἐπαρκέσῃ, ἐννοῶ ἄλλα τινὰ ἐπικουρικῶς, διότι ἐνδεχόμενον νὰ μὴ ἐπαρκέσῃ. Ἐπὶ τῶν 120 ἑκατομμυρίων ἔχετε 6 ἑκατομμύρια κατ' ἔτος τόκον καὶ μὲ τὸ χρεωλύσιον 7 ἴσως ἑκατομμύρια. Διὰ νὰ λέγητε, ὅτι θέλετε εἰσάξει φόρον, ὅστις εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἐπαρκέσῃ, αὐτὸ ὑποθέτει, ὅτι ὑπελογίσατε σύστημα φορολογίας régie, ἤτοι μονοπώλιον, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ σᾶς δώσῃ 6 ἢ 7 ἑκατομμύρια κατ' ἔτος. Ἀλλ' ἐγὼ λέγω, ἂς μὴ ἦναι 7, ἂς ἦναι 4. Τοιοῦτον σπουδαῖον φόρον πρόκειται νὰ εἰσάξητε, καὶ ἀκόμη δὲν ἔγινε σκέψις περὶ τούτου· ἐν τοσούτῳ ἀπὸ τοῦδε προβαίνομεν εἰς ὅλας τὰς συνεπείας. Καὶ νομίζετε, ὅτι δύναται ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς ν' ἀναδεχθῇ τοιαύτην εὐθύνην, καὶ ἀναδεχομένη αὐτήν, εἶναι εἰλικρινής; Ἐγὼ ἀμφιβάλλω. Σήμερον ψηφίζομεν αὐτό, αὔριον μεταβάλλεται ἡ πλειονοψηφία, ἣν ἤδη ἔχετε· θὰ γίνῃ χρῆσις τῆς πειθοῦς, ἄλλο μέσον εἴπομεν δὲν ὑπάρχει, ἡ πειθὼ δὲν ἐπαρκεῖ· ἔρχεται ἄλλο τρίτον καὶ τέταρτον σύστημα, καὶ παρέρχεται ἡ σύνοδος. Νομίζετε, ὅτι εἶναι σοβαραὶ αὐταὶ αἱ ἐγγυήσεις;

Ἂς ἐξετάσωμεν καὶ τὸ περὶ Τραπέζης. Ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἐθεώρησεν, ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν μεγάλην οὔτε ἡ ὕπαρξις, οὔτε ἡ ἀφαίρεσις Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας ἀπὸ τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἡ ὕπαρξις ἔχει σημασίαν καὶ σπουδαιότητα· ἐν τῇ ἀρχικῇ συστάσει τῆς Τραπέζης τῳόντι δὲν ἔχει σημασίαν. Μετὰ μακρὸν χρόνον οὐδεὶς προμαντεύει τί μέλλει γενέσθαι, καὶ ὅστις προμαντεύει, βεβαίως παραγνωρίζει πόσον σφάλλει, ὅταν θέλῃ νὰ γίνῃ προφήτης· ἀλλὰ τὰ πρῶτα ἔτη δύναταί τις νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι αὐτὴ ἡ Τράπεζα μέλλει νὰ μένῃ εἰς τὰ σπάργανα, διότι αἱ νέαι ἐπαρχίαι θέλουν εὑρεθῇ εἰς πλήρη ἀναρχίαν καὶ ἀκαταστασίαν, ἐὰν μάλιστα, ὃ μὴ γένοιτο! ἐπέλθουν καταστροφαί· ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτων, δὲν θέλει ὑπάρχει τάξις πραγμάτων, δὲν ὑπάρχει νομοθεσία, δὲν ὑπάρχει νόμος ὑποθηκῶν, δὲν ὑπάρχει σύστημα δικαστηρίων· ὅλα λοιπὸν εἶναι προβληματικὰ καὶ ἐν ἀκαταστασίᾳ. Τί θέλετε νὰ πράξῃ Τράπεζα ἀρτισύστατος; Αἱ Τράπεζαι παλαίουν πρὸς μεγίστας δυσκολίας, τὰς ὁποίας ὑπερνικοῦν, ὅταν γίνουν μελέται μεγάλαι, ὅταν ὁ χρόνος παρέλθῃ, ὅταν γνωρίσουν κατὰ ποίαν μέθοδον δύνανται νὰ ἐργάζων-

ται, ποῖαι εἶναι αἱ ἀνάγκαι τοῦ τόπου, ποῖα τὰ ἀξιόχρεα πρόσωπα, ὅταν γνωρίσουν ὅλας τὰς ῥοπὰς τῆς κοινωνίας, τὰ εἴδη τοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας. Νομίζετε, ὅτι δι' ἀρτισύστατον Τράπεζαν αὐτὰ τὰ προνόμια ἔχουν ἀξίαν τὰ πρῶτα ἔτη; θὰ παλαίσῃ καθημέραν, ὅπως ὑπάρξῃ· μετὰ τὰ 10 ἔτη θὰ ὑπερνικήσῃ βεβαίως τὰς δυσκολίας. Λοιπὸν ἐστερήσατε δι' αὐτῆς τῆς πράξεως τὸ δημόσιον προσόδου, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ λάβῃ, ἐὰν ὑπάρχῃ μία Τράπεζα ἰσχυρά, δυναμένη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐργασίας της, διὰ δὲ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἐργασιῶν της δυναμένη νὰ ἀποδώσῃ ἐκεῖνο τὸ ποσοστόν, τὸ ὁποῖον ὑπόσχεται ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Ἀλλὰ τί παρετήρησεν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν; δὲν προσδοκᾷ 140,000 κατ' ἔτος, καὶ τοῦτο τὸ ἐδέχθη ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἦναι τόσα τὰ κέρδη. Ποῦ δὲ τὸ ἐστήριξαν; ἔλαβον ὑπόθεσιν ὑπερβολικήν, εἶπον, ὅτι τὸ δημόσιον μέλλει νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Τραπέζης εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια 27,000,000, χρεωστοῦνται δὲ 23,000,000, εἶναι λοιπὸν 50,000,000 ἐν ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ· ἐνδεχόμενον νὰ ζητήσῃ καὶ ἄλλα ποσὰ ἡ Κυβέρνησις, ὥστε νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλο ποσὸν ἀκόμη τραπεζικῶν γραμματίων.

Σωτηροπουλος. Αὐτὸ δὲν τὸ εἶπον.

Καλλιγας. Πολὺ καλά, δὲν σᾶς τὸ ἀποδίδω, τὸ ἀποδίδω εἰς ἐμέ· εἴμεθα λοιπὸν εἰς τὰ 50,000,000. Τί ποσὸν θέλει ἡ Τράπεζα ἡ Ἐθνικὴ νὰ ἐκδώσῃ δι' ἴδιον ἑαυτῆς λογαριασμόν; 30,000,000—35, ἀφοῦ εἶναι τὰ 50 ὑπὲρ τοῦ δημοσίου. Ἀλλὰ 25,000,000 μεταλλικὸν λαμβάνει ἡ Κυβέρνησις, καὶ αὐτὰ λογίζονται ὡς ἐν τῷ ταμείῳ· ἄρα θὰ ἦναι διαφορὰ ἐλαχίστη, 7,000,000 τὸ ὑπερβάλλον. Εἴμεθα σύμφωνοι τώρα εἰς τὰ ποσά;

Σωτηροπουλος. Μάλιστα.

Καλλιγας. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις κατὰ τὴν σύμβασιν σήμερον δὲν ὑπάρχει ἀκόμη, διότι δὲν ἐλάβετε, μοὶ φαίνεται, μεγάλα ποσὰ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια· ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου θὰ τὰ λάβητε, καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργός, μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶπε τὴν πρωΐαν, ὅτι τὰ ἐξωδεύσαμεν.

Κουμουνδουρος. Τὸ μέταλλον σχεδὸν ὅλον.

Καλλιγας. Ἐλπίζω νὰ σώζωνται καὶ ἄλλα· νὰ μὴ βαίνωμεν μετὰ τόσης ταχύτητος, ὥστε τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ψηφίσεως νὰ ἦναι καὶ ἐξωδευμένα. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ κατάστασις δὲν εἶναι μόνιμος· μετ' ὀλίγον,

ὅταν λυθῇ τὸ μέγα ζήτημα, θὰ μένῃ πάντοτε ὀφειλέτης αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ τὸ δημόσιον πρὸς τὴν Τράπεζαν; Δὲν εἴπετε εἰς τὸ ὑμέτερον πρόγραμμα, ἐὰν ἔχωμεν τὴν τύχην νὰ ἦσθε ὑμεῖς ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ προχωρήσωμεν μετὰ θάῤῥους καὶ νὰ προκινδυνεύσωμεν, διὰ νὰ ἐπέλθῃ ταχέως ἡ λύσις, μετὰ δὲ τὴν λύσιν θέλομεν ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν μας πραγμάτων; Αὐτὰ δὲν τὰ εἴπετε;

Σωτηροπουλος. Μάλιστα, καὶ βεβαιόνω, ὅτι ὅσοι δανείζουν τὸ Κράτος, δὲν θὰ χάσουν τίποτε· τὸ ἔθνος ἔχει πόρους.

Καλλιγας. Καὶ ἐγὼ τὸ ἀσπάζομαι, ἀλλὰ νὰ ἴδωμεν τὰς συνεπείας. Ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων δὲν ἄρχεται ἀπὸ τῆς βαθμιαίας ἀποδόσεως τῶν τραπεζικῶν γραμματίων;

Σωτηροπουλος. Τότε ἀπαλλάξατέ με τοὐλάχιστον ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ ἐνεχύρου.

Καλλιγας. Σεῖς ἐνεβάλετε τὴν κεφαλήν σας εἰς τὸ στόμα τοῦ λύκου, καὶ τώρα λέγετε βγάλετέ μού την, καὶ ἀκεραίαν μάλιστα. Δὲν τὸ ἐγγυῶμαι.

Σωτηροπουλος. Ἢ τὸ ἐνέχυρον θὰ χάσωμεν, καὶ τότε δὲν ζημιονόμεθα ἀπὸ τὰ γραμμάτια, ἤ, ἐὰν ζημιωθῶμεν ἀπὸ τὰ γραμμάτια, θὰ κερδήσωμεν τὸ ἐνέχυρον, τὴν ὑπερτίμησιν τῶν ὁμολογιῶν. Τὰ δύω κακὰ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πάθωμεν· εἰς ἓν ἔπρεπε νὰ περιορισθῆτε.

Καλλιγας. Ἐγὼ εἶπον, ὅτι εὔχομαι νὰ τὰ ἐπανορθώσητε· ἀλλ' ἰδοὺ ἡ διαφορά, διότι φαίνεται, ὅτι εὑρίσκομαι εἰς ἀντίφασιν, καὶ λυποῦμαι νὰ εὑρίσκωμαι εἰς ἀντίφασιν, ἔστω καὶ μίαν στιγμήν, ἀπέναντί σας, διότι σᾶς ἐρωτῶ τὸ ἑξῆς· ἡμεῖς ἔχομεν 22 μῆνας μόνον καιρόν, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μέλλει νὰ γίνῃ αὐτό, τὸ ὁποῖον προβλέπετε, μέλλει νὰ γίνῃ ἡ πώλησις τῶν ὁμολογιῶν. Σᾶς ἐρωτῶ, ἐντὸς αὐτῶν τῶν 22 μηνῶν θὰ ἀνορθώσητε τὰ οἰκονομικά σας;

Σωτηροπουλος. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἐὰν λυθῇ, ἐπανορθόνονται τάχιστα τὰ οἰκονομικά.

Καλλιγας. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ λέγωμεν, ὅτι πάντοτε θέλομεν μένει ὀφειλέται πρὸς τὴν Τράπεζαν 50,000,000 γραμματίων καὶ 25,000,000 μεταλλικοῦ· ὥστε, λόγῳ αὐτῶν τῶν χρεῶν πρὸς τὴν Τράπεζαν, δὲν θὰ ὑπάρξῃ πλεόνασμα ὑπὲρ τὸ ἐναποταμίευμα τῆς Τραπέζης εἰς κυκλοφορίαν τραπεζικῶν γραμματίων, ὥστε νὰ ὠφεληθῇ

ἐξ αὐτοῦ τὸ δημόσιον τὸ ποσοστόν, καὶ τὸ ἐξετάζομεν, ὅπως τὰ πράγματα παριστῶσι. Τὰ πράγματα παριστῶσιν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἀπαισιον, τὸ ὁποῖον φοβούμεθα, θὰ ἔλθῃ τὸν 22ον μῆνα, ἐνῷ ἡ ἐπανόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν θὰ ἔλθῃ μετὰ 4, μετὰ 5 ἔτη· μετὰ τὸ ἔτος δὲ τοῦτο θὰ ἔχωμεν ποσοστὰ παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, ἐνῷ παρὰ τῆς ἄλλης δὲν θὰ ἔχωμεν.

Ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος δέχεται τὴν σύστασιν τῆς Τραπέζης ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι συναινεῖ καὶ ἡ ὁμὰς τῶν συμβαλλομένων νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸ ποσοστόν, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ συμβάσει, καὶ τοῦτο συμπληροῖ τὴν τριάδα τῶν *ἐάν*, τὴν ὁποίαν πάντοτε παρατηρῶ ἐνσκήπτουσαν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλην συζήτησιν, ὅτε ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἐπιστρατείας, ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἀνηρτήθη ἐκ τριῶν *ἐάν*, καὶ ἤδη τοῦτο ἐπαναλαμβάνει· δὲν θέλει δὲ φανῇ εἰς αὐτὸν παράδοξον διὰ ποίαν αἰτίαν ἐκφράζω τὴν ἀπορίαν μου, διότι ἤδη λέγει. « ἐγὼ δὲν ἔχω ἀντίῤῥησιν κατὰ τῆς συμβάσεως, ἂν μὲ βεβαιώσουν, » ὅτι τὸ ἐνέχυρον δὲν πρόκειται νὰ ἐκποιηθῇ ».—Εἶναι τὸ πρῶτον *ἐάν*, τὸ δεύτερον,—« δὲν ἔχω ἀντίῤῥησιν, *ἐὰν* μὲ βεβαιώσουν, ὅτι » πρόκειται περὶ φόρου καὶ οὐχὶ περὶ μονοπωλίου »,—καὶ τρίτον,— « *ἐὰν* ἡ Κυβέρνησις κατορθώσῃ νὰ πείσῃ τὴν ὁμάδα, νὰ δεχθῇ τὴν » ἀπόδοσιν ποσοστοῦ ἐκ τῶν κερδῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ». Τώρα πλέον δὲν μοὶ φαίνεται παράδοξον, ἂν δημοσιευθῇ ὁ λόγος τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος καὶ οὐδὲν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ « *ἐάν* », διότι ἤδη συνέβη κατὰ τὴν πρώτην συζήτησιν, καὶ ἐνθυμοῦμαι ἕνα Ἀλεξανδρινὸν ποιητήν, τ' ὄνομά του μὲ λανθάνει αὐτὴν τὴν στιγμήν, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ γράψῃ ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ὑπάρχῃ τὸ « καί ». Οὕτω κατώρθωσε νὰ ἐκλείψῃ ἐξ ὅλου τοῦ λόγου του, ὅστις κατεῖχε πολλὰς στήλας τοῦ « Αἰῶνος » τὸ *ἐάν*· ἐγὼ ὅμως ἐδῶ τὸ βεβαιῶ, διότι τὸ ἤκουσα καὶ τὸ ἐσημείωσα, τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον δὲν παρημέλησε σήμερον πάλιν ν' ἀνατρέξῃ εἰς τὰ τῆς ἐπιστρατείας καὶ νὰ ἐξετάσῃ ἂν ὑπῆρξε πρόωρος ἢ *ἐπίωρος*.

Ἀνέτρεξα εἰς τὰ λεξικά, διὰ νὰ εὕρω τὸ ἐπίωρον, καὶ δὲν ἠδυνήθην· ἐνδέχεται νὰ σημαίνῃ ἐπίκαιρος ἢ πάρωρος. Ἐνθυμοῦμαι ἔριδα μεταξὺ Κοραῆ καὶ Κοδρικᾶ. Ὁ Κοδρικᾶς προσέβαλε τὸν Κοραῆν καὶ τὸν προσέβαλεν ἀτόπως· ἐπὶ τέλους ὁ Κοραῆς εἶπε: πολὺ καλά, ἠδύνατο νὰ μὲ προσβάλῃ, ἀλλὰ τοὐλάχιστον μὲ ὀρθογραφίαν. (ἱλαρό-

της). Οὕτω ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπιστρατεΐαν, ἀλλὰ μὲ ὀρθοέπειαν.

Φαίνεται, ὅτι ἀκόμη αἱ σκιαί, τὰς ὁποίας ἐγὼ ἐπεκαλέσθην, ταράττουν τὸν νοῦν τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος· ἐγὼ τὰς ἐκάλεσα, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευον, ὅτι θὰ ἔλθουν. Ἂν ἡ φωνή μου ἤρκεσε νὰ τὰς φέρῃ, δὲν ἔχει ὅμως τὴν μαγικὴν δύναμιν νὰ πείσῃ αὐτὰς νὰ φύγουν· ἀπόκειται εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν θέλησιν νὰ φύγουν ἢ νὰ μείνουν, καὶ ταῦτα, διότι δὲν ἐννοῶ πῶς δίδει σπουδαίως τὴν ψῆφον ὁ λέγων, ὅτι συγκατατίθεται, ἐὰν δὲν περιέχῃ τὸ ψηφιζόμενον τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα ἔννοιαν. Ἐὰν ὅμως ἡ σύμβασις περιέχῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν θέλει, δὲν ἤκουσα τί θέλει πράξει· τοῦτο μένει αἴνιγμα. Ἐγὼ ὅμως, κύριοι, θέλω δώσει τὴν ἐναντίαν ψῆφον ἐν πεποιθήσει καὶ ἄνευ αἱρέσεώς τινος, οὔτε παρεμβάλλω εἰς τὸ μέσον οἱονδήποτε *ἐάν*.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΓΗΣ ΔΙΑ ΤΟ 1881

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 21 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. Καλλιγας. Ἐζήτησα, κύριοι, τὸν λόγον, ἀποβλέπων κυρίως εἰς τὴν πρότασιν, τὴν ὑποβληθεῖσαν παρὰ τεσσάρων συναδέλφων ἡμῶν. περὶ καταργήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου ἐπὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, διότι τὴν πρότασιν ταύτην θεωρῶ σπουδαίαν· καὶ τὴν θεωρῶ σπουδαίαν, οὐχὶ διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους προτάσσουσιν, ἀλλὰ καθ' ὅσον εὑρίσκω ὑπὲρ αὐτῆς λόγον ἄξιον προσοχῆς. Διὰ νὰ ἐξετάσω αὐτὴν πρεπόντως καὶ δικαίως εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην, νὰ κρίνω αὐτὴν ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν ἄλλων συστημάτων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσιν ἐνώπιον ἡμῶν· τουτέστι νὰ ἐξετάσω καὶ τὸ σύστημα τῆς δεκάτης καὶ τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλε καὶ ἀπέσυρεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, καὶ τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον, κατ' ἐμέ, εὐτυχῶς εἰσήχθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τῶν ἀροτήρων κτηνῶν.

Εἴδομεν, ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἀπὸ πολλοῦ καιροῦ καταγινόμενος εἰς τὸ ζωτικὸν τοῦτο θέμα, τὸ ἀφορῶν τὰ ὕψιστα συμφέροντα τῆς κοινωνίας, κατέληξεν εἰς τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν καὶ ταύτην ἐθεώρησεν ὡς τελειοτέραν, συμπεριλαμβάνουσαν ἐν γένει ὅλην τὴν ἔγγειον φορολογίαν· ἀλλ' ἀρχομένης τῆς συνόδου περιώρισε τὴν

στρεμματικὴν φορολογίαν εἰς μόνον τὰς ἀσκεπεῖς γαίας καὶ ἀφῆκεν ἰσχύον τὸ σύστημα τὸ προϋπάρχον ὡς πρὸς τὰ λοιπά. Ἐδίστασε τάχα περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον προέτεινεν, ἢ διὰ τοῦ νομοσχεδίου οἰκονομῶν τοὺς καιροὺς ἐνόμισεν, ὅτι κατορθοῦται ἡ βαθμιαία εἰσαγωγὴ καὶ προπαρασκευάζεται τὸ ἔδαφος, ὥστε κατόπιν νὰ καταληφθῇ ἅπαν διὰ τῆς στρεμματικῆς φορολογίας; Αὐτή, νομίζω, ἦτο μᾶλλον ἡ ἰδέα τοῦ κ. ὑπουργοῦ. Αὐτὸ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐσχεδίασε καὶ τὸ ὁποῖον ἤλπιζε νὰ εἰσαγάγῃ, τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, ἐθεώρει βέβαια, ὅτι ἐπαναφέρει πάλιν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ φορολογίᾳ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησε παραγνωρισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ εἰσαχθέντος πέρυσι νόμου περὶ ἀροτήρων κτηνῶν. Ἠκούσαμεν τότε, πόσην ἐξέφρασε χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν, ὅτε κατηργήθη τὸ σύστημα τῆς δεκάτης. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τότε ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὸ ψαλτήριον καὶ ἔψαλλεν

«Ἀγάλλου Σιών»,

διότι ἔβλεπε καταπίπτοντα τὰ τείχη τῆς Ἱεριχώ. Τὸ σύστημα τῆς δεκάτης λοιπὸν ἐθεώρει ὡς σύστημα βδελυκτόν, ἐνῷ ἐξ ἄλλου μέρους ὁ ἄλλοτε ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν κ. Παπαμιχαλόπουλος ἐξύμνει αὐτὸ τὸ σύστημα καὶ εἶχεν ἀποδώσει εἰς αὐτὸ πολλὰ ἐπίθετα ὑψηλά· ἂν δὲ ἐνθυμοῦμαι καλῶς, τὸ ὠνόμαζε καὶ ἅγιον καὶ ὅσιον καὶ δίκαιον καὶ ἔλεγεν, «ἡ δικαία, ἡ σωτήριος, ἡ ἁγία δεκάτη».

Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν συνεμερίσθην, οὔτε τὴν γνώμην ὑπὲρ τῆς δεκάτης, οὔτε τὴν ἄλλην γνώμην κατὰ τῆς δεκάτης. Εὑρίσκομαι, οὕτως εἰπεῖν, ἐντελῶς ἀθῷος ἀπέναντι τῆς δεκάτης, δυνάμενος νὰ ἐκφρασθῶ πολὺ διαφόρως ἢ ὅπως ἐκεῖνοι.

Αἱ θεωρίαι, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξαν καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς δεκάτης καὶ οἱ κατ' αὐτῆς ἀγορεύσαντες, μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῶσι καὶ πάλιν, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ ἀληθὲς πρόβλημα περὶ τῆς φορολογίας τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, διότι κατέκριναν τὴν δεκάτην διαφοροτρόπως, ἀλλὰ δὲν ἐβασάνισαν τὴν ἀξίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἀρχῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ δεκάτη εἶναι φορολογία, ὅπως πᾶσα ἄλλη φορολογία, ἔχουσα διαφόρους τρόπους ἐφαρμογῆς. Ἀπολύτως δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ δεῖνα φορολογία εἶναι ἡ μόνη ἀληθής. Κατὰ τόπους αἱ φορολογίαι δύνανται νὰ παραλλάσσωσι, καὶ

παραλλάσσουσαι δύνανται νὰ φέρωσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐκεῖνο, εἰς ὃ προσέχει κυρίως ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη. τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ μὴ παραβιάζωνται οἱ κανόνες τῆς φορολογίας, νὰ μὴ καταθλίβηται ἡ παραγωγή. Ἐὰν ἔχωμεν σύστημα δεκάτης, τὸ ὁποῖον δὲν καταστρέφει τὴν παραγωγήν, δὲν ἐννοῶ, ποία εἶναι ἡ αἰτία τοῦ μίσους, κατὰ τῆς δεκάτης· εἶναι μῖσος ἐκ προκαταλήψεως: εἶναι μῖσος ἁπλῶς ὡς ἐκ τῆς ἱστορικῆς καταγωγῆς τῆς δεκάτης; Δὲν εἶναι ἡ πρόληψις ἀσφαλὴς ὁδηγὸς πρὸς λύσιν τοιούτων μεγάλων ζητημάτων. Ἀλλ' ἐξετάσωμεν πρακτικῶς, ποῖον τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ πηγάζον ἐκ τῆς φορολογίας τῆς δεκάτης.

Ἐξ ὅσων ἠρεύνησα περὶ τῆς δεκάτης, δύναμαι νὰ εἴπω τὰ ἑξῆς. Δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι διὰ τῆς δεκάτης δὲν δίδεται ἡ δέουσα προσοχή, ὅπως μὴ φορολογῆται τὸ μὴ παραγωγικὸν κεφάλαιον, τὸ κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον δὲν φέρει καρπόν. Τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἀναπτύξεως καὶ δι' ἑνὸς παραδείγματος δύναμαι νὰ ἐξηγήσω τὴν ἰδέαν. Ὅστις καλλιεργεῖ δημητριακοὺς καρπούς, καταβάλλει εἰς τὴν γῆν κεφάλαιον καὶ ἐργασίαν· καταβάλλει αὐτὰ ἐλπίζων νὰ λάβῃ καρπόν, ὑπερβαίνοντα αὐτὰς τὰς θυσίας καὶ παρέχοντα εἰς αὐτὸν κέρδος. Αὐτὸ τὸ κέρδος λοιπὸν εἶναι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν φορολογίαν. Ἡ φορολογία δύναται νὰ ἦναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα, ἀλλ' ἅμα ὑπερβαίνει τὸ πρέπον μέτρον καὶ καταναλίσκει ὁλόκληρον τὸ κέρδος, τότε ἡ φορολογία εἶναι καταστρεπτική, ὀλεθρία. Τί συμβαίνει λοιπὸν ἐπὶ τῆς δεκάτης; ἐπὶ τῆς δεκάτης ἡ φορολογία παραλλάσσει κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς καὶ κατὰ τὴν γονιμότητα αὐτῆς. Εἶναι ὁμολογούμενον παρ' ἐκείνων, οἵτινες κατέγιναν εἰς τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅτι ὅλη ἡ λοιπὴ ἐργασία ἐκτὸς τοῦ καταβαλλομένου σπόρου εἶναι τὸ διπλάσιον τῆς ἀξίας τοῦ σπόρου, ὅτι ἐὰν καταβάλῃ τις σπόρον ἴσον πρὸς 100, ὅλαι αἱ λοιπαὶ δαπάναι, ἕως ὅτου φθάσωμεν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ καρποῦ, ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὸ διπλάσιον, εἶναι λοιπὸν ἴσον 200. Ἐὰν συγκομίσωμεν 300, οὐδὲν ἔχομεν κέρδος. Τί πρέπει νὰ λάβωμεν, διὰ νὰ ἀπομείνῃ κέρδος πρὸς φορολογίαν; Πρέπει νὰ λάβωμεν ποσὸν ἀνώτερον τῶν 300. Ἐὰν ἡ γῆ δέν μοι δίδῃ τὸ τετραπλάσιον, ἕπεται, ὅτι δὲν ἔλαβον κέρδος, ὅτι ἔλαβον μόνον τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας κατέβαλον, ὥστε διὰ τῆς δεκάτης φορολογεῖται αὐτὴ ἡ θυσία, φορολογεῖται τὸ ἄγονον κεφάλαιον. Ὅταν ἔχωμεν γαίας, αἱ ὁποῖαι ἀντὶ

τοῦ ἑνὸς δίδουν τρία, αὐταὶ αἱ γαῖαι, ὑποβαλλόμεναι εἰς τὴν δεκάτην, καθίστανται ἐντελῶς ἄχρηστοι, ἐπιζήμιοι πρὸς καλλιέργειαν, καὶ ἡ δεκάτη ἴση πρὸς 30, τὰ ὁποῖα λαμβάνονται ἐκ τῶν θυσιῶν, ὅσαι κατεβλήθησαν, ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Ὑποθέσατε, ὅτι ἡ γῆ δίδει 4, ποῖον εἶναι τὸ κέρδος μου; Εἶναι 100· ποῖον εἶναι τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τῆς δεκάτης; εἶναι 40. Ὁ φόρος τότε εἶναι ἴσος πρὸς 40 %, διότι μόνον τὰ 100 εἶναι τὸ περίσσευμα. Ὑποθέσατε, ὅτι ἡ γῆ αὐτὴ δίδει ἀντὶ ἑνὸς 5, ὁ φόρος μου θὰ ἦναι 50, ἀλλ' ἔχω 200 κέρδος καὶ ὁ φόρος εἶναι 25 % καὶ οὕτω καθεξῆς. Λοιπὸν αἱ γαῖαι αἱ γόνιμοι δὲν πιέζονται, ὑποβαλλόμεναι εἰς τὴν δεκάτην, πιέζονται αἱ γαῖαι αἱ μὴ γόνιμοι. Ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι ἡ γῆ ἀντὶ 1 δίδει 10, ὁ φόρος μου ἤθελεν εἶναι 100, ἀλλὰ τὰ 100 εἶναι ἐπὶ τῶν 700, λοιπὸν ὁ φόρος μου εἶναι ἐλάχιστος.

Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ἡ δεκάτη εἶναι φόρος βαρὺς καὶ δὲν εἶναι βαρύς, ὥστε δὲν δύναμαι ἀπολύτως νὰ εἴπω, ὅτι ἡ δεκάτη εἶναι κάκιστος φόρος. Εἶναι κάκιστος φόρος ἡ δεκάτη, ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τῶν ἀγόνων γαιῶν, καὶ αὐτὸ τοῦτο εἶναι τὸ ἐλάττωμα τῆς δεκάτης, διότι καταργεῖ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγόνων γαιῶν, τῶν μὴ παραγωγικῶν, καθ' ἃς δὲν ἀνταμείβεται ὁ γεωργὸς διὰ τὰς θυσίας του. Μὴ νομίσωμεν, ὅτι αὐτὸ εἶναι μικρόν· εἶναι μέγιστον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐνῷ φαίνεται ἐλάχιστον, διότι συνέπεια εἶναι, ὅτι μένουν ἐν ἀργίᾳ μέγισται ἐκτάσεις γῆς· νομίζετε ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι μεγίστη βλάβη ἐν τῇ κοινωνίᾳ; Εἶναι μαρασμὸς καὶ ἀπονέκρωσις τῶν πηγῶν τῆς παραγωγῆς καὶ καταδίκη εἰς θάνατον. Ἅμα ἐξαιρέσητε τὰς μὴ γονίμους γαίας, μεγίστας ἐκτάσεις, ὁλοκλήρους πληθυσμοὺς καταδικάζετε εἰς τὴν στέρησιν τῶν ἀναγκαίων, καταθλίβετε τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἥτις πρὸ πάντων ἔχει ἀνάγκην τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ὁ γεωργὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἀντέχει εἰς πᾶσαν στέρησιν, ἀλλ' εἰς μίαν μόνον στέρησιν ἀνθρωπίνως δὲν δύναται ν' ἀνθέξῃ, εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Καταδικάζετε λοιπὸν δι' αὐτοῦ τοῦ συστήματος τὴν γεωργικὴν τάξιν εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου καὶ καταδικάζετε ὁλοκλήρους ἐκτάσεις γαιῶν εἰς τὴν πλήρη ἀργίαν, διότι οὐδεμία ἄλλη καλλιέργεια δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἡ καλλιέργεια τῶν σιτηρῶν, ἥτις εἶναι ἡ ἁπλουστέρα τῶν καλλιεργειῶν, ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τόσον ὀλιγωτέρας θυσίας καὶ τὴν ὀλιγωτέραν καταβολὴν τῶν κεφαλαίων, ἐνῷ παρέχει τὴν πρώτην

τροφήν. Κατ' ἔτος ἐπαναλαμβάνονται αἱ θυσίαι καὶ αἱ καταβολαί. δὲν εἶναι ὅμως τοιαῦται, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται μόνιμον κεφάλαιον, ὅπως εἶναι πᾶσα ἄλλη καλλιέργεια, ὅπως εἶναι ἡ φυτεία. Ἡ φυτεία εἶναι συσσώρευσις κεφαλαίων ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς καλλιεργείας τῶν σιτηρῶν στιγμιαῖαι εἶναι αἱ καταβολαί, ἄμεσοι πρέπει νὰ ἦναι καὶ αἱ ἀπολαύσεις. Καταδικάζομεν λοιπὸν μέγιστον μέρος τῆς κοινωνίας εἰς στέρησιν τῆς πρώτης τροφῆς καὶ τὴν γῆν εἰς ἀργίαν καὶ ἐπεκτείνομεν τὸ δυσειδὲς βασίλειον τῆς πενίας. Ἐὰν ἦναι λοιπὸν ἡ δεκάτη ἐξοβελιστέα, ἐὰν τῳόντι πρέπῃ νὰ ἐγερθῇ ἡ ἀγανάκτησις ἡμῶν ἐναντίον τῆς δεκάτης, εἶναι μόνον κατὰ τοσοῦτον, καθόσον παράγει αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα. Καθόσον δὲν παράγει αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα, ἡ δεκάτη εἶναι σύστημα φορολογίας, ὅπως εἶναι ὅλα τὰ φορολογικὰ συστήματα. καὶ ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι ἡμεῖς διετηρήσαμεν τὸ σύστημα τῆς δεκάτης ἐπὶ τῶν ἐλαίων, διότι ἐκεῖ δὲν εὑρίσκομεν νὰ πιέζηται ἡ παραγωγή. Ὅπου δὲν πιέζεται ἡ παραγωγή, διότι ὀνομάζεται δεκάτη, διότι εἶναι 7 % ἢ 8 %, ἢ διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσπράττεται, τοῦτο ποσῶς δὲν καθιστᾷ τὸ σύστημα βδελυκτόν, διότι εὑρίσκονται βελτιώσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ μετριάσωσιν ὅλα τὰ ἐπαχθῆ τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἐπὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν πράγματι ἡ δεκάτη εἶναι καταστρεπτική, κυρίως διότι καθιστᾷ ἀχρήστους τὰς γαίας τὰς μὴ παραγωγικὰς καὶ δὲν ἀνταμείβει τοὺς κόπους ἐκείνων, οἵτινες ἐργάζονται.

Ὡς ἐκ τούτου ἐγεννήθη ἡ γνώμη, ὅτι πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς ἓν σύστημα ἐπιστημονικὸν καὶ τούτου χάριν ἐσχεδιάσθη τὸ περὶ στρεμματικῆς φορολογίας, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη, ὅτι εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐπιστήμης. διότι δῆθεν εἶναι ἐν ἰσχύϊ ἐν Γαλλίᾳ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἐὰν συγκρίνῃ τις τὸ σύστημα, τὸ ἰσχῦον ἐν Γαλλίᾳ, πρὸς τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, δὲν δύναται νὰ μὴ πεισθῇ, ὅτι εἶναι οἰκτρὰ διαστρέβλωσις, τοιαύτη, ὥστε ἐκεῖνα τ' ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐζήτησεν ἡ Γαλλία ν' ἀποκρούσῃ, αὐτὰ ταῦτα ἀσφαλέστερον ἐπανέρχονται, καὶ βαρυτέρα πίεσις ἀπειλεῖται εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν, πολὺ πλέον ὀδυνηρὰ τῆς δεκάτης, τὴν ὁποίαν κατηργήσαμεν.

Αὐτὰ τὰ δύω συστήματα θέλω ἤδη συγκρίνει, κατὰ τί διαφέρουσι ῥιζικῶς. Τί συνέβη ἐν Γαλλίᾳ; Ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν πρώτην ἐπανα-

στασιν ἀπέδιδον μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν παραγωγικὴν δύναμιν τῆς γῆς καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῆς γεωπονίας. Τότε ἀκόμη αἱ ἀρχαί, ὅτι ὁ πλοῦτος ἑνὸς ἔθνους συνίσταται εἰς τὰ ἐξ αὐτοῦ παραγόμενα προϊόντα ἦσαν πολὺ ἰσχυραί, ἐθεώρουν ὅμως, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποβλέψῃ ὁ νομοθέτης εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ, ὁσονένεστι, τὴν ἰσότητα ἐν τῇ φορολογίᾳ καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν πραγματικήν, ὥστε νὰ μὴ ἦναι νεκρὸν γράμμα καὶ ἀρχὴ κενὴ σημασίας ἐντὸς τοῦ πολιτεύματος. Διὰ νὰ συνδυάσωσιν αὐτὰς τὰς δύω ἀρχάς, νὰ προφυλάξωσι δὲ τὴν γεωπονίαν καὶ τὴν γεωργικὴν τάξιν ἀπὸ τῆς φορολογικῆς πιέσεως, συγχρόνως δὲ νὰ καταστήσωσι τὴν φορολογίαν ὁσονένεστιν ἴσην, ἔθεσαν δύω ἀρχάς, τὰς ὁποίας παρεγνώρισε τὸ σύστημα τὸ ὑποβληθὲν τῆς στρεμματικῆς φορολογίας κατὰ κράτος. Ἐκείνη ἡ πνοὴ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως πρὸς ἀναμόρφωσιν καὶ ἀνάπλασιν τῆς κοινωνίας δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ συντάξαντος τὸ νομοσχέδιον. Διατί; διότι τότε κυρίως ὥρισαν, τί δύναται ν' ἀπαιτήσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τὴν γεωργικὴν τάξιν ὡς ἔγγειον φορολογίαν, καὶ τὸ ὥρισαν, συναθροίζοντες ὅλα τὰ γινόμενα, ὅσα εἶχον τότε πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὰς στατιστικὰς πληροφορίας. Ἔλαβον ὡς βάσιν τὴν ἐν συνόλῳ καθαρὰν παραγωγὴν ἐν Γαλλίᾳ ἐκ τῆς γῆς. Εἶπον λοιπόν· ἡ καθαρὰ παραγωγὴ ἐκ τῆς γῆς ἐν Γαλλίᾳ εἶναι ἴση πρὸς 1,200,000,000 εἶναι δὲ δεκτικὴ φορολογίας 20 %. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἀπεφάσισαν, ὅτι ὁ φόρος πρέπει νὰ περιορισθῇ ἐσαεί, ὄχι προσωρινῶς, ὄχι κατ' ἔτος ψηφιζόμενος, ἀλλ' ἐσαεί, εἰς τὸ ποσὸν τῶν 240,000,000 καὶ οὐδέποτε νὰ ὑπερβῇ τὰ 240,000,000. Ἅμα γίνῃ ὑπέρβασις, ἀναποδράστως ἐπέρχεται ἡ κατάθλιψις, συνέπεια δ' αὐτῆς τῆς καταθλίψεως εἶναι ἡ ὀπισθοδρόμησις τῆς γεωργίας, ἡ ἐλάττωσις τῆς παραγωγῆς πρὸς αὔξησιν τῆς πενίας. Αὐτὴν τὴν προφύλαξιν ἔθεσεν οὕτως εἰπεῖν ἐν Καρὸς μοίρᾳ ὁ συντάκτης τῆς στρεμματικῆς φορολογίας. Παρεῖδεν ὅτι ἐν Γαλλίᾳ οὐδέποτε ὑπερέβησαν τὰ 240,000,000. Αὐτὰ τὰ 240,000,000 ἔμειναν πάντοτε τὰ αὐτά, καὶ μάλιστα ἠλαττώθησαν, διότι ἐφήρμοσαν καὶ τὴν ἄλλην ἀρχήν, ὥστε ἡ φορολογία νὰ ἐπιβαρύνῃ ἀναλόγως πάντας καὶ ἐξίσου διὰ τοῦ διανεμητικοῦ συστήματος. Ἐζήτησαν λοιπὸν ν' ἀνεύρουν ποία εἶναι ἑκάστης ἐπαρχίας ὡς ἔγγιστα ἡ καθαρὰ παραγωγὴ ἐκ τῆς γῆς, καὶ κατὰ τὸ μέτρον τοῦτο, κατὰ τὰς ἐξετάσεις αἱ ὁποῖαι ἔγιναν, ἀνελόγισαν δι' ἑκάστην ἐπαρχίαν, τί πρέπει ν' ἀναλάβῃ ὡς ἐπιβάλλον μέρος ἐκ τῶν 240,000,000. Διενεμήθη λοιπὸν αὐτὸ τὸ

ται, ποῖαι εἶναι αἱ ἀνάγκαι τοῦ τόπου, ποῖα τὰ ἀξιόχρεα πρόσωπα, ὅταν γνωρίσουν ὅλας τὰς ῥοπὰς τῆς κοινωνίας, τὰ εἴδη τοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας. Νομίζετε, ὅτι δι' ἀρτισύστατον Τράπεζαν αὐτὰ τὰ προνόμια ἔχουν ἀξίαν τὰ πρῶτα ἔτη; θὰ παλαίσῃ καθημέραν, ὅπως ὑπάρξῃ· μετὰ τὰ 10 ἔτη θὰ ὑπερνικήσῃ βεβαίως τὰς δυσκολίας. Λοιπὸν ἐστερήσατε δι' αὐτῆς τῆς πράξεως τὸ δημόσιον προσόδου, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ λάβῃ, ἐὰν ὑπάρχῃ μία Τράπεζα ἰσχυρά, δυναμένη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐργασίας της, διὰ δὲ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἐργασιῶν της δυναμένη νὰ ἀποδώσῃ ἐκεῖνο τὸ ποσοστόν, τὸ ὁποῖον ὑπόσχεται ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Ἀλλὰ τί παρετήρησεν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν; δὲν προσδοκᾷ 140,000 κατ' ἔτος, καὶ τοῦτο τὸ ἐδέχθη ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἦναι τόσα τὰ κέρδη. Ποῦ δὲ τὸ ἐστήριξαν; ἔλαβον ὑπόθεσιν ὑπερβολικήν, εἶπον, ὅτι τὸ δημόσιον μέλλει νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Τραπέζης εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια 27,000,000, χρεωστοῦνται δὲ 23,000,000, εἶναι λοιπὸν 50,000,000 ἐν ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ· ἐνδεχόμενον νὰ ζητήσῃ καὶ ἄλλα ποσὰ ἡ Κυβέρνησις, ὥστε νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλο ποσὸν ἀκόμη τραπεζικῶν γραμματίων.

Σωτηροπογλος. Αὐτὸ δὲν τὸ εἶπον.

Καλλιγας. Πολὺ καλά, δὲν σᾶς τὸ ἀποδίδω, τὸ ἀποδίδω εἰς ἐμέ· εἴμεθα λοιπὸν εἰς τὰ 50,000,000. Τί ποσὸν θέλει ἡ Τράπεζα ἡ Ἐθνικὴ νὰ ἐκδώσῃ δι' ἴδιον ἑαυτῆς λογαριασμόν; 30,000,000—35, ἀφοῦ εἶναι τὰ 50 ὑπὲρ τοῦ δημοσίου. Ἀλλὰ 25,000,000 μεταλλικὸν λαμβάνει ἡ Κυβέρνησις, καὶ αὐτὰ λογίζονται ὡς ἐν τῷ ταμείῳ· ἄρα θὰ ἦναι διαφορὰ ἐλαχίστη, 7,000,000 τὸ ὑπερβάλλον. Εἴμεθα σύμφωνοι τώρα εἰς τὰ ποσά;

Σωτηροπογλος. Μάλιστα.

Καλλιγας. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις κατὰ τὴν σύμβασιν σήμερον δὲν ὑπάρχει ἀκόμη, διότι δὲν ἐλάβετε, μοὶ φαίνεται, μεγάλα ποσὰ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια· ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου θὰ τὰ λάβητε, καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργός, μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶπε τὴν πρωΐαν, ὅτι τὰ ἐξωδεύσαμεν.

Κογμογνδογρος. Τὸ μέταλλον σχεδὸν ὅλον.

Καλλιγας. Ἐλπίζω νὰ σώζωνται καὶ ἄλλα· νὰ μὴ βαίνωμεν μετὰ τόσης ταχύτητος, ὥστε τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ψηφίσεως νὰ ἦναι καὶ ἐξωδευμένα. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ κατάστασις δὲν εἶναι μόνιμος· μετ' ὀλίγον,

ὅταν λυθῇ τὸ μέγα ζήτημα, θὰ μένῃ πάντοτε ὀφειλέτης αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ τὸ δημόσιον πρὸς τὴν Τράπεζαν; Δὲν εἴπετε εἰς τὸ ὑμέτερον πρόγραμμα, ἐὰν ἔχωμεν τὴν τύχην νὰ ἦσθε ὑμεῖς ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ προχωρήσωμεν μετὰ θάῤῥους καὶ νὰ προκινδυνεύσωμεν, διὰ νὰ ἐπέλθῃ ταχέως ἡ λύσις, μετὰ δὲ τὴν λύσιν θέλομεν ἀσχοληθῆ εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν μας πραγμάτων; Αὐτὰ δὲν τὰ εἴπετε;

Σωτηροπουλος. Μάλιστα, καὶ βεβαιόνω, ὅτι ὅσοι δανείζουν τὸ Κράτος, δὲν θὰ χάσουν τίποτε· τὸ ἔθνος ἔχει πόρους.

Καλλιγας. Καὶ ἐγὼ τὸ ἀσπάζομαι, ἀλλὰ νὰ ἴδωμεν τὰς συνεπείας. Ἡ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων δὲν ἄρχεται ἀπὸ τῆς βαθμιαίας ἀποδόσεως τῶν τραπεζικῶν γραμματίων;

Σωτηροπουλος. Τότε ἀπαλλάξατέ με τοὐλάχιστον ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ ἐνεχύρου.

Καλλιγας. Σεῖς ἐνεβάλετε τὴν κεφαλήν σας εἰς τὸ στόμα τοῦ λύκου, καὶ τώρα λέγετε βγάλετέ μού την, καὶ ἀκεραίαν μάλιστα. Δὲν τὸ ἐγγυῶμαι.

Σωτηροπουλος. Ἢ τὸ ἐνέχυρον θὰ χάσωμεν, καὶ τότε δὲν ζημιονόμεθα ἀπὸ τὰ γραμμάτια, ἤ, ἐὰν ζημιωθῶμεν ἀπὸ τὰ γραμμάτια, θὰ κερδήσωμεν τὸ ἐνέχυρον, τὴν ὑπερτίμησιν τῶν ὁμολογιῶν. Τὰ δύω κακὰ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πάθωμεν· εἰς ἓν ἔπρεπε νὰ περιορισθῆτε.

Καλλιγας. Ἐγὼ εἶπον, ὅτι εὔχομαι νὰ τὰ ἐπανορθώσητε· ἀλλ' ἰδοὺ ἡ διαφορά, διότι φαίνεται, ὅτι εὑρίσκομαι εἰς ἀντίφασιν, καὶ λυποῦμαι νὰ εὑρίσκωμαι εἰς ἀντίφασιν, ἔστω καὶ μίαν στιγμήν, ἀπέναντί σας, διότι σᾶς ἐρωτῶ τὸ ἑξῆς· ἡμεῖς ἔχομεν 22 μῆνας μόνον καιρόν, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μέλλει νὰ γίνῃ αὐτό, τὸ ὁποῖον προβλέπετε, μέλλει νὰ γίνῃ ἡ πώλησις τῶν ὁμολογιῶν. Σᾶς ἐρωτῶ, ἐντὸς αὐτῶν τῶν 22 μηνῶν θὰ ἀνορθώσητε τὰ οἰκονομικά σας;

Σωτηροπουλος. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἐὰν λυθῇ, ἐπανορθόνονται τάχιστα τὰ οἰκονομικά.

Καλλιγας. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ λέγωμεν, ὅτι πάντοτε θέλομεν μένει ὀφειλέται πρὸς τὴν Τράπεζαν 50,000,000 γραμματίων καὶ 25,000,000 μεταλλικοῦ· ὥστε, λόγῳ αὐτῶν τῶν χρεῶν πρὸς τὴν Τράπεζαν, δὲν θὰ ὑπάρξῃ πλεόνασμα ὑπὲρ τὸ ἐναποταμίευμα τῆς Τραπέζης εἰς κυκλοφορίαν τραπεζικῶν γραμματίων, ὥστε νὰ ὠφεληθῇ

ἐξ αὐτοῦ τὸ δημόσιον τὸ ποσοστόν, καὶ τὸ ἐξετάζομεν, ὅπως τὰ πράγματα παριστῶσι. Τὰ πράγματα παριστῶσιν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἀπαίσιον, τὸ ὁποῖον φοβούμεθα, θὰ ἔλθῃ τὸν 22ον μῆνα, ἐνῷ ἡ ἐπανόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν θὰ ἔλθῃ μετὰ 4, μετὰ 5 ἔτη· μετὰ τὸ ἔτος δὲ τοῦτο θὰ ἔχωμεν ποσοστὰ παρὰ τῆς 'Εθνικῆς Τραπέζης, ἐνῷ παρὰ τῆς ἄλλης δὲν θὰ ἔχωμεν.

'Ο ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος δέχεται τὴν σύστασιν τῆς Τραπέζης ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι συναινεῖ καὶ ἡ ὁμὰς τῶν συμβαλλομένων νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸ ποσοστόν, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ συμβάσει, καὶ τοῦτο συμπληροῖ τὴν τριάδα τῶν *ἐάν*, τὴν ὁποίαν πάντοτε παρατηρῶ ἐνσκήπτουσαν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλην συζήτησιν, ὅτε ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἐπιστρατείας, ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἀνηρτήθη ἐκ τριῶν *ἐάν*, καὶ ἤδη τοῦτο ἐπαναλαμβάνει· δὲν θέλει δὲ φανῇ εἰς αὐτὸν παράδοξον διὰ ποίαν αἰτίαν ἐκφράζω τὴν ἀπορίαν μου, διότι ἤδη λέγει. « ἐγὼ δὲν ἔχω ἀντίῤῥησιν κατὰ τῆς συμβάσεως, ἂν μὲ βεβαιώσουν, » ὅτι τὸ ἐνέχυρον δὲν πρόκειται νὰ ἐκποιηθῇ ».—Εἶναι τὸ πρῶτον *ἐάν*, τὸ δεύτερον,—« δὲν ἔχω ἀντίῤῥησιν, *ἐὰν* μὲ βεβαιώσουν, ὅτι » πρόκειται περὶ φόρου καὶ οὐχὶ περὶ μονοπωλίου »,—καὶ τρίτον,— « *ἐὰν* ἡ Κυβέρνησις κατορθώσῃ νὰ πείσῃ τὴν ὁμάδα, νὰ δεχθῇ τὴν » ἀπόδοσιν ποσοστοῦ ἐκ τῶν κερδῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ». Τώρα πλέον δὲν μοὶ φαίνεται παράδοξον, ἂν δημοσιευθῇ ὁ λόγος τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος καὶ οὐδὲν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ « *ἐάν* », διότι ἤδη συνέβη κατὰ τὴν πρώτην συζήτησιν, καὶ ἐνθυμοῦμαι ἕνα 'Αλεξανδρινὸν ποιητήν, τ' ὄνομά του μὲ λανθάνει αὐτὴν τὴν στιγμήν, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ γράψῃ ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ὑπάρχῃ τὸ « καί ». Οὕτω κατώρθωσε νὰ ἐκλείψῃ ἐξ ὅλου τοῦ λόγου του, ὅστις κατεῖχε πολλὰς στήλας τοῦ « Αἰῶνος » τὸ *ἐάν*· ἐγὼ ὅμως ἐδῶ τὸ βεβαιῶ, διότι τὸ ἤκουσα καὶ τὸ ἐσημείωσα, τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον δὲν παρημέλησε σήμερον πάλιν ν' ἀνατρέξῃ εἰς τὰ τῆς ἐπιστρατείας καὶ νὰ ἐξετάσῃ ἂν ὑπῆρξε πρόωρος ἢ *ἐπίωρος*.

'Ανέτρεξα εἰς τὰ λεξικά, διὰ νὰ εὕρω τὸ ἐπίωρον, καὶ δὲν ἠδυνήθην· ἐνδέχεται νὰ σημαίνῃ ἐπίκαιρος ἢ πάρωρος. 'Ενθυμοῦμαι ἔριδα μεταξὺ Κοραῆ καὶ Κοδρικᾶ. 'Ο Κοδρικᾶς προσέβαλε τὸν Κοραῆν καὶ τὸν προσέβαλεν ἀτόπως· ἐπὶ τέλους ὁ Κοραῆς εἶπε: πολὺ καλά, ἠδύνατο νὰ μὲ προσβάλῃ, ἀλλὰ τοὐλάχιστον μὲ ὀρθογραφίαν. (ἱλαρό-

της). Οὕτω ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπιστρατεῖαν, ἀλλὰ μὲ ὀρθοέπειαν.

Φαίνεται, ὅτι ἀκόμη αἱ σκιαί, τὰς ὁποίας ἐγὼ ἐπεκαλέσθην, ταράττουν τὸν νοῦν τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος· ἐγὼ τὰς ἐκάλεσα, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευον, ὅτι θὰ ἔλθουν. Ἂν ἡ φωνή μου ἤρκεσε νὰ τὰς φέρῃ, δὲν ἔχει ὅμως τὴν μαγικὴν δύναμιν νὰ πείσῃ αὐτὰς νὰ φύγουν· ἀπόκειται εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν θέλησιν νὰ φύγουν ἢ νὰ μείνουν, καὶ ταῦτα, διότι δὲν ἐννοῶ πῶς δίδει σπουδαίως τὴν ψῆφον ὁ λέγων, ὅτι συγκατατίθεται, ἐὰν δὲν περιέχῃ τὸ ψηφιζόμενον τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα ἔννοιαν. Ἐὰν ὅμως ἡ σύμβασις περιέχῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν θέλει, δὲν ἤκουσα τί θέλει πράξει· τοῦτο μένει αἴνιγμα. Ἐγὼ ὅμως, κύριοι, θέλω δώσει τὴν ἐναντίαν ψῆφον ἐν πεποιθήσει καὶ ἄνευ αἱρέσεώς τινος, οὔτε παρεμβάλλω εἰς τὸ μέσον οἱονδήποτε *ἐάν*.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΓΗΣ ΔΙΑ ΤΟ 1881

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 21 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. Καλλιγας. Ἐζήτησα, κύριοι, τὸν λόγον, ἀποβλέπων κυρίως εἰς τὴν πρότασιν, τὴν ὑποβληθεῖσαν παρὰ τεσσάρων συναδέλφων ἡμῶν. περὶ καταργήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου ἐπὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, διότι τὴν πρότασιν ταύτην θεωρῶ σπουδαίαν· καὶ τὴν θεωρῶ σπουδαίαν, οὐχὶ διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους προτάσσουσιν, ἀλλὰ καθ' ὅσον εὑρίσκω ὑπὲρ αὐτῆς λόγον ἄξιον προσοχῆς. Διὰ νὰ ἐξετάσω αὐτὴν πρεπόντως καὶ δικαίως εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην, νὰ κρίνω αὐτὴν ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν ἄλλων συστημάτων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσιν ἐνώπιον ἡμῶν· τουτέστι νὰ ἐξετάσω καὶ τὸ σύστημα τῆς δεκάτης καὶ τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλε καὶ ἀπέσυρεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, καὶ τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον, κατ' ἐμέ, εὐτυχῶς εἰσήχθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τῶν ἀροτήρων κτηνῶν.

Εἴδομεν, ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἀπὸ πολλοῦ καιροῦ καταγινόμενος εἰς τὸ ζωτικὸν τοῦτο θέμα, τὸ ἀφορῶν τὰ ὕψιστα συμφέροντα τῆς κοινωνίας, κατέληξεν εἰς τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν καὶ ταύτην ἐθεώρησεν ὡς τελειοτέραν, συμπεριλαμβάνουσαν ἐν γένει ὅλην τὴν ἔγγειον φορολογίαν· ἀλλ' ἀρχομένης τῆς συνόδου περιώρισε τὴν

στρεμματικὴν φορολογίαν εἰς μόνον τὰς ἀσκεπεῖς γαίας καὶ ἀφῆκεν ἰσχύον τὸ σύστημα τὸ προϋπάρχον ὡς πρὸς τὰ λοιπά. Ἐδίστασε τάχα περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον προέτεινεν, ἢ διὰ τοῦ νομοσχεδίου οἰκονομῶν τοὺς καιροὺς ἐνόμισεν, ὅτι κατορθοῦται ἡ βαθμιαία εἰσαγωγὴ καὶ προπαρασκευάζεται τὸ ἔδαφος, ὥστε κατόπιν νὰ καταληφθῇ ἅπαν διὰ τῆς στρεμματικῆς φορολογίας; Αὐτή, νομίζω, ἦτο μᾶλλον ἡ ἰδέα τοῦ κ. ὑπουργοῦ. Αὐτὸ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐσχεδίασε καὶ τὸ ὁποῖον ἤλπιζε νὰ εἰσαγάγῃ, τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, ἐθεώρει βέβαια, ὅτι ἐπαναφέρει πάλιν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ φορολογίᾳ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησε παραγνωρισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ εἰσαχθέντος πέρυσι νόμου περὶ ἀροτήρων κτηνῶν. Ἠκούσαμεν τότε, πόσην ἐξέφρασε χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν, ὅτε κατηργήθη τὸ σύστημα τῆς δεκάτης. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τότε ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὸ ψαλτήριον καὶ ἔψαλλεν

«Ἀγάλλου Σιών»,

διότι ἔβλεπε καταπίπτοντα τὰ τείχη τῆς Ἰεριχώ. Τὸ σύστημα τῆς δεκάτης λοιπὸν ἐθεώρει ὡς σύστημα βδελυκτόν, ἐνῷ ἐξ ἄλλου μέρους ὁ ἄλλοτε ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν κ. Παπαμιχαλόπουλος ἐξύμνει αὐτὸ τὸ σύστημα καὶ εἶχεν ἀποδώσει εἰς αὐτὸ πολλὰ ἐπίθετα ὑψηλά· ἂν δὲ ἐνθυμοῦμαι καλῶς, τὸ ὠνόμαζε καὶ ἅγιον καὶ ὅσιον καὶ δίκαιον καὶ ἔλεγεν, «ἡ δικαία, ἡ σωτήριος, ἡ ἁγία δεκάτη».

Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν συνεμερίσθην, οὔτε τὴν γνώμην ὑπὲρ τῆς δεκάτης, οὔτε τὴν ἄλλην γνώμην κατὰ τῆς δεκάτης. Εὑρίσκομαι, οὕτως εἰπεῖν, ἐντελῶς ἀθῷος ἀπέναντι τῆς δεκάτης, δυνάμενος νὰ ἐκφρασθῶ πολὺ διαφόρως ἢ ὅπως ἐκεῖνοι.

Αἱ θεωρίαι, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξαν καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς δεκάτης καὶ οἱ κατ' αὐτῆς ἀγορεύσαντες, μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῶσι καὶ πάλιν, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ ἀληθὲς πρόβλημα περὶ τῆς φορολογίας τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, διότι κατέκριναν τὴν δεκάτην διαφοροτρόπως, ἀλλὰ δὲν ἐβασάνισαν τὴν ἀξίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἀρχῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ δεκάτη εἶναι φορολογία, ὅπως πᾶσα ἄλλη φορολογία, ἔχουσα διαφόρους τρόπους ἐφαρμογῆς. Ἀπολύτως δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ δεῖνα φορολογία εἶναι ἡ μόνη ἀληθής. Κατὰ τόπους αἱ φορολογίαι δύνανται νὰ παραλλάσσωσι, καὶ

παραλλάσσουσαι δύνανται νὰ φέρωσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐκεῖνο, εἰς ὃ προσέχει κυρίως ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη. τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ μὴ παραβιάζωνται οἱ κανόνες τῆς φορολογίας. νὰ μὴ καταθλίβηται ἡ παραγωγή. Ἐὰν ἔχωμεν σύστημα δεκάτης. τὸ ὁποῖον δὲν καταστρέφει τὴν παραγωγήν, δὲν ἐννοῶ, ποία εἶναι ἡ αἰτία τοῦ μίσους, κατὰ τῆς δεκάτης· εἶναι μῖσος ἐκ προκαταλήψεως: εἶναι μῖσος ἁπλῶς ὡς ἐκ τῆς ἱστορικῆς καταγωγῆς τῆς δεκάτης; Δὲν εἶναι ἡ πρόληψις ἀσφαλὴς ὁδηγὸς πρὸς λύσιν τοιούτων μεγάλων ζητημάτων. Ἀλλ' ἐξετάσωμεν πρακτικῶς, ποῖον τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ πηγάζον ἐκ τῆς φορολογίας τῆς δεκάτης.

Ἐξ ὅσων ἠρεύνησα περὶ τῆς δεκάτης, δύναμαι νὰ εἴπω τὰ ἑξῆς. Δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι διὰ τῆς δεκάτης δὲν δίδεται ἡ δέουσα προσοχή. ὅπως μὴ φορολογῆται τὸ μὴ παραγωγικὸν κεφάλαιον, τὸ κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον δὲν φέρει καρπόν. Τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἀναπτύξεως καὶ δι' ἑνὸς παραδείγματος δύναμαι νὰ ἐξηγήσω τὴν ἰδέαν. Ὅστις καλλιεργεῖ δημητριακοὺς καρπούς, καταβάλλει εἰς τὴν γῆν κεφάλαιον καὶ ἐργασίαν· καταβάλλει αὐτὰ ἐλπίζων νὰ λάβῃ καρπόν, ὑπερβαίνοντα αὐτὰς τὰς θυσίας καὶ παρέχοντα εἰς αὐτὸν κέρδος. Αὐτὸ τὸ κέρδος λοιπὸν εἶναι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν φορολογίαν. Ἡ φορολογία δύναται νὰ ἦναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα, ἀλλ' ἅμα ὑπερβαίνει τὸ πρέπον μέτρον καὶ καταναλίσκει ὁλόκληρον τὸ κέρδος, τότε ἡ φορολογία εἶναι καταστρεπτική, ὀλεθρία. Τί συμβαίνει λοιπὸν ἐπὶ τῆς δεκάτης; ἐπὶ τῆς δεκάτης ἡ φορολογία παραλλάσσει κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς καὶ κατὰ τὴν γονιμότητα αὐτῆς. Εἶναι ὁμολογούμενον παρ' ἐκείνων, οἵτινες κατέγιναν εἰς τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅτι ὅλη ἡ λοιπὴ ἐργασία ἐκτὸς τοῦ καταβαλλομένου σπόρου εἶναι τὸ διπλάσιον τῆς ἀξίας τοῦ σπόρου, ὅτι ἐὰν καταβάλῃ τις σπόρον ἴσον πρὸς 100, ὅλαι αἱ λοιπαὶ δαπάναι, ἕως ὅτου φθάσωμεν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ καρποῦ, ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὸ διπλάσιον, εἶναι λοιπὸν ἴσον 200. Ἐὰν συγκομίσωμεν 300, οὐδὲν ἔχομεν κέρδος. Τί πρέπει νὰ λάβωμεν, διὰ νὰ ἀπομείνῃ κέρδος πρὸς φορολογίαν; Πρέπει νὰ λάβωμεν ποσὸν ἀνώτερον τῶν 300. Ἐὰν ἡ γῆ δέν μοι δίδῃ τὸ τετραπλάσιον, ἕπεται, ὅτι δὲν ἔλαβον κέρδος, ὅτι ἔλαβον μόνον τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας κατέβαλον, ὥστε διὰ τῆς δεκάτης φορολογεῖται αὐτὴ ἡ θυσία. φορολογεῖται τὸ ἄγονον κεφάλαιον. Ὅταν ἔχωμεν γαίας, αἱ ὁποῖαι ἀντὶ

τοῦ ἑνὸς δίδουν τρία, αὐταὶ αἱ γαῖαι, ὑποβαλλόμεναι εἰς τὴν δεκάτην, καθίστανται ἐντελῶς ἄχρηστοι, ἐπιζήμιοι πρὸς καλλιέργειαν, καὶ ἡ δεκάτη ἴση πρὸς 30, τὰ ὁποῖα λαμβάνονται ἐκ τῶν θυσιῶν, ὅσαι κατεβλήθησαν, ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Ὑποθέσατε, ὅτι ἡ γῆ δίδει 4, ποῖον εἶναι τὸ κέρδος μου; Εἶναι 100· ποῖον εἶναι τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τῆς δεκάτης; εἶναι 40. Ὁ φόρος τότε εἶναι ἴσος πρὸς 40 %, διότι μόνον τὰ 100 εἶναι τὸ περίσσευμα. Ὑποθέσατε, ὅτι ἡ γῆ αὐτὴ δίδει ἀντὶ ἑνὸς 5, ὁ φόρος μου θὰ ἦναι 50, ἀλλ' ἔχω 200 κέρδος καὶ ὁ φόρος εἶναι 25 % καὶ οὕτω καθεξῆς. Λοιπὸν αἱ γαῖαι αἱ γόνιμοι δὲν πιέζονται, ὑποβαλλόμεναι εἰς τὴν δεκάτην, πιέζονται αἱ γαῖαι αἱ μὴ γόνιμοι. Ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι ἡ γῆ ἀντὶ 1 δίδει 10, ὁ φόρος μου ἤθελεν εἶναι 100, ἀλλὰ τὰ 100 εἶναι ἐπὶ τῶν 700, λοιπὸν ὁ φόρος μου εἶναι ἐλάχιστος.

Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ἡ δεκάτη εἶναι φόρος βαρὺς καὶ δὲν εἶναι βαρύς, ὥστε δὲν δύναμαι ἀπολύτως νὰ εἴπω, ὅτι ἡ δεκάτη εἶναι κάκιστος φόρος. Εἶναι κάκιστος φόρος ἡ δεκάτη, ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τῶν ἀγόνων γαιῶν, καὶ αὐτὸ τοῦτο εἶναι τὸ ἐλάττωμα τῆς δεκάτης, διότι καταργεῖ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγόνων γαιῶν, τῶν μὴ παραγωγικῶν, καθ' ἃς δὲν ἀνταμείβεται ὁ γεωργὸς διὰ τὰς θυσίας του. Μὴ νομίσωμεν, ὅτι αὐτὸ εἶναι μικρόν· εἶναι μέγιστον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐνῷ φαίνεται ἐλάχιστον, διότι συνέπεια εἶναι, ὅτι μένουν ἐν ἀργίᾳ μέγισται ἐκτάσεις γῆς· νομίζετε ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι μεγίστη βλάβη ἐν τῇ κοινωνίᾳ; Εἶναι μαρασμὸς καὶ ἀπονέκρωσις τῶν πηγῶν τῆς παραγωγῆς καὶ καταδίκη εἰς θάνατον. Ἅμα ἐξαιρέσητε τὰς μὴ γονίμους γαίας, μεγίστας ἐκτάσεις, ὁλοκλήρους πληθυσμοὺς καταδικάζετε εἰς τὴν στέρησιν τῶν ἀναγκαίων, καταθλίβετε τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἥτις πρὸ πάντων ἔχει ἀνάγκην τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ὁ γεωργὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἀντέχει εἰς πᾶσαν στέρησιν, ἀλλ' εἰς μίαν μόνον στέρησιν ἀνθρωπίνως δὲν δύναται ν' ἀνθέξῃ, εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Καταδικάζετε λοιπὸν δι' αὐτοῦ τοῦ συστήματος τὴν γεωργικὴν τάξιν εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου καὶ καταδικάζετε ὁλοκλήρους ἐκτάσεις γαιῶν εἰς τὴν πλήρη ἀργίαν, διότι οὐδεμία ἄλλη καλλιέργεια δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἡ καλλιέργεια τῶν σιτηρῶν, ἥτις εἶναι ἡ ἁπλουστέρα τῶν καλλιεργειῶν, ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τόσον ὀλιγωτέρας θυσίας καὶ τὴν ὀλιγωτέραν καταβολὴν τῶν κεφαλαίων, ἐνῷ παρέχει τὴν πρώτην

τροφήν. Κατ' ἔτος ἐπαναλαμβάνονται αἱ θυσίαι καὶ αἱ καταβολαί. δὲν εἶναι ὅμως τοιαῦται, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται μόνιμον κεφάλαιον, ὅπως εἶναι πᾶσα ἄλλη καλλιέργεια, ὅπως εἶναι ἡ φυτεία. Ἡ φυτεία εἶναι συσσώρευσις κεφαλαίων ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς καλλιεργείας τῶν σιτηρῶν στιγμιαῖαι εἶναι αἱ καταβολαί, ἄμεσοι πρέπει νὰ ἦναι καὶ αἱ ἀπολαύσεις. Καταδικάζομεν λοιπὸν μέγιστον μέρος τῆς κοινωνίας εἰς στέρησιν τῆς πρώτης τροφῆς καὶ τὴν γῆν εἰς ἀργίαν καὶ ἐπεκτείνομεν τὸ δυσειδὲς βασίλειον τῆς πενίας. Ἐὰν ἦναι λοιπὸν ἡ δεκάτη ἐξοβελιστέα, ἐὰν τῳόντι πρέπῃ νὰ ἐγερθῇ ἡ ἀγανάκτησις ἡμῶν ἐναντίον τῆς δεκάτης, εἶναι μόνον κατὰ τοσοῦτον, καθόσον παράγει αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα. Καθόσον δὲν παράγει αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα, ἡ δεκάτη εἶναι σύστημα φορολογίας, ὅπως εἶναι ὅλα τὰ φορολογικὰ συστήματα. καὶ ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι ἡμεῖς διετηρήσαμεν τὸ σύστημα τῆς δεκάτης ἐπὶ τῶν ἐλαίων, διότι ἐκεῖ δὲν εὑρίσκομεν νὰ πιέζηται ἡ παραγωγή. Ὅπου δὲν πιέζεται ἡ παραγωγή, διότι ὀνομάζεται δεκάτη, διότι εἶναι 7 %, ἢ 8 %, ἢ διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσπράττεται, τοῦτο ποσῶς δὲν καθιστᾷ τὸ σύστημα βδελυκτόν, διότι εὑρίσκονται βελτιώσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ μετριάσωσιν ὅλα τὰ ἐπαχθῆ τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἐπὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν πράγματι ἡ δεκάτη εἶναι καταστρεπτική, κυρίως διότι καθιστᾷ ἀχρήστους τὰς γαίας τὰς μὴ παραγωγικὰς καὶ δὲν ἀνταμείβει τοὺς κόπους ἐκείνων, οἵτινες ἐργάζονται.

Ὡς ἐκ τούτου ἐγεννήθη ἡ γνώμη, ὅτι πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς ἓν σύστημα ἐπιστημονικὸν καὶ τούτου χάριν ἐσχεδιάσθη τὸ περὶ στρεμματικῆς φορολογίας, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη, ὅτι εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐπιστήμης. διότι δῆθεν εἶναι ἐν ἰσχύϊ ἐν Γαλλίᾳ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἐὰν συγκρίνῃ τις τὸ σύστημα, τὸ ἰσχύον ἐν Γαλλίᾳ, πρὸς τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, δὲν δύναται νὰ μὴ πεισθῇ, ὅτι εἶναι οἰκτρὰ διαστρέβλωσις, τοιαύτη, ὥστε ἐκεῖνα τ' ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐζήτησεν ἡ Γαλλία ν' ἀποκρούσῃ, αὐτὰ ταῦτα ἀσφαλέστερον ἐπανέρχονται, καὶ βαρυτέρα πίεσις ἀπειλεῖται εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν, πολὺ πλέον ὀδυνηρὰ τῆς δεκάτης, τὴν ὁποίαν κατηργήσαμεν.

Αὐτὰ τὰ δύω συστήματα θέλω ἤδη συγκρίνει, κατὰ τί διαφέρουσι ῥιζικῶς. Τί συνέβη ἐν Γαλλίᾳ; Ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν πρώτην ἐπανά-

στασιν ἀπέδιδον μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν παραγωγικὴν δύναμιν τῆς γῆς καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῆς γεωπονίας. Τότε ἀκόμη αἱ ἀρχαί, ὅτι ὁ πλοῦτος ἑνὸς ἔθνους συνίσταται εἰς τὰ ἐξ αὐτοῦ παραγόμενα προϊόντα ἦσαν πολὺ ἰσχυραί, ἐθεώρουν ὅμως, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποβλέψῃ ὁ νομοθέτης εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ, ὁσονένεστι, τὴν ἰσότητα ἐν τῇ φορολογίᾳ καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν πραγματικήν, ὥστε νὰ μὴ ἦναι νεκρὸν γράμμα καὶ ἀρχὴ κενὴ σημασίας ἐντὸς τοῦ πολιτεύματος. Διὰ νὰ συνδυάσωσιν αὐτὰς τὰς δύω ἀρχάς, νὰ προφυλάξωσι δὲ τὴν γεωπονίαν καὶ τὴν γεωργικὴν τάξιν ἀπὸ τῆς φορολογικῆς πιέσεως, συγχρόνως δὲ νὰ καταστήσωσι τὴν φορολογίαν ὁσονένεστιν ἴσην, ἔθεσαν δύω ἀρχάς, τὰς ὁποίας παρεγνώρισε τὸ σύστημα τὸ ὑποβληθὲν τῆς στρεμματικῆς φορολογίας κατὰ κράτος. Ἐκείνη ἡ πνοὴ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως πρὸς ἀναμόρφωσιν καὶ ἀνάπλασιν τῆς κοινωνίας δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ συντάξαντος τὸ νομοσχέδιον. Διατί; διότι τότε κυρίως ὥρισαν, τί δύναται ν' ἀπαιτήσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τὴν γεωργικὴν τάξιν ὡς ἔγγειον φορολογίαν, καὶ τὸ ὥρισαν, συναθροίζοντες ὅλα τὰ γινόμενα, ὅσα εἶχον τότε πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὰς στατιστικὰς πληροφορίας. Ἔλαβον ὡς βάσιν τὴν ἐν συνόλῳ καθαρὰν παραγωγὴν ἐν Γαλλίᾳ ἐκ τῆς γῆς. Εἶπον λοιπόν· ἡ καθαρὰ παραγωγὴ ἐκ τῆς γῆς ἐν Γαλλίᾳ εἶναι ἴση πρὸς 1,200,000,000 εἶναι δὲ δεκτικὴ φορολογίας 20 %. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἀπεφάσισαν, ὅτι ὁ φόρος πρέπει νὰ περιορισθῇ ἐσαεί, ὄχι προσωρινῶς, ὄχι κατ' ἔτος ψηφιζόμενος, ἀλλ' ἐσαεί, εἰς τὸ ποσὸν τῶν 240,000,000 καὶ οὐδέποτε νὰ ὑπερβῇ τὰ 240,000,000. Ἅμα γίνῃ ὑπέρβασις, ἀναποδράστως ἐπέρχεται ἡ κατάθλιψις, συνέπεια δ' αὐτῆς τῆς καταθλίψεως εἶναι ἡ ὀπισθοδρόμησις τῆς γεωργίας, ἡ ἐλάττωσις τῆς παραγωγῆς πρὸς αὔξησιν τῆς πενίας. Αὐτὴν τὴν προφύλαξιν ἔθεσεν οὕτως εἰπεῖν ἐν Καρὸς μοίρᾳ ὁ συντάκτης τῆς στρεμματικῆς φορολογίας. Παρεῖδεν ὅτι ἐν Γαλλίᾳ οὐδέποτε ὑπερέβησαν τὰ 240,000,000. Αὐτὰ τὰ 240,000,000 ἔμειναν πάντοτε τὰ αὐτά, καὶ μάλιστα ἠλαττώθησαν, διότι ἐφήρμοσαν καὶ τὴν ἄλλην ἀρχήν, ὥστε ἡ φορολογία νὰ ἐπιβαρύνῃ ἀναλόγως πάντας καὶ ἐξίσου διὰ τοῦ διανεμητικοῦ συστήματος. Ἐζήτησαν λοιπὸν ν' ἀνεύρουν ποία εἶναι ἑκάστης ἐπαρχίας ὡς ἔγγιστα ἡ καθαρὰ παραγωγὴ ἐκ τῆς γῆς, καὶ κατὰ τὸ μέτρον τοῦτο, κατὰ τὰς ἐξετάσεις αἱ ὁποῖαι ἔγιναν, ἀνελόγισαν δι' ἑκάστην ἐπαρχίαν, τί πρέπει ν' ἀναλάβῃ ὡς ἐπιβάλλον μέρος ἐκ τῶν 240,000,000. Διενεμήθη λοιπὸν αὐτὸ τὸ

ποσὸν εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας· μετὰ τὴν διανομὴν ὅμως παρετηρήθη ἡ ἀνισότης, παρετηρήθη ὅτι ἐπαρχίαι ἄλλαι μὲν ἐβαρύνοντο μὲ 12 %, ἐνῷ ἄλλαι μόνον μὲ 4 %. Ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐβαρύνοντο μόνον μὲ 4 %, ἔμειναν μὲ τὰ 4 %. Ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐβαρύνοντο μὲ 12 ἢ καὶ μὲ 14 ἢ καὶ μὲ 18 % ἐκεῖναι ἀνεκουφίσθησαν, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνακουφίσεως τὰ 240 ἑκατομμύρια ἔγιναν 180,000,000 καὶ σήμερον εἶναι μόνον 180 ἑκατομμύρια ὁ ἔγγειος φόρος ἐν Γαλλίᾳ σταθερῶς, ἀπαρασαλεύτως, οὐδεὶς δὲ τολμᾷ, ν' ἀναβιβάσῃ ἐν Γαλλίᾳ εἰς 190, 000,000 ἢ νὰ ὑπερβῇ τὸ μέτρον τῶν 240,000,000. Ἡ ἀπαρασάλευτος ἀρχή, τὴν ὁποίαν ἔθεσαν, εἶναι σωτήριος, εἶναι τὸ ὁρμητήριον τοῦ πολιτισμοῦ δύναμαι νὰ εἴπω, καὶ ὅστις παραγνωρίσῃ, προχωρεῖ εἰς τὴν βαρβαρότητα, διότι προχωρεῖ εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς γεωργίας καὶ καταθλίβων τὴν γεωργίαν καθιστᾷ τὴν κοινωνίαν ἀσθενῆ καὶ ἀνίκανον. Ὅταν λέγωμεν, ὅτι ἡ γεωργικὴ τάξις δύναται ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰς στερήσεις, λέγομεν, ὅτι αὐτὴ εἶναι, ἥτις χορηγεῖ τοὺς πλείστους ἄνδρας εἰς τὸν στρατόν, καὶ οὐδένα ἀδικῶ λέγων, ὅτι καὶ τοὺς ἐκλεκτοτέρους. Ὅσοι ἔρχονται ἐκ τῆς γεωργικῆς τάξεως, εἶναι οἱ πειθαρχικώτεροι καὶ ἀντέχουσιν εἰς τὰς στερήσεις, εἶναι οἱ εὐρωστότεροι καὶ οἱ καρτερικώτεροι εἰς τὰς κακουχίας. Ἐὰν λοιπὸν καταθλίβηται αὐτὴ ἡ τάξις, ἐξασθενεῖται καθ' ὅλους τοὺς λόγους τὸ Κράτος, ἐξασθενεῖται αὐτὸ οἰκονομικῶς, ἐξασθενεῖται αὐτὸ κατὰ τὰς δυνάμεις του εἰς τὸν σχηματισμὸν στρατοῦ. Ὅταν καταθλίβηται κατὰ τὰ δύω ταῦτα τὸ Κράτος. ἐστὲ βέβαιοι, ὅτι καταθλίβεται καὶ πνευματικῶς· καὶ αὐτὴ ἡ ἐλευθερία μέλλει νὰ πάθῃ, ὅταν ἡ πενία προχωρῇ.

Παρεγνωρίσθησαν λοιπὸν αἱ δύω σωτήριοι ἀρχαί, καὶ ἐνῷ παρεγνωρίσθησαν, θέλω σᾶς εἴπει ἀμέσως, εἰς ποῖον σύστημα ἐπροχώρησαν. Ἐπροχώρησαν δυστυχῶς εἰς τὸ Βυζαντινὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Βυζαντίου. Τί εἶναι αὐτὴ ἡ στρεμματικὴ φορολογία; ἀδιαφοροῦμεν πάλιν περὶ τοῦ ποσοῦ σχετικῶς πρὸς τὴν παραγωγήν, οὐδένα θέτομεν φραγμὸν ἀνυπέρβλητον δὲν λέγομεν, ὅτι ὁ ἔγγειος φόρος δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ αὐτὸ τὸ ὅριον, ἀλλ' ἐπιτείνομεν τὴν φορολογίαν κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπικρατείας. Ἅμα εὕρωμεν γῆν φορολογήσιμον, ἐπιβάλλομεν ἀνὰ ἕκαστον στρέμμα ὡρισμένον ποσόν, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα πάντοτε νὰ μεταβάλλωμεν, καὶ ἂν σήμερον θέτωμεν ἴσως, διὰ νὰ μετριάσωμεν τὴν ἐντύπωσιν, 20 λεπτὰ τὸ στρέμμα εἰς

τὰς ὀρεινάς, καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι πόσον εἰς τὰς πεδινάς, μετ' ὀλίγον δυνάμεθα νὰ μεταβάλλωμεν αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν, ὁπότε θέλομεν, καθ' ἕκαστον ἔτος. Ἀπόδειξις δὲ εἶναι, ὅτι οἱ συντάξαντες τὸ πρῶτον σχέδιον, αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ συντελέσῃ ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὸ νομοσχέδιον, ἔθεσαν διὰ τὰς πεδινὰς ξηρικὰς λ. 60, διὰ δὲ τὰς ποτιστικὰς λ. 80, ἐνῷ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἠλαττώθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ τὰ ποσὰ ταῦτα, δηλαδὴ διὰ τὰς πεδινὰς ξηρικὰς 30 λεπτά, διὰ τὰς πεδινὰς ποτιστικὰς 40 λεπτά.

Βλέπετε; ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐπελήφθησαν τῆς ἐπεξεργασίας αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν κατηρτίσθη τὸ Νομοσχέδιον τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὴν Βουλήν, αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ μετεβλήθησαν. Ἐννοεῖτε ἐκ τούτου, πόσον εὐκόλως μεταβάλλονται, ἀρκεῖ δὲ νὰ ἦναι αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ μεταβλητοί, διὰ νὰ προχωρήσητε εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς γεωργίας, λέγω εἰς τὴν καταστροφήν, ἐνῷ, ὡς προεῖπον, ἡ γεωργικὴ τάξις εἶναι ἐκείνη, ἥτις, ὑποκειμένη εἰς πολλὰς στερήσεις καὶ ἀνεχομένη αὐτὰς ἀγογγύστως, ἔχει ὅμως ἀπολύτως ἀνάγκην τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ἐκ τῶν ἰδίων καμάτων, οὐχὶ ἀντὶ χρημάτων, τὰ ὁποῖα ἄλλως, ἄνευ παραγωγῆς, δὲν ἔχει νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀγοράν, διὰ νὰ προμηθευθῇ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας γῆς τρέφεται. Πρὸ πάντων ἔργον τοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ μέσα ὑπάρξεως τοῦ γεωργοῦ, τοῦτο δὲ πράττει φροντίζων κυρίως καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, ἐνῷ κατ' ἄλλον τρόπον δύναται νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἄλλης γεωργίας, διότι ἡ ἄλλη γεωργία στηρίζεται ἐπὶ καταβολῆς σπουδαίων κεφαλαίων, ἡ ἄλλη γεωργία τῆς φυτείας ὑποθέτει δυνάμεις χρηματικάς, ὑποθέτει, ὅτι διαθέτει καὶ ἐκ τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ ἰδιοκτησία πρὸς εὕρεσιν πόρων καὶ κεφαλαίων, ἐνῷ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀσκεποῦς γῆς δὲν στηρίζεται εἰς αὐτὰς τὰς ὑποθέσεις, αὕτη ἀφορᾷ πρὸ πάντων τὸν γεωργὸν καὶ τὸν πένητα, τὸν ἀποζῶντα ἐκ τῶν ἔργων του καὶ τοῦ ἀρότρου.

Αὐτὴ ἡ τάξις πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ διὰ παντὸς μέσου, καὶ δύναμαι νὰ εἴπω, ἐὰν ἦτον ἀνάγκη, καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου, ἄνευ δισταγμοῦ ἤθελον προχωρήσει μέχρι καὶ ταύτης μὲ πλῆρες θάῤῥος, διότι τὸ ἀποτέλεσμα ἤθελεν εἶναι ὑπὲρ τῆς κοινωνίας.

Παραβάλετε τώρα τὸ σύστημα τὸ Γαλλικὸν καὶ τὸ σύστημα τῆς

στρεμματικῆς φορολογίας καὶ θέλετε ἰδεῖ, πόση εἶναι ἡ διαφορά, οἵα μεταξὺ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις προέβλεψε νὰ μὴ προχωρήσῃ ἡ πίεσις ἡ φορολογικὴ μέχρι καταστροφῆς τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως, καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπέβλεψεν εἰς αὐτὸ καὶ ἐπέφερε τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Βυζαντίου.

Γνωρίζετε ἐν Γαλλίᾳ πόσα κεφάλαια κατεβλήθησαν, πόσαι θυσίαι. ὅπως αὐτὸ τὸ σύστημα πραγματοποιηθῇ. Κτηματολόγιον, καταμετρήσεις τριγωνομετρικαί· ἐγεωμετρήθη ἅπασα ἡ Γαλλία, ἐγεωμετρήθη ἅπαξ, δίς, κατεβλήθησαν 120,000,000, εἰργάσθησαν 15, 20 ἔτη. ἔγινεν ἡ ἀναθεώρησις κατόπιν καὶ ἀφοῦ ἔγιναν ὅλα αὐτά, ποῖον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα; τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀτέλεια, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἐζήτησαν τὴν ἐφαρμογὴν θεωρίας, ἡ ὁποία ναὶ μὲν εἶναι ἐπιστημονική, δύναται νὰ φαίνηται ὁσονένεστιν ὀρθὴ καὶ μεμετρημένη, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐφαρμόσιμος. Εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσητε ἀναλογικῶς εἰς τὸ νὰ ἐξισώσητε τὰς θυσίας τῆς φορολογίας καὶ ν' ἀνεύρητε ἑνὸς ἑκάστου τὴν καθαρὰν παραγωγήν, ἐξ αὐτῆς δὲ νὰ φορολογήσητε ἀναλογικῶς, ὥστε οὐδεὶς νὰ καταβάλῃ εἰς τὸ Κράτος πλέον τοῦ γείτονος, ὥστε οὐδεὶς νὰ καταβάλῃ πλέον τοῦ πέντε, τοῦ ἕξ, ἢ τοῦ 7 °/₀ ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς. Αὐτὸ εἶναι ἀκατόρθωτον. Οὐχ ἧττον ἡ Γαλλία τὸ διώκει, ἀλλὰ συμβαίνει ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον θέλει ἐντὸς ὀλίγου ἀπαλλάξει τὴν Γαλλίαν ἀπ' αὐτὸ τὸ ἔργον. Συμβαίνει πρᾶγμα λίαν σπουδαῖον κοινωνικῶς, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει τις νὰ ἦναι ἀπρόσεκτος, καὶ εἶναι τὸ ἑξῆς. Ὁ νέος κόσμος σήμερον πέραν τῆς Ἀτλαντικῆς φέρει εἰς τὰς ἀγορὰς σιτηρὰ ἐν μεγάλῃ ἀφθονίᾳ, παραγόμενα ἐκ γαιῶν, αἵτινες δίδουν τὸ εἰκοσαπλάσιον, τὸ τριακονταπλάσιον, καὶ ἐπομένως ἡ δαπάνη εἶναι σχετικῶς μηδέν.

Ἡ μεταφορὰ αὐτῶν τῶν σιτηρῶν εἰς τὰς ἀγορὰς ἁπανταχοῦ, παραβαλλομένη πρὸς τὰς λοιπὰς δαπάνας τῆς καλλιεργείας ἐπὶ ἀγόνων γαιῶν, δὲν ἀναλογεῖ οὔτε εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ἄλλοτε μόνη πηγή, ὅθεν ἐλαμβάνομεν τὰ σιτηρὰ ἐν τῇ Μεσογείῳ, ἦτον ἡ Ῥωσσία, ὁ Δούναβις· ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων ὀλίγα ἤρχοντο ἐκ τῆς Ἀφρικῆς καὶ οὐχὶ τῆς αὐτῆς ποιότητος, σήμερον ὅμως τὰ σιτηρὰ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ ἐν γένει τῆς Ἀμερικῆς καταποντίζουσιν ὅλας τὰς ἀγορὰς τῆς Εὐρώπης ἐν ἀκαρεῖ, οὐχὶ διὰ τῶν ἀτμοκινήτων· δι' αὐτῶν μεταφέρονται εἰς τὴν Μεσόγειον, ἀλλὰ δὲν μεταφέρονται

ἐκεῖθεν τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, οὐχ ἧττον καὶ διὰ τῶν ἱστιοφόρων ἔρχονται τόσον ἄφθονα καὶ εἰς τόσον εὐτελεῖς τιμάς, ὥστε δυσκόλως δύναται ν' ἀνταγωνισθῇ ἡ ἐγχώριος γεωργία. Ὁ σῖτος προσφέρεται εὐθηνότερος, καὶ τοῦτο ὠφελεῖ τὴν βιομηχανικὴν τάξιν, ἀλλ' ἡ γεωργικὴ τάξις κινδυνεύει πανταχοῦ, ὄχι μόνον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλλίᾳ, ἡ ὁποία ἔχει τοιαύτην παραγωγὴν σιτηρῶν, ὥστε ἐνίοτε μὲν ἐπαρκεῖ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξάγει, ἔστιν ὅτε ὅμως καὶ καθυστερεῖ. Ἐξάγει εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐξάγει εἰς τὰ βόρεια κλίματα. Ἐκ τούτου ἐγεννήθη ἡ ἰδέα, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ σκεφθῇ ὁ νομοθέτης, ὥστε νὰ διασώσῃ τὴν γεωργικὴν τάξιν, καὶ πρὸς διάσωσιν αὐτῆς, τί εἶπεν ὁ ἐπιφανέστερος ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν οἰκονομολόγος, ὅστις εἶναι ἤδη πρόεδρος τῆς Γερουσίας ἐν Γαλλίᾳ; Εἴ και ἔγιναν τόσαι θυσίαι, διὰ νὰ σχηματισθῇ τὸ Γαλλικὸν σύστημα, προτείνει τὴν κατάργησιν παντὸς ἐγγείου φόρου· 180,000,000 λαμβάνει ἡ Γαλλία ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου, ἅμα, εἶπεν, ἔχομεν περισσεύματα ἄνω τῶν 180,000,000, δυνάμεθα ἀφόβως νὰ καταργήσωμεν τὸν ἔγγειον φόρον, δὲν εἶναι λοιπὸν ἀγυρτικὸν τὸ νὰ προτείνῃ τις τὴν κατάργησιν τοῦ ἐγγείου φόρου, ἀφ' οὗ τὸ πρεσβεύῃ ὁ πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς γερουσίας, ὁ Λέων Σέϊ, πρώην ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, καὶ ὁ ὁποῖος ἐργάζεται εἰς τοῦτο, καὶ θὰ τὸ φέρῃ εἰς πέρας, ἅμα ἐξακολουθεῖ ἐν Γαλλίᾳ αὐτὴ ἡ πρόοδος οἰκονομικῶς, ὥστε ὑπάρχουσι τοιαῦτα περισσεύματα, ἀπαλλάσσοντα τῆς ἀνάγκης αὐτοῦ τοῦ φόρου.

Σέβομαι τὴν γνώμην ταύτην, διότι βλέπω, ὅτι εὑρισκόμεθα ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν κίνδυνον· ἡ ἡμετέρα γεωργία ὡς πρὸς τὰ σιτηρὰ εὑρίσκεται ἐκτεθειμένη εἰς αὐτοὺς τοὺς κινδύνους καὶ φρονῶ, ὅτι πρέπει νὰ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἔγγειον φορολογίαν τῶν σιτηρῶν δι' ἑτέρας φορολογίας καὶ ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν γεωργίαν ἀπ' αὐτὰ τὰ βάρη, ἀντὶ νὰ χαλκεύωμεν νέας ἁλύσεις.

Εις Βουλευτης. Νὰ φορολογήσωμεν τὰ κεφάλαια.

Καλλιγας. Μάλιστα, μὴ νομίζετε, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἐναντίος, δὲν φοβοῦμαι τὴν φορολογίαν τῶν κεφαλαίων, εἶμαι ὁ πρῶτος, ὅστις θὰ τὴν ὑποστηρίξω. Τὸ ζήτημα, ὅταν πρόκηται περὶ τοιούτου μεγάλου συμφέροντος, δὲν εἶναι ἄλλο, ἢ ν' ἀντικαταστήσωμεν τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐκλείπει, δι' ἄλλου, ἐδῶ κεῖται ὁ ὀμφαλὸς τοῦ ζητήματος. Τί ἔχετε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ; ἔχετε δύω, τρία ἑκατομμύρια ἐκ τῆς

ἐγγείου φορολογίας, ὅταν τὰ εὕρητε ἀλλαχόθεν, διατί νὰ μὴ ἀπαλλάξητε τὴν γεωργικὴν τάξιν; θέλετε νὰ βλέπητε κυρτὸν πάντοτε τὸν γεωργόν, ἐν στερήσει, καὶ δουλεύοντα ἐκ τῆς πενίας; Τί κερδαίνει ἡ Πολιτεία ἐκ τούτου; Ὅταν πρόκηται περὶ τοιούτου ἀνυπολογίστου συμφέροντος, ἂς σιγάσῃ ὁ φθόνος τοῦ λέγοντος, ὅτι, καταργοῦντες τὸν φόρον διὰ τοὺς ἀπόρους, καταργοῦμεν αὐτὸν καὶ διὰ τοὺς εὐπόρους. Οἱ κάτοχοι μεγάλης ἐκτάσεως γαιῶν, διατί νὰ ἦναι πλούσιοι; Τοῦτο εἶναι κάρφος εἰς τὸν ὀφθαλμόν μας· διὰ νὰ μὴ ἦναι αὐτοὶ πλούσιοι, πρέπει νὰ ὑποφέρῃ ὅλη ἡ γεωργικὴ τάξις,—ἕως ἐκεῖ δύναται νὰ φθάσῃ ὁ φθόνος,—εἶναι τὸ ἴδιον ὡς νὰ λέγετε, διὰ νὰ μὴ ἦναι πλούσιος ὁ γείτων μου, προτιμότερον νὰ ὑποφέρῃ ὅλη ἡ γεωργικὴ τάξις. Ἀλλὰ νομίζετε, ὅτι αὐτὸς ὁ γείτων, ὁ κάτοχος γονίμου γῆς ἔχει κέρδος ἀνώτερον ἀπὸ τὸν κάτοχον τῆς ἀγόνου γῆς; ἂν ἔχῃ κέρδος, τὸ ἔχει στιγμιαίως, διότι τὸ κέρδος ἀναλογεῖ πρὸς κεφάλαιον καὶ δὲν ἐξήρτηται ἀπὸ τὴν τύχην ἢ ἀπὸ οἱανδήποτε εὔνοιαν, ὅπως προσδιορίζεται ἡ ἀναλογία τοῦ κέρδους πρὸς τὸ κεφάλαιον, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀγοραίας τιμῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκείνη ἡ γῆ, ἡ ὁποία παράγει εἰκοσάκις τὸν καταβληθέντα σπόρον καὶ δίδει ἄφθονον τὸ κέρδος καὶ τὴν ὠφέλειαν εἰς τὸν ἰδιοκτήτην, ἐκείνη ἡ γῆ ἔχει μείζονα ἀξίαν, παρὰ τὴν γῆν, ἡ ὁποία δίδει μόνον τὸ τριπλάσιον τοῦ σπόρου. Ἡ μὲν ἔχει ἀξίαν 5 χιλιάδων τὸ στρέμμα, ἡ δὲ 300 δραχμῶν, παραβάλετε τὴν ἀξίαν τῶν 5 χιλιάδων πρὸς τὸ κέρδος καὶ θέλετε ἰδεῖ, ὅτι εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό, ὥστε δὲν πρέπει νὰ φθονῶμεν τὸν γείτονα. Ἔχομεν πληθυσμὸν γεωργικὸν 200 χιλιάδων περίπου, πόσοι εἶναι ἐκ τούτων οἱ μεγαλοκτηματίαι; 500 ἢ χίλιοι, ἔστωσαν οὗτοι εὐτυχεῖς, ἀλλ' ἔστωσαν εὐτυχεῖς καὶ αἱ 200 χιλιάδες καὶ ἀπηλλαγμέναι ἀπὸ τὸ βάρος τῆς φορολογίας.

Θέλετε νὰ μάθητε πόσον σκληρὸν εἶναι, νὰ τρύχηται ἡ γεωργικὴ τάξις; Παραβάλετε τὸ σύστημα τοῦτο πρὸς τὸ σύστημα τὸ Βυζαντινόν. Μοὶ εἶπον, ὅτι εἶμαι καὶ ἀσυνεπής, διότι πέρυσιν εὑρέθην ἐπίσης ἐν μέσῳ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν οἰκονομικῶν ὡς μέλος αὐτῆς καὶ τότε εἶδον διαφόρους προτάσεις καὶ σχέδια καὶ ἐγνωμοδότησα δι' ὀλίγων λέξεων περὶ ἀναβολῆς. Δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι πέρυσιν ἤμην εἰς κατάστασιν ἀνηλικότητος, δηλ. πολιτικῆς, ἐμαθήτευον ἔτι, διό, ὡς ἐνθυμεῖσθε, δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὰς συζητήσεις, ἐσπούδαζον· ἔκτοτε

ᾐσθάνθην, ὅτι ἔχω καὶ ἐγὼ ῥάμφος καὶ ἐνίοτε κάμνω ἤδη χρῆσιν αὐτοῦ.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐλάβετε μέρος καὶ ἀπεφάνθητε ὑπὲρ τῆς δεκάτης.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶπον, ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως, δὲν δυσαρεστεῖσθε δὲ ἐὰν ἤμην ὑπὲρ τῆς ἁγίας δεκάτης, ἐγὼ δὲν τὴν ἐθεώρησα ἁγίαν, αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορά, τὴν ἐθεώρησα πολὺ ἁμαρτωλὴν καὶ εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ διορθώσῃ τὰ ἁμαρτήματά της, δὲν ἤμην δ' ἕτοιμος νὰ τὴν συμβουλεύσω περὶ τοῦ τρόπου τῆς διορθώσεως, διότι, ὡς εἶπον, ἤμην εἰσέτι ἀνήλικος. Διὰ νὰ σᾶς ἐξηγήσω δέ, ὅτι δὲν ἐσχημάτισα αὐτὴν τὴν στιγμὴν αὐτὰς τὰς ἰδέας, θὰ σᾶς εἰπῶ, ὅτι, τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον προτείνετε, εἶναι τὸ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν. Εἶναι γνωστόν, κύριοι, καὶ τὸ εὑρίσκετε εἰς ὅλας τὰς πηγὰς τὰς Βυζαντινάς, ὅτι ὁ Καῖσαρ Αὔγουστος εἰσήγαγε τὸν λεγόμενον *κῆνσον*, διέταξε φόρον ἔγγειον, διαιρέσας τὰς γαίας εἰς περιφερείας, ὧν ἑκάστη ὡς μονὰς ὠνομάζετο caput ἢ jugum, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἐκάλουν *ζυγοκεφαλήν*, ἀξίας χιλίων νομισμάτων κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς. Ἂν ἡ γῆ ἦτον ἄγονος, ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ μεγάλη ἔκτασις καὶ τοῦτο εἶναι τὸ jugum, τὸ *ζευγάριον*, τὸ ὁποῖον ἦτον ἄνισον καὶ ἀνώμαλον, ἄλλο εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ ἄλλο εἰς τὰ πεδινά. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἴσως ἀρχαιότερον τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' οὗτος τὸ ἐπεξέτεινε καὶ διὰ τοῦτο εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην, ὅτι ἐπὶ Καίσαρος Αὐγούστου ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὸ σύστημα τοῦτο, τοῦ νὰ διαιρῆται ἡ γῆ εἰς τόσα ζευγάρια καὶ ἕκαστον ζευγάρι νὰ πληρώνῃ τὸ αὐτὸ ποσόν, ὑπῆρξεν ὀλέθριον· ὁ νομοθέτης τὸ μετέβαλε τότε κατὰ 15αετίαν indictio, δηλ. ὁ λεγόμενος Ἰνδικτιών, ὅτι ἕκαστον ζευγάρι θὰ πληρώνῃ 5 νομίσματα ἢ ὀκτώ. Ὥστε διὰ μιᾶς λέξεως προσδιωρίζετο τὸ ποσὸν τῆς φορολογίας, καθ' ὅλον τὸ κράτος, διότι ἕκαστον ζευγάρι ὑπήγετο εἰς τὸ αὐτὸ ποσόν, ἀλλ' ἕκαστον ζευγάρι ἦτον ἄνισον κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς· τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ σημερινὸν σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, καθ' ὃ ἡ διαφορὰ τῆς ποιότητος ἀντιστοιχεῖ εἰς διαφορὰν κατὰ ποσόν. Τί συνέβη ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν; Εἰς τὴν καταμέτρησιν τῶν ζευγαρίων βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἡ δέουσα ἀκρίβεια περὶ τὴν ἐκτίμησιν, ὥστε νὰ ἀντιστοιχῇ ἡ ἀξία ἑκάστου ζευγαρίου πρὸς ἴσον φόρον, διότι ἕνα

ζευγάρι ἠδύνατο νὰ ἦναι πλούσιον καὶ ἄλλο πτωχόν. Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων δὲν ὑπῆρχον πολλαὶ ἀνάγκαι τοῦ Κράτους πρὸς φορολογίαν, διότι ἐξηκολούθουν αἱ καταχτήσεις καὶ αἱ εἰσφοραὶ τῶν δοριχτήτων καὶ αἱ λαφυραγωγίαι τῶν ὑποδούλων ἐθνῶν, ὥστε τὸ ταμεῖον ἦτο πάντοτε ἐν εὐπορίᾳ.

Ἀλλὰ συνέβη ἕτερόν τι· ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος εἰς ἕκαστον πολίτην, ὡς τὸ χαράτσι, οἱ δὲ ἄποροι, μὴ ἔχοντες νὰ πληρώσουν τὸν προσωπικὸν τοῦτον φόρον κατέφευγον εἰς τὰ κτήματα τῶν πλουσίων, τῶν μεγαλοκτημόνων, ὅπου ὑπισχνοῦντο νὰ ἐργάζωνται ὑπὸ τὸν ὅρον, ὁ μεγαλοκτήμων ν' ἀναλάβῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀντ' αὐτῶν. Ὑπῆρχον λοιπὸν τὰ δημόσια βιβλία, τὰ λεγόμενα Libri censuales, παρὰ δὲ τῶν Βυζαντινῶν *πολύπτυχα*, ἢ *κῆνσος* καὶ ἐν αὐτοῖς ἦτο κατ' ἐπαρχίας ἐγγεγραμμένα τὰ κτήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἑκάστου ἰδιοκτήτου, εἰς δὲ τὴν μερίδα ἑκάστου αὐτῶν, εἰς τὸ *ἀκρόστιχον*, ἐνεγράφησαν τὰ ὀνόματα ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἰργάζοντο ἐντὸς τοῦ κτήματος, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρώνῃ ἀντ' αὐτῶν ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον. Τοῦτο παρετάθη ἐπὶ μακρόν, ὥστε μετὰ αἰῶνα ἢ βραδύτερον αἴφνης εὑρίσκομεν, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐντὸς τῶν κτημάτων ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρώνῃ ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον ἐγένοντο διὰ τῆς 30ετοῦς παραγραφῆς δουλοπάροικοι. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ δουλοπαροικία. Διὰ νὰ σᾶς δείξω, ὅτι αὐτὰ δὲν εἶναι αὐτῆς τῆς στιγμῆς μελέτη, σᾶς λέγω, ὅτι εἰργάσθην εἰς τοῦτο καὶ ἐξέδωκα πρὸ χρόνων πραγματείαν[1], ἡ ὁποία ἴσως εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν Ἑλλάδα· κανεὶς δὲν ἤκουσα νά μ' ἀναφέρῃ παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου μοὶ ἐδόθη ἡ ἐξαίρετος ἱκανοποίησις, ὅτι μ' ἐμνημόνευσεν ὁ κ. Ζαχαρίας Λίγκενταλ, εἰς τὴν τελευταίαν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ὡς καὶ πρὶν εἶχε μνημονεύσει ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετρουπόλεως, παραδέχεται δὲ τὴν παρ' ἐμοῦ ἐκτεθεῖσαν, ὅτι ἡ δουλοπαροικία ἐκ τούτου ἐγεννήθη.

Ἡ δουλοπαροικία παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους· ἐὰν ἴδητε παλαιὰς περγαμηνὰς καὶ τὰ χρυσόβουλλα τὰ ἐκδοθέντα ὑπὲρ τῶν Μονῶν, πανταχοῦ ἀναφέρονται οἱ πάροικοι, τὸ ζευγολάτιον, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένοι. Ἐπειδὴ ἴσως ἐπὶ τοῦ Πίνδου ὑπῆρξαν αἱ μόναι

[1]) Ἴδε τοῦ βιβλίου τούτου σελ. 181. Σημ. Ἐκδ.

ἐπαρχίαι, ὅπου δὲν ἴσχυσαν αἱ δουλοπαροικίαι καὶ αἱ ἐγγραφαί, ὡς ἐκ τούτου εἰκάζεται, ὅτι ὠνομάσθησαν *Ἄγραφα*. Ὅταν πλησιάσωμεν ἐκεῖ, μετὰ τοῦ κ. Δημητρακάκη θὰ τὸ ἐξακριβώσωμεν.

Παρατηρήσατε τί συνέβη· ἅμα ἡ γεωργία παρήκμασεν, αἱ ἄγονοι γαῖαι κατήντησαν βάρος εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας, μὴ ἐπαρκοῦντας εἰς τοὺς φόρους, οἵτινες ηὔξησαν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους, οὐδὲν δὲ ἐκώλυε τοὺς Αὐτοκράτορας, διὰ τῆς indictio νὰ προσδιορίσωσιν ἀνώτερον ποσόν. Ἤρκει νὰ θεσπίσωσιν, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ φόρος θὰ ἦναι 15, 20, ἢ ὅσον πλέον· ἐκ τούτου δὲ ἐπῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις τῶν γαιῶν· αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ εἰσαγάγωμεν διὰ τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, νὰ ἐντείνωμεν αὐτὴν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν γαιῶν. Αἱ περὶ τούτου Νεαραί, ἐὰν τὰς διέλθητε, καὶ εἶναι πλεῖσται ὅσαι κατ' ἐξακολούθησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῶν τελευταίων Αὐτοκρατόρων, μέχρι τῶν Παλαιολόγων, ὅλαι αὐταὶ αἱ Νεαραὶ πραγματεύονται περὶ τῶν *ἀπόρων* γαιῶν· τροχάδην σᾶς λέγω μόνον εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι ἀρχαιότεραι Νεαραὶ ὁρίζουσιν, ὅτι, ὅστις καθυστερήσῃ τὸν φόρον ἐπὶ ἓξ μῆνας, ἐκπίπτει τῆς ἰδιοκτησίας ὑπὲρ ἐκείνου, ὅστις καταβάλλει τὸ καθυστερούμενον· τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ αὐστηρότης ἐξ ἀνάγκης. Ὁ νόμος ὁ περὶ ἐπιβολῆς ὑπεχρέου τὸν ἔχοντα εὔπορον γῆν νὰ στερηθῇ καὶ αὐτῆς, μὴ πληρώνων τὰ ἐδαφικὰ τέλη τῆς ἀπόρου. Ἀλλ' εἰς πολλὰ μέρη παρέμενον οἱ δουλοπάροικοι, οἵτινες ἐγίνοντο ἰδιοκτῆται τῶν γαιῶν καὶ ἐλεύθεροι. Ὑπὲρ αὐτῶν ἐθεσπίσθη, ὅτι οὐδέποτε πλέον ἠδύνατο ν' ἀγοράσῃ τοιαύτην γῆν ὁ μὴ ἀνήκων εἰς τὸ χωρίον, μεχρισοῦ ἐπιζῇ ὁ τελευταῖος, αἱ τοιαῦται δὲ γαῖαι ὠνομάσθησαν *μητροκωμίαι*· δὲν δύναμαι νὰ σᾶς εἴπω, διατί ὠνομάσθησαν οὕτω, διετηρήθησαν ἐν τούτοις μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς καταχτήσεως καὶ εἶναι τὰ *καριέ*, τὰ κεφαλοχώρια. Τὰ κεφαλοχώρια εἶναι αἱ μητροκωμίαι, ὡς παρέλαβον αὐτὰς οἱ Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, καθ' οὓς δὲν ἠδύνατο τὸ κεφαλοχῶρι νὰ γίνῃ ἰδιοκτησία ἄλλου. Οὕτω καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἐδέχθησαν ὡς ἀξίωμα, ὅτι *καριὲ τζιφτλὴκ ὀλμάς*, δηλ. κεφαλοχῶρι δὲν γίνεται τζιφτλήκι.

Περὶ τούτου ὁ Πορφυρογέννητος ἐξέδωκεν αὐστηροτάτην Νεαράν, δι' ἧς διατάσσει, ὅτι, ὅστις εἰσχωρήσῃ ὁπωσδήποτε εἰς μητροκωμίαν, ὑπόκειται εἰς δήμευσιν.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἐπέφερε τὴν ἐρήμωσιν τῆς χώρας καὶ ἄπειροι γαῖαι ἐγκατελιμπάνοντο καὶ ἐγκαταλελειμμέναι διετίθεντο ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων δωρεάν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξετείνετο ἡ ἐρήμωσις, μόνη δὲ θεραπεία εὑρέθη τὸ σύστημα τῶν μητροκωμιῶν. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ σύστημα ζητοῦν νὰ εἰσαγάγουν τυφλοῖς ὄμμασι, χωρὶς ν' ἀποβλέψουν ποία εἶναι ἡ παραγωγή, ἀλλὰ φορολογοῦν, ἵνα φορολογήσουν, καὶ ἵνα εἰσπράξουν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀνάγκην, οὐχὶ διότι ἡ γῆ ἐν τῇ παραγωγῇ αὐτῆς δύναται νὰ δώσῃ τοιοῦτον ποσόν. Αὐτὸ τὸ σύστημα φέρει ἀναγκαίως εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν γαιῶν, εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐξερήμωσιν τῆς χώρας καὶ θέλει καθιερώσει παρ' ἡμῖν τὸν νομαδικὸν βίον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ μόνιμος ἐγκατάστασις γεωργῶν, ἀλλὰ νὰ μετατίθενται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐπανερχόμενοι μετὰ καιρὸν εἰς τὰς αὐτὰς γαίας, ὅπως γίνεται ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως πράττουν οἱ Κοῦρδοι, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου προτίθενται νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐὰν δὲ συνδέσητε τὴν γεωργικὴν τάξιν μετὰ τῆς γῆς, μὴ ἐλπίζετε ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Ὅ,τι ἐπράξατε διὰ τῆς διαθέσεως τῆς ἐθνικῆς γῆς, καὶ ἀνομολογῶ, ὅτι πολὺ χρεωστεῖται εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ πρῶτον ἐργασθέντα, ὅπως καταστήσῃ τοὺς γεωργοὺς ἰδιοκτήτας, διὰ τοῦ Νόμου τούτου μέλλετε νὰ τὸ καταστρέψητε, ἐπαναφέροντες τὸν νομαδικὸν βίον, καὶ τὰς αἶγας πλανωμένας εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους ἀγρούς.

Σωτηρόπουλος. Μὲ τὰ εἴκοσι λεπτὰ τὸ στρέμμα θὰ ἐπέλθουν αὐτὰ τὰ κακά;

Καλλιγας. Τώρα τὰ λέγετε 20.

Σωτηρόπουλος. Μήπως τὰς 5 δραχμὰς διὰ τοὺς ἀροτῆρας βόας αὔριον δὲν θὰ τὰς κάμητε 20;

Καλλιγας. Εἰς διάστημα πόσων μηνῶν μετεβάλατε γνώμην;

Σωτηρόπουλος. Τί σημαίνει αὐτό, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία θ' ἀποφασίσῃ.

Καλλιγας. Ἐδῶ κεῖται τὸ πρόβλημα, νὰ εὕρητε ποσὸν ἀνυπέρβλητον, μὴ ἐπιδεκτικὸν αὐξήσεως.

Ζηνόπουλος. Δὲν ὑπάρχει σύστημα φορολογικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ φόρος νὰ ἦναι ἀμετάβλητος· εἰς τὴν Γαλλίαν δὲν ὑπάρχει τὸ ποσοτικὸν σύστημα, ἀλλὰ τὸ διανεμητικόν· ἐκεῖ προσδιορίζει ἡ Βουλὴ τὸν φόρον καὶ ὅπως δύναται νὰ παραδεχθῇ τὰ 180 ἑκατομμύρια, δύναται ἐπίσης νὰ τὰ κάμῃ 200 καὶ 500.

Καλλιγας. Τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρετε, εἶναι ἡ διαστρέβλωσις ἐκείνου (Θόρυβος). Δέχομαι διακοπάς, ἀλλ' ὅταν προβαίνητε εἰς ἀδιεξόδους ἀναπτύξεις, ὧν δὲν προφθάνω ν' ἀντιληφθῶ, ἁπλῶς θορυβεῖτε. Ζητήσατε τὸν λόγον, νὰ μὲ πείσητε, ὅτι αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγω, δὲν εἶναι ὀρθά· ἐπιθυμῶ ν' ἀκούσω μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως πᾶσαν ἀνασκευήν (Θόρυβος).

Ζηνοπογλος. Εἴπατέ μας τὴν διάταξιν, ἥτις καθιεροῖ τὸ ἀμετάβλητον τοῦ φόρου.

Καλλιγας. Θέλετε νὰ ἔχω ἐδῶ τὰ ἔγγραφα (Θόρυβος), ἀποδείξεις; Μελετήσατε, νὰ τὰ μάθητε. Λέγω, ὅτι τὸ σύστημα τῆς δεκάτης καὶ κατ' ἐμὲ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰς ἀσκεπεῖς γαίας, οὐχὶ ἀπολύτως; εἶναι ὀλέθριον, καὶ εἶναι ὀλέθριον, διότι δὲν φείδεται τῶν ἀγόνων γαιῶν. Τὸ γαλλικὸν σύστημα ἔχει ἀξίαν ἐπιστημονικήν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογήν του δεικνύεται ἀτελές, διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἰσονομίαν καὶ ἂν οἱ Γάλλοι ἐπὶ 80 ἔτη ἐργαζόμενοι καὶ καταβαλόντες τοσαύτας δαπάνας δὲν ἔφθασαν, νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα, εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι μένει ἄλυτον, ὡς βλέπομεν. Εἰς αὐτὴν τὴν θεωρίαν ἔφθασαν, διὰ νὰ σώσωσι τὴν κοινωνίαν καὶ ν' ἀσφαλίσωσι τὰ συμφέροντα τῆς γεωργικῆς τάξεως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἀποκρούεται καὶ ἡ ἐντελὴς κατάργησις τῆς ἐγγείου φορολογίας.

Τοῦτο εἶναι ἡ μουσικὴ τοῦ μέλλοντος, ὡς θέλουσι μ' ἐπιτρέψει νὰ ὀνομάσω τὴν πρότασιν αὐτῶν οἱ τέσσαρες συνάδελφοι. Ἡμεῖς δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πλεόνασμα, ὥστε νὰ σκεφθῶμεν περὶ καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ πρέπει ν' ἀναβάλλωμεν μεχρισοῦ ἀντικαταστήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἀφαιρεθῇ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἅμα εὑρεθῇ τὸ ποσὸν τοῦτο, πρῶτος ἐγὼ φέρω ψῆφον ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ θέλω θεωρήσει ἐμαυτὸν εὐτυχῆ, ὅτι συνετέλεσα, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, εἰς τὸ ν' ἀνακουφισθῇ ἡ γεωργικὴ τάξις, τὴν ὁποίαν θεωρῶ πρωτίστην ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διότι ἀντέχει εἰς τὰς στερήσεις. Μεταξὺ τῶν γεωργῶν σώζεται ἡ ἀρχικὴ ἁγνότης τῶν ἠθῶν, αὐτοὶ πληροῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ καὶ ἔχουν τὸ ἀνδρικὸν θάρρος ἀνάλογον πρὸς τὴν ῥωμαλεότητα τοῦ σώματος, διακρινόμενοι καὶ κατὰ τὴν πειθαρχίαν καὶ κατὰ τὸν πατριωτισμόν. Μεχρισοῦ ἡμεῖς φθάσωμεν εἰς τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ὥστε ν' ἀπαλλάξωμεν αὐτούς, βεβαίως δὲν θέλομεν δεχθῇ

τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν καὶ ἐλπίζω, ὅτι ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὅστις παρήτησε τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν, διὰ νὰ κρατήσῃ τὴν θέσιν τοῦ ὑπουργοῦ, ἐλπίζω, λέγω, νὰ παραιτήσῃ τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν διὰ παντός, ἐξετάζων αὐτήν. ὁπόσον ὑπῆρξεν ὀλεθρία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας, καὶ κρίνων ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπῆλθον ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ διὰ τῆς φορολογίας τοιούτου συστήματος. Ἐλπίζω, ὅτι θέλει ἐννοήσει, πόσον ἐπικίνδυνον εἶναι, ὅταν εἰς τὸν νομοθέτην ἀπόκηται νὰ προσδιορίζῃ συχνάκις τὸ ποσὸν τοῦ φόρου, διότι καὶ ἐὰν ἡμεῖς σήμερον λέγωμεν 20 λεπτά, αὔριον θὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον ἡμῶν ἄλλος ὑπουργὸς καὶ μετ' εὐγλωττίας θέλει παραστήσει τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος πρὸς αὔξησιν τοῦ ποσοῦ, καὶ ἀντὶ 20 θέλει ζητήσει 60 ἢ 80 ἢ δραχμὴν δι' ἕκαστον στρέμμα. Ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπώλετο, οὐδέποτε θέλει ἀνακύψει εἰς τὸ μέλλον, διότι ἐπίκειται πάντοτε τοιαύτη μεταβολὴ ἀπροσδόκητος καὶ αἰφνιδία. Ὅταν δύνασθε νὰ μεταβάλητε κατὰ βούλησιν τὸ ποσὸν ἀνεξετάστως καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζητε τὴν ποιότητα. καταστρέφετε αὐτὰς τὰς πρώτας βάσεις τῆς γεωργικῆς φιλοπονίας. Λέγω λοιπόν, ὅτι τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας εἶναι τὸ ὀλεθριώτερον, καὶ τοῦτο ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Σωτηροπουλος. Μοὶ ἐπιτρέπετε μίαν παρατήρησιν;

Καλλιγας. Μάλιστα.

Σωτηροπουλος. Δὲν νομίζετε, ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε διὰ τὴν γεωργίαν, ὅτι δύναται νὰ συμβῇ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα; Δὲν ἠμπορεῖ ὁ νομοθέτης νὰ εἴπῃ, νὰ πληρώνῃ ὁ παπουτσῆς 2 χιλ. δραχμ. καὶ ὁ ξενοδόχος 10 χιλ. δραχμάς;

Καλλιγας. Δὲν τὸ νομίζω αὐτό, διότι εἶναι ἀδύνατον.

Σωτηροπουλος. Ἐὰν τοῦτο ἦναι ἀδύνατον, καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, εἶναι ἀδύνατον.

Καλλιγας. Ὄχι! διότι ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευματιῶν δὲν ἀφορᾷ τάξιν τόσον πολυάριθμον· ἀπὸ τοὺς παπουτσίδες δὲν θὰ συνάξητε τοσαῦτα ποσά, ὅσα δύνασθε νὰ ζητήσετε ἀπὸ τὴν γεωργίαν.

Σωτηροπουλος. Ἀπὸ τὴν σταφίδα, ἀπὸ τὰ ἔλαια, ἀπὸ τόσα ἄλλα προϊόντα, ἀπὸ τὰ ζῷα.

Καλλιγας. Μάλιστα.

Σωτηροπουλος. Δὲν θὰ συνάξητε ἀπὸ αὐτά;

Καλλιγας. Βέβαια, ἀλλὰ θὰ φύγουν ὅλα τὰ ζῶα.

Σωτηροπουλος. Ἐὰν ἦναι αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα, ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εἶναι πραγματικόν, διότι δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ ἀνόητος νομοθέτης....

Καλλιγας. Ἐμβριθέστατος, διότι, παρατηρήσατε, ὑμεῖς εἶσθε ἐκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ ἐν τούτοις ἐδέχθητε αὐτὸ τὸ σύστημα τὸ ὀλεθριώτατον πάντων.

Σωτηροπουλος. Μὲ ποίους ὅρους;

Καλλιγας. Ἐξητάσατε ποία εἶναι ἡ πρόσοδος τῶν γαιῶν αὐτῶν;

Σωτηροπουλος. Τὸ ἐξήτασα.

Καλλιγας. Μόνον εἰς τὴν Τριφυλλίαν.

Σωτηροπουλος. Τὸ ἐξήτασα εἰς ὅλον τὸ Κράτος.

Καλλιγας. Δὲν πιστεύω νὰ τὸ γνωρίζητε καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ μὴ τὸ πιστεύσω.

Α. Κουμουνδουρος. Μὴν ἀκούετε αὐτά.

Καλλιγας. Ὅταν πρόκηται περὶ συναδέλφου σας, πῶς ἠμπορῶ νὰ μὴ τὸν ἀκούσω; Νομίζετε, ὅτι εἶναι πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, ὅπως δὲν ἐνδιαφέρουν ὑμᾶς; Μάλιστα, τὸ δεικνύετε, τὸ εἴπατε.

Α. Κουμουνδουρος. Δὲν πρόκειται σήμερον περὶ φορολογίας.

Καλλιγας. Τὸ πιστεύω, ὅτι αὐτὰ δι' ἡμᾶς εἶναι ἀδιάφορα καὶ διὰ τοῦτο παρετήρησα, ὅτι δεικνύετε μεγίστην ἀδιαφορίαν, ἠδυνάμην ὅμως ἕνεκα τούτου νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι εἰς ἄλλα ἐνδιαφέρεσθε, serviliter pro dominatione, κατὰ Τάκιτον.

Α. Κουμουνδουρος. Σήμερον πρόκειται περὶ αὐτῶν;

Καλλιγας. Νομίζετε, ὅτι αἱ Βουλαὶ εἶναι προωρισμέναι, νὰ συζητῶσι μόνον πολιτικὰ ζητήματα, διὰ νὰ χορηγῶσι ψήφους εἰς τὰς Κυβερνήσεις καὶ νὰ φορολογῶσι τὸ ἔθνος ἀγογγύστως, καὶ ὅστις ἀγωνίζεται εἰς τὸ νὰ ἐννοήσῃ τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας, δαπανᾷ τάχα τὸν καιρόν του ἐπὶ ματαίῳ; εἶδον μάλιστα, ὅτι τόσον πολὺ φροντίζετε περὶ τούτου, ὥστε ἐγκατελείψατε καὶ τὸ σύστημά σας.

Κ. Κουμουνδουρος. Πρόκειται περὶ αὐτῶν;

Καλλιγας. Βέβαια.

Κ. Κουμουνδουρος. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἐννοήσω ποτέ, διότι δὲν σᾶς εὑρίσκω ἐν καλῇ καταστάσει, παρὰ μόνον ὅταν εὑρίσκεσθε πλησίον....

εγγείου φορολογίας, όταν τα εύρητε αλλαχόθεν, διατί να μη απαλλάξητε την γεωργικήν τάξιν; θέλετε να βλέπητε κυρτόν πάντοτε τον γεωργόν, εν στερήσει, και δουλεύοντα εκ της πενίας; Τί κερδαίνει η Πολιτεία εκ τούτου; Όταν πρόκηται περί τοιούτου ανυπολογίστου συμφέροντος, ας σιγάση ο φθόνος του λέγοντος, ότι, καταργούντες τον φόρον διά τους απόρους, καταργούμεν αυτόν και διά τους ευπόρους. Οί κάτοχοι μεγάλης εκτάσεως γαιών, διατί να ήναι πλούσιοι; Τούτο είναι κάρφος εις τον οφθαλμόν μας· διά να μη ήναι αυτοί πλούσιοι. πρέπει να υποφέρη όλη η γεωργική τάξις, — έως εκεί δύναται να φθάση ο φθόνος, — είναι το ίδιον ως να λέγετε, διά να μη ήναι πλούσιος ο γείτων μου, προτιμότερον να υποφέρη όλη η γεωργική τάξις. Αλλά νομίζετε, ότι αυτός ο γείτων, ο κάτοχος γονίμου γης έχει κέρδος ανώτερον από τον κάτοχον της αγόνου γης; αν έχη κέρδος, το έχει στιγμιαίως, διότι το κέρδος αναλογεί προς κεφάλαιον και δεν εξήρτηται από την τύχην ή από οιανδήποτε εύνοιαν, όπως προσδιορίζεται η αναλογία του κέρδους προς το κεφάλαιον, αλλ' εκ της αγοραίας τιμής των πραγμάτων. Εκείνη η γη, η οποία παράγει εικοσάκις τον καταβληθέντα σπόρον και δίδει άφθονον το κέρδος και την ωφέλειαν εις τον ιδιοκτήτην, εκείνη η γη έχει μείζονα αξίαν. παρά την γην, η οποία δίδει μόνον το τριπλάσιον του σπόρου. Η μεν έχει αξίαν 5 χιλιάδων το στρέμμα, η δε 300 δραχμών, παραβάλετε την αξίαν των 5 χιλιάδων προς το κέρδος και θέλετε ιδεί, ότι είναι εν και το αυτό, ώστε δεν πρέπει να φθονώμεν τον γείτονα. Έχομεν πληθυσμόν γεωργικόν 200 χιλιάδων περίπου, πόσοι είναι εκ τούτων οί μεγαλοκτηματίαι; 500 ή χίλιοι, έστωσαν ούτοι ευτυχείς, αλλ' έστωσαν ευτυχείς και αί 200 χιλιάδες και απηλλαγμέναι από το βάρος της φορολογίας.

Θέλετε να μάθητε πόσον σκληρόν είναι, να τρύχηται η γεωργική τάξις; Παραβάλετε το σύστημα τούτο προς το σύστημα το Βυζαντινόν. Μοί είπον, ότι είμαι και ασυνεπής, διότι πέρυσιν ευρέθην επίσης εν μέσω της επιτροπής των οικονομικών ως μέλος αυτής και τότε είδον διαφόρους προτάσεις και σχέδια και εγνωμοδότησα δι' ολίγων λέξεων περί αναβολής. Δύναμαι να είπω, ότι πέρυσιν ήμην εις κατάστασιν ανηλικότητος, δηλ. πολιτικής, εμαθήτευον έτι, διό, ως ενθυμείσθε, δεν έλαβον μέρος εις τας συζητήσεις, εσπούδαζον· έκτοτε

ἠσθάνθην, ὅτι ἔχω καὶ ἐγὼ ῥάμφος καὶ ἐνίοτε κάμνω ἤδη χρῆσιν αὐτοῦ.

Παπαμιχαλοπουλος. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐλάβετε μέρος καὶ ἀπεφάνθητε ὑπὲρ τῆς δεκάτης.

Καλλιγας. Εἶπον, ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως, δὲν δυσαρεστεῖσθε δὲ ἐὰν ἤμην ὑπὲρ τῆς ἁγίας δεκάτης, ἐγὼ δὲν τὴν ἐθεώρησα ἁγίαν, αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορά, τὴν ἐθεώρησα πολὺ ἁμαρτωλὴν καὶ εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ διορθώσῃ τὰ ἁμαρτήματά της, δὲν ἤμην δ' ἕτοιμος νὰ τὴν συμβουλεύσω περὶ τοῦ τρόπου τῆς διορθώσεως, διότι, ὡς εἶπον, ἤμην εἰσέτι ἀνήλικος. Διὰ νὰ σᾶς ἐξηγήσω δέ, ὅτι δὲν ἐσχημάτισα αὐτὴν τὴν στιγμὴν αὐτὰς τὰς ἰδέας, θὰ σᾶς εἰπῶ, ὅτι, τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον προτείνετε, εἶναι τὸ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν. Εἶναι γνωστόν, κύριοι, καὶ τὸ εὑρίσκετε εἰς ὅλας τὰς πηγὰς τὰς Βυζαντινάς, ὅτι ὁ Καῖσαρ Αὔγουστος εἰσήγαγε τὸν λεγόμενον *κῆνσον*, διέταξε φόρον ἔγγειον, διαιρέσας τὰς γαίας εἰς περιφερείας, ὧν ἑκάστη ὡς μονὰς ὠνομάζετο caput ἢ jugum, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἐκάλουν *ζυγοκεφαλήν*, ἀξίας χιλίων νομισμάτων κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς. Ἂν ἡ γῆ ἦτον ἄγονος, ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ μεγάλη ἔκτασις καὶ τοῦτο εἶναι τὸ jugum, τὸ *ζευγάριον*, τὸ ὁποῖον ἦτον ἄνισον καὶ ἀνώμαλον, ἄλλο εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ ἄλλο εἰς τὰ πεδινά. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἴσως ἀρχαιότερον τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' οὗτος τὸ ἐπεξέτεινε καὶ διὰ τοῦτο εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην, ὅτι ἐπὶ Καίσαρος Αὐγούστου ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὸ σύστημα τοῦτο, τοῦ νὰ διαιρῆται ἡ γῆ εἰς τόσα ζευγάρια καὶ ἕκαστον ζευγάρι νὰ πληρώνῃ τὸ αὐτὸ ποσόν, ὑπῆρξεν ὀλέθριον· ὁ νομοθέτης τὸ μετέβαλε τότε κατὰ 15αετίαν indictio, δηλ. ὁ λεγόμενος Ἰνδικτιών, ὅτι ἕκαστον ζευγάρι θὰ πληρώνῃ 5 νομίσματα ἢ ὀκτώ. Ὥστε διὰ μιᾶς λέξεως προσδιωρίζετο τὸ ποσὸν τῆς φορολογίας, καθ' ὅλον τὸ κράτος, διότι ἕκαστον ζευγάρι ὑπήγετο εἰς τὸ αὐτὸ ποσόν, ἀλλ' ἕκαστον ζευγάρι ἦτον ἄνισον κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς· τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ σημερινὸν σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, καθ' ὃ ἡ διαφορὰ τῆς ποιότητος ἀντιστοιχεῖ εἰς διαφορὰν κατὰ ποσόν. Τί συνέβη ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν; Εἰς τὴν καταμέτρησιν τῶν ζευγαρίων βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἡ δέουσα ἀκρίβεια περὶ τὴν ἐκτίμησιν, ὥστε νὰ ἀντιστοιχῇ ἡ ἀξία ἑκάστου ζευγαρίου πρὸς ἴσον φόρον, διότι ἕνα

ζευγάρι ἠδύνατο νὰ ἦναι πλούσιον καὶ ἄλλο πτωχόν. Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων δὲν ὑπῆρχον πολλαὶ ἀνάγκαι τοῦ Κράτους πρὸς φορολογίαν, διότι ἐξηκολούθουν αἱ κατακτήσεις καὶ αἱ εἰσφοραὶ τῶν δορικτήτων καὶ αἱ λαφυραγωγίαι τῶν ὑποδούλων ἐθνῶν, ὥστε τὸ ταμεῖον ἦτο πάντοτε ἐν εὐπορίᾳ.

Ἀλλὰ συνέβη ἕτερόν τι· ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος εἰς ἕκαστον πολίτην, ὡς τὸ χαράτσι, οἱ δὲ ἄποροι, μὴ ἔχοντες νὰ πληρώσουν τὸν προσωπικὸν τοῦτον φόρον κατέφευγον εἰς τὰ κτήματα τῶν πλουσίων, τῶν μεγαλοκτημόνων, ὅπου ὑπισχνοῦντο νὰ ἐργάζωνται ὑπὸ τὸν ὅρον, ὁ μεγαλοκτήμων ν' ἀναλάβη τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀντ' αὐτῶν. Ὑπῆρχον λοιπὸν τὰ δημόσια βιβλία, τὰ λεγόμενα Libri censuales, παρὰ δὲ τῶν Βυζαντινῶν *πολύπτυχα*, ἢ *κῆνσος* καὶ ἐν αὐτοῖς ἦτο κατ' ἐπαρχίας ἐγγεγραμμένα τὰ κτήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἑκάστου ἰδιοκτήτου, εἰς δὲ τὴν μερίδα ἑκάστου αὐτῶν, εἰς τὸ *ἀκρόστιχον*, ἐνεγράφησαν τὰ ὀνόματα ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἰργάζοντο ἐντὸς τοῦ κτήματος, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρώνῃ ἀντ' αὐτῶν ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον. Τοῦτο παρετάθη ἐπὶ μακρόν, ὥστε μετὰ αἰῶνα ἢ βραδύτερον αἴφνης εὑρίσκομεν, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐντὸς τῶν κτημάτων ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρώνῃ ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον ἐγένοντο διὰ τῆς 30ετοῦς παραγραφῆς δουλοπάροικοι. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ δουλοπαροικία. Διὰ νὰ σᾶς δείξω, ὅτι αὐτὰ δὲν εἶναι αὐτῆς τῆς στιγμῆς μελέτη, σᾶς λέγω, ὅτι εἰργάσθην εἰς τοῦτο καὶ ἐξέδωκα πρὸ χρόνων πραγματείαν[1], ἡ ὁποία ἴσως εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν Ἑλλάδα· κανεὶς δὲν ἤκουσα νά μ' ἀναφέρῃ παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου μοὶ ἐδόθη ἡ ἐξαίρετος ἱκανοποίησις, ὅτι μ' ἐμνημόνευσεν ὁ κ. Ζαχαρίας Λίγκενταλ, εἰς τὴν τελευταίαν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ὡς καὶ πρὶν εἶχε μνημονεύσει ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετρουπόλεως, παραδέχεται δὲ τὴν παρ' ἐμοῦ ἐκτεθεῖσαν, ὅτι ἡ δουλοπαροικία ἐκ τούτου ἐγεννήθη.

Ἡ δουλοπαροικία παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους· ἐὰν ἴδητε παλαιὰς περγαμηνὰς καὶ τὰ χρυσόβουλλα τὰ ἐκδοθέντα ὑπὲρ τῶν Μονῶν, παντοῦ ἀναφέρονται οἱ πάροικοι, τὸ ζευγολάτιον, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένοι. Ἐπειδὴ ἴσως ἐπὶ τοῦ Πίνδου ὑπῆρξαν αἱ μόναι

---

[1]) Ἴδε τοῦ βιβλίου τούτου σελ. 181. Σημ. Ἐκδ.

ἐπαρχίαι, ὅπου δὲν ἴσχυσαν αἱ δουλοπαροικίαι καὶ αἱ ἐγγραφαί, ὡς ἐκ τούτου εἰκάζεται, ὅτι ὠνομάσθησαν *Ἄγραφα*. Ὅταν πλησιάσωμεν ἐκεῖ, μετὰ τοῦ κ. Δημητρακάκη θὰ τὸ ἐξακριβώσωμεν.

Παρατηρήσατε τί συνέβη· ἅμα ἡ γεωργία παρήκμασεν, αἱ ἄγονοι γαῖαι κατήντησαν βάρος εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας, μὴ ἐπαρκοῦντας εἰς τοὺς φόρους, οἵτινες ηὔξησαν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους, οὐδὲν δὲ ἐκώλυε τοὺς Αὐτοκράτορας, διὰ τῆς indictio νὰ προσδιορίσωσιν ἀνώτερον ποσόν. Ἤρκει νὰ θεσπίσωσιν, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ φόρος θὰ ἦναι 15, 20, ἢ ὅσον πλέον· ἐκ τούτου δὲ ἐπῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις τῶν γαιῶν· αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ εἰσαγάγωμεν διὰ τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, νὰ ἐντείνωμεν αὐτὴν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν γαιῶν. Αἱ περὶ τούτου Νεαραί, ἐὰν τὰς διέλθητε, καὶ εἶναι πλεῖσται ὅσαι κατ' ἐξακολούθησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῶν τελευταίων Αὐτοκρατόρων, μέχρι τῶν Παλαιολόγων, ὅλαι αὗται αἱ Νεαραὶ πραγματεύονται περὶ τῶν *ἀπόρων* γαιῶν· τροχάδην σᾶς λέγω μόνον εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι ἀρχαιότεραι Νεαραὶ ὁρίζουσιν, ὅτι, ὅστις καθυστερήσῃ τὸν φόρον ἐπὶ ἓξ μῆνας, ἐκπίπτει τῆς ἰδιοκτησίας ὑπὲρ ἐκείνου, ὅστις καταβάλλει τὸ καθυστερούμενον· τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ αὐστηρότης ἐξ ἀνάγκης. Ὁ νόμος ὁ περὶ ἐπιβολῆς ὑπεχρέου τὸν ἔχοντα εὔπορον γῆν νὰ στερηθῇ καὶ αὐτῆς, μὴ πληρώνων τὰ ἐδαφικὰ τέλη τῆς ἀπόρου. Ἀλλ' εἰς πολλὰ μέρη παρέμενον οἱ δουλοπάροικοι, οἵτινες ἐγίνοντο ἰδιοκτῆται τῶν γαιῶν καὶ ἐλεύθεροι. Ὑπὲρ αὐτῶν ἐθεσπίσθη, ὅτι οὐδέποτε πλέον ἠδύνατο ν' ἀγοράσῃ τοιαύτην γῆν ὁ μὴ ἀνήκων εἰς τὸ χωρίον, μεχρισοῦ ἐπιζῇ ὁ τελευταῖος, αἱ τοιαῦται δὲ γαῖαι ὠνομάσθησαν *μητροκωμίαι*· δὲν δύναμαι νὰ σᾶς εἴπω, διατί ὠνομάσθησαν οὕτω, διετηρήθησαν ἐν τούτοις μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς κατακτήσεως καὶ εἶναι τὰ *καριέ*, τὰ κεφαλοχώρια. Τὰ κεφαλοχώρια εἶναι αἱ μητροκωμίαι, ὡς παρέλαβον αὐτὰς οἱ Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, καθ' οὓς δὲν ἠδύνατο τὸ κεφαλοχῶρι νὰ γίνῃ ἰδιοκτησία ἄλλου. Οὕτω καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἐδέχθησαν ὡς ἀξίωμα, ὅτι *καριὲ τζιφτλὴκ ὀλμάς*, δηλ. κεφαλοχῶρι δὲν γίνεται τζιφτλήκι.

Περὶ τούτου ὁ Πορφυρογέννητος ἐξέδωκεν αὐστηροτάτην Νεαράν, δι' ἧς διατάσσει, ὅτι, ὅστις εἰσχωρήσῃ ὁπωσδήποτε εἰς μητροκωμίαν, ὑπόκειται εἰς δήμευσιν.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἐπέφερε τὴν ἐρήμωσιν τῆς χώρας καὶ ἄπειροι γαῖαι ἐγκατελιμπάνοντο καὶ ἐγκαταλελειμμέναι διετίθεντο ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων δωρεάν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξετείνετο ἡ ἐρήμωσις, μόνη δὲ θεραπεία εὑρέθη τὸ σύστημα τῶν μητροκωμιῶν. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ σύστημα ζητοῦν νὰ εἰσαγάγουν τυφλοῖς ὄμμασι, χωρὶς ν' ἀποβλέψουν, ποία εἶναι ἡ παραγωγή, ἀλλὰ φορολογοῦν, ἵνα φορολογήσουν, καὶ ἵνα εἰσπράξουν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀνάγκην, οὐχὶ διότι ἡ γῆ ἐν τῇ παραγωγῇ αὐτῆς δύναται νὰ δώσῃ τοιοῦτον ποσόν. Αὐτὸ τὸ σύστημα φέρει ἀναγκαίως εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν γαιῶν, εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐξερήμωσιν τῆς χώρας καὶ θέλει καθιερώσει παρ' ἡμῖν τὸν νομαδικὸν βίον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ μόνιμος ἐγκατάστασις γεωργῶν, ἀλλὰ νὰ μετατίθενται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐπανερχόμενοι μετὰ καιρὸν εἰς τὰς αὐτὰς γαίας, ὅπως γίνεται ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως πράττουν οἱ Κοῦρδοι, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου προτίθενται νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐὰν δὲ συνδέσητε τὴν γεωργικὴν τάξιν μετὰ τῆς γῆς, μὴ ἐλπίζετε ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Ὅ,τι ἐπράξατε διὰ τῆς διαθέσεως τῆς ἐθνικῆς γῆς, καὶ ἀνομολογῶ, ὅτι πολὺ χρεωστεῖται εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ πρῶτον ἐργασθέντα, ὅπως καταστήσῃ τοὺς γεωργοὺς ἰδιοκτήτας, διὰ τοῦ Νόμου τούτου μέλλετε νὰ τὸ καταστρέψητε, ἐπαναφέροντες τὸν νομαδικὸν βίον, καὶ τὰς αἶγας πλανωμένας εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους ἀγρούς.

Σωτηροπουλος. Μὲ τὰ εἴκοσι λεπτὰ τὸ στρέμμα θὰ ἐπέλθουν αὐτὰ τὰ κακά;

Καλλιγας. Τώρα τὰ λέγετε 20.

Σωτηροπουλος. Μήπως τὰς 5 δραχμὰς διὰ τοὺς ἀροτῆρας βόας αὔριον δὲν θὰ τὰς κάμητε 20;

Καλλιγας. Εἰς διάστημα πόσων μηνῶν μετεβάλατε γνώμην;

Σωτηροπουλος. Τί σημαίνει αὐτό, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία θ' ἀποφασίσῃ.

Καλλιγας. Ἐδῶ κεῖται τὸ πρόβλημα, νὰ εὕρητε ποσὸν ἀνυπέρβλητον, μὴ ἐπιδεκτικὸν αὐξήσεως.

Ζηνοπουλος. Δὲν ὑπάρχει σύστημα φορολογικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ φόρος νὰ ἦναι ἀμετάβλητος· εἰς τὴν Γαλλίαν δὲν ὑπάρχει τὸ ποσοτικὸν σύστημα, ἀλλὰ τὸ διανεμητικόν· ἐκεῖ προσδιορίζει ἡ Βουλὴ τὸν φόρον καὶ ὅπως δύναται νὰ παραδεχθῇ τὰ 180 ἑκατομμύρια, δύναται ἐπίσης νὰ τὰ κάμῃ 200 καὶ 500.

Καλλιγας. Τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρετε, εἶναι ἡ διαστρέβλωσις ἐκείνου (Θόρυβος). Δέχομαι διακοπάς, ἀλλ' ὅταν προβαίνητε εἰς ἀδιεξόδους ἀναπτύξεις, ὧν δὲν προφθάνω ν' ἀντιληφθῶ, ἁπλῶς θορυβεῖτε. Ζητήσατε τὸν λόγον, νὰ μὲ πείσητε, ὅτι αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγω, δὲν εἶναι ὀρθά· ἐπιθυμῶ ν' ἀκούσω μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως πᾶσαν ἀνασκευήν (Θόρυβος).

Ζηνοπουλος. Εἴπατέ μας τὴν διάταξιν, ἥτις καθιεροῖ τὸ ἀμετάβλητον τοῦ φόρου.

Καλλιγας. Θέλετε νὰ ἔχω ἐδῶ τὰ ἔγγραφα (Θόρυβος), ἀποδείξεις; Μελετήσατε, νὰ τὰ μάθητε. Λέγω, ὅτι τὸ σύστημα τῆς δεκάτης καὶ κατ' ἐμὲ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰς ἀσκεπεῖς γαίας, οὐχὶ ἀπολύτως, εἶναι ὀλέθριον, καὶ εἶναι ὀλέθριον, διότι δὲν φείδεται τῶν ἀγόνων γαιῶν. Τὸ γαλλικὸν σύστημα ἔχει ἀξίαν ἐπιστημονικήν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογήν του δεικνύεται ἀτελές, διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἰσονομίαν καὶ ἂν οἱ Γάλλοι ἐπὶ 80 ἔτη ἐργαζόμενοι καὶ καταβαλόντες τοσαύτας δαπάνας δὲν ἔφθασαν, νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα, εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι μένει ἄλυτον, ὡς βλέπομεν. Εἰς αὐτὴν τὴν θεωρίαν ἔφθασαν, διὰ νὰ σώσωσι τὴν κοινωνίαν καὶ ν' ἀσφαλίσωσι τὰ συμφέροντα τῆς γεωργικῆς τάξεως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἀποκρούεται καὶ ἡ ἐντελὴς κατάργησις τῆς ἐγγείου φορολογίας.

Τοῦτο εἶναι ἡ μουσικὴ τοῦ μέλλοντος, ὡς θέλουσι μ' ἐπιτρέψει νὰ ὀνομάσω τὴν πρότασιν αὐτῶν οἱ τέσσαρες συνάδελφοι. Ἡμεῖς δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πλεόνασμα, ὥστε νὰ σκεφθῶμεν περὶ καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ πρέπει ν' ἀναβάλλωμεν μεχρισοῦ ἀντικαταστήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἀφαιρεθῇ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἅμα εὑρεθῇ τὸ ποσὸν τοῦτο, πρῶτος ἐγὼ φέρω ψῆφον ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ θέλω θεωρήσει ἐμαυτὸν εὐτυχῆ, ὅτι συνετέλεσα, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, εἰς τὸ ν' ἀνακουφισθῇ ἡ γεωργικὴ τάξις, τὴν ὁποίαν θεωρῶ πρωτίστην ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διότι ἀντέχει εἰς τὰς στερήσεις. Μεταξὺ τῶν γεωργῶν σώζεται ἡ ἀρχικὴ ἁγνότης τῶν ἠθῶν, αὐτοὶ πληροῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ καὶ ἔχουν τὸ ἀνδρικὸν θάῤῥος ἀνάλογον πρὸς τὴν ῥωμαλεότητα τοῦ σώματος, διακρινόμενοι καὶ κατὰ τὴν πειθαρχίαν καὶ κατὰ τὸν πατριωτισμόν. Μεχρισοῦ ἡμεῖς φθάσωμεν εἰς τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ὥστε ν' ἀπαλλάξωμεν αὐτούς, βεβαίως δὲν θέλομεν δεχθῇ

τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν καὶ ἐλπίζω, ὅτι ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὅστις παρήτησε τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν, διὰ νὰ κρατήσῃ τὴν θέσιν τοῦ ὑπουργοῦ, ἐλπίζω, λέγω, νὰ παραιτήσῃ τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν διὰ παντός, ἐξετάζων αὐτήν. ὁπόσον ὑπῆρξεν ὀλεθρία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας, καὶ κρίνων ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπῆλθον ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ διὰ τῆς φορολογίας τοιούτου συστήματος. Ἐλπίζω, ὅτι θέλει ἐννοήσει, πόσον ἐπικίνδυνον εἶναι, ὅταν εἰς τὸν νομοθέτην ἀπόκηται νὰ προσδιορίζῃ συχνάκις τὸ ποσὸν τοῦ φόρου, διότι καὶ ἐὰν ἡμεῖς σήμερον λέγωμεν 20 λεπτά, αὔριον θὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον ἡμῶν ἄλλος ὑπουργὸς καὶ μετ' εὐγλωττίας θέλει παραστήσει τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος πρὸς αὔξησιν τοῦ ποσοῦ, καὶ ἀντὶ 20 θέλει ζητήσει 60 ἢ 80 ἢ δραχμὴν δι' ἕκαστον στρέμμα. Ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπώλετο, οὐδέποτε θέλει ἀνακύψει εἰς τὸ μέλλον, διότι ἐπίκειται πάντοτε τοιαύτη μεταβολὴ ἀπροσδόκητος καὶ αἰφνιδία. Ὅταν δύνασθε νὰ μεταβάλητε κατὰ βούλησιν τὸ ποσὸν ἀνεξετάστως καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζητε τὴν ποιότητα, καταστρέφετε αὐτὰς τὰς πρώτας βάσεις τῆς γεωργικῆς φιλοπονίας. Λέγω λοιπόν, ὅτι τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας εἶναι τὸ ὀλεθριώτερον, καὶ τοῦτο ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Σωτηρόπουλος. Μοὶ ἐπιτρέπετε μίαν παρατήρησιν;

Καλλιγάς. Μάλιστα.

Σωτηρόπουλος. Δὲν νομίζετε, ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε διὰ τὴν γεωργίαν, ὅτι δύναται νὰ συμβῇ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα; Δὲν ἠμπορεῖ ὁ νομοθέτης νὰ εἴπῃ, νὰ πληρώνῃ ὁ παπουτσῆς 2 χιλ. δραχμ. καὶ ὁ ξενοδόχος 10 χιλ. δραχμάς;

Καλλιγάς. Δὲν τὸ νομίζω αὐτό, διότι εἶναι ἀδύνατον.

Σωτηρόπουλος. Ἐὰν τοῦτο ἦναι ἀδύνατον, καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, εἶναι ἀδύνατον.

Καλλιγάς. Ὄχι! διότι ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευματιῶν δὲν ἀφορᾷ τάξιν τόσον πολυάριθμον· ἀπὸ τοὺς παπουτσίδες δὲν θὰ συνάξητε τοσαῦτα ποσά, ὅσα δύνασθε νὰ ζητήσετε ἀπὸ τὴν γεωργίαν.

Σωτηρόπουλος. Ἀπὸ τὴν σταφίδα, ἀπὸ τὰ ἔλαια, ἀπὸ τόσα ἄλλα προϊόντα, ἀπὸ τὰ ζῷα.

Καλλιγάς. Μάλιστα.

Σωτηρόπουλος. Δὲν θὰ συνάξητε ἀπὸ αὐτά;

Καλλιγας. Βέβαια, ἀλλὰ θὰ φύγουν ὅλα τὰ ζῶα.

Σωτηροπουλος. Ἐὰν ἦναι αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα, ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εἶναι πραγματικόν, διότι δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ ἀνόητος νομοθέτης....

Καλλιγας. Ἐμβριθέστατος, διότι, παρατηρήσατε, ὑμεῖς εἶσθε ἐκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ ἐν τούτοις ἐδέχθητε αὐτὸ τὸ σύστημα τὸ ὀλεθριώτατον πάντων.

Σωτηροπουλος. Μὲ ποίους ὅρους;

Καλλιγας. Ἐξητάσατε ποία εἶναι ἡ πρόσοδος τῶν γαιῶν αὐτῶν;

Σωτηροπουλος. Τὸ ἐξήτασα.

Καλλιγας. Μόνον εἰς τὴν Τριφυλλίαν.

Σωτηροπουλος. Τὸ ἐξήτασα εἰς ὅλον τὸ Κράτος.

Καλλιγας. Δὲν πιστεύω νὰ τὸ γνωρίζητε καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ μὴ τὸ πιστεύσω.

Α. Κουμουνδουρος. Μὴν ἀκούετε αὐτά.

Καλλιγας. Ὅταν πρόκηται περὶ συναδέλφου σας, πῶς ἠμπορῶ νὰ μὴ τὸν ἀκούσω; Νομίζετε, ὅτι εἶναι πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, ὅπως δὲν ἐνδιαφέρουν ὑμᾶς; Μάλιστα, τὸ δεικνύετε, τὸ εἴπατε.

Α. Κουμουνδουρος. Δὲν πρόκειται σήμερον περὶ φορολογίας.

Καλλιγας. Τὸ πιστεύω, ὅτι αὐτὰ δι' ἡμᾶς εἶναι ἀδιάφορα καὶ διὰ τοῦτο παρετήρησα, ὅτι δεικνύετε μεγίστην ἀδιαφορίαν, ἠδυνάμην ὅμως ἕνεκα τούτου νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι εἰς ἄλλα ἐνδιαφέρεσθε, serviliter pro dominatione, κατὰ Τάκιτον.

Α. Κουμουνδουρος. Σήμερον πρόκειται περὶ αὐτῶν;

Καλλιγας. Νομίζετε, ὅτι αἱ Βουλαὶ εἶναι προωρισμέναι, νὰ συζητῶσι μόνον πολιτικὰ ζητήματα, διὰ νὰ χορηγῶσι ψήφους εἰς τὰς Κυβερνήσεις καὶ νὰ φορολογῶσι τὸ ἔθνος ἀγογγύστως, καὶ ὅστις ἀγωνίζεται εἰς τὸ νὰ ἐννοήσῃ τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας, δαπανᾷ τάχα τὸν καιρόν του ἐπὶ ματαίῳ; εἶδον μάλιστα, ὅτι τόσον πολὺ φροντίζετε περὶ τούτου, ὥστε ἐγκατελείψατε καὶ τὸ σύστημά σας.

Κ. Κουμουνδουρος. Πρόκειται περὶ αὐτῶν;

Καλλιγας. Βέβαια.

Κ. Κουμουνδουρος. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἐννοήσω ποτέ, διότι δὲν σᾶς εὑρίσκω ἐν καλῇ καταστάσει, παρὰ μόνον ὅταν εὑρίσκεσθε πλησίον....

Καλλιγας. Ἐγώ, κύριοι, φρονῶ, ὅτι εἶναι τὰ σπουδαιότερα συμφέροντα, ὅσα ἀνάγονται ἰδίως εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς τὸ ἐμπόριον, εἰς τὴν βιομηχανίαν. Μοὶ παρενεβάλετε τὴν βιομηχανικὴν τάξιν, καὶ μοί εἴπατε, ὅτι δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τὸ αὐτὸ καὶ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ ποῖος θὰ φαντασθῇ, ὅτι δύναται νὰ εἰσπράξῃ μέγα ποσὸν ἐξ αὐτῆς τῆς τάξεως; οὐδείς, ἀλλὰ ἐκ τῆς γεωργικῆς τάξεως μέγα ποσὸν ἔχει νὰ εἰσπράξῃ, διότι εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἐκεῖ σπεύδει ὁ φορολόγος. Ἀλλὰ λέγων ταῦτα συνάμα δικαιολογῶ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον εἰσήχθη, τὸ ὁποῖον ἐγὼ νομίζω, ὅτι εἶναι σύστημα ἀνακουφίσεως τῆς γεωργικῆς τάξεως, σύστημα μεταβατικόν, σύστημα προπαρασκευαστικὸν ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν φθάσει. Θέλομεν πεισθῇ ἐντὸς ὀλίγου, ὅτι δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ συναγωνισθῶμεν εἰς τὴν παραγωγὴν πρὸς τὴν Ἀμερικήν, ὅτι δι' αὐτῆς θέλει τοσοῦτον καταβληθῇ ἡ ἐγχώριος παραγωγή, ὥστε δὲν θὰ δυνηθῶμεν ν' ἀποφύγωμεν τὴν κατάργησιν παντὸς φόρου ἐπὶ τῆς γεωργίας τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη, νὰ ἐξετάσωμεν τὸ σύστημα τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν λεπτομερῶς, διότι ἀρκεῖ, ὅτι εἶναι σύστημα ἀνακουφίσεως, ἀρκεῖ ὅτι ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν πλείστων καταπιέσεων καὶ καταθλίψεων, καὶ ὅτι ἀπηλλάγη, ὄχι μόνον κατὰ ποσόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ ποιόν, διότι ἅπαξ συνταχθέντων τῶν καταλόγων κατὰ τὰς περιφερείας, προϋπάρχει σταθερὰ καὶ παγία ἡ βεβαίωσις, καὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται, εἰμὴ μόνον ἡ εἴσπραξις· τὸ μόνον ἔργον τῆς οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας εἶναι ἡ διὰ τῶν εἰσπρακτόρων ἐνέργεια. Δὲν ἀρκοῦσιν ὅμως ταῦτα, διότι δὲν ἐπιτρέπεται, νὰ ἤμεθα ἀδιάφοροι καὶ ὡς πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους· σκεπτόμενοι ὡς νομοθέται περὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως τῆς λοιπῆς χώρας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκεῖ ἐπικρατεῖ, δὲν ἔχει τάχα ἀνάγκην καὶ ἐκεῖ ἐνθαῤῥύνσεως ἡ γεωργικὴ τάξις; Δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀνακουφίσεως; Τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐκεῖ, δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν ἀριστοκρατικόν, καὶ ἐλπίζω ὅτι οἱ συνάδελφοι ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, ὅταν τὸ ἐξετάσωσι θέλουσιν εὑρεθῇ σύμφωνοι.

Ἐκεῖ φορολογεῖται ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἡ ἐξαγωγή, ἡ εἰσαγωγὴ εἶναι ἡ κατανάλωσις, καὶ πᾶσα εἰσαγωγὴ ὑπόκειται εἰς τὸν φόρον τῆς καταναλώσεως, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον φορολογεῖται ἡ ἐξαγωγή· αὐτὸ ποίαν σημασίαν ἔχει; Φορολογοῦνται τουτέστι μόνα τὰ προϊόντα τῆς

γῆς, μόνος ὁ γαιοκτήμων, ὁ δὲ κάτοικος τῶν πόλεων δὲν συντελεῖ εἰς αὐτὸν τὸν φόρον· εἶναι φόρος, ὁ ὁποῖος ἐπιβαρύνει μόνην τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἡ δὲ τάξις τῶν κατοίκων τῆς πόλεως δὲν φορολογεῖται.

Θ. Ζερβος. Ὅλα ἀνάποδα τὰ λέγετε, οἱ λεγόμενοι μεγαλοκτηματίαι κατοικοῦν εἰς τὴν πόλιν.

Καλλιγας. Ἐσεῖς τὰ θεωρεῖτε ὅλα ἀνάποδα. Διατί νὰ μὴ τὰ θεωρήσω πρὸς στιγμὴν καὶ ἐγώ; Λέγω λοιπόν, ὅτι αὐτὸς ὁ δασμός, τὸ τέλος ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς, βαρύνει τὴν παραγωγὴν ἐκ τῆς γῆς, ἡ δὲ λοιπὴ παραγωγὴ δὲν φορολογεῖται· διατί νὰ μὴ φορολογῆται καὶ ἡ λοιπὴ παραγωγή; Ἡ παραγωγὴ ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς ἀστικῆς, ἡ παραγωγὴ ἐκ τῆς βιομηχανίας διατί νὰ μὴ φορολογῆται; Τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην μου εἶναι ἀριστοκρατικόν, εἶναι σύστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει βάσιν τὸ ἀριστοκρατικὸν πνεῦμα τῶν πόλεων. Τοιοῦτον σύστημα δὲν ἁρμόζει εἰς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν, καθ' ἣν πρὸ πάντων ἐπικρατεῖ τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα, καθὼς ἔλεγεν ὁ Ῥόσση· «la démocratie coule à pleins bords».

Δὲν ἐννοῶ νὰ μεταφέρωμεν ἀμέσως τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ, ἐξαπίνης, ἀλλὰ μοὶ φαίνεται, ὅτι πρέπει, νὰ προπαρασκευάσωμεν καὶ ἐκεῖ ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως· εὑρίσκω δὲ αὐτὴν τὴν προπαρασκευὴν δυναμένην νὰ γίνῃ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς. Καθὼς εἶναι γνωστόν, ὁ φόρος οὗτος εἶναι πρὸς 19 ½ %, εἰς ὃν προστίθενται καὶ ἄλλοι δημοτικοὶ δασμοί, ὥστε φθάνομεν εἰς 21 και ἥμισυ %. Λάβετε παράδειγμα τὴν σταφίδα ὑπὸ τοιαύτην φορολογίαν καὶ συγκρίνατε πρὸς τὴν φορολογίαν τὴν ἐνταῦθα. Εἴκοσι ἓν καὶ ἥμισυ % φορολογεῖται ἡ σταφίς, καὶ εἶναι 21 ½ ἐπὶ τῆς ἀκαθαρίστου παραγωγῆς. Λοιπὸν ποῖος εἶναι ὁ φόρος ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς; 42, 43 καὶ ἴσως καὶ 50 %, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ ἐλαίου, ὡς καὶ ἐπὶ πάσης ἄλλης παραγωγῆς. Εἶναι ὅμως ὀρθόν, νὰ καθυποβάλωμεν τὸ ἐπίλοιπον κράτος εἰς τοιοῦτον φόρον 50 % ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς; βεβαίως ὄχι. Φρονῶ λοιπόν, ὅτι ὁ φόρος οὗτος εἶναι λίαν καταθλιπτικός, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, διατί τὰ κτήματα ἐν Ἑπτανήσῳ εἶναι εἰς εὐτελῆ τιμήν, διατί τὰ κτήματα ἐκεῖ, καὶ μάλιστα τὰ ἀγροτικά, δὲν ἔχουν ἀγοραίαν τιμήν. Βλέπετε περιουσίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι μεγάλης παραγωγῆς καὶ ὅμως οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουν, διότι ὠφέλειαν δὲν παρέχουσιν εἰς τὸν ἰδιοκτήτην. Αὐτὰ καλλιεργοῦνται

έγγείου φορολογίας, όταν τα εύρητε άλλαχόθεν, διατί να μή άπαλλάξητε την γεωργικήν τάξιν; θέλετε να βλέπητε κυρτόν πάντοτε τον γεωργόν, έν στερήσει, και δουλεύοντα έκ της πενίας; Τί κερδαίνει ή Πολιτεία έκ τούτου; Όταν πρόκηται περί τοιούτου άνυπολογίστου συμφέροντος, άς σιγάση ό φθόνος του λέγοντος, ότι, καταργούντες τον φόρον διά τους άπόρους, καταργούμεν αύτόν και διά τους εύπόρους. Οί κάτοχοι μεγάλης έκτάσεως γαιών, διατί να ήναι πλούσιοι; Τούτο είναι κάρφος είς τον όφθαλμόν μας· διά να μή ήναι αύτοί πλούσιοι, πρέπει να ύποφέρη όλη ή γεωργική τάξις, — έως έκει δύναται να φθάση ό φθόνος, — είναι το ίδιον ώς να λέγετε, διά να μή ήναι πλούσιος ό γείτων μου, προτιμότερον να ύποφέρη όλη ή γεωργική τάξις. Άλλα νομίζετε, ότι αύτός ό γείτων, ό κάτοχος γονίμου γής έχει κέρδος άνώτερον άπό τον κάτοχον της άγόνου γής; άν έχη κέρδος, το έχει στιγμιαίως, διότι το κέρδος άναλογεί πρός κεφάλαιον και δεν έξήρτηται άπό την τύχην ή άπό οίανδήποτε εύνοιαν, όπως προσδιορίζεται ή άναλογία του κέρδους πρός το κεφάλαιον, άλλ' έκ της άγοραίας τιμής των πραγμάτων. Έκείνη ή γή, ή όποία παράγει είκοσάκις τον καταβληθέντα σπόρον και δίδει άφθονον το κέρδος και την ώφέλειαν είς τον ίδιοκτήτην, έκείνη ή γή έχει μείζονα άξίαν παρά την γήν, ή όποία δίδει μόνον το τριπλάσιον του σπόρου. Ή μέν έχει άξίαν 5 χιλιάδων το στρέμμα, ή δε 300 δραχμών, παραβάλετε την άξίαν των 5 χιλιάδων πρός το κέρδος και θέλετε ίδει, ότι είναι έν και το αύτό, ώστε δεν πρέπει να φθονώμεν τον γείτονα. Έχομεν πληθυσμόν γεωργικόν 200 χιλιάδων περίπου, πόσοι είναι έκ τούτων οί μεγαλοκτηματίαι; 500 ή χίλιοι, έστωσαν ούτοι εύτυχείς, άλλ' έστωσαν εύτυχείς και αί 200 χιλιάδες και άπηλλαγμέναι άπό το βάρος της φορολογίας.

Θέλετε να μάθητε πόσον σκληρόν είναι, να τρύχηται ή γεωργική τάξις; Παραβάλετε το σύστημα τούτο πρός το σύστημα το Βυζαντινόν. Μοί είπον, ότι είμαι και άσυνεπής, διότι πέρυσιν εύρέθην έπίσης έν μέσω της έπιτροπής των οίκονομικών ώς μέλος αύτής και τότε είδον διαφόρους προτάσεις και σχέδια και έγνωμοδότησα δι' όλίγων λέξεων περί άναβολής. Δύναμαι να είπω, ότι πέρυσιν ήμην είς κατάστασιν άνηλικότητος, δηλ. πολιτικής, έμαθήτευον έτι, διό, ώς ένθυμείσθε, δεν έλαβον μέρος είς τας συζητήσεις, έσπούδαζον· έκτοτε

ᾐσθάνθην, ὅτι ἔχω καὶ ἐγὼ ῥάμφος καὶ ἐνίοτε κάμνω ἤδη χρῆσιν αὐτοῦ.

Παπαμιχαλοπουλος. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐλάβετε μέρος καὶ ἀπεφάνθητε ὑπὲρ τῆς δεκάτης.

Καλλιγας. Εἶπον, ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως, δὲν δυσαρεστεῖσθε δὲ ἐὰν ἤμην ὑπὲρ τῆς ἁγίας δεκάτης, ἐγὼ δὲν τὴν ἐθεώρησα ἁγίαν, αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορά, τὴν ἐθεώρησα πολὺ ἁμαρτωλὴν καὶ εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ διορθώσῃ τὰ ἁμαρτήματά της, δὲν ἤμην δ' ἕτοιμος νὰ τὴν συμβουλεύσω περὶ τοῦ τρόπου τῆς διορθώσεως, διότι, ὡς εἶπον, ἤμην εἰσέτι ἀνήλικος. Διὰ νὰ σᾶς ἐξηγήσω δέ, ὅτι δὲν ἐσχημάτισα αὐτὴν τὴν στιγμὴν αὐτὰς τὰς ἰδέας, θὰ σᾶς εἰπῶ, ὅτι, τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον προτείνετε, εἶναι τὸ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν. Εἶναι γνωστόν, κύριοι, καὶ τὸ εὑρίσκετε εἰς ὅλας τὰς πηγὰς τὰς Βυζαντινάς, ὅτι ὁ Καῖσαρ Αὔγουστος εἰσήγαγε τὸν λεγόμενον *κῆνσον*, διέταξε φόρον ἔγγειον, διαιρέσας τὰς γαίας εἰς περιφερείας, ὧν ἑκάστη ὡς μονὰς ὠνομάζετο caput ἢ jugum, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἐκάλουν *ζυγοκεφαλήν*, ἀξίας χιλίων νομισμάτων κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς. Ἂν ἡ γῆ ἦτον ἄγονος, ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ μεγάλη ἔκτασις καὶ τοῦτο εἶναι τὸ jugum, τὸ *ζευγάριον*, τὸ ὁποῖον ἦτον ἄνισον καὶ ἀνώμαλον, ἄλλο εἰς τὰ ὀρεινὰ καὶ ἄλλο εἰς τὰ πεδινά. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἴσως ἀρχαιότερον τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' οὗτος τὸ ἐπεξέτεινε καὶ διὰ τοῦτο εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην, ὅτι ἐπὶ Καίσαρος Αὐγούστου ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὸ σύστημα τοῦτο, τοῦ νὰ διαιρῆται ἡ γῆ εἰς τόσα ζευγάρια καὶ ἕκαστον ζευγάρι νὰ πληρώνῃ τὸ αὐτὸ ποσόν, ὑπῆρξεν ὀλέθριον· ὁ νομοθέτης τὸ μετέβαλε τότε κατὰ 15αετίαν indictio, δηλ. ὁ λεγόμενος Ἰνδικτιών, ὅτι ἕκαστον ζευγάρι θὰ πληρώνῃ 5 νομίσματα ἢ ὀκτώ. Ὥστε διὰ μιᾶς λέξεως προσδιωρίζετο τὸ ποσὸν τῆς φορολογίας, καθ' ὅλον τὸ κράτος, διότι ἕκαστον ζευγάρι ὑπήγετο εἰς τὸ αὐτὸ ποσόν, ἀλλ' ἕκαστον ζευγάρι ἦτον ἄνισον κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς· τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ σημερινὸν σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, καθ' ὃ ἡ διαφορὰ τῆς ποιότητος ἀντιστοιχεῖ εἰς διαφορὰν κατὰ ποσόν. Τί συνέβη ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν; Εἰς τὴν καταμέτρησιν τῶν ζευγαρίων βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἡ δέουσα ἀκρίβεια περὶ τὴν ἐκτίμησιν, ὥστε νὰ ἀντιστοιχῇ ἡ ἀξία ἑκάστου ζευγαρίου πρὸς ἴσον φόρον, διότι ἕνα

ζευγάρι ἠδύνατο νὰ ἦναι πλούσιον καὶ ἄλλο πτωχόν. Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων δὲν ὑπῆρχον πολλαὶ ἀνάγκαι τοῦ Κράτους πρὸς φορολογίαν, διότι ἐξηκολούθουν αἱ κατακτήσεις καὶ αἱ εἰσφοραὶ τῶν δορικτήτων καὶ αἱ λαφυραγωγίαι τῶν ὑποδούλων ἐθνῶν, ὥστε τὸ ταμεῖον ἦτο πάντοτε ἐν εὐπορίᾳ.

Ἀλλὰ συνέβη ἕτερόν τι· ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος εἰς ἕκαστον πολίτην, ὡς τὸ χαράτσι, οἱ δὲ ἄποροι, μὴ ἔχοντες νὰ πληρώσουν τὸν προσωπικὸν τοῦτον φόρον κατέφευγον εἰς τὰ κτήματα τῶν πλουσίων, τῶν μεγαλοκτημόνων, ὅπου ὑπισχνοῦντο νὰ ἐργάζωνται ὑπὸ τὸν ὅρον, ὁ μεγαλοκτήμων ν' ἀναλάβῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀντ' αὐτῶν. Ὑπῆρχον λοιπὸν τὰ δημόσια βιβλία, τὰ λεγόμενα Libri censuales, παρὰ δὲ τῶν Βυζαντινῶν *πολύπτυχα*, ἢ *κῆνσος* καὶ ἐν αὐτοῖς ἦτο κατ' ἐπαρχίας ἐγγεγραμμένα τὰ κτήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἑκάστου ἰδιοκτήτου, εἰς δὲ τὴν μερίδα ἑκάστου αὐτῶν, εἰς τὸ *ἀκρόστιχον*, ἐνεγράφησαν τὰ ὀνόματα ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἰργάζοντο ἐντὸς τοῦ κτήματος, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρώνῃ ἀντ' αὐτῶν ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον. Τοῦτο παρετάθη ἐπὶ μακρόν, ὥστε μετὰ αἰῶνα ἢ βραδύτερον αἴφνης εὑρίσκομεν, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐντὸς τῶν κτημάτων ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρώνῃ ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον ἐγένοντο διὰ τῆς 30ετοῦς παραγραφῆς δουλοπάροικοι. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ δουλοπαροικία. Διὰ νὰ σᾶς δείξω, ὅτι αὐτὰ δὲν εἶναι αὐτῆς τῆς στιγμῆς μελέτη, σᾶς λέγω, ὅτι εἰργάσθην εἰς τοῦτο καὶ ἐξέδωκα πρὸ χρόνων πραγματείαν [1], ἡ ὁποία ἴσως εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν Ἑλλάδα· κανεὶς δὲν ἤκουσα νά μ' ἀναφέρῃ παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου μοὶ ἐδόθη ἡ ἐξαίρετος ἱκανοποίησις, ὅτι μ' ἐμνημόνευσεν ὁ κ. Ζαχαρίας Λίγκενταλ, εἰς τὴν τελευταίαν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ὡς καὶ πρὶν εἶχε μνημονεύσει ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετρουπόλεως, παραδέχεται δὲ τὴν παρ' ἐμοῦ ἐκτεθεῖσαν, ὅτι ἡ δουλοπαροικία ἐκ τούτου ἐγεννήθη.

Ἡ δουλοπαροικία παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους· ἐὰν ἴδητε παλαιὰς περγαμηνὰς καὶ τὰ χρυσόβουλλα τὰ ἐκδοθέντα ὑπὲρ τῶν Μονῶν, παντοῦ ἀναφέρονται οἱ πάροικοι, τὸ ζευγολάτιον, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένοι. Ἐπειδὴ ἴσως ἐπὶ τοῦ Πίνδου ὑπῆρξαν αἱ μόναι

---

[1]) Ἴδε τοῦ βιβλίου τούτου σελ. 181. Σημ. Ἐκδ.

ἐπαρχίαι, ὅπου δὲν ἴσχυσαν αἱ δουλοπαροικίαι καὶ αἱ ἐγγραφαί, ὡς ἐκ τούτου εἰκάζεται, ὅτι ὠνομάσθησαν *Ἄγραφα*. Ὅταν πλησιάσωμεν ἐκεῖ, μετὰ τοῦ κ. Δημητρακάκη θὰ τὸ ἐξακριβώσωμεν.

Παρατηρήσατε τί συνέβη· ἅμα ἡ γεωργία παρήκμασεν, αἱ ἄγονοι γαῖαι κατήντησαν βάρος εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας, μὴ ἐπαρκοῦντας εἰς τοὺς φόρους, οἵτινες ηὔξησαν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους, οὐδὲν δὲ ἐκώλυε τοὺς Αὐτοκράτορας, διὰ τῆς indictio νὰ προσδιορίσωσιν ἀνώτερον ποσόν. Ἤρκει νὰ θεσπίσωσιν, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ φόρος θὰ ἦναι 15, 20, ἢ ὅσον πλέον· ἐκ τούτου δὲ ἐπῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις τῶν γαιῶν· αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ εἰσαγάγωμεν διὰ τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, νὰ ἐντείνωμεν αὐτὴν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν γαιῶν. Αἱ περὶ τούτου Νεαραί, ἐὰν τὰς διέλθητε, καὶ εἶναι πλεῖσται ὅσαι κατ' ἐξακολούθησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῶν τελευταίων Αὐτοκρατόρων, μέχρι τῶν Παλαιολόγων, ὅλαι αὗται αἱ Νεαραὶ πραγματεύονται περὶ τῶν *ἀπόρων* γαιῶν· τροχάδην σᾶς λέγω μόνον εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι ἀρχαιότεραι Νεαραὶ ὁρίζουσιν, ὅτι, ὅστις καθυστερήσῃ τὸν φόρον ἐπὶ ἓξ μῆνας, ἐκπίπτει τῆς ἰδιοκτησίας ὑπὲρ ἐκείνου, ὅστις καταβάλλει τὸ καθυστερούμενον· τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ αὐστηρότης ἐξ ἀνάγκης. Ὁ νόμος ὁ περὶ ἐπιβολῆς ὑπεχρέου τὸν ἔχοντα εὔπορον γῆν νὰ στερηθῇ καὶ αὐτῆς, μὴ πληρώνων τὰ ἐδαφικὰ τέλη τῆς ἀπόρου. Ἀλλ' εἰς πολλὰ μέρη παρέμενον οἱ δουλοπάροικοι, οἵτινες ἐγίνοντο ἰδιοκτῆται τῶν γαιῶν καὶ ἐλεύθεροι. Ὑπὲρ αὐτῶν ἐθεσπίσθη, ὅτι οὐδέποτε πλέον ἠδύνατο ν' ἀγοράσῃ τοιαύτην γῆν ὁ μὴ ἀνήκων εἰς τὸ χωρίον, μεχρισοῦ ἐπιζῇ ὁ τελευταῖος, αἱ τοιαῦται δὲ γαῖαι ὠνομάσθησαν *μητροκωμίαι*· δὲν δύναμαι νὰ σᾶς εἴπω, διατί ὠνομάσθησαν οὕτω, διετηρήθησαν ἐν τούτοις μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς κατακτήσεως καὶ εἶναι τὰ *καριέ*, τὰ κεφαλοχώρια. Τὰ κεφαλοχώρια εἶναι αἱ μητροκωμίαι, ὡς παρέλαβον αὐτὰς οἱ Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, καθ' οὓς δὲν ἠδύνατο τὸ κεφαλοχῶρι νὰ γίνῃ ἰδιοκτησία ἄλλου. Οὕτω καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἐδέχθησαν ὡς ἀξίωμα, ὅτι *καριὲ τζιφτλὴκ ὀλμάς*, δηλ. κεφαλοχῶρι δὲν γίνεται τζιφτλήκι.

Περὶ τούτου ὁ Πορφυρογέννητος ἐξέδωκεν αὐστηροτάτην Νεαράν, δι' ἧς διατάσσει, ὅτι, ὅστις εἰσχωρήσῃ ὁπωσδήποτε εἰς μητροκωμίαν, ὑπόκειται εἰς δήμευσιν.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἐπέφερε τὴν ἐρήμωσιν τῆς χώρας καὶ ἄπειραι γαῖαι ἐγκατελιμπάνοντο καὶ ἐγκαταλελειμμέναι διετίθεντο ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων δωρεάν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξετείνετο ἡ ἐρήμωσις, μόνη δὲ θεραπεία εὑρέθη τὸ σύστημα τῶν μητροκωμιῶν. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ σύστημα ζητοῦν νὰ εἰσαγάγουν τυφλοῖς ὄμμασι, χωρὶς ν' ἀποβλέψουν ποία εἶναι ἡ παραγωγή, ἀλλὰ φορολογοῦν, ἵνα φορολογήσουν, καὶ ἵνα εἰσπράξουν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀνάγκην, οὐχὶ διότι ἡ γῆ ἐν τῇ παραγωγῇ αὐτῆς δύναται νὰ δώσῃ τοιοῦτον ποσόν. Αὐτὸ τὸ σύστημα φέρει ἀναγκαίως εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν γαιῶν, εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐξερήμωσιν τῆς χώρας καὶ θέλει καθιερώσει παρ' ἡμῖν τὸν νομαδικὸν βίον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ μόνιμος ἐγκατάστασις γεωργῶν, ἀλλὰ νὰ μετατίθενται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐπανερχόμενοι μετὰ καιρὸν εἰς τὰς αὐτὰς γαίας, ὅπως γίνεται ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως πράττουν οἱ Κοῦρδοι, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου προτίθενται νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐὰν δὲ συνδέσητε τὴν γεωργικὴν τάξιν μετὰ τῆς γῆς, μὴ ἐλπίζετε ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Ὅ,τι ἐπράξατε διὰ τῆς διαθέσεως τῆς ἐθνικῆς γῆς, καὶ ἀνομολογῶ, ὅτι πολὺ χρεωστεῖται εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ πρῶτον ἐργασθέντα, ὅπως καταστήσῃ τοὺς γεωργοὺς ἰδιοκτήτας, διὰ τοῦ Νόμου τούτου μέλλετε νὰ τὸ καταστρέψητε, ἐπαναφέροντες τὸν νομαδικὸν βίον, καὶ τὰς αἶγας πλανωμένας εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους ἀγρούς.

Σωτηροπουλος. Μὲ τὰ εἴκοσι λεπτὰ τὸ στρέμμα θὰ ἐπέλθουν αὐτὰ τὰ κακά;

Καλλιγας. Τώρα τὰ λέγετε 20.

Σωτηροπουλος. Μήπως τὰς 5 δραχμὰς διὰ τοὺς ἀροτῆρας βόας αὔριον δὲν θὰ τὰς κάμητε 20;

Καλλιγας. Εἰς διάστημα πόσων μηνῶν μετεβάλατε γνώμην;

Σωτηροπουλος. Τί σημαίνει αὐτό, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία θ' ἀποφασίσῃ.

Καλλιγας. Ἐδῶ κεῖται τὸ πρόβλημα, νὰ εὕρητε ποσὸν ἀνυπέρβλητον, μὴ ἐπιδεκτικὸν αὐξήσεως.

Ζηνοπουλος. Δὲν ὑπάρχει σύστημα φορολογικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ φόρος νὰ ἦναι ἀμετάβλητος· εἰς τὴν Γαλλίαν δὲν ὑπάρχει τὸ ποσοτικὸν σύστημα, ἀλλὰ τὸ διανεμητικόν· ἐκεῖ προσδιορίζει ἡ Βουλὴ τὸν φόρον καὶ ὅπως δύναται νὰ παραδεχθῇ τὰ 180 ἑκατομμύρια, δύναται ἐπίσης νὰ τὰ κάμῃ 200 καὶ 500.

Καλλιγας. Τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρετε, εἶναι ἡ διαστρέβλωσις ἐκείνου (Θόρυβος). Δέχομαι διακοπάς, ἀλλ' ὅταν προβαίνητε εἰς ἀδιεξόδους ἀναπτύξεις, ὧν δὲν προφθάνω ν' ἀντιληφθῶ, ἁπλῶς θορυβεῖτε. Ζητήσατε τὸν λόγον, νὰ μὲ πείσητε, ὅτι αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγω, δὲν εἶναι ὀρθά· ἐπιθυμῶ ν' ἀκούσω μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως πᾶσαν ἀνασκευήν (Θόρυβος).

Ζηνοπουλος. Εἴπατέ μας τὴν διάταξιν, ἥτις καθιεροῖ τὸ ἀμετάβλητον τοῦ φόρου.

Καλλιγας. Θέλετε νὰ ἔχω ἐδῶ τὰ ἔγγραφα (Θόρυβος), ἀποδείξεις; Μελετήσατε, νὰ τὰ μάθητε. Λέγω, ὅτι τὸ σύστημα τῆς δεκάτης καὶ κατ' ἐμὲ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰς ἀσκεπεῖς γαίας, οὐχὶ ἀπολύτως, εἶναι ὀλέθριον, καὶ εἶναι ὀλέθριον, διότι δὲν φείδεται τῶν ἀγόνων γαιῶν. Τὸ γαλλικὸν σύστημα ἔχει ἀξίαν ἐπιστημονικήν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογήν του δεικνύεται ἀτελές, διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἰσονομίαν καὶ ἂν οἱ Γάλλοι ἐπὶ 80 ἔτη ἐργαζόμενοι καὶ καταβαλόντες τοσαύτας δαπάνας δὲν ἔφθασαν, νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα, εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι μένει ἄλυτον, ὡς βλέπομεν. Εἰς αὐτὴν τὴν θεωρίαν ἔφθασαν, διὰ νὰ σώσωσι τὴν κοινωνίαν καὶ ν' ἀσφαλίσωσι τὰ συμφέροντα τῆς γεωργικῆς τάξεως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἀποκρούεται καὶ ἡ ἐντελὴς κατάργησις τῆς ἐγγείου φορολογίας.

Τοῦτο εἶναι ἡ μουσικὴ τοῦ μέλλοντος, ὡς θέλουσι μ' ἐπιτρέψει νὰ ὀνομάσω τὴν πρότασιν αὐτῶν οἱ τέσσαρες συνάδελφοι. Ἡμεῖς δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πλεόνασμα, ὥστε νὰ σκεφθῶμεν περὶ καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ πρέπει ν' ἀναβάλλωμεν μεχρισοῦ ἀντικαταστήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἀφαιρεθῆ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἅμα εὑρεθῇ τὸ ποσὸν τοῦτο, πρῶτος ἐγὼ φέρω ψῆφον ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ θέλω θεωρήσει ἐμαυτὸν εὐτυχῆ, ὅτι συνετέλεσα, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, εἰς τὸ ν' ἀνακουφισθῇ ἡ γεωργικὴ τάξις, τὴν ὁποίαν θεωρῶ πρωτίστην ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διότι ἀντέχει εἰς τὰς στερήσεις. Μεταξὺ τῶν γεωργῶν σώζεται ἡ ἀρχικὴ ἁγνότης τῶν ἠθῶν, αὐτοὶ πληροῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ καὶ ἔχουν τὸ ἀνδρικὸν θάῤῥος ἀνάλογον πρὸς τὴν ῥωμαλεότητα τοῦ σώματος, διακρινόμενοι καὶ κατὰ τὴν πειθαρχίαν καὶ κατὰ τὸν πατριωτισμόν. Μεχρισοῦ ἡμεῖς φθάσωμεν εἰς τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ὥστε ν' ἀπαλλάξωμεν αὐτούς, βεβαίως δὲν θέλομεν δεχθῆ

τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν καὶ ἐλπίζω, ὅτι ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὅστις παρήτησε τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν, διὰ νὰ κρατήσῃ τὴν θέσιν τοῦ ὑπουργοῦ, ἐλπίζω, λέγω, νὰ παραιτήσῃ τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν διὰ παντός, ἐξετάζων αὐτήν, ὁπόσον ὑπῆρξεν ὀλεθρία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας, καὶ κρίνων ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπῆλθον ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ διὰ τῆς φορολογίας τοιούτου συστήματος. Ἐλπίζω, ὅτι θέλει ἐννοήσει, πόσον ἐπικίνδυνον εἶναι, ὅταν εἰς τὸν νομοθέτην ἀπόκηται νὰ προσδιορίζῃ συχνάκις τὸ ποσὸν τοῦ φόρου, διότι καὶ ἐὰν ἡμεῖς σήμερον λέγωμεν 20 λεπτά, αὔριον θὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον ἡμῶν ἄλλος ὑπουργὸς καὶ μετ' εὐγλωττίας θέλει παραστήσει τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος πρὸς αὔξησιν τοῦ ποσοῦ, καὶ ἀντὶ 20 θέλει ζητήσει 60 ἢ 80 ἢ δραχμὴν δι' ἕκαστον στρέμμα. Ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπώλετο, οὐδέποτε θέλει ἀνακύψει εἰς τὸ μέλλον, διότι ἐπίκειται πάντοτε τοιαύτη μεταβολὴ ἀπροσδόκητος καὶ αἰφνιδία. Ὅταν δύνασθε νὰ μεταβάλητε κατὰ βούλησιν τὸ ποσὸν ἀνεξετάστως καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζητε τὴν ποιότητα, καταστρέφετε αὐτὰς τὰς πρώτας βάσεις τῆς γεωργικῆς φιλοπονίας. Λέγω λοιπόν, ὅτι τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας εἶναι τὸ ὀλεθριώτερον, καὶ τοῦτο ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Σωτηροπουλος. Μοὶ ἐπιτρέπετε μίαν παρατήρησιν;

Καλλιγας. Μάλιστα.

Σωτηροπουλος. Δὲν νομίζετε, ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε διὰ τὴν γεωργίαν, ὅτι δύναται νὰ συμβῇ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα; Δὲν ἠμπορεῖ ὁ νομοθέτης νὰ εἴπῃ, νὰ πληρώνῃ ὁ παπουτσῆς 2 χιλ. δραχμ. καὶ ὁ ξενοδόχος 10 χιλ. δραχμάς;

Καλλιγας. Δὲν τὸ νομίζω αὐτό, διότι εἶναι ἀδύνατον.

Σωτηροπουλος. Ἐὰν τοῦτο ἦναι ἀδύνατον, καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, εἶναι ἀδύνατον.

Καλλιγας. Ὄχι! διότι ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευματιῶν δὲν ἀφορᾷ τάξιν τόσον πολυάριθμον· ἀπὸ τοὺς παπουτσῆδες δὲν θὰ συνάξητε τοσαῦτα ποσά, ὅσα δύνασθε νὰ ζητήσετε ἀπὸ τὴν γεωργίαν.

Σωτηροπουλος. Ἀπὸ τὴν σταφίδα, ἀπὸ τὰ ἔλαια, ἀπὸ τόσα ἄλλα προϊόντα, ἀπὸ τὰ ζῷα.

Καλλιγας. Μάλιστα.

Σωτηροπουλος. Δὲν θὰ συνάξητε ἀπὸ αὐτά;

Καλλιγας. Βέβαια, ἀλλὰ θὰ φύγουν ὅλα τὰ ζῷα.

Σωτηροπουλος. Ἐὰν ἦναι αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα, ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εἶναι πραγματικόν, διότι δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ ἀνόητος νομοθέτης....

Καλλιγας. Ἐμβριθέστατος, διότι, παρατηρήσατε, ὑμεῖς εἴσθε ἐκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ ἐν τούτοις ἐδέχθητε αὐτὸ τὸ σύστημα τὸ ὀλεθριώτατον πάντων.

Σωτηροπουλος. Μὲ ποίους ὅρους;

Καλλιγας. Ἐξητάσατε ποία εἶναι ἡ πρόσοδος τῶν γαιῶν αὐτῶν;

Σωτηροπουλος. Τὸ ἐξήτασα.

Καλλιγας. Μόνον εἰς τὴν Τριφυλλίαν.

Σωτηροπουλος. Τὸ ἐξήτασα εἰς ὅλον τὸ Κράτος.

Καλλιγας. Δὲν πιστεύω νὰ τὸ γνωρίζητε καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ μὴ τὸ πιστεύσω.

Α. Κουμουνδουρος. Μὴν ἀκούετε αὐτά.

Καλλιγας. Ὅταν πρόκηται περὶ συναδέλφου σας, πῶς ἠμπορῶ νὰ μὴ τὸν ἀκούσω; Νομίζετε, ὅτι εἶναι πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, ὅπως δὲν ἐνδιαφέρουν ὑμᾶς; Μάλιστα, τὸ δεικνύετε, τὸ εἴπατε.

Α. Κουμουνδουρος. Δὲν πρόκειται σήμερον περὶ φορολογίας.

Καλλιγας. Τὸ πιστεύω, ὅτι αὐτὰ δι' ἡμᾶς εἶναι ἀδιάφορα καὶ διὰ τοῦτο παρετήρησα, ὅτι δεικνύετε μεγίστην ἀδιαφορίαν, ἠδυνάμην ὅμως ἕνεκα τούτου νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι εἰς ἄλλα ἐνδιαφέρεσθε, serviliter pro dominatione, κατὰ Τάκιτον.

Α. Κουμουνδουρος. Σήμερον πρόκειται περὶ αὐτῶν;

Καλλιγας. Νομίζετε, ὅτι αἱ Βουλαὶ εἶναι προωρισμέναι, νὰ συζητῶσι μόνον πολιτικὰ ζητήματα, διὰ νὰ χορηγῶσι ψήφους εἰς τὰς Κυβερνήσεις καὶ νὰ φορολογῶσι τὸ ἔθνος ἀγογγύστως, καὶ ὅστις ἀγωνίζεται εἰς τὸ νὰ ἐννοήσῃ τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας, δαπανᾷ τάχα τὸν καιρόν του ἐπὶ ματαίῳ; εἶδον μάλιστα, ὅτι τόσον πολὺ φροντίζετε περὶ τούτου, ὥστε ἐγκατελείψατε καὶ τὸ σύστημά σας.

Κ. Κουμουνδουρος. Πρόκειται περὶ αὐτῶν;

Καλλιγας. Βέβαια.

Κ. Κουμουνδουρος. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἐννοήσω ποτέ, διότι δὲν σᾶς εὑρίσκω ἐν καλῇ καταστάσει, παρὰ μόνον ὅταν εὑρίσκεσθε πλησίον....

Καλλιγας. Ἐγώ, κύριοι, φρονῶ, ὅτι εἶναι τὰ σπουδαιότερα συμφέροντα, ὅσα ἀνάγονται ἰδίως εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς τὸ ἐμπόριον, εἰς τὴν βιομηχανίαν. Μοὶ παρενεβάλετε τὴν βιομηχανικὴν τάξιν, καὶ μοὶ εἴπατε, ὅτι δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τὸ αὐτὸ καὶ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ ποῖος θὰ φαντασθῇ, ὅτι δύναται νὰ εἰσπράξῃ μέγα ποσὸν ἐξ αὐτῆς τῆς τάξεως; οὐδείς, ἀλλὰ ἐκ τῆς γεωργικῆς τάξεως μέγα ποσὸν ἔχει νὰ εἰσπράξῃ, διότι εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἐκεῖ σπεύδει ὁ φορολόγος. Ἀλλὰ λέγων ταῦτα συνάμα δικαιολογῶ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον εἰσήχθη, τὸ ὁποῖον ἐγὼ νομίζω, ὅτι εἶναι σύστημα ἀνακουφίσεως τῆς γεωργικῆς τάξεως, σύστημα μεταβατικόν, σύστημα προπαρασκευαστικὸν ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν φθάσει. Θέλομεν πεισθῇ ἐντὸς ὀλίγου, ὅτι δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ συναγωνισθῶμεν εἰς τὴν παραγωγὴν πρὸς τὴν Ἀμερικήν, ὅτι δι' αὐτῆς θέλει τοσοῦτον καταβληθῆ ἡ ἐγχώριος παραγωγή, ὥστε δὲν θὰ δυνηθῶμεν ν' ἀποφύγωμεν τὴν κατάργησιν παντὸς φόρου ἐπὶ τῆς γεωργίας τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη, νὰ ἐξετάσωμεν τὸ σύστημα τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν λεπτομερῶς, διότι ἀρκεῖ, ὅτι εἶναι σύστημα ἀνακουφίσεως, ἀρκεῖ ὅτι ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν πλείστων καταπιέσεων καὶ καταθλίψεων, καὶ ὅτι ἀπηλλάγη, ὄχι μόνον κατὰ ποσόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ ποιόν, διότι ἅπαξ συνταχθέντων τῶν καταλόγων κατὰ τὰς περιφερείας, προϋπάρχει σταθερὰ καὶ παγία ἡ βεβαίωσις, καὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται, εἰμὴ μόνον ἡ εἴσπραξις· τὸ μόνον ἔργον τῆς οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας εἶναι ἡ διὰ τῶν εἰσπρακτόρων ἐνέργεια. Δὲν ἀρκοῦσιν ὅμως ταῦτα, διότι δὲν ἐπιτρέπεται, νὰ ἤμεθα ἀδιάφοροι καὶ ὡς πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους· σκεπτόμενοι ὡς νομοθέται περὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως τῆς λοιπῆς χώρας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκεῖ ἐπικρατεῖ, δὲν ἔχει τάχα ἀνάγκην καὶ ἐκεῖ ἐνθαῤῥύνσεως ἡ γεωργικὴ τάξις; Δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀνακουφίσεως; Τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐκεῖ, δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν ἀριστοκρατικόν, καὶ ἐλπίζω ὅτι οἱ συνάδελφοι ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, ὅταν τὸ ἐξετάσωσι θέλουσιν εὑρεθῆ σύμφωνοι.

Ἐκεῖ φορολογεῖται ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἡ ἐξαγωγή, ἡ εἰσαγωγὴ εἶναι ἡ κατανάλωσις, καὶ πᾶσα εἰσαγωγὴ ὑπόκειται εἰς τὸν φόρον τῆς καταναλώσεως, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον φορολογεῖται ἡ ἐξαγωγή· αὐτὸ ποίαν σημασίαν ἔχει; Φορολογοῦνται τουτέστι μόνα τὰ προϊόντα τῆς

γῆς, μόνος ὁ γαιοκτήμων, ὁ δὲ κάτοικος τῶν πόλεων δὲν συντελεῖ εἰς αὐτὸν τὸν φόρον· εἶναι φόρος, ὁ ὁποῖος ἐπιβαρύνει μόνην τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἡ δὲ τάξις τῶν κατοίκων τῆς πόλεως δὲν φορολογεῖται.

Θ. Ζερβος. Ὅλα ἀνάποδα τὰ λέγετε, οἱ λεγόμενοι μεγαλοκτηματίαι κατοικοῦν εἰς τὴν πόλιν.

Καλλιγας. Ἐσεῖς τὰ θεωρεῖτε ὅλα ἀνάποδα. Διατί νὰ μὴ τὰ θεωρήσω πρὸς στιγμὴν καὶ ἐγώ; Λέγω λοιπὸν, ὅτι αὐτὸς ὁ δασμός, τὸ τέλος ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς, βαρύνει τὴν παραγωγὴν ἐκ τῆς γῆς, ἡ δὲ λοιπὴ παραγωγὴ δὲν φορολογεῖται· διατί νὰ μὴ φορολογῆται καὶ ἡ λοιπὴ παραγωγή; Ἡ παραγωγὴ ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς ἀστικῆς, ἡ παραγωγὴ ἐκ τῆς βιομηχανίας διατί νὰ μὴ φορολογῆται; Τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην μου εἶναι ἀριστοκρατικόν, εἶναι σύστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει βάσιν τὸ ἀριστοκρατικὸν πνεῦμα τῶν πόλεων. Τοιοῦτον σύστημα δὲν ἁρμόζει εἰς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν, καθ' ἣν πρὸ πάντων ἐπικρατεῖ τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα, καθὼς ἔλεγεν ὁ Ῥόσση· «la démocratie coule à pleins bords».

Δὲν ἐννοῶ νὰ μεταφέρωμεν ἀμέσως τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ, ἐξαπίνης, ἀλλὰ μοὶ φαίνεται, ὅτι πρέπει, νὰ προπαρασκευάσωμεν καὶ ἐκεῖ ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως· εὑρίσκω δὲ αὐτὴν τὴν προπαρασκευὴν δυναμένην νὰ γίνῃ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς. Καθὼς εἶναι γνωστόν, ὁ φόρος οὗτος εἶναι πρὸς 19 ½ %, εἰς ὃν προστίθενται καὶ ἄλλοι δημοτικοὶ δασμοί, ὥστε φθάνομεν εἰς 21 και ἥμισυ %. Λάβετε παράδειγμα τὴν σταφίδα ὑπὸ τοιαύτην φορολογίαν καὶ συγκρίνατε πρὸς τὴν φορολογίαν τὴν ἐνταῦθα. Εἴκοσι ἓν καὶ ἥμισυ % φορολογεῖται ἡ σταφίς, καὶ εἶναι 21 ½ ἐπὶ τῆς ἀκαθαρίστου παραγωγῆς. Λοιπὸν ποῖος εἶναι ὁ φόρος ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς; 42, 43 καὶ ἴσως καὶ 50 %, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ ἐλαίου, ὡς καὶ ἐπὶ πάσης ἄλλης παραγωγῆς. Εἶναι ὅμως ὀρθόν, νὰ καθυποβάλωμεν τὸ ἐπίλοιπον κράτος εἰς τοιοῦτον φόρον 50 % ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς; βεβαίως ὄχι. Φρονῶ λοιπόν, ὅτι ὁ φόρος οὗτος εἶναι λίαν καταθλιπτικὸς, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, διατί τὰ κτήματα ἐν Ἑπτανήσῳ εἶναι εἰς εὐτελῆ τιμήν, διατί τὰ κτήματα ἐκεῖ, καὶ μάλιστα τὰ ἀγροτικά, δὲν ἔχουν ἀγοραίαν τιμήν. Βλέπετε περιουσίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι μεγάλης παραγωγῆς καὶ ὅμως οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουν, διότι ὠφέλειαν δὲν παρέχουσιν εἰς τὸν ἰδιοκτήτην. Αὐτὰ καλλιεργοῦνται

ὑπὸ ἐπιμόρτων, οἵτινες λαμβάνουν πρῶτοι τὴν μόνην ἀπομένουσαν ὠφέλειαν, εἰς δὲ τὸν ἰδιοκτήτην οὐδὲν ὑπολείπεται. Αἰτία εἶναι ὁ φοβερὸς ὄγκος τοῦ φόρου. Ὁ κάτοικος τῆς πόλεως συνείθισε νὰ ζῇ ἐν ἀτελείᾳ καὶ ἀκαταζήτητος καὶ νομίζει τοῦτο εὐεργετικώτερον· δὲν εἶναι τόσον ψευδὲς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρετήρησεν ὁ κ. Ζερβός· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τῶν κτηματιῶν ἀγροτικῶν κτημάτων κατοικοῦσι τὰς πόλεις καὶ ἐν τούτοις νομίζουσιν, ὅτι δὲν πιέζονται ἐκ τῆς φορολογίας.

Θ. Ζερβος. Αὐτὸ εἶναι ὀρθότατον.

Καλλιγας. Δύνασθε νὰ ὀνομάσητε καὶ τοῦτο ἀνάποδον;

Θ. Ζερβος. Αὐτὸ μάλιστα εἶναι ὀρθόν. Ὅταν εἴπατε, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως δὲν πληρώνουν, αὐτὸ ἦτον ἐσφαλμένον, αὐτὸ δέ, τὸ ὁποῖον λέγετε τώρα, δὲν εἶναι ἐσφαλμένον.

Καλλιγας. Λοιπὸν πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν νὰ ἐλαττώσωμεν βαθμηδὸν καὶ οὐχὶ αἰφνιδίως τὸν φόρον τῆς εἰσαγωγῆς, ἀντὶ 19 ½ %, νὰ τὸν ἐλαττώσωμεν εἰς 16 %, ἤτοι νὰ καταβιβάσωμεν 3 ½ %· βαθμηδὸν δὲ νὰ εἰσαγάγωμεν τὸ λοιπὸν φορολογικὸν σύστημα καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ὄχι ἀμέσως, ὅπως ἐπικρατεῖ ἐνταῦθα, νὰ εἰσαγάγωμεν τὸν φόρον ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν, ἀλλὰ μετριώτερον ἀντὶ 5 %, 1 %· τὸν φόρον τῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ ἐφεξῆς, ὄχι ὅπως ὑπάρχει, ἀλλὰ πολὺ μετριώτερον, ὥστε ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ κάτοικος τῆς πόλεως νὰ συνειθίσῃ εἰς τὴν μετοχὴν εἰς τοὺς φόρους καὶ νὰ γίνῃ διανομὴ τοιαύτη, ὥστε βαθμηδὸν νὰ ἐπέλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα, ὥστε οἱ φόροι νὰ μὴ ἐπιβαρύνωσι μόνην τὴν γεωργικὴν τάξιν, πλὴν ὅσον ἀφορᾷ τὸν φόρον τῆς καταναλώσεως. Ἡ τοιαύτη φορολογία, εἶναι ὁσονένεστι καλλιτέρα, τείνει πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν κοινωνικόν, πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ζωτικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας καὶ πρὸς τὴν ἐλευθέραν λειτουργίαν αὐτῶν.

Νομίζω λοιπὸν ἐξ ὅσων ἐξέθεσα, ὅτι ἐξήγησα τὴν πεποίθησίν μου, καὶ ἠδυνήθην νὰ καταστήσω πιθανά, ὅσα ὑποστηρίζω, ὅτι ὁ φόρος τῆς δεκάτης δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ, ὅτι τὸ σύστημα, τὸ ἤδη ἰσχύον, συντελεῖ εἰς ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως, τὸ δὲ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας εἶναι ὁσονοίοντε ὀλέθριον, διότι δύναται νὰ ἀναβιβάζῃ τὸν φόρον εἰς τοιοῦτον ποσόν, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ καταστροφὰς εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν καὶ διότι τὸ σύστημα αὐτὸ ἐπιβάλλει τὸν φόρον· εἴτε ὑπάρχει πρόσοδος, εἴτε μή, εἴτε εἶναι τὸ ἔτος εὐτυχές, εἴτε ἀτυχές, ἕνεκα τούτου δὲ ἐπέρχεται ἡ ἐγκατάλειψις τῶν κτημάτων,

ἡ καταστροφὴ αὐτῶν, ἥτις, ἐπαναλέγω, ἔφερε τὴν πτῶσιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὴν πλήρη κατάργησιν ἀπὸ τοῦδε δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, διότι εἶναι πρόωρος. Ὀφείλομεν προηγουμένως, ν' ἀντικαταστήσωμεν αὐτὴν τὴν ὀλίγην πρόσοδον, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν ἐκ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, δι' ἄλλης προσόδου, ἐμμένοντες ἐντοσούτῳ εἰς τὸ σύστημα τὸ ὑπάρχον, τὸ ὁποῖον ἐδείχθη λίαν ἀνακουφιστικὸν διὰ τὴν γεωργίαν. Ὅπως σήμερον ἔχουσι τὰ πράγματα, πρέπει νὰ προπαρασκευασθῶμεν, νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κατάργησιν, διότι προβλέπω, ὅτι ἡ γεωργικὴ τάξις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν τῆς Ἀμερικῆς· οὐχ ἧττον ὅμως, μέχρις ὅτου δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ, δὲν θέλομεν ἐγκαταλείψει τὸ σύστημα τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν, τὴν δὲ στρεμματικὴν φορολογίαν ὡς νεκρογενῆ θέλομεν ἐνταφιάσει.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 27 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. Καλλιγασ. Κύριοι, δὲν ἐνόμιζον ποτέ, ὅτι ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἤθελε γίνει τοῦ τεθρίππου ἅρματος τῶν τεσσάρων βουλευτῶν ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς φορολογίας τῶν σιτηρῶν παράσειρος ἵππος, καὶ γαυριῶν καὶ καλπάζων ἤθελε διέλθει τὸν ἀνθηρὸν καὶ ἀπέραντον λειμῶνα τῶν ἀντιφάσεων. Ἀπὸ ποίας ν' ἀρχίσω πρώτης; ἀπὸ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι εἶναι ἄδικον νὰ ἐξαιρῶνται πολῖται τῆς φορολογίας καὶ τοῦ συμπεράσματος τῆς καταργήσεως τῆς φορολογίας τῶν δημητριακῶν; ἀπὸ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι εὑρέθη ἐν ἀπορίᾳ ποῖον σύστημα νὰ ἐκλέξῃ, καὶ ἐν τούτοις ἐν αὐτῇ τῇ ἀπορίᾳ προτιμᾷ τὴν κατάργησιν; ἐκ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι τὸ σύστημα τῶν ἀροτριώντων κτηνῶν φέρει εἰς τὴν ἀνισότητα καὶ δι' αὐτὸ πρέπει νὰ καταργηθῇ, διὰ νὰ προκύψῃ ἄλλη τρανωτέρα ἀνισότης; Ἠτό ποτε πιστευτόν, ὅτι ὁ διατελέσας ἐπὶ μακρὸν ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὁ μελετήσας ἐμβριθῶς τὴν κατάστασιν τῆς χώρας, τὴν νομοθεσίαν τὴν οἰκονομικήν,

τὸ φορολογικὸν σύστημα, τὴν ἐφαρμογήν του, ὅστις διὰ μακρῶν ἐξέθεσε τὰ οἰκονομικὰ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς παρούσης περιόδου, καὶ ἤμην τότε προσεκτικὸς ἀκροατὴς τῶν λόγων του, ὅστις οὐδέποτε ὕψωσε φωνὴν κατὰ τῆς δεκάτης, ὅτι μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς δεκάτης τί ἀνεῦρε σφαλερὸν εἰς τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν; οὐδὲν ἄλλο, εἰμή, ὅτι ὑπεστηρίζετο ἐκ μόνων ψήφων 23. Καὶ κρίνεται τάχα σύστημα φορολογικὸν ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι εὑρίσκονται μόνον 23 ψῆφοι πρὸς ὑποστήριξίν του; Ἀλλ' ἔστω· δὲν ὑποστηρίζει τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας· αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἔπρεπε νὰ περιμένῃ νὰ σχηματίσῃ σύστημα φορολογικόν, καὶ ἠδύνατο νὰ παρασταθῇ ἐπὶ τοῦ βήματος, διὰ νὰ εἴπῃ ὡς μέγα νήπιον: δὲν μ' ἐφέρατε σύστημα ἄλλο, καὶ εὑρίσκομαι ἐν ἀπορίᾳ, βοηθήσατέ με, δότε μοι σύστημα, τὸ ὁποῖον νὰ δυνηθῶ νὰ ὑποστηρίξω, διότι οὐδὲν ἔχω ἐν τῇ κεφαλῇ μου, τὸ δὲ σύστημα τῶν ἀροτήρων βοῶν ἀποστρέφομαι, καθὸ εἰσαχθὲν παρὰ τοῦ νῦν ἀρχηγοῦ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, καὶ διὰ τοῦτο προτιμῶ τὴν κατάργησίν του. Ἀλλὰ ποῖα εἶναι τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα ἐξέθεσεν; Ἠπείλησε μόνον, ὅτι θέλει ὁμιλήσει περὶ ἐλαττωμάτων, καὶ ἠπείλησε προκληθείς, ἀλλ' ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ἐλαττώματα, ἐξ ἐναντίας εὗρε προτερήματα καὶ ὡμολόγησε τὸ μέγιστον τῶν προτερημάτων, τὸ τῆς ταχείας καὶ ἀκριβοῦς βεβαιώσεως καὶ τῆς ἀσφαλοῦς εἰσπράξεως, ὅπερ εἶναι τὸ μέγιστον τῶν προτερημάτων πάσης φορολογίας, διότι εἰσέρχεται ἀμείωτος ὁ ὀβολὸς τοῦ φορολογουμένου εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, καὶ δι' ὅλων τῶν ὀχετῶν διερχόμενος εἰσέρχεται ἀκέραιος, καὶ οὐδὲν ἀπόλλυται. Ὡς ἠκούσατε, ἐβεβαιώθη παρὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν, ὅτι ὁ φόρος οὗτος, ἀνερχόμενος εἰς 1,320,000, εἰσεπράχθη κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ μικρὸν μόνον ὑπολείπεται, διότι μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου εἰσεπράχθησαν 1,200,000· ἔκτοτε δὲ εἰσεπράχθησαν βεβαίως καὶ ἄλλα ποσά. Ταῦτα συνέβησαν κατὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογήν, καθ' ἣν ἐβράδυνεν ἐξ ἀνάγκης ἡ βεβαίωσις, διότι μόλις, νομίζω, ἐπερατώθη περὶ τὸν Σεπτέμβριον, ἤδη δὲ ἡ βεβαίωσις αὕτη ἰσχύει καὶ εἰς τὸ μέλλον. Εἰς τὸ ἑξῆς ἡ ἀναθεώρησις, ἥτις ἀπαιτεῖται, διότι, εἴτε ἐξέλιπον κτήνη, εἴτε προσετέθησαν, εἶναι μικρὰ ἐργασία. Ἡ εἴσπραξις ἀπεδείχθη εὐκολωτάτη καὶ ἄνευ ζημίας καὶ ἐλαττώσεως τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὁλόκληρον εἰσέρχεται εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ὡμολόγησε λοιπὸν ὁ

κ. βουλευτὴς Γόρτυνος τὸ μέγιστον τῶν προτερημάτων, ποῖον δ' εὗρεν ἐλάττωμα; τὴν ἀνισότητα. Ἀλλ' ἡ ἀνισότης εἶναι τάχα λόγος πρὸς κατάργησιν φόρου; Τότε ἔπρεπε νὰ καταργήσωμεν ἅπαντας τοὺς φόρους. Ἀρνεῖταί τις, ὅτι ἐπὶ τοῦ φόρου τῶν ἐπιτηδευμάτων ὑπάρχει μεγίστη ἀνισότης; Δὲν ὑπάρχει φόρος, ὁ ὁποῖος νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀναλογίας, καὶ τὰ τελειότερα συστήματα, τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζονται διὰ τῶν τελειοτέρων μέσων, διὰ τῆς ἀκριβείας τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς εἰλικρινείας τῶν ὀργάνων, φέρουν εἰς τὴν ἀνισότητα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ εἴπητε, ὅτι καταργῶ φόρον, διότι φέρει εἰς τὴν ἀνισότητα, καὶ ἐν τῇ ἀνισότητι ἔγκειται ἡ ἀδικία· δὲν εἶναι μεγαλειτέρα ἡ ἀδικία, ἐνῷ ἐξακολουθεῖτε φορολογοῦντες τοὺς λοιπούς; Καὶ πῶς ἀνέχεσθε αὐτὴν τὴν ἀνισότητα;

Αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, κύριοι, μὲ ἐνθυμίζει περίεργον πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς ἐκ τῶν ἀλύτων, τὰ ὁποῖα δίδουν πρὸς ἄσκησιν, εἶναι δὲ ὁ asinus metaphysicus. Ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ νομοθέτης εἶναι ὁ asinus metaphysicus, ὅστις ἔχει ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων ἄχυρον τῆς αὐτῆς ποιότητος καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ποσόν· πρὸς ποῖον μέρος κατὰ προτίμησιν θέλει στραφῇ νὰ φάγῃ; πρὸς δεξιά, πρὸς ἀριστερά; Ὄχι, λέγουν οἱ μεταφυσικοί, διότι ἑκατέρωθεν ἐπισπᾷ ἡ αὐτὴ δύναμις. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλυτον, καί, ὅπως ὁ asinus metaphysicus μὴ τρώγων ἀποθνήσκει, οὕτως ὁ νομοθέτης καταργεῖ τὸν φόρον, ὅπως μὴ περιπέσῃ εἰς τὴν ἀνισότητα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἄγαν ἀκρίβεια τῶν πραγμάτων, αὐτὸ εἶναι τὸ ἄλυτον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐλύθη, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῇ, διότι ἡ αὐτὴ δύναμις ὑπάρχει καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά, τὸ αὐτὸ ἄχυρον, ἡ αὐτὴ ποιότης, τὸ αὐτὸ ποσόν· δὲν δύναται λοιπὸν νὰ στραφῇ οὔτε δεξιά, οὔτε ἀριστερά, αὐτὸς ὁ asinus metaphysicus (Ἱλαρότης).

Αὐτὰ συμβαίνουν, ὅταν θέλῃ τις νὰ ἐπιτείνῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἐσχάτην ἀκρίβειαν καὶ νὰ εἴπῃ: δὲν θέλω νὰ ὑπάρξῃ οὔτε ἡ ἐλαχίστη σκιὰ ἀνισότητος. Καὶ ποῦ εἶναι ἡ ἀνισότης; διότι, λέγει, εἰς τὸν μεγαλοκτήμονα χαρίζετε φόρον πλειότερον παρὰ εἰς τὸν ἁπλοῦν γεωργόν, ἂν διατηρήσητε τὸν φόρον ἐπὶ τῶν ἀροτήρων βοῶν. Ἀλλ' ἡ ἀνισότης εἶναι πολὺ μείζων, ἐὰν τὸν καταργήσητε. Διότι, ὅταν ἀπαλλάσσητε τοῦ φόρου τὸν μικρὸν κτηματίαν, τὸν ἐξισοῦτε πρὸς τὸ μηδέν, τὸν χαρίζετε ἓν μηδενικόν, ὅταν δὲ ἀπαλλάσσητε μεγάλον κτηματίαν,

χαρίζετε πολλὰ μηδενικά, καὶ τί ἄλλο πλὴν μηδενικῶν διαθέτει νὰ δωρήσῃ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος; Διὰ τῆς καταργήσεως λοιπὸν φθάνετε εἰς μεγαλειτέραν ἀνισότητα. Καὶ εἶναι ἄπορον πῶς τόσον ἁπλοῦν πρᾶγμα διέφυγε τὸν ὀξὺν νοῦν τοῦ βουλευτοῦ. Καὶ ἐνῷ δεῖγμα τῆς ἄκρας ὀξυνοίας του ἔδωκεν εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν ἀνευρὼν τὰς ἀντιφάσεις του, πῶς δὲν ἐβασάνισε τὴν εὐφυΐαν του, ν' ἀνεύρῃ σύστημα φορολογικὸν κατάλληλον; Ἡ ἄκρα ἀνισότης ἐνδέχεται τῳόντι νὰ φέρῃ κακὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' ἡ σχετικὴ ὑπάρχει ἐν πάσῃ φορολογίᾳ.

Ἔρχομαι, κύριοι, εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔχω βαρυτέραν συζήτησιν, διότι, θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ σύστημά του, πρὸ πάντων ἠξίωσεν, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ γνώσεις περὶ τοιούτων πραγμάτων. Γνωρίζομεν τὴν μακρὰν πεῖράν του καὶ τὰ φῶτά του καὶ τὰς ἐργασίας του. Δὲν ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι δὲν περιπίπτει πολλάκις καὶ ὁ μᾶλλον ἔμπειρος εἰς μέγιστα λάθη, καὶ ἴσως τότε τὰ λάθη αὐτοῦ εἶναι βαρύτερα τῶν ἄλλων, καθὼς λέγουν, ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος ἐνίοτε κοιμᾶται, καὶ ὁ ἔχων τὰς γνώσεις τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν δύναται νὰ κοιμᾶται, Et aliquando bonus dormitat Homerus.

Ἐκθέτων τὸ σύστημά του, ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἐξέθεσε τὴν ἀρχήν, ἐξ ἧς ὡρμήθη, καὶ δυσανεσχέτησε, διότι ἠθέλησα νὰ τῷ ὑπομνήσω περὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι δὲν ἐπέτυχε. Τῳόντι ἀμέσως ἡ ἀρχή, ἐξ ἧς ὡρμήθη, καταφαίνεται σφαλερὰ καὶ ἄγουσα ἀναγκαίως εἰς τὸ σφάλμα, εἰς ὃ περιέπεσε, διότι ἔθεσεν ὡς ἀρχήν, ὅτι ἡ γῆ πρέπει νὰ φορολογῆται. Λοιπὸν ἡ φορολογουμένη ὕλη εἶναι ἡ γῆ. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον περιέπεσε, καὶ ἐκ τούτου τὰ ἐπίλοιπα. Ἐγὼ ἀπαντῶ εἰς τὸν κ. ὑπουργόν, ὅτι ἔχει μέγιστον λάθος νὰ λέγῃ, ὅτι φορολογεῖται ἡ γῆ, διότι εἶναι κτῆμα· τότε διατί δὲν φορολογεῖται ὁ πῖλός μου, δὲν εἶναι κτῆμα καὶ αὐτός; Ἀλλὰ δὲν φορολογεῖται ἡ γῆ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ ἡ ἐκ τῆς γῆς παραγωγή· εὔκολον τὸ θεώρημα, διότι, ποῦ φθάνομεν ὅταν δεχθῶμεν ὡς ἀξίωμα, ὅτι φορολογεῖται ἡ γῆ; Θέλετε φορολογήσει τότε ἐπὶ ἐλαττώσει τὰ κεφάλαια, ἐπὶ ἐξαντλήσει αὐτῶν, καὶ ἂν ἡ γῆ ἔχῃ ἀξίαν 100 καὶ ὡς φόρον λαμβάνητε τὰ 10, ἡ γῆ θέλει ἔχει τὸ ἑπόμενον ἔτος 90, καὶ ἐντὸς δεκαετίας ἐξαντλεῖτε τὴν ἀξίαν τῆς γῆς, καὶ πρέπει νὰ διώξητε τὸν ἰδιοκτήτην ἐκ τοῦ κτήματος, καὶ οὕτω φθάνετε εἰς τὴν ἐξόντωσιν. Δὲν δύνασθε

νὰ φορολογήσητε τὴν γῆν ὡς γῆν, ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῆς γῆς. Οὐδὲν σύστημα θέλετε εὕρει φορολογικὸν πεπολιτισμένου Κράτους, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ τῆς βάσεως, ὅτι ἡ γῆ εἶναι κτῆμα, καὶ ἐπειδὴ εἶναι κτῆμα, διὰ τοῦτο φορολογεῖται· τότε ἔπρεπεν ὅλα τὰ κτήματα νὰ φορολογῶνται, καὶ τούτου γενομένου, θὰ φθάσητε εἰς τὴν καταστροφὴν ἀφεύκτως. Ἅμα κλείσετε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ δὲν προσέχετε, τί φορολογεῖτε, δὲν παρακολουθεῖτε τὴν παραγωγήν· ἡ παραγωγὴ διὰ σᾶς δὲν εἶναι στοιχεῖον φορολογίας, καὶ τοῦτο πιστεύοντες περιπίπτετε εἰς τὸ ἔσχατον ἁμάρτημα.

Τί εἶναι τὸ σύστημά σας; Φορολογῶ τὸ στρέμμα, καὶ δὲν ἐξετάζω, ἂν τὸ στρέμμα ἔχῃ παραγωγήν. Σᾶς εἶπον, ὅτι ἄνευ ἐπιγνώσεως ἐπαναλαμβάνετε τὸ σύστημα τὸ Βυζαντινόν, καὶ τοῦτο πάλιν θέλω σᾶς δείξει, διότι καὶ ἐκεῖ δὲν ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὴν παραγωγήν, ἀλλ' εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς γῆς, εἰς τὸ στρέμμα. Ἔχετε κατηγορίας γαίας ξηρικάς, πεδινὰς καὶ τὰ τοιαῦτα.

Κουμουνδουρος. (Πρωθυπουργός). Ὑπάρχει καὶ κατηγορία διὰ τὰς καλλιεργουμένας.

Καλλιγας. Δὲν ἠξεύρω, ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τὸ νομοσχέδιον. Θὰ σᾶς φέρω ἓν παράδειγμα, ἵνα σᾶς δείξω εἰς πόσην πλάνην εὑρίσκεται αὐτὴ ἡ κατάταξις, ἥτις δὲν παρακολουθεῖ τὴν παραγωγήν· θὰ σᾶς εἴπω παράδειγμα βεβαιωμένον. Ὑποθέσατε εἰς τὴν Ἀττικὴν — διότι ὁ κ. ὑπουργὸς καυχᾶται, ὅτι γνωρίζει καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὴν παραγωγὴν πάσης γῆς, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπεράνθρωπον· ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι γνωρίζει ὡς ἔγγιστα, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐβεβαίωσε, δὲν ἔπρεπε νὰ διαφύγῃ τὸ στόμα ἐκείνου, ὅστις ἀξιοῖ, ὅτι ἔχει αὐθεντίαν ἐπὶ οἰκονομικῶν πραγμάτων — εἰς τὴν Ἀττικὴν λοιπὸν λάβετε τὸν Ὠρωπὸν καὶ τὸ Κακοσάλεσι. Ἐν αὐτῷ ὁ γεωργὸς πρέπει νὰ σπείρῃ εἰς ἓν καὶ ἥμισυ στρέμμα ἓν μεσιάρικον, ὡς λέγουν, δηλαδὴ ἥμισυ κοιλόν, εἰς τὸ λοιπὸν δὲ μέρος τοῦ Ὠρωποῦ εἰς ἓν στρέμμα ἥμισυ κοιλόν. Ἐδῶ εἶναι τῆς αὐτῆς ποιότητος γαῖαι κατὰ τὴν κατηγορίαν σας, εἶναι ξηρικαί, πεδιναί, καλλιεργούμεναι, ἂν θέλητε· ἀλλὰ σεῖς, ἐφαρμόζοντες τὸ αὐτὸ σύστημα, παρακολουθεῖτε τὴν παραγωγήν; Ὄχι, ἐκλείσατε τοὺς ὀφθαλμούς σας, νομίζοντες ὅτι γνωρίζετε καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ προϊόντα πάσης γῆς, γνωρίζετε τί παράγει πᾶσα ἐπαρχία, καὶ ἐν τούτοις δὲν γνωρίζετε τί

συμβαίνει δύω βήματα μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Ἰδοὺ εἰς ποῖα σφάλματα περιπίπτετε, ὅταν θέλητε νὰ γνωρίζητε τὰ πάντα.

Σωτηροπουλος. Εἴπατε πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἡ ἀνισότης εἶναι γενικὸν ἐλάττωμα ὅλων τῶν συστημάτων· δύνασθε νὰ μοὶ ἀποδείξητε, ὅτι σεῖς εἰσάγετε τὴν ἰσότητα διὰ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζετε, τῶν ἀροτήρων βοῶν;

Καλλιγας. Σεῖς θέλετε νὰ τὸ διορθώσητε.

Σωτηροπουλος. Δὲν ἐπαγγέλλεται κανεὶς νὰ φέρῃ ἰσότητα παντελῆ.

Καλλιγας. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω, θέλετε νὰ φέρητε διόρθωσιν, ἵνα μὴ ἀνησυχῇ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος.

Ἔρχομαι νὰ εἴπω, ὅτι ἐμιμήθητε τὸ Βυζαντινὸν σύστημα ἀπαραλλάκτως, ἀλλὰ λεληθότως βεβαίως. Καὶ ἰδοὺ πῶς. Σεῖς ἐνομίσατε τὸ σύστημά σας διάφορον τοῦ Βυζαντινοῦ, διότι ἐκεῖ ἐλάμβανον τὸ ζυγοκέφαλον jugum ὡς μονάδα φορολογικήν, αὐτὸ δὲ διέφερε κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς· ἦτο τὸ ζευγάρι, ζεῦγος ἐργασίας, ὡς τὸ ὠνόμαζον, ἦτο τὸ τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἠδύνατό τις νὰ καλλιεργήσῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους, εἶναι τὸ ἰδικόν μας ζευγάρι, ὡς ἔμεινεν ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἐκεῖ λοιπὸν ὁ φόρος ἦτον ὁ αὐτὸς δι' ὅλα τὰ ζευγάρια· ἐδῶ τί πράττετε; τὸ ἀντίστροφον· ὁ φόρος εἶναι διάφορος, ἡ δὲ ἔκτασις μένει ἡ αὐτή. Γνωρίζετε βεβαίως μαθηματικὰ καὶ τὴν Ἄλγεβραν κάλλιον ἐμοῦ, ἠξεύρετε τί θὰ εἰπῇ ἐξίσωσις, ἔχουσα δύο ὅρους $5+3=7+1$. Ἔχετε δύω παράγοντας, τὸν φόρον καὶ τὴν φορολογουμένην ὕλην, ἐὰν καταστήσητε ἀμετακίνητον τὴν φορολογουμένην ὕλην, μεταβάλλετε τὴν ἔκτασιν τοῦ φορολογουμένου πράγματος. Εἶναι ταὐτόσημος ἡ πρᾶξις, αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀλγεβρικῶς· θέλετε εἰσπράξει μίαν δραχμὴν οὐχὶ κατὰ στρέμμα, ἀλλὰ κατ' ἔκτασιν, ἡ ὁποία ἀναλόγως ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν δραχμήν, καὶ ἠμπορῶ νὰ σᾶς εἴπω ἀντιστρόφως τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, «Ὅτι μικρὰς μὲν ἀνομοιότητας ὁρᾶτε, μεγάλας δὲ ὁμοιότητας παροράτε»· εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὑρίσκεσθε.

Εἶναι λοιπὸν τὸ φορολογικόν σας σύστημα αὐτὸ τὸ Βυζαντινὸν μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι οἱ ὅροι δὲν εἶναι οἱ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐξίσωσιν· ἀμετακίνητον εἶναι τὸ στρέμμα καθ' ἡμᾶς, ἐνῷ εἰς τὴν Βυζαντινὴν φορολογίαν ἀμετακίνητον ἦτο τὸ ποσὸν τοῦ φόρου· τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ αὐτό. Ποῦ δὲ ἔφθασεν ἐκεῖνο τὸ σύστημα; σᾶς ἐφάνη παράδοξον, ὅτε εἶπον, ὅτι ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, καὶ μοὶ

ἀνεγνώσατε τὸν Ζαχαρίαν, τὸν ὁποῖον σέβομαι, ἵνα εἴπητε, ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα αἴτια. Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα αἴτια, διότι, ὅταν ἓν ἔθνος δὲν προσέχῃ εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασίν του, σημαίνει περιορισμὸν τοῦ νοός, μεγάλον περιορισμόν, ἔλλειψιν διανοίας, δὲν εἶναι τοπικὸν τὸ πάθημα καὶ μεμονωμένον. Μὴ νομίσητε, ὅτι δυνάμεθα κατὰ τὰ λοιπὰ νὰ ἤμεθα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου· ἂν δὲν ἤμεθα καὶ εἰς τὰ φορολογικά, εἶναι ἀδύνατον τοπικῶς νὰ προοδεύσωμεν, οὔτε συνέβη ποτὲ ἓν ἔθνος νὰ προοδεύῃ καθ' ὑπόθεσιν στρατιωτικῶς, ἐνῷ ὀπισθοδρομεῖ φορολογικῶς. Ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ ἔθνους βαδίζουν συγχρόνως τὸ αὐτὸ βῆμα· ἐνδέχεται κλάδος τις ν' ἀναπτυχθῇ ταχύτερον, ἡ διάνοια ὅμως τοῦ Ἔθνους εἶναι μία καὶ καθ' ὅλας τὰς σχέσεις προχωρεῖ ἀδιασπάστως, τὰ πάντα ἐξ ἴσου ἐξετάζει διὰ τῆς αὐτῆς λαμπάδος, ἥτις πανταχόσε ἐκπέμπει τὰς ἀκτῖνάς της. Τοῦτο παρίσταται καὶ ἐν Βυζαντίῳ· ἐκεῖ ὅμως ἡ φορολογία ἐπέφερε ταχύτερον τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφήν, διότι δὲν ἐδόθη προσοχή, νὰ φορολογῆται ἡ παραγωγή, ἀλλὰ ἡ γῆ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ γῆ ἔμεινε στεῖρα, οὐδὲ ἐγένετο ἐπιθεώρησις τῶν κειμένων κακῶν. Δὲν εἶναι καιρὸς ν' ἀνατρέξω εἰς τὰ καθέκαστα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ θὰ σᾶς φέρω ἓν μόνον παράδειγμα, διὰ νὰ ἴδητε, ποῦ ἔφθασαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας· κατήντησαν νὰ εἴπουν, ὅτι ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ ὑπάρχει τὸ ἀλληλέγγυον τοῦ φόρου, καὶ αὐτὸ τὸ ἀλληλέγγυον ὑπῆρξε φοβερὰ πληγή, ἥτις ἐξήγειρεν ὅλην τὴν κοινωνίαν. Αὐτὸς ὁ Πατριάρχης ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ λαοῦ παρέστησε πολλάκις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τὴν ἀνάγκην νὰ καταργήσῃ τὸ ἀλληλέγγυον. Ὅταν ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος ἐπρόκειτο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων, διὰ ν' ἀκολουθήσῃ ὁ λαὸς τὰς σημαίας, ἐζήτησε νὰ ὑποσχεθῇ ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀλληλεγγύου, καὶ τὴν ὑπεσχέθη, ὅταν δὲ ἐπέστρεψε νικητής, ἠθέτησε τὴν ὑπόσχεσίν του, διότι τὸ Κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ ἀλληλεγγύου. Ἀμφιβάλλετε, ὅτι τοῦτο τὸ σύστημα ἔφερεν εἰς τὴν ἐρήμωσιν, καὶ τὴν ἐρήμωσιν παρηκολούθησεν ἡ στέρησις μαχίμων ἀνδρῶν πρὸς πλήρωσιν τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ; Διὰ τοῦτο τὸ Βυζαντινὸν Κράτος κατέφευγεν εἰς τοὺς μισθοφόρους, εἰς τοὺς Βαράγγους, τοὺς Ἀρμενίους καὶ τοὺς Τουρκοπόλας. Ἀπὸ τὸ Τουρὰν κατήρχοντο φυλαὶ Τουρκικαὶ καὶ ἐγίνοντο μισθοφόροι στρατιῶται, διότι ἐξηρημώθη ἡ χώρα, οἱ δὲ δουλοπάροικοι, κεκυφότες καὶ κατεσκληκότες, δὲν ἦσαν

ἱκανοὶ νὰ ὑπηρετήσουν εἰς τὸν στρατόν. Ὑπῆρχε μὲν στρατηγὸς Βυζαντινός, ἀλλ' εὐάριθμοι στρατιῶται Βυζαντινοί.

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ σχηματίσητε γεωργικὴν τάξιν εὔρωστον, ὑγιᾶ, ἀνεξάρτητον, καὶ τότε θέλετε ἰδεῖ, ὅτι ἔχετε λαμπρὸν στρατόν. Ἐπιθέσατε βάρη εἰς τὴν γεωργίαν, καὶ θέλετε ἰδεῖ ἀραιὰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, θέλετε ἰδεῖ ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι θὰ σᾶς προξενοῦν οἶκτον, ὠχρούς, πειναλέους, ἐλεεινούς.

Αὐτὰ συνδέονται μεταξύ των, καὶ ἵνα ἐννοήσητε καλλίτερον ἀκόμη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀκριβῶς, ὡς σᾶς τὸ περιγράφω, ἀρκεῖ νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι καὶ κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα ἐπέρχεται ἡ ἐγκατάλειψις τῶν κτημάτων, καὶ ἐπῆλθε, διότι διὰ τοιούτων συστημάτων, μὴ παρακολουθούντων τὴν παραγωγήν, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπέλθουν τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα δὲν ἐπῆλθον βεβαίως σπουδαῖα, οἷα κατὰ τὸ Βυζαντινόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Γαλλικοῦ συστήματος θὰ ἐπήρχοντο, ἐὰν δὲν ἐγίνοντο προφυλάξεις, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ μὲ ὅλας τὰς προφυλάξεις ἐπῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις. Καὶ ἰδοὺ τί λέγει ὁ Parieu, ὁ ὁποῖος εἰδικῶς ἔγραψε περὶ φόρων· Le principe de la généralité de l'impôt foncier est si rigoureux qu'un propriétaire ne peut s'affranchir de la contribution à laquelle ses fonds de terre doivent être soumis qu'en *renonçant* à ses propriétés au profit de la commune dans laquelle elles sont situées. Διότι ἡ κοινότης διανέμει τὸν φόρον εἰς ἕκαστον ἄτομον, ὅστις δὲ δὲν πληρώσῃ τὸν φόρον, ἀποβάλλει τὸ κτῆμά του ὑπὲρ τῆς κοινότητος, ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος διὰ τοῦ ἀλληλεγγύου.

Θέλετε καὶ ἕτερον παράδειγμα; Εἰς τὰ 1834 ἐγένετο ἐν Ἀγγλίᾳ ἔρευνα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κτημάτων ὡς ἐκ τῆς τοπικῆς φορολογίας, καὶ ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐνιαχοῦ ἐπῆλθεν ἐγκατάλειψις ἕνεκα τῶν τοπικῶν συμφορῶν. Ἡ ἐγκατάλειψις εἶναι συνέπεια παντὸς συστήματος σιδηροῦ, τὸ ὁποῖον τυφλῶς ἐπιβάλλει φόρον πάγιον εἰς κτῆμα ὡρισμένον, ὁ ὁποῖος ὀφείλει πάντοτε νὰ καταβάλληται, εἴτε παράγει, εἴτε δὲν παράγει ἡ γῆ, εἴτε καλλιεργεῖται, εἴτε δὲν καλλιεργεῖται, εἴτε τὸ ἔτος εἶναι εὔφορον, εἴτε δύσφορον, ἀλλὰ πολὺ ταχύτερον βαίνει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρημώσεως ἐκεῖ, ὅπου δὲν ἐλήφθησαν αἱ σπουδαῖαι προφυλάξεις, καὶ ἂν δὲν λάβητε προφυλάξεις, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ εἴπητε,

ὅτι δύνασθε νὰ κατασκευάσητε ἀτμοκίνητον μηχανὴν καὶ νὰ παραλείψητε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προφυλάσσει αὐτὴν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς· αὐτὴ ἡ προφύλαξις εἶναι τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἐγγείου φορολογίας ὡς ἀνυπέρβλητον. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα, ἡ καθαρὰ παραγωγὴ ὡρίσθη εἰς χίλια διακόσια ἑκατομμύρια. Δὲν ἠξεύρω πόθεν ἠρύσθητε τὴν πληροφορίαν, ὅταν μοὶ εἴπετε, ὅτι ἡ φορολογία ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτον ἡ δεκάτη καὶ ὅτι ἀνήρχετο εἰς 480 ἑκατομμύρια, ἡ δὲ Ἐθνικὴ Συνέλευσις εὐηργέτησε τοὺς κτηματίας, διότι ἐμετρίασεν εἰς τὸ ἥμισυ.

Σωτηροπουλος. Τὸ λέγουν οἱ συγγραφεῖς.

Καλλιγας. Δὲν ἠξεύρω ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς· μοὶ κακοφαίνεται, ὅτι δὲν τοὺς ἔχω· εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου δὲν ὑπάρχουν. Ἐγὼ σᾶς ἔφερα τὸν Parieu, τὸν Leroy-Beaulieu· ὅλοι αὐτοὶ λέγουν, ὅτι ὁ φόρος εἰς τὴν Γαλλίαν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο la taille, ἡ ὁποία δὲν ἦτον ἡ δεκάτη· αὐτὴ δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸ Κράτος, ἀλλ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Σωτηροπουλος. 375 ἦτο τὸ βάρος τῶν ἀκινήτων κτημάτων καὶ τὰ διάφορα δικαιώματα.

Καλλιγας. Τὰ βάρη τῆς γῆς μάλιστα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, αἱ ἀγγαρεῖαι καὶ παραγγαρεῖαι· ὄχι ὅτι ἴσχυεν ἡ δεκάτη ὡς φόρος ὑπὲρ τοῦ δημοσίου· αὐτὰ λέγω ἐν παρόδῳ. Λοιπὸν ἡ κυρία βάσις ὑπῆρξεν ἡ καθαρὰ πρόσοδος. Τώρα, πῶς εὑρέθη ἡ καθαρὰ πρόσοδος; γνωρίζετε κάλλιστα, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρχον οἱ ἐξοχώτεροι μαθηματικοὶ τῆς Γαλλίας, οἵτινες ἔλυσαν τὰ μεγαλείτερα μαθηματικὰ προβλήματα, καὶ τότε τὰ πάντα ὑπελόγιζον· τότε καθ' ὑπόθεσιν ἐκανονίσθη τὸ μέτρον τὸ Γαλλικὸν ὡς μέρος τῆς μοίρας· κατεμέτρησαν λοιπὸν ὅ,τι δήποτε καὶ ἔκαμον λογιστικὰς ἐρεύνας, καὶ τ' ἀποτελέσματα ἦσαν ὁσονένεστιν ἀκριβῆ. Οὕτω ὑπελόγισαν τὴν καθαρὰν πρόσοδον τῆς Γαλλίας καὶ δὲν ἔσφαλαν, καὶ μάλιστα τὴν ὑπελόγισαν ὑποδεεστέραν, διότι καὶ εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτον ὁμολογούμενον, ὅτι ἡ καθαρὰ πρόσοδος δὲν ἦτο μόνον 1,200,000,000, ἀλλὰ ἀνωτέρα. Βλέπετε, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἔλαβον αὐτὴν τὴν προφύλαξιν εἰς τὴν ἔγγειον φορολογίαν· εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ μείνῃ ἀνυπέρβλητον τὸ 20 τοῖς °/₀, ἤτοι τὸ $^1/_5$, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ τῶν 1,200,000,000 καὶ ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς οὐδέποτε εἶπον νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω.

Ηὔξησεν ἡ παραγωγὴ ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλ' οὐδεὶς ἐδέχθη ποτὲ ν' αὐξήσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ φορολογία. Τώρα σεῖς νομίζετε, ὅτι ἐμιμήθητε τὸ Γαλλικὸν σύστημα, καὶ δὲν παρετηρήσατε, ὅτι εἶναι διανεμητικόν. de répartition, ἐνῷ σεῖς προτείνετε τὸ ποσοτικόν, de quotité. Ἀλλὰ διὰ τὸ ποσοτικὸν ἀπαιτοῦνται μεγαλείτεραι προφυλάξεις, καὶ ἐν Γαλλίᾳ πρεσβεύουσιν, ὅτι τὸ ποσοτικὸν σύστημα εἶναι δικαιότερον, ἀλλ' ὁ Beaulieu λέγει, διὰ ποίων προφυλάξεων δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ἐνῷ ἀφήσατε τὰς κυριωτέρας τῶν προφυλάξεων, ζητεῖτε νὰ ἐπιβάλητε τὸ ποσοτικὸν σύστημα, ἀλλ' ἐλπίζω, ὅτι κατ' ἔτος, ἂν ἐξακολουθῆτε νὰ ἐπιμένητε εἰς τὴν στρεμματικήν σας φορολογίαν, οὐδὲν ἄλλο θέλετε πράττει, εἰμὴ κατ' ἔτος νὰ διανέμητε τὰ κόλλυβα καὶ νὰ ἑορτάζητε τὸ ψυχοσάββατον αὐτῆς τῆς φορολογίας· καὶ ἠμπορεῖτε νὰ τὰ διανέμητε καὶ εἰς ἡμᾶς, ὥστε τοὐλάχιστον, νὰ ἔχωμεν μίαν ἀποζημίωσιν, διότι ἀκούομεν κατ' ἔτος περὶ στρεμματικῆς φορολογίας. Ἐπιβάλλετε τοιοῦτον ζυγὸν φοβερόν, ἀνεκλόγιστον καὶ τυφλόν, διότι δὲν βλέπετε, ποία εἶναι ἡ παραγωγή, βλέπετε μόνον ἔκτασιν γῆς, δὲν ἐρωτᾶτε, ἂν ἡ ἔκτασις ἔχῃ προϊόντα ἀνάλογα καὶ ἂν ἀντιστοιχῇ ὁ φόρος εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν προϊόντων, ὅταν δὲ δὲν ἀντιστοιχῇ εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν προϊόντων, θὰ φέρῃ τὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα, καὶ μάλιστα εἰς τὴν πολυαριθμοτέραν τάξιν τῆς κοινωνίας, διότι ἐκ τῆς στατιστικῆς ἐξάγεται, ὅτι 39 τοῖς °/₀ εἶναι γεωργικὸς πληθυσμός, καὶ δύνασθε κάλλιστα νὰ ὑπολογίσητε εἰς 207,000 τὰς οἰκογενείας τὰς γεωργικάς. Αὐτὸν τὸν πληθυσμὸν λοιπόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μᾶλλον ἐργατικός, ὅστις παράγει τὰ προϊόντα, τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων, αὐτὸς ὁ πληθυσμὸς εἶναι τάχα μικροῦ ἐνδιαφέροντος; καὶ ἐπιτρέπεται νὰ μιμηθῇ τις ἄλλο σύστημα ἀτελῶς, νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ, χωρὶς νὰ ἴδῃ, τί θὰ ἐπέλθῃ; καὶ δικαιολογεῖται προσέχων μόνον μήπως ὀλίγοι τινὲς μεγαλοκτήμονες ὠφελοῦνται ἐκ τοῦ συστήματος, τοῦ πρὸς ἀνακούφισιν εὐτυχῶς εἰσαχθέντος;

Εἶπον, ὅτι δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα μόνα, ἀλλὰ πρέπει νὰ δώσωμεν προσοχὴν καὶ εἰς ἄλλο φαινόμενον σπουδαῖον τῆς παραγωγῆς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὁ δὲ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἠθέλησε νὰ μὲ καθησυχάσῃ εἰπών, ὅτι ὑπάχουν δύω ἄλλοι τρόποι, διὰ τῶν ὁποίων βοηθεῖται ἀποτελεσματικῶς ἡ γεωργία, καὶ αὐτὰ τὰ δύω μέσα ἐπαρκοῦν εἰς τὴν γεωργίαν, δύνανται νὰ τὴν ἀνακουφίσουν, καὶ

δύνανται νὰ καταστήσουν τὰ προϊόντα αὐτῆς τιμιώτερα, λαμβάνοντα ἀγοραίαν τιμὴν ἀνωτέραν καὶ εὐκόλως μεταφερόμενα εἰς τὰς πόλεις. Ὁδοποιία καὶ εὕρεσις κεφαλαίων ἐπὶ μικρῷ τόκῳ, αὐτὰ τὰ δύω ἐνόμισεν, ὅτι δύνανται νὰ θεραπεύσωσι τὴν πληγήν. Ἐπίσης καὶ ἐδῶ θὰ ἐκφράσω τὴν ἀπορίαν μου, πῶς ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὅστις τοσάκις ἐχρημάτισεν ὑπουργός, καὶ ὑπουργὸς μεγάλου ὑπουργείου, πῶς δὲν ἐφρόντισε τότε νὰ λάβῃ μέριμναν καὶ νὰ εὐεργετήσῃ καὶ τοὺς ἐκλογεῖς του, ἀποκτῶν δικαιώματα ἐπὶ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν, διότι δὲν πιστεύω, ὅτι εὐγνωμονοῦν οἱ ἐκλογεῖς του διότι ἀπὸ τοῦ βήματος, ὁδοῦ πάρεργον, ὑποδεικνύει τίνος ἔχουν ἀνάγκην, τῆς κατασκευῆς ὁδῶν καὶ γεφυρῶν καὶ τῆς εὑρέσεως τῶν κεφαλαίων εἰς μικρὰν τιμήν. Ἀντὶ νὰ ἴδω μάλιστα αὐτὸν ἐργαζόμενον ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς κεφαλαίων, εἶδον αὐτὸν μαχόμενον κατὰ τῆς Τραπέζης, ἥτις εἰσάγει τὰ κεφάλαια.

Ἀλλ' ἤδη ἔρχομαι νὰ ἐρωτήσω, παύει τάχα ἡ ἀνησυχία, διότι κατεσκευάσθησαν αἱ ὁδοὶ καὶ εὑρέθησαν τὰ κεφάλαια; Μήπως καὶ μετὰ ταῦτα δὲν παύει ἡ μὲν γῆ ἐν Ἑλλάδι νὰ δώσῃ κατὰ μέσον ὅρον 6 ἀντὶ ἑνός, ἐν δὲ τῇ Ἀμερικῇ εὕρεσις κεφαλαίων δὲν εἶναι εὐκολωτέρα, σιδηρόδρομοι δὲ κατασκευάζονται ἐκεῖ καθ' ἡμέραν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις; Σᾶς ἐρωτῶ, πῶς θὰ δυνηθῆτε, νὰ ἀνθέξητε εἰς αὐτὸν τὸν συναγωνισμόν, ὅταν ἡ Ἀμερικὴ παράγῃ 30 ἀντὶ ἑνός, ἡμεῖς δὲ ἀντὶ ἑνὸς τὸ πολὺ 8, εἶναι δυνατὸν νὰ συναγωνισθῶμεν πρὸς ἀλλήλους; Λοιπὸν αὐτὸς ὁ κίνδυνος θὰ ὑπάρχῃ, ἀλλὰ δὲν σᾶς ἀνησυχεῖ, διότι δὲν δίδετε προσοχὴν εἰς τοιαῦτα πράγματα.

Ἐκεῖνοι, ὅσοι δίδουν προσοχήν, ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπολογίζουν, ἐκεῖνοι, οἵτινες προσέχουν τί γίνεται ἐν Ἀμερικῇ καὶ τί ἐν Ἑλλάδι, ἐκεῖνοι ἔχουν αἰτίαν νὰ ἀνησυχοῦν, καὶ ὅταν ἀνησυχοῦν, πρέπει συγχρόνως νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ φωτίζωσι καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν Κυβέρνησιν καὶ πάντας, ὥστε νὰ μὴ περιέλθῃ ποτὲ ἡ κοινωνία εἰς ἐκεῖνα τὰ δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι μετὰ ταῦτα ἀνεπανόρθωτα, ὥστε νὰ μὴ καταπιέσωμεν τάξιν, ἥτις εἶναι ἡ πολυαριθμοτέρα καὶ ἐργατικωτέρα, καὶ ἥτις, ὡς παρετήρησα, δύναται ν' ἀνθέξῃ εἰς ὅλας τὰς στερήσεις, ἀλλ' εἰς μίαν μόνην δὲν δύναται νὰ ἀνθέξῃ, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου.

Δὲν ἐννοῶ νὰ ἐξετάσω τὸν ὑφιστάμενον νόμον, οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ἐξετάσω, διότι δὲν πλέκω ἐνταῦθα πανηγυρικούς. Ὅταν ὑφίστα-

ται νόμος, ζητοῦμεν νὰ εὕρωμεν τὰ ἐλαττώματά του καὶ τότε ἐργαζόμεθα, νὰ τὰ διορθώσωμεν· ἀλλὰ δὲν κατεδείχθησαν ἐλαττώματα, κατεδείχθησαν προτερήματα μᾶλλον. Τοιοῦτος νόμος, καθ' ὃν κατεδείχθη, ὅτι ἔχει τὸ μέγιστον προτέρημα τῆς ἀσφαλοῦς εἰσπράξεως, καὶ ὅστις ἔφερεν ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως, πῶς θέλετε νὰ ἦναι ἀντιπαθητικός; Ἠθέλησαν νὰ τὸν πολεμήσουν δρέποντες ἐπίθετα ἀπὸ τὸ βοϊδολείβαδον τῆς εὐφυΐας των, ἀλλ' αὐτὰ δὲν καταβιβάζουν τὴν ἀξίαν τοῦ νόμου. Μὴ νομίζετε, ὅτι τὸ ὄνομα βοῦς εἶναι περιφρονητικόν, τοὐναντίον τὸ περιφανέστερον γένος ἐν Ἀθήναις ἦτο τὸ γένος τῶν Βουταδῶν. Σεῖς βουτᾶτε, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα οἱ Βουτάδαι.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἴπω λέξεις τινὰς δυσαρέστους καὶ πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργόν, μολονότι ἐφάνη λίαν αὐστηρὸς πρὸς ἐμέ, ὅταν ἔλεγεν, ὅτι οὐδέποτε ἤκουσε παρ' ἐμοῦ τι σοβαρὸν καὶ σπουδαῖον. Δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν, νὰ ἐκτιμῶνται οἱ λόγοι μου, ἴσως διὰ τὸν κ. Πρωθυπουργὸν οὐδέποτε εἶχον ἀξίαν· δυστυχῶς ὅμως ἐδόθησαν περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας συνηντήθημεν μετὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, καὶ λυποῦμαι νὰ εἴπω, ὅτι εὗρον αὐτὸν ἐναντίον εἰς τὴν πρόοδον· καὶ σᾶς λέγω ἀμέσως καὶ τὰς περιστάσεις· διότι ἐνθυμοῦμαι, ὅταν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἔφερον τὴν πρότασιν νὰ μὴ εἰσπράττηται ὁ ἔγγειος φόρος εἰς εἶδος, ἀλλ' εἰς χρήματα, λυσσωδῶς ἐπολέμησε τὴν πρότασίν μου, καὶ ἐν τούτοις ἡ πρότασις ἐψηφίσθη καὶ ἔμεινε νόμος, καὶ ἐπείσθη καὶ ὁ ἴδιος, ὅτι ἡ πρότασίς μου ἦτο προοδευτική, διότι ἄλλως ἤθελεν ἀνακαλέσει τὸν νόμον, διότι εὑρέθη πολλάκις εἰς θέσιν ὡς Πρωθυπουργὸς νὰ μεταβάλῃ τὸ προταθὲν παρ' ἐμοῦ σύστημα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔπραξεν. Εἰς ἄλλην περίστασιν, ἐνθυμοῦμαι, ὅταν ἔφερε τὴν πρότασιν περὶ ἐκτάκτων μέτρων· μόνος ἠγέρθην ἐναντίον αὐτῆς μετὰ θάρρους καὶ τὴν ἐπολέμησα καὶ ἐγὼ λυσσωδῶς καὶ ἔπεσεν. Ἐγὼ χαίρω, διότι ἔπεσε, καὶ ἴσως χρεωστεῖ εἰς ἐμὲ καὶ τὴν ζωήν του, διότι ἔπεσεν ἡ πρότασίς του· ἀλλοίμονον, ἐὰν ἐγίνετο δεκτὴ εἰς περιστάσεις, καθ' ἃς τὸ ἓν κόμμα ὑπερίσχυε τὴν μίαν στιγμήν, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὸ ἄλλο, ὁ κ. Κουμουνδοῦρος δὲν θὰ ἦτον εἰς τὴν ζωήν, διότι ἦτον ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐξεῖχον· διὰ τοῦτο δὲν μοῦ φαίνεται παράδοξον, ὅτι ὁ κ. Κουμουνδοῦρος δὲν εὑρίσκει σπουδαίους τοὺς λόγους μου, διότι ὁσάκις δὲν εὑρίσκει σπουδαιότητα εἰς τὰς προτάσεις μου, ὁ κ. Κουμουνδοῦρος δὲν εἶναι ἐν τῇ ὁδῷ τῆς προόδου.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΚΩΠΑΪΔΟΣ ΛΙΜΝΗΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 5 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. Καλλιγας. Ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως θέλει μὲ συγχωρήσει, νὰ ἐκφράσω τὴν ἀπορίαν μου, πῶς τὸ ζήτημα εἶναι ὑπὸ μελέτην. Δὲν ἐπίστευον νὰ λεχθῇ ὑπὸ ἀρχαίου ὑπουργοῦ, ὅτι τοιοῦτον ζήτημα εἶναι ὑπὸ μελέτην, διότι ἐμελετήθη, ἀφότου ἦλθεν ὁ Σωβὰζ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Κουμουνδουρος (Πρωθυπουργός). Αὐτὸ δὲν τὸ ἐμελέτησα.

Καλλιγας. Αὐτὸ τοῦτο εἶναι ὑπὸ τὴν σκέψιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸ τριῶν ἐτῶν, ὅτε πάλιν ἦλθε τὸ ζήτημα ἐνώπιον τοῦ ὑπουργείου. Τὸ ὑπουργεῖον συνῆψε σύμβασιν πρὸς παραχώρησιν τῆς Κωπαΐδος, ὁ δὲ κ. Πρωθυπουργὸς δὲν θέλει ἀρνηθῇ, ὅτι ἐγεννήθη τότε τὸ αὐτὸ ζήτημα, ὅτι ἑταιρία γαλλικὴ ἐξέθεσε τὰ πράγματα εἰς τὸ ὑπουργεῖον, καὶ ἐξέθεσεν, ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους εἶναι, τὰ ὕδατα τῆς Κωπαΐδος νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰς δύω λίμνας καὶ νὰ γίνωσι χρήσιμα εἰς τὴν γεωργίαν, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι συμφέρει τὰ ὕδατα νὰ ῥιφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν, καθόσον ὁ πλοῦτος τῆς γεωργίας εἶναι τὰ ὕδατα· αὐτὰ εἶναι αὐτόχρημα θησαυρός. Ὁ Σωβὰζ δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸν τρόπον τοῦτον, ἀλλ' ἐξήτασε μόνον, πῶς

χαρίζετε πολλὰ μηδενικά, καὶ τί ἄλλο πλὴν μηδενικῶν διαθέτει νὰ δωρήσῃ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος; Διὰ τῆς καταργήσεως λοιπὸν φθάνετε εἰς μεγαλειτέραν ἀνισότητα. Καὶ εἶναι ἄπορον πῶς τόσον ἁπλοῦν πρᾶγμα διέφυγε τὸν ὀξὺν νοῦν τοῦ βουλευτοῦ. Καὶ ἐνῷ δεῖγμα τῆς ἄκρας ὀξυνοίας του ἔδωκεν εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν ἀνευρὼν τὰς ἀντιφάσεις του, πῶς δὲν ἐβασάνισε τὴν εὐφυΐαν του, ν' ἀνεύρῃ σύστημα φορολογικὸν κατάλληλον; Ἡ ἄκρα ἀνισότης ἐνδέχεται τῳόντι νὰ φέρῃ κακὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' ἡ σχετικὴ ὑπάρχει ἐν πάσῃ φορολογίᾳ.

Ἔρχομαι, κύριοι, εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔχω βαρυτέραν συζήτησιν, διότι, θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ σύστημά του, πρὸ πάντων ἠξίωσεν, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ γνώσεις περὶ τοιούτων πραγμάτων. Γνωρίζομεν τὴν μακρὰν πεῖράν του καὶ τὰ φῶτά του καὶ τὰς ἐργασίας του. Δὲν ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι δὲν περιπίπτει πολλάκις καὶ ὁ μᾶλλον ἔμπειρος εἰς μέγιστα λάθη, καὶ ἴσως τότε τὰ λάθη αὐτοῦ εἶναι βαρύτερα τῶν ἄλλων, καθὼς λέγουν, ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος ἐνίοτε κοιμᾶται, καὶ ὁ ἔχων τὰς γνώσεις τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν δύναται νὰ κοιμᾶται, Et aliquando bonus dormitat Homerus.

Ἐκθέτων τὸ σύστημά του, ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἐξέθεσε τὴν ἀρχήν, ἐξ ἧς ὡρμήθη, καὶ δυσανεσχέτησε, διότι ἠθέλησα νὰ τῷ ὑπομνήσω περὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι δὲν ἐπέτυχε. Τῳόντι ἀμέσως ἡ ἀρχή, ἐξ ἧς ὡρμήθη, καταφαίνεται σφαλερὰ καὶ ἄγουσα ἀναγκαίως εἰς τὸ σφάλμα, εἰς ὅ περιέπεσε, διότι ἔθεσεν ὡς ἀρχήν, ὅτι ἡ γῆ πρέπει νὰ φορολογῆται. Λοιπὸν ἡ φορολογουμένη ὕλη εἶναι ἡ γῆ. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον περιέπεσε, καὶ ἐκ τούτου τὰ ἐπίλοιπα. Ἐγὼ ἀπαντῶ εἰς τὸν κ. ὑπουργόν, ὅτι ἔχει μέγιστον λάθος νὰ λέγῃ, ὅτι φορολογεῖται ἡ γῆ, διότι εἶναι κτῆμα· τότε διατί δὲν φορολογεῖται ὁ πῖλός μου, δὲν εἶναι κτῆμα καὶ αὐτός; Ἀλλὰ δὲν φορολογεῖται ἡ γῆ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ ἡ ἐκ τῆς γῆς παραγωγή· εὔκολον τὸ θεώρημα, διότι, ποῦ φθάνομεν ὅταν δεχθῶμεν ὡς ἀξίωμα, ὅτι φορολογεῖται ἡ γῆ; Θέλετε φορολογήσει τότε ἐπὶ ἐλαττώσει τὰ κεφάλαια, ἐπὶ ἐξαντλήσει αὐτῶν, καὶ ἂν ἡ γῆ ἔχῃ ἀξίαν 100 καὶ ὡς φόρον λαμβάνητε τὰ 10, ἡ γῆ θέλει ἔχει τὸ ἑπόμενον ἔτος 90, καὶ ἐντὸς δεκαετίας ἐξαντλεῖτε τὴν ἀξίαν τῆς γῆς, καὶ πρέπει νὰ διώξητε τὸν ἰδιοκτήτην ἐκ τοῦ κτήματος, καὶ οὕτω φθάνετε εἰς τὴν ἐξόντωσιν. Δὲν δύνασθε

νὰ φορολογήσητε τὴν γῆν ὡς γῆν, ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῆς γῆς. Οὐδὲν σύστημα θέλετε εὕρει φορολογικὸν πεπολιτισμένου Κράτους, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ τῆς βάσεως, ὅτι ἡ γῆ εἶναι κτῆμα, καὶ ἐπειδὴ εἶναι κτῆμα, διὰ τοῦτο φορολογεῖται· τότε ἔπρεπεν ὅλα τὰ κτήματα νὰ φορολογῶνται, καὶ τούτου γενομένου, θὰ φθάσητε εἰς τὴν καταστροφὴν ἀφεύκτως. Ἅμα κλείσετε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ δὲν προσέχετε, τί φορολογεῖτε, δὲν παρακολουθεῖτε τὴν παραγωγήν· ἡ παραγωγὴ διὰ σᾶς δὲν εἶναι στοιχεῖον φορολογίας, καὶ τοῦτο πιστεύοντες περιπίπτετε εἰς τὸ ἔσχατον ἁμάρτημα.

Τί εἶναι τὸ σύστημά σας; Φορολογῶ τὸ στρέμμα, καὶ δὲν ἐξετάζω, ἂν τὸ στρέμμα ἔχῃ παραγωγήν. Σᾶς εἶπον, ὅτι ἄνευ ἐπιγνώσεως ἐπαναλαμβάνετε τὸ σύστημα τὸ Βυζαντινόν, καὶ τοῦτο πάλιν θέλω σᾶς δείξει, διότι καὶ ἐκεῖ δὲν ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὴν παραγωγήν, ἀλλ' εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς γῆς, εἰς τὸ στρέμμα. Ἔχετε κατηγορίας γαίας ξηρικάς, πεδινὰς καὶ τὰ τοιαῦτα.

Κουμουνδουρος. (Πρωθυπουργός). Ὑπάρχει καὶ κατηγορία διὰ τὰς καλλιεργουμένας.

Καλλιγας. Δὲν ἠξεύρω, ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τὸ νομοσχέδιον. Θὰ σᾶς φέρω ἓν παράδειγμα, ἵνα σᾶς δείξω εἰς πόσην πλάνην εὑρίσκεται αὐτὴ ἡ κατάταξις, ἥτις δὲν παρακολουθεῖ τὴν παραγωγήν· θὰ σᾶς εἴπω παράδειγμα βεβαιωμένον. Ὑποθέσατε εἰς τὴν Ἀττικὴν — διότι ὁ κ. ὑπουργὸς καυχᾶται, ὅτι γνωρίζει καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὴν παραγωγὴν πάσης γῆς, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπεράνθρωπον· ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι γνωρίζει ὡς ἔγγιστα, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐβεβαίωσε, δὲν ἔπρεπε νὰ διαφύγῃ τὸ στόμα ἐκείνου, ὅστις ἀξιοῖ, ὅτι ἔχει αὐθεντίαν ἐπὶ οἰκονομικῶν πραγμάτων — εἰς τὴν Ἀττικὴν λοιπὸν λάβετε τὸν Ὠρωπὸν καὶ τὸ Κακοσάλεσι. Ἐν αὐτῷ ὁ γεωργὸς πρέπει νὰ σπείρῃ εἰς ἓν καὶ ἥμισυ στρέμμα ἓν μεσιάρικον, ὡς λέγουν, δηλαδὴ ἥμισυ κοιλόν, εἰς τὸ λοιπὸν δὲ μέρος τοῦ Ὠρωποῦ εἰς ἓν στρέμμα ἥμισυ κοιλόν. Ἐδῶ εἶναι τῆς αὐτῆς ποιότητος γαῖαι κατὰ τὴν κατηγορίαν σας, εἶναι ξηρικαί, πεδιναί, καλλιεργούμεναι, ἂν θέλητε· ἀλλὰ σεῖς, ἐφαρμόζοντες τὸ αὐτὸ σύστημα, παρακολουθεῖτε τὴν παραγωγήν; Ὄχι, ἐκλείσατε τοὺς ὀφθαλμούς σας, νομίζοντες ὅτι γνωρίζετε καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ προϊόντα πάσης γῆς, γνωρίζετε τί παράγει πᾶσα ἐπαρχία, καὶ ἐν τούτοις δὲν γνωρίζετε τί

συμβαίνει δύω βήματα μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Ἰδοὺ εἰς ποῖα σφάλματα περιπίπτετε, ὅταν θέλητε νὰ γνωρίζητε τὰ πάντα.

Σωτηροπουλος. Εἴπατε πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἡ ἀνισότης εἶναι γενικὸν ἐλάττωμα ὅλων τῶν συστημάτων· δύνασθε νὰ μοὶ ἀποδείξητε, ὅτι σεῖς εἰσάγετε τὴν ἰσότητα διὰ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζετε, τῶν ἀροτήρων βοῶν;

Καλλιγας. Σεῖς θέλετε νὰ τὸ διορθώσητε.

Σωτηροπουλος. Δὲν ἐπαγγέλλεται κανεὶς νὰ φέρῃ ἰσότητα παντελῆ.

Καλλιγας. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω, θέλετε νὰ φέρητε διόρθωσιν, ἵνα μὴ ἀνησυχῇ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος.

Ἔρχομαι νὰ εἴπω, ὅτι ἐμιμήθητε τὸ Βυζαντινὸν σύστημα ἀπαραλλάκτως, ἀλλὰ λεληθότως βεβαίως. Καὶ ἰδοὺ πῶς. Σεῖς ἐνομίσατε τὸ σύστημά σας διάφορον τοῦ Βυζαντινοῦ, διότι ἐκεῖ ἐλάμβανον τὸ ζυγοκέφαλον jugum ὡς μονάδα φορολογικήν, αὐτὸ δὲ διέφερε κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς· ἦτο τὸ ζευγάρι, ζεῦγος ἐργασίας, ὡς τὸ ὠνόμαζον, ἦτο τὸ τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἠδύνατό τις νὰ καλλιεργήσῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους, εἶναι τὸ ἰδικόν μας ζευγάρι, ὡς ἔμεινεν ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἐκεῖ λοιπὸν ὁ φόρος ἦτον ὁ αὐτὸς δι' ὅλα τὰ ζευγάρια· ἐδῶ τί πράττετε; τὸ ἀντίστροφον· ὁ φόρος εἶναι διάφορος, ἡ δὲ ἔκτασις μένει ἡ αὐτή. Γνωρίζετε βεβαίως μαθηματικὰ καὶ τὴν Ἄλγεβραν κάλλιον ἐμοῦ, ἠξεύρετε τί θὰ εἰπῇ ἐξίσωσις, ἔχουσα δύο ὅρους $5+3=7+1$. Ἔχετε δύω παράγοντας, τὸν φόρον καὶ τὴν φορολογουμένην ὕλην, ἐὰν καταστήσητε ἀμετακίνητον τὴν φορολογουμένην ὕλην, μεταβάλλετε τὴν ἔκτασιν τοῦ φορολογουμένου πράγματος. Εἶναι ταὐτόσημος ἡ πρᾶξις, αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀλγεβρικῶς· θέλετε εἰσπράξει μίαν δραχμὴν οὐχὶ κατὰ στρέμμα, ἀλλὰ κατ' ἔκτασιν, ἡ ὁποία ἀναλόγως ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν δραχμήν, καὶ ἠμπορῶ νὰ σᾶς εἴπω ἀντιστρόφως τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, «Ὅτι μικρὰς μὲν ἀνομοιότητας ὁρᾶτε, μεγάλας δὲ ὁμοιότητας παρορᾶτε»· εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὑρίσκεσθε.

Εἶναι λοιπὸν τὸ φορολογικόν σας σύστημα αὐτὸ τὸ Βυζαντινὸν μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι οἱ ὅροι δὲν εἶναι οἱ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐξίσωσιν· ἀμετακίνητον εἶναι τὸ στρέμμα καθ' ἡμᾶς, ἐνῷ εἰς τὴν Βυζαντινὴν φορολογίαν ἀμετακίνητον ἦτο τὸ ποσὸν τοῦ φόρου· τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ αὐτό. Ποῦ δὲ ἔφθασεν ἐκεῖνο τὸ σύστημα; σᾶς ἐφάνη παράδοξον, ὅτε εἶπον, ὅτι ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, καὶ μοὶ

ἀνεγνώσατε τὸν Ζαχαρίαν, τὸν ὁποῖον σέβομαι, ἵνα εἴπητε, ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα αἴτια. Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα αἴτια, διότι, ὅταν ἓν ἔθνος δὲν προσέχῃ εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασίν του, σημαίνει περιορισμὸν τοῦ νοός, μεγάλον περιορισμόν, ἔλλειψιν διανοίας, δὲν εἶναι τοπικὸν τὸ πάθημα καὶ μεμονωμένον. Μὴ νομίσητε, ὅτι δυνάμεθα κατὰ τὰ λοιπὰ νὰ ἤμεθα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου· ἂν δὲν ἤμεθα καὶ εἰς τὰ φορολογικά, εἶναι ἀδύνατον τοπικῶς νὰ προοδεύσωμεν, οὔτε συνέβη ποτὲ ἓν ἔθνος νὰ προοδεύῃ καθ' ὑπόθεσιν στρατιωτικῶς, ἐνῷ ὀπισθοδρομεῖ φορολογικῶς. Ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ ἔθνους βαδίζουν συγχρόνως τὸ αὐτὸ βῆμα· ἐνδέχεται κλάδος τις ν' ἀναπτυχθῇ ταχύτερον, ἡ διάνοια ὅμως τοῦ Ἔθνους εἶναι μία καὶ καθ' ὅλας τὰς σχέσεις προχωρεῖ ἀδιασπάστως, τὰ πάντα ἐξ ἴσου ἐξετάζει διὰ τῆς αὐτῆς λαμπάδος, ἥτις πανταχόσε ἐκπέμπει τὰς ἀκτῖνάς της. Τοῦτο παρίσταται καὶ ἐν Βυζαντίῳ· ἐκεῖ ὅμως ἡ φορολογία ἐπέφερε ταχύτερον τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφήν, διότι δὲν ἐδόθη προσοχή, νὰ φορολογῆται ἡ παραγωγή, ἀλλὰ ἡ γῆ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ γῆ ἔμεινε στεῖρα, οὐδὲ ἐγένετο ἐπιθεώρησις τῶν κειμένων κακῶν. Δὲν εἶναι καιρὸς ν' ἀνατρέξω εἰς τὰ καθέκαστα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ θὰ σᾶς φέρω ἓν μόνον παράδειγμα, διὰ νὰ ἴδητε, ποῦ ἔφθασαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας· κατήντησαν νὰ εἴπουν, ὅτι ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ ὑπάρχει τὸ ἀλληλέγγυον τοῦ φόρου, καὶ αὐτὸ τὸ ἀλληλέγγυον ὑπῆρξε φοβερὰ πληγή, ἥτις ἐξήγειρεν ὅλην τὴν κοινωνίαν. Αὐτὸς ὁ Πατριάρχης ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ λαοῦ παρέστησε πολλάκις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τὴν ἀνάγκην νὰ καταργήσῃ τὸ ἀλληλέγγυον. Ὅταν ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος ἐπρόκειτο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων, διὰ ν' ἀκολουθήσῃ ὁ λαὸς τὰς σημαίας, ἐζήτησε νὰ ὑποσχεθῇ ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀλληλεγγύου, καὶ τὴν ὑπεσχέθη, ὅταν δὲ ἐπέστρεψε νικητής, ἠθέτησε τὴν ὑπόσχεσίν του, διότι τὸ Κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ ἀλληλεγγύου. Ἀμφιβάλλετε, ὅτι τοῦτο τὸ σύστημα ἔφερεν εἰς τὴν ἐρήμωσιν, καὶ τὴν ἐρήμωσιν παρηκολούθησεν ἡ στέρησις μαχίμων ἀνδρῶν πρὸς πλήρωσιν τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ; Διὰ τοῦτο τὸ Βυζαντινὸν Κράτος κατέφευγεν εἰς τοὺς μισθοφόρους, εἰς τοὺς Βαράγγους, τοὺς Ἀρμενίους καὶ τοὺς Τουρκοπόλας. Ἀπὸ τὸ Τουρὰν κατήρχοντο φυλαὶ Τουρκικαὶ καὶ ἐγίνοντο μισθοφόροι στρατιῶται, διότι ἐξηρημώθη ἡ χώρα, οἱ δὲ δουλοπάροικοι, κεκυφότες καὶ κατεσκληκότες, δὲν ἦσαν

ἱκανοὶ νὰ ὑπηρετήσουν εἰς τὸν στρατόν. Ὑπῆρχε μὲν στρατηγὸς Βυζαντινός, ἀλλ' εὐάριθμοι στρατιῶται Βυζαντινοί.

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ σχηματίσητε γεωργικὴν τάξιν εὔρωστον, ὑγιᾶ, ἀνεξάρτητον, καὶ τότε θέλετε ἰδεῖ, ὅτι ἔχετε λαμπρὸν στρατόν. Ἐπιθέσατε βάρη εἰς τὴν γεωργίαν, καὶ θέλετε ἰδεῖ ἀραιὰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, θέλετε ἰδεῖ ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι θὰ σᾶς προξενοῦν οἶκτον, ὠχρούς, πειναλέους, ἐλεεινούς.

Αὐτὰ συνδέονται μεταξύ των, καὶ ἵνα ἐννοήσητε καλλίτερον ἀκόμη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀκριβῶς, ὡς σᾶς τὸ περιγράφω, ἀρκεῖ νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι καὶ κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα ἐπέρχεται ἡ ἐγκατάλειψις τῶν κτημάτων, καὶ ἐπῆλθε, διότι διὰ τοιούτων συστημάτων, μὴ παρακολουθούντων τὴν παραγωγήν, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπέλθουν τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα δὲν ἐπῆλθον βεβαίως σπουδαῖα, οἷα κατὰ τὸ Βυζαντινόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Γαλλικοῦ συστήματος θὰ ἐπήρχοντο, ἐὰν δὲν ἐγίνοντο προφυλάξεις, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ μὲ ὅλας τὰς προφυλάξεις ἐπῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις. Καὶ ἰδοὺ τί λέγει ὁ Parieu, ὁ ὁποῖος εἰδικῶς ἔγραψε περὶ φόρων· Le principe de la généralité de l'impôt foncier est si rigoureux qu'un propriétaire ne peut s'affranchir de la contribution à laquelle ses fonds de terre doivent être soumis qu'en *renonçant* à ses propriétés au profit de la commune dans laquelle elles sont situées. Διότι ἡ κοινότης διανέμει τὸν φόρον εἰς ἕκαστον ἄτομον, ὅστις δὲ δὲν πληρώσῃ τὸν φόρον, ἀποβάλλει τὸ κτῆμά του ὑπὲρ τῆς κοινότητος, ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος διὰ τοῦ ἀλληλεγγύου.

Θέλετε καὶ ἕτερον παράδειγμα; Εἰς τὰ 1834 ἐγένετο ἐν Ἀγγλίᾳ ἔρευνα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κτημάτων ὡς ἐκ τῆς τοπικῆς φορολογίας, καὶ ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐνιαχοῦ ἐπῆλθεν ἐγκατάλειψις ἕνεκα τῶν τοπικῶν συμφορῶν. Ἡ ἐγκατάλειψις εἶναι συνέπεια παντὸς συστήματος σιδηροῦ, τὸ ὁποῖον τυφλῶς ἐπιβάλλει φόρον πάγιον εἰς κτῆμα ὡρισμένον, ὁ ὁποῖος ὀφείλει πάντοτε νὰ καταβάλληται, εἴτε παράγει, εἴτε δὲν παράγει ἡ γῆ, εἴτε καλλιεργεῖται, εἴτε δὲν καλλιεργεῖται, εἴτε τὸ ἔτος εἶναι εὔφορον, εἴτε δύσφορον, ἀλλὰ πολὺ ταχύτερον βαίνει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρημώσεως ἐκεῖ, ὅπου δὲν ἐλήφθησαν αἱ σπουδαῖαι προφυλάξεις, καὶ ἂν δὲν λάβητε προφυλάξεις, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ εἴπητε,

ὅτι δύνασθε νὰ κατασκευάσητε ἀτμοκίνητον μηχανὴν καὶ νὰ παραλείψητε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προφυλάσσει αὐτὴν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς· αὐτὴ ἡ προφύλαξις εἶναι τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἐγγείου φορολογίας ὡς ἀνυπέρβλητον. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα, ἡ καθαρὰ παραγωγὴ ὡρίσθη εἰς χίλια διακόσια ἑκατομμύρια. Δὲν ἠξεύρω πόθεν ἠρύσθητε τὴν πληροφορίαν, ὅταν μοὶ εἴπετε, ὅτι ἡ φορολογία ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτον ἡ δεκάτη καὶ ὅτι ἀνήρχετο εἰς 480 ἑκατομμύρια, ἡ δὲ Ἐθνικὴ Συνέλευσις εὐηργέτησε τοὺς κτηματίας, διότι ἐμετρίασεν εἰς τὸ ἥμισυ.

Σωτηροπουλος. Τὸ λέγουν οἱ συγγραφεῖς.

Καλλιγας. Δὲν ἠξεύρω ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς· μοὶ κακοφαίνεται, ὅτι δὲν τοὺς ἔχω· εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου δὲν ὑπάρχουν. Ἐγὼ σᾶς ἔφερα τὸν Parieu, τὸν Leroy-Beaulieu· ὅλοι αὐτοὶ λέγουν, ὅτι ὁ φόρος εἰς τὴν Γαλλίαν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο la taille, ἡ ὁποία δὲν ἦτον ἡ δεκάτη· αὐτὴ δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸ Κράτος, ἀλλ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Σωτηροπουλος. 375 ἦτο τὸ βάρος τῶν ἀκινήτων κτημάτων καὶ τὰ διάφορα δικαιώματα.

Καλλιγας. Τὰ βάρη τῆς γῆς μάλιστα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, αἱ ἀγγαρεῖαι καὶ παραγγαρεῖαι· ὄχι ὅτι ἴσχυεν ἡ δεκάτη ὡς φόρος ὑπὲρ τοῦ δημοσίου· αὐτὰ λέγω ἐν παρόδῳ. Λοιπὸν ἡ κυρία βάσις ὑπῆρξεν ἡ καθαρὰ πρόσοδος. Τώρα, πῶς εὑρέθη ἡ καθαρὰ πρόσοδος; γνωρίζετε κάλλιστα, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρχον οἱ ἐξοχώτεροι μαθηματικοὶ τῆς Γαλλίας, οἵτινες ἔλυσαν τὰ μεγαλείτερα μαθηματικὰ προβλήματα, καὶ τότε τὰ πάντα ὑπελόγιζον· τότε καθ' ὑπόθεσιν ἐκανονίσθη τὸ μέτρον τὸ Γαλλικὸν ὡς μέρος τῆς μοίρας· κατεμέτρησαν λοιπὸν ὅ,τι δήποτε καὶ ἔκαμον λογιστικὰς ἐρεύνας, καὶ τ' ἀποτελέσματα ἦσαν ὁσονένεστιν ἀκριβῆ. Οὕτω ὑπελόγισαν τὴν καθαρὰν πρόσοδον τῆς Γαλλίας καὶ δὲν ἔσφαλαν, καὶ μάλιστα τὴν ὑπελόγισαν ὑποδεεστέραν, διότι καὶ εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτον ὁμολογούμενον, ὅτι ἡ καθαρὰ πρόσοδος δὲν ἦτο μόνον 1,200,000,000, ἀλλὰ ἀνωτέρα. Βλέπετε, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἔλαβον αὐτὴν τὴν προφύλαξιν εἰς τὴν ἔγγειον φορολογίαν· εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ μείνῃ ἀνυπέρβλητον τὸ 20 τοῖς %, ἤτοι τὸ 1/5, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ τῶν 1,200,000,000 καὶ ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς οὐδέποτε εἶπον νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω.

Ηὔξησεν ἡ παραγωγὴ ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλ' οὐδεὶς ἐδέχθη ποτὲ ν' αὐξήσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ φορολογία. Τώρα σεῖς νομίζετε, ὅτι ἐμιμήθητε τὸ Γαλλικὸν σύστημα, καὶ δὲν παρετηρήσατε, ὅτι εἶναι διανεμητικόν, de répartition, ἐνῷ σεῖς προτείνετε τὸ ποσοτικόν, de quotité. Ἀλλὰ διὰ τὸ ποσοτικὸν ἀπαιτοῦνται μεγαλείτεραι προφυλάξεις, καὶ ἐν Γαλλίᾳ πρεσβεύουσιν, ὅτι τὸ ποσοτικὸν σύστημα εἶναι δικαιότερον, ἀλλ' ὁ Beaulieu λέγει, διὰ ποίων προφυλάξεων δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ἐνῷ ἀφήσατε τὰς κυριωτέρας τῶν προφυλάξεων, ζητεῖτε νὰ ἐπιβάλητε τὸ ποσοτικὸν σύστημα, ἀλλ' ἐλπίζω, ὅτι κατ' ἔτος, ἂν ἐξακολουθῆτε νὰ ἐπιμένητε εἰς τὴν στρεμματικήν σας φορολογίαν, οὐδὲν ἄλλο θέλετε πράττει, εἰμὴ κατ' ἔτος νὰ διανέμητε τὰ κόλλυβα καὶ νὰ ἑορτάζητε τὸ ψυχοσάββατον αὐτῆς τῆς φορολογίας· καὶ ἠμπορεῖτε νὰ τὰ διανέμητε καὶ εἰς ἡμᾶς, ὥστε τοὐλάχιστον, νὰ ἔχωμεν μίαν ἀποζημίωσιν, διότι ἀκούομεν κατ' ἔτος περὶ στρεμματικῆς φορολογίας. Ἐπιβάλλετε τοιοῦτον ζυγὸν φοβερόν, ἀνεκλόγιστον καὶ τυφλόν, διότι δὲν βλέπετε, ποία εἶναι ἡ παραγωγή, βλέπετε μόνον ἔκτασιν γῆς, δὲν ἐρωτᾶτε, ἂν ἡ ἔκτασις ἔχῃ προϊόντα ἀνάλογα καὶ ἂν ἀντιστοιχῇ ὁ φόρος εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν προϊόντων, ὅταν δὲ δὲν ἀντιστοιχῇ εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν προϊόντων, θὰ φέρῃ τὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα, καὶ μάλιστα εἰς τὴν πολυαριθμοτέραν τάξιν τῆς κοινωνίας, διότι ἐκ τῆς στατιστικῆς ἐξάγεται, ὅτι 39 τοῖς % εἶναι γεωργικὸς πληθυσμός, καὶ δύνασθε κάλλιστα νὰ ὑπολογίσητε εἰς 207,000 τὰς οἰκογενείας τὰς γεωργικάς. Αὐτὸν τὸν πληθυσμὸν λοιπόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μᾶλλον ἐργατικός, ὅστις παράγει τὰ προϊόντα, τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων, αὐτὸς ὁ πληθυσμὸς εἶναι τάχα μικροῦ ἐνδιαφέροντος; καὶ ἐπιτρέπεται νὰ μιμηθῇ τις ἄλλο σύστημα ἀτελῶς, νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ, χωρὶς νὰ ἴδῃ, τί θὰ ἐπέλθῃ; καὶ δικαιολογεῖται προσέχων μόνον μήπως ὀλίγοι τινὲς μεγαλοκτήμονες ὠφελοῦνται ἐκ τοῦ συστήματος, τοῦ πρὸς ἀνακούφισιν εὐτυχῶς εἰσαχθέντος;

Εἶπον, ὅτι δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα μόνα, ἀλλὰ πρέπει νὰ δώσωμεν προσοχὴν καὶ εἰς ἄλλο φαινόμενον σπουδαῖον τῆς παραγωγῆς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὁ δὲ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἠθέλησε νὰ μὲ καθησυχάσῃ εἰπών, ὅτι ὑπάχουν δύω ἄλλοι τρόποι, διὰ τῶν ὁποίων βοηθεῖται ἀποτελεσματικῶς ἡ γεωργία, καὶ αὐτὰ τὰ δύω μέσα ἐπαρκοῦν εἰς τὴν γεωργίαν, δύνανται νὰ τὴν ἀνακουφίσουν, καὶ

δύνανται νὰ καταστήσουν τὰ προϊόντα αὐτῆς τιμιώτερα, λαμβάνοντα ἀγοραίαν τιμὴν ἀνωτέραν καὶ εὐκόλως μεταφερόμενα εἰς τὰς πόλεις. Ὁδοποιΐα καὶ εὕρεσις κεφαλαίων ἐπὶ μικρῷ τόκῳ, αὐτὰ τὰ δύω ἐνόμισεν, ὅτι δύνανται νὰ θεραπεύσωσι τὴν πληγήν. Ἐπίσης καὶ ἐδῶ θὰ ἐκφράσω τὴν ἀπορίαν μου, πῶς ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὅστις τοσάκις ἐχρημάτισεν ὑπουργός, καὶ ὑπουργὸς μεγάλου ὑπουργείου, πῶς δὲν ἐφρόντισε τότε νὰ λάβῃ μέριμναν καὶ νὰ εὐεργετήσῃ καὶ τοὺς ἐκλογεῖς του, ἀποκτῶν δικαιώματα ἐπὶ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν, διότι δὲν πιστεύω, ὅτι εὐγνωμονοῦν οἱ ἐκλογεῖς του διότι ἀπὸ τοῦ βήματος, ὁδοῦ πάρεργον, ὑποδεικνύει τίνος ἔχουν ἀνάγκην, τῆς κατασκευῆς ὁδῶν καὶ γεφυρῶν καὶ τῆς εὑρέσεως τῶν κεφαλαίων εἰς μικρὰν τιμήν. Ἀντὶ νὰ ἴδω μάλιστα αὐτὸν ἐργαζόμενον ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς κεφαλαίων, εἶδον αὐτὸν μαχόμενον κατὰ τῆς Τραπέζης, ἥτις εἰσάγει τὰ κεφάλαια.

Ἀλλ' ἤδη ἔρχομαι νὰ ἐρωτήσω, παύει τάχα ἡ ἀνησυχία, διότι κατεσκευάσθησαν αἱ ὁδοὶ καὶ εὑρέθησαν τὰ κεφάλαια; Μήπως καὶ μετὰ ταῦτα δὲν παύει ἡ μὲν γῆ ἐν Ἑλλάδι νὰ δώσῃ κατὰ μέσον ὅρον 6 ἀντὶ ἑνός, ἐν δὲ τῇ Ἀμερικῇ εὕρεσις κεφαλαίων δὲν εἶναι εὐκολωτέρα, σιδηρόδρομοι δὲ κατασκευάζονται ἐκεῖ καθ' ἡμέραν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις; Σᾶς ἐρωτῶ, πῶς θὰ δυνηθῆτε, νὰ ἀνθέξητε εἰς αὐτὸν τὸν συναγωνισμόν, ὅταν ἡ Ἀμερικὴ παράγῃ 30 ἀντὶ ἑνός, ἡμεῖς δὲ ἀντὶ ἑνὸς τὸ πολὺ 8, εἶναι δυνατὸν νὰ συναγωνισθῶμεν πρὸς ἀλλήλους; Λοιπὸν αὐτὸς ὁ κίνδυνος θὰ ὑπάρχῃ, ἀλλὰ δὲν σᾶς ἀνησυχεῖ, διότι δὲν δίδετε προσοχὴν εἰς τοιαῦτα πράγματα.

Ἐκεῖνοι, ὅσοι δίδουν προσοχήν, ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπολογίζουν, ἐκεῖνοι, οἵτινες προσέχουν τί γίνεται ἐν Ἀμερικῇ καὶ τί ἐν Ἑλλάδι, ἐκεῖνοι ἔχουν αἰτίαν νὰ ἀνησυχοῦν, καὶ ὅταν ἀνησυχοῦν, πρέπει συγχρόνως νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ φωτίζωσι καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν Κυβέρνησιν καὶ πάντας, ὥστε νὰ μὴ περιέλθῃ ποτὲ ἡ κοινωνία εἰς ἐκεῖνα τὰ δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι μετὰ ταῦτα ἀνεπανόρθωτα, ὥστε νὰ μὴ καταπιέσωμεν τάξιν, ἥτις εἶναι ἡ πολυαριθμοτέρα καὶ ἐργατικωτέρα, καὶ ἥτις, ὡς παρετήρησα, δύναται ν' ἀνθέξῃ εἰς ὅλας τὰς στερήσεις, ἀλλ' εἰς μίαν μόνην δὲν δύναται νὰ ἀνθέξῃ, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου.

Δὲν ἐννοῶ νὰ ἐξετάσω τὸν ὑφιστάμενον νόμον, οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ἐξετάσω, διότι δὲν πλέκω ἐνταῦθα πανηγυρικούς. Ὅταν ὑφίστα-

ται νόμος, ζητοῦμεν νὰ εὕρωμεν τὰ ἐλαττώματά του καὶ τότε ἐργαζόμεθα, νὰ τὰ διορθώσωμεν· ἀλλὰ δὲν κατεδείχθησαν ἐλαττώματα, κατεδείχθησαν προτερήματα μᾶλλον. Τοιοῦτος νόμος, καθ' ὃν κατεδείχθη, ὅτι ἔχει τὸ μέγιστον προτέρημα τῆς ἀσφαλοῦς εἰσπράξεως, καὶ ὅστις ἔφερεν ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως, πῶς θέλετε νὰ ἦναι ἀντιπαθητικός; Ἠθέλησαν νὰ τὸν πολεμήσουν δρέποντες ἐπίθετα ἀπὸ τὸ βοϊδολείβαδον τῆς εὐφυΐας των, ἀλλ' αὐτὰ δὲν καταβιβάζουν τὴν ἀξίαν τοῦ νόμου. Μὴ νομίζετε, ὅτι τὸ ὄνομα βοῦς εἶναι περιφρονητικόν, τοὐναντίον τὸ περιφανέστερον γένος ἐν Ἀθήναις ἦτο τὸ γένος τῶν Βουταδῶν. Σεῖς βουτᾶτε, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα οἱ Βουτάδαι.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἴπω λέξεις τινὰς δυσαρέστους καὶ πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργόν, μολονότι ἐφάνη λίαν αὐστηρὸς πρὸς ἐμέ, ὅταν ἔλεγεν, ὅτι οὐδέποτε ἤκουσε παρ' ἐμοῦ τι σοβαρὸν καὶ σπουδαῖον. Δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν, νὰ ἐκτιμῶνται οἱ λόγοι μου, ἴσως διὰ τὸν κ. Πρωθυπουργὸν οὐδέποτε εἶχον ἀξίαν· δυστυχῶς ὅμως ἐδόθησαν περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας συνηντήθημεν μετὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, καὶ λυποῦμαι νὰ εἴπω, ὅτι εὗρον αὐτὸν ἐναντίον εἰς τὴν πρόοδον· καὶ σᾶς λέγω ἀμέσως καὶ τὰς περιστάσεις· διότι ἐνθυμοῦμαι, ὅταν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἔφερον τὴν πρότασιν νὰ μὴ εἰσπράττηται ὁ ἔγγειος φόρος εἰς εἶδος, ἀλλ' εἰς χρήματα, λυσσωδῶς ἐπολέμησε τὴν πρότασίν μου, καὶ ἐν τούτοις ἡ πρότασις ἐψηφίσθη καὶ ἔμεινε νόμος, καὶ ἐπείσθη καὶ ὁ ἴδιος, ὅτι ἡ πρότασίς μου ἦτο προοδευτική, διότι ἄλλως ἤθελεν ἀνακαλέσει τὸν νόμον, διότι εὑρέθη πολλάκις εἰς θέσιν ὡς Πρωθυπουργὸς νὰ μεταβάλῃ τὸ προταθὲν παρ' ἐμοῦ σύστημα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔπραξεν. Εἰς ἄλλην περίστασιν, ἐνθυμοῦμαι, ὅταν ἔφερε τὴν πρότασιν περὶ ἐκτάκτων μέτρων. μόνος ἠγέρθην ἐναντίον αὐτῆς μετὰ θάρρους καὶ τὴν ἐπολέμησα καὶ ἐγὼ λυσσωδως καὶ ἔπεσεν. Ἐγὼ χαίρω, διότι ἔπεσε, καὶ ἴσως χρεωστεῖ εἰς ἐμὲ καὶ τὴν ζωήν του, διότι ἔπεσεν ἡ πρότασίς του· ἀλλοίμονον, ἐὰν ἐγίνετο δεκτὴ εἰς περιστάσεις, καθ' ἃς τὸ ἓν κόμμα ὑπερίσχυε τὴν μίαν στιγμήν, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὸ ἄλλο, ὁ κ. Κουμουνδοῦρος δὲν θὰ ἦτον εἰς τὴν ζωήν, διότι ἦτον ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐξεῖχον· διὰ τοῦτο δὲν μοῦ φαίνεται παράδοξον, ὅτι ὁ κ. Κουμουνδοῦρος δὲν εὑρίσκει σπουδαίους τοὺς λόγους μου, διότι ὁσάκις δὲν εὑρίσκει σπουδαιότητα εἰς τὰς προτάσεις μου, ὁ κ. Κουμουνδοῦρος δὲν εἶναι ἐν τῇ ὁδῷ τῆς προόδου.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΚΩΠΑΪΔΟΣ ΛΙΜΝΗΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 5 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. Καλλιγας. Ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως θέλει μὲ συγχωρήσει, νὰ ἐκφράσω τὴν ἀπορίαν μου, πῶς τὸ ζήτημα εἶναι ὑπὸ μελέτην. Δὲν ἐπίστευον νὰ λεχθῇ ὑπὸ ἀρχαίου ὑπουργοῦ, ὅτι τοιοῦτον ζήτημα εἶναι ὑπὸ μελέτην, διότι ἐμελετήθη, ἀφότου ἦλθεν ὁ Σωβὰζ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Κουμουνδουρος (Πρωθυπουργός). Αὐτὸ δὲν τὸ ἐμελέτησα.

Καλλιγας. Αὐτὸ τοῦτο εἶναι ὑπὸ τὴν σκέψιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸ τριῶν ἐτῶν, ὅτε πάλιν ἦλθε τὸ ζήτημα ἐνώπιον τοῦ ὑπουργείου. Τὸ ὑπουργεῖον συνῆψε σύμβασιν πρὸς παραχώρησιν τῆς Κωπαΐδος, ὁ δὲ κ. Πρωθυπουργὸς δὲν θέλει ἀρνηθῇ, ὅτι ἐγεννήθη τότε τὸ αὐτὸ ζήτημα, ὅτι ἑταιρία γαλλικὴ ἐξέθεσε τὰ πράγματα εἰς τὸ ὑπουργεῖον, καὶ ἐξέθεσεν, ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους εἶναι, τὰ ὕδατα τῆς Κωπαΐδος νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰς δύω λίμνας καὶ νὰ γίνωσι χρήσιμα εἰς τὴν γεωργίαν, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι συμφέρει τὰ ὕδατα νὰ ῥιφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν, καθόσον ὁ πλοῦτος τῆς γεωργίας εἶναι τὰ ὕδατα· αὐτὰ εἶναι αὐτόχρημα θησαυρός. Ὁ Σωβὰζ δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸν τρόπον τοῦτον, ἀλλ' ἐξήτασε μόνον, πῶς

δύναται ν' ἀποξηρανθῇ ἡ Κωπαῒς καὶ ἐπεξειργάσθη αὐτὸ τὸ σύστημα· προέβη εἰς τὴν καταμέτρησιν καὶ εἶπεν, ὅτι διὰ τῆς διατρήσεως τοῦ Πτώου δύνανται νὰ ῥιφθῶσι τὰ ὕδατα εἰς τὴν θάλασσαν. Μετὰ ταῦτα ἦλθον ἄλλοι μηχανικοί, οἱ ὁποῖοι ἐξήτασαν τὸ πρᾶγμα εὐρύτερον καὶ εἶπον: Ἐδῶ σεῖς ἔχετε μέγιστον θησαυρόν. Ἐὰν ῥίψητε τὰ ὕδατα εἰς τὴν θάλασσαν, ἐπὶ τῆς πτώσεως αὐτῶν δύνασθε νὰ ἱδρύσητε διάφορα καταστήματα, χαρτοποιεῖα, ζαχαροποιεῖα καὶ ὅ,τι ἄλλο θέλετε, τὰ δὲ ὕδατα, ῥιπτόμενα εἰς τὴν θάλασσαν ἁπλῶς καὶ ἀνωφελῶς, αὐξάνουν τὸν Ὠκεανόν. Σᾶς εἶπον τοὐναντίον, ὅτι τὸ Βοιωτικὸν πεδίον εἶναι ξηρὰ γῆ, ἡ ὁποία στερεῖται ὕδατος, ἐνῷ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ὕδωρ τοῦτο εἰς πᾶσαν καλλιέργειαν πρὸς παραγωγὴν χόρτου, διὰ νὰ ἔχητε καθ' ὅλον τὸ ἔτος τριφύλλιον καὶ νομὰς διὰ τὰ ζῷα. Διστάζετε λοιπόν; Ἰδοὺ τώρα τί μοὶ λέγετε· αὐτὸν τὸν πλοῦτον τῶν ὑδάτων τὸν ἀντισταθμίζετε πρὸς 30,000 στρεμμάτων γῆς· αὐτὸς θὰ ἦναι ὁ μόνος πλοῦτος. Ποία εἶναι ἡ ἀξία 30,000 στρεμμάτων ξηρᾶς γῆς; Γῆς δὲν στερεῖσθε· ἔχετε ἴσως πλέον τῶν 250,000 στρεμμάτων ἐκ τῆς ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος, δι' ἃ ἔχετε ἀνάγκην χειρῶν καὶ ὀργάνων· 30,000 μόνον στρεμμάτων εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως καὶ τῆς μελέτης σας, καὶ νομίζετε, ὅτι ἕτεραι 30,000 εἶναι μόνον αἱ ποτισθησόμεναι;

Κουμουνδουρος. (Πρωθυπουργός). Ποτίζονται μόνον τόσαι.

Καλλιγας. Τὰ ὕδατα, ἐὰν σχηματίσητε δεξαμενὰς ἐκ τῶν δύο ἑτέρων λιμνῶν, τῆς Ὑλικῆς καὶ τῆς Παραλίμνης, δύνασθε νὰ φέρητε ὄχι μόνον εἰς τὸ Βοιωτικὸν πεδίον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας· δὲν εἶναι πρᾶγμα τερατῶδες. Ἡ ὑδραυλικὴ ἐπιστήμη ἔλυσεν αὐτὸ τὸ ζήτημα. Καὶ εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ἐλευθερίας δύνασθε νὰ τὰ φέρητε. ὅπου δύνασθε καὶ νὰ λούεσθε ἀξιόλογα ἐν αὐτοῖς (ἱλαρότης).

Κουμουνδουρος. Πρόκειται περὶ ποσοῦ.

Καλλιγας. Ὁ τρόπος περὶ μεταφορᾶς τῶν ὑδάτων συσχετίζεται μὲ τὸ ποσόν. Ἐγὼ λέγω, ὅτι ποτίζονται πολλαὶ ἄλλαι γαῖαι, καὶ δύνασθε τὰ ὕδατα νὰ τὰ ὑψώσητε ὅσον θέλετε. Σχηματίσατε ὑψηλὸν πύργον ὡς ἐν Παρισίοις τὸ Château d'eau καὶ ἀναβιβάζετε τὸ ὕδωρ ὅπου θέλετε· ὕδωρ πρέπει νὰ ἔχητε, καὶ τὰ πάντα εἶναι βατά. Ἀμφιβάλλοντες περὶ τούτου, δεικνύετε ἔλλειψιν τῶν κοινοτέρων γνώσεων περὶ τοιούτων πραγμάτων. Τὸ πᾶν εἶναι νὰ ἔχητε ὕδωρ· ἡ τέχνη

τότε σᾶς δίδει τὰ μέσα, νὰ πράξητε ὅ,τι θέλετε, καὶ ὅ,τι συντελεῖται διὰ τοῦ ὕδατος, εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν σας, ἐὰν τὰ ὑψώσητε ὅσον ἀπαιτεῖται, καὶ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ τὰ ὑψώσητε. Λοιπὸν μὴ μὲ λέγετε, ὅτι ἀπέναντι τῶν 30,000 στρεμμάτων γῆς, τὰ ὁποῖα καλύπτουσιν αἱ δύω αὗται λίμναι, πρέπει νὰ ἀποῤῥίψητε τὴν ἐκ τοῦ ὕδατος ὠφέλειαν, διότι ἠμπορεῖτε νὰ ἀρδεύσητε ὅλον τὸ Βοιωτικὸν πεδίον καὶ νὰ διέλθητε καὶ αὐτὸν τὸν ποταμὸν (δὲν ἐνθυμοῦμαι τὸ ὄνομά του τώρα), ὅστις χωρίζει τὴν 'Αττικὴν ἀπὸ τὴν Βοιωτίαν.

Τινες. Ὁ Κηφισσός.

Καλλιγας. Ὄχι· ὁ 'Ασωπός—καὶ νὰ ῥίψητε ἐκεῖ τὸ ὕδωρ, ἢ νὰ φέρητε αὐτὸ ἕως εἰς τὰς 'Αθήνας, καὶ μέχρι τῆς πλατείας τῆς 'Ελευθερίας, ὅπερ εὔχομαι νὰ τὸ ἴδω.

Κουμουνδουρος. (Πρωθυπουργός). Δὲν ἀπητεῖτο ὁ μέγας νοῦς τοῦ κ. Καλλιγᾶ, διὰ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ γαῖαι δύνανται διὰ μηχανῆς νὰ ποτισθῶσι· δὲν πρόκειται περὶ τούτου.

Καλλιγας. Περὶ τούτου εἴπετε.

Κουμουνδουρος. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, καὶ τὸν κοινὸν ἔχων νοῦν, ὅστις ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ ἐκείνου, περὶ οὗ συνεζήτησεν ὁ κ. Καλλιγᾶς μετὰ τοσούτου ἐνθουσιασμοῦ καὶ τοσαύτης πεποιθήσεως. 'Αλλὰ σήμερον πρόκειται περὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ ὕδατος, καὶ περὶ τούτου οὐδὲν εἶπεν· ἔρχεται μόνον ὡς τροπαιοῦχος, ἀναπτύξας δῆθεν τὸ ζήτημα τῆς ὑψώσεως τῶν ὑδάτων κατὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ διὰ τοῦτο θέλει δάφνας.

Καλλιγας. Τοιαύτας δάφνας δὲν ἐζήτησα ποτέ, οὔτε ἔδωκα ἀξίαν εἰς αὐτάς· ἠθέλησα μόνον νὰ καταδείξω τοῦτο εἰς τὴν Βουλήν, ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι γνωστὸν εἰς τὸ ὑπουργεῖον, καθόσον ἄλλοτε πρὸ τριῶν ἐτῶν σᾶς ἔγινεν ἡ πρότασις, καὶ τότε παρενεβάλετε δυσκολίαν καὶ εἴπατε, ὅτι ἄλλη ἑταιρία παρίσταται καὶ ἐζήτησε τὴν 'Υλικὴν καὶ τὴν Παραλίμνην, καὶ ἠθέλετε νὰ οἰκονομήσητε τὴν ἑταιρίαν, παρέχοντες τὰ μέσα· ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ νόμον εἰς τὴν γαλλικήν, ἣν παρεπέμψατε νὰ συμβιβασθῇ μετ' ἐκείνης. Τότε ἡ γαλλικὴ ἑταιρία, ἀντὶ νὰ πληρώσῃ τοιοῦτον φόρον, ἔκρινε προτιμότερον νὰ δεχθῇ τὸ σύστημα τοῦ Sauvage, καὶ οὕτω ὑπεγράψατε συγχρόνως τρεῖς συμβάσεις, αἵτινες ὅλαι ἐματαιώθησαν.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΑ ΟΠΛΑ

ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΡΙΝΩΣ ΑΠΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 3 ΜΑΡΤΙΟΥ 1881

Π. Καλλιγας. Κύριοι, δὲν ἔρχομαι νὰ φέρω εἰς τὸ βῆμα ὑπουργικὸν ζήτημα, οὔτε νομίζω, ὅτι συζήτησις ἐπὶ τῆς προτάσεως, περὶ ἧς πρόκειται, ἔχει τοιαύτην ἰδιότητα ὑπουργικοῦ ζητήματος. Δὲν εἶναι τουτέστιν ἐξ ἐκείνων τῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας ἐπιψηφίζων τις δεικνύει ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον, ἢ καταψηφίζων δεικνύει ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης· εἶναι ἐκ τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐξεταστέον κατὰ τὸ μέτρον τῆς ὑφισταμένης ἀνάγκης, καὶ μᾶλλον πρέπει νὰ σχηματίσῃ τὴν γνώμην, ἐὰν ἦναι ἐπωφελὴς ἢ ἐὰν ἦναι ἐπιβλαβὴς ἡ παραδοχὴ τῆς προτάσεως. Τὸ κατ' ἐμέ, ἐσχημάτισα γνώμην, ὅτι εἶναι ἐπιβλαβὴς καὶ ἀλυσιτελὴς πρὸς τὸν σκοπόν, δι' ὃν ἐγένετο, καὶ τοῦτο ἔρχομαι νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον τῆς Βουλῆς.

Τὰ ἐπιχειρήματά μου θέλω λάβει ἰδίως ἐκ τοῦ συστήματος, τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπόρροια. Εἰσηγάγομεν τὸ σύστημα τῆς γενικῆς στρατολογίας καὶ ἀμέσως ἐν τῇ πρώτῃ ἐφαρμογῇ εὑρέθημεν εἰς ὅλως ἔκτακτον περίστασιν. Ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἔγινε βῆμα τολμηρόν, τὸ ὁποῖον ὑπέδειξεν ἡ περίστασις, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐμφαίνει ἐγκατάλειψιν τοῦ συστήματος τῆς ἰσότητος, ἔδειξε δὲ μέχρι τίνος δυ-

ναται νὰ κατασταθῇ χρήσιμος, ὅπως ὑπάρχῃ, ὁ νόμος τῆς γενικῆς στρατολογίας. Μετὰ τὴν κλῆσιν ἑκάστης ἡλικίας κατ' ἔτος οἱ γυμναζόμενοι μεταβαίνουσιν εἰς τὴν ἐφεδρείαν. Διὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐκαλέσαμεν 10 ἡλικίας καὶ τὰς ἐγυμνάσαμεν, ὥστε νὰ ἔχωμεν 10 ἡλικίας ἐκγεγυμνασμένων ἐφέδρων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ταύτῃ, ἐνῷ ἐγίνετο λόγος μόνον περὶ ἐκγυμνάσεως, ἐγένετο σκέψις σπουδαία, ὥστε ἡ ἔκτακτος πρόσκλησις νὰ μὴ κατασταθῇ ἐπαχθὴς καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ μὴ ἐξεγείρωμεν τὴν δυσαρέσκειαν τῆς κοινωνίας, ἐπάγοντες εἰς αὐτὴν ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα. Διὰ τοῦτο ἐξ ἀναλογίας ἐφηρμόσθησαν αἱ ἀπαλλαγαὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστρατείας, αἵτινες γίνονται κατὰ τὴν συνήθη κατ' ἔτος κλήρωσιν. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἀπαλλαγὴ ἐφαρμογὴ ἐξ ἀναλογίας καὶ δὲν δύναταί τις νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀκολουθήσωμεν αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν, ἐνῷ τοὐναντίον ἀντιβαίνει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου ἡ πρότασις περὶ καταργήσεως τῶν ἀπαλλαγῶν. Ὁ λόγος, ὅστις ὑπηγόρευσεν εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν τὰς ἀπαλλαγὰς κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τῆς στρατολογίας, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ μείζων ἴσως συνηγορεῖ, ὅπως αἱ ἀπαλλαγαὶ διατηρηθῶσι καὶ ἐν τῇ ἐπιστρατείᾳ.

Ἐὰν αἱ ἀπαλλαγαὶ ἦναι χρήσιμοι, ἐὰν ὑποδεικνύωνται ἐκ τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὁ νόμος μὴ ἀπαντήσῃ δυσκολίαν εἰς τὴν ἐφαρμογήν του καὶ μὴ προσκόψῃ εἰς δικαίαν ἀντίδρασιν, κατὰ μείζονα λόγον καθίσταται ἡ σπουδαιότης τῶν ἀπαλλαγῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστρατείας, ὅταν ἀντὶ μιᾶς ἡλικίας καλῶνται 10 συγχρόνως, ὥστε ὑποστηρίζεται οὕτως εἰπεῖν ἡ ἀνάγκη τῶν ἀπαλλαγῶν δεκαπλασίως.

Ποία εἶναι ἡ σημασία αὐτῶν τῶν ἀπαλλαγῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο; Γενικὸν εἶναι τὸ χρέος τῆς στρατεύσεως, ἀλλ' ἐνῷ εἶναι γενικόν, δὲν ἐπιβαρύνει ὅλους ἐξ ἴσου, καὶ ἡ ἀνισότης φέρει εἰς τὴν ἀδικίαν. Δὲν ἐπιβαρύνει ἐξ ἴσου τὴν οἰκογένειαν, καθ' ἣν ὑπάρχουν δύω ἀδελφοὶ καλούμενοι ἀμφότεροι, ἢ καθ' ἣν καλεῖται εἷς μόνος, ἢ καθ' ἣν ὑπάρχουν 5 ἀδελφοὶ καλούμενοι καὶ οἱ πέντε. Ἡ ἰσότης ἀπαιτεῖ ἄνευ ἀνάγκης ἐκτάκτου νὰ μὴ ἐπιβάλλωμεν βάρος ἀσυγκρίτως δυσανάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις ἑκάστου, ὅταν μάλιστα συνεπάγηται συνεπείας προδήλως καταστρεπτικάς.

Αἱ ἀπαλλαγαὶ οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἔχουν, ἢ νὰ μὴ προσκολλήσουν μονίμως εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ ἐκεῖνον, ὅστις δὲν δύναται νὰ

προσκολληθῇ ἄνευ ζημίας ἀνυπολογίστου, διότι τυγχάνει ὁ μόνος ἐργαζόμενος ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ παρέχων εἰς αὐτὴν τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλὰ τάχα πρέπει ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν πλήρη ἰσότητα; Καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ τηρηθῇ πλήρης ἰσότης ἐν τῇ ἐπιβολῇ φόρων, ἀλλὰ διότι εἶναι ἀδύνατον, διὰ τοῦτο ὁ νομοθέτης πρέπει νὰ ἦναι ἀδυσώπητος; Ὁ νομοθέτης δύναται ἐπὶ τέλους νὰ καλέσῃ καὶ ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς οἰκογενείας, διότι καὶ αὐτὸς εἶναι στρατιώτης τῆς πατρίδος, ἥτις καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ κινδυνεύει, ἀλλ' ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ἐν ὥρᾳ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ μόνον ἀρκεῖ νὰ ἐκγυμνάζηται ἐκτὸς τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ, μὴ ἀποσπώμενος ὁλοτελῶς ἀπὸ τὰ ἔργα του. Αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα τῶν ἀπαλλαγῶν. Ἡ ἀπαλλαγὴ δὲν ἐξαιρεῖ τὸν ἔχοντα σωματικὰς δυνάμεις, ἀλλ' ἀφίνει εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι τὸ στήριγμα αὐτῆς· ἐνῷ δὲ τὸν ἀφίνει, τὸν προσκαλεῖ εἰς ἐκγύμνασιν, ὥστε ἐν ὥρᾳ πολέμου ὑπάρχει καὶ αὐτὸς στρατιώτης, οὐδὲ στερεῖται ἡ πατρὶς τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἡμέτερον σύστημα, αὐτὴ εἶναι ἡ οἰκονομία τῶν ἀπαλλαγῶν, καθ' ἣν ἡ μὲν ὑποχρέωσις στρατεύσεως ἐπεκτείνεται εἰς ὅλους ἄνευ ἐξαιρέσεως, δὲν ἐκτελεῖται ὅμως παρὰ πάντων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, διότι δι' ὅλους δὲν ἕπονται αἱ αὐταὶ συνέπειαι. Αὐτὸ τὸ σύστημα πρόκειται σήμερον νὰ ἐγκαταλείψωμεν, νὰ ἐγκαταλείψωμεν δὲ ἄνευ σκοποῦ καὶ ἄνευ ἀνάγκης.

Εἶναι μεγάλη διαφορά, τὸ νὰ προσκαλέσῃ τις πάντας εἰς τὰ ὅπλα ἐν ὥρᾳ πολέμου, ἢ νὰ προσκαλέσῃ αὐτοὺς πρὸ τοῦ πολέμου, ἐνόσῳ αὐτὴ ἡ ἡμέρα εἶναι ἄγνωστος, ἄγνωστον μένει ἐπὶ πόσον δύναται νὰ παραταθῇ αὐτὴ ἡ κατάστασις. Σήμερον εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὑρισκόμεθα. Πρόκειται ἀορίστως χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν τὴν ὥραν ἢ τὴν ἡμέραν, νὰ προσκαλέσωμεν εἰς τὰ ὅπλα καὶ ἐκείνους, οἵτινες ἀπολαμβάνουσι τὸ εὐεργέτημα τῆς ἀπαλλαγῆς, ὅπως προσαρτηθῶσιν εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, ἐνῷ δὲν γνωρίζομεν ἐπὶ πόσον μέλλει τοῦτο νὰ διαρκέσῃ. Ἐκ τούτου ποῦ θέλομεν φθάσει; θέλομεν φθάσει εἰς τὴν ἀπαραίτητον συνέπειαν, ὅτι θέλομεν καταστήσει τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου εἰς πολλὰς οἰκογενείας ὁσονοίοντε ἐπαχθῆ, καὶ μέχρι τοιαύτης βλάβης, ἥτις δύναται νὰ ἐπαπειλήσῃ τὴν στέρησιν τῶν μέσων τῆς ὑπάρξεως τῶν οἰκογενειῶν. Διατί νὰ πράξωμεν αὐτὸ καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου

νὰ προκαλέσωμεν αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα, καὶ νὰ καταστήσωμεν μισητὸν τὸν νόμον, ἐνῷ ἔχομεν συμφέρον νὰ καταστήσωμεν αὐτὸν προσφιλῆ καὶ ἀγαπητὸν εἰς ὅλους; καὶ εἶναι προσφιλής, διότι οὐδένα, ἀκμαίας ἔχοντα δυνάμεις, ἐξαιρεῖ, διότι εἰς πάντας ἐπιβάλλει τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν, διότι ἀφαιρεῖ ἐκ τοῦ μέσου ἐκεῖνο τὸ ἀδίκημα, τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἄλλοτε διὰ τῆς κατὰ κλῆρον στρατεύσεως, ὥστε τινὲς μόνον ὑπέκειντο κατὰ τὴν δυσμένειαν τῆς τύχης εἰς τὸν δεινὸν τοῦτον φόρον τοῦ αἵματος.

Ἐνῷ κατεστήσαμεν τὸν νόμον ἀγαπητὸν εἰς τὸν λαόν, ὅστις βλέπει, ὅτι καὶ ὁ πλούσιος καὶ ὁ πένης ἐξ ἴσου προσφέρουν αὐτὸν τὸν φόρον, διὰ ποίαν αἰτίαν νὰ ἐπιζητήσωμεν ἐπαχθῆ ἀποτελέσματα, ὥστε νὰ ἐξεγερθῇ δυσμενὴς γνώμη, ἥτις νὰ διασείσῃ αὐτὸ τὸ σύστημα ἐπὶ τέλους; Αὐτὸ τὸ σύστημα, ὅπου ἐφηρμόσθη, ἐφηρμόσθη μετὰ τοιούτων προφυλάξεων· αὗται δὲ αἱ προφυλάξεις εἶναι ἐπίνοια τῆς σοφωτάτης παρατηρήσεως ἐκείνων, οἵτινες ἐδέχθησαν τὴν ἀρχὴν τῆς πανδήμου στρατεύσεως· ἐννόησαν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ φθάσωμεν μέχρι τῶν ἐσχάτων συνεπειῶν, ἑωσοῦ νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἄτομον ὡς μηδέν, ν' ἀδιαφορήσωμεν περὶ τῆς ὑπάρξεώς του καὶ ν' ἀμεριμνήσωμεν περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς εὐημερίας του, ὡς νὰ μὴν ἦτον ἀντικείμενον ἐκτιμήσεως. Ἡ πολιτεία δὲν φθάνει μέχρις αὐτοῦ τοῦ βαθμοῦ. Ὑπάρχει ὅριον τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πολιτείαν, καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς πολιτείας ἐπὶ ἑνὸς ἑκάστου, καὶ αὐτὸ τὸ ὅριον λήγει ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὑποχρεώσεως εἶναι ἐξόντωσις. Εἶναι λοιπὸν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἡ τοιαύτη προφύλαξις. Μοὶ φαίνεται παράδοξον, πῶς ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ὅστις ἔφερεν αὐτὴν τὴν πρότασιν ὁμοῦ μετὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν κατ' ἄλλην συζήτησιν, ὅταν ἐγίνετο λόγος περὶ τῆς ἐκδικάσεως τῶν ἀπαλλαγῶν καὶ τῆς αὐστηρότητος τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἐνδεχομένης ἐπιεικείας, ἐξέθεσε τότε αὐτὴν τὴν ἀρχὴν καὶ ἐζήτησε νὰ δώσωμεν προσοχὴν εἰς αὐτήν, ἔφερε δὲ ὡς παράδειγμα, ὅτι δῆθεν ἐν Πρωσσίᾳ, διότι ἐφηρμόσθησαν λίαν αὐστηρῶς αὐτοὶ οἱ νόμοι, ἐπέφερον στάσεις καὶ κίνδυνον εἰς τοὺς διοικοῦντας τὸν στρατόν, καὶ τότε εὑρέθην εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τῷ ὑπενθυμίσω, ὅτι τὸ παράδειγμα ἱστορικῶς δὲν ἦτον ἀκριβές, καὶ τὸν διέκοψα, διὰ νὰ μὴ παραμορφώνῃ τὴν ἱστορίαν. Οὐδέποτε ἐν Πρωσσίᾳ ἔγινε στάσις εἰς οὐδεμίαν περίστασιν ὡς ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ Νόμου, διότι πάντοτε ἐκεῖ ἐτηρήθη μετὰ μεγίστης εὐλαβείας αὐτὸ τὸ ὅριον, τὸ ὁποῖον ἐτηρήθη

ἀπ' ἀρχῆς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Εἶναι γνωστόν, ὅτι χρεωστεῖται εἰς τὴν μεγαλεπήβολον ἐπίνοιαν τοῦ Scharnhorst, κατεδείχθη δέ, τί δύναται κατὰ τὴν πάνδημον ἐξέγερσιν ἐν ἔτει 1812 ὅλης τῆς Πρωσσίας, ἀλλ' ἐν ὥρᾳ πολέμου. Ἐξηγέρθησαν τότε ὅλαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας μέχρι τοῦ ἐσχάτου ἐργάτου καὶ τοῦ τελευταίου γεωργοῦ, καὶ ἀφῆκαν πάντες τὰ ἄροτρα, ὅπως ἐκστρατεύσωσιν, ὄχι μόνον μὲ ὅπλα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ἀξίνας. Ἐπῆλθε τῳόντι στάσις ἐν τῷ Πρωσσικῷ στρατῷ, ἀλλ' ὄχι ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας, ἐπῆλθεν ἐξ αἰτίας τῶν ταγμάτων τῆς Σαξωνίας, τὰ ὁποῖα δυσανεσχέτησαν, ὅτε ὁ βασιλεὺς αὐτῶν, συλληφθεὶς αἰχμάλωτος, ἔμελλε κατὰ τὸ 1814 νὰ μετακομισθῇ εἰς τὸ Spandau καὶ ἐκεῖ νὰ καθειρχθῇ. Τότε, ὅτε ἀκόμη συνεδρίαζεν ἡ Σύνοδος ἐν Βιέννῃ, ἐστασίασαν τῳόντι τὰ Σαξωνικὰ τάγματα καὶ ἔφεραν εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν τοῦ Blücher. Αὐτὴ ἦτον ἡ μόνη στάσις, οὐδέποτε ὅμως ἕνεκα τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ συστήματος, διότι τοῦτο ἐφαρμόζεται ἐν Πρωσσίᾳ μετὰ μεγίστης προσοχῆς, ὥστε νὰ μὴ ἐπέρχηται βλάβη πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐργατικὴν τάξιν καὶ τὴν βιομηχανίαν, εἰς πάντα, ὅστις συντελεῖ πρὸς αὔξησιν τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, καὶ ἐκεῖ ἐφαρμόζεται τὸ σύστημα τοιουτοτρόπως, ὥστε τὰ γυμνάσια δὲν ἀποσπῶσιν ἐντελῶς τὸν καλούμενον εἰς αὐτὰ ἀπὸ τῶν ἔργων του, ὅπως παρ' ἡμῖν, οὔτε κατατάσσεται καὶ μένει εἰς τοὺς στρατῶνας ὁ ἐκγυμναζόμενος ὡς ὑπηρετῶν ἐν καιρῷ θητείας.

Σ. Πετμεζας. Κύριε Καλλιγᾶ, νομίζω ὅτι τὸ Πρωσσικὸν σύστημα διαφέρει τοῦ ἡμετέρου.

Καλλιγας. Εἶναι γενικὴ στρατολογία ὑπὸ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἶπον, νὰ μὴ ἀποσπᾶται ὁ καλούμενος εἰς ἐκγύμνασιν πολίτης ἀπὸ τὰς ἐργασίας του.

Σ. Πετμεζας. Ἔχετε δίκαιον, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα διαφέρει εἰς τὴν οὐσίαν.

Καλλιγας. Βεβαίως ὁ νόμος δὲν εἶναι ἀπαράλλακτος. Εἰς τὸ σύστημα ἡμῶν αὐτὸ τὸ πνεῦμα προεδρεύει, ἀφαιρεῖται τὸ ἄτομον ἀπὸ τῆς οἰκογενείας, ἀλλ' ὑποτίθεται, ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς μόνος ὁ διατηρῶν τὴν οἰκογένειαν· ὅταν ὅμως ἦναι αὐτὸς ὁ μόνος, τότε ἄρχεται ἡ βλάβη, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῆς προβλέπεται ἡ ἀπαλλαγή. Δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς φόρος τοῦ αἵματος δι' ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ἐπιστρα-

τεύσεως δὲν μέλλει νὰ ὑποστῇ ὑλικὴν βλάβην, ὡς εἶναι δι' ἐκεῖνον, ὅστις μέλλει νὰ ὑποστῇ αὐτὴν κατὰ τὸν ἀνώτατον βαθμόν. Δὲν συνηγορεῖ μόνον κατὰ τῆς προτάσεως ταύτης τὸ πνεῦμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐδέχθημεν αὐτὸ τὸ σύστημα, ἀλλὰ συνηγορεῖ καὶ ἄλλος λόγος, ὁ ἑξῆς· ὅτι πρὸ τῆς ὥρας τῆς κρισίμου, καθ' ἣν γίνεται πλέον χρῆσις τοῦ μόνου ὀργάνου, διὰ τοῦ ὁποίου λύονται μεταξὺ τῶν ἐθνῶν αἱ διαφοραί, δὲν εἶναι συμφέρον τῆς πολιτείας νὰ διασείωνται ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας.

Δὲν εἶμαι ἀσυνεπής, ὁμιλήσας ἄλλοτε ὑπὲρ τῶν προπαρασκευῶν καὶ ὑποστηρίξας τὴν ἐπιστρατείαν, λέγων σήμερον, ὅτι ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ἦναι προσεκτική, ὥστε ὁσονένεστιν ὀλιγώτερον νὰ διασαλεύσῃ τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅσον ὀλιγώτερον τὴν διασαλεύει, τοσούτῳ μᾶλλον διατηρεῖ καὶ τ' ἀπαραίτητα ὑλικὰ μέσα, τῶν ὁποίων ὁ πόλεμος ἔχει ἀνάγκην, διότι ὁ πόλεμος αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν ὑπάρχει. Πρέπει νὰ ἦναί τις λίαν ὁρμητικός, ὅταν ἔρχηται ἐπὶ τὸ βῆμα ἐν σχήματι ἀποστροφῆς, λέγων, πόλεμον θέλετε; σηκωθῆτε, κλείσατε τὰ ἐργαστήρια, ἀφήσατε τὰ ἔργα σας, τώρα εἶναι πόλεμος· τοιουτοτρόπως δὲν λύονται, ἀλλ' ἁρπάζονται τὰ ζητήματα ἄνευ σκέψεως. Μάλιστα καὶ ἐν καιρῷ πολέμου ἀκόμη, ἐνόσῳ ἡ πολιτεία δύναται ὁσονένεστι ν' ἀφήσῃ ἀνενόχλητον τὴν ἐργατικὴν τάξιν καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐργασίαν, καὶ τότε ἀκόμη αἱ δυνάμεις της εἶναι ἰσχυρότεραι, ὁ δὲ θόρυβος οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἄλογος ὁρμὴ ἀνθρώπων, οἵτινες ἀγνοοῦσι τί πράττουσι καὶ τὰ πάντα φέρουσιν εἰς σύγχυσιν. Σήμερον δὲν γίνονται πλέον οἱ πόλεμοι ὅπως εἰς ἄλλας ἐποχάς· σήμερον αἱ κοινωνίαι δὲν ταράσσονται ἐκ βάθρων, ἀλλὰ σκέπτονται ὡρίμως μετὰ πολλῆς ψυχραιμίας καὶ ἐργάζονται εἰς προπαρασκευὴν τῶν μέσων τοῦ πολέμου, τὰ δὲ μέσα τοῦ πολέμου, ὅταν ταράσσηται ἡ κοινωνία εἰς τρόπον, ὥστε οὐδεὶς γινώσκει ποῦ εὑρίσκεται, ἐκλείπουν, οἱ δὲ ἀποροῦντες μέσων γίνονται βάρος εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ζητοῦν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν. Τί θὰ πράξῃ ἡ Κυβέρνησις, ὅταν δὲν ἔχῃ τὰ μέσα νὰ θρέψῃ πάντας; Τοιαύτην κατάστασιν συνεπάγεται ἡ ἔλλειψις φρονήσεως· ὅταν ἀνοίγωμεν τὴν βίβλον τῆς ἱστορίας, βλέπομεν εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους, ὅτι ἐγένοντο μάχαι μυριόνεκροι, καὶ ἐν τούτοις εἰς τὰς πόλεις, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐγίνοντο αἱ μάχαι αὗται, δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμενοι, ὅσοι δύνανται νὰ ἐργάζωνται καὶ ὅσοι πορίζονται ἐκ τῆς

ἐργασίας τὸν ἐπιούσιον ἄρτον. Σᾶς ἐνθυμίζω ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐνθυμοῦμαι. Ὅταν ἔγινεν ἡ μάχη τῆς Ἰένης εἰς τὰ 1807 ὁ φιλόσοφος Hegel ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἔφερεν εἰς τὸ τυπογραφεῖον τὸ ἔργον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ μεταβάλῃ τὴν ὄψιν τῆς φιλοσοφίας, τὴν φαινομενολογίαν τοῦ πνεύματος, ὑπὸ τὸν κρότον τῶν τηλεβόλων. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ πόλεμος λόγος, ὥστε καὶ πρὸ αὐτοῦ νὰ ἐκστῶμεν τῶν φρενῶν, διότι τοῦτο εἶναι τὸ νὰ λέγῃ τις, ὅτι δὲν πρέπει πλέον ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τίποτε· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ πόλεμος γίνεται ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Τουρκίας γνωρίζομεν, ὅτι ἤκμαζε καὶ ἐθριάμβευεν ἡ ὁρμὴ τῶν Γιανιτσάρων καὶ ὁ φανατισμὸς ἦτον ὀλέθριος εἰς τοὺς πολεμίους, οὓς πολλάκις καὶ μετ' ἀκρατήτου ἀνδρείας κατετρόπωσαν, πρὸ πάντων τοὺς Αὐστριακοὺς καὶ ἐν γένει ὅλους τοὺς ὁμόρους· ἐστήνετο τὸ Σαντζὰκ σερὶφ εἰς τὸ Ἂτ μεϊτὰν καὶ ἐφώναζον ὅλοι πόλεμος, καὶ ἔπρεπεν ὅλοι νὰ παρακολουθήσουν τὸν στρατόν. Λοιπὸν τοιοῦτον πόλεμον ἐννοοῦμεν ἢ πόλεμον λελογισμένον; Ἐννοοῦμεν νὰ συντάξωμεν τὰς δυνάμεις μας εὐτάκτως καί νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῶν μέσων μας μετὰ φειδοῦς καὶ μετὰ τρόπου τοιούτου, ὥστε νὰ μὴ ἐπεκτείνωμεν ἄνευ ἀνάγκης τὰ κακὰ τοῦ πολέμου, ἢ ἐννοοῦμεν ν' ἀποχαιρετίσωμεν πᾶσαν σκέψιν;

Καλεῖτε τὴν ἐφεδρείαν καὶ ἔχετε ὡς ἔγγιστα ἀριθμὸν 30 χιλιάδων.

Α. Μαυρομιχαλης. Δεκαπέντε χιλιάδας.

Παπαμιχαλοπουλος. Εἰκοσιπέντε διὰ τὴν ἀκρίβειαν.

Καλλιγας. Τὰ μητρῷα καταδεικνύουν 25 χιλιάδας, ἔστω· ἀλλ' ἐὰν ἐρωτήσητε, αὐταὶ αἱ ἀπαλλαγαί, τὰς ὁποίας τώρα πρόκειται νὰ θέσητε εἰς ἀργίαν, πόσους ἄνδρας θὰ σᾶς ἀφαιρέσουν; 5,000 ἴσως. Ἐγὼ κάμνω αὐτὸν τὸν ὑπολογισμόν, διότι δὲν ἀρύομαι ἐκ τῶν ἐπισήμων πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔφερεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, τῶν ὁποίων ἡ πηγὴ εἶναι μὲν τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλ' εἶναι ἄνευ ἐλέγχου, διότι δυστυχῶς γνωρίζομεν πῶς γίνεται ἡ στατιστικὴ ὑπηρεσία. Δὲν ἔχομεν σύστημα στατιστικόν, διότι σύστημα στατιστικὸν δὲν σημαίνει νὰ ἔχωμεν σημειώσεις ἄνευ ἐλέγχου, αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγουν οἱ Γάλλοι contre épreuve. Στατιστικὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἦναι ἐκείνη ἡ πληροφορία καθ' ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπάρχουν 9,000 εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Πρέπει νὰ βεβαιῶνται καὶ ἐκ τῶν προξένων.

Παπαμιχαλοπουλος. Μάλιστα ὀνομαστί, ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις, βιβλίον

μὲ ὀνόματα καὶ μὲ ἡλικίας. Περιπλέον λέγουν οἱ πρόξενοι, ὅτι δὲν προσῆλθον ὅλοι νὰ δηλωθῶσι, φοβούμενοι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλ' ὅσοι ἐδηλώθησαν εἶναι τόσοι.

Καλλιγας. Δὲν ἐζήτησα τὰ ἔγγραφά σας· ἀλλ' αὐτὸ εἶναι δευτερεῦον. Ἐδῶ ἐρχόμεθα εἰς τὰς ἀπαλλαγάς· λέγω λοιπόν, ὅτι αὐταὶ αἱ ἀπαλλαγαὶ δὲν σᾶς στεροῦν ἀριθμοῦ πλείονος τῶν 5 ἢ 6 χιλιάδων. Λοιπὸν δι' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν νομίζετε, ὅτι συμφέρει ν' ἀνατρέψητε τὸ σύστημα τοῦ νόμου καὶ νὰ φθάσητε εἰς τὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας εἶπον; Λέγω δέ, ὅτι σήμερον, ἐὰν ἔλθουν καὶ αἱ 30 χιλιάδες, δὲν εἴσθε εἰς κατάστασιν νὰ κάμητε χρῆσιν αὐτῶν, δὲν ἔχετε στελέχη νὰ τοὺς κατατάξητε, εἰς τὰ τάγματά σας δὲν δύνασθε νὰ τοὺς συγχωνεύσητε, διότι εἶναι πλήρης ἡ δύναμίς των, εἶναι 1,200 ἕως 1,300, καὶ πρέπει νὰ σχηματίσητε νέα τάγματα καὶ νέα στελέχη· πολὺ ἀμφιβάλλω λοιπὸν ἐὰν δύνασθε νὰ τοὺς χρησιμοποιήσητε. Οὐδὲν ἄλλο θέλετε πράξει ἢ νὰ γεννήσητε γογγυσμοὺς καὶ ν' ἀποσπάσητε ἄτομα ἀπὸ τὰς ἀπαραιτήτους ἐργασίας διὰ τὴν συντήρησίν των, ἀλλ' ἄνευ ὠφελείας πρὸς αὔξησιν τοῦ στρατοῦ. Δὲν εἶμαι εἰς κατάστασιν βεβαίως νὰ ἐξετάσω μεθ' ὑμῶν ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἔποψιν, πῶς μέλλετε νὰ διοικήσητε αὐτὸν τὸν στρατόν, καὶ ἂν ἀπαιτῆται ἀπαραιτήτως, ὥστε νὰ ἔχητε ἀπ' ἀρχῆς ὅλον τὸν ἀριθμόν, τὸν ὁποῖον θέλετε νὰ φέρητε εἰς τὸ μέγα ἔργον· ἐννοῶ, ὅτι ἐπιθυμεῖτε νὰ ἦναι ὅλοι ἐξησκημένοι, ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ, διατί νὰ βαρύνητε τὸ δημόσιον ταμεῖον μὲ τὴν συντήρησιν στρατοῦ 80 χιλιάδων καὶ πλέον, ὁ ὁποῖος οὐδὲν ἄλλο νὰ πράττῃ παρὰ νὰ ἀσκῆται εἰς τὰς κανονικὰς ἀσκήσεις τάγματος, διότι ἄλλας ἀσκήσεις καὶ τῶν 80 χιλιάδων ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἀδύνατον νὰ κάμητε. Κατὰ τὸν ὑπάρχοντα ὀργανισμὸν τοῦ στρατοῦ βλέπω, ὅτι ἔχετε ἔμπεδα τάγματα, τῶν ὁποίων ἔργον εἶναι βεβαίως ἡ προπαρασκευὴ πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς δυνάμεως τῶν ταγμάτων, ὁσάκις ἐκλείπουν ἄνδρες ἐξ ἀσθενειῶν ἢ ἐξ ἄλλων αἰτίων. Καὶ τί ἄλλην σημασίαν ἔχει ὁ πολὺς στρατός, εἰμὴ τοῦτο, νὰ μὴ ὑπάρχουν κενὰ ἐν τῷ στρατῷ, διότι ἡ ἀνάπτυξις μεγάλων στρατῶν ἐπιβάλλει βαρύτερα καθήκοντα διοικητικά, καὶ αὐτὰ τὰ καθήκοντα δὲν ἠξεύρω ἐὰν ὑπάρχουν οἱ δυνάμενοι νὰ τὰ φέρουν. Πολὺ ἀμφιβάλλω, ἐὰν δύνασθε νὰ διοικήσητε τοσοῦτον στρατόν, ὥστε ἡ δαπάνη νὰ γίνῃ χρήσιμος, καθ' ἣν ὥραν θὰ κινήσητε αὐτὸν τὸν στρατόν. Αἱ

περιστάσεις λοιπὸν δεικνύουν, ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην στρατευσίμων ἠσκημένων, διὰ ν' ἀναπληρώσουν τὰ χάσματα, ἀλλὰ πράγματι δὲν εἴμεθα εἰς κατάστασιν σήμερον νὰ ἔχωμεν 80, 90, 100 χιλιάδας στρατοῦ, ὁ ὁποῖος νὰ μένῃ παρατεταγμένος ἀορίστως ἑωσοῦ ἡ ἀνάγκη καλέσῃ αὐτὸν εἰς ἔργα. Περὶ τῆς μελλούσης ἀνάγκης τοιούτου στρατοῦ καὶ περὶ τῆς χρησιμότητός του δὲν διαφιλονικῶ, δὲν θεωρῶ ὅμως τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἀπὸ τοῦδε ἀπαραίτητον ἐν ἐνεργείᾳ. Ναὶ μὲν λέγουν, ὅτι ἡ νίκη πάντοτε ἀνήκει εἰς τὰ πυκνότερα στίφη, aux gros bataillons, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθὲς τοῦτο πάντοτε, καὶ βλέπετε ἐσχάτως, τί συνέβη εἰς τὸν πόλεμον μεταξὺ τοῦ Περοῦ καὶ τοῦ Χιλί. Οἱ Χιλιανοὶ μὲ στρατὸν 25 χιλιάδων κατετρόπωσαν τὸν Περουβιανὸν στρατὸν 52 χιλιάδων, καὶ ἐξεπόρθησαν καὶ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Περοῦ, τὴν Λίμαν, ὥστε δὲν φέρει ἀπολύτως τὴν νίκην ὁ ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ, ὅσον ἡ διοίκησις.

Ἐὰν μοὶ εἴπητε, ὅτι ἔχετε στρατὸν 50, 60 χιλιάδων καλῶς ἐξησκημένων καὶ ὅτι δύνασθε ν' ἀναπληρώσητε πάντοτε τὰ κενά, λέγω ὅτι εἴσθε εἰς κατάστασιν νὰ ἐπιχειρήσητε καὶ τὸ τολμηρότερον· ἐὰν ὅμως ἐξαντληθῆτε, πρὶν ἔλθῃ ἡ στιγμή, χωρὶς νὰ γνωρίζητε, πότε ἄρχεται, λέγω, ὅτι δὲν θέλετε δυνηθῆ νὰ διοικήσητε αὐτὸν τὸν στρατὸν καὶ θέλετε ἔχει πολλοὺς στρατιώτας, ἀλλ' ὄχι στρατὸν δυνάμενον νὰ βαδίσῃ ὅπου πρέπει. Δὲν λέγω, ὅτι δὲν θέλει γίνει χρῆσις στρατοῦ· ἡ εἰρηνικὴ λύσις εἶναι, κατ' ἐμέ, ἀπίθανος ὅπως ἔφθασεν ἡ περιπλοκή, τὴν ὁποίαν βεβαίως δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσω, μᾶλλον πιστεύει τις, ὅτι οὐδεμία ἄλλη λύσις ὑπάρχει ἢ διὰ τῶν ὅπλων, καὶ ἰδού, ὅτι ὁ σπουδαιότερος τῶν διπλωματῶν, ὁ πρύτανις αὐτῶν, ἐξέφρασεν, ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται νὰ μείνῃ ἥσυχος καὶ εἰς μάτην ἐταράχθη ἡ Γαλλία, διότι ὁ πόλεμος μέλλει νὰ περιορισθῇ τοπικῶς.

Ἐνόμισεν ἡ Γαλλία, ὅτι διὰ τῶν προτροπῶν της ἠδύνατο νὰ καθησυχάσῃ τὰ πάντα καὶ ν' ἀφοπλίσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ προσδοκίᾳ τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον ἐσκέφθη ὁ ἐν Βερολίνῳ, ὅτι θέλει ἐπενεργήσει μᾶλλον διὰ τῆς παραστάσεως, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόφευκτος, ἀλλ' ἀκίνδυνος διὰ τοὺς ἄλλους. Ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ δοκιμάσῃ ἐπὶ τῶν διαφερομένων τὴν χρῆσιν τῆς ψυχολογικῆς στιγμῆς, οὕτω δὲ ν' ἀποσοβήσῃ καὶ τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, θέτων πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτῶν, ὅτι ἄνευ πολέμου δὲν δύνανται νὰ λύσωσι τὴν δια-

φοράν των, καὶ ἴσως φανῶσιν ὑποχωροῦσαι. Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἡ λύσις διὰ τῶν εἰρηνικῶν μέσων δὲν εἶναι ἐνδεχομένη, διότι οὐδέποτε θέλομεν εὕρει πλήρη σύμπνοιαν μεταξὺ τῶν δυνάμεων, ἥτις οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς οὐδεμίαν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας. Καὶ ἂν παραβάλωμεν τοὺς ἰθύνοντας τὰς μεγάλας δυνάμεις πρὸς τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς τοῦ Ὁμήρου, καὶ αὐτοὶ ἦσαν διῃρημένοι, καὶ κατήρχοντο εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἔδιδον συνδρομὴν πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους. Ἐκ τῆς συμπνοίας λοιπὸν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι θέλει ἀποσοβηθῆ ἡ ἀνάγκη τοῦ πολέμου. Νομίζω, ὅτι εὑρισκόμεθα καὶ ἡμεῖς εἰς ἣν θέσιν ᾐσθάνθη ἑαυτὸν ὁ γενναῖος ἐκεῖνος αὐστριακὸς στρατηγὸς εἰς τὴν μάχην ἐν Saint Gothard, τὴν πρώτην, κατὰ τὴν ὁποίαν κατετροπώθησαν οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Monte Cuculi. Καὶ δυνάμεθα εἰς αὐτοὺς τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς νὰ ἀπευθύνωμεν τὴν εὐχήν, τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν ἐκεῖνος πρὸς τὸν Θεόν, ὁ τότε λεγόμενος Ὁμηρικὸς Αἴας, ὁ Sporck. Πρὸ τῆς μάχης τοῦ Saint Gothard ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Raad κατὰ τὸ 1864 ἀπηύθυνε τὴν ἑξῆς εὐχὴν πρὸς τὸν Θεόν: «Παντοδύναμε στρατάρχα»,—ὠνόμασε τὸν Θεὸν στρατάρχην, διότι πρὸς στρατιώτην αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλείτερον ἀξίωμα—«ἂν δὲν θέλῃς νὰ βοηθήσῃς ἡμᾶς τὰ ἐν Χριστῷ πιστὰ τέκνα σου, τοὐλάχιστον μὴ βοηθήσῃς αὐτοὺς τοὺς σκύλους τοὺς Τούρκους, καὶ τότε θὰ διασκεδάσῃς». Αὐτὴν τὴν εὐχὴν πρέπει νὰ ἤμεθα εἰς θέσιν ν' ἀπευθύνωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τοὺς Ὀλυμπίους τούτους θεούς, ὅτι ἂν δὲν θέλετε νὰ βοηθήσητε ἡμᾶς τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς, τοὐλάχιστον μὴ βοηθήσητε τοὺς Τούρκους, καὶ θέλετε διασκεδάσει. Ἀλλὰ διὰ νὰ εὑρεθῶμεν εἰς θέσιν, ὥστε νὰ διασκεδάσωσι διὰ τῶν πράξεών μας, πρέπει νὰ πράξωμεν ὅ,τι εἶναι δυνατόν, ὥστε νὰ μὴ στερηθῶμεν τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν νὰ διατηρήσωμεν τὴν πλήρη ἡμῶν ἀκμήν, νὰ καταστήσωμεν τὴν ἐπιστρατείαν γενέτειραν στρατοῦ ἰσχυροῦ δυναμένου ν' ἀνανεοῦται, δυναμένου νὰ ἀναλαμβάνῃ πάντοτε νέας δυνάμεις, νὰ πορίζηται αὐτὰς διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν στρατευσίμων. Τὰ μέσα ταῦτα τὰ ἔχετε, καὶ τὰ ὑπέδειξεν ὁ ἔντιμος προλαλήσας· σᾶς ὑπέδειξεν, ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρον 39 τοῦ νόμου ἔχετε τὸ δικαίωμα διοικητικῶς νὰ κανονίσητε τὴν ἄσκησιν ὅλων τῶν ἀπαλλαττομένων, καὶ τότε φθάνομεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον ζητεῖτε καὶ ἐπιδιώκετε, τοῦ νὰ ἔχητε στρατιώτας ἠσκημένους, πρὸς σχηματισμὸν στρατοῦ καὶ ἀναπλήρωσιν

τῶν ἐν αὐτῷ κενῶν. Ἐκ μόνου τοῦ ἀριθμοῦ μὴ πιστεύετε, ὅτι συγκροτεῖται στρατὸς σπουδαῖος, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται σπουδαία διοίκησις στρατοῦ, δι' ἧς καὶ μόνης ὁ στρατὸς ἀναδεικνύεται ἀνάλογος πρὸς τὰς περιστάσεις.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 7 ΜΑΡΤΙΟΥ 1881

Π. Καλλιγας. Κύριοι, Γάλλος τις, ἂν ἐνθυμοῦμαι καλῶς ὁ Laubardemont, ἔλεγε: δότε δύω μόνους στίχους οἱουδήποτε καὶ ἐγὼ θὰ σᾶς ἀποδείξω, ὅτι εἶναι ἄξιός ἀγχόνης.

Φλογαΐτης. Ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας εἶπεν.

Καλλιγας. Δὲν εἶναι παντὸς ἐκ πάσης λέξεως νὰ ἐξάξῃ ὁποιανδήποτε ἔννοιαν, οὐδὲ ἐγνώριζα, ὅτι αὐτὴ ἡ τέχνη ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῖν. Ἔφερον κείμενον, ἐξήγησα τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ πολλάκις, ἠρωτήθην καὶ ἀπήντησα, ἡ ἔννοια, εἶπον, ἔγκειται ἐν τῷ νόμῳ, δὲν εἶναι ἔννοια, τὴν ὁποίαν ἐγὼ ἔφερον, δὲν εἶναι ἔννοια, περὶ τῆς ὁποίας εἶχον ἀνάγκην νὰ δώσω οἱανδήποτε διασάφησιν, διότι καθαρῶς ἐζήτησα, ὥστε ἐπὶ τῶν ἀπαλλασσομένων νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ διάταξις τοῦ νόμου ἐν ἄρθρῳ 39, ἥτις ὁρίζει, ὅτι ὁ ἀπαλλασσόμενος οὐδὲν ἧττον ὑπόκειται εἰς τὰς ἀσκήσεις, καὶ ἑπομένως ὁ νόμος, ἐπιεικῶς φερόμενος, δὲν ἐπιτρέπει τὴν κατάταξιν εἰς τὸν ἐνεργὸν στρατὸν ἐκείνου, ὅστις εὑρίσκεται εἰς τὰς περιστάσεις τῶν ἀπαλλαγῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ αὐτὸς ἐκγυμνάζεται, ἵνα καὶ αὐτὸς γίνῃ χρήσιμος ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ. Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ νόμου καὶ αὕτη ἡ ἔννοια ἐζήτησα νὰ ἐφαρμοσθῇ, καὶ εἶπον, ὅτι ὑπάρχει χάσμα, τὸ ὁποῖον προῆλθεν ἐκ τοῦ νεωτέρου νόμου, τὸν ὁποῖον ἐψηφίσαμεν περὶ ἀπαλλαγῶν, ὅπου ἐν ἄρθρῳ 3 ἔγινε μνεία, ὅτι ἐφαρμόζονται αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 4, τοῦ ἄρθρου 40 καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι τίνος ἄλλου.

Τρικουπης. Τοῦ 37.

Καλλιγας. Καὶ τοῦ 37· παρελείψαμεν δὲ τὸ ἄρθρον 39. Σήμερον δὲν πρόκειται ἄλλο, εἰμὴ ν' ἀναπληρώσωμεν αὐτὴν τὴν ἔλλειψιν. Ἐν τούτοις παρεξηγήθην ὄχι μόνον παρὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἀλλὰ καὶ

παρ' ἄλλων, ὅτι ἄλλη ἦτον ἡ ἔννοιά μου. Ὁ κ. Πρωθυπουργὸς λέγει, ἡμεῖς θέλομεν ν' αὐξήσωμεν τὸν ἐνεργὸν στρατόν, θέλομεν λοιπὸν νὰ καταργηθοῦν αἱ ἀπαλλαγαὶ καὶ μᾶς εἶναι ἀδιάφορον, ποῖον εἶναι τὸ κείμενον· ἡμεῖς εἴμεθα εἰς κατάστασιν ἀπὸ πᾶν κείμενον νὰ ἐξάξωμεν οἱανδήποτε ἔννοιαν. Νομίζω ὅμως, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε λογικόν, οὔτε ὀρθόν, οὔτε δίκαιον.

Ἐὰν θέλετε νὰ καταταχθοῦν ἐν τῷ ἐνεργῷ στρατῷ οἱ ἀπαλλαττόμενοι, νὰ τὸ εἴπητε φανερά· ἐμμείνατε εἰς τὸ κείμενόν σας καὶ μὴ ἀντικαθιστᾶτε ἄλλο κείμενον, ἐπιλέγοντες καλὸν εἶναι καὶ τοῦτο, διότι ἔχετε ἐξιδιάζουσαν τὴν ἱκανότητα, διὰ παντὸς κειμένου νὰ ἐκφράζητε ὅ,τι θέλετε. Διὰ σᾶς τὸ κείμενον εἶναι ἁπλοῦν ὄχημα, δι' οὗ μεταβαίνετε ὅπου θέλετε, εἴτε πρὸς ἀνατολάς, εἴτε πρὸς δυσμάς. Νομίζετε, ὅτι εἶσθε κύριοι τῆς ἐννοίας καὶ αὐτὸς ὁ χειρισμὸς τῶν νόμων εἶναι instrumentum regni· ἀλλ' αὐτὸ εἶναι λίαν ἐπισφαλές, ὅταν τὸ κείμενον γίνηται ὄργανον ἀπάτης. Τὸ κείμενόν σας περιέχει τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἐζητήσατε, ἀλλὰ τὸ ἐγκατελείψατε, διότι εἴπετε, ὅτι δέχεσθε τὸ ἰδικόν μου κείμενον, ἐνῷ ἐγὼ εἶμαι εἰς τοὺς ἀντίποδας καὶ τὸ κείμενόν μου περιέχει ὅλως ἀντίθετον ἔννοιαν. Σεῖς ἐνοούσατε διὰ τοῦ κειμένου σας νὰ κατατάξητε εἰς τὸν ἐνεργὸν στρατὸν τοὺς ἀπαλλαττομένους, ἐγὼ δὲ ἐννοῶ νὰ μὴ τοὺς κατατάξητε, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ τοὺς ὑποβάλητε εἰς τὴν ἄσκησιν, τὴν ἄσκησιν, τὴν ὁποίαν προβλέπει ὁ νόμος. Καὶ ἐδῶ μάλιστα ἀντετάξατε δυσκολίας καὶ εἴπατε πῶς θέλετε νὰ τοὺς ἀσκήσω, ἀφοῦ τὰ τάγματα μετασταθμεύουν μακράν, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ δὲν θὰ ἔχωμεν τάγματα, διὰ νὰ γίνηται ἡ ἄσκησις, ἔχω δὲ ἀνάγκην ν' αὐξήσω καὶ τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν. Εἰς αὐτὸ λοιπὸν ἀντιτάσσομαι καὶ λέγω, ὅτι τὸ σύστημά σας εἶναι ἐναντίον καὶ εἰς τὸν ὀργανισμὸν τοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὸν σκοπόν σας· καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀπομακρύνεσθε ἀπὸ τοὺς κανόνας τῆς διοικήσεως τῶν τακτικῶν στρατῶν. Ἡ διοίκησις καὶ ὁ ὀργανισμὸς τακτικῶν στρατῶν δὲν εἶναι ἡ παράταξις ἀνδρῶν, ὥστε νὰ γίνωνται παρελάσεις ταγμάτων· στρατὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις δύναται ν' ἀνανεωθῇ καὶ μένει ἐν τῇ δυνάμει του διαρκῶς. Τοιοῦτος ὁ στρατός, καὶ μικρὸς ὢν τὸν ἀριθμόν, ἔχει ὅλην τὴν δύναμιν, ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς πολὺ μεγαλείτερον στρατόν. Τὸν στρατόν σας ἐντὸς ὀλίγου αἱ ἀσθένειαι θέλουν δεκατίσει, καὶ δὲν θέλει εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ βαδίσῃ, ἀμέσως δὲ κατὰ τὴν πρώτην

συμπλοκὴν θέλουν ἀναφανῆ τὰ κενά, καὶ τότε ὁ στρατός σας, ὅταν δὲν δύνασθε ν' ἀναπληρώσητε τὰ κενά, δὲν εἶναι στρατός, οἷον αὐτὸν θέλετε. Ἡ μάχιμος δύναμις τῶν στρατῶν πηγάζει ἐκ τῆς ἀνανεώσεως καὶ τῆς πρὸς τοῦτο ἱκανότητος· ὅπως τὸ ὀργανικὸν σῶμα, ἀνανεούμενον διὰ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, συντηρεῖται καὶ εἶναι ὑγιὲς καὶ ῥωμαλέον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ στρατός. Ὁ τακτικὸς στρατὸς ἀπαιτεῖ 3 ἢ 4 τινα ἀναπόφευκτα, τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τροφοδοσίας ὠργανισμένην πληρέστατα, τὴν ὑπηρεσίαν τῶν πολεμεφοδίων, τὴν νοσοκομικὴν ὑπηρεσίαν, καί, ὅπερ τὸ κυριώτερον, τὰ μέσα πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν κενῶν ἀμέσως καὶ ἐγκαίρως. Ἡ ὑπηρεσία αὕτη γίνεται διὰ τῶν ἐμπέδων ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀδιαλείπτως γυμνάζουν καὶ παρασκευάζουν τοὺς ἐκγυμνασθέντας, διὰ ν' ἀναπληρώσουν τὰ κενά

Αὐτὰ δὲ τὰ ἔμπεδα τάγματα νομίζετε, ὅτι πρέπει νὰ ἦναι εἰς ἓν σημεῖον; αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλείτερον λάθος, τὸ ὁποῖον κάμνετε, ἐὰν κενώσητε ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ μὴ ἀφήσητε ἕνα ἔμπεδον λόχον πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἄλλον πρὸς δυσμάς, διὰ νὰ γυμνάζουν τοὺς ἄνδρας καὶ νὰ τοὺς ἀπευθύνουν, κατὰ λόγον τῆς ἀνάγκης, ὅπου πρέπει. Τοιουτοτρόπως μόνον καθίσταται ἐφικτόν, νὰ ἔχητε ὁπλίτας ἀκμαίους, ὑγιεῖς, ἑτοίμους πάντοτε νὰ παρασταθοῦν ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ· ἄλλως θὰ ἔχητε στρατόν, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ ἦναι εὔθυμος, ζωηρός, πλήρης θάρρους νὰ βαδίσῃ, θέλει εἶσθαι δύσθυμος, ἀσθενὴς καὶ θέλει ἀποβάλλει τὸ εὔψυχον, τὸ ὁποῖον παρέχει τὴν ἠθικὴν δύναμιν. Αὐτὸ εἶναι κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον προσέξατε νὰ μὴ ἐλαττώσητε. Πρέπει νὰ ἔχητε ἀπὸ σταθμοῦ εἰς σταθμὸν τοὺς ἐμπέδους λόχους, οἱ ὁποῖοι νὰ προετοιμάζουν καὶ ν' ἀντλοῦν ἀδιακόπως ἀπὸ ὅλα τὰ ἄκρα τῆς Ἑλλάδος τοὺς ἄνδρας. Δὲν ἐπρότεινα λοιπὸν ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, διὰ νὰ δώσω ἓν κείμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου νὰ ἐξάξητε οἱανδήποτε θέλετε ἔννοιαν, διὰ νὰ σᾶς δώσω ἓν ὄχημα, διὰ νὰ ἐλαύνητε ὅπου θέλετε. Ὄχι· ὅ,τι διετύπωσα, τὸ ἐξήγησα ὡς συνδεόμενον μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Νομίζετε, ὅταν λέγῃ τις πομπωδῶς, ὅτι ἔχει 80,000 στρατοῦ, ἀρκεῖ ὅπως ἐπιβάλῃ; Οἱ εἰδότες εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ κρίνουν, τί εἶναι αἱ 80,000 καὶ τί εἶναι αἱ 100,000. Αἱ 80,000 μετὰ 20 ἡμέρας γίνονται 60,000, καὶ ὅταν δὲν ἔχητε τὸ σύστημα, δι' οὗ ν' ἀναπληρώσητε τὰ κενά, αἱ 60,000 γίνονται ταχέως 40,000. Στρατὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰς κατάστασιν, ὡς ὁ Ἀνταῖος, ὅταν πατῇ

ἐπὶ τῆς γῆς ν' ἀντλῇ δυνάμεις, ὁ δὲ στρατός, ὅταν ἀναπληροῖ τὰ κενά. Ἐκεῖνος νικᾷ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ὅστις δύναται τελευταῖος νὰ φέρῃ ἀκμαῖον στρατὸν τὴν τελευταίαν ὥραν. Σεῖς ὅμως ἀπὸ τοῦδε κατὰ τὸ σύστημά σας ἁρπάζετε τοὺς τελευταίους ἄνδρας ἐκ τῆς ἐργασίας, τοὺς ἀποστέλλετε ἐν ἀθυμίᾳ, ἐν δυσαρεσκείᾳ, αὐτοὶ μεταδίδουν τὴν δυσαρέσκειαν καὶ οὕτω καταβάλλεται τὸ φρόνημα τοῦ στρατιώτου. Ἀναβιβάσατε τὸ φρόνημα τοῦ Ἕλληνος· ὁ Ἕλλην εἶναι ἐπιδεκτικὸς ὑψηλοῦ φρονήματος, ὅταν γνωρίζητε νὰ περιποιῆσθε τὸ αἴσθημά του, ὅταν εὐλαβῶς σέβησθε τὰ δικαιώματά του, καὶ ὅταν δὲν καταπατῆτε τοὺς νόμους δεξιὰ καὶ ἀριστερά, λέγοντες, ὅτι εἶναι ἀνάγκη. Ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ κακὴ χρῆσις, εἰς τὴν ἀνάγκην περιέρχεται πάντοτε, ὅστις εἶναι ἀνεπιτήδειος, αὐτὸς πάντοτε παλαίει πρὸς τὴν ἀνάγκην, διότι οὐδέποτε προλαμβάνει. Ἀναγνώσατε, πῶς διοικοῦνται οἱ τακτικοὶ στρατοί, μελετήσατε τοὐλάχιστον τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Gneisenau, διὰ νὰ ἴδητε, πῶς διοικοῦνται οἱ στρατοί.

Αντυπας. Δὲν ἐθύμωνεν ἐκεῖνος οὕτω.

Καλλιγας. Καὶ ἐκεῖνος ἐθύμωνε, καὶ μοὶ κακοφαίνεται, ὅτι δὲν δύναμαι νὰ φθάσω εἰς τὸ διὰ πασῶν τῆς ὀργῆς του. Ὅστις αἰσθάνεται, θυμώνει, εἶναι ψυχρός, ὅστις ἀδιαφορεῖ.

Ραλλης. Ὁ κ. Καλλιγᾶς ἔχει υἱούς, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦν.

Καλλιγας. Ὁ Gneisenau ὑπῆρξεν ἐξ ἐκείνων τῶν ὀλίγων στρατιωτικῶν, οἵτινες ὅλην τὴν ζωὴν ἐδαπάνησαν καὶ σπουδάζοντες καὶ συγγράφοντες, συνάμα δ' ἐκτιθέμενοι καὶ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ εὑρέθη μάλιστα εἰς θέσιν ν' ἀντιταχθῇ ἐναντίον τῶν ἀνωτέρων του, ὅταν ἐφάνησαν ἐπιλήσμονες τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς καὶ παρεμόρφωσαν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ὅσα ἐσκεμμένως ὠργάνισεν. Ἤθελον βεβαίως νὰ ἔχω καὶ ἐγὼ ὅλην αὐτὴν τὴν σπουδήν, διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ σᾶς ἀναπτύξω, τί εἶναι ὀργανισμὸς τακτικοῦ στρατοῦ. Θέλετε σήμερον ν' αὐξήσητε τὸν ἀριθμόν, καὶ εἰς τὴν ἐρώτησίν μου περὶ τοῦ πῶς, ἀπηντήσατε, ὅτι ἔχετε τὰ στελέχη, ἀλλὰ δὲν ἔχετε ἀξιωματικούς, διὰ νὰ τοὺς ἀσκήσητε. Αὐτὸ εἶναι ἀντίφασις· ἐὰν δὲν ἔχητε ἀξιωματικοὺς πρὸς ἐκγύμνασιν, δὲν ἔχετε οὔτε στελέχη. Θέλετε νὰ σχηματίσητε τάγματα ἐκ 2,000; ὅλα τὰ τάγματα εἶναι πλήρη· πῶς λοιπὸν θὰ φθάσητε εἰς τὰς 80,000 μὲ τὰ στελέχη αὐτά; ἐὰν ἐξ ἐναντίας οἰκονομήσητε τὰς δυνάμεις σας, καὶ προσέξατε καλῶς, διότι ποῦ ἀλλοῦ ἀπαιτεῖται μεγα-

λειτέρα φειδωλία, εἰμὴ προκειμένου περὶ τῆς ζωῆς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι σᾶς προσφέρουν τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ οὐχὶ διὰ τὰ νοσοκομεῖα. Φέρετε μεγίστην εὐθύνην αὐτὴν τὴν στιγμήν, διότι ὅταν ζητῆτε ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν συντήρησιν τῶν οἰκογενειῶν, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ περίστασις ὁσονένεστι δικαιολογοῦσα τοιαύτην θυσίαν καὶ τοιαύτην ἀπαίτησιν σκληρὰν καὶ ἀπάνθρωπον, ἀλλ' ἐὰν δὲν δύνασθε νὰ δικαιολογήσητε, ἡ εὐθύνη θὰ σᾶς βαρύνῃ ὁσονένεστι φοβερά.

Νομίζω, ὅτι πολὺ ἐλαφρῶς κρίνετε περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅπως περὶ πάντων, καὶ νομίζετε, ὅτι ἀρκεῖ νὰ λάβητε οἱανδήποτε ψῆφον τῆς Βουλῆς, διὰ νὰ πράξητε ὅ,τι σεῖς ἔχετε κατὰ διάνοιαν. Τοῦτο συμβαίνει εἰς ὅλους ἐκείνους, οἵτινες ἐφαρμόζουν τοιαῦτα συστήματα μεμελετημένα, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν πολλὴν κρίσιν, ἐνῷ αὐτοὶ δὲν ἐννοοῦν τὸν μηχανισμόν, νὰ δαπανοῦν τὸ διπλάσιον, τὸ τριπλάσιον, τὸ τετραπλάσιον ἐκείνων, οἵτινες κατέχουν τὴν χρῆσιν καὶ τὸν χειρισμόν, καὶ αὐτὸ σήμερον προτείνετε, προτείνετε ν' ἀπαιτήσητε τὸ πολλαπλάσιον. Ἐὰν ἐδίδετε προσοχήν, ὥστε νὰ μὴ γίνηται οὔτε ἐλαχίστη δαπάνη ζωῆς περισσότερον ἢ ὅσον ἀπαιτεῖται, ἠδύνασθε νὰ σχηματίσητε στρατὸν μὲ ὀλιγίστους ἄνδρας, ἀλλὰ λέγετε ὄχι, θέλω 80,000, καὶ βεβαίως δὲν θὰ παρατάξητε τὰς 80,000 ἢ τὰς 100,000, ἀλλὰ λέγετε εἶναι καλλίτερον νὰ ἔχητε 100,000 παρὰ 60,000· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι σκέψις, εἶναι ἔλλειψις συστήματος, ἔλλειψις σχεδίου. Αὐτοσχεδιάζετε περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιδέχονται αὐτοσχεδίασμα.

Ἰδοὺ λοιπὸν ποῦ στηρίζω ἐγὼ τὸ σύστημά μου καὶ πῶς ἐξηγῶ τὴν ἰδέαν μου καὶ δεικνύω, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ πράξητε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ζητεῖτε, καὶ ὅτι τοὺς ἀπαλλασσομένους δὲν δύνασθε νὰ φέρητε εἰς τὸν ἐνεργὸν στρατόν. Μοὶ εἴπετε, εἶναι στρατιῶται; καὶ ἀφοῦ εἶπον μάλιστα, ἠθέλατε νὰ ἐξάξητε πλείονα συμπεράσματα, ὡς καὶ ὅτι κατατάσσονται. Δὲν εἶναι ἀληθές· εἶναι στρατιῶται γυμναζόμενοι, διότι καὶ ὁ γυμναζόμενος ὑπόκειται εἰς ὅλην τὴν πειθαρχίαν γυμναζόμενος· ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἐξάγεται, ὅτι εἶναι καθ' ὅλα στρατιώτης, διότι ῥητῶς ὁ νόμος ὁρίζει, ὅτι δὲν κατατάσσεται ὁ ἐκγυμναζόμενος, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ εἰς ἀπάντησιν πάσης ἀπορίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΛΟΓΟΙ

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Σελ. 6 στίχ. 11 ἀντὶ ἐκ Πισαύρου γράφε ἐξ Ἀριμίνου. Οἱ Μαλατέσται κατάγονται ἐκ Penna Billi ἐν Μοντεφέλτρῳ τοῦ Οὐρβίνου, κατὰ πρῶτον δὲ ὁ Ἰωάννης ἐπολιτογραφήθη ἐν Ἀριμίνῳ ἐν ἔτει 1150, αὐτὸς πρῶτος ἐπονομασθεὶς Μαλατέστας. Ἐδέσποσε τοῦ Πισαύρου ὁ ἔκγονος Ἰωάννης Μαλατέστας ἐν ἔτει 1285. Ὁ Πανδόλφος, πατὴρ τοῦ Σιγισμούνδου, ἐδέσποζε τοῦ Ἀριμίνου. Πρβ. Revue des Deux Mondes. 1 Déc. 1881.

Σελ. 7 στίχ. 5 ἀντὶ ἀδελφοῦ Μουσταφᾶ, καὶ τούτου καταλαβόντος, στῖξον: ἀδελφοῦ, Μουσταφᾶ καὶ τούτου, καταλαβόντος.

Σελ. 9 στίχ. 12 ἀντὶ ἐκράτησε γρ. ἔλαβε.

» 58 ὑποσ. 1 ἀντὶ Méhns γρ. Méhus.

» 80 στίχ. 23 ἀντὶ ἕτοιμος γρ. ἕτοιμοι.

» 128 » 8 ἀντὶ τοιοῦτον γρ. τούτου.

» 380 » 34 ἀντὶ Φαρσάλης γρ. Φαρσάλου.

» 416 » 11 ἀντὶ αὐτοὶ οἱ 60 γρ. αὐταὶ αἱ 60.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΑΠΡΙΛΙΟΝ 1882

Β', 144

